

<https://interscience.uz/>

ISSN 2181-1709 (P)

ISSN 2181-1717 (E)

SJIF: 3.805 (2021)

2023/12

**TA'LIM VA
INNOVATION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

№12/2023
DEKABR (2)

Muassis:

Buxoro davlat universiteti
Fan va ta'lim MChJ

Bosh muharrir: Ma'murov
Bahodir Baxshullayevich

Jamoatchilik kengashi raisi:
Xamidov Obidjon
Xafizovich, Buxoro davlat
universiteti rektori

Mas'ul kotib: Akramova
Gulbahor Renatovna

Texnik muxarrir: Davronov
Ismoil Ergashevich

Tahririyat manzili:
Buxoro shahar,
Q.Murtazoyev ko'chasi, 16-uy

E-mail:
eirjurnal2020@gmail.com

Jurnalning elektron sayti:
www.interscience.uz

Jurnal OAK Rayosatining
2021 yil 30 sentyabrda
306/6-son Qarori bilan
**PEDAGOGIKA,
PSIXOLOGIYA,
FILOLOGIYA, TARIX
FANLARI** bo'yicha falsafa
doktori (PhD) va fan doktori
(DSc) ilmiy darajasiga
talabgorlarning dissertatsiya
ishlari yuzasidan asosiy
ilmiy natijalarini chop etish
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar
ruyxatiga kiritilgan

Bosishga ruxsat etildi:
15.12.2023 y.
Qog'oz bichimi 60x84 1/8.
b/t.12,5.

Buyurtma raqami 1.23
«FAN VA TA'LIM»
nashriyotida chop etildi.
Buxoro shahar

Jurnal 28.07.2021 yilda 9305
raqami bilan O'zbekiston
Ommaviy axborot vositalari
davlat ro'yxatidan o'tgan

Jurnal 2020 yilda tashkil topdi
va 2 oyda 1 marta chop etildi.
2021 yil noyabr oyidan
boshlab har oyda 1 marta
o'zbek, rus va ingliz tillarida
chop etiladi

«Ta'lim va innovatsion
tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-
metodik jurnalidan ko'chirib
bosish tahririyatning roziligi
bilan amalga oshiriladi

Maqolada keltirilgan
faktlarning
to'g'riligi uchun muallif
mas'uldir

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Elquliyeva F. D., Oripov A.U. O'rta masofaga yuguruvchilar mashg'uloti tuzilmasi	7
Fayzullaeva M. A. Implementation of innovation and digital technologies in distance education	12
Gulamov J. B. Masofaviy ta'lim sharoitida talabalarda ma'suliyat ko'nikmalarini shakllantirish mazmuni	18
Haydarov B. T. Kichik yoshdagi bolalar jismoniy faolligini noan'anaviy yondoshuvlar asosida tarbiyalashning pedagogik mexanizmlari	21
Hojiyeva Z. O'. Bo'lajak o'qituvchilarni birgalikdagi ijodiy faoliyatga o'rgatish pedagogik muammo sifatida	25
Husenova A. SH. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro dasturlar pisa, pirls, timss, talis, egma va egra asosida o'qish savodxonligini oshirishning tashkiliy- pedagogik xususiyatlari	28
Ibraimov X., Ura'kov Sh. R. Oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari kasbiy faoliyatini talabalarning qoniqishi ko'rsatkichlari asosida baholash texnologiyasi	32
Ibrohimova M. F. Boshlang'ich sinflarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish	38
Isakov O. O. Theoretical methodological basis of the development of the spiritual world view in youth	42
Isroilova N. N. Umumiy o'rtata'lim maktablari o'quvchilarining kreativ kompetentligi komponentlari	45
Samiev A.S. Imom al-Buxoriy buyuk muhaddis va ma'rifat asoschisi	49
Istamova Sh. The use of innovative methods in teaching english at academic lyceums	52
Jayliyeva Sh. B. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omillari	54
Jo'rayeva M. M. O'zbekistonda inklyuziv ta'limning Dolzarb masalalari.	58
Jumayev U. T. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ tafakkurni rivojlantirishda art-terapiyaning ta'siri	62
Jumayeva F. F. Huquqiy ta'lim va uning o'zbekiston hududida shakllanishi.	67
Жуманиязов Ш. Она тили таълимда назарий маълумотларни танлашнинг психо-физиологик, педагогик хусусиятлари	69
Жураев Ф. Н. Термодинамик системаларнинг tajribalarda o'rganilishi	73
Kadirova M. T. Bo'lajak arab tili o'qituvchisining pedagogik kompetentsiyasining tuzilishi	77
Kadirova N. M. Texnologiya fani darslarida o'quvchilarning kreativ yondashuvini loyihalash usullari asosida rivojlantirish	81
Kambarov N. S. Sharq yakkakurashlari orqali yoshlarni barkamol shaxs etib tarbiyalashning zarurati	87
Komilova F. M. Ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni uyushtirish orqali - ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish omili	93
Камилова Г. А. Мактабгача ёшдаги болаларда экологик маданиятни ривожлантиришда замонавий ёндашувлар	96
Majidova Sh. K. Bolalar musiqa va san'at maktabi fortepiano chalishni o'rgatishni pedagogik imkoniyatlari va tarixi.	99
Mamajonov O'. T. Bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy kompetentlikni rivojlantirishda tarbiyaviy ishlar metodikasi fanini o'qitishning aksiologik va deontologik imkoniyatlari	101

Mamatov D. Chizmachilik fanini o'qitishda talabalarning kognitiv kompetensiyalarini takomillashtirish	105
Mardanov A. P. Raqamli texnologiyalar va ta'lim	109
Mardov S. X. Grafik ta'lim jarayonida bo'lajak muhandis-quruvchilarning dizayn fikrlashini oshirishda grafik dasturlardan foydalanish metodikasi	112
Maxmudov A. Z. Axborot-ta'lim muhitida bakalavriat talabalari o'rtasida raqamli madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslari	117
Muratov X. A. Oliy ta'lim tizimida fuqarolik va faol fuqarolik tushunchalarining mazmun-mohiyati	120
Muzafarova F. B. 11-12 yoshli tennischilarni bo'lajak musobaqalarga tayyorgarligining o'ziga xos xususiyatlari	125
Moyanov B. I. J. Milliy o'zlikni anglashda qoraqalpoq xalq qo'shiqlaridan foydalanishning etnogenezi va madaniyatining o'ziga xosligi	129
Mo'minov F. I., Narzullayev S. S. Yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik davrini modellashtirish	133
Nurullayev A. R. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining darsdan tashqari ijodiy faoliyatini tashkil etish	138
Nigmanov B.B. Yosh futbolchilarni musobaqa oldi tayyorgarligi muammo va yechimlar	141
Nishonova M. Y. Oliy ta'lim tizimida talabalarda ijtimoiy-huquqiy kompetensiyani rivojlantirishning xususiyatlari	144
Nurillayeva M. S. Musiqa madaniyati ta'limida tinglash faoliyatining ahamiyati va tutgan o'rni	147
Nusratova H. Ch. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi kitobidagi ilmiy-ommabop matn va maqolalarning janriy xususiyati hamda ifoda usullari	150
Oqbo'taev J. Y. Kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash	154
Очилова Ф. К. Триз-технологии-как средство развития интеллектуально-творческих способностей у младших школьников.	159
Оталиева А. Р. Педагогические - особенности обучения учащихся художественной гимнастике	193
Po'latov Sh. Ta'lim tashkilotlarining klasterli yondashuvida pedagogik ta'lim tamoyillari va maqsadi	167
Polvanova N. A. Adabiy ta'limda uy vazifalari bilan ishlashda pragmatik yondashuvdan foydalanish	171
Pozilova Sh. X. Professional ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini kasbiy kreativligini baholash bosqichlari	174
Pulatova M. E. Konseptual yondashuv – o'qituvchining innovatsion kompetensiyasini rivojlantirish omili sifatida	180
Qurbanov H. X. Talabalarda yarim additiv funksionallarga oid tushunchalarini smart texnologiyalar asosida shakllantirish metodikasi	187
Qurbonov G'. G'. Pedagogik ta'lim yo'nalishi talabalarini dasturiy vositalar asosida o'qitish metodikasi	193
Rabbimova F. T. ta'lim sifatini oshirishda o'qituvchi kompetensiyasining ahamiyati	197
Rahimova M. X. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining oila bilan hamkorlik ishlarini innovatsion yondashuv asosida tashkil etish yo'llari	202
Rajabov X. M. Bo'lajak kimyo o'qituvchilarining axborot-metodik kompetentligini rivojlantirish	205
Ramazanov M. B. Bolalarga suzushni o'qitish jarayonidagi innovatsion usullar	209
Ravshanqulova D. R. Practical situation and didactic possibilities of the development of moral and ethical qualities of young school students through tourism	214
Raximov O. D., Xidirova D. Z. Xorijiy oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini baholash tizimlari	219
Raxmonova V. R. Polifoniya tovushlari va uni idrok etishning o'ziga xos xususiyatlari	225
Ro'ziqulov R. F., Narziyeva N. Veterinariya sohasida malakali mutaxassislarini tayyorlash jarayonida interfaol usullarni qo'llash amaliyoti	228
Rustamova Sh. A. Peculiarities of competence formation in students' self-assessment while teaching I2	234
Ruziyeva N. Z. Rights of disabled people in inclusive education	238
Расулова Г. К. Адабий таълимда ўқув топшириқларини такомиллаштириш масаласи	244
Rashidov A. Sh. "Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari" fanini o'qitishda smart-auditoriyadan foydalanib o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirish	247
Рашидов Х. К. Махаллаларда жисмоний маданиятни шакллантириш асосида аҳоли турмуш тарзининг иқтисодий барқарорлаштириш чора-тадбирлари	251
Raxmonova M.X. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy potensialini rivojlantirishning shart-sharoitlari	255

Rustamov A.A., Saparmurodova S. Maktabgacha yoshdagi bolalarni harakat turlariga o'rgatishda harakatli o'yinlardan foydalanish metodikasi.	259
Saloxov N. M. Musiqa ta'limida bolalar folklor qo'shiqlarini o'rgatish pedagogik muammo sifatida	263
Saydullayeva N. Pedagogical-psychological approach to the creative abilities of specialists in future preschool education organizations	266
Sayfutdinova D. T. Raqs san'atining rivojlanish tarixi va taraqqiyot bosqichlari	270
Салимова С. Ф. Квалиметриянинг ривожланиш тахири ва унинг илмий-тадқиқот методлари	273
Siddiqova S. G'. Ta'lim jarayonida elektron resurslardan foydalanish imkoniyatlari	280
Suyarov X. B. O'quvchilar jismoniy barkamolligi texnik ko'nikmalarni samarali o'zlashtirish poydevori.	287
Temirov Sh. R. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining jismoniy rivojlanishida harakatli o'yinlarning ahamiyati	289
Tojiboyeva X. M. O'smirlarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi madaniy immunitetni shakllantirishda gender strategiyalardan foydalanish	293
Tilavova M. M. Talabalarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda art-pedagogikadan foydalanish	297
To'xtayeva Z. Sh. Kreativ yondashuv asosida talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlash	301
Toshtemirov R. A. Virtual haqiqat va uning insonga ta'siri	306
Toshtemirova S. A. Darsni tahlil qilishdagi introspektsiya o'qituvchining o'z-o'zini takomillashtirish vositasi sifatida	310
Umbarov A. U. Pedagogika oliy ta'lim muassalarida umumiy fizikaning elektromagnetizm bo'limini o'qitishda individual ta'limning pedagogik shart-sharoitlari	316
Usmonova D. U. Innovatsiya va ananalar integratsiyasi asosida talabalarni manaviy ruhda tarbiyalash	320
Xalilov S. S. Talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish	323
Xayrov R.Z. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligida axborot kommunikatsion texnologiyalarining o'rni	328
Xodjiev A. B. Boshqarish ilmining evolutsiyasini o'rganish bo'yicha ayrim metodik tavsiyalar	338
Xolmirzayev Sh. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning hayotini muhofaza qilish va sog'ligini mustahkamlash Omillari	342
Xudaykulov Z. B. Talaba yoshlarni jismoniy tayyorgarligini shakllanganlik darajasi	345
Xudoynazarov E. M. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarni mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirishning ba'zi pedagogik muammolari	349
Xidoyatov Sh. Sh. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport menejmenti asosiy yo'nalishlari va rivojlanish strategiyalari	353
Хайдаров У. Р. Методика развития скоростных способностей у прыгунов учебно -тренировочной группы	358
Yunusov M. M. Kimyoviy texnologiya fanini o'qitish samaradorligini oshirishda interfaol va innovatsion ta'lim texnologiyalarning ahamiyati	363
Zaynidinova Z. I. Islomova gulzamon madievna Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatning rivojlanishi	369
Юсупов Д. Ф. Нейропедагогика тизимининг принциплари	374
Якубжанова м. к. Формирование коммуникативной компетенции у детей с особыми возможностями здоровья	379
Yakubov A. M. Umumiy o'rta ta'limda jismoniy tarbiya darslari ni o'qitish sifatini oshirish muammolari	385
Zaynitdinova M. A. Pedagogni kreativ ijodiy faoliyatga yunaltilish	389
Shamsiyev Sh. I., Ahrorov A. A. Musiqa madaniyati darslarida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish usullari	396
Shermatova M. I. Bo'lajak pedagogika fani o'qituvchilarida suggestiv qobiliyatni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zarurati	400
Sharifzoda S. O'. Gender ijtimoiylashuvi- talaba shaxsini tarbiyalashning omili sifatida	404

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

AMOATCHILIK KENGASHI A'ZOLARI

Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Andijon davlat universiteti professori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimi, tarix fanlari doktori

Majidov Inom Urushevich, texnika fanlari doktori, professor. O'zbekiston milliy universiteti.

Olimov Qahramon Tanzilovich, pedagogika fanlari doktori, professor. A.I.Gersen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti Toshkent filiali

Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Musurmonova Oyniso, pedagogika fanlari doktori, professor

Safarova Rohat G'aybulloyevna, pedagogika fanlari doktori, professor, T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti.

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor. O'zbekiston jaxon tillari universiteti

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

XORIJ OLIMLARI

Artamonova Yekaterina Iosifovna, pedagogika fanlari doktori, professor, Moskva davlat pedagogika universiteti, Xalqaro pedagogika fanlari akademiyasining prezidenti

Yemelyanova Irina Yevgenyevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika universiteti. Rossiya

Kuzmenko Galina Anatolevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Moskva davlat pedagogika universiteti, Jismoniy tarbiya, sport va salomatlik instituti

Safaraliyev Bozor Safaraliyevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Chelyabinsk davlat akademiyasi

Kulishov Vladimir Vasilevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina

Lazarenko Irina Rudolfova, pedagogika fanlari doktori, professor. Altay davlat pedagogika universiteti rektori, Rossiya

Filippova Oksana Gennadevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika universiteti. Rossiya

Xristo Kyuchukov, pedagogika fanlari doktori. Umumiy tilshunoslik va psixolingvistika professori. Berlin Erkin universiteti, Turkologiya instituti. Xalqaro psixolingvistika va Sotsiolingvistika jurnali asoschisi va muharriri, Germaniya

Kumskov Mixail Ivanovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor. M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti

Maksimenko Sergey Dmitriyevich, akademik, psixologiya fanlari doktori, professor. Ukraina Milliy pedagogika fanlari akademiyasining akademigi

Padalka Oleg Semenovich, pedagogika fanlari doktori, professor. M.P. Dragomanova nomidagi pedagogika milliy universiteti, Ukraina

Hazretali Tursun, tarix fanlari doktori, professor. Xoja Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro qozoq-turk universiteti professori

Mamedova Irada, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent, Ozarbayjon Milliy akademiyasi Tarix instituti bo'lim boshlig'i

Timur Xo'jaog'li, tilshunos va adabiyotshunos olim. Michigan universiteti professori (AQSh)

Nurettin Hatunoğlu Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Turkiya)

Mullodjanov Sayfullo Kuchakovich, tarix fanlari doktori, professor. Tojikiston milliy universiteti

Gushko Sergey Vladimirovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina

O'ZBEKISTON OLIMLARI

TARIX FANLARI

Inoyatov Sulaymon Inoyatovich, tarix fanlari doktori, professor. Buxoro davlat universiteti

Rajabov Qahramon Kenjayevich, tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti yetakchi ilmiy xodimi

Rashidov Oybek Rasulovich, tarix fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti

FILOLOGIYA FANLARI

Madjidova Ra'no Urishevna, filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Sharipova Laylo Frunzeyevna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti

Nigmatova Lolaxon Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti

Yusupova Hilola O'ktamovna, filologiya fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

Akramova Surayo Renatovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doytori (PhD), dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

PEDAGOGIKA FANLARI

Tolipov O'tkir Qarshiyevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor. Buxoro davlat universiteti

Jo'rayev Husniddin Oltinboyevich, pedagogika fanlari doktori, dotsent. Buxoro davlat universiteti

Tilavova Matlab Muxammadovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

Sohibov Akram Rustamovich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Qarshi davlat universiteti

Umarov Baxshullo Jo'rayevich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

Hasanova Gulnoz Qosimovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat universiteti

Inoyatov Abdullo Shodiyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. Buxoro davlat universiteti

Davronov Nurzod Ismoilovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

PSIXOLOGIYA FANLARI

Umarov Baxriddin Mingbayevich, psixologiya fanlari doktori, professor. Toshkent davlat pedagogika universiteti

Bafayev Muxiddin Muxammadovich, psixologiya fanlari buyicha falsafa doktori (PhD). Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

IQTISODIYOT FANLARI

Kurolov Kobuljon Kulmanovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi direktori

Mamanazarov Abduraxim Bozorovich, iqtisodiyot fanlari fan nomzodi, dotsent. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti Toshkent filiali

FALSAFA FANLARI

Namozov Bobir Bahriyevich, falsafa fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti

SIYOSIY FANLAR

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Buxoro davlat universiteti

BIOLOGIYA FANLARI

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, dotsent. Buxoro davlat universiteti

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЧЛЕНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СОВЕТА

Джусраев Рисбой Хайдарович, доктор педагогических наук, академик АНРУз
Шамсутдинов Рустамбек Темирович, профессор Андижанского государственного университета, заслуженный работник культуры Узбекистана, доктор исторических наук
Мажидов Ином Урушев, доктор технических наук, профессор, Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека
Олимов Кахрамон Танзилевич, доктор педагогических наук, профессор. Ташкентский филиал Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена
Таджиходжаев Зокирхужа Абдусатторович, доктор технических наук, профессор
Мусурмонова Ойнисо, доктор педагогических наук, профессор
Сафарова Рохат Гайбуллоевна, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский научно-исследовательский институт педагогических наук имени Т. Н. Коринязи
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков

РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ СОВЕТ ЗАРУБЕЖНЫЕ УЧЕНЫЕ

Артамонова Екатерина Иосифовна, доктор педагогических наук, профессор, Московского государственного педагогического университета. Президент Международной академии педагогических наук
Емельянова Ирина Евгеньевна, доктор педагогических наук, профессор, Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Кузьменко Галина Анатольевна, доктор педагогических наук, профессор. Московский государственный педагогический университет, Институт физической культуры, спорта и здоровья
Сафаралиев Бозор Сафаралиевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры социально-культурной деятельности Челябинской государственной академии
Кулишов Владимир Васильевич, доктор педагогических наук, профессор. Государственный университет экономики и технологий, Кривой Рог, Украина
Лазаренко Ирина Рудольфовна, доктор педагогических наук, профессор. Ректор Алтайского государственного педагогического университета, Россия
Филиппова Оксана Геннадьевна, доктор педагогических наук, профессор. Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Христо Кючуков, доктор педагогических наук. Профессор общего языкознания и психолингвистики. Свободный университет Берлина, Институт тюркологии. Редактор Международного журнала психолингвистики и социолингвистики, Германия
Кумсков Михаил Иванович, доктор физико-математических наук, профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова
Максименко Сергей Дмитриевич, академик, доктор психологических наук, профессор. Академик Национальной академии педагогических наук Украины
Падалка Олег Семенович, доктор педагогических наук, профессор, Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, Украина
Хазретали Турсун, доктор исторических наук, профессор Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмада Яссави
Мамедова Ирада, PhD по историческим наукам, доцент, заведующий институтом истории Национальной Академии Азербайджана
Тимур Хужаугли, лингвист и литературовед. Профессор Мичиганского университета (США)
Nurettin Natiñoğlu, Assoc. доктор, университет Зонгулдак Бюлент Эджевит, факультет искусства и наук, исторический факультет (Турция)
Муллоджанов Сайфулло Кучакович, доктор исторических наук, профессор. Национальный университет Таджикистана
Гушко Сергей Владимирович, доктор экономических наук, профессор, проректор Государственного экономико-технологического университета, Кривой Рог, Украина

УЧЕНЫЕ УЗБЕКИСТАНА

История

Иноятов Сулаймон Иноятович, доктор исторических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Раджабов Кахрамон Кенжаевич, доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института истории Академии наук Узбекистана
Ойбек Расулович Рашидов, доктор исторических наук. Бухарский государственный университет

Филология

Маджидова Рано Уришевна, доктор филологических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков
Шарипова Лайло Фрунзеевна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Низматова Лолахан Хамидовна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Юсупова Хилола Уктамовна, кандидат филологических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Акрамова Сураё Ренатовна, доктор философских наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт

Педагогика

Толипов Уткир Кариевич, доктор педагогических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами.
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Джусраев Хусниддин Олтинбаевич, доктор педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Тилавова Матлаб Мухаммадовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Дилова Наргиза Гайбуллоевна, PhD по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет
Сохибов Акрам Рустамович, кандидат педагогических наук, доцент. Каршинский государственный университет
Умаров Бахмулло Джусраевич, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Хасанова Гулноз Касимовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Иноятов Абдулло Шодиевич, доктор философских наук (PhD) по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет
Давронов Нурзод Исмоилович, PhD по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный педагогический институт

Психология

Умаров Бахриддин Мингбаевич, доктор психологических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет
Бафав Мухиддин Мухаммадович, PhD по психологическим наукам. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Экономика

Куროлов Кобулжон Кулманович, доктор экономических наук, профессор. Директор сетевого центра переподготовки и повышения квалификации педагогов Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова
Маманазаров Абдухаким Бозорович, кандидат экономических наук, доцент. Ташкентский филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова

Философия

Намозов Бобир Багриевич, доктор философских наук. Бухарский государственный университет

Политика

Джумаев Рустам Ганиевич, доктор философии (PhD) по политическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет

Биология

Артикова Хафиза Тоймуродовна, доктор биологических наук, доцент. Бухарский государственный университет

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

MEMBERS OF THE PUBLIC COUNCIL

Djuraev Risboy Haydarovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Professor of Andijan State University, Honored Worker of Culture of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences

Majidov Inom Urushevich, Doctor of Technical Sciences, Professor. National University of Uzbekistan.

Olimov Kahramon Tanzilovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Tashkent branch of the Russian State Pedagogical University named after AI Gertsen

Tadjikhodjaev Zokirkhoja Abdusattorovich, Doctor of Technical Sciences, Professor

Musurmonova Oyniso, doctor of pedagogical sciences, professor

Safarova Rohat Gaybulloevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences named after TN Qori-Niyazi.

Ibragimov Kholboy Ibragimovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbekistan University of World Languages

MEMBERS OF EDITORIAL COUNCIL

Artamonova Ekaterina Iosifovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, President of the Moscow State Pedagogical University, International Academy of Pedagogical Sciences

Emelyanova Irina Evgenyevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, South Ural State Humanitarian Pedagogical University. Russia

Kuzmenko Galina Anatolevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Moscow State Pedagogical University, Institute of Physical Culture, Sports and Health

Safaraliev Bozor Safaralievich, doctor of pedagogical sciences, professor. Chelyabinsk State Academy

Kulishov Vladimir Vasilevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine

Lazarenko Irina Rudolfovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Rector of Altai State Pedagogical University, Russia

Filippova Oksana Gennadevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. South Ural State Humanitarian Pedagogical University. Russia

Christo Kyuchukov, Doctor of Pedagogical Sciences. Professor of General Linguistics Psycholinguistics. Free University of Berlin, Institute of Turkology. Founder and editor of the International Journal of Psycholinguistics and Sociolinguistics, Germany

Kumskov Mikhail Ivanovich, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor. M.V. Lomonosov Moscow State University

Maksimenko Sergey Dmitriyevich, academician, doctor of psychological sciences, professor. Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Padalka Oleg Semenovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova, Ukraine

Hazretili Tursun, Doctor of Historical Sciences, Professor of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmad Yassavi

Timur Khuzhaugli, linguist and literary critic. Professor at the University of Michigan (USA)

Nurettin Hatunoğlu Assoc. Dr., Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History (Turkey)

Mullojanov Sayfullo Kuchakovich, Doctor of Historical Sciences, Professor. National University of Tajikistan

Gushko Sergey Vladimirovich, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN

History

Inoyatov Sulaimon Inoyatovich, Doctor of Historical Sciences, Professor. Bukhara State University

Rajabov Kakhramon Kenjayevich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Rashidov Oybek Rasulovich, Doctor of Historical Sciences. Bukhara State University

Philology

Majidova Rano Urishevna, Doctor of Philology, Professor, Uzbek State University of World Languages

Sharipova Laylo Frunzeyevna, Professor, Doctor of Philology. Bukhara State University

Nigmatova Lolaxon Xamidovna, Doctor of Philology. Bukhara State University

Yusupova Khilola Oktamovna, candidate of philological sciences, associate professor. Bukhara Engineering and Technology Institute

Akramova Surayo Renatovna, Doctor of Philosophy, Associate Professor. Bukhara State University

Pedagogy

Tolipov Utkir Karshiyeich, Doctor of Pedagogy, Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

Olimov Shirinboy Sharofovich, doctor of pedagogical sciences, professor. Bukhara State University

Jurayev Khushniddin Oltinbayevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Tilavova Matlab Muhammadovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Dilova Nargiza Gaybullayevna, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Sohibov Akram Rustamovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Karshi State University

Umarov Bakhshullo Djurayevich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Khasanova Gulnoz Kasimovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Bukhara State University

Inoyatov Abdullo Shodieich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Davronov Nurzod Ismoilovich, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Psychology

Umarov Bakhridin Mingbayevich, Doctor of Psychology, Professor. Tashkent State Pedagogical University

Bafaev Muhiddin Mukhammadovich, PhD in Psychological Sciences. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Economy

Kurolov Kobuljon Kulmanovich, Doctor of Economics, Professor. Director of the network center for retraining and advanced training of teachers of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov

Mamanazarov Abdulkhakim Bozorovich, candidate of economic sciences, associate professor. Tashkent branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov

Philosophy

Namozov Bobir Baxriyevich, Doctor of Philosophy. Bukhara State University

Politics

Djumayev Rustam Ganiyevich, Doctor of Philosophy (PhD) in Political Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Biology

Artikova Khafiza Tuymurodovna, Doctor of Biological Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

O'RTA MASOFAGA YUGURUVCHILAR MASHG'ULOTI TUZILMASI

*Elquliyeva Feruza Dilmurod qizi,
"Jismoniy tarbiya va sport" kafedrası o'qtuvchisi. Buxoro davlat pedagogika instituti.*

*Oripov Abdullo Umurzoqovich,
Jismoniy madaniyat 2 kurs talabasi. Buxoro davlat pedagogika instituti.*

Annotatsiya: Jismoniy tarbiya va sport bugungi kunga kelib yurtimizda shiddat bilan rivojlanayotgan sohaga aylanib kelmoqda. Mazkur maqolada yengil atletikada o'rta masofaga yuguruvchi atletikachilar mashg'ulotlari tuzulmasi haqida fikr-mulohazalar bildirildi

Kalit so'zlar: yengil atletika, jismoniy tarbiya, jismoniy sifatlar, yugurish texnikasi, yugurish tezligi, mashq, mashg'ulot, chaqqonlik

СТРУКТУРА ТРЕНИРОВКИ БЕГУНОВ НА СРЕДНИЕ ДИСТАНЦИИ

*Элкулиева Феруза,
Преподаватель кафедры «Физическое воспитание и спорт» учитель. Бухарский государственный педагогический институт*

*Орипов Абдулла Умурзакович,
Студент 2-курса факультета физической культуры. Бухарский государственный педагогический институт*

Аннотация: Сегодня в нашей стране бурно развиваются физическое воспитание и спорт. В данной статье представлены отзывы о структуре подготовки бегунов на средние дистанции в легкой атлетике.

Ключевые слова: легкая атлетика, физическая подготовка, физические качества, техника бега, скорость бега, упражнения, тренировка, ловкость.

STRUCTURE OF TRAINING FOR MIDDLE DISTANCE RUNNERS

*Elkulieva Feruza,
«Physical education and sports» department teacher. Bukhara State Pedagogical Institute*

*Oripov Abdulla,
Student, 2nd course, Faculty of Physical Culture. Bukhara State Pedagogical Institute*

Annotation: Physical education and sports are rapidly developing in our country today. This article provides feedback on the training structure of middle-distance runners in athletics.

Key words: athletics, physical training, physical qualities, running technique, running speed, exercise, training, agility

O'rta masofaga yuguruvchilar mashg'ulotlarining tuzilishi hamda vosita va usullarini taqsimot tayyorgarligini asosiy omili hisoblanadi. Shug'ullanuvchilarning aerob imkoniyatlarini oshirish, ularni har tomonlama tayyorgarligini rivojlantirish, sog'liqni saqlash kabi vazifalarni mashg'ulotlar jarayonida xal etiladi. Mashg'ulotlarda maxsus va umum chidamlilikni rivojlantirish, tezkorlik, chaqqonlik, kuch jismoniy sifatlarini oshirishni har xil usullar orqali rivojlantiriladi. Umumiy chidamlilik, jismoniy sifatni 140-150 z/d mobaynida tekis yugurish yoki uzoq muddatli yugurishlar orqali rivojlantirilib boriladi. Tayyorgarlikni birinchi bosqichida Yu.U.T. 150-170 z/d.li fartlek yugurishlar, krosslar hamda tezkorlikni rivojlantirishda qo'l keladigan vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mashg'ulotni olib borishda intervalli usulni bajarish. Misol uchun, tezlanishli 10x200 m. /30-32 sek.+tiklantiruvchi 200 m. Ko'p marotaba bajarilish soni bilan faoliyatdagi dam olish oralig'ini cho'zish kabi usuldan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shiddatli mashqlar yuklamalari 6 ta shiddat zonasidan iboratdir.

Birinchi shiddat zonasi – tiklovchi zona hisoblanadi. Bu zonada asosiy yuklamalardan keyin faol organizmni tiklovchi pedagogik va fiziologik yo'nalishdagi mashg'ulot uslubi qo'llanib boriladi. Bunda 1-, 2-shiddat zonalarida oralig'ida qon tomir va yurak apparatlarini ish faoliyatlarini va ishlashini tiklaydi.

Ikkinchi shiddat zonasi – quvvatlovchi, ushlab turuvchi shiddat zonasi hisoblanadi. Bu zonada ushlab

turuvchi va tiklovchi pedagogik yo'nalishga xos bo'lgan mashg'ulot uslubi qo'llaniladi. Bu zonada yugurish, yuqori hajmdagi mashg'ulot uslubi bajariladi. Fiziologik yo'nalishdagi quvvat ta'minotining aerob va anaerob hajmli ishlarining natijalari bilan o'zaro aloqadorligi kuzatiladi. Bunda 2-, 3- shiddat zonalarida aerob imkoniyatlarini rivojlantirilib, qon tomir tizimi va muskullar faoliyatini rivojlantiradi.

Uchinchi shiddat zonasi – rivojlantiruvchi zona hisoblanadi. Pedagogik yo'nalishli zona bo'lib, organizmning har tomonlama shakllanishiga va chidamliligini rivojlantiruvchi zona sanaladi. Bu zona hajm bo'yicha ikkinchi o'rinda turadi. Fiziologik yo'nalishdagi anaero hajmli ish bajarilib, qonda kislorod ishqorini kamaytirishi va loktatni qon bilan reaksiyaga kirishishi hisoblanadi. Yuguruvchining individual xususiyatlarini va jismoniy tayyorgarligiga bog'liq bo'lgan shiddat zonasi hisoblanadi. N.L. Volkovning bergan ma'lumotlarida sportchi yomon tayyorgarlik ko'rgan vaqtda 60-65% yuqori shiddatdan past sport formasi holatidan 85-90% shiddatda bajarishi fiziologik jihatdan ikkinchi shiddat zonasidan bajarishi shiddat tezligini to'rtinchi shiddat zonasida bajarishi bilan xarakterlanadi.

To'rtinchi shiddat zonasi – bu zona foydali va tejamlil yugurish zonasi bo'lib, chidamlilikni keyinchalik oshirib borib, tejamlil yugurishni shakllantirib borishda kompleks mashqlar yuklamasini bajarish. 10000 m. masofaga yuguruvchi marafonchilar musobaqa jarayonida maxsus jismoniy tayyorgarlikni bu zonada rivojlantirib boradi. Submaksimal darajadagi yurak ish faoliyatini yaxshilashdan iboratdir. Bu zonada har xil tayyorgarlikka ega bo'lgan sportchilarni kislorod iste'mol qilish jarayoni faollashadi. Yaxshi tayyorgarlikka ega sportchilar kam darajada kislorod iste'mol qiladi. Kislorodga bo'lgan ehtiyoj ortishi va qonda sut kislotasi ortishi ko'rinishi bilan farqlanadi.

Beshinchi shiddat zonasi – submaksimal hisoblanadi bu zonada ish faoliyatini rivojlantiruvchi maxsus tayyorgarlik zonasi sanaladi. Bunda uzoq masofaga yuguruvchilarni yugurish tezligini sezish va yugurish ritmini o'rgatishni takomillashtiradi.

Oltinchi shiddat zonasi – eng yuqori zona. Bu zonaga sportchilar faqatgina musobaqa paytlaridagina chiqishadi.

O'quv mashg'ulot guruhi sportchilarini jismoniy rivojlanganlik darajasi mashg'ulot jarayoni yuklamalarini rejalashtirishda o'ta muxim hisoblanadi. Mashg'ulot yuklamalari taqsimlanishi sportchilarning yoshiga, jinsiga, jichmoniy tayyorgarligiga bog'liqdir. Jismoniy yuklamalarni bajarish, ularni mashq ko'rganlik darajasiga ham bog'liqdir. Biz ilmiy izlanishimizda o'rta masofaga yuguruvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini maxsus testlar yordamida aniqladik. Unga ko'ra 100 m. masofaga quyidagi 12,8 natija qayd etildi, 200 m. masofaga yugurishda 26,33 natija, 400 m. masofaga yugurishda o'rtacha 56,0 natija ko'rsatishdi. 600 m. masofaga yugurishda 1:29,8 natija ko'rsatdi. Joyidan turib uzunlikka sakrashda 223 sm natija ko'rsatgan bo'lsalar, uch xatlab sakrashda 1166 sm natija qayd etdilar. Tajriba guruhi sinaluvchi o'quvchilari ushbu natijalarni ko'rsatdi.

Xuddi shunday maxsus testlardan Nazorat guruhi sportchilarini jismoniy tayyorgarlik darajasini 1-, 2-jadvallarda berdik. Jadvallardagi shu olingan natijalar o'rtasidagi farq deyarli bir xil ekani kuzatildi. Murabbiy M.M. Mirsodikovning har ikkala guruh sinaluvchi sportchilar har tomonlama teng ekanligini olib borgan tadqiqotimizda aniqladik.

Dushanba:	bir marotaba kross yugurish YU.U.T. 130-150 z/d. 20 daqiqa URM mashqlari, tiklovchi mashqlar 5 daqiqa.
Seshanba:	bir maromda yugurish, yugurish oxirida aralash rejimda ish bajarish (aerob - anaerob) 5-6 km. URM 15 daqiqa. Tiklovchi yurish mashqlari.
Chorshanba:	kross yugurish bir maromda YUUT 130-150 z/d dan omagan holda. YUUM o'zgarmagan holda ko'rsatilgandan. URM mashqlari 15 daqiqa davomida tiklovchi mashqlar.
Payshanba:	dam olish kuni. Xammom, sauna.
Juma:	3 km. kross yugurish 130-150 z/d. URM 15 daqiqa, tezlashib yugurish 2x100 m., tiklovchi mashqlar.
Shanba:	12 km.ga uzoq muddatli yugurish. URM 20 daqiqa, MYuM, oyoqdan oyoqqa yugurish usullari bilan tiklovchi mashqlar.
Yakshanba:	dam olish.

Ushbu vosita usullarni ikki-uch hafta davomida takrorlash va to'rtinchi haftada ushbu yuklamalarni kamaytirish sportchi organizmini tiklashiga yaxshi samara berib, mashg'ulot samaradorligini oshiradi.

Yuqori malakali sportchilar mashg'ulot uslubiylarini tahlil etadigan bo'lsak, ularda mashg'ulot hajmi, shiddati birmuncha yuqori tezlikda, jadallikda olib borilishini ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, rossiyalik T. Kozokinaning haftalik mikrotsiklida quyidagi tuzilishni ko'rishimiz mumkin:

Dushanba:	12 km. bir maromda yugurish. URM 15 daqiqa.
Seshanba:	URM. 4 km. yugurish, 30 daqiqa UJT mashqlar. 50 daqiqa futbol.
Chorshanba:	bir maromda 18 km. yugurish.
Payshanba:	dam olish.
Juma:	bir maromda 9 km. yugurish.
Shanba:	6 km. kross, YuUT 150 z/d. URM 15 daqiqa, MYUM 2x60, tez yugurish 4x100 m.
Yakshanba:	12 km. kross, YuUT 150 z/d. URM 15 daqiqa.

Demak, yuqori malakali o'rta masofaga yuguruvchilar mashg'ulotlarida mashg'ulot usullarini sportchi imkoniyatlaridan kelib chiqishi taqazo etiladi.

Xulasa qilib aytish mumkinki, ko'pgina mualliflar N.G. Ozolin, I.P. Kotov hamda I.T. Efimovlarning fikricha o'rta masofaga yuguruvchilarning ortda qolishlariga asosiy sabab muayyan tezlikning pastligidir. Masalan, 50-yillarning boshlarida ko'proq yugurish yuklamalari rejimiga axamiyat beoilar edi. Mualliflar mashg'ulot vositalarini tanlashda etarlicha hajmdagi mashg'ulot yuklamasi berilganda (eng ma'qul tarzda oshirishni ta'minlaydigan vositalarga) ko'proq axamiyat berish kerak deb hisoblashardi. O'rta masofaga yuguruvchi Tajriba va Nazoart guruhi tahlil qiladigan bo'lsak, Nazorat guruhida 100 m. masofaga yugurishda o'rtacha 12,9 sek., 200 m. masofaga yugurishda o'rtacha 26,39 sek., 400 m. masofaga yugurishda o'rtacha 56,20 sek., 600 m. masofaga yugurishda o'rtacha 1:29,6 sek., 1000 m. masofaga yugurishda o'rtacha 2:38,9 sek., joydan turib uzunlikka sakrashda 221 sm., joydan turib uch xatlab sakrashda 708 sm., joydan turib besh xatlab sakrashda 1159 sm. natija ko'rsatdilar.

Tajriba guruhi sportchilarining yuqoridagi natijalariga erishishida quyidagi mashg'ulot uslubiylatidan foydalandik:

Dushanba:	ertalab - 8 km. tiklovchi kross, YuUT 130 z/d. URM 10 min. MYUM 4x60m. tizzalarni ko'tarib. kechqurun - 10km. ushlab turuvchi kross YUUT 140-150 z/d. URM 10 min. MYUM 4x60m.tizzalarni ko'tarib. 4x100m+100m tezlanib yugurish. 400 m. tiklovchi yugurish.
Seshanba:	ertalab - 8 km. tiklovchi kross, YUUT 120-130 z/d. URM 10 min. MYUM 15 min. kechqurun - 3 km. tortuvchi kross. URM 10 min. 4x100m+100m tezlanib yugurish. 3x1000 m. yugurish dam olish oralig'i 3 min. 2 km. tiklovchi yugurish.
Chorshanba:	ertalab - 8 km. tiklovchi kross, YUUT 120-130 z/d. URM 15 min. MYUM 10 min. kechqurun - 10 km. tortuvchi kross. YUUT 130-140 z/d. URM 10 min. MYUM 10 min.
Payshanba:	ertalab - 6 km. tiklovchi kross, YUUT 120-130 z/d. URM 10 min. MYUM 6 min. 4x100 m+100 m tezlanib yugurish. kechqurun - 4 km. ushlab turuvchi kross. YUUT 145-150z/d. URM 5 min. MYUM 10 min. 400 m. tiklovchi yugurish. 6x600m. yugurish dam olish oralig'i 3 min. 2 km. tiklovchi yugurish.
Juma:	ertalab - 8 km. tiklovchi kross, YUUT 120-130 z/d. URM 10 min. kechqurun - 12 km. tortuvchi kross. YUUT 130-140z/d.
Shanba:	ertalab - 10 km. tortuvchi kross, YUUT 130-145 z/d. URM 10 min. MYUM 10 min. 4x100 m+100 m tezlanib yugurish. 400 m. tiklovchi yugurish. kechqurun - 6 km. ushlab turuvchi kross. YUUT 130-140z/d. URM 10 min. MYUM 15 min. Futbol 30min.
Yakshanba:	ertalab - dam. kechqurun - 1:50,0 sek. ushlab turuvchi kross, YUUT 140-150 z/d. URM 5 min. Cho'ziluvchanlik mashqlari 20 min.

Bir qator yetakchi olimlarning fikrlari va xulosalaridan kelib chiqqan holda hamda yuqoridagi fikrlarni inobatga olib, biz o'zimizning yillik tayyorgarlik siklida Tajriba guruhi sportchilari 6952,5 km. umumiy ish hajmi bajargan bo'lsalar, Nazorat guruhi yillik siklda 6343 km. umumiy ish hajmi bajarilgan.. lar tayyorlash tajribalarini o'rganish etibor qaratadiki, yillik sport tayyorgarligini amalga oshirishga mo'ljallangan dasturlar taqvim yiliga mo'ljallangan bo'lib, ularda belgilangan mashg'ulotlar hajmi akademik mashg'ulotlar bilan bog'liq yuklamalarga muvofiqlashtirilmaydi. Joriy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday holatlar aksariyat umumiy jismoniy yuklamalar xajmini meyoridan oshib ketishiga sabab bo'lib, pirovardida ish qobiliyatini susayishi va sport natijalarini notekis o'sishiga olib kelar ekan.

Har bir mashg'ulot tarkibiga o'yin-estafeta tarzida ijro etiladigan noan'anaviy sakrash mashqlari kiritilsa hamda mashg'ulot yakunida oyoq mushaklari, yurak-tomir va nafas olish faoliyatini tiklovchi relaksion mashqlar joriy etilsa jismoniy va funktsional imkoniyatlar ham, sport natijalari ham jadal suratlar bilan shakllanishi mumkin ekan. Bunday mashqlardan foydalanish afzalligi shu bilan asoslanadiki, birinchidan, yugurish texnikasida tayanchli va tayanchsiz fazalar mavjud bo'ladi. Yani bir oyoq bilan deysinish (tayanch holat) fazasidan ikkinchi oyoqqa qo'nish (tayanch holat) fazasigacha tayanchsiz holat yuzaga keladi. Demak, yugurish samaradorligi oyoqlarni bukuvchi va yozuvchi mushaklarini tezkor kuchiga bog'liq bo'ladi. Ikkinchidan, mashg'ulot va musobaqalarda asosiy yuklama avvalo oyoq mushaklari va shu mushaklar bioenergetikasini taminlovchi yurak-tomir hamda nafas olish organlariga tushadi. Binobarin, har bir mashg'ulot yakunida antistatik holatda (orqa bilan yotib, oyoqlarni vertikal ko'targan holatda) bajariladigan relaksion va "ventilyatsion" (O₂ va SO₂ almashinuvi) mashqlarni qo'llay borish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Andris E.R., Qudratov R.Q. Yengil atletika. – T.: 1998. – 124 b.
2. Andris E.R. Upravleniye trenirovkoy v bege na 100 metrov. – T.: 1990. – 109 s.
3. Jilkin A. I., Kuzmin V. S., Sidorchuk Ye. V. Legkaya atletika (Ucheb. posobiye dlya stud. vissh. ucheb. zavedenii. – M.: Izdatelskiy sentr «Akademiya», 2009. - 464 s.
4. Shakirjanova K.T. Yengil atletikada sport mashg'ulotlari asoslari. – T.: 2008. – 72 b.
5. Abdukhamidov, R. N. (2021). Improving psychophysiological training of teenage boxers with the help of improvised means of games. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.5 Pedagogical sciences).

IMPLEMENTATION OF INNOVATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN DISTANCE EDUCATION

Fayzullaeva Madina Abdumumin kizi,
master's student in the Faculty of Pedagogy in Chirchik State Pedagogical University

Annotation. In this article, you can find out through various examples that technologies make human life easier not only for healthy people, but also for people with disabilities. In particular, you can see the development of the relationship between the teacher and the student and independent education through distance education in the examples of other top foreign universities such as Argosu University, University of Phoenix, Sapella University, and Kaplan University. You can get more information about the analysis of how much distance education is currently valued and at what level it is progressing. In addition, this article highlights the advanced pedagogical experiences of developed countries in the organization and development of the educational process based on technologies, several main factors that differ in the quality of online courses.

Key words: Distance learning, education, technologies, online courses, programs, Internet.

MASOFAVIY TA'LIMDA INNOVATSIYA VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR JORIY ETILISHI

Fayzullayeva Madina Abdumo'min qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika fakulteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada nafaqat sog'lom insonlar uchun balki nogironligi mavjud bo'lgan insonlar uchun ham texnologiyalar inson hayotini yengilatishini turli xil misollar orqali ko'rishingiz mumkin. Xususan, masofaviy ta'lim orqali ham o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatni va mustaqil ta'limni ham rivojlanishini Argosy University, University of Phoenix, Capella University, and Kaplan University kabi boshqa xorijiy top oliygohlar misolida ko'rishingiz mumkin. Hozirgi kundagi masofaviy ta'lim qanchaga baholanishi va qay darajada ketayotganini tahlillari bilan tanishishingiz mumkin. Bunga qo'shimcha ravishda, ushbu maqolada rivojlangan mamlakatlarning raqamli texnologiyalar asosida o'quv jarayonini tashkil etish va rivojlantirish bo'yicha ilg'or pedagogik tajribalari, onlayn kurslar sifatini bir-biridan farq qiladigan bir nechta asosiy omillari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, ta'lim, raqamli texnologiyalar, onlayn kurslar, texnologiya, dasturlar, Internet.

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИЙ И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДИСТАНЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Файзуллаева Мадина Абдумуиновна,
магистрант педагогического факультета Чирчикского государственного педагогического университета

Аннотация: В этой статье на различных примерах вы сможете узнать, что технологии облегчают жизнь человека не только здоровым людям, но и людям с ограниченными возможностями. В частности, вы можете увидеть развитие отношений между учителем и учеником и самостоятельное обучение через дистанционное обучение на примерах других ведущих зарубежных университетов, таких как Университет Аргосу, Университет Феникса, Университет Сапелла и Университет Каплан. Вы можете получить больше информации об анализе того, насколько дистанционное образование ценится в настоящее время и на каком уровне оно продвигается. Кроме того, в данной статье освещается передовой педагогический опыт развитых стран в организации и развитии образовательного процесса на основе цифровых технологий, несколько основных факторов, отличающих качество онлайн-курсов.

Ключевые слова: Дистанционное обучение, образование, цифровые технологии, онлайн-курсы, технологии, программы, Интернет.

Introduction. "For people without disabilities, technology makes things easier. For people with disabilities, technology makes things possible." [1] Distance learning is "a method of study where teachers and students do not meet in a classroom but use the Internet, e-mail, mail, etc., to have classes. Distance learning represents a modern way of teaching and learning. Technology nowadays used almost in every area of human activities.

"The time has come to create in Uzbekistan a new system of teaching foreign languages, which will

become a solid foundation for the future. Since we set ourselves the goal of building a competitive state, from now on, graduates of schools, lyceums, colleges and universities must be fluent in at least two foreign languages. This strict requirement should become the main criterion for the work of the head of each education institution”, Shavkat Mirziyoyev said.[2. 32 b.]

Relevance of the topic. In the current scenario experienced, the search for information, rapidity, flexibility, and quality is unceasing. For this reason, both companies and professionals have sought ever more intensely to specialize and adapt to the market required standards. It is in this scenario that today you can come across the increasing range of courses offered at a distance, which are the type of education called distance education or distance learning. Even with all the requirements encountered by professionals to perform their duties and achieve their place in the sun, people still find it difficult to find the necessary expertise due to the impossibility of attending a classroom course, is the lack of time, by distance or even by the unwillingness to be in the classroom regularly. Taking advantage of these mishaps plaguing prospective students, educational institutions then saw in this new niche market a lucrative opportunity to undertake and invest. Distance learning is increasingly present in the current education and thus emerge every year several educational institutions with the promise of distance education quality. There are institutions like the DEAC Distance Education Accrediting Commission, which have the sole function of credit quality educational institutions. The DEAC was founded in 1926, in the United States, to promote the quality of education and ethical practices for distance education mode. She created and regulated standards and accreditation procedures that seek to examine and approve educational institutions the distance.

Today are offered courses in distance education mode for various levels: training for work or popular science, literacy campaigns and also formal education at all levels and fields of the education system, which cover various topics and apparently there are the clientele for all of them. Thus, this study aims to identify the main advantages and disadvantages of distance education for both students and the institution as a teaching mode, as well as the line of business.

Distance learning is an educational process where students receive instruction through online classes, video recordings, video conferencing, or any other audio/visual technology medium. It enables people to receive education without having to be physically present in a classroom.

Properly designed distance learning programs can be a very convenient and effective way to acquire more education. This may seem difficult without students and teachers interacting in a classroom, but people enrolled in distance learning programs can learn just as much away from a classroom as in one.

Distance learning and education are interchangeable terms. Distance learning is not a recent phenomenon. The origins of distance learning can be traced back to the advent of the modern postal system and the mass production of printed publications, which made it possible to spread information rapidly throughout the world.[3]

Material and research methods. Distance learning has made education more accessible to larger groups of people. It is a convenient way to obtain work experience while completing college or other vocational training. Many organizations, such as the military, large corporations, and government agencies rely on distance education to train service members and employees. Education has also changed as communication technology has revolutionized society.

In most cases, education or specialized training is a requirement for most high paid jobs. The availability of the Internet has increased the number of online courses. These courses are offered at online colleges, such as Argosy University, University of Phoenix, Capella University, and Kaplan University.

More students today are taking advantage of distance learning programs. Working professionals, high school students, and even traditional college students enroll in distance learning classes. Companies and other organizations frequently utilize distance learning programs to train employees. The following are some of the reasons people enroll in distance learning programs:

Students living in rural areas or those unable to attend traditional classes utilize distance learning

Students from all over the world can enroll in online courses offered at specific colleges

Companies utilize distance learning programs to train employees, especially those working in distance regions

Although distance learning can fit into anyone's schedule, students must take the initiative to study and complete their course work. Distance learning programs are not easy or automatic, so lazy students will probably not successfully complete courses they enroll in. However, even students that are busy or have numerous responsibilities should find the time to study because of the flexibility of these programs.

Many different types of technology are utilized to enhance online learning. Special computer programs, high speed Internet, and webcam broadcasting technology are just a few of the modern technologies utilized in distance learning. As a result, learning opportunities that never existed for people living in distance or rural areas can obtain a college education or specialized job training. It's not uncommon for a student living in a rural region of South Dakota to complete a course offered by a college in California.[4]

Students often interact with teachers using video conferencing, satellite, and Internet technology. They can also communicate with other students enrolled in the same course using modern telecommunications technology.

Since students can complete courses wherever the Internet is accessible, many often take time during a work break or while staying in a hotel during a business trip to complete their school work. The flexibility of distance learning is one of the main appeals of these programs.

Since distance learning is slowly becoming a popular way to complete college or job training, many people still have reservations about it. The details provided below will give those considering distance learning an idea of what it's like:

Students usually interact with classmates and teachers in chat rooms and other instant messaging services. This makes it possible to ask questions and share comments without sitting in a classroom. Teacher lectures are frequently broadcast online, and many students and teachers stay in touch via conference calling technology.

Group work is completed in chat rooms and special rooms on websites. Students also use e-mail, instant messaging, and web broadcasting technology to discuss project ideas with classmates.

Course assignments completed by students are completed on a website or submitted as email attachments. Students are usually not permitted to submit work completed on websites after due dates.

Most reference materials, such as documents and books, are accessible online for students. As a result, students usually do not have to visit libraries to complete traditional research. Many of the books students need are scanned and placed online.[5]

Questions for instructors can be asked over the phone, through an e-mail, or in a chat room. Instant messaging technology is becoming a very popular way for students and teachers to interact.

Working professionals, stay at home moms, and other people unable to attend college on a campus are utilizing distance learning programs to acquire more education or job training.

Result and analysis. Distance learning has existed for centuries through traditional mail and other creative means, but online education is still a relatively new field. Even though the technology is different, the educational mission and academic standards are the same as in traditional education: providing a quality education. Many online schools do exactly that, while others are merely degree mills or outright frauds. And of course, there's plenty of variety in the middle.

As you search for online schools, it's important to know what you're looking for, and what to look out for. Below are some parameters to help you choose the best online school for you.

Accreditation is the first and most important aspect of any school. Make sure a proper association—preferably a regional association—has accredited the school you're investigating. This will ensure that it is meeting academic requirements and that other institutions will accept the credits you earn. Attending a school that isn't properly accredited will not only cause you headaches in college, but with future employers as well.[6]

You also want to check that the accrediting agency is legit. Some of them don't review schools very thoroughly and some will approve almost anyone for a fee. Your best bet is to verify that the accrediting association is endorsed by the U.S. Department of Education.

By its nature, distance education is more independent than attending a physical classroom with other students, but having good teachers is still vital. Go online and research the faculty of any school you're looking at. How much education and experience do the teachers have?

Just because a school delivers classes online doesn't mean the teachers should be any less qualified. Most community college teachers have at least a Masters degree in their field. University professors typically have PhD's. Any good online school should have comparable faculty.

As with any school, you need to research the academic programs at an online school and make sure they line up with your goals for higher education. These days, there are many options to choose from in distance education, so shop around and compare specific programs at different schools.

Does this school offer Associates degrees or professional certification? If so, are they recognized by other institutions of higher education? This is vital, especially if you plan on continuing on to a four-year university.

Look at the specific courses that are required for a degree. Do they look interesting, challenging, or make sense with the field of study? Are these classes that you would be attracted to? How do they compare to the course requirements at other online schools?

Moreover, it is wise to understand the academic requirements and the class schedule before you commit to an online program. In distance education, these factors can vary widely from program to program. Some courses allow you to work at your own pace while others have deadlines, a schedule of live virtual classes, or in-person testing administered by the instructor or a proctor.

Ask yourself a few questions about you as a student. Are you good at self-motivation and staying on task, or do you need structure and/or deadlines? Are you an auditory learner, meaning you can remember details better if you hear them, or a visual learner who can easily read and absorb information? Some online courses are filled with live or recorded video lectures, podcasts and multimedia lessons, while others rely mainly on written text.

Some online programs are hybrid and require some physical attendance, either for lectures or exams. Understand the schedule so you can be certain you can meet these requirements. Additional to this, make sure the school is not too far away from where you live.

How much is tuition and are there any hidden fees or extra costs? Distance education is a dynamic and competitive market, and cost and quality don't always match up. If you've begun your search with one school in particular, expand it by looking at other schools with comparable tuition. Compare the quality and variety of degrees, experience of the teachers and feedback from former and current students.

Online college should typically cost a little less than attending a traditional college or university. If you're looking at a particular online school, do a cost comparison with other colleges in your area.

How many students does this school enroll? In general, more is better. If an established school isn't attracting that many students, it's probably not a good sign. The same goes for how long the school has been in business. The longer, the better. You still want to investigate the quality of their programs and faculty, but experience is usually a good sign.

Look beyond the enrollment numbers. What is the graduation rate? You want to attend a school that has a good record of students' academic success. What is the student/teacher ratio and average class size? The class is online, but to succeed you will still need some individual attention from the instructor.

That should extend beyond the classroom. It's often overlooked in online education, but students still require extra interaction with instructors, as well as access to tutoring and mentorship opportunities. Many long-distance teachers will keep online "office hours," allowing students the same access to instructors as in traditional classes.[5]

If possible, talk to some current or former students to get an idea of the availability of these important aspects of school.

Most online schools have basic requirements when it comes to computers. You won't need a super-computer, just something that is relatively up-to-date and able to handle word processing and typical online activity. In the case of some specialized courses, you'll need expensive hardware, but not for most classes.

Software will usually be provided free of charge. In some cases you will need to buy software for the class, which can vary widely in price. The same goes for textbooks. Make sure you know the cost estimate for software and textbooks. They can add up fast.

Remember, distance education has a different delivery method than traditional education, but the goal remains the same. So do the academic standards. Use the same criteria you would for a physical college, just in a different context. If an online school is right for you, it should stand up to the test.

Since more students are enrolling in distance learning programs, those considering enrolling in one should be cautious when selecting a program. Not all programs offer high quality education. Many institutions are cashing in on this demand for distance learning by offering programs that are sub-par or non-accredited. Therefore, those looking for a distance learning program should conduct thorough research before selecting one.

For starters, we're using the term "online course" to mean a college course offered for credit that can be taken completely online. But within that narrow definition exist many different types of courses. Some are little more than correspondence courses: pre-recorded videos with minimal personal involvement from the professor. Some (like Ohio State's online bachelors program) are videos recorded live and archived for later viewing. Others go far beyond video, offering richly interactive learning materials and robust professor interactions.

Costs also vary considerably. Many of the high-quality online programs are offered through traditional universities, where the online courses are just as expensive as their on-campus counterparts. Devon Haynie at US News found that most online courses from traditional 4-year programs cost \$300-400 per credit hour, plus additional fees. She signed up for a personal finance course that cost \$1300 total. There were discounts to be had for in-state tuition, and she found a community college option for \$515.

Of course, a quick Google search reveals many low- and no-cost options. But beware: many of these are from unaccredited schools or can't be taken for college credit. As a rule of thumb, if something is worth \$1300 from a well-known school, you should view with suspicion the \$25 version from a school you've never heard of.

Bottom line: expect to pay a decent amount for decent quality online education, and understand that courses will vary in format and quality.

Along the same lines, it's important to know what you're paying for before you buy. If you're enrolling in an entirely online program, this comes into play before you enroll. Do your research. US News offers an independent ranking of entirely online programs, with in-depth reviews of the top programs.

If on the other hand you're enrolling in a few courses here and there (perhaps to finish out a degree you've already started), you need to do your research for each course. Say you paid \$1000 for a robust, high-quality course and were happy with your investment. Will you be happy to drop another \$1000 on a lesser quality course? Make sure you know what you're getting before you buy.

Online courses are marketed to busy professionals and adults trying to complete degrees. Marketers emphasize the freedom and convenience, but these courses are still a ton of work. Before you enroll in and pay for a course, find out what kind of time commitment you're making. Many college courses, online or not, require 15 hours or more per week. Some have huge projects that spike the needed time drastically upward one or two weeks of the semester.

Bottom line: take the time to find out what will be expected of you, then evaluate whether you are able to give that kind of time—before you buy.

If your ultimate goal is a degree, then taking an online class here or there because the content sounds interesting or useful isn't a real plan. Instead, you need to create a plan that leads to your goal.[7]

You may be part-way through a residential degree program, looking to fill some course gaps. You may be working on getting an academic head start by knocking out some early courses online before heading to a residential program. Or you may be looking for a degree that can be earned entirely online. Whatever your approach, be sure to formulate a plan that leads to a degree before enrolling in an online course.

The good news is you shouldn't need to go it alone. You should have access to a faculty advisor or coach who can help you craft this plan. If your prospective online college can't offer you this kind of guidance, consider that a red flag.

Online programs can leave students feeling a bit isolated. Face-to-face (two-way) video interaction with instructors is rare to nonexistent, and collaboration with classmates is often limited to chat and email. The collaboration and camaraderie residential students enjoy just isn't there. Look for programs that work hard to overcome this, but understand that it's an issue even in the best programs.

Online programs have a lower graduation rate than residential or blended (part residential, part online) programs, notes James Paterson at Education Dive. Experts disagree on the reasons why, but it may have to do with the greater level of self-motivation and direction that's needed to succeed while feeling all on your own.

To offset these downsides, look for quality online programs with robust student services and student support. The old adage "you get what you pay for" is generally true here: the cheapest courses have the lowest levels of student support.

You don't have to be a technology expert to make online college work, but you do need to be conversant. Every school has its own learning management system, or LMS. You may need to troubleshoot why video isn't playing (Do you have the necessary software/code/browser?). Courses will have their own platforms and systems and even sometimes specialized software. And, of course, nothing works without a stable internet connection.

Bottom line: if the lingo in the previous paragraph scares you, you may need to brush up on your computer skills before diving into online education.

Online classes and degree programs offer a measure of convenience that a traditional residential program can't match. The ability to watch lectures from anywhere and on your own timetable is indispensable for some. But don't make the mistake of thinking that an online program will be easier than an in-person one. Quality online programs are just as rigorous as their brick-and-mortar counterparts.

In fact, some students may find online programs more difficult than residential programs. The content is the same, but online programs lack some of the accountability and presence of traditional programs. In a traditional program, students have to show up at a set time 2 or 3 times a week. And when they do miss class, those students have to face the teacher's disapproving gaze the next class period. It's much easier to fall behind when you're left to set your own schedule. And it's easier to let things slide when you don't feel the in-person pressure from the professor.

If you have any college credit to your name already, be sure your existing college credit and your prospective online education will play nice. The goal is to graduate from one school or the other, but not every school accepts credits from every other school. And some schools may accept some credits but not others from another school. Whether you intend to earn your degree from the online or the traditional university, be certain that all your needed credits will transfer. Do this before enrolling online.

Massive Open Online Courses (MOOCs) are trendy. You can learn from professors at elite universities, for free! And as a general enrichment tool, they are pretty cool. But make no mistake: MOOCs are no

substitute for more conventional (and less free) online courses. They have a low completion rate and usually have little accountability or assessment. The vast majority of MOOCs don't offer college credits, either. Class Central reports on a few ways to take MOOCs for credit, but the primary way of doing so turns the free course into a \$649 course. With that kind of price tag, why not go the conventional route and benefit from interaction with your professor?[5]

Bottom line: take these for fun or for general enrichment. But if you're looking to earn a degree, these almost certainly aren't the right choice for you.

Schools offering online degree programs can be accredited just like traditional colleges and universities. Accreditation is a kind of seal of approval granted by an independent accrediting organization. These organizations evaluate a school's quality and verify whether the school complies with education law.

Some employers and many graduate schools require an accredited degree for either hire or admission. Don't shortchange yourself by spending time and effort to earn a degree from an unaccredited school. It's not worth the risk.

You want your diploma to be the key to future opportunities, not just a piece of paper. Other than accreditation, how can you better know what your degree can accomplish for you?

Start by looking at student success. Quality programs will advertise their student successes. They may advertise high boards passing percentages in a nursing program, above-average med school acceptance rates, or a percentage of prospective graduates hired before graduation. These statistics don't guarantee you your dream job, of course, but they do suggest which programs and schools are high in quality.

Conversely, investigate graduation/completion rates and rate of student loan defaults. Low graduation rates and high default rates suggest a program is not serving its students well. According to a Chicago Tribune story by Maria Danilova, for-profit colleges are the worst offenders by both these metrics.

Graduation rates are easily obtainable, and the higher, the better. Remember, though, that online program graduation rates overall will be lower than residential programs. The rate of student loan defaults can be trickier to track down, as schools aren't required to divulge this. But this is the internet: if a school gets a bad reputation in this area, it won't be too hard to find out.

Not all online classes are created equal. Unfortunately, there's a whole heap of shoddily produced, bore-you-to-tears classes out there that, in the end, just don't provide quality education. On the other hand, there are some truly inspired, engaging, and educational classes that really live up to the potential of distance learning. Here are a few key factors that make all the difference to the quality of online courses:

1) Proper Pacing

It's a fine balance to strike, but the best online courses are the ones which are properly paced. Proper pacing means the student is neither bored nor overwhelmed; they have plenty of time and notice to complete large projects, but also are kept engaged by small assignments in the interim. These small assignments should never stack up and bury the student in stress and anxiety, nor should they be pointless, tedious busy work.

2) Multimedia Integration

The really exciting part of online classes is the fact that they can present content in ways that books and lectures can't. Great online courses take advantage of this fact, and incorporate various multimedia elements into the presentation, such as videos, podcasts, interactive activities, and more. This is certainly more engaging than reading a long text document, and the information is much more likely to be retained. It's not enough, however, to simply add in multimedia for multimedia's sake. The content must be done well, and with a clear purpose. A forty-minute video of the professor mumbling into his webcam does not qualify as good use of multimedia.

3) Quality Content

When a course's content is of high quality, you find yourself engaged and curious, and as a result you learn much more naturally. This is in stark contrast to those courses which only use dismal, bland textbooks and regurgitative, fill-in-the-blank quizzes. Low quality content feels like a chore, and the information is seldom retained. High quality content can be of any modality: videos, websites, audio presentations, etc. What's important is this: does it lend itself to natural learning? Would an expert in the field recommend it to anyone curious about the subject, regardless of the online class? This is the sort of content used by the best online courses.

4) Self-Directed Learning

The best online classes recognize that their students are adults who have the ability to make up their own mind and take responsibility for their own education. When the course is too micromanaged, when the assignments are dictated to the smallest detail, students become frustrated or, at best, don't make any meaningful discoveries on their own. Good online courses give students the freedom to design their own projects and explore the aspects of the subject which are most interesting to them.

5) Community Connection

One of the biggest risks that online courses face is a sense of student isolation. Great online courses

combat this risk by encouraging online interaction between students and faculty. For example, a class may have an off-topic discussion board, where students can feel free to chat about anything that interests them--the playoffs, for example, or a tasty new recipe. Or a class may require students to work on a group project together via an online forum. This fosters a sense of community, and gives students the support needed to ask questions or seek guidance.[7]

6) Multiple Learning Modalities

Everyone learns differently. Some students are very visually oriented; others need to hear information out loud to retain it. The best online courses integrate as many learning modalities as possible--visual, auditory, kinesthetic, musical, and so on--into the presentation. This way, students are able to study in the way that works best for them.[5]

7) Intuitive Navigation

The layout of the course should be clear and easy to follow. Students should always know what to do next, and should always know how to access relevant information and resources. The best courses have been reviewed by third party organizations and are designed to be intuitive to navigate.

8) Reliable Technology

Many courses, in an attempt to be flashy or stylish, utilize a host of technologies in their presentation, often requiring students to download a dozen new plug-ins or sign up for outside services. The problem with this is that it doesn't always work, and everyone wastes a boatload of time and energy troubleshooting. The best courses use only technologies which are as reliable and as universally supported as possible. This makes the online learning experience much more pleasant for everyone involved.

9) Room for Additional Exploration

Great online courses provide curious students with resources which provide additional information and a greater depth of detail. It's another fine balance: having too many supplemental add-ons can be confusing or stressful, but it's important to give students an opportunity to learn more if they wish to do so. The key is to clearly differentiate the core class requirements from the additional resources, so students know exactly what's expected of them, and what options are available.

10) Creative Design

It's a hard quality to define, but the best courses are designed to give students a varied and fresh learning experience week after week. All too often, online courses fall into a formula, and repeat that formula over and over for the entire duration of the class. This will be a very dull experience for the students, and the actual educational value of the course will suffer as well. The best courses are designed by people who put careful thought and focused effort towards creating a unique and engaging class experience, from start to finish.

Conclusion. In today's rapidly developing age, science and technology are growing rapidly. Progress is being made in every field. In particular, great changes and significant progress are being made in science. Delivering each subject to students using new innovative pedagogical technologies is one of the main requirements of today's education.

Digital technologies in education is the effective use of modern information technologies in the educational process. Moreover, it provides for increasing the quality and efficiency of education by introducing modern innovative technologies into the educational process. In particular, there are several advantages of using such information and communication technologies in learning a foreign language. The role of modern technology in language learning and teaching is incomparable. The use of technological tools is useful in every aspect of learning a foreign language. This article illustrates the effectiveness of organizing and developing the educational process based on digital technologies.

REFERENCES

- Mary Pat ("Assistive Technology and AEM", n.d.)
- Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik Uzbekistan davlatini birgalikda barpo etamiz. --T.: "Uzbekistan", 2017. -- 32 b
- Scott, W. A. (1990). Lisbeth H. Ytreberg Teaching English to Children.
- Moreillon, J. (2007). Collaborative strategies for teaching reading comprehension. American Library Association.
- Willis, J. (1996). A framework for task-based learning (Harlow, Longman).
- Power T. Reading in the Second language, 2004
- Richards, J. C., & Sandy, C. (1998). New Interchange Video Teacher's Guide 2: English for International Communication (Vol. 2). Cambridge University Press.
- Anderson, N. J., & Cheng, X. (2004). Exploring second language reading: Issues and strategies. Foreign Language Teaching and Research Press.
- Uktamovna, X. L. (2023, March). The importance of teaching students studying linguistics the subject of applied grammar of the English language and educational activities. In Proceedings of International Educators Conference (Vol. 2, No. 3, pp. 1-6).
- Мардонкулов, Ж. А. (2021). The role of information and communication technologies in teaching education system. Инновации в педагогике и психологии, 4(10).

MASOFAVIY TA'LIM SHAROITIDA TALABALARDA MA'SULIYAT KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

Gulamov Jasur Baxodirovich

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi

Mazkur maqolada bugungi ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish borasidagi amaliy harakatlar davrida «mas'uliyat» fenomeni yoshlar ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog'liqligi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada pedagog olimlarning «mas'uliyat» tushunchasi borasidagi ilmiy qarashlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim tizimi, ta'lim-tarbiya mas'uliyat, masofaviy ta'lim, talaba, kutubxona fondi, axborot bazalari, elektron resurslar, pedagog, kompetentlik.

СОДЕРЖАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Гуламов Джасур Баходирович,

Преподаватель кафедры «Педагогика и психологии» Узбекского государственного университета мировых языков

В данной статье научно и теоретически анализируется, что феномен «ответственности» напрямую связан с социальной жизнью молодежи в ходе практической работы по реформированию действующей системы образования. Также в статье рассматриваются научные взгляды педагогов относительно понятия «ответственность».

Ключевые слова: система высшего образования, образовательная ответственность, дистанционное образование, студент, библиотечный фонд, информационные базы, электронные ресурсы, педагог, компетентность.

CONTENT OF FORMATION OF RESPONSIBILITY SKILLS IN STUDENTS DURING DISTANCE EDUCATION

Gulamov Jasur Bakhodirovich,

Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology, Uzbek State University of World Languages

This article scientifically and theoretically analyzes that the phenomenon of "responsibility" is directly related to the social life of young people in the course of practical work to reform the current education system. The article also discusses the scientific views of teachers regarding the concept of "responsibility".

Key words: higher education system, educational responsibility, distance education, student, library collection, information bases, electronic resources, teacher, competence.

Respublikamizda Oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'lim sharoitida talabalarda ma'suliyat ko'nikmalarini shakllantirish ishlari samaradorligini oshirish asosiy strategiyalarni belgilovchi omil, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashning zarur tarkibiy qismi sifatida e'tibor qaratilmoqda. Bugungi ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish borasidagi amaliy harakatlar davrida «mas'uliyat» fenomeni yoshlar ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog'liqligi fonida yanada muhimliklarga sabab bo'lmoqda.

Har qanday jamiyatning rivojlanishi bevosita ta'lim tizimining ehtiyojlar asosida tashkil etilganligi, asosiy burjtmachi sifatida davlat tomonidan qo'yilgan talab, ta'limni tashkil etuvchi muassasalarda boshqaruvning to'g'ri tashkil etilishi natijasida erishiladigan samaradorlik bilan belgilanadi. Mazkur jarayonda ishtirokchi sub'ektlar manfaatlari asosiy o'rin tutadi. [3;]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son «O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmonida:

zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta'lim dasturlarini tashkil etish; ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar, seminarlarni onlayn kuzatish va o'zlashtirish imkonini beruvchi, shuningdek ularni elektron axborot saqlovchilarga yullovchi «E-MINBAR» platformasini amaliyotga joriy etish, ta'lim jarayonlarida «bulutli texnologiyalar»dan foydalanish;

masofadan turib foydalanish imkonini beruvchi elektron kutubxona tizimini keng joriy etish, talabalarining oliy ta'lim muassasasida o'qishni tamomlaganlaridan so'ng kutubxona fondi, axborot bazalaridan foydalanishini yo'lga qo'yish orqali ularning kasbiy malakasini uzluksiz oshirib borish imkoniyatlarini kengaytirish;

milliy elektron ta'lim resurslari yaratilishini jadallashtirish, xorijiy elektron ta'lim resurslarini tarjima qilish ishlarini tashkil etish, ta'lim jarayonida elektron resurslar salmorini bosqichma-bosqich oshirib borish, elektron o'quv adabiyotlar yaratish, ularni mobil qurilmalarga yullov olish maqsadida kutubxonalarda QR-kod yordamida elektron resurslar haqidagi axborotlarni joylashtirish tizimini yaratish masalalariga alohida urfu berib o'tilgan.

[2;]

SHu nuqtai nazardan qaraganda, ta'limiy islohotlar davrida oliy ta'lim tizimida amalga oshirilgan o'zgarishlar mustaqil, o'z fikrini erkin ifodalay oladigan talaba-yoshlarni shakllantirish yo'lida quyidagilarga erishish maqsadga muvofiqligini ko'rsatdi:

talabalarni ta'lim xizmatlaridan foydalanish borasidagi huquqlarini kengaytirish;
 talaba shaxsiga bo'lgan hurmat; har bir talabaning ta'limiy manfaatlarini inobatga olish;
 talabalarda ongli intizom va o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan e'tiborni kuchaytirish;
 talabalarining to'laqonli psixologik va jismoniy, intellektual rivojlanishni ta'minlash imkoniyati kengaytirildi.

Alohida e'tirof etib o'tish joizki, jahon amaliyotida oliy ta'lim tizimini internatsionallashtirish, ya'ni ta'limning tashkiliy-pedagogik bosqichlarini amalga oshirish va ta'lim xizmatlarini taqdim etishning xalqaro xarakterga ega jarayonlarini muvofiqlashtirishga alohida ahamiyat qaratib kelinmoqda. Bu borada birgina ERASMUS+ dasturlari oliy ta'limni internatsionallashtirish va isloh qilishga ko'proq ta'sir ko'rsatib, «bugungi kunda bunday dasturlar orqali talabalar va professor-o'qituvchilar almashinuvini yo'lga qo'yilishi, o'quv dasturlari va qo'shma ilmiy loyihalarni amalga oshirilishi, kredit-modul tizimini joriy etilishi internatsionallashtirishni islohotlarning asosiy yo'nalishiga aylantirdi» [2;]

Uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bosqichi bo'lgan oliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish xorijiy mamlakatlarda bu sohada qo'lga kiritilgan tajribalarni o'rganish, ularni tahlil etish, shuningdek, milliy-mintaqaviy xususiyatlarni inobatga olish asosida ilor tajribalardan respublika oliy ta'lim muassasalarida maqsadga muvofiq foydalanish foydadan holi bo'lmaydi. Ana shu maqsadda tadqiqot chorida Rossiya, AQSH, Yaponiya va Fransiya davlatlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimi mazmuni bilan tanishildi. Oliy ta'lim bo'yicha etakchi xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimi tajribalarini o'rganish sohada bir qator ijobiy an'analar mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan:

oliy ta'limda raqobatbardosh kadrlarga nisbatan pedagogik yondoshuvning turli ko'rinishlari ro'zaga keldi;

o'qituvchilar davlat siyosati bilan qo'llab-quvvatlanayotgan ijodiy izlanish erkinligiga ega bo'ldilar, Rossiya, AQSH, Yaponiya va Fransiya davlatlarida guberniya hamda shtatlar boshqaruvi asosida faoliyat o'rituvchi xususiy muassasalar tashkil etilmoqda;

talaba va o'qituvchi munosabatlarida maqbul pedagogik tizimni tanlash imkoniyati berilmoqda, talaba yoshlarning onglik darajasi o'smoqda;

talabada ta'lim olishga bo'lgan rorbatni ro'zaga keltirishda individul metod va vositalarni qo'llash maqsadga muvofiq ekanligi tobora ko'proq e'tirof etilmoqda.

Haqiqatdan ham talabalarining o'qishga bo'lgan shaxsiy mas'uliyatini kuchaytirish, har bir yigit va qiz ongida ta'limning barcha imkoniyatlaridan oqilona foydalanish, o'qishga ijtimoiy va fuqarolik burchi deb qarashni shakllantirish" uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim mazmunini takomillashtirish va uni jahon ta'limi standartlari darajasiga ko'tarish yo'lida tub islohotlar olib borilayotgan bir sharoitda nihoyatda muhimdir.

Mavzu mohiyatini yoritishga xizmat qiladigan "Mas'uliyat" tushunchasi arab tilidan tarjima qilinganda "javobgarlik", "hisob bermoklik" ma'nolarini anglatib, biror ish, xatti-harakat oqibati, natijasi uchun javoblarlikni anglatadi. O'zbek tilida "mas'uliyat" tushunchasining muqobili sifatida "javobgarlik" tushunchasi bevosita qo'llaniladi. Masalan, davlat javobgarligi, huquqiy javobgarlik, ma'muriy javobgarlik va hokazo. [11].

Ayrim manbalarda mazkur tushuncha mohiyatini yoritishda uning "jamiyatga munosabatni xarakterlovchi" axloqiy kategoriya hamda "shaxsni o'z-o'zini boshqarish shakli" ekanligiga ham alohida urfu berilgan. Jumladan, "Mas'uliyat shaxsning jamiyatga munosabatini xarakterlovchi, uning talabalarini bajarishni roksak shaxsiy-axloqiy xislatlarini namoyon bo'lishi odob-axloqning etik kategoriyasidir. SHaxsning mas'uliyati uning butun borliqqa bo'lgan munosabati, har bir aniq vaziyatga bo'lgan alohida munosabati orqali namoyon bo'ladi" [8].

"Oliy ta'lim (lufat-ma'lumotnoma)"da bu tushuncha o'z xatti-harakatlarini tushunish va nazorat qilish sifatida talqin etilgan: "Mas'uliyat – shaxsni o'z-o'zini boshqarish shakli, o'zi amalga oshirgan xatti-harakatlari va ularning oqibatiga sabab deb bilishda namoyon bo'ladi, shuningdek, atrof-muhitda va shaxsiy bo'lishdagi o'z qobiliyatini tushunish va nazorat qilishda aks etadi" [4].

Ayrim manbalarda, shuningdek, "ijtimoiy mas'uliyat" tushunchasining mohiyatini yoritishga alohida e'tibor qaratilgan: "Ijtimoiy mas'uliyat insonning o'zini tor xudbin manfaatlariga va umuman ijtimoiy manfaatlariga muvofiq tutishga moyillik, qabul qilingan me'yorlarga amal qilish mas'uliyatining ko'plab uchraydigan shakllaridan biri hisoblanadi" [6;].

V.Karimova, A.Umarov va M.Quronovlarning yondashuvlariga ko'ra, mas'uliyat qobiliyat bo'lib, shaxsning o'z hatti-harakatlari va faoliyat mahsulini to'liq tasavvur qilish sifatida namoyon bo'ladi. YA'ni, mas'uliyat "odamning har bir amali, faoliyati mahsulini to'liq tasavvur qilgan holda, uning o'zi va o'zgalar uchun nima naf keltirishini anglay olish qobiliyatidir" Bu o'rinda ham "odam" tushunchasining qo'llanilishiga e'tiroz bildirish mumkin.

Mualliflar R.X.Djuraev va S.T.Turfunovlar tahlil etilayotgan tushunchani aniq va lo'nda ifodalashga urinishgan: "Mas'uliyat – bu ixtiyoriy shaxsning o'z xatti-harakati va faoliyati natijasi uchun javobgarlikni his

etishidir”

Bizning nazarimizda mas’uliyat talabalar tomonidan muayyan hatti-harakat, kasbiy yoki ijtimoiy faoliyatni tashkil etishda, shuningdek, ma’lum guruh yoki shu guruh a’zolari oldidagi burchni to’la anglagan holda javobgarlikni his etishda namoyon bo’ladi. Demak, mohiyatiga ko’ra mas’uliyat turlari turlicha ko’rinishda namoyon bo’ladi bo’ladi:

- ma’lum xatti-harakatni amalga oshirishdagi mas’uliyat;
- muayyan kasbiy faoliyatni bajarish bo’yicha shaxs zimmasidagi mas’uliyat;
- ma’lum guruh yoki uning a’zolari bo’lgan kishilar oldidagi mas’uliyat;
- jamiyat fuqarosining ijtimoiy faoliyatni amalga oshirishdagi mas’uliyati.

Ilmiy izlanishlarimiz davomida talaba yoshlarda ilm olishga bo’lgan mas’uliyat hissini shakllantirish, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishni uch bosqichga bo’lib amalga oshirish jarayon samaradorligini ta’minlaydi degan xulosaga keldik. Bular:

- 1-bosqich – talabalar bilan o’zaro samimiy, o’zaro hurmatga asoslanuvchi munosabatlarini tashkil etish.
- 2-bosqich – talabalar bilan o’quv faoliyatini tashkil etishda ishchanlik ruhida o’zaro munosabatni o’rnatish, ularda o’quv biluv faoliyatiga nisbatan “ongli intizomni” tarbiyalash.
- 3-bosqich – talabalar bilan o’quv faoliyatida mustahkam hamkorlik qilish va bu hamkorlik orqali asta-sekin mustaqil ravishda o’quv vazifalarini bajarish, talabalarga o’qishga bo’lgan mas’uliyat hissini mashq qildirish yo’llarini o’rgatish”.

Xulosa qilib aytganda Oliy ta’lim tizimida masofaviy ta’lim sharoitida talabalarda ma’suliyat ko’nikmalarini shakllantirish quyidagi shartlarga amalga qilinishi ta’lim va tarbiya ishlarining samaradorligini ta’minlash, talabalar har tomonlama kamolga etishlari uchun zamin yaratadi:

-oliy ta’limning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xorijiy ta’lim va ilm-fan texnologiyalarini jalb etish, OTMlarning infratuzilmasi va ta’lim mazmunini ta’minlashga imkon beruvchi pedagogik texnologiyalaridan foydalanish;

-o’qituvchi va talabalar jamoasini tashkil etishda o’zaro hamkorlik va bir-birini tushunishning yangi usullarini topish;

-o’quv jarayonida o’yin va o’quv-bilish (darsdan tashqari sharoitlarda tashkil etiladigan va badiiy, mehnat, sport hamda o’yin xarakteridagi) faoliyatlarida to’laqonli birlikka erishish;

-talabalarda o’qishni davom ettirish istagini saqlab (magistratura, doktorantura) qolish va ularda o’qish malakasi asoslarini shakllantirish (shaxsiy ixtiyorlik va cheklanishlarni mustaqil aniqlash, o’z imkoniyatlari chegaralarini boshqalar – kattalar va tengdoshlari yordamida kengaytirish);

-talaba individualligining rivojlanishini pedagogik qo’llab-quvvatlash;

-barcha faoliyat turlarida talaba ijodkorligini rivojlantirish uchun sharoit yaratish

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

- 1.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022–2026 yillarga mo’ljallangan YAngi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida»gi Farmoni, 06/22/60/0082
- 2.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son «O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konseptsiasini tasdiqlash to’g’risida»gi Farmoni. QMMB. 9.10.2019. 06/19/5847/3887.
- 3.Askarov A.D, Oliy ta’lim muassasalarida sifat menejmentini integratsiyalashgan mexanizmlar asosida takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (Doctor of Science) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. Toshkent 2022
- 5.Musurmanova O. va boshqalar. Pedagogik atamalar lug’ati. / o’zbek, rus, ingliz tillarida / T.: “TURON - IQBOL”, 2019. 844
- 6.Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta’lim samaradorligi omili; monografiya / T.: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020. 184
- 7.Kinjaeva G. S Talabalarni kasbiy - pedagogik ta’lim jarayonida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishga tayyorlash texnologiyasi Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) olish uchun yozilgan diss. Toshkent-2020
- 8.Pulatov Dj.A. Bo’lajak psixologiya o’qituvchilarining amaliy kompetentligini monitoring qilish tizimini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) olish uchun yozilgan diss. Toshkent-2020
- 9.Uzakov I. A. Boshlanrich sinf talabalarida mas’uliyat hissini shakllantirishning pedagogik asoslari. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent 2008
- 10.Ziyayeva M. F. Oliy ta’lim tizimida pedagogik neologiya asosida talabalar ijtimoiy faolligini takomillashtirish (talaba-qizlar misolida) Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand 2023
11. O’zbek tilining izohli lug’ati: 80000dan ortiq so’z va so’z birikmasi. J-III-N-Tartibli/ -T.: O’zbekiston milliy entsiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 563 b

KICHIK YOSHDAGI BOLALAR JISMONIY FAOLLIGINI NOAN'ANAVIY YONDOSHUVLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Haydarov Baxtiyor Tojiyevich,

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Aniq-tabiiy fanlar va jismoniy madaniyat fakulteti dekani, p.f.n. professor.

Annotatsiya. Ushbu maqolada noan'anaviy vositalar yordamida 4-7 yoshdagi bolalarni jismoniy kompetensiyalarini oshirishda korreksion pedagogika, oila pedagogikasi va pedagogik texnologiyalar asosida jismoniy madaniyat tizimini takomillashtirishga oid vosita va dasturlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: 4-7 yoshli bolalar, korreksiyalash, noananaviy jismoniy mashqlar, jismoniy faollik, jismoniy madaniyat, konsepsiya.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ ВОСПИТАНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ НЕТРАДИЦИОННЫХ ПОДХОДОВ

Хайдаров Бахтиёр Таджиевич,

Узбекско-Финляндский педагогический институт

Декан факультета физических наук и физической культуры, к.ф.н. профессор.

Абстрактный. В данной статье выделены инструменты и программы, связанные с совершенствованием системы физической культуры на основе коррекционной педагогики, семейной педагогики и педагогических технологий в повышении физической компетентности детей 4-7 лет нетрадиционными средствами.

Ключевые слова: дети 4-7 лет, коррекция, нетрадиционные упражнения, двигательная активность, физическая культура, концепция.

IMPROVEMENT OF PEDAGOGICAL MECHANISMS OF EDUCATION OF PHYSICAL ACTIVITY OF YOUNG CHILDREN BASED ON NON-TRADITIONAL APPROACHES

Haydarov Bakhtiyor Tajiyevich

Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Dean of the Faculty of Physical Sciences and Physical Culture, Ph.D. professor

Abstract. In this article, tools and programs related to improving the system of physical culture based on correctional pedagogy, family pedagogy and pedagogical technologies in improving the physical competence of children aged 4-7 using non-traditional means are highlighted.

Key words: 4-7-year-old children, correction, unconventional exercise, physical activity, physical culture, concept

Kirish. Jahonning rivojlangan mamlakatlarida bolalar jismoniy tarbiyasi modernizatsiyasi tendensiyalarida rivojlanayotgan shaxsning intellektual, ma'naviy va estetik kamolotga yetkazishga qaratilgan noan'anaviy texnologiyalar, ijtimoiy-madaniy faoliyat turlarining integratsiyalashtirish asosida muntazam takomillashib bormoqda. Gipodinmiya sharoitida noan'anaviy texnologiyalarni bolalarga jismoniy tarbiyalash ruhida qo'llash, jismoniy aqliy-estetik immunitetni rivojlantirishga yo'naltirilgan mexanizmlarining ahamiyati tobora ortib borishi bola shaxsini ma'naviy, ahloqiy-estetik tarbiyalash, o'z hayotini go'zallik qoidalari asosida yashash, ijtimoiy ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, turmush madaniyatini takomillashtirish uchun xizmat qilmoqda.

Xalqaro amaliyotda bolalar jismoniy tarbiyasi tizimini modernizatsiyalashtirishning noan'anaviy asoslarini rivojlantirishni tadqiq etish dolzarbligi sport taraqqiyoti bajaradigan funksiyalar bilan uzviy bog'liq. Zero, bu funksiyalar orasida ma'naviy-axloqiy tarbiya funksiyasi yetakchi o'rin tutadi. Bugungi kunda ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyaviy ishlar, o'tkazilayotgan tadbirlarning ba'zi joyda kutilganicha natija bermayotganligining sabablardan biri, ommaviy sport tadbirlarida noan'anaviy texnologiyalardan foydalanish metodikasining yetarli darajada shakllantirmagani bilan bog'liqdir. Dunyoning yetakchi ta'lim muassasalari va ilmiy markazlarida bolalarni jismoniy tarbiya vositasida tarbiyalashning metodologik va texnologik asoslarini takomillashtirish, jismoniy madaniyat va pedagogika integratsiyasining noan'anaviy mezon va darajalarini ishlab chiqishni taqozo qiladi. Zero jismoniy madaniyat konsepsiyalarining metodologik tahlili, jismoniy madaniyatning pedagogik mohiyatini o'rganish natijalari, uning kichik yoshdagi bolalarning "gipodinamiya"ga qarshi faol harakat immunitetini mustahkamlab, noan'anaviy texnologiyalarning yangi modellarini yaratish va amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning sharhi. Noan'anaviy vositalar texnologiyalarini ishlab chiqish va

takomillashtirishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlar jahonning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalari, jumladan, IPEES, Physical Education and sport science (AQSh), Preschool training and Physical Culture (Buyuk Britaniya), Children's sports and health (Kanada), Physical Culture and tourism (Jabubiy Koreya), Children's Center (Singapur) larda olib borilmoqda[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Noan'anaviy pedagogik yondoshuvlarning xususiyatlari, mazmun, shakl va tarbiyaviy, sog'lomlashtirish imkoniyatlari oid tadqiqotlarni Z.Qodirova, F.Qodirova., X.Ibragimov, J.Eshnazarov, M.Ismoilova, D.Kenjayeve, H.I.Nurmatov, Sh.Olimov, M.Mahmudov, K.Risqulova, M.Maxmudova, O.Musurmonova va boshqalar o'z asar va manbalarida qimmatli g'oyalari aks etgan.

Noan'anaviy pedagogik yondoshuvlar, jismoniy tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish, ta'limda innovatsion pedagogik yondoshuvlar, individuallashtirish, uzluksizlik, kognitiv ta'lim texnologiyalari, kognitiv kompetentlikka doir tadqiqotlar, S.Nishonova, M.Abduljabbarova, S.Annamuratova, Ye.Balabekov, N.Qiyomov, M.Quronov, Q.Quronboyev, S.Yuldasheva, Z.Qosimova, G.Maxmutova, N.Shodiyev, Sh.Qurbonov, A.Hasanov kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan[2,5].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, 4-7 yosh bolalarni jismoniy tarbiyalashning yangi, noan'anaviy shakllari, vositalari va usullarini izlash dolzarb hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Tajriba boshlanishidan oldin tajriba va nazorat guruhlari bolalari oldinga yegilish natijalari bundan mustasno, jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari va harakat faolliklari natijalarida sezilarli farqlar mavjud yemas yedi. Tajriba o'tkazilgandan so'ng, har ikki guruhda ham jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarida bir tomonlama ishonchli o'zgarish kuzatildi. Shunday qilib, yuklama miqdorini asta-sekin oshirib borish tajriba guruhidagi bolalar organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatmadi. Noan'anaviy mashqlar mashg'ulotlarning tajriba guruhlarida qo'llanilgan vositalari va usullari ushbu yoshdagi bolalar organizmining imkoniyatlariga mos yedi (bu pedagogik kuzatuvlar va pulsometriya ma'lumotlari bilan ham tasdiqlangan).

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotining jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish ishlari amaliyotida innovatsion quyidagi pedagogik texnologiyalar paydo bo'ldi: o'yin stretching, ritmoplastika fitbol, logoritmik gimnastika va boshq.

O'yin stretching. Barcha mashqlar mushaklarning kuchlanishi va bukilishiga asoslangan. Mashqlar musiqa ostida bajariladi. Har bir mashg'ulotda ajoyib sayohatlar shaklida yangi rolli o'yin o'tkaziladi. O'yin emotsional tarzda o'ynaladi, mashqlarni almashish va ertak tinglash almashtiriladi. O'yin syujeti mashqlar o'zgaruvchan bo'lishi uchun tashkil etilgan, bolaning butun tanasiga bir xil yuklama tushadi.

Ritmoplastika, "Ritmoplastika" pedagogik texnologiyasi harakatlar va ritmnning uyg'un mozaikasi.

Ritmoplastika texnologiyasining o'ziga xos xususiyati bu ishda maxsus ishlab chiqilgan repertuardan - musiqiy va plastik kompozitsiyalardan foydalanish bo'lib, ularning har biri bolalar uchun tushunarli bo'lgan aniq o'ynoqi tasvirga ega. Har xil turdagi harakatlarni (har xil boshlang'ich pozitsiyalarda bajariladigan raqs, umumiy rivojlanish, taqlid va boshqalar) kombinatsiyasi pedagogik mahorat, kommunikativ raqs yoki o'yin texnologiyasi shaklida musiqiy va plastik tasvirni yaratishga yordam beradi.

Fitbol. Texnologiya katta to'plardan foydalanishga asoslangan. Gimnastika to'plarida mashq qilishning shifobaxsh ta'sirining o'ziga xosligi umurtqa pog'onasidagi ta'sirning fiziologik mexanizmi va natijada butun tayanch-harakat tizimi va tananing avtonom tizimlarining ishi bilan belgilanadi. To'plar umumiy va maxsus korreksion vazifalarni hal qilish uchun ishlatilishi mumkin.

To'plarda mashqlarni yuqori tezkorlikda bajarish mushaklarning ohangini oshiradi, bola aqliy qobiliyatlarini stimullab, charchoqning yoqimsiz hislarini kamaytiradi. To'pning elastik xususiyatlari mushak-skelet tizimiga zarba yuklamasini kamaytiradi. Shuning uchun, turli xil tartiblarni tanlashda vazifani bajarish qulayligi bilan tananing ish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

Kreativ gimnastika. "Kreativ gimnastika" atamasi tomonidan 4-7 yoshli bolalar uchun jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining yangi tuzilishi va mazmunini ishlab chiqishda kiritilgan.

Bolalar bilan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari asosan o'yin shaklida, aqliy va tarbiyaviy faoliyatga yo'nalgan musiqadan foydalangan holda olib boriladi. Bundan tashqari, bolalarda ijodkorlik va tasavvurni rivojlantirishga katta e'tibor beriladi.

Gender xususiyat insonning asosiy xususiyatlaridan biridir. Shaxsni shakllantirishga individual yondashishning zamonaviy talablari bolaning jinsining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmasdan amalga oshirilmaydi. Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim amaliyotida insonning u yoki bu jinsga mansubligi belgilarini farqlash tendensiyasi kuchaymoqda.

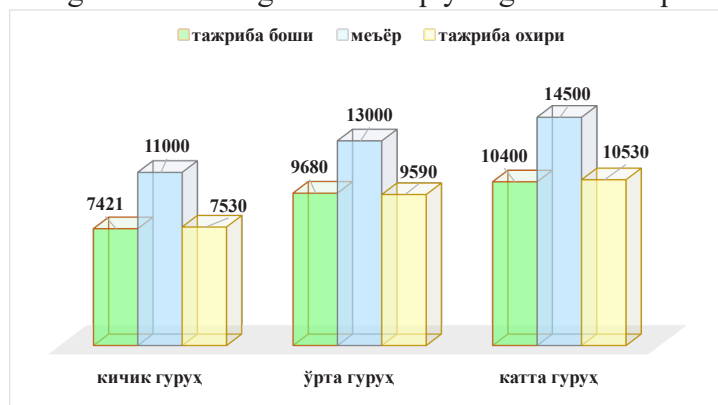
Jismoniy qobiliyatning rivojlanishini samarali boshqarish uchun 4-7 yoshdagi bolalarda harakat faolligini oshirish va takomillashtirish, har bir bolada tashkiliy va mustaqil harakat faolligi darajasini aniqlash va shunga muvofiq noan'anaviy gimnastika vositalari hamda usullaridan foydalanish zarur.

Bolalarning harakat faolligini, vosita va amalga oshirish usullarini o'rganishda adabiyotlarni tahlil qilishni yakunlab, biz ikkita muhim jihatni qayd etdik:

bolaning harakatga bo'lgan ehtiyojini to'la-to'kis qondirishga, harakat faolligini rivojlanishiga yordam beradigan eng munosib faoliyatni yo'lga qo'yish; tashkiliy va mustaqil faoliyatda bolalarning harakat

faolligini optimal tashkil etish usullari va vositalarini izlash.

Shuningdek, harakatchanligi turli xil bo'lgan bolalar quyidagicha tahlil qilindi:

1-rasm. MTT kun tartibida HF hajmi ko'rsatkichlarini me'yor bilan solishtirilishi (qadamlar soni)

Izoh: MTT-maktabgacha ta'lim tashkiloti; HF-harakat faolligi.

Shunday qilib, kichik guruh 4-7 yoshdagi bolalarning

HF darajasini o'rganish shuni ko'rsatdiki, nazorat guruhida bolalarning ko'pchiligi (62%) o'rta darajaga ega, tajriba guruhining sinaluvchilari ko'rsatkichi esa, o'rta darajadan yuqori bo'lgan (68%); o'rta guruh 4-7 yoshdagi bolalarning HF darajasini o'rganish shuni ko'rsatdiki, nazorat guruhida ko'pchilik bolalar (75%) o'rta HF darajasiga ega, tajriba guruhida bu ko'rsatkich 54%ni tashkil etdi; katta guruh 4-7 yoshdagi bolalarning HF darajasini o'rganish shuni ko'rsatdiki, nazorat guruhidagi bolalarning ko'pchiligi (43%) Hfning past darajasiga ega, tajriba guruhida ko'pchilik (79%) harakat faolligi o'rta darajasiga ega bolalardir. MTTning kun tartibida jismoniy faollikning umumiy hajmini baholashda quyidagi ko'rsatkichlar qayd etildi.

Harakat faolligi sust 4-7 yoshdagi bolalarning mavjudligi, faol kun tartibini tashkil etish uchun noananaviy gimnastika vositalari va nazariy modelini qo'llash orqali yoshga nisbatan to'laqonli shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

1-jadval

Tajriba guruhining o'g'il va qiz bolalarida jismoniy qobiliyatlarini rivojlanishining tadqiqot boshidagi ko'rsatkichlari dinamikasi n=30 (6-7 yosh)

Jismoniy me'yorlar			6 yosh		7 yosh	
			$\bar{X} \pm \sigma$	V %	$\bar{X} \pm \sigma$	V %
Egiluvchanlik	Yotgan holda ko'priklar holatida turish, soniya	O'	4,96±0,64	12,90	5,03±0,65	12,92
		Q	4,58±0,59	12,88	4,67±0,55	12,21
	Tik turgan joydan egilish, sm.	O'	4,22±0,52	12,32	4,28±0,55	12,85
		Q	4,31±0,51	11,83	4,42±0,52	11,76
Mushak harakatchanligi	Burchak holda o'tirib, qo'llarni yon tomonlarga cho'zib (10 marta) harakatlanish, soniya	O'	4,33±0,58	13,39	3,52±0,46	13,07
		Q	4,48±0,57	12,72	3,62±0,48	13,56
Chaqqonlik	Oldinga 10 qadam 8 shaklida sakrab yurish, qo'llar belda, soniya	O'	4,36±0,45	10,32	3,33±0,36	10,81
		Q	4,29±0,55	12,82	3,27±0,44	13,46
	Gimnastika o'rindig'ida qo'llarga tayangan holda, qorin bilan sudralish, soniya 2 marta.	O'	4,24±0,63	14,86	4,14±0,61	14,73
		Q	4,90±0,57	11,63	4,99±0,61	12,22
	To'rt oyoqlab 10 metr ga emaklash, (soniya).	O'	10,34±1,12	10,8	9,3±1,06	11,4
		Q	11,28±1,26	11,17	9,17±1,09	11,89
Harakat faolligi	Doira bo'ylab yugurish, 1 marta, soniya	O'	4,18±0,59	14,1	3,64±0,54	14,8
		Q	3,59±0,45	12,53	3,52±0,43	12,22

Izoh: o'-o'g'il; Q-qiz.

Qiz va o'g'il bolalarda jismoniy qobiliyatlarining rivojlanishiga oid ma'lumotlar qiyosiy tahliliga ko'ra, o'g'il bolalar yuqoriroq ko'rsatkichga ega ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida barcha yoshdagi qizlarda egiluvchanlik qobiliyatining rivojlanishi yuqoriroq ko'rsatkichga ega ekanligi kuzatildi. Bu yesa jismoniy qobiliyatlarning yaxshiroq shakllanganligi hamda o'g'il bolalardan ko'ra qizlarda egiluvchanlik qobiliyatini rivojlanishining yuqoriroq darajasi bilan belgilanadi

Xulosa qilganda, 4-7 yosh bolalarning yosh, individual, va boshqa differensial xususiyatlarini hisobga olgan holda noan'anaviy mashqlar tizimiga asoslangan vositalarni MTT lari amaliyotida qo'llash, jismoniy tarbiya jarayonini moderinizatsiyalashga imkon beradi hamda mashqlar korreksiyaviy, reablitativ effekt berib, jismoniy faolligini oshirish dinamikasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shuningdek, bolalarning muntazam jismoniy mashqlarga bo'lgan qiziqishi, irodaviy va tarbiyaviy jarayonlarini shakllantirishga asos bo'ladi. Tadqiqtdan so'ng matematik statistik tahlil qilinganda bolalar aerobika pedagogik texnologiyasidan foydalanish imkoniyati kengaytirilgan hamda statik rejimda umurtqa pog'onasi mushak qayishqoqligini rivojlantirishga qaratilgan spring elastika mikromashg'ulotlarini ishlab chiqish hisobiga mashg'ulotlarni o'z vaqtida tezkor tuzatuvchi korreksion pedagogika yo'nalishi takomillashtirilgan.

ADABIYOTLAR

- 1.G.X.Xolboyeva. SamDU ilmiy Axborotnomasi. Mechanisms for improving primary gymnastics in increasing the physical activity of children in preschool education. 2021-yil, 2-son. 2091-5446. B.130-136.
2. G.Xolboyeva. Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish, SamDU ilmiy Axborotnomasi.2020. 2-son. 2091-5446. B.102-108.
- 3.B.T.Xaydarov. G.X. Xolboyeva. SamDU ilmiy Axborotnomasi. Maktabgacha yoshdagi bolalar harakat faolligini oshirishda dastlabki gimnastika mashg'ulotlarini takomillashtirish mexanizmlari. 2020. 2019-yil, 6-son. 2091-5446. B.140-144.
- 4.J.Eshnazarov. Bolalar jismoniy sifatlarini rivojlantirish uslublari
- 5.Малинина Н.Н. Гимнастика и методика преподавания. Ташкент. 2001 й. 123 стр.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI BIRGALIKDAGI IJODIY FAOLIYATGA O'RGATISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Hojiyeva Zulfiya O'ktamovna

*Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti "Umumiy pedagogika" kafedrası dots.nti,
PhD*

ОБУЧЕНИЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ СОВМЕСТНОЙ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Хожиева Зулфия Уктамовна,

PhD, доцент кафедры общей педагогики Университета Ташкентский Государственный Педагогический Университет имени Низами

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR JOINT CREATIVE ACTIVITY AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Hojiyeva Zulfiya Uktamovna,

PhD, Associate Professor, Tashkent State University named after Nizami

Annotatsiya: Mazkur maqolada muallif bo'lajak o'qituvchilarni birgalikdagi ijodiy faoliyatga o'rgatishning nazariy asoslari haqida fikr-mulohazalarini keltirgan. Ishda birgalikdagi ijodiy faoliyatga asoslangan hamkorlik birgalikda ijod qilish sharoitini vujudga keltirib, o'qituvchi-talaba hamkorligining yuqori darajasi sifatida namoyon bo'lishi, bunday ta'limiy vaziyatlar ta'lim oluvchilarning ijobiy sifatlarini o'zlashtirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi hamda mustaqil rivojlanishning ijodiy yo'lini tanlashlariga sabab bo'lishi haqida mulohazali fikrlar mavjud. Birgalikdagi ijodiy faoliyatga asoslangan hamkorlik faoliyatiga o'rgatish pedagogik muammo sifatida ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: Ijodiy faoliyat, kreativ kompetensiya, talaba, pedagogika, birgalikdagi faoliyat, innovatsion yondashuv, baholash, kommunikativ, hamkorlik.

Аннотация: В данной статье автор привел свои размышления о теоретических основах обучения будущих педагогов совместной творческой деятельности. В работе содержатся рассуждения о том, что сотрудничество, основанное на совместной творческой деятельности, создает условия для совместного творчества и проявляется как высокий уровень сотрудничества учителя и ученика, что такие образовательные ситуации положительно влияют на усвоение учащимися положительных качеств и побуждают их выбирать творческий путь самостоятельного развития. Обучение совместной деятельности, основанной на совместной творческой деятельности, раскрывается как педагогическая проблема.

Ключевые слова: Творческая деятельность, креативная компетентность, студент, педагогика, совместная деятельность, инновационный подход, оценка, коммуникативность, сотрудничество.

Abstract: In this article, the author expressed his thoughts on the theoretical foundations of teaching future teachers of joint creative activity. The article presents arguments that cooperation based on joint creative activity creates conditions for joint creativity and manifests itself as a high level of cooperation between a teacher and a student, that such educational situations positively affect the assimilation of positive qualities by students and encourage them to choose a creative path of independent development. The teaching of joint activity based on joint creative activity is revealed as a pedagogical problem.

Key words: Creative activity, creative competence, student, pedagogy, joint activity, innovative approach, assessment, communication, cooperation.

So'nggi yillardagi ta'lim tizimida yuz bergan asosiy o'zgarishlar o'quvchining o'ziga xosligiga ijtimoiy qadriyat sifatida asosiy e'tiborni kuchaytirish bilan bog'liq. Ta'lim jarayoniga uslubiy va nazariy yondashuvlar da yuqori sifatli o'zgarishlar mavjud bo'lib, unda birgalikdagi ijodiy faoliyat tendensiyasi aniq ko'rsatilgan. Bu esa o'z o'rnida bo'lajak o'qituvchining individual va kasbiy shakllanishini, uning ma'naviy, ijodiy imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarishni ta'minlaydigan oliy o'quv yurtida o'qituvchilar tayyorlash tizimini tegishli ravishda modernizatsiya qilish zarurligini ko'rsatadi.

Jamiyatimiz rivojlanishining tezlashuvi har qanday o'zgarishlarga ijodiy yondashuvchi va bor muammolarni sifatli va noodatiy hal qilishga qodir mutaxassslarga ehtiyoj sezadi. Bu kabi mutaxassslarni tayyorlash hozirgi kunda ta'lim tizimi oldida turgan eng asosiy muammolardan biri sanaladi. Ma'lumki,

umumiy o'rta ta'limning vazifasi o'quvchilarni o'z iqtidorlari va ijodiy salohiyatlarini namoyon etishga rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish va barcha imkoniyatlarini ishga solishdan iborat. Shaxsni rivojlantirish maqsadini birinchi o'ringa qo'yilishi, o'quv predmetni bilimlar bilan boyitish va o'quvchilarni ushbu bilimlarni egallashlarini ta'minlash davlat hujjatlarida ham o'z aksini topgan. Jumladan, "Ta'lim to'g'risidagi qonun" da o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, ularga ta'lim berishni ijodiy faoliyatga qiziqishlari va mayllarini hisobga olgan holda, individuallashtirishga urg'u beriladi. Shu munosabat bilan o'quvchilarni ijodiy tajribasini shakllanishi va ortib borishiga yordam beruvchi faol bilish va yaratish faoliyatini tashkil etish masalasi yuzaga keldi. Chunki busiz uzluksiz ta'limning keyingi bosqichlarida shaxsning o'z-o'zini nomoyon etishi samarali bo'lmaydi.

Ijodiy faoliyat – bu subyekt faoliyatining o'z mehnatiga (ishdan qoniqish, uni bajarish jarayonida yangilikka intilish, muammo yechimini topishda ijodiy motivatsiya) munosabati va masalani ijodiy hal etish (avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni hamda faoliyat usullarini yangi holatga mustaqil ko'chirish, muammoli, ma'lum obyektga yangi funksiyasini ko'ra bilish) jarayonidir. Ijodiy faoliyat jarayoni bu mustaqil o'quv-bilish faoliyatining eng yuqori darajada namoyon bo'lishi bo'lib, u o'zgaruvchan tavsifga ega bilim, ko'nikma va muayyan ijodiy faoliyat tajribasi hamda bilishning ijobiy motivlari sharoitida yuzaga kelishi hamda shu asosda o'quvchilarning ijodiy faoliyat tajribalarini egallashini ko'rsatdi. Bu esa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy bilish faolligini rivojlantirishni taqozo etadi. Ijodiy faoliyat mazmuni motivatsion-emotsional, kognitiv, irodaviy va faoliyatli-ijodiy komponentlarni o'zida aks ettiradi.

An'anaviy ta'lim nazariyasi va pedagogik amaliyot o'qituvchi faoliyati xususiyatlarini o'rganish, umumlashtirish asosida yaratilgan. Unda o'qituvchi ta'lim jarayonining subyekt, o'quvchi yoki o'quvchilar jamoasi shu jarayonning predmeti sifatida qaraladi. Ta'limni shu yo'sinda tasavvur qilish, shu tasavvurlarga ko'ra uni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishning turli bosqichlarida o'quvchining maqomi -uning ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi ekanligi ma'lum darajada inkor etiladi.

Oliy ta'lim muassasalari asosiy ustuvor yo'nalishi-bu ma'naviy va axloqiy, insonparvarlik fazilatlarini ustunlik qiladigan kasbiy bilimdon, malakali, ijodiy rivojlanayotgan mutaxassisning shaxsini tayyorlash. Endi bo'lajak o'qituvchi uchun esa bu yetarli emas, balki bilim va qobiliyatlarning oddiy yig'indisiga ega bo'lish, uning o'zgarishga doimiy tayyorligi, ijodkorlikka tayyorligi zarur. Shuni ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerakki, bo'lajak o'qituvchilarda ijodiy faoliyatga tayyorgarlikni shakllantirish muammosi hali ham yetarlicha o'rganilmagan. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, pedagogik oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini tahlil qilish bu savol keng ma'noda ochilmagan degan xulosaga kelish imkonini beradi. Pedagogik oliy ta'lim muassasasida turli fanlar bo'yicha o'quv jarayonida talabalar tomonidan olingan ilmiy-nazariy bilimlar o'zaro yetarlicha bog'liq emas va o'qituvchining talabalar bilan kasbiy faoliyati jarayonida ijodiy o'zaro ta'siri to'g'risida tushuncha yetarli darajada ochib bermaydi. O'qituvchi pedagogik vazifalarni hal qilishda muammoni bo'lajak o'qituvchilar oldiga qo'yadi va u ular bilan hal qiladi, ularning oldida izlanish, ijodiy faoliyat standartini ko'rsatadi.

Bugungi kunda oliy o'quv yurti bo'lajak o'qituvchilarni o'qitish va o'qitishning yangi texnologiyalariga yo'naltirish muammosiga duch kelmoqda. Bizning fikrimizcha, oliy ta'lim muassasasiga pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish, tabaqalashtirish va individuallashtirish, aql-idrokning yuksalishi va ijodiy yo'naltirishning asosiy yo'nalishini kiritish zarur. Aynan talabaning identifikatori orqali o'quvchining shaxsini ko'rish mumkin, chunki ijodkorlik ijtimoiy qadriyatlar bo'yicha shaxsni tarbiyalash va o'qitishni o'z ichiga oladi.

O'quvchida sodir bo'ladigan shaxsiy sifatlar -shaxsiy sha'n, prinsipiiallik, o'zligini tanish, onglilik, mustaqillik, bilimdonlik, topqirlik, ijodkorlik ko'p jihatdan bolaning o'ziga, uning faolligiga ham bog'liq. Binobarin, didaktik hodisalar nuqul o'qituvchi faoliyati xususiyatlari zaminida emas, aksincha, ters (teskari) muammolar qo'yish yo'li bilan bola faoliyati xususiyatlari asosida ham bayon qilinmog'i lozim. Zero, ta'lim ikki subyekt faoliyatining o'zaro kirishuvidan shakllanadi. O'zaro ta'sir ta'limning zu'ur etish, yashash, amal qilish shaklidir.

O'quvchiga ta'limning o'qituvchi bilan teng huquqli subyekt sifatida qarash, didaktika sohasidagi ayrim g'oyalarni taftish etish, milliy ruh, an'analimizga mos kelmaydigan ba'zi g'oyalarni chegaralash imkoniyatini kengaytiradi. Masalan, hozirgi ta'lim nazariyasida subordinatsiya o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishning bosh talabi sanaladi. Agar o'quvchiga o'qituvchi bilan teng xuquqli subyekt shaklida qaraydigan bo'lsak, unda koordinatsiya o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish, boshqarish va nazorat etishning yetakchi talabi ekanligini e'tirof etishga to'g'ri keladi, o'quvchining o'qituvchi bilan hamkorlikda ta'limni qurishi, amalga oshirishi ham tan olinadi. Shuningdek, hozirgi ta'lim nazariyasiga o'rnatilgan qolgan g'oyalardan biri ijtimoiy tajribani o'zlashtirishning umumiyliigi to'g'risidagi fikrdir. Yoshlari teng, bilimlari, ishlash sur'ati, mustaqillik darajasi, fikrlashi, tayyorgarligi har xil bo'lgan o'quvchilarga bir xil darslik, sur'at, hatto bir xil qolipda dars o'tish o'zlashtirishning umumiyliigi g'oyasiga asoslangan. Aslida o'zlashtirish individualdir. O'qituvchi qanchalik mohir pedagog bo'lmasin, bolalar ma'lumot mazmunini

o'z ehtiyoj, qobiliyatlari darajasida o'zlashtiradilar. Ana shularga ko'ra, keyingi paytlarda ta'limni gomogen jamoalarda tashkil etish tajribasiga moyillik oshib bormoqda.

Maktab sharoitida o'quvchini ta'lim jarayonining subyekti deb qarar ekanmiz, uning, ya'ni shunday qarashning uch turini ajratamiz: yakka ta'limda o'quvchi individual subyekt rolda ishtirok etadi. Unda o'qitish va o'qish aksial - o'qsimon aloqada bo'lib, u bolalar ijodkorligini tarbiyalash uchun juda keng imkoniyatlarga ega. Genetik jihatdan yakka ta'lim eng qadimiy bo'lgani uchun unda bolaning faolligi subyektlilikning eng tarixiy ko'rinishidir(1); jamoa bo'lib o'qish faoliyatida kollektiv subyekt ajratiladi. Bu vaziyatda munosabat, aloqalar retial - to'rsimon shaklda amal qiladi. To'rni tashkil etgan iplarning bir-biri bilan bog'langan uchlarini ko'z oldimizga keltirsak, kollektiv subyektning faoliyatini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishning o'ta qiyinligi, murakkabligiga guvoh bo'lamiz. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, jamoa ta'limida individual ta'limga nisbatan bolalar ijodkorligini tarbiyalash ham qiyin, ham imkoniyatlari oz; maktab ta'limiga pedagogik texnologiya g'oyasining kirib kelishi natijasi o'laroq, differensial ta'limga e'tiyaj oshib bormoqda. Sinf jamoasini bolalarning ishlash sur'ati, real bilish imkoniyatlariga ko'ra kichik guruhlariga ajratish o'quvchilar ijodkorligini tarbiyalash ishlarini ham ma'lum darajada osonlashtiradi, bunday ishning imkoniyatlarini oshiradi. Bu yerda bolalar ijodkorligi guruh ishlari shaklini oladi, ammo kichik guruh a'zolari o'rtasidagi aloqa retial shaklda amal qiladi. Shunday qilib, hozirgi zamon ta'limida aynan olingan bir o'quvchi faoliyatining individual subyekt, kollektiv subyekt, kichik kollektiv subyekt ko'rinishlari mavjud.

Yuqoridagilarga ko'ra, bo'lajak o'qituvchilarni birgalikdagi ijodiy faoliyatni tashkil etishga o'rgatish vaziyatga mos xarakterda bo'lishi lozim. Bu boshlang'ich sinf o'quvchilari taraqqiyotiga ham to'g'ri keladi. Negaki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida narsa-hodisalarni yaxlit tasavvur qilish layoqatlari rivojlangan. Analizga o'rgatish maktabga kelgandan keyin boshlanadi. Boshlang'ich ta'limning tiplari ham nihoyatda ko'p: verbal ta'lim; individual ta'lim; topshiriqli ta'lim; muammoli ta'lim; differensial ta'lim va sh.k. Ularning elementlarini o'zaro qo'shib, ta'limning binar, trinar ko'rinishlarini shakllantirish mumkin. Bularning barchasida o'quvchilarda ijodkorlikni tarbiyalash imkoniyatlari mavjud. Shunday bo'lgach, o'qish faoliyatining subyektlilik sifati ta'lim tiplarining barchasi bilan ham daxldor.

O'qishga ijodiy faoliyat subyekti sifatida qarash bolalar ijodkorligiga oid qator prinsiplarni ajratish imkoniyatini beradi. Zamonaviy jamiyat tomonidan o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar kasbiy pedagogik tayyorgarlikni yangi bosqichga olib chiqish ehtiyojini kun tartibiga qo'yadi. Ijodkor o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyoj butun dunyoda dolzarb masaladir. Shunday qilib, jamiyat kasbiy muammolarni hal qilishning yangi usullarini topa oladigan talabalar shaxsining yehtiyojlariga javob bera oladigan, ijodiy g'ayratli va nostandart yechimlar topa oladigan qobiliyatga ega ijodiy o'qituvchiga muhtoj.

Rivojlangan ijodiy fikrlash zamonaviy dunyoda shaxsning muvaffaqiyati uchun tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kabi ko'nikmalar zaruriy shartdir. Agar bo'lajak o'qituvchilarda ijodiy faoliyatga qiziqishlari yetarlicha rivojlangan bo'lsa, mazkur jarayon yanada samarali kechadi. Pedagogik faoliyatga nisbatan ijodiy munosabat, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallash ehtiyoji, o'z ijodiy quvvati, ta'lim jarayonini loyihalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga intilish o'zini o'qituvchi sifatida namoyon eta olish imkoniyatini beradi. Bu esa, o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy faoliyatga yo'naltirish omili sifatida xizmat qilishi muqarrar.

Birgalikdagi ijodiy faoliyatga asoslangan hamkorlik birgalikda ijod qilish sharoitini vujudga keltirib, o'qituvchi-talaba hamkorligining yuqori darajasi sifatida namoyon bo'ladi. Bunday ta'limiy vaziyatlar ta'lim oluvchilarning ijobiy sifatlarni o'zlashtirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda mustaqil rivojlanishning ijodiy yo'lini tanlashlariga sabab bo'ladi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarliklarini tashkil etishning asosiy sharti ularning ko'p tomonlama yo'nalishga ega bo'lishini ta'minlashdan iborat. Ushbu jarayonda ular shaxsga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni loyihalashtirish tajribasiga ega bo'la oladilar.

Adabiyotlar:

- 1 Маъмуров. Б.Б. Бўлажак ўқитувчиларни шахсга йўналтирилган таълим жараёни лойиҳалашга тайёрлашнинг дидактик хусусиятлари ва йўналишлари. Илмий мақола. Илмий хабарнома, АДУ, №1 2016 йил.-94 с.
2. Ходжиева З.У. (2016). Гуманизация дидактических отношений в современном образовании. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.-, 201.
3. Джураев Р.Х., Толипов Ў.К., Шарипов Ш.С. Узлуксиз таълим тизимида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари. – Т.: Фан, 2004. – 119 б.
4. Очилов М. Муаллим - қалб меъмори. Т.: Ўқитувчи, 2000.- 432 б.
5. Hojjeva, Z. U. (2014). The Role of «Mark» in Humanization of Didactic Relationships. In Young Scientist USA (pp. 33-36).

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI XALQARO DASTURLAR PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, EGMA VA EGRA ASOSIDA O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

*Husenova Aziza Sharipovna,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Buxoro davlat universiteti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro baholash dastur talablari va ta'lim tizimiga joriy etish tamoyillari haqida so'z yuritish bilan birga, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, EGMA VA EGRA xalqaro baholash dasturlarining muhim belgilari xorijiy olimlar fikrlariga, ilmiy-tadqiqot ishlariga tayangan holda ochib berilgan. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarni xalqaro baholash dasturlari sinovlariga tayyorlash uchun o'quv topshiriqlarini tayyorlash jarayonida e'tibor qaratishi lozim bo'lgan jihatlar yoritilgan

Kalit so'zlar: xalqaro baholash dasturlari, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, EGMA VA EGRA, xorijiy tajribalar, ta'lim sifatini baholash milliy markazi, kasbiy kompetentlik, o'qish savodxonligi, tushunish darajasi, ta'lim tizimi, ko'nikma, topshiriq, tadqiqot, ijodiy fikrlash, axborot kommunikatsion texnologiyalar.

ORGANIZATIONAL-PEDAGOGICAL FEATURES OF IMPROVING THE READING LITERACY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS BASED ON THE INTERNATIONAL PROGRAMS PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, EGMA AND EGRA

*Husenova Aziza Sharipovna,
Doctor of Philosophy scientific degree (PhD) in Pedagogical sciences Bukhara state university*

Abstract: In this article, while talking about the requirements of the international assessment program and the principles of introduction into the educational system, the important features of the international assessment programs PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, EGMA AND EGRA are based on the opinions of foreign scientists and scientific research works. revealed. Aspects that primary school teachers should pay attention to in the process of preparing educational tasks to prepare students for the tests of international assessment programs are highlighted.

Key words: international assessment programs, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, EGMA AND EGRA, foreign experiences, National Center for Educational Quality Assessment, professional competence, reading literacy, level of understanding, educational system, skills, assignment, research, creative thinking, information and communication technologies.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВЫШЕНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОГРАММ PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, EGMA И EGRA

*Хусенова Азиза Шариповна,
доктор философии по педагогическим наукам (PhD), Бухарский государственный университет,*

Аннотация: В данной статье, говоря о требованиях программы международной оценки и принципах внедрения в систему образования, важные особенности программ международной оценки PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, EGMA И EGRA основаны на мнениях зарубежных ученых и научно-исследовательских работ. Выделены аспекты, на которые следует обратить внимание учителям начальных классов в процессе подготовки учебных заданий по подготовке учащихся к тестам международных оценочных программ.

Ключевые слова: международные оценочные программы, PISA, PIRLS, TIMSS, TALIS, EGMA И EGRA, зарубежный опыт, Национальный центр оценки качества образования, профессиональная компетентность, грамотность чтения, уровень понимания, образовательная система, навыки, задание, исследование, творческое мышление, информация. и коммуникационные технологии.

Kirish qismi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi" tashkil etildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmonida 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi

fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lidani shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarning ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro me'zon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, ilmiy tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Jamiyat va hayotda sodir bo'layotgan yangilanishlar ta'lim tizimiga ham yangicha innovatsion yondashuvni, ta'lim, fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiya jarayonlarini yanada tezlashtirishga zamin yaratadi, natijada yangicha innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish dolzarb masalalar qatoridan joy oldi. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda xorij tajribalarni o'rganish, tizimga xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizim bilan qiyosiy, xalqaro va xorijiy tashkilotlar bilan yaqindan hamkorlik qilish, tizimda ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni joriy qilish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim sanaladi.

PIRLS – boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash;

TIMSS - 4- va 8-sinf o'quvchilarining tabiiy-ilmiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonligini baholash;

TALIS – rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish;

PISA — 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash.

EGRA - (The Early Grade Reading Assessment) baholash modelining maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq malakalarini rivojlantirish, nutqiy ko'nikma va malakalarini hamda o'qish savodxonligini oshirishdan iborat.

EGMA - (The Early Grade Mathematical Assessment) baholash modelining maqsadi 2-4 sinf o'quvchilarining og'zaki hisoblash malakalarini rivojlantirish, mantiqiy fikrlash qobiliyatini o'stirish, matematik savodxonligini oshirishdan iborat.

Bu loyihalar o'quvchi-yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari, egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish layoqatiga turli xil topshiriqlar orqali baho berish va keyinchalik bu ko'nikmalar rivojlanishiga turtki berishga xizmat qiladi.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiya bilan bog'liq barcha sohalar o'zaro hamkorlikda ish olib borishi zarur. Mustahkamlash maktab pedagogik jamoasi va o'quvchilar o'rtasidagi ijodiy muhit, ishni takomillashtirish uslubiy birlashmalarning ichki natijalarini pedagogik kengashda muhokama qilish, ta'minlash fan o'qituvchisining dars jarayoniga integratsiyalashuvi ham imijni oshirishga yordam beradi. Bu esa ta'lim jarayonini yangi sifat va natijaga mos bo'lishini ta'minlashi, shubhasiz.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Yuqoridagi talablarning ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta'lim va fan sohalarini rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi.

Ta'lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etish O'zbekistonga nima beradi?

Tadqiqotlarda olingan natijalar mamlakatdagi ta'lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o'rni to'g'risida xulosalar chiqarish imkonini beradi. Milliy ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda mutaxassislar tomonidan darsliklarning yangi avlodini yaratishda qo'llaniladi. Xalqaro tadqiqotlar ta'lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sifatli o'tkazishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

PISA - inglizchadan olingan qisqartma bo'lib, Program for international student assessment – o'quvchilarni baholash xalqaro dasturi degan ma'noni anglatadi. Ushbu dastur OECD tomonidan amalga oshiriladigan bo'lib, u dunyo bo'ylab 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematik va tabiiy-ilmiy savodxonlik darajasini baholovchi xalqaro tadqiqotdir. Tadqiqot an'anaviy ravishda 3 yilda bir marotaba o'tkazilib, har bir davriylikda bittadan yo'nalishga ustuvorlik beriladi hamda bitta innovatsion yo'nalish kiritiladi. 2022 - yilda o'tkazilishi rejalashtirilgan tadqiqotda innovatsion yo'nalish sifatida o'quvchilarning kreativ fikrlash kompetensiyalari ham baholanadi. Unda o'quvchilar maktabda egallagan bilimlarini qanchalik eslab qolganliklari emas, balki olgan bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishlari, ijodiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalari baholanadi.

PIRLS - ingliz tilidagi Progress in international reading and literacy study so'zlaridan olingan bo'lib, o'quvchilarning o'qib tushunish darajasini baholashga mo'ljallangan xalqaro tadqiqot dasturidir. Mazkur

dastur IEA tomonidan har 5 yilda bir marotaba amalga oshirilib, unda PISA dan farqli ravishda boshlang'ich ta'limdagi 4-sinf o'quvchilarining badiiy tajriba orttirish, axborot olish va undan foydalanish ko'nikmalari baholanadi. Ushbu xalqaro dastur bolaning mustaqil inson sifatida rivojlanishida katta ahamiyat kasb etib, boshlang'ich ta'limda tahsil olayotgan o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmalarini xalqaro miqyosda baholaydi. PIRLS dasturida asosiy e'tibor 4-sinf o'quvchilariga qaratiladi, buning boisi, ushbu rivojlanish davrida o'quvchilar o'qish ko'nikmasini hosil qilgan bo'lib, endi bu ko'nikmadan boshqa fanlarni o'rganishda foydalanayotgan bo'ladi. So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarida malakali kadrlar va yetuk mutaxassslarga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o'qituvchilarning har tomonlama ta'lim tarbiyaga e'tiborini kuchaytirishni talab etadi. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro tadqiqotdir. Mamlakatlardagi boshlang'ich maktab o'quvchilarining xususiyatlarini aniqlash va baholashga qaratilgan turli darajadagi yutuqlarga olib keladigan turli xil ta'lim tizimlari bilan bog'liq bo'lgan dastur. Albatta, bunday tadqiqot ishchilar, olimlar, metodistlar, o'qituvchilar va ularning otaonalari uchun katta ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlar Xalqaro ta'lim assotsiatsiyasi tomonidan muvofiqlashtirilgan. PIRLS loyihasi 4-sinf o'quvchilarining o'qish qobiliyatining rivojlanish darajasini aniqlash maqsadida tashkil etilgan. Xalqaro ekspertlarning fikricha, bugungi kunda maktab o'quvchilarining boshlang'ich maktabda keyingi ta'limdagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor qo'yilgan. PIRLS 2016 da ishtirok etib, xalqaro tadqiqot PIRLS-2016 XEA ensiklopediyasi eng yaxshi o'quv dasturlari va ishlab chiqish tajribasi bo'yicha noyob axborot materiallarini taqdim etdi. PIRLS tadqiqoti O'zbekistonda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ravon so'zlash darajasini xolisona baholash ta'limning ochiqqligi va integratsiyasini ta'minlash maqsadida, shuningdek, O'zbekistonni dunyoning yetakchi ta'lim tizimlari xalqaro hamjamiyatga kiritishga tayyorgarlik ko'rilmogda.

TIMSS xalqaro baholash dasturida 4- va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha egallagan bilim darajasi va sifatini solishtirish hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlash bilan bir qatorda, qo'shimcha ravishda maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo'yicha berilayotgan ta'lim mazmuni, o'quv jarayoni, ta'lim muassasasining imkoniyatlari, o'qituvchilar salohiyati, o'quvchilarning oilalari bilan bog'liq omillari o'rganiladi.

TIMSS dasturi o'zining birinchi tadqiqotini 1995-yilda boshlagan bo'lib, 2019-yilga qadar har to'rt yilda 1999, 2003, 2007, 2011, 2015 va 2019-yillarda tashkil etib kelindi. Navbatdagi 8-davriylik 2023-yilda amalga oshirilishi rejalashtirilgan. Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etilgan, bu 4 va 8-sinf o'quvchilarining matematika va ijtimoiy fanlar bo'yicha bilim sifati, darajasi, munosabati va qiziqishlarini aniqlaydi. U har 4 yilda bir marta o'tkaziladi. Ushbu tadqiqot ham PIRLS tadqiqoti singari maktab ma'muriyati va o'qituvchilari o'rtasida qo'shimcha so'rovlar o'tkazadi, fanga xalaqit beradigan asosiy omillarni aniqlab, ta'lim standartlarini taqqoslash imkonini beradi. TIMS 2015 so'roviga ko'ra, AQSH, Singapur, Gonkong, Koreya Respublikasi, Yaponiya, Rossiya va Buyuk Britaniya ta'lim tizimi eng yuqori ko'rsatkichlarga ega. Shuni ta'kidlash kerakki, bularda mamlakatlarda yuqori texnologiyalar, sanoatlashtirish muhim omil etib belgilangan. Guruhlar va sinflardagi talabalar soni esa 16 nafardan oshmaydi.

Hozirgi kunda o'quvchilarning o'qish (EGRA) va matematika (EGMA) bo'yicha qobiliyatlarni baholash tadqiqotlarini tizimga tatbiq etish boshlangan. Mazkur tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zlashtirishini yaxshilash hamda ta'lim jarayonidagi kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi. Ushbu baholash tizimi dunyoning 70 dan ortiq mamlakatlarida qo'llaniladi. Shuningdek, PISA, TIMSS, PIRLS kabi o'quvchilar bilimi darajasini baholash uchun xalqaro tadqiqotlar hamda dasturlar tayyorlash uchun yaxshi vosita hisoblanadi.

EGRA va EGMA tadqiqotlari boshlang'ich sinflarni o'qitishda tizimli bo'shliqlarni tashxislash va ularni hal etishning eng maqbul yechimlarini aniqlovchi, o'qish hamda savodxonlik ko'nikmalarini sinovchi ilmiy asoslangan modellar hisoblanadi. Bu tadqiqotlar O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan AQShning Xalqaro Taraqqiyot Agentligi (USAID) bilan hamkorlikda olib borilmoqda. Mazkur loyiha 2019 yil 28 sentyabrda XTV va USAID o'rtasida 50 million dollarga imzolangan besh yillik rivojlanish maqsadlari to'g'risidagi bitimning birinchi tarkibiy qismidir AQShning O'zbekistondagi elchisi Deniyel Rozenblyumning ta'kidlashicha, EGRA va EGMA boshlang'ich sinf o'quvchilarning savodxonligi va matematika bo'yicha ko'nikmalarini baholovchi oddiy, arzon va kuchli vositadir. Bu vosita bolaning bilimi, o'qituvchining dars berishi yoki direktorning maktabni boshqaruv ko'nikmalarini tekshirmaydi. Shuningdek, jarayonda o'tish yoki yomon baho bo'lmaydi. Tibbiyot xodimlari bemorga muolaja belgilash, ko'rikdan o'tkazishdan avval uni tekshiradi. EGRA va EGMA esa boshlang'ich sinflarda o'qish hamda matematika bo'yicha ko'nikmalariga baho beradi. Baholash natijalariga ko'ra yangi o'quv dasturlari, o'qitish uslubi va yondoshuvlar O'zbekiston yoshlarining yaxshi natija ko'rsatishi uchun moslashtiriladi. EGRA (The Early Grade Reading Assessment) baholash modelining maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq

malakalarini rivojlantirish, nutqiy ko'nikma va malakalarini hamda o'qish savodxonligini oshirishdan iborat. EGMA (The Early Grade Mathematical Assessment) baholash modelining maqsadi 2-4 sinf o'quvchilarining og'zaki hisoblash malakalarini rivojlantirish, mantiqiy fikrlash qobiliyatini o'stirish, matematik savodxonligini oshirishdan iborat. Boshlang'ich sinflar davomida matematikadan olingan mustahkam poydevor kelajakdagi muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Shuningdek, matematika kelajakda ish joyidagi ko'nikmalar va bilimlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan fandır. EGMA bolalarning asosiy ko'nikmalarini rivojlantirayotganligini aniqlash imkonini beradi, boshqa matematik ko'nikmalar hosil qiladi va harakatlarni eng yaxshi tomonga yo'naltiradi. Bu esa ta'lim sifatini oshirishda juda muhim. EGMA quyidagi: raqamni identifikatsiya qilish (raqamni aniqlash); kattalik haqida mulohaza yuritish (raqamlarni kamsitish); raqamlarni tan olish (yo'qolgan raqam); qo'shish va ayirish; birinchi va ikkinchi darajalar va so'z muammolarini o'z ichiga oladi. Mamlakatimiz buyuk kelajak sari intilib taraqqiy etgan mamlakatlar ataridan munosib o'rin egallab bormoqda. O'sib kelayotgan avlodning ta'lim tarbiyasini takomillashtirish va samaradorligini oshirish, shuningdek o'quvchilarni mustaqil, erkin fikrlashga o'rgatish maqsadida turli dastur va texnologiyalardan foydalanish zamon talabiga aylanib qolmoqda.

TALIS - (ta'lim muassasalarida rahbarlar va o'qituvchilarning ta'lim va xalqaro xizmati) O'quv va ta'lim muhitini va ta'lim ish sharoitlarini tashkil etish. Ushbu tadqiqot birinchi marta 2008 yilda 24 kishi ishtirokida o'tkazilgan. Ikkinchi bosqich 2013-yilda o'tkazilgan va unda 3 ta davlat ishtirok etgan. 2018-yilda 46 davlat ishtirok etdi. TALIS tadqiqotning mohiyati o'qituvchilar bilan so'rov o'tkazishdan iborat. So'rovda asosan maktab boshqaruvi bo'yicha fikrlar maktab rahbarlari, direktorlar, o'qituvchining ish faoliyatini baholash, maktab muhiti va ularning ishidan qoniqish va ko'p madaniyatli muhitni baholash jarayoni ro'y beradi. O'qituvchilarning so'rovi shuni ko'rsatdiki, turli sohalar mavjud kasbiy rivojlanish, butun o'qituvchilik faoliyati, o'qitishni amalga oshirish o'qituvchining muayyan sinfdagi faoliyati va maktab bilan ijobiy munosabat jamiyatini tuzishga dasturulamali bo'lib xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, TALIS yagona so'rovlar jamoasidir. O'quv muhitini tashkil etish va o'qituvchilarning ish jarayoni va ta'lim muassasasini baholash muhim vazifadir.

Xalqaro standartlar darajasida yuqori iqtisodiy samaraga asoslangan milliy baholash tizimini yaratish imkonini beradi. O'zbekistonda turli tashkilotlarning yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan holda xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish orqali mahalliy mutaxassislarimizda monitoring tadqiqotlarini o'tkazish madaniyati rivojlanadi, ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlarga moslashuviga olib keladi. Milliy ta'lim sifatini baholashdagi nazorat materiallarini xalqaro tadqiqotlarda qo'llaniladigan nazorat materiallari sifati darajasida ishlab chiqish imkonini beradi.

Xulosa. O'zbekistonda ta'lim tizimiga xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda o'quvchilarning bilim darajasini baholash va monitoring qilishning "Milliy dasturi"ni yaratish hozirgi kun talabiga mos keladi. Yana shuni aytish joizki, ushbu dastur zamon bilan ham nafas qadam tashlaydi hamda o'zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi. O'qituvchilar o'zlarida xalqaro baholash dasturlari talablari asosida o'quv topshiriqlarini tayyorlash ko'nikmasini hosil qilishlari uchun ko'proq o'z ustida ishlashlari, xalqaro tajribalarni o'rganishlari, xorijiy tillarni o'rganishlari, axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalana olish malakasiga ega bo'lishlari, o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini o'rganib, ularni inobatga olishlari, hamkasblari bilan ko'proq tajriba almashishlari lozim bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining - O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi 2019-yil 29-apreldagi PF-5217 sonli Farmoni

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

Assessing Reading, Mathematics and Scientific Literacy: A framework for PISA 2009. OECD, 2009 O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori.

Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi // Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrda "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PF-5538-son Farmoni.

Adizov B. R., Khamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students // Ilmiy xabarnoma. – C. 69.

Hamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – T. 2019.

OLIY TA'LIM MUASSASALARI PROFESSOR-O'QITUVCHILARI KASBIY FAOLIYATINI TALABALARNING QONIQISHI KO'RSATKICHLARI ASOSIDA BAHOLASH TEXNOLOGIYASI

*Ibraimov Xolboy,
Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti direktori, pedagogika fanlari doktori, professor.*

*Urakov Sherzod Raxmanovich,
SamDU Kattaqo'rg'on filiali direktori, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

ТЕХНОЛОГИЯ ОЦЕНКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ НА ОСНОВЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ СТУДЕНТОВ

*Ибраимов Холбой,
директор Научно-исследовательского института педагогических наук Узбекистана имени Кори Ниёзи, доктор педагогических наук, профессор.*

*Ураков Шерзод Рахманович,
директор Каттакурганского филиала СамГУ, доктор философских наук (PhD) педагогических наук*

TECHNOLOGY FOR ASSESSMENT OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF PROFESSORS-TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS ON THE BASE OF INDICATORS OF STUDENTS' SATISFACTION

*Ibraimov Kholboy,
Director of the Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after Qori Niyoz, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor.*

*Urakov Sherzod Rakhmanovich,
Director of SamSU Kattakorgan Branch, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences*

ANNOTASIYA. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida ta'lim xizmatlarini sifatini oshirish, xususan professor-o'qituvchilar faoliyatini takomillashtirishda faoliyatning eng muhim samaradorlik ko'rsatkichlari (KPI) tizimini takomillashtirish yo'nalishlari tahlil qilingan. Shu asosda OTM professor-o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini talabalarining qoniqishi ko'rsatkichlari asosida baholash texnologiyasi taklif etilgan. Professor-o'qituvchilar kasbiy faoliyatini baholashning latent omillari va ularga oid ko'rsatkichlar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: OTM ta'lim muhiti, talaba qoniqishi, ta'lim oluvchilar; OTM obro'si, pedagogik bilim va madaniyat, pedagogik mahorat, talabalarni qo'llab-quvvatlash, talabalar bilimni baholash

АННОТАЦИЯ. В данной статье анализируются пути повышения качества образовательных услуг в высших учебных заведениях, в частности совершенствование системы важнейших показателей эффективности (KPI) в совершенствовании деятельности профессорско-преподавательского состава. На этой основе предложена технология оценки профессиональной деятельности преподавателей вузов на основе показателей удовлетворенности студентов. Разработаны латентные факторы оценки профессиональной деятельности профессоров и преподавателей.

Ключевые слова: образовательная среда вуза, удовлетворенность студентов, учащиеся, репутация вуза, педагогические знания и культура, педагогические навыки, поддержка студентов, оценка знаний студентов.

ANNOTATION. This article analyzes ways to improve the quality of educational services in higher educational institutions, in particular, improving the system of critical performance indicators (KPI) in improving the activities of teaching staff. On this basis, a technology for assessing the professional activities of university teachers based on student satisfaction indicators is proposed. Latent factors for assessing the professional activities of professors and teachers have been developed.

Key words: educational environment of the university, student satisfaction, students, university reputation, pedagogical knowledge and culture, teaching skills, student support, assessment of student knowledge.

Bugungi kunda ta'lim sifati jamiyat taraqqiyotining, xususan aholining ijtimoiy farovonligi,

mamlakatning iqtisodiy rivojlanganlik hamda inson kapitalining darajasini belgilovchi omilga aylanib bormoqda. Ayniqsa, inson kapitali darajasi oliy ta'limdagi ta'lim xizmatlari sifatining darajasiga, shuningdek ta'lim xizmatlari sifatini belgilovchi professor-o'qituvchilarning bilim saviyasi va madaniyati, pedagogik mahoratiga bog'liqdir. "Singapur mo'jizasini" yaratgan Li Kuan Yuning fikricha, davlatdagi "mo'jiza" larni qilgan insonlar o'qituvchilardir[1].

Professor-o'qituvchilar faoliyatini baholab borish har qandan oliy ta'lim muassasasi uchun ta'lim xizmatlari sifatini takomillashtirish yo'nalishlaridan biridir. Bunda esa ta'lim xizmatlarining bevosita iste'molchisi bo'lgan talabalarining fikri, ularning qoniqish ko'rsatkichlari muhim ahamiyatga ega.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining ta'lim muhitidan qoniqishini monitoring qilib borish, ta'lim sifatini oshirish hamda professor-o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini takomillashtirishning muhim nuqtalarini aniqlash imkonini beradi.

Dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida, xususan AQSh[2,3], Singapur[4], Angliya[5], Italiya[6] va Irlandiyada[7] professor-o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini "talabalar qoniqishi" va "Talabalarining OTMga sadoqati" mezonlari orqali baholash, ushbu mezonlarni ilmiy asoslash bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Shuningdek, Z.Allam va M.Iacovidoularning tadqiqotlarida professor-o'qituvchilarning bilim saviyasi va madaniyati bilan ta'lim sifati va talabalarining OTMdan qoniqishi o'rtasidagi bog'liqlik borligini aniqlagan [8,9].

MDH olimlaridan I.A.Dagayeva, V.V.Baxotskiy, L.I.Strikunovalarning tadqiqotlarida talabalarining ta'lim muhitidan qoniqishini tashxislash orqali OTM jozibadorligini oshirish yo'nalishlari o'rganilgan. Ularning fikricha talabalarining qoniqishiga nafaqat OTMdagi ta'lim muhiti, o'qitish usullari, shuningdek, talaba shaxsiga munosabat, professor-o'qituvchilar to'g'risidagi ma'lumotlar (ilmiy salohiyat, erishgan yutuqlari, tadqiqot yo'nalishlari) ham ta'sirga ega [10].

Mamlakatimizda professor-o'qituvchilar faoliyatini baholash, eng muhim samaradorlik ko'rsatkichlari(KPI)ni aniqlash bo'yicha tadqiqotlar OTMlar boshqaruvini takomillashtirish nuqtai nazaridan amalga oshirilmoqda. Xususan, tadqiqotlarda KPI tizimi bir xil standartlarga emasligi, OTMlar, hududlar, mamlakatlarning xususiyatlariga asoslangan holda amalga oshirish samaraliroq hisoblanishi qayd etilgan, shuningdek professor-o'qituvchilarni baholash jarayonlari amaliyotida qo'llanilayotgan yondashuvlar shaffof hisob-kitoblarga qurilmaganligi, texnologik jarayonlar yetarli asoslantirilmaganligi, ko'p hollarda axborotlar va bajarilgan ish natijalariga beriladigan baho subyektiv va tushunarsiz xususiyatga ega bo'lishi aniqlangan [askarov].

Oliy ta'lim muassasalarida professor-o'qituvchilar kasbiy faoliyatini baholashda talaba qoniqishi darajasiga oid mezonlardan foydalanish KPI tizimida aniqlab bo'lmaydigan latent omillarni ro'yobga chiqarishga sharoit yaratadi. Xususan, amaldagi KPI tizimlarida professor-o'qituvchining bilimi va madaniyati, pedagogik mahorati, talabalarining bilim darajasini baholashdagi munosabatlari, talabalarining ta'lim olish ehtiyojlari va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi kabi muhim komponentlarni baholashga imkon bermaydi.

Shu o'rinda bugun mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi ayrim omillar va xususiyatlarni e'tirof etish maqsadga muvofiq.

OTMlarga qabul qilingan 1-kurslar bilan o'tkazilgan suhbatlarga ko'ra ularning ko'pchiligida asosiy maqsad oliy ta'lim muassasalariga kirish bo'lgan. Mazkur maqsadga erishish uchun umumta'lim maktablaridan ta'lim olish bilan birgalikda o'quv markazlari va xususiy repetitorlik kurslariga qatnagan. Kuzatishlarga ko'ra talabalikka qabul qilingandan (maqsadga erishgandan) so'ng ularda ma'lum muddat ta'lim olishga nisbatan relaksasiya jarayonlari yuz berishi, natijada propedevtik bosqich hisoblangan 1-kursda ta'lim natijalari yetarli darajada kuzatilmaydi.

Oliy ta'limda sifatni ta'minlash bo'yicha xorijiy OTMlarning tajribalari tahliliga ko'ra, ta'lim sifatini takomillashtirishning asosiy komponentlari e'tirof etilgan. Shu asosda biz ta'lim sifatini takomillashtirishning quyidagi komponentlarini keltiramiz:

1. Ta'lim oluvchilar. Ta'lim oluvchilarning ta'lim olish maqsadi va ehtiyoji ta'lim sifatini ta'minlashning eng muhim komponentidir.

2. OTMning obro'si. Ta'lim yo'nalishlari, bitiruvchilarga mehnat bozorining talabi darajasi, OTMning moddiy-texnik bazasi, joylashgan hududning infratuzilmasi yuqori bilim va tayyorgarlikka ega bo'lgan ta'lim oluvchilarni jalb qilish omili hisoblanadi.

3. OTMdagi ta'lim jarayoni. Dars beruvchi professor-o'qituvchilarning sifat tarkibi va ta'lim jarayonlarini tashkil etilishi, talabalar bilimini baholash usullari va yondashuvlari, OTM rahbariyatining ta'lim sifatini ta'minlashga nisbatan munosabati.

4. OTM ta'lim muhitidan talabalarining qoniqishi. Talabalarining ta'limdan qoniqishi OTMning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi omil bo'lib, bu bevosita professor-o'qituvchining bilim darajasi, madaniyatini hamda pedagogik mahoratini takomillashtirish vositasidir.

Demak, OTMlarning missiyasi va strategik rivojlanish yo'nalishlari talabalarning ta'lim muhitidan qoniqishini ta'minlashga yo'naltirilgan komponentlarning tizimli aloqadorligiga asoslanishi lozim.

Talabani oliy ta'lim muassasasiga qabul qilinishi o'z kuch va qobiliyatiga ishonch, to'laqonli yorqin hayotga umid hissini uyg'otadi. Ma'lumki, oliy ta'lim muassasasida birinchi kursdagi ta'lim jarayoni eng murakkab hisoblanadi. Chunki talabani o'rta, o'rta maxsus va professional ta'lim tizimi jarayonidagi tashkiliy jihatdan farq qiluvchi oliy ta'lim muassasasi ichki tartib-qoidalariga rioya qilishiga to'g'ri keladi. Bunda o'rta, o'rta maxsus va professional ta'lim tizimidagi hamda oliy ta'lim tizimi talablari o'rtasidagi moslashuv jarayoni masalasi yuzaga keladi. Ayni paytda talabalarning ta'lim olishga ongli munosabatlarini ta'minlash samaradorligi zamonaviy moddiy-texnik vositalar bilan jihozlanganlikdan ko'ra, undagi mavjud qula pedagogik muhit, ta'lim jarayonining ta'lim oluvchilar ehtiyojlariga asoslanganligi professor-o'qituvchilar va kursdoshlar bilan o'zaro munosabatlar kabi omillarga bog'liq bo'ladi.

Mamlakatimizdagi ilmiy tadqiqotlar tahlili talabalarning OTM ta'lim muhiti, shuningdek professor-o'qituvchilarning kasbiy faoliyatidan qoniqishiga ta'sir qiluvchi:

talabalarda turli ta'lim dargohlaridan keyin oliy ta'limdagi yangi talablarga ijtimoiy moslashishning sustligi hamda talab qilinayotgan darajada o'qish uchun vaqtning yetishmasligi kabi omillar bilan bog'liqligini;

yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashish jarayonidagi qiyinchiliklar, professor-o'qituvchilarning dars jarayonlarida zaruriy pedagogik bilim va mahoratga, ayniqsa pedagogik taktga ega emasligi, talabalarning bilim darajasini baholashda obyektiv yondashuvning yetarli emasligi, ta'lim mazmuni va auditoriyadan tashqari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar talabalarning ehtiyojlariga yo'naltirilmaganligi, ya'ni talabalarning tashabbuslari va fikr mulohazalari inobatga olinmasligi kabi holatlarni ko'rsatish imkonini berdi.

Talabalarning aksariyati ta'lim muhitidan yetarlicha qoniqmasliklarini ko'rsatib, bu o'z navbatida o'rganilgan indikatorlar ta'sirida talabalarning ta'lim motivatsiyasining susayishi, o'z-o'zini baholashi, o'zini namoyon qilishi, o'qish jarayonida xavotirlanish, stressli holatlarining paydo bo'lishi ehtimolini oshirishi mumkin.

Biz tadqiqotimizda professor-o'qituvchilar faoliyatini baholashda talabalarning qoniqishi ko'rsatkichlari asosida baholash texnologiyasini ishlab chiqdik va tadqiqot obyekti sifatida belgilangan OTMlarda tajribasinovalardan o'tkazdik.

Professor-o'qituvchilar kasbiy faoliyatini talabalarning qoniqish ko'rsatkichlari asosida baholashning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

1. Talabalarning asosiy ta'lim motivlarini va talabalarning qoniqishini belgilovchi indikatorlarni aniqlash;
2. Talabalarning ta'lim olishga nisbatan ongli munosabatlarini hamda auditoriyaga talabini shakllantirish orqali professor-o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini takomillashtirish;
3. Talabalarning qoniqish ko'rsatkichlarini tahlil qilish orqali ta'lim jarayonining kuchli va zaif tomonlarini hamda ta'lim sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash, shuningdek o'quv jarayonining zaif tomonlari hamda salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilash;
4. OTMda professor-o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik faoliyatini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish.

Tadqiqotimiz doirasida dastlab talabalarning OTMdagi ta'lim jarayoniga nisbatan fikrlari tahlil qilindi. So'rov o'tkazilgan talabalarning 13,2 foizi talabalarga qo'yiladigan topshiriqlar hajmining yuqoriligini e'tirof etgan bo'lsa, 21,3% talabalar topshiriqlar hajmining yetarli emasligini ta'kidlagan, 9,3% talaba mustaqil ta'lim topshiriqlarining hajmi ko'pligini bildirishgan bo'lsa, 17,3% talaba mustaqil ta'lim topshiriqlarining hajmi va mazmunini yetarli deb hisoblashgan, 11,1% talaba ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarning nomutanosibligini, shuningdek 16,6% talabalar topshiriqlarning berilishi semestr davomida notekis taqsimlanganligini e'tirof etishgan. Shuningdek, respondentlarning fikrini aks ettiruvchi quyidagi muhim tendensiyalar aniqlandi: amaliyotga yo'naltirilgan darslar sonining yetarli emasligi (31,6%), mutaxassislik uchun ahamiyati kam bo'lgan fanlar salmog'i yuqori (10,6%), yakuniy nazoratlarda ko'plab notanish va dasturdan tashqari savollar uchrashi (23,8%).

Professor-o'qituvchilar faoliyatini talabalar qoniqishi ko'rsatkichlari asosida baholashda biz dastlab ta'lim sifatini takomillashtirishning muhim komponenti hisoblangan ta'lim oluvchining ta'lim olish ehtiyojini shakllantirishga ta'sir ko'rsatuvchi talabalarning ta'lim muhitidan qoniqishini o'rganib chiqdik.

So'rovnoma quyidagi savollardan foydalanildi:

1. Siz o'zingiz ta'lim olayotgan muassasada professor-o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlardan qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?
2. O'zingiz ta'lim olayotgan muassasada kursdoshlaringiz bilan o'zaro munosabatlardan qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?
3. O'zingiz ta'lim olayotgan muassasada tashabbuslaringizga diqqatlilik, ularning e'tiborga olinishidan qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?
4. Siz ta'lim olayotgan muassasada talabalarning o'z qadr-qimmatini saqlay bilish uchun (rektorat,

fakultet, kafedralar rahbariyati va ustozlari tomonidan) mavjud ijtimoiy, pedagogik-psixologik muhitdan qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?

5. Siz ta'lim olayotgan muassasangizdagi muhitning talabalar uchun qulaylik darajasidan qoniqishingizni qanday baholagan bo'lardingiz?

6. Siz ta'lim olayotgan muassasada talabalarning o'ziga nisbatan hurmatda bo'lish (dekanat va professor-o'qituvchilar tomonidan) muhitdan qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?

7. Siz ta'lim olayotgan muassasada talabalarning yordam olishga bo'lgan (rektorat, fakultet, kafedralar rahbariyati va ustozlar, kursdoshlar tomonidan) imkoniyatdan qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?

8. Siz ta'lim olayotgan muassasada talabalarning ta'lim olish tashkiliy va metodik masalalarida o'z nuqtai nazarini bayon qilish imkoniyatdan qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?

9. Siz ta'lim olayotgan muassasada talabalarning tashabbus, faollik ko'rsatish imkoniyatidan qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?

10. Siz ta'lim olayotgan muassasada talabalarning shaxsiy muammo va qiyinchiliklarini hisobga olishidan qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?

11. Siz ta'lim olayotgan muassasada talabalarning o'z qarorini tanlashga yordamlashish muhiti qoniqishingiz darajasini qanday baholagan bo'lardingiz?

Har bir savolga talabalarning quyidagi javoblari inobatga olindi: juda ham qoniqaman (o'z qarorini tanlashga yordamlashish imkoniyati to'liq mavjud); asosan qoniqaman (o'z qarorini tanlashga yordamlashish imkoniyati asosan mavjud); o'rtacha darajada qoniqaman (o'z qarorini tanlashga yordamlashish imkoniyati har doim bo'lmasada, ko'pchilik hollarda mavjud); qisman qoniqaman (o'z qarorini tanlashga yordamlashish qisman mavjud, lekin zarur paytda murojaat qilish qiyin bo'ladi); qoniqmayman (o'z qarorini tanlashga yordamlashish imkoniyati mavjud emas desa ham bo'ladi); umuman qoniqmayman (o'z qarorini tanlashga yordamlashish imkoniyati umuman mavjud emas).

Tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqichida Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filialida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari quyidagicha ko'rinishga ega bo'ldi.

1-rasm. SamDU Kattaqo'rg'on filialida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari

Olingan natijalarga asosan, OTMda o'quv jarayonlarining tashkil etilishi, professor-o'qituvchilarning bilim saviyasi va madaniyati, pedagogik mahorati, talabalarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi hamda talabalar bilimni baholashga bo'lgan yondashuvlarining talabalar qoniqishiga ta'siri o'rganildi.

Jahon bankining "Akademik innovatsiyalar fondi" (AIF2/13)ning "O'zbekiston Oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchi faoliyatini baholash" granti doirasida Samarqand davlat universitetida professor-o'qituvchilarning dars jarayonidagi faoliyatini va talabalarning ushbu faoliyatdan qoniqishi va ularning OTMga bo'lgan sadoqati o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish va baholashning latent omillari aniqlangan (1-jadval) [11].

1-jadval.

Latent omillarning qisqacha tavsifi		
Omilar		
Ta'sir qiluvchi omillar	Professor o'qituvchilarning:	Bilim saviyasi va madaniyati
		Pedagogik mahorati
		Talabalarni qo'llab quvvatlashi
		Talabalar bilimni baholashi
Natijaviy omillar	Talabalar qoniqishi Talabalar OTMga bo'lgan sadoqati	

Professor-o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini talabalar qoniqishi ko'rsatkichlari asosida baholash indikatorlari quyidagi jadvalda keltirildi:

2-jadval

Professor-o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini talabalar qoniqishi ko'rsatkichlari asosida baholash indikatorlari (ta'sir ko'rsatuvchi omillar bo'yicha)

Latent omillar	Indikatorlar
PO' bilim saviyasi va madaniyati	PO'larning o'z mutaxassisligi bo'yicha bilim darajasi Mashg'ulotlarga tayyorgarlik darajasi Talabalar bilim egallashiga individual yondoshuvi Bilimlarni uzviy va mantiqiy ketma-ketlikda berishi. Professor-o'qituvchilar ma'naviyati va madaniyati darajasi Darsni o'z vaqtida boshlashi va tugatishi
Professor-o'qituvchilarning pedagogik mahorati	Fanni tushuntirish mahorati Dars o'tish maromi (tezligi) Talabalar erkin fikr bildirishiga sharoit yaratishi va ruhlantirishi Darslarni interfaollik asosida tashkil etishi. Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishi Mavzuni boshqa fanlar bilan bog'lab, amaliy misollar bilan tushuntirishi.
Talabalar bilimni baholashi	Talabalar bilimni baholash uslubini oldindan xabardor qilinishi Talabalar bilimni baholashda adolat mezonlariga rioya qilishi. Talabalar bilimni baholashda tanish-bilishchilik va ta'magirlik holatlariga yo'l qo'ymasligi. Talabalar bilimni baholash uslubi bilim olishga bo'lgan qiziqishni rag'batlantirishi.
Talabalar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi	Fanni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun to'g'ri yo'nalish berishi va qo'llab-quvvatlashi Zarurat tug'ilganda muloqot qilishga imkon berishi Fanni o'zlashtirish bilan bog'liq muammo yuzaga kelganda yetarli darajada ko'mak berishi Fanni o'zlashtirish uchun yetarli va sifatli o'quv materiallar taqdim etishi. Fanni o'zlashtirish mavzuga oid resurslarni doimiy ravishda taqdim etib borishi

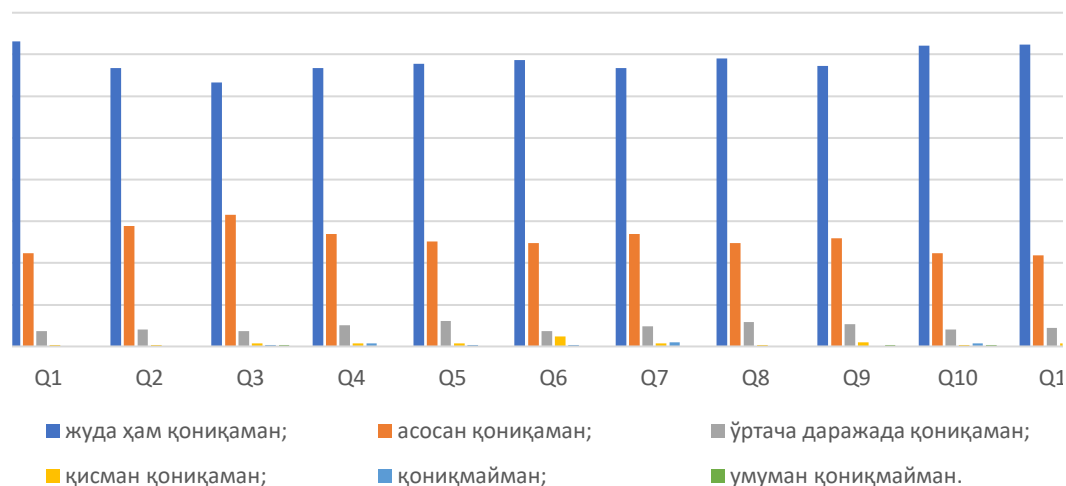
Mazkur indikatorlar asosida Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali veb saytida professor-o'qituvchilarning faoliyatini baholab borishga yo'naltirilgan elektron tizimi <http://samdukf.uz/> anonim-sorovnoma ishlab chiqildi.

Natijada talabalar tomonidan olib borilgan tezkor, bosqichma-bosqich va davriy baholash o'tkazib borildi.

Tajriba-sinov ishlarimizning keyingi bosqichida talabalar qoniqishi ta'lim muhitidan qoniqish ko'rsatkichlari

quyidagi natijalarga erishildi (2-rasm).

Талабаларнинг ОТМ таълим муҳитидан қониқиш кўрсаткичлари диаграммаси, %да

2-rasm. SamDU Kattaqo'rg'on filialida o'tkazilgan so'rovnom natijalari

Natijalar tahliliga ko'ra, professor-o'qituvchilarkasbiy faoliyatini ta'lim iste'molchisi hisoblangan talabalarining qoniqishi asosida tezkor, bosqichma-bosqich va davriy baholab borilishi, talabalarining OTM ta'lim muhitidan qoniqishi ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir qilgan. Ya'ni dastlabki, o'tkazilgan so'rovnomada 52.8-66.3 % talabalar juda ham qoniqaman deb e'tirof etishgan bo'lsa, keyingi bosqichlarda bu ko'rsatkich 63.3-73.1 %ga ko'tarilgan. Shuningdek, umuman qoniqmaslikni ko'rsatgan talabalar salmog'i 1.6% dan 0-0.3 % gacha kamaygan.

Xulosa qilib aytganda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish ta'lim oluvchilarning ehtiyojiga bog'liqligini e'tirof etgan holda, ularning ta'lim muhitidan qoniqishi ko'rsatkichlari muhim komponentlardan biri hisoblanadi. Talabalarining OTM ta'lim muhitidan qoniqishini, avvalo, OTMning reputasiyasi, shuning bilan birgalikda professor-o'qituvchilarning bilim saviyasi va madaniyati, pedagogik mahorati, talabalarining bilim olishini qo'llab-quvvatlash, talabalar bilimini baholash yondashuvlari orqali ta'minlash mumkin.

Talabalarining ta'limdan qoniqishi esa OTMning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi omil bo'lib, jamiyat ijtimoiy buyurtmasini bajarishda muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Rahmatov M.A., Zaripov B.Z. Iste'dodli insonlar mamlakatning bebaho boyligidir. Li Kuan Yu hikmatlari. – T.: “Zamin Nashr”, 2019. – 6-bet.

Dehghan A., J. Dugger, D. Dobrzykowski, and A. Balazs, “The antecedents of student loyalty in online programs”, Int. J. Educ. Manag., vol. 28, no. 1, pp. 15-35, 2014.

Hoverstad R., R.Sylvester, and K. E.Voss, “Key Factors Influencing Student Satisfaction Related to Recruitment and Retention”, no. november 2014, pp. 37-41, 2008.

Khoo H., Susie and S.T.Gregor, “Service quality and student/customer satisfaction in the private tertiary education sector in Singapore”. Int. J.Educ. Manag., vol. 31, no. 4, pp. 430-444, 2017

Lesley L., S.Kalafatis “The idiosyncratic behavior of service quality, value, satisfaction, and intention to recommend in higher education: An empirical examination”. Journal of Marketing Management Vol. 27, Nos. 11-12, October, 2011.

Masserini L., M.Bini, and M.Pratesi, “Do Quality of Services and Institutional Image Impact Students' Satisfaction and Loyalty in Higher Education?”, Soc. Indie. Res., vol. 146, no. 1-2, pp. 91-115, 2019

Chapman V., and A. Doris, “Modelling higher education financing reform for Ireland”. Econ. Educ. Rev., vol. 71, pp. 109-119, 2019.

Allam Z., “Demystifying the Aspect of Quality in Higher Education: Insights From Saudi Arabia”. SAGE Open, vol. 10, no. 1, 2020.

Iacovidou M., P.Gibbs, and A.Zopiatis, “An exploratory use of the stakeholder approach to defining and measuring quality: The case of a cypriot higher education institution”. Qual. High. Educ., vol. 15, no. 2, pp. 147-165, 2009.

Dagayeva I. A., Baxotskiy V. V., Strikunova L. I. Diagnostika udovletvorennosti studentov obrazovatelnoy sredoy vuza v selyax povysheniya yego privlekatelnosti dlya abiturientov // Vestnik Surgutskogo gosudarstvennogo universiteta. 2022. № 2 (36). S. 42–50. DOI 10.34822/2312-3419-2022-2-42-50

Husenov S., Haydarov R., Xushvaqto'v X., Qodirov M., Boboyev N. Professor-o'qituvchilarning dars jarayonidagi faoliyatini baholash. Monografiya. – Samarqand: “FAN BULOG'I” nashriyoti, 2021. – 120 B.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MANTIQUIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Ibrohimova Mohichehra Furqat qizi,
Buxoro davlat universiteti 1-bosqich doktaranti
<https://orcid.org/0000-0003-0520-622X>

Annotatsiya. Bu maqolada boshlang'ich sinflarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish va uning hozirgi zamon bilan chambarchas bog'liqligi haqida fikr yuritilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dunyoqarashini va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish turli ko'rinishdagi raqamli topshiriqlar bilan ishlash, raqamli texnologiyalar, math (matematika), tezkor savol javob, online videorarslar, o'yinli topshiriqlar va shu kabilar haqida fikr yuritilgan. Boshlang'ich sinflarda mantiqiy tafakkurning rivojlanishi, bunda tafakkurning turlari, faoliyati hamda uni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar mohiyati hamda zamon talablariga javob beradigan texnologiyalarning chambarchas bog'liqligi asosida darslarni o'tish da ta'lim samaradorligini oshiradi. Hozirgi rivoj topib, tobora taraqqiylashib borayotgan zamonda o'qituvchilar va o'quvchilar uchun zerikarli bo'lgan bir xildagi darslardan voz kechib, yanchiga texnologilardan foydalanib, elektron vositalardan foydalanib dars faoliyatini olib borish o'quvchilarda fanga qiziqishni kuchaytiradi. Bu esa o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantiribgina qolmay, o'quvchilarda faollikni, bilimga chanqoqlik, tez fikrlash, hozirjavoblik kabi xislatlarni rivojlantiradi. Maktab davrida samarali ta'lim va tarbiya olgan o'quvchilar kelajakda yetuk mutaxassis bo'lib yetishishida, ilg'or fikrlovchi shaxs bo'lib yetishishida ham ta'limning zamonaviyligi va rivojining o'rnini nihoyatda kattadir.

Annotation. This article discusses the use of digital technologies in the development of logical thinking in elementary grades and its close connection with the present time. The development of worldview and logical thinking of primary school students is thought about working with various types of digital tasks, digital technologies, math (mathematics), quick question and answer, online video games, game tasks and so on. The development of logical thinking in elementary grades, the types and activities of thinking, the essence of the tasks aimed at its development, and the close connection of technologies that meet the requirements of the time, increases the effectiveness of education. In today's developing and increasingly progressive era, abandoning the same lessons, which are boring for teachers and students, instead using technologists, conducting class activities using electronic tools increases students' interest in science. This not only forms a scientific worldview in students, but also develops such qualities as activity, thirst for knowledge, quick thinking, and responsiveness in students. The modernity and development of education plays an extremely important role in the development of the students who have received effective education and upbringing in the future to become advanced specialists and advanced thinkers.

Аннотация: . В данной статье рассматривается использование цифровых технологий в развитии логического мышления в младших классах и его тесная связь с современностью. Для развития мировоззрения и логического мышления учащихся начальных классов предусмотрена работа с различными видами цифровых задач, цифровыми технологиями, математикой (математикой), быстрыми вопросами и ответами, онлайн-видеоиграми, игровыми заданиями и так далее. Развитие логического мышления в начальных классах, видов и деятельности мышления, сущности задач, направленных на его развитие, а также тесная связь технологий, отвечающих требованиям времени, повышает эффективность образования. В современную развивающуюся и все более прогрессивную эпоху отказ от одних и тех же уроков, скучных для учителей и учеников, вместо использования технологов, проведение классной деятельности с использованием электронных средств повышает интерес учащихся к науке. Это не только формирует у учащихся научное мировоззрение, но и развивает у учащихся такие качества, как активность, жажда знаний, быстрота мышления, отзывчивость. Современность и развитие образования играет чрезвычайно важную роль в становлении студентов, получивших эффективное образование и воспитание, в будущем стать передовыми специалистами и передовыми мыслителями.

Kalit so'zlar. Mantiqiy tafakkur, raqamli texnologiya, mantiq, mantiqiylik, mantiqiy topshiriq, boshlang'ich ta'lim.

Keywords. Logical thinking, digital technology, logic, logicality, logical assignment, primary education.

Ключевые слова. Логическое мышление, цифровые технологии, логика, логичность, логическое задание, начальное образование.

Kirish. Kundan- kun sayqallashib, rivojlanib borayotgan zamonda yangiliklar, yangi texnologiyalar,

za monaviy o'quv texnologiyalari ko'payib turli ko'rinishlarda namoyon bo'layapti. Yer yuzining deyarli barcha hududida kompyuter, telefon, noutbuk va shu kabi gadjetlar o'z o'rnini topib ulgurdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Aynan shunday zamonda maktab o'quvchilari, o'qituvchilari, oliygoh talabalari va hattoki uy bekalari-yu boshqa turli kasb egalari uchun ham bu buyumlar vaqt o'tkazish uchun o'z o'rnini topib ulgurdi. Kitoblar, darsliklar ham elektron ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda. Aynan shu zamonda boshlang'ich sinf o'quvchilari ham vaqtlarini ko'p hollarda shu kabi buyumlar bilan o'tkazayotganlari hech kimga sir emas. Darslik, va o'quv topshiriqlarini ham shu ko'rinishdagi raqamli texnologiyalar asnosida jadallashtirsak, o'quvchilarni bilimsizlik botqog'idan qutqarib qolgan bo'lardik. Shu sabali ham har bir topshiriq va ma'lumotlarni o'quvchilarga qiziqarli ko'rinishda taqdim etsak, o'ylaymanki natijamiz yomon bo'lmaydi.

Ma'lumki raqamli texnologiyalar elektron hisoblash va ma'lumotlarni o'zgartirish bilan bog'liq barcha narsalarni o'z ichiga oladi: gadjetlar, elektron qurilmalar, texnologiyalar, dasturlar. Analog texnologiyalar bilan taqqoslaganda, raqamli texnologiyalar katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash va uzatish uchun ko'proq mos keladi va yuqori tezlikda hisoblashni ta'minlaydi. Bunday holda, ma'lumot imkon qadar aniq, buzilmasdan uzatiladi. Asosiy kamchiliklar orasida yuqori energiya sarf bo'lishi va iqlimga salbiy ta'sir ko'rsatishini aytish mumkin.

Metod. Hozirgi rivojlanib borayotgan zamonda o'quvchilar bo'sh vaqtlarini telefon va kompyuter o'yinlari bilan o'tkazayotgani hech kimga sir emas. Aynan shu davrda bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish va fikrlash tezligini oshirish muhim sanaladi. Shuning uchun ham darsliklardagi topshiriqlarni raqamlashtirish va elektronlashgan o'yinlar ko'rinishiga keltirib bolalarga taqdim etish kerak. Bunda o'quvchi darsdan keying vaqtlarda, o'yin vaqtida ham o'yin asnosida dars tayyorlaydi, bilimni va ilmiy dunyoqarashini oshirib boradi. Bolada fikrlash tezligi, hozirjavoblik, tezkorlik, ilmiy dunyoqarash, xotira va mantiqiy tafakkur rivojlanib boradi.

Mantiqiy topshiriqlar-bu o'quvchini mantiqiy fikrlashini o'stirishga qaratilgan jumboqlardir. Bu topshiriqlarni bajarish davomida o'quvchida tezkorlik, miya faoliyatining rivojlanishi, hozirjavoblik, mushkul vaziyatlardan tez chiqib ketish uchun zamin yaraladi. Mantiqiy topshiriqlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tuzilganda ularda quyidagi xususiyatlar bo'lishi kerak:

- mantiqiy topshiriq bola yoshiga mos bo'lishi;
- oddiydan murakkabga tamoyili asosida berib borilishi;
- topshiriqda aks etgan rasmlar bola yoshiga mos tanlanishi, unda tanlangan ranglar yorqin, bola e'tiborini o'ziga tortuvchi bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Mantiqiy topshiriqlar raqamlashtirilgan holda o'quvchiga yetkazish ham qulaydir. Mantiqiy topshiriqlarni bajarishda uni ilova ko'rinishida, o'yin ko'rinishida o'quvchiga yetkazish va har bir bosqichdan o'tganda o'quvchiga rag'bat ballar yig'ib borishi ham o'quvchining bu o'yinga qiziqishini yanada oshiradi. Telegram messenjeri orqali o'ynaladigan "Math" o'yini ko'rinishida mantiqiy topshiriqlar berish ham juda qiziqarli bo'ladi. Bunda o'quvchilar sinf jamoasining telegram guruhida bu o'yin o'ynaladi, o'quvchilar bu o'ynab boaradilar. Kim qanday ball yig'ayotgani ko'rinish beradi. Bu esa o'z o'rnida o'quvchida g'olib bo'lish, hammadan ko'p ball yig'ish, o'zini ko'rsatib qo'yish uchun istak hosil qiladi va o'yin davom etadi. O'yin davomida o'quvchida mantiqiy fikrlash tezlashadi, o'quvchining mazkur fanga qiziqishi ortadi. Ham o'yin faoliyati ham dars faoliyati birgalikda bajariladi.

Test topshiriqlari ham o'quvchilar bilimni mustahkamlab, uning mavzuni qanday o'zlashtirganini bilib olish uchun qulay topshiriq hisoblanadi. Test topshiriqlari asosan o'tilgan mavzular yuzasidan tuzilib o'quvchilar e'tiboriga havola qilinadi. Test topshiriqlarini ham raqamlashtirish, elektronlashtirish, maxsus dasturlarda test ishlash ko'nikmasini shakllantiribgina qolmay, o'quvchilar diqqatini o'ziga jalb qiladi. Bu borada telegram messenjeri orqali tuziladigan tezkor testlar ham yaxshi natija beradi. O'quvchi o'z bilimni tekshirib oladi va to'g'ri va notog'ri yechilgan test topshiriqlarini natijasini darhol bilib oladi. Bu esa o'quvchida bilimni chuqurlashtirish, vaqtdan unumli foydalanish uchun qulay hisoblanadi.

"Muammoli vaziyat"- bu pedagogik texnologiya bo'lib o'quvchilar mushkul vaziyatga tushib qolganda, bu vaziyatlardan tez va oson chiqib ketish uchun zamin tayyorlaydigan muhim texnologiyadir. Bu texnologiya ham raqamlashtirilsa, o'quvchilarga yaxshi yetib borishiga xizmat qiladi. Turli telefon o'yinlarida, uning zahirida yotgan ma'noga e'tibor berish kerak. Zo'ravonlik, urush, otishma ko'rinishdagi o'yinlar insonni buzg'unchilikka, fikrlashning buzilishiga, jahldorlik hamda shavqatsizlik hissini uyg'otadi. Shuning uchun ham bunday o'yinlardan voz kechib, uning o'rniga darsliklarning raqamlashtirilgan ko'rinishdagi, o'yin ko'rinishidagi topshiriqlarni yechishga sarflash, sinfda sog'lom raqobatni shakllantirish joizdir.

Mantiqiy fikrlashni o'stirishda misol va masalalar yechish ham yaxshi natija beradi. Matematik topshiriqlar, masala va misollar bola xotirasini mustahkamlaydi, aqlini charxlaydi hamda fikrlash tezligini oshiradi. Matematik topshiriqlarda ham mantiqiylik mavjud bo'lib o'quvchining bilimni mustahkamlashga yordam beradi. Mantiqiy fikrlashni har qanday aqlni charxlashga qaratilgan, o'ylash va fikrlashni, xulosa chiqarishni talab qiladigan topshiriqlar rivojlantiradi. Masalan, ertak va hikoyalar o'qish, she'r yodlash,

savollarga javob berish, til o'rganish va hokazo.

Muloaza va natijalar. Tafakkur insonning aqliy faoliyati mahsuli bo'libgina qolmay, aql-zakovati, ongli xatti harakatining yuksak shakli ham deb hisoblanadi. Tafakkur jarayonida insonda fikr- mulohaza, g'oya, faraz vujudga keladi va ular ongda fikrlar, xulosalar, hukmlar shaklida namoyon bo'ladi. Tafakkur sezgi, idrok, tasavvur orqali atrof- muhit bilan bog'lanadi. Tafakkurning o'z o'rnida ikki turi mavjud:

Aniq tafakkur. Aniq tafakkurni ikki ko'rinishhi mavjud:

Kuzatish, sezish.

Olingan bilimlar asosida obyekt va modul orasidagi bog'lanishni anglash;

Abstrakt tafakkur. Analitik tafakkur ham o'z o'rnida ikki shaklda namoyon bo'ladi:

Analitik tafakkur.

Mantiqiy tafakkur.

Mantiqiy tafakkur insonning ongida, o'y- fikrlari mahsuli bo'lib, bu tafakkur shakli faqat uni o'stirib, rivojlanib borishni talab qiladi. Olimlarning takidlashlaricha inson miyasida 16 million neyronlar mavjud bo'lib, inson hayoti davomida uning bor yo'g'i 30 foizini ishlata ekan xolos. Bundan kelib chiqib shunday xulosa qilish mumkinki, inson miyasining ochilmaga qirralari hali ko'p. uni rivojlantirish o'stirish esa aqliy faoliyat bilan ko'proq shug'ullanishni talab qiladi. Masalan, kitob o'qish, she'r yodlash, fikrlash, topishmoqqa javob topish, misol ishlash, muammoli vaziyatlarni yechish, masala ishlash va hokazo. Kichik maktab yoshida obrazli tafakkur yuqori o'rinda turishi va o'quvchilar xotirasida ma'lumotlarning saqlanishi ham aynan shu ko'rinishdagi ma'lumotlar bilan ishlashni talab qiladi. Oldingi davrda o'qituvchilardan ertakni o'qib berish, uning mazmunini tushuntirish, o'quvchilar bilan savol-javob qilish va ularning mantiqiy fikrlash jarayonini rivojlantirishga e'tibor berilardi. Ammo hozirda fan va texnika rivoji yuksalib, har bir sinf xonasi zamonaviy televizorlar, elektron qurilmalar, grafik organayzerlar, zamonaviy karnaylar kabi qurilmalar bilan jihozlandi. Bu esa ta'limning yanada rivojlanib, sifati va samaradorligi oshib borishi uchun xizmat qiladi. Bunday qurilmalardan darsda o'z o'rnida, foydali maqsadlarda foydalanish o'quvchilarda zamonaviy dunyoda –zamonaviy o'quvchi bo'lishga zamin yaratadi. O'quvchilarda elektron vositalardan, kompyuterlardan to'g'ri foydalanishni o'rganish uchun maktablarda 1-sinfdan boshlab informatika darslari qo'yilayotgani ham bejizga emas.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari atrof muhitni, ma'lum bir buyumni, voqea-hodisani kuzatadilar va ko'radilar. Masalan olma daraxtini, uning mevasini ko'rganda bu ularning tafakkurida aniq yaqqol namoyon bo'ladi. Mevani iste'mol qilganda esa, uning mazasi haqida fikrlar namoyon bo'ladi. Bu aniq tafakkurning yaqqol namunasidir. Boshlang'ich sinflarda raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi yaqin yillarda fanga kirib keldi. Zamonning jadallashib borishi, texnika asrining o'rnini raqamli texnologiyalar egallab borishi buning yaqqol isboti desak mubolag'a bo'lmaydi.

Dars va o'quv jarayonida bunday texnologiyalardan foydalanish ko'plab yutuqlarga sabab bo'ladi:

Vaqt tejiladi;

Topshiriqlar o'quvchilarga tayyor holda beriladi;

O'yin texnologiyalari orqali o'quvchi fanga tezroq qiziqib boradi;

Ta'lim samaradorligi o'sadi;

Individual ishlash imkoniyati ortadi

Gadjetlardan to'g'ri maqsadda foydalanishadi;

Bo'sh vaqlarini unumli o'tkazishadi va hokazo...

Elektron gadjetlardan, kompyuterlardan foydalanishning yutuqlari bilan bir paytda uning kamchiliklari ham bisyor. Masalan, o'quvchi me'yorida ortiq elektron vositalardan foydalansa ko'z nuriga shikast yetishi mumkin, shuning uchun ham buni oldini olish zarur. Maxsus nur qaytaruvchi ko'zoynaklardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunda o'quvchilardan texnika xavfsizligi qoidalariga qattiq rioya qilish so'raladi. O'qituvchi maktabda, ota-onalar esa uyda farzandlarini gadjet va raqamli qurilmalardan to'g'ri maqsadda foydalanayotganini nazorat qilib borishlari muhim hisoblanadi.

Xulosa va tavsiyalar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy tafakkurni rivojlantirish muhim jarayon bo'lib, bu ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishga hamda, o'quvchini manan va ruhan yetuklik sari yetaklaydi. Buning uchun o'qituvchidan sabrlik, mahoratlik, qobiliyatlik, kommunikativlik, kreativlik, talabchanlik kabi sifatlar talab qilinadi. O'qituvchining bilimi qay darajad yuksak bo'lsa ham o'quvchilarni fanga, ilmga qiziqtirish zamonaviy dunyoda biroz qiyinroqdir. Chunki o'quvchilar bo'sh vaqtlarini kitob o'qish o'rniga gadjetlardan foydalanishga sarflaydilar. Shu o'rinda bizga eng muhim yordamchi sifatida raqamli texnologiyalar, o'yinli darslar, elektron va qiziqarli ko'rinishdagi mantiqiy topshiriqlar yordamga keladi. Bunday topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarda o'yin orqali o'qishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Jonpulatovna S. M., Qizi I. M. F. An integrated approach to the use of pedagogical technologies in primary school mathematics //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 8.

2. Ibrohimova M. BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARINI O'`TISHDA» DAY GAME» DAN FOYDALANISH //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3. 3.
3. Ibrohimova M. F. IMPROVING INTEGRATION IN TEACHING ARITHMETIC PRACTICES IN PRIMARY SCHOOL MATHEMATICS //УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА. – С. 31.
4. Jonpulatovna S. M., Qizi I. M. F. Improve Pupils' Knowledge and Personal Qualities Through Educational Tools in Elementary Mathematics Classes //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 5. Ibrohimova M. Boshlangich matematika darslarida arifmetik amallarni qollashda talim texnologiyalaridan foydalanish metodikasi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
5. Ibrohimova Mohichehra. Development of Logical Thinking in Elementary Mathematics Classes - International Journal of Trend in Scientific Research ..., 2022
6. M Ibrohimova .BOSHLANGICH SINFLARDA MANTIQUIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA GRAFIK VA JADVAL KORINISHIDAGI TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH .- ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 2023
7. M Ibrohimova . Problems That Arise In the Classroom in the Educator and Their Optimal Solutions - ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 2021
8. M Ibrohimova . Boshlang 'ich maktab matematikasida arifmetika amaliyotini o 'rgatishda integratsiyani takomillashtirish- ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 2021
9. M Ibrohimova . Improving integration in teaching arithmetic practices in primary school Mathematics. - Учённый XXI Века ISSN, 2020

THEORETICAL METHODOLOGICAL BASIS OF THE DEVELOPMENT OF THE SPIRITUAL WORLD VIEW IN YOUTH

Isakov Olim Odiljanovich

Namangan city «Hidaya», a teacher of the secondary special school of Islamic education

ANNOTATION. The worldview is a system of dialectical views and beliefs that determine the development of the content of nature, social society, thinking and personality activity. Within the framework of this system, beliefs formed on the basis of socio-ideological, philosophical, economic, natural-scientific, spiritual-moral, aesthetic, legal and environmental knowledge are manifested as the main structural elements.

Having a certain worldview sets the stage for the individual to have a sense of responsibility for the environment, social relations, labor activity and the production process, the decision-making of a certain attitude towards the subjects, as well as a full-fledged understanding of the social duties that the individual has on them and their fulfillment.

Key words: natural, social and humanitarian Sciences, social relations of various directions

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ДУХОВНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ У МОЛОДЕЖИ

Исаков Олим Одилжанович

г. Наманган «Хидая», учитель средней специальной школы исламского образования

АННОТАЦИЯ. Мировоззрение – это система диалектических взглядов и убеждений, определяющих развитие природы, социального общества, мышления и содержания индивидуальной деятельности. Главными структурными элементами внутри этой системы выступают убеждения, сформированные на основе социально-идеологических, философских, экономических, естественно-научных, духовно-этических, эстетических, правовых и экологических знаний.

Наличие определенного мировоззрения создает основу для чувства ответственности человека за окружающую среду, социальные отношения, труд и производственный процесс, определенного отношения к предметам, принятия решений, а также наличия полного взаимопонимания. Понимаются социальные обязанности человека и их выполнение.

Ключевые слова: социальное общество, социальные и гуманитарные науки, социальные отношения разных направлений, система взглядов.

YOSHLARDA MA'NAVİY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI

Isaqov Olim Odiljanovich

Namangan shahar "Hidoya,, o'rta maxsus islom bilim yurti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA. Dunyoqarash tabiat, ijtimoiy jamiyat, tafakkur va shaxs faoliyati mazmunining rivojlanishini belgilovchi dialektik qarashlar va e'tiqodlar tizimidir. Bu tizim doirasida ijtimoiy-mafkuraviy, falsafiy, iqtisodiy, tabiiy-ilmiy, ma'naviy-axloqiy, estetik, huquqiy va ekologik bilimlar asosida shakllangan e'tiqodlar asosiy tarkibiy elementlar sifatida namoyon bo'ladi. Muayyan dunyoqarashga ega bo'lish shaxsda atrof-muhit, ijtimoiy munosabatlar, mehnat faoliyati va ishlab chiqarish jarayoni uchun mas'uliyat hissi, sub'ektlarga nisbatan muayyan munosabat qaror qabul qilish, shuningdek, to'liq tushunchaga ega bo'lish uchun zamin yaratadi. Shaxsning ijtimoiy majburiyatlari va ularning bajarilishi lozimligi tushuniladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy jamiyat, ijtimoiy-gumanitar fanlar, turli yo'nalishdagi ijtimoiy munosabatlar, e'tiqodlar tizimi.

INTRODUCTION. The worldview in a person is formed as a result of the establishment of a consistent, systematic, continuous and purposefully organized education, its active participation in the process of social relations of various directions and content, as well as self-education. In the formation of the worldview of the younger generation, a significant place is occupied by the careful assimilation by them of the foundations of the natural, social and humanitarian Sciences, which are established to be taught in educational institutions.

The essence of the spiritual and moral image of a person, life approaches, values that are a priority for him and moral principles expresses the meaning of the worldview that he has. In turn, the richness of the worldview ensures an increasing stabilization of the individual's personal qualities and qualities. A worldview that expresses noble ideas in its content contributes to the enrichment of positive qualities that are manifested in the image of a person.

In its essence, the worldview is distinguished by a scientific (having a certain philosophical system) and a simple (not having a specific philosophical system) way of worldview. On the basis of a scientific worldview, there are ideas that have acquired stability as a result of a continuous, consistent thorough assimilation of the foundations of existing Sciences, active participation in the process of social relations.

MATERIALS AND METHODS

The formation of a person's worldview is considered a complex process with a long-term, dynamic nature.

The main signs and essence of mental education and scientific worldview. Mental education plays an important role in the formation of a person's worldview. Mental education is a pedagogical activity aimed at giving a person knowledge about the development of nature and society, the formation of his mental (cognitive) ability, thinking, on the basis of which a worldview is formed on an effective basis.

Today, in the Republic of Uzbekistan, special attention is paid to providing mental education to young people. In the content of the law of the Republic of Uzbekistan «on education» and the «National Training Program» adopted at the IX session of the Supreme Assembly of the Republic of Uzbekistan in 1997, it is emphasized that the education of highly qualified personnel meeting high spiritual and moral requirements is one of the priorities of the state policy. To grow up to be a highly qualified cadre that meets high spiritual and moral requirements means a thorough acquisition of existing scientific, as well as professional knowledge. Consequently, the acquisition of deep knowledge makes it possible to understand the essence of natural and social processes, to see and evaluate their positive and negative aspects. The development of psychological abilities (speech, attention, memory, thinking, creative imagination) and features (striving for a specific goal, curiosity, observability, independent thinking, creative thinking, reasoning one's own opinion, generalizing existing information, grouping, drawing logical conclusions, etc.) that help to assimilate knowledge. The development of knowledge acquisition as well as the emergence of need. Mental thinking occurs as a result of a long term as well as a tireless search. In its formation, scientific views and beliefs occupy a special place.

A scientific view (from the Greek «idea»- the sum of ideas, imagination, concepts) is a thought, an idea that is scientifically based, illuminating the essence of a particular phenomenon, process, which occurs when the existing system of scientific knowledge is thoroughly mastered by a person, comparing knowledge with each other, analyzing the essence of a subject, phenomenon or process. Teaching students to think creatively, the formation of inventive skills provides the basis for the conduct of scientific research by them and the promotion of certain scientific views. Effective organization of mental education ensures the emergence of scientific thinking in a person. Scientific thinking is considered a high form of human mental activity and refers to a scientific approach to social phenomena, processes. At the first stage, they are unstable and acquire the property of variability according to the circumstances. At the second stage, it becomes stable principles of spiritual and moral views. The existing demand is to organize a conscious movement in difficult, conflict situations to deviate from the ethical rules recognized by society, to act with reliance on volitional qualities. At the third stage, faith remains a priority spiritual and moral principle in all situations. When the scientific knowledge acquired by the reader is widely used in the process of life relationships, their true essence becomes a belief only when it is deeply felt and realized.

President Of The Republic Of Uzbekistan In I. A. Karimov's works, an important place is occupied by the views of young people on being educated, high-minded, with a special emphasis on the fact that their intellectual potential is a factor in ensuring the development of society, I believe, for Culture, a new generation will emerge that will give its life for enlightenment and make it the main goal of its life. We live for this generation. We are trying to instill these noble goals in the minds of people. When the generation we are waiting for sees this wealth as the greatest in the world and blesses its life, know that it is inevitable that humanity will reach bright days»21.

Eastern thinkers have given a special place in their works to the issues of cognition and human mental thought. In particular, Abu Nasr Forobiy assesses the role of science as a determining factor in human perception of being, in his understanding of the secrets of nature. According to the human body, brain, sensory organs are formed in the process of mental knowledge, spirituality, psyche, intellectual and moral qualities, character, religion, customs, education, when it exists at birth, influenced by the external world, social environment, in the process of the relationship it organizes with people.

According to Abu Nasr Forobiy, the human mind, thought, is the product of his spiritual rise. As a person assimilates knowledge, he is able to assimilate, create, scientifically substantiate information from the existence to the history of the creation of a living being.

Analysis and results

Continuing alloma's thoughts, Abu Rayhon Beruniy puts forward the following: «a person not only does not receive knowledge about the external quality and characteristics of things and phenomena, but also compares things and phenomena due to his thinking, intelligence, compares them with each other, determines the validity of his knowledge»22. The Thinker also says that the assimilation of knowledge by people leads to the creation of new knowledge: «there are many Sciences. They are timeless and increase when different thoughts and memories accompany them. The encouragement of men to the sciences, the respect of the sciences and the people of science, is a sign of that talent. (In particular) the respect of the ruling People for the people of science causes an increase in various sciences»23.

Abu Ali ibn Sina in his works, while commenting on the concept of knowledge, makes a special note that the deep acquisition of knowledge is wisdom: «science is the study of things with the help of the human mind. Knowledge is said to perceive things, while that is. This is such that the human mind is something that he will have to achieve without making mistakes and getting out of the way. If the evidence is clear and the proofs are genuine, then it is said Wisdom.»24.

The organization of Environmental Education organized in the family and society with the help of such forms as

conversation, Round Table, excursion, discussion, creative contests, meeting, socio-beneficial labor (Saturday, hashar, greenery) and methods such as conversation, observation, organization, promotion and punishment of practical activities ensures that environmental culture is decided in students.

Personal examples of subjects involved in Student Education, Educational Resources, non-fiction, media (including the Internet) materials and their ideas are considered important tools for the formation of ecological culture in students.

Spiritual and moral education is an important factor in the formation of a person's worldview. Spiritual and moral education also has an important place in the formation of a person's worldview, the effective organization of which contributes to the formation of spiritual and moral consciousness in the reader. Moral education is a pedagogical process aimed at the formation of moral consciousness, skills of moral activity and moral culture in them, the absorption of rules of conduct, criteria for which are recognized and necessary to be observed by a particular society, into the minds of students, and is considered one of the important components of social education.

The basis of moral education is morality and moral standards. Ethics (Latin «moralis» meaning behavior) is the sum of the rules, criteria for behavior that govern social relations and personality behavior, recognized by a particular society and necessary to be observed. Knowledge of moral standards is instilled in the minds of students in the process of education and upbringing. The result of moral education is visible in students in the formation of moral consciousness, skills of moral activity and moral culture.

Moral consciousness is one of the forms of social consciousness, the rules of behavior, criteria that are recognized by society and need to be observed, as well as the reflection of the idea of national independence in the minds of readers.

Moral consciousness, skills of moral activity and moral culture talk, debate and debates on moral, socio-ideological, economic, legal, aesthetic and environmental topics, which are established in the educational process, are selflessly working in various fields of the national economy, gaining high-level success in the fields of science, culture, production and sports, making the name of the Republic of Uzbekistan world famous, the effective use of information about the lives and activities of individuals who make their worthy contribution to the increase in his reputation is formed on the example of folk heroes, who showed patriotic patterns.

CONCLUSION

Moral education is also important in the formation of a worldview in students, and in its effective organization it is desirable to achieve a unity of consciousness, emotion and behavior. After all, the occurrence of certain shortcomings in their unit also negatively affects the students' maturation as a perfect person. The worldview is a system of dialectical views and beliefs that determine the development of the content of Nature, Society, Human Thought and personality activity.

Such qualities as high spiritual perfection, freedom of the country, prosperity and selfless work in the prosperous path of the people, being demanding towards oneself and those around them, being able to educate volitional qualities in oneself, having the ability to strive, initiative, organization, creativity and independent thinking can be recognized as principles that are a priority in the life of the Independent Republic of Uzbekistan.

In the spiritual and moral education of students, the foundations of the idea and ideology of national independence are manifested as supporting factors.

In the process of organizing moral education, the use of conversations, lectures, discussions, conferences, seminars and debates of moral content gives its positive results.

REFERENCES:

1. Mirzaliev S., Sharipov K. A Review of Energy Efficient Fluid Power Systems: Fluid Power Impact on Energy, Emissions and Economics // Архив научных исследований. – 2020. – №. 30.
2. Mirzaliev S. A review of energy saving techniques in mobile hydraulic machines. – 2018.
3. Mirzaliev S. Lumped Parameter Modeling of Quick Coupling // Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent. – 2018. – T. 8. – №. 2. – C. 30-33.
4. Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида /Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. 2021 йил 26 март, ПҚ-5040-сон // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.03.2021 й., 07/21/5040/0243-сон.
5. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008 йил. – 30-б
6. Kamolova SH. O'quv bilish faoliyatining tasnifi haqida // "Fan, ta'lim va amaliyot" majmuasining dolzarb muammolari: ilmiy maqolalar to'plami. – Jizzax: JDPI, 2006. – № 1. – B. 83 – 88.
7. Mirzaliev S. Lumped Parameter Modeling of Quick Coupling // Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent. – 2018. – T. 8. – №. 2. – C. 30-33.
8. Gallup G, Bezilla R. The Religious Life of Young Americans: A Compendium of Surveys on the Spiritual Beliefs and Practices of Teenagers and Young Adults. Princeton, NJ, USA: G. H. Gallup International Institute; 1992.
9. Astin AW, Astin HS, Lindholm JA, Bryant A, Szelenyi K, Calderone S. The Spiritual Life of College Students: A National Study of College Students' Search for Meaning and Purpose. Los Angeles, Calif, USA: Higher Education Research Institute, UCLA; 2005.
10. Benson PL, Roehlkepartain EC. Spiritual development: a missing priority in youth development. New Directions for Youth Development. 2008;2008(118):13–28

UMUMIY O'RTATA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARINING KREATIV KOMPETENTLIGI KOMPONENTLARI

*Isroilova Navbahor Nurillo qizi,
Samarqand shahar 10-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi Informatika va matematika fani o'qituvchisi,
O'zbekiston*

*Annotatsiya. Ta'limdagi har bir o'quv predmetini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda ushbu fanning o'ziga xosligi va mazmunidan kelib chiqib, shu sohaga oid aniq kompetensiyalar ham shakllanadi.
Kalit so'zlar: bilim, ko'nikma, malaka, ijodkorlik, ta'lim, tarbiya.*

КОМПОНЕНТЫ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕЙ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

*Исраилова Навбахора Нурилло кизи,
Преподаватель информатики и математики общеобразовательной средней школы № 10 г. Са-
марканда, Узбекистан*

*Аннотация. В процессе освоения каждого учебного предмета в образовании у студентов форми-
руются специфические компетенции, относящиеся к этой области, исходя из уникальности и содер-
жания этого предмета.*

Ключевые слова: знания, умения, компетентность, творчество, образование, воспитание.

COMPONENTS OF CREATIVE COMPETENCE OF GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS

*Navbakhora Nurillo-kizi Israilova,
Teacher of computer science and mathematics, secondary school No. 10, Samarkand, Uzbekistan*

*Abstract. In the process of mastering each academic subject in education, students develop specific
competencies related to this area, based on the uniqueness and content of this subject.*

Keywords: knowledge, skills, competence, creativity, education, upbringing

KIRISH. O'quvchilarning kompetentligi uchun asosiy komponentlar ta'lim, ma'naviyat, ijtimoiy qobiliyat va amaliyotlardan iborat bo'lishi mumkin. Bu komponentlar o'quvchilarni kasb etishda katta ahamiyatga ega. O'quvchilarning ma'naviyat taraqqiyoti, fikriy va muammolarni hal qilish qobiliyatlari, ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish va o'zlarini amaliy ravishda namoyish etishga tayyorlashganligi, ularni yengilishsiz va samarali muhitda faol ishtirok etishga tayyorlashda muhim bo'lgan asosiy faktorlar hisoblanadi.

ASOSIY QISM. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik, tashabbuskorlik, o'z faoliyatida ommaviy axborot vositalari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish ko'nikmasini, kasb-hunarni ongli ravishda tanlash, sog'lom raqobat va umumiy madaniy ongni rivojlantiradi. Inson o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, oldida turgan muammolarni hal qilishi, eng muhimi, o'z sohasi va kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi zarur [1].

«Kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalarini tavsiflashda quyidagi holatlarga alohida e'tibor beriladi:

bilimlarni amalda qo'llash;
shaxsning tarbiyasi, xususiyatlari, fazilatlarini;
amaliy faoliyatga tayyorgarlik ko'rish chorasi;
muammolarni hal qilish va amaliyotda zarur natijalarga erishish qobiliyati;
shaxsning kasbiy faoliyatini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma, malakaning yaxlitligi;
faollashtirilgan (amalga kiritilgan) ta'lim majmui;
bilim, tajriba;
shaxsning maqsadli hissiy irodasi [2].

Bundan tashqari, ta'limdagi har bir o'quv predmetini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda ushbu fanning o'ziga xosligi va mazmunidan kelib chiqib, shu sohaga oid aniq kompetensiyalar ham shakllanadi. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim o'quvchilardan bilim, ko'nikma va malakalarni alohida shakllantirmasdan, ularni har tomonlama egallashni talab qiladi. Shunga ko'ra, o'qitish usullari ham o'zgaradi. [3].

Kompetensiya - bu talabani ma'lum bir sohada samarali faoliyat ko'rsatishga tayyorlash uchun oldindan belgilangan ijtimoiy ehtiyoj. Kompetensiya ko'p qirrali va bir nechta talqinlarga ega. Kompetensiya talabani tegishli kompetensiyalarni egallashidir. Kompetensiya - bu talabani shaxsiy fazilatlarini va uning

faoliyat sohasida to'plagan minimal tajribasi. Kompetensiya - bu talabaning shaxsiy fazilatlarini (bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar, qobiliyatlar) va belgilangan ijtimoiy va shaxsiy sohadagi faoliyatda to'plagan tajriba bilan belgilanadi.

Kompetentsiyalarni ta'lim kompetentsiyalaridan farqlash kerak. Ta'lim kompetensiyasi o'quvchining kelajakdagi to'liq hayotidagi faoliyatini modellashtiradi. Masalan, inson ma'lum bir yoshga etgunga qadar ma'lum kompetentsiyalarni qo'llay olmaydi. Lekin bu ularni talabada shakllantirish mumkin emas degani emas. Bu holda biz ta'lim kompetensiyasi haqida gapiramiz. Masalan, o'quvchi maktabda fuqarolik kompetensiyasini o'zlashtirsa, maktabni tugatgandan keyin undan to'liq foydalanadi. Shunga ko'ra, bunday kompetensiyalar o'quv davrida o'zini ta'lim kompetentsiyalari sifatida namoyon qiladi [4].

Talabalarining turli kompetentsiyalarini tahlil qilish ularni ijodiy yo'nalishga ega ekanligini ko'rsatadi. Ijodiy kompetentsiyalarga "tajribadan foydali ma'lumot olish", "muammoni hal qilish", "oldingi va joriy voqealar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash" va "yangi yechimlarni topish" kiradi. Shu bilan birga, sanab o'tilgan ko'nikmalar talabaning faoliyati va tajribasi, bilim, ko'nikma va qobiliyatlarining umumiylikni aks ettirmaydi. Kompetensiya - kompetentsiyalarni qo'llash uchun zarur bo'lgan minimal tajriba. Buni talabalarni tayyorlashga qo'yiladigan talablarni shakllantirishda, shuningdek, o'quv jarayoni va darsliklarni loyihalashda esdan chiqarmaslik kerak [2].

O'quvchilarning kompetentligi ko'nikma komponentlarga ega bo'lishi mumkin:

1. Ilm-fan bilimlari: O'quvchi, tanlangan soha yoki fanlar bo'yicha bo'lgan bilimlarga ega bo'lishi lozim.
2. Texnologiya bilan tanishish: So'nggi texnologiyalardan foydalangan holda, axborotni izlash va undan foydalanish qobiliyatlari.

3. Iqtisodiy bilimlar: Moliyaviy, iqtisodiy tushunchalarga ega bo'lishi va shaxsiy moliyaviy huquqlarini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishi.

4. Ijtimoiy-taraqqiyotga qiziqish: O'zining jamiyatdagi o'rinini tushunishi, ijtimoiy murojaat qilishi va jamiyatdagi yangiliklarni kuzatishi.

5. Tahlil va muhokama qobiliyati: Ma'lumotlarni to'plash, o'rganish va ularga tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishi.

6. Islomiy ma'naviyat: Qadr-qimmat mazmuni bilan islomiy ma'naviyatga ega bo'lishi.

7. Ta'lim tizimi bilan ishlash qobiliyati: O'quvchilar darslarda faol ishtirok etish, jadvalni yaxshi boshqarish va o'z vaqtlarini samarali foydalanish qobiliyatlarini rivojlantirishi.

Ijodkorlik odatda tasviri va sahna san'ati kabi o'quv dasturlari sohalari bilan bog'liq bo'lsa-da, u har bir maktab fanida o'z o'rniga ega. Bu o'rta maktabning dastlabki yillaridan boshlab, o'quvchilar o'z fanlari bo'yicha bilim va ko'nikmalarga asos soladigan va ularning qiziqishlari qayerda ekanligini aniqlayotgan, keyingi yillarga, o'tkazish, umumlashtirish va bir qator strategiyalarni ishlab chiqadigan talabalarga to'g'ri keladi, baholash uchun ma'lumot olish yoki imtihonlarda yuqori baholarga erishish ehtimoli ko'proq.[5]. Bundan tashqari, biz bilamizki, o'qituvchining darsda turli xil pedagogik yondashuvlardan foydalanishi o'quvchilar uchun yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin.[6]. O'z ijodiy qobiliyatlarini namoyish etadigan o'qituvchilar o'quvchilarni o'zlarining ijodiy sayohatlarini ko'proq ishonch bilan o'rganishga undaydilar.

Ijodkorlik umumiy deb hisoblanishi mumkin bo'lgan muayyan munosabat va ko'nikmalarga ega bo'lsa-da, ijodkorlikning turli mavzularda namoyon bo'lishida aniq farqlar mavjud. Birinchidan, ijodkorlik fanga xos bilim va ko'nikmalarga juda bog'liqdir.[12] Matematikada tanqidiy fikrlash qobiliyatlari kontekstual, kognitiv va amaliy jihatdan ingliz tilidagi tanqidiy fikrlash qobiliyatlaridan farq qiladi. Aynan shuning uchun ham o'qituvchilar ijodkorlik to'g'risida yoki ijodkorlik uchun o'rgatishda o'rgatilayotgan ijodiy kompetentsiyani fan sohasida talab qilinadigan bilim va ko'nikmalar bilan bevosita bog'lashlari kerak. Ikkinchidan, biz motivatsiya va ijodkorlik, xususan, ichki motivatsiya o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligini bilamiz, garchi biz odamlar hayotining har bir qismida bir xil darajada motivatsiya qilinmasligini bilamiz[7]. Xuddi shu narsa maktab fanlariga ham tegishli.

Talaba bir fan bo'yicha yuqori motivatsiyaga ega bo'lishi mumkin: ular ko'p ishlaydi, tavakkal qilishga va o'z fanining malakasini rivojlantirish uchun yangi narsalarni sinab ko'rishga tayyor. Biroq, ular boshqa mavzuda sezilarli darajada kamroq motivatsiyaga ega bo'lishi mumkin va shuning uchun ijodiy bo'lish ehtimoli kamroq. O'qituvchilar so'raydigan asosiy savollardan biri - muayyan yosh va bosqichlarda o'quvchilardan qanday darajadagi ijodkorlik kutilishi mumkinligi. Javob shundaki, ko'pchilik o'qituvchilar allaqachon bilishgan, lekin buni hech qachon rasmiy ravishda tushuntirishga majbur bo'lmagan.[8]

Sinfda ijodkorlikni targ'ib qilish: ijodkorlik bilan, haqida va uchun o'rgatish O'rta maktab sinfida ijodkorlikka ikki xil yondashuv mavjud. Birinchidan, ijodkorlik bilan o'qitish. Bu o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan pedagogik yondashuvni anglatadi. Ijodkorlikni modellashtirish talabalarga ular uchun bu mumkinligini ko'rsatishning yuqori samarali usuli hisoblanadi. Misol uchun, darsni faqat raqamli vositalar yoki faqat analog vositalar yordamida o'tkazishni tanlashingiz mumkin. Siz jismoniy muhitni manipulyatsiya qilishingiz mumkin. Yuqori samarali usullardan biri 360 graduslik sinf xonasini yaratish bo'lib, unda sinfning

to'rtta devoriga oq doska yoki qog'oz qo'yiladi va o'quvchilardan guruh har bir devorga o'rganishni istagan bitta savolni yozishlari so'raladi. Bu stolda oddiy juftlikda o'tirgan talabalarga qaraganda ancha xilma-xil guruhni yaratadi. Jismoniy muhitni manipulyatsiya qilishning yana bir ijobiy natijasi uning ijtimoiy muhitga ta'sir qilishidir. Yuqoridagi misolda o'sha sinfda ilgari kuzatilmagan o'quvchilarning juftliklari yoki guruhlari paydo bo'lishi odatiy holdir. To'rt devordan birida mustaqil ishlaydigan talabalar muhokama qilish, fikr-mulohaza yuritish va norasmiy va rasmiy tengdoshga o'qitishda qatnashish ehtimoli ko'proq. Butun sinf oldida savol berishga o'zini qulay his qilolmaydigan o'quvchilar, faqat bir yoki ikkita sinfdoshi quloqqa yaqin bo'lsa, savol berishga tayyor bo'lishi mumkin.[9]

Boshqa yondashuv - bu o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlari va malakalarini shakllantirish uchun ijodkorlik haqida va uchun o'rgatishdir. Ijodkorlik sizning intizomingizdan tashqarida bo'lgan alohida mavzu emas va ijodkorlikning bir yoki ikkita tarkibiy qismi bo'yicha oz miqdordagi aniq ko'rsatmalar sizning mavzuingizga ijodkorlikni kiritishning eng samarali usuli hisoblanadi. Albatta, fan yo'nalishlari o'rtasida ijodkorlikda farqlar mavjud, chunki ijodkorlik muayyan kontekstdagi muammolarni hal qilish uchun bilim va ko'nikmalarni qo'llashdir - ijodiy musiqachi bo'lish ijodiy matematik bo'lish bilan bir xil emas. Ya'ni, cholg'u asbobini mashq qilishning uch yoki to'rt xil usuliga ochiq bo'lish talabani matematik muammoni hal qilishning uch yoki to'rtta usulini topishga undashi mumkin.[9]

Ijodiy jarayonni qo'llab-quvvatlash: muammolarni hal qilish Odamlarga eng ko'p tanish bo'lgan ijodkorlik elementi - bu muammoni hal qilish deb ham ataladigan ijodiy jarayon. Bu talabalarni savol berishdan g'oyalarni yaratishgacha g'oyalarni tanlash va taklif qilingan echimlar taqdimotiga olib boradi. G'oyalarni shakllantirish usullaridan biri o'quvchilarning ma'lum bir muammo haqida bilgan hamma narsani yozib olishlari va keyin sabablar bog'liqligini ko'rsatadigan havolalarni izlashni boshlashlaridir. Bu bir qator ochiq savollar bilan boshlanishi mumkin. Bu talabalar kimyoviy yoki biologik hodisalarning sabablarini ko'rib chiqadigan fan kabi fanlarda juda foydali usul.

Guruhning umumiy bilimlarini o'rganish talabalarining shaxsiy tushunchalarini ko'rsatishdan ko'ra to'liqroq tasvirga olib kelishi mumkin. Misol uchun, turli mamlakatlardagi shahar dizaynini o'rganayotgan 8-sinf geografiya sinfidan ular muhokama qilinayotgan mamlakatlardan birida bo'lgan-bo'lmaganligi so'ralgan. Turli mamlakatlardagi shaharlarga tashrif buyurgan talabalar tomonidan berilgan tushunchalar aholining haddan tashqari ko'pligi va chiqindilarni yo'q qilish kabi shahar muhitining ba'zi muammolarini hal qilishda guruhni yanada ijodiy g'oyalarga olib keldi. Yana bir ijodiy yondashuv - bu g'oyalarni yaratishda ularni yozib olish uchun bir qator usullardan foydalanish - post-it yozuvlari va qassob qog'ozi ba'zi hollarda foydali bo'lishi mumkin, boshqalarida esa raqamli vositalar.[9]

XULOSA

O'quvchilarning kompetentligi komponentlarining ahamiyatlari va foydalari quyidagicha:

Kashfiyot va rivojlanish: Kompetentlik komponentlari, o'quvchilarning yangi bilimlar, texnologiyalar, ijtimoiy qarashlar va shaxsiy rivojlanish uchun ilg'or tayyorgarliklarini rivojlantiradi.

Yaxshi tayyorgarlik: O'quvchilarning kompetentligi, ularni hayotda muvaffaqiyatli bo'lish, ixtisoslashtirilgan sohalarida ishlash va o'zlarini yaxshi o'rganish uchun tayyorgar qiladi.

Samara sifati: Kompetentlik, o'quvchilarga muammolarni hal qilish, yangi yechimlar qidirish va tahlil qilishga yordam beradi. Bu, ularni engil vaqtningda samarali natijalarni olishga erishadi.

Jamiyatga foyda: O'quvchilar kompetentligi orqali jamiyatga foyda olishadi, ular ijtimoiy sohada faol ishtirok etish, muammolarni yechish va jamoa bilan birgalikda yaratuvchi yondashuvlarda ishtirok etishadi.

Moliyaviy ravishda bilim olish: Iqtisodiy bilimlar va moliyaviy qarashlar haqida bilimni oshirish, o'quvchilarga moliyaviy qarorlarini chuqurlashtirish va shaxsiy moliyaviy huquqlarini boshqarish uchun zarur bo'lgan bilimlarni ta'minlaydi.

Islomiy ma'naviyat va qadriyatlar: Kompetentlik tizimi, o'quvchilarga islomiy ma'naviyatga ega bo'lish va hayotlarini qadriyatlar asosida tashkil etish uchun zamin yaratadi.

O'quv tajribasi: O'quvchilar kompetentlik orqali tajribalarini oshirishadi, ularni yangi ko'nikmalar bilan tanishtiradi va ularning o'zlarini jahon bilan solishtirishga yordam beradi.

Shular orqali, o'quvchilarning kompetentligi komponentlari, ularni engil, samarali va jamiyatga foydali bireyga aylantirish uchun muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Якубова Х С., Мухамедова Х Б. Трудовое воспитание, как социальное явление в педагогике // Высшее и среднее профессиональное образование России в начале 21-го века: состояние, проблемы, перспективы развития. - 2018.

2. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari (I qism). O'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent 2015 y. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti.

3. Мухамедова Х. Б. Формирование навыков по конструированию чертежей швейных изделий у

учеников на уроках технологии // Проблемы современной науки и образования - 2021- № 3 (160)

4. Мухамедова Х Б., Юлдашева Н. Ю. Инновационный подход к эффективной организации внеклассной деятельности учащихся общеобразовательной школы // Вестник науки и образования. - 2020. - №. 5-1 (83).

5. Costa, A. L., & Kallick, B. (2009). Habits of mind across the curriculum: Practical and creative strategies for teachers. Alexandria, VA: ASCD

6. Cropley, D. H., & Patson, T. (2019). Supporting creative teaching and learning in the classroom: Myths, models, and measures. In C. Mullen (Ed.), Creativity under duress in education? Resistive theories, practices, and actions (pp. 267-288). London, UK: Springer.

7. Fischer, C., Malycha, C. P., & Schafmann, E. (2019). The influence of intrinsic motivation and synergistic extrinsic motivators on creativity and innovation (<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.00137/full>) Frontiers in Psychology, 10, 137.

8. Kaufman, J. C., & Beghetto, R. A. (2009). Beyond big and little: The four C model of creativity ([https://www.researchgate.net/publication/228345133](https://www.researchgate.net/publication/228345133_Beyond_Big_and_Little_The_Four_C_Model_of_Creativity)

_Beyond_Big_and_Little_The_Four_C_Model_of_Creativity). Review of General Psychology, 13(1), 1-1

9. Creativity at secondary school - THE EDUCATION HUB

<https://theeducationhub.org.nz/creativity-at-secondary-school/>

10. 11. Muslimov N.A. «Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi». Toshkent 2013 yil.

12. Tubb, A. L., Cropley, D. H., Marrone, R. L., Patston, T., & Kaufman, J. C. (2020). The development of mathematical creativity across high school: Increasing, decreasing, or both? Thinking Skills and Creativity, 35.

IMOM AL-BUXORIY BUYUK MUHADDIS VA MA'RIFAT ASOSCHISI

Samiev Asroridin Sayfidinovich,

Termiz davlat pedagogika instituti, Pedagogika kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston zaminida tug'ilib voyaga yetgan va dunyoning ilm-fan rivojiga mislsiz hissasini qo'shgan, bilimi, zukkoligi, kuchli noyob xotiraga ega ekanligi bilan butun dunyo olimlarini hayratga solgan, islom dunyosida "Amir ul-mo'minin" "Imom al-muhaddisiyn", ("Barcha muhaddislar peshvosi") degan sharaftli nomlarga sazovor bo'lgan vatandoshimiz Imom al Buxoriyning hayot faoliyati, ilmiy merosi va jahon ilm-fani rivojiga qo'shgan hissasi to'g'risida fikr yuritgan bo'lib, mazkur ilmiy, ma'rifiy va ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid manbalardan barkamol avlodning ta'lim-tarbiyasida foydalanish hozirgi kunning dolzarb muammolaridan ekanligi bayon etilgan.

Tayanch so'zlar: Ilm, fan, ilmiy meros, muhaddis, Islom dini, ma'naviyat, ma'rifat, axloq, hadis, iste'dod, qobiliyat, globallashuv, ta'lim, tarbiya.

Аннотация. В этой статье излагаются, размышления о жизнедеятельности нашего соотечественника, родившийся и выросший на земле Узбекистана Имама ал Бухари, его научном наследии и беспрецедентном вкладе в развитие мировой науки, поразивший ученых всего мира своими знаниями, сметливостью, сильной уникальной памятью, удостоенного почетных наименований "Амир ул-мүминин" ("Предводитель всех мусульман"), "Имом ал- мухаддисийн" (" Наставник всех хадисоведов"), также использование источников, связанных с этим научным, образовательным и духовно-нравственным воспитанием совершенного поколения являющейся одной из актуальных проблем современности.

Ключевые слова: Знание, наука, научное наследие, хадисовед, Исламская религия, духовность, просвещение, этика, хадисы, талант, способности, глобализация, образование, воспитание.

Abstract. In this article, "Amir ul-mo'minin" "Imam al- muhaddisiyn", who was born and raised in the land of Uzbekistan and who made an unparalleled contribution to the development of world science, who surprised the scientists of the world with his knowledge, intelligence, and strong unique memory, who had been our compatriot in the Islamic world and awarded the honorable title of "Leader of All Muhaddith's", our compatriot Imam-al Bukhariy's life activity, scientific heritage and contribution to the development of world science, and the use of these sources of scientific, educational and spiritual-ethical education in the education of the current generation it is stated and it is commented as one of the urgent problems of the day.

Key words: Science scientific heritage, muhaddis, Islamic religion, spirituality, enlightenment, morality, hadith, talent, ability, globalization, education, upbringing.

Imom al-Buxoriyning ismi Muhammad, kunyasi Abu Abdulloh, laqabi ba'zan "Imom al-muhaddisiyn" (muhaddislarning imomi, peshvosi), ba'zan amir ul-mo'miniyn fi-l-hadis (Hadis ilmining amiri, sultoni) va nasabi Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim ibn al-mug'iyra ibn Bardazbeh ibn Bazazbehdir. Mutafakkir Abdurahmon Jomiy mashhur muhaddisning ilmiy-ijodiy salohiyatiga yuksak baho berib, "Batxa (Makka) va Yasrib (Madina) da yasalgan tanganing sayqali Buxoroda kamoliga yetdi", -deb yozgan yedi.

Bu fikr tarixiy adabiyotlarga qayd qilingan bo'lib, ko'pchilik muhaddislarning ta'kidlashlaricha, "Bardazbeh" arabcha "zori" (ziroat, dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi kishi) ma'nosini bildiradi. So'ngi keltirilgan ikki ismi –ibn Bardazbeh ibn Bazazbeh ko'rinish turibdiki, Imom al Buxoriyning asl nasabi bir tomoni arablarga va bir tomoni ajamlarga (forslarga) borib taqaladi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimovning 1998 yil PF-2110-sonli Farmoni bilan, buyuk muhaddis Imom al- Buxoriy ilmiy merosini o'rganish va uni jamlab tarjima qilib ko'p kitobxonlar jamoasiga yetkazish maqsadida Samarqand viloyatida Imom al-Buxoriy xalqaro jamg'armasi Samarqand viloyatidagi bo'limi tashkil etildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 10 iyuldagi №483-sonli Qaroriga muvofiq "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Imom Buxoriy xalqaro Ilmiy-tadqiqot markazi faoliyati tashkil etildi" hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2018 yil 16-apreldagi PF-5416-sonli farmoni bilan O'zbekistonda ilk marotiba hadis ilmi maktabi tashkil etildi va "Hadisshunoslik" ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavr darajasidagi kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Va shu qatorda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Imom Buxoriy Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 2017 yil 27 martdagi PQ-2855-sonli Qarori qabul qilindi.

Prezidentning ushbu Qaror va Farmonlarini ijrosini ta'minlash maqsadida Termiz davlat pedagogika instituti, pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishiga professor-o'qituvchilari tomonidan Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy va boshqa muhaddislarning ilmiy va ma'naviy-axloqiy merosini o'rganish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Hadis ilmi tarixi va uning tarbiyaviy ahamiyatini o'rganuvchi tadqiqotchilariga ma'lumki, "Sahih" yo'nalishining asoschisi, eng yetuk va mashhur muhaddis Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriydir. Imom Buxoriy milodiy 810 yil, 13 mayda (hijriy 194 yil shavvol oyining 13 kuni) dunyoda olimu ulamo va shayxu avliyolari bilan ma'lumu mashhur bo'lgan Buxoro Sharifning ziyoli bir xonadonda dunyoga keladi. Otasi Shayx Ismoil ibni Ibrohim hadis ilmidan boxabar bo'lib ko'proq tijorat bilan shug'ullangan. Imom al-Buxoriyning otasining ismi sharifi va umuman shajarasidan xulosaga kelishi mumkinki, Imom al-Buxoriyning nasl nasabi bir tomoni Ibrohim Xalillullohga, hamda Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vassalamga borib taqaladi.

Ismoil kasal bo'lib to'shakda yotgan vaqtda yonida do'stlar kelib: "Ey Ismoil qanday qilib shunday dono va oqil farzandni tarbiyaladingiz, buning siri nimada deganda" u kishi qisqa qilib shunday javob beradi. "Men o'yimga harom narsa u yoqda tursin, shubhali narsani kiritganim yo'q". Men farzandlarimni halol non nasiba bilan boqdim mazmunidagi fikrni aytadi. Shundan xulosa chiqarish mumkinki, otalari ham juda bilimli, dono, taqvodor va parhezgor odam bo'lgan. Tarixiy manbalarda yozilishicha Imom al-Buxoriy bolaligida noma'lum sabablarga ko'ra ko'zlari ojiz bo'lib qoladi. Onasi kechalari ibodat qilib Allohdan farzandini ko'ziga shifo berishni yolvorib so'raydi. Bu holat shundan dalolat beradiki, onasi ham pokiza, taqvodor va ilmi ayol bo'lgan. Arab va fors-tojik tillarini yaxshi bilgan va kechalari Qur'on tilovat qilib chiqqan.

Onasi bir kecha uzoq ibodat qilib farzandi Abdullohning ko'ziga shifo so'rab joynamozni ustida o'xlab qoladi. Tushida Ibrohim Xalillullohni ko'radi, u kishi aytadi: "Ey onai zor turing iltijolaringni Alloh qabul qildi va farzandingizni ko'zini nurini qaytardi". Onai zor xursand bo'lib

joyidan turib farzandini yuzini ochib qarasa dar haqiqat Abdullohning ko'zlari ochiq onaga qarab kulimsirab turibti.

Bolaligidan otadan yetim qolgan. Maktabda savod chiqargan va 10 yoshidanoq hadis ilmini katta qiziqish bilan o'rgana boshlaydi. Yoshlik chog'idan boshlab turli roviylardan eshitgan hadislarini yodlab borar edi. Abdulloh ibn al-Muborak, Vaqi' ibn Jarroh kabi olimlar to'plagan hadislarini yod olgan, hadis rivoyatchilari haqidagi bahs-munozaralarda faol ishtirok etgan.

Imom al-Buxoriy 825 yilda, o'n olti yoshida onasi va akasi bilan Hijozga safar qiladi. Makkai Mukarrama va Madinai Munavvarada bo'lib, haj ibodatini ado etadi. Balx, Basra, Kufa, Bag'dod, Xume, Damashq, Misr, Makka va Madinada bo'lib, safar jarayonida muhaddislardan hadis ilmini o'rganar edi. Olti yil Hijozda qolib ustozlardan hadis ilmidan ta'lim oladi. Shu bilan birga, Damashq, Kohira, Basra, Bag'dod shaharlarida mashhur olimlardan fiqh ilmidan dars oladi, o'zi ham bahs munozaralarda ishtirok etadi, tolibi ilmlarga dars beradi.

Imom Buxoriy juda ham iste'dodli, qobiliyatli, o'tkir zihni va o'ta kuchli "fenomenal" (noyob) xotiraga ega bo'lgan.

Manbalarga ko'ra, Bag'dodda istiqomat qilgan paytida ko'pincha o'zining nurida ijod qilib, qorong'i kechalari sham yorug'ida kitob yozar ekan. Agar tunda bexosdan biror-bir fikr mulohaza kelib qolsa, shamni yoqib darhol fikrini qog'ozga tushirar, shu taxlitda ba'zi kechalari shamni yigirma martagacha o'chirib-yoqar ekan".

Imom Buxoriyning o'tkir zehn va kuchli xotira egasi ekanligini qo'yidagi misoldan ham bilish mumkin.

Rivoyatlarga ko'ra "U qaysi bir kitobni qo'lga olib bir marotaba mutolaa qilsa, hammasi yod qolaveradi". Imom Buxoriyning o'z so'ziga ko'ra, yuz ming sahih (ishonchli) va ikki yuz ming g'ayri sahih (ishonchsiz) hadisni yod bilar ekan. O'z shogirdlaridan Amir ibn Fallos aytadi: "Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyga ma'lum bo'lmagan hadis, albatta ishonchli hadis emasdur". Ustozi Imom Ahmad ibn Muhammad aytadi: "Islom dunyosida Ibn Ismoil kabi olim chiqqan emas".

Imom Buxoriyning o'tkir zehni va kuchli xotiraga ega ekanligi haqida shunday rivoyat keltiradi: "Imom Buxoriy bilan Basrada hadis ilmidan saboq olgan sheriklaridan biri Hoshid ibn Ismoil aytadi: "Imom Buxoriy bizlar bilan birga ustozning darsini eshitardi. Ustoz rivoyat qilgan hadislarini biz yozib olar edik, ammo Buxoriy faqat quloq solibgina o'tirardi. Shu tarzda qancha kunlar o'tib, orada ustoz qariyb 15 ming hadis rivoyat qildi. Shunda biz Buxoriyga: "Sen nega hadislarini yozmaysan?" -deb so'ragan vaqtimizda: "Sizlar yozib borayotgan hadislarini men ustoz og'zidan yodlab olayotirman", -dedi-da, ustoz o'sha kun rivoyat qilgan barcha hadislarini bir chekkadan yoddan aytib berdi. Shundan keyin biz yozib olgan hadislarimizdagi xatolarni uning yodlaganidan tuzatib oladigan bo'ldik".

Imom Buxoriy juda ko'p zabardast olimlardan ta'lim oladi. Manbalarda uning ustozlarini to'qsonga yaqin deb ko'rsatishadi. Muhammad ibn Yusuf al-G'artobi, Ubaydulla ibn Musa al-Abasiy, Abu Bakr Abdulla ibn az-Zubayr al-Hamiydiy, ibn Rahavayh nomi bilan mashhur imom Is'hoq ibn Ibrohim, Imom Ahmad ibn Hanbal, Ali ibn al-Madiyuniylar uning ustozlaridir.

Imom al-Buxoriyning o'zi ham yirik va mashhur olimlar Is'hoq ibn Muhammad al-Ramoziy, Abdulloh ibn Muhammad al-Masnadiy, Muhammad ibn Halaf ibn Qutayba, Ibrohim al-Harbiy, Muhammad ibn Abu Iso at-Termiziy, Muhammad ibn Nasr al-Marvaziy, Muslim ibn Al-Hajjojlariga o'z vaqtida ustozlik qilgan.

Imom al-Buxoriy o'ta kamtar, insonparvar, xulq-odobda tengsiz, saxovatli inson ham bo'lgan. U hadis ilmining yetuk olimi bo'lsa ham, vaqti kelganda zamondoshlari, shogirdlaridan ham o'rgangan. Imom Buxoriy bir ming saksonta muhaddisdan hadis eshitgan. Undan to'qson ming kishi ishonarli hadislarini eshitgan.

Imom al-Buxoriy uzoq safardan ona yurti Buxoroga qaytgach, tolibi ilm va ulamolarga hadis ilmidan saboq beradi va uning targ'ibotchisiga aylanadi. Rivoyatlarga ko'ra, xalifaning Buxorodagi noibi Xolid ibn Ahmad az-Zuhaliy uni saroyga kelib hadis ilmidan saboq berishga taklif etadi. Ammo Buxoriy bu taklifni qabul etmaydi va: "Men ilmi xorlab sulton amirlar eshigiga olib bormayman. Agar amirga ilm kerak bo'lsa, bolalarini uyimga yoki masjidda yuborsin", -deb javo beradi. Al-Buxoriy bilan Buxoro amiri Xolid ibn Ahmad az-Zuhaliy o'rtasidagi munosabatlarda raxna tushadi. Bunga ba'zi Imom Buxoriyga nisbatan hasad va adovati borlar foydalanib Imom Buxoriy bilan amir o'rtalarida fitna chiqarish uchun Imom Buxoriyning so'zlariga qo'shib amirga yetkazish ham sabab bo'ladi. Amir buyuk allomani Buxorodan chiqib ketishga farmon beradi. Samarqand ulamolari buni eshitib vakil yuborib o'z yurtlariga taklif etadilar. Imom Buxoriy yo'lga chiqadi. Samarqand shahriga yaqin joy (eski Haftang) hozirgi Poyariq tumani Xartang qishlog'ini o'ziga manzil qiladi. U joyda ko'p yashamaydi va betob bo'lib qoladi va shu yerda hijriy 256 yili ramazon oyining oxirgi kuni (milodiy 870 yil 1 sentyabr) 62 yoshida vafot etadi va o'sha Xartang qishlog'ida dafn etiladi.

Ming yillardan buyon Imom al-Buxoriyning qabri butun dunyoda yashayotgan millionlab musulmon xalqlarining ziyoratgohiga aylangan.

Ziyoratgoh sobiq SSSR davrida rahbariyat va xalqning nazaridan chetga qolib xarobazorga aylangan edi. Buning misolida 1956 yilda sobiq SSSR rahbarlari neft zaxiralarga boy bo'lgan Livan davlati bilan diplomatik aloqalarni mustahkamlash maqsadida Livan davlatining taniqli siyosat va jamoat arboblariidan biri, Livan parlament deputati, Shayx Nadim al-Jisrni Moskvaga taklif etiladi. Bu muhtaram zotning asl maqsadi Moskvani ko'rish emas balki buyuk muhaddis Imom al-Buxoriyning qabrini ziyorat qilish bo'ladi.

Kreml rejasiga ko'ra, shayxni Moskvadagi oliy o'quv yurtlariga, shuningdek, Kiev, Yalta, Sochi, shaharlarida olib borish mo'ljallangan. Ammo mehmon takliflarni rad etib, asl maqsadi alloma Imom Buxoriy qabrini ziyorat qilish ekanligini aytadi. Rasmiy doiralar tadbirlar qat'iy belgilanganini har qancha o'qitirishmasin, mehmon o'z niyatidan chekinmasligini, aks holda qaytib ketajagini bayon etadi. Qaytib ketish diplomatik aloqalarning barbod bo'lishi ekanligidan cho'chigan hukumat rahbarlari martabali mehmonning talabini qondirishga chora axtaradi.

Zudlik bilan SSSR fanlar akademiyasidan Imom Buxoriy haqida ma'lumot olinib Shayx Nadimni O'zbekistonda olib borish rejalashtiriladi. Va O'zbekiston rahbariyatiga bu haqda tezkor topshiriq beriladi. Toshkentning ysha vaqtdagi rahbarlari Imom Buxoriy atalgan shaxs b'lsa, Buxorolik bo'ladi-da, gumoni bilan Buxoro viloyati rahbarlariga qo'ng'iroq qilib, ziyoratgohni shoshilinch tartibga keltirish topshiriq'ini beradi. Buxoro viloyati o'sha vaqtdagi rahbarlari, Toshkentga "Imom Buxoriyning qabri Samarqandda ekan" degan xabarni yetkaziladi. Samarqand viloyati rahbarlari qabri axtarishga tushadi. Qabr Samarqand shahridan taxminan 15-20 kilometr uzoqlikda, hozirgi Payariq tumanining Xartang qishloqida ekanini bilishgach, borib ko'rishsa, vayrona va tashlandiq bir joyga aylangan. Ziyoratgohni tartibga keltirish bir-ikki kunlik ish emasdi. Ba haqda Samarqand Toshkentga Toshkent yesa Moskvaga xabar qiladi. Rahbarlar har qancha harakat qilmasin u joyni bir-ikki kunga tartibga keltirish mumkin emasligini bildi. Shuning uchun vaqtni cho'zish chorasini uyulab topishadi. Ya'ni, Moskvadan Toshkentgacha poezd 4 kunda yetib kelishi hisobiga vaqtdan yutib, ziyoratgohni tartibga keltirish mumkin bo'ladi.

To'rt kecha kunduz yuzlab odam ishlashidan qat'iy nazar ziyoratgohni mehmon tashrifi darajasida tartibga keltira olmaydi. Samarqandning bu xususidagi zoru nolasi Toshkentni cho'chitadi. Shayx Nadim yana bir kun Toshkentga ushlab ziyorat bahonasida ushlab turiladi. Ertasi kuni shayxni tongda Samarqandga samalyotda olib kelishib, shaharni bir kun tomosha qildirashadi. Aytishlaricha, mehmon haqiqatda obidalariga maftun bo'lgan va Shohi Zindada Hazrat Qusam ibn Abbos qabri tepasida uzoq turib, ko'zda yoshi bilan Qur'on tilovat qilgan.

Ziyoratdan toliqqan mehmon shomdan keyin “Hazrati Imom Buxoriyga mozoriga qachon boramiz”, deb so‘rab qoladi. Mezbonlar mamnuniyat bilan fursatni boy bermay, zulmatli tunda uni Imom al-Buxoriy ziyoratgohiga olib boradilar.

Ziyoratgohga yaqinlashgach mashinadan tushar-tushmas Shayx Nadimni qattiq hayajon chulg‘aydi. Qabrgacha qolgan masofani bilgach, mehmon ayog‘lariga tiz cho‘kib, yerni o‘padi va Hazrati Imom mozori tomonga tizzalab boradi. Qabr qoshiga yetgach, yana yerni o‘padi. So‘ngra ko‘zida yosh bilan tongga qadar Qur‘on tilovat qiladi.

Tong otib, kun yorishgach, Shayx Nadim o‘zini nima uchun ataylab tunda olib kelishganlarini anglab, qabr va masjidning xarob ahvolidan ko‘zda yosh oladi.

Bu voqeani o‘rgangan shoir Xurshid Davronning yozishicha, “Toshkentgacha Shayx Nadim hech kim bilan gaplashmadi. Poytaxtga yetib kelgach, O‘zbekiston rahbari bilan uchrashtirishni iltimos qildi. Xabarlariga ko‘ra shayx uchrashuvda shunday degan ekan: “Imom Buxoriy xoki turobini olib ketishga ruxsat beringlar, yevaziga o‘sha tuproqning og‘irligi qancha bo‘lsa, o‘shanga teng hajmida tilla olib kelishga va‘da beraman”. O‘zbekiston rahbariyati Imom Buxoriy tuprog‘ini qadr-qimmatini bilib rad javobini beradi.

Bu olamshumul voqeadan keyin 1986 yilda Sudan bosh vaziri Sodiql Mahdiy, Jahon Islom tashkiloti Bosh kotibi o‘rinbosari Muhammad Nosir al-Abbudi, 1987 yil Malayziya Bosh vaziri Maxatxir Muhammad, Afg‘oniston Diniy ishlar va vaqf vaziri Abduljamil Zarifiy, 1988 yilda Marokash islom ishlari va vaqf vaziri Abdulkabir al-Alviva al-Mag‘ribiy, Quvayt Islom yodgorliklari markazi direktori Shayx Xessa as-Saboh xonim, 1989 yilda Indoneziya Prezidenti Suxarto Imom Buxoriy mozorini ziyorat qilishga kelgan aziz mehmonlardir.

Imom Buxoriydan juda boy ilmiy meros qoldirgan. Uning “Al-Jome‘ as-sahih”, (“Ishonchli to‘plam”), “Al-adab al-mufrad”, “At-tarix al-kibor”, (“Katta tarix”), “At-Tarix as-sag‘iy”, (“Kichik ta‘rix”), “Al-Qiroatu xalfa-l-Imon”, (“Imom ortida turib o‘qish”), “Vaf‘ul-yadini fi-s-Saloti” (“Namozda ikki qo‘lni ko‘tarish”) kabi asarlari bizgacha yetib kelgan. Ammo “At-Tarix al-avsat”, (“O‘rta tarix”), “At-Tafsir al-kabir”, (“katta tafsir”), “Al-Jome‘ al-kabir” (“katta to‘plam”), “Kitob-ul-hiba” (“Hadya kitobi”) nomli asarlari mavjud bo‘lib, bular bizgacha yetib kelmagan.

Shubhasiz, bu asarlaridan eng yetuk, shoh asari “Al-Jome‘-as-sahih” dir. Bu asar “Sahih al-Buxoriy” nomi bilan ham dunyoda mashhur bo‘lib, 4 jildidan iborat mazkur kitobda Payg‘ambarimiz sallallohu alayhi vasallam hadislaridan tashqari, islom huquqshunosligi, islom marosimlari, axloq-odob, ta‘lim-tarbiya, tarix va etnografiyaga oid ma‘lumotlar ham berilgan. Unga 600 yuz ming hadisdan 7275 ta eng “sahih” hadislar kiritilgan bo‘lib, takrorlanmaydigan 4000 hadisdan iboratdir. Bu kitob islom ta‘limotida Qur‘oni karimdan keyingi manba hisoblanadi.

Ma‘lumki, Islom dini insonni yuksak ma‘naviy kamolot sari yetaklovchi ta‘limot hisoblanadi. Shu sababli Qur‘oni karimda ham, hadislarda ham yaxshi xulq va odob keng targ‘ib etilgan. “Ota-ona farzandiga odob-axloqdan yaxshiroq meros qoldirolmaydi” (Hadis). Imom Buxoriy ham 4 jildli “Al Jome‘ as-sahih” asarining bir jildida odob-axloq haqidagi hadislarini jam‘ etgan. Keyinchalik alloma butun Islom olami odob-axloqi va tarbiyasi masalalariga bag‘ishlangan “Al-adab al-mufrad” (“Adab durdonalari”) nomli maxsus hadislar to‘plamini yaratadi. Bu asar 644 bobda bayon etilgan bo‘lib ma‘naviy-axloqiy tarbiyaga oid 1322 hadisni o‘z ichiga oladi.

Demak hadislar Muhammad payg‘ambarning sunnatlari bo‘lib, mazmunan har bir mo‘minning ishonchini, e‘tiqodini mustahkamlaydi va shu bilan insonni ma‘naviy kamolotga da‘vat etadi. Islom dini ma‘rifatga asoslangani uchun ham har bir shaxsni aqliy, jismoniy, axloqiy jihatdan kamolga yetkazishga oid e‘tiqod va imondan iborat bo‘lib, faqat ezgulikka xizmat qilish, oliyjanob bo‘lish, pokiza yurish, bir burda luqmani halol qilib yeyish, jaholat va jaholatparastlikka yo‘l qo‘ymaslik, o‘z birodarining, qarindosh o‘rug‘larining, millatining va vatanining qadriyatlarini asrash avaylashdan iboratdir. Shunday ekan, hadislar komil insonni shakllantirishda muhim manba hisoblanadi va hozirgi globallashuv jarayonida undan yosh avlodning ma‘naviy-axloqiy tarbiyasida foydalanish shu kunning dolzarb vazifalaridan sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: “O‘zbekiston”, 2017
2. Karimov I. Yuksak ma‘naviyat yengilmas kuch. –T.: “O‘zbekiston”, 2011.
3. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Hadis. (al-Jom‘e as saxih). 1-k. Qomuslar bosh tahririyati.–T.: 1997. – 560 b.
4. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Al-adab al-mufrad (Adab durdonalari). – T.: O‘zbekiston, 1990. – 199 b.
5. Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. “ Sahihul-Buxoriy”, Dorul fikr, Bayrut, Livan. 1994/1414 y.
6. Ahmad ibn Hajar al-Asqloniy.”Fathul-Boriy sharhu Sahihil-Buxoriy”, Dorul rayyani lit-turos, Qohira, 1986. 1-nashr.
7. Olimov.Sh.Ma‘naviy-axloqiy tarbiya asoslari.Toshkent-2015 y.
8. Hoshimov.K, Nishonova.S, Inomova.M, Hasanov.R Pedagogika tarixi T.”O‘qituvchi” 1996 yil.
9. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Hadis. (al-Jom‘e as saxih). 1-k. Qomuslar bosh tahririyati.–T.: 1997. – 560 b.
10. Internet “Mehrob.uz “ ma‘lumotlari.

THE USE OF INNOVATIVE METHODS IN TEACHING ENGLISH AT ACADEMIC LYCEUMS

Istamova Shohista,

The Teacher of the Department of English History and Grammar, Samarkand State Institute of Foreign Languages

Annotation. The conditions of living, formation, training, and teaching have changed in the modern digital age. Everything has been changing lately, thus studying attitudes must also change. In a contemporary comprehensive school, the curriculum is still uniform; it is based on objective standards that have been historically updated. Many contemporary teachers lament the absence of an effective strategy that prioritizes the uniqueness of each student. The education received in school does not provide the student with a clearly defined, positive motivation to select a career, interests, or path in life.

In the twenty-first century, international education has a rising role.

Key words: Training, formation, teaching innovative methods, technology, video, audio, interactive methods, objective standards, studying attitudes.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Истамова Шохиста,

Преподаватель кафедры истории и грамматики английского языка Самаркандского государственного института иностранных языков

Аннотация. Условия жизни, образования, обучения и преподавания изменились в современную цифровую эпоху. В последнее время все меняется, поэтому отношение к учебе тоже должно измениться. В современной общеобразовательной школе учебная программа по-прежнему едина; он основан на объективных стандартах, которые были исторически обновлены. Многие современные преподаватели сетуют на отсутствие эффективной стратегии, которая бы ставила во главу угла уникальность каждого ученика. Образование, полученное в школе, не обеспечивает учащемуся четко выраженной, мотивированной мотивации к выбору карьеры, интересов или жизни в жизни. В двадцать первом веке международное образование играет возрастающую роль.

Ключевые слова: Обучение, формирование, обучение инновационным методам, технологиям, видео, аудио, интерактивным методам, объективным стандартам, установкам обучения.

AKADEMIK LITSEYLARDA INGLIZ TILINI O'RGATISHDA INNOVATSION USULLARDAN FOYDALANISH

Istamova Shohista,

Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti Ingliz Tili Tarixi va Grammatikasi Kafedrasi O'qituvchisi

Annotatsiya. Zamonaviy raqamli asrda yashash, shakllantirish, o'qitish va o'rgatish shartlari o'zgardi. So'nggi paytlarda hamma narsa o'zgarib bormoqda, shuning uchun o'rganishga bo'lgan munosabat ham o'zgarishi kerak. So'nggi paytlarda o'quv dasturi hali ham bir xil; u tarixiy jihatdan yangilangan ob'ektiv standartlarga asoslanadi. Ko'pgina o'qituvchilar har bir o'quvchining o'ziga xosligini erioritatsiya qiladigan samarali strategiyaning yo'qligidan nolishadi. Maktabda olingan ta'lim o'quvchiga har qanday kasbni, qiziqishni va boshqa narsalarni tanlash uchun aniq belgilangan, e'tiborli motivatsiyani ta'minlamaydi. Yigirma birinchi asrda xalqaro ta'limning o'rni ortib bormoqda.

Kalit so'zlar: O'qitish, shakllantirish, o'rgatish innovatsion usullar, texnologiya, video, audio, interfaol usullar; ob'ektiv standartlar; munosabatlarni o'rganish.

Introduction. The modernization of educational content in Uzbekistan is not the least tied to innovations in the organization of teaching foreign languages at the current stage of the society's growth. Therefore, choosing organizational strategies for students' studying activities that best achieve the goal is the main goal of the modern teacher.

In recent years, the employment of new information technology in educational institutions has come under more scrutiny. The best approach to teaching entails using online resources because the construction and development of students' communicative cultures is the primary goal of teaching foreign languages. The instruction of pupils' spoken language acquisition comes next, followed by the usage of computer technology. Since the introduction of computers into our lives a number of years ago, we are unable to envisage a lesson in the current day without the use of information technology. It is crucial for piqueing students' interest in

their course material and fostering the development of their visual-figurative reasoning [14,78].

It is already well recognized that integrating ICT into the studying process has the potential to stimulate students' independent, intellectual, and cognitive abilities. The forms and methodologies of academic work can be significantly changed thanks to information technology.

The official language of the entire globe, English, is an extremely challenging language to learn. Actually, language differs from teaching. We are aware that today's information technologies are a need and are quickly encroaching on every aspect of our lives. Technology integration into the educational process is consistently seen as a progressive strategy that encourages motivation for studying. Raising student knowledge levels through the use of the most up-to-date information technology, including multi-media tools, is crucial. The majority of higher education institutions throughout the world now use communication technologies as the norm.

Video, audio, and other means of reflecting information that are combined in an interactive software environment make use of multimedia technology. The combination of written text, graphic image, mobile video, static images, and audio recording allows for the inclusion of almost all five senses of students. Students can learn all facets of language, including phonetic, grammar-related, lexical, and communicative, thanks to the use of many media, which facilitates more efficient and rapid acquisition of language knowledge, skills, and abilities.

Modern educational institutions today are expected to implement new studying strategies that foster the growth of interpersonal, creative, and professional competencies as well as stimulate the need for future specialists in self-education based on educational content and process management. The goal of studying a foreign language in a higher education setting is to assist students build professional communicative competence by honing their ability to use all types of language, including reading, seeking, writing, listening, and lexical-grammar.

Practice demonstrates that a computer is the best option to be incorporated into the structure of the educational process out of all the study methods now in use [17,43].

Case Study 2: Talking books In the UK, the Hampshire Ethnic Minority and Traveller Achievement Service (EMTS) launched an early intervention in reading initiative that was primarily targeted at preschoolers from homes where English was not the primary language spoken. There is evidence that many kids from «bilingual» homes begin school in the advantageous position of «living within» two or more languages, including English. Through their immediate print environment and exposure to books, they may also have received a variety of exposure to a number of written languages. However, due to inadequate exposure to English in the home and community, as well as ineffective modeling from parents and peers, some children may enter school with underdeveloped speaking and listening skills in English. First language literacy rates among adults in families can also differ greatly. When parents are unable to read to their children before bed, this can sometimes have an impact on how early literacy and oral language skills develop. Ten well-known books aimed at preschoolers and nursery-age children (children between the ages of three and five) were found by EMTS in collaboration with the School Library Service. The project's goal was to record readings and retellings in ten different local languages in addition to English. Using Mantra Lingua's TalkingPENS and their detachable Talking Stickers, bilingual assistants recorded each book. Each bilingual book was subsequently made available for loan through neighborhood children's centers so that a parent and child could physically share a book in both English and the native tongue while using the provided TalkingPEN. It was also possible to record general suggestions for parents on how to share a book with their child during the preparation of the «teaching stories» in both English and the parent's native tongue. Some parents reported that this was incredibly helpful.

Conclusion. Thus, it would be difficult to envision contemporary English lessons without the usage of I.T. in the teaching process. Their use broadens the educational enterprise's focus and enlarges its sphere of influence. Thanks to the use of ICT and online resources, we are able to seamlessly include a wide range of methodological, pedagogical, and educational concepts when teaching English. Computer-based educational programs are used in English classes to help students learn how to solve communication problems, develop various types of study skills, and sustain their interest in class-based language learning activities.

REFERENCES

- Canadian Association of Second Language Teachers "Common Framework & Portfolio for Languages."
- Council of Europe. (2001). Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment (3rd ed.). Cambridge: Cambridge UP.
- Emerging Technologies: Going to the MALL: Mobile Assisted Language Learning. Language Learning & Technology. https://www.researchgate.net/publication/234740609_Global_Trends_in_Language_Learning_in_the_21st_Century
- <https://www.slideserve.com/dmcdonald/recent-trends-in-english-language-teaching-powerpoint-ppt-presentation>

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING MUHIM OMILLARI

Javliyeva Shahnoza Baxodirovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti o'qituvchisi (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillari, uning tarkibi va mazmunini takomillashtirishga nisbatan yangicha yondashuvlarning tatbiq etilishi, ta'lim klasterining ilmiy-pedagogik jihatlari, bu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijalari keltirib o'tilgan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omillari tahlil qilinib, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, modernizatsiya, innovatsion yondashuv, klaster, pedagogik ta'lim klasteri, omillar, tanlov nazariyasi, pedagogik mexanizmlar, zamonaviylashtirish.

ВАЖНЫЕ ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗАХ

Джавлиева Шахноза Баходировна

Преподаватель Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова (PhD)

Абстрактный. В данной статье упомянуты факторы, влияющие на качество образования высших учебных заведений, реализация новых подходов к совершенствованию его структуры и содержания, научно-педагогические аспекты образовательного кластера, результаты исследований, проводимых в этой связи. Также были проанализированы важные факторы повышения качества и эффективности образования в высших учебных заведениях, а также представлены предложения и рекомендации, направленные на повышение качества и эффективности образования.

Ключевые слова: качество образования, модернизация, инновационный подход, кластер, кластер педагогического образования, факторы, теория отбора, педагогические механизмы, модернизация.

IMPORTANT FACTORS OF IMPROVING THE QUALITY AND EFFICIENCY OF EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Javliyeva Shahnoza Bakhodirovna

Teacher of Samarkand State University named after Sharof Rashidov (PhD)

Abstract. In this article, the factors affecting the quality of education of higher educational institutions, the implementation of new approaches to improving its structure and content, the scientific and pedagogical aspects of the educational cluster, the results of the researches conducted in this regard are mentioned. Also, the important factors of improving the quality and efficiency of education in higher education institutions were analyzed, and suggestions and recommendations aimed at improving the quality and efficiency of education were presented.

Key words: quality of education, modernization, innovative approach, cluster, cluster of pedagogical education, factors, selection theory, pedagogical mechanisms, modernization.

Bugun mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlariga hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Ko'plab yangi oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi, kadrlar tayyorlashning zamonaviy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari hamda sirtqi va kechki bo'limlarning ochilishi, oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalarining oshirilishi mazkur yo'nalishdagi muhim islohotlardan biridir.

Intellectual salohiyati yuqori bo'lgan mamlakatlar tajribasidan ma'lumki, fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviylik va aloqadorlik mustahkam yo'lga qo'yilsa, bu yo'nalishda malakali kadrlar tayyorlash, ularning bandligini ta'minlash hamda mamlakat iqtisodiyotida tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish mumkin bo'ladi. Ayniqsa uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishda yangi mexanizmlarning yaratilishi bugungi globallashuv jarayonlarining hayotiy zaruratiga aylandi va bu o'z navbatida ta'lim sifati samaradorligini oshirish, uni modernizatsiya qilishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili. Muammo bo'yicha xorijiy tajribani tizimli tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, klaster yondashuvi asosida ta'limni rivojlantirish 1990-yillarda M.Porter tomonidan ishlab chiqilgan klaster nazariyasi va rivojlanishining amaliy natijasi sifatida Yevropada boshlangan [1:86]. "Cluster Initiative GreenBook" monografiyasining muallifi tomonidan o'tkazilgan dunyoning turli mamlakatlaridagi ikki yuzdan ortiq klasterlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, innovatsion faoliyat va texnologiyalarni tarqatish

klasterlar faoliyatining eng muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi [2:120].

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish asosida Rossiya Federatsiyasida ta'limni rivojlantirishga klaster yondashuvi individual subyektlar va umuman klaster ishtirokchilarining o'ziga xos afzalliklarini kuchaytiradigan ijtimoiy hamkorlik asosida amalga oshiriladigan klaster subyektlarining o'zini va o'zaro rivojlantirishga asoslangan (T. I. Shamova [3:62], Ye. I. Pavlova [4:85]). Rus tadqiqotchisi V.A.Bolotovning fikricha, klaster doirasida o'qituvchilarining o'zaro dars berish imkoniyatini yaratish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'ladi. Ta'lim klasterlari tizimi bolaga yoshligidan rivojlanish vektorini topishga va kelajakda yuqori malakali mutaxassis bo'lishiga yordam beradi [5:49].

Uzluksiz pedagogik ta'lim o'quv-ilmiy innovatsion klasterining konseptual va nazariy-metodologik yondashuvi taniqli belarus olimlari A.I.Juk va A.V.Torxovalar tomonidan ishlab chiqilgan [6:76]. Sifat, zamonaviylik, ochiqlik, uzviylik va uzluksizlik uzluksiz pedagogik ta'lim o'quv-ilmiy innovatsion klasterining o'ziga xos afzal jihatlarini tashkil qiladi.

Ta'lim tizimini zamonaviylashtirish jarayonlarini hisobga olgan holda uning asosiy tamoyillari, g'oyalari, uslubiy yondashuvlari va ko'rsatmalari bo'yicha bir qator o'zbek olimlar, jumladan, U.Sh.Begimqulov, O.Musurmonova, M.S.Mustafayeva, B.R.Adizov, R.Sh.Axliddinov, Yu.N.Abdullayev, M.X.Mahmudov, R.Ishmuhammedov, L.V.Golish kabi tadqiqotchilar o'z ilmiy izlanishlarida biz ko'tarib chiqayotgan ta'lim sifatini takomillashtirishdagi muammolar, usul va vositalarni ilmiy va amaliy jihatdan asoslab, ta'limni ijodiy tashkil etish, oliy ta'limni takomillashtirish, ta'limni demokratlashtirish va boshqa xususiyatlar bo'yicha izlanishlar olib borgan [7:98].

O'zbekiston ta'lim tizimida klasterlashtirish modelini tatbiq qilish esa so'nggi yillarda ko'zga tashlanmoqda, ayniqsa, U.N.Hodjamqulov [8], S.A.Toshtemirova [9], A.Boymurodov [10], Sh.I.Botirova [11], D.Qarshiyeva [12], G.N.Sharipova [13], N.M.Koshanova [14] va boshqa ko'plab o'zbek tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida pedagogik ta'lim klasteri asosida mintaqaviy ta'lim turlari o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash, sifat samaradorligini oshirish, malakali kadrlar tayyorlash bo'yicha innovatsion g'oyalar joriy qilishning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va ularning amaliy tatbig'i borasida samarali tajriba tahlillari bayon qilingan.

Natija va muhokama. Ta'lim sifati samaradorligini oshirish keng jamoatchilik bilan bog'liq jarayon bo'lib, bunda mavjud vakillik organlarining o'rni muhimdir, ular tomonidan sifatli ta'limni samarali ta'minlash rejalarini ishlab chiqish, oliy ta'lim muassasalarini jihozlar va kerakli axborot resurslari bilan ta'minlash, sifatli ta'limga to'sqinlik qiluvchi omillarni hal etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish asosiy usullardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim sifati ta'limning maqsadi va strategiyasi bilan uzviy bog'liqdir, vaholanki, bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari ta'limida aniq belgilangan maqsadning yo'qligi, uning noaniqligi va an'anaviy ta'lim strategiyasining saqlanib qolganligi uning samaradorligini yanada pasayishiga olib kelmoqda.

Ta'lim jarayonining sifat samaradorligini oshirishga bir qator omillar ta'sir ko'rsatmoqda, jumladan: har bir talaba uchun uning qobiliyati va qiziqishini hisobga olgan holda ta'limni rivojlantirishning universal psixologik va pedagogik nazariyaning yo'qligi;

oliy ta'limning reproduktiv ta'lim texnologiyalari ommaviy amaliyotida fikrlashning samarali turlarini rivojlantirish emas, balki tayyor bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan texnologiyalarni saqlab qolganligi; o'qituvchilarning iqtidorli bolalar bilan ishlash bo'yicha nazariy jihatdan yo'naltirilmaganligi, ular tomonidan bolalarning qobiliyatiga nisbatan kognitiv faolligi darajasiga yetarlicha baho berilmasligi;

ta'limning ijtimoiy motivatsiyasining pasayishi va umuman jamiyatning ma'naviy madaniyati [15:120].

Olib borilayotgan tadqiqot davomida ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi yuqorida aniqlangan omillar tahlili va uni hal qilish usullari taqdim etiladi.

Ta'lim tizimini zamonaviylashtirishda yangicha innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish jamiyatning pirovard maqsadlaridan biri bo'lib kelmoqda. Vaholanki, ta'lim tizimida bu kabi amaliyotlarni rivojlantirish murakkab iqtisodiy, moliyaviy, huquqiy boshqaruvni tashkil etish bilan boshlanadi. Aynan bu jarayon ta'lim tizimini klasterlashtirishni talab qiladi. Shu o'rinda bugungi kunga kelib ta'limga nisbatan qo'llanilib kelinayotgan klaster terminining mohiyatiga to'htalib o'tsak, klaster bu - o'zaro bog'langan tashkilotlar, ixtisoslashgan yetkazib beruvchilar, tegishli tarmoqlardagi firmalar hamda ularning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan tashkilotlarning jo'g'rofiy belgi bo'yicha birlashtirilgan guruhidir. Ta'limga nisbatan esa klaster modeli ta'lim-fan-ishlab chiqarish tizimida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashni shakllantirish vositasi [16:84], raqobatbardosh samaradorlikka erishishdan manfaatdor bo'lgan soha (ta'lim, iqtisodiyot va b.)lar birlashishining tashkiliy shakllarini kuchaytirish mexanizmidir.

Ma'lumki, o'qituvchilar sifatli ta'lim berishda asosiy ishtirokchilar bo'lib, shu sababli birinchi navbatda, sifatli ta'limni ta'minlashda ularning bilimini oshirish, mehnat faoliyatlari davomida ularni rag'batlantirib borish va toifalarni oshirishga ko'maklashadigan malakalarni rivojlantirish muhimdir.

Ta'lim sifati muammosi shaxsning barkamollik sifati muammosi bilan hamda uning ijtimoiy taraqqiyotni

jamiyat taraqqiyotining omili sifatida shakllantiruvchi ta'lim intellektini shakllantirishi bilan uzviy bog'liqdir. Ta'lim sifatini ta'minlanishida tanlov nazariyasi muhim sanalib, bu orqali talabarag'batlantiriladi, ya'ni talaba o'ziga xos bo'lgan sifatli mavjudlik va unga erishishga olib keladigan faoliyatni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. O'qituvchi talabaga o'qitish va o'rganish vaziyatlarida tasavvur qilishga yordam beradi. Tanlov nazariyasining yana bir muhim jihati ta'lim jarayonidagi qiyin vaziyatlarda ham talabalarni majburlamasdan ularni boshqarishning samarali usullari orqali yaxshi natijalarga erishiladi. Boshqacha qilib aytganda, tanlov nazariyasi orqali o'qituvchilar talabalarning ehtiyojiga qarab nimalarga ko'proq e'tibor qaratishni bilib olishi mumkin.

Shu bilan birga tanlov nazariyasining zaif tomonlari ham mavjud bo'lib, bu birinchi navbatda, o'qituvchining mas'uliyati va talabani hatti-xarakati o'rtasidagi ziddiyatda o'z aksini topadi. O'qituvchi oliy ta'limda talabalarning ehtiyojlariga javob beradigan muhit yaratishga mas'uldir, lekin ba'zan talabalar o'z hatti-harakatlarini o'z ehtiyojlaridan kelib chiqib tanlaydilar, ko'p hollarda bu tanlov ta'lim sifatiga salbiy ta'sir etishi ham mumkin. Bunday holatlarni vujudga keltmasligi uchun o'qituvchi talabani tanlov nazariyasida nimalar muhimligi, o'zini-o'zi rivojlantirishga xizmat qiladigan tanlovlarni tanlash bo'yicha tavsiyalar berishi maqsadga muvofiqdir.

Aksariyat o'qituvchilarning ta'kidlashicha, ta'lim sifati bu o'zini-o'zi o'qitish va ta'limni oliy o'quv yurtlarida davom ettirib, qo'shimcha ta'lim olish uchun yetarli bo'ladigan bilimlar yig'indisidir, ta'lim sifati bu o'quv fanlari bo'yicha yuqori darajadagi bilim, oliy o'quv yurtlariga kirishda raqobatga bardosh beradigan bilimlarni hayotda qo'llash qobiliyatidir, shu bilimlarni qo'llash bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirishdir.

Ta'lim sifatini belgilab beruvchi keyingi xususiyat sifatida intellektual rivojlanish, ta'lim va o'z-o'zini o'qitish motivatsiyasi, talabalarning ijodkorlik qobiliyati bilan belgilanishi muhimligini e'tirof etish mumkin. Ta'lim sifati intellektual rivojlanishning yuqori qobiliyatini o'z ichiga olishi, talabani ijodiy salohiyati, olingan bilimlarni tahlil qilish, taqqoslash va uni qo'llash qobiliyatining muhimligi ta'lim sifatiga ta'sir ko'rsatadi. Yuqori intellektual qobiliyat mustaqil ijodiy faoliyat uchun muhim bo'lib, bu talabani ta'lim sifati madaniyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega ekanligi bo'yicha fikrlar bayon etilgan.

Ta'lim sifatini ta'minlanishida o'quv jarayoni sifati muhimligi keyingi xususiyat sifatida baholanadi. Ta'lim sifatini ta'minlashda o'qituvchining professionalligi, zamonaviy texnologiyalar va o'quv jarayonini zamonaviy usullarda olib borish, talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda o'qituvchining yetarli qobiliyatga ega ekanligi, tegishli ko'rsatma va tavsiyalar berish qobiliyatining mavjudligi, dars jarayonlarining olib borilishida o'qituvchining haqiqiy boshqaruvchilik mahorati muhimligi e'tirof etilgan.

Talabani ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi esa ta'lim sifatini ta'minlashdagi keyingi o'rinda belgilangan xususiyatlar sirasiga to'g'ri keladi. Natijalar tahliliga ko'ra, insonda doimiy yaxshi tomonga o'zgarish istagi, hayotda yuqori natijaga erishish uchun harakat qilish qobiliyati, insondagi mas'uliyat, mavjud tizimga moslashuvchanlik, o'z pozitsiyasini aql bilan boshqarish va tashqi ta'sirlardan himoya qilish qobiliyati, talabani shaxs sifatida o'zini-o'zi anglash qobiliyati kabi xususiyatlar ta'lim sifatini ta'minlashda muhim sanaladi.

Ta'lim sifatini ta'minlashga katta ahamiyat beradigan xususiyatlardan hisoblangan ta'limni insonparvarlashtirish, demokratlashtirishga ham katta e'tibor berish zarur. Bugungi kunda o'qituvchi talabani doimiy siqovda, majburiyatda ushlab turish, talablarni kuchaytirish orqali ta'lim sifatini oshirishi mumkin mazmunidagi harakatlar ta'limni zamonaviylashtirishga katta to'siq bo'lib kelmoqda.

Taklif va xulosalar. Har bir shaxs uchun sifatli hayotni ta'minlashda, kasbiy jihatdan o'zini-o'zi belgilaydigan, zarur vaziyatlarda hatto kasbini o'zgartirishga qodir bo'ladigan shaxsning ijtimoiy va kasbiy harakatchanligini ta'minlaydigan, jamiytdagi yangi ijtimoiy o'rin va vazifalarni tez o'zlashtira oladigan raqobatbardosh shaxslarni shakllantirishdan iborat bo'lishi kerak. Buni amalga oshirish uchun oliy ta'limlarida sifatli ta'limni ta'minlashda quyidagi takliflarni taqdim qilamiz:

talabalarning individual, madaniy, va milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda, o'qitish va shaxsiyatni rivojlantirishni tarkibiy qismlarga ajratishni ta'minlaydigan yangi pedagogik texnologiyalarning bazaviy va mintaqaviy standartlari asosida ishlab chiqish;

shaxs manfaatlarining ustuvorligini ta'minlash, ta'limni

insonparvarlashtirish;

ta'lim shakllari xilma-xilligi va bilish asoslari va shakllari orqali demokratlashtirishni rivojlantirish;

ta'limning huquqiy asoslarini ta'minlash va hokazo.

Ta'lim beruvchilar rahbarligida dars jarayonlarida talabalarning mustaqil holda ijodiy faoliyat olib borishlariga sharoit yaratib berish ta'lim sifatini takomillashtirishning yana bir muhim samarali usullaridan biridir. Bu maqsadga erishish uchun, albatta talabalarning bilim faolligini yanada faollashtiradigan va ta'lim sifatini rivojlantiradigan muhit yaratish birinchi o'rindagi vazifa hisoblanadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, har bir talabani imkoniyatlari va qobiliyatlarini hisobga olishni o'z ichiga oladigan ta'limni

individuallashtirishni unutmastik kerak.

Ta'limsifatining eng muhim qiymati uning individuallashtirishi bo'lishi kerak. Ta'limni individuallashtirish – bu har bir talaba va o'qituvchining salohiyatini shakllantirish va ro'yobga chiqarish uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratib, ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchiga individual holatda yondashishdir.

Ta'lim mazmunida birinchi navbatda an'anaviy ta'limning quyi yo'nalishli xususiyatlarini tark etish zarur. Ta'lim mazmuni bo'yicha bilimlar uslubiy va madaniy holatda bo'lishi sifat samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda oliy ta'limning asosiy vazifalardan biri – ta'lim sifati muammosini hal qilishga imkon beradigan ta'lim muassasalari tashqi muhitining o'zgarishiga, jamiyatning ehtiyojlariga, ijtimoiy tartibga, qanchalik samarali va pedagogik jihatdan asoslangan uslub va texnologiyalar tanlanishiga munosib javob beradigan usul va vositalarni joriy qilgan va amaliyotlarda tatbiq etadigan yangicha innovatsion yondashuvlarni iste'molga kiritishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

Портер М.Э. Конкуренция. – М.: Вильямс, 2003. – С. 35.

Solvell O., Lindqvist G., Ketels C. The Cluster Initiative GreenBook, 2003. Электронный ресурс: <http://www.cluster-research.org>.

Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем // Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона Ю. Белгород, 2006.

Павлова Т.С. В образовательном кластере Москвы педагогов научат учить детей по новому / Т. С. Павлова // Учебно-методический кабинет <http://ped-kopilka.ru/blogs/pavlova-tatjana/v-obrazovatelnom-klaster-e-moskvy-pedagogov-nauchat-uchit-detei-po-novomu.html>.

Болотов В.А. Единый государственный экзамен как элемент становления системы независимой оценки качества образования в Российской Федерации / Вестник образования. - 2004. - №23. - С.15-25.

Жук А.И. Система педагогического образования Республики Беларусь: достижения, трудности, перспективы / А. И. Жук, А. В. Торхова // Адукацыя і выхаванне. – 2014. – №7 – С. 19 – 25.;

Мухамедов Ф. И., Хўжамкулов У. Н., Тоштемирова С. А., 2020, Педагогика таълим инновацион кластери, Тошкент, Университет, - Б. 13.

Ходжамкулов У.Н. Педагогика таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари // педагогика фанлари докт.дисс. Тошкент. 2021. – 204.

Тоштемирова С.А. Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш // педагогика фанлари бўйича фалс.докт.дисс. Тошкент. 2021. – 198

Боймуродов А.Х. Умумий ўрта таълим тизимида информатика ва ахборот технологиялари фанини ўқитишнинг инновацион кластер модели // педагогика фанлари бўйича фалс.докт.дисс. Тошкент. 2021. – 136.

Ботирова Ш.И. Адабий таълим кластеринг илмий-педагогика асослари // педагогика фанлари докт. дисс. Тошкент. 2021. – 226.

Қаршиева Д.Э. Кластер воситасида бўлажак ўқитувчиларда касбий компетенцияни шакллантиришнинг педагогика асослари (мактаб малакавий амалиёти мисолида) // педагогика фанлари бўйича фалс.докт.дисс. Тошкент. 2021. – 122.

Шарипова Г.Н. Педагогика таълим кластери шароитида талабаларда ўзини ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш // педагогика фанлари бўйича фалс.докт.дисс. Тошкент. 2021. – 146.

Кошанова Н.М. Умумтаълим мактабларида синф раҳбарлари фаолиятини ривожлантириш механизмлари (кластер ёндашуви асосида) // педагогика фанлари бўйича фалс.докт.дисс. Тошкент. 2021. – 202.

Ростовцева Л.Г. Доклад на педагогической конференции по теме “ Качество образования – предпосылки, сущность, оценка”// <https://urok.1sept.ru> .

Осечкина Л.И. Кластерный подход как условие повышения эффективности деятельности вуза / Л.И.Осечкина // Высшее образование в России. -2012. -№8-9. – С.75

O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMNING DOLZARB MASALALARI

Jo'rayeva Mushtariy Muxaydinovna
KIUT Toshkent kimyo xalqaro universiteti
Namangan filiali pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada shaxsni har tomonlama mukammal va barkamol qilib shakllantirish vazifasi eng dolzarb masalalardan biri ekanligi, umumta'lim maktablarida imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish bo'yicha pedagogik jarayonni tashkil etish yo'llari hamda imkoniyati cheklangan bolalarning boshqa sog'lom bolalar bilan teng sharoitda o'qitilishi imkoniyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, individual yondashuv, aqliy rivojlanish darajasi, tahlil, umumlashtirish, ommalashtirish, zamonaviy texnologiya, shakl va usul, korreksion tarbiya, artikulyatsiya, tyutor, diqqat yetishmasligi, giperaktivlik sindromi, autizm, disleksiya.

Аннотация: В статье представлена информация о том, что задача всестороннего совершенного и гармоничного формирования личности является одной из самых актуальных, о путях организации педагогического процесса обучения детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательных школах, а также о возможности обучения детей с ограниченными возможностями здоровья наравне с другими здоровыми детьми.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, индивидуальный подход, уровень психического развития, анализ, обобщение, популяризация, современные технологии, форма и методика, коррекционное воспитание, артикуляция, тьюторство, дефицит внимания, синдром гиперактивности, аутизм, дислексия.

Annotation: The article provides information on the fact that the task of forming an individual in a comprehensive perfect and harmonious way is one of the most pressing issues, ways to organize a pedagogical process for teaching children with disabilities in secondary schools, and the possibility of teaching children with disabilities on an equal footing with other healthy children.

Keywords: inclusive education, individual approach, level of mental development, analysis, generalization, popularization, modern technology, form and method, correctional education, articulation, thyutor, Attention Deficit Hyperactivity syndrome, autism, dyslexia.

KIRISH. Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy mahorati va hamkorligi, avvalo, alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Inklyuziv ta'lim nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan har qanday holatlarni istisno etadigan, barcha uchun teng muomalani ta'minlaydigan, lekin maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalar uchun zarur sharoit yaratadigan mafkuraga asoslanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida barcha uchun ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Milliy qonunchiligimizda ham nogironligi bo'lgan shaxslar uchun salohiyatlarini yuzaga chiqarishda teng huquqlar belgilangan. Bugungi kunda nogironligi va rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar sifatli ta'lim olishlari va keyinchalik munosib ish topishlari uchun ularga haqiqiy inklyuziv sharoitlarni yaratish bo'yicha mamlakatimizda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta'limning muhim muammolaridan biri bo'lgan alohida ta'lim ehtiyojga ega bo'lgan bolalar guruhini aniqlab, ularga sifatli ta'lim shakllarida bilim berish va salohiyatini oshirishdan iboratdir. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda ustuvor yo'nalishlarga ega bo'lgan tamoyillari va yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan maktabning ta'lim faoliyatiga, yo'nalishlariga, hamda imkoniyatlarga (jismoniy, intellektual) mos kelishi maqsadga muvofiqdir. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan ilk kunidanoq Respublika Hukumati yosh avlodning sog'lig'i, ta'lim hamda tarbiyasi masalalariga jiddiy ahamiyat berib kelmoqda. Ushbu ishlarning amaliy yechimi bevosita uzluksiz ta'lim tizimi bo'g'ini bo'lgan maktab bilan bog'liq. Ta'limimiz diqqat markazida erkin, ongli, o'z va dunyo mamlakatlari milliy va madaniy qadriyatlariga hurmatda bo'lgan barkamol shaxsni tarbiyalash turadi. Hozirgi kunda maxsus ta'lim tizimiga "anomal", "nuqsonli", "aqli zaif" kabi atamalar o'rniga "alohida e'tiborga muhtoj", "aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan", "rivojlanishida chetga chiqishlari mavjud" atamalari kirib keldi. Bu hol bunday bolalarning reabilitatsiya, korreksiya, ijtimoiy hayotga moslashuvlari va integratsiyalashuv (uyg'unlashuv)lari masalalariga bo'lgan munosabatlarning o'zgarishiga olib keldi. Asta-sekinlik bilan dunyoga yuz tutgan ta'lim tizimida ham yangi yo'nalish ishlari boshlab yuborildi. Maxsus ta'lim tizimiga muqobil bo'lgan yangi yo'nalish maktablari – inklyuziv maktablari shakllana boshladi. 1996 yildan e'tiboran kirib kelgan va 2000 yildan e'tiboran xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda turli Loyihalar asosida tashkil etib kelinayotgan inklyuziv ta'lim muassasalari dastlab muvaffaqiyatlarga erishishiga qaramay, mazkur qo'llab-quvvatlashlar yakunlangach, maktablarda qator deqsinishlar yuzaga kelmoqda. Shu sababli ham inklyuziv

ta'limning me'yoriy-huquqiy va nazariy asoslarini puxta o'rganish va u orqali inklyuziv ta'limning samarali tizimiga o'tish xalq ta'limi tizimida dolzarb masala sanaladi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashi 46- sessiyasidagi nutqida strategik yo'nalishlar, jumladan, Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konventsiyani ratifikatsiya qilish masalasiga alohida e'tibor qaratildi malumki, inklyuziv ta'limda maxsus ta'lim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga mlum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiriladi. Maxsus ta'lim aqliy, jismoniy tashqi ko'rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta'lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko'ra belgilanadi. Maxsus ta'lim o'qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o'qitilsa, inklyuziv ta'lim bolaga yo'naltirilgan va moslashtirilgan, yo'riqnomali, barchaga mo'ljallangan o'quv dasturi asosida o'qitiladi. Inklyuziv ta'limning o'ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o'qituvchi bir - birlaridan o'rganishadi hamda muammolarni birgalikda hal etishadi. Bu ta'lim bir tomonlama bo'lmasligi kerak. Imkoniyati cheklangan bolada o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish, ko'nikma va qobiliyatini rivojlantirish, yoshligidan o'rganishni rag'batlantirishda oila ishtiroki muhim. Inklyuziv ta'lim jarayonida otaonalar bilan ishlash ham muhim. Takidlash joizki, alohida ehtiyojli ota-onalarga ularning farzandlari jamiyatning bir bo'lagi bo'lish huquqiga ega ekanini tushuntirish, bu ishonchni ularning ongiga yetkazish kerak. Mamlakatimiz ta'lim tizimida bu masalaga alohida e'tibor qaratiladi.

Ta'lim tizimini rivojlantirishning umumiy jihatlari o'quvchilar uchun teng shartsharoit yaratish bilan bog'liq jarayonlar orqali xarakterlanadi. Bu borada nafaqat ta'lim oluvchining moddiy turmush tarzi, balki uning jismoniy va ruhiy imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratish zarur. Ayniqsa, ushbu yo'nalishda imkoniyati cheklangan shaxslarga o'quvni tashkil qilishda tegishli shartsharoit yaratish talab etiladi. Mazkur jarayon rivoji o'zida uzluksiz — maktabgacha ta'lim, umumta'lim, o'rta maxsus ta'lim va oliy ta'lim bilan bog'liq bosqichlarni qamrab olganligi sababli inklyuziv ta'limda tizimli algoritmnı vujudga keltirish kerak. Har bir mamlakatda inklyuziv ta'lim tizimi o'sha yerda mavjud an'analari, urf-odat va hukmron qadriyatlar asosida shakllanadi. Shuningdek, turli xalqlarning mentaliteti hamda o'quv tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan qonunchilik jabhasi bu boradagi ustuvor yo'nalishni yo'lga qo'yishga samarali tasir ko'rsatadi. Shu manoda, mamlakatimizda bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar natijadorligini taminlashga xizmat qilayotgan me'yoriy-huquqiy mexanizmning rolini alohida qayd etish o'rinlidir. Tizimning O'zbekistonda rivojlanishi O'zbekistonda inklyuziv ta'limni takomillashtirish jarayoni bosqichli tizimga ega. Prezidentimizning "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq 2020—2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish kontseptsiyasi ushbu bosqichning asosiy bo'g'ini hisoblanadi. 2020—2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish kontseptsiyasini 2020-2021 yillarda amalga oshirish bo'yicha "Yo'l haritasi"da: — alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim tizimi joriy qilingan umumiy o'rta va professional o'quv muassasalariga yuborishga imkon beruvchi tibbiy ko'rsatmalar ro'yxatini ishlab chiqish va tasdiqlash; — alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni erta aniqlash va qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish; — ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun kasbga o'qitish kurslarini tashkil etish va sertifikat berish tartibini ishlab chiqish; — oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari klassifikatorida "Defektologiya" ta'lim yo'nalishi o'rniga "Maxsus pedagogika" ta'lim yo'nalishini kiritish; — alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar bilim oladigan o'quv muassasalarini maxsus adabiyotlar va metodik-qo'llanmalar bilan ta'minlash jarayonlari bilan bog'liq qator vazifalar belgilangan. Bular O'zbekistonda inklyuziv ta'limni takomillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy jihatlarini mustahkamlashga yo'naltirilganligi bilan muhim, albatta. Ammo bu yo'nalishni rivojlantirishda ta'limning ijtimoiylashuvi bilan bog'liq jarayonlarga alohida e'tibor qaratmoq lozim. Shuni unutmaslik joizki, tegishli xorij tajribalariga muvofiq inklyuziv ta'limni tashkil etishda pedagogik jihatlar asosiy o'ringa ega. Xorij davlatlari tajribasi Yevropa mamlakatlari, AQSH va boshqa rivojlanayotgan davlatlarda ushbu soha taraqqiyoti ijtimoiy xarakter kasb etadi. Masalan, Germaniyada inklyuziv ta'lim sharoitidagi talabalarning ma'lum qismi aralash tarzda oddiy auditoriyalarda tahsil oladi. Biroq ularda individual o'quv jarayoni bilan bog'liq holatlar ham saqlangan bo'lib, o'qish paytida zarur tibbiy yordam olish va nuqsonlarni tuzatish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Oliy ta'limda esa jami talabalarning o'rtacha 4-8 foizi nogironligi bo'lgan talabalaridir. Germaniya qonunchiligiga muvofiq nogironligi bo'lgan talabalar, kundalik hayot uchun zarur hisoblangan maxsus texnik va yordamchi vositalar bilan ta'minlanadi. Ularga doimiy tarzda davlat ijtimoiy xizmatlari orqali ijtimoiy va tibbiy yordam ko'rsatib boriladi. Nogironligi bo'lgan talabalar ota-onalarining daromadlari o'rtacha daromaddan yuqori bo'lsa, ular mazkur harajatlarning ma'lum qismini to'lashlari shart. O'qish jarayonida nogironligi bo'lgan talabalar yordamchi xizmatlardan foydalanishlari mumkin. Jismoniy va boshqa nogironligi bo'lgan talabalar ko'pincha semestr ishlarini topshirish muddatini uzaytirish, yozma imtihonni og'zaki yoki aksiga almashtirish, shuningdek, imtihonni individual topshirish huquqiga ega. Ko'pgina Yevropa mamlakatlarida inklyuziv ta'lim Germaniya tizimiga o'xshash xususiyatlarga ega. Nogironligi bo'lganlarga ta'lim berish jarayoni ularning kelajakda mehnat faoliyatiga qo'shilishi, jamiyat

bilan erkin ijtimoiy munosabatlarni saqlab qolishiga ijobiy tasir ko'rsatadi. Amerika Qo'shma Shtatlarida inklyuziv ta'lim uzoq vaqtdan beri odatiy o'quv tizimiga kiritilgan. U yerda ta'limning me'yoriyhuquqiy hujjatlari bolalarning barcha toifalari uchun majburiy qilib belgilangan. Shu munosabat bilan aqli zaif va eshitish nuqsonlari bo'lgan o'quvchilar uchun auditoriyalar yaratildi. Amerikalik olimlarning ilg'or psixologik va pedagogik kontseptsiyalari maxsus pedagogikada katta qatlamni tashkil etadi va inklyuziv ta'limning asosi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA Umumiy ta'lim dasturining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun nogiron o'quvchilarga maxsus sharoitlar yaratib berilishi kerak. Avvalo, biz mashg'ulotga yondashuvlarni individualizatsiya qilish, xususan, mashg'ulotni tashkil etish uchun shart-sharoitlarni tanlash, vazifalarni bajarish shaklini individuallashtirish va natijalarni taqdim etishning maqbul usullarini tanlash, natijalarni sifatli baholashga yondashish talab qilinadi. Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarni ishlashga tayyorlashning bilim to'siqlaridan biri bu hatti-harakatlarida passiv rivojlanish va tuzatishga qaratilgan ishlarini amalga oshirishga qaratilgan asoslar to'g'risidagi bilimlardir. Ushbu bilimlar orqali alohida ehtiyojga ega bolalarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil qilishda pedagogik faoliyatning dolzarb vakolatlarini shakllantirishdir. Shu munosabat bilan o'qituvchining psixologik bilimlari va pedagogik vakolatlarini oshirishga qaratilgan maxsus treninglarni tashkil etish alohida muhim rol o'ynaydi.

MUHOKAMA Ushbu treninglarning vazifalariga pedagogik vakolatlarini motivatsiyali ravishda amalga oshirish kiradi. O'quv faoliyatining mazmuni quyidagilarga qaratilgan: o'qituvchilar inklyuziya falsafasini qabul qilishlari; bolani kuzatish, uning xulq-atvori va ta'limidagi o'zgarishlarni qayd etish malakalarini oshirish; pedagogik muammolarni hal qilishda bolaning ota-onasi bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish va bu o'zaro ta'sirni bola rivojlanishi uchun uning natijalarining maksimal samaradorligi bilan tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani maxsus sinflarga va integral sinflarga qo'yish (ko'chirish) ota-onalarning (qonuniy vakillarning) iltimosiga binoan amalga oshiriladi va ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'i bilan rasmiylashtirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Maxsus va yaxlit sinfda ta'lim (TPK) tomonidan tavsiya etilgan umumta'lim dasturlari va chuqur dinamik psixologik-pedagogik imtihon ma'lumotlari asosida sinf rahbarlari va Kengash a'zolari tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan individual yo'naltirilgan o'quv rejalari va dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi. Nogiron bolani rivojlanishi uchun uni qayta ijtimoiylashtirish jarayonlariga qo'shilishi mumkin bo'lgan sharoitlarni yaratish kerak. Bunday muhit o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini birlashtirishga, shuningdek, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etishda psixologik yordam ko'rsatishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'limda ishlash uchun o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi. - o'qitishning moslashuvchan shakllariga, interfaol o'qitish uslublariga ega bo'lish; - bilish faoliyati mustaqilligini rag'batlantirish qobiliyati; - jamoada ishlash qobiliyati, alohida ehtiyojli bolalar ta'limi uchun psixologikpedagogik yordamni yaratish uchun mutaxassislar bilan o'zaro aloqada bo'lish; Nogiron bolalarni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash o'qituvchining har xil turdagi sog'lig'i bilan bog'liq muammolarga duch kelgan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikdagi va individual faoliyatini tashkil etish qobiliyatini taxmin qiladi har bir bolaning tarixi to'g'risida dastlabki ma'lumotlarni to'plash ularni qobiliyati haqidagi bilimlarni oshirishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablardan biri bu bolaning hissiy barqarorligini nazorat qilish talabidir. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisi mentalitetining (Mentalitet-ijtimoiy yoki etnik guruhga, millatga, xalqqa, millatga xos bo'lgan aqliy, hissiy, madaniy xususiyatlar, qiymat yo'nalishlari) tarkibiy xususiyatlari bu munosabatdir: bolaning qadr-qimmatiga, uning qobiliyatlari va yutuqlaridan qat'iy nazar, har kimning tengdoshlari bilan muloqot qilish, qo'llab-quvvatlash va do'stlik qilish huquqidir. Barcha bolalarning hamkorlikdagi ta'limi ikki tomonlama ijobiy xislatlarga ega. Agar, ushbu jarayon orqali alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarning o'z oilalari, mahalladoshlari bilan birga o'sib ulg'ayishlari tminlansa, sog'lom bolalarning rivojlanishlarida muammolari bo'lgan bolalarning imkoniyatlarini ko'rib, ular ham nuqsonli emas, balki o'zgacha rivojlanishga ega bo'lgan bolalar ekanliklarini anglashlari sodir bo'ladi. Shu sababli ham bunday ta'limning g'oyasi - «Inklyuziv maktablardan – inklyuziv jamiyat sari» shiori asosiga qurilgan. Barcha toifadagi bolalarni qamrab olgan holda umumiy ta'lim tizimida o'quvchilarni o'qitish va ularning tengligini ta'minlash orqali nogironligi bo'lgan bolalar kelajakda ijtimoiy hayotda o'z o'rnlarini topishlari mumkindir. Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli targ'ib etish uchun ba'zi qoidalarga amal qilgan holda moslashuvchan muhitni yaratish juda muhim hisoblanadi. Aynan shu qoidalar sifatli ta'lim garovidir.

XULOSA Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta'limda pedagogik jarayonning mazmun komponenti alohida ehtiyojli bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tarkibning o'zgaruvchanligini ta'minlashdan iboratdir. Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo'lmish farzandlarni ma'suliyatini his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab yashnashiga salmoqli ulush qo'shadigan munosib fuqarolar bo'lib yetishishlariga kata umid bilan qaraladi. Ko'plab mamalatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham imkoniyati chaklangan bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktablar mavjud ularning

vazifasi esa ularni maxsus o'quv yurtlariga tayyorlash hamda ijtimoiy hayotga moslashuviga shart-sharoit yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida"gi PF 6108-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi Qonuni». // – Toshkent, 2008.
4. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktyabrdagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi O'RQ-641-son Qonuni.
5. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. Xalqaro YuNISEF tashkiloti. – Toshkent, 1992. – 48 b.
6. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni.
7. Ахмедов, Б. А. (2021). Задачи обеспечения надежности кластерных систем в непрерывной образовательной среде. Eurasian Education Science and Innovation Journal, 1(22), 15-19.
8. Akhmedov, B. A., Shuhkrat, K. (2020). Cluster methods of learning english using information technology. Scientific Progress, 1(2), 40-43.
9. R.SHomaxmudova «Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari»- Razzoqov O.J- Toshkent-2007 yil
10. Tadjieva. S.X., Xusanova X.T., Majidova D.A. Kam ta'minlangan ko'p farzandli oilalar bilan ijtimoiy ish: tajriba va amaliyot. – T.: Fan va texnologiya, 2014
11. Yusupov, M., Akhmedov, B. A., & Karpova, O. V. (2020). Numerical simulation of nonlinear vibrations of discrete mass with harmonic force perturbation. Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent, 10 (4), 71-75.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KREATIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA ART-TERAPIYANING TA'SIRI

Jumayev Umedjon To'raqulovich

*Buxoro davlat universiteti, Jismoniy madaniyat va pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola, asosan, art-terapiyada badiiy vosita bo'lgan ultra yengil loyning xususiyatlarining autistik bolalarning idroki, diqqati, xotirasi, tasavvuri va tafakkuriga ta'sirini o'rganadi. Autizmlı bolalar o'ta engil loydan yasalgan materiallarni bepul yaratish orqali ularning sezgilarini taktil va vizual tarzda rag'batlantiradilar. Materiallarni o'rganish ularning e'tiborini va kuzatish qobiliyatini rivojlantiradi va psixologik ma'noda eksperimental «men»ni yaratadi. , hissiy idrok rivojlanishini yaxshilaydi. tizim va uch o'lchovli fazo. Bu ma'lum darajada autistik bolalarning ijtimoiyligini yaxshilaydi.

Kalit so'zlar: Art terapiya, maktabgacha ta'lim, ijodkorlik, san'at, yaratish, salomatlik, zamonaviy, imkoniyat, psixologik diagnostika.

ВЛИЯНИЕ АРТ-ТЕРАПИИ НА РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Джумаев Умеджон Торакулович

Бухарский государственный университет Факультет физической культуры и педагогики, Преподаватель кафедры дошкольного образования

Аннотация: В данной статье в основном рассматривается влияние свойств сверхлегкой глины, которая является художественным инструментом в арт-терапии, на восприятие, внимание, память, воображение и мышление детей с аутизмом. Дети, страдающие аутизмом, стимулируют свои чувства тактильно и визуально, создавая от руки сверхлегкие глиняные материалы. Исследование материалов развивает их внимание и наблюдательность, а также создает экспериментальное «я» в психологическом смысле. , улучшает развитие эмоционального восприятия. система и трехмерное пространство. В определенной степени это улучшает коммуникабельность детей-аутистов.

Ключевые слова: Арт-терапия, дошкольное образование, творчество, искусство, творчество, здоровье, современность, возможности, психологический диагноз.

THE INFLUENCE OF ART THERAPY ON THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING IN PRESCHOOL CHILDREN

Dzhumaev Umedjon Torakulovich

*Bukhara State University, Faculty of Physical Culture and Pedagogy Teacher at the Department of
Preschool Education*

Abstract: This article mainly examines the influence of the properties of ultra-light clay, which is an artistic tool in art therapy, on the perception, attention, memory, imagination and thinking of children with autism. Children with autism stimulate their senses tactilely and visually by freehand creating ultra-light clay materials. Exploring materials develops their attention and observation skills, and also creates an experimental self in the psychological sense. , improves the development of emotional perception. system and three-dimensional space. To a certain extent, this improves the communication skills of autistic children.

Key words: Art therapy, preschool education, creativity, art, creativity, health, modernity, opportunities, psychological diagnosis.

Kirish: Darhaqiqat, ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar O'zbekistonda Uchinchi Renessansga poydevor bo'ladi. Shu sababli hozirda mamlakatimizda uzluksiz ta'limni takomillashtirish, farzandlarimizni har tomonlama barkamol insonlar etib tarbiyalash, yuqori malakali pedagog kadrlar tayyorlashni tubdan yaxshilashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim-tarbiyaning boshlang'ich bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimidagi o'zgarishlardan barchamiz yaxshi xabardormiz. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birinchi bo'g'ini ekanligi 1992-yilda Yunesko tomonidan tan olindi.

Asosiy qism: Art-terapiya nima ekanligini bilmagan odamlar ko'p bo'lishi mumkinmi? Art-terapiya, ya'ni badiiy psixoterapiya deb ham ataladi, psixoterapiya usullaridan biri. Keng ma'noda ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan faoliyatdir. Uning shakllariga quyidagilar kiradi: raqs, musiqa, haykaltaroshlik, kulolchilik, imlo. Psixologik diagnostika va davolash tugallangan. stikerlar, she'riyat, rasm, tasviriy san'at va drama kabi ommaviy axborot vositalari orqali. Tor ma'noda rassomlik san'ati asosan vizual shaklga asoslanadi va terapiyada vosita bo'lib xizmat qiladi. Art-terapiya san'at ijodining boshidanoq bemorlar bilan o'zaro aloqada bo'ladi. San'at yaratish jarayoni va mijozning yaratilgan san'at asariga munosabati

shaxsiy rivojlanish, qobiliyatlar, shaxsiyat, qiziqishlar, ichki tashvishlar va ziddiyatlarni aks ettirishga imkon beruvchi xizmatlardir. Art-terapiyada ekspressiv art-terapiya badiiy ijod va ifoda orqali bir nechta san'at turlarining uyg'unligiga urg'u beradi. Chiziqli rasm, rangli rasm, haykaltaroshlik kabi tasviriy san'at turlari terapevtik ta'sirga ega bo'lib, bemorlarga qulay muhitda bo'lish va o'zini o'zgartirish imkonini beradi.

Har bir bola bebaho marvariddir va biz bolalarga tananing yashirin imkoniyatlarini bo'shatishga va ularning har birining mukammalligi va o'ziga xosligini saqlab qolishga yordam bera olamizmi, bu biz tarbiyachi pedagoglarga bog'liq.

Har bir insonning o'ziga xosligi shubhasizdir, lekin bolalarda o'ziga xosligini taqdim etish qobiliyati hali rivojlanmagan va ko'pincha uyatchanlik, aloqa yetishmasligi, bolalikdagi tajovuzkorlik, nizolar va tashvishlar bolaning ochilishiga to'sqinlik qiladi. Bu holat bolaning ichki tajribalaridan kelib chiqadi.

Xalqaro salomatlik assotsiatsiyasining ma'lumotlariga ko'ra, salomatlik - bu to'liq jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonlik holati. O'ylaymanki, salomatlikning asosiy mezon insonning o'zi va atrof-muhit bilan uyg'unligi, shuningdek, nafaqat boshqa odamlarning, balki o'zinikini ham tushunish qobiliyatidir, degan bayonotga hech kim qarshi chiqmaydi.

Agar zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarni tahlil qiladigan bo'lsak, aql va ilmiy bilimlarning ijtimoiy nufuzi keskin oshganini ko'ramiz. Bu bilan bog'liq bo'lgan ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlari ota-onalarning buyurtmalarini bajarish, bolalarga ko'proq bilim berish, ularni o'qish, yozish va hisoblashni o'rgatish istagi hamisha ishning ustivor qismi bo'lib kelmoqda. Ammo intellektual rivojlanishga haddan tashqari qiziqish bolaga katta yuk bo'lishi bilan bog'liq va bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligi yomonlashishining sabablaridan biridir. Bundan tashqari, ko'pincha tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik e'tibor bolaning hissiy, ma'naviy va axloqiy mohiyatini ikkinchi darajali qadriyatga aylantiradi. Natijada, zamonaviy bolalar 10-15 yil oldingi tengdoshlariga qaraganda ancha ko'p narsani bilishadi, lekin hayratlanish va hamdardlik zaif va kasallarga yordam berishga intilish ehtimoli kamroq.

Art-terapiya va tengdoshlar bilan munosabatlarni yaxshilash

Art terapiya - san'at faoliyati orqali psixologik qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan odamlarning psixologiyasini tashxislash va davolash uchun san'atdan vosita sifatida foydalanadigan psixoterapiya sohasi. Art-terapiyaning kichik sohasi bo'lgan guruh art-terapiyasi guruhlarining o'zaro munosabatlarining roli asosida ishonchli va qabul qiluvchi muhitda individual munosabatlar va xatti-harakatlar, individual o'sish va rivojlanish, shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish qobiliyatlaridagi o'zgarishlarni rag'batlantirish maqsadida amalga oshiriladi. Art-terapiya usullari dinamik guruh maslahatining xususiyatlariga kiritildi. Hamdardlik va muloqot uchun tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlarda yaxshi o'zaro ta'sirga erishish uchun o'zaro ta'sirning turli texnik jihatlar talab qilinadi va odamlar boshqalar bilan munosabatlarni qanday shakllantirishi va boshqalarning turli ehtiyojlariga qanday javob berishni o'rganish hamma narsadan muhimroqdir. Guruh terapiyasida chizmalar insonning ichki dunyosidagi his-tuyg'ularini erkin ochib beradi va ayni paytda til orqali duch keladigan hissiy inqirozlarga qarshi bufer bo'lib xizmat qiladi. Aksariyat maktabgacha yoshdagi bolalar tengdoshlari va kattalar bilan qanday muloqot qilishni bilishmaydi. Amaliyotda ushbu muammoga duch kelganda, biz tarbiyachilar sifatida maktabgacha yoshdagi bolalarning ruhiy salomatligini yaxshilashga yordam beradigan yangi samarali usullar va usullarni izlash bilan bolaning hissiy sohasini rivojlantirish bilan bog'lab borishimiz lozim.

Sharq donoligiga ko'ra, «minglab so'z bilan ifoda eta olmaydigan narsani rasm ifodalaydi». V.S. Muxina va boshqa tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bolalar uchun rasm chizish - bu san'at emas, balki nutq. Har bir chiziq va har bir rangning o'ziga xos xususiyati, o'ziga xos kayfiyati bor, ularning yordami bilan bola ichidagi hamma narsani yetkazadi. Bularning barchasi art-terapiya bolaning hissiy sohasini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liqligini va uni takomillashtirish turlaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Chizish orqali Bola o'zini quvonch, o'zaro tushunish va muvaffaqiyatga to'la ertakda topadi, ushbu masalani o'rganish jarayonida biz art-terapiya usullaridan foydalanish bir vaqtning o'zida bir nechta muammolarni hal qilish imkonini berishini payqaymiz:

1. Emosional sohani barqarorlashtirish orqali bolaning ruhiy salomatligini mustahkamlash.

2. Irodani, his-tuyg'ularini va his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish.

3. Bolaning ichki salohiyati va ijodiy faoliyatini rivojlantirish.

Biz uzoq muddatli rejani ishlab chiqdim, uning mashg'ulotlarini badiiy terapevtik elementlar, ya'ni mashqlar, o'yinlar, ertaklar bilan to'ldiramiz, bu bizga psixologik qulaylik muhitini va hissiy-sensual munosabatni yaratishga imkon beradi. bola atrofidagi dunyoni yadachiroyliroq tasavvur qila boshlaydi bu esa art terapevtik metodning samara bera boshlaganligining yaqqol misoli bo'la oladi. Ushbu usul tasviriy san'an va chizishning o'z-o'zidan paydo bo'lishini ta'minlaydi va bolalarga badiiy material va texnikani tanlash erkinligini his qilish imkonini beradi.

Biz bolalarni g'ayrioddiy rasm chizish va applikasiya usullariga qiziqtirishga harakat qilamiz bu ijodkorlikning namoyon bo'lishini rag'batlantiradi, o'ziga ishonchni his qilish va muvaffaqiyatga erishish

uchun vaziyatni yaratish imkonini beradi. Biz bolalar bilan olib boradigan har bir mashg'ulotda badiiy terapevtik mashqlar, vazifalari va texnikalari mavjud. Masalan, ranglar bilan o'yinlar: biz bolaga yoqadigan ranglar bilan chizamiz; Biz yoqtirmaydigan ranglar bilan bo'yashamiz. Bolalar tasvirlamoqchi bo'lgan narsalarni, bu rangda nimani ko'rishlarini chizishadi. Chiziqlar bilan o'yinlar, shuningdek, bolaning ichki holatini ifodalash va kayfiyatini ko'rsatishga yordam beradi, o'z qarashlari va sodir bo'layotgan narsalarga munosabatini tushunishni rivojlantirishga yordam beradi.

Badiiy faoliyat uchun belgilar yoki ob'ektlarning kesilgan shakllaridan foydalangan holda, bolalarga ularni «jonlantirish» uchun to'liq erkinlik beriladi. Bundan tashqari, art-terapiya munosabatlarni o'rnatish usulidir. San'at vositalari orqali inson nafaqat o'zini namoyon qilishi, balki o'zi va boshqa odamlar haqida ham ko'proq ma'lumotga ega bo'lishi mumkin. Ijodkorlikda inson hayotda qo'llashi mumkin bo'lgan yangi tajribaga ega bo'lib, uning boshqa odamlar bilan muloqotini osonlashtiradi.

Mashg'ulotlardan tashqari, art-terapiya elementlari boshqa mashg'ulotlarda ham qo'llaniladi va har bir bola atrofdagi dunyoning rang-barangligi va voqealarini qanday zavq bilan va qanchalik boshqacha qabul qiladi. Bolaning ruhiyatida o'zgarishlar kuzatiladi qanday g'ayrioddiy imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Bu sehrli o'lka art-terapiya deb ataladi. U yerda bola o'zi bo'lishni o'rganadi, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunishni boshlaydi va hissiyotlarni aloqa vositasi sifatida ishlatadi. Ertaklarda yashovchi yaxshilik va yomonlikka adolatli munosabat, musiqaning jozibali va hayratlanarli ohanglari, shuningdek, buyuk rassomlar va bolalarning o'z asarlarining boy tasvirlari va ranglari qiyinchiliklarni yengishimizga yordam beradi. Har bir bolaning qalbiga maxsus kalitlarni topish muhim. Bolaning ichki dunyosini yorqin taassurotlar bilan to'ldirish, unga turli texnika va chizish usullarini o'zlashtirishga yordam berishdan iborat. Barcha bolalar chizishni yaxshi ko'radilar, o'zlarining kichik asarlarida ular atrofdagi dunyoga bo'lgan munosabatini bildiradilar va o'zlarining «men» ni ifodalash imkoniyatini beradilar.

Ko'pincha kundalik ongda ijodiy qobiliyatlar turli xil badiiy faoliyat turlari, chiroyli chizish, she'r yozish, musiqa yozish va hokazo qobiliyatlari bilan belgilanadi. Ijodiy qobiliyat tushunchasi «ijodkorlik», «ijodiy faoliyat» tushunchalari bilan chambarchas bog'liq. Ijodiy faoliyat deganda biz insonning badiiy faoliyatini tushunamiz, buning natijasida yangi narsa paydo bo'ladi - bu tashqi dunyodagi ob'ekt yoki dunyo haqida yangi bilimlarga olib keladigan tafakkur qurilishi yoki unga yangi munosabatni aks ettiruvchi tuyg'u. Ijodiy hayotga bo'lgan munosabat o'zgaruvchan sharoitlarga dosh berishga, taslim bo'lishga emas, balki ularga hukmronlik qilishga yordam beradi. Ijodkorlikni tarbiyalash bolaga noma'lum vaziyatlar va o'zgarishlarni bartaraf etish va ularni ongli ravishda yengish uchun zarur bo'lgan fazilatlar va qobiliyatlarni beradi. Ijodkor bola atrofdagi dunyo bilan doimiy aloqada bo'lib, unda faol ishtirok etadi. Ijodkorlik u yoki bu darajada har bir insonda mavjud, o'zining ko'p jihatlarini – moslashuvchanligi, ochiqqligi, tajribaga moyilligi, xushmuomalaligi, hazil-mutoyibasi bilan fan va san'atdagi, umuman, insoniy munosabatlardagi jarayonlarning umumiy jihati hisoblanadi. Ijodni shunday tarbiyalash kerakki, vaqt o'tishi bilan u hayotiy munosabatga aylanadi, bu bizga bir tomondan, tanish va yaqinda yangi narsalarni ko'rishga imkon beradi, ikkinchidan, yangi va noma'lumga duch kelishdan qo'rqmaslik. Psixologik-pedagogik adabiyotlarni o'rganishimiz shuni ko'rsatadiki, ijodiy rivojlanish vazifasi shaxsning umumiy tuzilishining tarkibiy qismlaridan biridir. Uning rivojlanishi umuman bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi davrida shaxsiyat rivojlanishining asoslari belgilangan tartibda qo'yiladi va o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirish uchun ijodiy qobiliyatlar shakllanadi, keyin ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim sharti zamonaviy uslub va usullarning o'ylangan kombinatsiyasi hisoblanadi. Art-terapiya turlarini batafsil ko'rib chiqsak, shuni aytishimiz mumkinki, «faoliyatning ijodiy tabiati bolaga o'zida yangi narsalarni kashf etishga, o'zini yaxshiroq tushunishga, boshqa odamlar va dunyo bilan munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Har bir bolaning individual xususiyatlarini to'liq o'rganish uchun ushbu tadqiqotning barcha jihatlarini tadqiq qilish va o'rganish kerak. Shu munosabat bilan biz maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini aniqlashga qaratilgan turli mualliflarning usullarini ko'rib chiqdik.

Zamonaviy tarbiyachilar va psixologlar o'z faoliyatlari davomida quyidagi usul va usullardan foydalanishlarini mumkin bu esa quyidagilarni aniqlashga imkon berdi.

- 1) o'yin terapiyasi
- 2) izoterapiya
- 3) qum terapiyasi
- 5) modellashtirish

Adabiyotlarni tahlil qilish va tadqiqot muammosi bo'yicha tajribani umumlashtirish ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish usullaridan biri bu art terapiya ekanligini ko'rsatadi.

Art-terapiya o'zini namoyon qilish va o'zini o'zi bilish qobiliyatini rivojlantirish orqali shaxsning rivojlanishini uyg'unlashtirishdan iborat. U ruhiyatni bemalol davolaydi, sizni atrofingizdagi dunyo bilan tanishtiradi va atrofingizdagi dunyoni go'zal va mehmondo'st ko'rishga imkon beradi. Art-terapiya bolani

o'z his-tuyg'ularini va his-tuyg'ularini modellashtirish, chizish va boshqalar orqali ifoda etishga taklif qiladi. Keling, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun amaliyotchilar tomonidan qo'llaniladigan art-terapiya usullarini ko'rib chiqaylik.

«O'yin terapiyasi - bu samarasiz faoliyat turi bo'lib, unda motiv uning natijasida emas, balki jarayonning o'zida. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin asosiy faoliyatdir. O'yinlarda bolalar kattalarning mehnat faoliyatiga taqlid qiladilar va turli ijtimoiy rollarni o'z zimmalariga oladilar. Ushbu bosqichda allaqachon jins bo'yicha farqlanish sodir bo'ladi. Bolalarning individual va yosh xususiyatlari o'yinlarda namoyon bo'ladi»

«O'yin terapiyasining asosiy maqsadi bolaga o'z tajribasini u uchun eng maqbul tarzda - o'yin orqali ifodalashga yordam berish, shuningdek, qiyin hayotiy vaziyatlarni hal qilishda ijodiy faollik ko'rsatishdir. O'yinlar har qanday bo'sh vaqtda, yakka tartibda yoki bolalarning kichik guruhi bilan o'ynashi mumkin, ammo ma'lum qoidalarga rioya qilish kerak. Qoidalar bilan o'yinlar, raqobatbardosh o'yinlar, uzoq muddatli qo'shma o'yinlar (xotirani, aqlni, nutqni va reaksiyani rivojlantiradi). Dramatizatsiya o'yinlari, obrazli rolli o'yinlar, bolalarning konformistik xulq-atvorini bartaraf etishda ozod qiluvchi o'yinlar («Zumrad va Qimmat» ertakiga asoslangan o'yin Bu o'yin tarbiyaviy xususiyatga ega, bolaning nutqini o'rgatadi va ijodiy moyilliklarga foydali ta'sir ko'rsatadi).

Bolalarning ko'rgazmali xatti-harakatlarini tuzatishda rolli o'yin («Oq terak ko'k tera» o'yini o'yin davomida xotira, nutq, aql va fikrlash qanday rivojlanishini yaxshi ko'rsatadi).

Musiq terapiyasi - musiq terapiyasi mashqlarining barcha elementlari ulardan nafaqat ritm darslarida bolalarning musiqiy va motorli qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida, balki aqliy jarayonlarni o'yin o'rgatish sifatida ham foydalanishga imkon beradi diqqat, xotira, iroda, ijodiy tasavvur va fantaziya, shuningdek, bolalar bog'chasida pedagogik jarayonni tashkil etishning turli shakllarida dam olish, diqqatni o'zgartirish yoki psixofizik ohangni oshirish va boshqalar.

Izoterapiya - bu rasm chizish bilan art terapiya. «Art terapiyaning asosiy usullaridan biri bu tasviriy san'at terapiyasi, birinchi navbatda, rasm chizishdir. U maxsus «signal ranglar tizimi» ga asoslangan, unga ko'ra texnologiya ishtirokchisi rang orqali o'zining hissiy holatini bildiradi. Zamonaviy izoterapiya asosan badiiy ijod jarayonidir. Chizmachilik art terapiyasi keng qo'llaniladi chizish jarayoni va natijasi quyidagi parametrlar bo'yicha tahlil qilinadi, varaqni to'ldirish tezligi, chizmada tasvirlangan chiziqlar va shakllarning tabiati, ustun rang ohanglari.

Shunday qilib, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda art-terapiya usullarini tahlil qilish asosida biz bolalarning imkoniyatlari va xohishlariga qarab, art-terapiya mashg'ulotlari o'qitish funksiyasiga ega bo'lishi mumkinligini aniqladik. Bola san'atning yangi shaklini o'rganadi. Mualliflar tomonidan taqdim etilgan vositalar, ya'ni o'yin terapiyasi, rolli o'yinlar, ochiq o'yinlar, musiq terapiyasi, ertak terapiyasi, har xil turdagi ertaklar, bularning barchasi va boshqa usullar ma'lum qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, o'rganilgan san'at usullari sizga salbiy his-tuyg'ularni keltirib chiqaradigan muammolarni yengishga imkon beradi, bu esa oxir-oqibatda ijodiy energiyani sochishga imkon beradi.

San'at ta'limi eng muhim maqsadni ilgari surishdir shaxsiy fikrning o'ziga xosligi. Barcha bolalar tashabbusi va badiiy ta'lim orqali kechiktirilgan tashabbusni rivojlantirish kerak. Chunki Tashabbusni qo'llab-quvvatlovchi ta'lim haqli ravishda doirani o'z ichiga olgan ta'limga aylanadi to'g'rirog'i, adolatli.

Bolaning tashabbusi atrof-muhitni har xil qabul qilishda yanada samaraliroq rivojlanishi mumkin. Atrof-muhit holati va o'qituvchi faol o'z-o'zini rivojlantirishga yordam bermaydi inablankstate. Ammo, avvalo mohiyatini e'tiborsiz qoldiradigan va ijtimoiy talabga ega Psixologiya tomondan taqdimotga haddan tashqari e'tibor, o'qituvchining sabab bo'ldi ta'limning salbiy darajasi. O'qituvchi hozir bo'lgan bolalarning huquqlariga sezgirligini oshirish uchun mayoq bo'ladi lug'at bilimi va ijodiy ifoda uchun mos ifoda usuli

boshlang'ich maktabda butun faoliyati, chunki birinchi navbatda, faol yo'l-yo'riq vaqt zarur. Va faqat o'qituvchining ifodasini rivojlantirmaydi bolalarni o'qitish metodikasi va bolaning darajasiga qarab o'rgatishi kerak tomonidan bolalarning irodasini hurmat qilish muhitini yaratadigan ish eng muhimi, bolalarni o'rgatadigan va jasoratli. O'qituvchining qobiliyati - bola kinga rahb arlik qilishi, uni erkin ifodalashi va ifodalashi Shaxsiy his-tuyg'ular va g'oyalar zudlik bilan talab qilinadi mavjud bo'lsa, bolalarning asl ifodasi ko'tarilishi turli xil materiallardan foydalanish usuli va estetikani rag'batlantiradigan ifoda texnikasi va turli dasturlarni o'rganish Rivojlanishga ko'ra, turli materiallardan foydalanishga bolaning stressga sezgirligi bo'lishi kerak deb o'ylaydigan ushbu talabga mos keladigan dastur zarurati Boshlang'ich maktab jarayonidan boshlab, eng muhim maqsadga erishish uchun ishlab chiqilgan ta'lim bolada yashirin bo'lgan rivojlanish tashabbusi nuqtai nazaridan qaraydi va Bolalar ko'p tajribalar orqali ifodalash qobiliyatini tiklashlari mumkin. O'qituvchi har xil tajriba va ixtirochilik taqdimotini taklif qilishi kerak, va bolalar mos keladiganini tanlash uchun materialning maxsus sifatini to'g'ri tushuning va mavzu bo'yicha to'g'ri motivatsiyaga ega bo'lgan turli xil ma'lumotlar va material standart Bolaning ko'z darajasini hisobga olgan holda, qiziqishni bildiradigan tanlov rivojlanish holatini qamrab oladi. Shuningdek, bolalar foydalanishi

qiyin bo'lgan mos materiallarni ixtiyoriy tanlaydigan ish ilgari yangi narsalarni boshdan kechirishga e'tibor berish kerak material.

Xulosa: Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozim-ki, art-terapiyaning korreksion usullar yillar davomida takomillashib bormoqda. Bu esa psixologiya, tibbiyot va pedagogika yo'nalishlari o'rtasidagi o'zaro integratsiyaga xizmat qiladi. Art-terapiyaning bu turi, avvalgilaridan farqli o'laroq, ishtirokchilarni qo'lda yaxshilaydi. Shuningdek, u ijodkorlikni rivojlantiradi, asabiy taranglikni pasaytiradi, tasavvurni rag'batlantiradi va rivojlantiradi va og'zaki bo'lmagan muloqot sohasini faollashtiradi. Plastik terapiya ishtirokchilari o'z tajribalarini ifoda etishlari va dunyoni ko'p sensorli tarzda idrok etishni o'rganishlari mumkin. Bundan tashqari, ular ma'lum vaqt davomida bir vazifani bajarishga diqqatni jamlashni o'rganadilar va bu, natijada, ularni hayotning boshqa sohalarida samaraliroq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. М.В. Киселева (2006) Арт-терапия в работе с детьми: руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. СанктПетербург.
2. Art terapiya - yangi ufqlar / Ed. A.I. Kopitin. - M.: Kogito-Markaz, 2009. - 336 b.
3. Art terapiya // Psixoterapevtik entsiklopediya / Ed. B.D. Karvasarskiy. - SanktPeterburg: Pyotr, 2012. - S.52 - 58.
4. Aytbaeva A.B., Qasen G.A. Art-metodi v obrazovanii. - Almaty: Qazaq universiteti, 2016 - 100 s.
5. Lebedeva L.D. «Praktika art – terapii: podxody, diagnostika, sistema zanyatii», SPb – 2007.
6. Psixolog v detskom doskolnom uchrejenii: Metodicheskie rekomendatsii k prakticheskoy 7.deyatelnosti/ pod red. T.V. Lavrentevoy.— M.: Novaya shkola, 1996g.— 144s.
8. Dyachenko O. M. «Razvitie voobrajeniya doskolnika», M. – 2008
9. To'raqulovich, Jumayev Umedjon, and Hakimova Nargiza Supxonovna. «Ways to shape a healthy lifestyle in the family of preschool children.» Middle European Scientific Bulletin 11 (2021).
10. To'raqulovich, J. U., Hikmatovna, A. N., & Muhammadovna, R. S. (2021). Theoretical foundations of cooperation between the family and preschool education in the moral and aesthetic development of preschool children. Middle European Scientific Bulletin, 11.
11. To'raqulovich, Jumayev Umedjon, Azimova Nodira Hikmatovna, and Rahmonova Sojida Muhammadovna. «Theoretical foundations of cooperation between the family and preschool education in the moral and aesthetic development of preschool children.» Middle European Scientific Bulletin 11 (2021).
12. To'raqulovich J. U. Innovative Pedagogical Technologies in a Preschool Educational Institution // International Journal of Culture and Modernity. – 2021. – T. 11. – C. 215-218.
13. To'raqulovich, J. U., & Muxitdinovna, A. Z. Features of Speech Development in Children of Middle Preschool Age.
14. To'raqulovich J. U., Muxitdinovna A. Z. Features of Speech Development in Children of Middle Preschool Age.
15. To'raqulovich J. U. O'qituvchi ijodkorligini shakllantirishning pedagogik asosi //Scientific Impulse. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 1495-1499.

HUQUQIY TA'LIM VA UNING O'ZBEKISTON HUDUDIDA SHAKLLANISHI

*Jumayeva Feruza Faxriddinovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktorant*

Annotatsiya: Mazkur maqolada huquqiy ta'lim tushunchasi, dunyo hamjamiyatida huquqiy ta'limning shakllanishi va rivojlanishi, O'zbekiston hududida huquqiy huquqiy savodxonlikni shakllantirishning ilk ko'rinishlari hamda huquqiy ta'lim, huquqiy tarbiya, huquqiy savodxonlik kabi tushunchalarning mazmun-mohiyati to'grisida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: siyosiy-huquqiy qarashlar, huquqiy ta'lim tizimi, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, axloqiy tarbiya, ijtimoiy munosabatlar, fuqarolik jamiyati, huquqiy me'yorlar, odat huquqi.

ПРАВОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЕГО ФОРМИРОВАНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ УЗБЕКИСТАНА

*Джумаева Феруза Фахриддиновна,
Базовый докторант Бухарский государственный педагогический институт*

Аннотация: В данной статье рассмотрены понятие юридического образования, становление и развитие юридического образования в мировом сообществе, первые проявления формирования правовой правовой грамотности на территории Узбекистана, а также содержание и сущность таких понятий, как юридическое образование, обсуждаются юридическое воспитание, правовая грамотность.

Ключевые слова: политические и правовые взгляды, образовательная система преподавания права, правосознание, правовая культура, правовая грамотность, нравственное воспитание, общественные отношения, гражданское общество, правовые нормы, обычное право.

LEGAL EDUCATION AND ITS FORMATION IN THE TERRITORY OF UZBEKISTAN

*Jumayeva Feruza Fakhriddinovna
Basic doctoral student of the Bukhara State Pedagogical Institute*

Abstract: In this article, the concept of legal education, the formation and development of legal education in the world community, the first formation of legal legal literacy in the territory of Uzbekistan, and the content and essence of concepts such as legal education, legal upbringing, legal literacy are discussed.

Key words: political and legal views, legal education system legal awareness, legal culture, legal literacy, moral education, social relations, civil society, public organizations, legal norms, customary law.

Huquqiy ta'lim - mas'ul davlat organlari tomonidan tasdiqlangan ma'lum bir huquqiy tushuncha, bilim va ko'nikmalarni aniq maqsad asosida tizimli, rejali tarzda ta'lim oluvchilarda shakllantirishga qaratilgan faoliyat jarayonidir. Huquqiy ta'lim ta'lim oluvchilarda nafaqat huquqiy savodxonlikni shakllantirish balki huquqiy bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishni ham nazarda tutadi. Shu jihatdan yurtimiz olimasi H. To'ychiyeva o'z dissertatsiyasida huquqiy ta'limga quyidagicha ta'rif beradi "Huquqiy ta'lim - hayotiy-amaliy faoliyatda qo'llaniladigan va egallamishi zarur bo'lgan huquqiy ma'lumot va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli, rejali va muayyan maqsadga yo'naltirilgan nazariy va amaliy faoliyat jarayonidir"[1]. Xo'sh, dunyo hamjamiyatida huquqiy ta'lim qachondan boshlangan? Albatta bu savolning javobi ilk davlatchilik tuzumi boshlangan davrlarga borib taqaladi. Sababi shundaki davlat paydo bo'libdiki uni boshqarish uchun ma'lum bir ijtimoiy-huquqiy normalar paydo bo'lgan, garchi bu asosan "odat huquqi" tarzida namoyon bo'lgan bo'lsada, hamda bu normalar avloddan avlodga o'rgatilib, xalq, aholi munosabatlari shu normalar orqali tartibga solingan. Qadimgi Rimda maxsus ritorika maktablarda o'quvchilarga alohida huquqiy ta'lim berilgan, lekin hali bu jarayon tizimli bo'lmagan. Miloddan avvalgi 3-asrda birinchi plebey pontifex maximus-ruhoniylar amaldorlar boshlig'i Tiberiy Korunkaniy ruhoniylar bo'lmagan o'quvchilarga ommaviy huquqiy yo'riqnomalar berdi va ular jurisprudentes-yuridik maslahatchilar deb ataldi. Jurisprudenslar huquqiy adabiyotlarni o'qish bilan birga ustozlari bilan turli xil huquqiy masalalarni muhokama qilish orqali qonunni o'rganishi mumkin edi. Keyinchalik aynan shu o'quvchilar o'zlarini huquqshunoslar sifatida namoyon etdilar.[2] Shu o'rinda huquqshunos olim Z. Islomovning quyidagi fikrlarini eslatib o'tish joiz "Huquqiy bilim berishni ta'lim muassasalarida maxsus huquqiy fanni o'qitish, shuningdek, maxsus ta'lim uslublarini qo'llash orqali amalga oshirish yaxshi samaralar beradi"[3] Darhaqiqat, yuqoridagi huquqiy ta'lim vujudga kelishi tarixi haqidagi fikrlarimiz ham olimning fikrlarini tasdiqlayapti hamda hozirgi jamiyatimiz uchun ham dolzarbligi bilan ahamiyatlidir.

Qadim sharq ayniqsa Markaziy Osiyo hududi davlatchilik tarixi juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Va aynan yurtimiz xalqlari chuqur davlatchilik g'oyaviy-ma'naviy negizlariga asoslangan o'ziga xos siyosiy-huquqiy madaniy boylik egasidir. O'rta Osiyo xalqlari o'z madaniyati bilan jahon sivilizatsiyasiga butundunyo huquqiy madaniyati rivojlanishiga munosib hissa qo'sha olgan. Milodda avvalgi bir necha yuz yillar oldin

O'zbekiston hududida Katta Xorazm, Parkana, So'g'diyona kabi shahar davlatlar bo'lib, ulardagi huquqiy munosabatlar tartiboti haqida biz uchun asosiy manba "Avesto" kitobidir, eramizning boshlari va milodiy VII asrgacha bo'lgan davr huquqiy munosabatlar tartiboti to'g'risida unchalik ko'p manba mavjud emas, asosan "So'g'd yozma manbalari" hamda "Turkiy xalqlar yodnomalari" asosida bilishimiz mumkin.[4]

O'zbekiston hududida shakllangan siyosiy-huquqiy qarashlar, davlatchilik va huquq tarixi deyarli to'liq o'rganilmagan va bu borada ilmiy tadqiqotlar olib borish, tarixiy-huquqiy fanlar oldida eng dolzarb muammodir. Chunki mustaqillikka erishgan kunimizdan boshlab shaxdam qadamlar bilan bardavom rivojlanib kelayotgan respublikamiz uchun hozirgi zamon siyosiy-huquqiy institutlari hamda davlatimiz huquqiy tartibot munosabatlari rivojlanishining nazariy asoslarini tushunib yetish mumkin emas. Zero, tarixni bilmay turib, kelajakni qurib bo'lmaydi.

Huquqshunos olim A. Saidov ta'kidlaganidek "Huquqiy demokratik fuqarolik jamiyatida huquqiy savodxonlik axloq darajasidagi mavqega ega bo'ladi. Shunga ko'ra yuksak savodxonlik, ma'naviylik, vatanparvarlik, halollik kabi xislatlarni o'zida mujassamlashtirgan kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor berish zarur.[5] Shuning uchun ham O'zbekistonda mustaqillimizning ilk kunlaridan huquqiy demokratik davlat asoslarini mustahkamlashga doir islohotlar, ayni paytda yurtimizda aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarni qat'iy olib bordi. Jumladan, 1997- yil 29-avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi", 2001 yil 4-yanvarda e'lon qilingan "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil qilish to'g'risidagi" Prezident farmoyishi kabi normativ hujjatlarda aholi huquqiy madaniyat darajasining oshirilishini ta'minlash uchun avvalo huquq-tartibot tizimida ishlaydigan xodimlarning huquqiy malakasini rivojlantirishga, fuqarolarga bevosita huquqiy yordam ko'rsatish tizimini yaxshilash, ta'lim tizimida huquqiy bilimlarni targ'ib qilish uchun maxsus huquqiy fanlarni o'qitish, jumladan yuridik adabiyotlar, darsliklar va qo'llanmalar nashr etish, huquqiy ilmiy tadqiqotlar olib borish ishlarini qo'llab quvvatlash va boshqa masalalar o'z aksini topgan edi. Ammo yillar o'tishi, jamiyatimizdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy munosabatlarning o'zgarganligi, davlatimiz fuqarolarning fikr yuritish darajasining o'zgarishi ushbu milliy dasturni yangilash vazifasini hukumat oldiga ko'ndalang qo'ydi. Bundan tashqari 2017 –yil 7- fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Prezident farmoni, 2017-yil 7- sentabrda qabul qilingan "Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlash to'g'risida"gi qonun, 2018- yil 13- apreldagi "Davlat huquqiy siyosatini amalga oshirishda adliya organlari va muassasalari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi Prezident farmoni, 2019- yil 9- yanvardag " Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Prezident farmoni [6] va boshqa me'yoriy – huquqiy hujjatlarning qabul qilinganligini ko'rish mumkin.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, yurtimiz hududida huquqiy normalar shakllanishi uzoq tarixga ega bo'lib, ularni naqadar chuqur o'rganib borsak hozirgi davr siyosiy-huquqiy munosabatlarga doir muammolarga javob topgan bo'lar edik. Huquqiy ta'lim-tarbiya tizimini yanada rivojlantirish davr talabi hisoblanadi. Shu o'rinda huquqshunos olimlarning quyidagi fikrlarini ta'kidlash o'rindir "Huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya kampaniya tarzida emas, balki ma'lum maqsadni ko'zlab, rejali va samarali tarzda, turli ijtimoiy guruxlarning xususiyatlarini inobatga olgan holda olib borilishi lozim[7]. Darhaqiqat, huquqiy savodxonlikni axloq darajasiga ko'tarish uchun, avvalo maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida huquqiy tushunchalarni shakllantirish bilan birga vatanparvarlik, insonparvarlik, halollik kabi axloqiy xususiyatlarni ham shakllantirib borish hayotiy ehtiyojdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

To'ychiyeva Hamida Nabiyeвна. Shaxs huquqiy ongini shakllantirishda huquqiy ta'limning o'rni va uning ilmiy-amaliy muammolari. 12.00.01-Davlat va huquq nazariyasi va tarixi. Siyosiy va huquqiy talimotlar tarixi. Yuridik fanlar nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya-2009-24-b

<https://www.britannica.com/topic/legal-education> (Ko'rilgan sana: 19.09.23y)

Z.M. Islomov. Davlat va huquqning umumnazariy muammolari: huquqni tushunish, huquqiy ong va huquq ijodkorligi / Mas'ul muharrir akademik Sh.Z. Urazayev - T.: TDYI, 2005. 158 b

Davlat va huquq tarixi: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik // H. Odilqoriyev, N. Azizov, X. Madirimov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. -12-30 b

Tadjixanov U., Saidov A. Huquqiy madaniyat nazariyasi. Darslik. 2 tomli. 1-tom/Mas'ul muharrir akademik Sh.Z. Urazayev - T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 1998,- 76 - b.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha tadbirlarni monitoring qilish va baholash to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 342-son qarori. 2019 yil 20 aprel, O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 22.04.2019 y., 09/19/342/2995-son]

Tadjixanov U., Saidov A. Huquqiy madaniyat nazariyasi. 2 tomli. 1-tom / Mas'ul muharrir akademik Sh.Z. O'razayev - T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 1998,- 56-b

ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМДА НАЗАРИЙ МАЪЛУМОТЛАРНИ ТАНЛАШНИНГ ПСИХО-ФИЗИОЛОГИК, ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Жуманиязов Шухрат,

Тошкент Амалий фанлар университети Педагогика кафедраси тадқиқотчиси

Аннотация мақолада она тили таълимида нутқий ҳамда лингвистик кўникмаларни ривожлантиришда назарий маълумотларнинг ўрни ва аҳамияти, ўқувчиларга қандай грамматик маълумотларни ўргатиш зарур, қайси ўқув материаллари лингвистик компетенцияни ҳосил қилишда иштираётмаслиги илмий жиҳатдан асослаш ҳолати илгари сурилган.

Калит сўзлар: назарий маълумотлар, грамматик билим, грамматик минимум, лингвистик компетенция, нутқий малака, кўникма, халқаро тажриба, прагматик ёндашув, ўқув грамматика

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ, ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОТБОРА ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Джуманиязов Шухрат,

преподаватель факультета педагогики Ташкентского университета прикладных наук

В аннотационной статье выдвинута идея научного обоснования роли и значения теоретической информации в развитии речи и лингвистических навыков при обучении родному языку, какой грамматической информации необходимо обучать студентов, какие учебные материалы не задействованы в формировании лингвистической компетенции.

Ключевые слова: теоретические данные, грамматические знания, грамматический минимум, лингвистическая компетенция, разговорная компетенция, навыки, международный опыт, прагматический подход, учебная грамматика

PSYCHOPHYSIOLOGICAL, PEDAGOGICAL FEATURES OF THE SELECTION OF THEORETICAL INFORMATION IN TEACHING THE NATIVE LANGUAGE

Dzhumaniyazov Shukhrat,

Lecturer at the Faculty of Pedagogy of the Tashkent University of Applied Sciences

The abstract article puts forward the idea of scientific substantiation of the role and importance of theoretical information in the development of speech and linguistic skills in teaching the native language, which grammatical information should be taught to students, which teaching materials are not involved in the formation of linguistic competence.

Keywords: theoretical data, grammatical knowledge, grammatical minimum, linguistic competence, conversational competence, skills, international experience, pragmatic approach, educational grammar

Жаҳонда тил ўқитиш методикаси педагогика ва тилшунослик эришган ютуқлардан фойдаланади. Тил ўрганиш муайян тилнинг грамматикаси асосида амалга ошади. Айниқса, хорижий тилларни ўрганиш учун талабага ўз она тилининг грамматикасини мукамал билиш талаб этилади. Тил инсон учун борлиқни англаш воситаси ҳисобланади, бўлажак она тили ўқитувчилари талабалар тафаккурида оламнинг лисоний манзараси она тили орқалигина шакллантиради. Барча халқлар миллийликни асрашнинг бош мезони сифатида она тилини англайди ва буни таълим орқали амалга ошираётганда она тилини фаол мулоқот воситасига айлантириш, қадрият сифатида улуғлаш кўникмаларини ривожлантиришга катта эътибор беради. Бугунги кунда она тили ўқитишнинг янги усуллари кашф қилиш, амалиётга узлуксиз жорий қилиб бориш муҳим масалалардан. Халқаро тил ўқитиш методикасида нутқий кўникмаларни ривожлантирувчи дарслик ва қўлланмалар қаторида ўқув грамматика ҳам мавжуд. Кузатишлардан маълум бўлишича, халқаро тил ўқитиш методикасида нутқий кўникмани ривожлантириш, талабани турли нутқий вазиятга тайёрлаш асосий масалалардан, уни амалга ошириш, асосан, ўқув топшириқларининг сифати ва мазмунига боғлиқ. Таълим мазмуни ўқув топшириқлари орқали юзага чиқарилади. Шу боис халқаро тил ўқитиш методикасида алоҳида ўқув грамматика китобини ишлаб чиқиш долзарб вазифадир.

Ривожланган тилларни она тили сифатида ўқитишга доир илмий-методик адабиётларда нутқий кўникмаларни ривожлантирувчи ўқув материаллари асосий қисми ташкил этади. Ҳар бир машғулотда тақдим қилинган маълумотнинг талаба учун кундалик ҳаётдаги фойдалилик даражасига алоҳида эътибор берилади ва таълим жараёнида савол, топшириқ ва машқлардан унумли фойдаланилади. Халқаро тил таълими тажрибасида назарий маълумотлардан фойдаланиш ўзаро мулоқотнинг самарали бўлишига қаратилади. Назарий маълумотлар белгиланган муайян мезонлар асосида шаклланти-

рилади, шунингдек, бугунги глобаллашув шароитида она тили бошқа фанлар билан интеграция қилинган ҳолда янги педагогик технологиялар асосида ўқитилмоқда. Фанлараро интеграцияни, албатта, грамматик топшириқлар таъминлаб беради, шу нуктаи назардан ўқитиш методикасининг асосий муаммоси сифатида ўқув грамматикалар тизимини ишлаб чиқиш қайд қилиниши лозим.

Ўзбек тилининг она тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини ошириш, замонавий ўқитиш методикасини жорий этиш бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Мамлакатда шаклланган янги тил сиёсати унинг таълимига ҳам зарур талабларни қўймоқда. Давлатимиз раҳбари “Хар биримиз давлат тилига бўлган эътиборни мустақилликка бўлган эътибор деб, давлат тилига эҳтиром ва садоқатни она Ватанга эҳтиром ва садоқат деб билишимиз, шундай қарашни ҳаётимиз қондасига айлантиришимиз керак” лиги она тили таълими олдига, хусусан, бўлажак она тили ўқитувчилари тайёрлаш учун прагматик ўқув топшириқлари ишлаб чиқишнинг илмий-методик асосларини такомиллаштиришни долзарб вазифа сифатида қўяди.

Ф.И.Буслаев шундай ёзади: “биринчи ва энг муҳими, нутқ шакллари билан ифодаланадиган нарсаларни тушуниш ва уларни тўғри йўл билан ишлатишдан иборат амалий қобилиятни ривожлантиришдир, яъни ўқимишли одамлар айтганидек, оғзаки ва ёзма машқлар орқали ўқувчида суҳбат ва ёзувга хос нутқ шакллари ошонлик билан тушуниш кўникмасини ҳосил қиламиз”. “Асрлар давомида инсоният томонидан тўпланган барча тил илмини ўрта мактаб ўқувчисига ўргатишнинг иложи ва зарурати йўқ. Демак, она тилидан энг зарур билимларни танлаш асосий масалалардан биридир.

Она тилидан билимларни танлашнинг бош мезони унинг фойдалилик ва амалда қўлланила олиш даражасидир. Биз она тилидан фойдали билимлар деб болаларнинг саводли ёзиш, ижодий фикрлаш, фикр маҳсулини нутқ шароитига мос равишда оғзаки ва ёзма шаклларда тўғри, раво ифодалаш кўникмаларини шакллантириш учун хизмат қиладиган, уни юксак инсоний фазилатлар руҳида тарбиялаш ва ривожлантиришни таъминлайдиган билимларни тушунамиз”. Бунда ўқув топшириқлар таълим мазмунини юзага чиқарувчи муҳим омил ҳисобланади.

Маълумки, тил таълимида назарий маълумотларни ўзлаштиришда ҳам савол – машқ – топшириқ турларидан иборат ўқув топшириқлари қўлланилади. Ўқув топшириқлари, аввало, она тили таълимнинг мақсади, вазифалари ва мазмунига бевосита боғлиқ, ўқувчини фикрлашга, ўқув материали устида мустақил ишлай олишга, зарур нутқий кўникма ва малакаларни шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилади. Афсуски, бугунги кунгача она тили таълимида ўқув топшириқларига ўқитиш методикасининг асоси, таълим мазмунини юзага чиқарувчи муҳим омил сифатида қаралмади. Она тили дарсларида таълим мазмунининг асоси сифатида грамматик қоидалар тушуниб келинди, ўқув топшириқларига эса ушбу қоидаларни ўзлаштиришда фойдаланилувчи восита сифатида қаралади.

Она тили – халқининг руҳи бўлиб, она тилини ўргатиш, аввало, боланинг туғма ақлий қобилиятни ривожлантиришга хизмат қилади, иккинчидан, ўқувчиларни она тили хазиналарини онгли эгаллашга олиб келади, учинчидан, болалар бу тилнинг мантиғини ўрганишлари керак. Бу мақсад ва вазифаларга бирин-кетин эмас, балки баравар эришиш бориш лозим. Бунда ўқув топшириқлари асосий вазифани бажаради.

Замонавий она тили таълимида назарий маълумотлар асосида матн устида ишлаш орқали нутқий кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш марказий масала бўлиб турган экан, бунда ўқувчининг матн мазмунини англаш ва бошқа нутқий жараёнларга тайёрлаш ўқув топшириқлари зиммасида бўлади.

Она тили таълимини босқичма-босқич ислох қилиш жараёнида, таъкидлаш керакки, она тили таълими мақсадини, мазмунини, улардан келиб чиқадиган назарий маълумотлар асосидаги ўқув-билув топшириқларини ишлаб чиқиш борасида мустақилликнинг дастлабки йилларида тизимли тадқиқотлар олиб борилди.

Хусусан, педагогика фанлари доктори, профессор Р.Сафарова коммуникатив кўникма ва малакаларни ривожлантириш она тили таълимининг асосий вазифаси эканлигига 90-йиллардаёқ урғу бергани, хусусан, ўқув топшириқлари, шунингдек баҳолаш масаласи, ўзбек тилининг Ўзбекистонда миллий тикланиш шароитида ҳам она тили, ҳам давлат тили сифатида ўқитилиши билан боғлиқ муҳим масалаларни тадқиқ этди. Ф.Қўчқорова она тили таълимида ўқув-билув топшириқларини қайта структуралаш масалаларини кўриб чиқди.

Ш.Юсупова ўзининг докторлик диссертацияси да ҳозирги ўзбек адабий тили дарсларида назарий маълумотлар асосида ўқувчилар тафаккурини ўстиришнинг илмий-методик асослари ёритиб берилди, тадқиқот ишида она тили таълимида ўқувчилар тафаккурини ривожлантиришнинг илмий-методик асосини ишлаб чиқиш билан бирга тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқларига алоҳида эътибор қаратилган. Х.Муҳиддинова ўзбек тилини давлат тили сифатида ўқитишда грамматик билим ва нутқий мавзулар узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлашга қаратилган докторлик тадқиқот ишида машқ ва топшириқларни ҳам узлуксиз таълим тизими учун узвийлик тамойили асосида такомил-

лаштириб бериш масаласини илгари сурди. Монографик тадқиқотида эса, ўзбек тили дарсларида ўқув-билув топшириқларини босқичма-босқич кетма-кет қўлланилишига доир амалий тавсиялари давлат тили таълими учун муҳим аҳамиятга эга.

Қ.Хусанбоевнинг таълим мазмунига ўқитувчини ҳам киритиш ҳақидаги қарашлари тўғри ёндашув, деб қайд этиш мумкин. Дарҳақиқат, она тили таълимида, айниқса, синфда бажариладиган машқларни назорат қилишда, зарур ўринларда назарий маълумотлар асосида ўқувчилар адабий талаффуз кўникмасини ривожлантиришда бевосита ўқитувчи дастлаб намуна кўрсатиши муҳим аҳамиятга эга. Т.Зиёдовнинг ўқувчиларда матн яратиш компетенцияларини шакллантиришга доир тадқиқотларида матн яратиш технологиясининг асосий компоненти ҳам ўқув топшириқлари ҳисобланган, аммо мазкур тадқиқотда ҳам машқ ва топшириқлар жиддий фарқланмаган.

К.Мавлонов она тили таълимининг бугунги ёндашувларига мос равишда энг мураккаб масалалардан бири бўлган матн устида ишлаш, уни ўқий олиш, тушуна олиш ва, энг муҳими, назарий маълумотлар асосида матн ярата олиш кўникмаларини адабиёт фани билан интеграция қилган ҳолда ривожлантирувчи ўқув топшириқларини ишлаб чиқди. Бироқ ўзбек тилини она тили сифатида ўқитишда назарий маълумотларни қандай шаклда ва ҳажмда тақдим этишнинг илмий методик асослари яратилмаган.

Мақолада она тилидан назарий маълумотларни танлаш ва уларни ўқитишнинг самарали усуллари аниқлаш, ўрни ва аҳамиятини очиқ бериш мақсад қилинган.

Бу борада, аввало, қуйидаги вазифалар амалга оширилади:

она тилидан назарий маълумотларни танлашга доир маҳаллий ва хорижий тажрибаларни ўрганиш, илмий-методик қарашларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш;

грамматик максимумни тайёрлаш учун дарсликлардаги ўқув материалларининг ДТС ҳамда дастур талабларига мослигини қиёсий ўрганиш, она тили таълимидаги муаммоларнинг сабабларини аниқлаш ва ечимлар таклиф қилиш;

назарий маълумотларни ўқитишга доир ўқув методик таъминотни тайёрлаш учун ўқув топшириқларидан фойдаланишнинг бугунги ҳолатини ўрганиш ва прагматик мазмундаги ўқув топшириқларининг она тили таълимидаги ўрнини белгилаш;

ўқув грамматикани тайёрлашда ўқув топшириқлари орқали нутқий малака ва фикрлаш кўникмасини ривожлантиришнинг мазмун, усул ва воситаларини ишлаб чиқишни такомиллаштириш;

ўқув грамматика асосида тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиб тушуниш ва ёзиш кўникмаларини ривожлантирувчи ўқув топшириқлари тизимини ишлаб чиқиш;

ўқув грамматикани тайёрлашда тил таълимини модернизация қилиш, савол, машқ ва топшириқ тушунчалари ҳамда уларнинг вазифаларини таснифлаш, уларни тубдан янгиллаш, топшириқ намуналарини ишлаб чиқиш;

ишлаб чиқилган таклиф ва тавсияларни тажриба орқали дарсликлар мазмуни, она тили дарсларида синаб кўриш ва олинган хулосаларни умумлаштириш.

Она тилидан назарий маълумотларни танлашга доир маҳаллий ва хорижий тажрибаларни ўрганиш, илмий-методик қарашларни таҳлил қилинади ва умумлаштирилади; грамматик максимумни тайёрлаш учун дарсликлардаги ўқув материалларининг ДТС ҳамда дастур талабларига мослигини қиёсий ўрганиш, она тили таълимидаги муаммоларнинг сабаблари аниқланади ва ечимлар таклиф қилинади;

назарий маълумотларни ўқитишга доир ўқув методик таъминотни тайёрлаш учун ўқув топшириқларидан фойдаланишнинг бугунги ҳолатини ўрганиш ва прагматик мазмундаги ўқув топшириқларининг она тили таълимидаги ўрнини белгилаб берилади;

ўқув грамматикани тайёрлашда ўқув топшириқлари орқали нутқий малака ва фикрлаш кўникмасини ривожлантиришнинг мазмун, усул ва воситаларини ишлаб чиқиш, ўқув грамматикада нутқий кўникмаларини ривожлантирувчи ўқув топшириқлари тизимини ишлаб чиқилади;

ўқув грамматикани тайёрлашда тил таълимини модернизация қилиш, савол, машқ ва топшириқ тушунчалари ҳамда уларнинг вазифаларини таснифлаш, уларни тубдан янгиллаш, топшириқ намуналари бўйича ишлаб чиқилган таклиф ва тавсияларни тажриба орқали дарсликлар мазмуни, она тили дарсларида синаб кўрилади.

Она тили таълими жараёнида назарий маълумотларни танлаш ва ундан фойдаланишнинг ҳозирги ҳолати таҳлил қилиниб, дарслик ва қўлланмалардаги типик хато ва камчиликлар таълим амалиётида ўқув топшириқлари тузишга прагматик усулда ёндашиш билан боғлиқ мураккабликларга тавсиф берилган, уларни бартараф этиш йўллари кўрсатиш;

илмий-назарий томондан ўқув материалларига доир тушунчаларига педагогик, психологик ва лингводидактик жиҳатдан янгича лингвистик таъриф берилиб, уларнинг ўзаро фарқи, қўлланиш ўринлари, она тили таълимида тутган ўрни ва вазифаларини аниқлашга доир ёндашувлардан “Ўзбек

тили ўқув грамматикаси” дарсликлари яратишда фойдаланиш тизимини ишлаб чиқиш;
грамматик маълумотларни тасниф ва тавсиф этиш асосида яратилган савол, машқ ва топширик намуналари асосида талабаларни матн устида ишлаш, ўқиб тушуниш, нутқ сўзлаш кўникмаларини шакллантириш ҳамда мустақил ишлаш йўллари баён этиш;

грамматик маълумотларни прагматик ўқув топшириқлар билан ишлаш кўникмасини ривожлантириш;

ўқув топшириқларини тубдан янгилаш “Она тили” дарсликларини модернизация қилиш асоси эканлиги далиллаш;

фан ўқитувчиларида назарий маълумотларни танлаш ва улар билан ишлашга доир матн билан ишлаш учун савол ва топшириқлар тузиш, нутқий кўникмаларни ривожлантиришда суҳбатдошга нутқ вазиятидан келиб чиқиб савол беришнинг она тили таълими учун лисоний-услубий даражаларини аниқлашга доир тавсиялар ишлаб чиқиш;

ўтказилган тажриба-синов ишлари якунига кўра назарий маълумотлар орқали матн устида ишлаш орқали эшитганларини тўғри тушуна олиш, адабий тилда равон ва мантиқан изчил гапира олиш, матнни ўқиб тушуна олиш ҳамда тўғри ва мазмунли ёза олиш кўникмалари она тили таълимида натижаларни қулай баҳолаш мезонларини ишлаб чиқишга ёрдам беради.

Умуман олганда, бугун амалда бўлган янги ўқитиш методикаси асосида такомиллаштирилган “Она тили” дарсликлари мазмунидан грамматизм кучайиб кетиш натижасида нутқий кўникма ва макалар ривожланмай қолиб кетгани сабабли назарий маълумотлар дарсликлардан чиқариб ташлаган. Она тили орқали ўзбек тилининг грамматик структураси ўқувчи тафаккурида шакллантирилмас экан у бошқа тилларни ўзлаштиришга қийналади. Шу маънода, она тилидан ўқув грамматика ишлаб чиқиш зарурати мавжуд.

Фойдаланилган адабиётлар:

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2019 йил 21 октябрь.

Буслаев Ф.И О преподавании отечественного языка. 2-е изд. М., 1867. (перейзд.: Л., 1941).

Ғуломов А., Нейматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. – Т.: Ўқитувчи. 1996. 9-б.

<https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Сафарова Р. Миллий тикланиш шароитида Ўзбекистон мактабларида она тили таълими назари-яси ва амалиёти. Педагогика фанлари доктори илм. даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Тошкент, 1995. –242 б.

Кўчқорова Ф. М. Янги авлод дарсликларида тақдим этиладиган ўқув материалларини концен-тризм принципи асосида структуралашнинг дидактик параметрлари: фалсафа фан. докт. ... дисс. (PhD). – Тошкент, 2018. –13-бет.

Юсупова Ш.Ж. Ҳозирги ўзбек адабий тили дарсларида ўқувчилар тафаккурини ўстиришнинг илмий-методик асослари: Пед. фан.доктори... дисс. – Тошкент: ТДПИ, 2005. – 270 б.

Муҳиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш пед. фан. ном-ди дисс. ТДПИ –Тошкент, 2011. -270 б.

Хусанбоева Қ. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг ил-мий-методик асослари: пед. фан. док-ри дисс. автореф. –Т.: ТДПУ, 2006. – 262 б.

Зиёдова Т.У. Матн яратиш технологияси. - Т.: Фан, 2007. 23-б.

Мавлонова К. Она тили фанини адабиёт фани билан бадий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш Пед. фанл. бўйича фал. док. (PhD)илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. автореферати. –Т.: 2019. -22 б.

TERMODINAMIK SISTEMALARNING TAJRIBALARDA O'RGANILISHI*Жураев Фарход Ниёзович,**Навоий давлат кончилиқ университети «Умумий физика» кафедраси катта ўқитувчиси*

Annotatsiya. Maqolada fizikaning bo'limlaridan biri bo'lgan Termodinamikada asosiy tushuncha bo'lgan termodinamik sistemalar haqida yoritilgan. Termodinamika oliy ta'lim muassasasi o'quv dasturining predmeti, termodinamikani o'qitish metodikasi fizika o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligining asosi, termodinamikani fan sifatida o'qitish metodikasining mazmuni va vazifalari, termodinamika o'qitish metodikasi fanini o'rganish metodikasi kabi qator masalalarida fikr yuritiladi.

Tayanch so'zlar: termodinamika, issiqlik hodisalari, ma'ruza, laboratoriya ishlari, mashg'ulot, o'qitish, fizika metodikasi, metodlar, samaradorlik, baholash, dars.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТЕРМОДИНАМИЧЕСКИХ СИСТЕМ*Жураев Фарход Ниёзович,*

Старший преподаватель кафедры «Общая физика» Навоийского государственного горного университета

Аннотация. В статье описаны термодинамические системы, являющиеся основным понятием термодинамики, одного из разделов физики. Термодинамика – предмет учебной программы высшего учебного заведения, методика преподавания термодинамики – основа профессиональной подготовки учителя физики, содержание и задачи методики преподавания термодинамики как науки, методика обучения ведется наука термодинамика.

Ключевые слова: термодинамика, тепловые явления, лекция, лабораторная работа, обучение, преподавание, методика физики, методы, эффективность, оценка, урок.

EXPERIMENTAL STUDY OF THERMODYNAMIC SYSTEMS*Juraev Farkhod Niyozovich,*

Senior teacher of the Department of «General Physics» of the Navoi State Mining University

Abstract. The article deals with the elements of thermodynamics, which is one of the branches of physics. Thermodynamics is the subject of the curriculum of the higher educational institution, the method of teaching thermodynamics is the basis of the professional training of a physics teacher, the content and tasks of the method of teaching thermodynamics as a science, and the method of learning the science of thermodynamics is conducted.

Key words: thermodynamics, thermal phenomena, lecture, laboratory work, training, teaching, physics methodology, methods, efficiency, assessment, lesson.

Introduction. A thermodynamic system is a physical body (a set of bodies) capable of exchanging energy and (or) matter with other bodies (with each other)[1]; a macroscopic physical system isolated (real or mentally) for study, consisting of a large number of particles and not requiring the use of microscopic characteristics of individual particles for its description[2], “a part of the Universe that we select for study”[3]. The unit of measurement for the number of particles in a thermodynamic system is usually the Avogadro number [4] (approximately $6 \cdot 10^{23}$ particles per mole of substance), which gives an idea of what order of magnitude we are talking about. There are no restrictions on the nature of the material particles that form a thermodynamic system: these can be atoms, molecules, electrons, ions, photons, etc.[6]. Any earthly object visible with the naked eye or with the help of optical instruments (microscopes, spotting scopes, etc.) can be classified as a thermodynamic system: “Thermodynamics deals with the study of macroscopic systems, the spatial dimensions of which and their lifetime are sufficient to carry out normal measurement processes.” [5]. Conventionally, macroscopic systems include objects with sizes from 10^{-7} m (100 nm) to 10^{12} m. The convention of the lower limit is due, among other things, to the fact that for thermodynamics it is not the size of the object that is important, but the number of particles that form it. A cube of an ideal gas with an edge of 100 nm under normal conditions contains about 27,000 particles.

The working fluid, the idea of which is used in technical thermodynamics, is an example of a thermodynamic system.

From a thermodynamic point of view, an absolutely solid body is a single particle and for this reason, regardless of its size, it does not belong to thermodynamic systems.

Galactic and metagalactic systems are not thermodynamic.

Any part of a thermodynamic system is called a subsystem.

To describe a thermodynamic system, macroscopic parameters are used that characterize not the properties

of its constituent particles, but the properties of the system itself: temperature, pressure, volume, magnetic induction, electrical polarization, mass and chemical composition of components, etc.

Each thermodynamic system has boundaries, real or conditional, separating it from the environment, which means all bodies not included in the thermodynamic system. Sometimes, instead of the environment, they talk about a thermostat [5], i.e., a medium with such a high heat capacity that its temperature does not change during heat exchange with the system under study. By default, it is assumed that the environment is large enough and therefore its parameters do not depend on the processes occurring in the system under consideration. In addition, it is usually assumed that the environment is in a state of thermodynamic equilibrium and its characteristics do not depend on time and spatial coordinates.

It is important that the composition of the thermodynamic system includes all particles present in the region of space allocated for study. The fact is that in thermodynamics, sometimes a real physical system is mentally divided into independent subsystems of objects with special properties, and the same volume is considered as occupied simultaneously by two or more virtual quasi-independent (weakly interacting with each other) partial subsystems of particles of different nature (for example, a gas mixture is characterized by the partial pressures of its constituent gases; in gas plasma there are simultaneously ions and free electrons with their significantly different partial temperatures - ion and electron; subsystems of phonons and magnons are distinguished in the crystal; The subsystem of nuclear spins of a paramagnetic substance is characterized by its own partial spin temperature, which can take negative values on the Kelvin scale). This formal technique allows you to introduce partial characteristics for the subsystem of particles under consideration, which are not necessarily directly related to the physical system as a single whole (see, for example, Negative absolute temperature).

Thermodynamic systems are the subject of study in thermodynamics, statistical physics and continuum physics.

Methods. Systems are distinguished by internal processes using the following methods:

- passive, in which there is a redistribution of available energy, for example thermal, tending to an equilibrium thermodynamic state;
- active, in which one type of energy is converted into another, for example chemical into thermal, tending to a non-equilibrium thermodynamic state

Based on the nature of interaction with the environment, systems are distinguished:

- isolated, unable to exchange either energy or matter with the external environment;
- adiabatically isolated, not capable of exchanging matter with the external environment, but allowing the exchange of energy in the form of work. Exchange of energy in the form of heat is excluded for such systems;
- closed, unable to exchange matter with the external environment, but capable of energy exchange with the environment;
- open, capable of exchanging matter (and, therefore, energy) with other systems (external environment);
- partially open, exchanging matter with the external environment, but not all constituent substances take part in material exchange (for example, due to the presence of semi-permeable partitions).

Results. According to the state parameters used for the thermodynamic description of the system, they are distinguished: simple systems, simple open systems and complex systems.

A simple system (simple body, thermal deformation system) is an equilibrium system whose physical state is completely determined by the values of two independent variables - functions of the state of a simple body, for example, the values of temperature and specific volume or pressure and specific volume.

Simple bodies are isotropic bodies (isos - equal, tropos - direction, in general - equality of the characteristics of the state and physical properties of the body at all its points and in all directions), in particular: gases, vapors, liquids and many solids that are in thermodynamic equilibrium and not subject to surface tension, gravitational and electromagnetic forces and chemical transformations. Studies of simple bodies in thermodynamics are of the greatest theoretical and practical interest.

Simple open systems differ from simple systems in their ability to exchange substance with the environment. For a thermodynamic description of such systems with independent components, independent state parameters are required, including the mass (amount of substance, number of particles) of each independent component;

Complex systems are all thermodynamic systems that do not fall within the definitions of simple systems and simple open systems. Complex systems usually include dielectrics, magnets, superconductors, elastic solids, phase interfaces, systems in a gravitational field and in a state of weightlessness, electrochemical systems, and equilibrium thermal radiation. Some authors also include simple open systems among complex ones. For a thermodynamic description of such systems as an elastic rod/thread or spring, phase interface,

thermal radiation, only one independent state parameter is needed.

The figure shows one of the options for classifying thermodynamic systems (Fig. 1).

The figure shows one of the options for classifying thermodynamic systems (Fig.

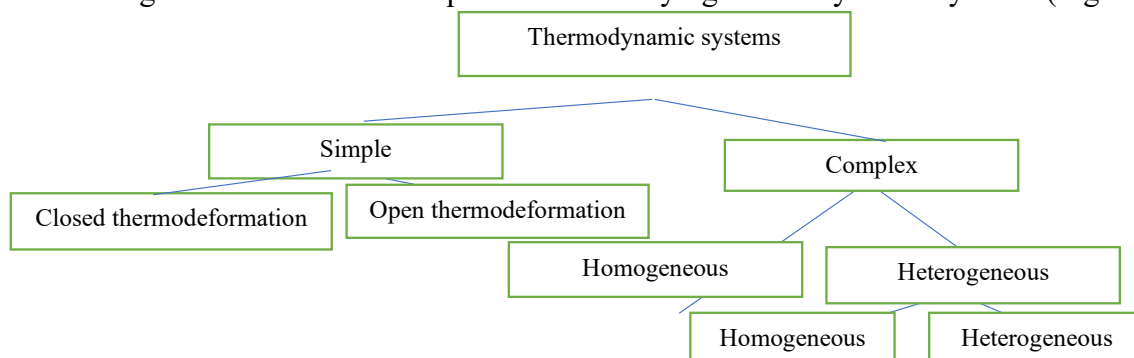

Рис. 1. Классификации термодинамических систем

This means that if the substances included in the system in the considered range of conditions (pressure, temperature) do not chemically interact with each other, then the system is called physical. If the substances of the system react with each other, then they speak of a chemical system.

Discussion. The actual isolation of a thermodynamic system from the environment is carried out through walls (interfaces, partitions, shells): movable and stationary, permeable and impermeable to matter (there are also semi-permeable partitions). The Dewar flask (Fig. 2) is a good example of an adiabatic (thermal insulating) shell. A partition that does not interfere with heat exchange, that is, is not adiabatic, is called diathermic (heat-permeable).

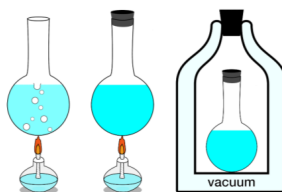

Fig. 2. A liquid in a flask without a stopper is an open system, the boundaries are formed by the walls of the flask and the liquid-atmosphere interface; the contents of a flask closed with a stopper are a closed system, the boundaries of the system are the walls of the flask and the stopper; the contents of a flask placed in a Dewar flask and closed with a stopper - an isolated system

Since for open systems the interpretation of the concepts of “work” and “heat” loses its unambiguity, the idea of adiabaticity loses its definiteness. In order to restore certainty and maintain the equivalence of the idea of adiabatic insulation as prohibiting heat exchange, and adiabatic insulation as allowing energy exchange only in the form of work, for open systems a third form of energy transfer is added to heat and work - the energy of redistribution of the masses of the substances composing the system, and the properties of adiabatic shells are supplemented with the requirement that the shell is impermeable to the substance. Unfortunately, this method of restoring the unambiguous interpretation of the concept of “adiabaticity,” which is widely used in technical thermodynamics, simultaneously makes the concept of adiabaticity useless from a practical point of view in the case of open systems, so the concept of “adiabaticity” is not used in the chemical thermodynamics of such systems.

Conclusion. And so, in a thermodynamic system, it is called homogeneous if there are no interfaces between any of its parts and, therefore, the properties of the system continuously change from point to point. A homogeneous system with identical properties at any point is called homogeneous. Examples of homogeneous systems are solutions (gas, liquid and solid). A gas phase of great extent along the gradient of the gravitational field (for example, the earth’s atmosphere on a cloudless and windless day) is an example of a heterogeneous homogeneous phase.

In thermodynamic systems it is called heterogeneous if it consists of several homogeneous parts with different properties (Fig. 3). On surfaces separating homogeneous parts of a heterogeneous system, at least one thermodynamic property of the substance changes abruptly. Often (but not always) the interface is visible.

The homogeneous part of a heterogeneous system is called a phase. Less strictly, but more clearly, phases

are called “homogeneous parts of the system, separated from the remaining parts by visible interfaces.” An example is the “ice - water - moist air” system. A homogeneous system contains only one phase; a heterogeneous system consists of two or more phases. The number of phases in a heterogeneous system obeys the Gibbs phase rule (Fig. 4). The same substance in a solid state of aggregation can have several phases (orthorhombic and monoclinic sulfur, gray and white tin, etc.).

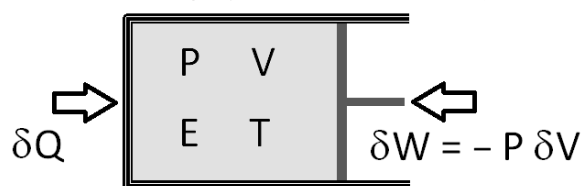

Fig. 3. The simplest closed thermal deformation system - gas in a cylinder with a piston

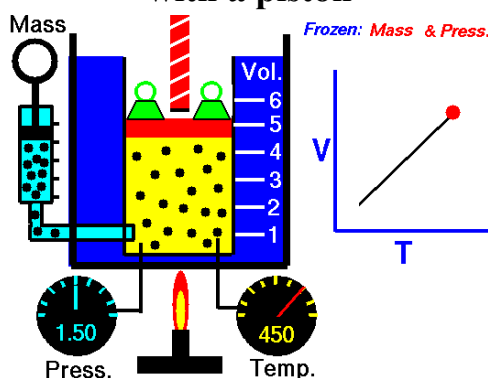

Fig.4. Gas in a cylinder with a piston is a closed thermal deformation system; everything outside the yellow-colored space is the external environment

LITERATURE

1. Кириллин В. А., Сычев В. В., Шейндлин А. Е. Техническая термодинамика. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд. дом МЭИ, 2008. — 496 с. — ISBN 978-5-383-00263-6.
2. Кириллин В. А., Сычев В. В., Шейндлин А. Е. Техническая термодинамика. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд. дом МЭИ, 2008. — 496 с. — ISBN 978-5-383-00263-6.
3. Воронин Г. Ф. Основы термодинамики. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 192 с.
4. Базаров И. П. Термодинамика. — М.: Высшая школа, 1991. — 376 с. — ISBN 5-06-000626-3.
5. Герасимов Я. И., Древинг В. П., Еремин Е. Н. и др. Курс физической химии / Под общ. ред. Я. И. Герасимова. — 2-е изд. — М.: Химия, 1970. — Т. I. — 592 с.
6. Румер Ю. Б., Рывкин М. Ш. Термодинамика, статистическая физика и кинетика. — 2-е изд., испр. и доп. — Новосибирск: Изд-во Носиб. ун-та, 2000. — 608 с. — ISBN 5-7615-0383-2.

BO‘LAJAK ARAB TILI O‘QITUVCHISINING PEDAGOGIK KOMPETENTSIYASINING TUZILISHI

Kadirova Madinabonu Turgunovna

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi «Arab tili va adabiyoti al-Azhar» kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy o‘qituvchi pedagogik kompetentsiyasini tarkibiy qismlari, ularning har birini tafsilotlari, pedagogika va psixologiya fanlari bilan bog‘liqligi, o‘rganilayotgan mavzuga qiziqishni rivojlantiruvchi psixologik-pedagogik shart-sharoitlar, mashg‘ulotlarni darajalarda rejalashtirish, ta’limni boshqarish, auditoriyani boshqarish texnikasini o‘zlashtirish, ta’limni baholash, zamonaviy o‘qishda talabalarga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyilini amalga oshirish, talabalarining faolligi va faoliyatga jalb qilish, ularning ehtiyojlari va ko‘nikmalarini hisobga olgan holda moslashuvchanlik, talabalarni o‘z-o‘zini va o‘zaro baholashga undash, o‘quv jarayonini loyihalashtirish

Kalit so‘zlar: kompetensiya, usul, zamonaviy texnologiya, psixologiya, boshqarish, baholash, talabalarga yo‘naltirilgan ta’lim, rejalashtirish, fonetika, grammatika, lug‘at

СТРУКТУРА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ АРАБСКОГО ЯЗЫКА

Кадырова Мадинабону Тургуновна,

Международная исламская академия Узбекистана

Преподаватель кафедры «Арабский язык и литература аль-Азхар»

Аннотация: В статье описываются компоненты педагогической компетенции современного учителя, детали каждого из них, их связь с дисциплинами педагогики и психологии, психолого-педагогические условия, развивающие интерес к изучаемому предмету, планирование занятий по уровням, овладение приемами управления образованием, управление аудиторией, оценка образования, реализующего принцип личностно-ориентированного образования в современных условиях, поощрение учащихся к самооценке и взаимооценке, проектирование учебного процесса

Ключевые слова: компетенция, метод, современные технологии, психология, управление, оценка, личностно-ориентированное образование, планирование, фонетика, грамматика, лексика

THE STRUCTURE OF THE PEDAGOGICAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER OF THE ARABIC LANGUAGE

Kadyrova Madinabonu Turgunovna,

International Islamic Academy of Uzbekistan, Teacher of the Department «Al-Azhar Arabic Language and Literature»

Annotation: The article describes the components of the pedagogical competence of a modern teacher, the details of each of them, their connection with the disciplines of pedagogy and psychology, psychological and pedagogical conditions that develop interest in the subject being studied, planning classes by levels, mastering educational management techniques, audience management, evaluation of education that implements the principle of personality-oriented education in modern conditions, encouragement students' self-assessment and mutual assessment, design of the educational process

Keywords: competence, method, modern technologies, psychology, management, assessment, personality-oriented education, planning, phonetics, grammar, vocabulary

Качество современного образования зависит от уровня профессиональной подготовки преподавателя. Квалификация преподавателя иностранного языка имеет свои особенности, поскольку помимо знания лексики и грамматики учащиеся приобретают знания о культуре стран, развивают память и мышление, учатся работать в группе и постоянно коммуникативно общаться друг с другом на занятиях. Компетенция современного учителя - это способность учителя создавать образовательные условия, гарантирующие успех в обучении каждому ученику путем развития личностных, интеллектуальных и творческих способностей в рамках современных социально-экономических реалий. Соответственно, компоненты педагогической компетенции преподавателя арабского языка состоят из:

- знания в области смежных наук (педагогика, психология и т.д.); Знание методов преподавания арабского языка;

- планирование занятий на уровнях: (а) обучение; (б) последовательность обучения; (в) программы (постановка образовательных целей, выбор ресурсов, составление последовательности заданий,

обдумывание, оценка прогресса учащихся);

- образовательный менеджмент (умение преодолевать трудности, адаптироваться к ситуации в аудитории, овладевать приемами управления аудиторией);
- ориентированное на учащихся образование (гибкость, учитывающая активность и вовлеченность учащихся в деятельность, их потребности и навыки);
- образовательная оценка (отбор объектов, подбор/создание инструментов оценки и критериев оценивания, применение различных форм оценивания, поощрение обратной связи, мотивация учащихся к само и взаимооценке, использование различных стратегий исправления ошибок).

Как известно, психолого-педагогические знания - это информация из педагогики и психологии о сути работы учителя, особенностях педагогической деятельности и общения, личности учителя, психологическом развитии учащихся, их возрастных особенностях и т.д., каждый учитель должен быть знаком с предметами педагогики и психологии и знаю, как их применять. Дело в том, что высокий уровень психолого-педагогического мастерства позволяет молодому учителю и опытному специалисту применять различные методы и подходы, обходя скрытые и очевидные психологические «подводные камни», с которыми учителя так или иначе сталкиваются на своем пути. Психолого-педагогическая подготовка учителя заключается в методологических основах педагогики, законах социализации и личностного развития; знании законов анатомического, физиологического и психического развития молодежи. Уровень профессиональной успешности преподавателя во многом обусловлен его умением ставить цели и задачки в соответствии с индивидуальными особенностями учащихся, знанием особенностей и возможностей учащихся, которые позволяют им получать самые высокие академические результаты. Активизируя психические особенности студентов, будущий учитель может добиться хороших результатов. Собранные научные данные позволяют понять, как развивается ученик, что происходит с ним от младенчества до взрослой жизни. В процессе обучения мы, прежде всего, обращаемся к органам чувств, которые являются его «зеркалами мира». К.Д.Ушинский писал: «Учитель, который хочет прочно удержать что-то в памяти детей, должен позаботиться о том, чтобы у детей было задействовано как можно больше органов чувств». возможно — зрение, слух, мышечные движения и даже, если возможно, обоняние и вкус.»

Психолого-педагогические условия, развивающие интерес к изучаемой теме:

1. Организация обучения, при которой студент участвует в процессе самостоятельного исследования и «открытия» новых знаний, решает задачи проблемного характера.
2. Разнообразная воспитательная работа. Однообразная информация и методы выполнения монотонной работы быстро приводят к скуке.
3. Понимание необходимости, важности, целесообразности изучения данной темы и отдельных ее разделов.
4. Чем больше новый материал соответствует ранее приобретенным знаниям, тем он интереснее для читателей.
5. Очень сложный и очень легкий материал не вызывает интереса.
6. Чем чаще проверяется и оценивается работа студента (в том числе и его самого), тем интереснее будет ее выполнение.

Занятия по арабскому языку планируются в соответствии с оценками учащихся (A1, A2, B1, B2). В связи с этим существует ряд требований к современному уроку иностранного языка: в хорошо оборудованной аудитории хорошо организованный урок должен иметь хорошее начало и окончание; будущий учитель должен планировать свою деятельность и деятельность студентов, четко формулировать тему, цель, задачи урока урок должен быть проблемным и развивающим: будущий учитель сам знает, как; будущий учитель организует проблемные и поисковые ситуации, активизирует деятельность студентов; подводит итоги самим студентам; максимальная креативность и сотворчество; здоровье; в центре внимания урока - студенты; учет уровня и возможностей студентов, учет таких аспектов, как профиль класса, желание, настроение студентов. В связи с этим стоит отметить ряд особенностей урока иностранного языка, которые следует учитывать при планировании урока: 1. Практический ход урока. На уроке будущий учитель арабского языка формирует у студентов навыки и умения использовать арабский язык как средство общения. 2. Коммуникационная среда. Занятия по коммуникации могут быть успешно проведены только в условиях, когда преподаватель и учащиеся являются речевыми партнерами. 3. Единство целей. Урок арабского языка должен одновременно решать ряд задач. В ходе курса проводится работа по развитию навыков в различных аспектах языка (фонетика, грамматика, словарный запас) и различных видах речевой деятельности (аудирование, чтение, разговорная речь, письмо). Однако при планировании урока выделяется одна главная практическая цель. Остальные цели можно определить как задачи, благодаря их решению обеспечивается достижение главной практической цели. Формирование цели должно быть четким. В этом случае правильными

будут следующие формулы цели: «формирование лексических навыков», «развитие техники чтения», «развитие монологических навыков».

Самой важной задачей для любого будущего учителя является мотивация к изучению арабского языка. У некоторых студентов возникают определенные трудности при изучении арабского алфавита и его звуков, а также при изучении взаимосвязи букв со звуками. Многие студенты жалуются, что они не могут распознать арабскую речь при прослушивании аудиофайла. Одной из очень проблемных областей является стереотип, который складывается в сознании многих студентов по разным причинам: «У меня нет способностей к изучению иностранных языков. - Я не думаю по-арабски. Мы можем выучить много интересной и красивой лексики, освоить сложную грамматику, но если мы не начнем мыслить как носители языка, у нас возникнут проблемы с тем, как произнести ту или иную вещь по-арабски, чтобы это звучало по-арабски. И этот процесс занимает много времени. Чтобы научиться мыслить по-арабски, в дополнение к автоматическому запоминанию отдельных слов, вам нужно выучить фразы, фразеологизмы, а иногда и целые темы. Затем, со временем, в вашем сознании складывается четкий образ менталитета носителей арабского языка, и вы учитесь думать и выражать свои мысли на арабском языке. Трудность запоминания иностранных слов не вызывает трудностей в том, чтобы постоянно забывать уже выученные слова и умножать их позже при написании. Это состояние знакомо многим учителям. Мы часто сталкиваемся с ситуацией, когда студент учит слова дома, готовится к уроку, но сейчас он не может увеличить даже одну простую лексическую единицу. Это происходит потому, что студенты привыкли просто запоминать слова, не используя их впоследствии на практике. Обычно это заканчивается тем, что основная масса слов быстро становится пассивной частью словарного запаса студентов или полностью забывается. Чтобы избежать этого, полезно составлять фразы и даже простые предложения с новыми словами на уроках и дома, попутно изучая новый словарный запас, чтобы посмотреть, как они ведут себя в речи. Еще одним препятствием для студентов может быть недостаток словарного запаса. Для многих студентов невозможно не упомянуть о некоторых психологических проблемах, которые так или иначе возникают. Именно он приводит к боязни ошибок и, как следствие, значительно замедляет процесс обучения. Вы не можете научиться бегать, не научившись ходить, но помните, сколько раз нам нужно упасть, прежде чем научиться стоять, а не ходить (или смотреть на маленьких детей). Обычными спутниками страха совершить ошибку являются страх показаться примитивным и страх непонимания (иногда — это встречается у меньшего числа людей — страх непонимания). Преодоление языкового барьера связано с демонстрацией того, что вы не знаете языка, совершением ошибок, страхом сказать что-то не то. Преодолевая языковой барьер, прежде всего, устраняя недостаток речи, он исчезнет не сразу, но вы начнете более уверенно общаться с другими людьми. Нет ничего постыдного в том, что человек совершает ошибки, когда он не говорит на своем родном языке.

В арабском языке существует два типа управления уроками: управление коммуникацией и управление учебным процессом. Первый предполагает равноправие, то есть процесс управления осуществляется по схеме «субъект-подчиненный», а не «субъект-объект», а также оказывает целенаправленное воздействие на формирование определенных личностных качеств и свойств. Последнее подразумевает четкое планирование своей деятельности, наличие стандарта в образовательном процессе, где общение осуществляется на уровне «субъект-объект». Субъект (учитель) создает условия для другого субъекта (ученика), который только координирует действия ученика и не получает за него знания. Часто в этом случае взаимодействие, наблюдаемое в классе (между учителем и учениками), направлено на выполнение механического или принудительного запоминания, которое очень жестко контролируется. В нем уделяется много внимания повторению и подражанию. В то же время роль преподавателя часто сводится к роли «тренера», «менеджера». Менеджмент всегда должен иметь ориентированный на человека подход, который рассматривает студента как главную ценность, в то время как педагогическая деятельность направлена в первую очередь на создание условий для развития его личности.

Реализация принципа личностно-ориентированного образования предполагает оптимальный способ проектирования и организации образовательного процесса: - основное внимание уделяется организации различных видов деятельности педагогов; - учитель выступает в роли педагога-менеджера, а не транслятора образовательной информации; - информация используется как средство организации деятельности, а не цели обучения; - студент действует как субъект. Кроме того, личностно-ориентированный подход предполагает перераспределение полномочий субъекта в образовательном процессе, что приводит к изменению взаимоотношений между преподавателем и студентом - оба становятся субъектами образовательного процесса.

Студенты должны использовать следующие компетентностные технологии в процессе преподавания арабского языка: проектный метод; развитие критического мышления посредством чтения и письма; дискуссионный метод, игровые технологии (языковые игры, ролевые игры, драматизация);

проблемные дискуссии; интерактивные образовательные технологии (в парах, малых группах), сценарно-контекстуальные технология; модульная образовательная технология. Компетентностный подход в первую очередь привносит не осведомленность студента, а умение решать проблемы, поэтому технологии формирования профессиональной компетентности должны быть практико-ориентированными и, как следствие, формировать у студента способность действовать, решать профессиональные задачи. Компетентностный подход также уделяет большое внимание самостоятельной работе студентов, которая включает в себя выполнение домашних заданий с использованием рекомендованных ресурсов по теме классных занятий, а также подготовку докладов и рефератов с использованием дополнительной литературы. Таким образом, рост профессиональных навыков студента предполагает не только выполнение инструкций, но и самостоятельный поиск наиболее эффективных методов обучения.

Вместо заключения мы скажем, что, на наш взгляд, необходимо разработать модель педагогической компетенции будущего учителя арабского языка, которая позволяет достоверно, реально и объективно оценивать компетенции учителя арабского языка во всей их многогранности, при этом развитие компонентов компетенции может стать первым шагом к его развитию.

Список использованной литературы:

Соловова Е.Н., Боголепова С.В. «Компетенции преподавателя иностранного языка и инструменты их оценки», Иностранные языки в высшей школе №4(43), Рязань-2017. стр75

Сергеев А.Г. «Компетентность и компетенция в образовании» монография Владимир-2010. С-14

Карабаев Б.Б. «Формирование коммуникативно-методической компетенции будущего учителя английского языка средствами модульно-рейтинговой технологии обучения»: дисс: 13.00.02 – Теория и методика обучения и воспитания (иностранные языки) (педагогические науки), Душанбе - 2017

<https://privetstudent.com/diplomnyye/pedagogika/3685-organizaciya-studentocentrirovannogo-obucheniya-v-universitetskom-obrazovanii.html>

<https://infourok.ru/trudnosti-voznikayuschie-v-processe-izucheniya-inostrannogo-yazyka-1666796.html>

<https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2019/12/21/planirovanie-uroka-inostrannogo-yazyka>

<https://infourok.ru/statya-znachenie-psihologo-pedagogicheskikh-znanij-v-rabote-uchitelya-5224522.html>

TEKNOLOGIYA FANI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KREATIV YONDASHUVINI LOYIHALASH USULLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Kadirova Nilufar Mirzaakbarovna

Namangan viloyati pedagoglari yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi Maktabgacha boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrasini mudiri, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat va jamiyatimiz oldida yechimini kutayotgan muammolarga kreativ yondashadigan malakali kadrlarni tayyorlash masalasining dolzarbligi, texnologiya fani darslarida o'quvchilarning kreativ yondashuvini rivojlantirish jarayonining mazmun va mohiyatini to'laqonli tushunish uchun "kreativlik", "kreativ fikrlash", "kreativ yondashuv" kabi tushunchalarga tadqiqotchilar tomonidan berilgan ilmiy farazlarning qiyosiy tahlili, texnologiya fanidan mahsulotlarni loyihalash va tayyorlash mashg'ulotlarida o'quvchilarning kreativ yondashuvini loyihalash usullari asosida rivojlantirishning amaliy-metodik ahamiyati va tashkiliy-pedagogik asoslari haqida ilmiy farazlar bayon qilingan. O'quvchilarda loyihaviy-texnologik ko'nikma va malakalari mazmunini aniqlash, ularda loyihaviy-texnologik ko'nikma va malakalarni shakllantirish, o'quvchilarning mehnatga nisbatan kreativ munosabatini shakllantirish asosida mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ilmiy-texnik dunyoqarashini kengaytirish, bilim olish faoliyatini faollashtirish uchun mos sharoitlar yaratish, texnologiya fani darslarida o'quvchilarni texnik loyihalash va badiiy loyihalash jarayoniga tayyorlash masalalari atroflicha ochib berilgan. Bundan tashqari texnologiya fani darslarida 5-7-sinf o'quvchilariga loyihalash elementlarini o'rgatishda ularning kreativ yondashuvlarini rivojlantirishning algoritmik bosqichlari, o'quvchilarga loyihalash usullarini o'rgatishdagi muammolar, bu muammolarni yechimini topishga qaratilgan amaliy-metodik tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar va tushunchalar: Servis, loyihalash, eskiz, loyihalash elementlari, texnologik hujjatlar, texnik loyihalash, badiiy loyihalash, texnologik usul, loyihaviy-texnologik tizim.

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО ПОДХОДА УЧЕНИКОВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ НА ОСНОВЕ МЕТОДОВ ДИЗАЙНА

Кадирова Нилуфар Мирзаакбаровна, док. фил. пед. наук(PhD),

Заведующий кафедры методики дошкольного, начального и специального образования Национального центра по обучению педагогов новым методикам Наманганской области

Аннотация: В данной статье в полной мере рассмотрена актуальность вопроса подготовки квалифицированных кадров, способных креативно подходить к проблемам, стоящим перед государством и нашим обществом, содержание и сущность процесса развития креативного подхода учащихся на уроках технологии. Основное внимание будет уделено таким понятиям, как «креативность», «креативное мышление», «креативный подход», сравнительный анализ научных гипотез, выдвигаемых исследователями, научные гипотезы о практическо-методической значимости и организационно-педагогических основах развития креативного подхода учеников на основе дизайна, методы проектирования и изготовления изделий по технологии. Определить содержание проектно-технологических навыков и квалификации учеников, сформировать у них проектно-технологические навыки и квалификацию, развивать способность самостоятельного мышления на основе формирования креативного отношения учеников к труду, расширять их научно-технические способности, мировоззрение, для активизации деятельности по приобретению знаний. Подробно излагаются вопросы создания подходящих условий, подготовки учащихся к процессу технического проектирования и художественного проектирования на уроках технологии. Кроме того, были даны алгоритмические этапы развития креативных подходов учащихся 5-7 классов на уроках технологии при обучении элементам дизайна; рассмотрены проблемы обучения учащихся методам проектирования, а также даны практически-методические рекомендации, направленные на поиск решения этих задач.

Ключевые слова: Сервис, проектирование, эскиз, элементы дизайна, технологическая документация, технический проект, художественный дизайн, технологический способ, конструкторско-технологическая система.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE APPROACH IN TECHNOLOGY LESSONS BASED ON DESIGN METHODS

N.M.Kadirova, Namangan regional national center of teaching new methodologies to teachers, head of the Department of Pre-School, Primary and Special Education Methods, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)

Abstract: In this article, in order to fully understand the relevance of the issue of training qualified

personnel capable of creatively approaching the problems facing the state and our society, the content and essence of the process of developing the creative approach of students in technology lessons, we will focus on such concepts as «creativity», «creative thinking», «creativity approach», a comparative analysis of scientific hypotheses put forward by researchers, scientific hypotheses about the practical and methodological significance and organizational and pedagogical foundations of the development of students' creative approach based on design, methods of designing and manufacturing products using technology. To determine the content of students' design and technological skills and qualifications, to form their design and technological skills and qualifications, to develop the ability of independent thinking based on the formation of students' creative attitude to work, to expand their scientific and technical abilities, worldview, to activate knowledge acquisition activities, the issues of creating suitable conditions, preparing students for the process are described in detail technical design and artistic design in technology lessons. In addition, the technology lessons provided algorithmic stages of the development of creative approaches of students in grades 5-7 when teaching design elements, problems of teaching students design methods, as well as practical and methodological recommendations aimed at finding solutions to these problems.

Keywords: Service, design, sketch, design elements, technological documentation, technical project, artistic design, technological method, design and technological system.

Bugungi globallashuv davrida jahon pedagogikasi oldida turgan muhim masalalardan biri nafaqat bilimli, balki kreativ tafakkur sohibi bo'lgan shaxsni shakllantirish, ularning kreativ yondashuvlarini rivojlantirish yo'llari, usullari va vositalarini izlash asosiy muammolardan hisoblanadi. Hozirgi to'rtinchi sanoat inqilobi muhitida fan-texnika sohasidagi innovatsion o'zgarishlar jarayoni ta'lim oluvchilarda kreativ yondashuvlarni rivojlantirish orqali ularning bilish faolligini oshirish, turli vaziyatlarda to'g'ri va aniq qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish hal qilinishi zarur bo'lgan pedagogik muammolardan ekanligini ko'rsatmoqda.

Dunyoda kuzatilayotgan o'zgarishlar va taraqqiyot yangilanishlari mamlakatimiz ta'lim tizimi oldiga ham bir qator vazifalar qo'ymoqda. Jumladan, O'zbekistonni yanada rivojlantirish uchun biz "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasi ostida istiqbol rejalar tuza oladigan va amalga oshiradigan, davlat va jamiyatimiz oldida yechimini kutayotgan muammolarga kreativ yondashadigan malakali kadrlarni kamol toptirishimiz ustuvor vazifalardandir. Bugungi kunda mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan yangilanishlarning barchasi ta'lim-tarbiya ishlarini yangi dasturlar asosida yuqori darajaga ko'tarishga, fikrlash doirasi keng, muammoli vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qila oladigan, kreativ fikrlaydigan o'quvchilar tayyorlashga qaratilgan.

Texnologiya fani darslarida o'quvchilarning kreativ yondashuvini rivojlantirish jarayonining mazmun va mohiyatini to'laqonli tushunish uchun dastlab "kreativlik", "kreativ fikrlash", "kreativ yondashuv" kabi tushunchalarning ma'nosini anglab olish talab etiladi.

Faylasuflarning fikricha, kreativlik – bu bir vaqtning o'zida sub'yektning o'ziga, shu jumladan, tashqi olamga tegishli bo'lgan asl mohiyatdir. Kreativlik, yaratuvchanlik, yuqori ijodkorlik – sub'yektivlik ishtirokisiz amalga oshmaydi va faqat ijodkor shaxsning o'ziga xos xususiyati bilan amalga oshiriladi.

M.A.Xolodnaya, Sun ye Xvang (Soon Ye Hwang) kreativlikni kriteriyalariga originallik, onglik, o'zgaruvchanlik, birlashuvchanlik ham kiradi deb ta'kidlaydilar. Bundan kelib chiqib kreativlikni rivojlantirish va baholash mumkin, noodatiy fikrlash sifatleri kreativlikni intellektidan ajratib turadi.

Kreativlikni zamonaviy tahlili jihatidan Ye.Ilin kreativlik ko'p jihatlilikka ega deb hisoblaydi, uni rivojlantirish uchun "Insonning motivatsion, shaxsiy va kognitiv resurslari bo'lishi kerak" deb fikr yuritadi. T.A.Barisheva va Yu.A.Jigalovalar pedagogikada kreativlikni tizimli (ko'p bosqichli, ko'p o'lchamli) psixik (ruhiy) ta'lim sifatida talqin etib, unga faqatgina intellektual salohiyatni emas, balki motivatsiya, emotsiya, estetik rivojlanish darajasi mavjudligi, kommunikativ parametrlari, kompetentligi va hakovolarni ham kiritadi.

Ken Robinsonning fikriga ko'ra, "kreativlik – o'z qiymatiga ega original g'oyalar majmui" hisoblanadi. Gardner esa o'z tadqiqotlarida bu tushunchani shunday izohlaydi: "Kreativlik shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiymatga ega bo'lishi lozim". Emabaylning nuqtai nazariga ko'ra, kreativlik "muayyan soha bo'yicha o'zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko'nikmalarga ham ega bo'lish" demakdir.

Tadqiqotchi M.N.Gnatko kreativlikni insonning ijodiy imkoniyati, ijtimoiy-ijodiy faolligini namoyon eta olish qobiliyati bilan shartlangan shaxs individlarining qandaydir maxsus xususiyati–xislati deb qaraydi. Ijod tushunchasini belgilashda u faoliyat natija tavsifidan, kreativlikni belgilashda esa sub'yekt shartlilik tavsifidan foydalanadi.

Texnologiya fani darslarida o'quvchilarning kreativ yondashuvini rivojlantirish va ularni kasb faoliyatiga tayyorlashda buyumlarning chizmasini chizishda tasvirlarni yetarli darajada tanlash masalasiga alohida e'tibor berishni taqozo etadi. Ma'lumki, ishlab chiqarish sharoitida tayyorlangan buyumlar ularning

chizmalari bo'yicha nazorat qilinadi. Detalning homashyo holatidan uning tayyor mahsulot darajasiga qadar bosib o'tgan yo'lida chizma va detallar yonma-yon beriladi. Ammo kuzatishlar maktablarda bu soha chetlab o'tilyotganini ko'rsatmoqda. Hatto o'qitish amaliyotiga bag'ishlangan uslubiy tavsiyalarda ham bu masalalar to'laqonli yoritilmaganligini ko'rish mumkin. Shu sababli texnologiya fani darslarida mahsulotlar tayyorlashga oid amaliy mashg'ulotlarni bajarishda va buyumlarni loyihalashda o'quvchilar qiyinchilikka uchramoqda. Bu muammoni hal etish uchun o'qituvchilar mashg'ulotlarni tizimli ishlab chiqishi, amaliy mashg'ulotlarda texnologik hujjatlardan, texnologik xaritalardan va chizmalardan o'rinli foydalanishlari lozim. Bu esa, o'quvchilarni texnologik hujjatlar bilan ishlash, chizmalarni o'qish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini rivojlantiradi hamda kreativ fikrlashga zamin yaratadi.

Texnologiya fani darslarini takomillashtirish, o'quvchilar faoliyatini faollashtirish, ularning kreativ fikrlash, ijodiy qobiliyatlarini o'stirish haqidagi masalalar keyingi vaqtlarda texnik va badiiy loyihalashni o'quv jarayonida qo'llash bilan bog'lab kelinmoqda. Jumladan, texnologiya fani darslarida loyihalash usullaridan foydalanish o'quvchilarning kreativ faolligini oshirish usuli sifatida qo'llanilmoqda. Bu esa o'quv jarayonida amaliy-buyum va umumiy amaliy tizim o'rnida ilg'or loyihaviy-texnologik tizimni qo'llash imkoniyatini beradi. Bunda asosiy e'tibor beriladigan holatlar – buyumni loyihalash, tayyorlanadigan buyumning tuzilishi va qo'llanishini tahlil qilishdan boshlanadi. Har bir ishchi ob'yekt, avvalo, texnika ob'yekti, atrofini o'rab turgan ishlab chiqarish muhiti ob'yekti sifatida qaraladi. Texnologiya fani darslarida loyihalash ishlari o'zining maqsadi va tuzilishi jihatidan politexnika ta'limidagi loyihaviy-texnologiya ishlab chiqarish ta'limi yo'nalishida loyihalovchilar, muhandislar, sozlovchilar, ta'mirlovchilar, dasturchilar va boshqa kasblarni tayyorlashdagi yangi muammoli tahliliy tizimga o'xshab ketadi.

Darslarda loyihalash usullarining qo'llanilishi bevosita o'qitish usuliga borib taqaladi. Pedagogika va psixologiyaga oid adabiyotlar tahlili va texnologiya fani o'qituvchilarining tajribasi shuni ko'rsatadiki, 5-6-7-sinflarda texnologiya fani darslarini loyihaviy-texnologik tizim asosida o'qitilganda quyidagi usullar qo'llaniladi: bayon qilish, suhbat, og'zaki va yozma instruktaaj; o'quv-texnik va ilmiy ommabop adabiyotlar tahlili; dasturlashtirilgan ta'lim va o'quv mashqlari; texnik hujjatlarni o'qish va tuzish (grafik ishlar), loyihalash va texnik masalalar yechish; o'quvchilar taqdimotlarini tayyorlash va muhokama qilish; o'quvchida texnik-loyihalash ishlarini tayyorlash; laboratoriya ishlari; amaliy ishlar; tekshirish-nazorat qilish ishlari.

Texnologiya fani servis xizmati yo'nalishi darslarida o'quvchilarning faolligini, mustaqilligini oshirish va kreativ fikrlashga o'rgatish uchun o'z ishimiz davomida quyidagi talablarga amal qilishga harakat qildik:

1. O'quvchilar gazlama materiallarining xususiyatlarini, ularga ishlov berish, pardoqlash texnologiyasini, ishlatiladigan asbob-moslamalar va shu kabilarning o'ziga xosligini bilishlari lozim. Gazlamaga ishlov berish ishlarini bajarish oldidan laboratoriya ishlari usulidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2. O'quvchilar asta-sekin texnik hujjatlarni tuzish va o'qishni, ulardan mustaqil ish davomida foydalanishni o'rganishlari kerak bo'ladi. Masalan, 4-sinfda murakkab bo'lmagan buyumlarning eskizi va texnik rasmi, 5-sinfda esa buyumlar (fartuk, ro'mol)ning chizmasini loyihalash, modellash usullarining sodda ko'rinishi, 6-7-sinflarda esa kiyimlarni loyihalashning murakkab ko'rinishlari bilan tanishadilar.

Texnologiya fani tizimida loyihalash. Fan, texnika va ishlab chiqarishning rivojlanishi, bir tomondan, ilmiy-texnik ma'lumotlarning o'sishi, bilim, ko'nikma va malaka tizimining murakkablashishiga, ikkinchi tomondan, o'quv-tarbiyaviy ishlar uslubiyotini doimo izchillik bilan hayotga moslashtirishga olib keladi. Bugungi kunda texnologiya fani uslubiyotida o'quvchilarning bilim olishga intilish faoliyatini faollashtirish va kreativ fikrlashga o'rgatishda asosiy rolni texnik va badiiy loyihalashtirish usullari bajarmoqda, degan qarash hukm surmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, o'quv jarayonida loyihalash ikki xil yo'nalishga ega bo'ladi. Birinchi yo'nalish tarafdorlari loyihalash ko'nikmasi va malakasi maktab o'quvchilari uchun texnologiya fanining zaruriy qismi deb hisoblaydi. Ikkinchi yo'nalish tarafdorlari o'quvchilarning loyihalash faoliyatini ularning o'quv ustaxonalari, o'quv xonalaridagi mashg'ulotlarga ijodiy munosabatini tarkib toptirishdan iborat, deb hisoblaydilar. O'quv jarayonida loyihalash to'g'risida bizning nuqtai nazarimiz esa loyihalashni ta'lim va tarbiya ishlarini birgalikda, hamkorlikda olib borish kerak, deb tushunishdan iborat. Loyihalashtirish o'quvchilarga, bir tomondan, politexnik bilimlarni o'rgatish, mehnat ko'nikmalarini shakllantirish omili, ikkinchi tomondan, o'quvchilarning mehnatga ijodiy munosabatlarini shakllantiruvchi vositadir.

Texnik loyihalash deganda, odatda biror buyumni oxirigacha tayyorlash emas, balki uning ko'rinishini, loyihasini qog'ozda yaratish tushuniladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida loyihalash, asosan, kichik modellar va buyumlar asosida bajarilishiga qaramay, ishlab chiqarish usullarini o'zida aks ettiradi.

Loyihalashning ta'limdagi va ishlab chiqarishdagi umumiy qirralari quyidagicha:

Ta'lim va ishlab chiqarish uchun texnik topshiriqni tahlil qilish;

O'xshash chizma, sxema va loyihaviy yechimlar bilan tanishish;

Printsipial sxemani tanlash;

Ishlab chiqarishdagi loyihalash.

Ishlab chiqarishdagi loyihalashda odatda o'z vazifalarini bajaruvchi iqtisodchilar, texnologlar, texniklar, muhandislar, dizaynerlar singari ko'pchilik mutaxassislar jamoasi qatnashadi. Ta'limdagi loyihalashda esa o'qituvchi o'quvchi bilan faoliyatni yo'naltirish, ish natijalarini baholash, loyihaviy yechimlar ko'rinishlarini muhokama qilish borasida to'g'ri va teskari yo'nalishda aloqada bo'ladi. Ishlab chiqarishdagi va ta'limdagi loyihalashning farqlarini hisobga olib, o'quvchilar tomonidan amalga oshiriladigan loyihalash bosqichlarini qarab chiqamiz:

Texnik topshiriq tahlili.

O'xshash loyihaviy yechimlar bilan tanishish.

Ob'yektning sxemalari (printsipial, kinematik, elektrik)ni tanlash.

Texnik rasm va oddiy hisoblarni bajarish.

Ob'yekt loyihasini ishlab chiqish:

a) loyihaning asosiy o'lchamlarini aniqlash;

b) detallar shakli va materialini aniqlash;

v) detallarni biriktirish usullarini tanlash;

g) detal va uning qismlari o'lchamlarini aniqlash.

Detallarning eskizi va ishchi chizmasini tayyorlash.

Loyihani bajarish ishlarini rejalash.

Alohida detallarni tayyorlash.

Buyumni yig'ish va pardoqlash.

Loyihani sinash.

Yuqorida aytilganidek, o'quv jarayonidagi loyihalar ikki yo'nalishga ega, deb qaraladi. Ko'pgina pedagoglar esa birinchi yo'nalish tarafdorlaridir. Bu yo'nalishda detallarning loyihaviy-texnologik usullarini, ularni birlashtirish usullari, materiallar xususiyatlari, ularni shakllantirish usullari, detallarning turlari singari texnik ob'yektlarni tashkillovchilarning harakatlanish printsiplari va tuzilishi to'g'risida bilimlarga ega bo'lishi kifoya, deb qaraladi.

Ikkinchi yo'nalish tarafdorlari o'quvchilar loyihalashning usullari, yo'llari, qoidalari, loyihaning umumiy sxemalarini tanlashni bilish, detallarning shakli, materiallarini tanlab, ularni tayyorlash, biriktirish, o'lchamlarini aniqlash, pardoqlash, ishlov berish usullarini va estetik talablarni qoniqtirish to'g'risidagi bilimga ega bo'lish kerak deb hisoblaydi.

Har ikkala yo'nalish bo'yicha chop etilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning mualliflari o'quvchilar loyihaviy-texnologik ko'nikma va malakalari mazmunini aniqlashga, texnologiya darslarida loyihalash, o'quvchilarda loyihaviy-texnologik ko'nikma va malakalarni shakllantirish va ularning o'quv jarayonidagi rolga asosiy e'tiborni qaratishadi. Lekin bugungi kunda ham o'quv jarayonini faollashtirishda o'quvchilarning mehnatga nisbatan kreativ munosabatini shakllantirish asosida ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish o'zining to'la va yetuk ifodasini topgan emas. Ko'p yillik pedagogik tajribaga ega bo'lgan ilg'or texnologiya fani o'qituvchilarining ishlarini o'rganish, o'zimiz olib borgan tajriba-sinov ishlari natijalari ularning oldiga qo'yilgan mehnat vazifasini bajarishda mustaqilligini rivojlantirish, ilmiy-texnik dunyoqarashini kengaytirish, bilim olish faoliyatini faollashtirish uchun mos sharoitlar yaratish, texnologiya fani darslarini loyihalash orqali olib borilsagina yuqori samara beradi, degan xulosa chiqarishga asos bo'ldi.

Texnologiya fani darslarida loyihalashtirish amaliyotini boshlashdan oldin uning texnologiya fani tizimidagi o'rni va ahamiyatini hamda vazifasini aniqlab olish kerak. Texnologiya fani bo'yicha nazariy darslarda o'quvchilar fanlar asoslarini, texnik ob'yektlar haqida umumiy ma'lumotlarni, o'rgangan ilmiy qoidalarni turmushda qo'llashni o'rganadilar. O'quv ustaxonalaridagi mashg'ulotlarda esa o'quvchilar texnika, texnologiya, ishlab chiqarishni tashkillash, amaliy jarayonlarni bajarish, texnik vazifalarning yechimini topish singari bilim va ko'nikmalarni egallaydilar.

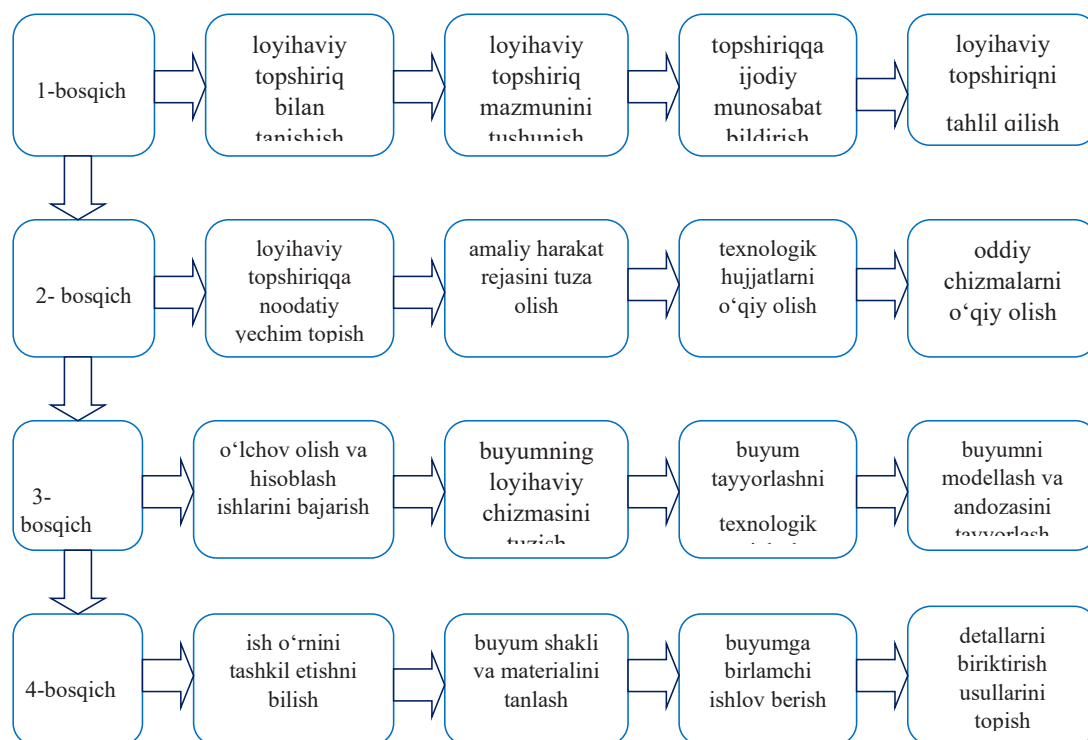
Texnologiya fani tabiiy va aniq fanlar bilan uzviy bog'langan bo'lib, bu fanlar bo'yicha olingan bilimlar o'quv ustaxonalaridagi mashg'ulotlarda aniq texnik ob'yektlarni loyihalashtirish uchun xizmat qiladi. Texnologiya fanida o'quvchilarni loyihalashga o'rgatish ishlarini quyidagi bosqichlarda olib borish maqsadga muvofiqdir (1-rasmga qarang).

1-bosqich. Texnik topshiriq bilan tanishish va uning tahlili. Bu bosqichda o'quvchilar loyihaviy vazifaning yechimini topish uchun kerakli asosiy parametrlarni o'zlashtirishlari kerak. Ijodiy topshiriq tahlili o'quvchilarga buyumning qo'llanish shartlari, ya'ni u nima vazifani bajarish uchun mo'ljallanganligini aniqlash imkonini beradi. Texnik topshiriqdagi loyihalanadigan buyumning loyihaviy yechimini o'quvchilar osonroq topishi uchun o'qituvchi unga o'xshash loyihaning yutuqlari va kamchiliklarini o'quvchilar bilan birga muhokama qiladi.

2-bosqich. Muayyan sinf o'quvchilariga mos shakl va mazmundagi texnik hujjatlarni tayyorlash. Ikkinchi bosqichda o'quvchilar buyumning loyihaviy sxemasini tuzishga kirishadilar. Bunda ikkinchi bosqichni boshlashdan oldin o'quvchilar oddiy chizmalarni o'qish va buyumning loyihaviy sxemalarini tuzishni bilishi

muhim ahamiyatga ega. Buyumning loyihaviy sxemasi davlat standarti talablari asosida tuzilishi shart, faqat shu holdagina sxemani loyihalashtirilayotgan ob'yektni ishlab chiqarishda yaroqli deb hisoblash kerak.

5-7-sinf o'quvchilariga loyihalash elementlarini o'rgatishda ularning kreativ yondashuvlarini rivojlantirishning algoritmik bosqichlari

1-rasm. O'quvchilarni mahsulotlarni loyihalash va tayyorlash ishlariga o'rgatishning amaliy bosqichlari

3-bosqich. Buyum tayyorlashning texnologik rejasini tuzish. Bunda o'quvchilar o'lchov olish va hisoblash ishlari bajarish, buyumning loyihaviy chizmasini tuzish, buyum tayyorlashni texnologik rejalash, buyumni modellash va andozasini tayyorlash kabi amaliy ishlarni bajaradilar.

4-bosqich. Birlamchi ishlov berish va yig'ish sifatini nazorat qilish va sinash. Bu bosqichlarni bajarish davomida o'quvchilardan politexnik ko'nikmalarini ijodiy qo'llash talab qilinadi. Tuzilgan sxema asosida buyumning vazifasi va ishlatilishi to'g'risida yaxshi tasavvurga ega bo'lgan o'quvchilar loyihani ishlab chiqishga kirishib, uning asosiy o'lchamlarini aniqlaydilar, oddiy hisoblarni bajaradilar. Buyumlarning shakli va materialini tanlab, ularni birlashtirish usullarini topadilar. Ta'lim jarayonidagi loyihalashda o'quvchilarga standartning ahamiyati, materiallar, buyumlar yoki mexanizmlarni qo'llash, loyihalashni 30-40%ga aniqlashtirishni, ishlab chiqarishning tannarxini tushirish, eng muhimi buyum sifatini oshirishni doimo ta'kidlab turish muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim tizimidagi loyihalashtirish jarayonini, chizmachilik usullarini, texnik fikrlarni grafik tasvirlar holida ko'rsatishni, yassi tasvirni hajmiy tasvirga aylantirishni yoki hajmiy tasvirni yassi tasvirga aylantirishni, statik va dinamik fazoviy tasavvurlashni bilmasdan turib umuman amalga oshirib bo'lmaydi. Yakuniy bosqichda o'quvchilar o'lchash, hisoblash, rejalash, texnologik vazifalarni bajarish bo'yicha ko'nikmalarini takomillashtiradilar va texnologik ta'lim jarayonida olgan bilimlarini kengaytiradilar.

Ma'lumki, maktab o'quv ustaxonalaridagi mashg'ulotlarning 75-80%i amaliy ishlarga, 20-25%i texnik-texnologik ma'lumotlar va tashkiliy ishlarga ajratiladi. Vaqt bo'yicha bunday "toza" nazariy bilimlar va amaliy mashg'ulotlar uchun bo'linish, bizningcha, o'ta shartli bo'lishi kerak, chunki loyihalashtirish paytida o'quvchilar nazariy qismda o'qituvchi tomonidan aytib ulgurilmagan texnik-texnologik va loyihalash bo'yicha

ma'lumotlarni oladilar. Ilg'or o'qituvchilarning ko'p yillik tajribalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarga loyihalashni o'rgatish jarayoni ijodiy topshiriq ustida ishlash davrida fan asoslari, texnika bo'yicha bilimlari, muammoli vaziyatlarni qo'llash paytida ham amaliy, ham ta'lim jarayonlarini faollashtirmasdan turib amalga oshirib bo'lmaydi.

Muammoli o'qitishni loyihalashda qo'llash o'quvchilarning texnik va badiiy fikrlashini, kreativ (ijodiy) farazlashini takomillashtiradi, ularning mehnatga nisbatan ijodiy munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi va samaradorligini oshiradi. Loyihalashni izchil o'rgatish o'quvchilar tomonidan olingan bilim va egallangan ko'nikmalarni yanada murakkabroq topshiriqlarni bajarishda qo'llash imkoniyatini yaratadi, o'quv jarayonini intellektual mazmun bilan to'ldiradi va kasbiy qiziqishni shakllantiradi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni umumlashtirgan holda shunday xulosa qilish mumkin, ta'lim tizimidagi loyihalash o'quvchilarning texnologiya fanida ijodiy topshiriqlarning yechimini topish va ularni tarbiyalash borasida katta imkoniyatlar paydo qilishidan tashqari, mehnatga ijodiy munosabatini shakllantiradi, fan asoslari bilan bog'lanish, ulardan foydalanish samaradorligini oshiradi, mustahkam texnik bilim va ko'nikmalar hosil qilishga yordam beradi. Shuning uchun ham loyihalashtirish texnologiya fani tizimida o'zining o'rnini mustahkam egallashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. – B. 486.

Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston Strategiyasi" T.: "O'zbekiston", 2021. – B. 457.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. T., 2020. O'RQ-637-son.

Avazboyev A.I., Ismadiyarov Y.U. Kasbiy pedagogika: O'quv qo'llanma – T.: TDPU, 2014. – B. 284.

Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat: O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2003. – B. 194.

Ibragimova G.N. "Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish" mavzusidagi dok. diss. – T.: 2017. – B. 147.

Ishmuhammedov R.J., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: "Iste'dod", 2008. – B. 180.

Kaldibekova A.S., Xodjaev B.X.- O'quvchilarning bilish faolligini oshirish yo'llari. Uslubiy qo'llanma. – T.: TDPU, 2006. – B. 159.

Karimov I. O'quvchilar ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishning uyg'unlashgan texnologiyalari: Monografiya. T.: "Adabiyot uchqunlari", 2020. – 194 b.

Tilakova M. Yuqori sinf o'quvchilarining kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. –T.: "Fan", 2016. – B. 172.

Sharipov Sh.S. O'quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlashning nazariyasi va amaliyoti: Ped. fan.dok. diss. T., 2012. – B. 308.

Gardner H. Creativity, wisdom and trusteeship. Exploring the Role of Education. – Amazon, 2007. – pp. 200.

Torrance E.Paul (Ellis Paul). The manifesto: a guide to developing a creative career. Westport, Conn.: 2022. Ablex Pub. ISBN 978-0313011863.

<http://trinitki.ru>

<http://www.school.edu.ru>.

www.tdpu.uz

www.wikipedia.org

SHARQ YAKKAKURASHLARI ORQALI YOSHLARNI BARKAMOL SHAXS ETIB TARBIYALASHNING ZARURATI

*Kambarov Nodirjon Sattarovich,
University of Business and Science nodavlat oliy ta'lim muassasasi Pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD).*

Annotatsiya: ushbu maqolada Sharq yakkakurashlari orqali yoshlarni barkamol shaxs yani jismoniy, ryhiy, estetik, axloqan yetuk shaxslar etib tarbiyalashning zarurati, omillari, yechimlari to'g'risida fikrlar bildirilgan va muhimligi nazarda tutilgan. Sharq yakkakurashlari ta'limotlari muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. O'zbekistonda va dunyoda sog'lom turmush tarzi shakllantirish, o'quvchi-yoshlarni Sharq yakkakurashlariga bo'lgan qiziqishlari rivojlantirish mezonlari tahlili qilindi va mezonlar bilan solishtirildi. Sharq yakkakurashlari bo'yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: Sharq yakkakurashlari, barkamol shaxs, sog'lomlashuv, sog'lom fikrlash, shakllantirish, tarbiyalash, xulq, xatti-xarakat, muhit, munosabat, rivojlantirish, holat, umuminsoniy qadriyatlar.

НЕОБХОДИМОСТЬ ВОСПИТАТЬ МОЛОДЕЖИ ЦЕННОСТНЫМИ ЛИЧНОСТИ ЧЕРЕЗ ВОСТОЧНЫЕ ЕДИНОБОРСТВА

*Камбаров Нодирджон Саттарович
Университет бизнеса и науки негосударственное высшее учебное заведение. Доктор философии
педагогических наук (PhD).*

Аннотация: в данной статье обсуждаются необходимость, факторы и пути решения проблемы воспитания молодых людей как зрелых личностей, т.е. физически, умственно, эстетически и морально зрелых личностей посредством восточных боевых искусств, и указывается их важность. Будут обсуждаться учения восточных боевых искусств. Описаны ее основные структурные факторы и части. Проанализированы и сопоставлены критерии формирования здорового образа жизни в Узбекистане и мире, развития интереса студентов к восточным боевым искусствам. Были даны рекомендации по восточным боевым искусствам.

Ключевые слова: восточные боевые единоборства, всесторонняя личность, здоровье, здоровое мышление, формирование, воспитание, поведение, окружающая среда, отношение, развитие, государство, общечеловеческие ценности.

THE NEED TO EDUCATE THE YOUNG PEOPLE TO BE COMPLETE PERSONS THROUGH EASTERN ARTS

*Kambarov Nodirjon Sattarovich
Head of the department of the University of Business and Science non-state higher educational
institution, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences.*

Annotation: in this article, the necessity, factors, and solutions of educating young people as mature individuals, i.e. physically, mentally, aesthetically, and morally mature individuals, through Oriental martial arts, are discussed and the importance is provided. The teachings of Eastern martial arts will be discussed. Its main structural factors and parts are described. The criteria for creating a healthy lifestyle in Uzbekistan and the world, developing students' interest in Eastern martial arts were analyzed and compared with the criteria. Recommendations were made for Eastern martial arts.

Key words: Eastern martial arts, well-rounded personality, health, healthy thinking, formation, upbringing, behavior, environment, attitude, development, state, universal values.

KIRISH. Bugungi kunda yurtimiz kelajagi qanday bo'lishi yoshlarimizni har tomonlama bilimli, salohiyati va jismonan, ruhan, estetik va ma'nan yetuk bo'lib tarbiylanishlariga bog'liq. Prezidentimiz Sh.Mirziyoev aytganidek, yosh avlod madaniyatimiz va ma'naviyatimizni, taraqqiyotining intellektual qadriyatlarini kelajak jamiyat a'zolarining ongiga yetkazadilar. Yoshlar bunday mas'uliyatli vazifani bajarish uchun ularning erkin rivojlanishi, ijodiy bunyodkorligiga bizlar keng imkoniyatlar, sharoitlar yaratib berishimiz kerak deb har bir ma'ruzalari va asarlarida ta'kidlab o'tmoqdalar. Haqiqatan ham hozirgi kunda O'zbekistonda shunday muhim ishlar amalga oshirilmoqda.

Sharq yakkakurashlari bo'lgan e'tibor va bu vosita orqali barkamol shaxs tarbiyalash muhim omillardan biridir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Maqolada Sharq yakkakurashlari orqali barkamol shaxs tarbiyalash, shaxsni har tomonlama sog'lom etib rivojlantiruvchi omillar muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. O'zbekistonda va dunyoda sog'lom turmush tarzi shakllantirish,

o'quvchilarni Sharq yakkakurashlariga bo'lgan qiziqishlari rivojlantirishda mezonlari tahlili qilindi va mezonlar bilan solishtirildi. Sharq yakkakurashlari bo'yicha yondashuvlar o'rganildi.

OLINGAN NATIJALAR, TAHLILLAR VA QARASHLAR. Sharq yakkakurashlari qacda, qachon paydo bo'lganligini noma'lum va bu hech qachon ma'lum bo'lmasligi ham mumkin.

Gitin Funakoshi. Dunyo taraqqiyoti jarayonining jadallashuvi, tezligi ruhiy va jismoniy sog'lom avlodni tarbiyalashni murakkablashtirmoqda. Ulkan muloqot asrida insonlarni muloqot ko'lamining kengligi ularning axloqiy va ruhiy zo'riqlashlarini kuchaytirib yubormoqda. Jamiyat a'zolarida toqatsizlik, asabiylik, ruhiy tushkunlik holatlari kuzatilmoqda. Bunday vaziyatda har bir jamiyatda muhitni sog'lomlashtirish, bo'lajak avlodni ruhan, jismonan sog'lom qilib tarbiyalash vazifasi dolzarblikni talab etadi. Inson kamoloti ruhiy, jismoniy, ma'naviy, axloqiy-estetik, uyg'unligida sodir bo'lishini inobatga olgan holda yoshlarni barkamol shaxs etib tarbiyalash kabi vazifalar qo'yilmoqda. Shuning uchun ham mamlakatimizda har tomonlama sog'lom avlodni tarbiyalash ishlarini tizimli tashkil etishda bir qancha islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz rahbari O'zbekiston yoshlari forumi hamda Oliy Majlisga Murojaatnomasida yosh avlod istiqbollari qaratilgan muhim g'oya va tashabbuslarni ilgari surgan edi. O'zbekistonda 2021 yilni "Yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va aholi sog'ligini mustahkamlash yili" [7] deb e'lon qilindi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoev ko'p tarmoqli "Humo arena" sport majmuasining tantanali ochilish marosimida so'zlagan nutqida "Bugun biz yurtimizda keng ko'lamli islohotlar va jadal o'zgarishlarni amalga oshirmoqdamiz. Va bu yo'lda jismoniy sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazish bizning ustuvor vazifamiz va biz buning uchun bor kuch va mablag'larimizni safarbar etamiz" [6], degan fikrni qat'iy ta'kidlab o'tgan edilar. Shunday ekan, yoshlarda barkamol shaxs tarbiyasini rivojlantirish ta'limi shu maqsad yo'lidagi ishlar jumlasidandir. Jismoniy tarbiya va sport sohasiga hukumat tomonidan alohida e'tibor qaratilishi natijasida jismoniy madaniyatni o'stirishga qiziqish ortmoqda, jismoniy tarbiya kundalik faoliyatga aylanib bormoqda. Bu esa, jamiyatda har tomonlama sog'lom turmush tarzini rivojlantirish bilan birga mamlakatimizda sport sohasini yuksalishiga ham zamin yaratmoqda.

Yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs bo'lib ulg'ayishlarida ta'lim-tarbiya berish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Shunday muhim vazifani ilmiy asoslash uchun yozilgan ushbu dissertatsiya ishi ham jang san'atlari orqali yoshlarda barkamol shaxs tarbiyasini pedagogik jarayonda rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, rivojlanishning barcha jihatlarida global raqobat kuchayishi sharoitlarida jahondagi har bir mamlakat oldida bugungi kunda inson kapitali sifatini oshirish zarurligi yuzaga keladi. Bu millatning salomatligini barcha yoshdagi aholining sog'lom dunyoqarashini, jismoniy, ma'naviy-intellektual salomatligini asrash, jismoniy salomatligini mustahkamlash to'g'risida doimiy g'amxo'rlik qilish masalalariga yondashuvlarni tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Bu yo'lda jismoniy sog'lom va komil insonni voyaga yetkazish bizning ustuvor vazifamiz va buning uchun bor kuch va mablag'larimizni safarbar etishimiz lozim.

Yurtimiz ilmiy-pedagogik jarayonida barkamol shaxs tarbiyasini shakllantirish ishlari doirasida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqot ishi ham BO'SM (Bolalar-o'smirlar sport maktablari) va Sharq yakkakurashlari to'garaklarida yoshlarni barkamol shaxs tarbiyasini shakllantirish samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlar qatoriga kiradi.

Barkamol shaxs tarbiyasi shaxsni har tomonlama sog'lom etib rivojlantiruvchi tizimning bir qismi hisoblanadi. BO'SM, Sharq yakkakurashlari to'garaklarida tahsil olayotgan o'quvchi-yoshlarni o'z sog'lig'i va o'zgalar sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilishga o'rgatish, Sharq yakkakurashlari bilan shug'ullanish orqali ularda sog'lom turmush tarzini yaratish, jismoniy tarbiya bilan mustaqil shug'ullanish ko'nikmalarini shakllantirish pedagogik jarayonlarning bosh maqsadi hisoblanadi.

Sharq mutafakkirlari jismonan yetuk, ma'naviy boy, barkamol shaxs tarbiyasiga qadimdan muhim vazifa sifatida qaraganlar. Barkamollik fazilatlaridan eng ulug'i tanning, ya'ni inson jismining komilligidadir deyiladi. Insonning matonati, diyonati, riyozati, qanoati, ilmi, sabri, intizomi, nafi, vijdoni, haqqo'yligi, nazari, ibrat, hayosi, idroki, zakovati, iqtisodi, itoati, haqqshunosligi, kechirimlilik, vatanni sevishi kabi ijobiy hislatlariga (A.Avloniy, Turkiy Guliston yoxud axloq, Toshkent: O'qituvchi, 11-bet) faqat sog'lom jism, tanisihatlilik orqali erishiladi deb qaralgan [8].

Sharq yakkakurashining vazifasi shunda ijobiy hal etiladiki, yakkakurash shug'ullanuvchilari jismoniy va texnik-taktik usullarni mohiyatan anglab bajarsalar yoki ular Sharq yakkakurashi mashg'ulotlariga qiziqib, tashabbus ko'rsatib ijodiy yondashsalar, organizmda harakat malakalarining to'g'ri shakllanishi, funksional qobiliyatlarining o'sishi uchun texnik-taktik, falsafiy-pedagogik bilimlarni egallashlari darkor.

Bu borada, L.P.Matveev quyidagicha fikr bildirgan: "Jismoniy madaniyat jamiyat a'zolarining jismoniy kamolotga erishishini maqsadga muvofiq ravishda amalga oshirish uchun maxsus vositalar, shakl, metodlar va sharoitlarni yaratish hamda ulardan ratsional foydalanish bo'yicha erishgan yutuqlar majmuasidir. Jismoniy madaniyat umumiy madaniyatning tarkibiy bir qismi, uning yuksalishi, jamiyat rivojlanishining asosidir" [5]. Demak, jismoniy madaniyat insonning barkamol shaxs tarbiyasi uchun sharoitlar yaratish,

ulardan oqilona foydalanish bo'yicha natijaga erishilganlikning jamlanmasidan iboratdir.

1-jadval

Barkamol shaxs tarbiyasi tushunchasi

BARKAMOL SHAXS			
Jismoniy	Ruhiy	Estetik	Axloqiy
Jismonan kuchli, mushaklar rivojlangan, texnik-taktik jihatdan yetuk.	Qiyinchiliklarga bardoshli, sinchkov, tetik, o'z fikriga ega, anglash, ichki ruhiy quvvatga ega.	Har bir qilayotgan ishini chiroyli bajaruvchi, tozalikka e'tibor qaratuvchi, kiyinish va ovqatlanishda didli, xushmuomala.	Mehnatsevar, shirin so'z, xushfel, halol, muloyim, e'tiborli, vatanparvar, barchaga yordam, doim yordamga tayyor.

So'ngi yillarda yurtimizda ham yoshlarda barkamol shaxs etib tarbiyalashga bo'lgan etibor kuchayib bormoqda. "O'sib kelayotgan yosh avlod har xil ta'sirlarga o'ta beriluvchan bo'ladi. Bu davrda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga zarur bo'lgan ongli shaxsiy faoliyat mukammallashadi. Aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, rivojlantirish, aholi salomatligini mustahkamlash va inson umrini uzaytirish, yuqumli va boshqa kasalliklar, zararli odatlarning oldini olish, jismoniy faollik, to'g'ri ovqatlanish hamda mehnat qilish, o'z vaqtida dam olish, shuningdek, gigienik ko'nikmalarga rioya qilish kabilarga qaratilgan qator chora-tadbirlarni ishlab chiqish va uni hayotga tatbiq qilish aholi turli guruhlarini, ayniqsa, o'quvchi-yoshlar hayotida katta ahamiyatga ega" [2].

Shuning uchun, yoshlarda Sharq yakkakurashlari orqali barkamol shaxs tarbiyasini rivojlantirish, jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratish fursati yetdi. Pedagogik jarayonda yoshlarga kelajakda yetuk sportchi bo'lishlari uchun ongli tanlov vaziyatini yaratish imkoniyati beriladi. Bu bilan har tomonlama yetuk shaxs, barkamol inson bo'lish uchun zarur bo'lgan jismoniy, ruhiy, estetik va axloqiy salohiyat asosini yaratish uchun imkoniyat vujudga keladi.

Yakkakurash mashg'ulotlar jarayonida aqliy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasi bir vaqtda amalga oshiriladi.

Jismoniy kamolot to'liq salomatlik bilan tavsiflanib, kishining uzoq vaqt faol hayotiy va boshqa bir qancha ko'rsatkichlar – har qanday tashqi muhit sharoitida jismoniy va aqliy ish qobiliyatini har tomonlama yuqori darajada namoyon etish, jismoniy va irodaviy sifatlarni, katta masshtabdagi harakat ko'nikmalarini va tana shaklini garmonik rivojlantirishdan iborat.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot bosqichida Sharq yakkakurashlari sohasida Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari qabul qilindiki, bularning barchasi yurtimizda yoshlar jismoniy madaniyatini yuksaltirish tizimini yaratilishiga asos bo'ldi. Mamlakatimizda barkamol shaxsni tarbiyalovchi tizim respublika aholisining barcha qatlamlarini jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishlarini ta'minlash uchun alohida imkoniyatlar yaratildi [4].

Shunday islohotlarni yurtimizning barcha ta'lim tizimi yoshlarida ham olib borish orqali barkamol shaxs tarbiyasini rivojlantirishning pedagogik tizimi yaratilmoqda. Ijtimoiy sog'lomlashtirish tamoyillari asosida olib borilayotgan islohotlar yurtimizda ijtimoiy sog'lom muhitni hamda barkamol insonlarni, sog'lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan. Shunday ekan, inson salomatligi davlat mulki hisoblanadi va siyosat darajasida ko'riladi.

Hozirda bo'lajak kadrlarning har tomonlama kamolotga erishishi ham jismonan, ham aqlan yuksak salohiyatga egaligi muhim rol o'ynaydi. Ta'limda jismoniy tarbiya va sportni uyg'unlashtirish orqali yoshlarni jismoniy va aqliy salohiyatini oshirish, jahon standartlariga muvofiq mutaxassislarini yetishtirishni maqsad qilingan. Xususan, bugungi kunda mamlakatimizning barcha hududlarida, hatto eng olis tumanlarida ham zamonaviy va foydalanish uchun qulay sport infratuzilmasi barpo etilmoqda. So'ngi yillarda mamlakatimizda sport bilan doimiy shug'ullanadiganlar soni ikki barobar ko'paydi. Ushbu ko'rsatkichning natijasi ham mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport orqali yoshlarda barkamollik tarbiyasi ko'nikmalarini yuksaltirish

yo'lidagi muhim o'zgarishlardan biridir.

Sharq yakkakurashlarining eng asosiy ta'limoti, kuchli, irodali, jismonan va ruhan tetik, qalban go'zal, vatanparvar, mehnatsevar, halol, ma'nan yetuk, tirishqoq, kuchsizlarga doimo yordamini ayamaydigan barkamol inson bo'lishga qaratilganligi bilan bir qatorda insonni falsafiy mushohada qilishga o'rgatadi. "Jangchi tog'dek mustahkam, viqorli, olovdek yondiruvchi, shamoldek tez, o'rmondek sokin, osmondek musaffo bo'lishi lozim" deyiladi Sharq yakkakurashlari ta'limotlarida.

Sharq yakkakurashi ustozlari faqat yetuk sportchi va yakkakurash ustalarini tayyorlamaydi, balki – bu ruhiy tarbiya, hayot qiyinchiliklarini yengib o'tishga o'rgatadilar. Bu esa yakkakurashlar keng qamrovli san'at turi sifatida ularning kelajakda barkamol shaxs bo'lib ulg'ayishlarini kafolatlaydi. Agar, biror sababga ko'ra ushbu yakkakurash turlari bilan shug'ullanmay qo'ysalar ham, bu mashg'ulotlarda singdirilgan ruhiy, jismoniy, estetik va axloqiy tarbiya yoshlarga hayoti davomida turli muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kas etadi.

Deyarli barcha mamlakatlarning jang san'atlari bo'lib, bular, o'z navbatida, insonlarni dushmanlardan saqlanishda, vatanini himoya qilishlari uchun va sog'lom bo'lishlarida muhim zaruratga aylandi. Shu bilan birga ko'plab Sharq yakkakurashlari turlari paydo bo'ldi. Ammo, ko'pchilik yakkakurashlarning 100 dan ortiq turlari va yo'nalishlari mavjudligini bilmaydi. Bu Sharq yakkakurashlari turlari barcha mamlakatlarda bo'lib, o'sha millatga xos va mos ravishda yaratilganligini ko'rishimiz mumkin. Ularning ruhiyati, madaniyati, yashash tarzi o'sha jang san'atlarida ham o'z aksini topgan.

Sharq yakkakurashlari turlari va tarixi, ta'limotlari bilan tanishtirish, so'ngra ushbu jang san'atlari bilan shug'ullanishlari maqsadga muvofiq va ahamiyatlidir. Jang san'atlarini falsafiy mushohada bilan o'rgatib boriladi. Zero, o'rganuvchi nafaqat jangchi, balki sog'lom fikrlovchi, barkamol insonga aylansin.

Sharq yakkakurashi (jang san'ati) – bu shunday yo'lki, inson butun umri mobaynida o'z tanasini jismoniy chiniqtirib, ruhini mustahkamlab, estetik va axloqiy tarbiyalanib, o'zidagi yangi qobiliyat va imkoniyat qirralarini ochishga intilishdir. Buni bilish uchun Sharq yakkakurashi ildizlarini chuqur o'zlashtirish darkor. Tayland, Xitoy, Yaponiya, Koreya kabi davlatlar Sharq yakkakurashi turlarining yaratilishida muhim o'rin egalladi.

2-jadval

Sharq yakkakurashi turlari

№	Davlat	Qanday yakkakurash turlari mavjud
1	Xitoy	Kungfu, Ushu, Djit kun do, Vinchun
2	Koreya	Taekvondo, Xapkido, Xvarangdo, Xedongkomdo, Subak, Muyo, Tekkyon, Tangsudo
3	Yaponiya	Aykido, Karatedo, Dzyudo, Kendo, Iyaydo, Dji-djitsu, Kempo, Boto dzyusu, Syoridzin kempo, Kyudo
4	Hindiston	Kalirapayatu, Silambam
5	Tayland	Muay tay
6	Indoneziya	Penchak silat
7	Braziliya	Kopiero
8	Isroil	Krav-maga
9	Qozog'iston	"Juduruktasu" kurashi
10	Turkmaniston	"Urda kochdi" qo'l jangi
11	O'zbekiston	So'fiy jang, O'zbek jang san'ati, Turon, Kurash, Belbog'li kurash

Deyarli barcha mamlakatlarning o'z yakkakurashlari mavjuddir. Sharq yakkakurashlari tarixi eramizdan avvalgi XV-XVII asrlarga borib taqaladi. Qurolli-qurolsiz, qo'l va oyoq janglari qadimdan avlodlardan avlodga

o'tib sayqallanib kelayotganligini tarixiy hujjatlar ham tasdiqlaydi. Jumladan, Koreya, Xitoy va Yaponiyalik namoyandalarning asarlaridan topilgan rasmlarda yoritilgan qurolli, qurolsiz jang tasvirlari ham fikrimizning yaqqol isbotidir.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan jang san'atlari tarixini, ta'limotlarini va jang san'atlarini ko'plab olimlar o'rganganlar. Buning isbotini ajdodlar qoldirgan tarixiy, tasviriy, ilmiy-pedagogik asarlarda ko'rishimiz mumkin. Ko'plab jang san'ati ustalari ham bu ta'limotlar asosida shogirdlarini o'qitgan va shug'ullantirganlar. Bu jang san'atlari va ta'limotlari ustozdan-shogirdga, otadan-farzandga meros bo'lib kelgan va shu sababli bizning kunlarga yetib keldi. Albatta bizlardan keyingi avlodlarga ham bu meroslar yetib boradi. Bunda ustoz-murabbiylarga ulkan vazifalar yuklanadi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, yer yuzida qancha millat bo'lsa barchasida o'zlarining milliy jang san'atlari mavjuddir. Bular o'sha millatga xos, o'z urf-odatlarini, iqlimi, ruhiyatidan, zaruratlaridan kelib chiqqan, hozirgacha saqlanib kelayotgan jang san'atlaridir. Ba'zilar dunyo bo'yicha tarqalgan va ommalashgan, ba'zilar yashirin, o'z oilasigagina meros bo'lib kelayotgandir. Jang san'atlari orqali o'z oilasini, yurtini himoya qilishgan. Eng avvalo, sog'lom bo'lishga intilishgan. Tana, ruhlarini chiniqtirganlar va bizning davrimizgacha yetib kelgan ushbu jang san'atlaridan nafaqat himoya, sog'lik uchun balki, kishilar kayfiyatini ko'tarish va shu yakkakurashga qiziqtirish uchun musobaqalar o'tkaziladigan sport turlariga aylanib ulgurgan. Sharq yakkakurashlari bilan hozirda ko'plab insonlar shug'ullanmoqdalar. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda tatbiq etmoqdalar va o'z yurtini dunyoga tanitmoqdalar.

Yurtimizda ham Sharq yakkakurashlari orqali barkamol shaxs tarbiyasiga katta e'tibor berilmoqda. Hozirda ko'plab Sharq yakkakurashlari maktablari, federatsiya va assotsiatsiya faoliyat ko'rsatmoqda. Ular esa, o'z navbatida, yurtimiz yoshlarini barkamol inson etib tarbiyalashga o'z hissalarini qo'shmoqdalar.

Yangi O'zbekiston ham kadrlar tayyorlash tizimida o'ziga xos yo'liga ega mamlakat hisoblanadi. Aqliy va jismoniy yuksaklikka erishgan mutaxassislar tayyorlashda 2020 yil 7 avgustda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni [1] katta ahamiyatga ega. Qonun moddalariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritildi. Qonunlarimizda barcha ta'lim massasalarida ta'lim-tarbiya orqali yoshlarni o'z kuchlariga ishongan, kuchli bilimga ega bo'lgan, har tomonlama yetuk va mustaqil fikrlaydigan qilib tarbiyalash nazarda tutilgan qilib. Shu bilan birga, mamlakatda jismoniy madaniyat sohasini rivojlantirishning konseptual tizimi ishlab chiqildiki, bu jarayon amalda o'zining nechog'liq asosli ekanligini isbotlab kelmoqda. Yurtimiz yoshlarida barkamol inson sifatlarini yuksaltirish maqsadida joriy etilgan uch bosqichli sport musobaqalari tizimi – "Umid nihollari", "Barkamol avlod" va "Universiada" musobaqalari o'quvchi va talaba-yoshlarni sog'lom turmush tarzi tamoyillari asosida tarbiyalash, ularning sportga qiziqishini, milliy g'urur va iftixor tuyg'usini oshirish borasida beqiyos ahamiyat kasb etdi. Ushbu musobaqalar yosh yakkakurashchilarni saralab olish, ularni terma jamoalarga jalb qilish, ustoz-murabbiylarning malakalarini yanada oshirishda ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Ustoz-murabbiylar, hakamlar ushbu musobaqalarda qatnashish jarayonida o'zlarining sohaviy malakasini oshirib bormoqda. Shu sababdan, hech shubhasiz uch bosqichli sport musobaqalari tizimi kadrlar tayyorlash milliy dasturining amaliy ijrosi va yoshlarda barkamol shaxs ko'nikmalarini o'stirish jarayonining uzviy qismi ekanligini e'tirof etish mumkin [3]. Zotan, murabbiylar, hakamlar, sport ustalari va sportchilarning tajriba almashishi, innovatsiya ulashishlari ham jamiyatimizda barkamol shaxs tarbiyasini shakllantirishga doir an'analarning shakllanayotganligi bilan o'lchanadi. Bobomiz Ibn Sino inson hayotida jismoniy tarbiyaning nechog'lik katta ahamiyatga ega ekanligi to'g'risida ham shunday deydi: "Jismoniy mashqlar bilan mo'tadil shug'ullanib borgan kishi davoga muhtoj bo'lmaydi". U badantarbiya turlari: yugurish, tez yurish, sakrash, kurash, qilichbozlik, otda yurish, yoydan o'q otish, tosh ko'tarish kabilar salomatlik uchun naqadar foydaliligi haqida ma'lumotlar beradi. Shuningdek, uning sog'liqni asrash uchun jismoniy mashqlar, tartibli uyqu va to'g'ri ovqatlanish amalga oshirilsa kifoya deb ta'kidlashi ham bejiz emas". Shunday ekan, tarixiy taraqqiyot natijasida shakllangan va asrlar osha sayqallanib kelgan milliy sport o'yinlari, jismoniy mashqlar va yakkakurashlar asosida yoshlarni tarbiyalash, barkamol shaxs tarbiyasiga erishgan millatni shakllantirishning muhim omilidir. Yurtimizdagi jadal islohotlar va o'zgarishlar davrida innovatsion yechimlarning asosi ma'rifat, ta'lim-tarbiya va sog'lom tafakkurga bog'liq ekanligi ma'lum bo'lmoqda. Bu esa ta'lim-tarbiyani zamonaviy pedagogik tajribalar asosida tashkil etishni zaruratini ko'rsatmoqda.

XULOSALAR. Xulosa qilganda, yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs bo'lib ulg'ayishlarida Sharq yakkakurashlari orqali jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy tarbiyalash, salomatlikni mustahkamlash, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda yangicha yondashuv asosida ta'lim berish zarurati paydo bo'lmoqda. Barkamol shaxs tarbiyasi boshqa tarbiya shakllari kabi insonni kompleks rivojlantiruvchi tizimning bir qismi hisoblanadi. Bolalar-o'smirlar sport maktablari va Sharq yakkakurashlari o'quvchi-yoshlarida o'z sog'lig'i haqida g'amxo'rlik qilishga o'rgatish, yakkakurashlar bilan shug'ullanish orqali ularda sog'lom turmush tarzini yaratish, qattiyat bilan ishlab, Sharq yakkakurash turlari bilan doimiy, mustaqil tarzda shug'ullanish

malaka-ko'nikmalarini oshirib borish pedagogik jarayonning oliy maqsadidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ta'lim to'g'risidagi qonun // 2020 yil 7 avgust.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3907-sonli Qarori / Xalq so'zi 2018 yil 15 avgust.
3. Connell R. Masculinity construction and sports in boy's education: a framework for thinking about the issue// Sport, Education and Society, 2008 – Pp.13, 131-145.
4. Mahkamdjanov K, Salamov R, Ikromov I, Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Respublika ilmiy anjuman materiallari –Toshkent, Iqtisod-moliya, 2008. – B.57-58.
5. Матвеев Л.П. Всесторонняя физическая подготовка как условие спортивной специализации: Автореферат, дис. – Москва, 2019. С. 47.
6. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – B. 400.
7. Abdullaev A, Xonkeldiev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. – T.: O'zDJTI nashriyot-matbaa. 2005. – B 5, 23, 54, 63.
8. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent. B. 11.

TA'LIM MUASSASALARIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY TADBIRLARNI UYUSHTIRISH ORQALI - TA'LIM-TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILI

Komilova Fotima Maxmudovna,

Andijon davlat universiteti, Umumiy pedagogika kafedrasida dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni uyushtirish orqali keng ko'lamli ijtimoiy faoliyatni tashkil etishdek katta imkoniyatni o'zida mujassamlashtira olgan shaxsning ijtimoiy hayoti, shu jumladan, turli mavzularda tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda faol ishtirok etishlari va ularda tashkilotchilik sifatlarining rivojlantira olish, har tomonlama shaxsiy namuna bo'la olish kabi xususiyatlarni o'zida singdirishi lozimligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy faollik, intellektual salohiyat, tashabbuskorlik, tadbirkorlik, maqsadga intiluvchanlik, shaxsiy qobiliyatlar, ma'naviy-ma'rifiy, ta'lim-tarbiya, shaxsiy sifatlar, shaxslararo munosabatlar.

Аннотация. В данной статье в общественной жизни человека, который смог воплотить великую возможность организации масштабной общественной деятельности путем организации духовно-просветительских мероприятий в учебных заведениях, в том числе духовно-просветительских мероприятий, организованных на различные темы, говорится, что они должны активно участвовать и иметь возможность развивать организаторские качества и быть личным примером для подражания во всех аспектах.

Ключевые слова: общественная активность, интеллектуальный потенциал, инициатива, предприимчивость, целеустремленность, личностные способности, духовно-просветительские, воспитание и воспитание, личностные качества, межличностные отношения.

Annotation. In this article, in the social life of a person who was able to realize the great opportunity to organize large-scale social activities by organizing spiritual and educational events in educational institutions, including spiritual and educational events organized on various topics, it is said that they should actively participate and have the opportunity develop organizational skills and be a personal role model in all aspects.

Keywords: social activity, intellectual potential, initiative, enterprise, determination, personal abilities, spiritual and educational, education and training, personal qualities, interpersonal relationships.

O'zbekistonda ta'lim tizimidagi islohotlarning muhim jabhasi sifatida barkamol shaxs tarbiyasi masalalari o'rtaga qo'yildi, yoshlarni barkamol shaxs qilib shakllantirishning huquqiy asoslari ishlab chiqildi. Unda O'zbekiston Respublikasi davlat qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va ijtimoiy-siyosiy g'oyalari, Davlat dasturlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, me'yoriy va huquqiy xujjatlar ta'limdagi islohotlarning mazmuni va dolzarb vazifalarini belgilab berdi. [1,2,3].

Jamiyat taraqqiyoti ko'p jihatdan fuqarolarning intellektual salohiyati, shijoati, yosh avlodning kamoloti hamda ularning ma'naviy-axloqiy sifatlariga egaliklari bilan bog'liq. O'sib kelayotgan avlodning jamiyat ijtimoiy hayotida faol ishtirok etishi, xalq manfaatini shaxsiy manfaatlari bilan uyg'unlashtirishga erishishi, ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishdagi tashabbuskorligi, yuqori darajada faollik ko'rsata olishlari turli faoliyat yo'nalishlarida muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritish imkonini beradi. Shuningdek, ijtimoiy faollikni shakllantirishda, shaxsiy qobiliyatlarini to'laonli namoyon etish, o'zlari mansub bo'lgan jamoalarning imkoniyatlarini muayyan maqsad atrofida birlashtirish borasidagi layoqatni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, keng ko'lamli ijtimoiy harakat ko'zlangan maqsad, faoliyat yo'nalishlari, keng aholi qatlamini qamrab olish ko'lami nuqtai nazaridan umumiylik, jamoaviylik xususiyatiga egadir. Bugungi kunda ta'lim muassasalari oldida ijtimoiy faol, jamiyat xayotining turli sohalarida o'z iqtidori va salohiyatini to'la namoyon eta oladigan yoshlarni tarbiyalash vazifasi turibdi. Chunki ta'lim muassasalari turli yoshdagi shaxslarni yagona jamoaga birlashtira olgan maskan sanaladi. Ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni uyushtirish orqali keng ko'lamli ijtimoiy faoliyatni tashkil etishdek katta imkoniyatni o'zida mujassamlashtira olgan. Ularning ta'lim muassasalari ijtimoiy hayoti, shu jumladan, turli mavzularda tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda faol ishtirok etishlari ularda tashkilotchilik sifatlarining shakllanishi uchun sharoit yaratadi.

Shaxs ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi faoliyatga bevosita jalb etilib, o'zining jamiyatdagi o'rni qanday ekanligini tushunish, o'z zimmasiga yuklatilgan ijtimoiy vazifalarni to'liq anglash, shuningdek, boshqa sub'yektlar bilan faol munosabatga kirisha olish qobiliyatiga ega bo'lsagina ijtimoiylashuv jarayoni yuz beradi. Shaxs ijtimoiylashuv jarayonining samaradorligini belgilovchi ko'rsatkich – uning ijtimoiy munosabatlar jarayoniga to'liq kirishishi, ijtimoiy faolligi va shaxs faoliyatining muayyan maqsadga yo'nalganligi sanaladi.

Ijtimoiy faollik shaxsning ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ongli ishtiroki, ijtimoiy munosabatlar rivojiga ta'siri va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shish imkoniyatlari darajasi bilan belgilanadi. Shu bilan birga ularda intizomlilik, mustaqillik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik, maqsadga intiluvchanlik kabi sifatlarni tarbiyalash kelgusida komil inson va malakali, yetuk mutaxassis bo'lib kamolga yetishlarini ta'minlaydi. Zero, kelgusida jamiyatning to'laqonli a'zosi va malakali mutaxassis sifatida ijtimoiy munosabatlar hamda kasbiy faoliyat jarayonida faol ishtirok etish, zimmadagi ijtimoiy burchlarni sidqidildan ado etishda shaxsning tashkilotchilik sifatlariga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarda tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish nafaqat psixologik-pedagogik, balki ijtimoiy muammo sifatida ham o'ziga xos dolzarblik kasb etadi. Bugungi kunda shaxsning kreativligini rivojlantirish bilan birgalikda ularning dunyoqarashlarini kengaytirish xamda ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash qay darajada ahamiyat kasb etayotgan bo'lsa, ularda tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish ham shu qadar muhim vazifa hisoblanadi. Binobarin, talabalarda tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish, mustaqil fikrlash qobiliyati hamda muloqotga tez kirishuvchan bo'lishlariga erishish ularning kelajakda demokratik jamiyatning faol a'zolari bo'lib voyaga yetishlarini ta'minlovchi omillardan biri sanaladi..

Tashkilotchilik layoqatiga egalik shaxsning jamoa faoliyatini uyushtirish, ijtimoiy, shu jumladan, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda tashkiliy masalalarni muvaffaqiyatli hal qilish, tadbirlarni metodik jihatdan maqsadga muvofiq o'tkazilishini ta'minlash hamda tadbirlar jarayonida har bir ishtirokchi tomonidan muayyan vazifalarning bajarilishiga rahbarlik qilish ehtiyojining mavjudligini ifodalaydi. Jamoa faoliyatini uyushtirishda tashkilotchi shaxs o'z zimmasiga muayyan majburiyatlarni olish, mas'uliyatni chuqur his etish, dadil harakatlanish, berilgan so'z (va'da)da qat'iy turish, har bir a'zoga nisbatan talabchan bo'lish, jarayon natijasi uchun javobgarlik hissini tuyish kabi sifatlarni o'zida namoyon eta olishi lozim.

Tashkilotchilik sifatlari o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi. Buning uchun ana shu maqsadga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni tashkil etish taqozo etiladi. Pedagogik faoliyatni tashkil qilish jarayonida esa muayyan shartlarga amal qilingandagina ko'zlangan natijani qo'lga kiritish mumkin.

Pedagogik faoliyatning o'ziga xos ko'rinishlaridagi asosiy belgilar temperamentda (javob ta'sirining muayyan vaqt va tezlikda namoyon bo'lishi, o'qituvchining o'ziga xos ish uslubi va xissiy barqarorlik); u yoki bu pedagogik vaziyatlarga munosabat xarakterida; metod tanlashda; tarbiya vositalarini ajrata olishida; pedagogik muammo, vaziyatni hal etilishi tizimida; o'quvchilar faoliyati va xatti-harakatlariga e'tibor berishda; xulqiy ko'rinishlarda; rag'batlantirish va jazolash usullarini qo'llashda; ob'yektga psixologik-pedagogik vositalarni yo'naltira olishida namoyon bo'ladi. Pedagog – ta'lim oluvchilar bilan ishlovchi, ularning dars va darsdan tashqaridagi faoliyatlarini va munosabatlarini boshqaruvchi sub'yekt hamdir. Shuning uchun har bir pedagog o'zida umumiy va o'ziga xos tashkilotchilik sifatlarini rivojlantirib bormog'i lozim.

Tashkilotchilikning umumiy sifatlari deganda, aqlning amaliy va chuqur mulohaza yurita olishi, faollik va tashabbuskorlik, qo'yilgan maqsadga erishishda tirishqoqlik, murakkab vaziyatlarda o'zini qo'lga ola bilish, uyushtira olish, kuzatuvchanlik, muomalaga kirishuvchanlik kabilar tushuniladi.

Tashkilotchilikning o'ziga xos sifatlari: ichki sezgirlik, xushyorlik, xissiy irodaviy ta'sir eta olish, tashkilotchilik faoliyatiga moyillikni o'z ichiga oladi. Pedagogik kasb va unga qo'yiladigan talablar o'zgarishsiz qoladi, deb bo'lmaydi balki, inson turli-tuman faoliyatlar ta'sirida shakllanib boradi. U ma'lum sifat va harakatlarni shunchaki tashuvchi, yetkazuvchi sub'yekt sifatidagina faoliyat ko'rsatib qolmasdan, balki, yaxlit shaxs sifatida intilishi, ma'naviy boyliklari, xissiyoti va ko'rsatmalari, yo'nalishlari bilan o'ziga xos tarzda faoliyat yurituvchi inson hamdir.

Shuning uchun ham har bir shaxs o'zini anglab yetishi, o'ziga xos xususiyatlarini, intilishlari, imkoniyatlari, kamchiliklari va uning sabablari, kasbiy faoliyatning o'ziga xos tomonlari va muvaffaqiyatga erishish shartlarini, o'zining ustun tomonlarini, mazkur faoliyatning samarali kechishini ta'minlovchi imkoniyatlar va turli yo'nalishlarda ko'zda tutilgan vazifalarni yaxshi bilishi kerak.

Har qanday kasbiy faoliyatni amalga oshirishning muhim shartlaridan biri uning ma'naviyatidir. Kasbiy ma'naviyat nafaqat shaxsiy sifat tarzida, balki, kasbiy tavsiflashda ham muhim ko'rsatkich sifatida alohida baholanadi. Pedagogning ma'naviy dunyosi shunday shaxsiy sifatki, u insonni yuksak kasbiy mutaxassis egasi ekanligini ko'rsatadi. O'qituvchining ma'naviy yetukligi uning kasbiy faoliyatining asosiy mezonidir. Shuning uchun xam ta'lim muassasalarining mazmuni shaxs ma'naviy rivojlanishi asosida belgilanishi kerak. Talabalarining hayotini, umuminsoniy ma'naviyat asosida faoliyatlarini yo'lga qo'yish orqali, o'qituvchi ularda dunyo madaniyatini egallab borib ma'naviy boyliklarni o'zlashtirishlari uchun yetarli shart-sharoitlar yaratadi. Bu, ayniqsa, bugungi kunda ta'limning yangi, texnologik jihatlarini ochilib borayotgan bir paytda juda muhimdir. Dunyo bilan o'zaro bog'liqlikni tashkil etish uchun, uning bor go'zalligi bilan yaxlit ko'rsata olish, insonni hayotiy qiziqishlari orqali tasvirlab berishga alohida ahamiyat berish zarur. Lekin dunyo o'zgarib boryapti. U doimiy harakatda, bu esa shaxsni atrof-muhitni baholashda, munosabat bildirishda,

idealini aniqlab olishda ma'lum qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Demak, shaxsni dunyoda yuz berayotgan voqyea-hodisalarni tushunishiga, tezkor, oqilona, mustaqil, ijodiy munosabatlarni bildirishiga tayyorlash o'z-o'zini va boshqalar faoliyatini boshqarishni bilishi va yo'lga qo'yishi muhimdir. Yangi avlod va uning rivojlanishi, ma'naviy ijtimoiy hayotga moslashuvi, o'zini va boshqalarning faoliyatini boshqarish bilan bog'liq muammolarni yuzaga kelishi va uning yechimini topishga doim tayyor turish bugungi kun o'qituvchisi oldidagi asosiy vazifalardan biridir. Bu esa o'z navbatida o'qituvchidan yangi avlod uchun dunyoni his etish, ko'rish va anglab yetishning yangi sharoitlarini izlab topish va yo'lga qo'yish, dunyoni yangitdan ko'ra bilishi, tahlil etishi, baholay olishi zarur. Bu borada o'qituvchi kasbiy faoliyatining samaradorligi, uning kasbiy layoqatida o'z aksini topadi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash joizki, tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish jarayoni uzviylik, tizimlilik asosida olib borilishi hamda pedagogik shart-sharoitlar to'raligicha hisobga olinishi lozim. Ijodiy topshiriqlarni bajarish jarayonida innovatsion yondashuvlar, o'qitishning faol zamonaviy usullaridan keng foydalanish shaxsning faolligi yanada oshiradi. Shu bilan birgalikda ularda tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish jarayonini yanada takomillashtirish, turli kechalar, bellashuvlar o'tkazish kutilgan natijani beradi.

Adabiyotlar

«O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar Strategiyasi to'g'risida» 2017 yil 7 fevrvldagi PF-4947-sonli farmoni.

O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni.- Toshkent: 2020 y., 23 sentyabr/<https://lex.uz/docs>.

“Yangi O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni

Almetov N.Sh. O'quv-tarbiya jarayonida xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish / O'qituvchilar uchun qo'll. – Chimkent: Janubiy Qozog'iston BMMOQTI, 1993. –90 b.

Анисимов О.С., Деркач А.Д. Основы общей и управленческой акмеологии. – М.: РАН, 1995. –308 с.

Zaripov K. Ta'lim muassasasida shaxslararo munosabatlarni tashkil qilishda rahbar shaxsi va uslubining o'rni // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2004. -№ 5. – B. 42-48.

Mavlonova R., Rahmonqulova N., Normurodova B., Matnazarova K. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik Nizomiy nomidagi TDPU Riziografida nashr qilindi. –Toshkent: 2014-yil.

Mavlonova R.A., Vohidova N.H., Raxmonqulova N.H. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik –T.: “Fan va texnologiyalar”, 2010-yil.

Munavvarov A.Q. Pedagogika. –T.: ŷqituvchi, 1994. –174 b.

M.X.Tŷxtaxŷjayeve Pedagogika nazariyasi va tarixi. 1-qism. / Umumiy tahriri ostida. – T.: Iqtisod-moliya, 2007. –378 b.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

Камилова Гулмира Алимовна

Бухоро давлат педагогика институти мактабгача таълим кафедраси в/б профессори, п.ф.н.,

Аннотация: Мактабгача таълим ташиқлотларининг меъёрий ҳужжатларида тарбияланувчиларга паремик жанрлар воситасида экологик маданиятни ривожлантириш имкониятлари кўрсатиб ўтилган. Шу мақсадда мактабгача таълим ташиқлотлари дастурларига ўзгартиришлар киритилди. Бу ўзгаришлар тарбиячи-педагоглар олдида янги вазифаларни белгилаб берди.

Мақолада тарбияланувчиларга паремик жанрлар воситасида экологик маданиятни ривожлантиришдаги замонавий ёндашувлар ёритиб берилган.

Калит сўзлар: мактабгача, экология, маданият, замонавий ёндашув, табиат, ўзгаришлар, кичик соҳа, фан, табиатишунослик.

Аннотация: В нормативных документах дошкольных образовательных организаций показаны возможности развития экологической культуры учащихся средствами паремических жанров. С этой целью внесены изменения в программы дошкольных образовательных организаций. Эти изменения ставят перед педагогами новые задачи.

Ключевые слова: дошкольное учреждение, экология, культура, современный подход, природа, изменения, малое поле, наука, естествознание.

Abstract: The regulatory documents of preschool educational organizations show the possibilities of developing the ecological culture of students by means of paremic genres. For this purpose, changes have been made to the programs of preschool educational organizations. These changes pose new challenges for teachers.

Key words: preschool institution, ecology, culture, modern approach, nature, change, small field, science, natural history.

Мактабгача ёшдаги болалар эртак тинглаб, топишмоқ жавобини топишга қизиқар экан, атроф олам гўзаллигини ҳис қилиш, туғилиб ўсган юртини ардоқлаш, табиат неъматларини тежаш, уларни амалий фаолиятда қўллай олиш малакаларини эгаллай бошлайди. Шуларга асосланиб, бугунги кунда мактабгача таълим тизими ривожлантирилаётган айни дамда таълим ва тарбияни замонавий ёндашув асосида ташкил қилишга эътибор қаратиляпти.

Шу мақсадда Мактабгача таълим ташкилотлари дастурларига ўзгартиришлар киритилди. Бу ўзгаришлар тарбиячи-педагоглар олдида янги вазифаларни белгилаб берди.

“Ўзбекистон Республикасининг илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талаблари”да мактабгача ёшдаги болаларни мактаб таълимига тайёрлашда 3-4 ёшли тарбияланувчиларда ривожланиш соҳасининг тадқиқий билиш ва самарали рефлексив фаолиятида қуйидаги талаблар қўйилган:

Табиатдаги айрим ўзгаришларни фарқлаши (қор, ёмғир, дўл, иссиқ, шамол ва ҳ.к.) баъзи ҳашаротлар ва қушларни билади ва номини айта олиши, болалар томонидан баъзи ҳайвонларни номини тўғри айта олиши, «Сюжет бўйича» қурилмалар яратиши, сув ва қум билан ўйнаши ва жонли объектларни кузатишлари талаб этилади.

Кичик соҳа ҳисобланмиш соғлом турмуш тарзи ва хавфсизлик бўлимида: витаминлар ва соғлом овқатланиш фойдаси тўғрисида болалар билимга эга бўлишлари, овқатдан олдин қўлларини ювиши, ҳожатхонадан сўнг ўз-ўзига хизмат кўрсата олиши талаб қилинган.

Тарбияланувчиларнинг 4-5 ёшида “Соғлом турмуш тарзи ва хавфсизлик” соҳасида сув истеъмол қилишнинг муҳимлигини тушуниб бориши ва мустақил равишда сув ичиш тартибига риоя қилиши талаб этилади. Хавфли бўлиши мумкин бўлган фаолият турларини болалар айта олиши лозимлиги кўрсатиб ўтилган. Шу билан биргаликда

5-6 ёшли болаларда тадқиқий билиш ва самарали рефлексив фаолият, табиат ходисаларининг турли омилларга боғлиқлигини тушуна олиши, табиатдаги ўзгаришлар сабабини тушунтириб бериши мумкинлиги (масалан, қорнинг эриши) Одамларнинг атрофдаги табиатга таъсирини тушуниши (экин экиш, ҳосил йиғиш) табиий материалдан расм бўйича турли буюмлар ясашни билиши, табиатнинг инсонлар ҳаётидаги аҳамиятини англашни тушуна бошлайдилар.

6-7 ёшда болалар кичик соҳасида: “Соғлом турмуш тарзи ва хавфсизлик” соҳасида табиат бурчаги ўсимликлар ва жонзодларни парваришлаши,

тадқиқотдаги ҳал қилиниши зарур бўлган муаммони ажратиб жойига қўйишни ўргана бошлайди. Атроф муҳитни яхшилашда иштирок этиш муҳимлигини тушунади (масалан, ахлатни тўплаш, уни

саралаш, дарахт лар ва гуллар экиш, электр токи, сув ва қоғозни тежаш каби лар талаб қилинган.

Мактабгача таълим ташкилотининг мактабга тайёрлов гуруҳлари яъни 6-7 ёшли болаларни мактабга тайёрлаш ҳаритасида атроф муҳитга нисбатан эҳтиёткорона ва ғамхўр муносабатни намоён этишлари талаб қилинган.

Мактабгача таълим ташкилотларининг “Илм-фан ва табиат” ёки “Санъат” марказида паремик жанрлардаги табиат ҳақидаги топишмоқ, эртақ, мақол, афоризмлар билан таништириш ва уларнинг мазмунини англатиш муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Стандартда турли гуруҳ тарбияланувчиларининг экологик маданиятини ривожлантиришнинг педагогик манбалари, давлат дастурлари, давлат талаблари турли фаолиятларда тавсифлаб берилган. Жумладан, мактабгача ёшдаги болаларда паремик жанрлар воситасида экологик маданиятни ривожлантириш аҳамиятига эга эканлиги кутилаётган натижалар-индикаторларда ҳам ўз аксини топган.

Такмиллаштирилган « Илк қадам » давлат ўқув дастурида Фан ва табиатшунослик асослари / экология машғулоти киритилди, шу билан биргаликда тажрибалар, ўйинлар, викториналар ҳафта мобайнида ташкил этилиши режалаштирилган. Шу мақсадда Фан ва табиатшунослик асослари/экология машғулотларида тарбияланувчиларда экологик маданиятни шакллантириш мақсадга мувофиқлигини таъкидлаб ўтамиз.

« Илк қадам » давлат ўқув дастурида кўрсатилганидек, паремик жанрлардан фойдаланишдан мақсад-тарбияланувчиларда табиатга нисбатан меҳр меҳр уйғотиш, асраб-авайлаш қаторида, уларнинг экологик маданиятини оширишдан иборат.

Педагоглар фан ва табиатшунослик асослари / экология машғулотлари самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи кўпгина омилларга диққат қаратишлари жуда муҳимдир. Айниқса, машғулоти учун танлаб олинган паремик жанрлар мазмуни пухта ўрганиб чиқишлари, жанрни болаларга етказиб бериш усуллари татбиқ этишда амал қилиши лозим бўлган тавсиялар:

- паремик жанрларни яхши ўрганиб чиқиб, унинг мазмун ва моҳиятини англаш;
- паремик жанрларда экологик маданият тушунчасини таҳлил қилиш;
- паремик жанрлардаги табиат ва табиат ҳодисалари, ҳосил бўлиш сабабларига эътибор қаратиш; жанрларда тасвирланган ҳолатларни ўрганиб чиқиб;
- жанрларни фарқлашга ўргатиш;
- жанрлар асосида табиат ҳодисаларига оид саволлар тузиш;
- экология ва табиатнинг ўзаро боғлиқлигини тушунтириш;
- тарбияланувчиларнинг паремик жанрларга бўлган қизиқишларини ошириш;
- болаларда табиатга нисбатан муносабатни ўзгартириш;
- экологик маданиятни ривожлантиришга қаратилган эртақ, мақол, топишмоқ ва афоризмлардан фойдаланиш ва мантикий фикрлашга ўргатиш;
- болаларнинг табиатга оид паремик жанрларни билишларини мониторинг таҳлил қилиш;
- болаларни ижодий эртақ тузиш, топишмоқ тўқишга ўргатиш;
- паремик жанрлар асосидаги эртақларни сахналаштиришга ўргатиш;
- китоб бурчакларини янги эрта ва расмли китобчалар билан бойитиш;
- ота-оналар иштирокида болаларнинг “Табиат ва биз ” расмлар танловини ташкил этиш.

“ Илк қадам ” давлат дастурининг Фан ва табиатшунослик асослари /экология бўлимида алоҳида машғулотлар киритилган. Бу борада болалар билан ташкил этиладиган машғулотларда ўзбек ва жаҳон халқ эртақлари, адабий эртақлар, топишмоқлар, мақол ва афоризмларлардан ўринли ва унумли фойдаланиш тавсия этилади.

Мактабгача таълим ташкилотининг кичик гуруҳларида табиатда содир бўладиган табиат ҳодисалари ҳақида оддий билимлар берилса, катта гуруҳларда табиат ҳодисаларининг масалан, ёмғир ёғиши натижасида унинг буғланиб булут ҳосил бўлишини ва яна ёмғир ёғишини шу тарзда бир-бирига ўзаро боғлиқлигини тушунтириб ўтамиз.

Табиат бойлигимиз, уни асраб эҳтиёткорона муносабатда бўлишга, атрофни, уйимизни тоза сақлашга ва ўз ўрнида саломатлигимизни асраш борасида маълумотлар берилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Мактабга тайёрлов гуруҳларда олиб борилиши лозим бўлган машғулотлар мураккаблаштирилган ҳолда ташкил этилади. Фан ва табиатшунослик асослари /экологияга оид машғулотларда об-ҳавога мос кийиниш, сувни тежаш ва исроф қилмаслик, гул, дарахтларни беҳуда узмаслик, қушларга озор бермаслик, экинларни пайхон қилмаслик, ҳайвонларга (мушук, ит, сигир, қўй, эчки, товуқ, хўроз...) меҳрибон бўлиш, озодаликка риоя қилиш, тўғри овқатланиш каби малакалар таркиб топтириб борилади.

Мактабгача таълим ташкилотларининг барча ёш гуруҳларида Фан ва табиатшунослик асослари /экологияга оид машғулотларда айниқса, машғулоти бошланиши, асосий қисм, хулоса, мустақамлов-

чи қисми, қизиқарли, ижодкорлик, фаоллик асосий мезон бўлиши лозим. Бу тарбияланувчиларнинг билим олишга, билишга бўлган қизиқишини оширади. Болаларнинг мантикий тафаккури, дунёқара-шини кенгайтиришда, интеллектуал салоҳиятини оширишда муҳим вазифани бажаради.

Паремик жанрлар намуналаридан шундайларини танлаб олиш керакки, она-табиат, гўзал манза-ралар, виқорли тоғлар, зилол сувлар, бепоён далалар, қалин ўрмонлар, кенг пахтазор, сап-сарик бўлиб етилган бугдойзорлар, кўм-кўк осмон, қорли далалар, қумуш қиш, зумрад баҳор тасвирланган эртақ, топишмоқ ва афоризмлар болаларни гўзал табиатга нисбатан хайрихоҳ бўлишга, уни асраб-авайлаш-га ва мурасасиз бўлишга олиб келади.

Шу боисдан “Илм фан ва табиат” марказида атроф-муҳит билан таништириш учун фойдалани-ладиган жиҳозлар қўлланилади: турли фасллар манзараси, альбомлар, ҳайвонлар тасвири, болалар нутқи ва тасаввурини ривожлантирувчи ўйинлар билан бойитилади.

“Илк қадам” давлат дастурида намунавий иш режасида масалан, октябр ойида ўтказиладиган машғулотларда мавсумий ўзгаришлар, кўчманчи қушлар, сабзавот ва мевалар, табиат омборхонаси-даги резавор мевалар билан таништириш мавзулари киритилган.

Намунавий ҳафталик иш режасида эса, “Илм фан ва табиат” марказида лой, тош ва қумнинг ху-сусиятлари (уй қуриш учун ишлатиладиган материаллар тўғрисида маълумот) «Оиламизнинг севим-ли хона гуллари» (экинларни экиш ва уларни ўстириш) «Қумда магнит» “Қум ва сув хусусиятлари” «Уй новвой хонаси» (олов хусусиятлари ва хавфсизлик қоидалари) лой, қум, тош, махсус идишлар, шарлар, магнит, магнитли доска, хона ўсимликлари, микроскоп каби жиҳозлар бўлиши лозим.

Болалар кичкинтойлигидан бошлаб алла, эртақ эшитиб улғаядилар, гарчанд у мантиқан тушун-маса-да, бола ювош, ақлли бўлиб улғаяди. Мактабгача таълим ташкилотларида бу жараён давом эттирилиши лозим.

Амалдаги дастурда олиб борилаётган таълим-тарбиявий ишларга ота-оналарни ҳам жалб қи-лиш, ҳамкорлик асосида машғулотларга ва тажрибаларга иштирок этишлари ҳам мақсадга мувофиқ-лиги эътироф этилади.

Мактабгача таълим ташкилотларидаги ўқитиш ва тарбиялаш жараёни ота-оналар ва тарбиячи-лардан катта матонат ва илмий маълумотларга асосланган замонавий ёндашувни талаб этади. Бола шахсига йўналтирилган таълим ва тарбия болаларда мустақил фикрлашни, атроф муҳитни чуқур ан-глаш ва табиатга нисбатан меҳрли бўлишни тарбиялай бошлайди.

Тарбияланувчиларда табиатга қизиқиш уйғотиш учун мактабгача таълим ташкилотларида “Та-биат ва биз” тажриба хонасини ташкил этиш ва паремик жанрлардан унумли фойдаланиш қуйидаги талаблар асосида амалга оширилади:

- тажриба хонаси сифатида мактабгача таълим ташкилотидаги бирор бир бўш хона ёки имкони-ятдан келиб чиқиб фойда махсус бурчакни ҳозирлаш мумкин;
- хонани табиат манзаралари тасвирланган расмлар билан безаш, аквариумда балиқчалар, тош, қум, сув, паремик жанрлардан намуналар, тажрибалар учун рангли бўёқлар ва керакли жиҳозлар, глобус, лупа, стол ва стуллар билан жиҳозлаш;
- хонага ёруғлик чап томондан тушиб туриши лозим;
- тажриба ўтказиладиган хона шинам ва кенг бўлиши лозим;
- тажриба учун ишлатиладиган жиҳозларнинг хавфсизлигига эътибор қаратиш;
- тажрибада бола соғлигига таъсир кўрсатувчи жиҳозлардан фойдаланмасликка риоя қилиш;
- тажрибадан олинган натижалар сақлаб қолинишига эътиборни қаратиш;
- тажрибалар ўтказишда болалар ёшини инобатга олиш.

Бу борада кичик мактабгача ёш гуруҳи тарбияланувчиларининг ҳатти-ҳаракатлари, билимга бўлган қизиқишлари, интеллектуал қобилиятлари анча юқорилаб кетгани маълум даражада эътиборга олиниши ва фаолиятларни ташкил этишда, паремик жанр воситалари мазмун ва меъёрларига тўлиқ амал қилиш талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

“Илк қадам” такомиллаштирилган Давлат ўқув дастури. Тошкент. 2022 йил

Ўзбекистон Республикасининг илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари. Тошкент. 2018 йил.

Г.А.Камилова. Халқ оғзаки ижоди-мактабгача ёшдаги болаларда экологик маданиятни шакллантириш воситаси сифатида. “Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar” jurnali. 150-153 бетлар.

Г.А.Камилова. Экологик тарбия ва экологик маданиятни паремик жанрлар воситасида шакллантириш. “Boshlangich ta'lim mazmunini takomillashtirish: O'quv dasturi-o'qituvchi baholash” xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2023-yil 19-oktabr. Buxoro- 2023 y, 304-306 betlar.

BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABI FORTEPIANO CHALISHNI O'RGATISHNI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA TARIXI

Majidova Shaxnoza Kamaridinovna

Turkiston yangi innovatsiyalar universitetining 1 – kurs magistranti

Annotatsiya: Maqola musiqa san'at haqida bo'lib, musiqaning kelib chiqish tarixi, uning inson ongiga ta'siri va inson hayotida qanchalar ahamiyatga ega ekanligi hamda ichki qalb kechinmalarini musiqa orqali yoritilishi bayon etilgan. Shuningdek, maqolada fortepiano haqida allomalarning fikrlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa, mafkura, musiqashunoslik, estetika, risola, iste'dod, uslub, meros, tafakkur, ijrochilik, sharq musiqasi.

Annotation: The article deals with the art of music, the history of the origin of music, its influence on human consciousness and its importance in human life, as well as the illumination of inner feelings through music. The article also mentions the opinions fortepiano of scholars about music. A person who reads this article will have knowledge about art and music.

Keywords: Music, ideology, musicology, musicology, aesthetics, treatise, talent, style, heritage, thinking, performance, oriental music

Hozirgi globallashuv davrida yangi O'zbekistonni barpo etish jamiyatimizning yangilanish jarayonida yangicha dunyoqarash madaniyatini shakllantirish, o'quvchilarni Vatanga sadoqat g'oyasini shakllantirish, milliy g'urur, ulug' ajdodlarimizdan meros bo'lib kelayotgan an'analarni davom ettirish, boy tarixiy merosimizni o'rganish va uni o'sib kelayotgan yoshlar ongiga singdirish hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Zero, yoshlarga zamon talablari asosida ta'lim-tarbiya berish, ularning ma'naviy-axloqiy qobiliyatini o'stirish, har tomonlama yetuk insonlar bo'lib yetishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada musiqa san'ati alohida o'ringa ega bo'lgan san'at turlaridan biri hisoblanadi. Musiqa san'atining cholg'u ijrochilik yo'nalishi esa o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Ajdodlarimiz asrlar davomida cholg'u ijrochiligining qudratiga tahsinlar o'qiganlar, o'z munosabatlarida, mehnat faoliyatlarida, hayotda undan bahramand bo'lganlar. Ezgu niyatlarini amalga oshirganlar. Endilikda musiqa cholg'ularining jozibali, husnkor ko'lam, uning mavqei yanada kengaydi, jamiyatda tutgan o'rni mustahkamlandi.

Bolalar musiqa va san'at maktablaridagi fortepiano sinfida o'quvchi yakka o'qitish shaklida musiqa savodining boshlang'ich bosqichini ado etibgina qolmay, balki, ilk bor hamkorlikda ijro etish ko'nikmasini ham o'zlashtiradi. Binobarin, yakka va hamkorlikda ijro etish ko'nikmasi orqali yosh pianinochi jo'rlik san'ati bilan yaqindan tanishishi mumkin. Zero, aksariyat pianinochilar yakkaxon ijrochilik bilan birga, jo'rlik san'ati orqali ham o'z san'atini ifoda eta oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konstepstiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni, Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 27 fevraldagi "Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslari to'g'risidagi Nizomga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi 103-son Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga muayyan darajada xizmat qiladi.

Biz bolalar musiqa va san'at maktabi fortepiano chalishni o'rgatishni pedagogik imkoniyatlari o'rganmoqchi bo'lsak avalam bor bu musiqa asbobining kelib chiqish tarixini chuqur o'rganishimiz va uni yoshlarga o'rgatishni pedagogik imkoniyatlarining alohida rejasini ishlab chiqishumz zarur.

Fortepiano cholg'usining paydo bo'lishi tarixi. 1711-yilda Italiyaning Podue shahrida klavisin ustasi Bartolomeo Kristofori yangi musiqa asbobini yaratdi. Bu asbobda ijrochi kuyni xohlaganicha past yoki baland (piano yoki forte) ovozda chalish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu musiqa asbobining nomi ham shundan kelib chiqqan holda Pianoforte, keyinchalik Fortepiano nomi bilan atalgan.

Fortepiano (ital. forte — kuchli va piano — kuchsiz, sekin) — royal va pianinolarning umumiy nomi. Boshqa manbalarda yozilishicha Fortepiano 18-asr boshida B. Kristofori (Italiya), J. Marius (Fransiya) va K.G. Shryoter (Germaniya) tomonidan ixtiro qilingan. Keyinchalik Fortepiano mexanizmi va shakli I. A. Shteyn, I. A. Shtreyxer (Avstriya), A. Bekers (London), S. Erar (Parij) va boshqa ustalar tomonidan takomillashtirilgan. Tovush klavishlarini bosish orqali kigiz qoplangan yog'och bolg'achalar bilan torlarga urish natijasida hosil qilinadi. Klavesin va klavikorddan dinamikasi o'zgaruvchanligi (mas, kuchli peggedan asta sekin piano darajasiga o'tish imkoniyatlari) bilan farq qiladi (nomi shundan). Fortepiano uchun ilk asarlarni I. Gaydn, V. A. Motsart, L. Betxoven va boshqalar ijod qilgan. Fortepiano o'zining keng ijroviy texnik hamda ifodaviy imkoniyatlari tufayli Yevropa ko'p ovozli musiqasida asosiy yakkanavoz va jo'rnavoz soz sifatida keng o'rin olgan.

XIX asrda 2 ta asosiy fortepiano: 1-gorizontal royal (fransuzcha royal-qirol) 2-vertikal pianino (italyancha

pianino –kichkina pianino) mavjud bo'lgan. Royal har xil musiqa kechalar va konsertlar uchun mo'ljallangan musiqa asbobiga aylandi.

Fortepiano XVIII asrning oxirlarida kelib klavisin va klavikkordlarni deyarli butunlay amaliyotdan chiqardi. Fortepianoda xromatik tartibda tovush beruvchi to'qsondan ortiq tor bor. Torlar sadosi chapdan o'ngga qadar balandlashib, past va o'rta sado beruvchi torlar yo'g'on simlardan bo'lib, eng pastki sadolari bittadan, o'rta sadolarida ikkitadan, yuqori sadolari uchtdan bo'ladi. Kerakli klavishlar bosilishi bilan shunga xos bolg'achalar simga uriladi va sado beradi. Barmoqlar klavishdan ko'tarilishi bilan dempferlar tovush cho'zimini to'xtatadi. Pastdan chap pedalni oyoq bilan bosilsa sado kuchayadi. Fortepianoda yakka ovozlari ko'p ovoqli turli murakkab akkordlarni chalish imkoniyati bor. Hajmi yetti oktavani o'z ichiga oladi. Fortepianoda yakka, ansambl va orkestrda foydalanish mumkin. Hozirgi kunda Fortepianoning ikki turi ya'ni Pianino va Fortepiano keng tarqalgan. Pianino bu Fortepiano so'zining qisqartirilgan. Fortepianodan kichikroq bo'ladi.

Fortepiano (pianino) – monoxord sozlanuvchi ko'p torli va ko'p tovushli klavishli cholg'u. Ushbu shaxmat tuzilishida matematik tizimlidir. Ergologik jihatdan yog'och korpusli torlari esa po'lat va mis uyumidan yasaladi. Shu bilan bir qatorda torlari tuzulishi mayin va yo'g'on tor simlardan iborat bo'lib, klavishlari odatda yog'ochli va Fil suyagidan yasali kelingan bo'lib, hozirgilari esa plastmassa (elastik) sun'iy uyumdan yasaladi.

Torsimlarining tuzulishi va diapozoni:

- a) Fortepiano - diapozoni LYA- fa-lya subkontr oktavadan 5- oktava DO- gacha;
- b) Royal- diapozoni FA- subkontr oktavadan 5- oktava FA-SOL- gacha. Ushbu cholg'ular xromatik sozlanuvchidir.

Jahon cholg'usi "Fortepiano"- ning shaydosi Italiyalik Gersok Toskanskiyning katta o'g'li Ferdinando De Medichining uyida, katta tantanalar, kechalar va bazmlar Ferdinando tomonidan uyushtirilib kelingan. Italiyaning eng boy aristokrati hamma vaqt Florensiyaga qiziqib borgan. Bu yerda mehmonlarni doimo qiziqarli va antiqa yangiliklar kutib turgan. Goh paytlari yangi janr, pyessa va boshqa ijrolar ham mehmonlarni maftun etgan.

Gastrollarda esa eng yirik virtuoz ijrochilar qatnab, ular bir- birovi bilan ajoyib ijrolarida baxslashib turganlar. Ferdinantoning o'zi ham klavesin ijrochisi sifatida qatnab turgan. Ferdinando qayerda yashamasin hamma vaqt yangi va aniq sozga ega cholg'ularni kolleksiyasini yig'ib turgan. Uning klavesinlar kolleksiyasi Italiyadan tashqari davlatlarga ham ma'lum bo'lgan. Bu ushbu kolleksiyalarni avaylab asrovchisi va qo'riqchisi klavesin usta- sozgari Bartolomeo Kristofori bo'lgan. U Butun umri davomida yangicha klavesinlarni konstruksiyasi va rekonstruksiyasi bilan shug'ullanib kelganidek, kunlarning birida Ferdinantoning uyida yangicha antiqa cholg'u bilan uy egasini hayratga solmoqchi bo'ladi. O'sha paytda mehmonlar ushbu antiqa cholg'u yonida ja'm bo'lishadi, ammo cholg'uning usti matoli niqob bilan yopilgan bo'lgan. Biroq mehmonlar ushbu antiqa cholg'uni ko'rish uchun zavq bilan diqqat qaratishadi. Mehmonlar Kristoforiga qarab bu tinmas o'zini yangicha "g r a v e c h i m b a l o k o l' p i a n o e f o r t e" - cholg'usini yangi turini yana kashf etibdi, - deyishadi. Yana- "aytishlaricha u allaqanday bolg'achalarni kashf etibdi va unga teri- charmni tortib, chimbalo ni tilchalari o'rniga almashtirib qo'yibdi, o' ajabo, deya ayrim mehmonlar ma'qullashadi."

Xullas, fortepianoning yuzidagi (chexol)-niqobi olinadi. Hali konsert boshlanmasdan zaldagi mehmonlar qiziqqanlaridan jim-jit bo'lishib, bir- birovlariga qarab pichir- pichir tovushlar eshitiladi: - "qiziqarli- qiziqarli, lekin oddiy klavesinga odatlanganimizdek, asliy nusxasi yaxshi ediyov",- deyishadi.

- Mana qaranglar bu oddiy o'zimizni klavesin, uning tuzilishiga qaranglar...
- Yo'q, - deyishadi mehmonlar.- bu shunchaki navbatdagi eksperimentdir, boshqasi emas. Qanchalik usta-sozgarlar ushbu klavesin cholg'usidan ham yaxshiroq, takomillashgan cholg'ularni ixtiro qilib kelganlar, ammo mehnatlari zoye ketgan. Unga hecham hojat yo'q, shubxasiz klavesindan xech qaysi cholg'u o'tolmasligini ta'kidlaydilar. Ko'rsatma tugaganidan so'ng jamoa syurprizni unutib, yondagi zalga qarab yo'l olishadi. U yerda ularni yana bir ajoyibot kutmoqda edi. Xullas, shaxsoda Ferdinantoning mehmonlari ushbu yangilikni tan olmaganlaridan so'ng, Kristofori o'zi yaratgan antiqasini ustini yana niqob bilan yopib qo'yadi. Lekin klavishli cholg'uning haqiqatdan ham takomillashgan yangi turini hech kim tushunmaydi. Ammo, Kristofori o'ziga ishoch bilan shuni tushunadiki, "bolg'achali chimbalo" –ni katta kelajak kutmoqda, bunga faqat sabr-toqat va vaqt kerakligini anglab oladi.

1709- yilda, Bartolomeo Kristofori o'z xo'jayinining mehmonlariga bolg'achali fortepianoni namoyish etadi. U o'sha davrda ushbu cholg'uning yaratuvchisi bo'lgan edi. XVIII – asrda "bolg'achali - klavesinni"- ni yaratishda qayg'urib, tadqiqotlar olib borganlar birinchilar qatorida bo'lsalar ham, ammo yagona emas edilar. 1716 yilda Fransuz Marius tomonidan ushbu cholg'uning modeli konstruksiyadan qayta o'tadi. U ham bolg'achali fortepiano yaratishga kirishadi. Bir yil o'tar – o'tmas, nemis musiqachisi Shreter tomonidan ham Kristofori va Mariusga nisbat farqli - o'laroq bolg'achali fortepiano yaratiladi.

Musiqachilarni doimiy ravishda qiziqtirib borgan cholg'uni yanada takomillashishga erishadilar. Ammo, klavesin o'z o'rnini bermoqchi bo'lmaydi, sababi ushbu cholg'uning mexanikasi abadiy emas edi, uning tovushi ham quvvat bosimi orqali almashinib turishi bilan, tovush chiqarilishi juda tez va quruq edi.

Yangi cholg'u haqida berilgan birinchi taqrizlar, ushbu cholg'u sozgarlarini quvontira olmaydi. " XVIII – asrning mashhur musiqachilaridan biri Fortepiano cholg'usi Klavesin cholg'usiga nisbat yaxshi tovushga ega

emas. Bu kamerli cholg'u baland tovushli ijroga xos emasligini aytadi". Yana birida esa, "Fransuz tinglovchisi bunday degan, - baslari qattiq, karsimon va munglihamdir, biz Fransuzlarning qulog'imizga judayam aksilagandek tuyuladi", - deyilgan.

O'z davrining shahanshoxi buyuk nemis kompozitori Iogan Sebastyan Bax, ilk marotaba fortepianoning turlari bilan tanishib shu zahot kamchiliklari haqida o'z fikrini bildirib o'tgan. U "yuqori registrarga tovushining past va bo'shligini hamda ularda ijro etish qiyin ekanligini aytadi." Haqiqatda nam, klavesinning o'zga xos beriluvchanligi bilan taqqoslaganda fortepianoning klavishlariga ijro etish uchun katta quvvat sarf qilishga to'g'ri kelgan. Shu tariqa musiqachi va musiqashunoslarning izohlarida fortepianoda qanchalik kamchiliklar topilib tuzatilmasin, baribir klavesinning muloyim yengil va yuguruvchan chaqqon tovushiga bas kelmaydi degan xulosaga kelishadi.

Musiqachilar qisqa vaqt ichida endigina tug'ilgan "bolg'achali fortepiano" yoki goh "pianoforte"-deb tilga olingan cholg'uga yakuniy tugal va jiddiy xulosaga kelib "ushbu cholg'u hech qachon klavesinni buyuklikda keng erishgan imkoniyatlariga erisha olmaydi"- deyishadi. Lekin vaqt boshqacha xulosalashga olib keldi. Sebastyan Baxga fortepiano uchun asarlar yaratish xojati bo'lmagan. Ammo, uning kichik o'g'li – Iogan Kristian Bax, mashhur kompozitor va ajoyib klavir ijrochisi sifatida ushbu cholg'uni darhol baholaydi. Va u jamoa oldida o'zining birinchi yakka tartibli -solo konsertini fortepianoda namoyish etadi. Ko'p vaqt o'tmay uning "Fortepiano uchun" taqdim etilgan sonatalar darsligi paydo bo'ladi.

Fortepiano cholg'usining takomillashishidagi islohotlar. XVIII – asrning 60-70- yillarida vaqt taqozosi bilan Yevropaning ko'plab yetakchi va taniqli musiqiy cholg'ular yasovchi usta- sozgarlari tomonidan, fortepiano cholg'usini qaytadan takomillashtirish va kamchiliklarini tuzatib, butun rekonstruktiv - ergologiyasi bilan shug'llanishda islohotlar boshlab yuboriladi va hatto yillar o'tishi bilan avjiga chiqadi. Ushbu cholg'u haqida fikrlar ham o'zgarib boradi. Endi tanqidchilikka klavesin cholg'usi ro'yobga chiqadi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, "qo'shiqchilik bandlariga uning karsimon va doimiylikdagi o'tkir tovushi", to'g'ri kelmaydi. Bu degan so'z, klavesin ijrosida sabrlik bilan chidab kelganligi ma'lum bo'ladi. Oradan 20- (ikki o'n yillik o'tgach) yil o'tgandan so'ng, "Buyuk musiqiy to'ntarishning" zamondoshlari guvohlik beradilarkim, "Klavesin faqat orkestr ijrochiligi uchun saqlanib kelingan edi, ammo, qiziqarlisi shundaki, ular yana nima uchun ushbu cholg'u qo'llanib kelishmoqda: tovushi juda ham o'tkir va zuddan bo'lsa, nafratlanuvchan tuyilsa". Shu tariqa, orkestr cholg'usiga klavesin keraksiz ekanligi asoslanadi.

Mamlakatimiz musiqa ta'limi tizimining afzalliklari, xususan, o'zbek fortepiano pedagogikasining yutuqlari hammaga ma'lum va shubhasizdir. Ammo bugungi kunda pianino ijrochiligidan ahvoli shuni ko'rsatadiki, hali ham bir qancha hal etilmagan muammolar bor, ularni respublika musiqa jamoatchiligidan birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan amalga oshirishni taqazo etadi.

Bolalar musiqa va san'at maktablaridagi ta'lim va tarbiya, zamon talablariga javob beradigan va amaliy faoliyatni boshlashdanoq, uning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan sifatlariga ega bo'lgan iqtidorli bolalarni yetishtirishi lozim. Hozirgi kunda bolalar musiqa va san'at maktablaridagi ta'lim jarayoni o'z vazifasi va jadalligiga ko'ra ancha murakkablashdi. Shuning uchun uning yo'nalishi, mazmuni va usuliyati masalalarini ilmiy asosda hal qilmay turib, jamiyatning doimiy ortib borayotgan talablariga mos iqtidorli bolalarni tayyorlash samaradorligini ta'minlash mumkin emas.

Bolalar musiqa va san'at maktablarida musiqa sohasida bo'lajak iqtidorli mutaxassis tayyorlashning maqsadi, vazifalari va xususiyatlarini o'rganish talablarni o'qitish hamda tarbiyalashning mazmuni, tamoyillari va usullarini to'g'ri belgilashning eng muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Mirziyoev. Sh. 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konstepstiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni.

Azimov H. Fortepiano darsligi. O'qituvchi. - T.: 1998 yil

Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. *Miasto Przyszłości*, 33, 167-176.

Djamaalova, D. "Fortepiano" darsligi. - T. "Musika" 2018 y.

Zakirova Sh. O'zbekiston kompozitorlarining fortepiano uchun asarlar. - T., «O'zbekiston». 2010.

Ражабов, Т. (2023). О 'zbek bolalar musiqiy o 'yin folklorining mavzuviy tasnifi. *Общество и инновации*, 4(5/S), 340-345.

Muhammadjanova Z. Fortepiano chalishni o'rgatish uslubiyoti. -

Toshkent, 2006 yil

Ражабов, Т. И. (2022). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Народные Музыки И Песни. *Miasto Przyszłości*, 29, 363-367.

Rajabov, T. I. (2023). Distinctive Features of Folk Songs that Serve in the Spiritual and Moral Formation of Bukhara Pupils. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 2(3), 59-68.

Тўхтасин, Р. И. (2022). ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚҶШІҚЛҶРИ ВҶ ИЖРОЛҶРИ ХҶҚИДҶ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special issue), 64-71.

Rajabov, T. I. The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences* ISSN, 2795(546X),

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MA'NAVIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI FANINI O'QITISHNING AKSIOLOGIK VA DEONTOLOGIK IMKONIYATLARI

Mamajonov O'zbek Tajiddinovich
Andijon davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy kompetentlikni rivojlantirishda tarbiyaviy ishlar metodikasi fanini o'qitishning aksiologik va deontologik imkoniyatlari, "tarbiya", "qadriyat", "ma'naviyat", "aksiologiya", "deontologiya" kabi pedagogik atamalarining mazmun mohiyati, oliy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy kompetentligini rivojlantirishda tarbiyaviy ishlar metodikasi fanini o'qitishning aksiologiya hamda deontologiya tushunchalarining shaxs ma'naviyatini uyg'unlashtirgan holda rivojlantirishdagi ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ma'naviy kompetentlik, pedagogik deontologiya va aksiologiya, o'quv-tarbiya jarayoni, yuksak axloq, kasbiy kompetentlik, mas'uliyat, ijtimoiylashuv, qadriyat.

Аннотация. В статье рассматриваются аксиологические и деонтологические возможности преподавания предмета методика воспитательной работы в развитии духовной компетентности будущих учителей, содержание таких педагогических терминов, как "тарбия", "ценность", "духовность", "aksiologiya", "deontologiya", aksiologiya преподавания предмета методика воспитательной работы в развитии духовной компетентности будущих учителей в системе высшего образования, aksiologiya и deontologiya преподавания предмета духовности личности в гармонизированном развитии.

Ключевые слова: духовная компетентность, педагогическая деонтология и aksiologiya, учебно-воспитательный процесс, высокая этика, профессиональная компетентность, ответственность, социализация, ценность

Annotation. The article will talk about the axiological and deontological possibilities of teaching the subject of methodology of educational work in the development of spiritual competence in future teachers, the essence of pedagogical terms such as "upbringing", "value", "spirituality", "Axiology", "deontology", the importance of teaching methodology in the development of spiritual competence of future teachers in the higher education system in the

Keywords: spiritual competence, pedagogical deontology and Axiology, educational process, higher ethics, professional competence, responsibility, socialization, value.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 19-sentabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 78-sessiyasidagi nutqida butun jahondagi ikki milliarddan ortiq yosh avlod vakillarining insoniyat taraqqiyotida muhim o'ringa ega bo'layotgani va yoshlar omilining alohida e'tiborni talab qilayotgani haqidagi fikri nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Yurtboshimizning ushbu anjumanda ta'kidlaganidek, «...diyorimiz jahon ilmfani rivojiga beqiyos hissa qo'shgan, islomni ilm-ma'rifat va tinchlik dini sifatida namoyon etgan Al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Imom Buxoriy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy singari ulug' alloma va mutafakkirlar vatani ekani bilan haqli ravishda faxrlanamiz, shu bilan birga zamonaviylashuv jarayonlarida inson kapitalini rivojlantirish va har tomonlama iqtidorli bo'lgan salohiyatli kreativ yosh avlodni tarbiyalash – O'zbekiston o'z oldiga qo'ygan strategik vazifalardan biridir. Biz huquqiy, dunyoviy, demokratik va ijtimoiy davlat bo'lmish Yangi O'zbekistonni barpo etish siyosatini qat'iy davom ettirmoqdamiz. Mamlakatimiz «Inson qadri va manfaatlar uchun» degan ezgu g'oya asosida demokratiya va adolat tamoyillarini mustahkamlashga qaratilgan tub islohotlar yo'lidan dadil ilgari bormoqda.

“Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq... Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir”, degan xulosasi esa BMTga a'zo barcha mamlakatlar vakillarining diqqatini o'ziga qaratgani bejiz emas.

Ushbu davlat ahamiyatiga molik belgilangan vazifalar ijrosini sifatli ta'minlash uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimi sohasi zimmasiga katta ma'suliyat yuklaydi. Ya'ni, yetuk, salohiyati, kompetentli kadrlar tayyorlash, o'sib kelayotgan yosh avlodga har tomonlama halqaro talablarga javob bera oladigan darajada ta'lim-tarbiya berish, ularning bugungi kunda ehtiyojlarga asoslangan yo'nalishlar bo'yicha zaruriy bilimlarga ega bo'lishlarini ta'minlash, milliylik va o'zlikni anglagan holda, buyuk ajdodlar merosiga asoslangan, dunyoviy va diniy dunyoqarashni o'zida aks ettirgan ijtimoiy demokratik jamiyatning ongli fuqarosi bo'lib ulg'ayishlarini kafolatlash bugung kunning asosiy masalasidir.

Yuqoridagi dolzarblikni e'tiborga olgan holda biz avvalo "tarbiya", "qadriyat", "ma'naviyat", "aksiologiya", "deontologiya" kabi pedagogik atamalarining mazmun mohiyatini ochib berishga so'ng esa, oliy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy kompetentligini rivojlantirishda tarbiyaviy ishlar metodikasi fanini o'qitishning aksiologik va deontologik imkoniyatlarini yoritib berishni lozim topdik. Zero, ushbu tushunchalar shaxs ma'naviyatini uyg'unlashtirgan holda rivojlantirishini ta'minlaydigan mezonlar hisoblanadi.

Tarbiya - shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon bo'lib, insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora - tadbirlar yigindisidir. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyat hisoblanib, odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.

Pedagogik adabiyotlarda «Tarbiya» atamasiga o'ziga xos ta'rif berilgan bo'lib, tarbiya inson shaxsini shakllantirishga, uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar yig'indisini anglatadi.

Ma'lumki, tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etib, yosh avlodning o'sishi va rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi lozim. Buning uchun yosh avlod moddiy va ma'naviy boyliklar yetishtirishni ajdodlari darajasida, ulardan ham yaxshiroq ishlab chiqara bilishlari kerak. Yosh avlodda ana shunday moddiy va ma'naviy qobiliyatlarni shakllantira bilish uchun esa jamiyat uzluksiz ravishda samarali faoliyat ko'rsatadigan tarbiyaviy intizomlar tizimiga ega bo'lishi lozim.

Bugungi kunda milliy ta'lim tizimimizda tarbiya va unga bog'liq jarayonlarga yangicha sog'lom pedagogik tafakkurga tayangan holda yondashuvlarga asoslangan holda tarbiyaning milliylikiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunda ajdodlar merosidan samarali foydalanish, xalq pedagogikasi boyliklari, o'zbek mutafakkirlarining pedagogik qarashlarini sinchikovlik bilan o'rganish natijasida O'zbekiston pedagogikasi fani va amaliyotida oila tarbiyasining ham, ijtimoiy tarbiyaning ham o'ziga xos o'rni borligi tan olinib boshlandi. Shaxs ma'naviyatining asosiy omili bo'lgan tarbiyaga zamonaviy tarzda e'tibor qaratib, tarbiyaning ijtimoiylashuvi uchun imkoniyat yaratildi.

Pedagogik faoliyatlar jarayonida "tarbiya" tushunchasi o'z navbatida "qadriyat" tushunchasi bilan uzviy bog'liq ravishda qo'llaniladi.

Qadriyat - voqelikdagi muayyan hodisalarning umum insoniy, ijtimoiy axloqiy, madaniy ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha sifatida inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, mas, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odatlarining o'zaro uyg'unlikdagi tushunchasi hisoblanib, u aksiologiyaga xos kategoriyadir. Tadqiqot ishimizda muayyan bir elat, millat, xalqning hayoti, turmush tarzi, tili, madaniyati, ma'naviyati, urf-odat va an'analari, o'tmishi va kelajagi bilan bog'liq bo'lgan milliy hamda inson, uning faoliyati, turmush tarzi, e'tiqodi, umr ma'nosi, odobi, go'zalligi bilan bog'liq shaxsiy qadriyatlar asosida komil inson tarbiyasi va uning ma'naviy komptentligi tarkib toptirilishiga alohida e'tibor qaratamiz.

Ma'naviyat - inson ruhiy va aqliy olamini ifodalovchi tushuncha bo'lib, u kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlarini o'z ichiga oladi. Ma'lumki, insonning tashqi va ichki olami mavjud. Tashqi olamiga uning bo'ybasti, ko'rinishi, kiyinishi, xatti-harakati kirsam, ichki olamiga uning yashashdan maqsadi, fikr yuritishi, orzu-istaklari, intilishlari, his-tuyg'ularini kiradi. Insonning ana shu ichki olami uning ma'naviyatidir, qaysikim, unga ruhiy oziq va kudrat bag'ishlaydi. Ma'naviyatda inson hayotining mazmuni aks etadi. Ma'naviyat kamol topgan jamiyatlarda qobiliyat, iste'dod egalari shu jamiyatning, millatning yuzi, g'ururi, obro'-e'tibori hisoblanadi. Ma'naviyatli jamiyatda aql, sog'lom fikr, adolat va yaxshi xulq ustuvordir. Bunday jamiyatda xalqning ertangi kunga ishonchi kuchli bo'ladi, odamga nomunosib turli illatlar barham topadi. Millatning asrlar davomida shakllangan ildizlari, uning tarixiy tajribalari va ijtimoiy madaniy rivojlanishi - insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch-qudrati hisoblanadi.

Yuqoridagi tushunchalar pedagogik jarayonlarning natijadorligini ta'minlovchi mezonlar hisoblanib, ta'lim-tarbiya jarayonida aksiologik hamda deontologik yondashuvlarga asoslangan holda qo'llaniladi.

Aksiologiya - qadriyatlar haqidagi fan bo'lib, olam va insonga qadriyatli munosabatni tarkib toptirish yo'llarini o'rganadi. Aksiologiya bu - shaxs, jamoa, jamiyatning moddiy, madaniy, ma'naviy, axlokiy va psixologik qadriyatlarini, ularning voqeiliklari olami bilan aloqasi, qadriyatlar va me'yoriy tizimdagi uzgarishlar xakidagi falsafiy ta'limot, tarixiy rivojlanish jarayonidir.[3] Pedagogika ta'lim yo'nalishi fanlarida qadriyatlarini ta'limiy-tarbiyaviy imkoniyatlarini tadqiq etuvchi alohida fan sohasi - pedagogik aksiologiya mavjud bo'lib, so'nggi yillarda mazkur yo'nalishda alohida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Deontologiya - deontos - "shart", "burch", logos - "ta'limot", degan ma'noni anglatib, ingliz faylasufi Dj.Bentam mazkur tushunchani ilmiy jihatdan asoslagan. Uning "Deontology of science of morally" asarida deontologiya ya'ni, inson axloqi, etikasi haqidagi ilmiy fikrlar bayon qilingan. [2] Dj.Bentam tomonidan tavsiya qilingan "deontologiya" fanidagi g'oyalar nemis faylasufi I.Kant tomonidan rivojlantirildi, u deontologiyani "etika bu burch, majburiyat etikasidir" deb ta'riflagan.

Zamonaviy ta'lim jarayonlarida "deontologiya" inson tomonidan talab darajasida xulq normalarini va qoidalarini o'rgatuvchi fan sifatida qo'llanilib, kasbiy etikada keng qo'llanilib har bir kasb doirasida kasbning odob, xulq, qonunchilik, sud, pedagog, quruvchi, hamda davlat boshqaruvi tizimida burch, odob-axloq normalarini ifodalaydi.

Pedagogik odobni, burchni egallashda, guruhli va ommaviy tadbirlarda ishtirok etish ijobiy natijalar beradi. Bunday muhitda o'zaro fikr almashish shaxsiy mulohazalarni boshqaruv tomonidan bildirayotgan qarashlar bilan taqqoslash ularning to'g'riligi, haqqoniylikiga ishonch hosil qilish mavjud bilimlarni yanada boyitishga imkoniyat yaratadi. Kasbiy mahoratni oshirish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etish pedagogik faoliyatda odob, axloq, burch va majburiyatlarni yuqori darajada his etish va unga amal qilish haqida sharh mutafakkirlari Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy, Yan Amos Komenskiy, zamonaviy pedagog olimlarimizdan M.Ochilov, X.Ibragimov, D.Ro'ziyeva, B.Xodjayev, O.Musurmonovlar o'qituvchilik kasbi, uning mashaqqatlari, shuningdek, o'qituvchi shaxsida aks etishi zarur bo'lgan sifatlar xususidagi fikrlarini bayon qilganlar. "Pedagogik jarayonning mohiyatini anglamagan, bolaga nisbatan chuqur hurmatda bo'lmagan shaxs ta'lim-tarbiya samaradorligini va inson kamolotini ta'minlovchi fikrga ega bo'lmaydi", deb ta'kidlaydi O.Musurmonova o'zining pedagogik mulohazalarida.

Pedagogik ta'limni rivojlantirishning zamonaviy bosqichida ta'lim oluvchi shaxsiga yo'nalganlik, insonni jamiyatda oliy qadriyat sifatida e'tirof etish ijtimoiy sohaning eng muhim va keng ko'lamli yo'nalishlaridan biridir. Ta'limni insonparvarlashtirish g'oyasi pedagogikada aksiologik yondashuvning keng tatbiq etilishi natijasidir.

Yuqorida ko'rib chiqilgan umumiy aksiologiyaning kategorial apparati pedagogik faoliyatning o'ziga xosligi, uning ijtimoiy roli va shaxsni rivojlantirishdagi imkoniyatlarini aniqlashtirishga xizmat qiladigan pedagogik aksiologiyaga e'tibor qaratishga imkon beradi. B.X.Xodjayev ta'kidlab o'tganidek, pedagogik aksiologiya ta'limiy qadriyatlar (ularning tabiat va aloqadorligi) haqidagi fan sifatida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

-mazmun-mohiyat bilan aloqador (ta'lim mazmuni va tashkiliy jihatlarini birlashtirganligi sababli, intellektual tashabbusni rag'batlantiradi) - fikriy jarayon, obyektning aktualashtirish, aniq dalil va isbotlarni belgilash, axborotni tanqidiy mushohada etish, ma'no-mazmunini tushunish, shaxsiy fikrning o'sishi;

-baholovchi - pedagogik jarayon ishtirokchilarida borliq va ma'naviy hodisalarni adekvat baholashni rivojlantirishni aks ettiradi;

yo'naltirish funksiyasi - "qadriyatlar iyerarxiyasi"ning ma'lum parametrlari asosida shaxsiy, kasbiy tavsifning muhim qoidalarini aniqlash imkoniyatlari bilan bog'liq;

-me'yoriy (normativ) - pedagog va tarbiyachining aksiosferasining tarkibiy qismlari, o'zida qadriyat tarzini aks ettiruvchi ularning o'zaro munosabatlari tizimini "qonuniylashtiradi";

-boshqaruvga doir - insonparvar mazmunga ega milliy va umuminsoniy qadriyatlar oqimidagi tizim subyektlari, ta'lim tizimi rivojlanishini yo'naltiradi, ta'lim sohasidagi o'zaro zaruriy harakatni hosil qiladi; nazorat - madaniy-tarixiylik kontekstida qadriyatning rivoji, shaxsda qadriyatga yo'nalganlikni shakllantirish imkonini beradi.[3]

Ta'limga aksiologik yondashuvning turli talqinlari tahlili shuni ko'rsatdiki, pedagogik-psixologik fanlarning aksiologik salohiyati talabalarning real hayotiy faoliyatining xulqiy me'yorlarini shakllanishidagi imkoniyatlari (zahiralari) majmui sifatida namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim jarayonlarida bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentligini rivojlantirishda pedagogik-psixologik ta'limni takomillashtirishga doir turli yondashuvlarini o'rganib shunday xulosaga keldikki, bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentligini rivojlantirish umumiy va maxsus (o'quv - analitik, qadriyatga yo'nalganlik va refleksiv-faoliyatli) pedagogik-psixologik fanlarning ommalashuvi, talabalar o'quv faoliyati usullarining faollashuvi va o'qituvchining boshqaruv faoliyati takomillashuvi hisobiga amalga oshadi. Shu bilan birga, tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining ushbu salohiyati yuqorida sanab o'tilgan komponentlar birligini ko'zda tutuvchi tizim sifatidagina samarali tatbiq etilishini taqazo etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy kompetentligini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlari mazkur fanning aksiologik salohiyatini ro'yobga chiqarishning o'zaro bir-birini to'ldiruvchi uch yo'nalishini ajratib ko'rsatishga asoslandi.

birinchi yo'nalish – tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining aksiologik asoslarini keng ommalashtirish;

ikkinchi yo'nalish – bo'lajak o'qituvchilar o'quv faoliyatini ma'naviy-axloqiy tavsifdagi ma'lumotlar bilan boyitish;

uchinchi yo'nalish – avvalgi ikki bosqichni tatbiq etish bo'yicha o'qituvchining boshqaruv faoliyatini takomillashtirishdan iborat ekanligi aniqlandi.

Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanini o'qitish jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirishda integrativ holatda Sharq allomalarining asarlarini o'rganishga asosiy e'tiborning qaratilishi tadqiqotimizning samarali natija berishini ta'minlashda yetakchi omillardan biri bo'ldi.

Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan qadriyatlar asosida talabalarni ma'naviy-madaniy, axloqiy yuksaltirish samaradorligi ortadi. Bu jarayonda Sharq mutafakkirlari asarlaridan foydalanish samarali natija beradi. Bo'lajak o'qituvchilar ongidagi ma'naviy bo'shliqni to'ldirishda biz taklif etgan model muhim ahamiyatga ega. Mazkur o'quv tarbiya jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda xalqona go'zal xislatlar tarkib topa boshlaydi. Ularda kuyidagi shaxsiy xislatlar: farzandlariga ibrat bo'la olish, mehmon kutish odobi, ozodalik, xushavozlik, shirinsuxanlik, kichiklarga g'amxo'rlik qilish, yoshi ulug'larni e'zozlash, ota-ona, keksalar, o'zidan kattalarga hurmat, mehribonlik, mehr-oqibat, diyonatlik, vatanparvarlik, millatsevarlik, milliy an'analarga hurmat kabilar rivojlanib boradi.

Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanidan mustaqil ta'lim olish jarayonida buyuk mutafakkirlarimizning fikrlari, hadislar, xalq og'zaki namunalari olingan ibratli lavhalar bilan boyitish, ma'ruza va seminar mashg'ulotlarida ajdodlarimiz tomonidan taqdim etilgan va xalq pedagogikasidagi tarbiyaviy usullar va vositalardan foydalangan holda talabalarni ajdodlarimiz merosiga qiziqitirish, uning hayotbaxsh g'oyalarini singdirish, milliy ildizlarimizdan ularni xabardor qilish orqali bo'lajak o'qituvchilarni o'zlikni anglashga o'rgatish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotimiz davomida bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy kompetentligini rivojlantirishda aksiologik va deontologik yondashuvlar asoslanib ajdodlarimiz merosidagi an'analardan moslarini tanlab olishga harakat qildik. Bunda quyidagi mezonlarga amal qilindi:

1. Ijtimoiy muhit va milliy g'oyaga muvofiq kelish.

2. Mustaqil davlatimiz va jamiyatimizning maqsadi hamda vazifalariga moslik.

3. Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan qadriyatlar asosida talabalarni ma'naviy-madaniy, axloqiy yuksaltirishda tashkil etilishi lozim bo'lgan tadbirlar.

4. bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarining o'zaro muvofiqligi.

5. G'oyalar, qadriyatlar va an'analarning mazmun-mohiyati.

6. bo'lajak o'qituvchilarga o'zlashtirishlari uchun taqdim etiladigan g'oyalar, fikrlar, an'analalar va urf-odatlarining shaxsni ma'naviy, madaniy va axloqiy jihatdan yuksaltirish imkoniyatiga egaligi shular jumlasidandir.

Bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy kompetentligini rivojlantirishda Oliy ta'lim jarayonida tarbiyaviy ishlar metodikasi fanini o'qitish asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Mazkur fanni o'qitishning o'ziga xos ahamiyati va maqsadi – yangilanatgan O'zbekistonning iqtisodiy, ma'naviy, siyosiy, madaniy rivojlanishi yo'lida amalga oshirilayotgan salmoqli ishlarni tizimli davom ettirishda bo'lajak o'qituvchilarga sifatli, mustahkam bilim berish, ularni jahon andozlariga javob beradigan, bozor iqtisodiy sharoitda raqobatbardosh kadrlar etib tayyorlashdan iborat.

Shu jumladan O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasida belgilab berilgan qonunlarimizdan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash lozimki, har tomonlama kamolga yetgan barkamol inson uchun zarur bulgan yuksak ma'naviyatga xos bo'lgan qirralarni: poklik, insoniylik, ma'naviy yetuklik, hamkorlik, birodarlik, gamxo'rlik, sabr-qanoat, saxiylik fazilatlarini shakllantirish asosiy vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. 2023-yil 19-sentabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 78-sessiyasidagi nutqi

2. Бентам И. Деонтология, или Наука о морали. СПб., 1834. Т. I–II.

3. Ходжаев В.Х. Umumiy pedagogika. Darslik - T.: "Sano-standart", 2017

4. Юсупов Ф.М. Педагог, ищущий новое: штрихи к портрету // Вопросы психологии. 1991. - № 1. - С. 36 - 42.

5. Борисов В.В., Ягупец С.Ю. Проектно-технологическая компетентность как составляющая профессиональной компетентности будущего учителя технологий // Молодой ученый. — 2015. — №12. — С. 716-721.

6. Шарипова Ш. С. Профессиональная педагогическая компетентность учителя // Молодой ученый. — 2017. — №11. — С. 511-514.

CHIZMACHILIK FANINI O'QITISHDA TALABALARNING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Mamatov Dilshod,

Buxoro davlat universiteti professori, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada chizmachilik darsini o'qitishda o'quvchilarning bilim qobiliyatlarini takomillashtirishning zamonaviy usullari mavjud ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek chizmachilik va chizmageometriya fanlari bo'limi haqidagi ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: chizma, rasm dasturi, loyiha, dizayn, joylashishni aniqlash, yangilangan kognitiv, raqamli, avtopsixologik vakolatlar

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РИСОВАНИЮ

Маматов Дилшод,

профессор Бухарского государственного университета, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам.

Аннотация: В данной статье проанализированы современные методы совершенствования познавательных способностей учащихся при проведении урока черчение на основе имеющихся данных. Также представлена информация по разделу рисование и начертательной геометрии.

Ключевые слова: рисунок, программа рисования, проект, дизайн, позиционирование, обновленные когнитивные, цифровые, аутопсихологические компетенции

IMPROVEMENT OF COGNITIVE COMPETENCIES OF STUDENTS IN THE TEACHING OF DRAWING SCIENCE

Mamatov Dilshod,

professor of Bukhara State University, doctor of philosophy in Pedagogical Sciences (PhD).

Abstract: In the following article the modern methods of perfection of the cognitive competencies of the students in teaching the lesson of drawing are analyzed based on the available data. The article provides information about the Department of drawing and drafting Sciences.

Keywords: drawing, painting software, project, design, positioning, updated cognitive, digital, autopsychological competencies

KIRISH. Chizmachilik fani bo'lg'usi o'rta va oliy ta'lim muassasalarida shakllanayotgan texnik mutaxassislar uchun darslarda muhim va majburiy bo'lgan fan sohasidir. Hozirgi vaqtda juda ko'p turli xil chizish dasturlari mavjud, ular orasida professional (pullik) va soddalashtirilgan (bepul) dasturlarni ajratish mumkin. Siz uchun biz ulardan eng mashhur va ko'p funktsiyali haqida umumiy ma'lumot tayyorladik. Hozirgi kunda ularning vositasida nafaqat murakkab eskizlarni chizish, balki tayyor chizmani chop etish, kerak bo'lganda ko'rish va tuzatish, balki o'z loyihalarini yaratish mumkin. Chizmachilik proyeksiyasida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning ba'zi usullari haqida fikr yuritiladi

USULLARI. Graphite (umumiy dastur). Turli xil murakkablik va tafsilotlar darajasidagi ikki va uch o'lchovli chizmalar, organigramma va diagrammalarni yaratish uchun mo'ljallangan. Dasturda chizmalarni tez va aniq yaratish uchun bir nechta funktsiyalar va vositalar mavjud. Fazoda bog'lash tizimi, maxsus kutubxonalarni yaratish qobiliyati, moslashuvchan o'lchamlari va boshqalar mavjud. Ushbu dastur texnika yo'nalishidagi universitetlar talabalari, muhandislar va oddiy foydalanuvchilar uchun javob beradi. Bu sizga ko'p sahifali PDF hujjatlarini yaratishga imkon beradi va mashhur CAD formatidagi rasmlarni aniq import va eksport qilishni ta'minlaydi.

Ishlash printsiplari 2D va 3D komponentlardan chizilgan loyihani qurishdir. Bu bizga eng oddiy chizilgan va murakkab mexanizmlarni yaratishga imkon beradi. U uchta format bilan ishlaydi: DXF, DVG va DXF [1].

Oldingi dasturdan farqli o'laroq, AutoCAD G'arbiy Yevropada shakllangan ESCD tizimi bilan ishlamaydi, faqat xalqaro dasturni taklif qiladi. Bundan tashqari, uning kamchiliklariga to'liq xususiyatli versiyaning yuqori narxi kiradi.

Innovatsion platformaning eng muhim kontseptual pozitsiyasi o'quvchini davlat ta'lim standartiga kiritilgan umumiy va kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lgan va qo'shimcha ravishda yangilangan kognitiv, raqamli, avtopsixologik kompetensiyalarga ega bo'lgan shaxsni kasbiy shakllantirish jarayonini faollashtiruvchi faol ishtirokchi (subyekt) sifatida ishlatadi. Bularning barchasi maktablarda ishlab chiqilgan

o'qituvchining innovatsion turdagi bo'lg'usi adaptiv modelida qayd etilgan.

Kognitiv kompetentsiya umr davomida ta'lim olish (lifelong education) kontseptsiyasi nuqtai nazaridan tanqidiy, tizimli, strategik, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini, shuningdek, individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalash ko'nikmalarini nazarda tutadi. Axborot-kommunikatsiya (raqamli) kompetentsiyaga quyidagilar kiradi: ta'lim portallari, onlayn kurs platformalari bilan ishlash ko'nikmalari, onlayn guruhlarda loyihaviy muloqot ko'nikmalari, o'quvchilarning kognitiv uslublari va fikrlash turlarini hisobga olgan holda adaptiv elektron darsliklarni yaratish ko'nikmalari, o'quv o'yinlarini dasturlash ko'nikmalari, shuningdek, ta'lim uchun raqamli texnologiyalardan . o'z-o'zini rivojlantirishda foydalanish ko'nikmalari [2, 45].

Avtopsixologik (tartibga soluvchi) kompetentsiya jismoniy va psixofiziologik resurslarni boshqarish ko'nikmalarini, hissiy va motivatsion-irodaviy o'zini o'zi boshqarish, kasbiy faoliyatda vaqt va stressni boshqarish ko'nikmalarini, shuningdek, axborot ishlarining psixogigienasi ko'nikmalarini o'zlashtirishni o'z ichiga oladi ("raqamli eskiz", "chizmachilik fani uchun kerakli ma'lumotlarning kiritilishi").

Art (badiiy) loyihalar mohiyatan universal hisoblanadi: ular badiiy mavzular bo'yicha yuqori texnologiyali darslar, talabalar o'rtasida o'quv faoliyati, shuningdek, shaharning o'rta maktab o'quvchilari o'rtasida maktabning kasbga yo'naltirish ishlarining shakli bo'lishi mumkin. Art loyihaning asosiy afzalligi shundaki, o'quvchilar uning faol sheriklari. Har bir san'at loyihasi tomoshabinlar orasida ishlab chiqish va amalga oshirish uchun uzoq vaqt talab etiladi. Quyida chizmachilik fanida talab etiladigan daslabki malaka talablari keltirilgan.

1. Chizma ishi uchun talabalarning ijodiy guruhini shakllantirish, rasm chizishda badiiy loyihaning mavzusi, maqsad va vazifalarini shakllantirish;

2. Axborot loyihasi ustida ishlash: mavzu bo'yicha ma'lumotlarni to'plash, tasniflash, tahlil qilish, qayta ishlash va umumlashtirish;

3. Art loyihasi mavzusidagi asosiy muammolarni aniqlash, tinglovchilar bilan muhokama qilish uchun muammoli masalalarni ishlab chiqish;

5. Badiiy loyiha tuzilmasini yaratish;

6. Chizma ishi uchun loyihalarini tanlash, qayta ishlash va tarkibini belgilash;

8. Badiiy loyihaning batafsil stsenariysini ishlab chiqish;

9. Badiiy loyihani elektron qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish: audio va video materiallarni tanlash, qayta ishlash va yaratish, taqdimotlar yaratish;

10. Kostyumlar va rekvizitlarni yaratish;

11. Chizmalarni darsda tarqatish va ularni o'rganish;

12. Chizmachilik kompozitsiyalari, miniatyuralar va boshqalarni tanlash va o'rganish;

13. Individual, tabaqalashtirilgan, guruhli va konsolidatsiyalangan badiiy loyiha mashqlari;

14. Badiiy loyiha uchun reklama yaratish (reklama plakatlari, bukletlar, kalendarlar);

15. O'quvchilar orasida badiiy loyihani amalga oshirish.

Ishning sanab o'tilgan bosqichlarining har biri o'quvchilarning kognitiv, raqamli va avtopsixologik kompetensiyalarni tashkil etuvchi ko'pchilik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi – kelajakdagi innovatsion turdagi o'qituvchining adaptiv modelining asosiy tarkibiy qismlari.

Chizmachilik loyihasi ustida ishlashning eng muhim bosqichi-bu "g'oyalarni yaratish" deb nomlanib, uning tuzilishi quriladigan asosiy muammolarni aniqlash, shuningdek, badiiy loyiha davomida tomoshabinlar bilan muhokama qilish uchun muammoli masalalarni ishlab chiqish (eng qiyin universal muammo odatda mini-munozara muammosiga aylanadi).

Chizma ishlarining ushbu bosqichi tanqidiy fikrlashni shakllantiradi – kognitiv kompetentsiyaning eng muhim tarkibiy qismi. Tanqidiy fikrlash badiiy loyiha ustida ishlashning daslabki bosqichida, mavzu bo'yicha ma'lumotlarni to'plash, tasniflash, tahlil qilish, qayta ishlash va umumlashtirishda ham shakllanadi.

Chizma loyihalar ustida ishlashda o'quvchilarning kreativ, tizimli va strategik tafakkuri shakllanadi, bu ular uchun kognitiv kompetentsiyaning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Badiiy loyiha-bu yangi bilimlarni taqdim etishning maxsus tizimi, yuqori axborot va hissiy to'yinganlik, boy semantik salohiyat va nisbiy aloqa erkinligiga ega bo'lgan o'ziga xos ta'lim va ta'lim muhitini shakllantirish. Tizimli va strategik fikrlash ko'nikmalari birinchi navbatda badiiy loyihaning tuzilishi va stsenariysini tuzishda rivojlanadi.

Kognitiv kompetentsiyaning eng muhim tarkibiy qismi ijodiy fikrlashni shakllantirishdir. Badiiy dizayn har bir talabaning ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish uchun keng imkoniyatlar ochadi.

Badiiy loyihani yaratishda talabalar: manba matnlarini mo'ljallangan auditoriya uchun moslashtirishlari, badiiy loyiha uchun ssenariy tuzishlari mumkin.

Musavvirlik mahoratini namoyish etgan holda ma'lum bir miniatyurani chizing, uni so'zda ta'riflang, aynan shu miniatyurani kompyuter terxnologilarida ijro eting, kostyumlar va rekvizitlar yarating, AKT hamrohligini yarating, badiiy loyiha uchun reklama yarating, auditoriyani tashkil qiling (o'yinlar, kvestlar

ishlab chiqing va o'tkazing), tomoshabinlar bilan muloqot qiling, dialog o'tkazing (mini- suhbatlar), ularning nuqtai nazarini shakllantirish va bahslashish, mini-munozaralarni ishlab chiqish va o'tkazish va hokazo.

Chizmachilik darsining muhim shartlaridan biri dars davomida eng ijodkor talabalar o'qituvchi bilan hamkorlikda sketch, eskizlar va miniatyura va natryurmort uchun shablonlarni yaratish maqsadida ham ishtirok etishlari mumkin.

Kognitiv kompetentsiyaning yana bir komponenti-bu individual ta'lim traektoriyalarini loyihalash qobiliyatlari. Badiiy dizaynda talabalar 7-10 kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtirilgan, ularning har biri o'z badiiy loyihasi ustida ishlamoqda. Ish jarayonida har bir talaba "o'z xohishiga ko'ra" biznesni tanlashi mumkin, uning imkoniyatlari va qobiliyatlariga muvofiq har bir kishi umumiy ishga munosib hissa qo'shadi.

Katta sinflardagi chizmachilik darsi uchun loyihalar ustida ishlash jarayonida o'z-o'zini o'rganish va turli xil ishlarda o'zaro tayyorgarlik, o'zaro yordam, o'zaro yordam katta ahamiyatga ega. Ko'pgina o'quvchilar badiiy dizayndagi deyarli barcha zarur faoliyat turlarini o'zlashtiradilar.

Natijada talabalarning o'zlari guruhning har bir a'zosining badiiy loyihani yaratish va amalga oshirish bo'yicha jamoaviy ishlarga qo'shgan hissasini baholaydilar. Shunday qilib, badiiy dizayn talabalarning individual ta'lim traektoriyalarini, shu jumladan ushbu jarayonning o'zaro ta'sir, o'zaro yordam va aks ettirish kabi muhim bosqichlarini shakllantirish va amalga oshirishga imkon beradi.

Ushbu kompetensiya badiiy chizmalar ustida ishlash davomida shakllanadi. Bu badiiy dizaynning dastlabki bosqichida ham axborot loyihasini yaratishda (mavzu bo'yicha ma'lumotlarni yig'ish, tasniflash, tahlil qilish, qayta ishlash va umumlashtirish), ham keyingi ishda - badiiy loyiha uchun AKT yordamini yaratishda (tizim) sodir bo'ladi. talabalar tomonidan tez-tez suratga olinadigan va tahrir qilinadigan taqdimotlar va videolar ko'prik yordamida bo'ysunadi). Badiiy dizayn jarayonida AKTdan foydalanishning maqsadi xayoliy idrok orqali materialni chuqurroq idrok etishga erishish, uning hissiy ta'sirini kuchaytirish, "chizмага sho'ng'ishni" ni ta'minlashdir.

Dars birinchi navbatda texnik chizmalarni to'g'ri chizish usullari, shuningdek, chizma xo'jaligining barcha sohasini to'g'ri tashkil qilish haqidagi fan chizmachilik deyiladi degan ta'rif bilan boshlanadi.

Biz geometriya, proyeksion chizmachilik va qurilish chizmachilik bo'yicha o'quv chizmalarini bajarishda chizmachilikdagi innovatsion texnologiyalardan foydalanamiz.

Tomoshabinlar orasida chizmachilik loyihani amalga oshirishdan oldin talabalar auditoriyani jalb qilish va badiiy loyihaning eng faol tinglovchilari-ishtirokchilarini mukofotlash maqsadida reklama plakatlari, bukletlar, kalendarlar yaratadilar. Talabalarning loyihaviy muloqot qobiliyatlari onlayn jamoalarda ham rivojlanmoqda, chunki badiiy loyihalar ustida ishlash jarayoni nafaqat sinfda, balki ijodiy jamoa a'zolari va o'qituvchi o'rtasida doimiy muloqotni talab qiladi.

Ijodkorlik eng "muhim" faoliyatlardan biridir. Murakkab va uzoq muddatli loyiha faoliyati jarayonida o'zining jismoniy, psixofiziologik, kognitiv, hissiy, ixtiyoriy resurslarini (avtopsixologik kompetensiya) tartibga solish qobiliyati innovatsion turdagi bo'lajak o'qituvchini shakllantirishning muhim jihati hisoblanadi. Psixologiya asoslarini o'rganish davomida shaxs turlari va fikrlash uslublari, psixologik himoya mexanizmlari va nizolarda o'zini tutish strategiyalari to'g'risida olingan ma'lumotlar talabalarga badiiy loyihalarni tayyorlash va o'tkazish jarayonida ijobiy "o'z-o'zini imidjini" saqlashga yordam beradi.

O'quvchilarning jismoniy va psixofiziologik resurslarini boshqarish ko'nikmalarini oshirish uchun jamoani shakllantirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha treninglar o'tkaziladi. Hissiy va motivatsion-ixtiyoriy o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalari suhbatlar, rolli o'yinlar, chizmachilik loyihalarni tayyorlashning barcha bosqichlarini batafsil rejalashtirish orqali shakllanadi. Vaqt va badiiy kompozitsiyani boshqarish ko'nikmalarini o'zlashtirish uchun ijtimoiy tarmoqlarda maxsus yaratilgan jamoalarda ("suhbatlar") tezkor hisobotlar tizimi qo'llaniladi, o'yinda "oqim faoliyati"ni qo'llab-quvvatlash mantiqqa erishadi (darajadagi yutuqlar mantig'i).

Avtotopsixologik (tartibga soluvchi) vakolat "raqamli chizmachilik"dan foydalanishni ham o'z ichiga oladi. Bu nafaqat darslar va mashg'ulotlar paytida gadgetlardan foydalanishni vaqtincha rad etish, balki talabalarning ishonchlilik va ilmiy ma'lumotlar nuqtai nazaridan tekshiriladigan Internet saytlarida tasdiqlangan ma'lumotlarni topish qobiliyatini shakllantirishdir. Umuman olganda, bo'lajak o'qituvchining avtopsixologik vakolatiga kiritilgan "kelajak ko'nikmalari" ustida ishlash talabani o'zini o'zi bilishi va o'zini o'zi rivojlantirish jarayonlarini faollashtiradi.

Shunday qilib, umumta'lim maktabida badiiy dizayn innovatsion turdagi o'qituvchi shaxsini shakllantirishning samarali vositasidir. Chizma va chizma geometriyasi fanlarida grafik jarayonlarning yordamchi proektsiyasi, dizayn funktsiyalari va motivatsion-qiymat, amaliy-faoliyat, refleksiv-baholash komponentlari o'quv va kognitiv vazifalarning ijodiy yechimini topishga qaratilgan ijodiy faoliyatni maqbul qo'llab-quvvatlash mantig'iga ustuvor ahamiyat berish orqali aniqlanadi;

Yordamchi proektsion usullarni o'qitish orqali talabalarning ijodiy kompetentsiyasini rivojlantirish modeli individual xususiyatlarni maksimal darajada hisobga olish, ijodiy muhit barqarorligini ta'minlash,

dialogik birgalikdagi faoliyatni tezlashtirish kabi uslubiy shartlarni qat'iy belgilaydigan texnologik tuzilmani pedagogik loyihalash asosida takomillashtiriladi;

Chizmachilik va chizma geometriyasi fanlarida grafik jarayonlarning yordamchi proektsiyasi, dizayn funksiyalari va motivatsion-qiymat, amaliy-faoliyat, refleksiv-baholash komponentlari o'quv va kognitiv vazifalarning ijodiy echimini topishga qaratilgan ijodiy faoliyatni maqbul qo'llab-quvvatlash mantig'iga ustuvor ahamiyat berish orqali aniqlanadi;

Yordamchi proyeksiya usullarini o'rgatish orqali talabalarning ijodiy kompetentsiyasini rivojlantirish modeli individual xususiyatlarni maksimal darajada hisobga olish, ijodiy muhit barqarorligini ta'minlash, dialogik birgalikdagi faoliyatni tezlashtirish kabi uslubiy shartlarni qat'iy belgilaydigan texnologik tuzilmaning pedagogik dizayni asosida takomillashtiriladi;

Chizmachilik va chizma geometriyasi fanlarida ijodiy faoliyatni rivojlantirish metodologiyasi yordamchi proektsiyada zarur bo'ladigan elementlarni topishga qaratilgan evristik usullarning tashkiliy va texnik moyillik bilan qayta aloqa darajasini oshirish orqali yaxshilanadi (qurilish, proyeksiya, texnik-dizayn,) assotsiativ, intuitiv va mantiqiyga tayanib noma'lumni qidirishda asqotadi [3, 234].

Bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishning pedagogik mexanizmi talabani shaxsiy salohiyatini namoyon etishga qaratilgan subyekt-subyekt munosabatlari tizimining individual ta'lim traektoriyasi bilan refleksivlik holatini tizimli ravishda tuzatish bo'yicha kompozitsion-ijodiy faoliyatning ijobiy dinamikasini kengaytirish asosida takomillashtiriladi.

Muhokama. Fazoviy fikrlashni sifat jihatidan yangi darajada rivojlantirish muammosini zamonaviy kompyuter yordamida loyihalash tizimlari hal qilishi mumkin. Arxitektura va qurilish chizmalari san'at va grafika fakulteti talabalari tomonidan "chizmachilik va chizma geometriya asoslari" kursining oxirida o'rganilganligi sababli, ushbu kursning mantiqiy davomi, bizning fikrimizcha, ko'proq ko'rinishga ega bo'lgan grafik ma'lumotlarni namoyish qilishning kompyuter vositalarini o'rganishdir. dinamizm, turli xil tasvirlarni bajarishning yuqori tezligi, qulay va intuitiv grafik interfeys.

A special influence on the formation of positive motivation is exerted by: the information saturation of the curriculum, its relationship with previously studied material, a clearly realized perspective of the educational work of future teachers, the use of the "success methodology", instilling in the student faith in their abilities and strength, the use of a rating system for assessing students' knowledge.

Chizmachilik darslarida ishlatiladigan zamonaviy dasturiy ta'minot.

Chizmachilik darslarida foydalanish uchun quyidagi dasturlardan foydalaniladi: Adobe Photoshop CC; MyPaint; DrawPlus; Clip Studio Paint; CorelDRAW; Affinity Designer; Autodesk Sketchbook; YouiDraw Drawing; MyBrushes Paint for Mac; Epic Pen; Flame Painter; ChemDoodle; Paintstorm Studio; MyPaint; Mischief; DrawPlus; Clip Studio Paint; Krita; MediBang Paint Pro; Procreate.

Ushbu keng spektrli dasturlardan tashqari, tor yo'naltirilgan dasturlar ham mavjud. Masalan, elektr zanjirlarini chizish uchun: DSSim-PC, sPlan, Circuit program, diagramma va mikrosxemalarni kompyuter yordamida loyihalash uchun — ExpressPCB.

Xulosa. Grafik faoliyatga ijobiy motivatsion munosabat tasviriy san'at ta'lim yo'nalishida dizaynga sezilarli turtki berishi mumkin. Shu bilan birga, chizmachilik fanida innovatsion texnologiyalardan unumli foydalanish motivatsiyasi o'quvchi yoshlarning butun o'quv jarayoniga ijobiy munosabati, barqaror ichki motivlar, belgilangan grafik vazifaga original yechim topishga bo'lgan ishtiyoq bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. H.W. Janson. History of Art (Hardcover) by H.W. Janson. Princeton University press. 236 P.
2. E.H. Gombrich. The Story of Art. Englewood Cliffs. New York, 2012, P. 346.
3. Betty Edwards. The New Drawing on the Right Side of the Brain. Redhouse Publishing house. Auckland, P. 248.
4. Austin Kleon. Steal Like an Artist: 10 Things Nobody Told You About Being Creative.
5. Н.Ж.Ёдропов. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari chizmachilik ta'limida.<http://uz.infocom.uz/2010/01/15/axborot-kommunikatsiya-texnologiyalari-chizmachilik-talimida/>
6. Маматов Д.К., Собирова Ш.У Особенности организации самостоятельной работы студентов Педагогические науки. <http://wwenews.esrae.ru/pdf/2015/1/62.pdf>
7. Маматов Д.К. Организация самостоятельной работы студентов первая международная научно-методическая конференция междисциплинарные исследования в науке и образовании <http://man-ua.edu.kiev.ua/Files/downloads/%D0%9F%D0%9D-%D0%A1%D0%B1%D0%A2-14-09-2012.pdf#page=183>
8. Маматов Д. К. Роль компьютерной графики в развитии космического воображения студентов // Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99).
9. Маматов Д. К. Индивидуально-психологические детерминанты эффективной управленческой деятельности // Наука. Мысль: электронный периодический журнал. – 2016. – №. 9.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA TA'LIM

Mardanov Arslan Pardaevich,
Toshkent davlat texnika universiteti, O'zbekiston

Annotatsiya. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etmoqda. Axborot olish va foydalanish tezligi juda yiriklashgan hozirgi davrda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta axamyatga ega. Ilgari ta'lim dasturlari an'anaviy usuli ya'ni ma'ruzani yirik xajmli kitoblar va qollanmalar orqali amalga oshirilgan shaklida olib borilardi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining u qadar yuqori bo'lishini ta'minlamagan. Hozirda ta'lim sifatini ko'tarishda ta'limni raqamlashtirish jarayoni boshlangan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiya, bulutli texnologiyalar, ta'limda raqamli texnologiya

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ОБРАЗОВАНИЕ

Марданов Арслан Пардаевич,
Ташкентский государственный технический университет, Узбекистан

Аннотация. Сегодня цифровые технологии стремительно развиваются и требуют идти в ногу со временем во всех сферах. Использование цифровых технологий в системе образования имеет большое значение в повышении качества образования и воспитании социально активной молодежи в современную эпоху, когда скорость получения и использования информации очень высока. Раньше образовательные программы проводились традиционным способом, то есть с использованием лекций по большим книгам и пособиям. Это, в свою очередь, не гарантировало столь высокого качества образования. В настоящее время процесс цифровизации образования начал улучшать качество образования.

Ключевые слова: цифровые технологии, облачные технологии, цифровые технологии в образовании.

DIGITAL TECHNOLOGY AND EDUCATION

Mardanov Arslan Pardaevich,
Tashkent State Technical University, Uzbekistan

Abstract. Today, digital technologies are rapidly developing and require keeping up with the times in all areas. The use of digital technologies in the education system is of great importance in improving the quality of education and raising socially active youth in the modern era, when the speed of obtaining and using information is very high. Previously, educational programs were conducted in the traditional way, that is, using lectures on large books and manuals. This, in turn, did not guarantee such a high quality of education. Currently, the process of digitalization of education has begun to improve the quality of education.

Keywords: digital technologies, cloud technologies, digital technologies in education.

KIRISH. Ta'lim tizimining hozirgi holati noan'anaviy ta'lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Ta'lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o'zlashtirish an'anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi. Raqamli texnologiyani o'zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz: bu – xo'jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo'lib. unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko'rinishdagi katta ma'lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an'anaviy xo'jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni. masofaviy meditsina xizmatlari ko'rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin. [1]

ASOSIY QISM. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, zamonaviy mehnat bozorining o'zgaruvchan talablari munosabati bilan bugungi kunda ta'lim sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi dolzarblashtirilmoqda. Zamonaviy ish beruvchilar kasbiy faoliyatda elektron texnologiyalardan foydalanishni yaxshi biladigan mutaxassislariga muhtoj. Raqamli texnologiyalar jamiyatning ajralmas qismi bo'lib,

mutaxassislarning malakasini shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli texnologiyalar vaqtni tejaydi va bilimlarni baholash jarayonini soddalashtiradi. Raqamli texnologiya yordamida o'qituvchilar o'quvchilarning ishini tezroq tekshirib, baholaydilar, bu esa ularga o'qitishning boshqa jihatlariga e'tibor qaratish imkonini beradi. O'quv platformalarida javoblarni avtomatik tekshirish bilan testlar mavjud. Talaba o'ziga qulay vaqtda shunday test topshirishi, natijalarini bilib olishi va xatolarini saralashi mumkin. Ta'lim jarayonida fikr-mulohazalarning ahamiyati haqidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, darhol natijalar talabaniq diqqatini va qiziqishini ushlab turishga yordam beradi, bir necha kun davom etadigan tekshirish esa o'quvchining noto'g'ri javoblarni tekshirishga bo'lgan qiziqishini kamaytirishi mumkin.

Muammoni umumiy ma'noda bayon qilish va uning muhim ilmiy va amaliy muammolar bilan bog'lanishi.

Ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarni rivojlantirish kasbiy ta'limning yetakchi maqsadi bo'lib, bu talabalarning yuqori malakali mutaxassis bo'lish yo'lida raqobatbardosh fazilatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Shu munosabat bilan o'qituvchining markaziy vazifasi o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish hisoblanadi. [2]

Keyingi raqamli ta'lim texnologiyasi talabalarga masofadan turib foydalanish uchun taqdim etiladigan onlayn kurslardir. [3] Ushbu texnologiyaning o'ziga xos xususiyati va afzalligi uning shaxsiyatga yo'naltirilganligidir. O'qitish talaba uchun qulay bo'lgan istalgan vaqtda amalga oshiriladi, bu sizga talaba uchun eng qulay shaklda turli yo'nalishlarda malakali ta'lim olish imkonini beradi.

Onlayn ta'lim sinxron va asinxron ta'lim kabi ikki shaklda amalga oshirilishi mumkin. Sinxron ta'lim o'qituvchi va talabani ma'lum bir vaqtda o'qitishni o'z ichiga oladi, asinxron ta'lim esa talabani unga qulay bo'lgan istalgan vaqtda o'qitishni anglatadi, ya'ni, o'qituvchi kursni ishlab chiqadi va uni Internet platformasiga joylashtiradi, talabalar esa taqdim etilgan material bilan tanishadilar va topshiriqlarni bajaradilar.

Bu texnologiyaning afzalligi shundaki, o'quvchilar o'zlarining individual imkoniyatlaridan kelib chiqib, o'rganilayotgan materialni tushunish va yodlash uchun zarur bo'lgan vaqtni o'rganishga qancha vaqt ajratishi mumkin, shuningdek, mavzuni qayta ko'rib chiqish uchun istalgan vaqtda o'tgan materialga qaytishi mumkin. [4] Didaktik maqsadlarda raqamli texnologiya «o'yinlashtirish» qo'llaniladi, uning o'ziga xos xususiyati shundaki, o'quv materiali o'qituvchi tomonidan an'anaviy ma'ruzalarda eshittirilmaydi, balki talabalar tomonidan mustaqil ravishda olinadi. [5] Internet resurslaridan foydalangan holda rolli o'yinni tashkil qilish bilan muammoli vazifalar to'plamiga asoslangan raqamli veb-kvest texnologiyasidan foydalanish. [6] Veb-kvest - bu muammoni noaniq hal qilishni o'z ichiga olgan o'quv fanining turli muammolarini qamrab oluvchi o'quv jarayonini tashkil etishning innovatsion texnologiyasi. Bu texnologiya o'quvchilarning mustaqilligini, ijodiy qobiliyatlarini va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, shuningdek, o'quvchilarning ishtiyoqini oshirish va ta'lim yutuqlarini oshirish vazifasini qo'yadi. [7] Shunday qilib, bu texnologiya inklyuzivga asoslangan ta'lim, bunda o'quv jarayonining har bir sub'ekti shaxsiy texnik vositalardan, masalan, planshet, kompyuter, noutbuk, smartfon va boshqalardan foydalanish imkoniyatiga ega. [8-9] Ta'lim sohasidagi barcha raqamli texnologiyalar bir qator funksiyalarni bajaradi, ularning asosiylari ta'lim, boshqaruv va aloqadir. Ta'lim o'quv amaliyotlarini aniqlash, ishlab chiqish, tahlil qilish, e'fira uzatish, talabalar va o'qituvchilarni masofadan o'qitish orqali elektron ta'limni tashkil qilishni o'z ichiga oladi. [10]

Interaktivlik o'quvchining ehtiyojlariga muvofiq tegishli ma'lumotlarni taqdim etishni o'z ichiga oladi. Interfaollik ma'lum darajada ma'lumotlar taqdimotini nazorat qilish imkonini beradi: talabalar dasturda ko'rsatilgan sozlamalarni individual ravishda o'zgartirishi, natijalarni o'rganishi, foydalanuvchining ma'lum bir istagi bo'yicha dastur so'roviga javob berishi, materialni taqdim etish tezligini va takrorlashlar soni. Ammo multimediyadan foydalanishda bir qator jihatlarni hisobga olish kerak. Multimediyada taqdim etilgan o'quv materiali tushunarli bo'lishi, zamonaviy ma'lumotlar va qulay vositalar yordamida taqdim etilishi kerak. Multimedia texnologiyalarining barcha imkoniyatlarini to'liq ochib berish va ulardan samarali foydalanish uchun talabalar malakali o'qituvchining yordamiga muhtoj bo'ladi. Darsliklardan foydalanishda bo'lgani kabi, multimediyadan foydalanganda ham o'qitish strategiyasini mazmun bilan boyitish mumkin, agar o'quv jarayonida o'qituvchi nafaqat ma'lumot berish, balki talabalarning o'quv jarayonini osonlashtirish, qo'llab-quvvatlash va boshqarish bilan shug'ullansa bu yanada samaraliroq bo'ladi. [11]

XULOSA

Raqamli texnologiyalar hozirgi maktab o'quvchilarini dastlab qiziqish uyg'otmagan yoki ular uchun juda qiyin bo'lib tuyulgan fanlarga jalb qilishi mumkin. Ushbu texnologiyalar o'qitishning yangi usullarini joriy etish va maktab o'quvchilarining afzalliklariga e'tibor qaratish imkonini beradi, bu esa orqada qolgan o'quvchilarni jalb qilishga yordam beradi va ularning ta'lim natijalarini yaxshilaydi. Moslashuvchan va interaktiv ta'lim materialni o'zlashtirishning eng yuqori darajasiga erishish imkonini beradi. [12] Shunday qilib, ta'lim yangi bosqichga ko'tarilmoqda, bu erda nafaqat dastur talablarini bajarish, balki o'quvchilarning qiziqishlari va individual qobiliyatlarini hisobga olish ham ustuvor vazifadir. Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va bilimlarni eng tuzilgan va tushunarli shaklda

olish uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Afzalliklar orasida qog'ozbozlikni minimallashtirish, o'qitish va talabalarni o'rganishni soddalashtirish kiradi. Talabalar amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'limni bilimlarning ochiqligi bilan tavsiflangan sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish imkonini beradi. [13]

Bundan tashqari, maktab o'quv jarayonida gadgetlardan foydalanish o'quvchilarda raqamli savodxonlikni rivojlantirishga yordam beradi - bu keyingi hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan XXI asrning asosiy kompetensiyalaridan biridir. [12]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

<https://cyberleninka.ru/article/n/raqamli-texnologiyalarining-ta-lim-sohasida-qo-llanilishi> RAQAMLI TEXNOLOGIYALARINING TA'LIM SOHASIDA QO'LLANILISHI – тема научной статьи по наукам о Земле и смежным экологическим наукам читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка

Блинов В.И. Образовательный процесс в профессиональном образовании: учебное пособие для вузов / В. И. Блинов [и др.]; под общей редакцией В. И. Блинова. — Москва: Издательство Юрайт, 2018.

Муравьева Г.Е. Проектирование технологий обучения: Учеб. пособие для студентов и преподавателей пед. вузов, слушателей и преподавателей курсов повышения квалификации учителей / Г.Е. Муравьева. - Иваново, 2001. 123 с.

Борытко Н.М., Соловцова И.А., Байбаков А.М. Педагогические технологии: Учебник для студентов педагогических вузов / Н. М. Борытко, И. А. Соловцова, А. М. Байбаков. Под ред. Н. М. Борытко. — Волгоград: Изд-во ВГИПКРО, 2006. 59 с.

Ваганова О.И., Пирогова А.А., Прохорова М.П. Инновационные технологии в инклюзивном образовании//Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. 2018. № 6 (32). С. 36-40.

Мальцева С.М., Ваганова О.И., Алешугина Е.А. Технология разработки электронного учебно-методического комплекса по дисциплине «Педагогические технологии» //Инновации в образовании. 2019. № 6. С. 103-109.

Ваганова О.И., Иляшенко Л.К., Белоусова Г.А. Современные технологии профориентационной деятельности в системе высшего образования //Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). 2018. Т. 9. № 5-2. С. 45-48.

Макарова Е.Л., Пугач О.И. Особенности разработки и внедрения курсов образовательной области «математика» в системы дистанционного обучения // Самарский научный вестник. 2016. № 2 (15). С. 165-171.

Итинсон К.С. Массовые открытые онлайн курсы и их влияние на высшее образование // Карельский научный журнал. 2019. Т. 8. № 3 (28). С. 15-17.

Yarmolchuk T.M. Synchronous and asynchronous online tools, learning a foreign language in the process of professional training of specialists in information technology // Хуманитарни Балкански изследвания. 2018. № 1. С. 75-79.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ – тема научной статьи по наукам об образовании читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-tsifrovyyh-tehnologiy-v-obrazovanii>

Цифровые технологии в образовании: как современные инструменты помогают учителям – Институт образования – Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики» <https://ioe.hse.ru/digitalineducation>

Прохорова М.П., Бушуева В.В., Ваганова О.И. Практико-ориентированные технологии формирования профессиональных компетенций студентов вуза//Проблемы современного педагогического образования. 2017. № 56-8. С. 193-199.

ГРАФИК ТА'ЛИМ ЖАРAYONIDA BO'LAJAK MUHANDIS-QURUVCHILARNING DIZAYN FIKRLASHINI OSHIRISHDA GRAFIK DASTURLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Mardov Sanjar Xudoykulovich
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti(PhD)

Annotatsiya- oliy ta'lim maskanidagi grafik ta'lim jarayonida bo'lajak muhandis-quruvchilarning grafik madaniyatini, shuningdek, shaxsning ijodiy salohiyatini shakllantirishga qaratilgan. Bu jabhada ko'plab samarali ishlar, hususan qurilish chizmachiligi fanini o'qitishda ham zamonaviy grafik dasturlardan foydalanib ta'lim samaradorligiga erishilmoqda. Qurilish chizmachiligi fanining mvzularini yoritishda arxitektura sohasiga mo'ljallangan grafik dasturlar orasidan BIM dasturi ayniqsa ancha mukammal bo'lib mavzu mohiyatini yoritishda talabalarning ko'z o'ngida chizmalarining uch o'lchamli holatiga o'tish samarali usul hisoblanadi. Shu sababli ushbu fanning to'la mohiyatini yoritishda grafik dasturlarning amali ahamiyatiga ularning tavsiflari alohida o'rin oladi.

Kalit so'zlar – grafik ta'lim, qurilish chizmachiligi, grafik dasturlar, grafika, axborot-kommunikatsiya, dizayn fikrlash, fazoviy tasavvur, arxitektura, chizma, didaktika, muhandislik grafikasi.

МЕТОДОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГРАФИЧЕСКИХ ПРОГРАММ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДИЗАЙНСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-СТРОИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мардов Санжар Худойкулович
Ташкентский архитектурно-строительный университет (PhD)

Аннотация - в процессе графического образования по месту высшего образования направлено на формирование графической культуры будущих инженеров-строителей, а также творческого потенциала личности. На этом направлении имеется много эффективных работ, особенно при обучении строительному черчению, эффективность обучения достигается с использованием современных графических программ. Программа BIM особенно идеальна среди графических программ для области архитектуры при объяснении тем строительного чертежа и является эффективным способом изменения трехмерного состояния чертежей на глазах у студентов. По этой причине использование графических программ и их описаний занимают особое место в выяснении всей сущности этой науки.

Ключевые слова - графическое образование, строительный рисунок, графические программы, графика, информация и связь, дизайн-мышление, пространственное воображение, архитектура, черчение, дидактика, инженерная графика.

METHODOLOGY OF USING GRAPHIC PROGRAMS FOR IMPROVING DESIGN THINKING OF FUTURE ENGINEERS-BUILDERS IN THE PROCESS OF GRAPHIC EDUCATION

Mardov Sanjar Khudoykulovich
Tashkent University of Architecture and Construction (PhD)

Abstract - in the process of graphic education at a place of higher education, it is aimed at forming the graphic culture of future engineers-builders, as well as the creative potential of an individual. There are many effective works on this front, especially in the teaching of construction drawing, educational efficiency is achieved using modern graphic software. The BIM program is particularly perfect among the graphic programs for the field of architecture in explaining the topics of construction drawing, and it is an effective way to change the three-dimensional state of the drawings in front of the eyes of the students. For this reason, the use of graphic programs and their descriptions take a special place in elucidating the full essence of this science.

Key words - graphic education, construction drawing, graphic programs, graphics, information and communication, design thinking, spatial imagination, architecture, drawing, didactics, engineering graphics.

O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasida «uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish» ustuvor vazifasi belgilangan. Mazkur vazifani amalga oshirishda arxitektura sohasidagi oliy ta'lim muassasalari bo'lajak muhandis-quruvchilarning loyihalash malakalarini rivojlantirishda ularning fazoviy tasavuri, ijodiy faolligi, sohaga oid amaliy masalalarni loyihalash ko'nikmalari asosiy omil bo'lib bu

sifatlar grafik ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak muhandis-quruvchilar kompyuterdan keng foydalana olishi jamiyatda fan- texnika taraqqiyotining jadallashishi va shu asosda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga erishish uchun xizmat qiladi. «O'qitishning zamonaviy shakllari va metodlarini, kompyuter va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish, oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-laboratoriya anjomlari va o'quv-metodik adabiyotlar bilan ta'minlash, ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, oliy ta'lim muassasalarining zamonaviy ilmiy laboratoriyalarini tashkil etish va rivojlantirish choralari ko'rish asosida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va ularning kasbiy mobilligi va kreativligini namoyon eta olish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish lozimligini ifodalaydi.

Inson faoliyatining barcha sohalarini kompyuterlashtirish, ko'p asrlik pedagogik texnologiyalarning o'zgarishiga olib keldi. O'qitishning yangi vositalari pedagogika fanining asosiy masalalarini qayta ko'rib chiqishga majbur qildi: jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida oliy ta'lim tizimida kimlar o'qitilishi, ta'lim mazmuni qanday bo'lishi, oliy ta'lim mutaxassis tayyorlash uchun asos sifatida qanday shakl va usullardan foydalanish kerak.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, muhandislik kompyuter grafikasi fanining mazmunini qayta ko'rib chiqish, shu fanni o'qitishdagi dolzarb muammolardan biri deb hisoblaymiz. Muhandislik kompyuter grafikasi fanining mazmunini qayta tuzishda bugungi kundagi ilm-fan va texnika sohalarining yutuqlarini inobatga olish maqsadga muvofiqdir.

O'qitish tamoyillari muammolariga qaratilgan tadqiqotlar analizi, barcha fanlar uchun umumiy bo'lgan didaktik tamoyillarni ajratib olish imkonini beradi. Barcha tadqiqotchilar didaktik tamoyillarning nomenklaturasiga kelganda bir xil to'xtamga kelishadi. Ammo bu tamoyillarning mazmunini turlicha talqin qilishadi. Bunday tamoyillarga quyidagilar kiradi:

- ta'lim va tarbiya tamoyili;
- nazariyani amaliyot bilan bog'liqlik tamoyili;
- ilmiylik tamoyili;
- tushunarliklik tamoyili;
- muvofiglik va izchillik tamoyili;
- onglilik va ijodiy faoliyat tamoyili;
- ko'rgazmalilik tamoyili;
- o'quvnatijalarining mustahkamligi va bilish qobiliyatini rivojlantirish tamoyili;
- bilim oluvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish va ta'limning kollektivligi tamoyili;
- ta'limning ijobiy hissiyligi tamoyili;
- bo'lajak-muhandis quruvchilarda dizayn fikrlashni rivojlantirishda grafik ta'lim jarayonini takomillashtirish tamoyili.

Agar ta'limning mazmun va protsessual taraflarini ikkiga ajratsak, unda an'anaviy didaktik tamoyillarni shartli ravishda shu ikki guruhga ajratish mumkin. Didaktik tamoyillarni bunday ko'rinishda ajratishning shartlilikligi ularning o'zaro aloqadorligi va o'zaro bog'liqligi bilan tasniflanadi.

Misol sifatida ta'limning ta'lim, tarbiya va rivojlantirish jarayonlarini ajratishning shartlilikligini keltiramiz.

Ta'limning mazmun tamoyillariga quyidagilar kiradi:

- ilmiylik tamoyili;
- tushunarliklik tamoyili;
- izchillik tamoyili;
- uzluksizlik tamoyili;
- uzviylik tamoyili;
- nazariyani amaliyot bilan bog'liqlik tamoyili;
- davomiylik tamoyili. Mazmunni tanlash tamoyillari:

Ilmiylik tamoyili. M.D.Dammer ilmiylik tamoyilining mazmuni rivojlanishini ko'rsatib berdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu tamoyilning mazmuni birinchi 1950 yilda M.N.Skatkin tomonidan sakkiz talab shaklida ko'rsatilgan:

- talabalarga yetkaziladigan ma'lumotlarning ilmiy ishonchlilikligi;
- tasvirlanayotgan hodisalarning mohiyatini ochish;
- hodisalarni ularning o'zaro bog'liqligida ko'rsatish;
- hodisalarni rivojlanish davaburi rivojlanishning keskin xususiyatini ko'rsatish;
- bilim oluvchilarni hodisalarni to'g'ri dialektik-materialistik tushuntirib beruvchi eng muhim nazariyalar bilan tanishtirish;
- bilim oluvchilarda dunyoni bilish va inson aqlining kuchi haqida to'g'ri tasavvurlarni yaratish;
- talabalarda mutlaq va nisbiy haqiqat haqidagi to'g'ri fikrlarini yaratish;
- talabalarni ilmiy tadqiqot usullari bilan tanishtirish.

Biz Z.K.Meretukova va A.R.Chinazirovalarning fikriga qo'shilamiz. Ular «ta'limda ilmiylik tamoyili ta'limning tarkibiy qismida «ilmiy plyuralizm» borligi faktini inobatga olishi kerak. Bitta ilmiy muammoga turlicha yondashuv talabalarining fikrlash doirasini oshirishga, ularni haqiqatni qidirishga undaydi» deyilar.

G.M.Chernobelskaning qarashlarini sitatasining oxirgi so'zlaridan anglash mumkin: «Mazmunning ilmiyligiga talabalarga faqat tayyor bilimlarni berish bilan emas, balki ularni ilmiy izlanish metodlari bilan ham tanishtirish yo'li bilan erishiladi».

Tushunarlik tamoyili. O'qitishning eng muhim tamoyili tushunarlik tamoyilidir. Yangi materialni o'rganishda talabalar birinchidan axborot mazmuni, ikkinchidan, uni taqdim etish uslubi bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch keladilar. Birinchi turdagi qiyinchiliklar talabaning tezaurusi bilan bog'liq. Ya'ni talabaning olamni anglashi namoyon bo'ladigan o'zaro aloqador tasavvurlar tizimi bilan bog'liq. Bu kabi qiyinchiliklar tezaurusli axborot bar'eri nomini olgan. Barcha talabalarining tezauruslari turlicha bo'lib, bir talaba duch kelayotgan axborot bar'eriga ikkinchi talaba ham duch keladi degani emas.

Oliy ta'limda tushunarlik tamoyili O.V.Romanovanning ishlarida tadqiq etilgan. Yangi axborot muhitining o'quv jarayoniga ta'sirini tekshirar ekan, muallif ta'lim jarayoni «katta hajmdagi axborotni talabalar jahon axborot maydonidan va mustaqil qabul qilishini hisobga olishi kerak. Tamoyilning an'anaviy tuzilishi kengayib bormoqda. Talabalar oladigan va bilimga aylantiradigan ma'lumotlar shubhasiz ilmiy bo'lishi kerak, shuning uchun talabalar haqiqiy ilmiy bilimlarni psevd-ilmiy bilimlardan farqlay olishlari kerak», degan xulosaga keladi.

Nazariyani amaliyot bilan bog'liqlik tamoyili. «Ushbu tamoyil quyidagi qoidalarga asoslanadi: o'qitish amaliyotida talabalarining o'z ijtimoiy tajribasini hisobga olish kerak; o'quv jarayonini talabalar uchun (ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik, siyosiy) muhim muammolarni hal qilish uchun yo'naltirish; milliy iqtisodiyotda sanoat mehnati bilan o'qitishning yaqin aloqasi; ommaviy axborot vositalari, davriy materiallar».

Izchillik tamoyili. Ye.V.Eliseeva zamonaviy sharoitlarda mazmunni tanlashning yetakchi tamoyili izchillik tamoyili bo'lishi kerak deb hisoblaydi: «o'zaro bog'liq o'quv ma'lumotlarni pedagogik asoslangan tizim ko'rinishini taminlaydi». Izchillik tamoyili, mazmunni ishlab chiquvchidan fanning mazmuniga shu fanning barcha konseptual tizimlariga kiritilgan va uning mohiyatini yorituvchi o'quv bilimlarni kiritishni talab qiladi.

Mazmunni tuzish tamoyillari:

Uzluksizlik tamoyili. I.P.Podlasiy «ta'lim jarayoni alohida qadamlardan iborat, agar u tanaffuslarsiz, uzluksizlikning buzilishsiz, boshqarib bo'lmaydigan vaziyatlarsiz davom etsa, ko'proq muvaffaqiyatga erishtiradi. Agar ko'nikmalarni muntazam mashqlantirib turmasa, ular yo'qolib boradi» deb yozadi.

Uzviylik tamoyili. Uzluksizlik va uzviylik tamoyillari tushunchalari L.V.Zagrekova va V.V.Nikolinalarning «Didaktika»sida yoritilgan: «Uzluksizlik va uzviylik tamoyillari o'quv materialining mazmunini tizimda ma'lum ketma-ketlikda va mantiqiy o'zaro bog'liqlikda berilishini talab qiladi. Bunda ma'lumotlar oldingisiga tayanadi va yangi ma'lumotni o'zlashtirishga tayyorlanadi.

Davomiylik tamoyili. Ta'lim mazmunini tuzish uchun ko'rib chiqilgan tamoyillar davomiylik tamoyili bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u mazmun tuzuvchilarni bo'limlararo va fanlararo munosabatlarni hisobga olishga yo'naltiradi. «Ta'lim muhitini to'ldirib yuborgan fanlararo bog'liqlikning haddan tashqari ko'pligi pedagogga bo'lgan talabni oshirib yubordi».

Arxitektura qurilish sohasidagi fanlarni o'qitishni zamon talablari darajasiga yetkazish uchun fan dasturida ko'rsatilgan mavzular bo'yicha ma'lumotlarni to'plash va ularni multimediali kompyuter texnologiyalari yordamida qayta ishlash bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi. Zamonaviy kompyuter texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llanilishi pedagogik texnologiyalarni inkor etmagan holatda parallel olib borilishi maqsadga muvofiq. Zero, shunday yondashuv grafik materiallarni samarali o'zlashtirilishida kutilgan natijani beradi. Ayniqsa qurilish chizmachiligi fanini o'qitishda grafik dasturlardan foydalanish kutilgan natijaga olib boradigan yagona yo'l desak mubolag'a bo'lmaydi. Fanning nomini o'zi ham grafik dasturlar yordamida o'qitilishni talab etadi. Hozirgi kunga qadar qurilish chizmachiligini grafik dasturlar bilan uyg'un holda olib borilmaslikka asosiy sabablardan grafik dasturlarni biladigan o'qituvchilarning yetishmasligi va o'quv honalarining talab darajasida emasligi edi. Lekin hozirgi rivojlangan davrda grafik dasturlardan foydalanmay darslar tashkil etilishi zamonaviy ta'lim standartlariga mutlaqo to'g'ri kelmaydi.

«Qurilish chizmachiligi» fanini o'qitishda mavzularni bir-biriga bog'lanishi ularning uzviyligini ta'minlash, o'qitishning eng zamonaviy usul va vositalaridan foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. O'rganilayotgan fanning barcha mavzulari bir-biri uchun poydevor vazifasini o'taydi. Bu esa o'qituvchidan o'z ustida tinimsiz ishlashni talab etadi, sababi qurilish chizmachiligi o'zgarishlar bilan hamohang yuradi. Dastlab shu talablarga mos o'qituvchilarning tayyorgarligi ya'na bir muhim dolzarb muammo hisoblanadi.

«Qurilish chizmachiligi» fanini o'qitishda o'quv rejadan kelib chiqqan holda fan dasturi ishlab chiqishda mavzularga oid ma'lumotlarni umumlashtirish hamda ularni tahlil etish zarur.

Zamonaviy kompyuter texnologiyalarining boy imkoniyatlaridan foydalanib qaytadan chizmalarni

chizish, ularga animatsiyalar berish, multimediali holatga keltirish lozim. Ayniqsa, multimediali ko‘rinishdagi chizmalar talabalarning diqqat-e’tiborini o‘ziga tortishi natijasida ularning fanga bo‘lgan munosabatlari o‘zgaradi. Bundan tashqari talabalarda shu chizma haqida to‘liqroq ma’lumotga ega bo‘lish imkoniyati yaratiladi. Kompyuter grafikasiga tegishli bo‘lgan zamonaviy dasturiy vositalar ArchiCAD, AutoCAD, 3dMax va boshqa dasturlar fanni o‘qitishda o‘qituvchi uchun yordamchi bo‘lib xizmat qilsa, bilimlarni o‘zlashtirayotgan talabalar uchun fanning ma’no mazmunini tushunishga, fazoviy tasavvuri, ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanishiga, fanni o‘zlashtirish ko‘rsatkichini yaxshilashga olib keladi. To‘plangan ma’lumotlarni qayta ishlashda kompyuter grafikasidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Kompyuter grafikasi murakkab sintetik resurslar qatoriga kiradi. U muhandisga innovatsion g‘oyalarni amalga oshirishga yordam beruvchi zamonaviy qurilma va texnologik yechimlar bilan grafikani birlashtirish natijasida paydo bo‘ldi va rivojlandi.

Uch o‘lchovli modellashtirish – bu konstruktorning g‘oyalarini kompyuter ekranida hayratlanarli darajada haqiqiy va ishonchli tasvirlarda mujassamlovchi olamga sayohatdir. Xuddi qo‘lingizni cho‘zsangiz, hozirgina tasavvuringizdagina mavjud bo‘lgan narsaga tega olasiz.

3D modellashtirish tizimlarida uch o‘lchamli model odatda monitor ekranida ixtiyoriy parallel proeksiya (aksonometriya) sifatida namoyon bo‘ladi. Standart ko‘rinishlar tegishli panelda aks ettiriladi va ortogonal va standart izometrik proeksiyalarni o‘z ichiga oladi. 3D modeldan ortogonal proeksiyalarni avtomatik ravishda yaratish uchun T-VIEW va T- DRAW buyruqlaridan foydalaniladi. Shu tariqa chizma geometriyaning bevosita, fazoviy jism (3D model) asosida uning tekislikdagi (monitor ekranidagi) geometrik tasvirini qurish vazifasi amalga oshiriladi.

Geometrik modellashtirishning tarkibiy tuzilishi quyidagi 4 ta komponentlarni o‘z ichiga oladi:

Asl nusxa yoki modellashtirish ob’ekti. Uch o‘lchamli fazoni modellashtirishda monitor ekranida ortogonal proeksiyalar, aksonometriya, perspektiva va sonli belgili proeksiyalar olinadi. Bundan tashqari, modellashtirish ob’ektlari har qanday boshqa zamonaviy ilm-fan uchun dolzarb va hali hal etilmagan muammo bo‘lgan ko‘p o‘lchovli va nochiqliq modellar bo‘lishi mumkin.

Model maydoni – bu tasvirlanayotgan modelning tashuvchisi. Odatda, bu monitor ekrani, ammo modelni tasvirlash uchun boshqa usullardan ham foydalanish mumkin.

Modellashtirish apparati 3D modellarni berilish usullarini aniqlaydi.

Ular:

- analitik;
- kinematik;
- konstruktiv;
- parametrl;
- aralash usullar.

Modellarkarkasli, sirtlivaqattiqholatdagimodellarga bo‘linadi.

Kompyuter grafik dasturlar yordamida yaratilgan 3D chizmaning video orqali namoyish etilishi uni talabalar ko‘z oldida real hayotdagidek ko‘rsatib beradi va talabalar uchun tushunarli bo‘lib, ularning fazoviy tasavvurlarini rivojlantiradi. Sababi talabalarda fazoviy tasavvur rivojlanishi fanni tushunishiga olib keladi. Zero, qurilish chizmachiligiga oid materiallarni o‘zlashtirishda fazoviy tasavvur muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun talaba fazoviy tasavvurga ega bo‘lsagina fan bo‘yicha topshiriqlarni bajara oladi.

BIM dasturlarida modellashtirish imkoniyatlari kengaytirib berilgan bo‘lib, unda bino modellarini yaratish qulaydir. Tasvirlar, ko‘rinishlar, qirgimlar, zinalar, tom yopmalar, uzellar, konstruksiyalar, smeta ishlari va shu kabi mavzularni yoritishda foydalanish talabalar fazoviy tasavvuri, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga olib keladi.

Fan o‘qituvchisi mavzularga oid loyiha ishlarini BIM dasturlarida yaratib, ularni dars jarayonida qo‘llashi mumkin. Yaratilgan modellarni BIM dasturlarining keng imkoniyatlaridan foydalanib turli tomonlaridan ko‘rish, qirgim berish, model rangini o‘zgartirish, avtomatik tarzda o‘lchamlarini qo‘yish va shu kabi ko‘plab imkoniyatlaridan unumli foydalanishi mumkin.

Eng asosiy talab o‘qituvchi kompyuter grafikasini bilishidir, ya’ni u berilayotgan materialning mazmuni va mohiyati, murakkablik darajasi, didaktik vazifalarlarga ko‘ra grafikaviy dasturlarni tanlab olishi lozim bo‘ladi.

Biz qurilish chizmachiligu fani bo‘yicha talaba:

- kompyuter grafikasining tarixini;
- kompyuter grafikasi bo‘limlarini;
- konstruktorlik grafikasi bo‘limini tashkil etuvchi tizimlar (CAD, CAM, CAE)ni;
- CAD tizimida ishlovchi grafik dasturlar va ularning ishlash tamoyillarini;
- elektron tasvirning formatlari;
- chizma bajarish uchun qo‘llaniladigan uskunalarni panellarini;

buyumning fazoviy holatiga asosida uning chizmasini olish algoritmlarini bilishi kerak;
ikki va uch o'lchamli grafika yaratish uchun mo'ljallangan uskunalarning panelini tahlil qilish;
berilgan uch o'lchamli detalning ikki o'lchamli chizmasini chizish;
detalning ikki o'lchamli chizmasi asosida uning uch o'lchamli modelini qurish;
tekislikda va fazoda geometrik modellarni loyihalashning optimal algoritmlarini aniqlash;
tekislik va fazoda murakkab chizma va shakllarni yaratish;
chizmani taxt qilish va chop etish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak;
murakkab shaklga ega buyumlarni analiz qilish;
chizmani qo'lda (chizma qurollari yordamida) va CAD dasturi yordamida bajarishni taqqoslash;
ikki va undan ortiq CAD dasturlarini o'zaro taqqoslash;
CAD dasturlarining o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash;
yangi CAD dasturlarini mustaqil o'zlashtirish malakasiga ega bo'lishi kerak deb o'ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mardov, S. X. (2021, November). Modern Electronic Methods of Controlling Students' Knowledge in the Field of Construction Drawing. In « ONLINE-CONFERENCES» PLATFORM (pp. 18-26).
2. Xudoykulovich, M. S., & Saidaxatovna, R. F. (2021). Xasanboy o'g'li NA Evristic teaching technology and its practical application which in the teaching of draftsmanship. Middle European Scientific Bulletin, 12, 458-462.
3. Khudoykulovich, M. S. kizi, FZX. (2021). Content of the Science of Architecture Construction and Its Current Status of Teaching. International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology, 1(7), 106-114.
4. Xudoykulovich, M. S., & Qizi, F. Z. H. (2021). Methods of using graphic programs in the field of construction drawing. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1297-1306.
5. Xudoykulovich, M. S. (2021, October). The status of teaching the subject» construction drawing» in higher education institutions. In Archive of Conferences (pp. 105-108).
6. Mardov, S. K., Khasanova, M. N., & Absalomov, E. (2022). Pedagogical and psychological basis of teaching architecture drawing in types of education. In Euro-Asia Conferences (pp. 32-35).

AXBOROT-TA'LIM MUHITIDA BAKALAVRIAT TALABALARI O'RTASIDA RAQAMLI MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Maxmudov Abrorjon Zakirovich,
Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada keltirib o'tilgan nazariy asoslarga tayanib, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari bakalavriat talabalarining raqamli madaniyatini shakllantirish uchun samarali strategiya va yondashuvlarni ishlab chiqishi mumkin. Ushbu asoslar axborot-ta'lim muhitida bakalavriat talabalari o'rtasida raqamli kompetensiyalarni, tanqidiy fikrlashni va mas'uliyatli raqamli fuqarolikni rivojlantirishga yordam beradigan tegishli o'qitish usullari, o'quv muhiti va baholash strategiyalarini tanlashga rahbarlik qilishni yoritadi.

Kalit soz'lar: talaba, ta'lim, asos, nazariy, amaliy, axborot-ta'lim muhiti, shakllantirish, raqamli madaniyat.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ КУЛЬТУРЫ СРЕДИ СТУДЕНТОВ В ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация: На основе теоретической базы, представленной в данной статье, преподаватели и образовательные учреждения могут разработать эффективные стратегии и подходы по формированию цифровой культуры студентов бакалавриата. Эти рамки освещают и направляют выбор подходящих методов обучения, среды обучения и стратегий оценки, которые способствуют развитию цифровых компетенций, критического мышления и ответственного цифрового гражданства среди студентов бакалавриата в средах информационного обучения.

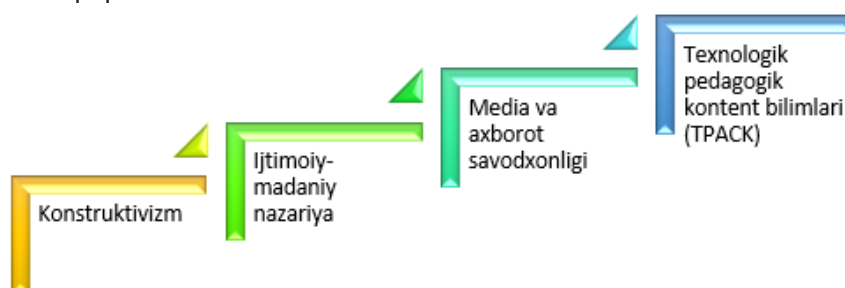
Ключевые слова: студент, образование, основы, теоретическое, практическое, информационно-образовательная среда, формирование, цифровая культура.

THEORETICAL BASICS OF FORMING DIGITAL CULTURE AMONG UNDERGRADUATE STUDENTS IN THE INFORMATION-EDUCATION ENVIRONMENT

Abstract: Based on the theoretical framework presented in this article, teachers and educational institutions can develop effective strategies and approaches to form the digital culture of undergraduate students. These frameworks illuminate and guide the selection of appropriate teaching methods, learning environments, and assessment strategies that promote digital competencies, critical thinking, and responsible digital citizenship among undergraduate students in information-learning environments.

Key words: student, education, basis, theoretical, practical, information-educational environment, formation, digital culture.

Axborot-ta'lim muhitida bakalavriat talabalari o'rtasida raqamli madaniyatni shakllantirish bir qancha nazariy asoslarga asoslanadi. Ushbu asoslar raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirishga rahbarlik qiluvchi kontseptual asosni ta'minlaydi. Mana to'rtta asosiy nazariy asoslar [1]:

1-rasm. Axborot-ta'lim muhitida bakalavriat talabalari o'rtasida raqamli madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslar

1. **Konstruktivizm:** Konstruktivizm o'rganish faol jarayon bo'lib, unda o'quvchilar atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari orqali bilim va ma'noni yaratadilar, deb ta'kidlaydi. Raqamli madaniyatni shakllantirish kontekstida konstruktivizm talabalarga yo'naltirilgan ta'lim tajribasining muhimligini ta'kidlaydi. Bu

talabalarni texnologiya bilan faol shug'ullanishga, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishga va raqamli tushunchalar va amaliyotlar haqidagi tushunchalarini shakllantirish uchun raqamli resurslarni o'rganishga undaydi[2].

2. Ijtimoiy-madaniy nazariya: Ijtimoiy-madaniy nazariya ta'lim va rivojlanishni shakllantirishda ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va madaniy kontekstlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Raqamli madaniyatni shakllantirish kontekstida ushbu nazariya raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishda tengdoshlar bilan hamkorlik, murabbiylik va o'quv yordamining rolini ta'kidlaydi. U madaniy xilma-xillikni aks ettiruvchi va raqamli identifikatsiyani rivojlantirishga yordam beruvchi qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv o'quv muhitini yaratish muhimligini tan oladi.

3. Media va axborot savodxonligi: Media va axborot savodxonligi asoslari raqamli landshaftda harakat qilish uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun nazariy asos yaratadi. Ushbu ramkalar turli formatlarda ommaviy axborot vositalari va ma'lumotlarga kirish, baholash, tahlil qilish va yaratish qobiliyatini rivojlantiradi. Media va axborot savodxonligi nazariyalari talabalarni raqamli kontentni tanqidiy tekshirish, uning ijtimoiy-madaniy oqibatlarini tushunish va asoslangan qarorlar qabul qilishga o'rgatish muhimligini ta'kidlaydi.

4. Texnologik pedagogik kontent bilimlari (TPACK): TPACK tizimi texnologiya, pedagogika va mazmunli bilimlarning integratsiyasini o'rganadi. Raqamli texnologiyalar muayyan mavzuni o'qitish va o'rganishni qanday yaxshilashi mumkinligini tushunish muhimligini ta'kidlaydi. TPACK tizimi o'qituvchilarga ma'noli o'rganish tajribasini ishlab chiqishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi, bunda raqamli vositalar intizomiy bilimlarni egallash va jalb qilishni qo'llab-quvvatlash uchun maqsadli ravishda birlashtiriladi[3, 4].

2-rasm. Axborot-ta'lim muhitida bakalavriat talabalarining raqamli madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslarini amaliy qo'llash usullari

Axborot-ta'lim muhitida bakalavriat talabalarining raqamli madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslarini amaliy qo'llash usullari:

1. Loyihaga asoslangan ta'lim: Loyiha asosida o'qitishni amalga oshirish talabalarga nazariy bilimlarni real dunyo stseneriyalarida qo'llash imkonini beradi. Talabalar multimedia taqdimotlarini yaratish yoki mobil ilovalarni ishlab chiqish kabi raqamli loyihalar ustida hamkorlikda ishlaydi. Bu usul muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va raqamli savodxonlik ko'nikmalarini rag'batlantiradi.

Afzalliklari: amaliy raqamli ko'nikmalarni rivojlantiradi, ijodkorlik va hamkorlikni rivojlantiradi va amaliy o'rganish tajribasini targ'ib qiladi.

Kamchiliklari: katta vaqt va resurslarni talab qilishi mumkin, guruh loyihalarida individual hissalarini baholash qiyin, guruh ishida tengsiz ishtirok etish ehtimoli.

2. Sinfga teskari yondashuv: teskari sinfda talabalar darsga kelishdan oldin videolar yoki onlayn modullar kabi raqamli o'quv materiallari bilan shug'ullanishadi. Keyin darsdagi vaqt faol o'quv faoliyati, muhokamalar va amaliy mashqlarga ajratiladi. Bu yondashuv talabaga yo'naltirilgan ta'limni rag'batlantiradi, tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi va o'z-o'zini boshqarishga yordam beradi.

Afzalliklari: Talabalarning faolligini rag'batlantiradi, individual o'rganish imkonini beradi, sinf muhokamalarida faol ishtirok etishni rag'batlantiradi.

Kamchiliklari: Uyda onlayn materiallarga kirish uchun ishonchli internet va raqamli vositalardan foydalanishni talab qiladi, darsdan oldingi ishlarni bajarish uchun talabalarning o'z-o'zini motivatsiyasi va

intizomiga tayanadi.

3. Gamifikatsiya: O'quv tajribalarida o'yin elementlarini qo'llash o'quvchilarning motivatsiyasi va faolligini oshirishi mumkin. Raqamli o'yinga asoslangan o'quv platformalari yoki o'quv o'yin simulyatsiyalari tushunchalarni mustahkamlash, muammolarni hal qilishni rag'batlantirish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin.

Afzalliklari: Talabalarining motivatsiyasi va faolligini oshiradi, qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi, darhol fikr-mulohazalarni taqdim etadi.

Kamchiliklari: Tegishli o'yin resurslariga kirishni talab qiladi, o'yin elementlarini haqiqiy o'rganish maqsadlari bilan muvozanatlash qiyin bo'lishi mumkin.

4. Onlayn hamkorlikdagi loyihalar: Hamkorlikdagi onlayn loyihalar talabalarining umumiy raqamli platformada birgalikda ishlashi yoki vazifa yoki topshiriqni bajarish uchun hamkorlik vositalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu usul raqamli aloqa, jamoaviy ish va madaniyatlararo tushunishni rivojlantiradi.

Afzalliklari: Raqamli aloqa va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi, global istiqbollarni va ko'p madaniyatli tushunishni targ'ib qiladi, asenkron hamkorlikni ta'minlaydi.

Kamchiliklari: Cheklangan yuzma-yuz muloqot, jadvallarni muvofiqlashtirish va teng ishtirokni ta'minlashdagi qiyinchiliklar, hamkorlik platformalarida texnologiya muammolari uchun potentsial.

5. Raqamli fuqarolik ta'limi: Raqamli fuqarolik bo'yicha aniq ko'rsatmalarni o'z ichiga olish talabalarga raqamli dunyoda o'z huquq va majburiyatlarini tushunishga yordam beradi. Bu axloqiy xulq-atvorni o'rgatish, texnologiyadan mas'uliyatli foydalanish, onlayn xavfsizlik, maxfiylikni himoya qilish va onlayn ma'lumotni tanqidiy baholashni o'z ichiga oladi.

Afzalliklari: Talabalarga raqamli muhitda xavfsiz va mas'uliyat bilan harakat qilish imkoniyatini beradi, axloqiy qarorlar qabul qilishni targ'ib qiladi, ijobiy raqamli mavjudlik va raqamli identifikatsiyani rivojlantiradi.

Kamchiliklari: Raqamli fuqarolik tushunchalari bilan texnik ko'nikmalarni o'qitishni muvozanatlash, doimiy rivojlanayotgan raqamli landshaftlardan kelib chiqadigan muammolar va muammolarni hal qilish[5].

Ushbu usullar orqali olingan natijalarning afzalliklari va kamchiliklari:

Afzalliklari:

- Raqamli savodxonlik va ravonlik yaxshilandi.
- Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirdi.
- Talabalarining faolligi va motivatsiyasini oshirish.
- hamkorlik va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish.
- Mas'uliyatli va axloqiy raqamli xulq-atvorni targ'ib qilish.
- nazariy bilimlarni real sharoitlarda amaliy qo'llash.

Kamchiliklari:

- Texnologiya bilan bog'liq to'siqlar va tengsizliklar uchun potentsial.
- Murakkab va dinamik raqamli ko'nikmalarni baholashdagi qiyinchiliklar.
- mavjud resurslar va infratuzilmaga bog'liqlik.
- Raqamli vositalar bilan talabalarining turli darajadagi tayyorgarligi va qulayligi.
- Raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish bilan tarkib chuqurligini muvozanatlashda qiyinchiliklar.

Xulosa:

Axborot-ta'lim muhitida bakalavr talabalarida raqamli madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslarini amaliy qo'llash raqamli kompetensiyalarni, tanqidiy fikrlashni va mas'uliyatli raqamli fuqarolikni rivojlantirishda ko'plab afzalliklarni taqdim etadi. Biroq, texnologiyadan foydalanishning tengsizligi, baholashning murakkabligi va talabalarining tayyorgarligidagi o'zgarishlar kabi muammolarni hisobga olish kerak. Ushbu usullarni puxta o'ylab qo'llash, taraqqiyotni kuzatish va muammolarni hal qilish orqali o'qituvchilar bakalavr talabalarining raqamli madaniyatini samarali shakllantirib, ularga raqamli asrda rivojlanish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Mamatov D.N, Bekchanova Sh.B, Sadiqova A.V, Xo'jaev A.A. LMS moodle tizimi va undan foydalanishni o'rganish. O'quv-uslubiy qo'llanma. – Tashkent, 2020 y. 90 b

Bekchonova Shoir Bazarbaevna. Ilmiy va raqamli madaniyat asosida raqamli savodxonlikni oshirish. Zamonaviy taraqqiyotda ilm-fan va madaniyatning o'rni. Respublika ilmiy-amaliy konfereitsiya 15-son. 20.03.2022 209-213 b. Pleshakov, V. A. (2012). Human cybersocialization: from Homo Sapiens to Homo Cyberus. Moscow

Bekchonova Shoir Bazarbaevna. Masofaviy ta'limning raqamli transformatsiyasi. «Raqamli pedagogika: holati va rivojlanish istiqbollari» mavzusidagi Xalqaro miqyosida ilmiy-amaliy anjuman (10-dekabr, 2021-yil) – T.: TDPU, 2021. 54-57 b.

Usmonov B.Sh., Kodirov M.K. Ta'lim 4.0 - raqamli transformatsiya omillari. Ilmiy axborotnoma pedagogika. 2022-yil, 6-son. 99-105 b

Yunusovich, A. V., Ahmedov, F., Norboyev, K., & Zakirov, F. (2022). Analysis of Experimental Research Results Focused on Improving Student Psychological Health. International Journal of Modern Education & Computer Science, 14(2).

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA FUQAROLIK VA FAOL FUQAROLIK TUSHUNCHALARINING MAZMUN-MOHİYATI

Muratov Xabibulla Abduqodirovich
Qarshi davlat universitet o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada oliy ta'lim tizimida talabalarning fuqarolik faolligi ko'nikmalarni shakllantirishda hamda ularning ilmiy salohiyatini oshirishda mavjud tarixiy, ijtimoiy-siyosiy hamda pedagogik-psixologik muammolarni jahon va mahalliy tajribalardan kelib chiqib, bugungi holatini tahlil qilish orqali ilmiy-nazariy ma'lumotlarni amalda qo'llashni takomillashtirish bo'yicha hulosalar va takliflar ishlab chiqilgan.

Калум сўзлар: Fuqaro, faol, ta'lim, pedagogik-psixologik, zamon, tizim, ijtimoiy, siyosiy.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЙ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ И АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Муратов Хабибулла Абдукадирович
Преподаватель Каршинского государственного университета

Аннотация: В данной научной статье в научно-теоретическом плане анализируются исторические, общественно-политические и педагогико-психологические проблемы формирования навыков гражданской активности студентов в системе высшего образования и развития их научного потенциала, на основе глобальный и местный опыт, разработаны выводы и предложения по совершенствованию практического применения данных.

Ключевые слова: Гражданин, активист, образование, педагогико-психологический, время, система, социальный, политический.

CONCEPTUAL CITIZENSHIP AND ACTIVE CITIZENSHIP IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

Muratov Khabibulla Abdukodirovich
Lecturer at Karshi State University, Kashkadarya, Uzbekistan

Abstract: This scientific article analyzes historical, socio-political and pedagogical-psychological problems of developing students' civic engagement skills in the higher education system and developing their scientific potential, based on global and local experience, and develops conclusions and proposals for improvement practical application of data.

Keywords: Citizen, activist, education, pedagogical and psychological, time, system, social, political.

Fuqarolik, shaxsni o'zi istiqomat qiluvchi makonga taalluqligini anglatganligi sanalib, fuqarolik faolligi uni subyektivlik darajasini ifodalovchi sifatlarining ifodalanishini ko'rsatadi. Bu sifatlar, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga bo'lgan munosabatni individuallashtirishning bir ko'rinishi tarzida mujassamlashtirib, ichki va tashqi motivlarning ta'siri asosida inson o'z taqdirining fundamental realligi tarzida ifodalaydi. Faol fuqaro bo'lish, bu guruh yoki jamoada, jamiyatda aniq g'oyaviy tamoyillar asosida o'zining harakatlarini boshqalarning hayot-faoliyatini farovonligini ta'minlashda "mas'ul" ekanligini ifodalashda namoyon bo'ladi. O'zbekiston yuridik ensiklopediyasida fuqarolik senzi tushunchasi ham kiritilganki, unga ko'ra saylanadigan va salovchi o'sha davlat fuqarosi bo'lishi belgilanadi [12;494]. Fuqarolik senzini, xavfsizlik pedagogikasi yoki inert fuqarolik tarzida idrok etish shart emas [16;32–46, 11–18]. Shu tariqa, fuqarolik mas'uliyati ta'minlanishi ko'rsatilgan. "Mas'ullik" shaxs sifatleri, xulq-atvor motivlari, dunyoqarash, huquqiy, ma'naviy va ijtimoiy himoyani amalga oshirishni ifoda etadi. Faol fuqarolik tushunchasini talqin etishda obyektiv xarakterdagi muammolar qatoriga:

Fuqaro, grajdanin, faol va aktiv kabi tushunchalarni genezisidagi tafovutlarning ma'naviy qamroviga e'tibor qaratmaslik;

faol fuqarolikni shakllantirishga OAVning konsepsiyaga ega emasligi;

faollik klassifikatsiyasi bo'yicha mezonlarning belgilanmaganligi;

faollik va daxldorlik, muammoni ko'rsatish va mas'uliyat orasidagi umumiy va ayri jihatlarning belgilanmaganligi;

ta'lim amaliyoti uchun faol fuqarolikni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarining ishlab chiqilmaganligini ko'rsatib o'tish mumkin.

Faol fuqarolikning ifodalanish darajalarini belgilash uchun, birinchi navbatdan uni temperamentning kategoriyasi hisoblanishini, ikkinchi navbatda, faollikni ifoda etishda motivlarning ta'sir darajasini belgilash lozim bo'ladi. Inson kamolotini ta'minlash nuqtai nazar asosida fuqarolik faolligini shakllantirish va rivojlantirishda (rivojlanishning davriy bosqichlari D.B.Elkonin va L.S.Vigotskiylarning tavsifi asosida bajarildi [1;6]) insonni

tug'ilgan paytidan to yetuklik davrigacha bo'lgan:

tug'ilishdan to ikki yoshgacha bo'lgan rivojlanish davri;
 ikki yoshdan to olti yoshgacha bo'lgan rivojlanish davri;
 olti yoshdan o'n bir yoshgacha bo'lgan rivojlanish davri;
 o'n bir yoshdan to o'n to'qqiz yoshgacha bo'lgan rivojlanish davri;
 yigirma yoshdan to qirq yoshgacha bo'lgan rivojlanish davri;
 qirq yoshdan to oltmish yoshgacha bo'lgan rivojlanish davri;

oltmish yoshdan to yetmish besh va undan keyingi yoshgacha bo'lgan bo'lgan rivojlanish davri oralig'idagi vaqt davomida tashqi va ichki omillarning (motivlarning) ta'siri asosida turli dinamik ko'rsatkichlarni fuqarolik faolligini shakllantirida ishtirok etuvchi kompetensiyalar tarzida ko'rib chiqish lozim bo'ladi.

“O'zbekiston yoshlari – 2030” konsepsiyasida ham vazifa sifatida yoshlar faolligini, shu jumladan, fuqarolik faolligini ta'minlash alohida o'rin tutib[2], ularni kompetentligi, ya'ni layoqatmandligini shakllantirish alohida ko'rsatib o'tilgan. Agarda, har qanday faollik turining birlamchi manbasi ehtiyoj va motivlar hisoblanishini nazarda tutsak. Ehtiyoj bu, insonni me'yoriy darajada hayot va faoliyat yuritishini ta'minlashda yetishmayotgan sharoit (predmet)larga oid paydo bo'lgan istaklarini A.Maslou uni beshta pog'onasini tavsiflab berganki [3;431], bizning tadqiqotimiz uchun xavfsizlikka, ijtimoiy aloqalarga, hurmatga sazovor bo'lish va dolzarblashtirish, ya'ni to'rtta ehtiyoj fuqarolik faolligini ifoda etishda ahamiyatli sanaladi. Bunda, inson ongida vujudga kelgan ehtiyojlarini qondirish uchun faoliyatga undovchi motiv individni jumbushga keltirishini inobatga olish lozim bo'ladi [4;392,9-13]. Agarda, Djoy Pol Gilfordning motivatsiyaviy omillar ro'yxatiga e'tibor qaratsak, “umumiy faollik” omili uchinchi pog'onadan joy olganligini kuzatish mumkin [5;734-b]. Agarda, Dj.P.Gilford ta'limoti bo'yicha, umumiy faollik inson uchun uchinchi pog'onada tursa, fuqarolik faollik boshqa faollik turidan madaniy-ijtimoiy mazmunga ega bo'lishini nazarda tutsak, yoshlarda fuqarolik faolligini shakllantirish uchun substansiyaviy asos mavjud. Inson, fuqarolik faolliги tufayli oliy maqsadi va yuksak orzularini real dunyoda obyektivlashtirish uchun, ijtimoiy institutlar, madaniy institutlar, moliyaviy institutlar, siyosiy institutlar bilan aloqaga kirishadi. Fuqarolik faolliги yaqqol ifodalangan subyekt esa, boshqalarning ham manfaatlarini himoya qilish uchun ongli harakatlarni amalga oshiradi.

Faollik, ijtimoiy va ilmiy bilim, huquqiy me'yorlar va majburiyatning mujassamlashuvi natijasida shaxsda ifodalanadi. Bu tarkiblarning sifati, ya'ni bilimlarni qay darajada o'zlashtirilganligi, ularning odatga aylantirilganligi esa, faollikni madaniy-ijtimoiy ahamiyatga egaligi bo'yicha namoyon etish darajasini belgilaydi. Yoshlarda faol fuqarolikni shakllantirishda, uni ijtimoiy-madaniy ahamiyatliligiga alohida e'tibor qaratib:

yorqin ifodalangan faollik;
 shunchaki ifodalangan faollik;
 ifodalanmagan (inert holatdagi) faollik kabilarga ajratish mumkin bo'ladi.

Faol fuqarolik, E.Frommning ta'biri bilan aytganda, subyekt tomonidan anglangan, ya'ni ichki va tashqi motivlarning ta'siri asosida maqsad shakllangan, harakatlar algoritmi belgilangan bo'lishi shart. Erkinlikka erishish haqida o'z munosabatini bildirib, E.Fromm tanlash, qaror chiqarish va qabul qilish erkinligi hamda ongli tarzda harakatlarni amalga oshirishni, erkinlikni ikki jihati deb hisoblaydi. Uningcha, anglash uchun:

nima yaxshiyu, nima yomon?;
 vujudga kelgan vaziyatda maqsadga erishish uchun harakat turi;
 anglanmagan istaklar;
 vujudga kelgan vaziyatdagi real imkoniyatlar;
 qaror oqibatida vujudga keladigan holat;
 kutilayotgan salbiy natijalarga qaramasdan jarayonni to'liq anglanmaganligi.

Faol fuqarolik pozitsiyasini egallash va namoyon etishda, E.Fromm tomonidan ko'rsatib o'tilgan anglash uchun zarur sanalgan asosiy omillar ahamiyatli sanaladi. Chunki:

a) yorqin ifodalangan faollikda, boshqalarning manfaat va farovon hayot-faoliyatini himoya qilish ifodalangan;

b) shunchaki ifodalangan faollikda, subyekt so'zini dolzarblashtirib, boshqalar uchun ahamiyatli ekanligini ko'rsatish uchun harakatlarni amalga oshirgan;

v) ifodalanmagan (inert holatdagi) faollikda esa, namoyon etish uchun turtki (motivlashtiruvchi omil) yetishmasligi, vaziyat vujudga kelmaganligini ko'rish mumkin.

Faollikni, jumladan, fuqarolik faolligini mazkur mezonlar asosida baholash, yoshlarning fuqarolik faollik darajasini individual tarzda oshirishni ta'minlab, didaktik vazifalarni tatbiq etish uchun imkon beradi. Didaktik vazifalar deganda, o'quv vositalarining tashqi ifodalanishini, ta'lim va tarbiya jarayonida ta'limiy masalalarni yechish uchun qo'llaniladigan majmuani tushunish lozim [8;32-36].

Faol fuqarolikni shakllantirishda subyektiv murakkablik sifatida:
 shaxsiy tashabbusning yetishmaligi;
 rivojlanishga intilmaslik;

faol fuqarolikni interiorizatsiyasining murakkabligi;
negativ ma'lumotlarga ega bo'lish;
faol fuqarolik harakatini noto'g'ri talqin etilishi;
faol fuqarolik harakatini ijtimoiy ma'qullanishini pastligi;
yoshlar qadriyatlarining dominantligi shaxsiy hayot qadriyati bilan sintezlashgani va boshqalar.

Yoshlarni fuqarolik faolligini oshirishda, so'ngisining o'ri muhim sanaladi. A.A.Bloxina bu muammoni alohida o'rganib, yoshlar uchun sog'liq, baxt, oilaviy hayot tinchligi kabilar shaxsiy hayot qadriyatlarini sintezlashuvi tarzida ifodalanganligini aniqlagan [9;1-7-b]. Tadqiqotda qatnashganlarning asosiy qismi (60%) shu tarzda subyektiv munosabat bildirishgan. Ilmiy-pedagogik manbalarning tahlili hamda tadqiqotimizning vazifalaridan kelib chiqqan holda faol fuqarolikni shakllantirish modelini (1.2.1-jadval) taklif qilishdan oldin, ilmiy bilishda muhim o'rin tutgan model, modellashirish va pedagogik model haqida to'xtalib o'tamiz. Model (fr. modèle ot lat. Modulus – me'yor, o'xshash, namuna), ya'ni pedagogik jarayon yoki vaziyatga doir muhim ma'lumotlarni ifodalovchi tizim[10;119]. Modellashirish esa, pedagogik jarayoni yoki pedagogik vaziyatni chizmalı ko'rinishda aniq ifodalab berish jarayoni sanaladi [11;52]. Pedagogik faoliyatda, modellarni ishlab chiqish, asosan, quyidagi ipostas (yun. – joylashtirish, joy-joyiga qo'yish, belgilash) tarzida kechadi:

modelni ishlab chiqish;

modelni takomillashtirish;

modelni tatbiq etish (amaliyotga joriy etish). Pedagogika fanida modellarni tayyorlashda bir qator talablar mavjud bo'lib, ingrent (o'zgarmaydigan, doimiy), modelning soddaligi (tatbiq etishda muammo tug'dirmasligi), adekvatligi (aynan mosligi) kabilar shular jumlasidandir. Tadqiqotimizda, pedagogik tadqiqotlar juda ko'p qo'llaniladigan strukturaviy-funksional model tarzidan foydalanib, modellashirish jarayonini samarali kechishini ta'minlash uchun faol fuqarolikni shakllantirish muhim sanalgan konseptlarni (yun. conceptus-tushunchalarning mazmun-mohiyati) belgilash lozim:

a) bazaviy tushunchalarni belgilash;

b) bilim, qadriyatlar, sifat, harakat va pozitsiyani belgilash, ya'ni faol fuqarolikning asosiy tarkiblarini belgilash;

v) didaktik jarayon va vositalarni ajratish;

g) natija sifatida namoyon bo'ladigan – faol fuqarolik kompetensiyasining asosiy komponentlarini belgilash.

1.2.1-jadval.

Faol fuqarolikni shakllantirish modeli

Asosiy tushunchalar	Fuqarolik faolligining asosiy tarkiblari				
	bilim	qadriyatlar	sifat	harakat	pozitsiya
Fuqarolik faolligini shakllantirish vositalari					
Jarayon	Ta’lim-tarbiya jarayoni				
Didaktik vositalar	1. “Faol fuqarolikni shakllantirish” mualliflik dasturini o’quv jarayoniga tatbiq etish.		1. Faol fuqarolik pozitsiyasining ahamiyatini targ’ib etish uchun majmuaviy ishlar.		
	2. Fuqarolik faolligini ta’minlash sohasidagi hamkorlikdagi mualliflik ilmiy va loyihaviy ishlar.		2. Mavzuviy seminar-treninglarni tashkil etish.		
	3. Ta’lim jarayoniga faol fuqarolik qadriyatlari va xulq-atvor namunalarini shakllantiruvchi modullarni joriy etish.		3. Talabalar jamoasini fuqarolik faollikni ta’minlash kontekstida birlashtirish (ijodiy kechalar, davlat va jamoat arboblari bilan uchrashuvlar va b.).		
			4. Fuqarolik faollikni targ’ib etuvchi volonterlik harakatlarini tashkil etish.		
			5. Ibratli, namunali xulq-atvorni ijtimoiy-madaniy loyihalashtirish.		
Natija					
Faol fuqarolik kompetensiyalari					

Talaba-yoshlarda faol fuqarolik kompetensiyalarini belgilashda, ehtiyoj va motivlar ularni harakatga keltiruvchi asosiy kuch sanaladi. Ta'lim jarayoni va talaba-yoshlar faoliyatini kamol topishini ta'minlash nuqtai nazar bilan boshqarishda, ehtiyoj va motiv ko'rstakichi boshqaruv usuli va resurlarni belgilash imkonini beradi. Ammo ta'lim muhitining xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarning o'sib borishi, bu masalaga

kompetensiyaviy munosabatda bo'lishni taqozo etadi [12;288]. Turli, destruktiv guruhlar ta'limiy manba va faoliyatni "qo'llash" kabi psevd (yunon. pseudos—(yolg'on)—o'zlashma qo'shma so'zlarning birinchi qismi bo'lib, ikkinchi qismning yolg'on, soxta ekanligini anglatadi) maqsadlari asosida separatizm, millatchilik, radikal namoyishlar kabi harakatlarni targ'ibot qilishlari kuzatiladi.

Faol fuqarolikning muhim komponenti hisoblanmish bilim, nafaqat maishiy bilim, balki hudud va mintaqaning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotiga doir, millat va uning madaniyatiga oid, milliy va umuminsoniy yoki kasbiy qadriyatlar hamda diniy va dunyoviy bilimlarni o'zlashtirishni taqozo etadi. Polshada bu masala xavfsizlik pedagogikasi doirasida o'rganib kelinayotganligini nazarda tutsak [13;11-18], bu o'z navbatida, "Faol fuqarolikni shakllantirish" mualliflik dasturini o'quv jarayoniga tatbiq etishni taqozo etadi (1-ilova). F.Nabiyeu, O.Otamirzayev va G'.N.Pirnazarovlarning tadqiqot natijalarining xulosasi ham bu fikrimizga asos bo'la oladi [14;41-47]. Mazkur jarayon o'z navbatida, yoshlarimizga ta'lim berish amaliyotida faol fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirishda, ularda siyosiy, madaniy, iqtisodiy, huquqiy, ekologik kabi kompetensiyalarni ham shakllantirishga e'tibor qaratishni taqozo etadi. Oliy ta'lim tizimida axborot yoki tayyor bilim beradigan ta'limiy manbalarni yaratishdan ko'ra, axborotni bilim shakliga keltirishga yo'naltirilgan manbalarni milliy manfaatlarini himoya qilish nazari asosida yaratish lozim bo'ladi. Shunda, yoshlarimiz fuqarolik mas'uliyati va jamiyat oldidagi burchining mazmunini anglay boshlaydi. Aynan anglash (ichki va tashqi dunyoda kechayotgan holat/jarayonlarni ko'ra bilish) jarayonida yoshlarda kechayotgan demokratik jarayonlarga nisbatan fuqarolik munosabati shakllanadiki, uni quyidagicha ko'rsatib o'tish mumkin: "Men – fuqaro – Dunyo manzarasi – Men yashaydigan mamlakat (Men-daxldorlik) – Ma'lumotlar oqimi (Men – axborot iste'molchisi) – Saralash jarayoni (Men – tahliliy faoliyat) – Aloqadorlikni belgilash (Men – strategiyani ta'minlovchi) – Baholash (Men – individual xulq egasi) – Harakat strategiyasini tanlash (Men – bunyodkor) = Faol fuqarolik munosabati (Jamiyat hayotini takomillashtirishga intilish)". Munosabat, ehtiyojlarning qondirilganlik darajasi va motivlarning ta'siri asosida shakllanadi. Bunda, A.Banduraning "O'z – o'zini samaradorligi" (self – efficacy) mexanizmi bo'yicha, subyekt o'z qobiliyatlari, iqtidori va e'tiqodiga tayanib, harakatni amalga oshiradi [15;3]. Bizning misolimizda, harakat – faol fuqarolikni ko'rsatishda ifodalanadi. A.Banduraning g'oyasiga ko'ra, "Men"ni ikkilamchilik tabiati – subyekt va obyekt tarzida xulqni namoyon etishda o'z aksini topadi. D.A.Leontyevning ko'rsatishicha, A.Banduraning ta'limotida inson xulqi nafaqat tashqi omillarning ta'siri asosida, balki individning o'zi tomonidan determinlashgan (belgilangan) tarzda ko'rinib [16;49-59], faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish mazkur ko'rsatma nazariy-metodologik ma'no kasb etadi.

Fuqarolik munosabati, bevosita faollikning mazmundorligini ta'minlaydiki, V.N.Myasishev munosabat shakllanishining ijtimoiy-psixologik jihatlarni o'rganib, qiziqish va havas ta'sirida o'ziga xos holat vujudga kelishini ko'rsatib o'tgan. Ya'ni, fuqarolik munosabatining tarkibida bu omillarning mavjudligi motivlarning shakllanishiga, vujudga kelgan talabni, anglangan ehtiyoj darajasiga chiqishi uchun ishtirok etadi. Shuning uchun Avstraliya ta'lim muassasalarida siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy va madaniy axborot va bilimlar fuqarolikni shakllantirish uchun o'tiladi. Bu holat, ta'lim oluvchilarda jamiyat, inson, milliy manfaat, demokratik tizim, siyosiy institut tarzidagi murakkab aloqadorlikni ta'minlashda qatnashish madaniyatini shakllantiradi [17;516-539]. E.P.Strelnikova katta sinf o'quvchilarida fuqarolik pozitsiyasini o'rganib, ular tomonidan fuqarolik pozitsiyasini ifoda etish jamiyat va davlatga zid bo'lgan har qanday salbiy ko'rinishdagi ifodalarga qarshi turishda, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishda shaxsiy sifatlar ko'rinishida ifodalanishini ko'rsatib o'tgan. Bizningcha, salbiy ko'rinishlarga qarshi turish ko'proq g'oyaviylik va axborot-ruhiy tahdidlardan himoya tarzida namoyon bo'ladigan individual-psixologik himoya tarzi sanaladiki, muallif uni alohida inobatga olmagan. Faol fuqarolik pozitsiyali shaxs davlatga, huquqqa, jamiyatga, o'ziga va boshqalarga bo'lgan munosabatlar majmuasi sifatida integrativ ko'rinishdagi ongli harakatlarni namoyon etadiki, turli predmetlar doirasida olingan ma'lumotlar va o'zlashtirilgan bilimlarning "aralashma"si asosida vujudga kelgan holat deb D.V.Kirilov ko'rsatib o'tgan. Bunda, gumanitar fanlarni o'qitish davomida fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning pedagogik asoslarini empirik o'rganib, hattoki fuqarolik pozitsiyasini integrativ sifat ekanligini belgilab bergan. Integrativlik (ingl. integration – elementlarda ifodalanmagan xususiyatlarni tizimda kuzatilishi) esa, ta'lim va tarbiya jarayonida yoshlar ongida fanlararo kesimida o'zlashtirilgan bilimlarni o'zaro aralashuvda ifodalanib, uning asosida ongli harakat ifodalanishida ko'rinadi.

Jamiyat hayotining farovonligini ta'minlashda tashabbus ko'rsata oladigan, o'z fuqarolik pozitsiyasini jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish nuqtai nazari bilan bayon etadigan yoshlarni tarbiyalashga ijtimoiy buyurtma ortib bormoqda. Bu murakkab ichki struktura, fuqarolik faollik komponentlarining funksional aloqadorligi bilan bevosita bog'liq bo'lib, fuqarolik faollikni ifoda etmaganlarni pedagogik diagnostikasini amalga oshirib, aniqlangan muammolarni pedagogik korreksiya qilishni taqozo etadi. Buning uchun birinchi bosqichda (diagnostika bosqichida) fuqarolik faollikning darajalarini aniqlab olish lozim bo'ladi. Agarda faollik samarasiz yoki og'ishli ko'rinishga ega bo'lsa, uning korreksiyasini amalga oshirish maqsadga muvofiqdiki, oliy ta'lim muassasasi psixologi bu vazifani bajara oladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi qarorida quyidagilar

psixologik xizmatning asosiy vazifalari etib belgilangan:

ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini samarali va sifatli tashkil etish, shu jumladan, ish faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish ishlari samaradorligini oshirish;

o'quvchilarning qobiliyati, layoqati, qiziqishlari hamda kasb-hunarga moyilliklari asosida to'g'ri kasb-hunar tanlashlariga ko'maklashish;

turli yosh davrlarida o'quvchilarning shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishini psixologik jihatdan kuzatib borish, ta'lim-tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlash, ularning aqliy taraqqiyotida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday salbiy og'ishlarning oldini olish;

o'quvchilar ta'lim muassasasining ijtimoiy muhitiga moslasha olmasligi holatlarini korrektsiyalash, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish bo'yicha tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish;

pedagogik jamoalarda sog'lom psixologik muhitni yaratish va qo'llab-quvvatlash, jamoa a'zolarining hissiy-emotsional holatlari, shaxslararo munosabatlar va ziddiyatli xatti-harakatlarni korrektsiyalash, ularning psixologik madaniyatini yuksaltirish;

iste'dodli va iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, ularning individual-psixologik, fiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini o'rganish, qobiliyatlarini namoyon etishlari va rivojlantirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;

axborot-psixologik xurujlarning xavfi, Internet jahon axborot tarmog'ining salbiy ta'siri, yoshlar tarbiyasiga xavf solayotgan «ommaviy madaniyat»ning kirib kelishi holatlarining oldini olishga qaratilgan tadbirlarni o'tkazish;

pedagog xodimlar, o'quvchilar hamda ota-onalarning psixologik-pedagogik bilimlarini oshirishga ko'maklashish, pedagog xodimlar, ota-onalar va jamoat tashkilotlarining samarali hamkorligini ta'minlash [18].

Faollikning og'ishli ko'rinishlariga:

ijtimoiy ma'qullangan qarorlardan noroziligini ommaviy tarzda ko'rsatish;

kelishuvni inkor qilish;

ijtimoiy rollarni bajarmaslik;

radikal tarzda norozichilik;

haddan ortiq ijtimoiy rolga kirishib ketish;

o'zini "xaloskor" rolda identifikatsiya qilish va boshqalar [19;74-79].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Oliy ta'lim tizimida yoshlarning fuqarolik faolligini shakllantirishda bazaviy konseptlarni belgilash, ularni shakllantirish uchun didaktik usul va vositalarning maqbulligini inobatga olgan tarzda asoslash, fuqarolik faolligini shakllantirishni tarixiy-pedagogik masala sifatida bayon etish strukturaviy-funksional yondashishni taqozo etadi.

Fuqarolik faollikni ifodalashning tarkibiy qismlari, bevosita inson, jamiyat va davlatga doir bo'lgan bilim, ma'lumotlar hamda shaxsiy omilga bog'liqdir. Pedagogik jihatdan faol fuqarolikni shakllantirish uchun yoshlarga:

jamiyat va uning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy sohasiga (sferasiga) doir bilim;

jamiyat hayotini ta'minlashda siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy institutlarning funksional ishtirokiga doir ma'lumot;

ijtimoiy va siyosiy institutlar tomonidan yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini namoyon etish uchun motivatsion ta'sir ko'rsatish;

faol fuqarolikni egallashga qiziqish va istakni shakllantirish uchun ma'naviy-huquqiy me'yor didaktik asos va vositalarni manzilli belgilash talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – Toshkent, 2023.

Mirziyoyev Sh.M O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi (2022-yil 20-dekabr). – <https://president.uz/oz/lists/view/5774>

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025–yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori

Aliboyev T.CH. Xorijiy tajriba-shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish omili // Xalq ta'limi, 2020. –№ 5. - 115-120 b.

Альбуханова-Славская К.А. Личность в процессе деятельности // Психология личности. – Самара: Бахрах, 1999. – Т. 2. - 48-50 с.

Бабанова И.А. Использование ТРИЗ-педагогтики в образовательном процессе. – <http://www.metodolog.ru/01138/01138.html>

Васильева Ю.А., Леонтьев Д.А. Этогенический подход к изучению социальных отклонений // Иностранная психология. 1994. –Т.2. –№2(4). - 83-86 с.

Markova A.K. Talabalarda bilim olishga qiziqishni shakllantirish.-B.17. – http://www.koob.ru/age_psychology/saytining_elektron_resursi

Maslou A. Motivatsiya va shaxsiyat. - M., 1954. http://www.koob.ru/age_psychology/saytining_elektron_resursi

Komusova N.V. «Universitetda o'qish davrida kasb-hunar egallash motivatsiyasini rivojlantirish» - L., 1993 y.

Aseev V.G. Xulq-atvor va shaxsiyatni shakllantirish motivatsiyasi. - M., 1996 yil.

Aseev V.G. Motivatsiya va shaxsiyat muammosi // Shaxs psixologiyasining nazariy muammolari. - M., 1994. - B.122.

Atkinson J.V. Motivatsiyani rivojlantirish nazariyasi. - N., 1996 yil.

11-12 YOSHLI TENNISCHILARNI BO'LAJAK MUSOBAQALARGA TAYYORGARLIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Muzafarova Feruza Bahridinovna

BuxDU Sport faoliyati va pedagogika fakulteti dotsent, p.f.f.d. (PhD)

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada 11-12 yoshli tennischilarni bo'lajak musobaqalarga tayyorgarligini innovatsion yondashuv asosida amalga oshirish mexanizmlari to'g'risidagi ma'lumotlar berilgan, shuningdek 3 bosqichda olib borilgan tajriba-sinov natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: mashg'ulot, tayyorgarlik, musobaqa, tajriba, innovatsion yondashuv, tadqiqot, tajriba-sinov, mexanizm.

ANNOTATION. This article presents information about the mechanisms of pre-tournament training of tennis players aged 11-12 based on an innovative approach, as well as the results of experiments carried out in 3 stages.

Key words: training, preparation, competition, experiment, innovative approach, research, experiment, mechanism.

Аннотация. В данной статье представлены сведения о механизмах предтурнирной подготовки теннисистов 11-12 лет на основе инновационного подхода, а также результаты экспериментов, проведенных в 3 этапа.

Ключевые слова: тренировка, подготовка, соревнование, эксперимент, инновационный подход, исследование, эксперимент, механизм.

KIRISH. Mamlakatimizni 2017- 2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida o'tgan davr mobaynida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 ga yaqin qonun, 4 mingdan ziyod O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari qabul qilindi. Shuningdek, inson huquqlarini ta'minlash, davlat organlarining hisobdorligi va ochiqqligini kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalarining roli, aholi va jamoat birlashmalarining siyosiy faolligini oshirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirildi.

So'nggi besh yillik islohotlarning natijasida mamlakatimizda Yangi O'zbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma'rifiy asoslari yaratildi.

Jahon miqyosidagi murakkab jarayonlarni va mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keyingi yillarda "Inson qadri uchun" tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari va manfaatlarini so'zsiz ta'minlash, aholi salomatligini mustahkamlash hamda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini belgilash maqsadida: Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari" tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan yettita ustuvor yo'nalishdan iborat 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi amalga oshirishga oid davlat dasturi amalda tatbiq etildi.

Mazkur dasturning IV. Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish yo'nalishining 67-68 maqsadlari Jismoniy tarbiya va sportning muhim masalalariga bag'ishlandi. Jumladan 67 – maqsad: Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanadigan fuqarolarning sonini oshirish:

Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanadigan aholi sonini 2026-yilda 33 foizga chiqarish.

Respublika yoshlari o'rtasida milliy sport turlarini ommalashtirish. O'zbekistonda sportning ommaviyligini oshirish maqsadida milliy sport turlari va xalq o'yinlarini rivojlantirish. Yurtimizning chekka hududlari va qishloqlarida sog'lomlashtirish ishlarini yanada rivojlantirish. Barpo etiladigan har bir "Yashil hudud"da yugurish, velosipedda harakatlanish uchun "Salomatlik yo'laklari" hamda badminton, stritbol va vorkaut maydonchalarini tashkil etish.

Vazirlik, idora hamda tashkilotlar xodimlarini va aholini sport tadbirlariga jalb qilish, ular o'rtasida musobaqalar tashkil qilish. Milliy olimpiada sport o'yinlarini o'tkazish dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish. Sport o'yinlari o'tkaziladigan sport obyektlari infratuzilmasini yaxshilash va zarur sport inventarlari bilan jihozlash.

Milliy olimpiada o'yinlarini yuqori darajada tashkil etish hamda g'olib va sovrindorlarni munosib rag'batlantirish.

Milliy olimpiada o'yinlariga tayyorgarlik ishlarining borishini ommaviy axborot vositalari orqali, shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'ida keng yoritishini tashkil etish.

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti hamda uning filiallariga qabul ko'rsatkichlarini oshirish hisobiga faoliyat yuritayotgan oliy ma'lumotli trenerlarning amaldagi 54 foizlik ulushini 2022-yilda

62 foizga, 2026-yilda 85 foizga oshirish.

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti va uning filiallari bitiruvchilarini sport ta'limi muassasalariga jalb etish kabi muhim va dolzarb masalalarga e'tibor qaratish lozimligi alohida ta'kidlab o'tildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida tennischilarni tayyorlash jarayoni mavjud bo'lib, asosan ularning mashg'ulotdagi faoliyatiga katta e'tibor berilgan, ammo ularning o'quv-yig'in mashg'ulotlarida yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda uzoq muddatli strategik loyihalari tuzilmagan va amaliyotga tatbiq etilmagan. Tadqiqot uchun tanlangan metodlar yuqori malakali sportchilarni tayyorlashda qo'l keldi va o'z amaliy ifodasini ko'rsatdi. Tadqiqotda nazariy tahlil va umumlashtirish, pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov va matematik-statistik hisoblash metodlaridan foydalanildi.

TAJIRIBA BOSHIDA "ALPOMISH" VA "BARCHINOY" TEST SINOVLARI BO'YICHA OLINGAN NATIJALAR

№	Guruhlar	Sportchilar soni	60 m ga yugurish	Arqonga sakrash (1 daq.)	Kross 1000 m.	Yugurib kelib uzunlikka sakrash	Yugurib kelib koptogini	Arqonga tirmashib chiqish	Tumikda tortilish va skameykadan
1	Tajriba	A (4 ta)	12,0-12,4	35-40	7,00-7-30	185-200	13-17	2-3 m	10-15
		E (2 ta)	11,3-11,6	30-40	7,15-7,30	200-230	20-23	3-4 m	3-4
2	Nazorat	A (4 ta)	12,1-12,4	35-45	7,20-7-40	195-210	15-19	2-3 m	12-15
		E (2 ta)	11,1-11,6	35-40	7,20-7,30	205-234	19-23	3-4 m	2-5

Test sinovlari, texnik-taktik ko'rsatkichlar aniqlangandan so'ng biz quyidagi jadval asosida strategik loyihani amalga oshirdik.

№	O'quv yili	Mashg'ulotlar soni (hafta da)	Mashg'ulot davomiyligi (daqiqa)	Sportchilar soni (barchasi)	Jismoniy sifatlarni rivojlantirish	Texnik tayyorgarlik	Taktik tayyorgarlik	Dam olish	Musobaqalar soni
1	2020-2021	4	135	6	Har bir mashg'ulot-da	Har bir mashg'ulot-da	Har bir mashg'ulot-da	1 yilda 2 marta	1 yilda kamida 4 ta
2	2021-2022	4	135	6	Har bir mashg'ulot-da	Har birmashg'ulot-da	Har bir mashg'ulot-da	1 yilda 2 marta	1 yilda kamida 6 ta

TAJRIBA YAKUNIDA “ALPOMISH” VA “BARCHINOY” TEST SINOVLARI BO‘YICHA OLINGAN NATIJALAR

№	Guruhlar	Sportchilar soni	60 m.ga yugurish	Arqonga sakrash (1 daq.)	Kross 1000 m.	Yugurib kelib uzunlikka sakrash	Yugurib kelib tennis koptogini ulotirish	Arqonga tirmashib chiqish	Turnikda tortilish (Erkak) va skameykadan qo‘llarni bukib yozish (Ayol)
1	Tajriba	A (4 ta)	11,0-11,45	65-70	5,55-6-26	215-235	20-28	4-5 m	20-22
		E (2 ta)	10,40-11,6	50-55	6,00-6,15	240-270	38-40	6 m	8-12
2	Nazorat	A (4 ta)	11,5-12,0	55-60	6,35-6-46	205-225	18-23	3-4 m	12-17
		E (2 ta)	11,0-11,6	40-45	6,10-6,30	230-260	28-33	4-5 m	6-8

MUHOKAMA. Hozirgi kunda aholi o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va yoshlarni sportga jalb qilish umumxalq harakatiga aylanib bormoqda. Xususan o‘tib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi to‘g‘risida gap borganda jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati beqiyos. Aytish joizki sportimizning bugungi qiyofasini dunyo tan olmoqda desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Yurtimizda bu sohadagi imkoniyatlar esa cheksiz.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yilning mart oyida besh ta muhim tashabbus ilgari surildi. Bu – yoshlarni madaniyat, san‘at va sportga keng jalb etish, ularda zamonaviy axborot texnologiyalaridan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish, kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish, xotin-qizlar bandligini ta‘minlash vazifalarini o‘z ichiga oladi.

Ikkinchi tashabbus 2022 yil 25 –fevral holatiga ko‘ra, yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun tumanda jami 251 ta sport inshootida mashg‘ulotlar olib borilib, 8 756 nafardan ortiq yoshlar qamrab olingan.

Biz maqolamizda “11-12 yoshli tennischilarni musobaqa oldi tayyorgarligini innovatsion yondashuv asosida amalga oshirishning mexanizmlari” mavzusini yoritishga harakat qildik.

Tennisdayakkama-yakkayoki juftlik o‘yinlarining nisbatan kattamaydondakechishishug‘ullanuvchilardan o‘ta shakllangan jismoniy va funksional tayyorgarlik, ziyraklik, vaziyatni oldindan sezish va to‘g‘ri qaror qabul qilish, matonat va iroda hamda yuksak faollik talab qiladi. O‘yinning ikki anjom (raketka va to‘p) ishtirokida kechishi harakat va usullarni o‘zlashtirish muddatini uzaytiradi, mahoratni shakllanishi mashaqqatli kechadi. Shunga qaramay ushbu o‘yin o‘zining jozibali harakatlar mazmuni, kishini o‘ziga rom qiluvchi texnik-taktik usullari va kombinatsiyalari bilan millionlab kattayu-kichik yoshdagi ixlosmandlarni, hatto o‘ta band tadbirkorlar, olimlar va davlat arboblarni kort maydoniga chorlamoqda. Darhaqiqat, tennis o‘yini nafaqat yuksak jismoniy, ruhiy, funksional va texnik-taktik imkoniyatlarni “charxlash” hamda sog‘liqni mustahkamlash vositasidir, balki kortda ikki yoki to‘rt sportchining bir-biriga bo‘lgan o‘zaro falsafiy va intellektual munosabatidir.

Mamlakatimizda tennis bo‘yicha qabul qilinayotgan qarorlarda mamalakatimizda, ayniqsa ta‘lim muassasalarida tennisni ilmiy asosda rivojlantirish, mashg‘ulotlarda ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarurligiga alohida urg‘u berilgan.

Ayniqsa tennisda yuqori natijalarga erishish maqsadida strategik loyihalarni tuzib, undan unumli foydalanishni talab etadi. Ushbu loyiha doirasida biz 11-12 yoshli tennischilar uchun 2 yillik strategik reja tuzib uni amalga oshiriga harakat qildik. Loyiha boshida 11 yoshli tennischilarning “Alpomish va barchinoy” test sinovlari asosida ularning jismoniy imkoniyatlari va tennis sport turida amalga oshiriladigan texnik,

taktik harakatlari va psixologik xususiyatlari aniqladik. Quyidagi jadvalda “Alpomish” va “Barchinoy” test sinovlari asosida olingan natijalarni taqdim etamiz.

Tennis bo'yicha mashg'ulotlarni haftada 4 marta 135 daqiqadan tashkil etdik. Tennisda yuqori natijaga erishish, har bir sportchiga individual yondashish uchun tajriba guruhida 6 ta sportchi bilan ishladik.

Zamonaviy tennis amaliyotida qayd etilayotgan ustuvor xususiyatlardan biri yuklamalar hajmi va shiddatining borgan sari o'sib borayotganligi, uzoq muddat davom etadigan (aksariyat 3-5 soat) musobaqa uchrashuvlarida raqobat-ning kuchayishi bilan ifodalanadi. Yuksak jismoniy va ruhiy faollik bilan kechadigan bunday jarayonlarda tennischining organizmi ko'pincha funksional imkoniyatlar chegarasida faoliyat ko'rsatadi.

Jismoniy sifatlar: 2 kg.li to'ldirma to'p va rezina bilan maxsus kuch, harakatli o'yinlar va maxsus mashqlar orqali tezlik-chaqqonlik, chidamlilik, maxsus kuch jismoniy sifati rivojlantirildi. 2 haftada bir marta har bir sportchining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda 1 km.dan 4 km.gacha yugurtirishga muvaffaq bo'lib, ularning o'yin chidamliligi rivojlantirildi.

Texnik tayyorgarlik – bu ko'p yillik va muntazam olib boriladigan pedago-gik jarayon bo'lib uning pirovard natijasi yuksak texnik mahorat bilan ifodalanadi.

Demak, musobaqalarda foydali natijaga erishish ustuvor jihatdan texnik tayyorgarlikning pirovard natijasi – texnik mahorat bilan belgilanadi. Harakat malakasini mahorat bilan ijro etish va musobaqalarda g'alaba qozonish – bu faqat yillik sport trenirovkasi evaziga namoyon bo'lishi mumkin. Harakat malakalarini ijro etish texnikasi qanchalik takomillashgan bo'lsa, musobaqada g'alabaga erishish imkoniyati shunchalik yuqori bo'ladi.

Yuqori malakali sportchini tayyorlaning eng asosiy talabi uning tennis sport turiga xos boshlang'ich texnikani to'g'ri shakllantirish bo'lib, asosiy urg'u tennischilarning o'ng tomondan, chap tomondan, kesma, to'r yonidagi texnik harakatlarni, bir martada kamida 10 ta zarbani xatosiz bajarishiga erishdik (sportchilar takomillashgani sari zarbalar soni, tezligi, kuchi oshib bordi). To'pni o'yinga kiritish texnikasi ustida har bir mashg'ulotda ishlendi. (Videodars ilova sifatida taqdim etiladi).

Taktik-strategik tayyorgarlik jismoniy, texnik, funksional va psixologik imkoniyatlarni o'zida mujassam qilgan hamda mazkur imkoniyatlarning integral ifodasi bo'lgan uzoq muddatli, muntazam va uzluksiz shakllantiruvchi pedagogik jarayon bo'lib, o'z oldiga yuksak taktik mahoratni o'zlashtirish, musobaqalarda foydali natija ko'rsatish va g'alabaga erishishni yagona pirovard maqsad qilib qo'yadi.

Tennis sport turi juda boy taktik harakatlar majmuidan iborat. Har bir mashg'ulotda aylanma zarba, kesma zarba, keskin zarba, to'r yonidagi zarbalarni qo'llagan holda sportchilarga taktik usullar o'rgatildi.

Dam olish: Sportchilarning funksional imkoniyatlarini yaxshilash, keyingi jarayonga samarali tayyorlash maqsadida aktiv va passiv dam olish muolajalari amalga oshirildi. 1 yilda ikki marta (qishda – 1 hafta, yozda – 2 hafta) sportchilarga javob berildi. Bu jarayonda ular passiv va faol dam olish turlaridan foydalanib, tog'da, har xil turistik oromgohlarda, suzish havzalarida dam olishdi. Bundan tashqari sportchilarga 1 oyda 1 marta sauna va massaj muolajalari taklif etildi.

Ovqatlanish: Sportchilar tennis mashg'ulotlari jarayonida juda ham ko'p kuch va energiya sarflashini, ularning yoshi, jinsi va jismoniy tayyorgarligini inobatga olgan holda individual ovqatlanish ratsioni tuzildi. Asosan yuqori kaloriyalı, foydali mahsulotlardan tuzilgan ovqatlanish ratsionini qo'shimcha vitaminlar bilan boyitishga harakat qildik.

Tajriba yakunida biz qaytib “Alpomish” va “Barchinoy” test sinovlarini qabul qildik va yuqori natijaga erishganimizga ishonch hosil qildik. Bundan tashqari 6 nafar sportchidan 2 nafari Respublika ochiq birinchiligida 1-o'rinni, 3 nafar sportchi esa sovrinli o'rinlarni egallashdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh.M.Mirziyoyev “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi” 2022.29.01 PF-60 son Qarori
2. Безверхов В.П. Библиотека тренера. Теннис., «TimesNew Roman», Т., 2011., - 374 с.
3. Всеволодов И.В. Базовая подготовка юных теннисистов / Научно-методическое пособие. Изд-во: Сов. спорт, 2010., - 120 с.
4. Golenko V.A., Skorodumova A.P., Tarpiщev Sh.A. Azbuka tennisa. M.: Tera-Sport, 1999. – 126 s.
5. Pulatov Sh.A. Yosh tennischilarda zarba berish aniqligini maxsus va noan'naviy mashqlar yordamida shakllantirish samaradorligi. // Fan sportga, 2005, №4, B.3-7.

MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA QORAQALPOQ XALQ QO'SHIQLARIDAN FOYDALANISHNING ETNOGENEZESI VA MADANIYATNING O'ZIGA XOSLIGI

Moyanov Bkласbay Jiyenbaevich,

O'zbekiston Davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali.

«Xalq ijodiyoti» kafedrasi doqenti., Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy)

Mazkur maqolada milliy o'zlikni anglashda Qoraqalpoq xalq qo'shiqlaridan foydalanishning etnogenezi va madaniyatining o'ziga xosligi, ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalaridan biri bu yuksak ma'naviyatli va madaniyatli shaxslarni shakllantirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritib berilgan. Shuningdek maqolada, har bir insonda u qaysi millatga mansubligidan qat'iy nazar o'z vatani, milliy madaniyati va qadriyatlarini tarixini bilishga bo'lgan ehtiyoji uning ichki dunyosi bilan bog'liq ekanligi, xalq qo'shiqlarining yoshlar ma'naviy dunyosini boyitishdagi roli to'g'risida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: milliy o'zlikni anglash, qoraqalpoq xalq qo'shiqlari, etnogenezi, ma'naviyat, madaniyat, milliy madaniyat, urf-odat, qadriyat, musiqiy bilim, an'analar, cholg'u ijrochiligi, hofizlik san'ati.

ЭТНОГЕНЕЗ И КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КАРАКАЛПАКСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН В ПОНИМАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Моянов Бкласбай Жиенбаевич,

Нукусский филиал Государственного института искусства и культуры Узбекистана. Доцент кафедры «Народное искусство»/ Доктор философии по педагогическим наукам (Doctor of Philosophy)

В данной статье с научно-теоретической точки освещаются этногенез и культурное своеобразие использования каракалпакских народных песен в реализации национальной идентичности, одной из основных задач системы образования, которой является формирование высокодуховных и культурных личностей. зрения. Также в статье обсуждалось потребность каждого человека знать историю своей Родины, национальную культуру и ценности, независимо от его национальности, связана с его внутренним миром, ролью народных песен в обогащении духовного мира молодежи.

Ключевые слова: осознание национальной идентичности, каракалпакские народные песни, этногенез, духовность, культура, национальная культура, традиция, ценность, музыкальные знания, традиции, игра на музыкальных инструментах, искусство.

ETHNOGENESIS AND CULTURAL SPECIFICITY OF USE OF KARAKALPAK FOLK SONGS IN UNDERSTANDING NATIONAL IDENTITY

Moyanov Ilasbay Jienbaevich,

Nukus branch of the State Institute of Art and Culture of Uzbekistan.

Associate Professor of the Department of Folk Art / Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (Doctor of Philosophy)

This article, from a scientific and theoretical point of view, highlights the ethnogenesis and cultural originality of the use of Karakalpak folk songs in the realization of national identity, one of the main tasks of the education system, which is the formation of highly spiritual and cultural individuals. vision. The article also discussed the need of every person to know the history of his homeland, national culture and values, regardless of his nationality, connected with his inner world, the role of folk songs in enriching the spiritual world of youth.

Key words: awareness of national identity, Karakalpak folk songs, ethnogenesis, spirituality, culture, national culture, tradition, value, musical knowledge, traditions, playing musical instruments, art.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2 fevral 2022 yildagi PQ-112-sonli "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarorida "2022/2023 o'quv yilidan boshlab ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo'lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste'dodlarni aniqlash" masalalariga alohida urg'u berib o'tilgan. [1]

Shu nuqtai nazardan qaraganda zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalaridan biri bu yuksak ma'naviyatli va madaniyatli shaxslarni shakllantirishdir. Ushbu vazifaning dolzarbligi Qoraqalpoq xalqining hayot tarzini badiiy va estetik qadriyatlarni, musiqiy pedagogikasidan foydalanish etnogenezi va madaniyatining o'ziga xosligi qayta ko'rib chiqish bilan bog'liq. Madaniyatli yosh avlodni jamiyat hayoti

davomida to'plangan badiiy qadriyatlarga murojaat qilmasdan amalga oshirib shakllantirib bo'lmaydi. Tarixiylik tamoyiliga ko'ra aytishimiz mumkinki, u yoki bu millatning asrlar davomida yaratgan qadriyatlari bo'lib, unda millatga xos belgilar, fazilatlar, tuyg'ular, yaratilgan moddiy va ma'naviy an'analar asosiy o'rinni egallaydi. Bu qadriyatlar biror millat vakillari uchun milliy o'zlikni anglashda umumiy hisoblanadi.

Alohida qayd etib o'tish joizki, milliy o'zlikni anglashda millat (etnik guruh), etnik guruh kabi tushunchalarning mazmun mohiyatiga e'tibor qaratish, shuningdek har bir insonda u qaysi millatga mansubligidan qat'iy nazar o'z vatani, milliy madaniyati va qadriyatlari tarixini bilishga bo'lgan ehtiyoji uning ichki dunyosi bilan bog'liq bo'lib o'zlikni anglash jarayonida amalga oshadi. [6]

Milliy qadriyatlar jamiyatning rivojlanishi jarayonida o'zidagi va o'zga millatlardagi eng yaxshi belgilarni uyg'unlashtira borib, umuminsoniy qadriyatlar bilan bir butunlikni tashkil etadi. Ayni paytda milliy qadriyatlar dunyodagi xalqlar qatorida mazkur millatning mavjudligini, o'ziga xosligini namoyon etadiki, bundan har bir millat kishisida o'ziga xos faxr tuyg'usi vujudga keladi. Har bir millat o'z qadriyatlarini yillar, asrlar davomida yangi-yangi qirralar bilan boyitib boradi. Millat bor ekan, milliy qadriyatlar shakllanib, rivojlanib boradi va umuminsoniy qadriyatlar tarkibiga qo'shiladi.

Shu o'rinda musiqiy qadriyatlarning pedagogik vosita ekanligini ham alohida ta'kidlab o'tish o'rinlidir. Cholg'u ijrochiligi, hofizlik san'atini namoyish etish ham yosh avlodni tarbiyalashning o'ziga xos ma'naviy quroli bo'lib, uning pedagogik jihatlariga – ta'lim va tarbiyadagi ahamiyatiga alohida e'tiborni qaratish muhimdir.

Tarix fanidagi mavjud ilmiy metodologik ishlanmaga ko'ra etnogenez deb ilgaridan mavjud bo'lgan bir necha etnik komponentlar asosida yangi etnos (elat)ning vujudga kelishiga aytiladi. Etnogenez (etno... va ... genez) xalqning kelib chiqishi ma'nosini anglatadi. «Etnogenez» tushunchasi fanga ilk marotaba 20-asrning 20-y. larida N. Ya. Marr tomonidan kiritilgan. [8]

Har bir xalqning tarixi uning etnogenezi va etnik tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Etnogenez etnik tarixning ma'lum bosqichlarida vujudga kelib ma'lum bir etnosning elat, xalq bo'lib shakllanishiga qadar bo'lgan davrda davom etadigan tarixiy va etnomadaniy jarayondir. Odatda, biror bir xalqning etnogenezini, uning etnik qatlamlari tarkibini aniqlamay turib, u xalq haqida, u tarkib topgan hudud va uning davlatchiligi haqida biror ilmiy tasavvur yaratish mumkin emas. [9]

Alohida e'tirof etib o'tish lozimki, qo'shiqlar qoraqalpoq xalqining musiqiy san'atida keng rivojlangan mashhur janrlardan biri hisoblanadi. Xalq o'zining siyosiy hayot tarzi bilan ma'naviy kayfiyatini: udumi, ongi va psixologiyasini o'ziga singdirgan tarixiy voqealarga boy qo'shiqlarda aks ettirgan. Qo'shiq odamlarda halol mehnat, chin do'stlik, mustahkam muhabbat va qahramonlik hislarini o'zida mujassamlashtirib, estetik zavq bag'ishlaydi. Ular yalpi xalqning tushunchasiga, o'ylariga mos bo'lib, odamlar qo'shiq, kuylari orqali o'zlarining quvonchi, qayg'u-alamlari, orzu-istaklarini izhor etib kelgan. Chunki, so'z bilan ifodalab bo'lmaydigan nozik uylarni kuy orqali berish ancha engil va ta'sirli chiqishi barchaga ma'lum. Shu sababli, xalq qo'shiqlari o'zi yaratgan xalqning hayot tarzi bilan qaynab, pishib, xalq tarixi bilan birga rivojlanib keldi.

Qoraqalpoq xalq qo'shiqlari oktyabr inqilobigacha O'rta Osiyoning boshqa xalqlaridagidek nota yozuvi bo'lmaganligi tufayli avloddan avlodga, otadan bolaga deganidek, ustozdan shogirdga o'tish yo'li bilan zamonimizga etib keldi. Qo'shiqchilar va xalq ijodiyoti vakillari yordamida asrlar davomida xalqning xotirasida saqlanib kelayotgan musiqiy boylik yoshlarimizni musiqiy tarafdin madaniyatli qilib tarbiyalashda bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. [10]

Qoraqalpoq xalqi o'zining og'zaki ijodiga, xususan, qo'shiqlarning alvon turlariga juda boydir. Ular xalqning asrlar davomida ioragida saqlanib kelayotgan o'ylari, iorak tuyg'usi va kayfiyatini bildirish barobarida chuqur tarixiy manbalarga ega.

Xalq o'zining ichki tuyg'ularini nafaqat kuy orqali, balki kuy bilan matnning birikmasi bo'lgan qo'shiq orqali ham har tomonlama etkazib bera oldi. Mehnatkash xalq o'zining qo'shiq ijodiyotida turmush voqeligini real bayon qilgan. Elning qiyinchilikga uchrab, ko'p marotaba ko'chib-qo'nishiga qaramasdan, o'zining qo'shiq ijodiyotini qadrlab asray bildi. U har qanday qiyin sharoitda ham xalqning ma'naviy boyligi sifatida xizmat qildi. Shu sababli xalq o'zining san'atini nafaqat ko'ngil ko'tarish uchun, balki ozodlik, mustaqillik, halol mehnat va yaxshi hayot uchun kechgan kurashlarda keskir qurol sifatida ham foydalandi.

Qoraqalpog'istonda san'at turlarining rivojlanishi o'zining qadim tarixiga ega. Qoraqalpog'iston noyob va boy madaniy merosga ega. Bu uning qadimiy arxeologik va me'moriy yodgorliklari, o'ziga xos xalq og'zaki ijodi, ijro san'ati, urf-odatlar va milliy hunarmandchilik faoliyatida aks etadi. Qoraqalpog'iston hududida ko'plab arxeologik va me'moriy yodgorliklar bo'lib, ular asosan mudofaa binolari va aholi turar joylari bo'ylab qad rostlagan bir necha ajoyib qal'alar misolida o'z aksini topadi. Ularning eng qadimiysi miloddan avvalgi IV asrga (Qadimgi Xorazmning Ahamoniylar imperiyasi tarkibidan chiqishi davri) borib taqaladi. Miloddan avvalgi I asrning boshlarida Qadimiy Xorazm, Kushon imperiyasiga qadar yetib borgan madaniyatning ta'siri ostida qoldi. Buning eng yorqin misolida, ajoyib Tuproq-qal'a shahri va qal'asining

qurilishini ko'rish mumkin. Bu davrga kelib, qurilishning yangicha shakllari, shu jumladan, aholi punktlari ichidagi shakli biroz kichikroq qal'alar paydo bo'ldi. [9]

Qadimgi Xorazm shuningdek, zardushtiylikning vatani hisoblanadi. Bunga, saqlanib qolgan ko'plab arxeologik yodgorliklar: dahmalar, olovga sig'inadigan ibodatxonalari, ossuariylardan iborat (mayyitlar suyaklari) qabristonlari va boshqalar dalolat beradi. VIII asrda Islom dini kirib kelishi bilan nafaqat ushbu hududdagi aholining turmush tarzi va dini, balki shaharning arxitekturasi ham katta o'zgarishlarga uchradi. Ilk pishgan g'isht paydo bo'ldi va undan ajoyib me'moriy bezaklar va epigrafik yozuvlar bilan bezatilgan serhasham maqbaralar, masjidlar va gumbazli xonaqohlar qurildi. Orolbo'yi mintaqasi, minglab yillar davomida madaniyatlarning chorrahasida bo'lgan. Ushbu mintaqadan Ustyurt platosi orqali Yevropa, Kavkaz, Old Osiyo, Markaziy Osiyo va Xitoy xalqlari orasida madaniy va iqtisodiy aloqalarni rivojlanishida katta hissa qo'shgan Buyuk Ipak yo'li o'tgan. Buyuk Ipak yo'lining asosiy yo'nalishlaridan biri Don daryosining pastki oqimida joylashgan katta qadimiy Tanais shahridan o'tgan. Keyinchalik u janubiy rus tepaliklari, Quyi Povoljye, Orolbo'yini kesib o'tib, Janubiy Qozog'iston orqali Oltoy va Sharqiy Turkistonga chiqqan va Buyuk Ipak yo'lining asosiy katta yo'li bilan birlashgan degan farazlar mavjud. Shimoliy Orolbo'yidan Xorazm orqali o'tgan ushbu yo'lining yo'nalishlaridan biri So'g'diyona va yanada janubroqqacha borgan. Shunday qilib, Buyuk Ipak yo'li tarixi bilan bog'liq bir necha ming tarixiy va me'moriy yodgorliklar, Farg'ona vodiysidan Orol dengizi sohiligacha bo'lgan hududda joylashgan. Qoraqalpoqlarning o'ziga xosligi, ularning xalq og'zaki ijodi, raqs va musiqa madaniyati va marosimlarida aks etgan bo'lib, bugungi kunda ular, xalqning ajralmas qismi hisoblanadi. Ularning eng keng ommalashgan turlariga, jiraular (xalq oqinlari) va baxshilar (qo'shiqchimashshoqlar) va eposlar (Alpomish va Qirq qiz va boshqalar) kiradi. Qoraqalpog'iston ana'nalari hunarmandchilikda ham yaxshi namoyon bo'lgan. Qoraqalpoq qadimiy hunarmandchilik namunalariidagi sodda naqsh va shakllar, ularning Qadimiy va O'rta asr Markaziy Osiyo ko'chmanchilari san'ati bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Qoraqalpoqlarning qadimiy hunarmandchiligi, ularning qadimiy turar joylari (yurtalar), zarur uy-ro'zg'or buyumlari va mavjud materiallari (yung, teri, suyak, yog'och, paxtalar) asnosida rivojlangan. XX asrning boshlarida yurtalarni bezatish uchun ayollar, bezakli matlar, rangbarang kigizlar tayyorlashgan, naqshli polos va sholchalar to'qishgan shuningdek, qiyqimlar to'qimachiligi bilan shug'ullanishgan. Barcha voyaga yetgan ayollar kashtachilik hunarini egallashgan. Erkaklar esa murakkabroq hunar turlari bo'lmish, yurtalar va musiqiy asboblarni tayyorlash, yog'och o'ymakorligi, zargarlik buyumlari, terini qayta ishlash va boshqalar bilan mashg'ul bo'lishgan.

O'zbeklarning Afandisi kabi qoraqalpoqlarning qiziqchisi O'mirbek laqqisi bor. O'mirbek laqqi o'z og'zaki latifalarida ayrim shaxslar va jamiyatdagi kamchiliklar ustidan kuluvchi xalq qahramoni sifatida gavdalangan. U adolatsiz amaldorlar, qozilar, so'zi bilan ishi mos kelmaydigan ruhoniylar kirdikorlarini fosh qilib, mardlik, to'g'rilik, haqiqat, adolatni kuylagan. U o'z latifalarini yengil mutoyiba, achchiq hajv bilan ixcham ifodalab, tinglovchilarni xursand qilgan. Qoraqalpoqlarning qahramonlik dostonlari qadimdan ma'lum. Ulardan "Qirqqiz", "Alpomish", "Qo'blan", "Mastposhsho", «Edigey» dostonlarida qoraqalpoqlarning voqealarga boy tarixi kuylanadi. Masalan, «Edigey» dostonida Amir Temur, To'xtamish faoliyati bilan bog'liq voqealar bayon etilsa, «Qirqqiz» da qoraqalpoq xalqining XVIII asrda jung'or qalmoqlariga qarshi ozodlik kurashi, Xorazm xalqining Eron shohi Nodirshohga qarshi kurashi o'z badiiy ifodasini topgan. Qoraqalpoqlarning xalq qo'shiqlarida el-yurt yo'lboshchilari, qahramonlari Maman botir, Esangeldi mahram, Oydo'stbiy, Ernazarbiylar ulug'lanadi. Qozoq ma'rifatparvar olimi Cho'qon Valixonovning: «Qoraqalpoqlar sahrodagi birinchi shoir ham qo'shiqchilardir, shundan keyin qirg'izlar va turkmanlar», degan so'zlari bejiz aytilmagan. Qoraqalpoq adabiyotida XVII-XVIII asrlardagi tarixiy voqealarni badiiy shaklda aks ettirgan «Qirqqiz» dostoni alohida o'rin tutadi. Bu asar qoraqalpoq xalq qahramonlik eposidir. Bu doston atoqli xalq baxshisi (jirovi) Qurbonboy baxshi Tojiboy o'g'lidan 1939- 1940-yillarda yozib olingan. Asar erksevarlik, vatanparvarlik va insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan. Asarning bosh qahramoni Guloyim o'zining qirq nafar dugonasi va o'z sevgilisi Arslon bilan birga Eron shohi Nodirshoh hamda jung'or xoni Surtoyshi hujumidan yurtini himoya qilishga otlanadi. Guloyim Xorazmni ozod qilib, u yerda qoraqalpoq, turkman, o'zbek Qoraqalpoqlarning o'ziga xosligi, ularning xalq og'zaki ijodi, raqs va musiqa madaniyati va marosimlarida aks etgan bo'lib, bugungi kunda ular, xalqning ajralmas qismi hisoblanadi. Ularning eng keng ommalashgan turlariga, jiraular (xalq oqinlari) va baxshilar (qo'shiqchimashshoqlar) va eposlar (Alpomish va Qirq qiz va boshqalar) kiradi. Qoraqalpog'iston ana'nalari hunarmandchilikda ham yaxshi namoyon bo'lgan.

Qoraqalpoq qadimiy hunarmandchilik namunalariidagi sodda naqsh va shakllar, ularning Qadimiy va O'rta asr Markaziy Osiyo ko'chmanchilari san'ati bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Qoraqalpoqlarning qadimiy hunarmandchiligi, ularning qadimiy turar joylari (yurtalar), zarur uy-ro'zg'or buyumlari va mavjud materiallari (yung, teri, suyak, yog'och, paxtalar) asnosida rivojlangan. XX asrning boshlarida yurtalarni bezatish uchun ayollar, bezakli matlar, rangbarang kigizlar tayyorlashgan, naqshli polos va sholchalar

to'qishgan shuningdek, qiyqimlar to'qimachiligi bilan shug'ullanishgan. Barcha voyaga yetgan ayollar kashtachilik hunarini egallashgan. [9]

Qoraqalpoq musiqa madaniyati milliy og'zaki ijodda gavdalanadi. Milliy musiqiy madaniyat musiqani tashuvchi va saqlab qoluvchi ijodkorlar - qo'shiqchi, baxshi, qo'shiqchi dutor cholg'usi jo'rligida qo'shiq va dostonlarni ijro etuvchi)lar, hikoyachi jyrau, qahramonlik hikoyalarni bayon qiluvchi qissaxonlar tomonidan namoyish qilinadi. Ular orasida G'aribniyaz, Eshbay, Aqimbet, Musa, Sueu, Shernazar, Arzy, Juman, Esjan, Japaq Orinbay. [8]

Xulosa qilib aytganda milliy o'zlikni anglashda Qoraqalpoq xalq qo'shiqlaridan foydalanishning etnogenezesi va madaniyatining mazmunini belgilashda Sharq mutafakkirlari merosi, pandnomalari, adabiyot va san'at namunalari, tarixiy, ilmiy, diniy qadriyat, an'ana va urf-odatlardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2 fevral 2022 yildagi PQ-112-sonli "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarori. <https://lex.uz/docs>
2. Quronov M. Milliy tarbiya. – T.: "Ma'naviyat", 2007. – 240 b.
3. Qoraboyev U. Madaniy tadbirlar. (Madaniy hordiq nazariyasi va amaliyoti fani bo'yicha o'quv qo'llanma). - T.: Toshkent kartografiya fabrikasi, 2003. - 320 b.
4. Mustafayev Sh.N. Oliy ta'lim modernizatsiyasining artpedagogik asoslarini rivojlantirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. Samarqand – 2023
5. Ro'ziyeva D.N. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishning ilmiy pedagogik asoslari: Ped. fan. dokt. ...diss. – T., 2007. – 254 b.
6. Saporova G.A. Qoraqalpoq xalqi ma'naviy-diniy madaniyati rivojiga milliy o'zlikni anglashning ta'siri. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent-2019
7. Ochildiyev A. Milliy fazilatlarimiz. Vatanparvarlik. –T.: Milliy g'oya va mafkura ilmiy amaliy markazi, 2008. – 20
8. [file:///C:/Users/99891/Downloads/1998-Article%20Text-5039-1-10-20220424%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/99891/Downloads/1998-Article%20Text-5039-1-10-20220424%20(1).pdf)
9. Oriental Art and Culture – Scientific-methodical journal (dsmi-qf.uz)
10. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-e/etnogenez-uz/>

YOSH FUTBOLCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIK DAVRINI MODELLASHTIRISH*Mo'minov Feruzjon Ilxomovich,**Buxoro Davlat Pedagogika instituti, Jismoniy madaniyat fakulteti, Jismoniy tarbiya va sport kafedrası o'qituvchisi**Narzullayev Sayfullo Sadullayevich**Jismoniy tarbiya va sport kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada yosh futbolchilar bilan olib boriladigan sport tayyorgarlik jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish, ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida qurilmaviy, modulli rejalashtirishning zamonaviy yondashuvlari ko'rsatib o'tilgan. Mashg'ulot jarayonlarini tashkil etish bosqichlarga bo'lib tayyorlov jarayonlarini tashkil etish, yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik modulli orqali yillik siklni rejalashtirish va shunga asosan jismoniy sifatlarni takomillashtirib borish jarayoni davom etish ko'zda tutilgan. Yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik modulli rejalashtirish jarayoni yosh futbolchilar yoshiga qarab jismoniy sifatlarni rivojlantirish, texnik va taktik harakatlarga o'rgatishni to'g'ri yo'lga qo'yish ko'zda tutilgan.

Tayanch so'zlar: sport tayyorgarlik, mashg'ulot jarayoni, mashg'ulot jarayoni bosqichlari, umumiy jismoniy tayyorgarlik, maxsus jismoniy tayyorgarlik, tezkorlik, kuch, chidamlilik.

MODELING THE PERIOD OF PHYSICAL FITNESS OF YOUNG PLAYERS*Muminov Feruzjon Ilkhomovich**Bukhara State Pedagogical Institute, Faculty of Physical Culture, Teacher of the Department of physical education and sports**Narzullaev Sayfullo Sadullaevich**Teacher of the Department of physical education and sports*

Annotation: The article shows modern approaches to the planning and management of sports preparatory processes carried out with young players, structural, modular planning at many years of preparatory stages. The organization of training processes is provided for the organization of preparatory processes in stages, the planning of the annual cycle through the physical training module of young players and, accordingly, the process of evolutionizing physical qualities. The modular planning process of physical fitness of young players is intended to develop physical qualities depending on the age of young players, to correctly establish training in technical and tactical actions.

Keywords: Sports preparation, training process, functional training, physical training, training process stages, cycle device of training processes, round of training, competition period, transition period.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПЕРИОДА ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ*Муминов Ферузжон Ильхомович**Бухарский государственный педагогический институт, Факультет физической культуры преподаватель кафедры физической культуры и спорта**Нарзуллаев Сайфулло Садуллаевич**Преподаватель кафедры физической культуры и спорта*

Аннотация: В статье показаны современные подходы к планированию и управлению процессами спортивной подготовки с юными игроками, устройству, модульному планированию на этапах многолетней подготовки. Организация тренировочных процессов предусматривает поэтапную организацию подготовительных процессов, планирование годового цикла по модулю физической подготовки юных футболистов и, соответственно, продолжение процесса совершенствования физических качеств. Физическая подготовка юных футболистов модульный процесс планирования предусматривает развитие физических качеств юных футболистов в соответствии с их возрастом, правильную организацию обучения технико-тактическим действиям.

Ключевые слова: Спортивная подготовка, тренировочный процесс, этапы тренировочного процесса, общая физическая подготовка, специальная физическая подготовка, быстрота, сила, выносливость.

Maqolaning dolzarbligi va zaruriyati: Bugungi kunda dunyoda iste'dodli yoshlarni saralash, sport turlariga yo'naltirish jarayoni zamonaviy sport oldida turgan ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanmoqda.

Sport sohasidagi yetakchi olim va mutaxassislar iste'dodli yosh futbolchilarning jismoniy rivojlanishi, jismoniy tayyorgarligi va harakat qobiliyati samaradorligining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda mashg'ulot o'tkazish lozimligini ta'kidlaydi. Sportga jismoniy tayyorgarligiga layoqatli yosh sportchilarni tayyorlashga asoslangan uslublari, ularning kelajakdagi yutuqlarini hamda sportdagi istiqbolini bashorat qilish ko'p yillik tayyorgarlik tizimlari ajralmas qismiga aylanmoqda. Oqilona foydalangan holda sportga yo'naltirish tizimi, jismoniy sifatlar va tabiatan iqtidorlarni izlab topish rivojlangan davlatlar futbolining asosiy ko'rsatkichlaridan biriga aylanib bormoqda.

Jahonda yetuk mutaxassislar tomonidan futbol sport turida malaka mezonlari va yo'nalishlariga qaratilgan sportchilarni jismoniy tayyorgarligi, ampluasi bo'yicha yo'naltirishga oid ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Futbol sport turida aksariyat tadqiqotchilar tomonidan sportchining genetikasi va jismoniy ish qobiliyati hamda, o'yinchilar joylashuvidan kelib chiqib, o'yinchining mavjud holati o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik ko'rsatkichlarini aniqlashga doir ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Yosh futbolchilarni jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish mazmunining yetarli darajada ishlab chiqilishiga qaramay, futbol sport turida boshlang'ich tayyorgarlik bosqichiga jismoniy sifatlarini rivojlantirish va loyihalashtirish masalalari yuzasidan ko'plab hal etilmagan muammolar mavjudligicha qolmoqda. Yosh futbolchilarning jismoniy rivojlanishi, jismoniy tayyorgarligi va harakat qobiliyatlarini obyektiv baholashga qaratilgan yangi test me'yorlarini ishlab chiqish, pedagogik, tibbiy-biologik va sosiologik uslublardan foydalangan holda kompleks tadqiqotlar asosida iqtidorli yosh futbolchilarni boshlang'ich tayyorgarlik bosqichiga yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish metodikasini takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda o'sib kelayotgan yosh avlodga futbol sport turi bilan shug'ullanishga juda katta e'tibor qaratilgan bo'lib ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Futbolga iqtidorli bolalarni jismoniy tayyorgarligi bo'yicha keng qamrovli, ilmiy-uslubiy ishlar to'lagicha o'rganilmaganligi, bundan tashqari futbolga bolalarni jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini baholash, ushbu ko'rsatkichlar yuzasidan doimiy monitoring ko'rsatkichlarining qayta tahlil etilmasligi futbolga xos qobiliyatlarni aniqlovchi ishonchli, informativ testlarni aniqlash va pedagogik loyihalashtirish ishlab chiqib amaliyotga joriy qilish talabini qo'yimoqda. Shuningdek, yosh futbolchilarning individual imkoniyatlarini boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida asosiy vosita sifatida ularni bosqichma-bosqich jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari qanday darajada ekanligini aniqlash, iqtidorli futbolchilar bilan shug'ullanish uchun samarali loyihalashtirish asosida mashg'ulotlarni tashkil etishning asosiy bosqichlari bo'yicha ilmiy va amaliy tajribalarga asoslangan tadqiqot ishlari amalga oshirish davr talabi bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida", 2019 yil 4 dekabrda PF-5887-son "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020 yil 24 yanvardagi PF-5924-son "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 13 fevraldagi 118-son "2019-2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy Yoshlar siyosati va sport konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy xujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ilmiy-metodik ishlanmalarni yaratish kabi muhim vazifalarga ustuvor etib belgilangan [1,2,3,4,5,6].

Maqolaning maqsadi. pedagogik loyihalashtirish asosida yosh futbolchilarning tayyorgarlik davrida jismoniy tayyorgarlik mashg'ulot modelini yaratish.

Materiallar va uslublari. Sport nazariyasi va amaliyotida ko'p yillik mashg'ulot jarayoni bir nechta bosqichlarda tashkil topgan bo'lib, ular ma'lum darajali bog'liqlik va ketma-ketlikka ega:

- dastlabki sport tayyorgarligi;
- dastlabki ixtisoslashuv;
- chuqurlashtirilgan tayyorgarlik;
- sport takomillashuvi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili: V.S.Fomin (1985), G.L.Drandrov, V.A.Salnikov (1986), M.M.Shestakov (1995) olimlarning nazariy tahlillariga ko'ra, zamonaviy o'quv-mashg'ulot jarayonlarini modellashtirish hodisasi, ko'p yillik sport tayyorgarlik tizimini takomillashtirishning metodologik asosi hisoblanadi. Bu ma'noda, organizmni sport tayyorgarlik faoliyatiga adaptatsiyasi jarayonini individual modellashtirish eng istiqbolli hisoblanadi.

Tajribalarda olingan ma'lumotlar, mashg'ulot yuklamalarini hajmi va shiddatini rejalashtirishdagi standart yondashuv futbolchilarning mashg'ulot jarayonini optimallashtirishga ko'maklashmasligi to'g'risida dalolat beradi. Buning uchun, murabbiyning har bir sportchi to'g'risida zamonaviy axborot bilan ta'minlash zarur. Ushbu jihatdan, o'quv-mashg'ulot ta'sirlarini tizimli-pedagogik loyihalashtirish - futbolchilar jismoniy tayyorgarligini oshirish jarayonini boshqarishni ta'minlay oladigan va real shart-sharoitlarga moslashuvchan instrument hisoblanadi.

Yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik modeli. Biz, ushbu tamoyilni yosh futbolchilarni dastlabki ixtisoslashuv bosqichida jismoniy tayyorgarlik jarayonini tizimli-pedagogik loyiha modeli amalda qo'llanildi. Sport tayyorgarlikning mikro va mezasikllarda tashkil etiladigan o'quv-mashg'ulot jarayonlarining pedagogik loyiha modeli, ikki bosqichli bir qator ketma-ket amallarni nazarda tutuvchi texnologik qurilmadan iborat:

Birinchi bosqich:

Tayyorgarlik bosqichi doirasida mezosikl, bir kunlik o'quv-mashg'ulotlaridan tashkil topgan mikrosikllarda yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik strukturasi yatakchi komponentlarni belgilash.

Jismoniy tayyorgarlikning ustuvor tomonlari bo'yicha aniqlangan maqsadli ko'rsatmalarni futbolchilar yoshiga va jismoniy sifatlar rivojlanishining sensitiv bosqichlariga mos ravishda korreksiya qilish.

Maqsadli ko'rsatmani futbolchilarning o'yin ampluasiga mos ravishda korreksiya qilish.

Ikkinchi bosqich:

Dastlabki ixtisoslashuv bosqichida tayyorgarlik, musobaqa va o'tish davrlari vazifalarni belgilash.

Tortuvchi, tayanch, nazoratli va tayyorgarlik, yo'naltiruvchi mikrosikllarni aniqlash va shakllantirish.

Mikrosikllarni jismoniy tayyorgarlik strukturasi ustuvor maqsadlariga yo'naltirilgan o'quv-mashg'ulotlaridan shakllantirish.

Yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarlik metodikasini takomillashtirishga qaratilgan pedagogik loyiha modelining qurilmaviy birligi sifatida, tayyorgarlik davrining o'quv-mashg'ulotlari tarkibi quyidagicha belgilandi:

Bir kunlik o'quv-mashg'ulotlari, yoki ish kuni, kuniga bitta yoki ikkita mashg'ulot.

Mikrosikl, haftalik o'quv-mashg'ulot kunlari - oraliq vazifalarni hal qilishga yo'naltirilgan davomiyligi 3-7 kun.

Mezosikl - davomiyligi 2-4 hafta (2-4 ta mikrosikl) bo'lgan, dastlabki ixtisoslashuv bosqichining ma'lum bir tayyorgarlik, musobaqa va o'tish davrlari oldida turgan vazifalarni xal qiluvchi mashg'ulot jarayonini bir qismi [13].

Sport tayyorgarlik jarayonlarining qurilmaviy tayanch birligi sifatida, biz, xilma xil jismoniy tayyorgarlik mashqlardan ma'lum bir vazifaga mos tarzda shakllantiriladigan bir kunlik o'quv-mashg'ulotlari (mashg'ulot kuni) belgilandi. Bu, asosiy mashqlar bankini mavjudligini nazarda tutadi.

Mashqlar bankini va ma'lum yo'nalganlikka ega bo'lgan, uni tarkibiy qismi bo'lgan vositalari majmuasini shakllantirish paytida adabiyotlarda keltirilgan materiallardan keng foydalanildi [14; 15;].

Tayyorgarlik davrida o'quv-mashg'ulotlar vazifasi sifatida, jismoniy va funksional tayyorgarlik jarayonlari, hamda qayta tiklanish mikrosikllari ta'sirlarini tadqiq qilish rejalashtirildi.

Shuni aytish joizki, mazkur texnologiya ko'p yillik mashg'ulotning deyarli barcha bosqichlarida va mashg'ulotning yillik siklini har xil davrlarida qo'llanilishi mumkin. Ushbu vaziyatda o'zgaruvchi holatlar quyidagilar bo'ladi:

- tayyorgarlik, musobaqa va o'tish davrlari maqsadli vazifalari;
- mashg'ulot ta'sirlarining yatakchi komponentlari bo'yicha mashq vositalari;
- individual va yoshga bog'liq xususiyatlar va o'yin ixtisosligi.

Yosh futbolchilarni jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish modeli

YOSH FUTBOLCHILAR JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING LOYIHAVIY MODELI

<i>Ustivorligi har xil bo'lgan mashg'ulot yo'nalishlari</i> - Umumiy (aerobli) chidamlilikni rivojlantirish (UCH) - Kuchni rivojlantirish (K) - Tezkor-kuchlanish sifatlarni rivojlantirish (TK) - Maxsus (tezkor) chidamlilikni rivojlantirish (MTCh) - Tezlik va tezkorlik imkoniyatlarini rivojlantirish (TTI) - Jismoniy sifatlarni majmuaviy rivojlantirish (JSM) - Nazorat o'yinlari (NO') - Jismoniy tayyorgarlikni testlash (JTT)	<i>Bir kunlik o'quv-trenirovka mashg'ulotlarining metodik qurilmasi (Umumiy (aerob) chidamlilikni rivojlantirish misolida)</i> - Bir kunlik o'quv-trenirovka mashg'ulot qisqartmalari va raqamlari - Mashg'ulot vositalari - Mashg'ulot yuklamasining hajmi - Mashg'ulot yuklamasi ta'sirida organizmning funksional ko'rsatkichlari diapazoni YuQCh (zarba/min)	<i>Turli ustivorlikka ega haftalik mashg'ulotlarning ta'sir yo'nalishlari</i> - Tayyorgarlik davrining umumiy tayyorgarlik etapida umumiy (aerob) chidamlilikni rivojlantirish haftaligi (UTE-UCh) - Tayyorgarlik davrining umumiy tayyorgarlik etapida kuch tayyorgarligini rivojlantirish haftaligi (UTE-K) - Tayyorgarlik davrining umumiy tayyorgarlik etapida jismoniy sifatlarni majmuaviy rivojlantirish haftaligi (UTE-JSM) - Tayyorgarlik davrining maxsus-tayyorgarlik etapida tezkor chidamlilikni rivojlantirish haftaligi (MTE-MTCh) - Tayyorgarlik davrining maxsus-tayyorgarlik etapida tezkor-kuch imkoniyatlarini rivojlantirish haftaligi (MTE-TK) - Tayyorgarlik davrining maxsus-tayyorgarlik etapida jismoniy sifatlarni majmuaviy rivojlantirish haftaligi (MTE-JSM)

Tayyorgarlik davrining umumiy tayyorgarlik etapida ustuvor yo'nalishli haftalik mashg'ulotlarning ta'sir imkoniyatlari (UTE-UCh) - Yurak-tomir va nafas tizimlarining funksional imkoniyatlarini oshirish, aerob imkoniyatlarni oshirish, umumiy chidamlilikni rivojlantirish (UCh-1) - Aerob mahsuldorlikni oshirish, umumiy chidamlilikni rivojlantirish, kuch imkoniyatlarni oshirish (UCh-2) - Umumiy chidamlilikni rivojlantirish, kuch imkoniyatlarni oshirish (K-1) - Jismoniy sifatlarni majmuaviy rivojlantirish. Nazorat o'yini (NO')	Tayyorgarlik davrining umumiy tayyorgarlik etapida ustuvor yo'nalishli haftalik mashg'ulotlarning ta'sir imkoniyatlari (UTE-K) - Aerob mahsuldorlikni oshirish, umumiy chidamlilikni rivojlantirish, kuch imkoniyatlarni oshirish (OV-3) - Kuch imkoniyatlarni oshirish, tezkor-kuch sifatlarni rivojlantirish (SL-2) - Jismoniy sifatlarni majmuaviy rivojlantirish (KS-1) - Jismoniy sifatlarni majmuaviy rivojlantirish. Nazorat o'yini (KI)	Tayyorgarlik davrining umumiy tayyorgarlik etapida ustuvor yo'nalishli haftalik mashg'ulotlarning ta'sir imkoniyatlari (UTE-JSM) - Jismoniy sifatlarni majmuaviy rivojlantirish (JSM-2) - Umumiy chidamlilikni rivojlantirish, kuch imkoniyatlarni oshirish (JSM-3) - Kuch imkoniyatlarni oshirish, tezkor-chidamlilikni rivojlantirish. Jismoniy tayyorgarlikni testlash (JSM-1, JTT-1) - Jismoniy sifatlarni majmuaviy rivojlantirish. Nazorat o'yini (NO')

Tayyorgarlik davrining maxsus tayyorgarlik etapida o'yin amplitudasi muvofiq ustuvor yo'nalishli mashg'ulotlarning ta'sir imkoniyatlari (MTE-MTCh), (UTE-TK), (UTE-JSM)

Tayyorgarlik davrining umumiy tayyorgarlik etapida mezatsikl mashg'ulotlarining ta'sir imkoniyatlari bo'yicha metodik qurilma - Organizmning funksional imkoniyatlarini oshirish, umumiy chidamlilikni rivojlantirish (UTE-UCh, 2 hafta) - Organizmning funksional imkoniyatlarini oshirish, umumiy chidamlilikni rivojlantirish, kuch imkoniyatlarini oshirish (UTE-K, 2 hafta) - Asosiy jismoniy sifatlarni va xususiyatlarni majmuaviy rivojlantirish (UTE-JSM, 2 hafta)	Tayyorgarlik davrining maxsus tayyorgarlik etapida mezatsikl mashg'ulotlarining ta'sir imkoniyatlari bo'yicha metodik qurilma - Asosiy jismoniy sifatlarni va xususiyatlarni majmuaviy rivojlantirish (MTE-JSM, 1 hafta) - Tezkor-kuch tayyorgarlikni oshirish va tezkorlikni rivojlantirish (MTE-TK, 2 hafta) - Maxsus (tezkor) chidamlilikni va tezkorlikni rivojlantirish (MTE-JSM, 2 hafta) - Asosiy jismoniy sifatlarni va xususiyatlarni majmuaviy rivojlantirish (MTE-JSM, 1 hafta)

Natija:Pedagogik loyihalash asosida takomillashtirilgan jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlari metodikasi

Biz, taklif qilingan loyiha texnologiyasini dastlabki ixtisoslashuv guruhining yosh futbolchilari bilan tayyorgarlik davrining bir kunlik o'quv-mashg'ulotlar turkumini tuzish misolida amalga oshirildi.

Bunda, biz, 12-13 yoshli yosh futbolchilarni ixtisoslashuvi bosqichidagi maqsadli ko'rsatma futbolchilar uchun eng muhim bo'lgan harakat sifatlarni ustivor takomillashtirish bilan har tomonlama umumiy va

maxsus jismoniy tayyorgarlikdan tashkil topgan va yakuniy maqsadi – jismoniy tayyorgarlikning mustahkam poydevorini yaratish hisoblanadi [14].

Yosh futbolchilarning dastlabki ixtisoslashuv bosqichidagi maqsadga erishish, yillik (makro)sikl qurilmasining turli davrlari (tayyorgarlik, musobaqa va o'tish)da, ketma-ket va parallel holda xal qilinadigan bir qator sport tayyorgarlik vazifalarini yechish orqali amalga oshiriladi.

Ma'lumki, tayyorgarlik davrining ikkita: umumiy tayyorgarlik va maxsus tayyorgarlik bosqichlariga ajratish qabul qilingan bo'lib, ularning oldida ma'lum darajadagi vazifalar turadi [14; 15]. Tayyorgarlik davrining umumiy tayyorgarlik bosqichida quyidagi asosiy vazifalar hal qilinadi:

1. Organizmning funksional imkoniyatlarini, avvalam bor, aerob va anaerob mahsuldorlikni, yurak-tomir va nafas tizimlarining mahsuldorligini, mushaklar kuchini va chidamliligini oshirish.

2. Asosiy jismoniy sifatlar va xususiyatlarni – chidamlilikni, kuchni, epchillikni, egiluvchanlikni majmuaviy rivojlantirish.

Maxsus tayyorgarlik bosqichida asosiy vazifalar sifatida quyidagi masalalar hal qilinadi:

1. Tezkor-kuch tayyorgarlikni oshirish.

2. Maxsus (tezkor) chidamlilikni rivojlantirish.

3. Tezkorlikni, uning barcha namoyon bo'lishlarida rivojlantirish.

Tayyorgarlik davrining umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik bosqichlari oldidagi maqsadli ko'rsatmadan va sport tayyorgarlik bosqichida hal qilinadigan konkret vazifalardan kelib chiqqan holda, mashg'ulot ta'sirlari (mashqlar) banki shakllantiriladi.

O'quv-mashg'ulotlarni tuzish paytida, ma'lum bir harakat sifatini yoki energiya bilan ta'minlash mexanizmini rivojlantirish paytida mashqlarning ketma-ketligi va uyg'unligini belgilaydigan mashg'ulot yuklamalarini ijobiy uyg'unlashtirish vazifalari majburiy tartibda hisobga olingan [15].

Xulosa. Dastlabki ixtisoslashuv guruhining tayyorgarlik bosqichida o'quv-mashg'ulot ta'sirlarini tizimli-pedagogik loyihalash – yosh futbolchilar jismoniy tayyorgarligini ta'minlay oladigan va real shart-sharoitlarga moslashuvchan instrument sifatida, mikro va mezosikllar tarkibida tashkil etiladigan o'quv-mashg'ulot jarayonlarining pedagogik loyiha modelini bir qator ketma-ket amallarni nazarda tutuvchi texnologik qurilma asosida shakllantirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947 –son Farmoni // "Xalq

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori 2017 yil iyun, PQ-3031-son).

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 2020 yil, 30 oktyabr, PF-6099-son, <https://lex.uz/docs/5077667>.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlarni tayyorlash hamda ilmiy tadqiqotlar tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori, 03.11.2022 yildagi PQ-414-son.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida farmoni, 04.12.2019 yildagi pf-5887-son. <https://lex.uz/docs/4631208>

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 16 iyundagi PQ-5148 son "Aholining jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash tizimini joriy etishning tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. Lex.uz

7. Биткин В.М. Методические приёмы применения восстановительных средств в подготовке высококвалифицированных футболистов. автореф. дис... канд. пед. наук. Смоленск, 1999. - 24 с.

8. Вишнякова С.В., Солопов И.Н., Замов Б.М. Совершенствование функциональных возможностей спортсменов на начальных этапах подготовки в художественной гимнастике. - Волгоград, 1998.-56с.

9. Голомазов С., Шинкаренко И. Футбол: Тренировка специальной работоспособности футболистов. - М., 1994. - 88 с.

10. Дубровский С.В. Методика совершенствования физической подготовленности юных футболистов посредством направленных воздействий на дыхательную систему: Автореф. дис. ... канд. пед. наук.- Волгоград, 2000.- 22 с.

11. Курбанов З.А. Организация учебно-тренировочного процесса футболистов в условиях Узбекистана. Ташкент., 2000., 103с.

12. Кучкин С.Н. Резервы дыхательной системы и аэробная производительность организма: Автореф. дис. ... докт. мед. наук. - Казань, 1986. -48 с.

13. Радчик И.Ю., Преображенский И.Н., Овчаренко Л.Н. О технологии мониторинга процесса подготовки футболистов в годичном тренировочном цикле // Научные труды ВНИИФК 1999 года.- М., 2000.- С. 204-210.

14. Сучилин А.А., Козловский В.И., Парамонов В.Н., Шамардин А.И. Возрастная динамика психомоторики и ее учет при подготовке юных футболистов // Вопросы оптимизации учебно-тренировочного процесса юных футболистов. - Волгоград, 1988.-С. 3-11.

15. Шамардин А.А., Чёмов В.В., Шамардин А.И., Солопов И.Н. Применение эргогенических средств в подготовке спортсменов. Саратов: Научная книга, 2008.- 209 с.

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINING DARS DAN TASHQARI IJODIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

*Nurullayev Abduhamid Ro'zimboyevich,
Buxoro Davlat Pedagogika instituti "Jismoniy tarbiya va sport" kafedrasida dotsenti, p.f.f.d. (PhD)*

Annotatsiya: Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining darsdan tashqari ijodiy faoliyatini sinfdan tashqari ishlar tizimida o'quvchilarni sport bilan shug'ullanishi, jismoniy tarbiya va sportning turlari bo'yicha qobiliyatlarini rivojlantirish tuzulmasi haqida fikr-mulohazalar bildirildi

Kalit so'zlar: o'qituvchi, jismoniy tarbiya, dars, faoliyat, sinf, mashq, mashg'ulot.

ОРГАНИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ВОСПИТАНИЯ ВНЕ КЛАССА

*Нуруллаев Абдухамид Рузимбоевич,
Доцент кафедры Физическое воспитание и спорт Бухарский государственный педагогический институт кандидат педагогических наук*

Аннотация: Высказаны мнения о творческой деятельности учителей физкультуры вне уроков в системе внеклассной работы, участии учащихся в спортивных состязаниях, структуре развития их способностей в занятиях физической культурой и спортом.

Ключевые слова: учитель, физическое воспитание, урок, деятельность, занятие, упражнение, тренировка.

ORGANIZING CREATIVE ACTIVITY OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS OUTSIDE THE CLASSROOM

*Nurullayev Abduhamid Rozimboyevich,
«Physical education and sports» department associate professor, p.f.f.d. (PhD)*

Annotation: Opinions were expressed about the creative activities of physical education teachers outside the classroom in the system of extracurricular activities, students' participation in sports, and the structure of developing their abilities in physical education and sports.

Key words: teacher, physical education, lesson, activity, class, exercise, training.

Jismoniy tarbiya darsidan tashqari ishning muhim yo'nalishi o'quvchilarning sog'lig'ini yaxshilash uchun tabiatning tabiiy kuchlaridan (quyosh, havo va suv) foydalanish hisoblanadi. Shu maqsadda maktablarda tabiat qo'yniga sayohatlar, sayrlar tashkil etiladi. Odatda ular bolalarga ma'lum bilim va yurish qoidalari haqida ma'lumot berish bilan birga keladi. Piyoda sayohatda bolalar dastlabki turistik ko'nikmalarga ega bo'ladilar (mo'ljal olish, dam olish joyini tashkil qilish, ovqat pishirish va boshqalar). Bolalar tabiat haqidagi bilimlarini kengaytiradigan va qiziqarli odamlarning hikoyalarini eshitishlari mumkin bo'lgan joylarga sayr va sayohatlarni rejalashtirish yaxshiroqdir. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining darsdan tashqari ijodiy faoliyatini sinfdan tashqari ishlar tizimida o'quvchilarni sport bilan shug'ullanishi, jismoniy tarbiya va sportning turlari bo'yicha qobiliyatlarini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Bu muammo gimnastika, sport o'yinlari, yengil atletika va boshqalar bo'yicha sport seksiyalari ishini tashkil etish orqali hal qilinadi. Sinfdan tashqari ishning muhim yo'nalishi maktabda sport tadbirlarini tashkil etish va o'tkazishdir. Bularga sport bayramlari, maktab sport kunlarini tashkil etish, musobaqalar, quvnoqstartlar, "salomatlik kunlari", "Salomatlik haftaliklari", krosslar va boshqalar kiradi. Umumiy pedagogik nuqtai nazardan jismoniy tarbiya fanidan sinfdan tashqari ishlarda bir qancha yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Bu yo'nalishlardan biri o'quvchilarning sanitariya-gigiyena tarbiyasini kengaytirish va chuqurlashtirish hamda tegishli ko'nikmalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Sanitariya-gigiyena ta'limi mavzulari, shuningdek, jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, xususan, sportchilar bilan uchrashuvlar tashkil etish, ommaviy jismoniy tarbiya harakatini rivojlantirish, sport hayotidagi eng muhim voqealar haqida suhbatlar, va ma'ruzalar o'tkazish masalalarini o'z ichiga oladi. Jismoniy tarbiya va sportning inson faoliyatini yaxshilashga, uning axloqiy va estetik rivojlanishiga ta'siri haqida.

Jismoniy tarbiya - bu bolalar uchun jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarining maqsadli, aniq tashkil etilgan va tizimli amalga oshirilgan tizimi. U yosh avlodni jismoniy tarbiya, sport, harbiy-amaliy faoliyatning turli shakllariga qamrab oladi, uning aql-zakovati, his-tuyg'ulari, irodasi va axloqi bilan birlikda bolaning tanasini uyg'un rivojlantiradi. Jismoniy tarbiyaning maqsadi har bir bolaning tanasini aqliy, mehnat, hissiy, axloqiy va estetik tarbiya bilan yaqin, uzviy birlikda uyg'un rivojlantirishdir. Umumta'lim maktabining I-XI sinf o'quvchilari uchun kompleks jismoniy tarbiya dasturida asosiy maqsaddan kelib chiqadigan asosiy

vazifalar quyidagilardan iborat: salomatlikni mustahkamlash, chiniqtirish, ish faoliyatini oshirish; yuksak axloqiy fazilatlarini tarbiyalash, tizimli jismoniy mashqlar qilish zarurati; jismoniy tarbiya va sog'liqni saqlashga bo'lgan ehtiyojni tushunish; jismoniy rivojlanish istagi; mehnatga va Vatanni himoya qilishga tayyorlik; gigiena, tibbiyot, jismoniy tarbiya, sport va harbiy-amaliy faoliyat sohalarida minimal bilimlarni egallash; harakat qobiliyatlari va ularni qiyin vaziyatlarda qo'llash; fazilatlarini rivojlantirish. Jismoniy tarbiyaning vazifasi ham inson tanasining go'zalligiga ega bo'lgan bolalarni, ayniqsa, gimnastika va atletika mashqlari jarayonida, o'yin va raqobat sharoitida estetik rivojlanishidir. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari o'smirlar o'rtasida balog'at yoshidagi qiyinchiliklarni yengishga, maktab o'quvchilari o'rtasida hushyorlik uchun kurashga, giyohvand moddalar, zaharli moddalar va tamaki chekishga qarshi kurashda yordam beradi. Umumta'lim maktabining 1-11-sinf o'quvchilari uchun jismoniy tarbiya kompleks dasturi jismoniy tarbiya va sportning sinfdan tashqari shakllarini o'z ichiga oladi. U maktabdagi ommaviy sport seksiyalari, jismoniy tarbiya to'garaklari va jismoniy tarbiya to'garaklaridagi mashg'ulotlar mazmunini belgilaydi. Jismoniy madaniyat insonning turmush tarzining bir qismi - uning jismoniy va ma'naviy kuchini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar va sport mashg'ulotlari tizimi. U organizmning jismoniy va aqliy imkoniyatlari haqidagi ilmiy ma'lumotlarga, ularning namoyon bo'lishi va rivojlanishiga yordam beradigan maxsus moddiy-texnik bazaga asoslanadi. Jismoniy madaniyat umumiy madaniyatning bir qismi sifatida barcha tabiiy muhim kuchlarni va insonning axloqiy ruhini uyg'un rivojlantirishga qaratilgan. Shaxsni har tomonlama takomillashtirish tizimida u to'laqonli hayotiy faoliyat uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi: faol mehnat, normal oilaviy hayot, uyushtirilgan dam olish va to'liq ijodiy o'zini namoyon qilish. Jismoniy tarbiyaning ommaviy xarakteri va universalligi bolalar bog'chasida maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishi uchun majburiy dasturlar bilan ta'minlanadi; umumta'lim va kasb-hunar maktablarining barcha sinflarida o'quvchilar uchun jismoniy tarbiyaning kompleks dasturi; oliy o'quv yurtlari, sport jamiyatlari, klublar va sog'lomlashtirish seksiyalarida jismoniy tarbiya; sport maktablari, seksiyalar, to'garaklar dasturlari, uyda va ishda tizimli mashqlar. Jismoniy tarbiyaning turli milliy shakllaridan keng foydalaniladi. Har bir madaniyatli shaxs yoshligidanoq o'zining jismonan sog'lom bo'lishi haqida qayg'urishi, gigiyena va tibbiy yordam sohasida bilimga ega bo'lishi, sog'lom turmush tarzini olib borishi zarur. Jismoniy tarbiya hayotdagi ayrim qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga yordam beradi. Bola tabiatan harakat orqali tananing tabiiy ehtiyojlarini qondiradigan faol mavjudot bo'lib, jismoniy harakatsizlik, harakatsizlik, passiv tafakkur va psixologik ortiqcha yuk sharoitida o'zini zamonaviy maktab va oilada topadi. Organizmda semizlik, patologik nevropsik va yurak-qon tomir o'zgarishlar. Bu qarama-qarshilikni bartaraf etishga yetarlicha e'tibor bermaslik oqibati turli kasalliklar, asabiy buzilishlar, yurak xurujlari, jismoniy zaiflik, ma'naviy loqaydlilik, mehnatni istamaslik, mehnatga layoqatsizlik, intensiv ijtimoiy va oilaviy hayotdir. Yana bir sub'yektiv ravishda yaratilgan va kuchaygan qarama-qarshilik jismoniy tarbiyaning normal maqsadi - sog'likka erishish, dam olish, muloqot qilish va faoliyatga bo'lgan ehtiyojni qondirish, bir tomondan, ba'zi o'qituvchilar va ota-onalarning jismoniy tarbiyadan foydalanish istagi o'rtasida yuzaga keladi. Qarama-qarshiliklar va ularning salbiy oqibatlari bolalarni umumiy jismoniy tarbiya tizimiga kiritish, jismoniy tarbiyalashning barcha mexanizmlari va rag'batlantirish usullarini qo'llash orqali bartaraf etiladi. Jismoniy tarbiyaning asosiy mexanizmlari quyidagilardan iborat: jismoniy tarbiya va sport faoliyati, bu faoliyat jarayonidagi munosabatlar tizimi va uning asosida vujudga keladigan ruhiy aloqa. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari tufayli mushaklar kuchayadi, asab va qon tomir tizimlari mustahkamlanadi, organizmning kasalliklarga chidamliligi oshadi, jismoniy qobiliyatlari sayqallanadi, ma'naviy-ruhiy barqarorlik darajasi oshadi. Unda chidamlilik, matonat, o'z-o'zini engish va o'z-o'zini tarbiyalash, matonat va mehnatsevarlik kabi xarakterli xususiyatlar namoyon bo'ladi. Munosabatlar tizimi jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini to'g'ri yo'lga qo'yish natijasida axloqiy fazilatlarini tarbiyalaydi: jamoaviy, fidoyilik va o'zaro yordam, vazminlik, g'alabada hayo, mag'lubiyatda qadr – qimmat o'zaro mehr-oqibat. Muloqot boshqa shaxsga, o'rtoqlarning tajribasini o'zlashtirishga bo'lgan ma'naviy ehtiyojni qondiradi, jamoatchilik fikrini shakllantiradi va bolalarni bo'sh vaqtdan foydali foydalanishda birlashtiradi. Bolalar bilan jismoniy tarbiya va sport ishlarida faoliyat, munosabatlar va muloqot pedagogik jihatdan rag'batlantiriladi. Bola faoliyatining asosiy motivatsiyasi - jismoniy kuchni rivojlantirish, sog'lig'ini saqlash, demokratik jamiyatning foydali va faol a'zosi bo'lish, olingan jismoniy tarbiya va sport ko'nikmalari tufayli odamlarga yordam berish istagi. Bu rag'batlantirishlar bolalarning faollik, harakatchanlik va faollikka bo'lgan tabiiy istagi bilan uyg'unlashadi, bu jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy ahamiyatga ega shakllarida eng yaxshi amalga oshiriladi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining bolalarni jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishga undashda ularning natijasi kuch va quvvatning ko'tarilishi, jismoniy zavqlanish hissi bo'lishi ham muhimdir. Bolalarda asta-sekin estetik tuyg'u, inson tanasining go'zalligidan bahramand bo'lish va go'zallik yaratish qobiliyati rivojlanadi. Tashqi to'siqlar va o'zlarining zaif tomonlari ustidan g'alaba qozonish quvonchini boshdan kechirish maktab o'quvchilarida ishlash va kurashish istagini beradi. Mag'lubiyatning achchiqligi muvaffaqiyatga erishish va o'zini o'zi va jamoatchilik fikrida o'rnatishga borgan sari ko'proq urinishlarni

rag'batlantiradi. Bolalarning jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishi ham sog'lom intilish, do'stlari orasida mashhur bo'lish istagi bilan rag'batlantiriladi. Jismoniy tarbiya fanidan sinfdan tashqari ishlar jismoniy tarbiya bo'yicha sinfdan tashqari ishlarda, asosan, darsdagi kabi vazifalar qo'yiladi: salomatlikni mustahkamlash, tanani chiniqtirish, o'quvchilarning har tomonlama jismoniy rivojlanishi, jismoniy tarbiya o'quv dasturini muvaffaqiyatli amalga oshirish, shuningdek, bolalarda ma'lum tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantiradi. Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish va o'tkazish uchun boshlang'ich va o'rta maktablarda jismoniy tarbiya jamoalari, boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya to'garaklari tuziladi. Jismoniy tarbiya jamoasiga rahbarlik qilish jamoa kengashi va jismoniy tarbiya o'qituvchisiga, to'garakni boshqarish esa boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan biriga yuklangan. Bundan tashqari, har bir sinfda jismoniy tarbiya tashkilotchilari saylanadi. Jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish mashg'ulotlari dars soatlarida va uzaytirilgan kunlarda, shuningdek, darsdan tashqari mashg'ulotlar shaklida amalga oshirilishi mumkin. Birinchisi, to'g'ridan-to'g'ri jismoniy tarbiya darsini, mashg'ulotlar paytida jismoniy tarbiya daqiqalarini, katta tanaffus paytida jismoniy mashqlar va ochiq o'yinlarni, maktabdan keyingi mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi.

Xulosa o'rnida shaxsning jismoniy rivojlanishi to'liq aqliy mehnat uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Jismonan sog'lom odam unumli ishda yaxshiroq ishlashi, og'ir yuklarni yengib o'tishi va kamroq charchashi mumkin. Jismoniy tarbiya jismoniy rivojlanishni amalga oshirish bilan bir qatorda o'quvchilarda jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan ehtiyoj va qiziqishni uyg'otish, jismoniy rivojlanish va salomatlikni mustahkamlashning psixofiziologik asoslarini chuqur tushunishga, shuningdek, aqliy, axloqiy va estetik rivojlanish. Shu ma'noda jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilarning jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan ehtiyojini kuchaytirishga, ularning psixofiziologik asoslarini tushunishga, jismoniy kuch va salomatlikni rivojlantirishga, shuningdek, sanitariya va sog'lomlashtirishni rivojlantirishga qaratilgan faol jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish faoliyatini tashkil etishning ko'p qirrali jarayoni sifatida ishlaydi. Umuman olganda, shuni ta'kidlash kerakki, o'quv faoliyatining o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi va tarbiyasiga ta'siri ushbu muammoni hal qilishga yordam beradigan barcha xilma-xil vositalar va usullardan samarali foydalanishga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zimnyaya I.A. Asosiy komptensiyalar ta'limda komptensiyaga asoslangan yondashuvning samarali maqsadli asosi sifatida / I.A. Zimnyaya. M., 2004-381 b.
2. Kuxarev I.V. Professional mukammallik yo'lida/ kitob o'qituvchi uchun. M: Ta'lim 2001-159 b. (O'qituvchining mahorati: g'oyalar, maslahatlar, takliflar)
- 3.Верхошанский Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса. – М.: «Атлант», 2014. –С. 156.
- 4.Колтановский А.П. Подготовка квалифицированных спортсменов. – Красноярск: ИФС, 2013. –С. 76.
- 5.Машарипов Й. Спорт психологияси. – Самарқанд: СамДУ нашр-матбаа маркази, 2013. -98-б.
- 6.Маҳкамжонов К.М. Тайёрлов синфларида жисмоний тарбия дарслари. – Т.: «Ўқитувчи», 2011. -94-б.
- 7.Насриддинов Ф.Н., Шатерников Э.К. Инсон омилини шакллантиришда жисмоний тарбия ва спорт. – Т.: «Ўқитувчи», 2003. -102-б.

YOSH FUTBOLCHILARNI MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIGI MUAMMO VA YECHIMLAR

Nigmanov Bori Botirovich,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, jismoniy tarbiya va sport kafedrasida dotsenti.

Annotatsiya: Ushbu maqola yosh sportchilarning musobaqadan oldingi tayyorgarligida duch keladigan qiyinchiliklarni o'rganadi va ushbu muammolarni hal qilish uchun amaliy echimlarni taqdim etadi. Adabiyotlarni o'rganish, mavjud usullarni tahlil qilish, tadqiqot natijalarini taqdim etish va munozaralarda qatnashish orqali biz murabbiylar, ota-onalar va sportchilar yosh futbolchilar uchun musobaqadan oldingi bosqichni qanday optimallashtirishlari mumkinligini tushunishni kuchaytirishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: musobaqaga tayyorgarlik, yosh futbolchilar, yosh sportchilar, qiyinchiliklar, echimlar, sport ko'rsatkichlari, murabbiylik, sport psixologiyasi.

ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Нигманов Бори Ботирович,
Ташкентский государственный педагогический университет имени Низоми, доцент кафедры физического воспитания и спорта.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются юные спортсмены в ходе предсоревновательной подготовки, и предлагаются практические решения этих проблем. Изучая литературу, анализируя существующие методы, представляя результаты исследований и участвуя в дискуссиях, мы стремимся улучшить понимание того, как тренеры, родители и спортсмены могут оптимизировать предсоревновательный этап для юных футболистов.

Ключевые слова: подготовка к соревнованиям, юные футболисты, юные спортсмены, трудности, пути решения, спортивная результативность, тренерская работа, спортивная психология.

PRE-COMPETITION PREPARATION OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS PROBLEMS AND SOLUTIONS

Nigmanov Bori Botirovich,
Tashkent State Pedagogical University named after Nizomi, associate professor of physical education and sports department.

Abstract: This article examines the challenges faced by young athletes in their pre-competition training and provides practical solutions to these challenges. By reviewing the literature, analyzing existing methods, presenting research findings, and participating in discussions, we aim to increase understanding of how coaches, parents, and athletes can optimize the pre-competition phase for young soccer players.

Key words: competition preparation, young football players, young athletes, difficulties, solutions, sports performance, coaching, sports psychology.

KIRISH. Musobaqadan oldingi tayyorgarlik yosh sportchilarni rivojlantirishning muhim bosqichidir, chunki bu ularning ishlashi va sportdagi umumiy tajribasi uchun zamin yaratadi. Ushbu maqola ushbu tayyorgarlik davrida yosh futbolchilar duch keladigan umumiy muammolarni ko'rib chiqadi va ularning salohiyatini oshirishga yordam beradigan echimlarni taqdim etadi.

Yosh futbolchilar duch keladigan qiyinchiliklar:

- Jismoniy tayyorgarlik va konditsionerlik muammolari
- Psixologik stress va ishlash tashvishi
- To'g'ri ovqatlanish va hidratsiyaning etishmasligi
- Vaqtni boshqarish va akademik bosim
- Overtraining va burnout xavfi
- Murabbiylik va qo'llab-quvvatlashning etarli emasligi

USULLARI. Sport murabbiyligi va sport fanida qo'llaniladigan turli usullar tahlili bilan bir qatorda yosh sportchilarning musobaqadan oldingi tayyorgarligi bo'yicha mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqildi[2]. Bundan tashqari, fikrini jamlash uchun murabbiylar, ota-onalar va sportchilar bilan so'rovlar va intervyular o'tkazildi.

NATIJALAR. Yosh sportchilar uchun musobaqadan oldingi tayyorgarlik ularning sportda rivojlanishining qiyin, ammo hal qiluvchi jihati bo'lishi mumkin. Yosh futbolchilarni musobaqaga tayyorlashda turli

muammolar va echimlarni hisobga olish kerak:

Jismoniy tayyorgarlik: yosh sportchilar optimal jismoniy holatda bo'lmashligi mumkin, bu esa musobaqa paytida jarohat olish xavfiga olib keladi.

- Yechim: kuch, chidamlilik va moslashuvchanlik mashqlarini o'z ichiga olgan har tomonlama rivojlangan fitnes dasturini ishlab chiqing. Yosh sportchilarning asta-sekin fitnes darajasini oshirishiga ishonch hosil qiling va to'g'ri isinish va salqinlash orqali jarohatlarning oldini olishga e'tibor qarating[1].

Aqliy tayyorgarlik: yosh futbolchilar ishlash tashvishi, ishonchsizlik va diqqatni jamlash muammolari bilan kurashishlari mumkin.

- Yechim: yosh sportchilarga aqliy chidamlilik va ishonchni mustahkamlashga yordam berish uchun vizualizatsiya, yengillik texnikasi va maqsadlarni belgilashni o'z ichiga oladigan aqliy qobiliyatlarni mashq qilishni amalga oshiring.

Malakani rivojlantirish: malakaning etarli darajada rivojlanmaganligi yomon ishlash va umidsizlikka olib kelishi mumkin.

- Yechim: doimiy murabbiylik va amaliyot imkoniyatlarini taqdim eting. Asosiy ko'nikmalarni o'zlashtirishga va asta-sekin yanada ilg'or texnikaga o'tishga e'tibor qarating. Shaxsiy murabbiylik ayniqsa foydali bo'lishi mumkin.

Overtraining: yosh sportchilarni juda qattiq charchash, shikastlanish va ishlashning pasayishiga olib kelishi mumkin.

- Yechim: to'g'ri davriylashtirish va tiklash strategiyalarini amalga oshirish. Haddan tashqari mashg'ulot va charchoqni oldini olish uchun yosh futbolchilarni muntazam tanaffus qilishga undang.

Oziqlanish: yosh sportchilar to'g'ri ovqatlanish va hidratsiya muhimligini bilmasliklari mumkin.

- Yechim: yosh sportchilar va ularning oilalariga muvozanatli ovqatlanish va yaxshi hidratlanishning ahamiyati haqida ma'lumot bering. Ovqatlanish rejalarini tuzish uchun sport ovqatlanish mutaxassisi bilan ishlashni o'ylab ko'ring.

Hayotiy muammolarini kamaytirish: maktab, ijtimoiy hayot va sportni muvozanatlash yosh sportchilar uchun qiyin bo'lishi mumkin.

- Yechim: vaqtni to'g'ri boshqarish imkonini beruvchi Real jadval tuzing. Majburiyatni oldini olish uchun murabbiylar, ota-onalar va sportchilar o'rtasida ochiq muloqotni rag'batlantiring[3].

Noto'g'ri tiklanish: qayta tiklash ko'pincha e'tibordan chetda qoladi, ammo bu yosh futbolchilarning umumiy ishlashi va jarohatlarning oldini olish uchun juda muhimdir.

- Yechim: yosh sportchilarga dam olish, uxlash va cho'zish va ko'pikni aylantirish kabi tiklanish usullarining ahamiyatini o'rgating.

Ota-onalar va murabbiylarning bosimi: ota-onalar va murabbiylarning umidlari va bosimi yosh sportchilar uchun juda og'ir bo'lishi mumkin.

- Yechim: sog'lom va qo'llab-quvvatlovchi muhitni targ'ib qiling. Maqsad va umidlar bo'yicha hamma bir sahifada bo'lishini ta'minlash uchun ota-onalar, murabbiylar va sportchilar o'rtasida ochiq muloqotni rag'batlantiring.

Raqobat tajribasining etishmasligi: tajribasizlik asabiylashish va musobaqalar paytida noto'g'ri qaror qabul qilishga olib kelishi mumkin.

- Yechim: yosh sportchilarga o'rtoqlik uchrashuvlari, janglar yoki quyi stavkalar orqali musobaqa tajribasini to'plash imkoniyatlarini taqdim eting.

Jarohatlarni boshqarish: jarohatlar bilan shug'ullanish yosh sportchilar uchun qiyin va noto'g'ri muomala uzoq muddatli muammolarga olib kelishi mumkin[4].

- Yechim: shikastlanishni aniq boshqarish va oldini olish dasturini ishlab chiqing, shu jumladan muntazam tekshiruvlar va kerak bo'lganda jismoniy terapiya. Sportchilarni har qanday og'riq yoki noqulaylik haqida gapirishga undang.

Umuman olganda, yosh futbolchilar uchun musobaqa oldidan muvaffaqiyatli tayyorgarlikning kaliti sport bilan shug'ullanish bilan bog'liq xavflarni minimallashtirish bilan birga jismoniy va aqliy rivojlanishga qaratilgan muvozanatli va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishdir. Yosh sportchilarning farovonligini birinchi o'ringa qo'yish va ularning sportga bo'lgan muhabbatini tarbiyalash juda muhimdir.

MUHOKAMA

Natijalar musobaqadan oldingi tayyorgarlikka yaxlit yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi. Jismoniy tayyorgarlik va sportga xos tayyorgarlik juda muhim bo'lsa-da, yosh futbolchilarning ruhiy va hissiy farovonligini e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Murabbiylar, ota-onalar va sportchilar o'rtasidagi hamkorlik muammolarni hal qilishda va muvaffaqiyatga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

XULOSA

Yosh futbolchilar uchun musobaqadan oldingi tayyorgarlik ko'p qirrali jarayon bo'lib, jismoniy,

psixologik, ovqatlanish va logistika jihatlariga e'tibor berishni talab qiladi. Ushbu bosqichda yosh sportchilar duch keladigan muammolarni aniqlash va hal qilish ularning sport ko'rsatkichlarini va umumiy farovonligini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

O'qitish va akademik majburiyatlarga muvozanatli yondashuvni rag'batlantirish.

Etarli yordam ko'rsatish uchun murabbiylar, ota-onalar va sportchilar o'rtasidagi muloqotni rivojlantirish[6].

Sport psixologiyasi, ovqatlanish va kuch mashqlarini musobaqaga tayyorgarlik jarayoniga qo'shing.

Haddan tashqari mashq qilish va charchashning oldini olish uchun sportchilarning farovonligini kuzatib boring.

Xulosa qilib aytganda, yosh futbolchilarning musobaqadan oldingi tayyorgarligini optimallashtirish murabbiylar, ota-onalar va sportchilarning o'zlaridan birgalikda harakat qilishni talab qiladi. Muammolarni hal qilish va ushbu maqolada keltirilgan echimlarni amalga oshirish orqali biz yosh sportchilarga o'z salohiyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga va sport safarlaridan zavq olishga yordam bera olamiz.

Adabiyotlar.

1. Artiqov A.A. Malakali futbolchilarda texnik usullarning maqsadli aniqligini takomillashtirish metodikasi. Toshkent 2018.

2. А.К. Беляков Особенности подготовки юных футболистов Методическое пособие — М.:ФГБУ «Федеральный центр подготовки спортивного резерва», 2012. — 80 с.

3. Нуримов З.Р. Основание эффективных средств совершенствования групповых тактических действий квалифицированных футболистов. Т. 2004г

4. Акрамов Р.А. Игровые и тренировочные нагрузки в футболе. Учебное пособие. Ташкент Изд-во.Абу-Али-Ибн-Сино. – 2000 г. – с. 135.

5. Лунегов Э.А. Техническая подготовка юных футболистов 10-12 лет Екатеринбург 2019.

6. Антипов, А.В. Эффективность методики развития скоростно-силовых способностей и выносливости у юных футболистов 12-14 лет в процессе годичного тренировочного цикла [Текст]/ А.В. Антипов // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2014. – №4. – С.37-39.

7. Голомазов С.В. Футбол [Текст] / С.В. Голомазов - М.: Спорт Академ Пресс, 216 - 281 с

OLIV TA'LIM TIZIMIDA TALABALARDA IJTIMOIV-HUQUQIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING XUSUSIYATLARI

Nishonova Munira Yakubjonovna,

University of business and science universiyeti pedagogika-psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini sifat bosqichini yanada rivojlanishining hozirgi bosqichida oliy ta'lim muassasalarining bitiruvchilari uchun malaka talablari kredit-modul tizimiga o'tib keskin o'zgardi. Ta'lim jarayonining natijasi bilim, ko'nikma va malakalar majmuasiga ega bo'lgan kasbiy faoliyat sub'yektining rivojlanishidir. Oliy ta'limining davlat ta'lim standartlari ma'lum darajadagi huquqiy malakaga ega bo'lgan bitiruvchini tayyorlash zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zi: ta'lim, kasbiy faoliyat, huquqiy madaniyat, huquqiy ong, huquqiy kompetensiya, kasbiy xulq-atvor, kognitiv (kognitiv), xulq-atvor, kommunikativ.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье в дальнейшем развитии качества системы высшего образования в Узбекистане высокие квалификационные требования к выпускнику программы высшего образования были изменены на систему *kredit-model*. Результатом образовательного процесса является освоение комплекса профессиональной деятельности с совокупностью знаний, навыков и компетенций. Государственный образовательный реестр высшего образования повышает вероятность нахождения выпускника с определенным уровнем юридической квалификации.

Ключевое слово: образование, социальная активность, физическая культура, физическое сознание, физическая компетентность, физическое поведение, когнитивное (познавательное), поведение, коммуникативное.

CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIO-LEGAL COMPETENCE IN STUDENTS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Annotation: In this article, in the further development of the quality of the higher education system in Uzbekistan, the high qualification requirements for a graduate of a higher education program were changed to the *kredit-model* system. The result of the educational process is the development of a complex of professional activities with a set of knowledge, skills and competencies. The public higher education register increases the likelihood of finding a graduate with a certain level of legal qualification.

Keywords: education, socio, professional activity, physical culture, physical consciousness, physical competence, physical behavior, cognitive (cognitive), behavior, communicative.

KIRISH. O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini sifat bosqichini yanada rivojlanishining hozirgi bosqichida oliy ta'lim muassasalarining bitiruvchilari uchun malaka talablari kredit-modul tizimiga o'tib keskin o'zgardi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 24.09.2021 yildagi 606-son qaroriga muvofiq, oliy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvga e'tibor qaratilmoqda. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy etish O'zbekiston oliy ta'lim tizimini yagona xorij ta'lim makoniga integratsiya qilish tendensiyasi va tajribasi bilan bog'liq holda olib borish yo'lga qo'yildi. Ta'lim jarayonining natijasi bilim, ko'nikma va malakalar majmuasiga ega bo'lgan kasbiy faoliyat sub'yektining rivojlanishidir. Oliy ta'limining davlat ta'lim standartlari ma'lum darajadagi huquqiy malakaga ega bo'lgan bitiruvchini tayyorlash zarurligini ko'rsatadi. Ya'ni, "hozirgi vaqtda jahon ta'lim sohasida yuksak ijtimoiy-huquqiy malaka va huquqiy madaniyat darajasi bilan ajralib turadigan yangi shaxs—"qonunni anglaydigan fuqaro" shakllanmoqda". Shu munosabat bilan ta'lim muassasalari bitiruvchilari o'z mutaxassisliklari bo'yicha ko'nikma va amaliyotga ega bo'lgan, o'z faoliyatining huquqiy normalari haqida bilimlarga ega bo'lishi lozim.

Binobarin, G.A. Firsovning fikricha, zamonaviy ta'limning asosiy vazifasi, uning fikricha, talabalar; birinchidan, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan, ko'nikma, amaliyot, o'z imkoniyati va mas'uliyatini anglab yetishlari, o'z huquq va majburiyatlarini bilishlari;

ikkinchidan, kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan huquqiy bilimlarni olish va amaldagi qonunlar, huquqiy normalarni mustaqil tushunish, ularni mohirona anglash va kasbiy faoliyatda qo'llash imkonini beradigan ko'nikmalarni egallash maqsadida [1].

Shaxsning kasbiy faoliyat sub'yekti sifatida rivojlanishini o'rganishga akmeologik yondashuv ilmiy asosga ega bo'lgan kacb orqali shaxsning o'zini maksimal o'z huquqiy bilimini oshirishga yo'naltirilganligi shaxsning huquqiy kompetensiyasini akmeologik yondashuv asosida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bu esa, huquqiy ta'limda axloqiy, madaniy, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan fuqaro o'z bilimini rivojlantirish jarayoniga faol ta'sirko'rsatish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim tizimida huquqiy kompetensiyani rivojlantirishda ijtimoiy-kasbiy va xulq-atvorni huquqiy normalar, qoidalarga muvofiq tartibga solish imkonini beradigan fazilatlar va shaxsiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Huquqiy kompetensiya shaxsning huquqiy rivojlanishining tabiati va darajasini aks ettiradi, uning o'zagini faol ijodiy huquqni qo'llash faoliyatida shakllanadigan va ijtimoiy huquqiy madaniyatning qadriyat-syemantik asosi sifatida faoliyat yurituvchi huquqiy ongni tashkil etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Talabalarining huquqiy kompetensiyasining muhim xususiyatlarini tushunish uchun Yu.L. Ivlev shaxsning huquqiy ongining psixologik determinantlariga nisbatan olib qarash mumkin; huquqiy ongning asosiy psixologik belgilarini quyidagicha tahlil qiladi:

1) shaxsning qonyn ustuvorligiga rioya qilishga va jamiyat qonunlariga rioya qilishga qaratilgan qadriyat yo'nalishlari;

2) o'z burchni anglagan shaxsning axloqini shakllantirish;

3) mas'uliyatli munosabat va hissiy fon bilan ifodalanadigan hissiyva huquqiy determinantlar;

4) huquqsohasidagi bilim darajasi va ko'nimasini rivojlantirish. Shunday qilib, shaxsning huquqiykompetensiyasini rivojlantirish mohiyatini tushunish nafaqat davlat institutlari va fuqarolarbilan o'zapo munosabatlarsohasidagi bilim va ko'nikmalarda, shuningdek, kasbiymuloqot va xulq-atvorga ega bo'lgan ob'yektiv tashqi uslublarhayotda qonuniy xulq-atvorni amalga oshirish uchunhuquqiyta'lim asosini tashkil etuvchi shaxsning shaxsiy fazilatlarida namoyon bo'ladi .

Akmeologik nuqtai nazardan, oliy ta'lim tizimida talabalarining huquqiykompetensiyasini rivojlanishi talabaning ta'limda sub'yektiv qarashini kengaytirish, uning kasbiyva axloqiy boyitish yo'nalishida ko'rib chiqish lozim bo'ladi. Talaba shaxsining huquqiykompetensiyasining prosessual rivojlanishi, ta'lim muassasasida kasbiyhuquqiytayyorgarligi, o'quv jarayoni sub'yektlarining ta'lim faoliyatini me'yoriy tartibga solish, o'z-o'zini huquqiy madaniyatini yukaltirishning kompetensiyasi ko'rib chiqilishi kerak .

Oliy ta'lim tizimida talabalarining huquqiykompetensiyasini rivojlanishi huquqiykompetensiyasining rivojlanishi va yning huquqiyijtimoiylashuvi jarayonida shakllantiradigan omillarquyidagilardir:

A) huquqiyta'limni egallaganligi;

B) huquqiyongni rivojlantirish;

Huquqiy kognitiv komponent bu qonun haqidagi ma'lum miqdordagi bilimlarni o'z ichiga oladi va talaba huquqiy ongining intellektual va kognitiv determinantlarini aniqlash imkonini beradi.

Emosional komponent;

1) huquqqa nisbatan hissiy munosabat yo'nalishida,

2) ikkinchidan, huquqqa nisbatan his-tuyg'ularning intensivligida namoyon bo'ladi.

Huquqiy baholash komponenti jamiyatda huquqqa oid ijtimoiy-kasbiy munosabatlarni tartibga solishda huquqiy tizimning rolini bajaradi. Huquqiy kompetensiya –faoliyatni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan kasbiy, ijtimoiy, psixologik, siyosiy, huquqiy va boshqa xususiyatlarni o'zida mujjam etgan keng qamrovli tarkibga ega. Huquqiy kompetensiya bu jamiyatda ijtimoiy boshqaruv shakli va talabalarining akmeologik madaniyati strukturasi tarkibiy qismi axloqiy-huquqiy taraqqiyotning eng yuqori bosqichi hamda shaxsning huquqiy ijtimoiylashuvi natijasida ma'lum darajadagi huquqiy ta'limiy rivojlanishining kasbiy kompetensiyaga asoslangan kasbiy madaniyatining ijtimoiy me'yoriy komponentining huquqiy asoslarini o'zlashtirishning oliy ta'lim tizimiga joriy etish.

Talabalarining huquqiykompetensiyasiga oid ko'plab ilmiy tadqiqotlartahlili oliy ta'lim tizimida talabalarining huquqiy kompetensiyasini rivojlanishi tushunchasini aks ettiruvchi kompleks integrativ xarakteristikasi sifatida izohlash imkonini beradi.

Bu talabada ijtimoiy va huquqiy tajribani ongli ravishda idrok etish, o'z ijtimoiy va kasbiy xulq-atvorini amaldagi huquqiy me'yorlarga muvofiq shakllantirishga tayyorligi va qobiliyati, o'z hayotiga axloqiy va huquqiy baho berish qobiliyati deb izohlash mumkin.

Shaxsning huquqiy kompetensiyasining ifodasi –bu kasbiy mahoratni rivojlantirishning akmeologik faoliyatining professionalligi, shaxsning kasbiyligi, faoliyat va xatti-harakatlarning me'yoriyligi, samarali o'zini o'zi kontsyepsiyasi faoliyatning kasbiy mahorati faoliyat tarkibidagi huquqiy, psixologik va akmeologik kompetensiyaning psixosinteziga asoslangan yuqori kasbiy kompetensiyani aks ettiradi [2].

Oliy ta'lim tizimida talabalarining huquqiy kompetensiyasini rivojlantirish va kasbiy mahorati jihatidan muhim fazilatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, huquqni oliy ta'lim tizimida izchil rivojlanishiga qaratilgan qonunchilik talabalarining, huquqning motivasion sohaning va qiymat yo'nalishlarining

yetarli dapajasini aks ettiradi. Faoliyat va xulq-atvor normalari hayotning huquqiy tartibga soluvchisi rolini o'ynaydi. Samarali o'zini o'zi konsepsiyasi axloqiy va huquqiy ta'lim me'yorlarni, rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish dasturlarini shakllantirishga, ijtimoiy va kasbiy munosabatlarning boshqa sub'yektlari bilan huquqiy munosabatlar tizimini qurishga imkon beradi.

Talabalarning huquqiy kompetensiyasini shakllantirish samaradorligini oshirishda jamiyat ma'naviy madaniyati rivojlanishida huquqiy kompetensiyasining tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- 1) kognitiv (kognitiv);
- 2) xulq-atvor;
- 3) aksettiruvchi;
- 4) kommunikativ;
- 5) motivasion kabilarni o'z ichiga oladi.

Kognitiv komponent jamiyatdagi huquqiy munosabatlar sohasidagi bilimlarning optimal o'ziga xos hajmini, intellektual va huquqiy rivojlanish darajasini belgilaydi.

Xulq-atvorkomponenti turli ijtimoiy va kasbiy vaziyatlarda qonuniy noqonuniy xatti-harakatlar bilan tavsiflanadi.

Refleksiv komponent axloqiy va huquqiy me'yorlarga muvofiq ijtimoiy va kasbiy xatti-harakatlarning tizimli prognozini, o'z harakatlarini o'z-o'zini baholash va o'zini o'zi tavsiflash tizimi orqali ijtimoiy va kasbiy vaziyatni aniqlash, tahlil qilish va o'zaro bog'lash qobiliyatini aksettiradi. O'z «men»i va hozirgi huquqiy munosabatlar tizimi.

Huquqiy kompetensiyaning kommunikativ tarkibiy qismi o'z fikrlarini aniq ifoda etishga, ishonitirishga, bahs, dalillar tizimini tahlil qilish va hukm chiqarishni o'z ichiga oladi.

XULOSA. Motivasion tarkibiy qism shaxsning huquqiy yo'nalishi, huquqiy va kolatlarini rivojlantirish va shu asosda o'z vazifalarini bajarish va huquq va erkinliklarni amalga oshirishda mustaqil mas'uliyatli qarorlar qabul qilishni rivojlantirish istagi bilan tavsiflanadi.

Huquqiy kompetensiya tegishli kompetensiyalarni egallashdagi o'zgarishlarni aks ettiruvchidynamik xususiyatdir. Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasasida kasbiy tayyorgarlikning tarkibiy qismi bo'lgan huquqiy kompetensiyalar odatda quyidagilarga qaratilgan:

- 1) huquqiyvoqelikda qo'llash jarayoni haqida tizimlashtirilgan bilimlarning zarurdapajasini ta'minlash;
- 2) huquqiy manfaatlarni, huquqiy madaniyatni, huquqiy tafakkur va ongni, huquqiy tuyg'ularni, kognitiv va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish;
- 3) ilmiy huquqiy dunyo qarashni va ulap bilan bog'liq bo'lgan boshqa sifatlarni –axloqiy, estetikani shakllantirish;

4) huquqiy o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatlarini shakllantirish, huquqiy bilimlarni oshirish zarurati va ko'nikmalari kabilarni o'z ichiga oladi. “Huquqiy kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalarini farqlagan holda shuni ta'kidlash kerakki, huquq sohasidagi asosiy kompetensiyalar ta'limning dinamik ijtimoiy-kasbiy sharoitlarida shaxsning huquqiy rivojlanishining mohiyatini ochib beradi. Talabaning yuqori darajadagi huquqiy kompetensiyasini ta'minlash, bu nafaqat uning qonunga bo'ysunuvchi xulq-atvorida, shaxsning huquqni amalga oshirish sohasidagi faol talabaning ijodiy harakatlarining qobiliyati huquqiy tartibga solish sohasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Фирсов Г.А. Формирование правовой культуры в учреждениях профессионального образования: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. М., 2006
- 2.Кархалев И.В. Акмеологические особенности развития правовой компетентности сотрудников наркоконтроля: автореф. дис. ... канд. психол. наук. М., 2007.
- 3 .Tadjixanov U., Saidov A. Huquqiy madaniyat nazariyasi. –Toshkent: T.2. O'zR IIV Akademiyasi. 1998. –B.181-182.
4. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish davr talabi /Uslubiy qo'llanma. Farg'ona. 2007. 64 b.
- 5.Sharipov A. Yoshlarning huquqiy madaniyati //Huquq -Pravo. 1998. No4. B-B. 16-19.
6. Ahmodshoeva M., Najimov M. Huquq nima? –T.:TDYUI, 2003. -35
10. Бердиева Х. Б., Бердиева Н. У. Проблемы развития социокультурной компетентности у школьников начальных классов //Евразийское Научное Объединение. - 2019. - №. 12-5. - С. 408-410.
7. Бердиева Х. Б. Развитие социокультурной компетентности у будущих учителей начальных классов //Педагогическое образование и наука. - 2020. - №. 1. - С. 128-131.

MUSIQA MADANIYATI TA'LIMIDA TINGLASH FAOLIYATINING AHAMIYATI VA TUTGAN O'RNI

Nurillayeva Mavluda Supxonovna

Turkiston yangi innovatsiyalar universitetining 1 – kurs magistranti

Annotatsiya: Maqola musiqa san'at haqida bo'lib, musiqaning kelib chiqish tarixi, uning inson ongiga ta'siri va inson hayotida qanchalar ahamiyatga ega ekanligi hamda ichki qalb kechinmalarini musiqa orqali yoritilishi bayon etilgan. Shuningdek, maqolada musiqa haqida allomalarning fikrlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa, mafkura, musiqashunoslik, estetika, risola, iste'dod, uslub, meros, tafakkur, ijrochilik, sharq musiqasi.

Annotation: The article deals with the art of music, the history of the origin of music, its influence on human consciousness and its importance in human life, as well as the illumination of inner feelings through music. The article also mentions the opinions of scholars about music. A person who reads this article will have knowledge about art and music.

Keywords: Music, ideology, musicology, musicology, aesthetics, treatise, talent, style, heritage, thinking, performance, oriental music

Jamiyatning zamonaviy taraqqiyoti, inson hayoti hamda faoliyatining turli sohalarida jahon tizimlarining globallashuvi va integratsiyalashuvi, O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tilishi munosabati bilan tobora yuqori talablar qo'yimoqda. Ayniqsa, hozirgi vaqtda, ta'lim va uning sifati xalqaro tajribalarga mos bo'lishi, har bir fan doirasida bajarilgan ishlar zamon talablardan kelib chiqib bajarilishi alohida e'tirof etilmoqda.

Musiqa ta'limi tizimida bu maqsadga erishishda boshlang'ich ta'lim jarayonida musiqa madaniyati fanini yangi innovatsiyalar orqali tashkil etilishi kerak. Chunki O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi siyosati milliylik xarakteriga egaligi bilan ajralib turadi. Insoniylik tamoyili asosida tashkil etiladigan boshlang'ich ta'limda musiqa madaniyati dars jarayoni o'quvchilar erkin hamda dunyoqarashini rivojlanishida katta rol o'ynaydi.

Prezidentimizning 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni hamda 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi farmoniga muvofiq ijtimoiy soha, jumladan, ta'lim va ilm-fan sohalarini takomillashtirish borasida qator vazifalar belgilangan. O'zbekiston Respublikasida joriy etilgan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda Milliy dastur qabul qilingandan so'ng mamlakatimiz ta'lim tizimida, xususan, musiqa ta'limi tizimida keng qamrovli ijobiy o'zgarishlar amalga oshirildi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limdan boshlab o'zbek musiqasi va uning mahalliy ijrochilik uslublari asosida yoshlarda musiqa madaniyatining asoslarini tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Mustaqillikka erishganimizdan buyon o'tgan qisqi muddatda ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan barcha tarixiy, madaniy, adabiy, san'at yodgorliklari va xalq og'zaki ijodini chuqur o'rganish, tahlil qilish, ulardagi umumbashariy va milliy g'oyalarning zamonga xizmat qildirgan holda o'zbekona, sharqona tafakkurni, g'ururni shakllantirish va kamolga yetkazish doimiy e'tiborda bo'ldi. Go'zal urf-odatlarini tiklash uchun uning uzoq asrlar davomida shakllangan boy xalq og'zaki ijodiga, mahalliy ijrochilik uslublari, ezgulik, mehr-muhabbat bilan yo'g'rilgan bayramlariga diqqat e'tibor qaratish zarurligini mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq uqtirib kelindi.

Istiqlolning dastlabki kunlaridan boshlab jamiyatimizning barcha sohalarida, jumladan musiqa ta'limi va tarbiyasida ham keskin o'zgarishlar sari yuz tutildi. Bu o'zgarishlarni asosiy yunalishi kelajagimiz vorislari bo'lmish yosh avlodni milliy-ma'naviy ruhda tarbiyalash, ularda xalqimizning tarixi, tili madaniyati milliy qadryatlariga hurmat muhabbat shu orqali milliy g'urur iftixor his-tuyg'ularini tarkib toptirishdan iborat qilib belgilandi. Har bir xalq o'zining milliy va zamonaviy musiqa san'ati bilan bir vaqtda, ular asoslangan g'arbona musiqa ijodiyotini shakllantirdilar. Buni, dastlabki bosqichlarini taqlidiy munosabatiga ham shubha yo'q. Lekin zamon va makon, mafkura va siyosat, qolaversa, zamonaviy ijodiy munosabatlar yangi yo'nalishlarni vujudga kelishini ta'minlaydi.

Musiqa insonga tez ta'sir etuvchi emotsional hissiyotni faol rivojlantiruvchi vositadir. Inson musiqa bilan ona allasi orqali tanishib, umrbod musiqadan zavq topadi va madad oladi. Musiqa inson ruhiyatining ajralmas qismi bo'lib hisoblanadi. Musiqadan turli ozuqa olish uchun inson yuksak madaniyatli, sof qalb egasi, go'zallikni his eta oladigan, o'z kasbiga, ona Vataniga mehr qo'ygan bo'lishi kerak. Shu bois o'quvchilarda inson ma'naviyatining tarkibiy qismi bo'lgan musiqa madaniyatini tarbiyalash, musiqa tarbiyasining bosh maqsadi bo'lib turadi. Bu oliy maqsadni amalga oshirish uchun musiqa o'qituvchisining oldiga qo'yilgan vazifalari quyidagilardir:

1. Bolalarda musiqa san'atiga bo'lgan qiziqish va muhabbatni oshirish.

2. Musiqiy faoliyatlar jarayoni badiiy ijodkorlik va his-tuygularni rivojlantirish.

3. Asarlarning badiiy-g_oyaviy mazmuni vositasida o'quvchilarni axloqiy-estetik tarbiyalash.

4. Musiqa darslarida kasb-hunar va mehnatga nisbatan o'quvchilarda ishtiyoq uyg_otish kabi ishlarni amalga oshirish kerak.

Mazkur maqsad va vazifalarni amalga oshirish musiqa mashg'ulotlarini olib boruvchi mutaxassisning professional va axloqiy qiyofasiga bog'liq. Har qanday san'atkor ham maktabda musiqa darslarini olib borolmaydi. Buning uchun, musiqa mutaxasis o'z kasbiga va bolalarga mehr qo'ygan yuksak madaniyatli, keng dunyoqarashga ega bo'lgan shaxs bolmogi lozim. U pedagogika, psixologiya, bolalar fiziologiyasi, etika va estetika nazariyasi, musiqa nazariyasining amaliy sohalaridan, musiqa o'qitish metodikasi fanlaridan chuqur bilimga ega bo'lmogi kerak. Musiqa o'qituvchisi musiqa san'atining nazariy va amaliy sohalaridan yetarli darajada bilim, ko'nikma va tajribaga ega bo'lishi lozim. Ya'ni u ham cholg'uchi, xonanda, xor dirijyori, jurnavozchi, musiqa nazariyotchisi va amaliyotchisi sifatida ish ko'rmogi lozim. Musiqa o'qituvchisining ijodkorligi shundaki, u mashg'ulotlarni olib borish uchun senariy muallifi, uning ijrochisi va rejissyori sifatida ish tutadi.

Ma'lumki, musiqiy faoliyat musiqa tinglash, qo'shiq aytish, musiqiy ritmik harakat, bolalar cholg'u asboblari chalishni o'rganish kabi turlarga bo'linadi. Har bir faoliyat turi bolaning musiqiy didini rivojlantirishga yordam berib, ma'lum malakani shakllantiradi.

Bolalarda kichik musiqiy asarni tinglash ko'nikmasini pado qilish. Marsh, qo'shiq va raqs janrlari haqida ilk tasavvur paydo qilish va ularni farqlash. Musiqani mazmunan tushunishga o'rgatish: Bolalarning musiqa tinglashga bo'lgan ishtiyoqlarini qo'llab quvatlash va rivojlantirish. Tinglangan asarining mazmuni va harakterini ajrata olish, bu haqida suhbat qurish va o'z ta'surotlari bilan o'rtoqlashishga o'rgatish. Kuy tovush va ohanglardan tuzilishi haqida tasavvurga ega bo'lish. Bolalarni musiqiy asarning 2 va 3 qismli shakli bilan tanishtirish, qismlar o'zgarishini farqlashga o'rgatish, fortepiano, g'ijjak, chang, qonun kabi cholg'ular bilan tanishtirish, ular ijrosidagi kuylardan bahramand qilish. Bolalarda musiqa tinglashga ishtiyoqni qo'llab quvvatlash va rivojlantirishda davom etish. Musiqa asarining kayfiyati, harakterini mustaqil farqlash, ta'surotlari haqida hikoya qilishga o'rgatish. Vokal va cholg'u asarlaridan bahramand qilish va bu janrlar haqida tushuncha hosil qilish, ularni farqlashga o'rgatish. Marsh, qo'shiq va raqs haqidagi bilimlarini kengaytirish. O'zbek xalq kuylari bilan tanishtirib borish. Doira va nog'ora sadolaridan bahramand qilish, qayroq, taxta qarsak bilan tanishtirish; Bolalarda musiqa tinglash faoliyatida musiqiy idrok, musiqiy dunyoqarash shakllanadi. Bu faoliyatda bolalar musiqa tinglab, uni bevosita idrok eta boshlaydilar. Bu esa ularning musiqiy tafakkurlarini shakllantiradi, shuningdek, ularda musiqiy dunyoqarash ham shakllanib boradi. Tinglangan musiqiy asar haqida mulohaza yurita boshlaydilar.

Insonda musiqa tinglash madaniyati yoshlikdan rivojlana boshlaydi. Bola, musiqa madaniyati darslarining barcha faoliyatlari jarayonida, musiqani tinglab, uni idrok etadi. Ammo musiqa darslarining musiqa tinglash qismi oldida, o'ziga xos jiddiy vazifalar turadi. Avvalo, shuni eslatish lozimki, insonda kuylash imkoniyatlariga ko'ra, tinglash imkoniyatlari ancha keng bo'ladi. Masalan: milliy cholg'u asboblari ansambli, orkestr, xor, yakka cholg'u, cholg'u ijrosidagi asarlarni kuylab emas, balki faqat tinglab idrok etish mumkin. Shuning uchun ham musiqa tinglash jarayonida tarbiyalanuvchilarning badiiy idroki yaxshi rivojlanib boradi. Musiqa madaniyati mashg'ulotlarida musiqa tinglash uchun quyidagi talablarga ko'ra asarlarni tanlash tavsiya etiladi:

1. Tarbiyalanuvchilarning idrokiga mos xalq, mumtoz va zamonaviy musiqiy asarlarni tinglash.

2. Tarbiyalanuvchilarning musiqani idrok etish va musiqiy asarda tasvir etilgan badiiylikni his qilish qobiliyatlarini rivojlantirish.

3. Musiqa haqida boshlang'ich ma'lumotlar berish, tinglangan asarlar nomlarini eslash, ularning mazmuni, xarakteri va ifoda vositalarining farqini bilish hamda tinglangan asarga ma'lum darajada baho bera olish.

4. Musiqiy asarlarni ishtiyoq bilan tinglash va eslash, olgan ta'surotlar haqida o'ylash va fikr bildirish.

5. Musiqa tinglashda turg'un diqqat-e'tiborni va tinglash madaniyatini, boshlang'ich elementlarni shakllantirish.

6. Musiqiy didni shakllantirishga oid qiziqarli, mazmunli asarlarni tinglash.

Darsning har bir faoliyat turida doirachalar, shaqildoqlar, uchburchak, metallafondan foydalanish shuningdek, o'quvchilar musiqa asboblari chalish, kuy va qo'shiqlarga mos raqs elementlarini bajarish, musiqa asboblari chalinishini qo'l harakati bilan imitatsiya qilish, qo'shiqlarga ritmik jo'r bo'lib chapak chalish, asarlarga dirijyorlik qilishidan keng foydalanish darsni yanada qiziqarli hamda jozibali bo'lishini ta'minlaydi. Boshlang'ich sinflarda dars faoliyatlari 5 ta turdan iborat. Shunga ko'ra musiqa darsining quyidagi faoliyat turlari asosida tuzulishini unutmaslik kerak : 1. Xor bo'lib kuylash ; 2. Musiqa savodi ; 3. Musiqa tinglash; 4. Musiqaga mos ritmik harakatlarni bajarish; 5. O'quvchilar cholg'u asboblari jo'r bo'lish; O'rta sinflarda musiqa darsi 3 ta asosiy faoliyatlardan: 1. Xor bo'lib kuylash ; 2. Musiqa savodi ; 3.

Мусиқа tinglashdan iborat ko‘rinishlarda tuziladi.

O‘quvchilarning musiqiy ta‘asurotini boyitish, tasavvurini kengaytirish, tinglash qobiliyatini o‘stirish va musiqiy didni tarbiyalashda darsning musiqi tinglash faoliyati katta rol o‘ynaydi. Darsning bu faoliyat turida o‘quvchilar musiqi o‘qituvchisi ijrosida, MP3 yozuvlarda yozilgan eng nodir musiqi asarlarining namunali ijrosini tinglaydilar. Xor, orkestr, ansambl va yakkanavozlar ijrosida turli janrdagi klassik asarlar bilan tanishadilar va san‘atning katta dargohiga ilk bor qadam tashlaydilar. Musiqaning san‘at sifatida tasvirlash qudratini, tabiat, hayot go‘zalligini voqelik va hatti-harakatlardagi qaytarilmas, ko‘z ilg‘amas qirralarini musiqiy ohangdagi rang-barang bo‘yoqlarda idrok etadilar, chuqurroq his qiladilar. Kuylar o‘quvchilarning xotirasida chuqur o‘rnashib qolishi uchun kuy ohanglarini o‘quvchilar bilan kuylab ko‘rish tavsiya etiladi.

Ayniqsa, maktab darslida berilgan asarlar musiqi asbobi ijrosida tinglanib, so‘ng uni kuylab ko‘rish orqali qayta mustahkamlanadi. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, asarlarni yaxshi esda qoldirish uchun kamida 2-3 marta tinglash, har gal tinglash jarayonida kuyning yangi-yangi dinamik qirralari, mazmun-mohiyati bilan o‘quvchilarni tanishtirib borish lozim. Kuylarni tinglash bilan o‘quvchilar musiqaning turli janrlari, ya‘ni marsh, qo‘shiq va raqs haqida batafsil tushunchaga ega bo‘ladilar. Darsning har uch asosiy faoliyat turi alohida-alohida ajralib qolmasligi, aksincha ular bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda darsning mazmuni bir butun bo‘lishini ta‘minlashi lozim.

O‘quvchilarning ijrochilik mahoratini takomillashtirish va ularning o‘zaro uyg‘un kuylashini mustahkamlash uchun ba‘zan ularni sinf sahnasiga chiqarib kuylatish samara beradi. Qo‘shiq to‘liq o‘rganib bo‘lingach, haftada yoki chorak oxirida o‘quvchilar “Sinf konserti”ni beradilar. Sahnaga chiqish, sinfdoshlari orasida o‘z o‘rnini topib turish, kuylaganda bir-birlarini eshitib his qilish kabi sahna madaniyatiga qat‘iy amal qila borish o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlariga va xulqiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. “Sahnada” kuylash o‘quvchilarning qo‘shiqni qay darajada o‘rganib olganligini aniqlash, asarning ayrim jumllarini mustahkamlab olish va qo‘shiqni tantanali sharoitda namoyish qilish imkoniyatini beradi. «Sinf konserti» o‘quvchilar uchun cheksiz quvonch baxsh etuvchi mashg‘ulotga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

Sh.Mirziyoev.2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni

B. Boltayev, J. A. Xodjayev Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida musiqi tarbiyasi (darslik) Samarqand 2021

Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. Miasto Przyszłości, 33, 167-176.

Jo‘rabek Yarashev, Dilnavoz Murotova Musiqi o‘qitish metodikasi (o‘quv qo‘llanma) “Durdona” nashriyoti Buxoro – 2021

Раджабов, Т. И. (2019). Описание вековых ценностей в песне” тутовое дерево-балх” и его место в воспитании учащейся молодежи. In Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития (pp. 70-71).

Ражабов, Д. З., & Ражабов, Т. И. (2018). Формирование и развитие узбекской народной лирики. In Международная образовательная деятельность как фактор развития и сотрудничества высших учебных заведений в современном поликультурном мире (pp. 207-212).

Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. Miasto Przyszłości, 33, 167-176.

Ражабов, Т. И. (2021). Ўқувчи-ёшларга ўзбек миллий мусиқа фольклори намуналари воситасида эстетик тарбия бериш. Science and Education, 2(11), 1094-1103.

Тўхтасин, Р. И. (2022). ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ ВА ИЖРОЛАРИ ҲАҚИДА. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special issue), 64-71.

Rajabov, T. I. The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore. Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN, 2795(546X),

Ражабов, Т. (2023). О ‘zbek bolalar musiqiy o‘yin folklorining mavzuvii tasnifi. Общество и инновации, 4(5/S), 340-345.

Ражабов, Т. И. (2022). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Народные Музыка И Песни. Miasto Przyszłości, 29, 363-367.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI KITOBIDAGI ILMIY-OMMABOP MATN VA MAQOLALARNING JANRIY XUSUSIYATI HAMDA IFODA USULLARI*Nusratova Hamida Cho'liboyevna,**Toshkent Kimyo xalqaro universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD**Нусратова Хамида Чулибоевна,**Ташкентский международный университет Кимё доцент, филологические науки доктор филологии PhD**Nusratova Khamida Chuliboyevna,**Tashkent International University Kimyo Associate Professor, Philological Sciences PhD*

Аннотация. Мақолада boshlang'ich sinif o'qish savodxonligi kitoblaridagi ilmiy-ommabop matn va maqolalar haqida nazariy ma'lumot, ilmiy mushohadalar bayon qilinadi, ham o'quvchida badiiy-estetik zavq uyg'otishi o'z mohiyat e'tibori bilan o'quvchi ta'lim-tarbiyasiga xizmat qilishi haqida ma'lumot berilgan.

Аннотации. В статье излагаются теоретические сведения и научные наблюдения по поводу научных и популярных текстов и статей в учебниках по грамотности чтения в начальной школе, а также приводятся сведения о том, что привитие художественного и эстетического удовольствия ученику служит его воспитанию.

Annotations. The article presents theoretical information and scientific observations regarding scientific and popular texts and articles in textbooks on reading literacy in elementary school, and also provides information that instilling artistic and aesthetic pleasure in a student serves his education.

Davlatimiz rahbarining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonida 2030-yilga borib PISA o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish bo'yicha vazifalar belgilangan. Fan, texnika va innovatsion texnologiyalarni rivojlanishi natijasida, o'quv-tarbiya jarayonida interfaol uslublar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan) foydalanib, yani innovatsion yondashuv asosida ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi va yuzaga kelgan iqtisodiy ehtiyojlar mamlakatdagi ko'p sonli aholining ona tili bo'lgan o'zbek tilini davlat tili sifatida o'rganishni shart qilib qo'ydi, bu esa ko'p millatli jamiyat sharoitida katta ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Tildan foydalanish - bu ijtimoiy faoliyatning muayyan turi sohasida kishilarning o'zaro muloqotidir. Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jahonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi - bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarini mujassamlagan yoshlarga bog'liq hisoblanib, har jihatdan yetuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sidqi dildan xizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog'onalariga olib chiqish avvalo o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharaflari va ayni paytda mas'uliyatli vazifani yuklaydi. Kishilar nutq yordamida muayyan vaqtda nimalar yuz berayotganini xabar qilibgina qolmay, balki asrlar davomida insoniyat to'plagan bilimlarni, urf-odatlarini, qadriyatlarini avlodlardan avlodga etkazib beradilar. Insonlar tildan fikr bayon qilish quroli sifatida foydalanadilar. Albatta, inson o'z fikrini bayon qilishidan avval, nima haqida so'zlashni o'ylab oladi.

Boshlang'ich ta'limga uzoq yillar davomida, asosan, o'quvchilarda o'qish, yozish, hisoblash va hokazolarga oid elementar ma'lumot berishga va atrof olam haqidagi tasavvurlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan ta'lim sifatida qaralib kelingan. Endilikda ta'limning ushbu bosqichi oldiga o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish vazifasini alohida belgilab qo'ydi. Bola ongining rivojlanishida boshlang'ich ta'lim eng muhim vosita hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchida eng avvalo, o'qish o'rganish istagi va ko'nikmasi hosil bo'lishi lozim. Buning uchun o'qituvchi o'quvchini qiziqishlari va intilishlarini hisobga olgan holda unga yangidan yangi ma'lumotlarni taqdim etishi taqozo etiladi. O'zbekistonimizning taraqqiyot yo'li faqatgina ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy islohotlardangina emas, balki jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishga bog'liq edi. Shunga ko'ra yurtboshimiz bu borada ma'naviyatni shakllantirishda ta'limning ustuvorligiga e'tibor berdi va O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish uchun sharoit yaratish zarurligini alohida ta'kidlab o'tdi. Zotan, mamlakatimizning istiqbol yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq, buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berib kelinmoqda.

Yosh avlodni milliy va umumbashariy, ularni xalqimizning boy ma'naviy merosini o'rganishga rag'batlantirish, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalarini singdirish asosida ularning o'z qobiliyatlarini namoyish etishga yo'llash kabilar ta'lim-tarbiya sohasidagi ishlarning asosini tashkil etadi.

Ta'bir joiz bo'lsa, ana shu mustaqil fikrlash mohiyati boshlang'ich sinflardayoq o'quvchilarga singdirilishi istiqloq davri maktab darsliklarining yangi avlodiga xos asosiy xususiyatdir. Shu ma'noda, o'qish savodxonligi va ona tili umumiy boshlang'ich ta'limning asosiy fanlar sirasiga kiradi. Bunda o'quvchi o'z fikrini bayon qilish uchun o'qish darsini, uni yozma shaklda ifoda etish uchun ona tilini bilishi shart. O'qish va ona tili darslari o'quvchini fikrlash darajasining o'sishida, bilim va ko'nikmani shakllantirishda, ilmiy tushunchalarini, nutqiy malakalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich ta'limda ona tilining vazifasi bolaning nutqiy ko'nikmalarni me'yor asosida shakllantirishdan iboratdir. Buning uchun bolada fikrni ifodalash malakasini oshirish, lug'aviy birliklar zahirasi ko'paytirib borish, so'zlarni o'zaro biriktirish, gap tuzishga o'rgatish va shu bilan birga, o'z fikrini yozma shaklda to'g'ri yozishga o'rgatishdan iborat bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi kitoblari esa o'z mohiyat e'tibori bilan o'quvchi ta'lim-tarbiyasiga xizmat qiladi. Jumladan, ilmiy-ommabop matn va maqolalar orqali ham nazariy ma'lumot, ilmiy mushohadalar bayon qilinadi, ham o'quvchida badiiy-estetik zavq uyg'otadi. Bunday matnlardagi fikr bolaga tez ta'sir qiladi; muhim voqealar, hayotiy dalillar, yetuk tarixiy shaxslar to'g'risidagi fikrlar, rivoyat va hikmatlar yosh avlod tafakkurini shakllantirishga asos bo'ladi. Shu sababli O'rta Osiyo mutafakkirlaridan Forobiy, Abu Ali ibn Sinolar ham inson tarbiyasiga ta'sir etadigan omillar ahamiyatiga e'tibor berib kelganlar. Forobiy inson kamolotida ta'lim-tarbiyaning muhimligini ta'kidlab: "Munosib inson bo'lish uchun odamda ikki imkoniyat– ta'lim va tarbiya imkoniyati bor. Ta'lim olish orqali nazariy kamolotga erishiladi, tarbiya esa kishilar bilan muloqotda axloqiy qadr-qimmatni va amaliy faoliyatni yaratishga olib boradigan yo'ldir..."– deydi. Umuman, tarbiya ko'rinishlari, shakllari haqida turgli davrlarda jahonning barcha buyuk pedagoglari o'z munosabatlarini bildirishgan. Buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiyning (1592—1670) maktab tizimi va bolalarni o'qitishga oid ayrim fikrlari bugungi pedagogikamiz uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Olim maktablarning to'rt xilini, chunonchi, "Ona maktabi har bir oilada; ona tili xalq maktabi har bir jamoada, har bir qishloqda va aholi yashaydigan har bir joyda; gimnaziya har bir shaharda, akademiya esa har bir davlatda yoki kattaroq har bir viloyatda bo'lishi zarur",– deydi.

Komenskiy maktablarning to'rt turini yilning to'rt fasliga o'xshatgan. «Ona maktabi» xushbo'y o'simliklarning g'uncha va gullariga burkangan ajoyib bahorni eslatadi. «Ona tili» maktabi ayrim ertangi mevalar pishgan va yetilgan yozga o'xshaydi. Gimnaziya dalalar, bog' va terakzorlardagi mo'l hosilni yig'ib, uni aql xazinasiga joylayotgan yoz faslini eslatadi. Nihoyat, akademiya yig'ilgan hosilni umr bo'yi sarflashni mo'ljallab taqsimlayotgan qishdir.

Ayniqsa, Komenskiy ta'lim tizimidagi siyosiy va iqtisodiy ahvol haqida bolalar uyda va shaharda har kuni ularning ko'z oldida sodir bo'layotgan hodisalarni tushunish uchun zarur bo'ladigan darajada bilishlari lo'zim,–degan qarashlari bugungi darsliklar, jumladan, boshlang'ich sinf o'qish kitobidagi ilmiy-ommabop maqola va matnlar maqsadiga hamohangligidan dalolat beradi. Yoki, kosmografiya asoslarini, osmonning yumaloq shaklda ekanligini, yerning sharsimonligini, yerning atrofini okean o'rab turganligini, dengiz va daryolarning egri-to'g'riligini, kattaroq qit'alarni, Ovrupoda joylashgan asosiy davlatlarni bilishlari, o'quvchilar, ayniqsa, o'z vatanlaridagi shaharlar, tog'lar, daryolar va boshqa barcha diqqatga sazovor narsalarni bilib, o'rganib chiqishlari zarur. Bu ham aynan ilmiy matnlarda o'z ifodasini topishi va bugungi kunda alohida fanlardan tashqari, o'qish kitoblarida ham ommabop shaklga moslab berilishi ayon. Buyuk pedagog Ovrupo qit'asi haqida gapirarkan, bu bilan o'z Vatani hududini har bir o'quvchi yaxshi bilishi lozimligi anglashiladi. Demakki, O'zbekiston va unga chegaradosh, yoki uning viloyatlari haqidagi ilmiy-ommabop matnlarning boshlang'ich sinf o'qish kitoblarida berilishi ta'lim tizimida muhim rol o'ynashi an'anaviydir. Barcha narsalar bolalarning yosh xususiyatiga mos bo'lishi lozim. Shuni nazarda tutish lozimki, bola tabiati quvnoqlik, hazilkashlik, sho'xlikka moyil bo'lib, jiddiylik va rahmsizlikni xush ko'rmaydi. Zotan, turmushda qachondir zarur bo'ladigan jiddiy narsalarni o'rganishi, shunda ham oson va mamnuniyat bilan o'rganishi uchun foydali narsalarni qiziqarli shaklda bayon etish, shu yo'l bilan bola aqlini biz istagan tomonga qaratish lozim.

Iogann Genrix Pestolotsining buyuk kashfiyotlaridan biri Shvetsariyada dastlabki xalq maktablarini tashkil etishidir. Xalq maktabining maqsadi: bolalarga keyinchalik ular eslaridan chiqarib yuboradigan ma'lum darajada muayyan bilimlar berish emas, balki maktab, o'z tevaraklaridagi tabiatga va ijtimoiy munosabatlarga ongli qarashni ularda tabiiy suratda vujudga keltirish va ularni mustaqil ravishda oqilona hayot kechirish va ishlashga qobiliyatli kishilar qilib yetishtirish edi.

Bunday ta'lim tizimidagi e'tirofli jihat ta'kidlab ko'rsatilgan munosabatlardir. Ya'ni, bolalarga yoshlikdan ijtimoiy dunyoqarashni shakllantirish, mustaqil mushohada yuritish ko'nikmasini shakllantirish hamma zamonlarda muhimlik kasb etgani anglashiladi. Qolaversa, istiqloq davri o'qish kitoblarining o'ziga xosligi aynan shunday ruhning ustivorligi, aniqrog'i, ilmiy-ommabop matn va maqolalar salmog'ining ortayotgani

bilan diqqatni tortadi. Tolstoy o'zining didaktika to'g'risidagi fikrlarini bayon qilishda boshlang'ich ta'lim kitoblari qanday bo'lishi haqida ko'rsatmalar beradi. Kitobga kiritilgan materiallar bolalarni qiziqtiradigan va ularning tushunishi uchun qulay bo'lishi, soddagina til bilan yozilishi, ko'p so'zli bo'lmasiligi kerakligini uqtiradi.

Tolstoy o'zining didaktik qarashlari va darslik kitoblarga qo'ygan talablarga asoslanib 1872- yilda nashr etilgan «O'qish kitobi»ni tuzadi. Keyinchalik bu kitob ikki marta qayta ishlanib, 1875-yilda «Yangi o'qish kitobi» nomi bilan nashr etiladi. Yuksak badiiylik, ifodalilik, qisqalik va soddalik, materialning bolalarga tushunarligi va jozibaligi Tolstoy tuzgan kitoblarning muhim belgilaridan edi. Aytish mumkinki, bunday talablar istiqbol davri o'qish kitoblarning ham mazmun maqsadini belgilaydi. Darsliklardagi folklor namunalari, adabiy-badiiy ijod namunalari hamda ilmiy-ommabop matn va maqolalar ilmiy dunyoqarash, tafakkur va salohiyatini shakllantirishdir. O'quvchini shaxs sifatida kamol toptirish omillari rang-barang. Har bir o'quv predmeti o'z mazmuniga muvofiq ravishda o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirishga ma'lum hissa qo'shadi. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi darslari orqali bu ish amalga oshiriladi.

O'qish kitoblaridagi ilmiy-ommabop matn va maqolalar o'quvchida tafakkur hosil qilishning asosiy ifodasi hisoblanadi. Ilmiy ommabop matn va maqolalar haqida fikr yuritganda, avvalo, ularning ma'no mohiyatiga teranroq nazar tashlash lozim.

Ilmiy-ommabop maqolalarni o'qitishdan asosiy maqsad ham shu ma'noda bolalarga tabiat, kishilar mehnati va ijtimoiy hayoti haqida muayyan bilim berish, bolalarni kitob bilan mustaqil ishlashga va undan aniq bilim olishga o'rgatishdan iborat. Tarixiy mavzudagi maqolalarni unga mos rasmlar bilan bog'lab o'qitish kishilar ilgari baxtli hayot uchun, o'z hayotlarini yaxshilash uchun, ota-bobolarimiz dushmandan Vatanni saqlash uchun qanday kurashganliklarini tushunib yetishga yordam beradi; bolalar mehnat hayotining asosi ekanini, kishilar hayoti mehnat tufayli rivojlanib, farovonlashib borishini bilib oladilar.

Maqola arabcha so'zdan olingan bo'lib, nutq, kichik asar ma'nolarini bildiradi. Shuningdek, to'plam, jurnal, gazeta va shu kabilar uchun yozilgan yoki ularda bosilgan, hajmi uncha katta bo'lmagan ilmiy yoki publitsistik asardir. Publitsistika esa lotincha "publikus" so'zidan olingan bo'lib, "ijtimoiy" ma'nosini bildiradi hamda adabiyotning alohida turini tashkil etadi. U yozilish uslubiga ko'ra ilmiy va badiiy ijod namunalaridan farqlanadi. Fanga aloqador asarlar ilmiy uslubda, badiiy ijod namunalari badiiy uslubda yaratilgani kabi publitsistik asarlarning ham o'z uslub mavjud. Publitsistik asarlar, avvalo, faqat publitsistikagina xos ijtimoiy ruhdaligi bilan ajralib turadi. Fanning asosiy predmetini ilmiy nazariya, adabiyotnikini insonshunoslik tashkil qilsa, publitsistikaning asosiy predmetini ijtimoiy-siyosiy hayot, moddiy turmushdagi dolzarb muammolar tashkil etadi. Tasvir predmetining o'zgachaligi, voqelikni ifodalash yo'nalishi va uslubining boshqachaligi jihatidan ham publitsistika ijod sohasining mustaqil turi hisoblanadi. Bundan tashqari, publitsistik asarlar ma'lum ijtimoiy-siyosiy, moddiy voqelikni baholash maqsadida yaratilishi bilan ham o'ziga xoslik kasb etadi. Ularda o'quvchiga murojaat etish, ijtimoiy voqelikda faol ishtirok etishga chaqiriq ruhi etakchilik qiladi. Zero, publitsistik asarlar o'quvchida hayot, mavjud ijtimoiy sharoit, tarixiy davr to'g'risida tushuncha tasavvur hosil etishga xizmat qiladi. Publitsistika ijtimoiy hayot yangiliklari, muammolarini tez va haqiqiy aks ettirish, tarixiy dalillarni umumlashtirish, baholash imkoniyatiga egaligi tufayli o'zgachalik kasb etadi. Maqola publitsistikaning alohida janri sifatida o'ziga xos ko'rinishlariga ega. U mavzusiga ko'ra ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-ommabop yoxud, adabiy-tanqidiy bo'lishi mumkin. Va ularning har biri yana ichki bo'linish hamda xususiyatlarga egadir. Maqolada ijtimoiy hayot hodisalari chuqur tahlil qilinib, nazariy va ommaviy jihatdan umumlashtiriladi, davlat siyosati, iqtisodiyot, texnika, fan va madaniyatda erishilgan yutuqlar, ilg'or ish tajribalari ommalashtiriladi. nazariy maqola va targ'ibot maqolaning asosiy vazifasi mustaqillik, milliy g'oya, istiqbol mafkurasining asoslari va prinsiplarini; ilmiy maqolaning vazifasi fan, madaniyat, texnika yutuqlarini tushuntirish, ommalashtirish, o'quvchining g'oyaviy, ilmiy saviyasini oshirishdan iborat. Shu mantiqdan qaralsa, ilmiy-ommabop maqolalarning mohiyati oydinlashadi. Chunki ilmiy-ommabop adabiyot-xalq ommasini fan va texnika masalalari, yutuqlari hamda fan arboblari tarjimai hollari bilan tanishtirish uchun mo'ljallangan nashrlar (kitob, risola, jurnal va b.) hisoblanadi. Bu nashrlar ilmiy masalaning mohiyatini to'la saqlagan holda uni keng ommaga uchun tushunarli uslubda bayon etadi, o'quvchining g'oyaviy-ilmiy saviyasini o'stirishga, dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi. Shunga o'xshash ilmiy-ommabop kinoda barcha ilm jabhalari-fan, texnika muvaffaqiyatlari targ'ib qilinadi, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotning turli jihatlarini aks ettiradi. Bunda tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlari xulosalab ko'rsatiladi, murakkab ilmiy muammolarni ommaga tushunarli qilib yetkazadi. Shu mantiqdan qaralsa, boshlang'ich sinf o'qish kitoblaridagi ilmiy-ommabop maqolalar o'quvchilarning bilishi zarur hisoblangan ilmiy manbalar, tarixiy shaxslar faoliyati, ularning buyuk kashfiyotlari, yoxud, ko'pgina sohalarda erishilgan fan va texnika yutuqlari o'quvchilar tushunchasiga moslab bayon qilinadi. Demak, ilmiy-ommabop maqola-ilmiy kashfiyotlar, ma'lumotlarni ommaga tushunarli qilib yetkazilishi hamda maqola janri uslubida bayon qilinishidir.

Shundan kelib chiqib, aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi kitoblaridagi ilmiy –

ommabop maqolalar har bir sinf o'quvchilarining yosh xususiyatiga qarab turli mavzu va ko'rinishda aks etadi. Bunday maqolalar nazariy ma'lumotlar, aniq ilmiy manbalar asosida o'quvchilarga moslab hikoya qilinadi, tarixiy shaxs yoxud, voqelik haqida, ijtimoiy hayotdagi muhim hodisalar to'g'risida mushohada yuritiladi, mulohazaga to'yinadi, ibratomuz, ma'rifiy saboq vazifasini o'taydi.

Matn esa nutqiy hodisa bo'lib, u ikki va undan ortiq gapning mazmunan birikishidir. Masalan, "Bahor. Daraxtlar gulladi." Shaklidagi uchtagina so'zning mazmunan birikishidan tortib, butun boshli badiiy romanlar, yirik trilogiyalar ham matn sanaladi. Har bir matn ma'lum bir narsa, voqea-hodisani tasvirlaydi, u haqda xabar beradi, so'zlovchining munosabatini ifodalaydi. Matn o'z tuzilishiga ko'ra gap, murakkab sintaktik butunlik, xat boshi (abzats), bo'lim, qism, bob va paragraflardan tashkil topishi mumkin. O'quvchilalar tomonidan yaratilgan matnlar esa asosan gap, abzats va qismdan iborat bo'ladi. Bu birliklar, albatta, matn hosil qilishda ishtirok etadi va uni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Boshlang'ich sinf ta'limida matnning tasvir, rivoya va muhokama kabi bayon usullaridan ko'proq foydalanadi. Aslida esa matn (arabcha–yelka) nutqning yozuvdagi ifodasini bildiradi. Yozuvda yoki bosma holda shakllantirilgan mualliflik asari yoki hujjat, bosma nashrning rasm, chizma va izohlarsiz asosiy qismiga nisbatan ushbu tushuncha qo'llanadi. Shunday ekan, avvalo, boshlang'ich sinf o'qish kitoblarida nashr etilgan barcha turdagi ijod namunalari, adabiy-badiiy asarlar matn deb yuritilishi mumkinmi, degan fikr ham paydo bo'ladi. Ularning janri, uslubiga qarab tafovutlash mumkin bo'ladi. Aytaylik, uslubiga ko'ra– badiiy, ilmiy, publitsistik matn; janriga ko'ra hikoya, qissa, ertak matni kabi. Biroq, shunisi diqqatga sazovorki, boshlang'ich sinf o'qish kitoblarining istiqbol yillarida nashr etilayotgan yangi avlodi adabiy, janriy istilohlarga e'tibor qaratmoqda. Ya'ni, har bir sinf o'qish kitobida matnlar va janrlarni ta'kidlab ko'rsatish an'anaga aylanmoqda. Masalan, 2-sinf o'qish kitobida shunday qoida namunasi berilgan: "Maqol nima?"–maqollar xalq o'g'zaki ijodiga kiradi. Odamlar hayotda ko'rgan-kechirganlari asosida maqollarni yaratadilar. Maqollar kichik hajmda bo'lib, pand-nasihat mazmunini ifodalaydi.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, matn istilohi boshlang'ich sinf o'qish kitoblaridagi ilmiy-ommabop ijod namunalariga nisbatan keng qo'llanmoqda. Shu sababli ifoda usuliga ko'ra ularning quyidagi ko'rinishlari qayd etilgan;

1. Publitsistik matn ko'proq matbuotga xos bo'lib, u xabar, maqola, taqriz, intervyu, reportaj kabilarda namoyon bo'ladi. Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarni publitsistik matnlar yaratishga o'rgatish uchun avvalo ularning bu usulning til xususiyatlari ustida ishlashiga to'g'ri keladi. Publitsistik matnning tili pishiq, aniq, ifodali, ravon, ixcham, jonli bo'lib, u nutqning jangovarligi, ta'sirchanligi, o'qimishlilik va ommabopligini ta'minlaydi.

2. Ilmiy-ommabop matnlarda esa ayrim murakkab tushunchalarga aniqlik kiritiladi va ular ko'pchilikning tushunishiga moslashtirilgan holda beriladi. Unda tasvir unsurlaridan ham foydalaniladi.

3. Rasmiy matnlar ona tili o'qitish jarayonida ancha salmoqli o'rin egallaydi. O'quvchilar hukumat qarorlari, buyruqlar, shartnomalar, rasmiy e'lonlar, ayniqsa, rasmiy ish qog'ozlari; ariza, tarjimai hol, ishonch qog'oz, tilxat, telegramma, ma'lumotnoma, tavsifnoma, qaror, hisobot, xat, e'lon kabilar bilan ish ko'rish jarayonida nutqning bu ko'rinishini egallab boradilar.

Anglashiladiki, matn tushunchasi bu o'rinda boshlang'ich sinf darsliklaridagi ifodasiga nisbatan tasnif qilingan. Demak, tushunchaning ikki xil ma'nosi mavjud: keng ma'noda umuman, har qanday ko'rinishdagi, hajmdagi nutqning, adabiy-badiiy asarning yozma ifodasi matn sanalsa, tor ma'noda, boshlang'ich sinf darsliklarida nashr etilgan ilmiy-ommabop usulda, mavzuda yozilgan muallifi aniq va aniq bo'lmagan nutqiy birliklar yoxud, ijod namunalaridir.

Xulosa qilish mumkinki, ilmiy-ommabop maqolaning o'zi ham avvalo, matn hisoblanadi. Ammo, u janr sifatida maqoladir. Shu bilan birga, 1- sinf o'qish savodxonligi kitobida ilmiy-ommabop mavzudagi 10-15 misrali matnlar berilgan. Ularni ilmiy-ommabop maqola deyishdan ko'ra matn deb aytish ma'qul. Negaki, bunday matnlarda maqolaga xos mushohada, mulohaza yetakchi emas. Ta'kidlash joizki, ilmiy-ommabop maqolalarni o'rganishda pedagogik texnologiyaning barcha interfaol usullaridan keng foydalanish mumkin. Faqat bunda ijtimoiy real voqelik, ijtimoiy hayotdagi hozirjavoblik hissi ustunligiga ko'ra, ma'lumotlar yangilanib, almashtirib borilishini e'tibordan soqit qilmaslik zarur.

KOMPETENTSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARNI O'ZINI-O'ZI TARBIYALASH

Oqbo 'taev Jamshid Yo 'ldoshevich

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

Mazkur maqolada kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalashda o'z-o'zini kuzatish, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'ziga hisob berish, o'z faoliyati natijalarini tahlil etish, atrofdegilarni o'ziga munosabatini o'rganish, o'z ichki ehtiyojlarini jilovlay olishi masalalari atroficha tahlil qilingan. Shuningdek maqolada o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari, e'tiqodlari, mayllari, irodasi, intilishlari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga e'tiqodi, inson huquqlarini hurmat qilish va tan olish, vatanga sadoqat va uning ravnaqi uchun sidqidildan xizmat qilish ruhiyatini namoyon etishlarida kompetentsiyaviy yondashuv zarurligi e'tirof etib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kompetentsiyaviy yondashuv, o'smir, o'quvchi, pedagog, o'qituvchi, ta'lim, tarbiya, milliy, umuminsoniy qadriyatlar, ma'naviy rivojlanish, ijtimoiy-pedagogik zaruriyat, intellektual, jismoniy, axloqiy, xuquqiy.

САМООБРАЗОВАНИЕ УЧЕНИКОВ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОГО ПОДХОДА

Акботаев Джамишид Юлдошевич

*Преподаватель кафедры «Педагогики и психологии» Узбекского государственного университе-
та мировых языков*

*В данной статье на основе компетентностного подхода, самонаблюдения, самоконтроля, ответственности за себя, результатов своей деятельности рассматриваются в процессе самообразова-
вания студентов анализ, изучение отношения окружающих людей к себе. , подробно анализируются
вопросы умения контролировать свои внутренние потребности. Также в статье необходима необ-
ходимость грамотного подхода в проявлении у студентов личных интересов, убеждений, склонно-
стей, воли, стремлений, веры в национальные и общечеловеческие ценности, уважения и признания
прав человека, верности Родине и дух искреннего служения его развитию был отвергнут.*

*Ключевые слова: компетентностный подход, подросток, студент, педагог, учитель, образова-
ние, воспитание, национальные, общечеловеческие ценности, духовное развитие, социально-педаго-
гическая необходимость, интеллектуальная, физическая, моральная, правовая.*

SELF-EDUCATION OF STUDENTS BASED ON A COMPETENT APPROACH

Akbotaev Jamshid Yuldoshevich,

Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology, Uzbek State University of World Languages

*In this article, on the basis of a competency-based approach, self-observation, self-control, responsibility
for oneself, the results of one's activities, analysis and study of the attitude of surrounding people towards
oneself are considered in the process of students' self-education. , the issues of the ability to control
one's internal needs are analyzed in detail. The article also requires the need for a competent approach
in demonstrating students' personal interests, beliefs, inclinations, will, aspirations, faith in national and
universal values, respect and recognition of human rights, loyalty to the Motherland and the spirit of sincere
service to its development was rejected.*

*Key words: competence-based approach, teenager, student, educator, teacher, education, upbringing,
national, universal values, spiritual development, social and pedagogical necessity, intellectual, physical,
moral, legal.*

*Zamonaviy talablarni hisobga olgan holda kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni o'zini—
o'zi tarbiyalash mexanizmlarni takomillashtirish ta'lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga
tayanib [2] o'quvchilarni ma'naviy rivojlanish darajasi, o'z-o'zini anglashi hamda maqsadlari, qiziqishlari va
intilishlarini jamiyat manfaatlariga moslashtira olishi alohida ahamiyatga ega. O'smir yoshidagi o'quvchilarni
o'zini-o'zi tarbiyalash jarayoni ijtimoiy-pedagogik xarakterga ega bo'lgan faoliyatdir. Uning mazmunini
jamiyat a'zolari tomonidan tan olingan axloqiy, huquqiy me'yorlar belgilaydi.*

*Shuning uchun davr talabidan kelib chiqib, ta'lim-tarbiya jarayonida yangicha, mustaqil fikrlovchi,
iymon e'tiqodi, mafkuraviy immuniteti mustahkam, milliy tafakkur va dunyoqarashga ega bo'lgan barkamol
avlodni shakllantirish uchun jamiyatda qabul qilingan axloqiy, xuquqiy me'yorlar o'smirlar ongida singrilishi
maksadga muvofiq. Chunki aynan, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi o'zini nazariy, intellektual, jismoniy,
axloqiy, xuquqiy bir so'z bilan aytganda kompetentsiyaviy jihatdan takomillashtirish boradi.*

Bilamizki, har bir shaxsning jamiyat maqsad va manfaatlariga mos keluvchi intilishlari uning ma'naviy dunyosi, nuqtai nazarlari va shu asosda shakllangan ideali orqali tartibga solinadi. O'smirlarda roksak axloqiy ideallarni shakllantirish bugungi kunda ma'naviy ehtiyojga aylandi. Chunki bugungi modernizatsiya sharoitida ayrim o'quvchi-yoshlarda roksak maqsadlarning shakllanmaganligi, o'zini o'zi o'qishga safarbar qilish, iroda, matonat, tirishqoqlik, harakat fazilatlarini etarli rivojlanmaganligi ko'zga tashlanmoqda. [2]

Ijtimoiy-axloqiy faol, hayot talablari asosida o'z ehtiyoji uchun erkin qaror qabul qila oladigan yoshlarni tarbiyalash zarurati o'quvchilarda o'zini-o'zi tarbiyalash darajasini tarkib toptirish ehtiyojini vujudga keltirdi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilar ongining rivojlanishi, o'zligini anglashi, umumiy ijtimoiy va axloqiy qoidalarni o'zlashtirishning ichki ehtiyojga aylanishiga olib keladi. O'quvchi faoliyatini nazorat qilish va demokratik tarzda baholash, uning insoniy sha'ni, shaxsiy g'ururi asosida odob-ahloq normalarini tartibga solish vositalari va metodlarini tanlash ijtimoiy-pedagogik zaruriyatga aylanmoqda.

Ijtimoiy-pedagogik kuzatishlar va mavjud tajribalar shundan dalolat beradiki, insonning ma'naviy dunyosi demokratik va o'z-o'zini boshqarish vositalaridan biridir. Bunda har bir shaxs o'z xulq-atvorini ichki mayllar va axloqiy me'yorlar yordamida tartibga soladi. Chunki shaxsning amaliy faoliyatida mayllar uning xulq-atvorini belgilovchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Shaxsning o'zini tushunishi, o'z faoliyatiga ongli yondashishi esa unda o'zini-o'zi tarbiyalash istagini kuchaytiradi. Bu jarayonda o'zini-o'zi tarbiyalash o'z xulq-atvoriga baho berish mezoniga aylanadi. Insonning hayotiy maqsadlari uning ichki dunyosi va jamiyat talablariga mos kelishini tahlil qilish va umumlashtirish pedagogikaning muhim nazariy masalalaridan biridir.

Demak, o'smirlik davrida o'quvchilarni o'zi yashayotgan jamiyat, xalq manfaatlariga yo'lida fidoiylilik ko'rsatish ruhida tarbiyalash, uning ideali jamiyat va ijtimoiy taraqqiyot talablariga mos kelishi shaxsiy hamda ijtimoiy ideallarning mos kelishini ta'minlaydi. Jamiyat va xalq hayotining demokratik tamoyillar asosida rivojlanishi jarayonida yoshlarni o'zini-o'zi tarbiyalash ko'nikmasini shakllantirish maktabda amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlarning mohiyati va yo'nalishini belgilashi lozim. Bu masalani shaxs ichki dunyosining hayotiy ideallarga mos kelishi nuqtai nazaridan qaragan holda dialektik aloqadorlikda o'rganish maqsadga muvofiqdir. O'quvchilarning ideallarini ijtimoiy taraqqiyot talablari asosida shakllantirish, ularning ma'naviy dunyosiga yangicha yondashishni taqozo etadi.

Bunday yangicha yondashuv usullaridan biri - ularda o'zini-o'zi tarbiyalash ehtiyojlari va ko'nikmalarini tarkib toptirishdan iborat. O'zini-o'zi tarbiyalash shaxs ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib, o'smir o'z hayotini murakkab vaziyatlarda ham tartibga solishi, boshqara olishi, ijtimoiy voqelikka nisbatan aniq munosabatini belgilab olishiga xizmat qiladi. Demak, yangicha pedagogik tafakkur, kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Chunki ular bugungi kunda zamon bilan hamnafas, dunyoqarashi teran holda, jamiyatda yashash va faoliyat ko'rsatishga tayyor bo'lishlari lozim. O'quvchilar jamiyatdagi voqea-hodisalar, o'zgarishlarga o'z munosabatlarini bildirishlari nahoyatda zarur.

Chunki bugungi kunda jamiyatdagi iqtisodiy-siyosiy o'zgarishlar, iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlari har bir shaxsga o'zini-o'zi tarbiyalashi uchun keng ko'lamli ijtimoiy-pedagogik maydonni vujudga keltirish imkonini bermoqda. O'quvchilar o'zlarida qayday sifatlarni tarbiyalashlari, mavjud ijtimoiy munosabatlar tizimida o'z o'rinlarini belgilashlari, qanday hayotiy maqsadni o'z oldlariga qo'yishlari birinchi navbatda ularning o'zlarini anglash darajalariga bog'liq. O'quvchi xuddi mana shu asosda o'zini o'z axloqi va ma'naviyatini takomillashtirishga kirishadi. Chunki shaxsga ta'sir ko'rsatishning tashqi vositalari bir qadar cheklangan imkoniyatlarga egadir.

O'quvchining hatti-harakati, axloqi va qarashlarini tizimlashtirish uchun pedagogik ta'sir vositalari bilan bir qatorda, uning o'z ichki imkoniyatlaridan birinchi navbatda o'zi-o'zi tarbiyalash imkoniyatidan unumli foydalanish kerak. Buning uchun esa o'quvchining ichki imkoniyatlari bilan pedagogik imkoniyatlar bir qadar o'zaro mos kelishi lozim. Bunda birinchi navbatda inson vujudining biologik hamda ijtimoiy ta'sirlarga moslashish xususiyatidan kelib chiqiladi. O'quvchining hatti-harakatini faqat buyruq bilan boshqarish, uning erkinlik, o'rganayotgan hodisalarga ijodiy yondashish, murakkab vaziyatlarda to'g'ri yo'l topish, doimiy izlanish kabi imkoniyatlarini cheklab qo'yadi.

O'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalashning muhim shartlaridan biri ularda mustaqil, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining namoyon bo'lishidir. SHuning uchun ham ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish uchun ularni mustaqil, tanqidiy fikrlashga o'rgatish ham muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy kuzatishlarimiz davomida o'smir yoshidagi o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash jarayoni ularga ijobiy sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladi degan xulosaga keldik. Mazkur xulosaga tayanib kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish, "Integrativ hamkorlik" asosida o'smirlarni o'zini-o'zi tarbiyalash jarayonini takomillashtirishning tizimli-funksional modelini yaratish vazifasini qo'ydik.

Kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash ta'lim oluvchining keyingi

faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatishi ko'plab tadqiqotlarda asoslab berilgan.

O'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini belgilovchi axloq mezonlari mavjud bo'lib, u pedagog olimlar tomonidan turlicha talqin etiladi. Jumladan, V.A.Suxomlinskiyning o'smir o'g'il bolalarda uch narsani; «yigitlik burchi, yigitlik mas'uliyati hamda yigitlik nomusi»ni tarkib toptirish zarurligini e'tirof etishi bejiz emas. Haqiqatan ham o'smir o'g'il bolalar ongida burch, mas'uliyat va or-nomus tushunchalarini tarkib toptirish o'zini-o'zi tarbiyalash debochasi bo'lgan yaxshi o'g'il, kelajakda g'amxo'r ota ishonchli do'st, haqiqiy vatanparvar fuqaroni tarbiyalash demakdir.

O'quvchilarning o'zini-o'zi tarbiyalash sohasidagi manbalarni tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatdiki, bu muammoning turli qirralari tadqiqotchilarning diqqatini o'ziga jalb qilmoqda. Bir qator psixolog olimlar ilmiy tadqiqot ishlarini o'rganib chiqqanimizda, o'smirlik davrida bolalarda "krizis", "o'tish", "o'smir yoshi inqirozi" boshlanishi ularning organizmidagi anatomik-fiziologik o'zgarishlar bilan bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan. [11]

F.A.Akramova tadqiqotlari tahliliga asoslanib aytishimiz mumkinki, o'smir o'zi-o'zi tarbiyalash uchun, avvalo o'zini atroflicha chuqur o'rganish, o'z ishidagi iutuq va kamchiliklarni ko'ra olish lozim. O'smirlarda o'zini-o'zi tarbiyalashga xizmat qiluvchi muhim mezon (belgi, xususiyat) ularni ma'lum bir jamoaga birlashtirishdan iboratdir. [3]

E.U.Shermanov tomonidan o'smirlarda islohotlarga daxldorlik fazilatlarini shakllantirish [10] masalalariga alohida urg'u berib o'tilgan. Shuningdek olim o'z tadqiqotlarida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalashda mezonlariga alohida to'xtalib o'tib, unda shaxsning ichki his -tuyg'ulari o'zini-o'zi boshqarish jarayonlarni tashkil etadi degan fikr ilgari surilgan.

Biz esa, E.U.Shermanov fikrlariga tayangan holda, kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishga ta'sir ko'rsatadigan indikatorlarni o'rganib chiqib, ularni quyidagi mazmunda tasnif etdik:

- o'z-o'zini kuzatish;
- o'z-o'zini nazorat qilish;
- o'z-o'ziga hisob berish;
- o'z faoliyati natijalarini tahlil etish;
- atrofdagilarni o'ziga munosabatini o'rganish;
- o'z ichki ehtiyojlarini jilovlay olish;

Shuningdek:

- o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari, e'tiqodlari, mayllari, irodasi intilishlari;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarga e'tiqod, inson huquqlarini hurmat qilish va tan olish, vatanga sadoqat va uning ravnaqi uchun sidqidildan xizmat qilish ruhiyatini namoyon etish; [10]

S.B.Sanaeva ilmiy izlanishlarida tarbiya jarayonining o'ziga xosligi tarbiyaviy imkoniyatiga ko'ra yangi tarbiya sub'ektlarini iuzaga keltirish bilan bog'liq ekanligini ko'rsatib o'tgan. Unda: talaba – fuqaro – shaxs hamda professor-o'qituvchi – professional, tarbiyachi, fuqaro-shaxs; talabalar jamoasi; professor-o'qituvchilar jamoasi; talabalar, professor-o'qituvchilar, jamoatchilik vakillari birlashmalarima'suliyati ko'rsatib o'tilgan. Shunga ko'ra biz olib borgan izlanish va tajribalar ijtimoiylashuv jarayonida o'smirlarni o'z xulq va faoliyatini ongli nazorat qilishda yangi tarbiya sub'ektlarini ta'sir o'tkazmoqda. Ushbu holatlar o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalashda etarli malakasi yo'qligi bilan izohlanadi. [9].

O.Musurmanovanning fikricha o'smir yoshidagi o'quvchilarning kamol topishida katta ahamiyatga ega bo'lgan tarbiya kategoriyalaridan biri o'zini-o'zi tarbiyalash hisoblanadi. Keng ma'noda bu kategoriyaga tarbiyaning o'ziga xos usuli deb qarash mumkin. O'zini-o'zi tarbiyalash shaxs ichki imkoniyatlarini ishlatib, o'z tashabbusi bilan ajdodlar tajribasini o'rganish jarayoni hamdir. O'smir yoshidagi o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalashga erishishda ijtimoiy muhit: makromuhit-insoniyatni o'rab turgan ijtimoiy, moddiy va ma'naviy shart-sharoitlar; mikromuhit-bevosita insonni qurshab olgan oila, mahalla, mehnat jamoasi, o'quv guruhlari kabi tor doiradagi muhit; yoshlar faol kommunikatsiyaga kirishadigan oila a'zolari, turli toifa shaxslar va guruhlarning ijtimoiylashib borishi; o'quvchi-yoshlarning ijtimoiy tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi sub'ektlarning (ota-onalar, o'qituvchilar, fuqarolik jamiyati institutlari mutaxassis xodimlari, keng jamoatchilik, tarbiyalanuvchilarning) ijtimoiy-siyosiy ma'lumotlilik darajasi; ijtimoiy tarbiyaga oid ilmiy-nazariy, metodologik, ommabop, ijtimoiy-siyosiy manbalarning hammabop va ommabopligi muhim ahamiyat kasb etadi. [8].

Biz esa olimaning fikrlarini mantiqiy davom ettirib kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishda: ijtimoiy-siyosiy faollikni shakllantirish; zamonaviy keng ilmiy dunyoqarash va tolerantlikni rivojlantirish; yoshlarda mafkuraviy immunitet va milliy o'zlikni anglashni shakllantirish; fuqarolik pozitsiyasini namoyon etish kabi to'rtta ustuvor yo'nalishlarni tarbiyalash masalalariga ahamiyat qaratish lozimligini qayd etib o'tmoqchimiz.

Amalga oshirilgan tadqiqotlarga asoslangan holda shuni ta'kidlash mumkinki, o'quvchilarni o'zini-

o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish jarayonining harakatlantiruvchi kuchi ijtimoiy-pedagogik talablar hamda ularning ichki ehtiyojlaridir. Alohida e'tirof etib o'tish joizki, o'smirlik davrida ularning yoshiga xos bo'lgan ichki pozitsiyaning paydo bo'lishi, irodaviy sifatlarning namoyon bo'lishi, faollanuvchan ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, axborot oqimining oshishi, jamiyat taraqqiyotining tezlashuvi, jamiyatdagi turli oqimlar jumladan: terrorizm, axborot hujumlari, narko biznes, spid xavfining kuchayishi va ommaviy madaniyat girdobiga tushib qolmasliklari uchun o'quvchilarda o'z nuqtai nazarlari, hayotiy tajribalari va yosh xususiyatlari bilan bog'liq holda mafkuraviy immunitet hosil qilish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Fikrimizcha, o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish uchun pedagoglar oldida Uzluksiz ma'naviy tarbiya kontseptsiyasida ko'rsatib o'tilgan bir qator vazifalar:

- tashkiliy (muvaqqiyatga erishishga intilish motivining shaxs ustuvor xususiyati sifatida mustahkamlanishi; -bolaning o'z xulq va faoliyatini ongli nazorat qilishini kuchaytirish; -o'zining va atrofdagilarning xulqi, xatti-harakatlariga munosabat bildirish, mehnatsevarlikka o'rgatish; -kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishga ijtimoiy motivlarning paydo bo'lishi; -bilimlarning kengayishi, chuqurlashuvi, ma'naviy-axloqiy ko'nikma va malakalarning rivojlanishi; -o'z xalqining va boshqa xalqlarning an'analari, qadriyatlariga qiziqishning namoyon bo'lishi;);
- tarbiyaviy (ijtimoiylashuv jarayonida talab etiladigan yoshiga mos shaxsiy fazilatlarni shakllantirish; xavfsiz hayot ko'nikmalarini mustahkamlash; kasblar to'g'risida tasavvurlarni kengaytirish, kasbga va mehnatga qiziqtirish; vijdonan mehnat qilish ko'nikmalarini o'rgatish, mehnatning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatini ko'rsatish; muvaqqiyatga erishish motivlarini kuchaytirish; o'zini-o'zi baholashga o'rgatish; faoliyatda o'zini ko'rsatishga intilishni rag'batlantirish; tengdoshlari bilan ma'naviy-axloqiy munosabatlar tajribasini boyitish; milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganish.);
- stimullashtirish (ijtimoiy faollik, bilishga intilish va o'zini namoyon qilish motivlarining rivojlanishi; faoliyat va muloqot mazmunini belgilovchi shaxsiy qadriyatlar tizimining shakllanishi; shaxslararo munosabatlarning differentsiallashtirish, referent guruhlarning paydo bo'lishi; fuqarolik pozitsiyasi, o'zi va atrofdagilarga hamda jamiyatga munosabat asoslarining shakllanishi; milliy qadriyatlar, an'analarga hurmatning namoyon bo'lishi; o'zini-o'zi tarbiyalash va shaxsiy sifatlarning rivojlanishi; o'z muammolarini o'zi mustaqil hal qilishga intilish; xavfsiz hayot madaniyati bo'yicha bilim va ko'nikmalarining namoyon bo'lishi; axloqiy, siyosiy dunyoqarash va diniy e'tiqodning shakllanishi; pozitiv ijtimoiy mo'ljallarning oydinlashuvi va ularga erishish yo'lidagi intilishlar; ma'naviy-axloqiy printsiplarning qat'iylashuvi; ichki his-tuyg'ularga e'tiborning oshishi, emotsional munosabatlarning tanlov asosida namoyon bo'lishi; mustaqil hayot uchun zarur ijtimoiy kompetentsiya va fazilatlarning odatlarga aylanishi) ijrosini ta'minlash kompetentsiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirishda poydevor bo'lib hisoblanadi [2].

Izchillik qoidalariga amal qilgan holda biz o'quvchilarni o'zini-o'zi tarbiyalash jarayoni tashqi omillar, ijtimoiy munosabatlar, tarbiya va atrofdagi jamoalarning, hamda ichki omillar – oila, o'z tengdoshlari orasidagi munosabatlar ta'siri natijasida amalga oshadi degan xulosaga keldik.

Shundan kelib chiqib o'smir yoshidagi o'quvchilarning o'zini anglashi va o'z faoliyati mohiyatini tushunishi avvalo o'zining, qolaversa sinfdosh do'stlarining ma'naviy kamolotiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Alohida qayd etish lozimki, insoniyat tomonidan yaratilgan ijtimoiy tajriba asosida jamiyat maqsad va manfaatlariga mos keluvchi o'smirlar ma'naviy dunyosi, nuqtai nazarlari va shu asosda shakllangan ideali orqali o'zini-o'zini tarbiyalash jarayonini takomillashtirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Bilamizki, inson hayotida o'zini-o'zi tarbiyalash katta ahamiyatga ega. Bir qator pedagog olimlarimiz tomonidan umumta'lim maktabi o'quvchilarining mustaqil fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslari, umumta'lim maktabi va oila hamkorligi asosida o'quvchilarda tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish, o'smir yoshidagi bolalarda har xil jismoniy sifatlarning rivojlanishi geteroxron tarzda sodir bo'lishi, o'smir yakkakurashchilarning kompleks tayyorgarligida harakatli o'yinlarni qo'llash metodikasi, o'smirlarni mustaqil hayotga tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritib berilgan. Biroq olimlar tomonidan o'quvchilarda o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish mohiyati va amalga oshirish yo'llari hali etarlicha o'rganilmagan. [7].

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda o'zini-o'zi tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish axloqiy, jismoniy hamda ijtimoiy takomillashuviga intilishlarining kuchayishi bilan izohlanadi. Shaxs shakllanishida intellektual, irodaviy, axloqiy o'zini-o'zi tartibga solish, o'z xatti-harakati maqsad va ideallari, shaxsiy sifatlarini o'zgartirishi asta-sekin barqaror maylga aylanadi. O'quvchilar o'zlarining shaxsiy sifatlarini anglab, ularni kuzatish, tahlil qilish va tasniflashga odatlanadilar. Buning natijasida o'quvchilar o'zini-o'zi baholashga yo'naltirilgan shaxsiy dasturlarini ishlab chiqadilar. Bir so'z bilan aytganda o'quvchilarda o'zini-o'zi tarbiyalash orqali: xotirjamlik, so'zda ishonch va to'g'rilik, xatti-harakatga mulohaza bilan yondoshish, qat'iylilik, o'zi xaqida sababsiz biror og'iz gapirmaslik, lozim narsalardangina foydalanish, har kuni kechasi o'ziga o'zi hisobot berish, biror marotaba maqtanmaslik kabi sifat va fazilatlarga ega o'quvchi - yoshlarni

tarbiyalash ta'lim jarayonida o'zining tizimli echimini topishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar 2022 yildagi PF-60-sonli "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan YAngi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. <https://lex.uz/docs/5841063>

2.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.12.2019 y. "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konseptsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi №1059-sonli Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. (www.lex.uz)

3.Artikova M.B Umumta'lim maktabi va oila hamkorligi asosida o'quvchilarda tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha fan doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun diss. Andijon 2020

4.Tajibaev S.S. O'smir yakkakurashchilarning kompleks tayyorgarligida harakatli o'yinlarni qo'llash metodikasini ilmiy-pedagogik asoslash. Pedagogika fanlari bo'yicha fan doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun diss. CHirchiq 2019

5.Nagmetova N.N. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'smirlarni mustaqil hayotga tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish (Qoraqalpog'iston Respublikasi maktablarining o'smir o'g'il bolalari misolida) Nukus 2018

6.Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 4 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 DOI: 10.24412/2181-1385-2022-4-372-379 SJIF: 5,7 | UIF: 6,1 377 April, 2022 https://t.me/ares_uz Multidisciplinary Scientific Journal

7.Xodjaev B. X. Umumta'lim maktabi o'quvchilarining mustaqil fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslari Ped. fan. nom. diss. – Toshkent, 2009. – 51 b.

8.Hakimov X.N. Umumta'lim maktablarida jismoniy va ma'naviy-tarbiya integratsiyalashuvining pedagogik shart-sharoitlari. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun diss. Camarqand 2020

9.Sanaeva S. B kompetentsiyaviy yondashuv asosida bo'lajak pedagoglarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) olish uchun yozilgan dissertatsiya. Navoiy 2020

10.Shermanov E.U. O'smirlarda islohotlarga daxldorlik fazilatlarini shakllantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun diss. Toshkent 2020

11.http://med.uz/salomatlik/uz/healthyEating/detail.php?ELEMENT_ID=57878

ТРИЗ-ТЕХНОЛОГИИ-КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Очилова Фарида Кудратовна,

Наманганский государственный университет, преподаватель кафедры «МПОННО»

Аннотация: Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме целенаправленного формирования интеллектуально-творческих способностей учеников. Основное внимание в статье акцентируется на передовых педагогических технологиях ТРИЗ (теории решения изобретательских задач). ТРИЗ-технологии активизируют способность оценивать, сравнивать, строить гипотезы, анализировать и классифицировать полученный материал. В заключении раскрывается необходимость изучать и учитывать наследие прошлого и воплощать ценные идеи методов ТРИЗ в практике обучения, развития детей в свете современных требований.

Ключевые понятия: ТРИЗ-технология, технологии обучения, рефлексия.

Введение. Представьте себе, что ваш ребёнок разгадывает половину фокусов Ури Геллера с первого просмотра; воспринимает физику, химию, биологию не как «нагрузку», а как увлекательные приключения мысли, позволяющие лучше понимать мир; одинаково уважительно относится к гуманитарному и техническому творчеству; настроен на творческую жизнь...

И не только ваш ребёнок, но и его друзья. В идеале – новое поколение. Вам нравится такая перспектива?

Есть хорошая новость – она достижима.

И есть проблема: чтобы её достигнуть, нужно в корне, решительно менять систему образования.

Почему? Традиционная система обучения детей убивает внутреннюю мотивацию, естественную любознательность. Познавательный инстинкт, присущий уже высшим млекопитающим и получивший особое развитие в человеке, заменяется внешней оценкой.

Давайте сойдёмся вот на чём: управление развитием человека – это прежде всего управление его мотивацией.

Можно силой заставить человека развиваться? Можно – как можно заставить раба работать под страхом плётки. Вот только эффективность такого развития будет крайне низкой.

За примерами далеко ходить не надо – вы их найдёте в современной массовой школе. Есть важная для понимания мотивации особенность: – чем сложнее труд, тем менее эффективны внешние стимулы. А сильные стимулы (физическое воздействие, например), вообще не работают на результат.

Кстати, это хорошо знают дрессировщики. Если нужно быстро научить простейшему навыку – можно использовать плётку. Если нужно научить животное сложному навыку – приходится обходиться без плёток и даже без сильных поощрений.

Мир становится всё сложнее. Требуемые для успешной жизни человека навыки тоже становятся всё сложнее. И внешние стимулы действуют всё хуже.

Понятие ТРИЗ было введено советским изобретателем Г. С. Альтшуллером в середине XX века. В это время развитие ТРИЗ как науки не осуществлялось, так как публикация статей и научный метод еще не использовались. Поэтому известия о ТРИЗ распространялись при помощи активной общественной деятельности: публикация книг, учебные лекции и семинары. Генрих Альтшуллер лично проводил все лекционные, а также экспериментальные и практические занятия. Использование ТРИЗ-технологии в педагогике привело к становлению образованию новой технологии обучения, нацеленной на развитие и саморазвитие личности в процессе образования. Одной из особенностей нашего интеллекта является обобщенное познавательное умение конструировать, сопоставлять и решать задачи. Но зачастую учебные задачи не связаны с задачами, которые возникают в реальной жизни. Проблема различия этих задач может быть решена внедрением в учебный процесс творческих, изобретательских задач.

Для ведения разговора о ТРИЗ-педагогике, ее роли и месте, необходимо определиться с основными педагогическими категориями и поставить связанные с ними вопросы.

Педагогика - это наука о воспитании. Может ли предложить ТРИЗ-педагогика новые теоретические взгляды на воспитание и обучение, новые принципы для их осуществления? Имеются ли соответствующие исследования?

Содержание образования - система знаний, умений и навыков, приобретаемых в процессе обучения. Внесла ли ТРИЗ-педагогика новые знания и умения, не имеющиеся ранее в учебных программах? Какие именно?

Технологии обучения - способы организации учебного процесса. Есть ли отличия в организации учебного процесса в ТРИЗ-педагогике и других педагогических направлениях? Имеются ли в

ТРИЗ-педагогике новые технологии, формы и методы обучения? В чем их отличия и преимущества?

Средства обучения - предметы и материалы, которые используются как источники получения знаний. Разработаны ли ТРИЗ-педагогикой новые средства обучения? Как и для чего они применяются?

Чему и как нужно учить детей в современном мире?

• Почему ТРИЗ – теория решения изобретательских задач – может стать основанием новой педагогики?

• Как обучать ребёнка, чтобы он был успешен, востребован?

В. А. Сухомлинский писал: «Учение не должно сводиться к непрерывному накоплению знаний, к тренировке памяти... хочется, чтобы дети были первооткрывателями и творцами в этом мире».

Психологами было отмечено, когда взрослый пытается учить ребенка только своими способами и методами, результаты оказываются не такими успешными, какими могли бы быть, так как подобное обучение часто дает ребенку формальные знания, т.е. готовую идею над которой не нужно думать, рождает в нем недоверие к собственному опыту, делает его пассивным. На активность же ребенка влияет только то знание, которое им присвоено и связано с открытием, сделанным им самим.

Педагог не должен рассказывать истину, он должен учить ее находить. Ребенок задал вопрос. Вы спрашиваете, что он сам об этом думает. Приглашаете порассуждать и наводящими вопросами приводите к тому, что он сам находит ответ. А если ребенок не задает вопроса, то надо дать ему определенные задания, вопросы, поставить его в ситуацию, чтобы он повторил исторический путь познания и преобразования вещества, предмета или объекта.

Для активизации интеллектуально-творческой деятельности учащихся, повышения их мотивации к учению можно использовать элементы технологии ТРИЗ.

Сущность ТРИЗ-педагогики заключается в том, что она предлагает алгоритмические методы формирования осознанного, управляемого, целенаправленного и эффективного процесса мыслительной деятельности, то есть работает на повышение культуры мышления, тем самым активизируя познавательную деятельность, повышая мотивацию к учению.

Преимущества ТРИЗ заключаются в доступности и посильности, в возможности использования в любой системе обучения. ТРИЗ является инструментом для развития системного творческого мышления, фантазии, воображения, позволяет использование изученных алгоритмов в последующей работе, в иных жизненных ситуациях.

Использование данной технологии на уроках в начальной школе позволяет решать воспитательные, образовательные и развивающие цели образования.

Обучение детей путями и приёмами ТРИЗ-технологии способствует воспитанию нравственности, так как каждая идея фундаментализируется на нравственность и возможность воплощения в быту. Уроки с использованием приёмов и методик ТРИЗ-технологии несут в себе большой воспитательный потенциал, так как ведётся анализ любой ситуации, учёт противоречий, поиск оптимального решения.

Самая главная цель, которую ставит перед собой ТРИЗ-педагог-формирование у детей критического мышления, т.е. воспитание творческой личности подготовленной к стабильному решению нестандартных задач в различных областях деятельности.

Педагогическое кредо «тризовцев»-каждый ребёнок изначально талантлив и даже гениален, но его надо научить ориентироваться в современном мире, чтобы при минимум затрат достигать максимального эффекта. Необходимо учить учеников анализировать конкретную ситуацию и находить оригинальные пути её разрешения. Обучение проводится с помощью занятий, игр, сказок, различных тестов.

Девиз тризовцев - «Можно говорить всё». И дети говорят, придумывают. Выслушивать нужно каждого желающего. Пусть учатся возражать учителю и друг другу, но аргументировано, предлагая что-то взамен или доказывая. Детям нужно давать только положительную оценку: «интересно», «необычно», «любопытно», «хорошо», «молодец».

Методики ТРИЗ - идеальные средства для проблемного, развивающего обучения. Они увлекательны и результативны. Умения и навыки не передаются от учителя к детям, а формируются в результате самостоятельной работы детей с информацией. Отличительная особенность данной технологии заключается в том, что учащийся усваивает обобщенные алгоритмы организации собственной творческой деятельности. В этом можно убедиться подробнее, изучив приёмы ТРИЗ. Хочется отметить их универсальность. Эти приёмы можно использовать практически на всех этапах работы на уроке при разборе любого литературного произведения. Многие из них можно применять на уроках окружающего мира, математики, русского языка. Рассмотрим примеры методов, которые успешно используются в педагогической практике на примере сказок А.С.Пушкина «Сказка о рыбаке и рыбке».

На этапе самоопределения деятельности (организационный этап) эффективно использовать при-

ёмы для формирования познавательных УУД: «Ассоциации», «Жокей и лошадь»!

Приём « Ассоциации».

Учащимся предлагается несколько слов-подсказок, на основании которых учащиеся формулируют тему урока.

-«Прослушайте названия нескольких произведений и определите жанр произведения и его автора, с которым будем работать на уроке: “О царе Салтане”, “О рыбаке и рыбке”, “У Лукоморья».

(Ответ: Сказки. А.С.Пушкин).

Приём « Жокей и лошадь».

Урок начинается с противоречивого факта, который трудно объяснить на основе имеющихся знаний. Например, в начале урока учитель раздаёт карточки с изображением героев с положительными качествами и предлагает найти по карточкам героев с противоположными- отрицательными качествами. Учащиеся устанавливают причинно-следственную связь между героями на карточках и отвечают на вопрос: «Что их объединяет?» (Ответ: герои сказки А.С.Пушкина).

Также, эффективно использовать на уроках читательской грамотности методы создания речевых творческих продуктов (лимерики, загадки, метафоры, творческие сочинения по картине).

Лимерики. Это короткие стихотворения, состоящие из пяти строк. Они пишутся в жанре нонсенса (нелепицы) и рифмуются таким образом: первые четыре строчки – парной рифмой, пятая строка является выводом и может не рифмоваться. Например:

Схема составления лимерика проста:

- 1 строчка - жил-был кто-то;
- 2 строчка - этот кто-то был похож на что-то (кого-то);
- 3 строчка - с кем-то наш кто-то дружил;
- 4 строчка - что-то наш кто-то натворил;
- 5 строчка - и вот, что из этого получилось.

ПРО БЕГЕМОТА

Жил-был добрый Бегемот,

В кастрюле он сварил компот.

Дружно пили всем болотом

Бегемотную компоту.

Вот такого повара Бегемота я знаю.

Составление загадок.

При составлении загадок используем модель.

Модели составления загадок могут быть разными:

- 1.Какой? Что такое же?
- 2.Что делает? Что делает так же?
- 3.На что похож? Чем отличается?

У объекта выделяется признак, отвечающий на вопрос «какой?», и делается подборка объектов, у которых данный признак ярко выражен. После заполнения таблицы вставляем между правыми и левыми столбцами «как» или «но не». Например:

Какая? Кто такая же?

Нарядная, но не барышня

Сверкающая, но не звезда

Привлекающая внимание, но не модница.

Ответ: новогодняя елка.

Обязательным условием создания развивающей среды на уроке является этап рефлексии.

Что же такое рефлексия?

Рефлексия – обязательная составляющая современного урока. При ее организации важно помнить, что рефлексия проводится не для учителя, не для завершения урока, а для ученика. Это своеобразный самоанализ, позволяющий понять достигнутый результат и оценить свою работу. Для того, чтобы ребенок захотел проанализировать свою деятельность на уроке, настроение, уровень знаний по теме, нужно его заинтересовать, то есть проводить рефлексию интересно.

Приём «Рюкзак»

Прием рефлексии изучения учебного материала. Данный прием чаще используется на уроках после изучения большого раздела. Цель этого приема: ученик должен понять и зафиксировать свои продвижения в учебе. Можно использовать картинку, которая переходит от одного ученика к другому. Каждый ученик говорит о том, что он кладет в этот рюкзак (приобретенные знания умения по данной теме). Например, «Я научилась хорошо определять падежи имен существительных в словосочетаниях» или «Я хорошо научилась различать родительный и винительный падежи».

Прием рефлексии изучения учебного материала. Данный прием чаще используется на уроках после изучения большого раздела. Цель этого приема: ученик должен понять и зафиксировать свои продвижения в учебе. Можно использовать картинку, которая переходит от одного ученика к другому. Каждый ученик говорит о том, что он кладет в этот рюкзак (приобретенные знания умения по данной теме).

Например, «Я научилась хорошо определять падежи имен существительных в словосочетаниях» или «Я хорошо научилась различать родительный и винительный падежи».

Заключение

Использование методики ТРИЗ организует мышление, делает его системным, учит находить и разрешать противоречия. Если общеобразовательная школа формирует конкретные предметные знания, то ТРИЗ-система развивает умение их использовать в любой сфере и ситуации. На этой основе достигается более глубокое усвоение фактических знаний, а главное - формируется стиль мышления, направленный не на приобретение готовых знаний, а на их самостоятельную генерацию; умение видеть, ставить и решать проблемные задачи в своей области деятельности; умение снимать закономерности, воспитание мировоззренческой установки восприятия жизни как динамического пространства открытых задач - что и требуется сегодня для подготовки к завтрашней жизни.

Список литературы:

1. Теория решения изобретательских задач. Учебное пособие
I уровня : учебно-методическое пособие / А.А. Гин, А.В. Кудрявцев,
В.Ю. Бубенцов, А. Серединский. – 3-е изд. – Томск : Изд-во Томского политехнического университета, 2017. – 64 с.
- Глазунова М.А. и др. Интегрированный курс на основе ТРИЗ-педагогики // Педагогика. – 2002. – № 6.
- Щербакова Т. Н. Развитие творческого мышления у учащихся с помощью технологии интеллект-карт // Муниципальное образование: инновации и эксперимент. – 2014. – № 3. – С. 45–61;
4. Башкирова Е. Н. Развитие познавательных способностей младших школьников с помощью интеллект-карт // Нач. шк. – 2018. – № 5. – С. 18–20.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ - ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКЕ

Оталиева Аделья Рахметовна

*Ўзбекского государственного университета физического воспитания и спорта. Соискатель
кафедры теории физического Нукусский филиал воспитания и гуманитарных наук*

Аннотация: В данной статье рассмотрены педагогические особенности обучения учащихся художественной гимнастике. Кроме того, изучены связи между характеристиками нервной системы и показателями, отражающими степень проявления координационных способностей, выявлена зависимость координационных способностей гимнасток 6-9 лет от индивидуально-психологических особенностей темпов развития, дана оценка эффективности тренировочного воздействия, направленного на развитие координационных способностей на основе применения индивидуально-психологического подхода с учетом индивидуально-психологических особенностей юных гимнастов. идет.

Ключевые слова: интеллект, гимнастика, психосоматика, одаренность, психофизиология темперамент, активность, оздоровление, одаренность, оптимизация, методика, наблюдение, беседа.

O'QUVCHILARNI BADIY GIMNASTIKAGA O'RGATISHNING PEDAGOGIK- XUSUSIYATLARI

Otaliyeva Adelya Raxmetovna

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali Jismoniy tarbiya nazariyasi
va gumanitar fanlar kafedrasida tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarni badiiy gimnastikaga o'rgatishning pedagogik xususiyatlari o'rganilgan. Bundan tashqari asab tizimining xususiyatlari bilan muvofiqlashtirish qobiliyatining namoyon bo'lish darajasini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqliklar o'rganilgan, 6-9 yoshli gimnastikachilarning koordinatsion qobiliyatlari rivojlanish sur'atlarining individual psixologik xususiyatlariga bog'liqligi aniqlangan, yosh gimnastikachilarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuvni qo'llash asosida muvofiqlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulot ta'sirining samaradorligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: intellekt, gimnastika, psixosomatika, layoqat, psixofiziologiya temperament, faoliyat, sog'lomlashtirish, layoqat, optimallashtirish, metodologiya, kuzatish, suhbat.

PEDAGOGICAL FEATURES OF TEACHING STUDENTS RHYTHMIC GYMNASTICS

Otaliyeva Adelya Raxmetovna

*Uzbekistan State physical University of education and sports Nukus branch physical education
theory and humanities researcher of the Department of Sciences*

Annotation: This article discusses the pedagogical features of teaching rhythmic gymnastics to students. In addition, the connections between the characteristics of the nervous system and indicators reflecting the degree of manifestation of coordination abilities were studied, the dependence of the coordination abilities of gymnasts aged 6-9 on the individual psychological characteristics of the pace of development was revealed, the effectiveness of the training impact aimed at the development of coordination abilities based on the application of an individual psychological approach taking into account the individual psychological characteristics of young gymnasts was assessed. goes.

Key words: intelligence, gymnastics, psychosomatics, giftedness, psychophysiology temperament, activity, recovery, giftedness, optimization, methodology, observation, conversation.

Введение. Постоянно ужесточающаяся конкуренция на международных соревнованиях

между сильнейшими гимнастками, стремительное усложнение их соревновательных программ, направленность на достижение высшего спортивного результата приводят к необходимости совершенствования всего многолетнего процесса подготовки гимнасток высокой квалификации. Основу художественной гимнастики как современного вида спорта составляют упражнения с предметами. В системе учебно-тренировочного процесса особое внимание уделено разделу технической подготовки с предметами, которые отличны друг от друга, обладают разной фактурой и свойствами. Эти условия определяют специфику подготовки гимнасток.

Значение координационных способностей для художественной гимнастики неоспоримо. По мнению ряда авторов они являются критерием высокого спортивного мастерства. В связи с ранней специализацией, сокращением сроков обучения и усложнением спортивной техники к юным гимнасткам предъявляются высокие требования в плане проявления координационных способностей. Это обуславливает необходимость поиска новых путей, с помощью которых можно лучше и быстрее научить девочек управлять своими движениями. Возможно, эффективным путём станет оптимизация учебно-тренировочного процесса с учётом свойств нервной системы занимающихся. Следовательно, актуальным является изучение индивидуально-психологических особенностей в развитии координационных способностей.

Динамика развития двигательных способностей тесно связана с проблемой возрастных и индивидуальных различий. Возрастные предпосылки развития двигательных способностей выявлены многочисленными исследованиями и определены на этой основе критические и сенситивные периоды развития. Однако, у разных людей имеющиеся способности формируются на различной генетической основе, при этом проявляется высокая степень специфичности их развития у каждого конкретного человека. Общепринятым является положение о том, что возможности человека и эффективность его деятельности определяется как социальными факторами, так и врождёнными биологическими. Воздействие природных факторов на развитие физического потенциала человека имеет объективный характер, но его специфика состоит в том, что оно может усиливаться или ослабевать в зависимости от активности человека, который может сознательно воздействовать на ход этого объективного процесса. В связи с этим исследование особенностей высшей нервной деятельности имеет огромное практическое значение, т.к. именно на этих данных строится индивидуализация процесса обучения и тренировки спортсмена, которая наибольшим образом позволяет повысить эффективность учебно-тренировочного процесса. Изучение особенностей нервной системы приобретает ещё большее значение, когда речь идёт о координационных способностях, т.к. они являются, с одной стороны, подсистемой психомоторных способностей, а с другой - координационные способности рассматривают в системе двигательных способностей.

Обилие и специфика средств обуславливают методические особенности художественной гимнастики, среди которых, по мнению авторов (Г.А. Боброва, 1978; Е.В. Бирюк, 1982; Т.С. Лисицкая, 1982), наиболее характерными являются следующие:

Во-первых, свободное перемещение гимнастки по площадке, включающее в себя элементы танца, балета, мимики, пластики, элементы без предмета и с предметами, а также некоторые элементы упрощённой, стабилизированной акробатики.

Во-вторых, художественная гимнастика связана с искусством владения своим телом в естественных условиях. Как считает Е.В. Бирюк: «Художественная гимнастика - это искусство выразительного движения».

В-третьих, особенностью художественной гимнастики является музыкальное сопровождение. Благодаря слиянию динамики движений с характером музыкального сопровождения, движения получают различную эмоциональную окраску и приобретают танцевальность. Эта связь осуществляется не только в согласовании движения с размерами и темпом музыкального сопровождения, но и в воспитании у занимающихся умения правильно понимать музыку и выполнять движения в соответствии с ее содержанием и формой. Музыка создает более яркое представление о характере движения.

В-четвертых, особенность заключается в возможности эффективно влиять на эстетическое

воспитание В-пятых, особенность связана с двигательной памятью и вниманием. Для выполнения сложных комбинаций, оригинальных упражнений гимнастке необходимо иметь хорошую память и внимание. Сложность структур двигательных действий гимнасток обуславливает необходимость запоминания большого объема относительно независимых между собой движений. Это предъявляет требования к двигательной памяти гимнасток, а также к таким качествам, как исполнительность, ясность и точность воспроизведения движения.

По мнению Ж.А. Белокопытовой, эффективность тренировочного процесса во многом зависит от четкого восприятия движения. Восприятие основывается на зрительных ощущениях: глаз оценивает не только удаленность предмета и партнеров, но и прослеживает детали изучаемых и совершенствуемых движений, действий, позволяет получить информацию о них.

Успешность обучения и совершенствования в художественной гимнастике во многом определяется вниманием гимнастки к движениям, их деталям, отчетливостью восприятия, или иначе - координацией движений. Внимание гимнастки характеризуется следующими признаками: сосредоточенностью, широким распределением на движущиеся объекты (партнеры, предметы), быстрой переключаемостью с одного эпизода на другой, большим объемом (видеть площадку) и интенсивностью, особенно в напряженных ситуациях. В последнее время на соревнованиях мирового класса упражнение без предмета не проводится, но именно оно является базой всей художественной гимнастики. Все упражнения выполняются под музыку (продолжительность 90 секунд) и характеризуются свободным перемещением гимнастки по коврику (13х13 м), выполняющую упражнения, связанные с искусством владения своим телом и синхронной работой с предметом.

Скакалка. Упражнения со скакалкой представляют собой сочетания различных прыжков на одной и двух ногах, поочередных перепрыгиваний и вращений скакалки -выполняемых на месте и с продвижением вперед, в сторону, назад, с поворотами, а также с изменением ритма и темпа как прыжков, так и (одновременно с прыжками или «отдельно») движений скакалкой. Такое содержание упражнений со скакалкой требует особой точности движений, не только чувства ритма, но и чувства самого предмета, поскольку конфигурация скакалки может значительно меняться в зависимости от ее натяжения, меняющегося в зависимости от быстроты и амплитуды вращений, а также исходной и специально изменяемой длины. Поскольку прыжки со скакалкой выполняются, как правило, длинными сериями, эти упражнения служат отличным средством развития выносливости, в связи с чем и применяются практически во всех спортивных специализациях в составе общей или специальной физической подготовки.

В массовой гимнастике используются скакалки, изготовленные из разных материалов: пеньки, резины, пластика, комбинированного состава. На том уровне задач, которые решаются в начальной подготовке, особой роли это не играет. Важнее правильно определить длину скакалки, которая должна быть равна расстоянию от пола до плечевого пояса при выпрямленном положении тела (тогда ее легко вращать, и скакалка не запутается при вращениях). Чтобы разнообразить занятия и варьировать нагрузку, среди упражнений используются прыжки через длинную скакалку (веревку, вращаемую двумя партнерами), прыжки вдвоем, втроем, целой группой, и при этом с самыми разнообразными дополнительными двигательными заданиями.

Обруч. Упражнения с обручем связаны, в основном, с вращением предмета (рукой, ногой, шеей, туловищем), его бросками и перекатами на фоне различных телодвижений. Основное требование к данным упражнениям - сохранение плоскости движения обруча, иначе он будет падать. Важен и правильный хват: маховые движения выполняются обязательно при жестком хвате, при качательных и вращательных движениях напротив - нужно уметь своевременно напрягать и расслаблять мышцы, обеспечивая свободу движения. Практически каждое движение с обручем требует владения особой техникой, более сложной, чем та, которая используется в упражнениях, описанных выше. С другой стороны, сами упражнения с обручем - отличное средство совершенствования различных физических качеств и координационных способностей. Для занятий используются деревянные, пластмассовые или дюралевые обручи диаметром 80-90 см

Мяч. Упражнения с мячом - весьма динамичны, в них используется большое количество различных движений: броски и ловля одной и двумя руками, перебрасывания, перекаты по частям тела и полукаты и броски, выполняемые не только руками, но и ногами, туловищем, головой, плечами; резкие и быстрые броски сочетаются с поворотами и удержанием мяча в разных пространственных положениях гимнастики при фиксации мяча на разных участках тела. Особыми действиями, характерными именно для этой группы упражнений, являются отбивы мяча и выкруты. Броски и ловля мяча сочетаются с кувырками, перекатами на спине или на груди, различного типа равновесиями и «обыгрывающими» действиями

Выводы

Развитие координационных способностей в различных возрастных периодах носит индивидуальный характер, который в определённой степени соотносится со свойствами нервной системы занимающихся. Структура корреляционных пляд по мере возрастного развития изменяется. В частности, в возрасте 6-9 лет наблюдается большое количество однонаправленных связей между различными видами координационных способностей, в то время как в возрасте 10-11 лет и в особенности 17-18 лет отмечается уменьшение и ослабление связей между координационными способностями, но при этом уже значительно проявляется индивидуальная предрасположенность.

Выявлено, что одинаковые тренировочные воздействия по разному влияют на эффективность развития координационных способностей гимнасток 6-9 лет с различными типологическими особенностями в проявлении свойств нервной системы. Общепринятый вариант нагрузки оказался более оптимальным для гимнасток со слабой нервной системой и подвижностью нервных процессов. На гимнасток с противоположным типологическим комплексом нагрузка подобного характера не оказала должного влияния.

Литература

Загревский О.И. Динамика прыгучести юных гимнасток-художниц / О.И. Загревский, Е.В. Безносилова // Теория и практика физ. культуры. – 2017. – № 4. – С. 86-88.

Карпенко Л.А. Художественная гимнастика / Под общ. ред. Л.А. Карпенко. – М.: Всероссийская федерация художественной гимнастики, 2003. – 382 с.

Нестерова Т.В. Техническая подготовка в групповых упражнениях художественной гимнастики: Методические рекомендации / Т.В. Нестерова. – Киев: УГУФВС, 1995. – 54 с.

Пахомова Л.А. Методика подготовки юных гимнасток в художественной гимнастике к выполнению упражнения с предметами / Л.А. Пахомова, Е.С. Николаева // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2006. – № 5. – С. 30-32.

Карпенко Л.А. Художественная гимнастика. М., 2003. 7. Машкара К.И. Влияние труда и спорта на строение скелета кисти. М., 1968. 8. Овчинникова Н.А., Бирюк Е.В. Обучение упражнениям с предметом в художественной гимнастике: метод. рек. Киев, 1990. 9. Пахомова Л.Э., Николаева Е.С. Методика подготовки юных спортсменок в художественной гимнастике к выполнению упражнений с предметами // Физическая культура. Воспитание. Образование. Тренировка. 2006. №5. С. 32. 10. Шеррер Ж. Физиология труда (эргономия). М., 1973. С. 3125.

TA'LIM TASHKILOTLARINING KLASTERLI YONDASHUVIDA PEDAGOGIK TA'LIM TAMOYILLARI VA MAQSADI

Po'latov Shukur,

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Ta'lim menejmenti" kafedrasida dotsent, p.f.n.

Annotatsiya. Maqolada faoliyat ko'rsatish strategiyasi, holda klasterli yondashuv asosida ta'lim tashkilotlarining hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishda pedagogik ta'limning tamoyillar, ta'lim-tarbiya mazmuni va sohaning o'ziga xos spesifikasi, Klasterli yondashuv asosida ta'lim tashkilotining pedagogik jarayonni innovatsion boshqarish, hududning raqobatbardosh ustunliklaridan foydalanish, pedagogik ta'lim klasterli yondashuv asosida ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlash haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: Klaster, pedagog-innovator, indikator, ta'lim-tarbiya, hamkorlik.

PRINCIPLES AND PURPOSE OF PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE CLUSTER APPROACH OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Polatov Shukur

associate professor of the Department of «Educational Management» of Tashkent State Pedagogical University named after Nizomi, Ph.D.

Abstract. In the article, the principles of pedagogical education in the organization of cooperative activities of educational organizations based on the strategy of activity, the content of education and the specifics of the field, the innovative management of the pedagogical process of the educational organization based on the cluster approach, it is about using the competitive advantages of the region, ensuring competitiveness in the market of educational services based on the pedagogical education cluster approach.

Key words: Cluster, pedagogue-innovator, indicator, education, cooperation.

ПРИНЦИПЫ И ЦЕЛИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ КЛАСТЕРНОМ ПОДХОДЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Полатов Шукур

доцент кафедры «Менеджмент в образовании» Ташкентского государственного педагогического университета им. Низоми, к.п.н.

Абстракт. В статье рассмотрены принципы педагогического образования при организации совместной деятельности образовательных организаций с учетом стратегии деятельности, содержания образования и специфики сферы, инновационного управления педагогическим процессом образовательной организации на основе кластерный подход, речь идет об использовании конкурентных преимуществ региона, обеспечении конкурентоспособности на рынке образовательных услуг на основе кластерного подхода педагогического образования.

Ключевые слова: Кластер, педагог-новатор, индикатор, образование, сотрудничество.

Klasterli yondashuv asosida ta'lim tashkilotlarining hamkorliklik faoliyatidagi pedagogik ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va unig samaradorligini oshirish bo'yicha aniq maqsad va vazifalarini belgilash, faoliyat ko'rsatish strategiyasini oldindan ko'ra bilish uchun, uning qanday tamoyillarga asoslanishi haqida aniq yo'nalishlari belgilab olinadi. Mamlakatimizda ta'lim siyosatining tamoyillaridan va mavjud imkoniyatlardan kelib chiqqan holda klasterli yondashuv asosida ta'lim tashkilotlarining hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishda pedagogik ta'limning quyidagi tamoyillar taklif etiladi:

tabiiy aloqadorlik – klasterli yondashuv asosida sub'ektlar o'rtasidagi hamkorlik, aloqadorlik masalasining tabiiyligi, ya'ni bog'liqlik masalasining hududiy, sohaviy yoki vazifaviy jihatdan ob'ektivligi;

uzviylik va uzluksizlik – klasterli yondashuv asosida sub'ektlarning o'zaro hamkorlikda zanjir hosil qilishi, zanjirni hosil qiluvchi har bir bo'g'in o'zining aniq vazifalariga ega ekanligi, uzluksizlik zanjirida

bo'shliqlarga yo'l qo'yilmasligidir;

izchillik – klasterli yondashuv asosida sub'ektlarning vertikal yagona chiziqda joylashuvi, bunda quyidan yuqoriga, oddiydan murakkabga qarab bosqichma bosqich harakatlanish tendensiyasiga amal qilinishidir;

vorisiylik – klasterli yondashuvning avlodlar almashinuvidagi roli, tyutorlik faoliyati, pedagogik ta'limni klasterli yondashuvlashtirish natijasida sub'ektlarning malakali va salohiyatli pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojining (ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim muassasalari bilan Oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik) muntazam qondirilishiga erishishdir;

zamonaviylik – klasterli yondashuv asosida sohaga oid zamonaviy ilm-fan yutuqlarini tizimga joriy qilish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish, axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanishdir;

yo'naltirilganlik – klasterli yondashuv doirasida amalga oshirilayotgan har bir faoliyat turining aniq maqsadga yo'naltirilganligi, kutilayotgan natijalarni oldindan chamalash va baholash imkoniyatining mavjudligidir.

maqsadning umumiyligi – klasterli yondashuv asosida sub'ektlarning xususiy maqsadlaridan tashqari global aspektdagi yagona maqsad atrofida birlashuvidir;

manfaatlarning xususiyligi - klasterli yondashuv asosida pedagogik ta'lim modelida har bir sub'ektining huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy jihatdan manfaatdor bo'lishidir;

o'zaro nazorat – klasterli yondashuv modeli doirasida birlashgan ta'lim sub'ektlarining o'zaro yagona tizimni hosil qilishi va bu tizimning nuqsonsiz ishlashidan har bir sub'ektning manfaatdor ekanligi, ma'lum sub'ektda yo'l qo'yilgan xato yoki kamchilik boshqa sub'ektlarning faoliyat samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi, sub'ektlar faoliyatini o'zaro baholash tizimining yo'lga qo'yilishidir.

Klasterli yondashuv asosida ta'lim tashkilotida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya mazmuni va sohaning o'ziga xos spesifikasidan kelib chiqib, quyidagi yo'nalishlarda tashkil qilinishi maqsadga muvofiq:

ta'lim-tarbiyani motivlashtirish yo'nalishi;

ta'lim-tarbiya vositalari yo'nalishi;

ta'lim va fan-texnika yo'nalishi;

ta'lim va ishlab chiqarish yo'nalishi;

ta'lim-tarbiyani innovatsion boshqarish yo'nalishi;

ta'lim-tariyaning ijtimoiy ehtiyojlar yo'nalishi;

ta'lim-tariyaning xurmat qozonishga bo'lgan ehtiyojlar yo'nalishi;

ta'lim-tariyaning o'z qobiliyatini namoyon etishga bo'lgan ehtiyojlar yo'nalishi;

ta'lim-tariyaning jarayonida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yo'nalishi.

Ushbu tasniflarda ta'lim tashkilotida olib boriladigan ta'lim-tarbiya sohasi faoliyati to'laqonli qamrab olingan bo'lib, har bir yo'nalish o'z ichida tarmoqlanadi. Bu yo'nalish va tarmoqlar mazmuni ta'lim turlari o'rtasidagi ta'limiy, ilmiy, uslubiy, ta'lim vositalari va boshqaruv bilan bog'liq hamkorlikning barcha shakli, xususiyati, usuli va texnologiyalarini o'zida jamlaydi.

O'zbekiston sharoitida ta'lim tashkilotida olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayonini klasterli yondashuvning strategik yo'nalishlari sifatida quyidagilarni tavsiya qilamiz:

Umumiy o'rta ta'lim maktabi va maktabdan tashqari ta'lim, o'rta maxsus, professional ta'limi muassasalari uchun pedagogik oliy ta'lim muassasalari tasarrufidagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha pedagog kadrlar tayyorlash, shuningdek, pedagog kadrlar va soha mutaxassislarining ilmiy-metodik bazalarini shakllantirishni muvofiqlashtirish va o'quv-metodik rahbarlikni amalga oshirish.

Pedagogika sohasidagi talab va ilg'or xorijiy tajriba, o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishni hisobga olgan holda ta'lim tashkilotlarida davlat ta'lim standartlari, o'quv reja va dasturlarini tizimli ravishda takomillashtirishni amalga oshirish.

3. Pedagogik oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha joylardagi pedagogika sohasidagi ilmiy-uslubiy ishlar, jumladan, fundamental, amaliy va innovatsion ilmiy izlanishlar olib borishni muvofiqlashtirish.

4. Pedagogik oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha umumta'lim maktablarining ilmiy-pedagogik salohiyatini oshirish, jumladan, oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni maqsadli tayyorlash asosida pedagogika sohasini rivojlantirishning strategik vazifalaridan kelib chiqqan holda ta'lim tashkilotlari rahbar xodimlari va mutaxassislari malakasini sifatli oshirish hamda qayta

tayyorlash bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan yo'naltirilgan indikatorlarga asoslangan modellardan foydalangan holda amalga oshiri-lishini ta'minlash.

5. Pedagogik oliy ta'lim muassasalari tasarrufidagi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha uzluksiz pedagogik ta'limning informatsion ta'minotini takomillashtirish va pedagog kasbining nufuzini oshirish hamda pedagog-innovatorlarni qo'llab-quvvatlash.

6. Ta'lim tashkilotida olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayonini tartibga soluvchi mavjud huquqiy-me'yoriy hujjatlarni takomillashtirish;

7. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterli yondashuvning platformasini ishlab chiqish.

Klasterli yondashuv asosida ta'lim tashkilotlarining hamkorlik faoliyatini bir tizimga mujassamlatirish natijasida quydagi maqsadlarga ega bo'linadi:

1. Tizim indikatorlarining har biri alohida vazifani bajarsada, ammo ular muhimlik darajasiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Klasterli yondashuv tarkibidagi elementlar esa teng huquqli komponentlardan tashkil topadi.

2. Tizim tarkibidagi indikatorlardan birining ishlamasligi butun tizimni nuqsonli ishlashiga yoki ishlamasligiga sabab bo'ladi. Klasterli yondashuv tarkibidagi elementlardan birining ishlamasligi samaradorlikni pasaytirishi mumkin, ammo qolgan elementlarning faoliyatini to'xtatib qo'ymaydi.

3. Tizimni mexanik aloqadorlik asosida ham tashkil qilish mumkin, ammo klasterli yondashuv tarkibidagi indikatorlar ongli, tabiiy va maqsadli aloqadorlikka ega bo'lishi kerak.

4. Tizimni tashkil qiluvchi indikatorlarda har doim ham xususiy manfaatdorlik talab qilinmaydi, ammo klasterli yondashuvda xususiy manfaatdorliksiz indikatorlari yetarli darajada ishlamaydi.

5. Tizimda yagona maqsad mavjud va har bir indikator o'sha maqsadga bo'ysundirilgan bo'ladi. Klasterli yondashuvda esa yagona maqsaddan (umumiy maqsaddan) tashqari har bir indikatorning xususiy maqsadi ham bo'ladi. Xususiy maqsadlar umumiy maqsaddan kam ahamiyatga ega emas.

6. Tizim alohida qismlardan iborat butunlik, klasterli yondashuv esa alohida butunliklardan iborat butunlikdir. Klasterli yondashuv asosida ta'lim tashkilotlarining hamkorlikdagi ta'lim-tarbiya jarayoni faoliyatini shakllantirish uchun bir qator muhim shartlar talab etiladi.

Bu borada ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan olimlarni fikr mulohazalari hamda ayrim ta'lim tashkilotlarida ushbu yo'nalishda faoliyat olib borayotgan rahbarlarni ta'lim-tarbiya jarayonini o'rganishimiz natijalari bo'yicha quyidagilarni taklif qilamiz:

hududning raqobatbardosh ustunliklaridan foydalangan holda ta'lim tashkilotlari va o'quv yurtlari o'rtasida o'zaro klasterli yondashuv asosida hamkorlik faoliyatni yo'lga qo'yish;

butun tizimning uzoq muddatli rivojlantirish innovatsiyalari va boshqa strategiyasini belgilovchi yetakchilarni aniqlash;

ichki va tashqi raqobatbardoshlikni ta'minlaydigan ta'lim tashkiloti xodimlarining malakasi, mahorati va kompetentlik darajasini oshirish imkonini beradigan ilmiy tashkilotlarni belgilash;

ishonch va ijodkorlik muhitini yaratish;

klasterli yondashuvni tashkil etishda bitta hududdagi ta'lim muassasalarining umumiy maqsaddan kelib chiquvchi xususiy manfaatdorlikni hisobga olish;

klasterli yondashuv asosida tashkil etiladigan hamkorlik faoliyatni rivojlantirish va takomillashtirishda eng asosiy masalalarning nazariy asoslarini belgilab olish va muammolarning ilmiy yechimini topish;

individual tajribalarni ijobiy natijalarini o'rganish va tahlil etish hamda amaliy jarayonlarni ommalashtirish;

ta'lim-tarbiya jarayonida jamoatchilikning keng ishtirok etishini ta'minlash. Ularning taklif mulohazalarini o'rganib borish va ijobiy takliflarni amaliyotga tatbiq etish;

klasterli yondashuv usulida amalga oshirilayotgan ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorlik darajasini amaliy jihatdan baholab borish;

klasterli yondashuv usulida o'qitishning mavjud muammolarini tatqiq etish va maqbul yechimlar topish;

bo'lajak pedagogik kadrlarni tayyorlashda klasterli yondashuv asoslarining nazariy-amaliy yo'nalishlarini tanishtirib o'rgatib borish bilan chuqur tanishtirish;

klasterli yondashuv usuli vositasida o'quvchilarning fanlar bo'yicha egallagan bilimlari bilan bir qatorda o'qituvchilarning mahorati, kompetentligi, kompetensiyasi va shaxsiy sifatlarini baholab borish.

Klasterli yondashuv asosida o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish asosida talaba(o'quvchi)larni ijodiylikka, samarali kasbiy mahorat oshirishga xizmat qilishi kerak. Uning antagonistik, noantagonistik (koperativ) va boshqa bir qator yo'nalishlari mavjud. Keyingi paytlarda muhim ahamiyat kasb etayotgan klasterli yondashuv asosida o'qituvchi va tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishdan biri boshqariladigan ob'ektning faoliyatiga zamonaviy kreativ yondashish va mazmun mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi va o'rganadi.

Pedagogik ta'lim klasterli yondashuvni, aslida, ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatga qarshi turishga nisbatan kuchlarning birlashishi ma'nosida tushunish ham to'g'ri bo'ladi. Pedagogik ta'lim jarayonini tashkil etishda klasterli yondashuvining ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun bir qator talablarni sifatli qondirishni o'z zimmasiga oladi.

Bular quyidagilardan iborat:

ta'lim turlari va tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro raqobat va ayni paytda bir-birini qo'llab-quvvatlashga asoslangan hamkorlik talablari;

hududning ijtimoiy-iqtisodiy o'ziga xosligidan kelib chiquvchi zamonaviy pedagog ta'lim tadqiqiga qo'yiladigan talablar;

oqilona pedagogik vorisiylikni ta'minlashga qaratilgan rejali va maqsadli siyosat olib borishga qo'yiladigan talablar;

hududning malakali pedagogik kadrlarga bo'lgan ehtiyojini to'laqonli qondirishga qaratilgan talablar; zamonaviy pedagogik ta'lim vositalariga qo'yiladigan talablar; pedagogik ta'limni innovatsion boshqarishga qo'yiladigan talablar.

Pedagogik ta'lim jarayonini innovatsion klasterli yondashuv tizimining ob'ekti va sub'ekti hisoblangan raqobatbardosh o'qituvchi va tarbiyachi shaxsini tarbiyalash asosiy maqsad ekan, hozirgi sharoitda o'qituvchi va tarbiyachining an'anaviy faoliyati ta'lim jarayoni, uning tarkibiy jihatlarini loyihalashtirish va tashkil etish, madaniy, ma'rifiy hamda boshqaruv faoliyati bilan birgalikda olib borsagina kutilgan samaraga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Турдикулов Е.О., Джураев Р.Х. ва бошқалар. Интеграциялашган таълим назарияси ва амалиёти. – Т.: Сано-стандарт, 2009. – 176 б.

2. Ходжамқулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари. Пед. фан. док. (ДСс) дисс. автореф. - Чирчиқ, 2020. - 60

3. Кластерные политики и кластерные инициативы: теория, методология, практика. (Коллективная монография). Минобразования и науки РФ, Минэкономразвития РФ, Правительство Пензенской области. Пенза-2013.

4. Осечкина Л.И. Кластерный подход как условие повышения эффективности деятельности вуза. // Высшее образование в России, 2012, №8-9. -С. 73-76.

5. Пўлатов Ш.П. Таълим менементи ёхуд таълим муассасаларини илмий-методик бошқаришга инновацион ёндашув, Т... "Yosh kuch", 2022. 736 б.

ADABIY TA'LIMDA UY VAZIFALARI BILAN ISHLASHDA PRAGMATIK YONDASHUVDAN FOYDALANISH

Polvanova Nargiza Abdumuratovna,
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada boshlang'ich ta'limning adabiyot o'qitish metodikasidagi asosiy muammolardan biri bo'lgan uy vazifalari ustida ishlash metodikasini takomillashtirish masalasi tadqiq etiladi. Xususan, uy vazifalari berish, darsliklarda uy vazifasini tashkil etish, bu borada o'quvchining yosh xususiyati, psixofiziologiyasini inobatga olish, uy vazifalarini o'quvchi qobiliyati, o'zlashtirish imkoniyatini hisobga olgan holada darajalab berish haqida fikr yuritiladi. Mumtoz adabiyot namunalarini o'qitishda, ayniqsa, Alisher Navoiy ijodini o'qitishda qanday topshiriqlar berish muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: uy vazifasi, topshiriqlar, mumtoz matnlar, yosh xususiyati, darajalanish, vazifalar tasnifi, bilim, ko'nikma, malaka

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРАГМАТИЧНОГО ПОДХОДА К РАБОТЕ С ДОМАШНИМ ЗАДАНИЕМ В ЛИТЕРАТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Полванова Наргиза Абдумуратовна,
преподаватель Узбекского государственного института искусств и культуры

Аннотация: В статье рассматривается вопрос совершенствования методики работы над домашним заданием, что является одной из основных проблем в методике преподавания литературы. В частности, речь идет о предоставлении домашних заданий, организации домашних заданий в учебниках, учете возрастных особенностей ученика, его психофизиологии, ранжировании домашних заданий с учетом способностей ученика, его способности к освоению. Обсуждалось, какие задания давать при обучении образцам классической литературы, особенно при обучении творчеству Алишера Навои.

Ключевые слова: домашнее задание, задания, классические тексты, возрастная характеристика, ранг, классификация заданий, знания, умения, навыки

USING A PRAGMATIC APPROACH TO HOMEWORK IN LITERARY EDUCATION

Polvanova Nargiza Abdumuratovna,
lecturer at the Uzbek State Institute of Arts and Culture

Abstract: The article discusses the issue of improving the methodology of work on homework, which is one of the main problems in the methodology of teaching literature. In particular, we are talking about the provision of homework, the organization of homework in textbooks, taking into account the age characteristics of the student, his psychophysiology, ranking homework taking into account the student's abilities, his ability to master. It was discussed what tasks to give when teaching samples of classical literature, especially when teaching the work of Alisher Navoi.

Keywords: homework, assignments, classical texts, age characteristics, rank, classification of tasks, knowledge, skills, skills

Ta'lim har bir mamlakat taraqqiyotida, jamiyatning moddiy-ma'naviy yuksalishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Keyingi yillarda Respublikamiz ta'lim tizimida sezilari o'zgarishlar, islohotlar yuz bermoqda. Maktabgacha ta'lim vazirligining tashkil etilishi, bog'chalardan boshlab bolalarni til bilish, savod chiqarish, ijodiy yondashishga o'rgatish ishlari yo'lga qo'yildi. Shunga qaramasdan, shu kungacha hech kim boshlang'ich sinflarda va undan keyingi bosqichlarda o'qitilayotgan o'quvchilarga qaysi sinfda nimani o'qitish maqsadga muvofiqligini ilmiy nuqtayi nazardan to'la asoslab bergan emas [1;13-b.].

Q.Husanboyeva uy vazifalari borsidagi muammolarga qiyidagicha munosabat bildiradi: "O'quvchi ma'naviy kamolotining asosi bo'lgan tafakkur va faoliyatdagi mustaqilligining darajasi uy vazifalarini bajarishda ham namoyon bo'ladi. Uy vazifalari bajarilishidagi eng muhim shart unda dars va darslikdagi haqiqatlarning takrorlanmaslik kerakligidir. Aks holda, o'quv materialini ko'r-ko'rona eslab qolish holati yuz beradi. Uy vazifalari o'quvchining sinfdagi faoliyatidan shunisi bilan farq qiladiki, unda barcha topshiriqlar o'quvchining o'zi tomonidan mustaqil ravishda bajariladi. Ta'limning bu turidan darsda shakllangan mustaqil fikrlash faoliyatini yana-da mustahkamlash va rivojlantirish uchun foydalanish juda muhim. Afsuski, ta'lim amaliyotida o'quvchilarning uy vazifalarini pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etish bilan yetarli darajada shug'ullanilmaydi. Har darsda o'quvchilarga uy vazifalari topshiriladi, lekin ularni qanday bajarish mumkinligi nisbatan kengroq o'rgatilmaydi"[4:240-b.].

Darhaqiqat, umumiy o'rta ta'lim tizimida uyga vazifa berishning amaldagi va pragmatik shakllarini taqqoslash mumkin:

T/r	Amaldagi uy vazifalari	Pragmatik uy vazifalar
1.	She'rni yod olib keling.	Hikoyani o'qib uyda yoki ijtimoiy tarmoqdagi do'stlar bilan muhokama qiling.
2.	Rasmga qarab matn tuzib keeling.	Asardagi eng muhim fikrlarni ajratib yozib keling.
3.	Matn tuzib keling.	Asar va yozuvchi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlang.
4.	Savol va topshiriqlarga javob yozib keling.	Ijodkorning hayoti va ijodiga eng muhim 5 ta fikr yozib keling.
5.	Ertakni o'qib keling.	Sinfdoshlaringizga asar mazmunini ochuvchi 5 ta murakkab savol tuzib keling.
6.	Audioni tinglang.	Nasriy asardan o'zingizga yoqqan ibratli parchani yod oling va ifodali aytib berishga tayyorlaning.

Aslida uy vazifalari bunday maqsadsiz berilmasligi lozim, har bir yuga beriladigan topshiriq oldindan o'ylangan, oson baholash imkoniyatiga ega bo'lishi zarur.

Metodikaga doir manbalarda ta'lim mazmuni tushunchasi har xil talqin etiladi. Xususan, nufuzli pedagog oliy ta'lim mazmuni deganda o'rganish uchun tanlangan va o'quvchilarning o'zlashtirishlariga mo'ljallangan, metodik jihatdan puxta ishlangan muayyan ijtimoiy tajribaning bir qismini tushunadi [2; 17-b.].

Pedagogika fanlari doktori Q.Husanboyeva esa ta'lim mazmuniga o'qituvchini ham kiritadi [3; 37-b.].

Darhaqiqat, o'qituvchi ta'lim tizimida muhim o'rin tutib kelgan va bundan keyin ham shunday bo'ladi, lekin yondashuv biroz o'zgargan: ilgari o'qituvchi darsning subyekti edi, endi bu o'rinni u o'quvchilarga bo'shatib bermoqda va bu ayni paytda nihoyatda to'g'ri yo'ldir.

Darsning markazida o'quvchi turishining hayotiy zarurati tufayli o'qituvchi o'z o'quvchilariga fanga doir kompetensiyalarni namoyon qilish uchun imkoniyat yaratib berishi kerak, shunda o'quvchi faollashadi, aks holda o'qituvchining harakatlariga bog'lanib qolishi mumkin. Bugungi o'qituvchi yaxshi tashkilotchi bo'lsa yetarli, hatto u juda katta hajmdagi bilimga ega bo'lishi shart emas. Bugungi o'quvchi uchun ma'lumotlar bazasi muammo emas, unga bilimni qanday egallashni o'rgatish, yo'naltirish, muammo qo'yish, yechimini topishga undash kabi tashkiliy jarayonlar bilan ta'sir ko'rsatish kerak.

Adabiyot o'qituvchisining asosiy vazifasi ham yuqorida ta'kidlangan mezonlardan kelib chiqib, adabiyot darsini qiziqarli tashkil qilishi kerak, o'quv materialini to'g'ri taqsimlashi kerak. Bu – hozirgi kunning eng dolzarb masalasidir. Darsni samarali tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari har tomonlama o'rganilgan. O'zbek pedagogikasida hali alohida tadqiqot sifatida o'rganilmagan muhim masalalar qatorida o'quvchining shakllanishida, fanning amaliy ahamiyatini oshirishda hal qiluvchi hisoblangan uy vazifalari muammosi o'z yechimini kutib yotibdi. Uy vazifalari kerakmi? Kerak bo'lsa, o'quvchiga qaysi sinfda qancha uy ishi berish maqsadga muvofiq? U qanday shaklda bo'ladi? – kabi zalvorli savollar O'zbekiston ta'lim tizimi doirasida o'zing aniq javobiga ega emas.

Mazkur savollar dunyo pedagoglari tomonidan atroflicha o'rganilgan. Bizga tanish bo'lgan Rossiya ta'lim tizimida o'quvchiga beriladigan uy vazifalari uning yoshi, psixofiziologiyasiga mos tarzda ishlab

chiqilgan.

Jahon tajribasida ayrim pedagoglar o'quvchiga uyga vazifa bermaslikning tarafdori. Ayrimlar esa, kam miqdorda berish kerak deb hisoblaydi, ba'zilari o'quvchiga zavq beradigan, ishtiyoqini oshiradigan vazifalar berish kerakligini ta'kidlaydi. Jumladan, milliy maktablarimizning adabiyot darslarida o'qituvchilar o'tilgan mavzu bo'yicha qaysi va qancha o'quv materialini uyga vazifa sifatida berish kerakligini aniq bilmaydi.

Hamma o'zi bilganicha uy vazifalarini beradi, keyin uni o'quvchidan talab qilaveradi. Buning ustiga hamma o'quvchiga bir xil uy vazifasi beriladi, garchi o'quvchilar qobiliyati biri ikkinchisini takrorlamasligi ma'lum bo'lsa ham. Keyingi darsda shu berilgan bir xil topshiriqni hammadan bir xilda so'rab, bir xil mezonda baholanadi. Jahon tajribasida sinfdagi o'quvchilarning har biriga 315 o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqib, imkoniyatiga qarab vazifalar taqsimot qilinadi. Keyingi darsda uy ishlari so'ralganda ham qoniqarsiz baholar soni oshib ketmaydi, chunki avvalgi darsda o'quvchining intellektual imkoniyati yetadigan topshiriqlar berilgan bo'ladi. Natijada o'quvchida qiziqish susaymaydi, topshiriqni bajara olgandan so'ng aksincha, unda yana ishtiyoq paydo bo'ladi, bu esa ta'limda nihoyatda muhim hisoblanadi.

Sinfdagi jarayonda topshiriqlar imkoniyatga ko'ra aynan taqsimlanishiga hojat bo'lmasligi mumkin, zero, darsda o'qituvchi zarur o'rinlarda yordam bera oladi. Uyga vazifa berilganda o'quvchining ota-onasi unga yordam qila olmasligi mumkin, shu sababli ham uy vazifalari o'quvchilarning har biriga imkoniyati doirasida berilishi lozim.

Amaldagi adabiyot darslarida o'qituvchilar o'quv materiallari bilan ishlashda chalkashlikka yo'l qo'yishmoqda. Ijodkor yozgan asari uchun o'quv dasturiga kiritilgan, dars jarayonida uning asari o'rganilishi kerak, yozuvchi yoki shoirning tarjimai holiga doir ma'lumotlar sinfda emas, aksincha, uyga vazifa sifatida berilsa, hamma o'quvchi bajara oladi. Asar matni bilan bir o'zi ishlay olmasligi mumkin, ayniqsa, mumtoz adabiyot namunalari bo'lsa.

O'qituvchilari o'quvchiga uyda bajarish uchun nisbatan yengil, qiziqarli va qobiliyatiga mos topshiriq berishi lozim. Asar matni ustida ishlash bir muncha qiyinchilik tug'diradi shuning uchun o'qituvchilar ham, kirish imtihonlari uchun test tuzadigan ekspertlar ham ko'proq tarjimai holga doir ma'lumotlar bilan chegaralanib qolmoqda.

Muayyan bolalar shoiri hayoti va ijodi umumta'lim maktablarining deyarli hamma sinflarida o'qitiladi. O'qituvchilar sinfda ko'pincha shoirning biografik ma'lumotlari bilan o'ralashib qolmoqda. Uyga berilayotgan vazifalar esa, asosan, asar mazmuniga aloqador bo'layotgani kuzatishlar davomida ma'lum bo'lib qoldi. Uy vazifalari uchun shakllantirilgan topshiriqlar umumiy xarakterdaligi o'quvchi uni talab darajasida bajara olmasligiga olib kelmoqda.

Bolalar shoiri ijodi bo'yicha uy vazifalari quyidagicha berilsa, o'quvchilarda shoir asarlariga, shaxsiyatiga nisbatan qiziqishi, ishtiyoqi yanada ortadi:

1. Ijodkor haqida qiziqarli ma'lumotlar topib keling. Ko'proq topib kelgan o'quvchining bali yuqori bo'ladi.
2. Shoir haqida haqida qiziqarli, muhim ma'lumotlar topib keling.
3. She'rini ifodali o'qish va yod aytishga tayyorlanib keling. Kim ifodali va bexato yodlab aytib bersa, bali yuqori bo'ladi.
4. Kim she'r yozib ko'rgan?
5. O'zingiz sevgan ertak qahramoniga maktub yozib keling. Kim ta'sirli va ishonarli yozib kelsa, uning bali yuqori bo'ladi, kabi.

Xullas, boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarga beriladigan uy vazifalari ixtiyoriy, duch kelgan emas, maqsadli, rejali va puxta o'ylangan bo'lishi lozim. Berilayotgan uy vazifalari o'quvchining intellektual imkoniyatlarini inobatga olgan holda darajalangan holatda tayyorlanishi, asar matni sinfda tahlil qilinib, ijodkor tarjimai holiga doir ma'lumotlar o'quvchiga uy vazifasi sifatida berilishi, berilgan topshiriq o'quvchini zeriktirmasligi, aksincha, uni izlanishga undaydigan, zavq bag'ishlaydigan, ishtiyoqini oshiradigan bo'lishi kerak. Barcha fanlarda ham mazkur masala bilan bog'liq muammolar borligi aniq, ayniqsa, boshlang'ich sinflarda. Uy vazifalarini samarali tashkil etish o'qituvchigagina bog'liq. Kelajakda uy vazifalari bo'yicha sinflar va fanlar kesimida metodik tavsiyalar, topshiriqlar to'plamlari yaratish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga badiiy asarlarni tushunishni o'rgatuvchi, mutolaaga qiziqtiruvchi uyga vazifalar tizimini yaratish byungungi kunning eng muhim vazifalaridan.

Foydalanilgan adabiyotlar

Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори // И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 9- сессиясида сўзлаган нутқи, 1997 йил 29 август. –Т.: Маърифат – мадаккор, 2002. – 62 б. 2.

Лернер Я. Дидактические основы методов обучения Текст / И.Я.Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.

Хусанбоева Қ. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: пед. фан. докт. дисс. автореф. –Т.: ТДПУ, 2006. – 262 б.

Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan. –Toshkent, 2018. 240-b

PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARI PEDAGOG KADRLARINI KASBIY KREATIVLIGINI BAHOLASH BOSQICHLARI

Pozilova Shahnoza Xaydaraliyeva

Professional ta'limni rivojlantirish instituti doktoranti (DSc)

Annotatsiya. Maqolada differensial yondashuv asosida professional ta'lim o'qituvchilarini kasbiy kreativligini baholash yo'llari berilgan. Shuningdek, ta'lim differensiatsiyasi tushunchasining pedagogik tarafdin tahlillari keltirilgan. O'qituvchilarning amaliy mashg'ulotlarda modul mazmuniga, tinglovchilar faoliyatiga va olinadigan yakuniy natijaga ko'ra tahlilining keltirilishi maqola mavzusining dolzarbligini ifodalaydi. Kasbiy kreativlikni baholashda bir qator olimlarning kreativlik qobiliyatini aniqlovchi so'rovnomalar bilan bir qatorda muallif tomonidan ishlab chiqilgan test namunasi keltirilgan.

Kalit so'zlar: differensiatsiya, kasbiy kreativlik, professional ta'lim o'qituvchilari, differensial yondashuv, amaliy mashg'ulot

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ЭТАПЫ ОЦЕНКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ТВОРЧЕСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКИХ КАДРОВ

Позилова Шахноза Хайдаралиевна

Докторант Института развития профессионального образования (DSc)

Аннотация. В статье представлены способы оценки профессионального креативности педагогов профессионального образования на основе дифференцированного подхода. Также представлен анализ понятия образовательной дифференциации с педагогической точки зрения. Актуальность темы статьи выражается анализом деятельности преподавателей на практике по содержанию модуля, активности слушателей и конечному результату. При оценке профессионального креативности представлена разработанная автором тестовая выборка, а также опросники, определяющие креативность ряда ученых.

Ключевые слова: дифференциация, профессиональное креативность, педагоги профессионального образования, дифференцированный подход, практическая занятость

PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS ASSESSMENT STAGES OF PROFESSIONAL CREATIVITY OF TEACHING STAFF

Pozilova Shahnoza Khaidaraliyeva

Doctoral student of the Institute of Professional Education Development (DSc)

Annotation. The article presents ways to assess the professional creativity of vocational education teachers based on a differentiated approach. An analysis of the concept of educational differentiation from a pedagogical point of view is also presented. The relevance of the topic of the article is expressed by an analysis of the activities of teachers in practice in terms of the content of the module, the activity of students and the final result. When assessing professional creativity, a test sample developed by the author is presented, as well as questionnaires that determine the creativity of a number of scientists.

Keywords: differentiation, professional creativity, vocational education teachers, differentiated approach, practical exercise

Kirish. Ta'limda differensiatsiya "ta'lim barcha uchun" (lifelong learning) [1] va inklyuziv ta'limda [2] dolzarb bo'lgan keng qamrovli tushunchadir. Mazkur qarashlar bir necha marotaba muhokamadan o'tkazilgan. Jumladan, Dakardagi jahon ta'lim forumi [3], Jenevadagi 48-YuNESKO xalqaro konferensiyasi va nihoyat jahon ta'limiga bag'ishlangan Incheon Deklaratsiyasi. Ta'lim -2030 Incheon Deklaratsiyasi [4] nafaqat inyulyuziv ta'limga, balki barcha uchun "lifelong learning" (Umr mobaynida ta'lim olish) maqsadini ilgari surgan.

Ta'limda differensiatsiya – bu turli ma'noga ega bo'lgan muhokamaga boy tushunchalardan

hisoblanadi. Mazkur tushunchani ta'lim bilan bir qatorda boshqa sohalarda ham qo'llashimiz mumkin. Skandinaviyalik olimlar Bondi [5] va Grahamning [6] ta'kidlashicha differentsiatsiya o'z holida guruhlash, kuzatish, oqimlash va tahlil qilish kabi faoliyat turlarini bajaradi.

Skandinaviyada "maktab barcha uchun" shiori ostida ta'lim muassasalari ishga tushirilganda differentsiatsiyaga yetarlicha e'tibor berilmagan, aksincha, uni pedagogik differentsiatsiyaga yo'naltirilgan [7]. Pedagogik differentsiatsiya Norvegiya, Shvesiya va Daniya davlatlarida umumiy tushuncha sifatida qo'llanilib, o'qitishning differensial shakli bo'lib qabul qilingan [8], [9], [10], [11].

Pedagogik differentsiatsiya auditoriyada ta'limni turli shaklda olib borish, ta'lim oluvchilarni bilim, ko'nikma va malakasiga qarab saralash hamda turli xil topshiriqlar, quiz, test kabilardan foydalanib baholash imkoniyatini beruvchi ta'lim turidir.

Pedagogik differentsiatsiya - bu Skandinaviya atamasi tabaqalashtirilgan ta'lim va an'anaviy ravishda «tabaqalashtirilgan holda har bir ta'lim oluvchining o'sishini maksimal darajada oshirishga intiladigan, uning turli xil ta'lim usullari, qiziqishlari va ko'rsatmalarga javob berishning turli usullari borligini o'rgatadigan ta'lim vositasi sifatida qaraladi».

Tomlinsonning so'zlariga ko'ra, differensial ta'lim – bu faol va shaxsga yo'naltirilgan bo'lib, turli yo'sinda fan mazmunini o'zlashtirish, g'oyalar yaratish va innovatsion mahsulotlar ishlab chiqishga qaratilgan [12], [13].

O'zbekiston olimalaridan S.A.Movlonova differensial yondashuvni uch tomonlama tahlil qiladi, ya'ni:

Psixologik: talabalarning barcha mumkin bo'lgan individual xususiyatlarini hisobga olgan holda va tegishli guruhlar tuzish;

Pedagogik: talabalarning qobiliyatlariga javob beradigan ta'lim tizimi;

Psixologik: o'quv materialini mazmunini farqlash [14].

Hozirgi kunda o'quv jarayonida differensial yondashuvning qo'llanilishi ta'lim oluvchilarning har tomonlama kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotimiz jarayonida malaka oshirish kurslarida tahsil olayotgan professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kreativligini asosida guruhlariga bo'lish hamda ularni baholashda differensial yondashuvni tanladik. Bunda biz o'qituvchilarning amaliy mashg'ulotlarda modul mazmuniga, tinglovchilar faoliyatiga va olinadigan yakuniy natijaga ko'ra quyidagi tahlilni keltiramiz: (1.-jadval)

O'qituvchi tomonidan taqdim etiladigan kontent mazmuniga ko'ra	Tinglovchilarning faoliyat turiga ko'ra	Yakuniy natijani (kreativ g'oya) taqdim etilishiga ko'ra
✓ Berilgan muammoni pedagogik, psixologik, texnik va falsafiy jihatdan o'rganish; ✓ Muammoning dolzarbligini aniqlovchi manbalar bilan tanishish, tahlil qilish; ✓ Tinglovchilarning kasbiy kreativlik darajasiga ko'ra sinflash; ✓ Tinglovchilarning kasbiy kreativlik qobiliyatiga ko'ra individual yoki juftlikda ishlash fikrini qo'llab-quvvatlash; ✓ Har bir tinglovchining o'zi olib boradigan fani yoki yangi kiritadigan fani yuzasidan tuzulmaviy yondashuvni qo'llash	✓ Berilgan topshiriqni turi, mukammalligiga qarab bosqichli amalga oshirish; ✓ Mustaqil o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini rivojlantirish; ✓ Guruhli hamkorlik va o'qitish usullari asosida differensial guruhlashni amalga oshirish; ✓ G'oyalarni prototiplashtirishda infografika platformalari hamda muammoli-evristik ta'lim metodlaridan, ya'ni grafik organayzerlardan foydalanish	✓ Kasbiy kreativlikka ko'ra yaratilgan g'oyalarni baholashda turli kreativ ta'lim metod va texnologiyalaridan foydalanish, ya'ni: - Guruhli yoki individual tarzda interaktiv taqdimotlar yaratish; - Flipchart lar yordamida g'oyalarni prototiplashtirish; - Storyboarding texnologiyasi asosida berilgan muammoni tizimlashtirish; - Workshoplarni yaratish va unda ishlash

Yuqorida keltirilgan tahlillarga ko'ra differensial yondashuv tinglovchilarga malaka oshirish jarayonidagi tabaqalashtirilgan o'qitish uslubiyo'tini nazarda tutadi, ya'ni, fan mazmuniga qiziqish, yangiliklarni o'zlashtirish va pedagogik amaliyotga qo'llash ko'nikmalari rivojlanadi.

Ko'p bosqichli ta'lim – bu o'quv jarayonini tashkillashtirishning pedagogik texnologiyasi hisoblanadi. Bunda o'quv materialini ta'lim oluvchilar turli darajada o'zlashtirganlari uchun differensial yondashuv asosida guruhlariga ajratiladilar [15].

Tadqiqotimiz jarayonida biz tinglovchilarni kasbiy kreativligini aniqlashda ularni uchga ya'ni, past, o'rta va yuqori tabaqalashtirilgan guruhlariga ajratdik hamda topshiriqlarni tinglovchilarning kreativ qobiliyatiga, kasbiy kreativligi, pedagogik faoliyatning kreativ xarakteriga, pedagogik faoliyatning kreativ mahsuloti (kreativ g'oyalar) ko'ra taqsimladik. Bunda biz bir qator olimlarning kreativlik qobiliyatini aniqlovchi testlari va so'rovnomalardan foydalandik. Jumladan,

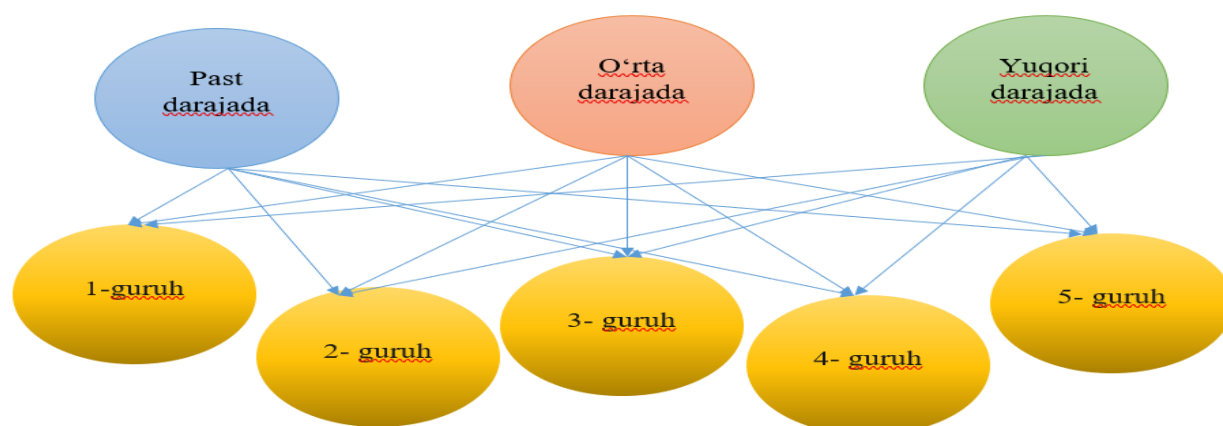
Mezonlari	Diagnostik metod, test va anketa-so'rovnoma turlari
Kreativ qobiliyatni aniqlashda	- N.V.Vishnikovaning "Kreativlik" testi - Torrensning "Tugallanmagan rasmlar" testi
Kasbiy kreativligini aniqlashda	- M.M.Kashapovning "Pedagogning kreativ kompetensiyasi" so'rovnomasi; - M.M.Kashapovning "Pedagogning rivojlanishiga ta'sir etadigan rag'batlantiruvchi omillar" so'rovnomasi" - L.D.Morozovaning "O'qituvchilarning loyiha metodlarida ishlash darajasini aniqlash", "O'qituvchining pedagogik loyihalashga qiziqishi va motivatsiyasi", "Pedagogik loyihalash ko'nikmasini baholashning individual xaritasi" anketa-so'rovnomasi
Pedagogik faoliyatning kreativ xarakterini aniqlashda	- O.F.Potemkina va Ye.V.Potemkinalarning "Sizning kreativ potensiyalingiz qanday?" so'rovnomasi; - <u>M.M.Kashapova, T.G.Kiseleva, T.V. Ogorodovalarning</u> "Kasbiy faoliyatda kreativlik" anketa-so'rovnomasi
Pedagogik faoliyatning kreativ mahsulotini ishlab chiqish ko'nikmasini aniqlashda	- Ishlab chiqilgan innovatsion-metodik loyihaning sifatini baholash. Baholash jadvali I.A.Kolesnikova tavsiyalarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan

Tinglovchilarning kreativlik qobiliyatini aniqlashning boshlang'ich test-so'rovnoma savollarini ishlab chiqdik. Test-so'rovnoma natijasiga ko'ra malaka oshirishda tahsil olayotgan professional ta'lim muassasasi o'qituvchilari differensial yondashuv asosida guruhlariga ajratiladi.

Test – so'rovnomaning namunaviy ko'rinishi:

№	Test – so‘rovnoma savollari	Past	O‘rta	Yuqori
	Kreativlik nima? A. Yangi g‘oyalarni yaratish B. Novatsion faoliyat turi S. Ijodiy fikrlash	V - 1	S - 2	A - 3
	Kasbiy kreativlik izohi berilgan qatorni ko‘rsating? A. Sohaviy muammolarni bashoratlash yoki original yechimini topish V. Sohaviy muammolarni guruhli tarzda yechish S. Sohaviy muammolarni kreativ metod va vositalar asosida yechimini topish	A - 1	S - 2	V - 3
	Kasbiy kreativligingizni rivojlantirishning optimal usulini ko‘rsating? A. Rivojlangan davlatlar tajribasidan foydalanish asosida stajirovka kurslarida qatnashish V. Respublika miqyosidagi kasbiy professionallikni rivojlantiruvchi master-klass yoki seminar – treninglarda ishtirok etish S. Mustaqil ravishda internet resurslaridan foydalangan holda	A - 1	S - 2	V - 3
	Professional ta‘lim muassasalari o‘quv jarayonini olib borishda kreativ muhitni tanlagan bo‘larmidingiz? A. Ha V. Auditoriya salohiyatidan kelib chiqib S. Men yetarli ko‘nikmaga ega emasman	S - 1	V - 2	A - 3
	Kreativ ta‘lim texnologiyalari berilgan javobni belgilang? A. Baliq skeleti V. Dizayn-fikrlash S. SCAMPER	A - 1	V - 3	S - 3
	Kasbiy muammolarni yechishda o‘zingizning qaysi shaxsiy qobiliyatlaringizni qadrlaysiz? A. Tezkor fikrlash V. Hamkorlikda ishlash S. Optimist	V - 1	S - 2	A - 3
	Kasbiy kreativlik faoliyatiga ko‘ra quyidagi qaysi turdagi faoliyatni ko‘rasiz? A. Infografik V. AKT kreativlik S. Metodik kreativlik	V - 1	S - 2	A - 3
	Kasbiy kreativlikni pedagogik faoliyatga zaruriyati bormi?	Mening fikrimcha		
	Pedagogik faoliyatingizda infografik platformalardan aynan qaysi turlaridan foydalanasiz? (masalan, canva.com)	Men pedagogik faoliyatimda bir qator infografik dasturlardan foydalanaman. Masalan.....		
).	Siz o‘quvchilaringizni kreativ qobiliyatini rivojlantiruvchi qanday mavzudagi seminar, master-klass yoki ochiq darslarni o‘tkazishni istar edingiz?	Meni ta‘lim yo‘nalishi bo‘lgan o‘quvchilarni o‘qitganim uchun, ..., ... (“Men kreativman” namuna) kabi seminarlarni tashkil qilaman		
	Past daraja	10 - 18 ball		
	O‘rta daraja	19 - 24 ball		
	Yuqori daraja	25 - 30 ball		

Test –so‘rovnoma natijasida professional ta’lim o‘qituvchilarining birlamchi kreativ qobiliyatlari aniqlanada hamda ular quyidagi differensial yondashuv asosida guruhlarga ajratiladi (1.- rasm)

1.-rasm. Differensial yondashuv asosida o‘qituvchilarni guruhlarga ajratish tuzilmasi

Bundan kelib chiqqan holda professional ta’lim muassasasi o‘qituvchilarini kasbiy kreativligini aniqlaymiz. Bu qadamda biz M.M.Kashapov va L.D.Morozovalarning anketa-so‘rovnomalari mazmunidan kelib chiqib, tadqiqotimiz jarayonida aniqlangan muammolar asosida biz tomondan ishlab chiqilgan so‘rovnomadan foydalandik. Mazkur qadamda mashg‘ulotlar davomida yuzaga keladigan pedagogik muammolarni kasbiy kreativlik yordamida tezkor yechimini topishga e’tiborimizni qaratdik va quyidagi muammoli vaziyatlarni o‘qituvchilarga taqdim etdik.

1-muammoli topshiriq	O‘qituvchi yangi mavzu mohiyatini tushuuntirish jarayonida. Auditoriyada o‘quvchilar orasida nosog‘lom kulgi yuzaga keldi. O‘qituvchining keyingi harakatini bashoratlang va fikringizni izohlang.
2-muammoli topshiriq	Mashg‘ulot o‘rtasida o‘quvchilardan biri o‘rnidan turib eshikni yopib chiqib ketdi. O‘qituvchining keyingi harakatini bashoratlang va fikringizni izohlang.
3-muammoli topshiriq	Ma’lum bir sabablarga ko‘ra o‘qituvchi kelmagan hamkasbining darsini o‘tishga sinfga kirdi. Lekin yangi mavzu mohiyati o‘qituvchiga notanish. O‘qituvchining keyingi harakatini bashoratlang va fikringizni izohlang.
.....	

Xulosa. Bu kabi topshiriqlarni yechishda o‘qituvchilardan innovatsion-metodik loyihani yaratish va loyiha asosida muammolarga yechim topish hamda ishlab chiqilgan g‘oyalarni prototipini guruhli yoki individual tarzda yoritib berishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

UNESCO. (1990). World declaration on education for all. Retrieved <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127583>

UNESCO. (2008). Inclusive education: The way of the future. Retrieved http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Policy_Dialogue/48th_ICE/General_Presentation-48CIE-English.pdf

UNESCO. (2000). The Dakar framework for action. Education for all: Meeting our collective commitments. Retrieved <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1681Dakar%20Framework%20for%20Action.pdf>

UNESCO. (2015). Education 2030. Incheon Declaration. Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. Retrieved: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf

Bondi, R. S., Dahnke, C., & Zusho, A. (2019). How does changing “One-Size-Fits-All” to differentiated instruction affect teaching? *Review of Research in Education*, 43 (1), 336–362. <https://doi.org/10.3102/0091732X18821130>

Graham, L. J., De Bruin, K., Lassig, C., & Spandagou, I. (2021). A scoping review of 20 years of research on differentiation: Investigating conceptualisation, characteristics, and methods used. *Review of Education*, 9(1), 161–198. <https://doi.org/10.1002/rev3.3238>

Blossing, U., Imsen, G., & Moos, L. (2014). The Nordic education model. ‘A School for All’ encounters neo-liberal policy (Vol. 1). Policy implications of research in education. Springer.

Dale, E. L., & Wærness, J. I. (2003). Differensiering og tilpasning i grunnopplæringen: Rom for alle - blikk for den enkelte [Differentiation and adaptation in primary and secondary education and training: Room for all with an eye on the individual]. Cappelen akademisk forlag.

Persson, B. (2010). Individualisering i svensk skola [Individualisation in the Swedish school system]. In N. Egelund (Ed.), *Undervisningsdifferentiering – Status og fremblik* [Teaching differentiation – Status and prospects]. Dafolo 115–128.

Skaalvik, E. M., & Fossen, I. (1995). Tilpassing og differensiering: Idealer og realiteter i norsk grunnskole. In [Adaptation and differentiation: Ideals and reality in Norwegian primary education]. Tapir.

The Danish Evaluation Institute. (2011). Undervisnings-differentiering som bærende pædagogisk princip [Teaching differentiation as a leading pedagogical principle]. Retrieved <https://www.eva.dk/eva/projekter/2010/undervisningsdifferentiering-i-folkeskolen/projektprodukter/undervisningsdifferentiering-som-baerende-paedagogisk-princip>

Ravitch, D. (2007). *Edspeak: A glossary of education terms, phrases, buzzwords, and jargon*. Association for Supervision and Curriculum Development.

Tomlinson, C. A., Brighton, C., Hertberg, H., Callahan, C. M., Moon, T. R., Brimijoin, K., . . . Reynolds, T. (2003). Differentiating instruction in response to student readiness, interest, and learning profile in academically diverse classrooms: A review of literature. *Journal for the Education of the Gifted*, 27(2/3), 119–145. <https://doi.org/10.1177/016235320302700203>

Movlonova S.A. Azotli yuqori molekulyar birikmalar bo‘limini o‘qitishda differensial yondashuv asosida pedagogik texnologiyalarning qo‘llanilishi. //Toshkent davlat pedagogika universiteti Ilmiy axborotlari 2021 yil, 1-son. B-71-75

Зверева, Н. А. Разноуровневое и дифференцированное обучение как фактор повышения эффективности образовательного процесса в СПО / Н. А. Зверева. — Текст : непосредственный // Педагогическое мастерство : материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2016 г.). — Москва : Буки-Веди, 2016. — С. 35-37. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/191>

KONSEPTUAL YONDASHUV – O'QITUVCHINING INNOVATSION KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA

Pulatova Muxabbat Egamberdiyevna (PhD)

Sh. Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Fakultetlararo pedagogika kafedrasida o'qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarida innovatsion kompetensiyani rivojlantirishning mazmuni uning nazariy, amaliy va shaxsiy tashkil etuvchilardan iborat tayyorgarligini maqsadli yo'naltirish, uzluksiz takomillashtirib borish, innovatsion jarayonlarning qonuniyatlari, xususiyatlari, yangiliklarga ochiqlikka asoslanishi kerakligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasi, innovatsiyalar, "Samarqand tajribasi", "mobil metodik guruhlar", Kasbiy-innovatsion faoliyat, innovatsion kompetensiya.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Пулатова Мухабат Эгамбердиевна (PhD)

Самаркандский государственный университет имени Ш. Рашидова Преподаватель кафедры межфакультетской педагогики

Анотация: В данной статье определено, что содержание развития инновационной компетентности учителей начальной школы должно основываться на целенаправленной направленности, постоянном совершенствовании и открытости к новым инновациям.

Ключевые слова: Стратегия развития системы образования, инновации, «Самаркандский опыт», «мобильные методические группы», Профессионально-инновационная деятельность, инновационная компетентность.

CONCEPTUAL APPROACH AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE COMPETENCE OF A TEACHER

Pulatova Mukhabat Ehamberdievna (PhD)

Samarkand State University named after Sh. Rashidov Lecturer at the Department of Interfaculty Pedagogy

Summary: This article determines that the content of the development of innovative competence of primary school teachers should be based on purposeful orientation, continuous improvement and openness to new innovations.

Basic words: Strategy development of system education, innovation, «Samarkand experience», «mobilnye metodicheskie groups», Professional-innovative workability, innovative competence.

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish uning barcha yo'nalishlarini qamrab olgan hozirgi vaqtda uning eng muhim tarkibiy qismi hisoblangan o'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish bosqichi ham o'z ahamiyatiga ko'ra muhim bo'g'in sifatida e'tirof etilmoqda. Ta'lim sohasidagi islohotlar mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, globallashtirish, barcha tarmoqlarni axborotlashtirish, jarayonga innovatsion texnologiyalarni jadal joriy qilish, o'qitish tizimining uzluksiz va uzviy bo'lishini, tom ma'noda o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish jarayoniga ham bevosita taalluqlidir.

Ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasini tanlashning ijtimoiy-madaniy vaziyat, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish xususiyatlariga bog'liqligi A.G.Asmolov tomonidan asoslangan [9;21-39-b.]. Mazkur holatda ta'lim siyosatining muammolariga munosib javob topishga urinishlar uzluksiz ta'lim uchun innovatsiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishni talab qiladi.

Ma'lumki, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning strategik maqsadlaridan biri mavjud muammolarni hal qilish orqali inson kapitalini uzoq muddatli yuksaltirishdir. Bunda yuqori malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj ta'lim tizimini takomillashtirish, bitiruvchilarga o'z imkoniyatlarini namoyon qilish, nostandart echimlar taklif eta oladigan darajada tafakkur qilishga qodirlikni ta'minlaydigan muhit yaratish asosida qondirilishi mumkin bo'ladi.

Demak, strategik maqsad davlat va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlariga yo'naltirilgan ta'lim sifatini oshirishdan iborat ekan, unga erishish uchun shu sohada faoliyat yuritayotgan pedagog xodimlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirish uchun ham etarlicha sharoit hozirlash vazifasi dolzarblashadi.

Ta'lim jarayoni ishtirokchilarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash maktab o'qituvchilariga ilmiy-metodik yordam berish, eng saralarini aniqlash, ilg'or tajribalarni ommalashtirish, innovatsiyalarga ochiq va faoliyatiga jadal tatbiq qilayotgan pedagoglarni rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish, variativ

dasturlarni taklif qilish kabi harakatlar asosida ta'lim mazmunini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash kabilarni qamrab oladi. Bu jarayon maktablarda ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchining ijtimoiy mavqei, obro'sini ko'tarish, ta'lim tashkilotlarining o'quv va moddiy-texnik bazasini yaxshilash bilan birgalikda olib borilishi zarur.

Keyingi paytlarda o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishga yo'naltirilgan ko'plab tadbirlar ularning faoliyati sifatini oshirish, xususan, innovatsion salohiyatni shakllantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Buning uchun, tegishli huquqiy-me'yoriy baza yaratilib jarayonda nafaqat malaka oshirish ta'limi muassasalari, balki oliy ta'lim tashkilotlari va xususiy sektorning ishtirokiga ruxsat berilishini tub burilish sifatida baholash mumkin. Shu o'rinda aytish mumkinki, oliy ta'lim tashkilotlari iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, undagi ta'lim natijalari inson kapitalini ishlab chiqish va rivojlantirishning asosiy bo'g'inidir. Shuning uchun keyingi islohotlar oliy ta'lim tashkilotlarining umumta'lim maktab o'qituvchilari malakasini oshirish jarayoniga jadal kirib kelayotganligini, yangicha yondashuvlar taklif etayotganligini ko'rsatmoqda.

Jumladan, Samarqand davlat universiteti, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti tomonidan tashkillashtirilgan hamda "Samarqand tajribasi" sifatida e'tirof etilayotgan matematika, kimyo, biologiya, fizika, informatika, ona tili va adabiyoti, tarix fanlaridan xalq ta'limi tizimidagi umumta'lim muassasalari o'qituvchilari bilimini yaxshilash hamda yangicha o'qitish uslublarini tushuntirish bo'yicha "mobil metodik guruhlar" faoliyatini innovatsion yondashuv tarzida keltirish mumkin.

O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan mazkur ilmiy-metodik maydonchani maqsadi pedagog xodimlarning individual ta'lim trayektoriyasini tuzish, mustaqil ta'limni rag'batlantirish, o'zaro tajriba almashish muhitini yaratish, ilg'or yondashuvlarni tezkor singdirishdan iborat ekanligi unga innovatsion amaliyot sifatida qarash mumkinligini bildiradi. "Mobil metodik guruhlar"ga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

- umumta'lim muassasalari o'qituvchilarini o'z ustida ishlash, mutaxassislik fani bo'yicha muntazam ravishda zamonaviy bilimlarga ega bo'lish, ularning kasbiy mahoratini oshirishga ko'maklashish;

- maktablarda faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning bilimini diagnostikadan o'tkazish;

- diagnostika natijasidan kelib chiqib, bo'shliqlarni bartaraf etishga qaratilgan o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish;

- "mobil metodik guruhlar" trener-o'qituvchilari tomonidan har oyda kamida ikki marotaba tinglovchilarning bilimlarini diagnostikadan o'tkazish hamda natijasiga ko'ra metodik yordam ko'rsatish;

- ilg'or metodikalar va innovatsiyalarga o'rgatish orqali o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirib borish;

- o'qituvchilarning metod kunlarida o'quvlarni samarali tashkil qilish;

- elektron, onlayn platformalar, ijtimoiy tarmoqlar orqali guruhdagi tinglovchilar bilan muntazam ravishda o'quvlarni olib borish.

Lekin, statistik tahlillarning ko'rsatishicha, o'qituvchilarning malakasi talab darajasidan pastligicha qolmoqda. Respublikamiz xalq ta'limi tizimida faoliyat olib borayotgan 506618 nafar o'qituvchilarning 440656 nafarini (86,7%) oliy ma'lumotli, 28662 nafari (5,6%) tugallanmagan oliy ma'lumotli, 37700 nafarini (7,4%) o'rta maxsus ma'lumotlilar tashkil qilmoqda. Ahamiyat qaratiladigan jihatlaridan yana biri shundaki, o'rta maxsus ma'lumotli o'qituvchilarning salmoqli qismi boshlang'ich sinf o'qituvchilari ulushiga to'g'ri keladi. Shuningdek, respublika bo'yicha umumta'lim maktablari o'qituvchilarning sifat tarkibi (oliy va birinchi toifalilar) 22,5% ekanligi, oliy toifali o'qituvchilar ulushi esa bor-yo'g'i 8,5%ni tashkil qilishi ham hali amalga oshirilishi zarur bo'lgan islohotlarning qamrovi nihoyatda keng bo'lishi lozimligini belgilaydi.

Mamlakatimizda malaka oshirish, umumta'lim tashkilotlaridagi o'quv faoliyati samaradorligini oshirish va o'z-o'zini o'qitishga qaratilgan metodik faoliyat tashkil etilgan. Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimi mehnat bozorida o'zgarishlarga tezkor javob bera boshladi. Ta'lim mazmuni asosan buyurtmachilar, pedagoglar tomonidan belgilanmoqda. Uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonida onlayn ta'lim platformalaridan foydalangan holda, taqdim etilayotgan modulli o'quv dasturlari o'qituvchilarning innovatsiyalarga tayyorgarligini shakllantirishga yordam bermoqda.

Bizning fikrimizcha, uzoq muddatli istiqbolida respublikada ta'lim tizimining ishlashi va rivojlanishi tashqi va ichki sharoitlar bilan belgilanadi. Tashqi sharoitlar orasida bilimga asoslangan iqtisodiyotga o'tish ta'lim uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, bu mehnat bozorida bilim va kompetensiyaga talabning oshishiga olib keladi hamda uzluksiz kasbiy ta'lim tizimini shakllantirish orqali inson kapitali sifatini yaxshilashni talab qiladi.

Ta'limni rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadigan asosiy ichki sharoit – bu ta'lim sohasidagi yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirishdir. Maktab ta'limi maqsadlariga muvofiq, kasb-hunar, shu jumladan, pedagogik, ta'lim sohasidagi rivojlanishning asosiy yo'nalishi: aholiga sifatli oliy ma'lumot olish imkoniyatini ta'minlaydi.

Keyingi yo'nalish – bu global Internet ta'lim resurslaridan foydalanishni ta'minlash, onlayn, masofaviy

o'qitish dasturlari, yangi avlod raqamli va elektron o'qitish vositalarini tizimga keng joriy etishdan iborat.

Mazkur sharoitlarni ta'minlash uchun bir qator tadbirlarni amalga oshirish lozim bo'ladi:

o'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonini boshqarishni samarali tashkil etish;

ta'lim xizmatlarini diversifikatsiyalash, sifatini oshirish, axborot va telekommunikatsiya tizimlaridan samarali foydalangan holda uzluksiz kasbiy rivojlanish muhitini yaratish;

xalq ta'limi tizimi muammolari bilan bog'liq ilmiy-tadqiqot ishlarini ko'paytirish va ularning natijalarini, sohaga tatbig'ini nazoratga olish;

pedagoglar uchun ish joyidan to'g'ridan-to'g'ri Internet tarmog'iga ulanish imkoniyatlarini ta'minlash;

o'quv-uslubiy majmualarda innovatsion yondashuvlarni tatbiq qilish, elektron ta'lim resurslarining variativligiga erishish.

Shuningdek, keltirilgan sharoitlar pedagoglarni, jumladan, boshlang'ich sinf o'qituvchilarini zamonaviy standartlarga mos keladigan, keng dunyoqarashga ega bo'lgan, ta'lim natijalari sifati uchun yuqori ijtimoiy javobgarlikni o'z zimmasiga oladigan, o'quvchilarning ta'lim yo'nalishlarini mos tarzda boshqaradigan, ularning shaxsiy va kasbiy o'sishiga yordam beradigan tashkiliy-iqtisodiy va tartibga solish mexanizmlarini ishlab chiqish bilan izohlanadi.

O'qituvchilarning innovatsion kompetensiyasini rivojlantirish haqida to'xtalganda, uni ta'lim tizimining ishlab chiqishi mumkin bo'lgan mahsuloti, deb bilamiz. Innovatsion kompetensiyali o'qituvchining resurs sifatidagi funksiyasi yangiliklar salohiyatini to'plash manbai bo'lib xizmat qilishi, insonga xos bo'lgan qobiliyatlar taraqqiyotining namoyishi, istiqbolli muammolar echimini aniqlash, istiqbolni rejalashtirishni ifodalaydi. Shu narsa ravshanki, ta'lim sohasi, o'z vazifasiga ko'ra, jamiyat innovatsion rivojlanishining real va potensial subyektlarini shakllantirishni ta'minlay oladi. Demak, ta'lim tizimida innovatsion kompetensiyali o'qituvchilar etarli miqdorda bo'lishi uchun uni ishlab chiqarish kerak.

Ishlab chiqarish resurslarni tayyor mahsulotga aylantirish jarayonini anglatar ekan, innovatsion kompetensiyali o'qituvchi salohiyatini ta'limning ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchilik darajasidan istiqbolni shakllantiradigan, o'zgartirishlar kiritadigan manbai nuqati nazaridan ko'rib chiqamiz.

Ta'lim kadrlar bilan ishlash uchun qanday imkoniyatlarga ega, uni shakllantirishning qanday usullari ishlab chiqilgan va hali nimalar yaratilishi kerak? Bu savollarga javob topishning ahamiyati juda katta, chunki ta'limning sifati yosh avlodning qobiliyatlari va subektivligini rivojlantirish imkonini beradi.

Ma'lumki, umumta'lim maktabining o'quv jarayoniga innovatsiyalarni tatbiq etish o'qituvchidan nazariy, amaliy va shaxsiy tayyorgarlikni talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchilarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Ta'lim tizimiga qo'yilgan strategik va taktik vazifalarni hal qilish sifati ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy darajasiga bog'liq. Shu sababli o'qituvchilar innovatsion salohiyatini rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish va o'qituvchilarning uzluksiz ta'limga jalb qilinishini ta'minlash ta'lim muassasalari uchun ham, ta'limni boshqaruv organlari darajasida ham dolzarb vazifadir. O'qituvchilar innovatsion salohiyatining mohiyatini aniqlash va uni qo'llab-quvvatlash yo'nalishlarini ishlab chiqish uchun uslubiy asos faoliyatning me'yoriy tuzilishi hisoblanadi. Bu jarayonda "...tezkor texnologik o'zgarishlar davrida ehtiyojlar dinamikasi, talabni individuallashtirish va uni qondirish imkoniyatlarining oshishini anglatuvchi uzluksiz ta'limning tubdan yangi tizimini shakllantirish kechiktirib bo'lmaydigan, echimini kutayotgan masaladir. Bundan tashqari, bunday ta'limning asosiy xususiyati nafaqat bilim va texnologiyalarni uzatish, balki ijodiy hamda ijtimoiy kompetensiyani shakllantirish, qayta tayyorlashdan iborat bo'ladi" [11].

Yuqorida keltirilgan an'analar va muammolar o'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish strategiyasini aniqlash yo'nalishini belgilaydi. Shu sababli, vazifa o'quv mazmunini ehtiyojlar asosida shakllantirish, pedagog xodimlarni kasbiy rivojlantirish bo'yicha xizmatlarni variativlash orqali uzluksiz ta'lim infratuzilmasini rivojlantirishga qaratilishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish innovatsionsini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmonida pedagog xodimlarning malaka oshirish tizimini samarali tashkil etish, jumladan, malaka oshirish muassasalarida o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish uchun yuqori malakali professor-o'qituvchilarni jalb qilish, malaka oshirish kurslarida esa tinglovchilarning salohiyatini inobatga olish uning maqsadlaridan biri etib belgilangan [3]. Shubhasiz, o'qituvchilar malakasini oshirish tizimini yuqori malakali professor-o'qituvchilarsiz sifatli amalga oshirib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasida o'qituvchilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi o'ziga xos an'analar, istiqbollar va innovatsion rivojlanish tendensiyalariga ega. U o'zining tuzilishiga, yangilanish va global ta'lim sohasining yaxlitligi integratsiyasiga ega. Shu bilan birga, o'qituvchilarning malakasini oshirishga bilvosita va bevosita aloqador holda, uzluksiz ta'lim tizimida ham qator muammolar mavjud:

1. Pedagogik ta'lim ko'lamini kengaytirish va pedagogik oliy ta'lim tashkilotlari bitiruvchilarining nafaqat ta'lim sohasida, balki turli xil gumanitar texnologiyalardan foydalanishni talab qiladigan boshqa

sohalarda ishlashga yo‘naltirilishi. Ijtimoiy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, kam ixtisoslashgan o‘qituvchilar o‘z mutaxassisliklari bo‘yicha ishlaydilar. Boshqa tomondan, maktabda pedagogik ma‘lumotga ega bo‘lmagan kishilar ham ishlashmoqda.

2. Umumta‘lim maktabining haqiqiy ehtiyojlari va o‘qituvchilar tayyorlash sifati o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etish. Bu, avvalo, maktab ta‘limi mazmunini yangilash, o‘quv jarayonini uslubiy va moddiy-texnik ta‘minotiga aloqadordir. Bunday sharoitda davlat ta‘lim standartlari talablariga muvofiq kompetensiyaviy yondashuv asosida katta o‘zgarishlar talab qilinadi.

3. Uzluksiz ta‘lim, umr bo‘yi o‘qitish tamoyilining, malaka va kompetensiyaga qo‘yiladigan talablarning o‘sib borayotgan ahamiyatini hisobga olish.

4. O‘qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimiga yangi talablarni tatbiq etish. Unda uzluksiz kasbiy rivojlantirish uchun sharoit yaratish ko‘proq amaliy yo‘naltirilganligida namoyon bo‘ladi.

Bundan tashqari, bugungi kunda uzluksiz ta‘lim tizimining tendensiyalari saqlab turilgani holda, o‘qituvchiga individual maqsadli yordam ko‘rsatishga qaratilgan chora-tadbirlar mexanizmi yaxshi yo‘lga qo‘yilmagan.

Ta‘limni rivojlantirish bilan bog‘liq zamonaviy va istiqbolga qaratilgan muammolarni hal etishda o‘qituvchining vazifasi ta‘lim sifatini ta‘minlashda innovatsion yondashuvlarni tatbiq qilishdan iborat bo‘ladi. Buning uchun ta‘lim subyektlari bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish, metodik xizmat ko‘rsatuvchi tuzilmalarni kuchaytirish, amaliy va metodik maydonchalarni tashkil etish kerak. Bu o‘rinda oliy va malaka oshirish ta‘limi muassasalari jarayonlarning tashabbuskori va ishlab chiqaruvchisi bo‘lishi zarur. Ushbu funktsiya xalq ta‘limi sohasiga doir ilmiy izlanishlarning amaliyotga tatbiq‘ini ta‘minlash, aniq tashabbuslar, o‘qituvchilarning sifat tarkibini yaxshilash, ularni kasbiy rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish orqali ta‘minlanadi.

Shu tariqa, ta‘limni modernizatsiyalash jarayonlari uning barcha bosqichlarini birlashtirishga qaratilgan tizimni yaratishni, shuningdek, uzluksiz ta‘lim innovatsion mehnat bozori ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirishni o‘z ichiga oladi.

Yuqoridagi fikrlar asosida o‘qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimiga oid quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

o‘qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish innovatsion xarakter kasb etishi, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, bitiruvchilar ko‘nikmasiga qo‘yiladigan talablarga mos bo‘lishi, aniq ehtiyojlarga asoslanishi;

uzluksiz kasbiy rivojlantirish dasturlari yangicha yondashuvlar, innovatsialar, g‘oyalar, ilg‘or texnologiyalar, ta‘limni isloh qilish muammolari nuqtai nazaridan joriylanishi;

kasbiy rivojlantirish uzluksiz va innovatsion faoliyat orqali amalga oshirilishi;

o‘qituvchini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi mazmun jihatidan amaliyot va undan keyingi faoliyati bilan bog‘liq bo‘lishi;

o‘qituvchilarda innovatsion kompetensiyani rivojlantirish ta‘lim maqsadlariga muvofiq bajarilishi;

o‘qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishning nazariy va konseptual asoslarini ishlab chiqish kerak.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida innovatsion kompetensiyani rivojlantirish jarayonlari monitoringining quyidagi turlaridan foydalanish o‘rinli, deb hisobladik:

- o‘qituvchining innovatsion faoliyatga tayyorgarligini ta‘minlashda yuzaga keladigan muammolar va qiyinchiliklarni aniqlashga yo‘naltirilgan innovatsion kompetensiyasini shakllantirish;

- o‘qituvchining innovatsion kompetensiyasini shakllantirishni boshqarish jihatidan muhim muammolarni aniqlash;

- uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimida o‘qituvchining innovatsion qobiliyatini shakllantirish natijasida yuzaga keladigan ta‘sirlar samaradorligini kuzatish va baholashni ta‘minlash.

Monitoringdan maqsad quyidagi asosiy natijalarga erishish hisoblanadi:

- o‘qituvchilarning innovatsiyalarga tayyorgarligini ta‘minlash samaradorligini aniqlash;

- boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni shakllantirish.

Kvalimetriya asosida olib borilgan ilmiy ishlar tahlili “mezonlar” tushunchasini o‘rganish ob’ektning sifat tavsifi tarzida o‘qituvchining innovatsion kompetensiyasini rivojlanganligini aniqlash imkonini berdi.

Olimlar tomonidan innovatsiyalarni baholash mezonlarini ishlab chiqish, ta‘lim tizimi natijalarini, shuningdek, butun tizimni va uning alohida elementlarini sifat jihatidan tavsiflash bo‘yicha bir qator ishlar qilingan. Kasbiy-innovatsion faoliyatga tayyorlash samaradorligi mezonlari va ko‘rsatkichlari R.X.Jo‘rayev [10], O‘.Q.Tolipov [16], N.A.Muslimov [13], M.T.Jumaniyozova [11] va boshqalarning ishlarida ko‘rib chiqilgan.

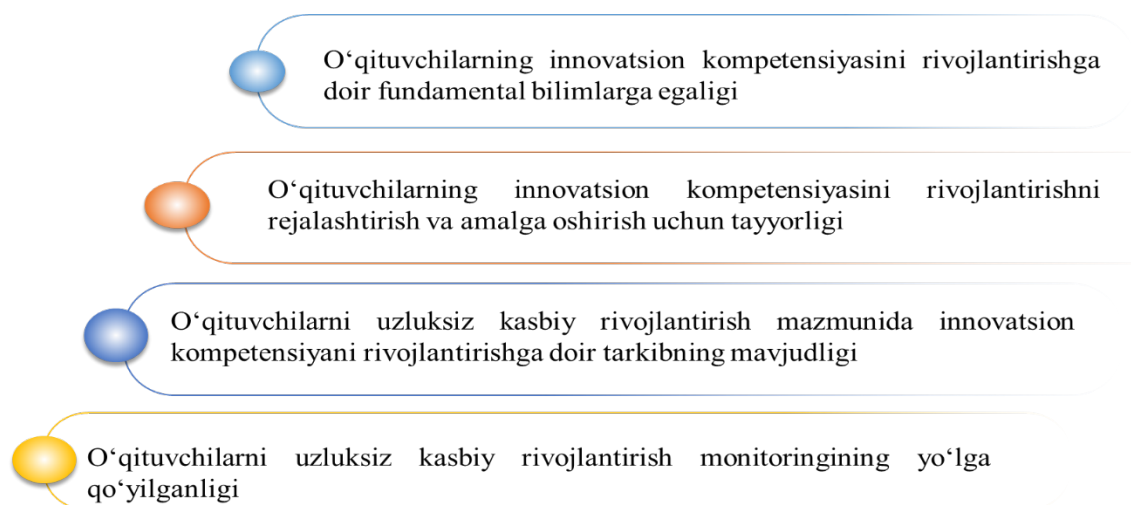
Ko‘pchilik olimlar tomonidan innovatsiyaning asosiy mezoni sifatida yangilik ko‘rsatiladi. Bu esa har bir o‘qituvchi faoliyatiga kiritilayotgan yangilikning mohiyati, uning darajasini aniqlashi va tushinishi juda muhimligini ko‘rsatadi. Innovatsiyalar tajribada keng va ijodiy qo‘llansa, uni pedagogik yangiliklarni

baholash mezonini sifatida ko'rib chiqish mumkin, agar u ma'lum xususiyatlari yoki murakkabligi tufayli tor, cheklangan doirada qolsa, bu holda pedagogik innovatsiyalar haqida gapira olmaymiz.

Sohaga oid nazariy manbalar, olib borilgan kuzatishlar va o'rganishlar natijasida boshlang'ich sinf o'qituvchilari innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik omillarini rasmda keltirilgan tuzilmadagi kabi belgilanishi maqsadga muvofiq, deb hisobladik (1-rasm).

Belgilangan pedagogik omillarning ta'minlanishi boshlang'ich sinf o'qituvchilarining gnostik, prognostik, kommunikativ, tashkiliy, moslashuvchanlik, tahliliy, refleksiv ko'nikmalaridan iborat pedagogik mahoratini takomillashtiradi. Buning uchun muayyan faoliyat jarayoni zarur bo'lib, uning mavjudligi o'qituvchida innovatsion kompetensiyani rivojlantirishning tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuningdek, innovatsion kompetensiya pedagogik yangiliklarni yaratish, asoslash va amaliyotga kiritish uchun ahamiyatli bo'lgan motivlar, bilim, ko'nikma, malaka, o'z-o'zini baholash, shaxsiy-kasbiy fazilatlarga egaligi bilan belgilanadi.

O'qituvchilarning innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishga nazariy tayyorgarligi pedagogik innovatsiyalar asoslarini bilish, nostandart fikrlash tarzida namoyon bo'ladigan ko'nikmalarini ifodalaydi. Uning asosiy tashkil etuvchilari konstruktiv va gnostik harakatlardir. Faoliyatning ikkala turi ham o'qituvchida analitik, prognostik, proeksion, aks ettirish ko'nikmalarini shakllantirishni talab qiladi [8; 79-82-b.].

1-rasm. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik omillari

O'qituvchining amaliy tayyorgarligi esa uning innovatsion faoliyatga imkon beradigan ko'nikmalarida ko'rinadi. Bunday qism tarkibiga tashkiliy va kommunikativ ko'nikmalar kiradi. Shaxsiy tayyorgarlik uning motivlari, refleksiyasi, moslashuvchanligi, maqsad qo'yishi va amalga oshirishda sobitligini bildiradi. Yuqoridagi fikrlar asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishga tayyorgarlik mezonlari va darajalarini shakllantirdik (1-jadval).

Jadvaldan shunday xulosaga kelish mumkinki, yuqori daraja boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishga to'liq tayyorgarligini, yaxshi daraja tayyorgarlikning yetarlicha emasligini, lekin jarayonni boshqara olishi mumkinligini, o'rta daraja to'liq bo'lmagan tayyorgarlik, aniq harakatlar lozimligini, past darajada esa o'z ustida jiddiy ishlash, uzoq muddatli mustaqil o'qish zarurligini bildiradi.

1-jadval.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishga tayyorgarlik darajalari va tarkibiy qismlari

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishga tayyorgarlik darajalari va tarkibiy qismlari			
Darajalar	Tarkibiy qismlar		
	Nazariy	Amaliy	Shaxsiy
Past	O'quv jarayonini tashkil etishga doir o'quv texnikasi, dasturlari, mavjud innovatsion texnologiyalarni biladi.	Darslarni tashkil etishda innovatsion usullar va o'quv vositalaridan foydalanadi. Muloqot amaliyotiga ega.	Innovatsion faoliyatda ishtirok etishdan bosh tortish holati uchray turadi, bunda motivatsiya hamkasblari bilan munosabatlardagi keskinliklarning oldini olishga yordam beradi. Ijodkor, o'zicha epizodik ta'lim bera oladi.
O'rta	O'quv jarayonini tashkil etishga doir turli darajadagi innovatsion dasturlar va o'qitish usullarini biladi.	Darsda o'qitishning innovatsion usullaridan foydalanadi. Kishilar bilan sifatli aloqani tashkil qilishga qodir.	Yangiliklarni qabul qilishga qiziqadi. Innovatsion faoliyatda ishtirok etishni istaydi. Yutuqlari uchun rag'bat kutadi. Ijodga ishtiyoqi baland.
Yaxshi	O'quv jarayonini tashkil etishga doir turli darajadagi innovatsion dasturlar va o'qitish usullarini biladi. Amaliyotga tatbiq etish yo'llaridan xabardor.	Rivojlantirish va amalga oshirish. Innovatsion dasturni o'rganish, tashkil etish, ifodalash va o'rtacha boshqarishga qodir.	Innovatsiyaga ta'lim tizimini rivojlantirish mexanizmi sifatida qaraydi.
Yuqori	O'quv jarayonini tashkil etishga doir o'qitishning innovatsion texnologiyasini biladi va ularning qo'llanilishi samarali ekanini tushunadi. Amalga tatbiq etish yo'llaridan xabardor.	Ulardan birini amalga oshiradi. Jamoasi bilan turli xil ijro vazifalari(rollari)-ni bajaradi. Shu jumladan, o'yin uskunalari qo'llay oladi.	Innovatsiyani shaxsiy-kasbiy hayotining bo'lagi, deb qabul qiladi. Innovatsion faoliyatda qatnashish motivatsiyasi o'zining ijodiy rivojlanish potensialini belgilaydi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishga tayyorgarlik darajalari va tarkibiy qismlari

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishga tayyorgarlik darajalari va tarkibiy qismlari

Darajalar Tarkibiy qismlar

Nazariy Amaliy Shaxsiy

Past O'quv jarayonini tashkil etishga doir o'quv texnikasi, dasturlari, mavjud innovatsion texnologiyalarni biladi. Darslarni tashkil etishda innovatsion usullar va o'quv vositalaridan foydalanadi. Muloqot amaliyotiga ega. Innovatsion faoliyatda ishtirok etishdan bosh tortish holati uchray turadi, bunda motivatsiya hamkasblari bilan munosabatlardagi keskinliklarning oldini olishga yordam beradi. Ijodkor, o'zicha epizodik ta'lim bera oladi.

O'rta O'quv jarayonini tashkil etishga doir turli darajadagi innovatsion dasturlar va o'qitish usullarini

biladi. Darsda o'qitishning innovatsion usullaridan foydalanadi. Kishilar bilan sifatli aloqani tashkil qilishga qodir. Yangiliklarni qabul qilishga qiziqadi. Innovatsion faoliyatda ishtirok etishni istaydi. Yutuqlari uchun rag'bat kutadi. Ijodga ishtiyoqi baland.

Yaxshi O'quv jarayonini tashkil etishga doir turli darajadagi innovatsion dasturlar va o'qitish usullarini biladi. Amaliyotga tatbiq etish yo'llaridan xabardor. Rivojlantirish va amalga oshirish. Innovatsion dasturni o'rganish, tashkil etish, ifodalash va o'rtacha boshqarishga qodir. Innovatsiyaga ta'lim tizimini rivojlantirish mexanizmi sifatida qaraydi.

Yuqori O'quv jarayonini tashkil etishga doir o'qitishning innovatsion texnologiyasini biladi va ularning qo'llanilishi samarali ekanini tushunadi. Amalga tatbiq etish yo'llaridan xabardor. Ulardan birini amalga oshiradi. Jamoasi bilan turli xil ijro vazifalari (rollari)-ni bajaradi. Shu jumladan, o'yin uskunalarini qo'llay oladi. Innovatsiyani shaxsiy-kasbiy hayotining bo'lagi, deb qabul qiladi. Innovatsion faoliyatda qatnashish motivatsiyasi o'zining ijodiy rivojlanish potensialini belgilaydi.

O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash nuqtai nazaridan, past va o'rta darajali tayyorgarlikda ularda innovatsion kompetensiyani rivojlantirish uchun muayyan sharoitlar yaratish, ilmiy-metodik qo'llab-quvvatlashni amalga oshirish talab etiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisida innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishga tayyorgarlikka nisbatan past yoki o'rta daraja kuzatilsa, ularga ilmiy-metodik yordam ko'rsatish, qo'llab-quvvatlash va samaradorlikka yo'naltirilgan sharoit yaratish zarur bo'ladi. Yaxshi va yuqori darajali tayyorgarlikda o'qituvchilarni raqobatbardosh saqlab turish, o'zlarini namoyon qilishlariga imkon berish va tajribalarini ommalashtirishga e'tibor qaratish kerak. O'qituvchilarning innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishga tayyorgarligini muhokama qilishda shuni ta'kidlash kerakki, shaxsning etakchi fazilatlari qatorida kompetensiya bilan bir qatorda, innovatsion faoliyat ham muhimdir, bu intellektual tashabbus darajasida, ijodiy faoliyatning ortib borayotgan dinamikasida namoyon bo'ladi. Chunki, uning shaxsiy sifatleri rivojlanishi uchun asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

O'zbekiston Respublikasining "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonuni. – QHMMB, 03/20/630/1101-son, 24.07.2020.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – QHMMB, 03/20/637/1313-son, 24.09.2020.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish innovatsionini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. – QHMMB, 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish innovatsionini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. – QHMMB, 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. – QHMMB, 06/22/60/0082-son, 29.01.2022.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi "2022–2026 yillarga xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmoni. – QHMMB, 06/22/134/0407-son, 11.05.2022.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-289-son Qarori. – QHMMB, 07/22/289/0562-son, 22.06.2022.

Адо́льф В.А., И́льина Н.Ф. Инновационная деятельность педагога в процессе его профессионального становления: монография. Красноярск, 2007. 204 с.

Асмолов А.Г. Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути к преодолению кризиса идентичности и построению гражданского общества // Психолого-педагогический поиск. 2010. № 2 (14). 21-39.

Джураев Р.Х. Интегративно-модульная технология непрерывной профессиональной подготовки специалиста / Узлуксиз таълим. – 2018. - № 4. – Б. 50-56.

Ильина Н.Ф. Становление инновационной компетентности педагога: вопросы теории и практики / монография. – Красноярск, 2014. – 204 с.

Jumaniyozova M.T. Malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning pedagogik asoslari (tarix fani o'qituvchilari misolida): ped. fan. nom... diss. – Toshkent, 2007. – 176 b.

Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirish. – T.: Fan, 2004. – 130 b.

Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – T., 2015. – 69 b.

O'roqov Sh. Bo'lajak kollej o'qituvchilarida kasbiy-pedagogik kompetentlikni shakllantirishning ilmiy-metodik jihatlari. // SamDU ilmiy tadqiqotlar axborotnomasi. - Samarqand: - 2015. - 4-son. – B.132-135.

Tolipov O'.Q. Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish texnologiyasi: ped. fan. dok... diss. – Toshkent, 2004. – 269 b.

TALABALARDA YARIM ADDITIV FUNKSIONALLARGA OID TUSHUNCHALARINI SMART TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Qurbanov Hamidjon Xujaniyozovich,

TAQU, "Raqamli texnologiyalari" kafedrası katta o'qituvchisi

<https://orcid.org/0000-0001-9294-8787>

Annotatsiya: Axborot texnologiyalari asri talablari va kompyuter texnologiyalarining jadal rivoji natijasida ta'lim tizimiga SMART texnologiyalar" tushunchasi kirib keldi. O'qitishning mazkur texnologiyasi zahirida elektron ta'lim (e-learning) tajribasi va yutuqlari yotadi. Mazkur maqolada yarim additiv funksionallarga oid tushunchalarni o'rganishda SMART texnologiyalarning o'rni va ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Maqolaga universitetlarda yarim additiv funksionallarga oid tushunchalarni o'qitishda SMART texnologiyalarning ahamiyati asos qilib olingan.

Kalit so'zlar: smart – ta'lim, elektron ta'lim, smart texnologiya, yarim additiv funksionallar.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ ПОНЯТИЙ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ПОЛУАДДИТИВНЫМ ФУНКЦИОНАЛАМ, SMART ТЕХНОЛОГИЯМИ

Курбанов Хамиджон Хужаниязович,

TACU, старший преподаватель кафедры цифровые технологии

Аннотация: в результате требований века информационных технологий и бурного развития компьютерных технологий в систему образования вошло понятие «SMART-технологии». Данная технология обучения основана на опыте и достижениях электронного образования (e-learning). В данной статье анализируется роль SMART-технологий и влияющих факторов при изучении понятий, связанных с полуаддитивными функционалами. Статья основана на важности технологий SMART при преподавании понятий полуаддитивных функционалов в университетах.

Ключевые слова: smart образование, электронное обучение, smart технологии, полуаддитивным функционалам.

METHODOLOGY OF FORMATIONS OF CONCEPTIONS AT STUDENTS RELATED TO THE SEMI-ADDITIVE FUNCTIONALS BY THE SMART TECHNOLOGIES

Kurbanov Khamidjon Xujaniyozovich

TUACE, senior lecturer of the department of digital technologies

Annotatsiya: As a result of the requirements of the information technology age and the rapid development of computer technologies, the concept of "SMART technologies" has entered the education system. This learning technology is based on the experience and achievements of electronic education (e-learning). This article analyzes the role of SMART technologies and influencing factors in the study of concepts related to semi-additive functionals. The article is based on the importance of SMART technologies in teaching the concepts of semi-additive functionals in universities.

Keywords: smart education, e-learning, smart technologies, semi-additive functionalities.

Kirish: Kompyuter imkoniyatlarining juda tez rivojlanishi barcha sohalarida AKTdan keng foydalanilishiga olib kelmoqda. Jumladan, ta'lim tizimini takomillashtirish va inson kapitalini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2019-2021-yillarda O'zbekiston respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-5544 sonli Farmonida O'quv-tarbiya jarayoniga yangi ta'lim dasturlarini, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va SMART- texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim muassasalarida o'qitish sifatini yanada yaxshilash (elektron modullar tashkil etish va masofaviy o'qitishni joriy etish) vazifalari belgilab berilgan.

Tahlil va natijalar:

Matematika fani o'qituvchisi tayyorlash xususida SMART texnologiyasini ko'radigan bo'lsak, kimdir kelajakda matematika fani o'qituvchisi bo'lib ishlashi uchun yarim additiv funksionallarga oid tushunchalarni o'rganishga xohish paydo bo'ladi. Uning uchun maqsadni quyidagicha qo'yish mumkin:

S – Matematika fani o'qituvchisi o'zining maqsadini – talabalarda yarim additiv funksionallarga oid bilimlarni egallash uchun kerak bo'ladigan topologik fazo, metrik fazo, kompaktil fazo, Hausdorff fazosi, algebra, Banach algebrasi, uzluksiz funksiya, algebraik operatsiyalar, nuqtali operatsiyalar, sup-norma, o'zgarma funksiya, funksionallar kabi barcha bilimlarni o'rganishni aniq ifodalaydi.

M – Matematika fani haqidagi bilimlarni qanday o'lchash kerak? O'qish muddati, egallayotgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini doimiy ravishda o'lchab borish mumkin.

A – Bunday maqsadga erishish mumkinmi? Ha. Salohiyatli chet el va respublika professor o'qituvchilarni jalb etish, o'quv jarayonini zarur jihoz va texnik vositalar bilan ta'minlash zarur.

R – Ushbu masalani hal etishdan foyda bormi? Ha. Respublika ta'lim sohasida olib borilayotgan islohatlarga javob

bera oladigan matematika o'qituvchilari zarur. Bajaruvchilar maqsadga erisha oladilar.

T - Mashg'ulotlarni qo'yib yubormasligi uchun odam aniq vaqt chegaralarini qo'yishi mumkin, masalan 2 yil. Yarim additiv funksionallarga oid zarur bilim va malakalarga ega bo'lish uchun shu vaqt yetarli.

Yarim additiv funksionallarga oid bilimlarni egallashda Smart ta'limning asosiy tamoyillari sifatida quyidagilarni olish mumkin.

1. Ta'lim muammolarini hal qilish uchun ta'lim dasturida tegishli ma'lumotlardan foydalanish. Ta'limda axborot oqimining tezligi va hajmlari hamda har qanday kasbiy faoliyatda jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Yarim additiv funksionallarga oid amaliy mashg'ulotlarni o'tishga, haqiqiy vaqt sharoitida ishlashga tayyorlash uchun namunalar va modellardan foydalanmasdan mavjud o'quv materiallarini haqiqiy vaqtda uzatilayotgan topologik fazo, metrik fazo, kompaktli fazo, Hausdorff fazosi, algebra, Banax algebrasi, uzluksiz funksiya, algebraik operatsiyalar, nuqtali operatsiyalar, sup-norma, o'zgarma funksiya, funksionallar kabi materiallar bilan to'ldirish lozim.

2. Talabalarning o'zini - o'zi anglash, yarim additiv funksionallarga oid ilmiy tadqiqot, loyihalash ishlarini tashkil etishda foydalanish. Ushbu tamoyil kasbiy masalalarni yechish uchun ijodiy izlanishga, mustaqil axborot va tadqiqot faoliyatiga tayyor bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashga asos bo'ladi.

3. Taqsimlangan o'quv muhitida o'quv jarayonini amalga oshirish. O'quv muhitini universitet hududi yoki masofali o'qitish tizimi chegaralari bilan cheklanmaydi. O'quv jarayoni uzluksiz bo'lishi kerak, jumladan, yarim additiv funksionallarga oid bilimlaridan foydalanib, kasbiy muhitda o'qitishni o'ziga olishi kerak.

4. Talabalarning kasbiy jamoa bilan o'zaro aloqasi. Kasbiy muhit nafaqat mutaxassislarni tayyorlash uchun mijozlar, balki o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanmoqda. Axborot kommunikatsion texnologiyalar talabalarga ilmiy jamoalar ishida ishtirok etish bo'yicha yangi imkoniyatlar yaratib beradi va mutaxassislar tomonidan muammolarni hal etishni kuzatishga imkoniyatlar beradi.

5. Ta'lim egiluvchan traektoriyalari, ta'limni yakallashtirish. Ta'lim tizimiga ishlayotgan fuqarolarni jalb etish, kasbiy faoliyat turlarini tez-tez almashish, texnologiyalarni jadal rivojlanishi hisobiga ta'lim sohasi sezilarli darajada kengaymoqda. Universitetlarga kelayotgan talabalar, odatda o'zlarining ta'limdagi ehtiyojlarini yaxshi anglab yetib ifodalay oladilar.

6. Oliy ta'lim muassasasining vazifasi - talabaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos holda ta'lim xizmatlarini ta'minlashdan iboratdir.

Talabalarning yarim additiv funksionallarga oid qisqacha materiallarni ko'rib tahlil qilib chiqamiz.

Birinchidan elementlari orasida masofa tushunchasi kiritilgan to'plamlarni (metrik fazolar, chiziqli, normalangan fazolar), ikkinchidan fazolarni sonlar o'qiga akslantirishlar (funksionallar) ning va fazoni fazoga akslantirishlar (operatorlar) ning xossalari o'rganishdan iborat.

Kelgusida uzluksiz funksional uzluksiz funksiyalarga xos bo'lgan ko'pgina xossalarga ega, operatorlar esa funksiya tushunchasining eng zamonaviy, eng umumiy umumlashmasi ekanligini ko'ramiz.

Funksional analiz matematikaning alohida bo'limi sifatida XVIII asrning oxiri va XIX asr boshlarida shakllana boshladi. Funksional analizga doir dastlabki ilmiy ishlar italyan matematigi Volterra, fransuz matematigi Puankare va nemis matematigi Gilbertga taalluqlidir. Metrik fazo tushunchasi fanga fransuz matematigi Freshe tomonidan XX asr boshlarida kiritilgan, normalangan fazo tushunchasi 1922 yilda polyak matematigi Banax va unga bog'liq bo'lmagan holda amerikalik matematik Viner tomonidan kiritilgan.

Funksional analizning eng muhim, dolzarb yo'nalishlaridan biri operatorlar algebralari nazariyasi va uning tatbiqlari, Banax algebralari sohasining asosiy qismini tashkil qilib, Respublikamizda keng rivojlantirilmoqda.

Toshkent funksional maktabi vakillarining ko'plab ilmiy tadqiqotlari, oxirgi 20-30 yil davomida ushbu yo'nalishga aloqador bo'lib, aytish mumkinki ko'plab, chuqur va muhim natijalar olindi.

Banax algebralari nazariyasi bakalavrlar tayyorlash dasturiga kiritilmagan mavzu bo'lib, magistrlar uchun esa tanishtiruv, umumiy tushunchalarni berish sifatida ozgina berilgan xolos.

Shu sababli ushbu darslikda Banax algebralari bilan yaxshiroq tanishish va tanishtirish, hamda undagi ba'zi yechilmagan masalalarga e'tibor berish nazarda tutilgan.

Ma'lumki, Banax algebralarining paydo bo'lishida operatorlar algebrasi asosiy rol o'ynagan.

Odatda, X chiziqli fazoni Y chiziqli fazoga aks ettiruvchi barcha chiziqli operatorlar to'plamini $L(X,Y)$ orqali belgilanadi va u chiziqli fazo bo'ladi.

Agar qaralayotgan fazolar normalangan fazolardan iborat bo'lsa, u holda uzluksiz operatorlar fazosi haqida fikr yuritish mumkin.

Ikki uzluksiz operatorning yig'indisi va uzluksiz operatorning songa ko'paytmasi uzluksiz operator bo'lishi chiziqli amallarning uzluksiz ekanligidan bevosita kelib chiqadi.

Agar $X=Y$ bo'lsa, $L(X,Y)$ o'rniga $L(X)$ yozamiz. $L(X)$ chiziqli fazoda ko'paytma sifatida operatorlarning kompozitsiyasi, $T \circ S$ olinadi va $L(X)$ algebraga aylanadi. Bu algebrani chiziqli operatorlar algebrasi deyiladi.

Operator algebralarining eng muhimlari C^* -algebralar, fon Neyman algebralaridir. Ulardan yanada kengroq tushunchalar yordamida aniqlanadigan, o'z-o'ziga qo'shma operatorlar fazosi va Yordan Banax algebralari (JB-algebralar) hozirgi zamon kvant mexanikasi masalalarining matematik modelini yaratishda, ularga matematik talqin berishda asosiy

vazifalarni bajarishi asoslangan (Bu sohadagi batafsil ma'lumotlarni [3], [4], [5] adabiyotlardan olishingiz mumkin).

Bu yo'nalishdagi rivojlanish yarim maydonlar nazariyasi [6] yaratilganidan so'ng kuchayib ketdi.

Kvant mexanikasida fizik sistemaning tasodifiy miqdorlarini biror N , Gilbert fazosida aniqlangan o'z-o'ziga qo'shma operator yordamida tasvirlash mumkinligi operatorlar algebrasiga bo'lgan e'tiborni kuchaytirib yubordi [7]. Ma'lum bir aksiomalar sistemasini qanoatlantiruvchi, haqiqiy algebra – yordan algebralari yuqoridagi mulohazalar asosida paydo bo'ldi. Bu algebralarda norma, tartib tushunchalarini kiritib Banach algebralari tadqiq qilina boshlandi.

O'zbekistonda funksional analizning rivojlanishi, uning g'oyalarini keng targ'ib qilgan va funksional analiz bo'yicha o'z maktabiga ega bo'lgan akademik T.A.Sarimsoqov nomi bilan bog'liq.

X topologik fazo bo'lib, Y uning biror qism fazosi bo'lsin. Ochiq to'plamlarning $\{G_\alpha : \alpha \in A\}$ sistemasi uchun $Y \subset \bigcup_{\alpha \in A} G_\alpha$ bo'lsa, u holda bu sistema Y to'plamning *ochiq qoplamasi* deb ataladi.

Agar ochiq qoplama chekli elementlardan iborat bo'lsa, u holda u *chekli ochiq qoplama* deyiladi.

Agar topologik fazoning ixtiyoriy ochiq qoplamasidan chekli qism qoplama ajratib olish mumkin bo'lsa, u holda bu topologik fazo *kompaktli* deyiladi.

T_2 aksiomasi (ajratishning ikkinchi yoki xausdorf aksiomasi): X topologik fazoning ixtiyoriy ikkita har xil x va y nuqtalari o'zaro kesishmaydigan Ox va Oy atroflarga ega.

T_2 aksiomasini qanoatlantiruvchi kompaktli topologik fazoni *kompakt* deb ataymiz.

M to'plamning qism to'plamlaridan iborat $\{A\}$ sistemadan xohlagancha olingan chekli sondagi to'plamlarning kesishmasi bo'sh bo'lmasa, u holda $\{A\}$ sistema *markazlashgan* deb ataladi.

Agar X topologik fazoning har bir cheksiz qism to'plami kamida bir limit nuqtaga ega bo'lsa, u holda bu fazo sanoqli-kompaktli deyiladi [8].

E to'plam quyidagi shartlarni qanoatlantirsa, u holda E *chiziqli topologik fazo* deyiladi:

- E chiziqli fazo;
- E topologik fazo;
- E da qo'shish va songa ko'paytirish amallari uzluksiz.

Qo'shish va songa ko'paytirish amallarining uzluksizligi quyidagini anglatadi:

1) agar $z_0 = x_0 + y_0$ bo'lsa, u holda z_0 nuqtaning ixtiyoriy U atrofl uchun x_0 va y_0 nuqtalarning mos ravishda V va W atroflari topilib, ixtiyoriy $x \in V$; $y \in W$ nuqtalar uchun $x + y \in U$ sharti bajariladi;

2) agar $y_0 = \lambda_0 x_0$ bo'lsa, u holda y_0 nuqtaning ixtiyoriy U atrofl uchun x_0 nuqtaning V atrofl va $\varepsilon > 0$ soni topilib, ixtiyoriy $x \in V$ va $|\lambda - \lambda_0| < \varepsilon$ lar uchun $\lambda x \in U$ sharti bajariladi.

Ta'rif. Agar X metrik fazoda ixtiyoriy fundamental ketma-ketlik yaqinlashuvchi bo'lsa, u holda X *to'la metrik fazo* deyiladi.

Agar X va Y chiziqli fazolar bo'lsa, u holda $A : X \rightarrow Y$ akslantirishga *operator* deyiladi. Agar bu operatorning aniqlanish sohasiga tegishli ixtiyoriy x, y elementlar va ixtiyoriy α, β sonlari uchun

$$A(\alpha x + \beta y) = \alpha A(x) + \beta A(y)$$

tengligi o'rinli bo'lsa, u holda A *chiziqli operator* deb ataladi. A operatorning aniqlanish va qiymatlar sohaslarini mos ravishda $D(A)$ va $R(A)$ ko'rinishlarda belgilaymiz.

X va Y normalangan fazolar, $A : X \rightarrow Y$ chiziqli operator bo'lsin. Agar ixtiyoriy $\varepsilon > 0$ soni uchun shunday $\delta > 0$ soni topilib, $\|x_1 - x_2\| < \delta$ tengsizligini qanoatlantiruvchi barcha $x_1, x_2 \in D(A)$ elementlar uchun $\|Ax_1 - Ax_2\| < \varepsilon$ tengsizligi o'rinli bo'lsa, u holda A operatori *uzluksiz* deyiladi.

Agar $A : X \rightarrow Y$ chiziqli operatori X fazosining har bir chegaralangan to'plamini Y fazosining chegaralangan to'plamiga akslantirsa, u holda A *chegaralangan* operator deb ataladi.

X va Y normalangan fazolar va $A : X \rightarrow Y$ chiziqli operator bo'lsin. Agar shunday $C > 0$ soni topilib, barcha $x \in D(A)$ elementlar uchun $\|Ax\| \leq C \|x\|$ tengsizligi bajarilsa, u holda A operatori chegaralangan bo'ladi. Bu tengsizlikni qanoatlantiruvchi sonlar to'plamining quyi chegarasi A *operatorning normasi* deb ataladi, ya'ni

$$\|A\| = \inf \{C > 0 : \forall x \in D(A), \|Ax\| \leq C \|x\|\}.$$

Bizga E chiziqli topologik fazosi berilgan bo'lsin. Agar har bir $x \in E$ elementga biror $f(x)$ (haqiqiy yoki kompleks) son mos qo'yilgan bo'lsa, u holda E fazosida *funksional* aniqlangan deyiladi. Bu funksional uchun

$$f(x + y) = f(x) + f(y), \quad x, y \in E \quad (\text{additivlik})$$

va

$$f(\alpha x) = \alpha f(x), \quad (x \in E; \alpha \in \mathbb{R} \text{ yoki } \alpha \in \mathbb{C}) \quad (\text{birjinslilik})$$

tengliklari o'rinli bo'lsa, u holda u *chiziqli funksional* deb ataladi.

E fazosiga tegishli x_0 nuqta olinganda, xohlagan $\varepsilon > 0$ soni uchun x_0 nuqtaning shunday U atrofi mavjud bo'lib, bu atrofda olingan barcha x nuqtalar uchun

$$|f(x) - f(x_0)| < \varepsilon$$

tengsizligi o'rinli bo'lsa, u holda f funksional x_0 nuqtada *uzluksiz* deyiladi.

Agar f funksional E fazosining har bir nuqtasida uzluksiz bo'lsa, u holda u E fazosida *uzluksiz* deyiladi.

Agar shunday o'zgarma soni mavjud bo'lib, barcha $x \in E$ elementlar uchun

$$|f(x)| \leq C \|x\|$$

tengsizligi o'rinli bo'lsa, u holda f funksional E fazosida *chegaralangan* deyiladi.

Normalangan fazoda funksionalning *normasi* uchun quyidagi tengliklar o'rinli:

$$\|f\| = \sup_{x \neq 0} \frac{|f(x)|}{\|x\|} = \sup_{\|x\| \leq 1} |f(x)| = \sup_{\|x\|=1} |f(x)|$$

Ta'rif. Biror L to'plamning ixtiyoriy ikki x va y elementi uchun qo'shish amali berilgan bo'lib, unga nisbatan L kommutativ gruppasi hosil qilsin, ya'ni

$$1. \quad x + y = y + x;$$

$$2. \quad x + (y + z) = (x + y) + z;$$

3. L ning barcha elementlari uchun $x + \theta = x$ shartni qanoatlantiruvchi va *nol* deb ataluvchi θ element mavjud.

4. L da har qanday x element uchun $x + (-x) = \theta$ shartni qanoatlantiruvchi va $(-x)$ element mavjud.

Bu elementni x ga *qarama-qarshi* element deyiladi.

Bulardan tashqari, har qanday $\alpha \in \mathbb{R}$ son va $x \in L$ element uchun ularning *ko'paytmasi* deb ataladigan $\alpha x \in L$ element aniqlangan bo'lib, quyidagilar o'rinli:

$$5. \quad \alpha(\beta x) = (\alpha\beta)x;$$

$$6. \quad 1 \cdot x = x;$$

X topologik fazo bo'lib, Y uning biror qism fazosi bo'lsin. Ochiq to'plamlarning $\{G_\alpha : \alpha \in A\}$ sistemasi uchun $Y \subset \bigcup_{\alpha \in A} G_\alpha$ bo'lsa, u holda bu sistema Y to'plamning *ochiq qoplamasi* deb ataladi.

Agar ochiq qoplama chekli elementlardan iborat bo'lsa, u holda u *chekli ochiq qoplama* deyiladi.

Agar topologik fazoning ixtiyoriy ochiq qoplamasidan chekli qism qoplama ajratib olish mumkin bo'lsa, u holda bu topologik fazo *kompaktli* deyiladi.

T_2 aksiomasi (ajratishning ikkinchi yoki xausdorf aksiomasi): X topologik fazoning ixtiyoriy ikkita har xil x va y nuqtalari o'zaro kesishmaydigan O_x va O_y atroflarga ega.

T_2 aksiomasini qanoatlantiruvchi kompaktli topologik fazoni *kompakt* deb ataymiz.

M to'plamning qism to'plamlaridan iborat $\{A\}$ sistemadan xohlagancha olingan chekli sondagi to'plamlarning kesishmasi bo'sh bo'lmasa, u holda $\{A\}$ sistema *markazlashgan* deb ataladi.

Agar X topologik fazoning har bir cheksiz qism to'plami kamida bir limit nuqtaga ega bo'lsa, u holda bu fazo sanoqli-kompaktli deyiladi [8].

E to'plam quyidagi shartlarni qanoatlantirsa, u holda E *chiziqli topologik fazo* deyiladi:

- a) E chiziqli fazo;
- b) E topologik fazo;
- c) E da qo'shish va songa ko'paytirish amallari uzluksiz.

Qo'shish va songa ko'paytirish amallarining uzluksizligi quyidagini anglatadi:

1) agar $z_0 = x_0 + y_0$ bo'lsa, u holda z_0 nuqtaning ixtiyoriy U atrofl uchun x_0 va y_0 nuqtalarning mos ravishda V va W atroflari topilib, ixtiyoriy $x \in V$; $y \in W$ nuqtalar uchun $x + y \in U$ sharti bajariladi;

2) agar $y_0 = \lambda_0 x_0$ bo'lsa, u holda y_0 nuqtaning ixtiyoriy U atrofl uchun x_0 nuqtaning V atrofl va $\varepsilon > 0$ soni topilib, ixtiyoriy $x \in V$ va $|\lambda - \lambda_0| < \varepsilon$ lar uchun $\lambda x \in U$ sharti bajariladi.

Ta'rif. Agar X metrik fazoda ixtiyoriy fundamental ketma-ketlik yaqinlashuvchi bo'lsa, u holda X *to'la metrik fazo* deyiladi.

Agar X va Y chiziqli fazolar bo'lsa, u holda $A : X \rightarrow Y$ akslantirishga *operator* deyiladi. Agar bu operatorning aniqlanish sohasiga tegishli ixtiyoriy x, y elementlar va ixtiyoriy α, β sonlari uchun

$$A(\alpha x + \beta y) = \alpha A(x) + \beta A(y)$$

tengligi o'rinli bo'lsa, u holda A *chiziqli operator* deb ataladi. A operatorning aniqlanish va qiymatlar sohalarini mos ravishda $D(A)$ va $R(A)$ ko'rinishlarda belgilaymiz.

X va Y normalangan fazolar, $A : X \rightarrow Y$ chiziqli operator bo'lsin. Agar ixtiyoriy $\varepsilon > 0$ soni uchun shunday $\delta > 0$ soni topilib, $\|x_1 - x_2\| < \delta$ tengsizligini qanoatlantiruvchi barcha $x_1, x_2 \in D(A)$ elementlar uchun $\|Ax_1 - Ax_2\| < \varepsilon$ tengsizligi o'rinli bo'lsa, u holda A operatori *uzluksiz* deyiladi.

Xulosa sifatida yarim additiv funksionallarga oid bilimlarni egallash uchun kerak bo'ladigan topologik fazo, metrik fazo, kompaktli fazo, Hausdorff fazosi, algebra, Banach algebrasi, uzluksiz funksiya, algebraik operatsiyalar, nuqtali operatsiyalar, sup-norma, o'zgaruvchan funksiya, funksionallar kabi barcha bilimlarni o'rganish talabalarda keyinchalik ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishga zamin bo'lib xizmat qiladi. Bu bilimlarni egallashda Smart – texnologiyalardan foydalanish talabalarning mustaqil ishlarini sifatli va samarali tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Тихомиров В.П., Днепровская Н.В. Смарт-образование как основная парадигма развития информационного общества.

Makhmudova D.M. Electronic educational resources as a new component of a traditional educational process // Academia Open Vol 1 No 1 (2019): June Education <https://press.umsida.ac.id/index.php/acopen/article/view/12/15>.

3. Диксмье Ж. C^* - алгебры и их представления. М. Наука. 1974.
4. Аюпов Ш.А. Классификация и представление упорядоченных йордановых алгебр. Ташкент. Фан. 1986.
5. Саримсоков Т.А. Полуполя и теория вероятностей. Ташкент. Фан. 1978.
6. Эмх Ж. Алгебраические методы статистической механики и квантовой теории поля. М. Мир. 1976.
7. Макаров И.П. Дополнительные главы математического анализа. М., Просвещение, 1968.-308 с.
8. Ayupov Sh.A., Berdiqulov M.A., Turg'unbayev R.M. Funksional analiz O'quv qo'llanma. Toshkent. 2007.
9. Ayupov Sh.A., Ibragimov M.M., Kudaybergenov K.K. Funksional analizdan misol va masalalar. O'quv qo'llanma. NUKUS "BILIM" 2009.

PEDAGOGIK TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINI DASTURIY VOSITALAR ASOSIDA O'QITISH METODIKASI

*Qurbonov G'ulomjon G'afurovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti Aniqlanlar kafedrasida dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur ishda oliy ta'lim muassasalarining Matematika va informatika ta'lim yo'nalishi talabalariga dars mashg'ulotlarini dasturiy vositalar asosida tashkil etish masalasi yoritilgan. Talabalarni faollashtiruvchi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi kabi didaktik funksiyalar tahlil qilingan. Dasturiy vositalar asosida test tizimi funksiyalarni amalga oshirgan holda mahoratni shakllantirishga yo'naltirilgan modullardan foydalanish bo'yicha mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: iSpring, dastur, iSpring Free dasturi, SCORM, iSpring Suite, QuizMaker, elektron nazorat testlari, iSpring DialogTrainer, LMS, iSpring-server, virtual.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ

*Курбанов Гуломжон Гафурович,
Доцент кафедры точных наук Бухарского государственного педагогического института*

Аннотация: В данной работе освещен вопрос организации уроков на основе программных средств для студентов образовательных направлений математики и информатики высших учебных заведений. Проанализированы такие дидактические функции, как активизация учащихся и развитие их способности к самостоятельному мышлению. На основе программных средств сформулированы соображения по использованию модулей, направленных на формирование навыка при реализации функций тестовой системы.

Ключевые слова: iSpring, программа, бесплатное программное обеспечение iSpring, SCORM, iSpring Suite, QuizMaker, тесты электронного управления, iSpring DialogTrainer, LMS, iSpring server, Virtual.

METHODOLOGY OF TEACHING STUDENTS MAJORING PEDAGOGY BASED ON SOFTWARE TOOLS

*Kurbonov Gulomjon Gafurovich,
Bukhara State Pedagogical Institute Associate Professor of the Department of Exact Sciences*

Annotations: This work addresses the problem of using software tools to organize math and informatics classes for students in higher education. Analysis is done on didactic functions that pique students' interest and help them grow as independent thinkers. The test system implements functions and provides comments on the use of skill-formation modules based on the software tools.

Key words: iSpring, program, iSpring Free program, SCORM, iSpring Suite, QuizMaker, electronic control tests, iSpring DialogTrainer, LMS, iSpring-server, virtual.

Kirish. Respublikamizda elektron axborot ta'lim resurslarini yaratishda keng ishlatilib kelinayotgan dasturiy ta'minotlardan biri iSpring dasturi hisoblanadi. Odatda, taqdimotni o'tkazishga tayyorlanish jarayonida aksariyat hollarda Microsoft PowerPoint dasturiy ta'minotidan foydalaniladi. Ammo bunday taqdimotlar faqat mazkur mahsulot formatidagina bo'lishi mumkin (ppt, pptx). Hozirgi vaqtda internet texnologiyalarining rivojlanishi va o'z navbatida, masofali ta'lim turining paydo bo'lishi natijasida taqdimot fayllarini internet brauzerining o'zida onlayn ravishda to'g'ridan - to'g'ri ko'rish uchun flash (swf) formatida yoki HTML 5 texnologiyasi asosida yaratilgan fayl bo'lishi kerak. Hozirga kelib, PowerPoint dasturida tayyorlangan taqdimotdan flash - rolik shakllantirish imkoniyatini beruvchi dasturlar yaratilgan. Ta'lim tizimida dasturiy vositalardan foydalanish va o'quv jarayonida interfaol texnologiyalarni tatbiq etish, bugungi kun yoshlaridan yuqori malakali kadr bo'lib yetishish uchun intellektual salohiyatli, ilm - fanning zamonaviy yutuqlari asosida mustaqil fikr va mushohada yurita oladigan shaxslarni tarbiyalash talab etadi. Bugungi kunda ilm - fanning tezkor taraqqiy etishida raqamli texnologiyalarining keng joriy etilishi, turli fan yo'nalishlarida bilimlarning jadal yangilab borishi, ta'lim oluvchilarning mustaqil ravishda muntazam bilim olish vazifasini talab etmoqda [1].

"Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" asosida oliy ta'lim tizimida tahsil olayotgan talaba yoshlarining bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularni dasturiy vositalarlar, hamda ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida qurollantirish alohida ta'kidlab o'tilgan. Bu esa dars jarayonini, xususan talabalarning darsdan tashqari

ishlarni dasturiy vositalarlari asosida tashkil etish samaradorligini oshirishni nazarda tutadi.

Asosiy qism. Dasturiy ta'limni rivjlantirishda nimalarga e'tibor qaratish lozimligi, talabalarning dasturiy ta'lim va texnologiyalardan foydalanishning hozirgi kundagi holati o'rganilib so'rovnomaga o'tkazilganda, qatnashchilarning 72,1 foizi smartfon qurilmasini tanlaganligi, dasturiy ta'lim haqidagi ma'lumotga ega qatnashchilar 81,2 foizni, raqamli texnologiyalardan ta'limda foydalanish kerakligini 82,7 foiz qatnashchilar, dasturiy ta'limning zarurati so'roviga 91,8 foiz qatnashchilar "zarur" degan tanlovlarni amalga oshirganligi sababli ushbu tadqiqot ishi amalga oshirildi. Dasturiy ta'limning samaradorligi yana shundan iboratki, uning qatnashchilari yaxlit tizimli bilimga ega bo'ladi va mustaqil - ijodiy fikrlash qobiliyatlari oshiriladi. Shuning uchun ham dasturiy ta'lim, rivojlaniruvchi o'qitishning yuqori samarali usullaridan biri bo'lib hisoblanadi. Talabalarning darsdan tashqari mustaqil ishlarini tashkil etishda ham o'qituvchilarning tashabbuskorligi, mahorati muhim hisoblanadi.

Davlatimiz rahbarining Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasida ham iqtisodiy-ijtimoiy hayotning barcha sohalariga, shu jumladan, ta'lim sohasiga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish eng ustuvor vazifa qilib belgilangan. Ushbu ustuvor vazifalarni amalga oshirishda talabalarning bo'sh vaqtlarda ularning darsdan tashqari mustaqil ishlarini masofadan tashkil etish, individual faollikni, tashabbuskorlikni, intellektual salohiyatlarini oshirib, uni namoyish etishda juda katta yordam beradi.

Oliy ta'lim muassasalarining "Matematika va informatika" ta'lim yo'nalishida o'qitiladigan mutaxassislik fanlarini dasturiy ta'lim vositalar orqali ijtimoiy tarmoqlardan foydalangan holda talabalarning bo'sh vaqtlarini unumli va sarmazmun o'tkazish, fanga nisbatan bo'lgan qiziqishlarini yanada orttirish hamda dunyoqarashni to'g'ri shakllantirishda va tarbiyaviy axloqiy kamol topishida zamin yaratadi.

O'tkazilgan tadqiqotlardan shuni kuzatish mumkinki, talabalarning dasturiy vositalarga bo'lgan qiziqishini oshirish bugungi kunda pedagog kadrlar tayyorlash tizimining dolzarb muammolaridan biri sifatida o'rganilmoqda.

Mustaqil ekspertlarning fikriga ko'ra, bugungi kunda mazkur iSpring Free, iSpring PRO va iSpring Presenter mahsulot tezligi, bir formatdan boshqa formatga konvertatsiyalash sifati va opsiyalar soniga ko'ra eng yaxshilaridan biri hisoblanadi. iSpring nafaqat flash - taqdimotlarni yaratishga, balki ta'lim jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan roliklar tayyorlashda, xususan, ularga turli shakldagi so'rovlar, elektron testlarni ham kiritgan holda o'zaro interaktiv bog'lanish imkoniyatini ham beradi.

iSpring quyidagi imkoniyatlari mavjud:

taqdimot fayllarini bir necha (exe, swf, html) formatlarda konvertatsiyalash imkoniyati;

taqdimot kontentiga tashqi resurslarni (audio, video yoki flash fayllarni) kiritish imkoniyati;

taqdimot kontentini muhofaza qilish: parol yordamida ko'ra olish, taqdimotga "himoya belgi"si qo'yish,

taqdimotni faqat ruxsat etilgan domenlardagina "aylantirilishi";

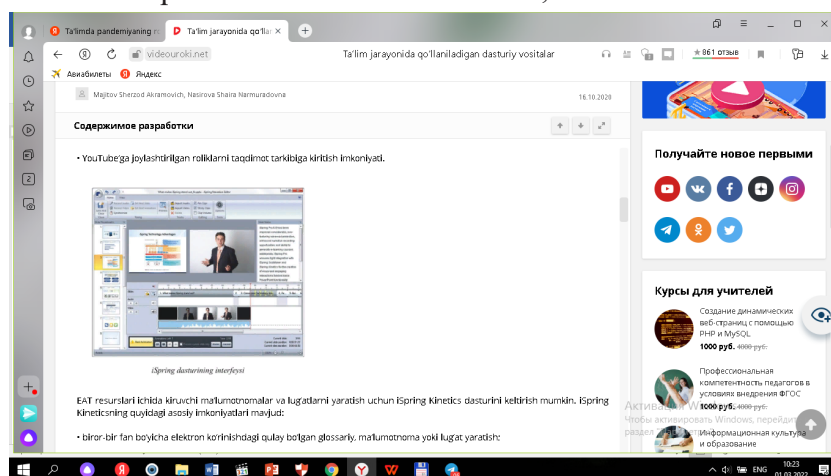
video qo'shish va uni animatsiyalar bilan sinxronlashtirish;

elektron test(nazorat)larini yaratish va natijalarini elektron pochtaga yoki masofaviy o'qitish tizimiga (LMS) uzatib berish imkoniyatini beradigan interaktiv matnlar yaratish uchun vosita o'rnatilgan (Quiz tugmachasi);

masofaviy o'qitish tizimida foydalanish uchun SCORMGAICC — mos keluvchi kurslarini yaratish;

taqdimot dastur darajasida aylantirish uchun ActionScript API;

videotasvirni yozish va uni taqdimot bilan sinxronlashtirish;

YouTubega joylashtirilgan roliklarni taqdimot tarkibiga kiritish imkoniyati.

EAT resurslari ichida kiruvchi ma'lumotnomalar va lug'atlarni yaratish uchun iSpring Kinetics dasturini keltirish mumkin. iSpring Kineticsning quyidagi asosiy imkoniyatlari mavjud:

- biror-bir fan bo'yicha elektron ko'rinishdagi qulay bo'lgan glossariy, ma'lumotnoma yoki lug'at yaratish;
- vaqt shkalasini yaratish;
- 3 o'lchovli kitob yaratish;
- FAQ yaratish mumkin [2].

EAT resurslari ichida kiruvchi elektron nazorat turlarini yaratish uchun iSpring QuizMaker dasturini keltirish mumkin.

iSpring QuizMaker quyidagi asosiy imkoniyatlari mavjud:

- tarmoqlangan testlar yaratish imkoniyati (adaptatsiyalash tirilgan testlarni yaratish) imkoniyati;
- ikki, uch, to'rt yoki besh javobli yopiq test topshiriqlari, ulardan biri to'g'ri, ikkitasi haqiqatga yaqinroq turidagi topshiriqlari;

- bir necha to'g'ri javobli yopiq test topshiriqlari;

- ochiq test topshiriqlari;

- o'xshashlikni aniqlashga yo'naltirilgan topshiriqlar;

- to'g'ri ketma - ketlikni aniqlashga mo'ljallangan topshiriqlarni yaratish imkoniyati.

Zamonaviy, raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlashda o'quvchi - talabalar bilimni nazorat qilish, sinash va baholashning ahamiyati katta. Agar uni yaxshi yo'lga qo'yilmasa, turli - tuman metodlarni qo'llashimiz, qiziqarli dars o'tish uchun turli topshiriqlar tayyorlashimizdan qat'iy nazar, kutilgan natijaga erishib bo'lmaydi, chunki inson ongida har doim o'z mehnat faoliyatini baholovchi psixologik jarayon ro'y berib turadi. O'z ishini natijasi baholanmasa yoki baholanishidan, taqdirlanishidan ko'ngli to'lmasa faolligi susayadi, oxir oqibat "hafsalasi pir" bo'lishi mumkin. O'quvchi - talabalar bilimni, muntazam tekshirish va baholash ularni predmetni chuqur o'rganish va nazorat usullarini takkomillashtirish vazifasini yuklaydi [3].

Ta'lim sohasidagi bilimlar, ko'nikmalar va mahoratlarni nazorat qilishning test tizimi quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi: diagnostik, ta'lim beruvchi, tashqil qiluvchi, tarbiyalovchi va boshqaruvchi. Diagnostik funksiya test nazoratining o'zini mohiyatidan iborat: o'quv darsining darajasida qanday bo'lsa, o'quv fanining ancha umumiy darajalarida va talabaning barcha professional tayyorgarligida ham shunday tayyorgarlikning yutuqlari va tuzilishlarini aniqlashdan iborat.

Ta'lim beruvchi funksiya test yoki etalonli javoblar jarayonida aytib turishni ko'rsatish, bilish sohalarini namoyon qilish, probel (bo'shliq)larni topishdan kelib chiqadi. Sinov darslari ta'sirida bilimlarni mukammallashtirish qo'shimchalar, aniqliklar va to'g'rilashlar yo'li bilan kechadi.

Tarbiyalovchi funksiya talabaning o'quv asoslarini oshirish bilan, bilish faoliyatining natijalariga javobgarlikni shakllantirish bilan, o'quv jarayonini o'zini-o'zi tashkil qilish bilan bog'lik. Nazoratning tarbiyalovchi va rag'batlantiruvchi harakati agar uning natijalari oshkora bo'lsa, oshadi. Umuman, shaxs uchun o'quv yutuqlarini nazorati kamchiliklarni ham, afzalliklarni ham ko'rishga yordam beradi. Testlashning boshqaruvchi funksiyasi testlash natijalari bilan tug'ilgan va o'quv jarayoni samaradorligini oshirishga o'qishning qo'llaniladigan metodika va texnologiyalarini mukammallashtirishga qaratilgan o'quvchining, o'qituvchining va ta'lim muassasalari ma'muriy boshqarmasi harakatlari bilan bog'liq. An'anaviy og'zaki imtihon bilan solishtirganda imtihon testi nafaqat baholashning eng ob'ektiv usuli bo'lib qolmay, balki psixologik tomondan eng asrab - avaylovchidir: xavotirlik darajasi kam, e'tibor darajasi yuqori, organizmning fiziologik xarakteristikasi eng qulaydir.

Bunda og'zaki imtihonning shunday "nozik farqi", ya'ni imtihon oluvchining haddan ziyod qattiqqo'lligi yoki, aksincha, haddan ziyod ko'ngilchanligi aniq talabaga nisbatan imtihon oluvchining emotsional tarzda qo'yadigan bahoga ta'siri yo'qotiladi. Yaxshi tayyorlangan guruhga baholarni beixtiyor pasaytirish effekti tenglashtiriladi, qachonki, imtihon oluvchi uning unga xos baholarni taqsimlash shkalasini ishlab chiqishga intiladi. Imtihon testida talabalar unifikatsiyalashining darajasi yuqori, baholashning yagona kriteriya va normalari ishlab chiqiladi, talabalarning va o'qituvchilarning vaqti tejaladi. Imtihondagi omadsizlik o'qituvchi shaxsi bilan bog'lanmaydi.

O'quv jarayonidagi zamonaviy testlash kvalimetrik o'lchovlar nazariyasi va injenerlik pedagogikasiga asoslanadi.

Oliy ta'lim muassasalaridagi (OTM) o'quv jarayonida ishlatiladigan testlar o'z vazifasiga ko'ra quyidagi ikki guruhga bo'linadi:

- malakaviy (normativ yunaltirilgan);
- attestatsiyali (kriteriyali yunaltirilgan).

Birinchi turi eng ko'p tarqalgandir. Uning uchun muayyan tartib maqsadlari yoki tanlash uchun individual natijani boshqa o'quvchilar va o'rta gurux natijalari bilan solishtirish xarakterlidir. Agar talaba

OTMga shunday testlash natijalari bo'yicha kirgan bo'lsa, unda talabalik hayoti boshlanishi mumkin ("o'tish ball" idan oshiq ballar yig'indisini to'plagan holda). Malakaviy testlashning tez - tez takrorlanib turadigan maqsadi muayyan tartib - o'zlashtirish: "a'lochilar", "to'rtchilar", "uchchilar", "o'zlashtira olmaydiganlar" kategoriyasi bo'yicha o'quvchilarni guruhlariga bo'lishdir.

Ma'lumki, ta'lim jarayonini bunday baholash, faqat talabani o'zlashtirish darajasini belgilash bilan chegaralanib qolmay, o'qish jarayonini rag'batlantirishda muhim pedagogik vosita va ijobiy motiv uyg'otish bilan talaba shaxsiga kuchli ta'sir etadi. Shu xilda talabani ob'ektiv baholash asosida unda adekvat ravishda o'z - o'zini baholash imkoni tug'iladi va o'z muvaffaqiyatlariga tanqidiy munosabat shakllanish qayd etiladi. Ta'limda ochiq kodli dasturiy ta'minotlar, veb-saytlarning sifati ta'lim jarayonida axborot fazasining rivojlanishiga ta'sir etuvchi eng muhim jihatlardan sanaladi.

Bilimlarni nazorat qilishni amalga oshirish uchun test asosida nazorat qilishga qo'yiladigan asosiy talablar quyidagilardan iborat:

validiligi (funksiya va mazmuni jihatidan adekvatligi);

aniqligi (hamma uchun tushunarli);

soddaligi;

bir xil ma'noni anglatishi (javoblarga ko'ra baholash);

ishonchliligi.

Bunda testning validligini aniqlashda uning mazmuniy va funksional validligini farqlay bilish lozim.

Testning aniqligi bo'yicha talablarning bajarilishi, talaba tomonidan topshiriqlardan nimani bajarilishi lozimligini to'g'ri tushunishdan tashqari, haqiqiy javobdan tashqi to'g'ri javoblarni ham hisobga olmasligi lozimligini uqtiradi.

Testning soddaligi, har bir test bir xil qiyinlik darajasidagi birgina topshiriqdan tashkil topishi lozimligini, boshqacha aytganda, qiyinlik darajasi turlicha bo'lgan bir necha yoki majmuaviy topshiriqlardan tashkil topmasliklarini uqtiradi.

Test yordamidagi nazoratning ishonchliligi esa ma'lum talaba test topshirig'i bo'yicha qayta-qayta nazorat qilinganida ham uning natijalari bir xil mazmunga ega bo'lishi ta'minlanishi bilan tushuntiriladi.

Garchi kompyuter yordamidagi nazoratning testlashtirilgan bu tizimini joriy etishda test topshiriqlarini yaratishning yuqoridagi beshta talabga javob berishi zarurligi topshiriqlardan ma'lum bo'lsada, biroq kompyuter vositasida, test topshiriqlari yordamida talabalarni baholashni o'ziga yarasha yana bir qancha muammolari mavjud. Bundan ko'rinishicha, ta'limning kompyuter ishtirokidagi, ochiq kodli dasturiy ta'minotlar yordamida nazoratining samarali bo'lishi, aksariyat hollarda, tekshiruvchi bilan dastur ishlab chiqqan muallifning hamkorligiga bog'liq bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, tajriba guruhlarida qo'llanilgan ochiq kodli dasturlarda bilimlarni adaptiv nazorat qiluvchi testlardan foydalanish sinov metodikasi samarador bo'lib, o'tkazilgan tajriba-sinov tahlillari uni respublikamiz miqyosida ommalashtirish mumkinligiga asos bo'la oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида" ги ПҚ-4699-сонли Қарори (Манба: <https://lex.uz/docs/4800657>).
2. Игнатов Н.Ю. Образование в цифровую эпоху: монография. Нижний Тагил, 2017. 128 с.
3. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти.: Пед.фан.докт. ... дисс. автореф. - Т.: 2007. — 37 б.

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA O'QITUVCHI KOMPETENSIYASINING AHAMIYATI

Rabbimva Farida To'qsanboyevna

Jizzax davlat pedagogika universiteti Biologiya va uni o'qitish metodikasi kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Zamonaviy jamiyat ta'lim tizimi oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardosh, tashabbuskor, ma'naviy va jismoniy sog'lom shaxslarni tarbiyalab berish talabini qo'yimoqda. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlash nuqtai nazaridan kompetensiya – uzluksiz ta'lim tizimida biologiya fanlarini o'qitish jarayonini samarali tashkil uchun zarur bo'lgan va aniq belgilab berilgan kasbiy tayyorgarlikka qo'yiladigan ijtimoiy talablardan ham o'zib ketishidir. Tadqiqot natijasida bo'lajak biologiya o'qituvchisining kompetentligi shaxsiy va kasbiy zaruriy sifatlari asosida biologik ta'limni tashkil etishga doir vazifalarni hal etishda faoliyat sohasiga doir bilim, ko'nikma va malakalardan foydalanish qobiliyati va tayyorgarligini o'zida aks ettiradi.

Kalit so'zlar: Kompetensiya, kognitiv va motivatsion komponent, tayanch kompetentlik, fanlararo kompetentlik, umumkasbiy, biologiya sohasiga oid kompetentlik.

ЗНАЧЕНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Раббимова Фариди Токсанбойевна

Джизакский государственный педагогический университет Доцент кафедры биологии и методики ее преподавания

Аннотация: Современное общество требует от системы образования воспитания высококвалифицированных, амбициозных, конкурентоспособных, предприимчивых, духовно и физически здоровых людей. Компетентность с точки зрения подготовки будущих учителей биологии должна превосходить социальные требования к четко определенной профессиональной подготовке, необходимой для эффективной организации процесса преподавания биологических наук в системе непрерывного образования. В результате исследования компетентность будущего учителя биологии отражает способность и готовность использовать знания, умения и навыки сферы деятельности при решении задач, связанных с организацией биологического образования, на основе личностных и профессионально необходимых качеств.

Ключевые слова: Компетентность, когнитивно-мотивационный компонент, базовая компетентность, междисциплинарная компетентность, общепрофессиональная, компетентность в области биологии.

THE IMPORTANCE OF TEACHER COMPETENCE IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

Rabbimva Farida Toksanboyevna

Jizzakh State Pedagogical University Associate Professor of the Department of Biology and Methods of Its Teaching

Annotation: Modern society requires the education system to educate highly qualified, aspiring, competitive, enterprising, spiritually and physically healthy individuals. Competence from the point of view of training of future biology teachers is necessary for the effective organization of the teaching process of biological sciences in the continuing education system and surpasses the social requirements for clearly defined professional training. As a result of the research, the competence of the future biology teacher reflects the ability and readiness to use the knowledge, skills and qualifications of the field of activity in solving tasks related to the organization of biological education based on personal and professional necessary qualities.

Key words: Competence, cognitive and motivational component, basic competence, interdisciplinary competence, general professional, competence in the field of biology.

KIRISH. O'zbekistonda ta'lim tizimini o'sib kelayotgan yosh avlod ta'lim-tarbiyasining milliy g'oyalari, talablari asosida tashkil etish, uni jamiyat taraqqiyoti istiqbollari va jahon andozalariga javob bera oladigan darajada bo'lishini ta'minlash bugungi kunning dolzarb masalasidir.

Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni o'tmish qoldiqlaridan tozalash va rivojlangan demokratik davlatlar darajasiga ko'tarish, jamiyat ravnaqi uchun yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash ta'lim tizimi xodimlarining umumiy vazifasidir.

Shaxsni har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya tizimini nazariy-metodologik

jihatdan qurollantirish – bugungi kunda pedagogika fanining bosh maqsadi sifatida belgilangan.

Yuqorida bayon etilgan yuksak, biroq, sharaflı vazifalarnı muvaffaqiyatlı uddalash har bir pedagogik xodimdan yuksak kasbiy mahorat, bilimdonlik va keng dunyoqarashni talab qiladi.

Pedagogik mahorat – o'qituvchi ijodkorligining oliy namunasi bo'lib, u yillar davomida shakllanadi. Uning yuksak mahoratni egallashi g'oyat murakkab jarayon bo'lib, pedagogika fanining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

O'qituvchi kasbiga xos bo'lgan ko'pgina fazilatlar bilan birga uning pedagogik mahoratni egallashi katta ahamiyatga ega. Yuqori pedagogik mahoratga ega bo'lgan o'qituvchigina o'z kasbiga layoqatli, iste'dodli bo'lishi mumkin.

Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi yuqori pedagogik mahorat va keng dunyoqarashga ega bo'lishi kerak. Shundagina oz mehnat sarf qilib, katta natijaga erishadi, ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste'dodli kishidagina pedagogik mahorat egasi bo'lishi mumkin. Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi uchun o'qituvchi o'z fanini chuqur bilishi, unga turdosh fanlar haqida ham tushunchaga ega bo'lishi, o'quv materialini o'quvchilarga tushunarli qilib bayon eta olishi, o'quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'otishi, o'quvchilarning bilim, kamolot darajasi va ruhiyatini hisobga olishi, ularning nimani bilishlari va hali nimani bilmasliklarini tasavvur eta olishi lozim. Qobiliyatli, tajribali o'qituvchi o'zini o'quvchining o'rniga qo'ya oladi, u kattalarga aniq va tushunarli bo'lgan narsalarni o'quvchilarga tushunilishi qiyin va mavhum bir narsa bo'lishi ham mumkinligiga asoslanib ish tutadi. Shuning uchun u bayon etishning xarakter va shaklini alohida o'ylab chiqadi hamda rejalashtiradi.

O'qituvchi o'quvchining, ichki dunyosiga kira olishi, o'quvchi shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna bilishi bilan bog'liq bo'lgan psixologik kuzatuvlar olib borishi kerak. Bunday o'qituvchi o'quvchining ruhiyatiga ko'z ilg'amas o'zgarishlarni ham tez fahmlab oladi.

O'qituvchida nutq o'z fikr va tuyg'ularini aniq va ravshan ifodalash qobiliyati hisoblanadi. Bu o'qituvchilik kasbi uchun juda muhimdir.

O'qituvchining nutqi aniq, jonli, obrazli, talaffuzi jihatdan yorqin, ifodali, his-hayajonli bo'lib, unda stilistik, grammatik, fonetik nuqsonlar uchramasligi lozim.

O'qituvchi obro'si – o'quvchilarga bevosita emotsional-irodaviy ta'sir ko'rsatish va shu asosda obro' qozona olishdir. Obro' faqat shu asosdagina emas, balki o'qituvchining fanni yaxshi bilishi, mehribonligi, nazokatligi va hokazolar asosida ham qozoniladi. Bu qobiliyat o'qituvchi shaxsiy sifatlarining butun bir yig'indisiga, chunonchi uning irodaviy sifatlariga. Shuningdek, o'quvchilarga ta'lim hamda tarbiya berish mas'uliyatini his etishga, o'zining haq ekanligiga ishonishga, bu ishonchni o'quvchilarga etkaza olish kabilarga ham bog'liq.

O'qituvchi kasbiga xos bo'lgan xislatlar, ya'ni yuksak pedagogik mahorat unda birdaniga shakllanmaydi. U o'z ustida tinmay ishlash, izlanish va ko'nikmalar asosida rivojlanadi.

O'qituvchining yuqori kasbiy mahoratni egallashi bevosita uzluksiz ta'lim tizimi orqali amalga oshiriladi. Uzluksiz ta'lim tizimida asosiy o'rin egallagan malaka oshirish o'quvchi faoliyatini tahlil qilish va unga istiqbol yo'nalishlar berishga imkon beradi.

Hozirgi davr o'qituvchidan o'qitishning ilg'or pedagogik texnologiya talablarini to'g'ri tushunish, tashabbuskorlik, o'z fani bo'yicha yangiliklardan xabardor bo'lishi va darslariga joriy eta olishni talab etadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni vujudga keltirish, do'stona muhitni yaratish muammosining muvaffaqiyatli hal etilishi, fan o'qituvchilari va maktab rahbariyatining egallagan bilim, ko'nikma malakalari va shaxsiy insoniy fazilatlarini egallaganlik darajasiga bog'liq bo'ladi.

O'qituvchi avvalo:

- Yumshoq ko'ngilli, ochiq chehrali, shirin so'zli, bolalarni qanday bo'lsa shundayligicha yaxshi ko'rishi;
- Mehr-muhabbat, qalb g'urini o'quvchilarga bab-baravar bo'lib berishi, sinfda do'stona muhitni yaratish va o'quvchilarning o'quv motivlarini rivojlantiruvchi kuch-rag'batlantirish metodlari ekanligini anglash;
- O'quvchilarning taqdiri, baxti va kelajagi uchun mas'ul ekanligini chuqur his etish, ularning nafsoniyati va qadr-qimmatini e'zozlash;
- Har qanday pedagogik vaziyatda o'quvchilarga qo'pollik qilmaslik, haqorat qilish va baqirish, taqdid va qo'rqitishdan o'zini tiyishi zarur;
- O'quvchilarni tushuna olishi, ularning his-tuyg'ularini qadrlash, tashvishlari, iztiroblarini engishiga yordam berishi, yoshlik va psixologik rivojlanishda o'ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlarini bilish.

Mamlakatimizda olib borilayotgan ta'lim tizimining odil va demokratiyalashtirilishi o'quv jarayoniga o'zgacha talab va o'zgacha pedagogik munosabatlarni kashf etadi. Bu jarayon mazmun mohiyatdan avvalgidan tubdan farqlanadi.

Bu esa ta'lim sohasida o'quvchi, o'qituvchi, oila, mahalla hamkorlikda bir maqsad sari, ya'ni, DTS talablarini o'zlashtirish va undagi me'yorlardan yuqoriroq natijalarga erishishni taqozo etadi.

DTS talablarini bajarishning asosiy omillaridan biri ta'lim jarayoniga samarali natijaga ega yangi pedagogik texnologiyalarning joriy etishidir.

Ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, ilmfan yutuqlarini amaliyotga joriy etish orqali ijodkor, mustaqil fikr yurita oladigan ijtimoiy faol yuksak ma'naviyatli yoshlarni tarbiyalash vazifasi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi yoshlarga zamon talablariga javob beruvchi bilimlarni berish uchun avvalo o'zi ana shunday bilimlar bilan qurollangan bo'lishi kerak. Zero, tizimdagi yutuqlarning asosi maktablarda tashkil etiladigan dars jarayonining sifati bilan belgilanadi. O'quv soatlarida o'quvchilarga etarli bilim berish hayotiy ko'nikmalarini oshirish va malakalarini shakllantirish o'qituvchining kasbiy mahoratiga bog'liq.

O'quvchining mustaqil fikrini bayon etish, o'z yo'nalishini tanlashi va buning asosi bo'lgan qarashlarini isbotlashi, o'rni kelganda himoya qilishni o'rgatilsa, yoshlarni mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirib borishga erishishi orqali ta'lim mazmunining natijasi yaqqol ko'zga tashlanadi.

Ta'limni isloh qilishda o'qituvchi shaxsiga qo'yilgan talablar kundan-kunga oshib bormoqda. Pedagogika fani oldida turgan muammolarning biri ham, aynan, o'qituvchi va pedagog mehnat sharoiti muammosi hisoblanadi. O'qituvchining ko'p qirrali va murakkab faoliyati zamirida yosh avlodni bilimli va axloq-odoblilik qilib voyaga etkazish vazifasi yotadi.

Shu munosabat bilan bugungi kunda o'qituvchi shaxsiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- o'z fanini chuqur bilishi va uning metodikasini etarli darajada o'zlashtirish;
- keng ilmiy dunyoqarashli va teran e'tiqod sohibi bo'lishi;
- ijtimoiy ehtiyoj va axloqiy zaruriyatni chuqur tushunishi;
- ijtimoiy va fuqarolik burchini chuqur anglashi;
- ijtimoiy-siyosiy faol bo'lishi;
- o'z kasbi va bolalarni sevishi;
- ruhiy pedagogik ziyrak bo'lishi va yangilikka intilishi;
- o'z xalqi tarixi, milliy qadriyatlari va urf-odatlarini chuqur o'rganishi va ularni targ'ibot qilishi;
- pedagogik kuzatuvchanlik, tashkilotchilik, talabchanlik, qat'iylik, vazminlik, haqqoniylik, o'zini tuta bilish kabi xislatlar sohibi bo'lishi;
- o'z kasbiga to'la layoqatli va pedagogik takt (odob) egasi bo'lmog'i lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetentligini takomillashtirishning ma'naviy-axloqiy, ekologik, valeologik asoslari, tarixiy tafakkur bilan aloqadorligi B.Adizov, Sh.Mardonov, U.Mahkamov, O.Musurmonova, S.Nishonova, D.Ro'zieva, R.Safarova, B.Xodjaev, F.Yuzlikaev, Sh.Shodmonova, Sh.Sharipov, D.Sharipova, N.Egamberdieva, M.Quronovlar tomonidan tadqiq etilgan. Ta'lim oluvchilarda badiiy-estetik kompetentlikni takomillashtirishning psixologik va akmeologik xususiyatlari E.Goziev, M.Davletshin, A.Derkach, A.Leontev, D.Muxamedova, S.Safaevlar tomonidan o'rganilgan.

Badiiy-estetik ta'limning ijtimoiy, falsafiy jihatlari B.Ziyomammedov, S.Mamashokirov, Yu.Sh. Shodimetovlar; ekologiya va atrof-muhit muhofazasi masalalari N.Isakulova, Yu.Maxmudov, Sh.Otaboev, A.S.To'xtaevlarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Bo'lajak o'qituvchilarda badiiy-estetik kompetentlikni takomillashtirish yuzasidan xorijlik olimlardan L.Botcheva, J.Shih, L.Huffman, Mijung Kim, C.Diong, M.Unland, B.Kleinerlar ilmiy izlanishlar olib borgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, tajribasinov, pedagogik konsilium, modellash, so'rovnoma, test, matematik-statistik tahlil kabi tadqiqot va tahlil usullaridan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR. Kompetensiyaning turlarini tasnif etishga doir xilma-xil yondashuvlar mavjud. Jumladan, J.Tolipovanning ta'kidlashicha, kompetensiya – biologiya fani bo'yicha talabalarning egallagan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarini kundalik hayotida duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni echishda foydalanib, amaliyotda qo'lay olishidir [4].

N.A.Muslimov va M.B.Ura'zovlar kasbiy ta'lim nuqtai nazaridan kompetensiyalarni quyidagi turlarga ajratadi:

maxsus kompetensiya – etarli yuqori darajada o'z kasbiy faoliyatini egallash, keyingi kasbiy rivojlanishini loyiha-lashtira olish;

ijtimoiy kompetensiya – birgalikdagi kasbiy faoliyat, hamkorlikni egallash, o'z mehnati natijalariga ijtimoiy javobgarlik;

shaxsiy kompetensiya – shaxsiy mustaqil aks etish va mustaqil rivojlanish usullari, shaxsning kasbiy defor-matsiyalarga qarshi turish vositalarini egallashi;

individual kompetensiya – kasb doirasida individuallikni mustaqil qo'llash va rivojlantirish usullarini egallash, kasbiy-shaxsiy o'sish, mustaqil tashkil qilish va mustaqil reabilitatsiya qilishga tayyorlik;

asosiy kompetensiyalar – moslashish va mahsuldor faoliyat uchun zarur bo'lgan shaxsning madaniyatlararo va sohalararo bilim, qobiliyat va ko'nikmalari [3].

O.Hayitov va N.Umarovlar klaster yondashuvi asosida kompetensiyalarni quyidagicha guruhlashni

taklif etishadi:

axborotlar bilan ishlashga doir kompetensiyalar: axbo-rotrlarni to'plash va tahlil etish, qarorlar qabul qilish; axborotlarni qayta o'zgartirish;

muvaffaqiyatga erishishga doir kompetensiyalar: reja-lashtirish, faoliyatni tashkillashtirish, natijalarni tahlil qilish;

insonlar bilan ishlashga doir kompetensiyalar: munosa-batlarni boshqarish, komandada ishlash, atrofdagilarga ta'sir ko'rsatish;

o'z-o'zini takomillashtirishga doir kompetensiyalar: o'z-o'zini tekshirish, kasbiy o'sish, innovatsion mobillik [4].

E.S.Zair-Bek metodik kompetensiyalarning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatgan:

maqsadli kompetensiya. Maqsadning aniqlanishi va maqsadning qo'yilishi muammosi butun pedagogik faoliyatning tizimni hosil qiluvchi tarkibiy qism bo'lib hisoblanadi, maqsadlarni to'g'ri qo'yish qobiliyati pedagog mehnati natijalari bog'liq;

mazmunli kompetensiya: umumta'lim tayyorgarlikning har bir bosqichida ko'zda tutilgan hajmda texnologik ta'limning mazmuni; ko'rsatilgan mazmun hajmi doirasida o'quvchilarning minimal zaruriy tayyorgarligiga bo'lgan talablar; o'qitish yillari bo'yicha o'quv yuklamaning belgilash mumkin bo'lgan maksimal hajmi;

monitoringli kompetensiya. Ta'lim sifatini baholash ta'lim jarayoni natijalarining aniqlanishini ko'zda tutadi. Shu bilan bir vaqtda sifat – bu nafaqat ta'lim samaradorligi mos kelishi kerak bo'lgan me'yoriy daraja, balki natijani ta'minlovchi mazmun, shart-sharoit va jarayondir [3].

M.B.Urazova loyihaviy faoliyat nuqtai nazaridan kompetensiyalarni quyidagi turlarga ajratishni taklif etadi:

refleksiv kompetensiya: o'z-o'ziga baho berish, o'z shaxsi va faoliyatining yutuqlari va kamchiliklariga bo'lgan o'ziga xos talabchanlik, o'z ijodiy yutuqlari va omadsizliklari sababini tushuna olish;

kognitiv kompetensiya: mustaqil ravishda yangi bilim va qobiliyatlarni egallay olish, mustaqil rivojlanish g'oyalarini qo'llash;

axboriy kompetensiya: kerakli axborotning olinishi, qayta ishlanishi va ishlatilishiga doir maxsus qobiliyat-larning egallanishi;

kommunikativ kompetensiya yuqori darajadagi muloqotga erishishga yordam beradigan usullar;

ijtimoiy kompetensiya: voqelikning ijtimoiy ahamiyatini anglash, javobgarlikni o'z zimmasiga olish qobiliyati, shaxsiy qiziqishlarning jamiyat ehtiyojlari bilan bog'liqligining namoyon bo'lishi [4].

I.A.Zimnyaya uch guruh kompetensiyalar tizimini taklif etgan:

sub'ektiv – sog'liqni saqlash; qadriyatli-mazmunli orientatsiya; fuqarolik; qadriyatli-mazmunli; o'z-o'zini takomillashtirish; o'z-o'zini boshqarish; o'z-o'zini rivojlantirish; refleksiyaga qodirlik; bilimlarini tizimlashtirishga yo'naltirilgan integratsion kompetensiyalar;

ijtimoiy – jamiyat a'zolari, jamoa, oila, do'stlar, hamkorar bilan tolerant munosabatda bo'lish, hurmat qilish; og'zaki, yozma, dialogik, monologik nutq, an'ana, marosim, odob-axloqqa rioya qilish;

faoliyatga doir – bilishga doir vazifalarni o'z oldiga qo'yish va hal etish; o'yinli, mehnat, tadqiqotchilikka doir; axborot texnologiyalarni qo'llashga doir [3].

B.X.Xodjaev tomonidan esa, "umumta'limiy kompetensiya" tushunchasi iste'molga kiritilgan bo'lib, olim umumta'lim fanlarini o'qitishga doir sakkizta tayanch kompetensiyani aniqlashtirgan: motivatsion-kognitiv; informatsion; kommunikativ; g'oyaviy-mafkuraviy; fuqarolikka doir; ma'naviy-axloqiy, aksiologik, akmeologik, estetik [4].

Mazkur umumta'limiy kompetensiyalar biologiya ta'limi uchun ham xos bo'lib, sakkizinchi tayanch kompetensiyani badiiy-estetik kompetensiya sifatida tadqiq etish g'oyat muhim degan xulosaga kelindi.

Kompetensiyalarni tasnif etishga doir bunday xilma-xillik kasbiy tayyorgarlik nuqtai nazaridan masalaning mohiyatini chuqurroq tadqiq etishni taqozo etdi. Aynan kasbiy faoliyat nuqtai nazaridan J.Tolipova, A.Verbitskiy va O.Larionovalar tomonidan ilgari surilgan kompetensiyalarni tasnif etishda ob'ektiv va sub'ektiv shart-sharoitlarni hisobga olish lozim, degan fikrga tayanish lozim deganda xulosaga kelindi: ob'ektiv shart-sharoitlar bilan bog'liqlikda kompetensiyalarni bo'lajak biologiya o'qituvchisining ta'limga oid qonunchilik normalarida ifodalangan huquq va burchlari, mas'uliyati sifatida; sub'ektiv shart-sharoitlar bilan bog'liqlikda dunyoga, o'z-o'ziga, boshqa kishilarga nisbatan ma'suliyati, kasbiy motivlari, kasbiy sifatleri, psixofiziologik o'ziga xosliklari tarzida tushunish maqsadga muvofiq [5].

Biroq A.Verbitskiy va O.Larionovalar tomonidan kompetentlik va kompetensiyalarni aniq bilim, ko'nikma va malakalar tizimiga kiritib bo'lmaydi [2], degan fikriga qo'shilish mushkul. Chunki bilim, ko'nikma va malakalar taktik; kompetentlik, kompetensiyalar va metakasbiy sifatlar strategik kasbiy ta'lim birliklarini o'zida aks ettiradi.

B.X.Xodjaev o'rinli ta'kidlab o'tganidek, pedagogik hamjamiyatda kompetensiya va kompetentlik,

ulardan qaysi biri tanyach (universal) hisoblanishi, ularni shakllantirish va baholash usullarini aniqlash jarayoni jadallik bilan bormoqda, mazkur tushunchalarni aniqlash–tirish bo'yicha qizg'in munozaralar davom etmoqda.

Kompetent yondashuv ta'lim oluvchidan alohida-alohida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni emas, balki ularni yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda o'z navbatida o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash esa, ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi [3].

Olimning fikridan kelib chiqqan holda va tadqiqot natijalari asosida kompetensiyalar nafaqat o'z ichiga bilim, ko'nikma va malakalarni, shuningdek, bo'lajak biologiya o'qituvchisining kasbiy faoliyati bilan bog'liq zaruriy vaziyatlar, qadriyatli-motivatsion komponentlar, qobiliyatlarni ham qaram oladi, degan xulosaga kelindi.

XULOSALAR. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlash nuqtai nazaridan kompetensiya – uzluksiz ta'lim tizimida biologiya fanlarini o'qitish jarayonini samarali tashkil uchun zarur bo'lgan va aniq belgilab berilgan kasbiy tayyorgarlikka qo'yiladigan ijtimoiy talablar (me'yorlar)dan ham o'zib ketishidir.

Tahlillar asosida tadqiqot ob'ekti bilan bog'liqlikda "kompetensiya" va "kompetentlik"ning quyidagi ta'rifi shakllantirildi: kompetensiya – mehnat bozori sharoitidagi o'zgarishlarga va innovatsion faoliyatga tayyorgarlikni o'zida ifoda etadigan biologik fanlarni o'qitishga doir kasbiy vazifalarni hal etishga qobiliyatlikdir; kompetentlik – tayanch, fanlararo, umumkasbiy va aniq biologiya fan sohasiga doir kompetensiyalarni egallaganlikdir. Biologiya fani o'qituvchisi ham nafaqat tayanch, fanlararo va umumkasbiy, balki xususiy kompetensiyalar tizimini egallashi talab etiladi. Biologiya o'qituvchisida tarkib toptirilishi lozim bo'lgan asosiy kompetensiyalardan biri – badiiy-estetik kompetentlikdir.

Pedagogika sohasi bo'yicha Davlat ta'lim standarti va biologiya o'qitish metodikasi bakalavriat ta'lim yo'nalishining malaka talablarini tahlil etish umumiy o'rta ta'limi o'quvchilari uchun kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan Davlat ta'lim standartlari ishlab chiqilgan bir sharoitda kompetent yondashuv talablarining aniq ifodalanmaganligi bilan tavsiflanadi. Chunki pedagogika sohasi Davlat ta'lim standarti va malaka talablarida ham tayanch, fanlararo va xususiy kompetensiyalar aniq belgilab berilmagan.

Tadqiqot natijasida bo'lajak biologiya o'qituvchisining kompetentligi shaxsiy va kasbiy zaruriy sifatlar asosida biologik ta'limni tashkil etishga doir vazifalarni hal etishda faoliyat sohasiga doir bilim, ko'nikma va malakalardan foydalanish qobiliyati va tayyorgarligini o'zida aks ettiradi, degan xulosaga kelindi.

Qiyosiy tahlil asosida bo'lajak biologiya o'qituvchilarida kompetentlikni rivojlantirishning tarkibiy tuzilmasida uch – motivatsion, kognitiv va faoliyatga doir komponentlar asosiy o'rin egallashi aniqlandi.

Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida kompetentlikni rivojlantirish biologik ta'limning asosiy maqsadini aks ettirib, barqaror rivojlanish va ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarning biologik tabiatini to'liq anglash va amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida bo'lajak biologiya o'qituvchilarida kompetentlikni rivojlantirishga doir tadqiqot ishlari va amaliy faoliyatni tahlil etish asosida bo'lajak biologiya o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish tizimini yaratish shart-sharoitlarini takomillashtirishda zamonaviy yondashuv va maxsus tamoyillarga tayanish; mazkur tizim ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadni o'zida aks ettirishi; bo'lajak biologiya o'qituvchilarida muhim kasbiy sifat – innovatsion fikrlash va badiiy-estetik kompetentlikni tarkib toptirishga alohida e'tibor qaratish zarur, degan xulosaga kelindi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shaxmurova G., Raxmatov U., Xo'janazarov O., Tog'ayeva G. "Biologiya fanini o'qitish metodikasi" moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi xalq ta'lim xodimlarini kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish xududiy markazi, Toshkent, 2017.
2. Mutalipova M., Imomov M. Ta'limda ilg'or xorijiy tajribalar moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. T.:TDPU, 2017
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari – Toshkent, 2015
4. Alyaminov X. O'quvchilarga badiiy-estetik ta'lim berishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish: Ped.fan.nom.diss.... avtoref. –Toshkent: TDPU, 2007. -23 b.
5. Mardonov SH.Q., Rabbimova F.T. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini o'quvchilarga tabiatni idrok qilishga o'rgatishga tayyorlash. O'zMU xabarlari, № 3/2. –Toshkent, 2015, 83-86 b.
6. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –Toshkent: O'qituvchi, 1996. -97 b.
7. Musurmonova O. O'quvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish. – Toshkent: Fan, 1993. -112 b.
8. Rabbimova F.T. O'quvchilarni jonojon tabiat estetikasini bilishga o'rgatish. J. Xalq ta'limi. -№4.- Toshkent, 2011. – b.136-138.
9. Rabbimova F.T. Podgotovka budushix uchiteley biologii k poznaniyu uchashimisiya estetiki rodnoy prirody.//Aktualnye problemy sovremennoy nauki. Informatsionnyy analiticheskiy jurnal. –Moskva, 2012. -№3. –s. 75-77.
10. Rabbimova F.T. O'zbekiston Hayvonot olami fanidan laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar: Laboratoriya ishlanmasi. – Jizzax, 2013. -68 b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINING OILA BILAN HAMKORLIK ISHLARINI INNOVASION YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH YO'LLARI

Rahimova Moxinora Xoshimjanovna
Andijon davlat pedagogika instituti, o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotining oila bilan hamkorlik ishlarini tashkil etish masalalari, bunda tarbiyachi va ota-onalar o'rtasida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya jarayonlari va muloqot turlari, ota-onalar yig'ilishlarini tashkil etishga qo'yilgan taablar, tarbiyachi faoliyati, umumiy ota-onalar yig'ilishlarini o'tkazish tartibi, ularning natijadorligini ta'minlash yo'llari haqida ma'lumotlar va metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: hamkorlik, o'zaro muloqot, munosabat, ota-ona, seminar, konferensiya, teatrlashtirilgan tomoshalar, fotoko'rgazlamalar, ota-onalar yig'ilishi

Аннотация. В данной статье даны сведения и методические рекомендации по вопросам организации работы дошкольной образовательной организации по сотрудничеству с семьей, включая виды учебно-воспитательных процессов и диалога, осуществляемого между воспитателем и родителями, таабс, которые ставятся на организацию родительских собраний, деятельность воспитателя, порядок проведения общих родительских собраний, пути обеспечения их результативности.

Ключевые слова: сотрудничество, взаимодействие, отношения, воспитание детей, семинар, конференция, театральные представления, фотовыставки, родительское собрание

Annotation. This article provides information and methodological recommendations on the issues of organizing cooperation of the preschool organization with the family, on educational processes and types of communication carried out between the educator and parents, on the activities of the educator, the procedure for conducting general parent meetings, ways to ensure their effectiveness.

Keywords: cooperation, interaction, attitude, parent, workshop, conference, theatrical performances, photo exhibition, parent meeting

Farzand - oilaning quvonchi, ota – onaning tayanchi, jamiyatning hayotbaxsh kuchi. Hayotning birinchi yilidan boshlab bola shaxsini shakllantirish, ya'ni uning tarbiyasi bilan shug'ullanish oilaning asosiy vazifasidir. Oila jamiyatning boshlang'ich bo'g'ini bo'lib, unda yangi inson vujudga keladi, bu kichik ijtimoiy guruh bola uchun dastlabki hayot maktabidir. Ota – onalar bolaning birinchi tarbiyachisi va o'qituvchisidirlar.

Bolani barkamol shaxs sifatida shakllantirish, uning ma'nan va aqlan yetuk bo'lib yetishishiga, davlat va jamiyatimizning ravnaqiga munosib hissa qo'shishiga erishning eng muhim shartlaridan biri ota-onalar bilan hamkorlik ishlarini olib borishdir. Ushbu hamkorlikdagi ishlar samarali bo'lishi va bolaning har tomonlama rivojlanishiga haqiqatan ham hissa qo'shishi uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari oilalar o'rtasida o'zaro munosabatlarni mustahkam o'rnatishlari zarur.

Ota-onalar bilan hamkorlik qilish uzoq davom etadigan mashaqqatli mehnat hisoblanib, bu jarayon quyidagi shakllarda tashkil etiladi:

- umumiy va guruh ota-onalar yig'ilishlari;
- ota-onalar ishtirokidagi mashg'ulotlar;
- fotoko'rgazmalarni birgalikda yaratish;
- ochiq eshik kunlari;
- seminarlar;
- birgalikdagi ekskursiyalar;
- teatrlashgan tomoshalar;
- konferensiyalar;
- telegram;

Tarbiyachining oila bilan ishlashning turli shakllaridan foydalanishi ota-onalarning maktabgacha ta'lim tashkilotiga ishonchini uyg'otishga imkon beradi.

Umumiy va guruh ota-onalar yig'ilishlari.

Guruhli ota-onalar yig'ilishi – bu tarbiyachilar va ota-onalar jamoasi bilan hamkorlikning ta'sirchan shakli, ularning bolalarni tarbiyalashdagi vazifalari, mazmuni va metodlari bilan tashkiliy tanishishlari shaklidir.

Ota-onalar bilan hamkorlikning eng samarali shakllaridan bo'lib ota-onalarning istak-xohishlarini inobatga olish bilan turli xil mavzularda tashkil etiladigan mavzuli ota-onalar yig'ilishi sanalishi mumkin. Masalan, "Mehr va e'tibor bola parvarishida muhim omil", bu yerda bolalarni tarbiyalashda onaning tutgan o'rni, onalar tabiiy tarbiyachi ekanligi, bolalarning o'z onalariga yozgan tavsiyanomalarini eshitish va tahlil

qilish mavzular yoritiladi.

Natijadorligi:

Ota-onalar bolalarni parvarish qilishda, bolalarni tarbiyalashda, farzandlari bilan munosabatlaridagi o'z tajribasini boyitadilar

“Bolalarimizga kitob o'qish, ertak so'zlash va she'r yodlashni o'rgatamiz” mavzusidagi yig'ilishda bolalarni har tomonlama barkamol, zukko bo'lib shakllanishlarida badiiy kitoblarning tutgan o'rni, bolalarni tarbiyalash va ta'lim berishda kitobning ahamiyati haqida tavsiyalar berish mumkin.

Ota-onalar majlisida pedagoglar ota-onalarga turli savollar bilan murojaat qilishlari mumkin:

Bolaga necha yoshdan boshlab kitob o'qib berish kerak?

Bolada kitobga bo'lgan qiziqishni qanday o'yg'otish kerak?

Kitob o'qishni qanday tashkil qilish lozim?

Tinglash bolada zavq o'yg'otishi uchun nima qilish kerak?

Qanday qilib faol kitobxonni tarbiyalash lozim?

Bolaga necha marta o'qib berish kerak?

Necha yoshgacha bolaga kitob o'qib berish kerak?

Pedagog ota-onalarni savol-javobda faol qatnashishlariga undab javoblarni to'ldiradi.

Shunday qilib, tashkil etilgan mavzuli yig'ilishda ota-onalar bolalarning nutqini rivojlantirishda badiiy adabiyot zaruratiga ishonch hosil qiladilar; ota-onalar bolaga kitob o'qib berishda tanlangan kitoblarning bolaning yoshi, qiziqishlari, dunyoqarashi, shuningdek, hissiyotlariga mos bo'lishi kerakligi, bolalarni ota-onalari bilan birgalikda badiiy asarni sahnalashtirish va rollarga bo'linib ijro etish mavzulari yoritiladi.

Natijadorligi:

Ota-onalar bolalar kitobi - bu bola uchun shunchaki ermak emas, u atrof-olam haqidagi ma'lumot manbai, uning intellektual, hissiy va ma'naviy madaniyatini shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qilishini, kitob o'qish bolada charchoq yoki zerikish holatini yuzaga keltirmasligi kerakligini tushunadilar. Farzandlarini badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqishlari va ishtiyoqini rivojlantirishga harakat qiladilar, bolalar bilan ertakni sahnalashtirishda qatnashadilar, rahbarlik qiladilar.

Adabiy asarni sahnalashtirishda ishtirok yetish istagini shakllanadi. Adabiy asar lavhalarini sahnalashtirishda qatnashadilar. Ertak eshitish, uni tahlil qilish orqali bolalarda botirlik, kamtarlik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar tarbiyalanadi.

“Bolalar va sog'lom turmush tarzi”, “Kun tartibining bola rivojlanishidagi o'rni” davra stollari atrofidagi munozaralar jarayonida ota-onalar bilan birgalikda bolalarning sog'lom turmush tarzini yo'lga qo'yish uchun albatta, kun tartibiga rioya qilish, to'g'ri ovqatlanish, sport bilan shug'ullanish, shaxsiy gigena qoidalariga rioya qilish zarur sog'lom turmush tarziga jalb etilishi masalalari muhokama qilinadi.

Natijadorligi:

Ota-onalar bolalar hayotida kun tartibining ahamiyati, uning eng muhim tarkibiy qismlari ovqatlanish, jismoniy faollik, uyqu, toza havoda sayr, o'yinning ahamiyati, shaxsiy gigiyenaga rioya qilish turli kasalliklarni yuqishiga yo'l qo'ymaslik, har kuni ichki kiyimlarini almashtirish, shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilish, birgalikda sport mashqlarini bajarishni odatiy kun tartibiga aylantiradilar.

Qo'llanilgan metodikalar:

Tushuntirish metodi. Pedagoglar ota-onalar maslisida oddiy va tushunarli tildan foydalanishlari lozim. Pyedagoglar boshqa mutaxassislar singari ba'zan boshqa odamlar tushunmaydigan atamalar va so'zlashuv uslublaridan foydalanishlari mumkin. Bizning maqsadimiz oilalarni o'z bilimlarimiz notiqlik mahoratimiz bilan hayratda qoldirish emas, balki ular uchun tushunarli va oddiy holatda muloqotga kirishishdir.

Savol-javob metodi. Pedagoglar ota-onalar majlisida ochiq savollardan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

Uyda ota-onalar bolalariga “Oltin tarvuz” o'zbek xalq ertagini o'qib bersalar bolalariga quyidagi savollarni berishlari mumkin:

1. Senga ertakdagi qaysi qahramon yoqdi? Nega?

2. Seningcha, kambag'al dehqon laylakka rahmi kelganidan qanotini davoladimi yoki mukofot olish uchunmi? (To'g'ri aytayapsan, dehqonning laylakka rahmi keldi va chin dildan unga yordam berdi. Laylak menga mukofot beradi, degan gap uning xayoliga ham kelmadi. Ko'rdingmi bolajonim, yaxshilik yerda qolmaydi).

3. Laylak dehqonning yaxshiligi uchun qanday mukofotladi?

4. Boy-chi, laylakning oyog'ini sindirganida, unga rahmi keldimi yoki xursand bo'ldimi? (To'g'ri aytding, boy laylakning oyog'ini sindirganidan achinmadi, unga rahmi kelmadi, aksincha, laylak menga mukofot beradi, zo'r ish qildim, deb xursand bo'ldi.)

5. Nega boyning tarvuzidan tilla emas qovoqarilar chiqibdi?

Pedagoglar ota-onalarga ertak yuzasidan quyidagi topshiriqlarni berishlari mumkin:

Topshiriqlar:

1. Bola bilan yaxshilik haqida suhbatlashing, qanday yaxshi ishlar qilganini so'rang, uning qalbida ezgulik, rahm-shavqatli bo'lish kabi insoniy fazilatlarga nisbatan mehr uyg'otishga xarakat qiling.

2. Bola bilan birgalikda katta-kichik tarvuzlar rasmini tomosha qiling, eng katta va eng kichik tarvuzni topishni, qo'l xarakatlari orqali tarvuzning katta va kichikligini ko'rsatishni ayting.

Z. Ertakdagi oltin tarvuzlar (katta, kichik shaklda) rasmini chizishni, bo'yashni taklif qiling.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining oila bilan hamkorlik ishlarini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etishning o'ziga xos jihatlari bugungi kun tarbiyachisida kuchli bilim, mahorat va kasbiy kompetentlik talab qiladi. Yuqorida tavsiya etilgan metodikalarni ta'lim-tarbiya jarayonidagi innovatsion yondashuvlar asosida tadbiq etish maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ularni mustaqil va tanqidiy fikrlashga, hamkorlikda ishlashga, bilimlarini oshirib borishlariga o'rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Komarova, O.A. Razvitiye u pedagogov DOO navikov lichnostno oriyentirovannogo vzaimodeystviya [Tekst] /O.A.Komarova, Ye.V.Kovalskaya //Spravochnik starshego vospitatelya. – 2012. – № 11. – S. 36–39.

Maksimova, N.V. Organizatsiya "Maminoy shkolı" /N.V.Maksimova // Upravleniye DOU. – 2012. – № 6. – S. 88–99.

Serbina, T.Yu. Povysheniye pedagogicheskoy kompetentnosti roditeley v voprosax fizicheskogo vospitaniya detey rannego vozrasta /T.Yu. Serbina //Doshkolnaya pedagogika. – 2011. – № 10. – S. 60–61.

BO'LAJAK KIMYO O'QITUVCHILARINING AXBOROT-METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Rajabov Xudayor Madrimovich,
Urganch davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: Bo'lajak kimyo o'qituvchilarini tayyorlashda axborot-metodik kompetentsiyaning o'rni keyingi yillarda katta ahamiyat kasb etmoqda. Bu kompetentsiya o'qituvchining turli pedagogik usullarni qo'llagan holda axborotni samarali to'plash, boshqarish va o'quvchilarga yetkaza olish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ushbu maqola kimyo ta'limi kontekstida axborot-metodik kompetentsiyaning ahamiyatini o'rganadi va o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari ushbu muhim mahorat to'plamini qanday oshirishi mumkinligi haqida tushuncha beradi. Unda kimyo o'qituvchilarida tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik va texnologik bilimlarni rivojlantirish muhimligi ta'kidlanadi va ularning axborot-metodik kompetentsiyasini rivojlantirish bo'yicha turli strategiya va yondashuvlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar; Axborot-metodik kompetentlik, Kimyo ta'limi, O'qituvchilarni tayyorlash, Pedagogik mahorat, Texnologik malaka, Tanqidiy fikrlash, Moslashuvchanlik Fan ta'limi, O'qituvchi kompetensiyasi, Texnologiya integratsiyasi, O'qituvchilar malakasini oshirish, Ta'lim texnologiyasi, O'quv dasturlarini loyihalash.

DEVELOPMENT OF INFORMATION-METHODICAL COMPETENCE OF FUTURE CHEMISTRY TEACHERS

Rajabov Khudayor Madrimovich,
associate professor of Urganch state university

Abstract: The role of information-methodical competence in the preparation of future chemistry teachers has gained prominence in recent years. This competence encompasses a teacher's ability to effectively gather, manage, and convey information to students while employing a variety of pedagogical methods. This article explores the significance of information-methodical competence in the context of chemistry education and offers insights into how teacher preparation programs can enhance this essential skill set. It highlights the importance of fostering critical thinking, adaptability, and technological proficiency in chemistry teachers, and discusses various strategies and approaches to develop their information-methodical competence.

Key words; Information-Methodical Competence, Chemistry Education, Teacher Preparation, Pedagogical Skills, Technological Proficiency, Critical Thinking, Adaptability Science Education, Teacher Competency, Technology Integration, Teacher Training, Educational Technology, Curriculum Design

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ХИМИИ

Ражабов Худаёр Мадримович,
доцент Урганчского государственного университета

Аннотация: В последние годы возросла роль информационно-методической компетентности в подготовке будущих учителей химии. Эта компетентность включает в себя способность учителя эффективно собирать, управлять и передавать информацию учащимся, используя при этом различные педагогические методы. В этой статье исследуется значение информационно-методической компетентности в контексте химического образования и предлагается понимание того, как программы подготовки учителей могут улучшить этот важный набор навыков. В нем подчеркивается важность развития критического мышления, адаптивности и технологических навыков учителей химии, а также обсуждаются различные стратегии и подходы к развитию их информационно-методической компетентности.

Ключевые слова; Информационно-методическая компетентность, химическое образование, подготовка учителей, педагогические навыки, технологическая компетентность, критическое мышление, адаптивность научного образования, компетентность учителей, интеграция технологий, подготовка учителей, образовательные технологии, разработка учебных программ

Kirish: Kimyo - bu tabiiy dunyoni tushunishimizda muhim rol o'ynaydigan fundamental fan. Bu tibbiyot va materialshunoslikdan tortib ekologik barqarorlik va energiya ishlab chiqarishgacha bo'lgan turli sohalaridagi yutuqlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Kimyo fanidan samarali ta'lim olishning zamirida malakali va bilimdon kimyo o'qituvchilarining o'rni yotadi. Bu o'qituvchilar oldiga nafaqat fan tamoyillarini o'rgatish, balki o'quvchilarda ilmiy qiziqish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini uyg'otish va tarbiyalash

vazifasi ham qo'yilgan.

Bo'lajak kimyo o'qituvchilarida axborot-metodik kompetentlikni rivojlantirish ta'lim sohasida tobora ortib borayotgan dolzarb mavzudur. Axborot-metodik kompetentlik o'qituvchilarning turli xil pedagogik usullardan foydalangan holda ma'lumotlarni to'plash, boshqarish va o'z talabalariga samarali etkazish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bu kompetentlik talabalarning kimyo bo'yicha har tomonlama rivojlangan va dinamik ta'lim olishlarini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, u sohaning doimiy o'zgaruvchan tabiati va o'quvchilarning turli ehtiyojlariga javob beradi.

Ushbu maqola bo'lajak kimyo o'qituvchilarini tayyorlashda axborot-metodik kompetentlikning muhim rolini o'rganishga qaratilgan. U kimyo ta'limi kontekstida ushbu kompetentlikning tarkibiy qismlari va ahamiyatini o'rganadi, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari bo'lajak kimyo o'qituvchilarining malakasini oshirishi mumkinligi haqida tushuncha beradi. Bundan tashqari, maqolada kimyo o'qituvchilarida axborot-metodik kompetentlikni rivojlantirish strategiyalari va yondashuvlari, jumladan, tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik va texnologik malakani rivojlantirishning ahamiyati muhokama qilinadi. Tez o'zgarib borayotgan dunyoda kimyo o'qituvchilarini tayyorlash, ularni ertangi kun olimlarini ilhomlantirish va tarbiyalash uchun zarur bo'lgan vositalar va malakalar bilan jihozlash uchun rivojlanishi kerak.

Axborot-metodik kompetentlik: ta'rif

Axborot-metodik kompetentlik ko'p qirrali mahorat majmuasi bo'lib, bo'lajak kimyo o'qituvchilarining muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu kompetentlik fan bo'yicha bilim va pedagogik mahoratning an'anaviy chegaralaridan tashqarida bo'lib, o'qituvchilarning o'rganishni osonlashtirish uchun ma'lumotlarni samarali boshqarish, foydalanish va etkazish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bu o'qituvchilarga o'zgaruvchan ta'lim landshaftlariga moslashish, texnologik yutuqlardan foydalanish va talabalarni mazmunli yo'llar bilan jalb qilish imkonini beradigan dinamik va rivojlanayotgan qobiliyatdir. Axborot-metodik kompetentlikni aniqlashda quyidagi tarkibiy qismlar ajralmas hisoblanadi:

Texnologik malaka: Axborot-metodik kompetentlik zamonaviy texnologiyalar va raqamli vositalarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi, bu o'qitish va o'rganish tajribasini oshiradi. Bu qiziqarli va interaktiv ta'lim muhitini yaratish uchun ta'lim dasturlarini mohirona boshqarish, onlayn resurslardan foydalanish va texnologiyani darsni rejalashtirishga integratsiya qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi[2].

Tanqidiy fikrlash: Axborot-metodik kompetentlikka ega kimyo o'qituvchilari o'z talabalarini tanqidiy fikrlashga undaydilar. Ushbu ko'nikma o'quvchilarga ma'lumotni tahlil qilish, baholash va sintez qilish imkonini beradi, kimyoviy tushunchalarni chuqur tushunishni va bilimlarni real dunyo stsenariylarida qo'llash qobiliyatini oshiradi. Ushbu malakaga ega o'qituvchilar talabalarning tahliliy ko'nikmalarini va ilmiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi.

Moslashuvchanlik: Kimyoning doimiy rivojlanayotgan sohasida moslashuvchanlik muhim ahamiyatga ega. Axborot-metodik kompetentlikka ega o'qituvchilar moslashuvchan va o'zgaruvchan sharoitlarga, talabalar ehtiyojlariga va paydo bo'ladigan ta'lim paradigmalariga javob beradilar. Ular turli xil ta'lim uslublarini moslashtirish, individual muammolarni hal qilish va o'qitish usullarida innovatsiyalar uchun imkoniyatlardan foydalanish uchun o'zlarining ta'lim usullarini moslashtirishlari mumkin[1].

Axborotni boshqarish: Axborotni samarali boshqarish ushbu kompetentlikning asosiy tarkibiy qismidir. Kimyo o'qituvchilari ta'lim mazmunini tushunish va eslab qolishni osonlashtiradigan tarzda tashkil qilishlari va tuzishlari kerak. Bu tegishli resurslarni tanlash, izchil dars rejalarini yaratish va talabalar taraqqiyotini kuzatish va baholash uchun ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Axborot-metodik kompetentlik bo'lajak kimyo o'qituvchilarini texnologiyadan foydalanish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, o'qitish usullarini moslashtirish va axborotni samarali boshqarish qobiliyati bilan qurollantiradi. Ushbu kompetentlik fanning dinamik talabalariga javob beradigan, o'quvchilarini ilhomlantiradigan va ilmiy bilimlarni rivojlantirishga hissa qo'shadigan kimyo o'qituvchilarini tayyorlashda muhim ahamiyatga ega[3]. Keyingi bo'limlarda biz kimyo ta'limida axborot-metodik kompetentlikning ahamiyatini ko'rib chiqamiz va o'qituvchilar tayyorlash dasturlari doirasida uni rivojlantirish strategiyalarini o'rganamiz.

Kimyo fanidan axborot-metodik kompetentlikning ahamiyati

Kimyo ta'limi ilm-fan savodxonligini oshirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va global muammolarni hal qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydigan dinamik sohadir. Kimyo o'qituvchilarining axborot-metodik kompetentlik bu borada juda katta ahamiyatga ega, chunki u o'quvchilarning ta'lim sifatiga bevosita ta'sir qiladi va ularning kelajakdagi olim va bilimli fuqarolar sifatida qanday ta'sir qilishi mumkin[5]. Quyidagi fikrlar kimyo ta'limida axborot-metodik kompetentlikning muhimligini ta'kidlaydi:

Bilimlarni samarali uzatish: Axborot-metodik kompetentlik bilan jihozlangan kimyo o'qituvchilari murakkab va ko'pincha mavhum ilmiy bilimlarni o'z talabalariga samarali tarzda o'tkazishlari mumkin.

Bu kimyoda ayniqsa muhimdir, chunki mavzu qiyin bo'lishi mumkin va tushunish uchun samarali muloqot zarur.

Rivojlanayotgan fanga moslashish: Kimyo - bu doimiy kashfiyotlar va yutuqlar bilan tez rivojlanayotgan soha. Axborot-metodik kompetentlikka ega bo'lgan o'qituvchilar ushbu ishlanmalardan xabardor bo'lib, talabalarning dolzarb ma'lumotlarni olishlarini va eng yangi ilmiy paradigmalarni bilan tanishishlarini ta'minlaydilar.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Axborot-metodik kompetentlik o'qituvchilarga o'z o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish imkonini beradi. Axborotni tahlil qilish, so'roq qilish va baholashni talab qiladigan tarzda taqdim etish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga va kimyoviy tamoyillarni chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Turli xil ta'lim ehtiyojlarini qondirish: Hamma talabalar bir xil tarzda o'rgana olmaydi. Kimyo o'qituvchilari o'z o'qitish usullarini turli xil o'rganish uslublari va qobiliyatlariga moslashtira olishlari kerak. Axborot-metodik kompetentlik barcha talabalarni samarali jalb qilish va qo'llab-quvvatlash uchun turli xil o'qitish strategiyalaridan foydalanishga imkon beradi.

Texnologiyadan foydalanish: Zamonaviy ta'lim landshaftida texnologiya o'rganishning ajralmas qismidir. Axborot-metodik kompetentlik o'qitish va o'rganishni yaxshilash uchun texnologiyadan foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bu interaktiv va qiziqarli darslarni yaratish uchun raqamli resurslar, simulyatsiyalar va onlayn platformalardan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

Ilmiy savodxonlikni oshirish: Kimyoviy ta'lim ilmiy savodxonlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi, bu bilimli qarorlar qabul qilish va texnologik jihatdan rivojlangan jamiyatda ishtirok etish uchun zarurdir. Axborot-metodik kompetentlikka ega bo'lgan o'qituvchilar fanga umrbod qiziqish uyg'otishi va o'quvchilarga ilmiy masalalar bo'yicha ongli tanlov qilish imkoniyatini berishi mumkin.

Ish kuchiga tayyorgarlik: Kimyo bo'yicha ta'lim sinfdan tashqarida ham mavjud, chunki ko'plab talabalar ilmiy sohalarida martaba izlaydilar. Axborot-metodik kompetentlikka ega bo'lgan o'qituvchilar nafaqat talabalarga kerakli bilim va ko'nikmalarni tayyorlaydilar, balki ularni tez o'zgaruvchan mehnat bozori talabalariga moslashish qobiliyati bilan qurollantiradilar.

Ilmiy taraqqiyotga hissa qo'shish: Yaxshi tayyorlangan kimyo o'qituvchilari nafaqat talabalarga ta'lim berishadi, balki kengroq ilmiy jamoatchilikka ham hissa qo'shishlari mumkin. Ular tadqiqot, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va innovatsion o'qitish usullari bilan shug'ullanishlari, kimyo ta'limi sohasini rivojlantirishlari mumkin.

Axborot-uslubiy kompetentlik kimyo ta'limining samarali, jozibador bo'lishi va sohaning o'zgaruvchan tabiatiga mos kelishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Kimyo fani o'qituvchilari ushbu kompetentlikka ega bo'lgan olimlarning keyingi avlodini ilhomlantirishi va jihozlashi, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi va ilmiy bilimlarning rivojlanishiga hissa qo'shishi va uni haqiqiy dunyo muammolariga qo'llashi mumkin. Axborot-metodik kompetentlikni rivojlantirish o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarining muhim tarkibiy qismi bo'lib, bo'lajak kimyo o'qituvchilarining ushbu talablarni qondirish uchun yaxshi jihozlanishini ta'minlaydi.

Xulosa:

Bo'lajak kimyo o'qituvchilarida axborot-metodik kompetentlikni rivojlantirish kimyo ta'limi sifati, o'quvchilarning tayyorgarligi va kimyo fanining o'zi rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatadigan muhim ishdir. Ushbu kompetentlikning ahamiyati ta'lim va ilm-fanning doimiy rivojlanayotgan landshaftida tobora yaqqol namoyon bo'layotganligi sababli, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari bo'lajak o'qituvchilarda ushbu muhim ko'nikmalarni rivojlantirishga moslashishi va birinchi o'ringa qo'yilishi kerak. Ushbu maqolada biz kimyo ta'limi kontekstida axborot-metodik kompetentlikning ahamiyatini ko'rib chiqdik. Ko'rinib turibdiki, bunday kompetentlik bilimlarni samarali uzatish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, rivojlanayotgan ilmiy paradigmalarga moslashish va qiziqarli va dinamik o'quv muhitini yaratish uchun texnologiyalardan foydalanish uchun juda muhimdir. Turli ta'lim ehtiyojlarini qondirish, ilmiy savodxonlikni oshirish va talabalarni mehnatga tayyorlash orqali axborot-metodik kompetentlikka ega kimyo o'qituvchilari fan va jamiyat kelajagini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ushbu maqolada keltirilgan strategiyalar bo'lajak kimyo o'qituvchilarida axborot-metodik kompetentlikni rivojlantirish uchun keng qamrovli asosni taklif etadi. Texnologiyalar integratsiyasi va pedagogik tayyorgarlikdan tortib, bilimlarni mazmunli egallash va doimiy kasbiy rivojlanishgacha bo'lgan ushbu strategiyalar nafaqat o'z fanini yaxshi biladigan, balki moslashuvchan, innovatsion va o'quvchilarining muvaffaqiyati uchun sodiq bo'lgan o'qituvchilarni tayyorlashga qaratilgan.

Kelajakka nazar tashlar ekanmiz, kimyo fanining jadal rivojlanishi va o'quvchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini hisobga olgan holda, axborot-metodik kompetentlikning ahamiyati o'sib boradi. O'qituvchilarni

tayyorlash dasturlari, ta'lim muassasalari va keng ta'lim jamoatchiligi ushbu kompetentlikni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berishlari shart. Shunday qilib, biz ertangi kunning kimyo o'qituvchilari olimlar, muammolarni hal qiluvchi va bilimli fuqarolarning keyingi avlodini ilhomlantirish, o'qitish va salohiyatini oshirish uchun jihozlangan bo'lishini ta'minlashimiz mumkin. O'z navbatida, ular ta'limning o'zgartiruvchi kuchi orqali dunyoga doimiy ta'sir ko'rsatib, ilmiy bilimlarni rivojlantirishga va global muammolarni hal qilishga hissa qo'shadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

Darling-Hammond, L. (2017). Teacher education around the world: What can we learn from international practice? *European Journal of Teacher Education*, 40(3), 291-309.

Ingersoll, R. M., & Strong, M. (2011). The impact of induction and mentoring programs for beginning teachers: A critical review of the research. *Review of Educational Research*, 81(2), 201-233.

Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2017). Cooperative learning in chemistry. *Journal of Chemical Education*, 94(5), 556-562.

Luft, J. A., & Roehrig, G. H. (2007). Capturing science teachers' epistemological beliefs: The development of the Teacher Beliefs Interview. *Electronic Journal of Science Education*, 11(2), 38-63.

National Research Council. (2012). A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas. National Academies Press.

BOLALARGA SUZUSHNI O'QITISH JARAYONIDAGI INNOVATSION USULLAR*Ramazanov Medetbay Baxitbaevich,**O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali Sport o'yinlari kafedrasida dotsent
v.v.b.**<https://orcid.org/0009-0009-6458-8636>***ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ПЛАВАНИЮ***Рамазанов Медетбай Бахитбаевич,**и.о. доцент Нукусского филиала Узбекского государственного университета физической культуры и спорта***INNOVATIVE METHODS IN THE PROCESS OF TEACHING CHILDREN TO SWIMMING***Ramazanov Medetbay Bakhitbaevich,**Assistant professor of the Nukus branch of the Uzbek State University of Physical Culture and Sports*

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda boshlang'ich suzish mashg'ulotlari metodologiyasiga innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhokama qilinadi. Suzishni o'rgatish metodikasini mashqlar nomlari va tushuntirishlarida obrazli taqqoslash, bajariladigan mashqlar haqida haqiqiy tasavvur hosil qilishga yordam beradigan va ularni o'zlashtirishga yordam beradigan metodika taklif qilinadi. Suzishni samaraliroq qilish uchun innovatsion usullardan va suzishni yaratishga yordam beradigan modulli jihozlardan namunalar keltirilgan. Talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlash masalalarining huquqiy-me'yoriy asoslari, talabalarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash mexanizmini takomillashtirish va rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlashda o'qitishning innovatsion va zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanishning sifat va samaradorligini ta'minlash, iqtisodiy ta'limni noa'naviy usullar orqali tashkil etish masalalari o'rganildi.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion usullar, modulli uskunalar, suzish, uslubiyat, o'qitish usullari, jismoniy tarbiya, texnika.

Аннотация. В статье рассматривается внедрение инновационных технологий в методику начальных занятий плаванием с учетом психофизиологических особенностей детей дошкольного возраста. Предлагается образное сравнение методики обучения плаванию в названиях и пояснениях упражнений, методика, которая помогает создать реальную картину выполняемых упражнений и помогает освоить их. Представлены примеры инновационных способов повышения эффективности плавания и модульного оборудования, помогающего создать плавание. Изучена организация образования нетрадиционными методами, нормативно-правовые основы вопросов подготовки студентов к инновационной деятельности, приоритетные направления совершенствования и развития механизма подготовки студентов к профессиональной инновационной деятельности, обеспечения качества и эффективности использования инновационных и современных информационных технологий при подготовке к профессиональной инновационной деятельности.

Ключевые слова: инновация, инновационные методы, модульное оборудование, плавание, методика, методы обучения, физическая культура техника.

Annotation. The article discusses the introduction of innovative technologies into the methodology of initial swimming lessons, taking into account the psychophysiological characteristics of preschool children. A figurative comparison of the methods of teaching swimming is offered in the names and explanations of the exercises, a method that helps to create a real picture of the exercises being performed and helps to master them. Examples of innovative ways to improve swimming efficiency and modular equipment that help create swimming are presented. The organization of education using non-traditional methods, the regulatory framework for preparing students for innovation, the priority areas for improving and developing the mechanism for preparing students for professional innovation, ensuring the quality and efficiency of using innovative and modern information technologies in preparation for professional innovation have been studied.

Key words: innovation, innovative methods, modular equipment, swimming, methodology, teaching methods, physical culture, technique.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda barcha islohotlarning mazmuni inson omilini rivojlantirishga

qaratilmoqda. Chunki inson barcha boylklarni asrovchi, yaratuvchi hamda takomillashtiruvchi hisoblanadi. Shuning uchun ham insonni har tomonlama rivojlantirish, uning imkoniyatlarini engaytirish, shart-sharoitlar yaratish ko'zlangan maqsadga erishishning garovi bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-sentyabrda "2019-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-sonli farmonida mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi darajasini va innovatsion jihatdan taraqqiy etganini belgilovchi asosiy omil sifatida inson kapitalini rivojlantirish – Strategiyaning bosh maqsadidir deb alohida ta'kidlangan.[1]

Inson kapitalini rivojlantirish zamonaviy taraqqiyotning asosiy omili ekan bu yo'lda barcha vositalarni, omillarni, manbalar va tuzilmalarni safarbar qilish kerak bo'ladi. Ayniqsa, inson salomatligiga alohida e'tibor qaratish, salomatligini ta'minlashga xizmat qiluvchi omillarni rivojlantirish, chora-tadbirlar ishlab chiqish hamda mavjud muammolarni o'rganib borish zarur hisoblanadi.

Metodlar. Maqolada hujjatlar bilan ishlash, ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, suhbat kabi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Natijalar va munozara. Inson salomatligida muhim ahamiyat kasb etuvchi omillardan biri bu jismoniy tarbiya va sportdir. Mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirishda 2015-yil 4-sentyabrda yangi qabul qilingan "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi hamda mazkur qonunda jismoniy tarbiya va sportning barcha jabhalari qamrab olinganligi sohaning huquqiy asoslari rivojlanishini belgilab berish bilan birga, yoshlarni sport bilan shug'ullanishga faol jalb etish, bolalar sporti ob'ektlari uchun yuqori malakali, professional kadrlarni tayyorlashda muhim omil bo'lib kelmoqda. SHu bilan birga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-sonli qarori, 2019-yil 8-oktyabrda "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-sonli Farmoni hamda jismoniy tarbiya va sport sohasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3031-sonli, 2018-yil 12-dekabrda "Yoshlarni vatanparvarlik ruhida va jismoniy tarbiyalash hamda chaqiruvchilarni harbiy-texnik mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash tartibini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4061-soni, 2019-yil 4-dekabrda "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni, 2020-yil 24-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-924-sonli Farmoni, 2020-yil 4-fevralda "Qishki sport turlarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4583-sonli qarori, Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 5-mayda "O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 331-sonli hamda Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 13-noyabrda "O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universitetining Nukus filialini tashkil etish to'g'risida"gi 924-sonli, 2019-yil 7-yanvardagi "Davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari xodimlarining jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 6-sonli qarorlari ham sohani rivojlantirishga xizmat qilib kelmoqda. Dunyo hamjamiyati tomonidan jismoniy tarbiya va sportga inson salomatligini ta'minlovchi vosita sifatida alohida ahamiyat qaratilishi negizida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda.

Jismoniy tarbiya va sport inson salomatligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri ekan, uni har tomonlama rivojlantirish, ommaviylashtirish uchun lozim bo'lgan barcha vazifalarni amalga oshirish zarur hisoblanadi. Ayniqsa, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda kompleks yondoshuvni amalga oshirish, ya'ni mazkur harakatlar negizida barcha fanlar integratsiyasini shakllantirish hamda safarbar qilish tizimida muammolarni kompleks o'rganish imkoniyatini yaratib beradi.

Xalqimizning jismoniy tarbiya va sportga bo'lgan munosabatini o'rganishda hamda ularni jalb qilishda faqatgina jismoniy tarbiya va sportning o'quv-mashq jarayonini takomillashtirish orqali yoki sport inshootlarini barpo etish orqali erishib bo'lmaydi. Balki bugungi kunda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda barcha omillarni o'rni, ta'sirini o'rganish muhim hisoblanadi. Shuningdek, jismoniy tarbiya va sportni ommaviylashtirishda barcha vositalarni safarbar qilish, tizimili va uzluksiz chora-tadbirlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish zaruriyat bo'lib bormoqda. Shuning uchun ham jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda barcha fanlarga tegishli bo'lgan muammolarni o'zaro hamkorlikda o'rganish yoki mazkur muammolarni o'rganuvchi fanlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur holatda bunday muammolarni o'rganishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil qilish fanlar kesimidagi muammolarning mohiyatiga chuqur kirib borishda hamda o'rganishda o'z samarasini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmonining 39-maqsadi "Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish, bunda bog'cha xodimlarining professional tayyorgarligi va mahoratini oshirib borishning takomillashtirilgan tizimini joriy etish; pedagog kadrlarning malakasini oshirish; maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida takomillashtirish" kabi vazifalar belgilangan. [2]

Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishi har tomonlama rivojlanish uchun asosdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalik davrida bola asosiy ko'nikmalarni rivojlantiradi va bu maktabgacha yoshdagi bolalarga salomatlikni yaxshilash va saqlashga o'rgatish bilan birgalikda ijobiy natijalarga olib keladigan to'g'ri odatlarni rivojlantirish uchun eng qulay vaqt ham hisoblanadi.

Bolalarning jismoniy rivojlanishi va salomatligini mustahkamlashning eng muhim usullaridan biri bu suzishdir. Suvda suzish, o'ynash va dam olish bolalar salomatligini mustahkamlash, asab tizimini mustahkamlovchi foydali jismoniy mashqlar turlaridan biridir. Shuning uchun, bolani suvga va suzishga qanchalik tez o'rgatsangiz, suzish bolaning butun tanasining rivojlanishiga shunchalik to'liq ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu munosabat bilan o'quv jarayonining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- suzish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- bolalarda salomatlik ustuvorligi va inson organizmining hayotiy faoliyati mexanizmlari to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirish asosida ularda salomatlik va sog'lom turmush tarzi uchun kuchli motivatsiyani tarbiyalash;
- bolalarning jismoniy salomatligini mustahkamlash va himoya qilish.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining amaliy ishga to'g'ridan-to'g'ri o'tishdan oldin, «usul» va «innovatsiya» kabi tushunchalarga to'xtalib o'tish kerak.

Usullar deganda ko'pincha maqsadlarga erishish va ta'lim muammolarini hal qilish usullari, usullari majmui tushuniladi.

«Innovatsiya» atamasi birinchi marta 19-asrda ilmiy adabiyotlarda paydo bo'lgan va bir madaniyatning ayrim elementlarini boshqasiga kiritishni nazarda tutgan. Bu ma'no hozirgi kungacha etnografiyada saqlanib qolgan. Pedagogik innovatsion jarayonlar taxminan XX asrning 50-yillari oxirida G'arbda va XXI asrning so'nggi o'n yilligida mamlakatimizda olimlar tomonidan maxsus tadqiqot mavzusiga aylandi. Shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda ushbu hodisani faol o'rganishga qaramay, ixtisoslashtirilgan adabiyotlarda «yangi», «yangicha», «innovatsiya», «innovatsion jarayon» kabi tushunchalarda chalkashliklar mavjud bo'lib, ular unchalik oddiy va bir ma'noli emas ekanligini birinchi qarashda ko'rinishi mumkin. [6.4]

Innovatsiya - bu yangilik. Ilmiy adabiyotlarda innovatsiya deganda amalga oshirish muhitiga yangi barqaror elementlarni (innovatsiyalarni) kirituvchi, tizimning bir holatdan ikkinchi holatga o'tishiga sabab bo'ladigan maqsadli o'zgarishlar tushuniladi.

Har qanday yangilik yangilanish bilan bog'liq. Biroq, har bir yangi narsa hamma joyda va har doim ham quyidagi sabablarga ko'ra ijobiy natijalarni bermaydi:

-yangi narsalar har doim ham muayyan muassasa uchun dolzarb bo'lgan muammolarni hal qilish vositasi emas;

-har bir yangi vosita juda o'ziga xos sharoitlarda tug'iladi va o'ta aniq pedagogik vazifalarni hal qilishga qaratilgan bo'lib, ular muassasa rahbarlarining shaxsiy didlari va manfaatlariga mos kelmasligi mumkin;

-har bir yangi pedagogik vosita uni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan texnologik tomoniga va mutaxassis va muassasa rahbariga o'zlarining individual fazilatlarini (kasbiy tayyorgarlik, xushmuomalalik, hissiylik, joziba va boshqalar) namoyon etish imkonini beradigan shaxsiy tomoniga ega. rivojlanishining samaradorligiga ta'sir qiladi.

Har bir yangi pedagogik vosita uni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan texnologik tomoni va shaxsiy tomoniga ega bo'lib, mutaxassis va muassasa rahbariga o'zlarining individual fazilatlarini (kasbiy tayyorgarlik, xushmuomalalik, hissiylik, jozibasi va boshqalar) rivojlanishining samaradorligiga ta'sir qiladi.

Bolalar bog'chasida suzish mashg'ulotlarida sog'lomlashtirishga e'tibor ustuvor ahamiyatga ega va asosiy vazifani hal qilish - bolalarning to'liq jismoniy rivojlanishini ta'minlash, bolalar salomatligining yagona tizimida basseyinni asosiy sog'lomlashtirish protseduralaridan biri sifatida hisobga olgan holda o'quvchilarning sog'lig'ini yaxshilash darajasini optimallashtirishni maqsad qilib qo'yganimiz. [9.5]

Suzish har bir suzish elementini (nafasni ushlab turish, suvga sho'ng'ish, ko'tarilish, yotish, sirpanish, qo'l bilan ishlash, oyoq bilan ishlash, to'g'ri nafas olish) alohida mashq qilishni talab qiluvchi murakkab mahorat sifatida qaraladi. Uni egallash uchun suvda takroriy suzish mashqlari usuli qo'llaniladi, bu o'rganilgan mashqlarning kombinatsiyasi hisoblanadi.

Suzishni o'rgatish metodikasi uch guruhga bo'linadi: ko'rgazmali, og'zaki va amaliy. Vizual usullar o'rganilayotgan mavzuning aniq tasvirini yaratadi. [7.91-92]

Ular suzish usullarini va turli mashqlarni ko'rsatish orqali amalga oshiriladi (buning uchun yaxshi namoyishchi, yaxshisi, ushbu harakatlar yoki harakatlarni yaxshi biladigan tengdosh kerak), shuningdek, fotosuratlar, chizmalar, plakatlar, o'yinchoqlar va boshqalarni ko'rsatish qo'llaniladi.

Og'zaki usullarga tushuntirishlar, hikoyalar, taqqoslashlar, sharhlar, ko'rsatmalar, buyruqlar, sanash, tahlil qilish (katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun) kiradi.

Boshlang'ich maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda og'zaki usullar oddiy va tushunarli bo'lishi kerak. Bolaga ma'lum bo'lgan harakatlar va faoliyatlar bilan taqqoslashdan foydalanish kerak.

Amaliy usullar - bu mashq qilish, harakatlarni umumiy va qismlarga bo'lib o'rganish, o'yin, musobaqa, nazorat qilish usullari hisoblanadi.

Suzishni o'rgatish usullarining ushbu ierarxiyasida etakchi o'rinni o'yin usuli egallaydi. O'yinlar, qoida tariqasida, bolalar tomonidan ilgari o'rganilgan suzish elementlari va suzish uchun turli tayyorgarlik mashqlarini o'z ichiga olishi kerak. Mashg'ulotlarda shakli va maqsadiga ko'ra turlicha bo'lgan sodda va tushunarli didaktik vositalardan foydalanish kerak. Turli harakatlarni o'zlashtirish ularni ko'p marta takrorlash orqali sodir bo'ladi. Takrorlashlar soni asta-sekin ortishi kerak. Harakatlarni takrorlash monoton ish ekanligini va bolalarni charchatishini hisobga olib, ularga bir darsda turli mashqlarni taklif qilish kerak.

Bolalar o'rganadigan barcha mashqlar va harakatlar jismoniy tarbiya o'qituvchisi tomonidan ko'rsatilishi kerak. Ko'rsatish mashq bajariladigan sharoitlarda (quruqlikda, suvda) o'tkazilishi kerak. [10.121]

Yangi o'quv materiallari bilan tanishish quruqlikda amalga oshirilishi kerak, chunki birinchidan, bolalarning suvda o'tkazadigan vaqti cheklangan, ikkinchidan, suv muhiti ularni juda hayajonlantiradi, bu esa diqqatning tarqalishiga va notanish materialni idrok etishga olib keladi. Ammo unutmangki, quruqlikda ko'p sonli mashqlarni suiste'mol qilish e'tiborning pasayishiga olib keladi, shuning uchun bolalarga 2-3 ta mashqni taklif qilish va keyin ular bilan suvda ishlash tavsiya etiladi.

Bolalar bog'chasida maktabgacha yoshdagi bolalar uchun suzish darslarida standart sport anjomlari bilan bir qatorda bolalarning e'tiborini jalb qilish, dars uchun hissiy muhit yaratish va ularga qiziqish, shuningdek, paydo bo'lgan qiyinchiliklarni engib o'tish va dam olish istagini shakllantirish uchun modulli jihozlardan foydalaniladi. Shu maqsadda modullarda boshning, qo'llarning va son bo'g'imidagi harakatlarning holatini to'g'ri his qilish imkonini beradigan ko'plab turli xil mashqlar qo'llaniladi.

Bunday uskunalar:

- bolalarning motor faolligini rag'batlantiradi va boyitadi;
- harakatlarni rivojlantiradi va yaxshilaydi;
- sinfda turli xil muammolarni hal qilish imkonini beradi;
- muvozanat hissi va to'g'ri pozitsiyani rivojlantirishga yordam beradi;
- bolalarga ishonch va mustaqillikka erishishga yordam beradi.

Ayniqsa, suzishni o'rganishda suvda bajarilgan mashqlarni ko'rsatish juda muhimdir. Bolalar har doim ham yangi harakatning to'g'ri bajarilishini darhol o'rganmaydilar, shuning uchun uni bir darsda qayta-qayta takror ko'rsatish, bir nechta darslar davomida ham ko'p marta ko'rsatish kerak.

Mashqlarni bajarishdan oldin darhol ko'rsatish, barcha harakatlarni to'g'ri, aniq, oson, keskinliksiz bajarish kerak. Namoyish bolalar uchun ochiq bo'lgan hikoya, suhbat, tushuntirish va o'z vaqtida eslatma bilan birga bo'lishi kerak, bu harakatlarni maqsadli, ongli ravishda o'zlashtirishni rag'batlantiradi.

Tasvirlar bolaning tafakkurida katta o'rin egallaydi. Suzishni o'rgatishda mashqlar nomlari va tushuntirishlarida obrazli taqqoslashlardan keng foydalanish kerak, ular bajariladigan mashq haqida haqiqiy tasavvur hosil qilishga yordam beradi va uni o'zlashtirishni osonlashtiradi. Tabiiyki, tasvir bolalar uchun tushunarli bo'lishi kerak, aks holda taqlid qilish mumkin emas.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi o'z ishida maktabgacha yoshdagi bolalarga suzishni o'rgatishda quyidagi usullardan foydalanadi: suv aerobikasi, gidroaerobika, gidroplastika, figurali suzish, sinxron suzish.

Suv aerobikasi ham suzuvchilar, ham suzmaydiganlar uchun yangi mashhur mashq shaklidir. Uning xususiyatlaridan biri chuqur va sayoz suvda gorizontal va vertikal tana holatida mashqlarni bajarishdir.

Gidroaerobika deganda suzish, gimnastika va xoreografiya elementlari bilan musiqaga suvda turli mashqlarni bajarish tushuniladi.

Gidroplastika suvdagi harakatlarni sekinroq, silliq va ritmik tarzda bajarishga imkon beradi.

Figurali suzish - suvda turli figuralar yaratish uchun akrobatik va gimnastika kombinatsiyalaridan foydalangan holda xoreografik elementlardan tashkil topgan kompleks.

Sinxron suzish - bu sport turlaridan biri bo'lib, u badiiy gimnastika, xoreografiya va suzish elementlarini o'z ichiga oladi, moslashuvchanlikni rivojlantiradi va to'g'ri pozitsiyani shakllantiradi.

Illyustratsiyalar, suvda musiqiy va ritmik mashqlar paytida o'quvchilarning shakllanishi sxemalari, shuningdek, turli mashqlarni bajarayotgan bolalarning fotosuratlarini tanlanadi.

Xulosa va tavsiyalar. Shunday qilib, bolalar bog'chasida quruqlikdagi darslar uchun quyidagi innovatsion usullardan foydalanish tavsiya qilinadi:

-maktabgacha yoshdagi bolalar uchun jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida yoga elementlari (bolalar yogasi barcha mashqlar o'yin shaklida bajarilishi bilan farqlanadi);

-maktabgacha yoshdagi bolalarga suzishni o'rgatishda musiqiy va ritmik mashqlar; ritmik gimnastikaning sog'lomlashtiruvchi turlariga taalluqli bo'lib, texnikaga ko'ra oddiy (umumiy rivojlanish, raqs), emotsional ritmik musiqa jo'rligida bajariladigan jismoniy mashqlarni o'z ichiga oladi; tizimli ritmik darslar bolalarning harakat faolligini oshiradi, harakatlarni musiqa tempi va ritmi bilan muvofiqlashtirish va uyg'unlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi, harakatlar orqali ularning individual xususiyatlarini ifodalash imkoniyatini beradi va muallaq harakatlanishga yordam beradi;

-fank aerobika - bu faoliyat turi maxsus harakat texnikasi bilan tavsiflanadi: yurish, qo'llarning erkin harakatlanishi, raqsga tushish va harakatlarning hissiyligiga e'tibor berish.

Tadqiqot ishimizning natijalari shuni ko'rsatadiki, jismoniy faoliyat hajmi va uning keyingi o'sishi va murakkabligi bolalarning ixtiyorida bo'lib, ularning qobiliyatlariga ishonchni qozonishga va bolalarning suzish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-sentyabrdagi "2019-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-sonli farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni

3. Jim Noble, Alan Cregeen, Swimming games and activities. 3rd edition. Great Britain, bloomsbury 2009.

4. Петрова Н., Баранов В. "Плавание начальное обучение"- Москва 2013. Изд. Человек

5. Велитченко В.Л. "Как научиться плавать". М.: Терра-Спорт 2000 -96 с.

6. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., Директ-Медиа, 2007. 4.

7. Ramazanov M.B. "Juziwdi uyretiwdi metodikasi" O'quv-uslubiy qo'llanma Nukus-2021

8. Ramazanov M.B. "Sportsha juziw texnikasi tiykarlari" O'quv-uslubiy qo'llanma Nukus-2022

9. Ramazanov M.B., Islamov I.S. "Juziw teoriyasi ham metodikasi" O'quv qo'llanma. Toshkent- "Metodist nashriyoti"-2023.

10. Ramazanov M.B., Muminov F.M., Islamov I.S. "Juziwdi uyretiwdi metodikasi" Darslik. Toshkent- "Metodist nashriyoti"-2023.

11. Ramazanov M.B. "Dene tarbiyasi ham sportni shaxsi har tarepleme qaliplestiriwindegi ahmiyeti" «Fan va jamiyat» jurnali. Nukus-2023 (№1), 43-45 bet

12. Ramazanov M.B. "Juziw sheberligin ham natijeliligin asirwda trenirovka processin rejelestiriwdi ahmiyeti" «Fan va jamiyat» jurnali. Nukus-2023 (№3), 31-33 bet

PRACTICAL SITUATION AND DIDACTIC POSSIBILITIES OF THE DEVELOPMENT OF MORAL AND ETHICAL QUALITIES OF YOUNG SCHOOL STUDENTS THROUGH TOURISM

Ravshanqulova Dilora Ravshanovna,

Uzbek-Finland Pedagogical Institute, 1st-year master's student, Department of Pedagogical Theory and History

Annotation: In this article, the opinions of our country and foreign scientists are mentioned about the practical situation and didactic possibilities of developing the spiritual and moral qualities of primary school students through tourism.

Key words: Ecological consciousness, Self-reliance and responsibility, Kindness and empathy, tourism, discussions.

ПРАКТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ И ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ С ПОМОЩЬЮ ТУРИЗМА

Равшанкулова Дилора Равшановна,

Узбекско-Финляндский педагогический институт, магистрант 1 курса, кафедра теории и истории педагогики

Аннотация: В данной статье приводятся мнения наших отечественных и зарубежных ученых о практической ситуации и дидактических возможностях развития духовно-нравственных качеств учащихся начальных классов посредством туризма.

Ключевые слова: экологическое сознание, самостоятельность и ответственность, доброта и сопереживание, туризм, дискуссии.

TURIZM ORQALI YOSH MAKTAB O'QUVCHILARINING AXLOQIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY HOLATI VA DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Ravshanqulova Dilora Ravshanovna,

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti "Pedagogika nazariyasi va tarixi" kafedrasida 1-kurs magistranti

Аннотация: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy fazilatlarini turizm orqali rivojlantirishning amaliy holati va didaktik imkoniyatlari haqida mamlakatimiz va xorijlik olimlarning fikrlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik ong, o'ziga ishonish va mas'uliyat, mehribonlik va hamdardlik, turizm, muhokamalar.

The development of spiritual and moral qualities in schoolchildren through tourism is important. Tourism can be a great way to broaden your horizons, develop social skills, develop self-esteem and learn valuable life skills. Let me look at a practical situation and give some examples of how tourism can effectively contribute to the development of spiritual and moral qualities in schoolchildren.

1. Tolerance and respect for differences: Travel allows young people to experience different cultures, traditions and customs. This creates a positive practical situation for developing tolerance and respect for differences. Young students learn to understand and appreciate the diversity and cultural heritage of the world.

2. Independence and responsibility: Traveling requires students to have independence and organizational skills. They must cope with their tasks, make decisions and be responsible for their actions. Tourism can stimulate the development of these skills as students are in a new environment and must deal with everyday issues

3. Kindness and Empathy: Traveling and meeting different people and cultures can develop emotional intelligence in students. They can learn to be kind, supportive, and empathetic to other people. In these hands-on situations, students feel part of a global community and can develop a sense of responsibility for the general welfare.

4. Environmental consciousness: Tourism also has great potential for developing environmental consciousness among schoolchildren. They can learn to appreciate nature, care for the environment, and become active advocates for its conservation.

It is important to note that tourism should include didactic methods and support from teachers in order to ensure maximum benefit for the spiritual and moral development of schoolchildren. The pedagogical

approach should be based on the principle of reflection and feedback to help students analyze and understand their travel experiences.

For example, educators can conduct post-trip discussions, group projects, or record personal experiences in journals. Based on this, students can be helped to reflect on their experiences and learn lessons about tolerance, responsibility, kindness and environmental awareness.

One practical strategy would also be to develop tourism education programs that include modules on ethics, intercultural communication and environmental awareness.

In general, tourism has the potential to become an effective tool for the development of spiritual and moral qualities in young schoolchildren. Travel creates practical situations in which they can apply and develop valuable life skills. This helps them become tolerant, responsible, kind and environmentally conscious citizens.

Absolutely agree! Tourism is a unique and effective tool for the development of spiritual and moral qualities in young schoolchildren. I would like to add several practical situations and didactic opportunities that can be used to achieve this goal.

1. Intercultural interaction: Travel provides an opportunity for young people to come into direct contact with representatives of other cultures. They can exchange experiences, traditions, customs and languages. Students can learn and appropriate the values and morals of other cultures, expanding their own cultural literacy.

2. Development of reflection: Tourism and travel provide an opportunity for self-reflection and self-awareness. Young students can reflect on their own values, beliefs and behaviour. They can ask themselves questions about their role in the world and how they can make a positive contribution to society. Reflection allows them to make sense of their feelings, thoughts and actions, promoting their emotional and moral development.

3. Expanding boundaries: Tourism helps to expand the boundaries of schoolchildren's perception and understanding of the world. They encounter new situations, lifestyles and local customs. This helps them move beyond their own comfort zone and develop flexibility, adaptability and openness. Ultimately, this contributes to the development of their spiritual maturity and understanding of the diversity of the world.

4. Creative time and space: Travel provides students with time and space to engage in creative activities and self-expression. They may keep diaries, take photographs, draw or write about their impressions and experiences. This helps them process and internalize their experiences and develop their creativity.

5. Developing Ethical Thinking: Moral dilemmas and ethical questions may arise while traveling. Students may encounter situations where they have to make decisions related to honesty, fairness, or respect for others. Such practical situations can help develop ethical thinking and help them understand the consequences of their actions.

Here are some ideas that can be used to develop the spiritual and moral qualities of young schoolchildren through tourism. However, it must be remembered that for maximum effectiveness this requires planning, programming and detailed discussion with teachers and parents.

Tourism (tourist trips) (from the French *tour*; English *turn*) - trips (travels) of visitors to another country or area other than their place of permanent residence, for any purpose other than employment. A person making such a trip is called a "tourist", "traveler", "visitor". Areas of the economy that cover the commercial activities of organizations primarily related to tourism are classified as tourism industries, such as travel agencies and other reservation services.

According to the World Tourism Organization, in 2019 the total number of overseas travel for tourism purposes amounted to 1.5 billion arrivals.

Tourism in Uzbekistan

The sphere of tourist interests in Uzbekistan includes both active types of recreation and sports tourism, such as rock climbing and skiing, as well as travel for educational purposes, where the object of knowledge is the rich archaeological and religious history of this country.

The number of tourists coming to Uzbekistan annually is growing: in 2005, the number of tourists visiting Uzbekistan was 240 thousand people from 117 countries, and in 2017 more than 2.5 million tourists visited Uzbekistan. The number of tourists in 2018 was 5.3 million, of which 5 million were from CIS countries, 325 thousand from foreign countries.

Every autumn, the International Tourism Fair is held in Uzbekistan.

The share of tourists who entered the Republic of Uzbekistan for the purpose of tourism in 2006 and 2007 is 9% of the total number of arrivals. In 2007, 27,264 more people entered Uzbekistan for tourism purposes than in 2006 (66% more). 80% of those who entered are citizens of the CIS (726,669 people), and 20% are citizens of other foreign countries. The share of those who entered for the purpose of tourism by state is different - 72% of tourists are citizens of foreign countries, and 28% are citizens of CIS countries.

According to a statistical Internet survey conducted from May 7 to August 7, 2008, the majority of respondents—39%—visit the country because of their interest in its historical and architectural attractions. Another group - 24% - visits Uzbekistan to get acquainted with the culture, traditions and way of life. Thus, most tourists want to visit: historical sites, monuments, museums and art galleries, ancient buildings and structures (for example, ancient fortresses, mosques, madrassas, libraries, former prisons and wells), as well as parks, national festivals and other cultural events .

The World Tourism Organization (WTO) office was opened in Samarkand in 2004. This office is designed to coordinate the efforts of international organizations and national tourism organizations of countries located on the Great Silk Road

According to the US State Department, Uzbekistan is in the group of safe countries for tourism, in which normal precautions should be taken.

At the beginning of 2015, 1,036 local enterprises had a license for tourism activities, of which 559 are tour operators and 477 are hotel establishments.

Climatic advantages of Uzbekistan

One of the tourist buses that appeared in Tashkent in 2014

Uzbekistan has unique climatic conditions compared to other Central Asian countries. If we take Tashkent, the capital of Uzbekistan, as a reference point, then 808 km northeast of Tashkent, in the former capital of Kazakhstan Almaty, the average annual temperature is 5-8 degrees lower. At the same time, 1294 km southwest of Tashkent, in the capital of Turkmenistan, Ashgabat, the average annual temperature is 8-10 degrees higher.

The temperate climate, coupled with the availability of water for irrigation, makes the soil of Uzbekistan fertile. Mild winters attract skiers to the Chimgan Mountains near Tashkent

Sports tourism

The Uzbek mountains are attractive for those who love active forms of recreation such as mountaineering, mountain tourism and rock climbing. The most popular mountainous area of Uzbekistan is the Chimgan Mountains with the dominant peak of Big Chimgan, 3309 m high. This area serves as the beginning of many mountaineering trails, hiking routes, rock climbing, horse riding routes, ski slopes, etc.

A popular rafting route is the Chatkal River, which flows into the Charvak reservoir and has rapids of several difficulty levels.

Of interest to speleologists is the Baysuntau ridge with deep caves: Boy-Bulok (amplitude 1415 m), Festivalnaya-Ledopadnaya (-580 m), Uralskaya (-565 m); Kyiv cave (-990 m) on the Kyrktau plateau; Zaidman cave (-506 m) on the Chatkal ridge and others.

Winter holidays in the mountains of Uzbekistan

Ski resort in the Chimgan mountains

First of all, it is important to note that the mountains of Uzbekistan are “warm”. This is an important detail for fans of alpine skiing, because here the slope “holds the ski” and you don’t have to sharpen the edges of the skis. The mountains of Uzbekistan have a sharply continental climate, and even if there are severe frosts at night, the slope “releases” early in the morning. In general, cold temperatures below 20 degrees are rare here.

Since Soviet times, winter recreation in the mountains of Uzbekistan has been organized in Chimgan and Beldersay. There are several modern hotel-type boarding houses and hotels. In addition, there is a large selection of private sector cottages.

In 2019, a new world-class ski resort was opened - Amirsoy. It is equipped with two cable lifts and a third one is being completed. 11 trails of varying difficulty levels.

Architectural and historical sights

Minor Mosque in Tashkent, 2015

Tashkent: Hazrati Imam and Sheikhtaur ensembles, Abdulkasim Sheikh, Barakhan and Kukeldash madrassas;

Samarkand: Registan Square, Bibi Khanum Mosque, Gur-Emir Mausoleum, Shahi Zinda Complex, Ulugbek Observatory;

Bukhara: Poi-Kalyan ensemble, Ark citadel, Samanid mausoleum, Lyabi-khauz;

Khiva, with its preserved inner city of Ichan-Kala, numerous mosques, madrassas, minarets, walls and gates, are all world-recognized landmarks.

Although it is often mistakenly believed that Tashkent has no attractions, there are also historical monuments preserved here, including the mausoleum of Sheikh Zainudin and the mausoleum of Sheikh Hovendi at-Takhur.

Tourism in Khorezm Region and Karakalpakstan

The territory of the Khorezm region and Karakalpakstan is strewn with many natural, historical,

architectural and archaeological attractions. In the Khorezm region alone there are about 300 historical monuments, in Karakalpakstan about 200, and some of them date back to the 4th-2nd centuries BC with the era of Zoroastrianism.

In recent years, the tourism potential in this region has been significantly enhanced by some new facilities and attractions

Many ecological tours have recently been organized to the ship cemetery located in Muynak, in the area of the former Aral coastline.

After modernization, the airport in Urgench received international status. Now it corresponds to the first ICAO category.

Wildlife and other desert attractions

Kyzylkum Desert

Landscape of Shakhrisabz district of Kashkadarya region

Landscape of Shakhrisabz district of Kashkadarya region

The fauna of the Kyzylkum desert includes many species of rare animals. The Kyzylkum Nature Reserve, located in the Amu-Darya tugai, is an interesting natural park, home to some rare species of animals. The Jeyran eco-center, located 40 km south of Bukhara, is also of interest. Here specialists are engaged in the restoration of endangered and rare species of animals

Several yurt camps have been organized on the shores of Lake Aydarkul. Aydarkul and other lakes in this system are traditionally good places for recreational fishing. In addition, tourists are given the opportunity to ride camels and other romantic activities that create an idea of the life of nomads.

Another interesting place located on the outskirts of the Kyzylkum desert is the Sarmyshsay tract. This is a gorge with a mountain stream on the southern slope of the Karatau mountain system, 30-40 km northeast of the city of Navoi (formerly Kermine). Sarmyshsay is famous for its monuments of ancient human activity, concentrated on an area of approximately 20 km². Attractions include quarries, mines, ancient settlements, burial mounds, crypts and rock art (about 4,000 rock art fragments in total). Since ancient times, this area, where local residents performed their rituals, has been sacred.

Transport accessibility of the country

Uzbekistan Airways plane

Most trips to Uzbekistan begin with entry into the capital of the country, Tashkent.

The city has a modern “Islam Karimov International Airport”, where the state-owned Uzbek company “Uzbekistan Airways” is based. The airport accepts aircraft from Aeroflot, UTair, S7 Airlines, Lufthansa, Rossiya, Asiana Airlines, Arkia Israel Airlines, Turkish Airlines, Korean Air, Air Astana and others.

The city also has a local airport, two train stations and numerous bus stations.

A number of airports in Uzbekistan have international status (Andijan, Bukhara, Navoi, Samarkand, Urgench, Fergana, Namangan, Termez, Karshi, Nukus)

Hotels

Many new luxury hotels have been built in the country, including national hotel chains and B&B types. Most of them are private.

In total, there are 1046 accommodation facilities in the Republic of Uzbekistan (hotels, boarding houses, guest houses, hostels for visitors, etc.). 28% of hotels have a category (star rating) - from one star to five, most of these hotels are located in Tashkent (58%). One- and two-star hotels are located only in the regions of the republic, and five-star hotels are located only in Tashkent. More than half of private hotels are located in Tashkent (54%). The number of rooms in the Republic of Uzbekistan is more than 22.7 thousand rooms, or 47 thousand places.

List of used literatures:

Чек-лист: о чем рассказал председатель Госкомтуризма (ru-UZ), Spot – Бизнес, технологии и инновации в Узбекистане (17 января 2018). Архивировано 4 февраля 2018 года. Дата обращения: 3 февраля 2018.

Государственный комитет Республики Узбекистан по развитию туризма. Количество иностранных туристов за 2018 г. (недоступная ссылка)

Uzbekistan. travel.state.gov. Дата обращения: 11 января 2018. Архивировано 11 января 2018 года.

ГУП «Международный аэропорт Ташкент» имени Ислама Каримова | Национальная авиакомпания «Узбекистон хаво йуллари». www.uzairways.com. Дата обращения: 13 января 2018. Архивировано 10 июля 2017 года.

Аэропорты Узбекистана | Национальная авиакомпания «Узбекистон хаво йуллари». www.uzairways.com. Дата обращения: 13 января 2018. Архивировано 3 июля 2017 года.

Министерство иностранных дел Республики Узбекистан — Виза Республики Узбекистан. mfa.uz.

Дата обращения: 20 марта 2019. Архивировано 8 октября 2020 года.

Электронные визы в Узбекистан вводятся с 15 июля (ru-UZ), Газета.uz (4 июля 2018). Архивировано 4 июля 2018 года. Дата обращения: 4 июля 2018.

ПП-3423-сон 04.12.2017 й. О внесении изменений и дополнения в Тариф консульских сборов Республики Узбекистан. lex.uz. Дата обращения: 7 декабря 2017. Архивировано 7 декабря 2017 года.

[<https://e-visa.gov.uz/> OFFICIAL ELECTRONIC VISA PORTAL OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN]. Дата обращения: 29 декабря 2019. Архивировано 8 апреля 2019 года.

Реестр туристических организаций, имеющих лицензию и сертификат. Государственный комитет Республики Узбекистан по развитию туризма. Дата обращения: 21 августа 2019. Архивировано 21 августа 2019 года.

XORIJIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATINI BAHOLASH TIZIMLARI

*Raximov Oktabr Dustqobilovich,
Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti professori*

*Xidirova Dildora Zayniddinovna,
Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti "Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi" kafedrasida katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada ta'lim sifati va samaradoligining mazmuni va uni baholash mezonlari, rivojlangan xorijiy davlatlar oliy ta'lim tizimida ta'lim sifati baholash tizimi ta'lim sifati baholash tizimining tasnifi keltirilib, o'z-o'zini boshqarishga asoslangan oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifati baholash prinsiplari bayon etilgan. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ta'lim sifati baholash eng dolzarb va muhim hayotiy masala ekanligini asosan, taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tayanch so'zlar: globallashtirish, jamiyat, intellektual, ta'lim sifati, baholash mezonlari, akkreditatsiya, institutsional, davlat, jamiyat, nazorat.

СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

*Рахимов Октябрь Дустқобиллович,
профессор Каршинского инженерно-экономического института*

*Хидирова Дилдора Зайниддиновна,
старший преподаватель кафедры «Охрана труда и техника безопасности» Каршинского инженерно-экономического института*

Аннотация. В статье анализируется содержание качества и эффективности образования и критерии его оценки, система оценки качества образования в системе высшего образования развитых зарубежных стран. Дана классификация системы оценки высшего образования и описаны принципы внешней оценки качества образования в высших учебных заведениях на основе самоуправления. Исходя из того, что обеспечение качества образования в системе высшего образования Узбекистана является наиболее актуальным и важным жизненным вопросом, разработаны предложения и рекомендации.

Ключевые слова: глобализация, общество, интеллектуальное, качество образования, критерии оценки, аккредитация, институциональный, государство, общество, контроль.

EVALUATION SYSTEMS OF THE EDUCATION QUALITY IN FOREIGN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

*Rakhimov Oktyabr Dustqobilovich,
Professor of the Karshi Engineering Economic institute*

*Khidirova Dildora Zayniddinovna,
Senior lecturer of the «Labor protection and technical safety» department of the Karshi engineering-economics institute*

Abstract. The article analyzes the content of the quality and effectiveness of education and the criteria for its assessment, the system for assessing the quality of education in the higher education system of developed foreign countries. A classification of the higher education assessment system is given and the principles of external assessment of the quality of education in higher educational institutions on the basis of self-government are described. Based on the fact that ensuring the quality of education in the higher education system of Uzbekistan is the most pressing and important vital issue, proposals and recommendations have been developed.

Key words: globalization, society, intellectual, quality of education, evaluation criteria, accreditation, institutional, state, society, control.

KIRISH

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab butun dunyo bo'ylab «Sifat inqilobi» yuzaga keldi. Dunyoning yetakchi ishlab chiqarish korxonalari asosiy e'tiborni son va miqdorga emas, balki mahsulot sifatiga qarata boshlashdi. Sifat raqobatbardoshlikni ta'minlovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'la boshladi [1].

Sifat - umumiy tushuncha sifatida insonlarning ehtiyojlari va talablarini qondirish bilan asoslanuvchi mahsulot, material, ish turi, mehnat, xizmatlar va shu kabilarning xususiyatlari hamda xususiy belgilarining majmui bo'lib, ularni qo'yilgan talablar va o'z vazifalariga to'liq mos kelishi bilan baholanadi. Bunday moslik asosan standartlar, shartnomalar, kelishuvlar, iste'molchilarning talablaridan aniqlanadi [2].

Ta'lim sifati – ijtimoiy kategoriya hisoblanib, jamiyatda ta'lim jarayonining holati va natijasini hamda shaxsning kasbiy, maishiy va fuqarolik kompetentligini shakllanishi va rivojlanishini jamiyat talabi va ehtiyojiga mos kelishini aniqlaydi. Ta'lim sifati ta'lim muassasasining o'quv-tarbiyaviy faoliyatini turli qirralarini tavsiflovchi ko'rsatkichlar majmui orqali baholanadi. Ushbu ko'rsatkichlarga ta'lim oluvchilar kompetentligining rivojlanishini ta'minlovchi ta'lim mazmuni, o'qitish shakli va uslublari, material-texnik baza, xodimlar tarkibi kiradi [2].

Ta'lim sifati -inson hayot-faoliyati sifatini oshirish va aniq maqsadga erishishda foydalanish uchun zarur bo'ladigan, aniq sharoitlarda talab etilib olingan bilimlar majmuidir.

Oliy ta'limda ta'lim sifati - ta'lim modelining kontekstual ko'rsatkichlari, institutsional maqsad va vazifalari hamda ta'lim tizimining aniq standartlari, ta'lim muassasalari, o'quv dasturlari va fanlari bilan bog'liq bo'lgan ko'p qirrali, ko'p darajali dinamik tushunchadir.

Ta'lim sifatiga baho berishda ta'lim samaradorligi tushunchasini ham e'tiborga olish talab etiladi. Sifat – olingan natijaning maqsadga nisbati (yoki teskarisi), samaradorlik- olingan natijaning xarajatlarga nisbati bilan baholanadi.

Ta'lim sifati va ta'lim samaradorligi jamiyatda hayot sifatini ko'rsatuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Davlat va jamiyat umumiy va kasbiy ta'limga qanchalik ko'p mablag' sarflasa va natijasi eng yuqori xalqaro standartlarga javob bersa, hayot sifati shunchalik yuqori bo'ladi. Ta'lim samaradorligini belgilashda eng optimal xarajatlar hisobida yuqori ta'lim sifatiga erishish talab etiladi [3].

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqot jarayonida ilmiy va o'quv-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, pedagogik tajriba-sinov va farsiyat metodlaridan foydalanildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMALAR

Har bir davlatda ta'lim dasturlari, material resurslar bazasi, kadrlar salohiyati hamda boshqarish tizimiga bog'liq holda jamiyat, shaxs va davlat talablari asosida o'ziga xos ta'lim sifatini kafolatlash tizimi yaratilgan. Oliy ta'lim sifatini boshqarish tizimida ta'lim sifatini baholash uslublari muhim rol o'ynaydi. OTM faoliyatini baholashning tarixan shakllangan va o'z-o'zini ichki baholashga asoslangan "Angliya modeli" va oliy o'quv yurtining jamiyat va davlat oldidagi majburiyatlaridan kelib chiqib tashqi baholashga asoslangan "Fransiya modeli" hamda ularning turli kombinatsiyalaridan iborat bo'lgan turli baholash modellari amalda qo'llaniladi [4,5].

Jahon tajribasida oliy ta'limni baholash tizimini ikki turga bo'lish mumkin:

1. Oliy ta'lim muassasalari rivojlanishini muvofiqlashtiruvchi davlat boshqaruvining vakolatli organi mavjud bo'lgan mamlakatlardagi oliy ta'limni baholash tizimi. Bu hollarda baholash tizimi hukumat tomonidan moliyalashtiriluvchi davlat organlarining ustuvorligiga asoslanadi. Bunda o'z-o'zini baholashga e'tibor pastroq bo'lib, asosiy urg'u davlat organlari yoki jamoat tashkilotlari tomonidan o'tkaziladigan samarali tashqi baholashga qaratilgan bo'ladi. Bunday baholash tizimlari ko'pincha hukumat nazorati, litsenziyalash, davlat akkreditatsiyasi, turli oliy ta'lim muassasalarini solishtirish, moliyaviy resurslarni taqsimlash va universitetlarga ta'sir o'tkazish bilan bog'liq. Oliy ta'limning davlat boshqaruvi organlari mavjud bo'lgan mamlakatlar qatoriga Yevropaning Germaniya, Fransiya, shuningdek, yevropacha oliy ta'lim an'analari qabul qilgan MDH mamlakatlari kiradi.

2. Oliy ta'limni davlat boshqaruvi organlari mavjud bo'lmagan mamlakatlardagi oliy ta'limni baholash tizimi. Bu hollarda universitetlar faoliyatini yaxshilashga, ichki tahlilga asoslangan oliy ta'lim muassasalarida o'z-o'zini baholash, yoki kasbiy, yoki jamoatchilik baholashi ustivorlik qiladi. Oliy ta'lim bo'yicha o'z-o'zini muvofiqlashtirish mamlakatlari qatoriga, birinchi navbatda, Amerika Qo'shma Shtatlari, shuningdek, amerikacha oliy ta'lim an'analari qabul qilgan mamlakatlar kiradi (Filippin, Tayvan) [3].

Ayrim mamlakatlarda oliy ta'limni baholashning yuqorida qayd qilingan usullari birgalikda qo'llaniladi (Shvesiya, Norvegiya, Finlyandiya, Buyuk Britaniya, Chexiya, Sloveniya va boshqalar). Bunday baholash tizimi Umumjahon sifatni boshqarish (Total Quality Menegement, TQM) prinsiplari va standartlashtirish bo'yicha Xalqaro tashkilotning (International Organization for Standardization, ISO) sifat menejmenti tizimi talablariga asoslanadi.

O'z-o'zini boshqarishga asoslangan OTMda ta'lim sifatini tashqi baholash prinsiplari quyidagilardan tashkil topgan:

- universitet faoliyati va ta'lim dasturlarini asosiy maqsad va vazifalarga mos kelish darajasini muntazam tekshirib borish;

- faoliyatni ekspert baholash va universitetning rivojlanishini rejalashtirish uchun mas'ul shaxs yoki tarkibning mavjudligi;

- o'z-o'zini tekshirish jarayonini amalga oshirish uchun keng va samarali axborot tizimining mavjudligi;

- o'z-o'zini baholashni muntazam amalga oshirilishi (xizmatlar sohasini, boshqaruv tizimini, ta'lim dasturlarini va b.) hamda universitetning o'z-o'zini baholash natijalarini tekshirish uchun tashqi ekspert baholash;

- tashqi ekspert baholash natijalari asosida o'z vaqtida boshqaruv

- tuzilmasi va uslubini, ta'lim dasturlarini takomillashtirish, material va moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash,

rag'batlantirish va jazolash tizimini amaliyotga joriy etish.

Quyida ayrim rivojlangan davlatlar oliy ta'lim muassasasi faoliyatini baholash uslubiyotlarini keltirib o'tamiz [2,4,5]: Buyuk Britaniya.

Buyuk Britaniyada universitetlar faoliyati va ularning ta'lim dasturlari sifatini baholashning davlat tashkilotlarining bosh roli ta'minlangan ko'p pog'onali akkreditatsiyalash tizimi Quality Assurance Agency (QAA) yo'lga qo'yilgan. Bir qancha OTM OAA mezonlari asosida, kelishilgan holda ta'lim muassasalarining ta'lim dasturlari sifatini baholashadi. Masalan, 1992 yilda The Open University (Ochiq Universitet) ta'lim muassasalarini, jumladan Buyuk Britaniyaning chet ellardagi ta'lim muassasalari faoliyatini akkreditatsiyalash hamda validatsiyalash (ratifikatsiyalash, tasdiqlash) bo'yicha o'zining The Open University Validation Services (OUVS) strukturasini tashkil etgan.

Ta'lim muassasalari faoliyatini akkreditatsiyalash bo'yicha OUVS talablari quyidagilardan iborat:

- barcha talablarga mos ta'lim muhitini yaratilganlik holati;
- ta'lim dasturlarini amalga oshirishda mustaqillik;
- akademik faollikni samarali tashkil etilishi;
- ta'lim sifatini kafolatlashning samarali tizimini mavjudligi;
- intellektual mulk (ilmiy salohiyat) darajasi;
- tashqi tavsiyalar uchun ochiqlik;
- moliyaviy xavfsizlik.

The Open University Validation Services (OUVS) quyidagi yo'nalishlar bo'yicha baholashlarni amalga oshiradi:

- tashhishtash: ta'lim dasturlarini amalga oshirishga tayyorligi va imkoniyatlari, o'qitishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlaydi (intevyu, testlar va b.);
- shakllantiruvchi: ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatidagi teskari aloqa elementlari (topshiriqlar, referatlar, ish daftarlari, seminarlar va b.)ni o'rganadi;
- yakuniy: o'quv jarayoni natijasining yutuqlari va kamchiliklarini aniqlaydi (og'zaki yoki yozma imtihonlar, loyihalar taqdimoti).

OUVSning baholash prinsiplari asosan quyidagilardan iborat:

- baholash ochiq, haqqoniy, asoslangan va ishonchli bo'lishi lozim;
- o'quv jarayoni natijalari bo'yicha baholash aniq manzilli bo'lishi kerak;
- baholash mezonlari barcha uchun tushunarli bo'lishi, akademik baholar imkon boricha jamoaviy faoliyat bo'yicha bo'lishi lozim;
- natijalar muntazam qayta baholashga taqdim etiladi.

The Open University Validation Services (OUVS) tomonidan o'tkaziladigan akkreditatsiya maqsadi quyidagi masalalar bo'yicha faoliyat natijasini tasdiqlashga yo'naltirilgan bo'ladi:

- ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi o'quv yurtining resurslarini o'rnatilgan talablarga mos kelishi (o'qituvchilar tarkibi, axborot imkoniyatlari, moliyaviy ahvoli);
- ichki tizim tartibi ta'lim standarti sifatini kafolatlashga mos bo'lishi;
- talabalar huquqini ta'minlanishi.

OUVS ning asosiy mezonlari quyidagi xarakterli xususiyatlarga ega:

- soniy ko'rsatkichlarni yo'qligi;
- o'qituvchilarni o'qitadigan faniga mos keluvchi sohalar bo'yicha akademik (pedagogik) va tadqiqot (ilmiy) faolligini rag'batlantirish;

- ta'lim sifatini kafolatlovchi tizimga talablar, tashqi va ichki baholovchilar, shuningdek ishlab chiqarish ekspertlari tomonidan talabalarining akademik faolligi va natijalarining tizimli monitoringini yuritish.

Avstraliya

Avsraliya muhandislik instituti va Avsraliya muhandislik fakultetlari dekanlari Kengashi tomonidan 1996 yilda ishlab chiqilgan ta'lim dasturlarini Akkreditatsiyalashga yangicha yondoshuvda, asosan sifatni kafolatlash tizimining ichki mexanizmiga katta e'tibor qaratilgan. Muhandislik o'quv dasturlarini akkreditatsiyalashning yangi mezonlari o'quv jarayoniga emas, uning natijalariga asoslangan. Akkreditatsiyalash tartibi ichki baholash va sifat kafolati bilan bir qatorda ishlab chiqarish korxonalarining tashqi baholari hamda tavsiyalarini o'z ichiga olgan. Umuman, akkreditatsiyalash jarayoni zamonaviy ishlab chiqarish talablarini hisobga olgan holda muhandislik dasturlari innovatsiyasini ta'minlash hamda rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Akkreditatsiyalashning asosiy mezonlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- universitetga qabul qilinadigan talabalarining dastlabki tayyorgarlik sifati;
- professor-o'qituvchilar va talabalarga talab;
- kasbiy (malakaviy) amaliyot
- bitiruvchilarga talab.

Ushbu mezonlarning asosiy xususiyatlari quyidagilar bilan izohlanadi:

- o'quv rejalarini shakllantirishda universitetlarning o'zlariga ko'proq erkinlik berilishi;

- mutaxassislar tayyorlash sifatiga asosiy e'tibor qaratilishi;
- ta'lim dasturlari sifatini oshirib borish maqsadida ularni muntazam takomillashtirib borilishi;
- ta'lim standartlarida innovatsiyalarni rag'batlantirib borilishi.

Germaniya

Germaniyada 1998 yilda ta'lim vazirlari anjumanida bakalavrlar va magistrlar tayyorlash dasturini baholovchi Akkreditatsiya Kengashi tuzilgan. Ushbu Kengash akkreditatsiya agentliklari uchun minimal standartlar va mezonlarni ishlab chiqdi. Germaniya muhandislar Assotsiatsiyasi 1999 yili muhandislik va kompyuter sohasi bo'yicha Akkreditatsiyalash Agentligiga asos soldi. Germaniyadagi birinchi akkreditatsiyalash tashkiloti Quyi Saksoniya yeridagi Markaziy Agentlik Central Agency of Evaluation of Lower Saxony's Institutions of Higher Education (ZEvA) hisoblanadi. Hozirgi kunda texnika, informatika, tabiiy va matematika sohalari ta'lim dasturlarini akkreditatsiyalovchi Accreditation Agency for Study Programs in Engineering, Informatics, Natural Sciences and Mathematics (ASIIN) agentliklari faoliyat yuritmoqda.

AQSh. AQShda ta'lim sifatini akkreditatsiyalash ta'lim sifatini nazorat qilish tizimi bo'lib, ta'limni rivojlanishiga manfaatdor barcha tomonlar manfaatlarini hisobga olishga asoslangan. U o'zida davlat va jamoatchilik nazoratlarini mujassamlashtirgan.

Akkreditatsiyalashning asosiy maqsadlari:

ta'lim samaradorligini baholash prinsiplari va mezonlarini ishlab chiqish asosida oliy ta'lim taraqqiyoti va rivojlanishini ta'minlash;

ta'lim muassasalari rivojlanishini rag'batlantirish, uzluksiz o'z-o'zini tekshirish va reja asosida ta'lim dasturlarini takomillashtirish;

o'quv yurti yoki aniq yo'nalishdagi ta'lim dasturi to'g'ri shakllantirilgan maqsadga va unga erishish sharoitlariga egaligi to'g'risida jamiyatni kafolatlashi;

OTM va ta'lim dasturlarini shakllanishi hamda rivojlanishiga yordam berishi;

o'quv yurtlarining ta'lim faoliyatiga aralashish va ularning akademik erkinligini kamsitilishidan himoyalashi;

AQShda ta'lim muassasalari faoliyatini akkreditatsiyalash jarayonini o'quv yurtining akademik erkinliklarini ta'minlash huquqlari hamda uning davlat va jamiyat oldidagi javobgarligi muvozanatini saqlashga qaratilgan jamoaviy o'z-o'zini moslashtirish tizimi deb qarash mumkin.

AQShda 2 xil, institutsional va ixtisoslashtirilgan akkreditatsiyalash tizimi mavjud.

Ixtisoslashgan (professional) baholashda alohida ta'lim dasturi va mutaxassisliklarni tayyorlash maqsadi va unga erishish sharoitlari akkreditatsiyadan o'tkaziladi.

Agar ta'lim muassasasi faoliyati to'liq baholansa institutsional akkreditatsiya deb hisoblanadi.

Institutsional akkreditatsiyalash standartlari (ko'rsatkichlari) universitetlarning o'z vazifasiga mos samarali faoliyatini baholashning asosiy mazmunini tashkil etadi. AQShda ta'lim muassasalari faoliyatini baholashda dastlab soniy ko'rsatkichlardan (professor-o'qituvchilar soni, kutubxona resurslari, laboratoriyalarning o'quv-texnik ta'minoti darajasi, moliyaviy ta'minoti va b.) foydalanilgan. Natijada XX asrning birinchi o'n yiliigida AQShda oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tartibga solishga erishilgan. Keyinchalik, standartlar oliy ta'lim muassasalari ma'muriyati tomonidan qattiq tanqid ostiga olinib, bunday soniy baholashlar natijasi ta'limni standartlashtirishga olib kelishi ko'rsatilgan. OTMlarini regional akkreditatsiyalash agentliklari soniy baholash (institutsional akkreditatsiya)dan voz kechishib, "Standart" atamasi esa "mezonlar" atamasi bilan almashtirilgan va bu bilan ta'lim muassasasi faoliyatini ekspert baholash (maxsus yo'lga qo'yilgan).

AQShdagi 6 ta regional akkreditatsiyalash agentliklarining har biri o'zlarining mezonlarini ishlab chiqishgan, har bir mezon asosan universitetlar e'tiboriga yetkazilgan. Ushbu mezonlarga umumiy qilib quyidagilarni kiritish mumkin:

universitetning bir butunligi;

maqsadi, rejalashtirishi va samaradorlik;

boshqaruv va ma'muriyat tizimi;

ta'lim dasturlari;

professor-o'qituvchilar va xizmat qiluvchi xodimlar tarkibi;

kutubxona fondi, kompyuter bazalari va axborotlarning boshqa manbalari;

talabalarga xizmat ko'rsatish va ta'lim olish uchun boshqa sharoitlarning yaratilganligi;

material resurslar, binolar va qurilmalar;

moliyalashtirish;

Ta'lim muassasasini akkreditatsiyalash quyidagilarni tasdiqlab, asoslaydi:

ta'lim muassasasining aniq, asoslangan maqsadga egaligi;

maqsadga erishishdagi resurslar yetarli va asoslanganligi;

kelajakda maqsadga erishish istiqbollari ishlab chiqilganligi.

Hozirgi vaqtda ixtisoslashtirilgan akkreditatsiyalashdan oldin, universitet institutsional akkreditatsiyalashdan o'tishi talab etiladi.

Ixtisoslashgan akkreditatsiyalashda asosiy e'tibor o'quv jarayoni mazmuniga qaratiladi:

fundamental bilimlar darajasi;

maxsus fanlar bo'yicha bilim darajasi;
amaliy ko'nikmalari;
loyihalash malakalari;
kompyuterdan foydalanish darajasi.

Institutsional akkreditatsiyalash jarayonidagi ayrim kamchiliklar, boshqa sohalaridagi yutuqlar hisobiga to'ldirilishi mumkin, lekin ixtisoslashgan akkreditatsiya ta'lim dasturining qanchalik talabga javob berishini baholaydi. Ta'lim dasturlari akkreditatsiyasi (ixtisoslashgan), qachonki OTM boshqa barcha mezonlarga javob bersagina amalga oshiriladi.

Ixtisoslashgan akkreditatsiyalash asosan quyidagilarga asoslanadi:

akkreditatsiyalash agentligi ekspert komissiya yordamida akkreditatsiya natijalari bo'yicha qaror qabul qilish mezonlari va tartibini aniqlaydi;

o'quv yurti faoliyati va ta'lim dasturi o'z-o'zini tekshirish va baholash asosida o'rganiladi;

ekspert guruhi o'z-o'zini tekshirish va baholash materiallarini tahlil qilib, xulosa tayyorlaydi va agentlik hamda OTMga taqdim etadi;

OTM ekspertlar xulosasiga o'z munosabatini bildiradi;

agentlik komissiyasi o'z-o'zini tekshirish va baholash ma'lumotlari, ekspert xulosasi va xulosa bo'yicha OTM javobi asosida mazkur o'quv yurti akkreditatsiyasini tasdiqlash yoki inkor etish bo'yicha qaror chiqaradi.

Ixtisoslashgan akkreditatsiyalashning asosiy funksiyalariga quyidagilar kiradi:

abituriyentlarga oliy o'quv yurtini tanlashda yordam berish;

davlat organlariga mazkur OTM ni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qaror chiqarishda yordam berish;

xususiy korxonalar va tashkilotlar tomonidan o'z mablag'larini mazkur OTMga sarflash to'g'risida xulosa chiqarishlarida yordamlashish.

AQShda texnika va texnologiya sohasidagi ta'lim dasturlarini akkreditatsiyalovchi taniqli tashkilot Accreditation Board for Engineering and Technology (ABET) hisoblanadi. Ushbu tashkilot 28 ta professional muhandislik va texnik jamiyatlar federatsiyasidan iborat. AVET 1500 dan ortiq muhandislik va 700 ga yaqin texnologik OTM ta'lim dasturlarini akkreditatsiyalashdan o'tkazgan. Hozirgi kunda Germaniya, Gollandiya, Turkiya, Singapur, Meksika va boshqa davlatlarning 70 yaqin OTMlarining ta'lim dasturlari AVET tomonidan amerika analogiga mosligi tan olingan.

Texnika va texnologiyalar bo'yicha mutaxassislar tayyorlash sifatiga AVET tomonidan qo'yilgan asosiy mezonlar quyidagilardan iborat:

zamonaviy ilmiy-texnik, ijtimoiy va siyosiy muammolarni bilishi va tushunishi;

tabiiy-ilmiy, matematik va muhandislik bilimlardan amaliyotda foydalana olish qobiliyati;

o'rgangan uslublari va ortdigan malakalarini muhandislik amaliyotida qo'llay olishi;

muhandislik muammolarini shakllantirish va hal etish qobiliyatlari;

belgilangan vazifalarga mos holda jarayonlar yoki tizimlarni loyihalash qobiliyatlari;

tajribalarni rejalashtirish va o'tkazish, ma'lumotlarni qayd etish hamda izohlash, asoslash qobiliyatlari;

fanlararo mavzularda jamoada ishlash qobiliyati;

jamoada samarali o'zaro ta'sir etish qobiliyati;

kasbiy va axloqiy javobgarligi;

chuqur va keng bilim, muhandislik yechimlarining ijtimoiy oqibatlarini yetarli darajada tushunishi;

muntazam o'z ustida ishlash va doimiy o'qish zarurligini tushuna bilishi.

Janubiy Koreya.

Koreyada 359 ta oliy o'quv yurtlari mavjud bo'lib ularda 3,3 mln.ga yaqin talabalar tahsil olishadi. Ushbu oliy o'quv yurtlarining 222 tasi to'rt yillik kollejlarda, 180 tasi xususiy talim muassasalaridir. Jami mavjud oliy o'quv yurtlarining 85 foizi xususiy talim muassasalaridir. Universitetlarda 78%, kasbiy maktablarda 96 % talabalar xususiy talim muassasalarida o'qishadi. Universitetlarning umumiy xarajatlarini 23% davlat tomonidan moliyalashtiriladi. Boshqa rivojlangan davlatlar qatori Koreyada ham oliy talim ikki bosqichda (bakalavriat va magistratura) olib boriladi.

Bakalavriat talim dasturlari 4 yilga mo'ljallangan bo'lib, kamida 130 kredit birligidan iborat. O'quv dasturining birinchi ikki yili umumkasbiy o'quv fanlaridan, oxirgi ikki yili esa mutaxassislik fanlaridan iborat. Semestr 16 haftadan iborat. Bakalavrlar asosan universitetlarda va 4 yillik o'quv dasturi asosidagi kollejlarda tayyorlanadi.

Magistratura ikki yillik o'quv dasturini o'z ichiga oladi va 24 kredit birligidan iborat. Magistraturaga bakalavriatni tugatganlar suhbat, imtihon va tanlov asosida qabul qilinadi.

Doktorlik dasturlari Talim Vazirligi tomonidan nazorat qilinadi va kamida 36 kredit birligiga ega ikki yil to'liq ish kuni hisobida faoliyat yuritiladi. Bakalavrlar uchun esa 60 kredit birligiga ega bo'lib, 4 yillik ilmiy – tadqiqot faoliyatdan iboratdir. Doktorantlardan kamida 2 ta chet tilini erkin bilishlari talab etiladi.

Koreya oliy talim tizimida sifatni nazorat qilish va akkreditatsiyalash talim, fan va texnologiyalar Vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Shuningdek vazirlik talim muassasalari va fakultetlar tashkil etishga ruxsat beradi hamda qabul kvotalarini belgilaydi.

Universitetlar doirasida institutsional akkreditatsiyalashni Universitet talimi bo'yicha Koreya Kengashi (KSIE)

amalgama oshiradi. Hozirgi kungacha ushbu kengash (KSIE) tomonidan 201 ta universitet akkreditatsiyalangan.

XULOSA

Chet el oliy o'quv yurtlari va umuman xalqaro ta'lim tizimining rivojlanish tendensiyasi tahlili asosida hozirgi davrda ta'lim sifatini ta'minlash eng dolzarb va muhim hayotiy masala ekanligini ta'kidlab, quyidagi xulosalarni keltiramiz:

Ta'lim ijtimoiy hayotning muhim sohasi hisoblanadi. Aynan ta'lim jamiyatning intellektual, madaniy va ma'naviy darajasini shakllantiradi.

Hozirgi kunda har qanday davlatning kuchi-qudrati, rivojlanish darajasi, undagi ijtimoiy-siyosiy muhit ushbu davlatning intellektual salohiyati bilan belgilanadi. Intellektual salohiyatning o'sishi esa asosan ta'lim sifati bilan baholanadi.

Globallashuv davrida yuzaga kelayotgan ekologik, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy muammolar hamda inqirozlar va ularning yechimlari ta'lim sifatiga bog'liq holda shakllanadi va rivojlanadi.

Har qanday davlat ta'lim sohasi sifatiga qanchalik ko'p e'tibor qaratssa, qanchalik ko'p mablag' sarflasa va natijasi eng yuqori xalqaro standartlarga javob bersa, ushbu davlatda hayot sifati shunchalik yuqori bo'ladi.

Ta'lim sifatini oshirish chegara bilmas sohadir. Shu sababli hozirgi kunda ta'lim sifatining o'sish dinamikasini to'g'ri baholash, uning mezonlarini aniq belgilash va kelajak ta'lim sifati ko'rsatkichlarini Forsayt texnologiyasidan foydalangan holda bashorat qilish [6], rejalashtirish o'ta muhim va dolzarb masala hisoblanadi.

Ta'lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biri ta'lim jarayoniga zamonaviy raqamli va innovatsion pedagogik texnologiyalarni [7] keng joriy etishdan iboratdir. Lekin, raqamli texnologiyalarning keng foydalanish uning ijobiy tomonlari bilan bir qatorda salbiy oqibatlarini ham aniqlash ustida forsayt tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi [8].

Ta'lim sifatini oshishi va dunyoda yagona ta'lim tizimi hamda maydonini shakllanishi o'zaro uzviy bog'liq jarayonlardir.

Ta'lim sifati muammosi tugallangan yechimga ega emas soha hisoblanadi. Davlat va jamiyat rivojlanishining har bir bosqichida ta'lim tizimining o'ziga xos yangi shart-sharoitlar va talablari yuzaga keladi, ta'lim sifati mezonlari o'zgaradi va bu masalani hal etish uchun tizimli tadqiqotlar olib borish talab etiladi.

Ta'lim sifati davlat va jamiyatning ijtimoiy – iqtisodiy o'sish, rivojlanish darajasiga bog'liq holda o'zgaruvchan bo'lganligi sababli, uni aniqlash hamda kelajak ko'rsatkichlarini oldindan baholashning yagona, mukammal uslubiyoti ishlab chiqilmagan.

ADABIYOTLAR

1. Дуткабилович Р.О., Октябровна Р.Д. Качество образования в эпоху глобализации //Проблемы науки. – 2021. – №. 1 (60). – С. 36-39.
2. Raximov O.D., Murodov M.O., Ruziev X.J. Ta'lim sifati va innovatsion texnologiyalar. Toshkent, «Fan va texnologiyalar» nashriyoti. 2016. -208b.
3. Raximov O.D. Ta'lim sifati-hayot sifati. TATU Qarshi filiali, 2015. -94b.
4. Daminov A., Zakirova M., Nazarov B.. Oliy ta'lim muassasalari reytingini aniqlash masalalari. DTM.
5. Raximov O. D., Eshmuxamedov L. M. Chet el oliy o'quv yurtlarida ta'lim sifatini baholash //international sonference on learning and teaching. – 2022. – T. 1. – №. 6. – S. 68-76.
6. Rakhimov O.D., Berdiyev Sh.J., Rakhmatov M.I., Nikboev A.T. Foresight In The Higher Education Sector of Uzbekistan: Problems and Ways of Development. //Psychology and Education Journal .2021. 58 (3), P.957-968. DOI: 10.17762/pae.v58i3.30294.
7. O.D.Raximov va b. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar./T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2013y., 170b.
8. Rakhimov, O., Ehsev, S., Latipov, S., Rakhimov, J. (2022). Positive and Negative Aspects of Digitalization of Higher Education in Uzbekistan. AIP Conference Proceedings, 2432, art. no. 030067. <http://scitation.aip.org/content/aip/proceeding/aipcp>. ISBN:978-073544345-7
doi: 10.1063/5.0089690

POLIFONIYA TOVUSHLARI VA UNI IDROK ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Raxmonova Vazira Raxmonovna

Turkiston yangi innovatsiyalar universitetining 1 – kurs magistranti

Annotatsiya: Maqola musiqa san'at haqida bo'lib, musiqaning kelib chiqish tarixi, uning inson ongiga ta'siri va inson hayotida qanchalar ahamiyatga ega ekanligi hamda ichki qalb kechinmalarini musiqa orqali yoritilishi bayon etilgan. Shuningdek, maqolada musiqa haqida allomalarning fikrlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa, mafkura, musiqashunoslik, estetika, risola, iste'dod, uslub, meros, tafakkur, ijrochilik, sharq musiqasi.

Annotation: The article deals with the art of music, the history of the origin of music, its influence on human consciousness and its importance in human life, as well as the illumination of inner feelings through music. The article also mentions the opinions of scholars about music. A person who reads this article will have knowledge about art and music.

Keywords: Music, ideology, musicology, musicology, aesthetics, treatise, talent, style, heritage, thinking, performance, oriental music

Jamiyatning zamonaviy taraqqiyoti, inson hayoti hamda faoliyatining turli sohalarida jahon tizimlarining globallashuvi va integratsiyalashuvi, O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tilishi kasb sifatiga tobora yuqori talablar qo'yimoqda. Ayniqsa, bugungi kunga kelib, ta'lim va uning sifati xalqaro tajribalarga mos bo'lishi, har bir fan doirasida bajarilgan ishlar zamon talablardan kelib chiqib bajarilishi alohida e'tirof etiladi.

Bu maqsadga erish uchun boshlang'ich ta'lim jarayoni, birinchi navbatda, gumanizm tamoyimli asosida tashkil etilishi kerak. Chunki O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi siyosati milliylik xarakteriga egaligi bilan ajralib turadi. Insoniylik tamoyili asosida tashkil etiladigan boshlang'ich ta'lim jarayoni o'quvchilar erkin rivojlanishini ta'minlashi kerak.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda Milliy dastur qabul qilingandan so'ng mamlakatimiz ta'lim tizimida, xususan, boshlang'ich ta'limda keng qamrovli ijobiy o'zgarishlar amalga oshirildi. Ta'lim jarayonida o'qitiladigan har bir o'quv predmeti bugungi kun yoshlarini har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalashga o'z hissasini qo'shadi. Ayniqsa, ona tili darslari yetuk, o'z qarashiga ega shaxslarni tayyorlash uchun asosiy dasturulamal bo'lib xizmat qiladi. Bu fan o'quvchilarning o'z boyligini oshirishga, so'zlardan unumli foydalanishga, erkin va mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Qayd etilgan muammolarni tadqiq qilish qator shart-sharoitlarga bog'liq. Avvalo, ta'limda o'quvchilarning maqomini yangilash, ularni ta'lim jarayonining faol subyektiga aylantirishga ehtiyoj tug'iladi. Qolaversa, ta'limni bolalarning o'quv-biluv faoliyatiga, binobarin, tafakkuriga mo'ljallab tashkil etish tamoyillari, usullari, vositalarini asoslashga, o'quvchilarning o'quv-biluv imkoniyatlarini keng yoritish zaruriyati dolzarb bo'lib qoladi.

Ayniqsa, bugungi fan va texnikaning rivojlanishi, bolalarning yoshligidagi intellektual qobiliyatlari, tafakkurining o'sishi ta'lim-tarbiyada yangi texnologiyalarni tatbiq etilishini taqozo etadi. Shunday bir davrda boshlang'ich sinf o'quvchilariga boshqa fanlar qatorida, ona tilini o'qitishda sintaksis bo'limi bugungi kunning dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Polifoniya (lotincha: polyphonia poli... va fon) — ovoz (kuy)larning ifodaviy-badiiy o'zaro tengligiga asoslangan ko'p ovozlilik turi. Aksi — gomofoniya. Turli xalqlar musika merosida va kompozitorlar ijodida asosan 3 ta Polifoniya turi ajratiladi: kuy va unga jo'r bo'luvchi variantlarning baravar sadolanishiga asoslangan yordamchi ovozli Polifoniya; ovozdan ovozga o'tadigan bitta kuy (mavzu)ga asoslangan imitatsiyali Polifoniya; bir necha mustaqil kuy bir vaqtning o'zida sadolanishiga asoslangan kontrastmavzuli Polifoniya Yevropa kup ovozli musikasida 9-asrdan ma'lum (organum, diskant, diafoniya, kontrapunkt). Tarixiy rivojida kat'iy (15—16-asrlar, yetuk misollari Niderland maktabi vakillari, Palestrina va boshqa ijodida) va erkin (17-asrdan, I. S. Bax, G. F. Gendel va boshqalar) Polifoniya davrlari ajratiladi. 20-asrda I. Stravinskiy, D. Shostakovich, Polifoniya Xindemit, O. Messian, B. Britten, V. Lyutoslavskiy va boshqa ijodida shaklan va usluban boyidi.

Polifoniya tushunchasi (ombor sifatida) uyg'unlik tushunchasi (pitch tuzilishi) bilan o'zaro bog'liq emas, shuning uchun, masalan, polifonik uyg'unlik haqida gapirish adolatli. Alohida ovozlarning barcha funksional (musiqiy-semantik, musiqiy-mantiqiy) mustaqilligi bilan ular doimo vertikal ravishda tekislanadi. Polifonik asarda (masalan, Perotin organumida, Machault motetida, Gesualdoning madrigalida) quloq musiqaning tarqalishida o'zini namoyon qiladigan konsonans va dissonans, akkord va (eski polifoniyada) konkordlarni va ularning aloqalarini ajratib turadi. vaqt o'tishi bilan, u yoki bu fretning mantig'iga bo'ysunib. Har qanday polifonik asar ohang tuzilishining yaxlitligi, musiqiy garmoniya belgisiga ega.

Polifoniya quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Subvokal polifoniya, unda asosiy ohang bilan birga uning aks sadolar, ya'ni biroz boshqacha variantlar (bu heterofoniya tushunchasiga to'g'ri keladi). Rus xalq qo'shig'i uchun odatiy.

2. Taqlid polifoniya, unda asosiy mavzu avval bir ovozda, keyin esa, ehtimol, o'zgarishlar bilan, boshqa ovozlarda paydo bo'ladi (bir nechta asosiy mavzular bo'lishi mumkin). Mavzu o'zgarasdan takrorlanadigan shaklga kanon deyiladi. Ohangning ovozdan ovozga o'zgarib turadigan shakllarining cho'qqisi fuga hisoblanadi.

3. Kontrastli mavzu polifoniya (yoki polimelodiya), unda turli xil ohanglar bir vaqtning o'zida yangraydi. Birinchi marta 19-asrda paydo bo'lgan].

4. Yashirin polifoniya- asar teksturasida tematik intonatsiyalarni yashirish. J. S. Baxning kichik polifonik sikllaridan boshlab, erkin uslubdagi polifoniyaga taalluqlidir.

5. Baxni yangi usulda bajarish istagi, agar u stilistik jihatdan to'g'ri ranglarni izlashda ifodalangan bo'lsa, faqat mamnuniyat bilan qabul qilinishi mumkin. Baxning klavier kompozitsiyalarining tabiati shundaki, intellektning faol ishtirokisiz ularni ifodali ijro etish mumkin emas. Ular musiqiy tafakkurni rivojlantirish, o'quvchining tashabbuskorligi va mustaqilligini tarbiyalash uchun ajralmas material bo'lishi mumkin, bundan tashqari, ular boshqa musiqa uslublarini tushunishning kaliti bo'lishi mumkin.

6. Bolalar musiqa maktabida o'qishning dastlabki yillari o'quvchiga shunday chuqur ta'sir ko'rsatadiki, bu davr haqli ravishda bo'lajak pianinoning shakllanishidagi hal qiluvchi va eng muhim bosqich hisoblanadi. Bu yerda musiqaga, jumladan, polifonik musiqaga qiziqish va muhabbat tarbiyalanadi.

7. Bola uchun musiqa olamidagi eng yaxshi yo'naltiruvchi ip bu qo'shiq: birinchi sinf o'quvchisi tanish qo'shiqlarni bajonidil kuylaydi, o'qituvchi ijro etgan asarlarni qiziqish bilan tinglaydi. Pianino uchun eng oson monofonik aranjirovkadagi bolalar va xalq qo'shiqlarining ohanglari o'z mazmuni bo'yicha yangi boshlanuvchilar uchun eng tushunarli o'quv materialidir. Qo'shiqlar sodda, ammo mazmunli, yorqin intonatsion ekspressivlik bilan ajralib turadigan, aniq belgilangan avj nuqtasi bilan tanlanishi kerak. Keyin asta-sekin sof cholg'u kuylari jalb qilinadi. Shunday qilib, birinchi qadamlardan o'quvchining diqqat-e'tibori boshidan ifodali kuylaydigan kuyga qaratiladi, so'ngra xuddi shunday ifodali tarzda pianinoda "qo'shiq aytish"ni o'rganadi.

Monofonik qo'shiq-taronalarning ohangdor ijrosi keyinchalik bir xil ohanglardan ikkitasining yengil polifonik parchalarda qo'shilishiga ko'chiriladi. Ushbu o'tishning tabiiyligi kelajakda polifoniyaga qiziqishni saqlab qolish kafolati hisoblanadi. Yangi boshlanuvchilar uchun polifonik repertuar o'z mazmuniga ko'ra bolalarga yaqin va tushunarli, past ovozli omborning xalq qo'shiqlarining engil polifonik aranjirovkalaridan iborat. Bunday asarlarda etakchi ovoz, qoida tariqasida, yuqori, pastki (pastki ohang) esa faqat asosiy ohangni to'ldiradi, «ranglaydi». Bunga misol tariqasida "Oh, sen, qish-qish", "Tog'da, tog'da" spektaklini keltirish mumkin. Bu yerda siz talabalarni polifoniya ustida ishlashning zarur texnikasi bilan tanishtirishingiz mumkin (talaba bir ovozni ijro etadi, o'qituvchi - boshqa, bir ovoz kuylanadi, ikkinchisi pianinoda ijro etiladi). Ansamblda o'qituvchi bilan ikkala qismni ham navbatma-navbat ijro etar ekan, o'quvchi ularning har birining mustaqil hayotini aniq his qilibgina qolmay, balki ikkala ovozning bir vaqtda uyg'unlashuvida butun asarni to'liq eshitadi.

Baxni yangi usulda bajarish istagi, agar u stilistik jihatdan to'g'ri ranglarni izlashda ifodalangan bo'lsa, faqat mamnuniyat bilan qabul qilinishi mumkin. Baxning klavier kompozitsiyalarining tabiati shundaki, intellektning faol ishtirokisiz ularni ifodali ijro etish mumkin emas. Ular musiqiy tafakkurni rivojlantirish, o'quvchining tashabbuskorligi va mustaqilligini tarbiyalash uchun ajralmas material bo'lishi mumkin, bundan tashqari, ular boshqa musiqa uslublarini tushunishning kaliti bo'lishi mumkin.

Bolalar musiqa maktabida o'qishning dastlabki yillari o'quvchiga shunday chuqur ta'sir ko'rsatadiki, bu davr haqli ravishda bo'lajak pianinoning shakllanishidagi hal qiluvchi va eng muhim bosqich hisoblanadi. Bu yerda musiqaga, jumladan, polifonik musiqaga qiziqish va muhabbat tarbiyalanadi.

Bola uchun musiqa olamidagi eng yaxshi yo'naltiruvchi ip bu qo'shiq: birinchi sinf o'quvchisi tanish qo'shiqlarni bajonidil kuylaydi, o'qituvchi ijro etgan asarlarni qiziqish bilan tinglaydi. Pianino uchun eng oson monofonik aranjirovkadagi bolalar va xalq qo'shiqlarining ohanglari o'z mazmuni bo'yicha yangi boshlanuvchilar uchun eng tushunarli o'quv materialidir. Qo'shiqlar sodda, ammo mazmunli, yorqin intonatsion ekspressivlik bilan ajralib turadigan, aniq belgilangan avj nuqtasi bilan tanlanishi kerak. Keyin asta-sekin sof cholg'u kuylari jalb qilinadi. Shunday qilib, birinchi qadamlardan o'quvchining diqqat-e'tibori boshidan ifodali kuylaydigan kuyga qaratiladi, so'ngra xuddi shunday ifodali tarzda pianinoda "qo'shiq aytish"ni o'rganadi. Monofonik qo'shiq-taronalarning ohangdor ijrosi keyinchalik bir xil ohanglardan ikkitasining yengil polifonik parchalarda qo'shilishiga ko'chiriladi. Ushbu o'tishning tabiiyligi kelajakda polifoniyaga qiziqishni saqlab qolish kafolati hisoblanadi. Yangi boshlanuvchilar uchun polifonik repertuar o'z mazmuniga ko'ra bolalarga yaqin va tushunarli, past ovozli omborning xalq qo'shiqlarining engil polifonik aranjirovkalaridan iborat. Bunday asarlarda etakchi ovoz, qoida tariqasida, yuqori, pastki

(pastki ohang) esa faqat asosiy ohangni to'ldiradi, «ranglaydi». Bunga misol tariqasida “Oh, sen, qish-qish”, “Tog'da, tog'da” spektaklini keltirish mumkin. Bu yerda siz talabalarni polifoniya ustida ishlashning zarur texnikasi bilan tanishtirishingiz mumkin (talaba bir ovozni ijro etadi, o'qituvchi - boshqa, bir ovoz kuylanadi, ikkinchisi pianinoda ijro etiladi). Ansamblda o'qituvchi bilan ikkala qismni ham navbatma-navbat ijro etar ekan, o'quvchi ularning har birining mustaqil hayotini aniq his qilibgina qolmay, balki ikkala ovoznining bir vaqtda uyg'unlashuvida butun asarni to'liq eshitadi.

Xullas, pedagogik texnologiya – ta'lim usuli, ma'lum ma'noda ta'lim jarayoni, vositalari shakl va metodlari majmui. O'quv materiallarini tanlash, qayta ishlab, o'quvchilarni kuchi imkoniyatlari, fanni o'zlashtirish darajasi fanni spesifik tuzilishi xususiyatiga moslab shakli va hajmini o'zgartirish ham ta'lim texnologiyasiga daxldor. O'qituvchining ta'lim jarayoni texnologik metodlar asosida tashkil etishi ko'p jihatdan uning o'ziga bog'liqligi, bilimi ularni har birini tashkiliy tuzilishi xususiyatlarini yaxshi bilishi ta'lim samaradorligi ta'minlashning muhim kafolati bo'ladi. O'qituvchining pedagogik texnologiyalarini qo'llashida ularni mazmunli va samarali tashkil etishga oid bilimlardan yaxshi habardor bo'lishi qo'llanilgan texnologiyalarni dars samaradorligiga ijobiy ta'siri va natijalarni tahlil qilish baholay olish, tegiushli xulosalar chiqara olishi, o'z faoliyatiga tanqidiy munosabatda bo'lishi, o'zgarar nazari bilan baholash o'z bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash o'quvchilarni darsda faol ishtirokini ta'minlay olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ilg'or, interfaol texnologiyalardan barcha fan o'qituvchilari, shu jumladan musiqa o'qituvchilari yaxshi habardor bo'lishlari zarur. Chunki, ta'lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari fan taraqqiyoti natijasida kengayib bormoqda. Shu jarayonda o'qitishning shakl va usullari ha takomillashib bormoqda. Natijada inson faoliyatining asosiy yo'nalishlari ya'ni ta'lim tizimida ta'lim va tarbiyadan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatlarini beruvchi yaxlit tizimga, ya'ni texnologiyalarga aylanib bormoqda. Shuni nazarda tutish kerakki, pedagogik texnologiya – bu jamiyat ehtiyojidan kelib chiqib, shaxsning oldindan belgilangan ijtimoiy sifatlarini samarali shakllantiruvchi va aniq maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonini tizim sifatida qarab, uni tashkil qiluvchilar, ya'ni o'qituvchining o'qitish vositalari yordamida tahsil oluvchilarga ma'lum bir sharoitda muayyan ketma-ketlikda ko'rsatgan ta'sirini va ta'lim natijasini nazorat jarayonida baholab beruvchi texnologiyalashgan ta'limdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Mirziyoev. Sh. 2019 yil 29 apreldagi “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konstepstiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-son Farmoni.

Azimov H. Fortepiano darsligi. O'qituvchi. - T.: 1998 yil

Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. Miasto Przyszłości, 33, 167-176.

Djamalova. D. “Fortepiano” darsligi. - T. “Musika” 2018 y.

Zakirova Sh. O'zbekiston kompozitorlarining fortepiano uchun asarlar. - T., «O'zbekiston». 2010.

Ражабов, Т. (2023). O'zbek bolalar musiqiy o'yin folklorining mavzuviy tasnifi. Общество и инновации, 4(5/S), 340-345.

Muhammadjanova Z. Fortepiano chalishni o'rgatish uslubiyoti. -

Toshkent, 2006 yil

Ражабов, Т. И. (2022). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Народные Музыки И Песни. Miasto Przyszłości, 29, 363-367.

Rajabov, T. I. (2023). Distinctive Features of Folk Songs that Serve in the Spiritual and Moral Formation of Bukhara Pupils. Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress, 2(3), 59-68.

Тўхтасин, Р. И. (2022). ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ ВА ИЖРОЛАРИ ҲАҚИДА. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special issue), 64-71.

Rajabov, T. I. The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore. Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN, 2795(546X),

Rahimov Q. Garmoniya bo'yicha mashq va masalalar to'plami. «Aloqachi», 2005.

Сами Азиз угли. Гармония. Т., «Ўзбекистан», 2002.

Янов - Яновская Н С. Узбекская симфоническая музыка -Т., 1979

VETERINARIYA SOHASIDA MALAKALI MUTAXASSISLARNI TAYYORLASH JARAYONIDA INTERFAOL USULLARNI QO'LLASH AMALIYOTI

*Ro'ziqulov Rahmatullo Fayzulloyevich,
SamDVMChBU, o'quv uslubiy boshqarma boshlig'i, v.b.professor,*

*Narziyeva Nargiza Norkuziyevna,
SamDVMChBU, Ijtimoiy-gumanitar fanlar, jismoniy madaniyat va sport kafedrasida mudiri, dotsent.*

ПРАКТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ВЕТЕРИНАРНОЙ ОБЛАСТИ

*Рузикулов Рахматулло Файзуллоевич,
СамДВМЧБУ, заведующий учебно-методическим отделом, и.о. профессора,*

*Нарзиева Наргиза Норкузиевна,
СамДВМЧБУ, заведующая кафедрой социально-гуманитарных наук, физической культуры и спорта, доцент*

PRACTICE OF USING INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF TRAINING QUALIFIED VETERINARY SPECIALISTS

Annotatsiya. Ushbu maqolada veterinariya sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlash jarayonida interfaol usullarni qo'llash amaliyoti, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda interfaol usullarning o'rni, veterinariya fanlari bo'yicha ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda hamda mustaqil ta'limni tashkil etishda interfaol usullardan unumli foydalanish, interfaol usullarning mazmun-mohiyati, "Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim", "Baliq skeleti", "Blis-o'yin texnologiyasi", "Klaster" kabi grafik organayzerlarning qo'llash amaliyoti, interfaol ta'limning umumiy tavsifi va uning didaktik imkoniyatlari atroflicha yoritilgan.

Аннотация. В данной статье рассмотрена практика использования интерактивных методов в процессе подготовки квалифицированных специалистов в области ветеринарии, роль интерактивных методов в повышении качества и эффективности обучения, проведения лекционных занятий, практических и лабораторных занятий по ветеринарным наукам, самостоятельного образования. эффективное использование интерактивных методов в организации лим, суть интерактивных методов: «Я знаю. Я хочу знать. Я научился», «Рыбий скелет», «Блисс-игровая технология», графические органайзеры «Кластер», подробно раскрыто общее описание интерактивного образования и его дидактических возможностей.

Annotation. This article discusses the practice of using interactive methods in the process of training qualified specialists in the field of veterinary medicine, the role of interactive methods in improving the quality and efficiency of training, conducting lectures, practical and laboratory classes in veterinary sciences, and self-education. effective use of interactive methods in the organization of lim, the essence of interactive methods: "I know. I want to know. I learned", "Fish Skeleton", "Bliss-game technology", graphic organizers "Cluster", a general description of interactive education and its didactic capabilities is disclosed in detail.

Kalit so'zlar: veterinariya ta'limi, interfaol ta'lim, grafik organayzerlar, pedagogik texnologiyalar, interfaol usul, baliq skeleti, klaster, blis-o'yin texnologiyasi, mutaxassis, didaktik imkoniyatlar.

Ключевые слова: ветеринарное образование, интерактивное образование, графические органайзеры, педагогические технологии, интерактивный метод, скелет рыбы, кластер, технология блис-игры, специалист, дидактические возможности.

Key words: veterinary education, interactive education, graphic organizers, pedagogical technologies, interactive method, fish skeleton, cluster, bliss game technology, specialist, didactic opportunities.

Kirish. Respublikamizda ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish maqsadida, 2020 yil 23 sentyabrda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi. Mazkur qonun veterinariya ta'limida ham ijroga qaratilib, veterinariya ta'limini yuqori bosqichlarga ko'tarish masalalari jadal rivojlantirilmoqda.

Ushbu fikrlarimizning mantiqiy davomi sifatida bugungi kunda mamlakatimizda veterinariya va chorvachilikka yo'naltirilgan ta'lim muassasalarida katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Veterinariya va chorvachilik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" 2022 yil 31 martdagi PQ-187-son qarori asosida Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti qayta tashkil etildi.

Oliy ta'lim muassasasiga Universitet maqomining berilganidan so'ng bir nechta yangi ta'lim yo'nalishlari tashkil etildi. Bu esa universitet professor-o'qituvchilari zimmasiga yanada ko'proq mas'uliyat yukladi.

Shunday ekan o'qitishning interfaol usullarini ta'lim tizimiga joriy qilish veterinariya mutaxassis tayyorlashning muhim omillaridan biridir. Jahon fani va innovatsion faoliyatning yutuqlaridan keng foydalanish, veterinariya sohasini izchil va barqaror rivojlantirish, mamlakatning munosib kelajagini barpo etishning muhim omili bo'lib bormoqda. Shuning uchun ham bugungi tezkor rivojlanish davrida jamiyat uchun faol fikrlovchi, innovatsion g'oyalarni yaratuvchi hamda ularni amaliyotda samarali qo'llovchi malakali mutaxassislar kerak. Bu esa o'z navbatida ta'lim tizimida innovatsiyalar, shu jumladan o'qitishning zamonaviy, interfaol va ijodiy uslublarini joriy etish va veterinariya sohasiga joriy qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga ko'maklashuvchi innovatsion o'quv dasturlarni ishlab chiqish, universitetning rahbar va pedagog kadrlarining ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish va boshqarish borasidagi yangi bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirish asosida ularning innovatsion kompetentligini rivojlantirishni talab etadi.

Asosiy qism. Jahon ta'lim tizimida talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar xorijiy va mustaqil hamdo'stlik mamlakatlari olimlari tomonidan olib borilmoqda. Jumladan, talabalarda tadqiqot-izlanuvchanlik faoliyatiga doir izlanishlar xorijiy olimlardan D.B.Bogoyavlenskaya, A.K.Brudnov, V.A.Dalinger, A.L.Spivak kabi olimlar tomonidan o'rganilgan.

Respublikamiz olimlaridan R.X.DJurayev, B.X.Raximov, Yu.M.Asadov, B.Daniyarov, U.I.Inoyatov, N.Sh.Turdiyev, N.T.Axmedova, I.Saparboyev, I.B.Asqarov xorijiy davlatlar olimlaridan S.I.Osipova, O.P.Merzlyakovalar ilmiy izlanishlarida talabalarining kompetentlik faoliyatlarini maktab davridan boshlab shakllantirish haqida fikrlar aytib o'tilgan.

Bugungi kunda jamiyatimizning barcha sohalarida o'tkazilayotgan islohotlar oliy ta'limga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Oliy ta'lim muassasalari oldiga yangi maqsad va vazifalar qo'yilmoqda. Barcha o'zgarishlarning maqsad va mohiyati markazida rivojlanayotgan talaba shaxsi – uning maqsadi va o'zini anglashi hamda o'zini tadqiq etishi, shaxs bo'lib yetishishi, ijodini namoyon etish kabi masalalar turadi.

Talabalarda kompetensiyaviy yondashuvni shakllantirish va rivojlantirish muammosini professor A.Abduqodirov shunday ta'kidlaydi, kompetentlikni rivojlantirish – bu insonning butun umri davomida to'xtamaydigan jarayondir.

Darhaqiqat, bugungi kunda ilmiy izlanish, ilmiy ijod har bir pedagog kasbiy-innovatsion faoliyatining ajralmas qismi sifatida belgilanmoqda. Bu esa o'z navbatida oliy ta'lim muassasasining pedagog kadrlaridan kasbiy faoliyat sohasida kompetentlik, mas'uliyatlilik, o'quv-tadqiqotchilik va ilmiy-tadqiqotchilik ishlarini samarali tashkil etish qobiliyati, mustaqil ta'lim va o'z-o'zini kasbiy rivojlantirishga tayyorgarlik kabi sifatlarga ega bo'lishni talab etadi. Jumladan, oliy ta'lim muassasasi pedagog kadrlarining kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan malaka talablarida kasbiy faoliyat sohasining zamonaviy tendensiyalari va dolzarb masalalarini bilish, shuningdek, mustaqil ravishda ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish asosiy vazifalar sifatida belgilanib, bunda quyidagi kompetensiyalarni o'zlashtirishga alohida e'tibor qaratiladi:

- milliy va xorijiy tajribalar asosida o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsiyalar, pedagogik texnologiyalar va didaktik ta'minotni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish;
- yuqori reytingli xalqaro ilmiy-axborotnoma bazalaridan erkin foydalana olish va maqolalar chop etish;
- fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi asosida ilmiy-tadqiqot ishlari samaradorligini oshirish;
- ilmiy-tadqiqotlar asosida oliy ta'lim sifatini oshirish hamda o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishda ilmiy-tadqiqot ishlari imkoniyatlaridan keng foydalanish;
- talabalarni tanlagan kasbiy faoliyat sohasida mustaqil ta'lim olishga o'rgatish, ularning ilmiy-tadqiqot va ijodiy ishlarida fasilitatorlik qilish.

Bu kabi usullar o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim oluvchilarda o'quv-bilim faolligini oshirish, ularni kichik guruh va jamoada ishlash, o'rganilayotgan mavzu, muammolar bo'yicha shaxsiy qarashlarini dadil, erkin ifodalash, o'z fikrlarini himoya qilish, dalillar bilan asoslash, tengdoshlarini tinglay olish, g'oyalarni yanada boyitish, bildirilgan mavjud mulohazalar orasidan eng maqbul yechimni tanlab olishga rag'batlantirish imkoniyatiga egaligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ta'lim va tarbiya jarayonida pedagoglar tomonidan interfaol usullarning o'rinli, maqsadli, samarali qo'llanilishi ta'lim oluvchilarda muloqotga kirishuvchanlik, jamoaviy faoliyat yuritish, mantiqiy fikrlash, mavjud g'oyalarni sintezlash, tahlil qilish, turli qarashlar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni topish qobiliyatlarini mustahkamlash uchun keng imkoniyat yaratadi.

Veterinariya ta'limi sifati va samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li –ma'ruza, amaliy va

laboratoriya mashg'ulotlarining interfaol usullar yordamida tashkil etish hisoblanadi.

Interfaol ta'lim (inglizcha "inter", ruscha "interaktiv", "inter"-o'zaro, "act"-harakat qilmoq) – ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarini o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim [1].

Interfaol ta'lim talabalarning kasbiy, ijodiy-tadqiqotchilik sifatlarini rivojlantirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tadqiq etish layoqatiga egaliklarini anglatadi. Mantiqiy nuqtai nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatini olib borishlarini ifodalaydi.

Muhokamalar va natijalar. Amerikalik psixolog olimlar F.Makelrou va R.Karnikauning tadqiqotlarida shaxsning tabiiy psixologik-fiziologik imkoniyatlari muayyan shakllarda o'zlashtirilgan bilimlarni turli darajada saqlab qolish imkonini beradi. Ya'ni shaxs: manbani o'zi o'qiganida 10 %; ma'lumotni eshitganida 20 %; sodir bo'lgan voqeya, hodisa yoki jarayonni ko'rganida 30 %; sodir bo'lgan voqeya, hodisa yoki jarayonni ko'rib, ular to'g'risidagi ma'lumotlarni eshitganida 50 %; ma'lumot (axborot)larni o'zi uzatganida (so'zlaganida, bilimlarini namoyish etganida) 80 %; o'zlashtirilgan bilim (ma'lumot, axborot)larni o'z faoliyatiga tatbiq etganida 90 % hajmdagi ma'lumotlarni yodda saqlash imkoniyatiga ega [2, 3, 4].

Shunga ko'ra interfaol ta'lim "o'qituvchi-talaba-talabalar guruhi" o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda talabalarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, "o'qituvchi - talaba - talabalar guruhi"ning o'zaro bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi.

Eng muhimi, interfaol ta'limni qo'llash orqali o'qituvchi talabalarning aniq ta'limiy maqsadga erishish yo'lida o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarini tashkil etish, yo'naltirish, boshqarish, nazorat qilish va tahlil qilish orqali xolis baholash imkoniyatini qo'lga kiritadi.

Veterinariya fanlari bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda samarali pedagogik texnologiyalardan "Baliq skeleti", "Blis-o'yin texnologiyasi", "Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim", "Klaster" kabi grafik organayzerlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi [1, 2, 3].

"BALIQ SKELETI" grafik organayzeri (GO). Mazkur pedagogik texnologiya talabalarda mavzu yuzasidan muayyan masala mohiyatini tasvirlash va yechish qobiliyatini shakllantiradi. Uni qo'llashda talabalarda mantiqiy fikrlash, mavzu mohiyatini yorituvchi tayanch tushuncha, ma'lumotlarni muayyan tizimga keltirish, ularni tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Mazkur texnologiyadan foydalanish quyidagicha amalga oshiriladi:

- 1) o'qituvchi talabalarni bu usulni qo'llash sharti bilan tanishtiradi;
- 2) talabalar kichik guruhlariga birlashtiriladi;
- 3) guruhlar topshiriqlarni bajaradilar;
- 4) guruhlar o'z yechimlarini jamoaga taqdim etadilar;
- 5) jamoa guruhlarining yechimlari yuzasidan muhokama uyushtiradi, talabalar topshiriqlarni quyidagi tasvir asosida bajaradi. Grafik organayzeri (GO) talabalarga muayyan mavzular bo'yicha bilimlari darajasini baholay olish imkonini beradi.

Uni qo'llashda talabalar guruh yoki jamoada ishlashlari mumkin. Guruhda ishlashda mashg'ulot yakunida guruhlar tomonidan bajarilgan ishlar tahlil qilinadi. Guruhlar faoliyati quyidagi ko'rinishda tashkil etilishi mumkin:

Pedagogik jarayon	Guruhlar faoliyati
Har bir guruh umumiy sxema asosida o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi	mashg'ulot yakunida loyiha bandlei bo'yicha guruhlarining munosabatlari umumlashtiriladi. Guruhlar umumiy sxemaning alohida bandlei bo'yicha o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajarib, g'oyalarni umumlashtiradi

O'quv faoliyati bevosita yozuv taxtasi yoki ish qog'ozida o'z aksini topgan quyidagi sxema asosida

tashkil etiladi:

“Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim”

Buning uchun ushbu usul asosida bilimlarni sinash uchun tarqatma materiallar tarqatiladi. Talabalar shu tarqatma materiallarga o‘zlari bilgan, bilishni xohlagan fikrlarini bayon qilib „+“ belgisini qo‘yib chiqishadi.

“B.B.B” usulini o‘tkazish tartibi

Tushunchalar	Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
Terining tuzilishi	+		
Terining vazifalari		+	
Terining ahamiyati	+		
Ter suyuqligining ajralishi va boshqarilishi		+	
Terining yog‘ bezlari va teri pigmentasiyasi		+	
Teridagi mavsumiy o‘zgarishlar			+
Tullash			+

“Blis-so‘rov texnologiyasi”. Ingliz tilidan olingan bo‘lib, ”blis” – pedagogikada tezkor, bir zumlik ma’nosida ishlatiladi. Bu texnologiyada talabalarga o‘rganilgan butun mavzu yoki uning ma’lum qismining asosiy tushunchalari va tayanch iboralarini bo‘yicha tuzilgan savollarga javob (og‘zaki, yozma, biror jadval yoki diagramma ko‘inishida) berishlari taklif etiladi. Masalan, “Hayvonlar fiziologiyasi” fanidan o‘tilgan “Teri fiziologiyasi” mavzusining oxirida quyidagi savollar bo‘yicha blis-so‘rov o‘tkazish mumkin:

1. Teri qanday tuzilishga ega?
2. Terining fiziologik ahamiyati qanday?
3. Ter suyuqligining ajralishi qanday jarayonlarda amalga oshadi?
4. Ter suyuqligining ajralishiga qanday omillar ta’sir etadi?
5. Ter yog‘ining ahamiyati nimalardan iborat?
6. Jirapot (yog‘-ter birikmasi)ning qanday to‘qimalardan iborat?
7. Hayvonlarning jun qoplamini tarkibiy qismlari nimalardan iborat?
8. Tullashning qanday turlari bor?

Blis-o‘yin texnologiyasi talabani harakatlar ketma-ketligini to‘g‘ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, o‘rganayotgan predmeti asosida ko‘p, xilma-xil fikrlardan, ma’lumotlardan kerakligini tanlab olishni o‘rgatishga qaratilgan. Ushbu texnologiya davomida talabalar o‘zlarining mustaqil fikrlarini boshqalarga o‘tkaza oladilar, chunki bu texnologiya shunga to‘liq sharoit yaratib beradi.

Biz laboratoriya mashg‘ulotlarini o‘tkazishda bu usulni qo‘llashni individual yo‘lini tanladik. Talaba tajribani o‘zi tanlagan ketma-ketlikda bajarib, xulosasi bilan taqdim etadi. Talaba ketma-ketlikni to‘g‘ri tanlagan bo‘lsa natija to‘g‘ri chiqadi. Bu usulni qo‘llashda talaba ishni bajarish ketma-ketligiga ahamiyat berishni o‘rganadi.

“Tarmoqlar metodi (klaster)” - bu pedagogik strategiya bo‘lib, u talabalarni biror-bir mavzuni chuqur o‘rganishlariga yordam berib, ularni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq, ravshan ketma-ketlik bilan uzviy bog‘lagan holda tarmoqlashlariga o‘rgatadi. Bu usul biror mavzuni chuqur o‘rganishdan avval talabalar fikrlash qobiliyatini jadallashtirish hamda kengaytirish uchun xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, o‘tilgan mavzuni mustahkamlash, yaxshi o‘zlashtirish, umumlashtirish hamda talabalar shu mavzu bo‘yicha tasavvurlarini chizma shaklida ifodalashga undaydi.

“Insert” usuli - yangi mavzu bo‘yicha talabalar muayyan tushunchalarga egaliklarini aniqlash, ularda matnga nisbatan tahliliy yondashish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, bu usulni qo‘llashda talabalar quyidagi sxemalar bilan ishlaydi:

Insert jadvali

✓	+	—	?
<i>Men bilgan ma'lumotlarga mos</i>	<i>Men uchun yangi ma'lumot</i>	<i>Men bilgan ma'lumotlarga zid</i>	<i>Men uchun tushunarsiz</i>
Ter suyuqligining ajralishiga terlash deyiladi	Ter ajralishi neyro-gumoral yo'llar bilan boshqariladi	uzunchoq miyada ham ter ajralishini boshqaradigan markaz bor	Tullash - bu junlarni o'z- o'zidan tushib ketishi emas. Uning zaminida ma'lum qonuniyatlar bor

Insert jadvali

“Konseptual jadval” usuli talabalarni o'rganilayotgan mavzu (masala yoki muammo)ni ikki yoki undan ortiq jihatlari bo'yicha taqqoslashga o'rgatadi. Undan foydalanishda talabalarning mavzu yuzasidan mantiqiy fikrlash, ma'lumotlarni tizimli bayon qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

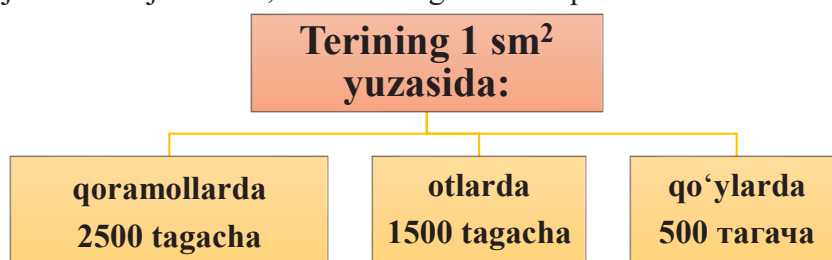
Laboratoriya mashg'ulotlarida bu usuldan quyidagicha foydalanishimiz mumkin:

Ter suyuqligining tarkibida uchraydigan moddalarni ajratish

natriy xlor	sulfatlar	ammiak
kaliy xlorid	Oqsillar	uchuvchi yog' kislotalari
kalsiy tuzlari	mochevina	pigmentlar
fosfatlar	siydik kislotasi	vitaminlar
	kreatinin	boshqa moddalar

“Toifalash” usuli talabalarni o'rganilayotgan mavzuning muhim xususiyati, jihatlarni aniqlash, ma'lumotlarni umumlashtirishga o'rgatadi. Uni qo'llashda talabalarda mantiqiy fikrlash, muhim xususiyatlarni yorituvchi ma'lumotlarni muayyan tizimga keltirish ko'nikmalari shakllanadi. Bu usulni qo'llashda talabalar quyidagilarga e'tiborni qaratadi.

Laboratoriya tajribasini bajara turib, toifalanishiga e'tibor qaratadi va misollar keltira oladi.

“Qanday?” usuli talabalarni o‘rganilayotgan mavzu, muammo yuzasidan umumiy tasavvurlarini hosil qilishga yordam beradi. Uni qo‘llashda talabalarda mantiqiy fikrlash, mavzu mohiyatini yorituvchi tayanch tushuncha, ma’lumotlarni muayyan tizimga solish, ularni tahlil qilish ko‘nikmalari shakllanadi.

Bu usulni talabalar yakka holda bajaradilar. Usuldagi tushunchalar asosida savollar yotadi, shunga asoslanib tushunchalar mazmuniga javoblar yoziladi. Bu usulni qo‘llashda talabalar o‘zlariga berilgan teri turlaridan (qoramollar tirik vaznining 6-8%ni va qo‘ylar tirik vaznining 5-7,3% ni teri tashkil qiladi) qoramollar va qo‘ylar terilarini ajratib oladilar, shuningdek tajribani bajarib bo‘lib, umumiy xulosa chiqaradilar. Bunda terining ahamiyati uning organizmda bajaradigan quyidagi vazifalari bilan belgilanishini o‘rganadilar:

1. Himoya vazifasi. Teri organizmni har xil tashqi ta’sirlardan himoya qiladi.
2. Termoregulyasiya – ya’ni tana haroratini boshqarishda ishtirok etadi.
3. Ayiruv vazifasi. Teri ayiruv organi bo‘lib, organizmdan suv, tuz va oqsil almashinuvi tufayli hosil bo‘ladigan chiqindi moddalarning bir qismini tashqariga chiqaradi.
4. Depo – zahira vazifasi. Teri organizmning qon depolaridan biri bo‘lib, o‘zida 10% qonni saqlaydi.

Xulosa: Amaliy darslarda interfaol usullardan foydalanish yaxshi natijalar berib kelmoqda, shuningdek talabalarda mantiqiy fikrlash, mavzu mohiyatini yorituvchi tayanch tushuncha, ma’lumotlarni muayyan tizimga solish, ularni tahlil qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Talaba tajribani o‘zi tanlagan ketma-ketlikda bajarib, xulosasi bilan taqdim etadi. Talaba ketma-ketlikni to‘g‘ri tanlagan bo‘lsa natija to‘g‘ri chiqadi. Bu usulni (blis usulida) qovllashda talaba ishni bajarish ketma-ketligiga ahamiyat berishni o‘rganadi. Masalan, toifalash usulini qo‘llashda talabalarda mantiqiy fikrlash, muhim xususiyatlarni yorituvchi ma’lumotlarni muayyan tizimga keltirish ko‘nikmalari shakllanadi.

Laboratoriya tajribasini bajara turib, toifalanishiga e’tibor qaratadi va misollar keltira oladi.

“Tarmoqlar usuli”da esa biror mavzuni chuqur o‘rganishdan avval talabalarining fikrlash qobiliyatini jadallashtirish hamda kengaytirish uchun xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, o‘tilgan mavzuni mustahkamlash, yaxshi o‘zlashtirish, umumlashtirish hamda talabalarining shu mavzu bo‘yicha tasavvurlarini chizma shaklida ifodalashga undaydi.

Amaliy darslarda foydalanilgan interfaol usullar talabalar uchun ham, professor-o‘qituvchi uchun ham ko‘zlagan maqsadga erishishga yordam beradi. Ulardan ta’lim jarayonida talabaning ilmiy-ijodiy faoliyat yuritishida, qobiliyati, qiziqishi va imkoniyatini aniqlashda foydalanilsa hamda talaba faoliyatini rivojlantirish shakllari to‘g‘ri tanlansa, talabalarining intellektual ilmiy salohiyati ortadi, tadqiqotchilik kompetensiyalari rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.Muslimov, M.Usmonboyeva, D.Sayfurov, A.To‘rayev. Innovatsion ta’lim texnologiyalari//Toshkent, “Sanostandart”MChJ bosmaxonasi, 2015. 207 bet.
2. Куандыкова Э.Т., Ермаханов М.Н., Диканбаева А.К., Асылбекова Г.Т., Сабденова У.О., Шаграева Б.Б., Утелбаева А.Б. Инновационные технологии обучения учителей химии//Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 8-1. – С. 80-81.
3. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. - Toshkent: Fan, 2006. - 260 b.
4. T.T.Shoymardonov. Elektron pedagogika va pedagogning shaxsiy, kasbiy axborot maydonini loyihalash//Toshkent. BIMM, 2015.
5. D.Ruziyeva, M.Usmonboyeva, Z.Xoliqova. Interfaol metodlar: mohiyati va ko‘llanilishi/Metodik qo‘llanma -Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2013.
6. Abduqodirov A.A., To‘rayev B.Z. “Informatika va axborot texnologiyalari” sohasidagi bo‘lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy kompetentligini shakllantirish nazariyasi va metodikasi. Monografiya.-T.: “Navro‘z”, 2015. -B.17.
7. Askarov I. B. Management and planning of the formation of research skills of future teachers of vocational education // School of the future. - 2017. - No. 2. - p. 10-15.
8. Askarov I. B. Basic Stages of Training for Future Professional Education Teachers // Eastern European Scientific Journal. - 2017. - No. 5.
9. Spivak A.L., Farran D.C. Predicting First Graders’ Social Competence from Their Preschool Classroom Interpersonal Context/Tom: 31 Выпуск: 3 Str.:341-357 Opublikovano: JUL 2016.

PECULIARITIES OF COMPETENCE FORMATION IN STUDENTS' SELF-ASSESSMENT WHILE TEACHING L2

Rustamova Shahnoza Aripovna,
(ESL teacher, Samarkand state institute of foreign languages)

ABSTRACT. This article presents a theoretical analysis of the advantages of students' self-assessment in the process of learning a foreign language. In the study, the effective ways of self-assessment in L2 foreign language classes, the opinions of researchers on this matter and the benefits of using it as an example of integrated reading skills were considered. It was analyzed that the organization of self-assessment by students helps to increase their grades and is aimed at the quality organization of the educational process.

Key words: self-assessment (SA), authenticity, integrated skills, reading, teaching L2, critical thinking, mainstream assessment, autonomous learner.

АННОТАЦИЯ. В данной статье представлен теоретический анализ преимуществ самооценки студентов в процессе изучения иностранного языка. В исследовании были рассмотрены эффективные способы самооценки на уроках иностранного языка L2, мнения исследователей по этому поводу и преимущества использования его как примера интегрированных навыков чтения. Проанализировано, что организация самооценки обучающимися способствует повышению их оценок и направлена на качественную организацию учебного процесса.

Ключевые слова: самооценка (СА), аутентичность, интегрированные навыки, чтение, обучение L2, критическое мышление, основное оценивание, самостоятельно учиться.

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada talabalarning chet tilini o'rganish jarayonida o'z-o'zini baholash afzalliklarining nazariy tahlili keltirilgan. Tadqiqotda L2 chet tili sinflarida o'z-o'zini baholashning samarali usullari, tadqiqotchilarning bu boradagi fikrlari va undan integratsiyalashgan o'qish ko'nikmalariga misol sifatida foydalanishning afzalliklari ko'rib chiqildi. O'quvchilarning o'z-o'zini baholashini tashkil etish ularning baholarini oshirishga yordam berishi va o'quv jarayonini sifatli tashkil etishga qaratilganligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'z-o'zini baholash (SA), haqiqiylik, birlashtirilgan ko'nikmalar, o'qish, L2 o'qitish, tanqidiy fikrlash, asosiy baholash, mustaqil o'rganuvchi.

INTRODUCTION. In the educational process, self-assessment (SA) is the organization of self-evaluation of the learner's activities and abilities in lessons and extracurricular situations (Black & Williams, 1998) problems such as increasing have been a topic of interest to many teachers. Despite the fact that English as a second language (L2) entered Uzbekistan at the end of the 19th century, in the 20th century, there was not the only way of teaching, assessing and learning it. In December 2012, based on the presidential decree No. 1875, the introduction of the system of teaching, learning and assessment of foreign languages in the country according to the CEFR criteria.

According to achieve progress, mentors lead students mainly work on themselves, the teacher's encouragement and the development of the self-assessment system by organizing autonomous education led to the increasing importance of studying issue of L2 and raised teachers' attention to the analysis of language systems. A specific assessment system was developed for L2 language learning, and based on the national assessment system, the organization, which is currently operating as the Knowledge Assessment Agency, operates as a system for assessing knowledge in L2, exact and natural sciences. It is aligned with the Common European Framework of Reference for L2 Teaching and Assessment (CEFR, Council of Europe) and continues to be integral to public education and higher education as required. Textbooks and other L2 learning materials are being developed in cooperation with local and foreign experts at the level of demand. Teaching English as L2 is a widely used foreign language in Uzbekistan, to advance self-assessment skills in the process of teaching it, and for the student to improve the quality of the acquired knowledge from one level to another in a short period of time. SA can be used in coincidence with other assessments such as traditional objective assessments, portfolios and peer assessment. According to the requirements of CEFR, the teachers are supporting the teaching of a foreign language in an integrated direction through communication.

As stated by several researchers of linguistics, it is recommended to include the use of self-evaluation system in educational programs (Nunan, 1988; Tarone & Yule, 1989); SA requires student-centered learning, self-monitoring and analysis, development of autonomous learner, critical thinker and creativity skills.

Despite the extensive coverage of SA, the practical application of SA in language classrooms is remarkably slow and SA has not been adopted in practice as expected (Bullock, 2011; Nikolov & Timpe-Laughlin, 2020). The fact that the use of SA in foreign language classes is low, partly because of the users'

understanding and use of SA; for example, teachers may be skeptical about their students' ability to use SA, and students may not see SA as useful for their learning (Mäkipää, 2021).

STUDY OBJECTIVES

We can consider the many advantages and intended uses of SA in order to create a framework for the effective use of SA by L2 teachers and students in SA education. In general, we can see that SA has two main objectives, which include assessment and improving the quality of education. The key focus is on the estimation system of SA according to Bailey (1998) who defined SA as «the procedures by which students assess their own language skills and knowledge» (p. 227), some scholars have argued that the level of self-assessment, develop an evaluation system in accordance with the curriculum. Another main focus is on improving the quality of SA in foreign language learning. This can be seen in Andrade and Valtcheva's (2009) definition: «a formative assessment process in which students raise their opinions about the quality of their work, assess the quality of their work, consider how well it reflects clearly defined goals or criteria, and are carried out accordingly» (p. 13). In the course of the execution of SA tasks, it is possible to monitor the portfolio, task results, achievements (in short, the results of many tasks and projects encountered in the educational process, as well as according to grades), it is an iterative process that can be summarized or observed in which self-assessment can be used to consider raising outcomes or changing direction. Summarizing learning and achievement in lessons For Yuko Goto Butler (2022) a graphic representation showing the sequence of the acquisition process was tabulated and analyzed. A measurement for L2 learning from SA to show how the foreign language is improved for learning in general.

METHODOLOGY

Student self-assessment is a form of assessment that differs from traditional assessment and is not a substitute for mainstream assessment. The uniqueness of this is that its development is aimed at improving the quality of the educational process as a metacognitive element, and it also serves as a factor that increases students' self-confidence. It also helps to improve and develop foreign language skills, including self-evaluation and self-criticism, along with successful foreign language learning (Hedges, 2000). In addition, it helps students to set their own goals and develop a number of autonomous, independent learning skills such as observation, observation, and criticism (Brindly, 1989). Some of the supporters of self-assessment point out that by focusing only on the teacher's assessment, the student may not notice his own progress and cannot make an independent assessment (Ashraf and Mahdinezhad, 2015). According to Schwartz (1989), one of the advantages of self-assessment is that it allows students to observe and analyze how they see their peers' contributions to the group work process, student responsibility and engagement in the group, and students' thinking skills focused on progress.

It is possible to organize self-assessment through reading skills integrated in L2 teaching process. For example, 'Traffic light systems' have been shown to be an effective tool for students to take responsibility for their independent learning and identify the next step. A study by Leyla Zeyno Tosunoglu found that when a traffic light system was introduced to some students, they overestimated their abilities, while those with low self-confidence reported underestimating themselves. This allowed the teacher to intervene during the assignments during the lesson and to gain confidence or support from the students when needed. It was shown that the traffic light system allowed students to identify their strengths and areas for improvement, thus effectively influencing students' learning ability. Importantly, it is important that the teacher guides the students by always pointing and noticing in the lesson, and it is important to carry out a specific and balanced approach. In particular, reading skill is a very important skill for L2 development and EFL is essential for students to perform successfully in higher education (Nasri & Biria, 2016). Of all the basic English skills, reading is the most important language skill in EFL settings (Nuttall, 1982).

In consonance with Puskorius (2011), reading comprehension means understanding the given main text. One of the important goals of teaching reading for students is the process of making meaning. Syatriana (2012) defines the importance of reading comprehension in the process of language learning as follows: «the important point is to understand what is read.» It is an integrated thinking process that depends especially on the prior knowledge and comprehension skills of L2 learners. Speaking fluently in L2 includes, being able to use acquired knowledge, increasing vocabulary, understanding how words and chunks are related to each other, conveying thoughts fluently, determining the author's point of view are important aspects of the language learning process.

DISCUSSION

Thus, the ability to communicate through reading requires a holistic process that includes knowing the meaning of words and phrases, applying prior knowledge related to the text, and using metacognitive and

cognitive methods to understand the text (Lotfi Sin & Siahpoosh, 2020). Effective readers must use strategies such as connecting text to prior knowledge, summarizing material, making inferences, and asking questions about texts to build comprehension during reading. Saito et al., (1999) suggested that teachers should develop the ability to discuss learning difficulties and concerns with students when assigning reading assignments to students. Students are encouraged to focus on the practical side of comprehension and find ways to read without literal translation to reduce difficulty.

L2 foreign language learners' use of self-assessment techniques has been shown to improve their motivation to study, reduce anxiety, and improve comprehension. It has also been shown that the benefits of teaching by organizing self-assessment in lessons are significant in developing EFL learners' reading motivation, anxiety and comprehension skills. On the other hand, incorporating self-assessment into the learning process made students feel less anxious and less motivated. In addition, this led to an increase in reading comprehension performance.

The findings may have different implications for students, trainers, and curriculum developers. Second, it can provide EFL/ESL/ESP teachers and curriculum developers with useful insights into how to incorporate different teaching and assessment methodologies into lesson plans. Teachers can determine whether or not their students are engaged in the learning process by familiarizing themselves with the idea of framework, CL, and self-assessment. Language teachers are encouraged to change their instruction to one in which their students work collaboratively on a task and receive appropriate support from other qualified professionals. Based on the results of this study. In addition, encouraging problem solving and collaborative learning in the classroom can accelerate students' cognitive development. In fact, Vygotsky used the method of cooperative learning. Thus, it is recommended to view the classroom as a socio-cultural context in which active participation in the target language culture is encouraged. The results will help in creating materials for EFL students, especially for language learners at different levels. New textbooks should promote the idea that language learning is a process of active participation in the target language culture. The variety and complexity of the text types selected will increase with the students' ability level. Therefore, further studies with different gender and age groups are needed to confirm and strengthen these findings. Such studies will undoubtedly add to our knowledge of the nature of reading conception scaffolding.

CONCLUSION

Based on the results, self-assessment significantly improved EFL learners' motivation, anxiety, and comprehension. The results of this study help students understand the need for independent learning outside the classroom for continuous learning. This research can also help students to become independent and self-directed learners by allowing them to monitor their own progress, identify their own learning needs and gaps, and improve their own learning. allows you to accept responsibility for the results. This research may also be useful for teachers who like to help their students identify effective learning methods for themselves, as well as their strengths and weaknesses. Self-assessment checklists can provide teachers with detailed information about their students' learning gaps and failures, giving teachers useful feedback on their students which allows them to give comments and suggestions.

Despite our best efforts, research has limitations and shortcomings that cannot be avoided. The limited sample size of the study is the first limitation, and it is recommended that future studies include larger participants. Using only pre- and post-tests to collect data is another limitation. It is recommended that future research use a variety of tools to collect qualitative data that are more reliable and provide a deeper understanding of student learning. This study limited its application to reading skills, so it is recommended that future research examine how similar strategies affect other abilities and subskills. Further research is awaited to examine additional levels in addition to the intermediate level learners that were the subject of this study. Also, a single gender and specific age range was used to select all participants. Other researchers may use it among different genders and age groups. In addition, different assessment methods such as peer assessment and portfolio assessment can be used in future studies.

References:

1. 2776-0979, Volume 3, Issue 3, Mar., 2022 Web of Scientist: International Scientific Research Journal Rustamova Shahnoza Aripovna https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_pyDgWoAAAAJ&citation_for_view=_pyDgWoAAAAJ:YOWf2qJgpHMC
2. Formation of Self-assessment Competence of Primary School Students in Foreign Language Teaching Shahnoza Aripovna Rustamova International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) DOI:10.9756/INTJECSE/V14I6.62 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 06 2022 https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_pyDgWoAAAAJ&citation_for_view=_pyDgWoAAAAJ:_kc_bZDykSQC
3. Chet tili o'qitish bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zo'zini baholanish kompetensiyasini shakllantirish; IIIA Рустамова, ЧС Асадова, МР Бобоёрова Международный журнал искусство слова,

2022

https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_pyDgWoAAAAJ&citation_for_view=_pyDgWoAAAAJ:ULOm3_A8W_rAC

4. Teaching english to preschoolers through kinesthetic learning/ Rustamova Shahnoza Aripovna 2023/3/24 Journal of new century innovations https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=_pyDgWoAAAAJ&citation_for_view=_pyDgWoAAAAJ:hFOr9nPyWt4C

5. Ahmed Abdel-Al Ibrahim, K., Cuba Carbajal, N., Zuta, M.E.C. et al. Collaborative learning, scaffolding-based instruction, and self-assessment: impacts on intermediate EFL learners' reading comprehension, motivation, and anxiety. *Lang Test Asia* 13, 16 (2023). <https://doi.org/10.1186/s40468-023-00229-1>

6. Student Self-Assessment: A Method to Improve Students' Engagement Dr. Robert A. Baffour, University of Georgia Dr. Nathaniel Hunsu, University of Georgia, American Society for Engineering Education, 2023 student-self-assessment-a-method-to-improve-students-engagement%20(3).pdf

8. D. Boud, "The role of self-Assessment in student grading", *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 14:1, 20-30, 1989, doi: 10.1080/0260293890140103

9. F. Dochy, M. Segers & D. Sluijsmans (1999) The use of self-, peer and co-assessment in higher education: A review, *Studies in Higher Education*, 24:3, 331-350, 1999, doi: 10.1080/03075079912331379935

10. E. Panadero, G.L. Brown, and J. W. Strijbos, "The future of student self-assessment: a review of known unknowns and potential directions." *Educ. Psychol. Rev.* 28, 803–830. 2016, doi: 10.1007/s10648-015-9350-2

11. H. Andrade, "Students as the definitive source of formative assessment: academic self-assessment and the self-regulation of learning," in *Handbook of Formative Assessment*, eds H. Andrade and G. Cizek (New York, NY: Routledge, 90–105. 2010.

12. S. G. Paris, and A.E. Cunningham, "Children becoming students. In D. C. Berliner & R. C. Calfee (Eds.)," *Handbook of educational psychology* (pp. 117–147). 19963, Macmillan Library Reference USA; Prentice Hall International.

13. S. G. Paris and A. H. Paris, "Classroom Applications of Research on Self-Regulated Learning," *Educational Psychologist*, 36:2, 89-101, 2001, doi: 10.1207/S15326985EP36024

14. P. Black and D. William, "Assessment and Classroom Learning," *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 5:1, 7-74, 1998, doi: 10.1080/0969595980050102

15. Amriddinova Nazira Shamsidinovna- Peculiarities of supply and difficulties in the research of variation of phraseological meaning in vocabulary articles <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5854377>

16. Nazira Amriddinova. Nazira Amriddinova. (2022). The role of context in realization of semantic structure of the text. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 13, 60–63. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/2544>

17. Н.Ш Амриддинова - Вестник Челябинского государственного, 2011

Актуализация денотативно-сигнификативной семантики фразеологических единиц (на материале английского языка) <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualizatsiya-denotativno-signifikativnoy-semantiki-frazeologicheskikh-edinit-na-materiale-angliyskogo-yazyka>

RIGHTS OF DISABLED PEOPLE IN INCLUSIVE EDUCATION

Ruziyeva Nigora Zohidjonovna
Samarkand national centre for training pedagogues
in new methods

Annotation. This article analyses the rights of disabled people in inclusive education. Creating a suitable environment at the community level is essential to be able to accommodate children with special needs.

Key words: disabled people, organization, rights, isolation, developed countries.

ПРАВА ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Рузиева Нигора Зоҳиджоновна
Самаркандский региональный национальный центр подготовки педагогов новым методикам

Аннотация. В данной статье анализируются права и полномочия детей с ограниченными возможностями. Создание подходящей среды на уровне сообщества имеет важное значение для размещения детей с особыми потребностями.

Ключевые слова. Люди с ограниченными возможностями, организация, права, изоляция, развитые страны.

INKLYUZIV TA'LIMDA IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILARNING HAQ-HUQUQLARI

Ruziyeva Nigora Zahidjanovna
Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'limda ehtiyojmand o'quvchilarning haq-huquqlari, burch va majburiyatlari haqida tahlil qilingan. Alohida ehtiyoji bo'lgan bolalarni joylashtirish imkoniyatiga ega bo'lish uchun jamiyat darajasida munosib muhit yaratish muhim ahamiyatga egaligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar. Imkoniyati cheklangan bolalar, tashkilot, haq-huquq, izolyatsiya, rivojlangan davlatlar.

Justice is a word that human beings have been trying to establish since the beginning of civilization. Justice means justice and equality. One of the most basic ways to achieve justice is for all people to have access to inclusive education as a change in the educational system. Inclusive education is the understanding and search for educational needs for all children.

Focusing on this system is a transformation for students who are vulnerable to rejection and deprivation or need education. In the field of education, the word exceptional refers to children who are visually different from other children of the same age physically or mentally, and exceptional education is a system of teaching and learning and, most importantly, a special educational system for the disabled.

An educational system by isolating people based on their abilities and disabilities leads to the isolation of these people and taking such education causes a gap between children with disabilities and normal children and also leads to their incorrect knowledge of each other.

This gap is not only in education but also in their daily lives.

Creating a suitable environment at the community level is essential to be able to accommodate children with special needs. At the time of integration, when one or more students with disabilities enter regular schools because the school is fully owned by normal students, it creates a spark of incompatibility between students and their parents.

“Educational management, the media, and parents need to teach their children that difference between people is a fact and has no negative consequences. Unfortunately, in order to create such a culture, the principals themselves have not reached this understanding and sometimes they are forced to change their child's school due to the education of a disabled student. This culture should start with the educational administrators themselves, for example, administrators and teachers should be familiar with visually impaired students and their limitations.”[1;26].

If someone is barred from studying for the disabled in any situation, he is a criminal and a criminal act has been committed and can be prosecuted.

In society, all citizens should study in normal conditions and a correct and healthy culture should be available. When a child with a disability who is perfectly healthy in intelligence but has problems with his legs, and uses a wheelchair, why not study in a normal environment?

Why not treat him like a superhero and add a few problems to a student with a disability? This is why it is related to culture and education – a job that is rarely done, and when the principal and teacher do not have

the culture and attitude that everyone should study under normal circumstances, what should be expected from the student who attends that class?

In developed countries, this issue has been somewhat resolved and they have somehow come to terms with it more easily. They have even provided special facilities for this group that can easily continue their normal life in society like healthy people.

Right to education

“I am currently studying in college and so far, I came across three more students with disabilities – two when I was at school, and one at college.

I asked myself, “Why are they so less in number? What happens to the rest of them? Why disability is a term so unfamiliar in schools and colleges?”

I am eternally grateful to my parents, and to the teachers of my school and college who are supportive enough to encourage me. I consider myself lucky. But it should not be a matter of luck. It should not be considered as a privilege. It is my right and if it is violated, I can claim my right.

I know a girl with a speech disability from a low-income family who is really smart. She needs to go to school to flourish her spark. But no one will send her to school. It is a violation of right.

The infrastructures of schools and colleges are not disability-friendly. The schools and colleges are not built keeping us in mind. Because people like us either never go to school, or go to special schools, or drop out.

Right to be included

If someone thinks like a person with disabilities should be confined to their place and excluded, that is a violation of right. You cannot leave your disabled offspring behind while going to a family outing. You cannot exclude the disabled student while arranging a ceremony. You cannot exclude your disabled friend while in a group. We have the right to be included.

Right to not to be discriminated

I am thankful to people around me, my family, my friends and my acquaintances – I never experienced actual discrimination. So when I learned it for the first time, it hurt pretty much. And it was one of the teachers of my college who did it. She probably didn't understand the depth of what she did and later, she behaved well with me, but what she did to me that day left a scar in my heart. And I know that this is just the beginning. In life, I will come across many more people like her. But that is not how things should be.

Right to special care

People with disabilities are needed to be treated with care. We have the right to claim special treatment when needed. People need to be careful about treating us; people need to be careful while choosing words about us. This includes family members, too. We need to be prioritized and treated specially when needed – like the way children, women and seniors are prioritized.

Right to be respected

“The most crucial and also neglected right. We don't want pity or sympathy.

We need you to be kind. And you know what that includes? Not asking too much questions, it makes the person uncomfortable. Not labelling or marking us as the disabled one. Not staring at us as if we are aliens or something like that. Respect us.

Just reach out your hand when we need help, it's better to help only when the person asks for it, because reaching out when unasked can make them uncomfortable, even hurt. If they refuse to your help, then don't ask twice. Treat them specially when needed. You need to keep in mind that we are different, but you also need to forget that.”[2;62]

We are just like you, we are just different. And it is our right to live a normal life without discrimination or exclusion.

When do I need to consider the rights of people with disability?

You will need to consider the particular rights accorded to people with disability when you are working on legislation, a policy or a program that:

relates to access to:

buildings, roads, transport and public facilities like schools, housing, hospitals, clinics and workplaces
information, communications and other services, including electronic services like the Internet and emergency services

public services such as education and healthcare, public institutions such as the justice system and courts
and other public activities such as voting and advocacy

employment

an adequate standard of living, including adequate food, clothing and housing

in-home, residential and other community support services, or

mobility aids, assistive devices and technologies designed for people with disabilities.

sets standards and guidelines for access to facilities and services to ensure that private businesses that provide facilities or services to the public take into account access for people with disability, and/or relates to capacity to make decisions or legal rights and recognition before the law.

Definition of disability

The CRPD does not contain a comprehensive definition of disability, but provides that:

Persons with disabilities include those who have long-term physical, mental, intellectual or sensory impairments which in interaction with various barriers may hinder their full and effective participation in society on an equal basis with others.

total or partial loss of the person's bodily or mental functions; or
total or partial loss of a part of the body; or
the presence in the body of organisms causing disease or illness; or
the presence in the body of organisms capable of causing disease or illness; or
the malfunction, malformation or disfigurement of a part of the person's body; or
a disorder or malfunction that results in the person learning differently from a person without the disorder or malfunction; or

a disorder, illness or disease that affects a person's thought processes, perception of reality, emotions or judgment or that results in disturbed behaviour;

and includes a disability that:

presently exists; or

previously existed but no longer exists; or

may exist in the future (including because of a genetic predisposition to that disability); or

is imputed to a person.

To avoid doubt, a disability that is otherwise covered by this definition includes behaviour that is a symptom or manifestation of the disability.

Full realisation of all human rights and fundamental freedoms

The CRPD requires countries to ensure and promote the full realisation of all human rights and fundamental freedoms for all persons with disability without discrimination of any kind on the basis of their disability. In particular, countries are required to:

adopt all appropriate legislative, administrative and other measures for the implementation of the rights recognised in the Convention

take all appropriate measures, including legislation, to modify or abolish existing laws, regulations, customs and practices that constitute discrimination against persons with disability

take into account the protection and promotion of the human rights of persons with disability in all policies and programs

refrain from engaging in any act or practice that is inconsistent with the Convention and to ensure that public authorities and institutions act in conformity with the Convention

take appropriate measures to eliminate discrimination on the basis of disability by any person, organisation or private enterprise.

Reasonable accommodation

There is a general obligation in the CRPD to provide 'reasonable accommodation' to ensure people with disability can enjoy their rights on an equal basis with others. 'Reasonable accommodation' means providing necessary and appropriate modifications and adjustments, which do not impose a disproportionate or undue burden, where needed in a particular case.

Consultation and involvement

There is also an obligation to closely consult with and actively involve people with disability in the development and implementation of legislation and policies to implement the CRPD and in other decision-making processes concerning issues relating to people with disability.

Live independently and take part in all aspects of life

To achieve this, countries must take appropriate steps to give people with disability access, in the same way others have access, to things, places, transport, information and services that are open to the public. This requires that countries take appropriate measures to remove any obstacles and barriers that people with disability face in having access to these things. Countries should ensure that people with disability have equal access to buildings, roads, transport and public facilities like schools, housing, hospitals, clinics and workplaces, and also ensure that people with disability have equal access to information, communications and other services, including electronic services like the internet and emergency services, public services such as education and healthcare, public institutions such as the justice system and courts and other public activities such as voting and advocacy. Countries are also to take appropriate steps to set standards and guidelines for access to facilities and services that are open to the public, to make sure that private businesses that provide facilities or services to the public take into account access for people with disability, and to

provide training for people involved with access for people with disability.

Equal protection and equal benefit of the law

Similarly, article 12 commits countries to ensuring that people with disability can exercise legal capacity in all aspects of their life and receive appropriate support to do this if required.

Live, take part and be included in the community

“To ensure that people with disability have the same right as others to live, take part and be included in the community, article 19 of the CRPD requires countries to take appropriate steps to ensure that people with disability have the opportunity to choose where they live and who they live with, have access to in-home, residential and other community support services to help them be included in the community and prevent them from being isolated, and to ensure that they have equal access to community services and facilities that are available to the public.”[3;93]

Habilitation and rehabilitation

Countries are also to encourage ongoing training for staff working in habilitation (meaning the process of helping people with disability develop skills and fully take part in the community) and rehabilitation services and the use of assistive devices and technologies designed for people with disability in the context of habilitation and rehabilitation.

Women and children with disability

Countries are to take measures to ensure the full and equal enjoyment by women them of all rights and freedoms and to ensure the full development, advancement and empowerment of women. Countries are required to ensure that, in all actions concerning children with disability, the best interests of the child are a primary consideration, and to ensure that children with disability have the right to express their views freely on all matters affecting them, and to give their views due weight in accordance with their age and maturity.

Declaration on the Rights of Indigenous Peoples

The Declaration on the Rights of Indigenous Peoples contains provisions relevant to the rights of Indigenous people with disability. The Declaration does not create legally binding obligations, but informs the way governments engage with and protect the rights of Indigenous people.

Can the rights of people with disability be limited?

Appropriate measures

Some of the obligations in the CRPD require countries to take ‘appropriate’ measures, suggesting a degree of discretion in implementing the obligation. However, references to appropriate measures should not be understood as allowing limitations to the obligations. Rather, they allow countries the discretion to decide what form the measures should take. For instance, appropriate measures might involve the implementation of the obligation in legislation, but a measure falling short of legislation might be an appropriate measure, provided that the alternative measure faithfully implements the obligation.

As stated above, the obligation to provide ‘reasonable accommodation’ to allow people with disability to enjoy their rights on an equal basis with others does not extend to measures that impose disproportionate or undue burden.

Progressive realisation

In relation to economic, social and cultural rights, the CRPD provides in that ‘each State Party undertakes to take measures to the maximum of its available resources and, where needed, within the framework of international cooperation, with a view to achieving progressively the full realisation of (economic, social and cultural) rights’.

This formulation is drawn from that in the International Covenant on Economic Social and Cultural Rights (ICESCR), and allows countries to take into account available resources in determining how an obligation is to be implemented. Similarly, the reference to progressive realisation (also drawn from ICESCR) recognises the economic consequences for countries in implementing economic, social and cultural rights, and that these consequences will differ from country to country.

Which domestic laws relate to the rights of people with disability?

The Disability Discrimination Act is intended to eliminate, as far as possible, discrimination against people on the grounds of disability in a number of areas, including work, accommodation, education, access to premises and the provision of goods, facilities, services, the disposal of land, and the administration of Commonwealth laws and programs. The Act is also intended to ensure, as far as practicable, that people with disability have the same rights to equality before the law as the rest of the community.

Under the Disability Discrimination Act, the Attorney-General may make Disability Standards to specify rights and responsibilities about equal access and opportunity for people with disability, in more detail and with more certainty than the Act itself provides. The standards give more information about what needs to be done to ensure people with disability are not discriminated against. Standards may be made in relation to matters such as work, accommodation, education, access to premises and the provision of goods and

services. Standards have been made under the Act in relation to:

access to premises, which provide minimum national standards for accessibility requirements to ensure dignified access to, and use of, buildings for people with disability

transport, which establish minimum accessibility requirements to be met by providers and operators of public transport conveyances, infrastructure and premises

education, which set out the right to comparable access, services and facilities, and the right to participate in education and training without discrimination for students with disabilities.

There is also legislation in each state and territory which prohibits discrimination on the basis of disability.

The Disability Services Act is intended to assist people with disability to receive services necessary to enable them to work towards full participation as members of the community, to promote services provided to people with disability that assist them to integrate in the community and to assist people with disability to achieve positive outcomes, such as increased independence and employment opportunities.

Many of the provisions in the CRPD are drawn from other human rights instruments, notably civil and political rights from the ICCPR and economic, social and cultural rights from ICESCR. The content of these rights in those instruments would be relevant in interpreting their content under CRPD.

In the development and implementation of legislation and policies to implement the present Convention, and in other decision-making processes concerning issues relating to persons with disabilities, States Parties shall closely consult with and actively involve persons with disabilities, including children with disabilities, through their representative organizations.

States Parties recognize that all persons are equal before and under the law and are entitled without any discrimination to the equal protection and equal benefit of the law.

States Parties shall prohibit all discrimination on the basis of disability and guarantee to persons with disabilities equal and effective legal protection against discrimination on all grounds.

In order to promote equality and eliminate discrimination, States Parties shall take all appropriate steps to ensure that reasonable accommodation is provided.

Specific measures which are necessary to accelerate or achieve de facto equality of persons with disabilities shall not be considered discrimination under the terms of the present Convention.

To enable persons with disabilities to live independently and participate fully in all aspects of life, States Parties shall take appropriate measures to ensure to persons with disabilities access, on an equal basis with others, to the physical environment, to transportation, to information and communications, including information and communications technologies and systems, and to other facilities and services open or provided to the public, both in urban and in rural areas.

States Parties to this Convention recognize the equal right of all persons with disabilities to live in the community, with choices equal to others, and shall take effective and appropriate measures to facilitate full enjoyment by persons with disabilities of this right and their full inclusion and participation in the community.

States Parties shall take effective and appropriate measures, including through peer support, to enable persons with disabilities to attain and maintain maximum independence, full physical, mental, social and vocational ability, and full inclusion and participation in all aspects of life.

States Parties, in accordance with their system of organization, shall designate one or more focal points within government for matters relating to the implementation of the present Convention, and shall give due consideration to the establishment or designation of a coordination mechanism within government to facilitate related action in different sectors and at different levels.

States Parties shall, in accordance with their legal and administrative systems, maintain, strengthen, designate or establish within the State Party, a framework, including one or more independent mechanisms, as appropriate, to promote, protect and monitor implementation of the present Convention. When designating or establishing such a mechanism, States Parties shall take into account the principles relating to the status and functioning of national institutions for protection and promotion of human rights.

Civil society, in particular persons with disabilities and their representative organizations, shall be involved and participate fully in the monitoring process.

1. States Parties recognize the right of persons with disabilities to education. With a view to realizing this right without discrimination and on the basis of equal opportunity, States Parties shall ensure an inclusive education system at all levels and lifelong learning directed to:

a. The full development of human potential and sense of dignity and self-worth, and the strengthening of respect for human rights, fundamental freedoms and human diversity;

b. The development by persons with disabilities of their personality, talents and creativity, as well as their mental and physical abilities, to their fullest potential;

c. Enabling persons with disabilities to participate effectively in a free society.

2. In realizing this right, States Parties shall ensure that:
 - a) Persons with disabilities are not excluded from the general education system on the basis of disability, and that children with disabilities are not excluded from free and compulsory primary education, or from secondary education, on the basis of disability;
 - b) Persons with disabilities can access an inclusive, quality and free primary education and secondary education on an equal basis with others in the communities in which they live;
 - c) Reasonable accommodation of the individual's requirements is provided;
 - d) Persons with disabilities receive the support required, within the general education system, to facilitate their effective education;
 - e) Effective individualized support measures are provided in environments that maximize academic and social development, consistent with the goal of full inclusion.
3. States Parties shall enable persons with disabilities to learn life and social development skills to facilitate their full and equal participation in education and as members of the community. To this end, States Parties shall take appropriate measures, including:
 - a) Facilitating the learning of Braille, alternative script, augmentative and alternative modes, means and formats of communication and orientation and mobility skills, and facilitating peer support and mentoring;
 - b) Facilitating the learning of sign language and the promotion of the linguistic identity of the deaf community;
 - c) Ensuring that the education of persons, and in particular children, who are blind, deaf or deafblind, is delivered in the most appropriate languages and modes and means of communication for the individual, and in environments which maximize academic and social development.
4. In order to help ensure the realization of this right, States Parties shall take appropriate measures to employ teachers, including teachers with disabilities, who are qualified in sign language and/or Braille, and to train professionals and staff who work at all levels of education. Such training shall incorporate disability awareness and the use of appropriate augmentative and alternative modes, means and formats of communication, educational techniques and materials to support persons with disabilities.
5. States Parties shall ensure that persons with disabilities are able to access general tertiary education, vocational training, adult education and lifelong learning without discrimination and on an equal basis with others. To this end, States Parties shall ensure that reasonable accommodation is provided to persons with disabilities.

Literature

Баринова, Е. Б. Теория и практика инклюзивного обучения в образовательных организациях : учебное пособие для вузов / Е. Б. Баринова. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 97 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-13878-8. — Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/519666>.

Вишнякова, Ю. А. Социальный маркетинг. Инклюзивные формы : учебное пособие для вузов / Ю. А. Вишнякова. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 140 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-12509-2. — Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/518902>

Richard Villa. The inclusive education. 2019.-108 pp.

АДАБИЙ ТАЪЛИМДА ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАСИ

Расулова Гулбаҳор Керимбаевна,
Тошкент Амалий фанлар университети доценти

Аннотация: мақолада адабий таълимни ривожлантириш масаласи, хусусан, ўқув топшириқларини такомиллаштириш, адабиёт ўқитишда савол ва топшириқлари мазмунини таҳлилий ўрганиш, асар моҳиятини очиб берувчи ўқув топшириқлар ишлаб чиқишнинг илмий-методик асосларини яратиш, ўқувчилар билимини баҳолаш мезонларини кўриб чиқиш бўйича муҳим тавсиялар, хулосалар баён қилинган.

Калит сўзлар: адабий таълим, таълим мазмуни, асар моҳияти, бадиий асар таҳлили, ўқув топшириқлари, савол, топшириқ, уй вазифаси, билим, кўникма ва малакалар

Адабиёт ўқитиш методикасида кейинги йилларда бир қатор инновацион ёндашув, педагогик технологиялар қўлланиб келинади. Аммо бу борада ҳали жиддий ўзгариш кўзга ташланмайди, яъни ўқувчилар бадиий асарлар мазмунига тўла кира олгани йўқ. Ҳатто айрим ўқитувчилар ҳам ўзи ўқитаётган бадиий асар моҳияти, ёзувчининг асарни ёзишдан мақсади нима эканлиги билмайди. Адабий таълимдаги муҳим муаммолар қаторида ўқув топшириқларини такомиллаштириш масаласи ҳам туради. Бу борада педагогик нуқтаи назарда мамлакатимиз олимлари илмий изланишлар олиб борган, бироқ методик жиҳатлари ҳали тўла ишланмаган. Шу ўринда, Ҳ.Суюнов нинг адабиёт ўқитишда савол ва топшириқлар устида ишлашга ўргатиш усулларига доир тадқиқоти адабий таълимда муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаш жоиз, аммо мазкур тадқиқотга ҳам сал кам йигирма йил бўляпти. Замонавий талаблар асосида адабиёт ўқитиш методикасини такомиллаштириш, прагматик ўқув топшириқлар тизимини ишлаб чиқиш зарурати мавжуд.

Педагог олим Э. Давронов ўз мақоласида психологик ва дидактика нуқтаи-назаридан “топшириқ” тушунчасининг моҳияти очиб берган, она тили ва адабиёт дарсларига нисбатан машқ ва топшириқнинг вазифалари ҳақида ҳам қисман тўхталган. Олим топшириққа ҳам мақсад, ҳам восита сифатида қарайди. Дидактик назарияда “топшириқ”, “тарбиявий топшириқ”, “интеллектуал”, “муаммо” атамалари билан, “машқ” “мустақил иш” атамалари билан бирга қўлланилади. А.Н.Леонтиев топшириқ тушунчасини қуйидагича тушунади: “Топшириқ – муайян шартларга асосланиб қўйилган мақсаддир”. У топшириқнинг ўзига хос хусусиятларини таърифлаш учун “эҳтиёж”, “мотив” ва “фаолият” атамаларидан фойдаланади. Й.А.Пономарев топшириқлар назариясида бир қатор тоифаларни яратди, хусусан, ўқув вазиятида субъект ва объектнинг ўзаро таъсирини, билимларни ўзлаштириш, уларни такомиллаштириш бўйича субъектнинг фаолиятини аниқлайди. О.Розиқов эса ўқув топшириқларини илмий-педагогик тадқиқотда ўқув материали билан боғлиқлиги нуқтаи назаридан таҳлил қилган. Унинг фикрига кўра, “ўқув топшириғи ўқув мақсадларига боғлиқ бўлган ўқув материалининг ўзгартирилган шаклидир”.

Шу ўринда ўқитиш эҳтиёжлари асосида қуйидаги хусусиятлар таъкидланади: 1) куриш (структуралаш) имконияти; 2) структурани куриш ва қайта кўриб чиқиш; 3) ўқув материали шаклининг мавжудлиги; 4) ўқув жараёни босқичларининг мутаносиблиги; 5) бир вазифани бошқаларга алмаштириш имконияти; 6) очик тизим; 7) бир-бирини тўлдириш; 8) билимларни ўрганиш ва такомиллаштириш усуллариининг талабларга мослиги; 9) ўқитиш ва ўрганишга бўлган эҳтиёжларни қондириш учун шароит яратиш. Олим яна “Топшириқлар инсоният томонидан тўпланган тажрибани акс эттиради ва шу билан бирга моддий ва маънавий қадриятларни янгилаш ва уларни янада бойитиш воситасига айланади”, деб таъкидлайди.

Шу ўринда методист-олим Ғ.Ҳамроевнинг ўқув топшириқларини вазифа ва мазмуни жиҳатидан фарқлаш ва таснифлаш назарияси ҳақида алоҳида тўхталиш лозим. Мазкур тадқиқот она тили таълимида ўқув топшириқлари ишлаб чиқишга доир бўлса-да бугун тобора интеграциялашиб бораётган таълим тизимида қуйи синфлардан бошлаб она тили ва адабиёт фанларини қўшиб ўқитиш амалиёти кечаётган бир пайтда мазкур тадқиқот адабиёт ўқитиш методикаси учун ҳам аҳамиятлидир.

“Адабиёт чин маъноси ила ўлган, сўнган, ўчган ярадор кўнгилга руҳ бермак учун фақат вужудимизга эмас, қонларимизга қадар сингишган қора балчиқларни тозалайдирғон, ўткур юрак кирларини ювадурғон тоза маърифат суви, хиралашган ойналаримизни ёруғ ва равшан қиладурғон, чанг ва тупроқлар тўлган кўзларимизни артиб тозалайдурғон булоқ суви”. Мазкур сифатлаш ва ўхшатишлар фақат адабиётга хос образли ифодалаш хусусиятларига ҳам тааллуқлидир. Адабиёт тимсоллар воситасида қачонлардир бўлиб ўтган ва содир бўлажак воқеа-ҳодисаларга бадиий тус бериш, ҳаётнинг инъикосини турфа ранг ва чизгиларда жонлантиришга хизмат қиладир. Шу орқали ҳиссий таъсир кўрсатиш ва билим бериш имкониятларини ўзида мужассам этади.

Адабиётни маданиятнинг асосий соҳаларидан бири сифатида баҳолар экан методист олим С. Долимов бунда асосий жиҳат халқнинг тарихий тараққиёти, ўзига хослигини бадиий образларда ифодалаш хусусияти эканлигини қайд этади: “Адабиёт биринчи навбатда одамларни ва уларнинг ҳаётини тасвирлайди, бу тасвир эса тарихий ҳақиқат ва тарихий воқеалар билан узвий боғланади”. Демак, тарбияланувчиларда адабий билимларни шакллантириш жараёни орқали инсон, унинг мураккаб ички дунёси ва руҳиятини чуқурроқ тадқиқ этиш, атроф-оламни билишларига кенг йўл очилади.

Адабиёт ўқитиш методикасига ҳам савол ва топшириқлар билан бирга машқ ўқув тоаширигини ҳам киритиш яхши самара беради.

Шу ўринда “машқ” ва “топшириқ” атамаларини моҳиятан фарқлаш масаласида методист М. Саидовнинг ёндашувига ҳам эътибор қаратиш лозим. Олим ўқув материаллари сирасида ўқув топшириқларини уч турга бўлиб, уларни ўзаро фарқлайди ва, кўпинча, ўқитувчилар ўз иш фаолиятлари давомида “машқ”, “топшириқ” ва “масала” тушунчаларини қориштириб юборишларини таъкидлайди. Олим педагогика фанлари доктори А. Ғуломовнинг “машқ ҳам ўқув топшириғининг бир шакли, ҳам ўқитишнинг муайян бир усули,” деган фикрига қўшилади ва топшириқ машқнинг бир бўлаги, у, асосан, машқнинг шартида ўз ифодасини топишини, топшириқ машққа қараганда торроқ тушунчани ифодалашини эътироф этади.

Маълумки, тил дарсликларида, асосан, “машқ”, “савол” ва “топшириқ” атамалари табиий ва аниқ фанларда масала атамаси қўлланилади. Уларнинг барчаси ўқув топшириқлари сирасига кирувчи иш тури бўлиб, мазкур атама айрим тадқиқотларда ўқув-билув топшириқлари деб ҳам талқин қилинади.

Юқорида таъкидлаганимиз каби тил таълимининг асосий мақсад вазифаси ўқув топшириқларининг мазмун-моҳияти ва вазифавий фарқланишидан келиб чиқади. Шу боис тадқиқот ишимизда “машқ”, “савол”, “топшириқ” атамалари мазмуни ва қўлланиши жиҳатидан алоҳида тўхталиб ўтишни маъқул топдик. Бизнингча, бу ўринда энг кенг қамровлиси “топшириқ” бўлиб, дарслик ва қўлланимларда у савол ва машқни ўз ичига олади.

Миллий қадриятлар, жумладан, асар мазмунини мукамал билмасдан муваффақиятга эришиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам адабиёт ўқитиш методикасида нимани, қандай ўқитиш масаласи антик даврдан то бугунги кунга қадар муаммо бўлиб келган. Бу табиий ҳол, албатта, тараққиёт методикага боғлиқ бўлганлиги боис, замон ўз талабини қўяди, методика мазкур буюртмани бажаради. Шунинг учун ҳам нимани қандай ўқитиш масаласи доимий долзарбликка эгадир. Бу борада ўқув топшириқлари масаласининг “Адабиёт” дарсликлари мазмунида берилиши, уларда ўқув топшириқларининг вазифа жиҳатидан фарқланиши, ўқув топшириқларига муносабат тахлилий ўрганилиши мақсадга мувофиқдир.

Амалдаги адабиёт таълимида фаннинг асосий ўқув материали – назарий маълумотлар, бадиий асар, муаллиф ва унинг ижоди ҳақида маълумот ва уларни ўзлаштириш ҳамда мустаҳкамлаш учун берилган ўқув топшириқлар ҳисобланади. Аслида бу эскича ёндашув бўлиб, бугунги замонавий таълим – матн устида ишлашга асосланиши керак.

Адабиёт ўқитишда тарбиянинг негизи бўлмиш ўзликни англаш масаласи борлиги ҳам шунчаки тасодифий эмас. Методист С. Матчонов аждождаримиз асрлар давомида интилиб келган маънавий етукликни ўзликни англаш жараёни билан ёнма-ён кўрар экан, бу борада адабий таълимнинг ўрнини мустаҳкамлайди. Ўз-ўзини англаш бошқаларни англашга, шу орқали дунёни ва унинг сир-синоатларини тушунишга йўл очишини қайд этади. Профессор Қ. Йўлдошевнинг қарашларида ҳам юқоридаги фикрларга ҳамоҳанглик кузатилади. Олим айнан адабиётгина ҳар қандай одам учун ўзини таниш воситаси эканлиги, ўзини таниш эса, ўзгани тушунишдан бошланиши, ўзгани тушуниш машқи бадиий асарлардаги қаҳрамонларни ҳис этишдан ибтидо олишига эътиборини қаратади.

“Инсон ёшлигидан ўзлигини билса, – дейди профессор А. Чориев, – аввало, ўз қудратини ишга солади ва қолаверса, ташқи ғаразли таъсирлардан сақланишга тайёрланади. Аммо бугунги кунда инсоншунослик фанлари ва санъат, жумладан, адабиёт ўртасидаги ана шу ўзаро таъсир етарли эмас. Бадиий адабиёт, адабиётшуносликда ҳам инсонпарварлик йўналишидан кўра адабий танқид устун туради. Зеро, педагогика билан бадиий адабиётдаги умумийлик банди ҳам инсоншунослиқдир”. Дарҳақиқат, бадиий адабиётнинг тасвир объектида, асосан, инсонга хос мураккаб ички кечинмалар етакчи ўринда тургани боис унда ҳис-туйғуларга таъсир кўрсатиш имконияти катта. Шу жиҳатдан шахс камолоти масаласи, асосан, бадиий адабиёт ва уни ўқитиш билан боғлиқ фанлар мазмунида ўз ифодасини топиши бежиз эмас.

Н. Убайдуллаев тўғри таъкидлаганидек, амалдаги дарсликларда берилган материаллар бир тусда, рақам ва саналардан иборат тарзда берилиши натижасида ўқувчиларни қизиқтирмайди, ижодкорлар шахсияти ҳаётини қилиб берилмагани сабаб болалар уларга ўрнатилган бўладиган сиймолар сифатида қарай олмайди.

Ўқувчини юқори савияда тайёрлаш назарий билимларни ўзлаштириш, бадиий асарни таҳлил ва

талқин қилиш амалиётида улар билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш, муаллиф ва бадий асарни тушуниш қобилиятини ўз ичига олиши керак. Бу борада профессор Қ.Йўлдошев ўринли қайд этганидек, “Эндиликда адабиёт назарияси бўйича бериладиган билимлар ҳам ўқувчилар тафаккурини синаш ва уни қийнаш воситаси эмас, балки бадий асарни ўқиш ва таҳлил этишга кўмак берадиган маълумотлар тарзида қараладиган бўлди”.

Ўқув жараёнини фанлараро алоқадорликдан фойдаланиб ташкил этишда тадқиқотчи Г.Карлибаева томонидан учта муҳим босқич алоҳида ажратиб кўрсатилади. Шартли равишда ёдга солувчи деб номланувчи илк босқичда ўқувчиларга табиий-илмий фанлардан олган билимларини қўллаш ўргатилади. Бу, асосан, бошланғич таълимда хусусий ва турдош фанларга оид тушунчаларни ўзлаштириш билан боғлиқ ҳолда кечса, кейинчалик таянч синфларда ҳам анча юқори даражадаги билимларни қўллашга замин яратади. Дастлабки босқичда тушунтириш орқали ўқувчилардан турдош фанга доир билимларни ёдга тушириш талаб этилса, навбатдагисида билимларни бошқасига ўткази олиш ва мустақил қўллашга эътибор қаратилади. Шунинг учун иккинчи босқичга билимларни қўллаш босқичи сифатида қаралади. Мақсадга боғлиқ ҳолда умумлаштирувчи – учинчи босқич бевосита оламнинг яхлитлигини тасаввур этишга доир тушунча, далил, қонун ва назарияларни қўллаш, турли фанлардан ўзлаштирилган ҳодисаларни тушунтиришда диалектиканинг асосий қонунларидан фойдаланишни ўргатиш мақсадига қаратилган.

Бизнингча, бу жиҳатлар ўқитувчилар ишини тартибга солиш, тизимлаштириш, ўқувчиларнинг турли фанлардан олган билимларини қўллаш ва қиёслаш кўникмасини баҳолашга замин яратади.

Адабий таълим вазифаси ўқувчининг бадий асар ғоявий мазмунини тушуниши ва ўзлаштиришига эришиш билан чегараланмайди, балки шу орқали уларни мустақил ва образли фикрлайдиган, маънавий жиҳатдан баркамол кишилар қилиб тарбиялашни ҳам назарда тутилади. Чунки маданиятли бўлишнинг битта муҳим воситаси бор – ўқиш. Унинг ўрнини ҳеч нарса боса олмайди. Ўқиб ўрганмасдан туриб ахлоқий-эстетик камолот ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас. Аслида ҳар қандай асар устида ишлаш, уни ўрганиш асосида ўша асарнинг ғоявий мазмуни билан ўқувчи маънавий-руҳий эҳтиёжи ўртасида ички боғлиқлик ва мутаносиблик туради.

Фойдаланилган адабиётлар:

Суюнов Х. Адабиёт дарсларида ўқувчиларни савол ва топшириқлар устида ишлашга ўргатиш усуллари. Пед. фан. ном. дисс.-я. –Т., 2005. –125 б.

Давронов, И. Э. Некоторые аспекты интерпретации понятий «задание» и «упражнение» / И. Э. Давронов. Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2012. – № 8 (43). – С. 323–326.

Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1972. – 576 с.

Розысков О.Р. Теоретические основы оптимального применения системы учебных задач в обучении школьников (на материалах гуманитарных предметов). Автореферат дисс...док. пед. наук. – Тбилиси, – 1986. – 50 с

Ўша жойда.

Розиков О.Р. ва бошқалар. Дидактика. – Т.: Фан, 1997. – 256 б.

Hamroyev G'. Ona tilidan o'quv topshiriqlari tuzish metodikasi –Toshkent. Donishman ziyosi, 2021. 157 b.

Чўлпон. Адабиёт надири? – Тошкент: Чўлпон нашриёти, 1994. – 37-б.

Долимов С., Убайдуллаев Х., Аҳмедов Қ. Адабиёт ўқитиш методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967. – 225-б.

Саидов М. Ўзбек мактабларининг 5-синфларида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси: пед. фан. ном-ди дисс. автореф.ТДПУ. –Тошкент, 2000. – 25 б.

Кўчқорова, Мухитдинова

Хамроев Ф. Она тили ўқитишнинг самарали усуллари. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. –Т.: Баёз. 2018. 18-б.

Матжон С. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 27-б.

Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг асослари / Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent, ToshDO'TAU, 2018. – B. 36.

Чориев А., Чориев И. Педагогиканинг методологик асоси ва илмий тадқиқот методлари. – Тошкент: Nishon noshir, 2016. – 45-б.

Убайдуллаев Н.Х. Ўқув таҳлилида автобиографик битиклардан фойдаланиш. Пед. фан. бўй. фалс. док. (PhD) ... автореф. – Жиззах, 2022. – 23-б.

Йўлдошев Қ.Б. Янгиланган педагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари. Пед. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 1997. – 77-б.

Карлибаева Г. Ўқитувчи – таълимни фанлараро алоқадорликда ташкил этишнинг етакчиси сифатида // Халқ таълими. – Тошкент, 2010. – № 2. – Б. 46-47.

“BOSHLANG‘ICH SINFLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI” FANINI O‘QITISHDA SMART-AUDITORIYADAN FOYDALANIB O‘QUV MASHG‘ULOTLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

*Rashidov Anvarjon Sharipovich
Buxoro davlat pedagogika instituti “Aniq fanlar” kafedrası dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur ishda ta’lim tizimida Smart-auditoriyadan foydalangan holda o‘quv mashg‘ulotlari samaradorligini oshirish haqida ma’lumotlar keltirilgan. O‘quv mashg‘ulotlari jarayonida talabalarni bilimlarini baholashning zamonaviy uslublarini joriy qilish, shu jumladan raqamli o‘quv vositalari va masofaviy ta’lim shaklini keng qo‘llash, shuningdek, ta’lim jarayonini umumiy kasb mahoratini shakllantirishga yo‘naltirilgan fanlararo modullardan foydalangan holda tashkil etilgan.

Kalit so‘zlar: AKT, e-learning tizimi, Smart ta’lim, Smart doska, Smart–minbar

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАНЯТИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ SMART AUDITOR В ОБУЧЕНИИ «ИНФОРМАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ»

*Рашидов Анваржон Шарипович
доцент Бухарского государственного педагогического института*

Аннотация: В данной работе представлена информация о том, как повысить эффективность обучения в системе образования с помощью Smart-аудиторий. Внедрение современных методов оценки знаний обучающихся в образовательный процесс, в том числе широкое использование цифровых средств обучения и дистанционного обучения, а также междисциплинарных модулей, направленных на формирование общепрофессиональных навыков в образовательном процессе, установленных с использованием.

Ключевые слова: ИКТ, система электронного обучения, Smart Education, Smart Board, платформа Smart

INCREASING THE EFFECTIVENESS OF EDUCATIONAL CLASSES USING SMART AUDIENCE IN TEACHING “INFORMATION TECHNOLOGY IN PRIMARY CLASSES”

*Rashidov Anvarjon Sharipovich,
Associate professor of Bukhara State Pedagogical Institute*

Annotation: This paper provides information on how to increase the effectiveness of training in the education system using Smart Classrooms. Introduction of modern methods of assessing students' knowledge in the educational process, including the widespread use of digital teaching aids and distance learning, as well as interdisciplinary modules aimed at the formation of general professional skills in the educational process established using.

Keywords: ICT, e-learning system, Smart Education, Smart Board, Smart platform

XXI asrda axborot davrining kirib kelishi haqida so‘z borganda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), ularni real o‘quv jarayoniga qo‘llash, zamonaviy axborot infrastruktura-rasini yaratish, mutlaq yangi multimedia o‘quv dasturlarini yaratish va ta’limga tatbiq etish bosqichlari asta-sekin nihoyasiga yetib bormoqda.

Yosh avlodni o‘qitish jarayonida tabiiy bir savol paydo bo‘ladi: oliy ta’lim muassasalarida talabalarni o‘rttirilgan bilim va tajribalarni qanday baholash mumkin, keyingi qo‘yiladigan qa-dam qanday bo‘lmog‘i kerak?!

Masalan, Oliy ta’lim muassasalarida an’anaviy o‘quv jarayonlarining AKT qo‘llash bilan bog‘liq muammolari, jumladan: dunyo internet tarmoqlarida tobora taraqqiy etib borayotgan turli ko‘ri-nishdagi noformal ta’lim birlashmalari, «real» ta’lim maskanlarini «virtual» lari bilan almashinuvi, masofaviy ta’lim va boshqalar [1-3].

Keyingi yillarda AKT rivojlanishining zamonaviy bosqichida nafaqat klassik ta’lim texnologiyalari, balki elektron ta’lim (e-learning) ham qanoatlantira olmaydigan ehtiyojlar kuzatiladi. Ayni vaqtda e-learning tizimidan Smart (ingl. — aqlli, mushohadali, harakatchan) e-learning hamda Smart Education (aqlli ta’lim) ga o‘tish jarayoni bormoqda. Bu konsepsiya ta’lim sohasining barcha jarayonlarini, shuningdek, bu jarayonda qo‘llaniluvchi barcha usul va texnologiyalarni kompleks modernizatsiyasini mujassamlashtiradi. Smart konsepsiyasi ta’lim kesimida o‘zi bilan birga, «aqlli doska», «aqlli ekran», ixtiyoriy nuqtadan Internetga chiqish kabi texnologiyalarni shakllantiradi. Ushbu texnologiyalarning har biri kontentni ishlab chiqish

jarayonini yangidan qurish, yetkazib berish va aktuallashtirish imkonini beradi. Natijada ta'lim olishni nafaqat sinfda, balki uyda, ish joyida, jamoat joylarida, dam olish joylarida ham amalga oshirish mumkin bo'ladi. Bunda ta'lim jarayonini baholovchi aso-siy element sifatida faol ta'lim beruvchi kontent maydonga chiqadi. Uning asosida vaqt va fazo tushunchalari to'sig'idan holi qiluvchi yagona repozitor yaratiladi.

Shunday qilib, smart ta'lim konsepsiyasi — mavjud manbalarga tez mosla-shuvchanlik, multimedaning maksimal xilma-xilligi, tinglovchi-ning saviyasi va talabi darajasiga tezkorlikda moslashuvchanlikdan iborat [4-9]. Kompetentlikning uzluksiz rivojlanishi, bilimlarni doimiy o'sishi va yangilanib borishi zamonaviy ta'lim tizimidagi dolzarb muammolardan hisoblanadi. Sababi bilimni rivojlantirish uchun endi inson kapitalining ta'siri kamlik qila boshlaydi. Bu kabi masalalarni hal qilishda nafaqat ta'lim muhitining o'zini, balki ta'lim tizimining tarkibi, instrumentlari, usullari tubdan o'zgartirilishi shart. Analitik kompetensiyalar, kompleks muammolarni yechish mahorati, yangi g'oyalarni rivojlantiruvchi — innovatsion xususiyatlar, o'zaro kommunikatsiya madaniyati kabi bilimlarni takomillashtirish zarur. Chunki an'anaviy ta'lim parametrlari asosida bilim berish insonlarni Smart — jamiyat uchun tayyorlamaydi. O'z navbatida, Smart — texnologiyasiz, innovatsion faoliyat yuritib bo'lmaydi. Agar ta'lim shu yo'nalishda ortda qolsa, u tormozlanib, qotib qoladi [4-9].

Oliy ta'lim muassasalarda hozirgi kunda, o'quv darslarida, multimedia vositalaridan foydalangan holda, Microsoft Power Point yoki Macromedia Flash dasturiy paketlarida tayyorlangan taqdimotlarni qo'llash odatiy holga aylanib bormoqda, biroq shu bilan birga, ta'lim sohasiga shunday interfaol texnologiyalar kirib kelmoqdaki, ular slayd-shou turkumidagi taqdimotlarni siqib chiqarmoqda. Axborotlarni talabalarga yangi interfaol uskunalar (interfaol doska — Smart Boards, interaktiv displey — Sympodium) yordamida uzatish, ma'ruzachiga dars jarayonining o'zida taqdimotlar yaratish imkonini beradi. Interfaol Smart Boards taxtalariga maxsus markerlar yordamida yozish, o'quv materiallarini namoyish etish, ekrandagi tasvir ustidan yozma sharh-lar berish mumkin. Shu bilan birga, interfaol Smart Board taxtasiga yozilgan ma'lumotlarni magnit tashuvchilarda saqlanib qolib, ularni bosib chiqarish, darsga kelmagan talabaning elektron pochta-siga yuborish amalga oshiriladi. Ma'ruza davomida Smart Board taxtasida yaratilgan o'quv materiallini esa, o'rnatilgan videokoderga yozib olib, ko'p marta qayta qo'llanishi mumkin.

Rivojlanib borayotgan bugungi kunda interfaol smart taxtalar imkoniyatlaridan maksimal foydalanish uchun maxsus dasturiy ta'minotlar (Smart Notebook, Bridgit, Synhron Eyes) ishlab chiqilgan. Mazkur dasturiy ta'minotlar har birining o'z imkoniyatlari mavjud. Masalan, Smart Notebook matnlar va obyektlar bilan ishlaydi, axborotlarni saqlaydi, yozma harflarni bosma harflarga aylantiradi. Bridgit dasturi taqdimotlarni tez va osonlik bilan butun dunyoning turli nuqtala-ridagi hamkorlarga tarqatadi, o'z hujjatlariga taqrizlar oladi. Buni amalga oshirish uchun o'qituvchi chiqishidagi muhim pozitsiyalarini umumiy «ishchi stol»da ajratib ko'satishi bilan shu onning o'zidayoq, dastur real vaqtda, barcha konferensiya ishtirokchilari oynasida paydo bo'ladi. Synhron Eyes (sinxron ko'z) dasturiy paket yordamida o'qituvchi barcha talabalarni kuzatib turishi, talabalar ishchi monitorlarini ekranga chiqarishi, blokirovka qilishi, inter-faol taxta yordamida o'quv materiallarini, darsliklarni, testlarni yuborishi va jarayonni nazorat qilishi mumkin.

Shunday qilib, zamonaviy Smart ta'limning o'z oldiga qo'yan ikkita asosiy maqsadi mavjud bo'lib, ular:

1. Talabalarda bilim olish uchun zarur bo'lgan barqaror motivatsiyani yaratish.
2. Ijodiy yechimlar yordamida bilim o'zlash-tirish-ning yangi shakli va instrumentlarini izlab topishdan iborat.

Buxoro davlat pedagogika institutining 60110500-Boshlang'ich ta'lim ta'lim yo'nalishi talabalariga "Boshlang'ich sinflarda axborot texnologiyalari" fanidan "Boshlang'ich ta'lim sohasida elektron jadvaldan foydalanish texnologiyalari" mavzusiga to'xtalib o'tamiz. Mavzuning ma'ruzasini talabalar uchun taqdim etiladi. Mavzuni mustahkamlash qismida esa misollardan namunalar keltirilgan slaydlarni ko'rsatilgan holda, talabalar ko'nikmasini shakllantiriladi.

1-mashq. Guruhni o'tgan jarayonda beshta fandan 100 ballik tizimda baholanganda ularning o'zlashtirish ko'rsatkichini tahlil qiluvchi jadval yaratish.

Bajarish: Ushbu topshiriqni bajarish algoritmi quyidagicha:

- B ustunga sinf talabalarining familiyasi va ismi kiritiladi;
- C ustunga Ona tili-o'qish savodxonligi fanidan olgan ballari kiritiladi;
- D ustunga Matematika va uni o'qitish metodikasi fanidan olgan ballari kiritiladi;
- E ustunga Inklyuziv ta'lim fanidan olgan ballari kiritiladi;
- F ustunga Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi fanidan olgan ballari kiritiladi;
- G ustunga Texnologiya ta'limi va uni o'qitish metodikasi fanidan olgan ballari kiritiladi;
- H ustunga olgan ballarning yig'indisi hisoblanadi;
- I3 va I17 kataklarga quyidagi formula kiritiladi:

=ECJI(C17<60;»qoniqarsiz»;ECJI(C17<60;»qoniqarli»;ECJI(C17<70;»yaxshi»;»a'lo»)))

t/rFanlar

t/r	Fanlar							
	Ism-sharifi	Ona tili- o'qish savodxonligi	Matematika va uni o'qitish metodikasi	Inklyuziv ta'lim	Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi	Texnologiya ta'limi va uni o'qitish metodikasi	Jami	Tahlil
1	Boboyeva G	90	86	90	90	90	446	a'lo
2	Choriyeva G	90	90	92	92	88	452	a'lo
3	Doniyorova D	60	65	66	65	60	316	qoniqarli
4	G'afforova G	75	84	82	72	74	387	yaxshi
5	Hayitova I	65	66	65	72	70	338	qoniqarli
6	O'tkirova S	92	90	90	92	94	458	a'lo
7	Ramazonova Sh	60	55	40	40	50	245	qoniqarsiz
8	Shoyimova L	60	60	65	65	63	313	qoniqarli
9	To'rayeva N	60	50	44	60	40	254	qoniqarsiz
10	Yunusova G	75	80	80	86	82	403	yaxshi

Undan so'ng Smart–minbar yordamida mavzu yuzasidan tayyorlangan savol va topshiriqlar talabalar hukmiga havola qilinadi.

1. Excel dasturning diagrammalar haqida nima bilasiz ?
2. C ustunda talabalarning familiyasi, ismi, otasining ismi berilgan. D ustunda talabalarning tug'ilgan yili berilgan. Ularni E ustunga birlashtiring.
3. Excel dasturning «Диаграммы» yordamchisi haqida nima bilasiz?
4. Savdo marketida sotuvchilarga quyidagicha shart qo'yilgan:
 - sotuvchi eng kam ish haqining 5 barobari miqdorida savdo qilsa 5% ustamaga ega bo'ladi;
 - sotuvchi eng kam ish haqining 10 barobari miqdorida savdo qilsa 7,5% ustamaga ega bo'ladi;
 - sotuvchi eng kam ish haqining 20 barobari miqdorida qilsa 10% ustamaga ega bo'ladi;
 - sotuvchi eng kam ish haqining 20 barobaridan ortiq savdo qilsa 12% ustama ega bo'ladi.
5. Ushbu topshiriqni mantiqiy hisoblash jadvalini hosil qiling?
5. Excel dasturning «Сервис» menyusi haqida nima bilasiz ?

Dars yakunida mavzu yuzasidan savol javobda faol qatnashgan talabalar rag'batlantiriladi.

Interfaol taxtalar bilan ishlash jarayonida barcha ishtirokchilarning diqqati konsentratsiyalanadi va ular o'quv materiallarini juda tez o'zlashtirishni boshlaydilar. Buning natijasida har bir ishtirokchining o'zlashtirish ko'rsatkichi oshib boradi. Yangi ta'lim texnologiyasini ta'limga joriy etilishi o'zi bilan birga, ta'lim sxemasini reproduktiv shakldan kreativ shaklga o'tishini ta'minlaydi.

Umuman olganda Smart ta'lim — bu ta'lim muassasalari hamda professor-o'qituvchilar tarkibining umumiy standartlar, kelishuvlar va texnologiyalar asosida yagona internet tarmog'i orqali ta'limni amalga oshiruvchi birlashmasidir.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tsak, ta'lim tizimida AKTni qo'llash, ham iqtisodiy, ham ijtimoiy samara beradi. Shuning uchun bu boradagi nazariy, uslubiy va boshqa jihatlarni davr talablari asosida takomillashtirilishi bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarga mo'ljallangan ko'nikmaga asoslangan yondashuvni rivojlantirishga, o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, bu ularga ta'lim maskanlarida malakali, professional shaxsga aylanish imkonini beradi. Kelajakdagi orzularimiz esa, AKT imkoniyatlaridan samarali foydalangan holda, ta'lim berish sifatini yanada takomillashtirishdan iborat. Axborotlashgan jamiyatni rivojlantirish bosqichlarida oliy

ta'lim muassasalarining eng asosiy vazifalaridan biri talabalarni zamonaviy taraqqiyot g'oyalaridan unumli va maqsadli foydalanish madaniyatini shakllantirishdan iborat.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

N.Muslimov, D.Sayfurov, M.Usmonboeva va A.To'raevlar. Web-texnologiya asosida elektron axborot ta'lim resurslarini yaratish va ularni amaliyotga joriy etish. – T., 2015

A. A. Abduqodirov va boshqalar. Axborot texnologiyalari. - T., 2002.

A. A. Abduqodirov, A. X. Pardaev. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti.- T.: Fan, 2009.

4. T.H.Rasulov, A.Sh.Rashidov. The usage of foreign experience in effective organization of teaching activities in Mathematics. International journal of scientific & technology research. 9 (2020), № 4, pp. 3068-3071.

5. A.Sh.Rashidov. Development of creative and working with information competences of students in mathematics. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8:3 (2020), Part II, pp. 10-15.

6. T.H.Rasulov, Z.D.Rasulova. Organizing educational activities based on interactive methods on mathematics subject. Journal of Global Research in Mathematical Archives, (2019), № 10, pp. 43-45

7. X.P.Расулов, А.Ш.Рашидов. Организация практического занятия на основе инновационных технологий на уроках математики. Наука, техника и образование 2020. № 8 (72). с.29-32

8. А.Ш.Рашидов. Масофавий таълим моделлари ва уларни такомиллаштириш истикболларини эксперт баҳолаш усули орқали аниқлаш // Педагогик маҳорат– Бухоро, 2020. - №2. – 163-171 б.

9. А.Ш.Рашидов. Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор тажрибалар // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2020 - №10. – 83-86 б.

МАХАЛЛАЛАРДА ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ АСОСИДА АҲОЛИ ТУРМУШ ТАРЗИНИНГ ИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛАШТИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ

Рашидов Хуришод Каримович,

Навоий давлат кончилиги ва технологиялар университети “Ижтимоий-гуманитар ва жисмоний тарбия” кафедраси доценти в.б., (PhD)

Аннотация. Ушбу мақолада жисмоний тарбиянинг муҳим вазифалари, маҳаллаларда жисмоний тарбия маданиятини шакллантириш асосида аҳоли турмуш тарзининг иқтисодий барқарорлаштиришнинг ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинган ва асосланган. Шунингдек, маҳаллаларда истиқомат қилувчи 100 та оила мисолида жисмоний тарбиянинг оила иқтисодий барқарорлигига таъсири тўғрисида ижтимоий сўровномалар ташкил қилиниб натижалари таҳлил қилинган ва хулосалар келтирилган.

Аннотация. В данной статье анализируется и обосновывается роль и значение экономической стабилизации образа жизни населения исходя из важных задач физического воспитания, формирования культуры физического воспитания в махаллах. Также на примере 100 семей, проживающих по соседству, были проанализированы результаты социальных опросов о влиянии физического воспитания на экономическую стабильность семьи и сделаны выводы.

Annotation. This article analyzes and substantiates the role and importance of economic stabilization of the lifestyle of the population based on the important tasks of physical education, the formation of a culture of physical education in makhallas. Also, using the example of 100 families living in the neighborhood, the results of social surveys on the impact of physical education on the economic stability of the family were analyzed and conclusions were drawn.

Калит сўзлар. Жисмоний тарбия, жисмоний маданият, маҳалла, оила тарбияси, оилавий муносабатлар, валеологик тарбия, жисмоний ва ақлий фаолият.

Ключевые слова. Физическое воспитание, физическая культура, махалля, семейное воспитание, семейные отношения, валеологическое воспитание, физическая и умственная активность.

Keywords. Physical education, physical culture, makhallia, family education, family relations, valeological education, physical and mental activity.

Кириш. Ўзбекистон демократик жамиятида халқнинг маориф соҳасидаги талаби ва давлатнинг маориф соҳасидаги сиёсати ўртасида ҳеч қандай зиддият йўқ. Уларнинг ҳар иккаласи ҳам бир мақсадни назарда тутди ва шу мақсадни амалга ошириш жараёнида такомиллашади. Жисмоний тарбия ҳақида гапиришдан олдин, “Педагогика” фанига бир оз тўхталиб ўтсак. Ўзбекистонда ёш авлодни комил инсон қилиб тарбиялаш, маълумотли қилиш, ўқитишнинг прогрессив педагогика меросидан танқидий ва ижобий фойдаланади. Педагогика “педагогос”-грекча “бола” ва “етақлаш” маъносини англатади. Яъни, қадимги Юнонистонда кулдорнинг фарзандини мактабга олиб бориш ва олиб келиш, ҳамда унга кўз-қулоқ бўлиб туриш вазифаси юклатилган кишиларни шундай деб аташган. Кейинчалик эса, умуман бола тарбияси билан шуғулланувчи кишиларни педагог, педаном, педпатрит, профессор, магистр ва бакалавр деб айтиш расм бўлиб қолди.

Умуминсоний тарбиянинг таркибий қисмлари ва улар ўртасидаги боғланиш инсоний тарбиянинг умумий жараёни ёки жисмоний-ахлоқий тарбияни, политехник, меҳнат, касб танлаш, маънавий-ахлоқий, эстетик, ҳуқуқий, байналминал, иқтисодий, миллий ифтихор ҳамда экологик тарбияларини ўз ичига олади. Тарбиянинг бу ҳамма таркибий қисмлари шахсни бир мақсадни кўзлаб таркиб топтиришдан иборат жонли жараёнда ўзаро боғланган бўлиб, бир-бирига чамбарчас қўшилиб кетади.

Ақлий тарбия. Ақлий тарбия умуминсоний тарбиянинг таркибий қисми бўлиб, кишилик жамиятида тарбия соҳасида етакчидир. Ақлий тарбиянинг мазмуни ёш авлодда илмий дунёқарашни таркиб топтириш, юксак онглилик хислатини тарбиялаш ва мустаҳкамлаш, фан асосларидан хабардор қилиш, абстракт тафаккур ва нутқ қобилиятларини ўстиришдан иборатдир.

Политехник таълим-тарбия. Политехник таълим ҳам комил инсон тарбиясининг асосий ва таркибий қисмидир. Политехник таълим янги жамият кишилари қобилиятларини тарақий эттириш билан бирга ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат ўртасидаги муҳим тафовутларни аста - секин йўқотиш учун хизмат қилади.

Маънавий-ахлоқий тарбия. Ўқувчиларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш ҳам комил инсон тарбиясининг таркибий қисми бўлиб, маънавий теранлик, ақлий покликни ўз-ўзига, бошқаларга, ишлаб чиқаришга, жамиятга нисбатан бўлган муносабатларида намоён бўладиган хулқ-атвор нормасидир.

Эстетик тарбия. Эстетик тарбия умуминсоний тарбиянинг таркибий қисмларидан бўлиб, у гўзалликни ҳис қилиш ва гўзалликни тушуниб етишни тарбиялашдир. Бу эса ўқувчиларни буюмлар оламида ва инсоний муносабатларда гўзалликни ҳис этиш, тушуниш, гўзалликлар яратиш соҳасидаги фаолиятини янада кенг қўллашни ташкил этишдан иборатдир.

Жисмоний тарбия. Умуминсоний тарбиянинг асосий таркибий қисмларидан яна бири- жисмоний тарбия бўлиб, у Ўзбекистон ёшларини жисмоний жиҳатдан нормал ўстиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Жисмоний тарбия- бола ва ўсмир организмнинг нормал ўсиши ва ривожланиши ҳақида, уларнинг соғлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишдир. Жисмоний тарбиянинг вазифаси қуйидагилардан иборатдир;

болалар соғлигини доимо кузатиб туриш, назорат қилиш, ҳар бир боланинг жисмоний ривожланишини таъминлаш;

болалар толиқишининг олдини олиш, ўқувчиларнинг иш қобилиятларини оширишга ёрдам берувчи шароит яратиш;

ўқувчиларга шахсий ва ижтимоий гигиена малакаларини сингдириш;

муайян ёш учун белгиланган нормаларга мувофиқ ўқувчи - ёшларни меҳнатга ва она

ватан мудофаасига тайёрлашни таъминлаш;

ритм туйғусини, характерларининг ифодали бўлишини ривожлантириш ва уларга эстетик баҳо бериш туйғусини ўстириш;

гимнастика ва спортга оид назарий билимлардан хабардор қилиш, ҳамда гимнастика ва спорт билан доимо мустақил шуғулланиш малакаларини шакллантириш;

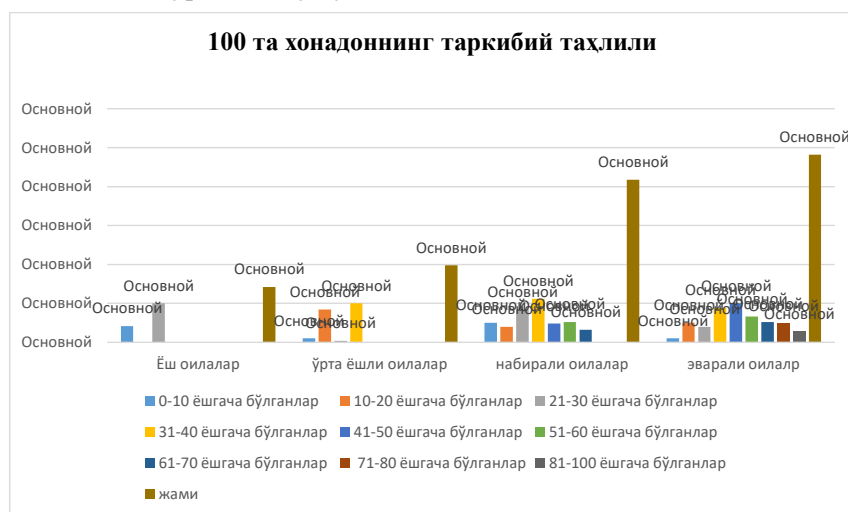
ёшларни спортнинг турли соҳаларини чуқур эгаллаб шахар, туман, вилоят ва дунё миқёсидаги мусобақаларда иштирок этиб, ғолибликни қўлга киритиб, жаҳон халқлари олдида мустақил Республикамиз байроғини баланд кўтаришга даъват этиш ва ҳоказо.

Бизнинг мустақил демократик республикамызда амалга ошириладиган педагогика фани ёш авлодни комил инсон қилиб тарбиялашнинг умумий қонуниятлари, ўқитишнинг моҳияти, ҳамда унинг принципларини ўрганадиган фандир. Демак, Педагогиканинг асосий бир қисми бу жисмоний маданият ёки жисмоний тарбия ҳисобланади. Бола етаклаш уйдан яъни оиладан бошланишини назарда тутсак, оиладан жисмоний тарбия ва унинг маданияти шакллана борида.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мавзу юзасидан бир қанча адабиётлар таҳлил қилинди ва ўрганилди. Дастлаб, Ўзбекистон республикаси “Таълим тўғрисидаги” қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ўрганилди ва уларда оила ва ундаги тарбиянинг аҳамиятли жиҳатлари таҳлил қилинди. Бундан ташқари А.К. Мунавваровнинг “Педагогика” дарслиги ўрганилди ва ундаги илмий жиҳатларга юқори эътибор қаратилди. О.Мусурманова ва Г.Д. Баубекованинг “Ўзбек халқ педагогикаси” номли китобида ўзбек менталитетига хос бўлган педагогик назария мавжудлиги таҳлил қилинди ва ўрганилди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотимиз давомида педагогик ва морфологик кузатув, аналитик ва қиёсий таҳлил усулларида фойдаланилди. Таҳлиллар давомида Навоий вилояти Навоий шаҳридаги “Мустақиллик” маҳалласига қарашли 100 нафар хонадон аъзоларининг жисмоний тарбияга ва соғлом турмуш тарзига бўлган қизиқишлари шу кузатувлар давомида ошди. Демак, тадқиқотимиз оз бўлсада ўз самарасини бера бошлаганидан хулоса яасак бўлади.

Таҳлил ва натижалар. Оила бюджети харажатларида соғломлаштириш харажатлари ёки бугунги кунда дори-дармон учун сарф қиладиган харажатларимиз оила дармадини таъсирли улушини эгаллаши барчага сир эмас. Шунинг учун ҳам тадқиқотларимиз давомида бу жараёнга алоҳида урғу қаратдик. Навоий вилояти Навоий шаҳар Мустақиллик маҳалласига қарашли 100 та (25 та ёш оилалари, 25 та ўрта ёшли, 25 та набирали, 25 та эварали) хонадонда амалий жараённи синаб кўрдик ва бу қуйидагича таҳлил қилинди.

Бу таҳлилни қилишимиздан мақсад, таҳлил ўтказадиган 100 та хонадонда ёш тоифалари орасидаги тафовудни аниқлаш ва шунга мос равишда таҳлил жараёнини олиб боришдан иборатдир.

Таҳлилдаги 100 та хонадон бюджетидан бир ойда соғлиқни тиклаш учун кетадиган харажатлар

қуйидагича:

- дори-дармон учун харажатлар;
- тиббий хизмат харажатлари;
- дам олиш харажатлари (санатория, курорт, саёҳат);
- маданий дам олиш харажатлари (кино, концерт, театр)

Агар оилаларда соғлиқни тиклаш учун жисмоний тарбия орқали тиклаш жараёнини амалга оширган тақдирда оила бюджети харажатларини кескин камайтирган бўламиз.

Жисмоний тарбияни ривожлантириш орқали тарбия топган бола ўз оиласи боқувчисига айланган вақтда шубҳасиз соғлиқ учун маблағни дори-дармонга эмас, аксинча олдиндан жисмоний тарбияга йўналтиради. Таҳлилларимиз жараёнида амин бўлдикки, бир ойда 100 та хонадонда ўртача 500 минг сўмдан 50 млн сўм маблағ дори-дармон учун сарфланар экан. Бу кўрсаткични 100 та хонадондаги 620 нафар инсон истикомат қилишини ҳисобга олган ҳолда бўлсак, ҳар бир кишига 80 минг сўмдан ортиқроқ маблағ тўғри келади. Агар ҳар бир оила бир ойда 50 минг сўм сарфлаб, бирор бир ўзи ёқтирган спорт тури билан шуғулланса ёки умуман маблағ сарфламасдан доимий бадантарбия ишлари билан шуғулланганда бу оила бюджетини бойитишга хизмат қилган бўларди. Бунинг учун эса оилада жисмоний тарбия маданиятини шакллантиришимиз лозимдир.

Хулоса ва таклифлар

Марказий Осиё давлатларида, жумладан Ўзбекистонда ҳам кўп болаликдан 3-4 тага, кейин 1-2 тага ўтиш йил сайин кўпаймоқда. Педагогик жиҳатдан яқка болалик тарбияни қийинлаштиради. Оиладдаги яқка фарзанд катталарнинг “жонли ўйинчоқлари”, севги ва ғурурлари, эркатойлари бўлиб воёга етади. Бу қандай салбий оқибатларга олиб келишини таҳлил қилайлик:

Биринчидан, ижтимоий ва рухий нуктаи назардан боласизлик ёки кам

болалик оила мустақамлигини таъминламайди. Республикамиздаги оилавий ажралишларнинг аксарияти ё боласи йўқ ёки кам болали оилаларга тўғри келади.

Иккинчидан, тиббиёт борасидаги тадқиқотлар ва антрополог олимларнинг кўрсатишича ҳаёт қийинчиликларини бартараф эта оладиган болалар деб оиладдаги иккинчи ёки учинчи бола белгиланган. Яқка бола билан чегараланиш келажакда деффектли одамларнинг кўпайишига олиб келади. Демак, педагогик, рухшунослик ва тиббиёт фанлари тавсиясига кўра оилада 3-4 нафар фарзанд бўлиши маъқул ҳисобланади.

А. С. Макаренко таъкидлаганидек “Қатъий айтиш мумкинки, ёлғиз ўғил ёки қиз тарбиялаш бир нечта болани тарбиялашга қараганда анча қийин иш. Ҳатто, агар моддий жиҳатдан бир мунча қийналган тақдирда ҳам ёлғиз бола билан кифояланиб қолиш ярамайди”.

Агар оилада ўзаро ҳамкорлик, ўзаро ёрдам, бир-бирига ишонч ҳолати мавжуд экан, бундай оилада ростиғ, самимий, меҳрибон, ўртоқларига доимо ёрдам беришга тайёр бўлган инсон камол топади. Ўзида одобли кишига хос фазилатларни мужассамлантирган кишиларнинг оилаларида доимо ҳузур-ҳаловат ва самимий ҳурмат қарор топади.

Оилада фарзандни қоникарсиз тарбияланишининг, жисмонан ва ақлан етук шахс камолга етмаслигининг асосий сабаблари хусусида қуйидагиларни таъкидлаш бугунги куннинг долзарб муаммосидир:

Кўпчилик меҳнаткаш оилаларнинг иқтисодий савиясининг пастлиги. Яъни ота-оналар ўзларининг асосий вақтларини тирикчилик учун зарур бўлган воситаларни ишлаб топишга сарфлайди.

Паст маданиятли ижтимоий ҳаёт, яъни иккиюзламачилик, ижтимоий танглик, эртанги кунга ишонсизликнинг салбий кескинликка олиб келиши.

Оилада фақат аёлга бола тарбиясининг юкланиши.

Ажрашишларнинг кўпайиши.

Авлодлар ўртасидаги муаммоларни авж олиши (мерос талашиш).

Оила ва мактаб ўртасидаги муносабатларнинг узилиши.

Жисмоний тарбияга оилавий эътибор қаратмаслик.

Бу жараёнларга теран фикр юритиб, юқори эътибор қаратган оилада соғлом фикрли ва жисмонан баркамол авлод тарбияланади ва камолга етади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Рашидов Х.К. Оилаларда маънавий-ахлоқий муҳитни жисмоний тарбия орқали мустаҳкамлаш ва соғломлаштириш механизмларини такомиллаштириш. (Монография). – Навоий. “Навоий”, 2023. - 145 бет.

Рашидов Х.К. Жисмоний чиниқтирувчи машқлар ёрдамида оилаларда маънавий-ахлоқий муҳитни барқарорлаштириш “Узлуксиз таълим” Илмий-услубий журнал. Тошкент 2021. 82-85 бет.

Рашидов Х.К., Уринов Ш.Р., Рашидов М.К. “Physical education – a way to reduce family budget expenditures”// ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. ISSN 2776-0960. Volume 2, Issue , May 2021.

Рашидов Х.К., Уринов Ш.Р. “The Importance of Sport Games in Creating a Healthy Environment in the Family”// Indonesian Journal of Public Policy Review. Vol 18 (2022): April, 10.21070/ijppr.v18i0.1167 Environmental Policy.

Рашидов Х.К. “Physical education - a way to reduce family budget costs”// Materialien von XVII International wissenschaftliche und praktische Konferenz Spitzenforschung -2020, Volume 13.30. April - 7. Mai 2020. pp. 70-73.

Рашидов Х.К., Уринов Ш.Р. “Оилада соғлом муҳитни яратишда спорт билан шуғулланишнинг аҳамияти”// Фан, та’лим, маданият ва инновация [Жилд: 01 Нашр: 01 (2022)]

Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика. Дарслик.-Т.: “Фан ва технологиялар”, 2007. -288 б.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING KASBIY POTENSIALINI RIVOJLANTIRISHNING SHART-SHAROITLARI

Raxmonova Mehrixon Xoshimovna

Farg'ona viloyati Pedagoglarni yangi metodikalariga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola umumiy va kasbiy bilimlarni oshirish, yangi raqobatbardosh g'oyalarni ilgari surish, shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy potensialini rivojlantirishga qaratilgan shart-sharoitlar haqida.

Kalit so'zlar: innovatsion, integratsiya, intellektual, kreativlik, potensial, kognitiv, operatsion, akseologik, reflektiv.

REQUIREMENTS FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL POTENTIAL OF PRIMARY CLASS TEACHERS

Rakhmonova Mehrixon Khoshimovna

Fergana region Teachers of new methods teacher at national training center

This article deals with conditions aimed at increasing general and professional knowledge, promoting new competitive ideas, and developing the professional potential of primary school teachers.

Key words: innovative, integration, intellectual, creative, potential, cognitive, operational, axiological, reflective.

ТРЕБОВАНИЯ К РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Рахмонова Мехрихон Хошимовна

Ферганская область. Преподаватель национального учебного центра обучение педагогов новым методикам

Аннотация. В данной статье речь идет об условиях, направленных на повышение общих и профессиональных знаний, продвижение новых конкурентоспособных идей, развитие профессионального потенциала учителя начальных классов.

Ключевые слова: инновационный, интеграционный, интеллектуальный, креативный, потенциальный, когнитивный, операционный, аксиологический, рефлексивный.

Jamiyatimiz ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini takomillashtirish yolidagi islohotlarining asl maqsadi, o'sib kelayotgan yosh avlodni jamiyatimiz uchun munosib – bilimli, yuksak intellektual salohiyatga ega, ma'naviy jihatdan barkamol insonlar qilib voyaga yetkazishdir. Bu albatta har tomonlama salohiyatli, boy tajribaga ega, zamon talablari asosida faoliyat yurituvchi o'qituvchilar zimmasiga yuklanadi. Shu bois ham bugungi kunda, pedagoglarning ijtimoiy yetukligi, faolligini oshirish hal qiluvchi dolzarb strategik masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ta'lim jarayonini rivojlantirish va o'quv tarbiya jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarning keng joriy etilishi, o'qitish usullarining samarali turlaridan foydalanish, ta'lim jarayonining sifatli bo'lishini ta'minlaydi. Shuningdek, boshlang'ich ta'limning samaradorligini ta'minlashda o'qituvchining shaxsiy sifatlari va pedagogik mahorati ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi ko'p jihatdan o'quvchi uchun o'rnakdir. O'tgan asrning 70-yillari oxirlarida A.M.Arseneva, K.N.Volkov, M.N.Skatkin va O'zbekistonlik pedagog olimlardan J.Yo'ldoshev, N.Saidahmedov, U.Nishonov, M.Jumaniyozova, M.Ochilovlar ta'lim muassasalarida sifatli ta'lim beish o'qituvchining ta'lim jarayoniga yangiliklarni kiritishga tayyorgarlik darajasi bilan bog'liqligini asoslab berdilar. Shu nuqtayi nazardan olib qaraganda, mustaqil fikrlovchi, ijodkor, vatanparvar shaxsni shakllantirishning asosiy muhim omillaridan biri – boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy potensialga egaligidir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z kasbining mutaxassisi sifatida takomillashib borishi quyidagi komponentlarda namoyon bo'ladi: aniq maqsad, o'zining ishchanlik faolligini oshirish, izchil ravishda yangilanib borayotgan pedagogik bilimlarni o'zlashtirib faoliyatiga joriy etish, ilg'or texnologiyalar, metod hamda vositalardan habardor bo'lishi, faoliyatiga fan texnikaning yangiliklarini samarali tadbiiq etish, kasbiy malakalarni takomillashtirish, ko'nikma salbiy pedagogik nizolarning oldini olish, ularni bartaraf etish choralari izlash yo'lida olib boriladigan amaliy harakati uning o'z ustida ishlashi va kasbiy potensialini takomillashtirishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

O'qituvchining pedagogik potentsiali deganda -umumiy ma'noda potensial (lotincha potesial –

umumlashtirilgan qobiliyat, imkoniyat, kuch) vositalar, zaxiralar, mavjud va safarbar etilishi mumkin bo'lgan manbalar sifatida qaraladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi pedagogik jarayonni to'g'ri boshqara olishi uchun chuqur bilim va kasbiy kompetensiyaga ega bo'lishi lozim. Shuningdek, zamonaviy o'qituvchining imidji ham uning kasbiy muvaffaqiyatlarini belgilaydi. Shu o'rinda Makarenkoning "Bolalarni bizning gap so'zlarimiz emas, balki xatti-harakatlarimiz tarbiyalaydi", degan so'zlarini keltirish mumkin.[6]. O'qituvchi barkamol avlodni tarbiyalash jarayonida ishtirok etar ekan, nafaqat ma'naviy-axloqiy madaniyati bilan atrofdagilarga o'rnak bo'lishi, shu bilan birga, pedagogik mahorat qirralarini namoyon eta olishi, komil insonni tarbiyalashga, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash ishiga o'zining munosib hissasini qo'shishi zarur.

Pedagogik mahoratning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri, bugun yuz berayotgan tub o'zgarishlar zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llashning innovatsion yondashuvlari motivatsion, kognitiv, operatsion, akseologik, refleksiv va o'z-o'zini baholash, o'qituvchiga o'zini-o'zi rivojlantirish va zamon ta'lim talablariga javob berishda yanada ko'proq mas'uliyat yuklaydi. Shu bilan birga o'quvchi shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsion texnologiyalarga asoslanilganligi, o'quvchilarda fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun tayanch va fanlarga oid umumiy kompetensiyalarni rivojlantirish, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning tajribasidan milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda foydalanish asosiy prinsiplari etib belgilandi. [1]

Shuningdek, o'qituvchi o'quvchi shaxsini etuk barkamol inson etib tarbiyalashda, quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishi zarur.

Kommunikativ kompetensiya — ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o'zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi — mediamanbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, media madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi — doimiy ravishda o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o'qib-o'rganish, kognitivlik ko'nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi — jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya — vatanga sadoqatli, insonlarga mehr oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi — aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, kundalik faoliyatda turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish, inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish.

Modomiki shunday ekan, yuqori intellektual salohiyat, yuqori kasbiy malakaga ega bo'lmagan boshlang'ich sinf o'qituvchilari yosh avlodga zarur va yetarli darajada ta'lim-tarbiya berish, ularda yuksak ma'naviy axloqiy xislatlarni shakllantirish imkoniga ega bo'lmaydi.

Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri", "Baxtga erishish haqida" kabi asarlarida, inson o'zida komillik sifatlarini tarkib toptirish uchun. birinchi navbatda, ilmiy bilimlarni egallamog'i lozim, shuningdek u shaxs aqliy rivojlanishining asosi sifatida idrok qilish va fikrlash qobiliyatlarining ahamiyatini alohida qayd etadi.[5] Bunday islohotlar pirovardida kelajagimiz vorislari bo'lgan yosh avlodning mustahkam bilim olishlari, olgan bilimlarini kundalik faoliyatda qo'llay olishlariga, komil insonlar bo'lib voyaga yetishlariga imkoniyatlar yaratadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, avvalo o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar taqdim etadigan ta'lim muhitini yaratishdan iboratdir.

Malaka oshirish tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy potensialini rivojlantirish hamda samarali o'qitishning pedagogik shart-sharoitlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarning malaka oshirishi, uzluksiz ta'lim olishi uchun qator qulayliklar yaratildi. 2022-yildan boshlab xalq ta'limi o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi yo'lga

qo'yildi. Unga ko'ra o'qituvchilarni kasbiy potentsiali rivojlantirishda ta'lim olishning quyidagi shakllaridan foydalaniladi:

- ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olish;
- ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish;
- masofaviy ta'lim;
- dual ta'lim;
- mustaqil ta'lim;
- malaka oshirishning muqobil shakllari.

Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish o'qituvchilarning o'z mehnat faoliyatidan bo'sh vaqtida (o'quvchilarning ta'tili, o'qituvchilarning darsdan bo'sh kunlari yoki boshqa hollarda) pedagogik markazlarda, shuningdek, o'qituvchilarning bevosita ish joyida amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish masofaviy shaklda ham amalga oshirilishi mumkin.

Masofaviy ta'lim o'quv rejalari va dasturlariga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda internet jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda masofadan turib olishni nazarda tutadi.

Ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olish (kunduzgi) – o'qituvchilarning o'z ish joylaridan to'la ajralgan tarzda pedagogik markazlarda o'qishini nazarda tutadi. Ta'lim olishning mazkur shakli ko'chma (o'qituvchilarning yashash hududida) va stajirovka tarzida ham tashkil etilishi mumkin.

Dual ta'lim o'quv kursining nazariy qismini tinglovchi tomonidan ixtisoslashtirilgan ta'lim tashkilotida, amaliy qismini esa ish joyida amalga oshirishni nazarda tutadi. Dual ta'lim shaklida amalga oshiriladigan o'quv kursi dasturini to'liq o'zlashtirgan tinglovchilarga belgilangan hajmdagi kredit ballari beriladi.

Mustaqil ta'lim o'qituvchilar tomonidan o'z lavozimi va mutaxassisligi bo'yicha yangi bilim, ko'nikma va malakalarni ta'lim oluvchi tomonidan tuzilgan uzluksiz kasbiy ta'lim trayektoriyasi asosida mustaqil o'zlashtirishni nazarda tutadi. O'qituvchining kasbiy ehtiyojlariga ko'ra mustaqil malaka oshirishi elektron platforma orqali amalga oshiriladi. Elektron platforma har bir o'quv moduli ta'lim oluvchi tomonidan o'zlashtirilishini nazorat qiladi, baholaydi va o'zlashtirilgan modullar bo'yicha kredit ballarni jamlab boradi.

Hozirgi kunda pedagogika markazlarida o'qituvchilar uchun elektron platforma yaratilgan. Bu platformaning vazifalari o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi faoliyatini tashkil etish, har bir o'qituvchining malaka oshirishi jarayonlarini monitoring qilish va shaxsiy hisobini yuritish imkoniyatini ta'minlovchi yagona ma'lumotlar bazasiga asoslangan.

Ushbuga ko'ra, malaka oshirish uchun unga zarur o'quv modullarini tavsiya etadi. Individual malaka oshirish trayektoriyasi bo'yicha o'qishini tashkil qilib, monitoringini olib boradi, o'zlashtirishni baholaydi. Kurs yakunida bilim ko'nikmalarni o'zlashtirganligini yakuniy baholaydi va sertifikatlar taqdim qiladi. Yakuniy baholashdan o'ta olmagan pedagogga qayta o'qish imkoniyatini beradi.

O'qituvchilar malakasini oshirishning muqobil (ta'lim dasturlarisiz malaka orttirish) shakllari quyidagilardan iborat:

- darslikka mualliflik qilish;
- doktorlik ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyani himoya qilish;
- xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy anjuman (seminar, konferensiya, simpozium va boshqa)larda ma'ruza bilan ishtirok etish;
- ilmiy-tadqiqot natijalari asosida xalqaro indeksatsiyalangan bazalarda (Scopus, Web of Science) e'tirof etilgan jurnallarda maqola nashr etish;

Ro'yxati Vazirlik tomonidan tasdiqlanadigan boshqa faoliyatlar.

Muqobil malaka oshirish shakllarida shug'ullanish natijalari (kredit ballari) uzluksiz kasbiy ta'limning natijalarini umumlashtirishda hisobga olinadi.

Yuqoridagi yaratilayotgan sharoitlar, o'qituvchilarning kasbiy potentsiallarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bunda pedagoglardan ham o'z ustida muntazam ishlashi, jarayonga mas'uliyat bilan yondashishi, kasbiy rivojlanishi bilan bog'liq ma'lumotlarni jon dili bilan o'rganib borishlari talab etiladi.

Darhaqiqat, davlatimiz tomonidan ta'lim tizimini takomillashtirishga bo'lgan e'tibor, bu ulug' xalqimiz, kelajagimiz va ertangi kunimizga bo'lgan e'tibordir.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda yuqorida zikr etilgan (omil)larga ustuvor masala tarzida ehtibor berish talab etiladi. Ta'lim tizimining rivojlanishi pedagoglarning faoliyatiga ham uzviy bog'liq ekan, bugungi kun talab va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, zamonaviy pedagog o'z kasbining yetuk mutaxassisi bo'lishi va pedagogik mahoratni chuqur egallashi, shu ma'noda, nazariy bilimlarini amaliyotga faol tatbiq etishi ta'lim tizimining taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Pedagogik mahorat shunday malakalar yig'indisiki, uning natijasi o'qituvchi mehnatida va o'quvchilar

xulqi, odobi, tarbiyasida, kelajakda yetuk komil inson bo'lib yetishishida o'z aksini topadi. O'qituvchi mehnatining muvaffaqiyati va samarasi uni ilmiy jihatdan puxta tashkil etishga, mehnatni oqilona uyushtirishga ta'sir etadigan shart-sharoitlarga hamda mehnatni amalga oshirish yo'llarini to'g'ri belgilashga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"2017-yil 6-aprel 187- son qarori.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 17-yanvardagi "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 25-son Qarori.
- 3.Osnovi pedagogicheskogo masterstva / Pod red. A.Zyuzina. – Moskva: Prosveshchenie, 1989. – 302 s.
4. 6.Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: 1993. 164-
- 5.Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar / Ma'ruzalar matni. Tuzuvchilar: A.X.Qosimov, F.A.Holikova. – Toshkent: TATU, 2004. – 132 bet.
- 6.Karimova M.O PEDAGOGICAL BASES OF TRAINING OF FUTURE TEACHERS, "O'zbekiston Milliy universitetining ilm-fan rivoji va jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rnini" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2023 yil, 12 may
- 7.Rakhmonova M.Kh. Pedagogical bases of preparation of primary school teachers for innovative activity// Academia: An International Multidisciplinary Research. Journal- India 2021. B. 461-464.
- 8.Raxmonova M.X. Yangi taraqqiyot davrida boshlang'ich ta'limning innovatsion rivojlanish echimlari // "Pedagogik faoliyatning samarali innovatsion amaliyoti, tajriba va yechimlari"/ Xalqaro va onlayn ilmiy-amaliy konferensiya 2021 Namangan. B.68-71
- 9.Inoyatov U. Zamonaviy darsliklar, o'quv-metodik majmualar, elektron didaktik vositalarni yaratishga innovatsion yondashuv // Xalq ta'limi. – T., 2018. - № 3. – 9-11-b
- 10.Bayto'raeva N.I. Mustaqil ta'lim faoliyatida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy kompetentligini rivojlantirish. ..diss..2022

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI HARAKAT TURLARIGA O'RGATISHDA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Rustamov A.A.

BDPI "Jismoniy tarbiya va sport" kafedrası o'qituvchisi

Saparmurodova S.

Jismoniy madaniyat fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning salomatligini mustahkamlash, ularning tana a'zolarini chiniqtirish, asosiy harakat turlariga o'rgatishda harakatli o'yinlardan foydalanish, bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda jismoniy yuklamalar berish va toliqishlarining oldini oluvchi harakatlarni rivojlantirish kabi bir qator masalalar yoritib berilgan. Bundan tashqari jismoniy sifatlarni rivojlantiruvchi harakatli o'yinlardan namunalar keltirilgan bo'lib, bolalarda ushbu o'yinlarni qo'llash natijasida ro'y bergan o'zgarishlar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Harakat turlari, jismoniy sifatlar, rezerv, texnika, shaxs, qobiliyatlar, harakatli o'yinlar, ta'lim tizimi, jismoniy tarbiya, chiniqish, ko'nikma.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОДВИЖНЫХ ИГР ПРИ ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ ДО-ШКОЛЬНИКОВ ВИДАМ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рустамов А.А.

Преподаватель кафедры «Физическое воспитание и спорт» БГПИ

Сапармуродова С.

Студентка факультета физической культуры

Аннотация: В данной статье рассматривается ряд вопросов, таких как укрепление здоровья детей, тренировка частей их тела, использование подвижных игр для обучения основным видам движений, предоставление детям физических нагрузок с учетом их возрастных особенностей, а также разработка видов деятельности, предотвращающих их утомление. Кроме того, представлены примеры активных игр, развивающих физические качества, и показаны изменения, происходящие у детей в результате использования этих игр.

Ключевые слова: Виды движений, физические качества, резерв, техника, личность, способности, двигательные игры, система воспитания, физическое воспитание, тренировка, мастерство.

METHODOLOGY OF USING ACTIVITY GAMES IN TEACHING PRE-SCHOOL CHILDREN TO ACTIVITY TYPES

Rustamov A.A.

BPI «Physical education and sports» teacher of the department

Saparmurodova S.

Student of the Faculty of Physical Culture

Abstract: This article covers a number of issues such as strengthening children's health, training their body parts, using action games to teach basic movement types, giving children physical loads taking into account their age characteristics, and developing activities that prevent them from getting tired. In addition, examples of active games that develop physical qualities are presented, and the changes that occur in children as a result of using these games are shown.

Key words: Movement types, physical qualities, reserve, technique, personality, abilities, movement games, educational system, physical education, training, skill.

Bugungi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik, jamoatchilik, mehnatsevarlik va jamoat oldida o'z burchini his qilishi, nafaqat jismonan balki aqlan rivojlantirish hozirgi davr talabi hisoblanadi. Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanish bolada yuqoridagi sifatlarning rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Insoniyat hayoti davomida quyidagi asosiy uchta faoliyat bilan shug'ullanadi:

- O'yin ;
- O'qish;

– Mehnat;

Ma'lumki, inson hayotining eng birinchi davrlarida o'yin asosiy faoliyat turi hisoblanadi, keyinchalik bu o'qish bilan bog'lanib ketadi, undan so'ng asta-sekinlik bilan o'yin kamayib, uning o'rini o'qish va mehnat egallaydi.

O'yinlar yordamida insoniyat o'sgan, ulg'aygan, chiniqqan, jisman baquvvat bo'lgan, aqlan, ruhan rivojlangan, ma'naviy kamol topgan va shu orqali o'yin insoniyat taraqqiyotida katta ahamiyat kasb etgan. Harakatli o'yinlar bolalarni halollikka va saxovatli bo'lishiga, ularning kuchli, chaqqon, serharakat, ziyrak, topqir, o'zaro hamkor bo'lishlariga yordam beradi.

Harakatli o'yinlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda quyidagi harakat ko'nikmalarini shakllantirish mumkin:

Yurish;

Yugurish;

Sakrash;

Uloqtirish;

Emaklash;

Otish va ilib olish;

saflanish va qayta saflanish;

Umumrivojlantiruvchi mashqlarni bajarish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida harakatli o'yinlarni o'tkazishda bolalarning yoshi, jismoniy va fiziologik rivojlanishi va qiziqishlarini hisobga olgan holda tanlanishi kerak. Kichik guruhlarda harakatli o'yinlar har kuni o'tkaziladi. Mashg'ulot davomiyligi 10-15 minut atrofida davom etishi kerak. Harakatli o'yinlar kunning turli paytlarida o'tkaziladi. Ertalabki nonushtaga qadar tarbiyachi barcha bolalarda yaxshi kayfiyat yaratish uchun individual yoki kichik guruh bilan o'tkaziladigan harakatlardagi o'yinlarni o'tkazadi. Sayrlar, jismoniy tarbiya, musiqa mashg'ulotlaridan keyin tarbiyachi xilma-xil harakat faoliyatini uyg'otuvchi mazmunli harakatli o'yinlarni ularning qonun-qoidalari bilan tanishtirib, keyin tashkil etadi. Katta va tayyorlov guruhlarida mashg'ulot davomiyligi 20 minutgacha davom etishi kerak. O'yin faoliyatida diqqatni, idrokni rivojlantirish, ilgari hosil qilingan tasavvur, tushunchalar, mo'ljal olish singari xususiyatlarni yana ham aniqlashtirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Harakatli o'yinlar bolaning aqliy rivojlanishiga xizmat qiladi. Quyidagi harakatli o'yinlarni misol tariqasida keltirishimiz mumkin: "Ikki qorbobo", "Sehrli tayoqcha", "Botir bolalar", "Maymunlar va ovchilar" va hokazo. Tarbiyachi vaziyatni hisobga olib harakat usulini tanlash va qo'yilgan vazifani bajarishga asta-sekin o'rgatib borish kerak. Masalan, bitta o'yinni o'rganish vaqtida bolaga ikki xil sharoit taklif qilinishi mumkin. Birida katta va cheklangan fazo taklif qilinsa, boshqa bir safar quvlab kelayotgan boladan tez va uzoqqa qochib ketish yoki yaqin masofada uni chalg'itib chaqqonlik ko'rsatib qochish talab qilinadi, "Quvlashmachoq", "Ayyor tulki" singari o'yinlar. Atrofdagi sharoitda mo'ljal ola bilish mahorati "Bo'ri qopqonda", "Jasur bolalar" va boshqa o'yinlarda qo'yilgan vazifalardagi to'siqlarni yengib o'tishga yordam beradi. Bunda bolalar o'zlari orttirgan qobiliyat asosida masofani mo'ljalga oladilar hamda muayyan sharoitda harakat qilish yo'lini o'zlari belgilaydilar. Har tomonga tarqalib ketayotgan bolalar orasida mo'ljal olish, ayniqsa muhimdir. O'yin vaziyati muttasil o'zgarib turadigan va birdan reaksiya talab qiladigan bunday sharoitdagi harakat bolaga g'oyat murakkab tuyuladi. Biroq ko'p marta takrorlash jarayonida katta guruh bolalari bunday mahoratni egallab oladilar. Harakatli o'yinlarda bolalar predmetlardan muayyan yaqinlikda yoki uzoqlikda bo'ladilar. Shu tufayli ularda ko'z bilan ko'rib mo'ljal olish, shuningdek, fazoda tovushni tinglash mo'ljal olish qobiliyati rivojlanadi. "Uzoqda-yaqinda", "Gox bu yerda, gox u yerda", "Qo'ng'iroqchalar bilan berkinish" va hokazo. Harakatli o'yinlar bolalarni vaqtga qarab mo'ljal olishining eng oddiy usuliga o'rgatadi. Ular o'yin vaqtida aytilgan, navbatma-navbat bajariladigan dastlab, so'ngra, bundan keyin, bundan oldin, hamma baravar degan so'zlarga oid harakatlarni to'g'ri bajaradilar. Bolalarga ko'rsatib berilgan muddat ichida signal bo'yicha o'yin topshirig'ini bajarishga o'rganadilar. Masalan: "Men beshgacha sanayman, sizlar shu vaqt ichida qo'lingizdagi bayroqchalardan gul yasaysiz", "Qani, men chirimandaga uch marta urgunimcha kim oldin safga turib olarkin" -degan so'zlarga bolalar tez harakat bilan javob beradilar. Bunday o'yinlarda kichkintoylar mo'ljal olishni, izchil harakat qilishni va muayyan vaqt davomida ish bajarishni o'rganadilar.

Bundan tashqari harakatli o'yinlar yurish, yugurish, sakrash, biror narsani irg'itish yoki uloqtirish, biror narsaga tirmashib chiqish kabi mashqlarni o'z ichiga oladi va bolaning xarakatlarini takomillashtiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida jismoniy tarbiya bo'yicha bajariladigan ishni to'g'ri rejalashtirish va o'tkazish uni samarali hal etishda nihoyatda muhimdir. Kun davomida turli xil mashg'ulotlarni jismoniy mashq va harakatli o'yinlar bilan qo'shib olib borilishi, bolaning to'g'ri harakatini ta'minlashga yordam beradi. Mashg'ulotlar to'g'ri tashkil etilsa, qiziqarli, ibratli jihatlari oshirilsa, bolalar o'z vaqtida dam olishlariga e'tibor berilsa, shundagina mashg'ulot samaradorligi ortadi. Mashg'ulotda eng muhimi mashq

va o'yinlarning to'g'ri taqsimlanishidir. Bunda mashg'ulotning asosiy vazifasini ajrata olish lozim, uning mazmuni ko'zda tutgan maqsadni hisobga olib, bola tanasining ma'lum qismlariga har tomonlama ta'sir o'tkazishi zarur. Shu jumladan, mashg'ulotlar unumdorligini oshirish maqsadida turli mashqlarni bir-biri bilan bog'lash ham muhimdir. Mashg'ulotlarni rejalashtirishda guruhning sharoiti, mashg'ulotlar uchun zarur bo'lgan jihozlarning mavjudligi hisobga olinadi. Ochiq havodagi mashg'ulotlar mazmuni yil fasllariga, ob-havoga muvofiq ravishda tanlanadi. Mashg'ulotni rejalashtirish va o'tkazish usullari turlicha bo'lib, ular asosiy harakat va o'yin mashqlari, bir xildagi mashg'ulotlardan tortib turli xildagi, ya'ni harakatli o'yinlar, xalq o'yinlari, estafetalar, ochiq havoda o'tkaziladigan mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Kunning turli paytida bolalarning harakat faolligini hisobga olish, shunga ko'ra, harakat ko'nikma va malakalarini takomillashtirish uchun harakat sifatlarini o'stiradigan mashqlarning turli usullari tavsiya etiladi. Bolalarning mustaqil faoliyati tarbiyachining bevosita rahbarligida o'tadi. U har bir bolaning o'yin va mashqlarni erkin tanlashiga harakat qiladi.

Asosiy harakatlarga doir mashqlar:

Yurish mashqlari: tarbiyachi ketidan belgilangan yo'nalishda to'p-to'p bo'lib yurish, yo'nalishni o'zgartirib yurish, predmetlar orasidan o'tish, doira bo'ylab juft-juft bo'lib, qo'l ushlashib yurish. Yurishdan yugurishga, yugurishdan yurishga o'tish. Oldinga va yonga qadam tashlab yurish va shunga o'xshash mashqlar.

Yugurish mashqlari: tarbiyachi orqasidan yugurib o'tish, undan qochish, har tomonga bir-birlarini itarmasdan yugurish, dumalab borayotgan predmetni quvib yetish, ikki chiziq oralig'ida ularni bosmasdan yugurish, 30-40 soniya davomida to'xtamasdan yugurish, 80 metrgacha bo'lgan masofani sekin yugurib o'tish.

Sakrash uchun mashqlar: ikki oyoqlab turgan joyida sakrash, sekin-asta oldinga surilish, bola qo'lidan yuqoriroq qilib osilgan predmetga tegishga harakat qilish, chiziqdan yoki polga parallel holda ikki qator qilib tashlab qo'yilgan arqonchadan (20-25sm. kengligida) hatlash, turgan joyida ikki oyoqda, iloji boricha uzoqqa sakrash, 20-30 sm balandlikdagi predmetdan sakrab o'tish.

Dumalatish, iring'itish va ilib olish mashqlari: jihozlarni yig'ish, ma'lum joyga qo'yish va dumalab borayotgan predmet orqasidan surilgan holda to'pni bir qo'llab va ikkala qo'l bilan tarbiyachiga qaratib, qiyalatib va bir-biriga qaratib dumalatish. To'pni ikki qo'llab oldinga pastdan, ko'krak oldidan, boshdan oshirib otish. Bola ko'kragi barobar qilib tortilgan lentadan to'pni otib tushurish. Muvozanat saqlash uchun mashqlar: to'g'ri yurish, ilon izi yo'lakchadan, to'g'ri, ilon izi, doira bo'ylab tashlab qo'yilgan arqonchadan, bir tomoni poldan ko'tarib qo'yilgan taxtachadan, gimnastika o'rindig'i ustida yurish. O'rindiq ustiga chiqish, qo'llarni ikki yonga uzatgan holda turish, oyoq uchida ko'tarilish va yana dastlabki holatga qaytish.

Umumrivojlantiruvchi mashqlar: qo'l va yelka o'mrov muskullari uchun mashqlar, qo'llarni yuqoriga ko'tarish, yuqoriga va yonga bukish va cho'zish, ko'krak oldida chalishtirish va yonga uzatish, qo'llarni orqaga yashirish, chapak chalish, bosh ustida chapak chalish, qo'llarni oldinga va orqaga siltash (qo'llar pastda), pastga-yuqoriga (qo'llar yon holatda), qo'llarni bosh ustida va oldinga silkitish. Shuningdek, mashqlarni turli xil predmetlar (shaqildoqlar, kubiklar, lentachalar, ro'molchalar) bilan turlicha holatlarda bajarish.

Oyoqlar uchun mashqlar: turgan joyida yurish, oldinga, yonga, orqaga qadam tashlash, oyoq uchida ko'tarilish, oyoqni oldinga qo'yib, tovon bilan turish, oyoq barmoqlarini qimirlatish.

Gavdani rivojlantiruvchi mashqlar: o'ng va chapga o'girilish, qo'llarni yengil silkitgan holda predmet yonida turgan bolaga uzatish. Oldinga va turli tomonga engashish, polda o'tirgan holda oyoqlarni bukish va yozish chalqancha yotgan holda oyoqlarni yuqoriga ko'tarish va tushirish, qo'llar va oyoqlarni bir vaqtda birgalikda qimirlatish, tovonda o'tirish va turish. Qorin bilan yotgan holda qo'llarni va oyoqlarni ko'tarish, yonboshdan-yonboshga ag'darilish.

Saflanish va qayta saflanish. Tarbiyachi yordamida guruhlar va butun guruh bilan aylana bo'ylab saflanish, juft-juft bo'lib saflanish, bir-birining ketidan turish.

Asosiy harakatlarga o'rgatishga doir o'yinlar:

Yurish va yugurishga oid o'yinlar: "Qo'g'irchoqlarnikiga mehmonga", "Yo'lakchadan", "Kim sekin", "Tayoqchadan hatlab o't", "Meni quvib yeting", "Chumchuqchalar va avtomobil", "Poezd", "Samolyotlar", "Pufak", "Quyosh va yomg'ir", "Buyumni olib kel", "Qushlar uchmoqda". Bu harakatli o'yinlar ichidan "Poezd" o'yinini tahlil qiladigan bo'lsak:

O'yinda ishtirok etadigan bolalar qatorlarga bo'linib, ular oldida to'g'ri chiziq chiziladi. Ulardan 10 metr uzoqlikda bulava qo'yiladi. O'qituvchining signalidan so'ng birinchi qatorda turgan bolalar yugurib borib bulavani aylanib kelib chiziqda turgan ikkinchi ishtirokchini o'zi bilan olib yana bulavani aylanib keladi. Ishtirokchilar o'zidan oldingi sherigining belidan ushlab yuguradi. Shu tariqa oxirgi bola qo'shilguncha davom etadi va birinchi bo'lib bajargan guruh g'olib hisoblanadi. Ushbu o'yin orqali bolalarda yurish va

yugurish harakat ko'nikmalari shakllanadi.

Emaklab o'ynaladigan o'yinlar: "Shaqildoqqacha emaklab bor", "Darvozaga tushir", "Chiziqni bosma", "Ehtiyot bo'l", "Maymunchalar".

To'pni otish va ilib olish o'yinlari: "To'pni o'rtaga tashla", "To'pni ilib ol", "Darvozachaga tushir", "To'g'ri mo'ljal ol".

Sakrab o'ynaydigan o'yinlar: "Mening quvnoq koptogim", "Oq quyuncha o'tiribdi", "Qushchalar uchmoqdalar", "Ariqchadan hatlab o't".

Chiniqtirish. Bunda havo, quyosh, suvdan foydalangan holda chiniqtirish tadbirlari amalga oshiriladi. Quyoshda chiniqtirish asosan ertalabki sayr vaqtida bolalarning turli faoliyatlari jarayonida amalga oshiriladi. Quyoshda dastlab kun davomida 5 daqiqadan to 10 daqiqagacha bo'lishlari, so'ng, asta sekin 40-50 daqiqagacha ko'paytirishlari mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, maktabgacha yoshdagi bolalarda harakatli o'yinlar orqali harakat ko'nikmalarini shakllantirish va tarbiyalash juda yaxshi natija beradi. Chunki, bola bir xil mashqlarni bajarish davomida birinchi navbatda charchoq, zerikish, sportdan bezish kabi salbiy xislatlar paydo bo'ladi. Harakatli o'yinlar esa bolada o'zgacha zavq va shavq bag'ishlaydi. Boladagi jismoniy sifatlarning rivojlanishiga va kamol topishiga muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu esa biz uchun eng muhim bo'lgan vosita hisoblanadi. Xalq o'yinlarining tasnifi tarbiya, ermak, dam olishni yo'lga qo'yish vositasi sifatidagina emas balki jismoniy tarbiyaning muhim vositasi tariqasida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni harakat turlariga o'rgatishda aniq va tizimli ishlab chiqilgan dastur asosida harakatli o'yinlardan foydalanish va shu harakatli o'yinlar orqali belgilangan harakat ko'nikmalarini shakllantirish asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Ushbu metodni amalda qo'llash o'z samarasini berdi va yosh tarbiyalanuvchilarda harakat ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi.

Adabiyotlar ro'yxati:

Rustamov A. A. O 'ZBEKISTONDA UCH BOSQICHLI SPORT MUSOBAQALARINING RIVOJLANISHI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 18. – №. 5. – С. 96-103.

Rustamov A. A. Development Chronology of Three-Level Sports Competitions in the System of Continuous Education in Uzbekistan //Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 34-39.

Asqarovich R. A. YOSH GANDBOLCHILARDA KUZATISH VA DIQQATNI RIVOJLANTIRISH //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2022. – Т. 3. – №. 9. – С. 148-153.

Sattorov A. E., Rustamov A. Ways to improve the health of students through the organization of three-stage sports competitions in uzbekistan //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 1121-1127.

"Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya" T.S.Usmonxo'jayev, S.T.Islomova. T.: "Ilm Ziya" nash. 2006.

MUSIQA TA'LIMIDA BOLALAR FOLKLOR QO'SHIQLARINI O'RGATISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Saloxov Nuriddin Muxiddinovich,

Turkiston yangi innovatsiyalar universitetining 1 – kurs magistranti

Мақолада умум ўрта таълим мактабларида ўтиладиган musiqa дарсларида халқ қўшиқлари уларни ижро услубларидан фойдаланиши ва бу қўшиқлар орқали болаларни она ватани униг қўшиқларига бўлган меҳрини ортириши ва тахлили.

Калит сўзлар, Куй, қўшиқ, ижро халқ ижоди, болалар фольклори ижроси, маҳаллий услуб, таълим тарбия, тахлил.

Abstract. The article gives the results of the analysis of the textbooks on music for secondary schools, based on the analysis, the state of teaching of folk songs at school is studied.

Key concepts. General education, folk music, folk songs.

Резюме. В статье даны результаты анализа учебников по музыке для средних общеобразовательных школ, на основе анализа изучено состояние обучения фольклорных песен в школе.

Основные понятия: общее среднее образование, музыкальное образование, национальная музыка, фольклорные песни.

Ijtimoiy-siyosiy mustaqillikni qo'lga kiritgan O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy rivojlanish va taraqqiyot yo'lini tanlab oldi. Milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar, shuningdek, demokratik tamoyillarga asoslanuvchi mazkur taraqqiyot yo'li insonparvar, demokratik va huquqiy jamiyatni barpo etish yo'li sifatida e'tirof etilgan. Fuqarolik jamiyatning bunyod etilishi, eng avvalo, ushbu jamiyatda yashayotgan fuqarolarning ma'naviy-ahloqiy jihatdan yetuk, yuksak darajadagi aqliy salohiyatga ega ekanliklariga bog'liq bo'ladi. Zero, fuqarolik jamiyatida amal qiluvchi ijtimoiy me'yorlar aynan mazkur jamiyatda istiqomat qiluvchi shaxslar tomonidan yaratiladi, asoslanadi hamda amal qilinadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son, 2019 yil 4 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-4947-son Farmonlari, 2018 yil 1 noyabrdagi "Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish to'g'risida"gi PQ-3990-son qarori, 2017 yil 24 maydagi PQ-2995-sonli "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 7 oktyabrdagi "2010-2020 yillarda Nomoddiy madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi VMQ №222-son qarori, Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son qarori hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi

Mustaqillik yillarida ma'naviy tarbiyaning ilmiy, asoslarini tiklash, bu o'rinda milliy madaniy meros hamda qadriyatlardan samarali foydalanishga bo'lgan ehtiyoj kuchayib, O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillaridan biri darajasiga ko'tarildi.

Musiqa ta'limining milliy meros, xalq an'analari va urf-odatlar bilan uzviy uyg'unligi, milliy madaniyat namunalari saqlab qolish va boyitish, ta'limni milliy taraqqiyotining o'ta muhim omili sifatida e'tirof etish, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmat qilishga yo'naltirilgan yangi tarbiya tizimining amalga oshirilishi ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlash imkonini berdi.

Barkamol avlodni tarbiyalash borasidagi ijtimoiy buyurtmani muassalarning zimmasiga ham muayyan vazifalarni yuklamoqda. Ana shunday vazifalardan biri – musiqa ta'limida Xalq og'zaki ijodini o'rgatish, o'quvchilarga milliy musiqiy meros, xususan, milliy musiqiy an'analari, ularning o'ziga xos xususiyatlari, ularda ilgari surilgan g'oyalar to'g'risida nazariy ma'lumotlar berish, Xalq og'zaki ijodini ijro etish layoqatini hosil qilish, ijrochilik malakalarini shakllantirishdan iboratdir.

Musiqa ta'limida Xalq og'zaki ijodi vositasida o'quvchilarni milliy ma'naviy tarbiyalash beqiyosdir. Xalq og'zaki ijodi mazmunida shaxs kamolotini ta'minlashga xizmat qiluvchi ma'naviy-ahloqiy qarashlar mujassamlashtirilgan bo'lib muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Chunonchi, xalq og'zaki ijodi va folklor qo'shiqlar mazmunida ota-onalarning hurmatlarini saqlash, qarindosh-urug' hamda qo'ni-qo'shnilar bilan samimiy munosabatda bo'lish, ularga g'amxo'rlik, mehribonlik, mehr-oqibat ko'rsatish, quvonchu tashvishlariga sherik bo'lish, dillariga ozor yetkazmaslik kabi g'oyalar ilgari suriladi.

Xalq og'zaki ijodi xalqning ijtimoiy-tarixiy rivojlanishi, etnopsixologik xususiyatlari, hayotiy tarixiy tajribasi, ijtimoiy qarash maqsad hamda uni amalga oshirish yo'lida tashkil etiladigan faoliyat yo'nalishlari, shaxsga ta'lim va tarbiya berish an'analari asosida shakllangan bo'lib, asrlar davomida tarixiy vorislik

tamoyiliga muvofiq avloddan-avlodga o'tib kelmoqda.

Xalq og'zaki ijodidagi o'zaro uyg'unlashgan so'z va ohangning ta'sir kuchi, tarbiyaviy imkoniyati beqiyosdir. Ular yordamida ifoda etilgan o'git, pand-nasihat shaxs tomonidan tez qabul qilinadi. Ushbu holat shaxsning psixologik xususiyatlariga bog'liq holda kechadi. Musiqiy ohangni anglash, musiqiy asarlar mazmunini tushunish shaxs estetik his-tuyg'ularini tarbiyalash, ijtimoiy borliqqa nisbatan mas'uliyatli yondashuv ko'nikmalarini hosil qiladi. Musiqa ta'limida Xalq og'zaki ijodini o'rgatish vositasida o'quvchilarni ma'naviy jihatdan tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonning samarali amalga oshirilishi bir qator omillarning mavjudligini taqozo etadi. Xususan, musiqa o'qituvchilarining Xalq og'zaki ijodining tub mohiyatini chuqur anglay olishlari, shuningdek, ijro etiluvchi qo'shiqlardan namuna ko'rsatish asosida ijro etib berish, ularning ijro etish usullari xususida ta'lim oluvchilarga uslubiy yo'l-yo'riq ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lishlari maqsadga muvofiqdir.

Musiqa ta'limida Xalq og'zaki ijodini o'rgatish musiqiy an'analarning mazmunini chuqur o'rganish, ularning imkoniyatlaridan ta'lim-tarbiya, shu jumladan, o'quvchilarni tarbiyalash jarayonida samarali foydalanish metodikada tadqiq etilishi zarur bo'lgan muammolardan biridir.

Musiqa folklori har bir shaxsning ma'naviy kamolotini shakllantirishda, intellektual salohiyatini rivojlantirishda, qalb va vijdonini barqarorlashtirishda, ezgu orzu niyatlarini amalga oshirishda, barkamol insonni voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etishi bilan birga o'zining tili, ohangi, urf-odatlarini, qadriyatlarini tarannum etadi. Musiqa folklori mazmunida ezgulik g'oyalariga hurmat-ehtirom, sog'lom turmush tarzi, mehr-oqibat, o'z yeri, tarixi, madaniyati bilan mag'rurlanish, mustahkam imon-e'tiqod, kuchli oriyat, pok vijdon, halol mehnat, yaxshilik, sadoqatli bo'lish kabi insoniy fazilatlarining ma'no-mohiyati ifodalangan. Demak, musiqa folklori o'zbek musiqa ma'naviyatining ajralmas qismi sifatida jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishda o'quvchilarni estetik tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

Musiqa pedagogikasi sohasida ham tadqiqot muammosiga oid izlanishlar amalga oshirilgan. Ushbu muammoning ayrim jihatlari o'rganilgan.

H.Bobomirzayevning ilmiy tadqiqot ishida o'zbek xalq bolalar qo'shiqlaridan o'quv-tarbiya jarayonida foydalanishning mazmuni, shakl va metodlari, M.Qosimovanning tadqiqotida esa o'zbek xalq folklor qo'shiqlari orqali talaba yoshlarni estetik tarbiyalash muammolari ishlab chiqilgan.

Aho' - aho' sulfa dorem

Xalq qo'shig'i
To'xtasin Rajabov notaga olgan

Allegretto ♩=90

Λ - ho', a - ho', o' - ho', o' - ho'. Λ ho', a - ho', o' - ho', o' - ho'.

Naqarot.

Λ - ho', a - ho' sul - fa do - rem, Mo go - vi dum kal - ta do - rem.

Mo go - va bur - dem ba o - g'il, O - g'il ba mo nu - ri - ya dod.

Naqarot.

Λ - ho', a - ho' sul - fa do - rem, Mo go - vi dum kal - ta do - rem.

Naqarot:

Aho', aho' sulfa dorem,

Mo govi dum kalta dorem.

Mo gova burdem ba og'il,

Og'il ba mo nuriya dod.

Naqarot.

Nuriya burdem ba zamin,

Zamin ba mo ganduma dod.

Naqarot.

Ganduma burdem ba xaros,

Xaros ba mo ordaka dod.

Naqarot.

Ordaka burdem ba lagan,

Lagan ba mo xamira dod.

Naqarot.

Xamira burdem ba tano'r,

Tano'r ba mo kulehaya dod.

Naqarot.

Kulehaya burdem ba xudo,

Xudo ba mo muroda dod.

Naqarot.

H.Nurmatovning tadqiqot ishida O‘zbekiston maktablari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqiy-estetik madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. B.X.Madrimov “Xorazm musiqa folklori vositasida o‘quvchilarni estetik tarbiyalashning pedagogik asoslari” yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlarini olib borib unda Xorazm xalfa va dostonlar ijro xususiyati to‘g‘risida, T.I.Rajabov esa “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Buxoro bolalar folklor qo‘shiqlarini o‘rgatishning metodik imkoniyatlari” (1-4-sinflar misolida) ish olib borib unda Buxoro bolalar folklor qo‘shiqlarini yoritgan. F.G.Nurullayev esa “Musiqa ta’limida Buxoro folklor qo‘shiqlarini o‘rgatishning ilmiy-metodik xususiyatlari” (5-7 sinflar misolida) xususida fikr yuritadi.

Folklor-xalq ijodiyotining barcha sohalarini o‘z ichiga oladi va shu qatori xalq musiqasi ham ayrim hollarda «Musiqa ahli» deb ham yuritiladi. Xalq og‘zaki ijodi og‘izdan-og‘izga, avlodidan-avlodga o‘tib to‘ldiriladi va sayqal topadi. Xalq og‘zaki ijodining asosiy xususiyati shundaki, u ko‘pchilik tomonidan yaratiladi va ijro etiladi.

Xalq og‘zaki ijodiyoti-xususan folklor qo‘shiqlarining o‘ziga xos muhim xususiyatlaridan biri ilg‘or g‘oyaviylikdir. Xalq har bir sohada o‘z istaklarini tezroq amalga oshirishni orzu qilib yashaydi va shu orzularni amalga oshirish yo‘lida qilayotgan sa’y-harakatlarini turli tarzda ifodalashga intiladi. Shu tufayli u folklorga murojaat qiladi, o‘zining butun dardu hasratini to‘kib soladi. Shu tariqa xalq og‘zaki ijodi vujudga keladi.

Demak, xalq qo‘shiqlarini asosan xalq yaratadi. Shuning uchun ham xalq qo‘shiqlarining tili-xalqning jonli so‘zlashuv tili hisoblanadi va so‘zlarning turli shevalarda, turli dialektlarda talaffuz qilinishi, turli ifodalardan foydalanilishi tabiiy bir holdir.

Xalq og‘zaki ijodi har doim yuksak badiiyligi va ta’sirchanligi bilan ajralib turadi. Xalq og‘zaki ijodi ramziy obrazlar, sifatlash mahorati, erkalatish, mubolag‘a va boshqa an’anaviy formulalarning ko‘p ishlatilishi bilan xarakterlanadi.

Xalq og‘zaki ijodianonim (grekcha noma’lum) kishilar tomonidan yaratilgan bo‘lib, u og‘izdan-og‘izga, avlodidan-avlodga o‘tish jarayonida ommaviy ijrochilik tusini olgan.

Xalq og‘zaki ijodiyoti namunasi sifatida xalq og‘zaki ijodi manbai qadim-qadimlarga daxldor bo‘lganligi uchun, ular nota yozuvlari, hatto adabiy yozuvning namunalari mavjud bo‘lmagan bir davrlardan boshlangan va ular ustoz-shogird an‘analari asosida bizgacha yetib kelgan. Xalq qo‘shiqlarining abadiy saqlanib qolishida xalq xotirasi asosiy ahamiyat kasb etadi.

Har bir narsa xalqning tajribasi, dididan o‘tgandan keyingina an’anaga aylanadi. Xalq qo‘shiqlarining aksariyat qismi xalq an‘analari bilan bevosita bog‘liq holda yaratilgan. Har bir davr kishilari o‘z badiiy zavqi, ma’naviy estetik didi va tafakkuri bilan bu asriy an‘analarni boyitib borgan hamda unga o‘z hissasini qo‘shgan.

Xalq ijodkorligi namunalari sifatida qadimdan aytib kelingan xalq og‘zaki ijodi turli hududlarda turlicha kuylab kelingan. Bu xalq asarlarining xilma-xil nusxalarda takrorlanishiga olib kelgan, bu ko‘p variantlilikka xalq og‘zaki ijodi rivojining o‘ziga xos taraqqiyot manbai deb qarash joizdir. Xalq qo‘shiqlarining ommaviyligi, an’anaviyligi shu bilan izohlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T: O‘zbekiston, 2023. – 113 b.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. O‘RQ–637–son 23.09.2020–T.: 2020. 75 b. // <https://lex.uz/doss/5013007>

Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Т.: Фан, 1974. 77 б.

Атоев О.Кўхна ва Навқирон Бухоро тароналари.Т.;2011.237б

5.Ражабов Д., Ражабов Т. Халқ кўшиғи ва мусика ижрочилиги. –Т.: Наврўз нашриёти. 2018. –127 б.

Ражабов, Д. З., & Ражабов, Т. И. (2018). Формирование и развитие узбекской народной лирики. In Международная образовательная деятельность как фактор развития и сотрудничества высших учебных заведений в современном поликультурном мире (pp. 207-212).

Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. Miasto Przyszłości, 33, 167-176.

Ражабов, Т. И. (2021). Ўқувчи-ёшларга ўзбек миллий мусика фольклори намуналари воситасида эстетик тарбия бериш. Science and Education, 2(11), 1094-1103.

Тўхтасин, Р. И. (2022). ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ ВА ИЖРОЛАРИ ҲАҚИДА. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special issue), 64-71.

Rajabov, T. I. The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore. Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN, 2795(546X),

Ражабов, Т. (2023). О ‘zbek bolalar musiqiy o ‘yin folklorining mavzuviiy tasnifi. Общество и инновации, 4(5/5), 340-345.

Ражабов, Т. И. (2022). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Народные Музыка И Песни. Miasto Przyszłości, 29, 363-367.

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL APPROACH TO THE CREATIVE ABILITIES OF SPECIALISTS IN FUTURE PRESCHOOL EDUCATION ORGANIZATIONS

Saydullayeva Nargis,
Teacher of Jizzakh state pedagogical university

Abstract: The field of early childhood education is rapidly evolving, driven by changing societal needs and advancements in pedagogical and psychological research. As we prepare for the future, it is essential to equip specialists in preschool education with the necessary tools to foster creativity in young learners. This article explores the pedagogical-psychological approach to nurturing the creative abilities of specialists in future preschool education organizations. It delves into the theoretical foundations, practical strategies, and potential benefits of this approach, highlighting the role of educators in shaping the creative potential of the next generation.

Key words; Pedagogical-psychological approach, Creative abilities, Specialists, Preschool education, Early childhood education, Creativity, Constructivist pedagogy, Psychological development, Play-based learning

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ТВОРЧЕСКИМ СПОСОБНОСТЯМ СПЕЦИАЛИСТОВ БУДУЩИХ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Сайдуллаева Наргис,
Преподаватель Джизакского государственного педагогического университета

Абстракт: Область дошкольного образования быстро развивается под влиянием меняющихся потребностей общества и достижений педагогических и психологических исследований. Готовясь к будущему, крайне важно вооружить специалистов дошкольного образования необходимыми инструментами для развития творческих способностей юных учащихся. В данной статье исследуется педагогико-психологический подход к воспитанию творческих способностей специалистов будущих дошкольных образовательных организаций. В нем углубляются теоретические основы, практические стратегии и потенциальные преимущества этого подхода, подчеркивая роль педагогов в формировании творческого потенциала следующего поколения.

Ключевые слова; Педагогико-психологический подход, Творческие способности, Специалисты, Дошкольное образование, Дошкольное образование, Креативность, Конструктивистская педагогика, Психологическое развитие, Игровое обучение

BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MUTAXASSISLARNING IJODIY QOBILIYATLARIGA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUV

Saydullayeva Nargis,
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'limi sohasi o'zgaruvchan ijtimoiy ehtiyojlar va pedagogik va psixologik tadqiqotlardagi yutuqlar tufayli jadal rivojlanmoqda. Biz kelajakka tayyorlanar ekanmiz, maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislarni yosh o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish uchun zarur vositalar bilan jihozlash juda muhimdir. Ushbu maqola kelajakdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mutaxassislarning ijodiy qobiliyatlarini tarbiyalashga pedagogik-psixologik yondashuvni o'rganadi. Unda ushbu yondashuvning nazariy asoslari, amaliy strategiyalari va mumkin bo'lgan foydalari o'rganilib, kelajak avlodning ijodiy salohiyatini shakllantirishda pedagoglarning o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar; Pedagogik-psixologik yondashuv, Ijodiy qobiliyat, Mutaxassislar, Maktabgacha ta'lim, Erta bolalik ta'limi, Ijodkorlik, Konstruktiv pedagogika, Psixologik rivojlanish, O'yinga asoslangan ta'lim.

Kirish: Erta yoshdagi bolalar ta'limining tobora rivojlanib borayotgan manzarasida maktabgacha ta'lim mutaxassislarning roli tobora ortib bormoqda. Biz kelajak sari yo'lni boshlar ekanmiz, bu mutaxassislarni yosh o'quvchilarda ijodkorlikni tarbiyalash uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish zarur. Ushbu maqola kelajakdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ishlaydigan mutaxassislarni kuchaytirishga qaratilgan pedagogik-psixologik yondashuvni o'rganadi. Ushbu yondashuvning nazariy asoslari, amaliy strategiyalari va potentsial afzalliklarini o'rganish orqali biz kelajak avlodning ijodiy salohiyatini shakllantirishda pedagoglarning hal qiluvchi rolini yoritib beramiz. Moslashuvchanlik va innovatsiyalar ustuvor bo'lgan davrda ushbu pedagogik-psixologik yondashuv erta yoshdagi bolalar ta'limida kelajakka tayyor bo'lgan mutaxassislar uchun mustahkam poydevor yaratishga va'da beradi.

Nazariy asoslar: Bo'lajak maktabgacha ta'lim muassasalarida mutaxassislarda ijodkorlikni tarbiyalashning

pedagogik-psixologik yondashuvi ta'lim va psixologik nazariyalarning boy gobeleniga asoslanadi. Ushbu nazariy asoslar innovatsion amaliyotlarni qurish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, yosh o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi.

1. Ijodkorlik hayotiy mahorat sifatida:

Pedagogik-psixologik yondashuv o'z zahirida ijodkorlikni barcha yoshdagi shaxslar uchun zaruriy mahorat sifatida e'tirof etadi. Ijodkorlik badiiy ifoda doirasidan tashqariga chiqib, turlicha fikrlash, muammolarni innovatsion tarzda hal qilish va tez o'zgaruvchan dunyoga moslashish qobiliyatini qamrab oladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, erta bolalik davrida ijodkorlikni rivojlantirish umrbod foyda keltiradi, jumladan, kognitiv rivojlanish, yuqori akademik ko'rsatkichlar va moslashuvchanlikni oshiradi[1].

2. Konstruktivistik pedagogika:

Ushbu yondashuvga konstruktivistik pedagogika tushunchasi kiritilgan. Bu nazariya shuni ko'rsatadiki, bolalar o'z ta'lim jarayonida faol ishtirok etadilar, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlar orqali bilimlarni quradilar. Maktabgacha ta'lim sohasidagi mutaxassislar tadqiqot, tajriba va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradigan boyitilgan, ochiq o'quv muhitini yaratish orqali ushbu jarayonni osonlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Konstruktivistik tamoyillar rahbarligida bolalar o'zlarining tug'ma ijodkorligini rivojlantirib, dunyo haqidagi tushunchalarini shakllantirishga da'vat etiladi[2].

3. Psixologik omillar:

Bolalarning kognitiv va hissiy rivojlanishini tushunish ijodkorlikni samarali rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Mutaxassislar har bir yosh o'quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga o'z yondashuvlarini moslashtirish uchun turli xil psixologik nazariyalardan foydalanishlari kerak. Jan Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari kognitiv qobiliyatlarning ketma-ket rivojlanishi haqida tushuncha beradi, Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi esa ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va proksimal rivojlanish zonasining ahamiyatini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, Govard Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi bolalar o'rtasidagi iste'dod va qobiliyatlarning xilma-xilligini tan olgan holda, an'anaviy o'lchovlardan tashqari aql doirasini kengaytiradi[3].

Ushbu nazariy iplarni pedagogik-psixologik yondashuv to'qimalariga to'qish orqali maktabgacha ta'lim mutaxassislari yosh o'quvchilarning ijodiy salohiyatini ochib berish uchun yaxshi jihozlangan. Ushbu nazariy asoslar erta bolalik davrida ijodkorlikni rivojlantirish yo'lini yorituvchi, kelajak avlodni XXI asrning qiyinchiliklari va imkoniyatlariga tayyorlash uchun yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi[4].

Amaliy strategiyalar:

Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mutaxassislarda ijodkorlikni tarbiyalashga pedagogik-psixologik yondashuv faqat nazariy jihatdan emas; u o'qituvchilarga dinamik va boyituvchi o'quv muhitini yaratishga imkon beruvchi amaliy strategiyalarga mustahkam asoslanadi. Ushbu strategiyalar nazariy asoslarni yosh o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiruvchi aniq tajribaga aylantirishda muhim ahamiyatga ega[5].

1. O'yinga asoslangan ta'lim:

O'yin yosh bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish uchun tabiiy va kuchli vositadir. Mutaxassislar o'yinga asoslangan o'quv faoliyatini o'quv dasturiga kiritishlari kerak, bu esa xayoliy izlanish, muammolarni hal qilish va hamkorlik qilish imkoniyatini beradi. Bu harakatlar bloklar bilan qurish, xayoliy rol o'ynash yoki badiiy materiallar bilan tajriba o'tkazishni o'z ichiga olishi mumkin. O'yin nafaqat ijodkorlikni rag'batlantiradi, balki ijtimoiy va hissiy rivojlanishni yaxshilaydi, tengdoshlarning o'zaro munosabati va hamkorligini rag'batlantiradi[6].

2. Scaffolding:

Vygotskiyning Scaffolding kontseptsiyasi bolalarga tobora murakkab bo'lgan vazifalarni hal qilishda ularga moslashtirilgan yordam ko'rsatishda o'qituvchilarning muhim rolini ta'kidlaydi. Mutaxassislar o'zlarining rahbarlik darajasini har bir bolaning rivojlanish bosqichiga moslashtirishlari kerak. Bu qachon yordam berishni, qachon orqaga chekinish va mustaqil izlanishga ruxsat berishni va qachon tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradigan fikr-mulohazalarni bildirishni o'z ichiga oladi. Iskala bolalarga mos ravishda e'tiroz bildirilishini ta'minlaydi, ularning ijodini rivojlantiradi va umidsizlikni oldini oladi[7].

3. Ijodiy san'at integratsiyasi:

Musiq, san'at, drama va raqs ijodkorlikni rivojlantirish uchun kuchli vositadir. Maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislari ushbu ijodiy san'atni o'quv dasturiga kiritishlari kerak, bu esa bolalarning o'zini turli yo'llar bilan ifodalashga imkon beradi. Ularni o'z san'atini yaratish, turli cholg'u asboblari o'rganish, dramatik o'yinlar bilan shug'ullanish, harakat bilan tajriba o'tkazishga rag'batlantirish nafaqat ijodkorlikni oshiradi, balki o'z-o'zini namoyon qilish va ishonchni oshiradi[8].

4. Reflektiv amaliyot:

Doimiy mulohaza yuritish va o'z-o'zini baholash o'z ta'lim usullarini doimiy ravishda takomillashtirishni maqsad qilgan mutaxassislar uchun juda muhimdir. Yakka tartibda va tengdoshlar bilan hamkorlikda

muhokama qilish orqali muntazam ravishda reflektiv amaliyot bilan shug'ullanish o'qituvchilarga qanday strategiyalar samarali ishlayotganini va nimani tuzatish kerakligini aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, kasbiy rivojlanish imkoniyatlarida ishtirok etish va eng so'nggi tadqiqotlar va ilg'or tajribalardan xabardor bo'lish mutaxassislarning o'qitishning innovatsion uslublari bo'yicha yetakchi bo'lib qolishini ta'minlaydi[9].

5. Individuallashtirilgan ta'lim rejalari:

Har bir bolaning kuchli tomonlari va ehtiyojlari bo'yicha noyob ekanligini tan olgan holda, mutaxassislarning individual o'quv rejalari ishlab chiqishlari kerak. Ushbu rejalarning rivojlanish bosqichini, qiziqishlarini va o'rganish uslubini hisobga oladi, bu esa ijodkorlik va umumiy o'sishni maksimal darajada oshiradigan moslashtirilgan yordam va imkoniyatlarga imkon beradi[10].

Pedagogik-psixologik yondashuv doirasida ushbu amaliy strategiyalarni amalga oshirish orqali kelajakdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari mutaxassislari yosh o'quvchilarning ijodiy salohiyatini to'liq o'rganishga imkon beruvchi tarbiyalovchi, sezgir va qiziqarli o'quv muhitini yaratishi mumkin. Ta'lim to'qimalariga to'qilgan ushbu strategiyalar bolalarni moslashish va innovatsiyalar muhim bo'lgan kelajakka tayyorlaydi.

Potentsial imtiyozlar:

Kelajakdagi maktabgacha ta'lim muassasalarida mutaxassislarda ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik-psixologik yondashuvning qabul qilinishi erta bolalik ta'limi doirasidan tashqarida bo'lgan ko'plab afzalliklarni va'da qiladi. Bu imtiyozlar alohida bolalar uchun ham, butun jamiyat uchun ham keng qamrovli oqibatlariga olib keladi[11].

1. Kengaytirilgan muammoni hal qilish ko'nikmalari:

Erta bolalik davrida ijodkorlikni rivojlantirishning asosiy foydasi muammoni hal qilishda mustahkam qobiliyatlarni rivojlantirishdir. Ijodiy ta'lim muhitiga duchor bo'lgan bolalar muammolarga innovatsion echimlar bilan yondashish ehtimoli ko'proq. Bu mahorat murakkab muammolar yangi yondashuvlarni talab qiladigan dunyoda bebahodir[12].

2. Akademik samaradorlikni oshirish:

Ijodkorlik va o'rganishga bo'lgan muhabbat ko'pincha birga keladi. O'qitish uslublari ijodiy fikrlashga urg'u bergan mutaxassislarda bilimga chuqur qiziqish va ishtiyoq uyg'otishi mumkin. Natijada, bolalar turli fanlar bo'yicha akademik yutuqlarga erishadilar va umrbod ta'limga ishtahani ko'paytiradilar.

3. Ijtimoiy va hissiy o'sish:

Hamkorlikdagi badiiy loyihalar va dramatik o'yinlar kabi ijodiy faoliyat bolalarni o'zlarini ifoda etishga va tengdoshlari bilan muloqot qilishga undaydi. Ushbu o'zaro ta'sir ijtimoiy rivojlanishga yordam beradi, hamkorlik, muloqot va empatiya kabi qimmatli ko'nikmalarni o'rgatadi. Shuningdek, u bolalarga his-tuyg'ularini tushunish va boshqarishga yordam berish orqali hissiy intellektni rivojlantiradi.

4. Kelajak innovatorlarini rag'batlantirish:

Pedagogik-psixologik yondashuv yoshligidan ijodkorlikni tarbiyalash orqali bo'lajak innovator va fikr yetakchilarini yetishtirishga xizmat qiladi. Bu shaxslar ko'proq status-kvoga qarshi turishadi, ilg'or g'oyalarni taklif qilishadi va turli sohalarida muvaffaqiyatga erishishadi, natijada jamiyatga foyda keltiradilar.

5. Moslashuvchanlik va chidamlilik:

Ijodkorlik moslashuvchanlik va chidamlilik bilan chambarchas bog'liq. Ijodiy fikrlashga da'vat etilgan bolalar zamonaviy dunyoning noaniqliklari va tez o'zgarishlarini boshqarish uchun yaxshi jihozlangan. Ular muvaffaqiyatsizliklarni o'sish imkoniyatlari sifatida ko'rish qobiliyatini rivojlantiradilar va kutilmagan qiyinchiliklarga ko'proq moslashadilar.

6. Turli iste'dodlarni o'stirish:

Pedagogik-psixologik yondashuv Govard Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi tomonidan taklif qilinganidek, bolalarning iste'dodlari va aql-zakovatlarining xilma-xilligini tan oladi. Ushbu e'tirof barcha bolalarga o'zlarining noyob kuchli tomonlari asosida ustunlik qilish imkoniyatini beradigan yanada inklyuziv va adolatli ta'lim tizimini rivojlantiradi.

7. Bir umrlik muvaffaqiyat uchun mustahkamlangan asoslar:

Aslini olganda, erta bolalik davrida ijodkorlikni tarbiyalash umrbod muvaffaqiyatga erishish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu bolalarni akademik, ijtimoiy va kasbiy jihatdan rivojlanishi uchun zarur vositalar bilan jihozlaydi. Bu ularga hayot davomida yaxshi xizmat qiladigan o'sish fikrlash, chidamlilik va innovatsiyalarga bo'lgan ishtiyoqni uyg'otadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kelajakdagi maktabgacha ta'lim muassasalarida mutaxassislarda ijodkorlikni rivojlantirishga pedagogik-psixologik yondashuv shunchaki ta'lim tushunchasi emas; u shaxsning o'sishi, jamiyat taraqqiyoti va kelajak talablariga javob beradigan avlodni yetishtirishning katalizatoridir. Yosh o'quvchilarimizda ijodkorlikni tarbiyalash orqali biz hamma uchun yorqinroq, innovatsion kelajakka

yo'l ochamiz.

Xulosa:

Kelajakdagi maktabgacha ta'lim muassasalarida mutaxassislarda ijodkorlikni rivojlantirishga pedagogik-psixologik yondashuv erta yoshdagi bolalar ta'limining traektoriyasini qayta shakllantirish qudratiga ega bo'lgan chuqur va istiqbolli yondashuvdir. Moslashuvchanlik, innovatsiya va muammolarni hal qilish ko'nikmalari yuqori darajada bo'lgan jadal rivojlanayotgan 21-asr ostonasida turibmiz, bu yondashuv umid chirog'i sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu maqola davomida biz ushbu yondashuvni asoslaydigan nazariy asoslarni o'rganib chiqdik, ijodkorlikni badiiy ifodadan ustun turadigan hayotiy mahorat sifatida tushunish va konstruktiv pedagogika va psixologik tamoyillarni o'z ichiga oladi. Biz mutaxassislarga o'yinga asoslangan o'rganish, iskala, ijodiy san'at integratsiyasi va aks ettirish amaliyotini o'z ichiga olgan dinamik va boyituvchi o'quv muhitini yaratishga imkon beradigan amaliy strategiyalarni o'rganib chiqdik. Bundan tashqari, biz muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirish va akademik ko'rsatkichlarni yaxshilashdan ijtimoiy va hissiy o'sishga, kelajakdagi innovatorlarni rag'batlantirishga va umrbod muvaffaqiyat asoslarini mustahkamlashga qadar bo'lgan potentsial imtiyozlarni yoritib berdik.

Pedagogik-psixologik yondashuv nazariy abstrakt emas, balki harakatga chaqirishdir. U maktabgacha ta'lim sohasidagi mutaxassislarni o'zgarishlar me'morlari bo'lishga, yosh o'quvchilarni ilhomlantiradigan, ularga qiyinchilik tug'diradigan va imkoniyatlarni kengaytiradigan o'quv muhitini yaratishga chaqiradi. Bu ularni har bir bolaning o'ziga xos potentsialini tan olishga va ularning ijodini ochish uchun zarur bo'lgan iskala va yordamni taqdim etishga undaydi.

Bundan tashqari, bu yondashuv sinf devorlaridan tashqariga chiqib, jamiyatning o'ziga ham kiradi. U innovatsiyalar urug'ini yetishtiradi, turli iste'dodlarni o'stiradi va bolalarni noaniq dunyoda harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va tafakkur bilan qurollantiradi. U kelajak avlodlarimizni taraqqiyot va qiyinchiliklarga chidamlilik katalizatori sifatida belgilaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pedagogik-psixologik yondashuv nafaqat erta yoshdagi ta'limdagi paradigma o'zgarishini, balki yorqinroq, yanada ijodiy va moslashuvchan kelajakni shakllantirish potentsialiga ega bo'lgan o'zgartiruvchi kuchdir. Uning tamoyillariga sodiq qolgan holda, biz bo'lajak maktabgacha ta'lim muassasalarida mutaxassislarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, kelajak avlodni ijobiy yuksak, imkoniyatlar cheksiz bo'lgan davrga yetaklash uchun tayyorlash yo'lida yo'lga chiqamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books.

Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. International Universities Press.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

Amabile, T. M. (1996). *Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*. Westview Press.

Bodrova, E., & Leong, D. J. (2007). *Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education*. Pearson.

Pellegrini, A. D. (1995). *School Recess and Playground Behavior: Educational and Developmental Roles*. Albany: State University of New York Press.

Guilford, J. P. (1950). Creativity. *American Psychologist*, 5(9), 444-454.

Sawyer, R. K. (2006). Educating for Innovation. *Thinking Skills and Creativity*, 1(1), 41-48.

Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. HarperCollins.

Dewey, J. (1934). *Art as Experience*. Penguin Classics.

National Association for the Education of Young Children (NAEYC). (2019). *Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs Serving Children from Birth through Age 8*. NAEYC.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.

RAQS SAN'ATINING RIVOJLANISH TARIXI VA TARAQIYYOT BOSQICHLARI

Sayfutdinova Dilbar Tojiddin qizi

Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti 1-bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqs san'atining rivojlanish tarixi, uning eng qadimiy shakllari hamda taraqqiyot bosqichlari haqida fikr yuritilgan. Raqsning ijodiy qirralari va raqqosalari haqida hikoya qilingan.

Kalit so'zlar: Raqs, san'at, estetika, madaniyat, Avesto, Hind raqslari, milliy meros, folklorshunoslik, qadimgi davr, mumtoz raqs, ijrochilik mahorati.

Annotation: In this article the history of development of dance art, its oldest forms and stages of development are considered. Creative aspects of dance and dancers are told.

Key words: Dance, art, aesthetics, culture, Avesta, Indian dances, national heritage, folklore, antiquity, classical dance, performing skills.

Mamlakatimiz rivojlanishining hozirgi davriga kelib madaniyat va san'at taraqqiyoti oliy ta'lim tizimini jahon andozasiga mos va xos ravishda takomillashtirish masalalarini ilgari surmoqda. Bugungi kunda o'z oldimizda jahon fani taraqqiyoti va madaniyatining eng ilg'or yutuqlarini o'zida mujassamlashtirgan, inson aql-zakovati yaratgan boyliklaridan bahramand bo'lgan yangi avlodni shakllantirish vazifasi turibdi. Faqat shu asosdagina millatning taraqqiyot sari intilishini ta'minlovchi intellektual kuchni vujudga keltirish lozimdir.

Yurtimizda milliy va umumbashariy ahamiyatga molik milliy raqs san'atini yanada yuksak mavqega ko'tarishga xizmat qiladigan, tarixiy ahamiyatga ega islohotlar amalga oshirilmoqda. Milliy raqsimiz millat tarixini, ruhiyati, orzu-umidlari va armonlarini aks ettiradigan san'at namunasi hisoblanadi. Uning tarixini o'rganish xalqning urf-odatlarini, an'analarni, buguni va kelajagini o'rganish, tadbiq qilish demakdir.

O'zbek milliy raqs san'ati bugungi kungacha juda katta davrni boshidan o'tkazdi. Uning qadimiy ildizlari, o'tmish tarixi qadimgi diniy marosimlar, xalq o'yin va tomoshalariga borib taqaladi.

Barcha xalqlarda bo'lgani kabi, o'zbek raqsalarini qadim zamonlarda vujudga kelishi haqida arxeologik qazilmalar jarayonida topilgan raqqos va raqqosalarning haykalchalari, qadimiy g'orlar va qoyatoshlarga chizilgan tasvirlar, kitob miniatyuralari dalolat beradi. Jahon sivilizatsiyasi rivojlanishi bilan raqs san'ati ham rivojlanib boraverdi. O'zbek raqs san'atining o'zida turli maktablar, yo'nalishlar vujudga keldi va mahalliy raqslar taraqqiyot tufayli milliy raqs maqomigacha o'sib bordi. Raqs san'ati ayniqsa, Sharq Renessansi, ya'ni Amir Temur va temuriylar davrida ravnaq topdi. Unda ayniqsa xotin-qizlarning o'rni katta bo'ldi. Raqsalarda rang-baranglik tarixiy qatlamlar yaqqol ko'zga tashlanib turdi. Keyinchalik ham raqs fidoyilari tufayli o'zbek milliy raqsi rivojlanishda davom etdi va hozirgacha saqlanib qolgan holda ajoyib raqslar vujudga keldi.

Milliy merosimiz ko'p yillik an'analarni saqlab qolgan holda yangicha badiiy tamoyillar asosida rivojlanish yo'liga o'tdi. Bugungi kunda milliy raqs san'atimiz o'zining ko'p yillik an'analarni davom ettirish bilan bir qatorda yangi tajribalar hamda ijodiy tamoyillarni namoyon etib kelmoqda. Qadimdan xalq tomonidan sevib ijro etilib, avlod-ajdodlargacha yetib kelgan raqslarga e'tibor berilmagan. Shu sababdan ham xalqimizning ma'naviy-madaniy merosi oyoq osti qilingan va izchil o'rganilmagan. Oddiy xalq ichidan chiqqan va asosiy faoliyatini xalq ichida olib borgan raqs san'ati ustalariga turli qarshiliklar, tahdidlar qilingan. Chunki ular o'z raqslari bilan jamiyatdagi vayronkor g'oyalarni hamda illatlarni fosh etishgan, oddiy xalqqa yaxshi kayfiyat ulashib, ularni nurlil hayot haqidagi orzulariga yetishishlarga ishontirishgan. Shuning uchun xalq ularni sevgan va ardoqlagan. Oddiy xalq ichidan chiqqan juda ko'pgina iste'dodli raqqos va raqqosalar o'z ijodlari bilan xalqni yuragidan joy oldilar.

O'zbek raqs daholari yaratgan g'oyaviy-badiiy jihatdan yuksak mumtoz raqslar xalqimizni asrlar davomida insonparvarlik, ona Vatanga muhabbat, jasorat, fidokorlik, estetik xulq ruhida tarbiyalashga yaqindan yordam berib kelmoqda. Kelajak avlodni voyaga yetkazish, xalq orasida haqiqiy insoniylik munosabatlarini shakllantirishda o'zbek xalqining merosi bo'lgan bugungi kunda muhim estetik tarbiya vositasi sifatida xizmat qilmoqda. Inson tarbiyasi estetik, ahloqiy-madaniy tarbiya sohalarini bilan uzviy bog'liqdir.

Raqsning eng qadimiy shakllari - bu xali tom ma'nodagi raqs emas, - balki ibtidoiy shakllari ya'ni ritmik pontamimo faqat xalq ijodiyoti emas, balki masxarabozlar milliy an'anaviy professional teatr artistlari repertuarida ham saqlanib qolgan. Raqs professional raqqosalar va sozandalar maxsuli bo'lib, oliy shakllari professional raqqoslar repertuarida shuningdek professional raqqosalar taqlid qiluvchi raqs xavaskorlari doirasida saqlanadi va rivojlanadi. Mustaqillik sharofati bilan o'zbek milliy raqsi ham gurg'abr, rivoj topmoqda. O'zbek xalqi chinakam boy raqs san'ati merosiga ega. O'zbek raqsining butun boyligi serjilo qirralari, go'zalligini saqlash, olamga taratish uchun imkoniyatlar paydo bo'ldikim bu istiqbol mevasidir,

sharofatidir. Bizgacha yetib kelgan raqslarning tur va janrlari rang-barangligi xayratda qolarli darajada. Avlodlar asrlar osha to'plagan ma'naviy boylikni o'quvchilarga me'ros qilib qoldiradilar

Raqs - insoniyat paydo bo'lgan ilk davrlardayoq tug'ilgan va san'atning eng qadimgi, keng tarqalgan va ommabop turlariga kiradi. Qadimdan inson hayotining muhim jabhalarida raqs alohida o'rin tutgan. Ibtidoiy davrda insonlar tomonidan tabiat hodisalari (quyosh, suv, olov bilan bog'liq) turli afsonaviy ko'rinishlarda tushunilgan. Tabiat mo'jizalari insonlarga yaxshilik yoki yomonlik keltiruvchi kuch sifatida tasavvur qilingan.

«Avesto», afsona hamda bitiklarda tabiat mo'jizalari jonli timsollarda tasvirlangani va ular pantomima-raqs shaklida ijro etilgani haqida aytib o'tilgan. Insonlarning mehnat jarayonlari, hayvonlarning harakatlari, afsonaviy xarakterdagi harbiy-vatanparvarlik ruhida raqslarni ijro etishgan. Ular o'z fikrlarini bayon eta olmay omadli ov bo'lishini so'rab yalinishgan, yomg'ir yog'ishini, farzand ato etishini iltijo etganlar. Hozirgi davrgacha dunyoning ba'zi bir joylarida, masalan, Afrikada shunday raqsar saqlanib qolgan. Folklorshunoslar, sayohatchilar yozib qoldirganlari o'sha davrdagi xalqning yashash tarzi, urf-odatlar, aqidalari haqida so'zlaydi.

Olov oldida jamoa bo'lib raqs tushishlar, insoniyat tarixining ibtidoiy jamoa davridagi tosh bitiklariga chizilgan rasmlardan ko'rsak bo'ladi.

Qadimgi dunyo va antik davr raqslari hozirgi zamon raqslaridan ancha farqlangan. Bular : harbiy, marosimiy, xalq sayllari, to'ylardir. Raqsga tushayotgan ijrochi musiqa ritmini oyoq va qo'llari bilan jonlantirgan. Keyinroq esa maxsus yog'och sandaletlar, kastanetlar, zarbli urma va torli musiqa asboblardan foydalana boshlashgan.

Sharq raqs san'ati V, VI, VII asrlarda rivojlandi. Hindiston va Hitoyda pantomima tomoshalarining bir qismi blib qoldi. Unda raqs folklorining xarakterli chiziqlari o'z aksini topdi. Hindistonda klassik raqs san'atning boshqa turlari, ya'ni musiqa, qo'shiqchilik, she'riyat va teatr bilan bog'liq holda rivojlangan. Hind klassik raqsi eramizning birinchi asridayoq rivojlangan.

Asrlar davomida yaxshi saqlanib qolingani «Bharata Natya»- janubiy Hindistonning Madras va Maysor o'lkalari raqsidir. Uni hind donishmandi Bharata ikki yuz yil oldin «Bharata Natya shastra» asarida yozib qoldirgan. Ushbu raqs an'alarini XVIII asrdan buyon Pillaylar avlodi saqlab kelgan Ulardan biri Minakshi Sundaram Pillaydir. Bu raqs bir necha qismdan iborat. «Jatxisvaram» qismida sozanda baraban sozida bergan murakkab ritmik usullariga raqqosa oyog'iga taqilgan qo'ng'iroqchalarning ovozi bilan jo'r bo'ladi. «Charanam», «Padam» va «Vama» qismlari sevgi - muhabbat haqidagi qo'shiqlar orqali ijro etilib, uning ma'nosi mimika va imo-ishoralar bilan ochib beriladi. «Tillana» yakuniy qismi bo'lib diniy madhiya hisoblanadi. «Katakali» esa raqs-afsona bo'lib, raqs-pantomima ko'rinishida Malabarda XV-XVI asrlarda rivojlangan. Bu raqs-pantomima qo'shiqning mazmunini tasvirlab beradi. «Katak»-Shimoliy Hindiston raqsi bo'lib, u musulmon va hind madaniyatining birlashuvi natijasida vujudga kelgan. «Katak» Lakshnau, Jaypurva Laxorda keng tarqalgan. «Manipuri» raqsi sho'x, quvnoq raqs bo'lib, Hindistonning shimoliy-sharqidagi Manipurda paydo bo'lgan.

Hind raqslarini dunyoga tanitishda zamonaviy hind raqqoslaridan Ram Gopal, Uday Shankar, Menaka (Leyla Sokxeyjlami aytib o'tish mumkin. Har bir xalqning qadimdan shakllanib kelayotgan o'z raqs san'ati va shu raqslarni ifodolovchi kuylari mavjud. O'zbek xalq raqslari ham keng ommalashgan bo'lib, nafis harakatlar va ularga yarashgan milliy kiyimlar bilan badiiy obrazlar yaratiladi.

O'zbek raqs san'atining meros raqslari majmuasiga kirgan «Munojot», «Rohat», «Tanovar», «Pilla», «Qari navo», «Dilxiroj», «Katta o'yin» va boshqa raqslarni biron-bir joyini o'zgartirishga hech kimning haqqi yo'q. Ushbu raqslarni buzmasdan, ortiqcha elementlar qo'shmasdan butunligicha o'rgatish kerak. Aks holda uslublar aralashib, o'zbek milliy raqs san'atining ko'p qirrali boyligiga katta putur yetkazadi.

O'zbek raqs me'rosini o'zlaridan oldingi avlodlardan qabul qilib, uni o'nlab yillar va asrlar mobaynida ko'z qorachig'idek saqlab kelgan ko'pgina ijrochilarning nomlari ma'lum. Raqs san'ati asoschilari Yusufjon qiziq Shakarjonov, Ahmadjon Umurzoqov, Usta Olim Komilov, aka Buxor, Tamaraxonim kabi XIX asr oxiri XX asr boshlarida yashab o'tgan o'nlab taniqli raqs ustalarining nomlari mashhur.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T: O'zbekiston, 2023. – 113 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risda"gi qonuni. O'RQ–637–son 23.09.2020–T.: 2020. 75 b. // [https://lex.uz/doss/5013007\](https://lex.uz/doss/5013007)
3. H.Xursandov, SH.Qurbonova. Surxon raqs maktabi. T.,2011.
- 4.O.I.Shirokaya. Tamaraxonim. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1973.
- 5.Avdeyeva L. O'zbek milliy raqs tarixidan. T., 2001.
6. Ibodovich, T. R. (2022). PRACTICAL SITUATION OF TEACHING UZBEK MUSICAL FOLKLORE IN THE CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM. International Journal of Early Childhood Special Education, 14(6).
7. Rajabov, T. I. (2023). Distinctive Features of Folk Songs that Serve in the Spiritual and Moral Formation of Bukhara Pupils. Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress, 2(3), 59-68.
8. Ражабов, Т. (2023). О 'zbek bolalar musiqiy o 'yin folklorining mavzuviiy tasnifi. Общество и инновации, 4(5/5), 340-345.
- 9.Ражабов, Т. И. (2023). Совершенствование Механизма Духовно-Нравственного Формирования Учащихся Через Узбекские Народные Песни. Miasto Przyszłości, 33, 167-176.
10. Ражабов, Т. (2023). О 'zbek bolalar musiqiy o 'yin folklorining mavzuviiy tasnifi. Общество и инновации, 4(5/5), 340-345.

КВАЛИМЕТРИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАХИРИ ВА УНИНГ ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ

Салимова Сарвиноз Фарходовна

Бухоро давлат педагогика институти Табиий фанлар кафедраси доценти
<https://orcid.org/0000-0003-2745-6457>

Аннотация. Мақолада квалиметрия, унинг ривожланиш тарихи, олий таълим тизимидаги ўрни ва илмий-тадқиқот методлари баён этилган. Квалиметриянинг амалий тармоғи бўлган педагогик квалиметрияда кадрларни тайёрлашда малака талаблари эталон сифатида таҳлил қилинган бўлиб, педагогик кадрларнинг касб малакаси ва педагогик маҳорати сифати таққослаш орқали аниқланган. Рақобатбардош педагогик кадрларни тайёрлаш жараёнида мазкур жараёни мақсадга мувофиқ ташкил этиш ва бошқаришни режалаштириш, ўқув жараёнини модернизациялаш, мазкур жараёни методик ва техник жиҳатдан таъминлашни талаблари ўрганилган.

Калит сўзлар: Квалиметрия, назарий квалиметрия, махсус квалиметрия, педагогик квалиметрия, таълим-тарбия жараёни, физикавий, кимёвий ва биологик миқдор кўрсаткичлар, таълим парадигмаси.

ХОД РАЗВИТИЯ КВАЛИМЕТРИИ И ЕЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Салимова Сарвиноз Фархадовна

Бухарский государственный педагогический институт Доцент кафедры естественных наук

Аннотация. В статье описывается квалиметрия, история ее развития, ее место в системе высшего образования и методы исследования. В статье в качестве ориентира были сформулированы квалификационные требования к подготовке кадров по педагогической квалиметрии и путем сравнения определено качество профессиональной квалификации и педагогических умений педагогических кадров. В процессе подготовки конкурентоспособных педагогических кадров изучаются требования к планированию целенаправленной организации и управлению этим процессом, модернизации образовательного процесса, методическому и техническому обеспечению этого процесса.

Ключевые слова: квалиметрия, теоретическая квалиметрия, специальная квалиметрия, педагогическая квалиметрия, образовательный процесс, физические, химические и биологические количественные показатели, образовательная парадигма.

THE COURSE OF DEVELOPMENT OF QUALIMETRY AND ITS RESEARCH METHODS

Salimova Sarvinoz Farkhadovna

Bukhara State Pedagogical Institute. Associate Professor of the Department of Natural Sciences

Annotation. The article describes qualimetry, the history of its development, its place in the system of higher education and research methods. In the article, qualification requirements for the training of personnel in pedagogical qualimetry were formulated as a guideline and the quality of professional qualifications and pedagogical skills of pedagogical personnel was determined by comparison. In the process of training competitive teaching staff, the requirements for planning purposeful organization and management of this process, modernization of the educational process, methodological and technical support of this process are studied.

Keywords: qualimetry, theoretical qualimetry, special qualimetry, pedagogical qualimetry, educational process, physical, chemical and biological quantitative indicators, educational paradigm.

Кириш. Квалиметрия-табиатдаги барча объектларни ва жамиятда содир бўладиган барча жараёнлар, ишлаб чиқариш соҳасида яратилган маҳсулотларнинг сифатини миқдорий баҳолаш муаммолари ва методологиясини ўрганувчи илмий фан.

Квалиметрия-(лотинча *quails*-сифат, қадимий юнонча *metros*- ўлчов) деган маънони англатиб, объект, маҳсулот, жараёнлар сифатини миқдорий баҳолаш методларини ўзида мужассамлаштирган, турли метод ва воситалар ёрдамида эришилган натижани белгиловчи фан тармоғи.

Квалиметрия фан сифатида ўрганилиши ва баҳоланиши лозим бўлган объектнинг сифатини белгиловчи ҳажм, бирлик, шкала, талаблар ёрдамида мазкур объектнинг сифат ва миқдор кўрсаткичларини аниқлашни белгиланган ва қабул қилинган ўлчов жараёнини амалга ошириш назарияси асосида ўрганади.

Ҳозирги замон нуқтаи назаридан квалиметриянинг сифат кўрсаткичлари иккита йирик гуруҳ:

табiiй ва ижтимоий кўрсаткичларга ажратиб ўрганилади.

Табiiй кўрсаткичлар ўз навбатида: ўрганилаётган объектнинг физикавий, кимёвий ва биологик микдор кўрсаткичларига ажратилади.

Ижтимоий кўрсаткичлар жамият тараққиётининг муайян босқичидаги воқеа-ҳодисалар, ишлаб чиқариш ва истеъмол маҳсулотлари, педагогик жараёнлар, шахснинг ижтимоий ва мустақил ҳаётдаги мавқеи ва ўрни, саводхонлиги, тарбияланганлик даражаси, шахс камолотига қўлланилади.

Квалиметрия юқорида қайд этилган ҳар бир гуруҳнинг микдор ва сифат кўрсаткичларини яхлитликда ўрганади ва баҳолашнинг умумий тартибини ишлаб чиқади.

Адабиётлар таҳлили

Объект ва маҳсулотларнинг сифатини ташхислаш ва микдорий баҳолаш эрамиздан аввалги XV-асрда йўлган қўйилган бўлиб, дастлаб хунармандлар ўз маҳсулотлари сифатини белгилайдиган кўрсаткичларни аниқлаган ва сифат белгиларини қўя бошлаганлар. Шу тариқа сифат кўрсаткичларига асосланган товаршунослик вужудга келган ва 1549 йили Италиядаги Падуан университетида дастлабки товаршунослик кафедраси ташкил этилган [1].

XIX-XX-асрнинг бошларида АҚШ ва Европа мамлакатларида объект ва маҳсулотларни баллар воситасида баҳолаш ва стандартлаштириш йўлга қўйилди.

Шу тариқа бошқа мамлакатларда ҳам сифат кўрсаткичларини аниқлаш ва амалиётга қўллаш борасида муайян ишлар амалга оширила бошланди. Бу ҳаракатлар квалиметриянинг илмий фан сифатида майдонга чиқишига ва тадқиқот қўлами кенгайишига туртки бўлди.

Квалиметриянинг учта: назарий (умумий), махсус, ва амалий тармоқлари мавжуд.

Назарий квалиметрияда аниқ объект лойиҳаланади (абстракцияланади) ва унинг сифат кўрсаткичларининг умумий қонуниятлари ва математик моделлари ўрганилади. Назарий квалиметриянинг тадқиқот объекти жисм, ишлаб чиқариш маҳсулотлари, объект ва субъектларнинг сифатини микдорий баҳолашнинг фалсафий ва методологик асосларини ишлаб чиқиш саналади.

Назарий квалиметриянинг амалий соҳаларида турли объект ва жараёнларнинг сифатини баҳолаш методикаси ва назарий асослари умумий хусусиятга эга.

Махсус квалиметрия турли хилдаги ва ҳар хил мақсадда фойдаланиладиган аниқ объектнинг сифатини баҳолашнинг аниқ методикаси ва математик моделини ишлаб чиқади.

Махсус квалиметриянинг эксперт, эҳтимоллик-статистик, индексли, квалиметрик таксономия каби турлари мавжуд. Амалий квалиметрия-техника, ишлаб чиқариш, инсон меҳнати фаолияти, турли лойиҳа ва жараёнларнинг сифатини баҳолашни ишлаб чиқадиган соҳа саналади.

Амалий квалиметриянинг бошқа фанлар билан ўзаро боғланиб, техник квалиметрия, ижтимоий квалиметрия, педагогик квалиметрия, тиббий квалиметрия, геологик квалиметрия ва ҳақоза тармоқлари мавжуд [2].

Бозор иқтисодиёти даврида маҳсулот (буюм, хизматлар, жараёнлар)нинг рақобатбардошлиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

У ёки бу буюм, хизматлар, жараёнларга эҳтиёж бўлиши учун муайян хусусиятларни ўзида мужасамлаштириш, мақсадга мувофиқ бўлиш, белгиланган вазифаларни бекаму-кўст бажариш каби қийматга эга бўлиши лозим. Ишлаб чиқариш маҳсулотлари ва жараёнларда мазкур белгиларнинг бўлиши улар сифатининг микдорий баҳолаш имконини беради.

Халқаро тажрибалар буюм, хизматлар, жараёнларнинг юқори сифатли бўлишига эришиш учун уларнинг сифатини аниқлайдиган илмий, техник ва ташкилий мезонлар ишлаб чиқилиши лозимлигини кўрсатди.

Муайян объект ёки жараён бориши, хизматлар, жараёнлар сифати эталон сифатида қабул қилинган моделнинг мезонлари бўйича ўлчаш ва олинган натижаларни таққослаш орқали баҳолаш амалга оширилади.

Хулоса қилиб айтганда квалиметрия буюм, хизматлар, жараёнларнинг сифатини баҳолаш масалаларини ўрганади.

Бу жараёнда квалиметриянинг асосий методлари: таҳлил, синтез, қиёслаш ва таққослаш саналади.

Эталон сифатида қабул қилинган моделнинг сифат кўрсаткичлари асосида баҳоланаётган объектнинг хусусиятлари ҳисобга олинган ҳолда унинг сифати аниқланади.

Квалиметриянинг амалий тармоғи бўлган педагогик квалиметрияда кадрларни тайёрлашда малака талаблари эталон сифатида қабул қилинган бўлиб, педагогик кадрларнинг касб малакаси ва педагогик маҳорати сифати таққослаш орқали аниқланади.

Рақобатбардош педагогик кадрларни тайёрлаш жараёнида мазкур жараённи мақсадга мувофиқ

ташкил этиш ва бошқаришни режалаштириш, ўқув жараёнини модернизациялаш, мазкур жараёни методик ва техник жиҳатдан таъминлашни талаб этади.

Педагогик квалиметрия йиллар давомида тўпланган тажрибалар, далиллар асосида вужудга келган ва шаклланган илмий-назарий фан бўлиб, таълим-тарбия жараёнида қўлланиладиган педагогик инновация ва унга боғлиқ ҳолда ўқитувчининг педагогик фаолиятини яхлит ўрганади.

Педагогик квалиметрия кўп қиррали педагогик жараён ва унга боғлиқ ҳолда ўқитувчининг педагогик фаолиятини ўрганиб, педагогика фанлари соҳалари ичида энг муҳим ўрин тутадиган, лекин кам ўрганилган соҳа саналади.

Шуни қайд этиш керакки, педагогик квалиметрия педагогик жараён ва ўқитувчининг педагогик фаолиятининг сифатини белгилайди.

Педагогик квалиметриянинг методологик муаммолари шу кунга қадар илмий тадқиқотчиларнинг диққатидан четда қолган ва бу соҳадаги муаммолар ўз ечимини кутмоқда.

Адабиётлар таҳлили, педагогик квалиметриянинг методологик асослари жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, таълим муассасалари олдида қўйиладиган давлат ва ижтимоий буюртмаларга бевосита боғлиқ бўлганлиги сабабли, унинг методологик асослари юзасидан амалга оширилган ишлар жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг мантикий бирлиги қонунияти асосида ривожланганлигини кўрсатди.

Педагогик квалиметриянинг тадқиқот объекти давлат ва ижтимоий буюртмалар зиммасига юкланган таълим муассасасининг мазкур буюртмаларни бажариш мақсадида ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнининг сифати, талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ташкил этилиши ва бошқарилиши, ўқитувчи педагогик фаолиятининг мақсадга мувофиқ ташкил этилиши сифатини назорат қилиш ва баҳолаш саналади.

Тадқиқот методологияси

Педагогик квалиметриянинг фан сифатида шаклланиши ва ривожланиш тарихини шартли равишда уч даврга бўлиб ўрганиш мумкин:

Антик давр ва Ўрта асрларда ривожланиши, яъни ҳали илмий асосланмаган, эмпирик ривожланиш даври.

XVI-аср ва XIX-асрнинг охиригача бўлган давр, таълим-тарбия жараёнининг сифати бўйича дастлабки тасаввурлар пайдо бўлган давр.

Педагогик квалиметриянинг янги ва энг янги ривожланиш даври, яъни илмий асосланган, методологик асослари аниқланган, назарий, ва амалий тармоқларига эга илмий ўлчов параметрларига эга даври. Педагогик квалиметрия ривожланишининг мазкур даврларга ажратилишида жамият, дин ва фан ривожининг таълим-тарбия жараёнига кўрсатган таъсири, шунингдек, диний таълим, диний-дунёвий таълим, дунёвий таълим парадигмалари асосида таълим-тарбиянинг ташкил этилиши назарда тутилган.

Ҳар бир таълим парадигмаси илмий-назарий билиш, таълим-тарбия жараёнининг мақсади ва вазифалари, уларга мос ҳолда талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятдан эришиладиган натижаларни баҳолаш меъёрларига эга бўлган.

Антик давр ва Ўрта асрларда ривожланиши, яъни ҳали илмий асосланмаган, эмпирик ривожланиш даври таълим муассасаларининг асосий вазифаси талабаларнинг онгига фалсафий-диний мазмундаги билимларни етказиш саналган. Асосий эътибор жамиятни барқарорлаштириш, жамият аъзоларини диний саводхонликка эга қилишга қаратилган. Ўша даврда олий таълим муассасаларининг шаклланиш жараёни бошланишига тўғри келади ва у таълим муассасаларида ихтиёрий равишда 7 та санъат йўналишини ўрганиш йўлга қўйилган [3].

Мазкур санъат йўналишини ўрганиш жамият аъзоларининг маънавий-ахлоқий, ақлий, жисмоний ривожланиши, эстетик дид, экологик қарашларнинг вужудга келишига замин тайёрлаган.

Ўша даврнинг таълим муассасаларининг таълимий мақсади сифатида талабаларнинг интеллектуал ва жисмоний баркамоллигини таъминлаш, мантикий фикр юритиш кўникмаларини таркиб топтириш белгиланганлиги боис, таълим-тарбия жараёнида талабалар томонидан билимларни ўзлаштириш баробарида ўқитиш жараёнида вужудга келтириладиган муаммоли вазиятларда муаммоларни аниқлаш, таҳлил, синтез, таққослаш, қиёслаш, умумлаштириш ва хулоса ясаш каби ақлий операцияларни бажариши кўзда тутилган. Талабалар томонидан ўзлаштирилган билимлар оғзаки савол-жавоб ва суҳбат орқали назорат қилинган ва баҳоланган.

Таълим-тарбия жараёнининг якуний натижаси оғзаки савол-жавоб ва суҳбат орқали назорат қилиниши кўзланган натижани бермаганлиги сабабли, назоратнинг кенг қамровли ва мақсадга мувофиқ шакл ва воситаларини ишлаб чиқиш зарурати вужудга келди.

XVI-аср ва XIX-асрнинг охиригача бўлган давр, таълим-тарбия жараёнининг сифати бўйича дастлабки тасаввурлар пайдо бўлган даврда таълим-тарбия жараёнининг якуний натижаси ва ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятини баҳолаш юзасидан муайян изланишлар олиб борилган, лекин мазкур изланишлар кўзланган натижани бермаган [4].

Атоқли педагог Я.А.Коменскийнинг “Буюк дидактика” асарида асосий дидактик категориялар, ўқитиш мақсади, таълим мазмуни, билимларни назорат қилиш, таълим-тарбия жараёнининг сифатини белгилаш дидактик жиҳатдан асосланилган.

Олим томонидан педагогика фанига янги атама ва тушунчалар “билимларни назорат қилиш ва баҳолаш”, “имтиҳон”, “коллеквиум”, “диктант” кабилар киритилди.

Маълумки, ўқитиш жараёнининг баҳолашда якуний натижа сифатида талабалар томонидан эгалланган билим, кўникма ва малакаларга асосланади.

Таълим муассасасининг юқори малакали ва рақобатбардош кадрларни тайёрлаш сифатини орттириш мақсадида беш балли баҳолаш тизими йўлга қўйилди.

Педагогик квалиметриянинг янги ва энг янги ривожланиш даври. XX-асрнинг бошларида таълим муассасалари прагматик позицияда, яъни талабалар томонидан ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларни ва кейинчалик компетенцияларни назорат қилиш ва баҳолаш йўлга қўйилган.

Ўша даврда Россия таълим муассасаларида таълим мазмуни ғоявий-сиёсий йўналишга урғу берилиб, таълим-тарбиянинг узвийлигига асосланган назарий тизим йўлга қўйилган ва назарий репродуктив билим, кўникма ва малакаларни назорат қилиш ва таълим-тарбиянинг якуний натижаси сифатида ҳар томонлама ривожланган шахсни шакллантириш назарда тутилган.

Педагогик квалиметриянинг энг янги ривожланиш даврида талабалар шахсига йўналтирилган таълим парадигмаси майдонга чиқди.

Шахсга йўналтирилган таълим асосида умуминсоний қадриятларга асосланган, педагогик муносабатлар инсонпарварлаштирилган, талаба шахсининг қизиқишлари, эҳтиёжлари, ички ва ташқи ўқув мотивларини эътиборга олинган ҳолда таълим-тарбия жараёнини мақсадга мувофиқ ташкил этиш назарияси туради.

Таҳлил ва натижалар

Ушбу парадигма асосида педагогик квалиметрияда, шунингдек, таълим-тарбия тизимида ижобий ўзгаришларни вужудга келтирди. Улар жумласига:

Таълим тизимида ҳукмронлик қилаётган шахсининг ижтимоийлашуви ва мослашуви асосланган фронтал таълим-тарбия жараёнидан ўқитиш мақсадларини амалга оширишга имкон берадиган шахсининг индивидуал ривожланишига замин тайёрлайдиган жараёнга ўтиш;

Талабаларни илмий билимлар билан қуроллантиришдан воз кечиб, умуммаданий, умуминсоний қадриятлар асосида назарий билимлар, амалий кўникма ва малакаларни таркиб топтиришга эътиборни қаратиш;

Мажбурий ўқитиш шакллари билан биргаликда талабаларни мустақил таълим олиш ва мустақил тайёргарликка йўллаш;

Таълим мазмунидаги билимлар, кўникма ва малакалар, ижодий фаолият тажрибалари ва қадриятларни таркиб топтиришда ўқув курсларининг назарий масалалари асосида эмас, балки интегралланган мазмун, фанлараро боғланиш, модуллар тизимидан фойдаланишга ўтиш;

Ўқитишнинг репродуктив методлари ва анъанавий технологиялари билан бир қаторда талабаларнинг ижодий, танқидий ва мантикий фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш имконини берадиган инновацион ва ахборот технологияларидан фойдаланиш;

Таълим-тарбия жараёнининг якуний натижасини назорат қилиш ва баҳолашда билим, кўникма ва малакалар парадигмасидан воз кечиб таълим тизимини модернизациялашнинг истикболли йўналиши сифатида қабул қилинган компетенцияларни назорат қилиш орқали шахсининг ривожланганлик ва тарбияланганлик даражасини аниқлашни йўлга қўйиш зарурлиги киритилган

Таълим-тарбия жараёнига киритилиши назарда тутилган ижобий ўзгаришлар ўз навбатида талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўникма, малакалари ва компетенциясини баҳолаш жараёнига ўз таъсирини кўрсатади.

Педагогик квалиметриянинг фан сифатида қуйидаги концептуал асослари мавжуд:

Педагогик квалиметрия узлуксиз таълим тизимининг турли босқичларида ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнининг сифати, талабаларнинг ўзлаштириш даражаси ва сифати, педагогик кадрларнинг касбий малака даражасини аниқлаш ва умумлашган ҳулоса яшаш имконини яратади.

Педагогик квалиметрия тадқиқ этилаётган объектнинг сифат кўрсаткичини динамик категория сифатида қабул қилади ва келгусида замон билан ҳамнафаслик, узлуксиз таълим тизими олдида қўйилаётган давлат ва ижтимоий буюртмалар асосида ушбу сифат кўрсаткичи даражасининг ортишини назарда тутати.

Педагогик квалиметрия ўзаро узвий ва ўзаро боғланган иккита соҳа назарий квалиметрия ва ама-

лий квалиметрия ютуқлари асосида шаклланган ва фан сифатида ривожланиб боради.

Педагогик квалиметрия бўлажак педагогик кадрларнинг педагогик фаолиятга тайёргарлик даражасининг малака талабларига мослиги, узлуксиз таълим тизимида педагогик фаолият юритаётган ўқитувчиларнинг касбий малакаси, мазкур босқичда ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнининг сифати, талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўника ва малакалари, касбий компетенцияси (лаёқати) нинг ДТС билан меъёрланган билим, кўника ва малакаларга мослиги, олий таълим муассасалари, шу жумладан мавжуд кафедраларнинг педагогик кадрлар тайёрлаш сифати, ўқув режадан ўрин олган курсларнинг моддий ва дидактик таъминоти сифатини белгиланган тартибга мувофиқ рейтинг асосида назорат қилади ва баҳолайди [5].

Педагогик квалиметрия фан сифатида қуйидаги мақсадларга эришиш йўлини белгилайди:

Таълим хизматларининг истиқбол режаларини шакллантириш босқичида таълим давлатимизнинг ижтимоий соҳадаги устувор йўналиш эканлиги назарда тутилган ҳолда, ахборотлар глобаллашган, дунёда содир бўлаётган ғоявий-сиёсий ўзгаришлар, жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари таълим муассасаларида қўлга киритилган ютуқлар, жамият ҳаётидаги маънавий-маърифий янгиланишларни эътиборга олган ҳолда таълим-тарбия жараёнининг замон талабларига мос ташкил этилишини назорат қилиш имконини берадиган меъёрий талабларни ишлаб чиқиш;

Таълим-тарбия жараёнининг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларини яратиш босқичида давлат ва ижтимоий буюртмаларга асосланган ДТС, педагог кадрларга қўйиладиган малакавий талаблар асосида намунавий ўқув режалар, узлуксиз таълим тизимида жорий этилган модернизациялаштирилган ва узвийлаштирилган намунавий дастурлар, ўқув курсларининг моддий-техник, ўқув-методик таъминотининг мақсадга мувофиқлигини назорат қилиш ва сифатини баҳолаш йўллари ишлаб чиқиш;

Олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган талабаларнинг модернизациялаштирилган ва узвийлаштирилган намунавий дастурлар, ДТС билан меъёрланган билим, кўникма, малакалари ва лаёқатини амалга жорий этиш мақсадида ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёни, ўқув ва педагогик амалиётнинг сифатини назорат қилиш ва баҳолаш меъёрларини шакллантириш [6];

Олий таълим муассасалари битирувчиларини иш билан таъминлаш, уларни педагогик жараёнга мослаштириш, педагогикфаолиятни талаб даражасида олиб борилиши, устоз-шогирда йўналишида олиб борилаётган ишларнинг мазмун-моҳиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш меъёрларини ишлаб чиқиш;

Педагогик квалиметриянинг фан сифатидаги асосий вазифалари:

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, Давлат дастурлари, Президент Фармони ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида белгиланган вазифаларнинг бажарилишини назорат қилиш;

Олий таълим муассасаларини аттестациядан ўтказиш, аккредитациялаш жараёнининг меъёрий ҳужжатлари ва рейтинг тизимини ишлаб чиқиш;

Олий таълим муассасалари таркибидаги кафедраларнинг илмий салоҳияти, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий ишлари, ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнининг сифатини аниқлаш;

Профессор-ўқитувчиларнинг педагогик фаолияти, илмий-тадқиқот, маънавий-маърифий ишлари, ўқитиладиган курсларнинг моддий-техник, ўқув-методик мажмуаларининг сифатини аниқлаш;

Фанлар бўйича талабаларнинг ДТС билан меъёрланган билим, кўникма, малакаларни ўзлаштириш, компетенцияларни таркиб топганлик даражаси ва сифатини аниқлаш;

Педагогик квалиметриянинг илмий-тадқиқот методлари жумласига таққослаш, олинган натижаларни математик статистик метод воситасида таҳлил қилиш ва ҳулоса яшаш, педагогик кадрларни суҳбатдан ўтказиш, ўқитувчиларнинг фикр-мулоҳазаларини аниқлаш мақсадида сўровнома ўтказиш, экспертизадан ўтказиш, ижтимоий методларни киритиш мумкин.

Педагогик квалиметриянинг долзарб муаммолари. Узлуксиз таълим тизимида ташкил этилаётган таълим-тарбия жараёнининг сифатини назорат қилиш ва баҳолашда ташхислаш, экспертиза, мониторинг ва педагогик квалиметриядан фойдаланилади.

Педагогик ўлчов назариясига асосланган квалиметрик йўналиш ўзининг кенг қамровлилиги, тест жараёнининг дахлсизлиги, олинган натижаларни математик-статистик таҳлил қилиш, талабаларнинг ривожланиш даражаси ва билимларни ўзлаштириш сифати ҳақида қатъий аниқ ва ранжерли натижаларни олиш имконини беради.

Назарий квалиметрик йўналишда ташкил этиладиган назорат анъанавий назорат турларидан тадқиқ этилаётган объектнинг ўзлаштирган билим, кўникма ва малакалари сифатини баҳолашда кўп миқдордаги ахборот ва миқдорий баҳолаш имконияти мавжудлиги билан фарқланади.

Таълим мониторингини илмий асосланган ва ўзаро узвий боғланган назорат турлари ва ахборот технологиялари асосида ташкил этилиши таълим-тарбия жараёнидан кўзланган натижа эришиш ва сифатини аниқлаш имконини беради.

Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларнинг таълим мониторингида тест топшириқларидан фой-

даланилади ва бу метод ёрдамида кўп сондаги талабаларнинг қисқа муддатда ўзлаштирган билим, кўникма ва малакалари сифатини аниқлаш, олинган натижаларга мувофиқ талабаларга индивидуал ёндошиш, узлуксиз таълим тизими турларидаги таълим-тарбия жараёнининг сифатини аниқлаш, уларнинг ўртача қийматини аниқлаш ва баҳолаш, олинган натижаларни қайд этиш амалга оширилади.

Ҳозирги пайтда таълим муассасаларида тест топшириқларидан самарали фойдаланиш йўллари ишлаб чиқилган бўлиб, таълим маконида педагогик муносабатларнинг янги парадигмалари талаба-ўқитувчи, талаба-ота-оналар, ўқитувчи-раҳбарият, таълим муассасалари-таълимни бошқарув органлари каби назорат-баҳолаш тизими амалиётга жорий этилмоқда.

Тест топшириқларининг дахлсиз ва мустақил ташкил этилиши таълим-тарбия жараёнининг сифатини назорат қилиш ва баҳолаш тизимининг муҳим таркибий қисмига айланди, шу билан биргаликда тизим ҳосил қилувчи ва фаол таъсир кўрсатувчи омил сифатида майдонга чиқди.

Педагогик квалиметриянинг илмий-тадқиқот методлари. Хорижий мамлакатларда чоп этилган адабиётлар таҳлили, квалиметрия методларидан иқтисодиётда, истеъмол буюмларни индекслаш, бунда таҳлил, экспериментел, индексли методлардан фойдаланиш методикаси Г. Агзалов, А. Костин, А. Омистелар томонидан чоп этилган *The ABC of Qualimetry* китобида ўз ифодасини топганлигини кўрсатди.

Республикамызда жорий этилган узлуксиз таълим тизимининг барча бўғинларида таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини назорат қилиш ва баҳолаш, мазкур тизимда педагогик фаолият юритаётган педагогларнинг касбий-педагогик тайёргарлик даражасини аниқлашда педагогик квалиметрия методлари муҳим ўрин тутди.

Шу нуқтаи назардан олиб қараганда узлуксиз таълим тизимининг барча бўғинлари шу жумладан, олий таълим муассасасида педагогик фаолият юритаётган профессор-ўқитувчилар педагогик квалиметрияни фан сифатида объекти, предмети, мақсади, вазибалари, принциплари, квалиметрик шкала, квалиметрик жараёнининг босқичлари, педагогик квалиметрия методлари воситасида таълим-тарбия жараёнини ташхислаш ва баҳолаш, олинган натижага мувофиқ умумий ҳулосалаш, касбий- педагогик фаолиятда квалиметрия методларини қўллашдаги ёндошувларнинг мазмун-моҳиятини англаши лозим.

Шу билан бир қаторда профессор-ўқитувчилар таълим-тарбия жараёнида талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўникма, малакалари ва компетенцияларини назорат қилиш ва баҳолашда квалиметриянинг асосий методларидан бири, тест топшириқларидан фойдаланиш, стандарт ва ностандарт тест топшириқларини туза олиши, тест ўтказиш жараёнининг методикаси, олинган натижаларни экспертизадан ўтказиш, якуний натижаларни умумлаштириш, педагогнинг касбий-педагогик моделини тузиш ва моделнинг ҳар бир таркибий қисмининг эгалланганлик даражасини аниқлаш, талабаларнинг умумий ва касбий лаёқатинини аниқлаш методикаси, талабалар томонидан билимларни эгаллаганлик ва тарбияланганлик даражасини аниқлаш ва педагогик ҳулоса яшаш малакасини эгаллаган бўлиши зарур.

Педагогик квалиметрия профессор-ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини аниқлашда ҳам ўрин тутди. Педагог кадрларнинг ўз касбий- педагогик тайёргарлиги, касбий лаёқатини баҳолаш ва ўз-ўзини баҳолаш учун педагогик квалиметриянинг қуйидаги методларидан фойдаланилади:

Экспертиза методи

Таҳлил методи.

Педагогик жараёни кузатиш ва таҳлил қилиш.

Сўровнома ўтказиш

Тест топшириқлари.

Суҳбат методи.

Математик-статистик таҳлил қилиш.

Умумлаштириш.

Таълим-тарбия жараёнида педагогик квалиметрия ютуқларидан жуда кенг миқёсда фойдаланиш истиқболлари мавжуд. Жумладан, педагогик фаолиятда талабаларнинг таълим муассасаларида фанлар бўйича ДТС билан меъёрланган талаблар асосида билим, кўникма, малакалар ва компетенцияларни ўзлаштириш имкониятлари, уларнинг эҳтиёжлари ва ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаш ва олинган натижаларга мувофиқ уларга нисбатан индивидуал ёндошувни амалга ошириш юзасидан тавсиялар тайёрлаш;

Педагогик квалиметрия жараёнини қўллашда қуйидаги мантикий ёндошувлар мавжуд:

Педагогик квалиметрик жараёни дедуктив мантикий йўналишда ташкил этиш;

Педагогик квалиметрик жараёни индуктив мантикий йўналишда ташкил этиш;

Педагогик квалиметрик жараёни дедуктив мантикий йўналишда ташкил этилишига олий таълим муассасаларини аттестациядан ўтказиш, аккредитациялаш, олий таълим муассасаларининг рейтингини

аниқлаш жараёнларини мисол қилиб олиш мумкин.

Мазкур жараёнда экспертиза методи воситасида олий таълим муассасасида таълим-тарбия жараёни ташкил этишнинг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари, ўқув курсларининг дидактик ва методик таъминоти, моддий-техник базаси таҳлил қилиниб, экспертизадан ўтказилади. Юқорида қайд этилган ҳужжатлар экспертизадан ўтгандан сўнг, олий таълим муассасасида ташкил этиладиган педагогик жараён кузатилади ва таҳлил қилинади. Таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини аниқлаш мақсадида талабалардан муайян масалаларни қамраб олган сўровнома ўтказилади. Сўровнома натижалари таҳлил қилиниб, йўл қўйилаётган камчиликлар аниқланади ва уларни бартараф этиш юзасидан тавсиялар тайёрланади. Таълим-тарбия жараёнида ўқув курслари бўйича талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларини аниқлаш мақсадида фанлардан тузилган тест ўтказилади ва олинган натижалар таҳлил этилиб, олий таълим муассасасида ташкил этиладиган педагогик жараённинг самарадорлиги аниқланади [7].

Муайян ўқув фанлари бўйича талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларини аниқлаш мақсадида суҳбат ўтказилади ва натижалар таҳлил этилади.

Юқорида қайд этилган барча жараёнлардан олинган натижалар математик-статистик метод воситасида таҳлил қилинади ва маълумотлар умумлаштирилиб, олий таълим муассасасида ташкил этиладиган педагогик жараённинг самарадорлиги ҳақида умумий хулоса тайёрланади.

Педагогик квалиметрик жараёни индуктив мантикий йўналишда ташкил этилиши сирасига педагог кадрларнинг касбий-педагогик тайёргарлиги, касбий лаёқатини баҳолаш ва ўз-ўзини баҳолаш жараёни киради.

Бу жараёнда профессор-ўқитувчиларни аттестациядан ўтказиш мақсадида уларнинг педагогик фаолияти таҳлил этилади. Танловдан танловгача бўлган даврда амалга оширилган ўқув, маънавий-маърифий ишлари, илмий, илмий-методик соҳада олиб борилган изланишлари, чоп этилган илмий ишлари, масъул бўлган ўқув курси бўйича тайёрланган ўқув-методик мажмуанинг мақсадга мувофиқлиги экспертизадан ўтказилади.

Мазкур ўқитувчининг педагогик фаолиятининг самарадорлигини аниқлаш мақсадида намунавий машғулотлар мутахассислар ва экспертлар томонидан таҳлил этилади ва самарадорлиги ҳақида хулоса чиқарилади.

Муайян ўқув курси бўйича талабаларнинг ўзлаштирган билим, кўникма, малакалари ва компетенцияларини назорат қилиш ва баҳолашда квалиметриянинг асосий методларидан бири, тест топшириқларидан фойдаланиш ҳам квалиметрик жараёни индуктив мантикий йўналишда ташкил этилишига мисол бўлади.

Хулоса. Педагогик квалиметрия методларидан фойдаланиш муаммолари қуйидагилардан иборат.

Таълим-тарбия жараёнининг сифатини тадқиқ этишнинг методологик ва дастурий таъминотини яратиш;

Педагогик квалиметрия методлари воситасида талабаларнинг таълим муассасаларида фанлар бўйича ДТС билан меъёрланган талаблар асосида билим, кўникма, малакалар ва компетенцияларни эгаллаганлик даражасини диагностика қилиш соҳасида фундаментал тадқиқотлар ўтказиш;

Ўзлуксиз таълим тизимининг умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими, олий таълим тизимида таълим-тарбия жараёнининг сифати мониторингини ўтказиш дастурини ишлаб чиқиш ва амалиётга қўллаш;

Олий таълим муассасаларида ўқитиладиган курслар бўйича назорат-ўлчов материалларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш.

Талабаларнинг ўз-ўзини назорат қилиш жараёнида *My test* дастури воситасида фанлар бўйича но-стандарт адаптив тест топшириқларини тузиш ва амалиётга жорий этиш.

Хулоса қилиб айтганда, таълим-тарбия жараёнида педагогик квалиметрия методларидан фойдаланиш таълим самарадорлигини аниқлаш, мавжуд камчиликларга барҳам беришга замин тайёрлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Федюкин, В. К. Квалитология : Учебное пособие. Часть 1. – СПб. : Изд-во СПбГИЭУ, 2016. – 211 с.
2. Федюкин, В. К. Основы квалиметрии. – М. : Изд-во «ФИЛИНЪ», 2017. – 316 с.
3. Фомин, В. Н. Квалиметрия. Управление качеством. Сертификация. М. : Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ». Изд-во «ЭКМОС», 2017. – 196 с.
4. Пивень, Г. Г., Падиарова, И. П. Обеспечение конкурентоспособности продукции на основе внедрения систем менеджмента качества по МС ИСО 9001:2000 // Наука и техника Казахстана. – 2001. – № 2. – С. 66–72.
5. Юраков, Н. С., Левицкая, К. М., Юракова, Т. Г. Квалиметрическая оценка как основа показателя качества продукции // В сборнике : Фундаментальные и прикладные научные исследования : инноватика в современном мире Сборник статей по материалам международной научно-практической конференции. 2019. – С. 161–166.
6. Аскаров, Е. С. Новая версия стандарта СТ РК ISO/IEC 17025:2018 – проблемы перехода // Наука и техника Казахстана. 2019. – № 2. – С. 28–35.
7. Толипова Ж.О. Биология ўқитувчисининг илмий-методик тайёргарлиги даражасини орттиришнинг назарияси ва амалиёти. Монография. -Т.: Фан. 2005. -114 б.

TA'LIM JARAYONIDA ELEKTRON RESURLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

*Siddiqova Sadoqat G'afforovna,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ РЕСУРСОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

*Сиддикова Садокат Гаффоровна
ректор Бухарского инженерно-технологического института, доктор философии по педагогическим наукам*

POSSIBILITIES OF USING ELECTRONIC RESOURCES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Siddikova Sadokat Gafforovna - Rector of the Bukhara Engineering and Technology Institute, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

Annotatsiya. Mazkur maqolada bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasini ish beruvchilarning talabi va ehtiyojiga mosligini ta'minlash, ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalarini oqilona joriy etish, amaliyotda bu elektron ta'lim resurslarini ishlab chiqish, kompyuterli va kommunikatsion texnologiyalarning funksional xususiyatlari hamda ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlari yoritib berilgan.

Tayanch so'z va iboralar: ta'lim jarayoni, yengil sanoat, kompyuter texnologiyalari, elektron ta'lim resurslari, kommunikatsion texnologiyalar, funksional xususiyatlar, qo'llash imkoniyatlari

Abstract. In this article, the level of training of graduates is in accordance with the requirements and needs of employers, the rational introduction of computer technologies in the educational process, the development of these electronic educational resources in practice, the functional characteristics of computer and communication technologies, and the possibilities of using them in the educational process. explained.

Keywords. educational process, light industry, computer technologies, electronic educational resources, communication technologies, functional features, application possibilities

Introduction. Respublikamizda investitsion muhitni shakllantirish, uni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish davrida, shuningdek ishlab chiqarishni modernizatsiyalash sharoitida oliy ta'lim muassasalarida maqsad hamda vazifalarni qayta ko'rib chiqish, shuningdek mashg'ulotlarning mazmuni, metodlarini takomillashtirish va yangi fanlarni yoki kurslarni kiritish zaruriyatiga olib keladi. Shu bilan birga bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasini ish beruvchilarning talabi va ehtiyojiga mosligini ta'minlash zaruriyati paydo bo'ldi. Bu o'z navbatida oliy ta'limda ixtisoslik fanlarni nafaqat an'anaviy o'qitish metodlari asosida, balki noan'anaviy o'qitish metodlaridan ham foydalanishni taqozo etmoqda [1].

Oliy ta'limda ixtisoslik fanlarning o'quv materiallari aynan amaliyotga dahldor bo'lganligi bois boshqa fanlardan farq qiladi. Ixtisoslik fanlarni o'qitishda talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish va muammoli topshiriqlarni yechishda tegishli qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish lozim. Bundan tashqari, talaba ixtisoslik fanlardan olgan bilimlarini amaliyotda qo'llashi talab etiladi. Shuning uchun bunday fanlarni inertli o'qitish metodidan (talaba passiv tinglovchi rolini egallaydi) voz kechgan holda intensiv o'qitish texnologiyalari asosida tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, ixtisoslik fanlarni o'qitishda modeli yondoshuvni joriy etish asosida o'quv jarayonini kasbga yo'naltirilgan holda tashkil etish mumkin. Modellashtirish ixtisoslik fanlarni o'qitish texnologiyasining asosi sifatida talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirishning samarali vositasi bo'lib hisoblanadi. Modellashtirish asosida ishlab chiqarishdagi real holatni akslantirish imkoniyatlari yaratiladi [9].

Materials and Methods.

Mustaqillik yillarida Respublikamizda oliy ta'lim nazariyasi, amaliyoti va metodikasini takomillashtirish bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Hozirgi kunda ijtimoiy va kasbiy faol shaxsni tarbiyalash o'qituvchilardan ta'lim tizimida samarali metodikalarni, zamonaviy texnologiyalarni va ish formalarini joriy etishni, shuningdek talabalarning kommunikativ va shaxsiy kompetentligini rivojlantirishni talab etadi.

Bizning fikrimizcha, yuqorida ta'kidlangan maqsadlarga erishishda ta'lim jarayonida kompyuter texnologiyalarini oqilona joriy etish ijobiy samara beradi va quyidagi masalalarni yechish imkoniyatlarini yaratadi:

– vaqt tanqisligi muammosini yengib o'tish va o'quv vaqtidan samarali foydalanish darajasini oshirish, ayrim auditoriya turlaridagi mashg'ulotlarni mustaqil ish sektoriga o'tkazish orqali auditoriyadan tashqari o'qitish imkoniyatlarini dolzarblashtirish;

- faol-faoliyatli o'qitish formalarini rivojlantirish;
- shaxsiy-rivojlantiruvchi o'qitish modelini amalga oshirish;
- talabning tizimli fikrlashini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish;
- o'quv jarayonini individuallashtirish prinsipini, uning yaxlitligini saqlagan holda amalga oshirish;
- o'qituvchining faoliyatida ijodiy komponentning o'sishi uchun sharoitlarni yaratish [5, 8].

Amaliyotda bu elektron ta'lim resurslarini (ETR) ishlab chiqish va ularni ta'lim jarayonida joriy etish zaruriyatini anglatadi. Bunday ta'lim resurslaridan foydalanish, ta'limda samarali yondoshuvlarni rivojlantirishning zaruriy shartlari va o'qitish hamda o'rgatish metodikalarini takomillashtirish sifatida namoyon bo'ladi.

Elektron ta'lim resurslari tushunchasiga turli ta'riflarning berilishiga qaramasdan, ularning quyidagi umumiy tomonlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) elektron ta'lim resurslari – bu o'quv-metodik materiallardir;
- 2) elektron o'quv materiallari – bu AKTdan foydalanib yaratiladigan elektron ko'rinishidagi ma'lumotlar jamlanmasidir;
- 3) elektron o'quv materiallari – bu didaktik vositadir;
- 4) elektron o'quv materiallari zamonaviy ta'limning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan.

Olib borilgan tahlillarimiz asosida, biz elektron ta'lim resurslari deganda, o'qish uchun belgilangan, aniq predmet sohaning tizimlashtirilgan materiallaridan iborat bo'lgan va ushbu soha bo'yicha talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini egallashlarini ta'minlovchi dasturiy vositalarni tushunamiz.

Zamonaviy kompyuterli va kommunikasion texnologiyalarning funksional xususiyatlari ta'lim jarayoniga quyidagi imkoniyatlarni amalga oshirishni taqdim etadi:

- tabiatan turli-tuman bo'lgan axborotlarni yig'ish, saqlash, uzatish, qayta ishlash, tahlil etish va qo'llashning cheklanmagan imkoniyatlari;
- ta'lim olish formalarining kengayishi bilan ta'lim olishga ruxsatning oshishi;
- ta'lim olish uzluksizligini ta'minlash va butun faol hayot mobaynida malakaning oshirilishi;
- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, qo'shimcha va rivojlantiruvchi (operajayushego) ta'limni rivojlantirish;
- ta'lim jarayoni (virtual ta'lim muassasalari, laboratoriyalar, universitetlar va boshq.) tashkiliy-metodik ta'minotini yanada kengaytirish va takomillashtirish;
- ta'lim jarayonini tashkil etishda sub'yektlar faolliligini oshirish;
- ta'lim jarayoni metodik va dasturiy ta'minotini sezilarni darajada kengaytirish;
- individual ta'lim trayektoriyasini amalga oshirish imkoniyatlarini ta'minlash;
- o'qish jarayonida mustaqil ijodiy qidiruv faoliyatini rivojlantirish;
- o'qitishning motivasion tomonlarini oshirish;
- o'qitish joyi va vaqtdan ta'lim jarayonining bog'liq emasligi;
- o'qitishning yagona axborot-ta'lim muhitini yaratish jahon hamjamiyati ma'lumotlari va bilimlari bazasidan foydalanish [5].

Results. Demak, elektron ta'lim resurslari asosida kompyuterli o'qitish texnologiyasini oliy ta'lim muassasalarida ixtisoslik fanlarni o'qitishda qo'llash ta'lim jarayonida keng imkoniyatlari ochib beradi va o'qitishni tashkil etishning texnologik asoslarini kengaytirish hisobidan qo'shimcha imkoniyatlarni taqdim etadi. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda elektron ta'lim resurslaridan jamoa bo'lib foydalanish o'quv samaradorligini oshirish bilan birga, talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarining shakllanishiga ham imkoniyat yaratadi; talabalarni fikrlash faoliyatini faollashtirishga hamda ijodkorlik faoliyatining rivojlanishiga yordam beradi.

Shuni ta'kidlash joizki, mavjud oliy ta'lim muassasalarida ixtisoslik fanlarni o'qitishda elektron ta'lim resurslaridan yetarli darajada foydalanilmayapti. Shuningdek, bunday resurslarni ishlab chiqish uchun malakali pedagog kadrlarning yetishmasligi sezilib turadi. Ayrim mavjud bo'lgan elektron ta'lim resurslari mazmuni, ularni AKT bazasida amalga oshirishning zamonaviy talablariga javob bermaydi. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun bir qator tashkiliy, o'quv-uslubiy ishlarni amalga oshirish talab etiladi. Hozirga kunda oliy ta'lim tizimida o'quv mashg'ulotlarining sifatini oshirishda asosiy faktorlardan biri hisoblangan yagona axborot ta'lim muhiti yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday axborot ta'lim muhitining asosini elektron ta'lim resurslari tashkil etishi kerak.

O'quv mashg'ulotlarida axborot texnologiyalarini, jumladan elektron ta'lim resurslarini qo'llash orqali ixtisoslik fanlarni o'qitish samaradorligini oshirishga

Ma'lumki, kasbiy faoliyat bu ijtimoiy ahamiyatli, maqsadli yo'naltirilgan faoliyat turi bo'lib, u ixtisoslik tayyorgarlik va zaruriy kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni talab etadi. Bu o'rinda mutaxassisning ixtisoslik nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalari, shuningdek, ma'naviy-axloqiy sifatlarni o'zlashtirish asosida

shaxsning kasbiy faoliyatni olib borishga nisbatan fiziologik, psixologik va jismoniy tayyorgarlik darajasi muhim omillardan sanaladi. Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda.

Kompetentli yondoshuvning dolzarbligi, bizni o'rab turgan muhitdagi noaniqlik darajasining oshishi va turli jarayonlarning dinamik o'zgarishi bilan xarakterlanadi. Ta'lim tizimiga ta'sir etuvchi muhim faktorlardan biri – bu bo'lajak mutaxassisning ishlab chiqarishdagi rolining o'zgarishi bilan belgilanadi. Hozirgi kunda malakali mutaxassis nafaqat ishlab chiqarishning ma'lum resursi sifatida, balki ishlab chiqarish korxonasining asosiy bebaho sub'yekti sifatida qaraladi. Bunday o'zgarishlar yangi professional shaxsni shakllantirish zaruriyatini belgilaydi. Bunday shaxs yuqori darajadagi kasbiy faoliyatga ega bo'lishi bilan birga, noaniqlik sharoitida ham “yashab” bilishi va o'zining individualligini ijodiy namoyon etish qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Bunday sifatlar majmuasi kasbiy faoliyatda kompetentlik deb talqin qilinadi [2].

Kompetentlik tushunchasi kasbiy shakllanish va kasbiy yetuklikni baholovchi me'yor bo'lib, mazkur tushunchaga nisbatan ilmiy doirada turli munosabatlar ilgari suriladi. U mehnat sub'yektiga nisbatan aniq faoliyat talablari yoki aynan sub'yektning aniq faoliyatining o'ziga xos jihatlariga nisbatan munosabatini tavsiflovchi xususiyat sifatida qo'llaniladi.

Zamonaviy sharoitda tayyor bilimlarni o'qituvchidan talabaga yetkazish tizimi, bunday vazifalarning yechimini ta'minlab bermaydi. Talaba passiv bilimlar iste'molchisidan bilimlarni mustaqil ravishda axborot manbalaridan egallay oladigan shaxsga aylanishi lozim. Bu borada oliy ta'lim muassasalarida ixtisoslik fanlardan talabalarining mustaqil ishlarini samarali tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan tub islohatlar o'quv paradigmasidan ta'lim paradigmasiga o'tish bilan bevosita bog'liqdir. Shu ma'noda tan olish joizki, talabalarining fanlar bo'yicha mustaqil ishlari ta'lim jarayonining muhim formasi emas, balki uning asosiy formalaridan biri bo'lishi kerak. Chunki, mustaqil ish talabada ta'lim yo'nalishi bo'yicha malaka talablarida belgilangan umummadaniy va kasbiy kompetentlikni shakllantirishga va professional faoliyatini muvoffaqiyatli olib borishi uchun chuqur bilim va malakalarni egallashga xizmat qiladi. Shu bilan birga mustaqil ishlarni kompetentli yondoshuv asosida tashkil etish orqali bilimlarni egallashning faol metodlariga o'tish, talabalarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning imkoniyatlarini hamda bo'lajak kasbiy faoliyatidan kelib chiqqan holda jamoaviy o'qitishdan individual o'qitishga o'tish imkoniyatlarini beradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalarining o'quv faoliyatini faollashtirish va mustaqil ishlarini tashkil etishning samarali innovatsion formalaridan biri – axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bo'lib, ular har bir ta'lim oluvchiga shaxsiy potensialidan maksimal foydalanish imkonini beradi.

Mustaqil ishlarni tashkil etishda AKTning imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi [2, 4, 8]:

1. AKT prinsipial jihatdan zamonaviy ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi. Bunday muhit o'quv jarayonini optimallashtirish va bilim hamda malakalarni egallash vaqtini qisqartirish hisobidan talabalarining mustaqil ishlarini faollashtiradi.

2. Talabalar tomonidan o'quv materiallarni nafaqat auditoriya mashg'ulotlarida, balki ularga qulay bo'lgan vaqtda o'zlashtirishlarini ta'minlaydi.

3. AKT dan foydalanish natijasida auditoriya mashg'ulotlarining sonini kamaytirish va mustaqil o'quv faoliyatiga ajratilgan soatlar vaqtini oshirishga erishiladi.

4. Talabalarining mustaqil ishi sharoitida o'qitishni tashkil etish vositasi – bu nafaqat an'anaviy o'quv adabiyotlari, balki elektron ta'lim resurslarining turli ko'rinishlari tashkil etadi.

5. Mustaqil ish nafaqat ma'lumotlar va bilimlarning axborot bazalaridan foydalanish bilan dolzarb bo'ladi, balki audiovizual axborotlar, virtual laboratoriyalar, imitatsion kompyuterli modellar, o'rgatuvchi dasturlar va test vositalari bilan ishlash bilan xarakterlanadi.

6. Talabalarining mustaqil ishlarini o'qituvchi elektron pochta yoki veb-sayt orqali nazorat qilish va ular orasida qayta aloqani tashkil etish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

7. Talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etishda AKTni maqsadli qo'llash natijasida foydalanuvchi va axborot tizimi orasida multimedia texnologiyalari asosida interfaol muloqotni o'rnatish sharoitlari mavjud bo'ladi.

Faqatgina elektron ta'lim resurslari ishlab chiqish oliy ta'lim muassasalari talabalarining ixtisoslik fanlardan kasbiy rivojlanish darajasini kafolatlay olmaydi. Bu jarayonda talabalarining yangi axborotlarga bo'lgan ehtiyojini ta'minlashga qaratilgan elektron axborot-ta'lim muhitini shakllantirish zaruriy shart-sharoitlardan sanaladi.

Elektron axborot-ta'lim muhiti tushunchasini aniq bir maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonini ta'minlovchi dasturiy, axborot texnik, o'quv-metodik tizimlar majmuasi deb ta'riflash mumkin [3].

Bizning fikrimizcha, oliy ta'lim muassasalarini o'qitishning texnik vositalari bilan jihozlash bilan bir qatorda o'qitishning mazmuni, metodlari va formalarini yangilamasdan turib yuqori ta'lim samaradorligiga

erishib bo'lmaydi. Shuning uchun, bugungi kunda zamonaviy kompyuterli o'qitish vositalari asosida ta'lim jarayoni sifatini oshirish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Ta'lim muassasasi axborot-ta'lim muhitining asosiy komponentasi sifatida baholanadigan elektron ta'lim resurslariga quyidagi didaktik talablar quyiladi [6]:

O'qitishning ilmiyligi, erkinligi, muammoliligi, ko'rgazmaliligi, o'qitish jarayonida talabalarnig faolligi va ongliligi, o'qitishning tizimliligi va ketma-ketligi, bilimlarni o'zlashtirishning mustahkamligi.

O'qitishning ta'limiy, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalarining yaxlitligi kabi an'anaviy talablarni amalga oshirishning yanada yuqoriroq darajasini ta'minlay olishi.

O'qitishning individualligi, interfaolligi va moslashuvchanligi talablarining bajarishi.

O'quv materialini taqdim etishning tizimliligi va tuzilmaviy-funksional bog'liqligining mavjudligi.

O'qitishning didaktik siklining to'liqligi va uzluksizligini ta'minlanishi.

Discussion. Didaktik talablar ta'lim berishning ixtisoslik qonuniyatlariga va o'qitishni didaktik tamoyillariga mos kelishi kerak. Shuningdek, ta'lim vazifasidagi an'anaviy nashrlarga qo'yiladigan didaktik talablardan tashqari, elektron darslikka uni yaratish va joriy qilishda zamonaviy axborot va telekommunikasion texnologiyalarning ustunliklaridan foydalanish kabi quyidagi o'ziga xos didaktik talablar qo'yiladi:

1. Moslashuvchanlik talablari.
2. O'qitishning interfaollik talablari.
3. Elektron darslikning o'quv axborotini taqdim qilishda kompyuter vizuallashtirish imkoniyatlarini joriy qilish talablari.

4. Elektron darslik bilan ishlashda ta'lim oluvchining intellektual qobiliyatini rivojlantirish talablari.

5. Elektron darslik-ta'lim berishning to'liqligi va uzluksizligini ta'minlashi talablari [7].

Demak, zamonaviy ta'lim paradigmasida bo'lajak kasb egasi umr mobaynida bilim olishi lozimligi belgilab berilgan. Shu o'rinda, ta'kidlash joizki, respublikamizda ishlab chiqarish korxonalarining modernizasiyalanishi va zamonaviy texnologiyalarning kirib kelishi yangi kasblarni paydo bo'lishiga olib keldi va kasb hamda kasb egasi tushunchalari ham yangicha talqinda ifodalanadigan bo'ldi.

Elektron axborot-ta'lim muhitida har bir talabaning uzluksiz o'z ustida ishlashi borasidagi mustaqil ta'limi hal qiluvchi ahamiyat kasb etib, bunda ularning o'quv va ilmiy-tadqiqotchilik yo'nalishlardagi faoliyat ko'rsatkichlarining dinamikasini o'qituvchi tomonidan kompleks baholash imkoniyati paydo bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, oliy ta'lim muassasalarida malakali kadrlarni tayyorlashning samaradorligini oshirish uchun ixtisoslik fanlardan auditoriyada va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda elektron ta'lim resurslari yangi axborot muhitini yaratish va ulardan keng foydalanishga e'tiborni qaratish asosiy vazifalardan biri etib belgilandi.

1-jadval

Elektron o'quv materiallarilarning interfaollik darajasi bo'yicha taqsimlanishi

№	Modulning interfaollik darajasi	Tavsifi
I	Shartli-passiv	Matnni o'qish, grafikani va videoni ko'rish, tovushni eshitish
II	Faol	Gipermurojaatlar bo'yicha navigasiya, uch o'lchovli obyektlarni ko'rish, variant javobini tashlash bo'yicha topshiriqlar va boshqa oddiy formalar.
III	Faaoliyatli	Sonli javobni kiritish bo'yicha topshiriq, obyektlarni siljitish va birlashtirish, interfaol modellar bilan ishlash.
IV	Tadqiqotli	Virtual laboratoriyalar bilan ishlash

I daraja. Shartli-passiv forma.

Mazmun bilan o'zaro harakat chegaralangan: talaba o'zlashtirish uchun o'quv materiali elementini faqat tanlaydi, lekin uning elementlari bilan operatsiyalarni amalga oshira olmaydi. Talaba o'qiydi, ko'radi, eshitadi, o'quv materialni qabul qiladi, lekin ularga hech qanday ta'sir o'tkazib bilmaydi.

O'zaro harakatning shartli-passiv formasiga quyidagilar tegishli: mediaelement yoki mediakombinasiyani eksport/import qilish, obyekttni masshtablash, obyekttni siljitish, grafik yoki tovushli axborotlarni chiqarish, simvolli ketma-ketlikni ko'rish, audioaxborotli kompozitsiyalarni idrok etish (tovush+matn, tovush+statik tasvir), kontent elementlari bo'yicha navigasiya, on-line foydalanuvchilar (hamkor guruhdoshlar) bilan

taklif, ko'rmatlarni olish yoki shakllantirish.

Demak, o'zaro harakatning ushbu formasi foydalanuvchining kontent bilan o'zaro harakatining yo'qligi bilan xarakterlanadi. Lekin, ushbu formalar foydalanuvchidan u yoki bu mazmunli fragmentni chaqirish uchun boshqaruv ta'sirini talab etadi.

II daraja. Faol forma.

Faol forma talabning mazmun bilan oddiy operatsiyalar darajasidagi o'zaro harakati bilan xarakterlanadi: navigatsiya, nusxalash, ko'plab tanlov, masshtablash. Talaba taqdim etilgan fragmentlarning ketma-ketligini, o'qish uchun gipermurojaatlarni. Fragmentlarni ko'rishni tanlashi mumkin va h.k.

Faol formaga quyidagilar tegishli: ikki o'lchovli tasvirlarning skrollingi, ko'plab tanlov, hajmli obyektlarning aylanishi, 3D-navigatsiya, interfal multimedia kompozitsiyalar elementlarini faollashtirish, interfal multimedia kompozitsiyalarni o'zgartirish, on-line foydalanuvchi (guruhdosh) kontent obyektlari bilash harakatlarini akslantirish.

Interfaollikning II darajasining tavsifiga talabalarning quyidagi faoliyatini misol keltirish mumkin: gipermurojaatlar bo'yicha navigatsiya, vizual obyektlar bo'yicha o'qishlar; kontent elementlarini buferga nusxalash (shaxsiy original kompozitsiyalarni yaratish, simvolli qatorlarni yoki tasvirlarni nusxalash), uch o'lchovli obyektlarni ko'rish, javob variantini tanlashga topshiriq va boshqa oddiy formalar.

III daraja. Faoliyatli forma.

Faoliyatli forma foydalanuvchining mazmun elementlari bilan konstruktiv o'zaro harakati bilan xarakterlanadi. Faoliyatli formalar faol formalardan ko'p sonli erkinlik darajasi bilan farq qiladi. Shuningdek, o'quv maqsadlariga olib boruvchi harakatlar ketma-ketligini tanlash va har bir qadamda tahlil o'tkazish zarurati hamda berilgan parametrlar diapazonida qaror qabul qilish imkoniyatlarining mavjudligi bilan farq qiladi.

Faol formaga quyidagilar tegishli: mediaelementning importini nazorat qilinishi, obyektlarni siljitish, obyektlarni birlashtirish, aloqalar orqali obyektlarni birlashtirish, obyektlarni faollashtirish, ko'p faktorli multimedia kompozitsiyalar elementlarini faollashtirish, jarayonlar parametrlarini yoki xarakteristikalarini o'zgartirish, obyektning dekompozitsiyalash, simvolli konstruksiyalarni hamkorlikda ishlab chiqish, berilgan grafik kontentni hamkorlikda yaratish, hamkorlikda ta'lim faoliyatini olib borishda foydalanuvchilarning kontent obyektlari bilan determinlangan harakatlarini on-line sinxronizatsiyalash.

Interfaollikning III darajasining tavsifiga talabalarning quyidagi faoliyatini misol keltirish mumkin: sonli javobni kiritishga topshiriq, obyektlarni siljitish va birlashtirish, interfaol modellar bilan ishlash,

obyektlarning belgilangan kompozitsiyalarini tuzish – dekompozitsiya yoki obyekt bo'yicha harakatlanish.

IV daraja. Tadqiqotli forma.

Bunday formada tadqiqotlar tavsiya etilgan hodisalarga yo'naltirilmasdan, balki shaxsiy hodisalarni ishlab chiqishga qaratiladi. Hodisa mohiyatni, tashqi ko'rinishni, parametrlarni, taqdim etilgan obyekt xarakteristikalarini, jarayon va hodisalarni o'zgarishini chaqiradi. Tadqiqotlar tavsiya etilgan hodisalarga yo'naltirilmaydi, balki shaxsiy hodisalarni ishlab chiqishga qaratiladi. Foydalanuvchiga odindan beriladigan ko'p harakatlarni bajarish taklif etilmay, ETR obyektlari yoki jarayonlari bilan o'zaro harakatlarni manipulyatsiya qilish ishlari ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi. O'quv maqsadlari kontentda joriy etilmagan, ya'ni berilgan natijaga olib keluvchi metodik ketma-ketlik tavsiya oldindan berilmaydi. Obyekt yoki jarayonlarni tadqiqot qilish mustaqil ravishda ta'lim oluvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Umumiy holda hodisa manbai bo'lib quyidagilar bo'lishi mumkin: kontent bilan o'zaro harakatda bo'lgan foydalanuvchining o'zi, imitasion modellashtirishning belgilangan algoritmlari bo'yicha qandaydir hodisani generatsiya etuvchi modeler, hamkorlikdagi ta'lim faoliyatida qatnashuvchi boshqa foydalanuvchi.

Demak, interfaollikning ushbu darajasida o'quv maqsadlari kontentga joriy etilmagan, ya'ni berilgan natijaga olib keladigan metodik ketma-ketlik tavsiya etilmaydi [8]. Interfaollikning IV darajasining tavsifiga talabalarning quyidagi faoliyatini misol keltirish mumkin: virtual laboratoriyalarda o'quv mashg'ulotlarini bajarish, bulutli texnologiyalar bilan ishlash va h.k.

O'quvchilarning elektron o'quv materiallari bilan o'zaro harakatini tashkil etish darajasida o'qituvchi va talaba quyidagi operatsiyalarni bajarishlari mumkin (2-jadval):

2-jadval

O'qituvchi va talabaning elektron o'quv materiallari mazmuni bilan o'zaro harakatining xarakteri

O'qituvchi faoliyati	Talaba faoliyati
1. Har bir talaba (juftliklar, guruhlar) uchun mazmunni (elektron o'quv materiallari fragmentlari) tanlaydi; 2. Har bir talaba uchun (juftliklar, guruhlar) individual topshiriqlarni shakllantiradi va quyidagilarni tavsiya etadi: - o'qituvchidan olingan axborotlar asosida, amaliy tipdagi modullar materiallariga kiritilgan reproduktiv xarakterdagi amaliy topshiriqlarni bajarish; - talabalarning masalani yechish usullari, metodlari bilan mustaqil tanishishi yoki bunday tanishuv asosida muammoli vaziyatni anglash; - o'qituvchi tavsiya etgan elektron o'quv materiallari matyeriallari bilan mustaqil tanishish va bu tanishish asosida tao'qiqot faoliyatining alog'ida bosqichlarini amalga oshirish. 3. Talabalarning hisobot usullarini aniqlaydi. 4. Topshiriq va muammoning fragmentlarini hamda ularning yechimlarini namoyish yetadi. 5. Jarayonni, shuningdek muammoni va masalani yechish metodlarini, usullarini o'zlashtirganlik natijalarini nazorat qiladi. 6. Talabalarni topshiriqni bajarishga motivasiyalaydi. 7. Darsdan tashqari mustaqil bajarish uchun o'y topshiriqlarini shakllantiradi.	1. Mustaqil ravishda tayyor metodlarni va yechim natijalarini, vaziyatlar modelini qabul qiladi. 2. O'qituvchi tavsiya etgan elektron o'quv materiallari asosida masalaning yechilishi yoki tajribaning borishini mustaqil kuzatadi. Natijalarni yozib boradi, xulosalar qiladi. 3. Axborotlarni eslab qoladi. 4. Mustaqil ravishda tayyor faoliyat usullarini, amaliy va nazorat tipidagi modullar bilan o'zaro o'zaro harakat jarayonida masalani yechish metodlarini <i>vosproizvodit</i>. 5. Muammoli vaziyatni mustaqil anglab yetadi, elektron o'quv materiallarida taqdim etilgan axborotlar asosida muammoni shakllantiradi. 6. Muammoning yoki masala-ning yechimini qidirish, uning bosqichlarini aniqlash jarayonlarini mustaqil anglab yetadi. 7. Tadqiqot bosqichlari mohiyatini mustaqil anglab yetadi.

Conclusion. Demak, ta'lim oluvchining elektron ta'lim resurslari bilan o'zaro harakatining turli formalaridan foydalanish spesifikasini elektron o'quv materiallarining tipi aniqlaydi. Ixtisoslik fanlarni o'qitish jarayonida elektron o'quv materiallarini qo'llash natijasida talabalarning faol bilish faoliyati, o'qitishda kompetentli yondoshuvni amalga oshirishga olib keladi.

Bunday darsda elektron o'quv materiallari motivasion, informasion, shuningdek, mustahkamlash, nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish funksiyalarini bajaradi.

Ushbu darajada, taqdim etiladigan axborotning turli-tumanligi, individual topshiriqlardan foydalanish, mustaqil faoliyatni tashkil etilganligi hisobidan talabalar tomonidan topshiriqni bajarish bo'yicha motivasiya kuchayadi. Variativ elektron o'quv materiallarini qo'llash hisobidan talabalarning individual qobiliyatlarini inobatga olgan holda, mustaqil ish ko'lamini oshirish imkoniyatlari paydo bo'ladi. Ta'lim oluvchilar uchun elektron o'quv materiallarini tanlashda o'qituvchining roli muhim bo'lsada, o'qitishda asosiy rol o'qituvchidan talabaga o'tadi va bunday vaziyatda o'qituvchi maslahatchi, tyutor vazifasini bajaradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 24 yanvar. "Xalq so'zi", 2020 yil 25 yanvar

2. Abidov K.Z. Ta'limda kompetentli yondoshuvni joriy etish asosida talabalarning mustaqil ishi tizimini

yangilash bo'yicha kafedra oldida turgan asosiy vazifalar. Fan va texnologiyalar taraqqiyoti. –Buxoro, 2017. №1. B. 123-127.

3.Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Avtoref.dis. ped. fan. dok.-T.: 2007. -37 b.

4. Gadjiyeva P.D. Возможности информационно-коммуникативных электронных технологий обучения в организации самостоятельной работы студентов // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2013. – № 6. – С. 75–81.

5. Zavyalova O.A. Formirovaniye elementov informatsionnoy kompetentnosti uchashixsya na uroках s ispolzovaniyem Internet–resursov. Internet–jurnal «Eydos». – 2010. –S. 21-28.

6.Муллина Э.Р. Электронные образовательные ресурсы как средство формирования профессиональных компетенция студентов// Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 11-5. – С. 975-978.

7. Olimov Q.T. Ixtisoslik fanlardan o'quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning nazariy va uslubiy asoslari. Ped. fan. dokt. diss. – T. 2005. – 286 b.

8. Пащенко О.И. Информационные технологии в образовании // Учебно-методическое пособие, 2013. –228 s.

9. Штофф В.А. Роль модели познания. – С-Пб.: Изд-во ЛГУ, 1963. – 128 стр.

O'QUVCHILAR JISMONIY BARKAMOLLIIGI TEXNIK KO'NIKMALARNI SAMARALI O'ZLASHTIRISH POYDEVORI.

Suyarov Xurshid Baxriddinovich

Navoiy davlat pedagogik instituti Jismoniy madaniyat Katta o'qituvchisi

Inson tug'ilishidan boshlab, avval instinktiv tarzda-mustaqil, so'ng shartli refleks asosida o'zi yoki «o'rgatuvchilar» ota-ona, tarbiyachi, o'qituvchi yordamida turli hayotiy zarur harakat ko'nikmalarini shakllantirib boradi.

O'z navbatida hayot, turmush, mehnat, sport, mudofaa va hokazo omillar shu ko'nikmalarni tezkorlik, kuchlilik, chaqqonlik, chidamkorlik va ma'lum darajada egiluvchanlik bilan ijro etish ehtiyoji tug'iladi. Ana shu jismoniy qobiliyatlar qanchalik shakllangan bo'lsa, barcha turdagi harakat ko'nikmalari yurish, yugurish, sakrash, to'xtash, osilib chiqish va hokozalar shu jumladan, sportga xos texnik-taktik malakalar, shunchalik uzoq muddat davomida tezkorlik, chaqqonlik yuksak kuch, chidamkorlik bilan ijro etilishi mumkin. Har bir jismoniy sifat o'z navbatida bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, bir jismoniy sifatni shakllanishi, ikkinchi bir jismoniy sifatga ko'chishi kuzatiladi.

So'nggi yillarda ushbu masalalarga oid ko'plab tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Lekin har bir sport turiga xos texnik-taktik ko'nikmalar o'ziga xos biomexanik, koordinatsion va kinematik xususiyatlarga ega bo'lib, ularni ijro etishda bir guruhga xos jismoniy sifatlar ikkinchi bir jismoniy sifatlariga nisbatan ustuvorlik bilan farq qiladi.

Masalan, uzoq masofaga yugurishda aerob chidamkorlik, og'ir atletikada kuch, sport o'yinlarida o'zgaruvchan tezkorlik yoki chaqqonlik sifatleri ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, harakat ko'nikmalari yurish, yugurish, o'tirish-turish, to'xtash, sakrash va xokozalar, jismoniy sifatlar kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamkorlik, egiluvchanlik va tanlangan sport turiga xos texnik malakalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ko'plab etakchi mutaxassis olimlar tomonidan isbot qilib berilgan (V.N.Platonov, 2004; M.A.Godik, 2006).

Ilmiy-uslubiy adabiyotlarda ko'pincha «harakat tayyorgarligi», «harakat sifatleri», «jismoniy tayyorgarlik», «jismoniy sifatlar» degan atamalar yoki tushunchalar uchrab turadi. Ushbu atamalarning barchasi o'ziga xos mohiyat va o'ziga xos tushunchalarga egadir.

Ba'zida ularni bir xil yoki bir-biriga yaqin tushunchalar bilan aralashtirish xollari ham kuzatiladi.

«Harakat tayyorgarligi» - bu barcha harakat ko'nikmalari yurish, yugurish, to'xtash, o'tirish, yotish, turish, sakrash, xatlash, sirpanish va hokozalarni shakllantirish va ma'lum darajada harakatlar «boyliigi», harakatlar zahirasi yaratish ma'nosini anglatadi.

«Harakat sifatleri» qaysidir ma'noda «jismoniy sifatlar»ni anglatadi yoki sinonim sifatida qo'llanilishi mumkin.

«Jismoniy tayyorgarlik» - umumiy va har bir sport turiga xos jismoniy sifatleri rivojlantirish jarayonini anglatadi. Lekin «harakat tayyorgarligi» nisbatan kengroq ma'noda tushuniladi.

«Harakat tayyorgarligi» qanchalik erta yoshdan boshlab, shakllantirib borilsa, nasliy harakat qobiliyatlari ham shunchalik sayqal topib boradi, yangi harakat usullari vujudga kelishi mumkin, harakat zahirasi doirasi kengayadi, binobarin, bunday bolalar sport ko'nikmalari va malakalarini nisbatan samarali o'zlashtira boshlaydi.

Bugungi voleybol amaliyotida sport to'garaklari va BO'SMlar qoshida 6 yoshdan boshlab sog'lomlashtirish guruhlarini tashkil qilish hamda o'lar bilan maxsus dastur asosida yo'naltirilgan o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish muhimligi belgilab qo'yilgan (YU.D.Jeleznyak, 2005). Mashg'ulotlar davomida bolalarning jismoniy rivojlanishi, harakat ko'nikmalarining shakllanish dinamikasi va albatta, ularning sog'ligi muntazam nazorat qilinib borilishi ta'kidlanadi.

9-10 yosh bosqichiga etganda bolalar quyidagi me'yoriy talablarga mos jismoniy imkoniyatlarga erishishi qabul qilingan.

Sport o'yinlari turlari (voleybol, basketbol, gandbol, futbol va h.) bo'yicha turli yillarda nashrdan chiqarilgan BO'SM dasturlariga muvofiq dastlabki tayyorgarlik guruhlariga qabul qilishda bolalarning yoshi, shug'ullanuvchilar soni, guruhlar soni turlicha berilgan.

Jismoniy tarbiya bo'yicha qabul qilingan davlat ta'lim standartlarida mashg'ulotlar sifatiga va uning mazmuniga doir talablarni o'quvchilar tayyorgarligining zarur etarli darajasi, ta'lim muassasalaridagi faoliyati va jismoniy ta'lim hamda tarbiya sifatiga baho berish tartibi va mexanizmlarini belgilab beradi.

«Jismoniy tarbiya va ta'lim» kursi umumiy o'rta ta'limda quyidagilardan tarkib topadi:

1. Jismoniy tarbiya darslari.

2. Harakat faoliyatining darsdan tashqari shakllari: darsdan oldin o'tkaziladigan gimnastika, jismoniy daqiqalar, uzaytirilgan tanaffuslardagi dinamik daqiqalar, o'yinlar.

3. Jismoniy mashg'ulotlarining sinfdan tashqari shakllari: sport seksiyalari, fakultativlar, sport turlari bo'yicha musobaqalar va boshqalar.

Jismoniy tarbiya o'quv dasturiga sport o'yinlari materiallari kiritilgan (voleybol, basketbol, qo'l to'pi va alohida futbol).

Voleybol bo'yicha dastur materiallarini o'rgatish uchun zarur bo'lgan mashqlar, texnik va taktik usullar hamda o'yinning nazariy va amaliy qoidalari kiritiladi. Mashg'ulotlarning samaradorligi o'qituvchining darsni to'g'ri rejalashtirishi va tashkil etishiga, ko'proq foydali harakatlarini o'rgatishning koeffitsientiga bog'liq bo'ladi. Jixoz va asbob - anjomlardan foydalanish muhim rol o'ynaydi. Voleybol bo'yicha mashg'ulotni muvaffaqiyatli o'rgatish uchun bir necha to'p va maydoncha bo'lishi etarli emas. Albatta, to'ldirma to'p, osib qo'yilgan to'plar, amortizatorli to'p va boshqa shu kabi jihozlar bo'lishi zarur. Dasturda voleybol uchun ajratilgan soat (yiliga 20 soat) harakat texnikasi va taktikasini zarur va etarli darajada o'zlashtirib olishga etmaydi. Shuning uchun umumta'lim maktablarida voleybol sporti bo'yicha seksiya mashg'ulotlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Voleybol sport seksiyasini tashkil etish yosh voleybolchilarni tayyorlashdan boshlanadi. O'quv guruhlarida shug'ullanuvchilarning tarkibiy uyg'unligi hamda yosh jihatdan bir hilligi o'quv-mashg'ulotlari shakliga mos tushadi. Umumiy faoliyatda muntazam ravishda ishtirok etish shug'ullanuvchilarni yagona jamoa qilib jipslashtiradi, bu ham jismoniy tarbiyaning o'quv hamda tarbiya vazifalarini samarali hal etishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Voleybol seksiya mashg'ulotlarini o'tkazishda ham qabul qilingan qator umumiy talablarni bajarish kerak bo'ladi.

Birinchidan, shug'ullanuvchilarni o'qitish va tarbiyalash butun mashg'ulot davomida amalga oshirib borilishi kerak.

Ikkinchidan, mashg'ulot o'tkazishda har qanday yo'llar bilan bo'lsa ham bir xillikdan qochish kerak.

Mashg'ulot mazmuni va uslubiyatini xilma-xil qilish kerakligini vazifalarining doimiy ravishda murakkablashib borishi, shug'ullanuvchilarning organizmi va psixikasida sodir bo'ladigan siljishlar dinamikasi, tashqi sharoitning o'tkazuvchanligi taqozo etadi.

Uchinchidan, shug'ullanuvchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ularni bir tekisda o'quv faoliyatiga jalb etishi kerak. Faqat shu yo'l bilan shug'ullanuvchilar uchun uzoq vaqt davomida bir butun o'quv - tarbiya jarayoniga erishish mumkin va shug'ullanuvchilarning mashg'ulotni tashlab ketishlari yoxud qoloqlar paydo bo'lishining oldi olinadi.

To'rtinchidan, har bir mashg'ulotdagi o'quv faoliyatini usuliy tamoyillarga qat'iy rioya qilgan holda olib borish kerak. Mashg'ulotning ta'siri har tomonlama sog'lomlashtiruvchi, bilim va tarbiya beruvchi bo'lishi kerak.

Beshinchidan, mashg'ulot oldiga mazkur darsda hal etish mumkin bo'lgan mutloq aniq vazifalar qo'yish kerak. O'quv - tarbiya jarayonining umumiy masalalari kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, egiluvchanlik hal etilishiga alohida aniq vazifalar tizimini bajarish orqali erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

A.A.Pulatov Yosh voleybolchilar tezkorlik-kuch sifatlarini shakllantirish uslubiyati. // Uslubiy qo'llanma. T.: 2008. – 38 b.

Шнайдер В.Ю. Методика обучения игре в волейбол. // Пособие для ст-в фак-в физ-ры. М.: Олимпия. Человек. 2008. - 55 с.

Ю.Д.Железняк, А.В.Чачин, Ю.П.Сыромятников Волейбол., 2009. - 130 с.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYALANUVCHILARINING JISMONIY RIVOJLANISHIDA HARAKATLI O'YINLARNING AHAMIYATI

Temirov Shoirbek Raimjonovich

Andijon davlat universiteti jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi kafedrasida o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyalanayotgan katta yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishida va harakat tayyorgarligini oshirishda harakatli o'yinlardan foydalanishning samaradorligi yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: harakatli o'yinlar, jismoniy rivojlanishida, harakat tayyorgarligi, tezkorlik, kuch, chaqqonlik.

ЗНАЧЕНИЕ ПОДВИЖНЫХ ИГР В ФИЗИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ВОСПИТАННИКОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Темиров Шоирбек Раимжонович,

Доктора философии (PhD) по педагогическим наукам, преподаватель кафедры теории и методики физической культуры Андижанского государственного университета

Аннотация: В данной статье освещается эффективность использования подвижных игр в физическом развитии и повышении двигательной подготовленности детей старшего возраста, воспитывающихся в дошкольном образовательном учреждении.

Ключевые слова: подвижных игр, физическом развития, двигательной подготовка, быстрота, сила, ловкость.

THE IMPORTANCE OF ACTIVITY GAMES IN THE PHYSICAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Temirov Shoirbek Raimjonovich,

Doctor of philosophy in pedagogical sciences (PhD), teacher of the department of theory and methodology of physical culture Andijan State University

Abstrakt: This article highlights the effectiveness of the use of mobile games in the physical development of older children educated in a preschool educational organization and increasing their readiness for movement.

Key words: action games, physical development, movement readiness, quickness, strength, agility.

Kirish. Jahonda maktabgacha ta'lim bo'g'inidan maktabga o'qishga o'tish bosqichida jismoniy tarbiya tizimining dasturiy - me'yoriy asoslarini ishlab chiqish va takomillashtirishga doir bir qator ilmiy tadqiqotlar mavjud, ammo ushbu muammolarga majmuaviy yondashilgan tadqiqotlar o'tkazilmagan. Bolalarning pedagogik xususiyatlarini hisobga olgan holda bazaviy jismoniy sifatlarni tizimli yondashuvlar asosida rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlar o'tkazish bilan bir qatorda, maktabgacha ta'limni tobora murakkablashib borayotgan texnologiya tizimi hamda jismoniy tarbiya jarayoni tomonidan qo'yilayotgan zamonaviy talablarni ham e'tiborga olish dolzarbligicha qolmoqda [1].

Mamlakatimiz rivojlanishining yangi bosqichida aholi, ayniqsa, bolalar va o'quvchi yoshlarning sport bilan ommaviy shug'ullanishlarini, faol dam olish shakllaridan foydalanishlarini ta'minlovchi amaliy choratadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Bolalarni o'qitish va o'qish davrida ularda to'planib borayotgan toliqishni yo'qotishning samarali vositasi sifatida jismoniy faollikka bo'lgan mustahkam ehtiyojni tarbiyalash jarayonini tadqiq qilishni talab qiladi. Shu tufayli ushbu yosh guruhlaridagi bolalarning jismoniy rivojlanishi va harakat tayyorgarligini aniqlash hamda ularning jismoniy qobiliyatlarini tarbiyalashning samarali vositalari, shakllari va uslublarni tajriba yo'li bilan asoslash juda muhim hisoblanadi.

O'yin va harakatli o'yinlar maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati bo'lib, u orqali bola shaxs sifatida shakllanadi. O'yinlar bolaning kelajakdagi o'quv, mehnat faoliyati, kishilarga munosabatining qay darajada shakllanib borishini belgilaydi [2].

O'yinlar qadim zamonlardan beri pedagog, psixolog, faylasuf, etnograf, sanathunos olimlar diqqatini o'ziga tortib kelgan. O'yin yosh avlodni mehnatga tayyorlaydi. Bolalar o'yinini bunday tushunish birinchi marta K.D.Ushinskiy tomonidan ta'riflab berilgan edi. U o'z asarlarida bolalar o'yinining mazmuni ularning hayotdan olgan taassurotlari bilan belgilanib, ular shaxsining shakllanishiga ta'sir etadi, deb yozadi. Bu fikrni P.F.Lesgaft ham tasdiqlab, bolalar o'z oyinlarida tevarak-atrofdan olgan taassurotlarini aks ettiradilar, deydi.

Bunday faoliyat bolalarning rivojlanishida katta ahamiyatga egadir [3].

Tarbiyachilar bolalar o'yiniga rahbarlik qilishda quyidagilarga rioya qilishlari lozim: 1) o'yin bilan mehnat o'rtasida to'g'ri munosabat o'rnatish; 2) o'yinda bolalarning bo'lajak mehnat ahliga xos bo'lgan jismoniy va ruhiy sifatlarini tarbiyalash.

Bolalar o'yinining tarixi, tabiati, uning rivojlanish qonuniyatlari L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, D.B.Elkonin, A.V.Zaporojest kabi psixologlar va ularning davomchilari ilmiy tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

A.V.Zaporojest bolalar o'yinini ilk yoshdan boshlab kuzatib borishi natijasida uni harakatga keltiruvchi sabablar, rivojlanish qonuniyatlari, har xil yosh bosqichlarida bolalar o'yinining o'ziga xos tomonlari, mazmuni va tuzilishini o'rganish zarurligini G.A. Berdaliyeva o'zining ilmiy maqolasida ta'kidlaydi [4].

Metodlar. Harakatli o'yinlar bolalarning jismoniy jihatdan unib-o'sishlariga, salomatliklarining yaxshilanishiga, chiniqishlariga, organizm va umumiy ish qobiliyatlarining yanada mustahkamlanishiga yordam beradi.

Bolalarga harakat faoliyatining turli xil sharoitlarida erkin harakat qila olish imkonini beradigan zarur bilimlarni berish va ularda kerakli harakat malakalarini hosil qilish lozim. Bundan tashqari, bolalarda turli o'yinlarga, jismoniy mashqlarga, shuningdek, kun tartibiga rioya qilishga qiziqish uyg'otish, harakatli o'yinlarni mustaqil ravishda tashkil qilish va o'tkazish uchun zarur bilim va malakalar hosil qilish shart. Ularni o'tkazishda tarbiyachilar va boshlang'ich sinf jismoniy tarbiya o'qituvchisining roli juda mas'uliyatlidir [5].

O'yinlarni bolalar organizmiga mos tushishiga qarab to'g'ri tanlash va to'g'ri o'tkazish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday harakatli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishning tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi juda muhim. Jismoniy tarbiya yo'riqchisi maktabgacha ta'lim tashkiloti bolalarining jismoniy holatini yaxshi bilgan, har bir o'tkaziladigan o'yinning mazmun-mohiyati va qonun-qoidalar bilan mufassal tanishgan, o'qitish jarayonida esa yuksak pedagogik mahoratini namoyish qila olgan taqdidagina har bir o'yinni ta'lim-tarbiya nuqtai nazaridan to'g'ri yo'lga qo'ya oladi [6].

O'qituvchi o'rgatadigan o'yinlar va bolalar tushunib bajaradigan harakatlar ularda tashkilotchilik ko'nikmalarini tarbiyalashga yordam berishi kerak. O'qituvchi bolalar irodasini mustahkamlash uchun o'yinlarni qiyinchiliklarni yengish bilan bog'lagan holda asta-sekin murakkablashtirib borishi kerak bo'ladi.

O'yinni tashkil qilish va o'tkazishda imkon boricha bolalarning tashabbuskor bo'lishiga erishish va o'yinda faol ishtirok etishlari uchun ularni rag'batlantirib turishi ham yaxshi samara beradi.

O'yinlar davomida bolalarning bir qancha tarbiya turlari tashkil qilinadi va amalga oshiriladi. Bolalarda o'yinlar orqali jismoniy, pedagogik va psixologik tarbiya turlari yuqori darajada shakllanib boradi.

Professor Usmonxodjayev va boshqalar, milliy harakatli o'yinlarni tashkil qilish va bolalarga o'rgatib borishda quyidagilarga alohida e'tibor berib borish kerakligini aytib o'tganlar:

jismoniy harakatlar: yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, irg'itish, ushlab olish, muvozanat saqlash va shu kabilarni tartib-qoidalari bajarish;

sabrlilik, chidamlilik bo'lishga o'rgatish;

ruhiy-psixologik jihatdan o'yinga tayyorlash;

o'z-o'zini boshqarish va o'ziga ishonchni tarbiyalash;

qat'iyatlilik ko'nikmasini tarbiyalash;

bolalarni fikrlashga o'rgatish;

topqirlik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish;

hozirjavob bo'lishga tayyorlash;

o'yinlarni bolalar bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil qilishga yo'naltirish;

o'yinlar jarayonida bolalar jismoniy tayyorgarligi va yosh xususiyatlariga e'tibor berish;

har bir o'yinning pedagogik va tarbiyaviy tomonlarini nazardan qochirmaslik;

o'yinlarni ijtimoiy-foydali mehnat bilan bog'lash usullarini izlab topish va hayotga tatbiq etish;

o'yin davomida birdamlik va hamjihatlikka o'rgatish;

jamoa bo'lib harakat qilish va jamoa manfaatiga hurmat ruhida tarbiyalash va shu kabilar [6].

Biz yuqoridagilardan kelib chiqib maktabgacha ta'lim tashkilotining katta guruh tarbiyalanuvchilarining jismoniy faollikdarajasini oshirish maqsadida qiyidagi o'yinlarni saralab oldik.

1-O'YIN. "KOPTOKNI QUVIB YET"

Bu o'yinda bolalar chaqqonlikka va tezkorlikka o'rgatiladi. Bolalar maydonchada o'ynab yurganda tarbiyachi bir nechta bolani chaqirib, koptokni yumalatishni va uni tutib kelishni taklif qiladi. Keyin birin-ketin koptokni turli tomonga yumalatadi. Bola koptok ketidan yugurib, uni tutib oladi va tarbiyachiga keltirib beradi. Tarbiyachi koptokni bir gal boshqa tomonga otadi, lekin uni endi boshqa bola olib keladi.

Bolalar tarbiyachi otgan koptokning orqasidan yuguradilar. Shundan keyin o'yinga bolalarning boshqa guruhlarini jalb qilinadi. O'yinda bir yo'la 8-10 nafar bola ishtirok etishi mumkin. Bolalarning baravar yugurishi uchun hamma koptoklarni birdan otish kerak. Koptok o'rniga rezina halqacha, qum solingan xaltachadan

ham foydalanish mumkin.

2-O'YIN. "TAYOQCHADAN HATLAB O'T"

O'yindan maqsad bolalarni chaqqon harakat qilishga o'rgatish, ularda sakrash, yugurish kabi harakatlarni mustahkamlash va o'rgatishdan iborat.

Xonaning o'rtasida ikkita tayoqcha orasi bir metr qilib yonma-yon qo'yiladi. Xonaning bir tomonida bolalar turishadi, ikkinchi tomonida stul o'rindig'ida bayroqcha bo'ladi. Tarbiyachining ko'rsatmasiga binoan tayoqchadan 2-3 qadam narida bayroqchaga qarab turgan birinchi ishtirokchi tayoqcha tomon yurib boradi va undan xatlab o'tadi. So'ngra ikkinchi tayoqchadan ham xuddi shunday hatlaydi. Stulga yaqinlashib boradi, bayroqchani qo'lga oladi, uni boshidan yuqoriga ko'tarib hilpiratadi, keyin bayroqchani yana stulga qo'yadi, yon tomonga chetroqqa chiqib ketadi va qaytib kelib o'z joyiga turadi. Shundan so'ng topshiriqni keyingi bola bajaradi.

Agar bu mashq bir necha marotaba takrorlangandan keyin bolalarga juda oson bo'lib tuyulsa va ular bu topshiriqni tez xamda ishonch bilan bajara boshlasalar, mashqni biroz murakkablashtirish kerak bo'ladi. Masalan, polga 4-6 tayoqchani bir-biriga yonma-yon qilib qo'yib chiqib yoki bir necha chambarakni polga tashlab qo'yib, bolalarga ana shularning ustidan hatlab o'tish taklif qilinadi.

3-O'YIN. "MERGAN BOLA"

Bir-biridan 10-15 metr masofa oralig'ida ikkita parallel chiziq tortiladi. Ular o'rtasida diametri 2 metr bo'lgan aylana chiziladi. Unda bir bola (mergan) turadi. Uning qo'lida to'p bo'ladi. Boshqa o'yinchilar bir chiziqdan ikkinchisiga yugurib o'tib harakatlanishadi. Mergan ularga qarab to'p otib, tekkizishga harakat qiladi. To'p kimga tegsa, o'sha bola mergan vazifasini bajaradi.

O'yin qoidalari: O'yin boshida mergan qilib bir bolani tayinlashadi. Ya'ni tarbiyachining "O'tiring" degan buyrug'idan keyin oxirgi o'tirgan bola mergan bo'ladi. Agar mergan otgan to'pni yugurayotgan o'yinchi ilib olsa, unda hisobga kirmaydi.

4-O'YIN. "ARIQCHA ORQALI"

Bu o'yinda bolalarning sakrovchanlik xususiyati rivojlantiriladi. Maydonchaga biri ikkinchisidan 1.5-2 metr masofada ikkita chiziq chiziladi – u ariqcha vazifasini bajaradi. Bolalar (6-8 ta bola) ariqchaning chetida – chiziq oldida turadilar, ular toshlarning ustidan (doiracha chizilgan) oyoqlarini ho'l qilmasdan o'tishlari shart. Doiracha orasidagi masofa shunday bo'lishi kerakki (taxminan 25-30 sm), bolalar birinchisidan ikkinchisi ustiga yengil sakrab o'ta olsin. Ariqchaning ustidan bir vaqtning o'zida bir necha bola o'tishi mumkin, qolganlari esa tarbiyachi bilan ular orqasidan kuzatib turadilar. Kimda kim doirani bosib yoki oyog'ini ho'l qilsa, u o'rindiqqa borib o'tirib, oftobda oyog'ini quritadi. O'yin qaytadan davom ettirilganda u o'yinga kiritiladi. Tarbiyachi ishtirokchilarning ayrimlariga qirg'oqqa o'tishga yordam beradi va bolalarni rag'batlantiradi.

5-O'YIN. "KIM KUHLIROQ"

Bu o'yinda bolalarning kuch sifati rivojlantiriladi. Raqiblar bir-biriga ro'parama-ro'para o'tirib, kattaroq tayoqchani ushlab turishadi. Ikkovlari oyoq tovonlarini bir-birlarinikiga tirab tayanishadi. Buyruqqa binoan, ishtirokchilar tayoqni ikki tomonidan ushlab, o'z tomonlariga torta boshlaydilar. Tabiiyki, kim raqibini yerdan biroz ko'tara olsa yoki o'zi tomoniga og'dirolsa, o'sha g'olib bo'ladi.

O'yin qoidasi. Ishtirokchilar buyruq berilganidan so'ng harakatlanishlari kerak. Tayoqni tortayotganda oyoqni uzib yuborish mumkin emas. Ushbu o'yinlar bolalarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarliklarini yaxshilashlariga muayyan darajada xizmat qildi.

Natija. 6 yoshdagi tajriba guruhi tarbiyalanuvchilar yillik davr ichida 4,2 smga, nazorat guruhi bolalarida bo'y ko'rsatkichlari 3,9 sm atrofida aniqlandi. Ko'pgina mutaxassislarining fikricha, ular fiziologik me'yorlarga mos keladi.

Tana og'irligi tajriba guruhining 6 yoshli o'g'il bolalarida o'quv yili ichida 1,8 kg ga (8,6 foiz) ishonchli farqqa ega bo'ldi, nazorat guruhi vakillarida 1,1kg (5,3 foiz) atrofida ishonchli bo'lmagan o'sish kuzatildi.

30 metrga yugurish testi ma'lumotlari bo'yicha ushbu yosh guruhidagi bolalarning tezlik imkoniyatlarini baholashda xuddi shunday farq kuzatildi va u 6 yoshli tajriba guruhi bolalarida $7,4 \pm 0,5$ sekund nazorat guruhida $7,9 \pm 0,4$ sekund. Tajriba va nazorat guruhlari o'rtasida statistik ishonchli farq mavjud ($t=3,7$; $p<0,001$).

6 yoshdagi tajriba guruhi bolalarning tezkor-kuch qobiliyatlari pedagogik tajriba o'tkazish davomida $91 \pm 9,6$ smgacha, nazorat guruhida esa $84,1 \pm 9$ sm natijani ko'rish mumkin. Ular orasidagi statistik ishonchli farq ($t=2,56$; $p<0,01$) 7,6 foizni tashkil qildi.

Uloqtirish harakat sifati barcha dasturiy-me'yoriy hujjatlarda keng qo'llaniladi, pedagogik tajribada qatnashayotgan bolalar tomonidan ijobiy qabul qilinadi. Maktab ta'lim tizimida o'qishga tayyorlanayotgan bolalar bilan o'tkazilgan pedagogik tajribaning yakuniy natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, 6 yoshdagi bolalar o'zlarining dastlabki natijalarini $10,4 \pm 1,4$ mga statistik ishonchli bo'lgan 14,4 foizga oshirishdi ($t=3,6$; $p<0,001$) (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

6 yoshdagi tarbiyalanuvchilarning jismoniy rivojlanishi va harakat tayyorgarligi ko'rsatkichlari ($\bar{x} \pm \delta$)

Koʻrsatkic hlar	Tajriba guruhi (n=24)				farqi (%)	Nazorat guruhi (n=22)				farqi (%)
	Tajri ba boshida		Tajri ba ohirida			Tajri ba boshida		Tajri ba ohirida		
	X	δ	X	δ		X	δ	X	δ	
Tana uzunligi,(sm)	115, 6	3,2	120,7	2,8	4,2	115, 4	2,8	120,1	3,1	3,9
Tana ogʻirligi, (kg)	19,2	0,9	21,0	0,8	8,6	19,5	0,8	20,6	0,7	5,3
30 m ga yugurish,(sek)	8,6	0,4	7,4	0,5	13, 9	8,7	0,3	7,9	0,3	9,2
Turgan joyidan uzunlikka sakrash, (sm)	81,8	10, 6	91,0	9,6	10, 1	80,0	8,4	84,1	9,0	4,9
Tennis toʻpini uzoqqa uloqtirish, (m)	8,1	1,4	10,4	1,4	22, 1	8,2	1,2	8,9	1,3	7,8
Yotib tayanib, qoʻllarni bukib- yozish, (marta)	3,7	1,2	4,8	1,5	22, 9	3,5	1,0	3,9	1,5	10, 2

Yotib tayanib, qo'llarni bukib-yozish testi natijalari bo'yicha maktabgacha ta'lim muassasalaridagi katta guruh tarbiyalanuvchilarining kuch imkoniyatlari ko'rsatkichlarini tahlil qila turib, tajriba guruhidagi 6 yoshdagi bolalar o'z ko'rsatkichlarini 18,7 foizga yaxshilashgan bo'lsa, nazorat guruhi bilan solishtirilganda statistik farq ($t=2,1$; $p<0,05$) ga teng. E'tirof etish joizki, ushbu test sinovida nazorat guruhlari vakillarida natijalarning o'sishi o'rtacha 10,2 foiz atrofida bo'ldi.

Xulosa. Harakatli o'yinlar bolalarning jismoniy jihatdan unib-o'sishlariga, salomatliklarini yaxshilashiga, chiniqishlariga, organizm va umumiy ish qobiliyatlarining yanada mustahkamlashlariga yordam beradi. Saralangan milliy harakatli o'yinlarni turli yondashuvlar asosida qo'llash tarbiyalanuvchilarning kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik va egiluvchanlik kabi jismoniy sifatlarini, jismoniy harakatchanlik faolligini oshirib borishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

Temirov Sh.R. (2023) Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishida uzviylikni ta'minlash metodikasi. Farg'ona. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiya ishi –113 s.

Маткаримов Р.М., Усманходжаев Т.С., Кипчаков Б.Б. (2011). Физическое и психическое развитие детей средствами подвижных игр. Научно-педагогические и медико-биологические проблемы обеспечения спорта высших достижений // Республиканская научно-практическая конференция. – Т.: С. 34-35.

Yusupova P. (1993). Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. Toshkent – O'qituvchi, – 264 s.

Berdaliyeva G.A. (2019). Maktabgacha yoshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga yo'naltirishda ularning yoshiga xos bo'lgan psixologik va pedagogik xususiyatlar. Zamonaviy ta'lim/ Sovremennoe obrazovanie. 4(77) 64-68 s.

Temirov Sh.R. (2023). Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishida uzviylikni ta'minlash metodikasi. Ped.fan.bo'y.fal.dok. diss. avtoreferati. Farg'ona. 56 s.

Hasanboyeva O., Tajiyeva M., Toshpo'latova Sh. va boshq. (2012). Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm-ziyo, 220 s.

Usmonxodjayev T.S. va boshqalar. (2010). 500 harakatli o'yinlar. – T.: Bekinmashoq – Plyus, 203 s.

O'SMIRLARDA "OMMAVIY MADANIYAT"GA QARSHI MADANIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA GENDER STRATEGIYALARDAN FOYDALANISH

Tojiboyeva Xilolaxon Maxmutovna,

O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti direktor o'rinbosari, pedagogika fanlari doktori (DSc), katta ilmiy xodim

Rezume. Ushbu maqolada o'smirlarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi madaniy immunitetni shakllantirishda gender strategiyalardan foydalanish haqida fikr yuritilgan bo'lib, dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalarida "ommaviy madaniyat"ni madaniy hodisa sifatida talqin qilishga urinishlar mavjudligi e'tirof etilgan. Shuningdek, gender strategiyalarning tarkibida milliy qadriyatlar muhim o'rin egallashi ta'kidlangan.

Tayanch so'zlar: madaniy immunitet, o'smir o'quvchi, gender strategiya, gender madaniyat, jaxon ta'limi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik strategiya, ommaviy madaniyat, manipulyatsiya, mexanizm, qadriyatlar, milliy madaniyat.

Резюме. В статье рассматривается использование гендерных стратегий в формировании культурного иммунитета против «популярной культуры» у подростков, а также признается, что в ведущих высших учебных заведениях мира предпринимаются попытки интерпретации «популярной культуры» как культурного феномена. Также было отмечено, что национальные ценности играют важную роль в гендерных стратегиях.

Ключевые слова: культурный иммунитет, студент-подросток, гендерная стратегия, гендерная культура, глобальное образование, личностно-ориентированное образование, педагогическая стратегия, массовая культура, манипуляция, механизм, ценности, национальная культура.

Resume. This article discusses the use of gender strategies in the formation of cultural immunity against «popular culture» in adolescents, and it is recognized that there are attempts to interpret «popular culture» as a cultural phenomenon in the world's leading higher education institutions. It was also noted that national values play an important role in gender strategies.

Key words: cultural immunity, adolescent student, gender strategy, gender culture, global education, person-oriented education, pedagogical strategy, mass culture, manipulation, mechanism, values, national culture.

Jahonda gender yondashuv asosida o'smirlarda madaniy immunitetni shakllantirish, ular o'rtasida jinoyatchilik, o'z joniga qasd qilish va ijtimoiy me'yorlardan og'ishning oldini olish, milliy va ma'naviy qadriyatlarni egallash hamda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvni ta'minlashning kreativ modellari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Janubiy Koreyaning Incheon shahrida o'tkazilgan Butunjahon forumida qabul qilingan 2030-yilga qadar rivojlanish deklarasiyasida "o'smir yoshdagi o'quvchilarda o'zlarining gender rollarini farqlash va gender rollarni o'zlashtirish ko'nikmasini jadal rivojlantirish, madaniy immunitetni tarkib toptirish"[1] qayd etilgan bo'lib, o'smir yoshdagi o'quvchilarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi immunitetni shakllantirish, o'quvchilarning madaniy immunitetini shakllantirishda hayotiy vaziyatlarni imitatsiyalash, intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, gender ijtimoiylashuvni ta'minlashga qaratilgan tizimli ishlar olib borilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida gender yondashuv asosida o'smir yoshdagi o'quvchilarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi immunitetni shakllantirish, psixologlar va ota-onalar hamkorlikda o'smirlarda madaniy immunitetni shakllantirish bilan bog'liq chora-tadbirlarni tizimli tarzda tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish, o'smirlarning ijobiy harakat traektoriyalarini shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga o'smir yoshdagi o'quvchilarga shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, individual va differensial yondashuvlar asosida ularning madaniy immunitetlarini shakllantirish, sinf va sinfdan tashqari tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarni isloh qilish, bu borada pedagoglarning faoliyatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Gender yondashuv asosida o'smirlarda madaniy immunitetni tarkib toptirishga oid tadqiqotlar jahonning etakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalari, jumladan, Princeton university (AQSh), Association for Educational Communications and Technology – AECT (AQSh), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn (Germaniya), CENTRES OF GENDER EXCELLENC (Shvesariya); Seoul National University, Puchong University, Yonsei University, Sungkyunkwan University, Pohang University of Science and Technology, Pusan National University, Chonbuk National University (Janubiy Koreya), Miyagi pedagogika universiteti (Yaponiya), Ta'lim akademiyasi (Rossiya), O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti (O'zbekiston)da olib borilmoqda.

“Ommaviy madaniyat” va uning ta’sirchan mexanizmlarini aniqlashga oid quyidagi ilmiy natijalar olingan: o‘quvchi-yoshlarda ijtimoiy-hissiy madaniyatni tarkib toptirishning pedagogik tizimi ishlab chiqilgan (Pohang University of Science and Technology – Janubiy Koreya); shaxsda “ommaviy madaniyat”ga nisbatan ob’ektiv nuqtai nazarni tarkib toptirishning didaktik asoslari yaratilgan (Belfield pedagogical university); ma’naviy-axloqiy bilimlarni turli tarbiyaviy vaziyatlarda qo‘llashni optimallashtiradigan pedagogik-psixologik treninglar tizimi yaratilgan (Centre of increasing to pedagogical qualification on base Manchesters university); “Ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashchanlik ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishning loyihaviy-konstruktiv texnologiyalari ishlab chiqilgan (Chonbuk National University – Janubiy Koreya); “ommaviy madaniyat”ning shaxs ma’naviyatini shakllanishidagi ta’siri neyrologistik dasturlashtirish texnologiyasi asosida aniqlangan (Miyagi pedagogika universiteti); “ommaviy madaniyat”ning mafkura va iqtisodiyotdagi ta’sir mexanizmlari ishlab chiqilgan (Rossiya ta’lim akademiyasi); ta’lim tizimida “ommaviy madaniyat”ning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari, ta’sirchanligini aniqlashning pedagogik tizimi ishlab chiqilgan (O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti)[2; 5-b.].

Dunyoning etakchi oliy ta’lim muassasalarida “ommaviy madaniyat”ning paydo bo‘lishi va rivojlanishi, uni madaniy hodisa sifatida talqin qilishga urinishlar natijasida quyidagi ustuvor yo‘nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda: ta’lim tizimida “ommaviy madaniyat”ning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini aniqlash, pedagogik mexanizmlarini tashxislash va korreksiyalash asosida takomillashtirish; “ommaviy madaniyat”ning salbiy oqibatlariga qarshi kurashish; “ommaviy madaniyat”ni madaniyatning umumdunyoviy darajada iste’mol qilinadigan elementlari yig‘indisi sifatida tizimlashtirish; “ommaviy madaniyat”ning mafkura va iqtisodiyotdagi ta’sir mexanizmlarini ishlab chiqish; “ommaviy madaniyat”ni shaxsni ijtimoiylashtirishning yangi mexanizmlari, shaxs ongini boshqarish, uning qiziqishlari va manfaatlarini manipulyatsiya qilishning yangi tizimi sifatida talqin qilish hamda bu jarayonni modellashtirish.

Bugungi kunda fanda gender va jins tushunchalari ham o‘zaro farqlanmoqda. Jins tushunchasi shaxsning anatomik-fiziologik xususiyatlarini farqlash maqsadida qo‘llaniladi. Shu nuqtai nazardan yondoshganda barcha insonlar ayol va erkak sifatida o‘zaro alohida-alohida jinslarni ifodalaydi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, biologik nuqtai nazardan jinslar o‘zaro farqli jihatdan ko‘ra ko‘proq umumiylikka ega. Baland bo‘ylilik, barvasta qaddi-qomat, gavdaning og‘irligi ko‘proq erkaklarga xos belgilardir.

Erkak va ayollar orasidagi asosiy farq ishlab chiqarishda bajaradigan rollarida namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda psixologiya, sotsiologiya kabi pedagogikada ham gender asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Gender tushunchasi fanga ingliz tilidan kirib kelgan bo‘lib, grammatik nuqtai nazaridan jins, tur kategoriyasiga to‘g‘ri keladi. Ushbu atama ijtimoiy, biologik jins tushunchasini farqlash maqsadida qo‘llanilgan. Biologik farqlar bilan bir qatorda erkaklar va xotin-qizlarning ijtimoiy rollari ham mavjud. Mazkur farqlar xulq-tvor va xis-tuyg‘ularda ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy munosabatlarning ifodalanishi uchun gender tushunchasi qo‘llanilmoqda.

Erkaklar va ayollar faqat anatomik xususiyatlari bilan farqlanib qolmaydilar, balki ular gender xususiyatlariga mos keladigan ijtimoiy rollarni ham bajaradilar. Xotin-qizlar va erkaklar orasidagi biologik farqlar muhim emas, bu farqlarga jamiyat tomonidan taqdim etiladigan madaniy hamda ijtimoiy munosabatlar muhim ahamiyatga ega. Uch guruhdagi xususiyatlar genderning tavsifini oydinlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega: biologik mansublik, jinsga xos rol stereotiplar, jamiyat talablari asosida erkaklar va ayollar amal qiladigan xulq-atvor hamda o‘zaro munosabat me’yorlari.

Mustaqil fikrlovchi shaxsni rivojlantirish uchun jinsga ko‘ra farqlarni hisobga olgan holda hamda umumiy xarakterdagi o‘quv materiallarini taqdim qilishdan iborat. O‘quvchilarda gender madaniyatini shakllantirishda ta’lim katta ahamiyatga ega ekanligini kuzatishlarimiz yaqqol ko‘rsatdi. Ta’lim o‘g‘il va qiz bolalarning o‘ziga xos tarzda ijtimoiylashuvini ta’minlashda haraklantiruvchi kuch hisoblanadi. O‘quvchilarda gender madaniyatni shakllantirish jarayoni o‘zida umuminsoniy, madaniy qadriyatlar, tafakkurning nostandart stereotiplari, borliqni tahliliy idrok etish imkoniyatlarini mujassamlashtirishi kerak. Buning uchun ta’lim mazmunida milliy madaniyatga xos qadriyatlar hamda universal madaniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish talab etiladi.

Chunki ommaviy madaniyat va xos madaniyatni o‘zaro farqlagan holda bilimlarni ta’lim mazmuniga singdirish tobora dolzarblik kasb etmoqda. Madaniy hodisalarni tabaqalashtirgan holda farqlash bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ommaviy hamda xos madaniyatni mazmuniga ko‘ra farqlash uchun har bir o‘quvchida refleksiv faoliyat tajribasi shakllangan bo‘lishi lozim.

Gender madaniyatining tarkibida qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi. Jinsga qarab qadriyatlarga amal qilish ko‘nikmasini aniqlash ko‘p jihatdan shaxs madaniyatining qay darajada rivojlanganligiga bog‘liq[3]. Gender madaniyati shaxsning yoshi va egallagan kasbi bilan bog‘liq holda rivojlanib boradi. Uning dastlabki ko‘rinishlari esa umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tarkib topadi. Gender konsepsiyasi doirasida shaxsning madaniy darajasini ifodalovchi qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi.

Ommaviy madaniyat tahdidlari kuchayotgan bugungi kunda qizlarda o'g'il bolalarga xos, o'g'il bolalarda qizlarga xos qadriyatlar etakchilik qilmoqda. Bugungi kunda gender madaniyati shaxsning ijtimoiy mavqeini belgilamoqda. Bunday munosabatlar ikki tomonlama xarakter kasb etmoqda. Ijtimoiy mavqedagi o'zgarishlar qadriyatlar tizimiga xam ta'sir ko'rsatmoqda.

O'smir yoshdagi o'quvchilarda ommaviy madaniyatga qarshi immunitetni shakllantirishda ularning o'z-o'zlari va sinfdoshlarining xulq-atvorlarini tahlil qilish metodidan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Chunki atrofdagilar bilan ularning o'zlariga berilgan baholari orasida farqlar va mutanosibliklark mavjud bo'ladi. Bu farqlarning o'smirlar tomonidan to'g'ri idrok etilishida o'z-o'zini va sinfdoshlarining faoliyatlarini tahlil qilish zarur hisoblanadi[4; 59-b.].

“Ideal” strategiyasi. Bu ommaviy madaniyatning ikki yoqlama xarakterini o'smirlarga tushuntirish maqsadida qo'llaniladigan strategiya. Mazkur strategiya o'quvchilarda madaniyatga oid bilimlarni shakllantirishga ko'maklashadi. Ularda madaniy hodisalar bilan bog'liq muammolarni aniqlash, o'z oldiga qo'yilgan muammolarni echish, murakkab tanlovni amalga oshirish jarayonida munosib echimni topish layoqatini shakllantirishga ko'mklashadi.

“Yaxshi – yomon” strategiyasi. Bu o'smir yoshdagi o'quvchilarda ommaviy madaniyatning ijobiy va salbiy tomonlarini farqlash va baholash ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarda voqea-hodisalarni o'zaro qiyoslash, ularga nisbatan o'z munosabitini bayon qilish, ziddiyatli vaziyatlarda qanday yo'l tanlash lozimligini aniq tasavvur qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

“Tushunchalar assotsiatsiyasi” strategiyasi. Ushbu strategiya yordamida o'smir yoshdagi o'quvchilar turli madaniyatlarga xos hodisalarni ifodalovchi tushunchalarni o'zaro farqlash, ularning mazmun mohityaini tushunish, o'zaro aloqadorligini anglash, o'zaro taqqoslash, muhim va muhim bo'lmagan o'zaro bir-birini inkor qiladigan va taqozo etadigan jihatlarini ajratishga ko'maklashadi. Ushbu strategiya yordamida o'smir yoshdagi o'quvchilarning kognitiv qobiliyatini rivojlantirish imkoniyati kengayadi.

“Pozitsiya – asos – misol – natija” strategiyasi. Bu strategiya doirasida o'smir yoshdagi o'quvchilar o'zlarining ommaviy madaniyatga oid fikrlarini ongli va ishonchli tarzda ifodalash ko'nikmasini egallaydilar. Ushbu strategiya o'quvchilarda ommaviy madaniyat uning o'ziga xos jihatlar haqidagi ob'ektiv nuqtai nazarni shakllantirishga xizmat qilib, yangi ma'lumotlarni o'rganish bosqichida qo'llaniladi. U o'quvchilarda ommaviy madaniyat haqidagi aniq nuqtai nazarning shakllanishiga ko'maklashadi. Mazkur strategiya 4 ta muhim qismni o'z ichiga oladi.

Pozitsiya (nuqtai nazar). Ommaviy madaniyat haqida o'z fikringizni bayon qiling. O'z fikringizni ifodalash uchun quyidagi so'zlardan foydalanishingiz mumkin: shou-biznes, pop-musika, moda, reklama, ijtimoiy tarmoq. Bu o'rinda pedagog o'quvchilardan o'z fikrini asoslashni talab qiladi.

Asos. O'quvchilar oldiga nima uchun shunday deb o'ylaysiz? degan savol qo'yiladi. Ular o'z fikrlarini “Chunki ...” so'zlari bilan tushuntirishni boshlashi kerak.

Misollar. O'quvchi o'z nuqtai nazarini bayon qilishi uchun kamida uchta dalildarn foydalanishi kerak. Bu orqali o'quvchilar o'z nuqtai nazarlarini asoslashga harakt qiladilar. “Masalan ...”, “buni quyidagi ... dalillar yordamida asoslay olaman” so'zlari qo'llaniladi.

Natija. Mazkur yakuniy qismda nuqtai-nazarni tasdiqlovchi yakuniy xulosalar bayon qilinishi talab etiladi. “Shunday qilib ...”, “Xulosa qilib aytganda ...”, “Shuning uchun ...”, “Yuqoridagilarga asoslanib, quyidagi xulosaga keldim ...” iboralardan foydalaniladi.

Gender yondashuvga asoslangan ma'naviy-axloqiy tarbiya bolalarda umummadaniy kompetensiyalarni shakllantirish maqsadida amalga oshiriladi. Bunday kompetensiyalar doirasiga: insonlar orasidagi do'stona munosabatlar; burch va o'z xulq-atvori uchun mas'uliyat hissiga ega bo'lish; mehnat qilishga ehtiyoj va mehnatsevarlik; tabiatga ehtiyotkorona munosabat; uyg'un tarzda shakllangan oilaviy hayotga intilish; o'zligini anglash va o'z-o'zini tarbiyalash ko'nikmasiga ega bo'lish.

Oilada farzand tarbiyalashda o'smir yoshdagi o'g'il va qiz bolalarning fikrlash faoliyati jinsiy xususiyatlardan kelib chiqqan holda bir qator farqli jihatlar bilan ajralib turadi. Masalan, o'g'il bolalarning fikrlash faolligi quyidagi tafakkur tarzi bilan bog'liq holda shakllanadi: ko'proq chap yarim shar rivojlangan bo'ladi; yakka tartibda yaxshiroq ishlaydi; diqqatni bir joyga to'plashlari uchun uzoq vaqt talab qilinadi; axborotni sekin, biroq izchil o'zlashtiradi; voqea-hodisalarni dastlab mohiyatini ko'radi, tezkorlik bilan harakatga o'tadi.

O'smir yoshdagi bolalar uchun ko'pincha inkor etish, jamiyat tomonidan belgilangan qoidalarni rad etish ruhi xos bo'ladi. O'smirlar ajralib turishga, biror-bir o'zlariniki bo'lgan, takrorlanmaslikni va ko'pincha mavjud me'yorlarga qarama-qarshi bo'lganni yaratishga intiladilar. Bu ayniqsa “ommaviy madaniyat”ga qarshi immunitetni tarkib toptirishda yaqqol ifodalanadi.

O'smir yoshdagi bolalarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi immunitetni shakllantirishda madaniy

dunyoqarashning tarkibiy qismi sifatida atrofdagilarga do'stona, o'zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlarni shakllantirish ham ota-onalarning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi:

- jamiyat va inson hayotida bilim olish, o'qish, mehnatsevarlik va ijodning katta ahamiyatga ega ekanligini bilish;

- ijodiy faoliyatning muhim turi sifatida ta'limga nisbatan qadriyatli munosabatda bo'lish;

- inson va jamiyat hayotida ilm-fan, ishlab chiqarishning tutgan o'rni haqida ma'lumotga ega bo'lish;

- o'zi va boshqalarning mehnati, jamoa mulkiga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish.

O'zbek xalqining milliy madaniyati, qadriyatlari ezgulikni targ'ib qilishga yo'naltirilgan bo'lib, u yoshlarda milliy g'urur, o'zlikni anglash, jamiyat a'zolari orasida hamjihatlik, hamkorlik, inoqlik, nekinlikni tarbiyalashda alohida ahamiyatga ega. Agar ta'lim muassasalarida yoshlar ongiga milliy madaniyat singdirilmasa, ular turli yovuz kuchlar ta'siriga tez beriladilar[5].

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda madaniy immunitetni shakllantirish uchun ularni tarixiy madaniy bilimlar bilan qurollantirish, madaniy boyliklarni o'zlashtirish asosida o'smir yoshdagi o'quvchilarning madaniyatni o'zlashtirishlari uchun qulay sharoit yaratish, o'zbek xalqining milliy madaniyati uchun xavfli bo'lgan gibrid madaniy qarashlarning asl mohiyati va maqsadini o'smirlarga tizimli tarzda tushuntirish lozim. Madaniy jihatdan yuksak darajada rivojlangan shaxslarni tarbiyalash uchun o'smirlik yoshidan boshlab ularga xalqning madaniy an'analari va yangicha madaniy yondashuvlarni taqdim etadigan vositalarni singdirish lozim.

Foydalanilgan manbalar

Инчхонская декларация - Образование-2030: обеспечение всеобщего инклюзивного и справедливого качественного образования и обучения на протяжении всей жизни// <https://unesdoc.unesco.org/>

Tojiboyeva X.M. "Gender yondashuv asosida o'smir yoshdagi o'quvchilarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi immunitetni shakllantirishning pedagogik strategiyalari" // Monografiya. – Toshkent: "Tafakkur qanoti" nashriyoti, 2021. – 208 bet.

Берн III. Гендерная психология. – СПб: Прайм-Еврознак Нева, 2002. – 318с.

Djurayev R.X. va b. O'quvchi-yoshlarni ommaviy madaniyat xurujlaridan himoya qilishning nazariy-metodologik asoslari // Monografiya. – T.: "Tafakkur qanoti" nashriyoti, 2017 yil, 164 bet.

Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T.: 1993. – 364 b.

TALABALARNI IJODIY QOBILIYATLQRINI RIVOJLANTIRISHDA ART-PEDAGOGIKADAN FOYDALANISH

Tilavova Matlab Muxamedovna
Buxoro davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada art-pedagogikadan foydalanishda talabalarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish mavzusining mazmuni, uni modellash va o'zgartirish usullari haqidagi tushunchasi ochib berilgan qarashlar, hukmlar, g'oyalar tizimining izchil ilmiy taqdimoti sifatida ko'rsatilgan. Talabalarning art-pedagogika vositasida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning terminologik asoslari mohiyati yoritilgan. «Art-pedagogik kuzatib borish», «art-pedagogik faoliyat», «art-pedagogik vositalar», «art-pedagogik o'zaro ta'sir», «art-pedagogik jarayon», «art-pedagogik muhit» kabi tushunchalarning pedagogik jihatlari asoslangan. Art-pedagogik kuzatib borish-bu art-pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish va bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish maqsadida pedagogika universitetining o'quv jarayoniga qo'shilishi uchun moslashuvchan harakatlar tizimi ekanligi ko'rsatilgan. Biz «Art-pedagogik faoliyat» ni kasbiy g'oyalar va maqsadlarni san'at vositasida amalga oshirish uchun buyurtma qilingan pedagogik harakatlar majmui bo'lgan kasbiy pedagogik faoliyatning mustaqil turi sifatida ko'rib chiqamiz. Art-pedagogik faoliyatning asosiy sohalari sifatida ta'lim makonida san'at, pedagogika, psixologiya va inson bilimlarining boshqa sohalari imkoniyatlarini birlashtirishga asoslangan axloqiy va estetik o'zaro ta'sir tizimini yaratish ajratib ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: art-pedagogik, modellash, konsepsiya, terminologik, art-pedagogik kuzatib borish, art-pedagogik faoliyat, art-pedagogik vositalar, art-pedagogik o'zaro ta'sir, art-pedagogik jarayon, art-pedagogik muhit.

Аннотация. В данной статье содержание темы развития творческих способностей учащихся в использовании художественной педагогики, понимания методов ее моделирования и изменения показано как последовательное научное изложение системы взглядов, суждений, идей. педагогический мониторинг», «художественно-педагогическая деятельность», «художественно-педагогический инструментарий», «художественно-педагогическое взаимодействие», «художественно-педагогический процесс», «художественно-педагогическая среда». Показано, что художественно-педагогический мониторинг представляет собой гибкую систему. действий, которые необходимо включить в учебный процесс педагогического вуза в целях успешного осуществления художественно-педагогической деятельности и создания благоприятных условий для профессиональной подготовки будущего педагога. Мы рассматриваем «Художественно-педагогическую деятельность» как самостоятельный вид профессиональной педагогической деятельности. деятельность, представляющая собой совокупность педагогических действий, направленных на реализацию профессиональных идей и целей посредством искусства. В качестве основных направлений художественно-педагогической деятельности выделено создание системы этического-эстетического взаимодействия, основанной на объединении возможностей искусства, педагогики, психологии и других областей человеческого знания в образовательном пространстве.

Ключевые слова: арт-педагогическое, моделирование, концепция, терминологический, арт-педагогический мониторинг, арт-педагогическая деятельность, арт-педагогические средства, арт-педагогическое взаимодействие, арт-педагогический процесс, арт-педагогическая среда.

Abstract. In this article, the content of the topic of developing students' creative abilities in the use of artistic pedagogy, understanding the methods of its modeling and modification is shown as a consistent scientific presentation of a system of views, judgments, and ideas. pedagogical monitoring», «artistic and pedagogical activity», «artistic and pedagogical tools», «artistic and pedagogical interaction», «artistic and pedagogical process», «artistic and pedagogical environment». It is shown that artistic and pedagogical monitoring is a flexible system. actions that need to be included in the educational process of a pedagogical university in order to successfully carry out artistic and pedagogical activities and create favorable conditions for the professional training of a future teacher. We consider «Artistic and pedagogical activity» as an independent type of professional pedagogical activity. an activity that is a set of pedagogical actions aimed at the realization of professional ideas and goals through art. The main directions of artistic and pedagogical activity are the creation of a system of ethical and aesthetic interaction based on combining the possibilities of art, pedagogy, psychology and other areas of human knowledge in the educational space. Key words: art-pedagogical, modeling, concept, terminological, art-pedagogical monitoring, art-pedagogical activity, art-pedagogical means, art-pedagogical interaction, art-pedagogical process, art-pedagogical environment.

Kirish. Art-pedagogik jarayon doirasidagi badiiy asar pedagogik mazmun va kasbiy pedagogik xarakterdagi vazifalar kontekstida idrok etish, talqin qilish, baholash ob'ektiga aylanadi. Art-pedagogik o'zaro ta'sirning asosi nafaqat badiiy asar, balki darsning o'quv materialini muhokama qilish uchun boshlang'ich sanoq nuqta bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan alohida badiiy obraz ham bo'lishi mumkin. Badiiy obraz-bu badiiy ijodning voqilikning eng umumiy hodisalaprini ifodalovchi ilmiy tushuncha (kategoriyasi) va olimlar (ustalar) asarlarida ham, o'quv jarayoni ishtirokchilarining asarlarida ham har qanday san'at turining badiiy matosining ((Zardo'zlik buyumlari)) asosiy birligi hisoblanadi. Shuni inobatga olgan holda, badiiy obrazlarni yetakchi art-pedagogik vosita deb atash mumkin. Alohida mikroimaj, shuningdek, makroqiyofa art-pedagogik g'oyaning asosini tashkil qilishi mumkinligi ahamiyatga ega. O'quv jarayoni ishtirokchilarining badiiy faoliyati art-pedagogik o'zaro ta'sir vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Bu holda badiiy ijod jarayonining o'zi alohida pedagogik ahamiyatga ega bo'lib, uning davomida o'rganilayotgan mavzuni tushunish, savollarga javob topish, muammoning shaxsiy ahamiyatini aniqlash va boshqalar mavjud. Badiiy va ijodiy vazifani bajarishda ishtirokchilar turli texnika va materiallardan foydalanishlari mumkin. Bu o'quv jarayonining barcha darajalar va tarkibiy qismlarini qamrab oluvchi tizim-maqсадga muvofiq yondashuvdir. Ko'p pedagogik nuqtai nazarining kelib chiqishi va strategik ravishda oliy ta'limi jarayonida pedagogik nutqni ishlab chiqish uchun pedagogik nutqni dizayn uchun kontseptual asosni aniqlashga imkon beradi. Tizimni o'pish yondashuvi uslubiy, didaktik va texnologik darajadagi barcha tarkibiy va qo'llab-quvvatlovchi elementlarning funktsional aloqasini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodi. Pedagogika universitetining o'quv jarayonida talabalarning ijdiiy qobiliyatini rivojlantirishda art-pedagogik qo'llab-quvvatlash.

Tadqiqot bir nechta qoidalarni o'z ichiga olgan gipotezaga asoslanadi:

1. San'atning turli turlari va vositalarining pedagogik salohiyatidan kompleks foydalanish asosida sharoitlarni ijdiiy o'zgartirish uchun innovatsion resursga ega bo'lgan universitet o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini art-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi qurilishi mumkin. ta'lim muhitini insonparvarlashtirish, pedagogik o'zaro munosabatlarni optimallashtirish, kasb-hunar ta'limi sub'ektlarining ijodiy o'zini-o'zi amalga oshirishga qaratilgan ushbu trening. Ushbu tizim pedagogik ta'limning kasbiy va qadriyat yo'nalishini, individual va shaxsiy yo'nalishini va taqdimotning o'zgaruvchanligini kuchaytirish orqali uning asl mazmunini boyitishga yordam beradi.

2. Pedagogik kadrlar tayyorlashni art-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yaratish o'quv jarayoniga gumanitar kontseptual asosda art-pedagogik vositalar va ish shakllarini bashorat qiluvchi, o'rnatish xarakteriga ega bo'lgan nazariy model doirasida kiritishni taqozo etadi. Pedagogning art-pedagogik faoliyatining umumiy mantig'i va art-pedagogik o'zaro ta'sirning rivojlanish bosqichlari hisoblanadi. Ushbu model o'qituvchilar tayyorlashning universitet voqeliklari va o'quv amaliyotining o'zgaruvchan shartlarini hisobga olgan holda vaqt va makonda konkretlashtiriladi.

3. San'atning shaxsga ta'sir mohiyatini fanlararo har tomonlama tahlil qilish, pedagogikaning inson yaratuvchi salohiyatini integratsiyalash mexanizmlarini tushunish va art-pedagogik ta'minotning uslubiy, uslubiy va texnologik vositalarini ishlab chiqish mumkin. Pedagogik ta'lim mazmuni darajasidagi san'at, davlat standartlari asosida art-pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini, uning samaradorligi mezonlari va ko'rsatkichlarini belgilab beradi.

4. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini art-pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etish imkoniyati quyidagi shartlar bilan belgilanadi:

- o'qituvchining art-pedagogik yordam ko'rsatishga tayyorligi, bu insonparvarlik kasbiy-pedagogik pozitsiyasi va kasbiy faoliyatda san'at imkoniyatlaridan foydalanishga barqaror motivatsiya, ta'lim jarayonida san'atning qonunlari va mexanizmlari haqidagi nazariy bilimlari mavjudligida namoyon bo'ladi;

- davlat ta'lim standartlari talablari va o'quvchilarning aniq auditoriyasi bo'yicha diagnostika ma'lumotlarini tahlil qilish jarayonida aniqlangan san'at vositalarini o'quv jarayoniga jalb etishning pedagogik maqsadga muvofiqligi;

- universitetning ta'lim maydonida art-pedagogik muhitni yaratish va qo'llab-quvvatlash; talabalarning art-pedagogik o'zaro ta'sir holatiga qo'shilishi uchun yengib bo'lmaydigan ichki to'siqlarning yo'qligi (san'at va ijodiy o'zini namoyon qilishga psixologik-fiziologik va ijtimoiy-psixologik tayyorlik);

Tadqiqotning natija va muhokamasi. 1. San'at universal pedagogik vosita bo'lib, ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlashning yangi turi sifatida art-pedagogik yordamni yaratishga imkon beradi, ta'lim va tarbiya mazmunini individual-shaxsiy idrok etish va qadriyatlarni tushunishga, optimallashtirish va insonparvarlashtirishga qaratilgan. Ushbu turdagi yordamni rivojlantirishning nazariy, uslubiy va uslubiy asoslari tabiatni, umumiy qonuniyatlarni, tamoyillarni, turli xil pedagogik muammolarni hal qilish uchun san'atni jalb qilish mexanizmlarini o'rganadigan yangi amaliyotga yo'naltirilgan fan sohasi sifatida art-pedagogika tekisligida yotadi.

2. Ta'lim jarayonini art-pedagogik ta'minlashning mohiyati badiiy pedagogikaning asosiy tushunchalari tizimi orqali ochib beriladi:

-art-pedagogik faoliyat kasbiy pedagogik faoliyatning mustaqil turi hisoblanadi, u kasbiy g'oyalar va maqsadlarni san'at vositalari yordamida amalga oshirish bo'yicha tartiblangan pedagogik harakatlar majmui hisoblanadi;

-badiiy pedagogik vositalar pedagogik vazifalar (san'at asarlari, o'quvchilarning badiiy ijodiyoti mahsulotlari, badiiy obrazlar) bilan integratsiyalashgan holda insonning dunyoni va o'zini idrok etishining maxsus usuli sifatida san'at sohasi bilan bog'liq barcha xilma-xil hodisa va jarayonlardir;

-art-pedagogik o'zaro ta'sir "o'qituvchi (o'qituvchi)- ta'lim mazmuni-san'at vositalari-talaba (talaba)" maqsadli rivojlanayotgan tizimda vujudga keladigan o'ziga xos munosabatlar va aloqalar majmui hisoblanadi;

-art-pedagogik jarayon - pedagogik muammolarni hal qilish va pedagogik g'oyalarni amalga oshirish uchun san'atdan foydalanishning tarkibiy qismi bo'lgan pedagogik jarayon;

-art-pedagogik muhit badiiy-pedagogik faoliyatning maqsadlari, vazifalari, tamoyillariga muvofiq tartibga solingan ta'lim makonining bir qismi;

-art-pedagogik yordam art-pedagogik faoliyatni ta'lim jarayoniga integratsiyalash bo'yicha harakatlarning moslashuvchan tizimi.

3. Muallif kontseptsiyasiga muvofiq, art-pedagogik yordam deganda o'qituvchilar malakasini oshirish uchun sharoitlarni yaxshilash uchun san'atning turli xil turlarini tizimli qo'llashning innovatsion yo'lini ochadigan tarbiyaviy hodisa tushuniladi.

San'atni pedagogik qo'llab-quvvatlashning funktsional maqsadik kasbiy tayyorgarlikni insonparvarlashtirish va optimallashtirish, individual shaxsiy rivojlanish va o'quv jarayoni ishtirokchilarining ijodiy o'zini o'zi anglashini ta'minlash bilan bog'liq.

Art-pedagogik qo'llab-quvvatlash o'qituvchilar tayyorlashning an'anaviy shakllarini to'ldiruvchi bo'lib, ayni paytda universitet o'qituvchisi faoliyatida mustaqil yo'nalish hisoblanadi.

Yaratish va qo'llab-quvvatlash art-pedagogik yordamga qaratilgan o'qituvchilar tayyorlashning mazmun-semantik dominantlari quyidagilardir:

- shaxsga yo'naltirilgan, insonparvarlik kasbiy munosabatlarini shakllantirish;
- dunyoning ko'pligi va pedagogik voqelikni yaxlit idrok etish zarurligini anglash;
- talabalarning kasbiy va shaxsiy taqdirini o'zi belgilash;
- hodisalarning mohiyatini anglash orqali pedagogik nazariya va amaliyotni tushunish;
- kasbiy ahamiyatga ega umumiy pedagogik mahoratni rivojlantirish;
- insonparvar pedagogik o'zaro munosabatlar tajribasini o'zlashtirish;
- art-pedagogik faoliyat asoslarini egallash.

Maqsad va ilgari surilgan gipoteza tadqiqot mantig'iga mos keladigan to'rtta vazifa guruhini ajratishga imkon berdi.

Birinchi guruh vazifasi ta'limda san'atning pedagogik imkoniyatidan keng foydalanishning uslubiy asoslarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, quyidagilarni nazarda tutadi:

- san'atning pedagogik salohiyatini aniqlash;
- turli xil san'at turlarining insonga ta'sirini kompleks tahlil qilishga, fanlararo yondashuv asosida san'at vositalari yordamida hal qilinadigan pedagogik vazifalar spektrini aniqlash;
- san'at pedagogikasi fanning yangi amaliyotga yo'naltirilgan yo'nalishi sifatida shakllantirishning tarixiy shartlarini tahlil qilish.

Ikkinchi guruh vazifasi art-pedagogik qo'llab-quvvatlashning nazariy asoslarini, shu jumladan bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini art-pedagogik qo'llab-quvvatlash konsepsiyasini ishlab chiqish zarurati bilan bog'liq bo'lib, buning uchun zarur bo'lgan:

- art-pedagogik hamkorlik-tushunchasining mohiyati va mazmunini aniqlash;
- o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi tizimida art-pedagogik qo'llab-quvvatlashning o'rni va funktsiyalarini asoslash;
- bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini art-pedagogik qo'llab-quvvatlash kontsepsiyasini yaratish;
- oliy pedagogik ta'lim tizimida o'qituvchi tayyorlashni art-pedagogik qo'llab-quvvatlash modelini ishlab chiqish.

Uchinchi guruh vazifalari pedagogik sikl fanlari doirasida art-pedagogik qo'llab-quvvatlashning nazariy modelini sinovdan o'tkazish bilan bog'liq bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- bo'lajak o'qituvchini tayyorlashning haqiqiy amaliyotini tahlil qilish asosida o'quv jarayonini art-pedagogik qo'llab-quvvatlash mazmunini konkretlashtirish;
- pedagogik tsikl fanlari misolida art-pedagogik qo'llab-quvvatlash modelini amalga oshirish bo'yicha eksperimental ishlarni tashkil etish;

-art-pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligini baholash tizimini eksperimental tekshirish.

To'rtinchi gurux vazifalari, kelajakdagi o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini art-pedagogik qo'llab-quvvatlash va uslubiy qo'llab-quvvatlashni ishlab chiqish bilan bog'liq:

-o'quv jarayonini art-pedagogik qo'llab-quvvatlashning texnologik vositalari;

-art-pedagogik darsni loyihalash metodologiyasini ishlab chiqish;

-pedagogika universitetning o'quv jarayonida art-pedagogik hamkorlikni tashkil etish shartlarini aniqlash va asoslash.

Xulosa. Tadqiqot jarayonida olingan natijalar ilgari surilgan gipotezaning to'g'riligini uning bir qator qoidalariga aniqlik kiritish orqali tasdiqlash imkonini beradi. San'atning tabiati va funktsiyalarini fanlararo tahlil qilish san'atning turli turlari va vositalarining pedagogik imkoniyatlaridan kompleks foydalanish asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish imkoniyatlarini asoslash imkonini berdi. San'at va pedagogika, art-pedagogik faoliyat o'rtasidagi aniqlangan chuqur qarindoshlik, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'quv jarayonini rivojlantirish, tarbiyalash, kommunikativ va boshqa san'at resurslarini yangilash maqsadga muvofiqligini asoslaydi. Shaxsning kognitiv, hissiy, xulq-atvor sohaslariga, inson psixikasining ratsional va intuitiv, ongli va ongsiz tomonlariga har tomonlama ta'sir ko'rsatadigan san'at sizga ko'plab pedagogik vazifalarni parallel ravishda hal qilish imkonini beradi, ishtirokchilarning ta'lim jarayoniga yaxlit qo'shilishini ta'minlaydi. Pedagogik va badiiy salohiyatni birlashtirishning tarixiy va zamonaviy tajribasini tahlil qilish badiiy pedagogikaning tabiatini, umumiy qonuniyatlarini, tamoyillarini, jalb qilish mexanizmlarini o'rganadigan pedagogika fanining mustaqil sohasi sifatida shakllanishi uchun ob'ektiv tarixiy va madaniy shart-sharoitlar mavjudligini aniqladi. Kasbiy-pedagogik faoliyatning mustaqil turi art-pedagogik faoliyat bo'lib, u kasbiy g'oya va maqsadlarni san'at vositasida amalga oshirishga qaratilgan pedagogik harakatlar majmui hisoblanadi. Art-pedagogik faoliyatning asosiy yo'nalishlari sifatida o'qituvchi tomonidan o'quv jarayoni ishtirokchilarining badiiy ijodini rag'batlantirish va tashkil etish, shuningdek, integratsiyalashgan holda ta'lim jarayonida axloqiy va estetik o'zaro ta'sir tizimini yaratishni ko'rib chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Александрова, Е. А. Педагогическое сопровождение старшеклассников в процессе разработки и реализации индивидуальных образовательных траекторий : дис.... д-ра пед. наук / Е. А. Александрова. — Тюмень, 2006. - 375 с.

2.Алексеева, М. Ю. Развитие творческого мышления младших школьников средствами арт-терапии : на материале обучения иностранному языку : дис. ... канд. пед. наук / М. Ю. Алексеева. - Курск, 2007. - 240 с.

3.Аметова-Давыдовская, Л. А. Эмоциональный Ренессанс. Психолого-. педагогическая технология использования арт-терапии в системе художественного образования / Л. А. Аметова-Давыдовская. - Ярославль : Ремдер, 2005.-192 с.

4. Mirzaeva, D. (2023). TALABALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA ARTPEDAGOGIKANING AHAMIYATI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 38(38). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/10286

5.Мирзаева, Дилфуза. «Арт педагогикаси воситасида мактабгача таълим ташкилоти болалари ижодкорлигини ривожлантириш.» Общество и инновации 3.1/S (2022): 141-148.

6 Mirzaeva D. КОНЦЕПЦИЯ АРТ-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАБЛЮДЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2023. – Т. 38. – №. 38.

7. Мирзаева, Дилфуза. «Арт педагогикаси воситасида мактабгача таълим ташкилоти болалари ижодкорлигини ривожлантириш.» Общество и инновации 3.1/S (2022): 141-148.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH

To'xtayeva Zebo Sharifovna,
pedagogika fanlari doktori, tikuvchilik sanoatida innovatsion texnologiyalar kafedrasini professori,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, zebo-7171@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0007-2145-9055>

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsion faoliyatni tashkil qilish mazmuni, innovatsion faoliyatning maqsadi, talabaning kreativligini rivojlantirish va innovatsiyalarni yaratishga yo'naltirish, kreativ yondashuv asosida talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlash, kreativ o'qitishga bo'lgan ehtiyoj, bo'lajak mutaxassisni o'qitishda kreativ yondashuv, kasbiy-pedagogik malakalarning o'zlashtirilishiga ta'sir etuvchi omillar, innovatsion metodlar mazmuni, ta'lim jarayonidagi innovatsion metodlarni qo'llash, ta'lim olishni tashkil etishning tashqi shakllari tarkibi, kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, innovatsion jarayon, kreativ yondashuv, innovatsion faoliyat, bo'lajak muhandis, kasbiy-pedagogik malaka, innovatsion metod.

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА

Тухтаева Зебо Шарифовна,
доктор педагогических наук, профессор кафедры инновационных технологий в швейной промышленности, Бухарский инженерно-технологический институт

Аннотация. В данной статье раскрыты содержание организации инновационной деятельности, цели инновационной деятельности, развитие творческих способностей учащихся и направленность на создание инноваций, подготовка студентов к инновационной деятельности на основе творческого подхода, потребность в творческом подходе. преподавание, творческий подход в подготовке будущего специалиста, профессиональные - факторы, влияющие на приобретение педагогического мастерства, содержание инновационных методов, использование инновационных методов в образовательном процессе, содержание внешних форм организации образования и т.д.

Ключевые слова: образование, инновационный процесс, творческий подход, инновационная деятельность, будущий инженер, профессионально-педагогическая квалификация, инновационный метод.

PREPARING STUDENTS FOR INNOVATION ACTIVITIES BASED ON A CREATIVE APPROACH

Tukhtaeva Zebo Sharifovna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Innovative Technologies in the Garment Industry, Bukhara Engineering and Technology Institute

Abstract. This article reveals the content of the organization of innovative activity, the goals of innovative activity, the development of students' creative abilities and the focus on creating innovation, preparing students for innovative activity based on a creative approach, the need for a creative approach. teaching, a creative approach in preparing a future specialist, professional factors influencing the acquisition of pedagogical skills, the content of innovative methods, the use of innovative methods in the educational process, the content of external forms of educational organization, etc.

Keywords: education, innovation process, creative approach, innovative activity, future engineer, professional and pedagogical qualifications, innovative method.

KIRISH. Dunyoda innovatsion rivojlanishning global vazifalaridan biri insonlarda kreativlikni shakllantirishdir. Bunda yangi g'oyalar ishlab chiqarish, murakkab jarayonlarda yechim topa bilish, kasbiy faoliyatga ijodiy yondashish, oqilona tavakkalchilikka bo'lgan qobiliyat, kasbiy barkamollik kabi harakatlar nazarda tutiladi. YuNESKO kattalar ta'limini XXI asrda «eshiklarni ochuvchi kalit» deb e'tirof etdi.

Jahon miqyosida pedagog kadrlarning ijodiy salohiyati, akmeologik kompetentligi va kreativligini rivojlantirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va dasturlari orqali o'qitishning an'anaviy va zamonaviy metodlaridan kompleks foydalanish orqali ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishning intellektual resurslarini yaratish dolzarb hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida uzluksiz ta'lim

tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining imkoniyatlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish, oliy ta'lim muassasalari ta'lim sifati va samaradorligini oshirish kabi yo'nalishlar belgilanib, bu borada oliy ta'lim muassasasi pedagoglarini kreativligini rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi [2]. Respublikadagi shiddatli o'zgarishlar ta'lim tizimiga ham jahon miqyosida keng yo'l ochib bermoqda, jumladan, zamonaviy axborot texnologiyalarning tezkor rivojlanishi, global telekommunikatsion texnologiyalarning takomillashib borishi elektron ta'lim muhitida insonni ishga bo'lgan munosabatini kreativ yondashuvini talab etmoqda.

METODLAR.

Ta'kidlash lozimki, faqat ta'lim, uning muhim bo'lagi hisoblangan oliy ta'lim jamiyatning turli rivojlanish bosqichlariga shaxsning moslashuvchanlik imkoniyatlarini ta'minlaydi. Yangi avlodni o'qitish va tarbiyalash natijasida yoshlarning, bo'lajak mutaxassislarning dunyoqarashini, madaniyatini, kasbiy bilimlarini shakllantiradi va ijtimoiy rivojlanishga oid yo'nalishlar vujudga keladi. Ushbu omillar oliy ta'limni yangi taraqqiyot bosqichida jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi faktor sifatida ilmiy falsafiy jihatdan chuqur o'rganishni, tadqiq etishni taqozo qiladi.

Bo'lajak mutaxassis o'qituvchining asosiy vazifasi – talabalarning har tomonlama rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratib berish hisoblanadi. Talabani kreativligini rivojlantirish va innovatsiyalarni yaratishga yo'naltirish, muammoli faoliyat turlarini tahlil qilish, muammolarni mustaqil anglash, o'z imkoniyatlarini rivojlantirishga sarflash – kreativ o'qitishning maqsadi hisoblanadi va aynan kreativ o'qitishga bo'lgan ehtiyojni talab qiladi. SHunday qilib, talabalarning kreativ kompetentligini va pedagogik mahoratini rivojlantirish, shuningdek, ularning ijodiy fikrlashini kreativ o'qitish metodlari yordamida takomillashtirishdir.

Bo'lajak muhandislarning kasbiy shakllanishida ular tomonidan quyidagi kasbiy-pedagogik malakalarning o'zlashtirilishi muhim ahamiyatga egaligini qayd etib o'tadi:

1. Talabalar shaxsini shakllantirish malakalari.
2. Talabalarning o'quv-kasbiy faoliyatini shakllantirish malakalari.
3. Shaxsni kasbiy yo'nalishini shakllantirish malakalari.
4. Ta'limning shakl va metodlarini tanlash malakalari.
5. Pedagog-rejissyorlik malakalari.
6. Turli nostandart pedagogik holatlarni tahlil qilish malakalari.
7. Ilg'or pedagogik tajribalarni umumlashtirish malakalari.
8. Muhandislik-texnik (umummuhandislik, konstruktiv-texnikaviy, tashkiliy-texnologik va maxsus) malakalari.

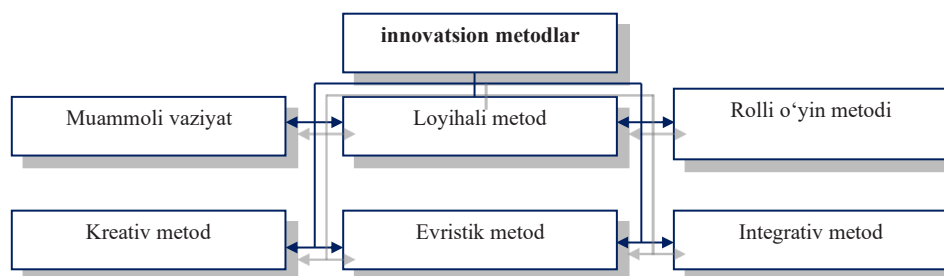
Kreativlik – ta'lim jarayonini tashkillashtirishni o'zida mujassamlashtirib, kreativ o'qitish jarayonini shakllantirish, kreativ o'qitish metodlari va innovatsion texnologiyalari orqali kreativlikni oshirish, turli uslublardan bilim va ko'nikmalar muvozanatini rivojlantirishda foydalanish, talabalarning ta'lim dasturlarini shakllantirishda faol ishtirok etishni o'z ichiga oladi.

Bo'lajak mutaxassis o'qituvchida kreativ o'qitishni samarali tashkil etish uchun tashkiliy-pedagogik shartlari aniqlandi. Bunda muayyan metodikani qo'llash samaradorligi bilan bog'liq bo'lgan zarur va etarli darajada muhim shartlar majmui nazarda tutiladi.

Bo'lajak mutaxassis o'qituvchi tahsil olayotgan turli yo'nalishlari talabalarida kreativ o'qitishni amalga oshirish uchun quyidagi tashkiliy - pedagogik shartlarining bo'lishi talab qilinadi. Bulardan motivatsiyani rivojlantirish, innovatsion-metodik loyihalarni bajarish, uzluksiz o'z-o'zini tahlil qilish, nazorat qilish, o'quv-metodik ta'minotni faoliyat natijalaridan foydalanish.

Mutaxassis o'qituvchi intellektual ijodkorligini rivojlantirish bilan birga ularning innovatsion faoliyatini kreativ olib borishda turli xil texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Innovatsion pedagogik faoliyat bo'lajak o'qituvchining yuksalishi ta'lim va tarbiyani yangi qirralarini ochishga, noan'anaviylik va originallikka asoslangan innovatsion texnologiyalarni, eng asosiysi fikrlash, tarbiyalash, anglab olish qobiliyatlarini shakllantiradi (1-rasm). Bular:

1-rasm. Innovatsion metodlar

Innovatsion metodlar nimalarni o'z ichiga oladi? Hozirgi kunda mamlakatimiz metodistlari, trenerlari, amaliyotchi o'qituvchilari turli shakl – formalar taklif etmoqda va amaliyotda qo'llamoqda. Ulardan,

korusel;
kichik guruhlarda ishlash;
akvarium;
tugallanmagan gaplar;
broun harakati;
daraxt yechimi;
o'z nomimdan so'zlayman;
rolli o'yinlar;
press metod;
o'z pozitsiyasini egallash;
munozara;
debatlar;
katta davra va boshqalar.

Olimlar tadqiqotlariga ko'ra, "O'yin" – bu mehnat va o'qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi.

NATIJALAR. MUNOZARA.

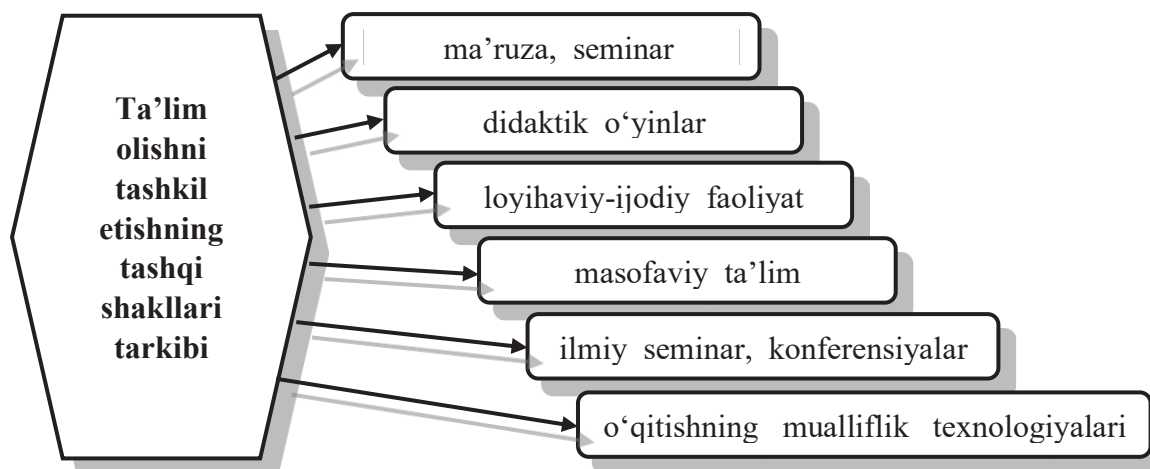
Innovatsion faoliyat – pedagogning o'z kasbini takomillashtirishdagi mavjud metod, shakl va vositalarni egallashga ijodiy yondashuvini nazarda tutadi. Ta'limdagi innovatsiyalar va innovatsion pedagogik faoliyat haqida barqaror ilmiy tasavvur va tasniflarning mukammal tarkib topishi zamon talabi hisoblanadi. Buning uchun ta'limga yo'naltirilgan ilmiy bilimlarni tizimli rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, ta'limiy bilim va amaliy pedagogik faoliyat o'rtasidagi integratsiyani mustahkamlash zarur. O'qituvchi innovatsion faoliyatning sub'yekti va tashkilotchisi sifatida yangilikni yaratish, qo'llash hamda ommalashtirishda ishtirok etadi.

Innovatsion faoliyatning maqsadi – sarflangan kuchdan eng yuqori natija olishdan iborat. Boshqa turli-tuman o'z-o'zidan paydo bo'ladigan yangiliklardan farqli o'laroq, innovatsiya boshqariluvchi va nazorat qilinuvchi o'zgarishlar mexanizmini tashkil etadi. Ta'lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo'la olmaydi. Shu sababli "novatsiya" va "innovatsiya" tushunchalari o'rtasidagi umumiylik va farqlarni ko'rsatib o'tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko'lami asos bo'lib xizmat qiladi.

Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarni o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo'lamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: novatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi, ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot sub'yektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi. Bunda faoliyatning yangi yo'nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi. Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon innovatsion o'zgarishlarga tayyogarlik ko'rish va uni amalga oshirish tadriji hisoblanadi.

Ta'lim olishni tashkil etishning tashqi shakllari tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin (2-rasm.):

- ma'ruza, seminar;
- didaktik o'yinlar;
- loyihaviy-ijodiy faoliyat;
- masofaviy ta'lim;
- ilmiy seminar va konferensiyalar;
- o'qitishning mualliflik texnologiyalari boshqalar.

2-rasm. Ta'lim olishni tashkil etishning tashqi shakllari tarkibi

Innovatsion usulning bosh maqsadi o'quv jarayoni uchun eng qulay vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin fikr yuritishiga muhit yaratishdir. U o'zining intellektual salohiyatini, imkoniyatlarini namoyon etadi va o'quv sifati va samaradorligini oshiradi.

Pedagogik tizimda innovatsion o'zgarishlarning yo'nalishlarini o'rganish asosida quyidagilarni belgilab beradi:

- pedagogik tizimning tamomila o'zgarishi;
- o'quv jarayonining o'zgarishi;
- pedagogik nazariyaning o'zgarishi;
- o'qituvchi faoliyatining o'zgarishi;
- o'quvchi faoliyatining yangilanishi;
- pedagogik texnologiyaning o'zgarishi;
- mazmunning yangilanishi;
- shakl, usul va ta'lim vositalarining o'zgarishi;
- boshqaruvning o'zgarishi;
- maqsad va natijaning o'zgarishi.

Ta'lim jarayonidagi innovatsion o'zgarishlar, ta'lim tizimiga har qanday yangilikning kiritilishi bevosita o'qituvchi faoliyatini yangilash va o'zgartirish orqali amalga oshirilishi olimlar tomonidan qayd etilgan. Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga kiritish, innovatsion jarayonlarni boshqarishni tahlil qilish orqali innovatsion faoliyat tushunchasini ta'riflash imkoniyati paydo bo'ldi. Innovatsion pedagogik faoliyat – pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. Innovatsion pedagogik faoliyat - uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlash bo'lib, u uzoq vaqt davomida shakllanadi va takomillashib boradi. O'qituvchi innovatsion faoliyati xususiyatlarini o'rganib chiqqan pedagog olimlar fikrlariga tayangan holda quyidagilarni innovatsion pedagogik faoliyatning asosiy belgilari deb hisoblaymiz:

- ijodiy pedagogik faoliyatning ilmiy-nazariy jihatlarini egallash;
- pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlarini egallash va amalda qo'llash;
- yaratuvchanlik qobiliyatiga ega bo'lish;
- tajriba-sinov ishlarini rejalashtirish va amalga oshirish;
- pedagog-o'qituvchilar tajribalarini o'rganish, yoyish va ommalashtirish;
- hamkasblar bilan doimiy ijodiy hamkorlikni yo'lga qo'yish;
- o'zaro fikr almashish va metodik yordam ko'rsata olish ko'nikmasiga ega bo'lish;
- pedagogik jarayondagi ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish;
- yangiliklarni izlab topish va ularni o'z sharoitiga moslashtirib borish.

Yosh pedagoglarni innovatsion faoliyatga tayyorlash muammosiga murojaat etish jamiyatda innovatsion jarayonlar dinamikasining o'sib borayotganligini tushunish natijasida vujudga keldi. Uning tahlili faqat fan va texnika erishgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishni o'z ichiga olmasdan, balki yangiliklarni izlash, yaratish, moslashtirish, tatbiq etish va olingan natijalarni qayta tekshirish kabi jarayonlarni ham qamrab oladi.

XULOSA.

Talabalar hamkorlik, ham ijodkorlikda ishlashda mavzu mazmunini bilish va o'zlashtirishda o'zlarining shaxsiy xissalarini qo'shish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'zaro bilimlar, g'oyalar, fikrlarni almashish jarayoni sodir bo'ladi.

Demak, shaxs tafakkuridagi ijodiy jarayonlar kreativlikni ifodalovchi to'rtta asosiy sifat ko'rsatgichlari orqali namoyon bo'ladi. Ular:

- obrazli moslashuvchan moyillik. Bu o'quvchi tomonidan idrok etilgan obyektning noma'lum tomonini ko'ra olishni anglatadi;

- tafakkurning betakrorligi. Bunda g'oyalar va obrazlarning noodatiy, o'ziga xosligi nazarda tutiladi;

- tafakkurning moslashuvchanligi. Bu obyektning turli tomon va turli nuqtai nazardan ko'ra olish, uning noma'lum jihatlarini kashf etishni anglatadi;

- tafakkurning mustaqilligi. Bunda nostandart vaziyatlarda turli vaziyatlarni ilgari surish nazarda tutiladi.

Innovatsion pedagogik faoliyat va uning tarkibiy qismlari, asosan, innovatsiya, pedagogik innovatika, innovatsion jarayon, kreativ yondashuv, innovatsion ta'lim, innovatsion faoliyat va shu kabilardan tashkil topadi.

Bunday holatlar o'zaro samimiylilikni ta'minlaydi, yangi bilimlarni olish, o'zlashtirishga havas ortadi.

Demak, jamiyat shiddat bilan taraqqiy etib borar ekan, ta'lim sohasi ham u bilan barobar o'zgaradi va o'qituvchidan o'z faoliyatini rivojlantirib, yangilab borishni talab etadi. Bugun o'qituvchining asosiy vazifasi faqat ta'lim berishgina emas, balki boshqaruvchilikdan iborat bo'lib, u ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil qilishi va boshqarishi lozim. Innovatsion pedagogik faoliyat bo'lajak muhandisning hamma muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy faoliyat turi bo'lib, u shaxsning kasbiy, metodik mahoratini sifatli rivojlantirish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga murojaatnomasi. 28.12.2018. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 22.09.2018 y., 06/18/5544/1951-son.

Структура ИКТ – компетентность учителей. Рекомендации ЮНЕСКО. - Гамбург. — 2011. URL: <http://ru.iite.unesco.org/publications/3214694>.

Яковец Ю.В. Инновации: теория, механизм, государственное регулирование: Учебное пособие / Под ред.. – М.: РАГС, 2000.

Tukhtayeva Z.Sh., Saidova Kh.Kh. Innovative forms of education in Uzbekistan International journal of innovations in engineering research and technology [IJIERT] Volume 7, ISSUE 4, Apr.-2020. – Pages 258-261.

6. <http://www.bilim.uz>;

VIRTUAL HAQIQAT VA UNING INSONGA TA'SIRI*Toshtemirov Rustam Abdurashidovich**Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Fakultetlararo ijtimoiy fanlar" kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda keng tarqalayotgan virtuallashuvning bizning yashash tarzimizga ta'siri va u mamlakatimiz rivojiga to'siq bo'ladigan jihatlari haqida so'z yuritiladi. Shu bilan birgalikda virtual olam o'zi nima? U bizning hayotimizga qay tarzda kirib keladi? Uning faqat salbiy ta'siri bormi yoki aksinchami? kabi savollarning javobini topishga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: internet, virtual borliq, tobelik, elektron o'yinlar, kompyuter texnologiyalari, ommaviy kommunikatsiyalar, virtual munosabat, elektron o'yinlar, kompyuter texnologiyalari, virtual haqiqat, dasturiy ta'minot.

ВИРТУАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЧЕЛОВЕКА*Тоштемуров Рустам Абдурашидович**Чирчикский государственный педагогический университет Преподаватель кафедры «Межфакультетские общественные науки»*

Аннотация. В этой статье рассказывается о том, как виртуализация, которая в настоящее время широко распространена, на наш образ жизни и что будет препятствовать развитию нашей страны. В то же время, что такое сам виртуальный мир? Каким образом Он входит в нашу жизнь? Имеет ли она только негативные последствия или наоборот? найти ответы на такие вопросы

Ключевые слова: Интернет, виртуальное существование, подписка, электронные игры, компьютерные технологии, публичные коммуникации, виртуальные отношения, электронные игры, компьютерные технологии, виртуальная реальность, программное обеспечение.

VIRTUAL REALITY AND ITS IMPACT ON HUMANS*Toshtemirov Rustam Abdurashidovich**Chirchik State Pedagogical University Lecturer at the Department of Interfaculty Social Sciences*

Annotation. This article describes the impact of virtualization, which is currently widespread, on our way of life and what will hinder the development of our country. At the same time, what is the virtual world itself? In what way does he enter into our lives? Does it have only negative effects or vice versa? to find answers to such questions

Keywords: Internet, virtual existence, subscription, electronic games, computer technology, public communications, virtual relationships, electronic games, computer technology, virtual reality, software.

KIRISH. Zamonaviy dunyodagi taraqqiyot misli ko'rilmagan yuksaklikka etdi. Yangi avlod bunday avlodga katta avlodning hatto orzu qilishiga imkon bermaydi. Kecha sehrli tuyulgan narsa va tasavvuf endi oddiy bo'lib qabul qilinadi va virtual haqiqat deb ataladi. Texnik vositalar yordamida yaratilgan, ko'rish, tinglash, teginish va hidlash orqali bir kishidan boshqasiga o'tkaziladigan dunyo virtual haqiqat deb ataladi. U ta'siri va unga ta'sir ko'rsatishni simulyatsiya qila oladi. Haqiqiy his-tuyg'ularning haqiqiy kompleksini yaratish uchun hozirgi zamonda kompyuterning xususiyatlarini va reaksiyalarini sintez qiladi.

Virtual haqiqat obyektlari moddiy dunyodagi narsalar kabi o'zini tutishdan iboratdir. Har bir foydalanuvchi fizik qonunlariga muvofiq virtual haqiqat dunyosining obyektlarida, shu jumladan tortishish, aks ettirish, obyektlar bilan to'qnashuvdagi narsalarga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ba'zan bunday haqiqiy bo'lmagan dunyodagi foydalanuvchilar haqiqiy hayotdan ko'ra ko'proq narsani ko'ra oladilar.

Texnologiyaning rivojlanishi va internetning paydo bo'lishi hayot va odamlarning munosabatlari haqida ko'p narsalarni o'zgartirdi. Odamlar uchrashishi, uchrashuvga borishi, bir joyda bo'lishishi, bog'da qo'l ushlashi va o'zaro munosabatda bo'lishlari uchun gul olishlari kerak bo'lgan yaxshi kunlarni sog'inish mumkin.

TAHLIL VA METODLAR. Bugungi dunyoda savol shoshilinch holga keladi, virtual haqiqatda hayot xavfli emas. Biror kishi, albatta, kompyuter, noutbuk, planshet, kompyuter o'yinlarini o'ynab, ayni paytda odatdagidek muloqot qilishdan bosh tortadi va odatda umuman ular hayotda yashamoqda - bu, albatta, salomatlik uchun xavfli bo'lishi mumkin, ya'ni kibermaydondan chiqib keta olmaydi.

Falsafa ushbu konsepsiyaning g'oyasini o'z texnik tuzilishidan ajratib turadi. Haqiqiy jarayonlar bilan modellangan obyektlar majmuasi sifatida qaraladi. Bunday holda, nima shakl va na tarkib shu jarayonlarga mos kelmaydi. Modellashirilgan obyektlar odatda hozirgi vaqtga nisbatan taqqoslanadi, lekin undan alohida-alohida ko'rib chiqiladi. Ushbu obyektlar haqiqiy, potentsial emas.

Dasturiy ta'minot - bu kompyuterlarni boshqarish va muayyan vazifalarni bajarish uchun ishlatiladigan ko'rsatmalar, ma'lumotlar yoki dasturlar to'plami. Bu kompyuterning jismoniy tomonlarini tavsiflovchi apparat ta'minotiga qarama-qarshidir. Dasturiy ta'minot - bu qurilmada ishlaydigan ilovalar, skriptlar va dasturlarga nisbatan qo'llaniladigan umumiy atama. Uni kompyuterning o'zgaruvchan qismi deb hisoblash mumkin, apparat esa o'zgarmas qismidir.

Dasturiy ta'minotning boshqa turlariga dasturiy ta'minot ishlab chiquvchilari uchun zarur bo'lgan dasturlash vositalarini ta'minlovchi dasturiy ta'minot kiradi; tizim dasturiy ta'minoti va ilovalar o'rtasida joylashgan o'rta dastur; va kompyuter qurilmalari va tashqi qurilmalarini boshqaruvchi haydovchi dasturlari.

Texnologiya, ilmiy bilimlarni inson hayotining amaliy maqsadlarida qo'llash yoki ba'zan ta'kidlanganidek, inson muhitini o'zgartirish va manipulyatsiya qilish.

Virtual sevuvchilar o'zlarining ikkinchi yarmiga o'zlari haqida shaxsiy va yaqin ma'lumotlarni o'zaro oshkor qilishadi. Virtual aloqada bir-biringizni bilish bosqichi, yuzma-yuz uchrashadigan an'anaviy yuzga qaraganda ancha tezroq.

Ba'zilar, hech qachon ko'rmagan odamni qattiq sevib qolish mumkinligiga amin bo'lishadi va muntazam ravishda o'zlarini sevib qolishlariga ishonishadi. Virtual munosabat orqali uzoq masofaviy munosabatlar yuzaga keladi.

Uzoq munosabatlar. Muntazam jismoniy mavjudlikning yo'qligiga qaramay, ko'plab uzoq masofali munosabatlar hissiy jihatdan qiyin bo'lib qolmoqda. Uzoq masofali munosabatlarni saqlab qolishning iloji yo'q deb o'ylashadi. Boshqa tomondan, texnologiya mumkin emas almashtirish uzoq masofali munosabatlardagi hamma narsa uchun, birida bo'lgan har bir kishi biladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Ehtimol, oilangiz sizni tushkunlikka solishi mumkin va ba'zi eng yaqin do'stlaringiz sizni tushkunlikka duchor bo'lsangiz, buni juda jiddiy qabul qilmaslikni maslahat berishadi. Qo'shimcha masofa tufayli ko'p narsa mumkin emas va bu oddiy bo'lishiga hech kim kafolat bera olmaydi. Vaziyat murakkablashishi mumkin va siz ba'zida yolg'izlik va tushkunlikka tushishingiz mumkin.

Biz bir-birimizga 24 soat davomida tengsiz kirish imkoniga ega bo'lgan davrda yashayapmiz. Muhim miqdorda bepul bag'ishlash vaqt uzoq masofaga yetib olish sherik Bu ajoyib sovg'a bo'lishi mumkin - bu haqda ikkalangiz bir fikrda ekansiz.

Ba'zi juftliklar har doim o'zlarini bog'langan his qilishni yaxshi ko'radilar. Ba'zi odamlarni har kuni suhbatlashish charchatadi. Har kuni yoki haftada SMS yozish, qo'ng'iroq qilish yoki videovizual suhbat o'tkazishlari mumkin. Buni juftliklar uchun o'rganish tajribasi deb hisoblash mumkin. Bu juftliklar bir-biriga qanchalik g'amxo'rlik qilayotganini ko'rsatish uchun imkoniyatdir. "Haqiqiy oltin yong'in sinovidan qo'rqmaydi" deydi Xitoy maqolida.

Ushbu uzoq muddatli munosabatlar davomida juftliklar bir-biridan nimani kutayotganini aniq bilishi kerak. Hech biri bir-birini ajablantiradigan ish qilmasligi uchun ba'zi asosiy qoidalarni belgilab olish shart.

O'nlab yillar davomida olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, eng baxtli munosabatlar bir sherik ikkinchisining hissiy ehtiyojlariga to'g'ri javob beradigan munosabatlardir. Bir-biri bilan muloqot qilish uchun minglab oddiy urinishlar hissiy qo'ng'iroqlar deb ataladi.

Virtual haqiqat psixologiyasi U shunday tushunchani virtual haqiqat va uning psixologik ta'siri, o'z falsafiy g'oyasi va o'ziga xos nazariy modellari, eksperimental texnologiyalar va amaliyot sohasiga ega bo'lgan psixologik ta'sirini o'rganadi. Qadimgi yunon tilidagi «virtus» atamasi «jangchining ruhiy yuksalishi» degan ma'noni anglatadi. Qadim zamonlarda u faqat eng donishmandga ega bo'lgan eng yuksak fazilatni tushundi.

Ommaviy axborot vositalari, xayoliy haqiqatning xavfli ta'siri haqida gapiradi. Ba'zan internet foydalanuvchisi tarmoqda ko'p vaqt sarflaydi, natijada u ikki qarama-qarshi bo'shliqni ajratuvchi chiziqni ko'rishni to'xtatishi mumkin. Psixologlar tomonidan olib borilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, ko'p vaqtni kompyuter o'yinlari bilan o'ynaydigan bolalar ko'pincha shafqatsizlikka moyil. Doimiy bo'lmagan joyda doimiy qolish, bola boshqa odamga mehr-shafqat tuyg'usini yo'qotdi. Natijada, oddiy hayotda u hech kimga achinmasdan osonlik bilan xafa qila oladi.

Virtual haqiqat qanday ishlaydi?

Juda ko'p odamlar qiziqishmoqda, chunki aslida bularning barchasi ishlaydi. Virtual haqiqatning asosiy texnologiyalari:

Boshni kuzatish. Maxsus eshitish vositasi kiyib, oldinga surib, shaxs boshi, pastga yoki tomonga yo'naltiradigan yo'nalishga muvofiq harakat qilishi mumkin. Ushbu tizim «olti darajali erkinlik» deb ataladi. Eshitish vositasi sizning boshingizni kuzatib turadigan maxsus qismlarga ega.

Kuzatuv harakati. Bu imkoniyat ko'proq qimmat modellar bilan ta'minlangan. Agar kishi ushbu qurilmadan foydalanishni boshlasa, u darhol qo'llarini ko'rishni hohlaydi.

Ko'zlarni kuzatib borish. Maxsus sensor sizning ko'zlaringiz qaysi yo'nalishda qurilmaning ichiga qarashini tahlil qilishi mumkin. Shu tufayli, maydonning chuqurligini chindan ham realistik qilish uchun bunday imkoniyat mavjud.

Virtual haqiqat turlari:

Quyidagi virtual haqiqat turlarini ajratib olish mumkin:

kompyuter simulyatsiyasi va simulyatsiyasi;

tarmoqdagi xayoliy haqiqat;

kiber-kosmik jihozlar;

Zamonaviy dunyoda ilm-fanning turli sohalarida ishlatiladigan keng ko'lamli keng ko'lamli qurilmalar mavjud, ular nafaqat fundamental, balki ilmiy fanlar bilan ham bog'liq. Ko'plab haqiqiy bo'lmagan muhitlar ingl. Hissiyotlarni, ya'ni kompyuter ekranida yoki maxsus stereoskopik displeyda ko'rsatilishi mumkin bo'lgan tasvirlarni ifodalaydi.

Virtual haqiqatning tarozi va kamchiliklari. Bizning har birimiz o'zimizcha kiber maydonga murojaat qilamiz. Ba'zilar uchun bu yangi taraqqiyot va qiziqarli, qiziqarli narsa bo'lsa, unda boshqalar uchun yangi texnologiyalar sohasidagi bunday o'zgarishlar bolalarning kelajagi uchun tashvishlanishga sabab bo'ladi. Virtual haqiqatga kirib borish afzalliklarga va kamchiliklarga ega. Bu qisqa vaqt ichida oddiy dunyoni tark etish va har jihatdan qiziqroq bo'lgan boshqa o'leovda bo'lish uchun noyob imkoniyatdir. Biroq, boshqa tomondan, bunday sayohatga haddan ortiqcha shoshqaloqlik psixikada va hatto inson hayotida xavfli bo'lishi mumkin.

Virtual haqiqatning ekspozitsiyalari. Yangi texnologiyalar har doim qiziqarli va ayniqsa bolalar uchun. Biroq, virtual haqiqatning xatarini esga olish muhim, chunki birinchi qarashda begunoh kompyuter o'yinlari odamlarni o'z tarmoqlariga tortib qo'yishi mumkin, chunki bu o'z-o'zidan yo'qolib qolish oson bo'lmaydi. Ayniqsa, bunday sho'ng'in yosh avlod uchun xavfli bo'lishi mumkin. Maktab o'quvchilari kompyuter o'yinlari bilan soatlab o'tirgan rasm ota-onani ogohlantirishi kerak. Natijada, bola nafaqat jismoniy, balki aqliy salomatligini ham yomonlashtiradi.

Virtual haqiqatning tarozisi: Har birimiz uchun bu tasavvur dunyosi nimani qiziqtiradi? Birinchidan, bu yangi qiziqarli o'leamga aylanish va kundalik muammolaringizni unutish uchun noyob imkoniyat. Virtual haqiqatdagi odam yangi his-tuyg'ularga ega bo'lishi mumkin va bu allaqachon stressni yaxshi oldini oladi. Ta'lim sohasidagi ustunliklari virtual haqiqatga ega, chunki u imkon beradi:

videokonferentsiyalar o'tkazish;

3-D elektron ta'lim resurslarini yaratish;

3-D taqdimot va axborot materiallarini yaratish;

Muzeylar, laboratoriyalar, planarumlar yaratish;

murakkab ob'ektlarni, jismoniy hodisalarni tasavvur qilish.

Virtual haqiqatning kelajagi. Ko'pchilik kelajakda virtual haqiqatni nima qilishni istashadi. Olimlarning fikriga ko'ra, ingl. Sifat, kuzatuv va ma'lumotlar uzatish yaxshilanadi. Bundan tashqari, prognozlariga binoan, ularning og'irligi sababli kiyinish qiyin bo'lgan minigarnaturalarni engillashishi kutilmoqda. Ob'ektivni sozlashda ko'proq moslashuvchanlik bo'ladi, va zarbdan simsiz ulanish mumkin. Tadqiqotchilar, kelajakda kiber maydonda sichqonlar, monitorlar va klaviaturalar kabi texnologiyalarni almashtirishni qulaylashishi kerak, deb aytishadi. Virtual haqiqatning imkoniyatlari cheksiz bo'lishi mumkin.

Uzoq munosabatlarda bir-birining hissiy murojaatlariga javob berish qiyin bo'lishi mumkin. Siz bir-biringizning muhim kunlariga jismonan kela olmaysiz yoki kimnidir ishonitirish uchun quchoqlay olmaysiz.

Agar turmush o'rtog'ingiz bilan muloqot qilish uchun vaqt ajratgan bo'lsangiz, qo'ng'iroqni xuddi ish uchrashuvi yoki shifokor tashrifi kabi qabul qiling. Agar turmush o'rtog'ingiz uchun katta kun bo'lsa, u qanday o'tganini bilish uchun oldindan qo'ng'iroq qiling yoki bog'laning. Hamkoringizning talablarini kundalik tartibingizga kiritish orqali siz qanchalik uzoqda bo'lishingizdan qat'i nazar, ularga g'amxo'rlik

Shubhasiz, sizning uzoq masofalarga boradigan kunlar bo'ladi Munosabatlar ayniqsa qiyin ko'rinadi. Siz hatto sevgan insoningiz bilan birga bo'lish uchun ishni tashlab ketish yoki o'qishni tashlab ketish kabi shoshilinch biror narsa qilishga vasvasaga tushishingiz mumkin.

Bu ishqiy tuyulishi mumkin bo'lsa-da, esda tutingki, hozir siz o'zingizdan ajralganingizning sababi bor sevgi. Buning sababi professional, moliyaviy yoki oilaviy vaziyat bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bu sizning ikkalangiz geografik jihatdan birga bo'lishingiz uchun mukammal vaqtga qadar hal qilinishi kerak.

Oylar yoki yillar qiyin bo'lishiga yo'l qo'ymang ish birga bo'lishni xohlayotganingiz uchun bekorga ketish. Agar boshlagan ishingizni oxiriga etkazsangiz, aloqangiz uzoq muddatda mustahkamlanadi. Shunga o'xshash narsaning e'tiborsiz qolishiga yo'l qo'ymaslik kerak, chunki bu turmush o'rtog'ini tashvishga soladi yoki shubhali qiladi - va, albatta, baxtsiz bo'ladi, chunki ular bu masalada o'zlarini zaif yoki kuchsiz his qilishadi.

Bundan tashqari, o'tmishdagi odam bilan tanishib, uni tanimasdan yoki ishdan keyin ishdan ko'z ko'zlari bilan chiqib ketgan odam bilan uchrashib, tuzoqqa tushib qolishi mumkin.

Hech narsadan oldin, xavfli stsenariyga kirishdan oldin xavf-xatarlarni tushunish kerak. Qalban tinglash kerak, ammo lekin unga ishonib qolmaslik zarur. Inson o'z fikrlariga ham e'tibor berishi lozim. Qanday

ulanishdan qat'i nazar, u kuchli bo'lishi mumkin. Shaxs butunlay u erda va sizning oldingizda bo'lganligi sababli, kechki ovqat vaqti kabi muhim bo'lishi mumkin. Ishlar qanday ketayotganidan qat'i nazar, real hayotda yashashga harakat qilish zarur.

Kitoblar, seriallar, filmlar, musiqa, joriy voqealar va boshqa narsalarni bir-biriga tavsiya etish eng yaxshi usul.. Xuddi shu narsalarni o'qiganda, tomosha qilganda va tinglaganda, muhokama qilish uchun umumiy asosga ega bo'ladi. Agar birga yashamasa ham, umumiy tajribaga ega bo'lish ajoyib.

Shunday qilib, agar bir xil joylashuv yoki vaqt mintaqasini baham ko'rmasa ham, ikki shaxs ham o'z ichiga olgan kelajak sari bir yo'nalishda birga ishlashga intiladi. Bu to'g'ri, munosabatlarni davom ettirish uchun biroz harakat kerak bo'ladi. Bu yerda nima ilhomlantirgani haqida ko'proq bilib olish mumkin.

Bir uyda yoki okeanning narigi tomonida yashaysizmi, barcha juftliklar nizolarni hal qilishning sog'lom usullarini qo'llashlari kerak. Agar siz kichik muammolarni rad qilsangiz yoki noqulay masalalarni muhokama qilishdan bosh tortsangiz, siz kattaroq muammolarga duch kelishingiz mumkin.

XULOSA. Murakkab masalalarda muloqot qilishni o'rganish uchun vaqt va kuch kerak bo'ladi, lekin kichik muammolarning katta muammolarga aylanishiga yo'l qo'ymaslik uzoq munosabatlar salomatligi uchun juda muhimdir.

Qo'rquv, ishonchsizlik, rashk, befarqlik va xayoldagi boshqa narsalar haqida gapirish foyda beradi. Agar juftidan sir saqlashga harakat qilsa, oxir-oqibat ich-ichidan ishonchni yemiradi

Boshqa odam qachon va qachon bandligini bilish foydalidir. Shunday qilib, kerakli vaqtda SMS yuborish yoki qo'ng'iroq qilish mumkin. Turmush o'rtog'ini dars o'rtasida yoki ish uchrashuvi o'rtasida uyg'otishni xohlamaydi.

Internetdan oldin uzoq masofali aloqalar qanday ishlagan? Internetdan oldin uzoq masofali aloqada aloqa qilishning mumkin bo'lgan usullari pochta xatlari va telefon edi. Yana bir qiziqarli usul og'zaki xabarni ikkalasi ham ishonadigan odam orqali etkazish edi. Uzoq masofali munosabatlar Internetdan oldin ishlagan bo'lar edi, chunki osonlik bilan uchrashish va muloqot qilish imkoni bo'lmagani, boshqasi bilan ko'proq bo'lishni xohlaydi. Bu sevgi va munosabatlarni mustahkamlaydi.

Masofaviy aloqalar ishlaydimi? Qanday qilib uni ishga tushirishingiz mumkin?

Agar to'g'ri munosabatdagi odam bilan bo'lsa, hamma narsa mumkin. Umumiy munosabatlardan o'rgangan bir nechta maslahatlar:

ishonch juda muhim: bir-biriga ishonish zarur. Ba'zi achinish holatlarida haddan tashqari dramatik bo'lmaslik kerak. Bema'ni narsalar uchun jang qilmaslik va vaqtni behuda sarflamaslik kerak;

iloji boricha ko'proq muloqot qilish: bir-biri bilan gaplashish va o'ylagan narsalari haqida muloqot qilish uchun ochiq bo'lish.

hamma narsa haqida gapirishga ochiq bo'lish. Muloqot sog'lom munosabatlarning kalitidir;

bir-birini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash: sherigining hayotda yaxshilik qilishga yoki u qilmoqchi bo'lgan hamma narsaga undash. Muvaffaqiyatsizlik paytida qo'llarini ushlash va ularga turishga va yana turishga yordam berish;

qiyin paytlarda birga bo'lish. Qiyin vaqtlar bir necha kun/oy/yil davom etadi, lekin bu bosqichda mustahkam tursa, munosabatlar yanada mustahkamlanadi;

umid qilamizki, ushbu maqola katta ma'rifat manbai bo'ldi va uzoq masofali munosabatlar yo'lida sizga yordam berdi. Iltimos, oilangiz va do'stlaringiz bilan baham ko'ring.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I., Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch, - Toshkent, "Ma'naviyat", 2008, 176 bet
2. Qur'onov M., Bolam baxtli bo'lsin desangiz, - Toshkent, "Ma'naviyat", 2014, 201 bet
3. Akseleratsiya 4. Goziev M. Umumiy psixologiya, Toshkent, 2004.

DARSNI TAHLIL QILISHDAGI INTROSPEKTSIYA O'QITUVCHINING O'Z-O'ZINI TAKOMILLASHTIRISH VOSITASI SIFATIDA

*Toshtemirova Saodat Abdurashidovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti*

Annotsiya. Mazkur maqolada bo'lajak tarix o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda o'z-o'zini takomillashtirish vositasi sifatida dars tahlilining introspektiya usulining mazmuni, tartibi, samaradorligi, mezonlari hamda amaliy ahamiyati bayon etilgan. Darsda o'qituvchining o'z-o'zini tahlil qilish imkoniyatlari, darsga introspektiyaning strukturaviy jihatlari asoslab berilgan hamda darsning introspektiya sxemasi ishlab chiqildan, strategik qadamlar taqdim qilingan.

Kalit so'zlar: tahlil qilish, shaxslararo munosabatlar, didaktika, integratsiya, komponentlar, introspektiya, majburiy talablar, tarixiy bilimlar, o'z-o'zini tahlil qilish, strategik qadamlar

САМОСВЕРШЕНИЕ В АНАЛИЗЕ УРОКА КАК ИНСТРУМЕНТ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧИТЕЛЯ

*Тоштемурова Саодат Абдурашидовна
Доцент Чирчикского государственного педагогического университета*

Аннотация. В данной статье описываются содержание, порядок действий, эффективность, критерии и практическое значение интроспекционного метода анализа урока как средства самосовершенствования при подготовке будущих учителей истории к профессиональной деятельности. На уроке обосновываются возможности самоанализа учителя, структурные аспекты самоанализа урока, разрабатывается самоанализная схема урока и представлены стратегические шаги.

Ключевые слова: анализ, межличностные отношения, дидактика, интеграция, компоненты, самоанализ, обязательные требования, исторические знания, самоанализ, стратегические шаги.

INTROSPECTION IN LESSON ANALYSIS AS A TEACHER'S SELF-IMPROVEMENT TOOL

*Toshtemirova Saodat Abdurashidovna
Associate Professor of Chirchik State Pedagogical University*

Annotation. This article describes the content, procedure, effectiveness, criteria and practical importance of the introspection method of lesson analysis as a means of self-improvement in preparing future history teachers for professional activities. In the lesson, the possibilities of the teacher's self-analysis, the structural aspects of the introspection of the lesson are justified, and the introspection scheme of the lesson is developed and strategic steps are presented.

Key words: analysis, interpersonal relations, didactics, integration, components, introspection, mandatory requirements, historical knowledge, self-analysis, strategic steps.

Kirish. Ta'lim va tarbiya jarayonini nazorat va tahlil qilish pedagogik jamoa ishiga rahbarlik qilish va sifatini oshirishning asosiy shakllaridan biridir. Ma'lumki, yuqori darajadagi professional pedagogik fikrlash va o'z darslarini va hamkasblarining darslarini uslubiy jihatdan to'g'ri tahlil qilish qobiliyatidan iborat bo'lgan kompetentsiyaning analitik tarkibiy qismi rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu o'qituvchining kasbiy mahoratining boshqa tarkibiy qismlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Yuqori toifali o'qituvchining tahliliy qobiliyatiga quyidagilar kiradi: darsini malakali, tanqidiy va konstruktiv o'z-o'zini tahlil qilish va tahlil qilish qobiliyati, o'quv materiallarini tahlil qilish va ko'rib chiqish qobiliyati, fanni o'qitish metodikasi, o'quvchilarning yosh va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitish mazmunini yangilash uchun zarur amaliy va nazariy materialni tanlash qobiliyati va hokazo. Bundan kelib chiqadiki, darsni tahlil qilish va o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyati o'qituvchining kasbiy

malakasining muhim tarkibiy qismi. Demak, talabalarning ishlab chiqarish va o'quv amaliyotining muhim bosqichlaridan biri darsni har tomonlama uslubiy tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish bo'lishi lozim. Tahlil - bilishning mantiqiy usuli bo'lib, u ob'ektni (hodisani, jarayonni) qismlarga, elementlarga yoki belgilarga aqliy ravishda parchalash, ularni taqqoslash va muhim, ya'ni zarur va muayyan sifat va xususiyatlarni aniqlash uchun izchil o'rganishdir [1].

Adabiyotlar tahlili. T.I. Silchenko to'g'ri ta'kidlaganidek, har qanday darsni tahlil qilishga yondashish har tomonlama bo'lishi kerak, unda psixologik, pedagogik, uslubiy va fan jihatlarini bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lishi kerak. Darsning umumiy uslubiy tahlili pedagogik va psixologik tahlillarning barcha tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi, lekin o'qitiladigan fanning mazmuni bilan belgilanadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega [2]. Talabalarning ishlab chiqarish va o'quv amaliyoti bo'yicha hisobot hujjatlarini tahlil qilish jarayonida ko'plab talabalar darsni tahlil qilishda qiyinchiliklarga duch keladi. Barcha tahlil qilingan talabalar ishlarini solishtirganda, eng ko'p uchraydigan muammolarni aniqlandi. O'qituvchining mahoratini va o'quv jarayonini oshirish ko'p jihatdan darsni yaxshi tashkil etilgan introspektsiyaga bog'liq. Ko'pincha o'qituvchi zamonaviy darsni modellashtirish va loyihalashda qiyinchiliklarga duch keladi, shuning uchun ta'lim jarayonida o'z-o'zini tahlil qilish unga sinfdagi muayyan o'quv vazifalarini hal qilishning etarli darajada samarasizligi sabablarini aniqlashga, ularni keyingi loyihalashda hisobga olishga imkon beradi.

Muhokama va natijalar. Darsda o'qituvchining o'z-o'zini tahlil qilishi quyidagilarga imkon beradi: o'z faoliyati va o'quvchilarning darsdagi faoliyati maqsadlarini to'g'ri shakllantirish va belgilash; o'z pedagogik faoliyati shartlari va maqsadlarga erishish vositalari o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish qobiliyatini rivojlantirish;

o'z pedagogik faoliyati natijalarini aniq rejalashtirish va oldindan ko'ra bilish qobiliyatini shakllantirish;

o'quvchining harakat usullari va darsning yakuniy natijasi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'ra boshlaganda uning o'z-o'zini anglashini shakllantirish [3].

O'qituvchining introspektsiya usuli bo'yicha dars rejasida quyidagilar inobatga olinishi lozim:

O'quvchilar auditoriyasining xususiyatlari: shaxslararo munosabatlar; biologik va aqliy rivojlanishdagi kamchiliklar; o'quvchilarning kamchiliklari.

Darsning o'rganilayotgan mavzudagi o'rni: darsning oldingi va keyingi darslar bilan bog'lanish tavsifi.

Didaktik maqsadlarda ko'rsatilgan darsning umumiy maqsadining xususiyatlari: tarbiyaviy, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi.

Dars rejasining xususiyatlari: o'quv materialining mazmuni; o'qish usullari; o'qitish usullari; kognitiv faoliyatni tashkil etish shakllari.

Rejaga muvofiq dars qanday tuzilgan: darsning bosqichlarini tahlil qilish, ya'ni qo'llanilgan o'quv va tarbiyaviy elementlarning dars jarayoniga qanday ta'sir qilgani (ijobiy, salbiy), yakuniy natijaga erishish.

Darsga introspektsiyaning strukturaviy jihati: darsning har bir tarkibiy qismini tahlil qilish; natijaga erishishda uning hissasi; darsning har bir tarkibiy qismini optimal tanlashning isboti.

Funksional jihat: darsning tuzilishi umumiy maqsadga qanday mos kelishi; sinfning imkoniyatlariga muvofiqligi; o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar uslubini tahlil qilish; dars natijasiga ta'siri.

Darsning yakuniy natijasini baholash jihati: darsda umumiy va qulay ta'lim faoliyatini shakllantirish; darsning umumiy maqsadi va dars natijalari o'rtasidagi farqni aniqlash; tanaffus sabablari; xulosalar va o'z-o'zini baholash [4].

O'qituvchi uchun darsning introspektsiyasi, umuman aks ettirish faoliyati alohida ahamiyatga ega, chunki o'z harakatlarini tushunishni o'rganmagan, orqaga qarashga va darsning borishini tiklashga qodir bo'lmagan o'qituvchi sifatli ta'limni ta'minlashga erisha olmaydi. O'qituvchi o'z ishining ustasi bo'lishi talab etiladi.

Tarix darslarida tahlil qilishning introspektsiya usuli bo'yicha namunaviy sxemasini taqdim qilamiz.

Darsning introspektiya sxemasi

№	O'qituvchi uchun savollar
1.	Mening darsim ish o'quv rejasiga va milliy o'quv dasturi talablari mos keladimi?
2.	Ushbu darsning mavzu, bo'lim, bosqichdagi o'rni qanday? Oldingi mavzular bilan qanday bog'liq, u nimaga tayanadi? Ushbu dars keyingi darslar, mavzular, bo'limlar uchun qanday "xizmat qiladi"?
3.	Darsning o'qitish, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy maqsadlarini to'g'ri belgiladimmi?
4.	Darsning maqsadlari qanday rejalashtirilgan va o'quvchilar oldiga qo'yilgan?
5.	Ushbu maqsadlarga erishish zaruriy asosiy va kasbiy kompetensiyalarni egallashga yordam beradimi?
6.	Darsning tuzilishi muvaffaqiyatli ishlab chiqilganmi, o'qituvchi va o'quvchi texnikasi inobatga olinganmi?
7.	Uy vazifasi so'rovi sifatini qanday baholaysiz?
8.	O'rganilayotgan materialni tekshirish qanday shakllarda va qanday usullar bilan amalga oshirildi? Sizningcha, ular ushbu dars uchun ma'qulmi?
9.	Uy vazifasi so'rovda o'quvchilar ishtiroki qanday, qatnashgan o'quvchilar soni ushbu dars uchun etarli?
10.	O'quvchilar bilimni baholash xolisona amalga oshirildimi, baho qo'yishda javoblarga izoh berdingizmi?
11.	O'quvchilarning oldingi bilimlarini yangilashga e'tabor qaratdingizmi, belgilangan maqsadlarga erishildimi?
12.	Yangi materialni tushuntirishda qanday o'qitish usullaridan foydalanildi, ularni muvaffaqiyatli deb hisoblaysizmi?
13.	Darsda qanday ta'lim shakllari (ommaviy, guruh, individual) ustunlik qildi?
14.	Tanlangan ta'lim shakllari o'quvchilarning xususiyatlariga ko'ra, tabaqalashtirilgan holda ta'minlandimi?
15.	Darsda ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar, didaktik vositalardan oqilona foydalanildimi?
16.	O'quvchilar tomonidan yangi bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish nazorati qanday tashkil etildi, bu jarayon qanday shakl va usullar bilan amalga oshirildi?
17.	Uy vazifasining hajmi va murakkabligi to'g'ri aniqlanganmi, o'quvchi xususiyatiga ko'ra ajratilganmi?
18.	Darsda zarur sanitariya-gigiyena sharoitlari kuzatildimi, o'quvchilarning mehnat qobiliyatini saqlash usullari bormi?
19.	Darsda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot uslubi, pedagogik taktga rioya etilishini qanday baholash mumkin?
20.	Siz barcha vazifalarni to'liq amalga oshirishga erishdingizmi, ta'sirlar bo'ldimi?
21.	O'qituvchi kutilmagan vaziyat uchun zaxiradagi uslubiy "harakatlari"dan foydalandimi, kutilmagan vaziyatga tayyorgarlik ko'rilganmi?
22.	Dars davomida qanday kamchiliklarga yo'l qo'yildi va buning sabablarini tahlil qila oldingizmi?
23.	Darsda vaqti taqsimotidan qanday foydalanildi, vaqtni yo'qotishlar va ularga sabablarni tahlil qildingizmi?
24.	O'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun o'quv materialining ta'lim imkoniyatlaridan qanday foydalanilgan?
25.	Agar ushbu darsni takrorlash kerak bo'lsa, darsning tuzilishi va mazmuniga qanday o'zgarishlar kiritgan bo'lardingiz?

Tarix, ijtimoiy fanlar darsining tahlili va introspektiyasini tuzish bo'yicha bir qator ko'rsatmalarni taqdim qilamiz. Dars o'qituvchi ishining ko'rinadigan qismi bo'lib, uni aysberg bilan solishtirish mumkin. 45 daqiqa davomida bu aysbergning hamma uchun ko'rinadigan uchi va uning ulkan suv osti qismi o'qituvchining har kungi mashaqqatli, ba'zan qiyin, lekin doimo ijodiy, konstruktiv ishi mahsulidir. O'qituvchining to'g'ri rejalashtirgan va loyihalagan, zaruriy talablarni inobatga olgan holda tayyorlangan mashaqqati ko'rinmas suv osti qismi 45 daqiqalik darsni o'quvchilar uchun samarali, foydali, mazmunli va esda qolarli qilishga xizmat qiladi [5].

O'qituvchining darsini aksariyat hollarda yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, maktab rahbariyati, uslubiy birlashma rahbarlari tahlil qiladi. Bunda asosiy maqsad ta'lim sifatini baholash, statistik ko'rsatkichlarda natijalarni ifodalash, o'qituvchining va ota-onalarning sharhlarida o'quvchining fanga bo'lgan munosabati sabab amalga oshiriladi. Aslida o'qituvchi o'z o'zini takomillashtirib borishining

asosiy vositasi bo'lgan introspektsiyani doimiy amalga oshirib borishi lozim bo'ladi. Dars oldidan dars mazmuniga qo'yiladigan talablar va uni o'tkazish texnikasi, tahlil va introspektiya bilan belgilanadigan katta tayyorgarlik faoliyati olib boriladi. Introspektiya insonning o'z faoliyati va xatti-harakatining motivlarini tushunishga qaratilgan bo'lib, rivojlanayotgan sub'ektning o'zini o'zi anglashi va faoliyatdagi muvaffaqiyatini ta'minlashi mumkin.

O'qituvchi ishidagi o'z-o'zini tahlil qilish o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi kerak bo'lgan bilimlar qurilishining tamal toshi hisoblanadi.

Tarix darslarida sinfdagi o'quv faoliyatining asosiy o'zaro bog'liq komponentlari kombinatsiyalashgan holda tashkil qilinishi maqsadga muvofiq. Bunda asosiy quyidagi komponentlar integratsion aloqada bo'ladi:

ta'sir ob'ekti to'g'risidagi bilimlar: o'quvchilarning yosh xususiyatlarini, ularning fiziologik, aqliy va intellektual rivojlanish darajasini bilish, bu butun o'quvchilar jamoasining, shuningdek har bir o'quvchining shaxs sifatida hissiy holatini to'g'ri ko'rish va baholashdir.

yangi o'qitish usullari va texnologiyalarini joriy etish va qo'llash bilan o'qitish va ularni o'quvchilarga ta'sir qilishning innovatsion usullarining oqilona, asosli hamda samarali kombinatsiyalash;

o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini imiy tashkil etish;

har bir sinfning jamoaviy faoliyatini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, bir sinfda o'quvchilarning ta'lim faoliyatiga tabaqalashtirilgan va individual yondashuvning kombinatsiyasi;

dars g'oyaviy-tarbiyaviy tarkibiy qismining amaliy yo'naltirilganligi va b.

Tarix fanlarini sifatli tashkil etish, uni tayyorlash va muvaffaqiyatli, samarali amalga oshirish uchun o'qituvchi introspektsiyalashda quyidagi jihatlarni hisobga olish kerak:

1) dars hissiy bo'lishi, o'rganishga qiziqish uyg'otishi, bilimga bo'lgan ehtiyojni tarbiyalashi kerak;
2) darsning sur'ati va ritmi optimal bo'lishi, o'qituvchi va o'quvchilarning harakatlari yakunlangan bo'lishi;

3) darsda o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro munosabatida to'liq aloqa talab qilinadi;

4) pedagogik taktga majburiy qat'iy rioya qilish;

5) sinfdagi o'quv faoliyati boshqarilishi kerak;

6) darsni tashkil etishda salomatlikni tejaydigan texnologiyalar zarur va muhim, ular darsning materialiga, ritmi va ma'nosiga muvofiq kelishi kerak [6].

Tarix o'qituvchisi darsda o'z-o'zini tahlil qilishi uchun o'z faoliyatining yakuniy natijasini rejalashtirishi, bajarilgan ishlarni taqqoslashi, o'ziga xos xususiyatni hisobga olgan holda o'quvchilarning kognitiv faolligini baholash uchun darsni tarkibiy qismlarga ajratishi lozim. O'qituvchining o'z-o'zini tahlil qilishi darsning kuchli va zaif tomonlarini ko'rishga imkon beradi va u kerakli tuzatishlarni kiritib, keyingi darslarni eng samarali qurishga yordam beradi.

O'z-o'zini tahlil qilish paytida darsning psixologik bahosi o'qituvchi tomonidan darsni tashkil etishning rejalashtirilgan darajasi qanchalik muvaffaqiyatli amalga oshirilganligi, o'qituvchining ta'lim oluvchilarning darsga bo'lgan kayfiyatiga o'z-o'zidan ta'sirining qanday ekanligiga asoslanadi. Tarix darslarida o'quvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish, darsda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi monolog, dialogik muloqotning nisbati ularning reproduktiv va mustaqil ijodiy faoliyatining nisbatidan ko'ra katta ahamiyatga ega. Darsning sur'ati va murakkablik darajasini, ularning sinfdagi o'quvchilarning yoshi va tarkibiga mosligini, tarbiyaviy ish shakllari va usullarining o'quvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlariga muvofiqligini hisobga olish juda muhim [6]dir. Tarix darslarini turli xil psixologik turlarda, jumladan, eshitish, vizual, kinestetik kabilarda tashkil qilinishi uchun zarur vositalar bilan optimizatsiyalangan holda olib borilishi talab etiladi [7].

Quyida tarix o'qituvchilariga "Darsga tayyorgarlik ko'rish uchun strategik qadam"larni taqdim qilish mumkin. Bu 20 bosqichli strategik qadam bo'lib, har bir qadamda o'quv faoliyatining barcha zaruriy talablari inobatga olinishi lozim.

1-qadam. Tashxislash uchun maqsadlarni belgilang. Darsni uch yo'nalishli, maqsad, mavjud imkoniyatlar va mashg'ulotning umumiy ko'rinishini bilan bog'liq holda tashkil qiling.

2-qadam. O'quvchilarga o'rganish uchun taklif qilinadigan tarixiy tushunchalarni imkon qadar idrok qilish va xotirada saqlashini inobatga olgan holda etkazishga tayyor bo'ling.

3-qadam. Darsda belgilangan maqsadga erishish imkonini beradigan usullarni tanlang.

- 4-qadam. Darsga kerakli miqdordagi usullar va topshiriqlarni tanlang.
 - 5-qadam. Vaqt taqsimotiga qat'iy rioya qiling.
 - 6-qadam. Vaqt birligiga muvofiq kelsa, vaziyatga mos kichikroq miqdordagi material va harakatlar kiriting.
 - 7-qadam. Tarixiy materialni taqdim etishda asosiy mazmunni ifodalovchi xususiyatlarni ta'riflash uchun holda bir nechta (5-6 tagacha) marta takrorlashni ta'minlang.
 - 8-qadam. O'quvchilar mustaqil ravishda bajara olmaydigan va o'zlashtirishga qiynaladigan tarixiy materialni ravon va oson tushuntirishga jiddiy tayyorlaning.
 - 9-qadam. O'quvchilar mustaqil o'rganishlari mumkin bo'lgan materiallarni va mustaqil ishlash usullarini taklif qiling bu bo'yicha uslubiy tavsiyalar bering.
 - 10-qadam. Tarixiy materialni taqdim etishda vaqtni nazorat qiling, qisqa muddatga etkazishga urunmang, jarayondagi faoliyatni o'z izmingizda ushlang.
 - 11-qadam. Yangi mavzu uchun sinf jamoasi xususiyatiga mos qo'shimcha manbani tanlang va uni darsda taqdim qilish uchun kerakli vaqtni belgilang.
 - 12-qadam. Katta hajmdagi tarixiy material bilan ishlashda uni qismlarga bo'lib taqdim qiling. Katta hajmdagi yaxlit tarixiy material xususiyatini qismlarga ajratib taqdim qilishda darsning boshlang'ich va yakuniy bosqichlarida ma'lumotlarning kichik qismini o'rganish; o'quvchilar tomonidan ma'lumotlarni qayta ishlash; mustahkamlash kabi bosqichlarni takrorlab borishni rejalashtiring.
 - 13-qadam. Dars mobaynida o'qituvchi va o'quvchi faoliyati turlarini almashishni ta'minlang. Sub'yekt-sub'yekt munosabatidagi faoliyatni tashkil qiling.
 - 14-qadam. Tarixiy materialni taqdim qilishda vizualizatsiya va didaktik vositalarni tayyorlang.
 - 15-qadam. Mustahkamlash va nazorat uchun kreativ usullar tayyorlang.
 - 16-qadam. Innovatsion faoliyat shakllarini (jamoaviy, individual, juftlik va guruhlarda ishlash) taqdim eting.
 - 17-qadam. Faoliyatga yuk bo'luvchi harakat va usullarni o'zgartirishni ko'rib chiqing.
 - 18-qadam. Darsda noodatiy vaziyatlar yuzaga kelganda favquloddagi harakatni ta'minlashga tayyor turing.
 - 19-qadam. Motivatsiya, rag'batlantirish va mulohaza yuritishga qaratilgan savollarni tuzing.
 - 20-qadam. Favquloddagi vaziyatlarda pedagogik improvizatsiyaga tayyor bo'ling.
- O'qituvchi o'z ishini tahlil qilishni darsni to'liq o'zlashtirgandagina amalga oshiradi. O'quv faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil etishni o'quv motivatsiyasi tamoyilini bilmasdan, optimal o'quv variantini tanlamasdan tasavvur qilib bo'lmaydi. Pedagogik jarayonga ijodiy yondashish metodikasini bilish o'qituvchiga o'z ishini ilmiy asoslangan holda tahlil qilish va bashorat qilish imkonini beradi, bu holda pedagogik mahoratga yo'l bo'lishi mumkin emas. Shu bilan birga, pedagogik mahorat sirlari sari yo'lda o'qituvchi pedagogik talabni hech qachon unutmasligi kerak: o'quvchiga e'tibor, o'quvchiga g'amxo'rlik, o'quvchiga muhabbat ta'limning eng ilg'or mezonidir [8].
- Darslarni tahlil qilish faoliyati turli mutaxassilar tomonidan amalga oshiriladi, quyida umumiy o'rta ta'lim rahbariyati, uslubchi, psixolog tomonidan dars tahlilida nimalarga e'tibor qaratilishi, darsga tashrif buyurishda darsni tahlil qilishning quyidagi shakllari amalga oshirilishi bo'yicha to'htalib o'tamiz.
1. Qisqacha (baholovchi) tahlil – darsning tarbiyaviy vazifasini umumiy baholash, ta'lim, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarning bajarilishini tavsiflovchi, ularning amalga oshirilishiga baho berish;
 2. Tuzilishli (bosqichma-bosqich) tahlil - darsning dominant tuzilmalarini (elementlarini), ularning maqsadga muvofiqligini aniqlash va baholash, bu o'quvchilarning bilish qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlaydi;
 3. Tizimli tahlil - asosiy didaktik vazifani hal qilish va bir vaqtning o'zida darsning rivojlantiruvchi vazifalarini hal qilish nuqtai nazaridan darsni yagona tizim sifatida ko'rib chiqish, o'quvchilarning tarixiy kompetentligini shakllantirishni ta'minlash, ularning o'qitish usullarini o'zlashtirish;
 4. To'liq tahlil - bu o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajalari va aqliy faoliyat usullari kabi xususiyatlar bo'yicha dars maqsadlari, o'quvchilarning o'quv faoliyatining mazmuni va turlarini amalga oshirishni baholashni o'z ichiga olgan aspektli tahlillar tizimi; o'quvchilarni rivojlantirish, didaktik tamoyillarni amalga oshirish va darsning samaradorligi;
 5. Strukturaviy-vaqt tahlili - uning har bir bosqichi uchun dars vaqtidan foydalanishni baholash;
 6. Kombinatsiyalangan tahlil - darsning asosiy didaktik maqsadi va strukturaviy elementlarini baholash (bir vaqtning o'zida);

7. Psixologik tahlil - darsga qo'yiladigan psixologik talablarning bajarilishini o'rganish (rivojlanayotgan tipdagi o'quvchilarning bilish faolligini ta'minlash);

8. Didaktik tahlil - asosiy didaktik kategoriyalarni (didaktika tamoyillarini amalga oshirish, maktab o'quvchilarini o'qitish va o'qitishning uslublari, usullari va vositalarini tanlash, darsning o'quv materialiga didaktik ishlov berish, o'quvchilarning mustaqil bilish faoliyatiga pedagogik rahbarlik qilish) tahlili. o'quvchilar va boshqalar);

9. Aspekt tahlili - bu mulohaza yuritish, har qanday tomondan ma'lum bir tomondan batafsil va har tomonlama o'rganish va baholash yoki darsning o'quvchilar faoliyati natijalariga nisbatan alohida maqsadi.

10. Kompleks tahlil darsning didaktik, psixologik va boshqa asoslarini (ko'pincha darslar tizimi) bir vaqtda tahlil qilishdir [9].

Shunday qilib, pedagog auto tahlilda darsning fikriy nusxasini uning amaldagisi, ya'ni o'tkazgan darsi bilan solishtirib, shu asosda o'zining umumiy saviyasi, ilmiynazariy, kasbiy mahoratini takomillashtirish yo'llarini belgilashi lozim. Bunday tahlil tashxis (diagnostik) ahamiyatga ega bo'lib, pedagogning shaxs sifatida va kasbiy darajasini to'g'ri baholay olish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa. Dars tahlili o'qituvchining ish faoliyatini o'rganish, fan asoslarini o'quvchilar qanday darajada o'zlashtirayotganligini aniqlash va davlat o'quv dasturi materiallarining reja asosida bajarilishini nazorat etishning asosiy omili hisoblanadi. Darslarni ilmiy, metodik, didaktik va umumiy pedagogik, psixologik jihatlariga bo'lib tahlil etish dars tahliliga aniqlik kiritadi, uni mukammallashtiradi hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga mukammal baho berish imkonini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Синякова, А. Д. Умение проводить анализ и самоанализ урока как основа профессиональной компетенции учителя иностранного языка / А. Д. Синякова. — Текст: непосредственный // Исследования молодых ученых: материалы XXIV Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2021 г.). — Казань: Молодой ученый, 2021. — С. 59-63.

Сильченко Л. Т. Анализ урока как средство управления процессом обучения // Новая наука: современное состояние и пути развития. — 2015. — № 3. — С. 36–38.

Ейст Н.А. Интроспекция как метод инициации смыслообразования в учебном процессе: дисс. кандидат пед. наук. Новочеркасск. 2009. 176 с.

Сухомлинский В.А. Авторитарная педагогика похоронила саму идею самоанализа урока – Режим доступа: <http://fs.nashaucheba.ru/docs/270/index1433580-11.html>

Иохвидов В.В. Анализ урока: новый формат требований // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. 2015. No3 (33).

Мирзаев И. Дарс таҳлили. / Ўқув-услугий қўлланма. – Т.: «Ўқитувчи», 1985.

Сарсенбаева Р. М. Ўқув машғулотларини таҳлил қилиш методикаси // Современное образование (Узбекистан). – 2016. – №. 6. – С. 3-11.

G'aybullaeva M. Dars tahlili pedagogik mahoratni oshirishning vositasi sifatida / Scientific Progress. Volume 3, Issue 2. 2022. –B. 836.

PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSALARIDA UMUMIY FIZIKANING ELEKTROMAGNETIZM BO'LIMINI O'QITISHDA INDIVIDUAL TA'LIMNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Umbarov Abduvohid Uktam o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Fizika kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA: Umumiy fizikaning elektromagnetizm bo'limini o'qitishda individual ta'limning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari haqida malumot berilgan va magnitlanish ishi movzusi doirasida talabalarning individual ta'lim traektoriyasi qanday tashkil qilinish borasida so'z borgan.

KALIT SO'ZLAR: Ferromagnit, Paramagnit, Kyuriy temprato'rasi, gisteresiz, taqqoslash, tahlil, sintez, klassifikatsiya, umumlashtirish, tizimlashtirish, induksiya, deduksiya, abstraksiyalash, kasbiy-metodik ko'nikmalar, gipoteza.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ КАФЕДРЫ ЭЛЕКТРОМАГНЕТИЗМА ОБЩЕЙ ФИЗИКИ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Умбаров Абдувахид Уктам ўгли

Преподаватель кафедры физики Чирчикского государственного педагогического университета

Аннотация: при преподавании раздела электромагнетизм общей физики дается информация о педагогико-психологических условиях индивидуального обучения и рассматривается вопрос о том, как должна быть организована индивидуальная образовательная траектория учащихся в рамках темы работы по магнетизму.

Ключевые слова: ферромагнитный, парамагнитный, температур Кюри, без гистерезиса, сравнение, анализ, синтез, классификация, обобщение, систематизация, индукция, дедукция, абстракция, профессионально-методические навыки, гипотеза.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF INDIVIDUAL EDUCATION WHEN TEACHING THE DEPARTMENT OF ELECTROMAGNETISM OF GENERAL PHYSICS IN PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

Umbarov Abduvokhid Uktam o'g'li

Lecturer at the Department of Physics, Chirchik State Pedagogical University

Abstract: when teaching the electromagnetism section of general physics, information is given about the pedagogical and psychological conditions of individual learning and the question of how the individual educational trajectory of students should be organized within the framework of the topic of work on magnetism is considered.

Key words: ferromagnetic, paramagnetic, Curie temperature, without hysteresis, comparison, analysis, synthesis, classification, generalization, systematization, induction, deduction, abstraction, professional and methodological skills, hypothesis.

Kirish. Ta'lim insonning kognitiv faoliyatining eng murakkab turlaridan biri bo'lib, individual psixik rivojlanish va bilimlarni egallashni sezilarli darajada tezlashtiradi. Professor-o'qituvchi faqat o'quv jarayonida bilim berish bilan cheklanib qolmaydi, balki bu jarayonda talabaga ta'sir qiladi, bu esa ularning o'qishini yanada faollashtiradi, natijada talaba o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Ta'limdagi yutuqlar birinchi navbatda professor-o'qituvchiga bog'liq. Mutaxassis sifatida u o'z fanini chuqur bilishi, pedagogik muloqot ustasi bo'lishi, pedagogik-psixologik va uslubiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, turli pedagogik vaziyatlarni darhol o'rganish va baholash qobiliyatiga ega bo'lishi, pedagogik ta'sirning maqbul usullari va vositalarini tanlashi kerak. Ta'limning asosiy vazifasi shaxsni ilmiy bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishdir. Ta'lim insonning kognitiv faoliyatining bir turi sifatida bir nechta ma'noni anglatadi. Ya'ni: ta'lim olganlarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularda dunyoqarash, fikr va e'tiqodlarni shakllantirish va qobiliyatlarini rivojlantirish. Ta'lim orqali yosh avlodga inson tajribasi orqali to'plangan bilimlar beriladi, zarur ko'nikma va malakalar rivojlantiradi [1-3].

Shu o'rinda zamonaviy pedagogikada ikkita tushuncha faol qo'llaniladi: "individual ta'lim traektoriyasi" va "shaxsiy ta'lim yo'nalishi". Ushbu toifalar xususiy va umumiy bo'lib, birinchisi ta'lim jarayonida talabalarning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishning shaxsiy usuli sifatida qaraladi. Ikkinchisi esa qo'shimcha o'qitish tizimida kengroq qo'llaniladi [4-7].

Talabalarning individual ta'lim traektoriyasini shakllantirish uchun pedagogik-psixologik holatini va

mutaxassislik fani bo'yicha bilim darajasini va aniq maqsadlarni aniqlash kerak. Ushbu jarayonni amalga oshirish uchun bir nechta usullar mavjud.

Birinchisi, bilim oladigan talabani pozitsiyasi aniq ko'rsatiladigan dastur yaratish zarur. U individual ta'lim traektoriyasini qurishni boshlashi kerak, bu uning potentsial imkoniyatlarini, kognitiv jarayonning xususiyatlarini, zaif tomonlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Ikkinchi tamoyil atrof-muhit sharoitlarini insonning rivojlangan qobiliyatlari bilan bog'lash zarurligini nazarda tutadi. Bu tamoyil ta'limni rivojlantirishning hozirgi sharoiti va istiqboliga mos keladigan vazifalarni doimiy ravishda belgilash orqali ifodalanadi. Ushbu tamoyilga e'tibor bermaslik butun pedagogik jarayonning yaxlitligini buzishga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, bu shaxsiyatning o'zini yoki tizimdan kognitiv faoliyat qadriyatlarini yo'qotishiga yordam berishi mumkin.

Uchinchi asosiy pozitsiya insonni individual ta'lim traektoriyasining tashabbuskorligi amalga oshiriladigan texnologiyaga olib borish zarurligini aks ettiradi.

Yuqorida bayon etilgan ta'lim dasturi quyidagicha ko'rib chiqiladi:

Pedagogik jarayonning shaxsiy yo'naltirilganligi tamoyilini amalga oshirishga imkon beradigan bilim. Turli xil ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bo'lgan talabalarining taqdim etilgan ta'lim standartiga erishishini ta'minlaydigan shartlarni belgilash orqali amalga oshiriladi.

Shaxsiy xususiyatlar hisobi bilan yaratilgan shaxsiy usul. Dasturning individual traektoriya sifatida ta'rifi uning yetakchi xarakteristikasi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu talqinni amalga oshirishni tanlash talabalarining shaxsiy xususiyatlariga bog'liq bo'lgan hollarda standartga erishish usullarining noyob modelini shakllantirishga imkon beradi.

Yuqorida bayon qilingan tahlillarni e'tiborga olib pedagogika oliy ta'lim muassalar talabalariga umumiy fizikaning "Elektromagnetizm" bo'limini o'qitishda individual ta'limning ahamiyati qay darajada ekanligini ko'rib chiqamiz. Pedagogika oliy ta'lim muassalarida "60110700-Fizika va astronomiya" ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalariga umumiy fizikaning "Elektromagnetizm" bo'limi uchun ajratilgan mashg'ulot soatlari quyidagicha taqsimlangan (1-jadval).

1-jadval

Mashg'ulot turi	Ajratilgan soat
Ma'ruza mashg'ulot	44
Amaliy mashg'ulot	46
Mustaqil ta'lim	90
Talabalarining jami o'quv va o'qitish soatlari	180

Bunda umumiy hisobda 180 soat ajratilganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa o'z navbatida ma'ruza mashg'ulot, amaliy mashg'ulot va mustaqil ta'limga ajratilgan mashg'ulot soatlari mobaynida umumiy fizikaning "Elektromagnetizm" bo'limga doir barcha mavzularni qamrab olishning imkoni yo'q shuning uchun fan dasturiga kiritilmagan mavzularni talabalar o'zlari individual ravishda o'rganishlari kerak bo'ladi. Bunda professor-o'qituvchilar o'sha mavzuni o'zlashtirishda talabalarining individual ta'lim traektoriyalarini rivojlantirish uchun yuqorida takidlab o'tganimizdek bilim darajasini aniqlagan holda o'z tavsiyalarini beradilar va biz buni quyidagi mavzu misolida ko'rib chiqsak.

Mavzu: Mg nitlanish ishi

Metodlar. Bu mavzuni talaba individual o'rganishi uchun birinchi navbatda quyidagilarni bilishi lozim. Fikrlash-obyektiv borliqning predmetlarini va hodisalarini taqqoslash, tahlil qilish orqali bajariluvchi mantiqiy amal bo'lib hisoblanadi. U o'ziga quyidagilarni qamrab oladi:

- taqqoslash-predmetlar va hodisalar o'rtasidagi o'xshashliklar hamda farqlarni aniqlashdan iborat;
- tahlil-murakkab obyektning mustaqil mayda bo'laklarga ajratish;
- sintez-turli mustaqil bo'laklarni birlashtirish, alohida bo'laklarni yig'indisidan butunga o'tish;
- klassifikatsiya-predmet va hodisalarini muhim belgilari bo'yicha guruhlar va sinflarga ajratish;
- umumlashtirish-turli dalillarni tanlab, ularni umumiy belgilari bo'yicha fikran birlashtirib, umumiy xulosaga kelish;
- tizimlashtirish-turli elementlardan bir butun tizimni tuzish va ayrim elementlar o'rtasidagi bog'lanishlarni topish;
- induksiya-turli dalillarning mazmunini tahlil qilib, umumiy xulosa chiqarish;
- deduksiya-umumiy xulosalar asosida ayrim mustaqil fikrlarga kelish;
- abstraksiyalash-predmetning muhim xususiyatlari va bog'lanishlaridan, boshqa muhim bo'lmagan

xususiyatlarni fikran ajratib olib, tahlil qilish va xulosa chiqarish;

-fikrlash-ongda tahlil qilish orqali predmetning o'ziga xos muhim belgilarini aniqlash, boshqa predmetlardan farq qilish va tushunish;

-konkretlashtirish-ilmiy bilimlarni chuqurlashtirish, aniqlash va umumiy tushunchadan xususiyga o'tish.

Natijalar. Endi yuqorida ta'riflangan ijodiy fikrlash metodlarining ayrimlari o'ziga nimalarni qamrab olishini ko'rib o'taylik.

Taqqoslash

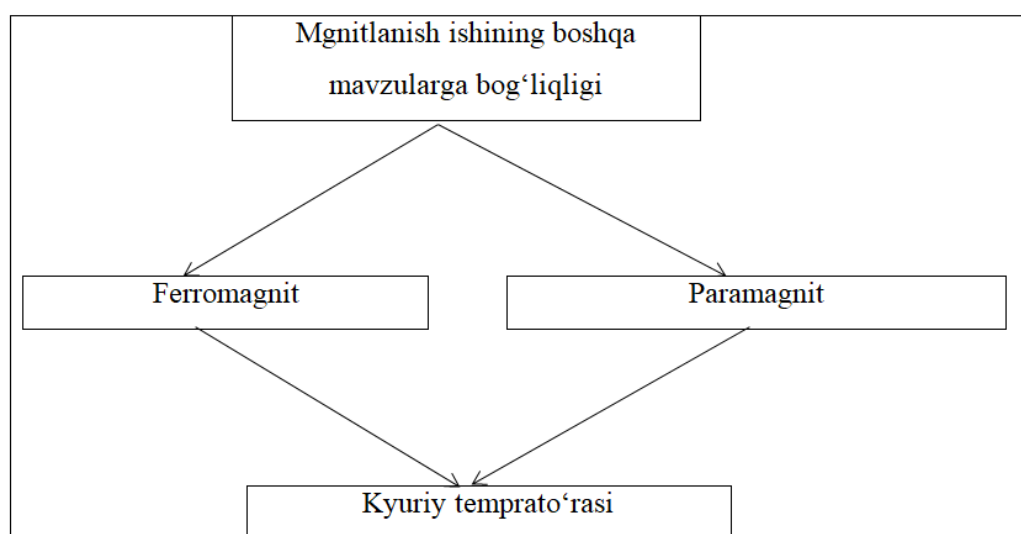
1. Taqqoslash obyektni va maqsadini aniqlang.

2. Taqqoslovchi obyektlarning o'xshashlarini toping.

3. Taqqoslanuvchi obyektlar to'g'risida bilimlarni yetarli darajada ekanligini aniqlang.

Fizikadan o'quv materiallarini o'zlashtirish jarayonida talabalarda dialektik fikrlashni shakllantirishga o'qituvchi alohida e'tibor berishi lozim. Bu o'qituvchidan maxsus metodik tayyorgarlikni talab qiladi. Ayrim yuqorida aytilganlarni amalga oshirishni "Mgnitlanish ishi" mavzusi misolida ko'raylik. Buni 1-rasmdagi blok-sxemadan foydalanib amalga oshirish mumkin.

Buning uchun quyidagilarni bajarish lozim:

1-rasm. Mgnitlanish ishining boshqa mavzularga bog'liqligi

1-rasmdagi blok-sxemadan foydalanib, kerakli tushunchalarni solishtiring va ularning mantiqiy bog'lanishini aniqlang;

-tushunchalarning farqlarini topish bo'yicha quyidagi vazifalarni bajaring:

a) ferromagnit va paramagnitlarning farqini ayting.

b) Kyuriy temprato'rasi va gisteresizning manosi o'rganing.

Klassifikatsiya

a) mavzu bo'yicha adabiyotlarda berilgan hodisalarni, qonunlarni va asboblarni ajratib yozing.

b) mavzuga tegishli masalalarni masalalar to'plamidan toping, ularni sizning fikringiz bo'yicha murakkabligiga qarab joylashtiring.

d) kundalik hayotda kuzatganlaringizni, olgan bilimingizdan foydalanib ferromagnit, paramagnitlar, Kyuriy temprato'rasi va gisteresizga bog'liqligini jadval ko'rinishida yozing.

Umumlashtirish

a) ferromagnit va paramagnitlar qanday qilib umumlashtirildi?

b) bu umumlashtirishning qanday yutuq va kamchiliklari mavjud?

Ta'rif berish

Tushunchaning ta'rifini asoslash uchun quyidagilar bajarilishi kerak:

-nimani asoslash kerakligini aniqlash.

-asoslash uchun qo'laniluvchi dalillarni va ularning manbaini tadqiq qilish.

-dalillarni mustahkamlovchi ifodalarni va asosiy dalillarni ajratib olish va ularni tizimga keltirish [8-9].

Xulosa chiqarish

Berilgan hodisaning yuz berish sababini toping.

Uning muhim belgilari va o'ziga xosligi nimada ekanligini aniqlang.

Hodisaning yuz berish qonuniyatini tekshiring.

Xulosa va tavsiyalar.

Ushbu maqoladan quydagicha xulosaga kelishmiz mumkin, individual ta'lim traektoriyasi har bir talaba uchun o'quv dasturini tuzishni o'z ichiga oladi. Talabani bilim darajasiga e'tibor qaratiladi: u mustaqil ravishda o'zining ta'lim dasturini quradi va amalga oshiradi. Shu bilan birga, professor-o'qituvchilari talabaga faqat o'z rivojlanish yo'lini tanlash to'g'risida qaror qabul qilishga, shuningdek tanlangan ta'lim yo'nalishini amalga oshirishga yordam beradi.

Ishlab chiqilgan individual ta'lim traektoriyasi dasturi asosida umumiy fizikaning "Elektromagnetizm" bo'limini urganish talabalarning bilim darajasini hozirgi zamon talablariga mos holda urganishga olib keladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati

Usarov, J. E., Khimmataliev, D. O., Makhmudova, D. M., Abdusalomovna, H. S., & Nizamiddinovich, E. A. (2023). Pedagogical Foundations of the Student's Individual Training Trajectory. *Telematique*, 22(01), 1259-1264.

Tursunov I.G., Umbarov A.U. Higher education pedagogical - psychological support of individual educational trajectories of students // *JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal* // ISSN: 2581-4230 (Impact Factor: 8,155). – India, 2023. – Vol.9, – №6. – P. 11-15.

Umbarov A.U., Qurbonaliyeva M.Sh., Tillabekova S.N., Ko'klanova S.Y. Talabalarning individual ta'lim traektoriyasi: kontseptsiyani talqin qilishni tahlil qilish // *Oliy harbiy ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish samaradorligini oshirish yo'nalishlari, o'qitish uslubiylotlarining integratsiyasi Respublika ilmiy-uslubiy anjuman – Chirchiq*, 2023 yil 26 – aprel. – B. 205-207.

Ochilova.G.O Kasbiy kompetentlik. O'quv qo'llanma "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi" T – 2021.

Eshniyozov U.A. Talabalarning elektrotexnik eksperimentlarni loyihalashtirish ko'nikmalarni shakllantirish // *Journal of Advanced Research and Stability*//ISSN: 2181-2608 (Impact Factor: 6,639).-Uzbekiston, 2023. Volume I, Issue 3.-B. 81-88.(OAK baza, Scientific Journal Impact Factor, №23).

Nizamiddinovich E. A. Use of modern teaching technologies in the conduct of physics laboratory works in general secondary schools // *Science and innovation*. – 2022. – T. 1. – №. Special Issue 2. – C. 852-855.

Umbarov, A. "Педагогика олий таълим муассасаларида физикадан лаборатория ишлари ва уларни ташкил этиш методикаси". *Science and innovation* 1.B8 (2022): 2122-2125.

INNOVATSIYA VA ANANALAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA TALABALARNI MANAVIY RUHDA TARBIYALASH

Usmonova Dilafruz Umrzoqovna

Navoiy davlat pedagogika instituti Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsiya va ananalar integratsiyasi asosida talabalarni manaviy ruhda tarbiyalash haqida so'z boradi. Shuningdek pedagog psixologning innovatsion jarayonning faol ishtirokchisi sifatidagi rolini qabul qilish, innovatsion jarayonni psixologik qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida bilimlarning yetishmasligi bilan bog'liq bo'lgan talabalar - bo'lajak pedagogik psixologlarning innovatsion pozitsiyasini rivojlantirish muammolari olib borilgan. Bundan tashqari talabalar - bo'lajak pedagogik psixologlarning innovatsion pozitsiyasini shakllantirish dinamikasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, integratsiya, rivojlanish, ijtimoiylashish, pedagogik mahorat, individuallik, ma'naviy tarbiya, ijodiy fazilatlar, ko'nikma, malaka.

ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ В ДУХЕ МОРАЛИ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАЦИИ ИННОВАЦИЙ И ТРАДИЦИЙ

Усмонова Дилафруз Умрзоқовна

Навоийский государственный педагогический институт Преподаватель кафедры общей педагогики и психологии

Аннотация. В этой статье рассказывается о воспитании студентов в духе морали на основе интеграции инноваций и традиций. Проведены также исследования проблем принятия роли педагога-психолога как активного участника инновационного процесса, развития инновационной позиции учащихся - будущих педагогов-психологов, связанных с недостаточностью знаний об особенностях психологического сопровождения инновационного процесса. Кроме того, освещена динамика формирования инновационной позиции студентов-будущих педагогов-психологов.

Ключевые слова: инновации, интеграция, развитие, социализация, педагогическое мастерство, индивидуальность, духовное воспитание, творческие качества, навыки, компетентность.

EDUCATION OF STUDENTS IN A SPIRITUAL SPIRIT BASED ON THE INTEGRATION OF INNOVATION AND TRADITIONS

Usmonova Dilafruz Umrzoqovna

Navoi State Pedagogical Institute Lecturer of the Department of General Pedagogy and Psychology

Annotation. This article will talk about the education of students in a spiritual spirit on the basis of innovation and the integration of traditions. Also, the problems of accepting the role of the pedagogical psychologist as an active participant in the innovation process, the development of an innovative position of students-future pedagogical psychologists associated with a lack of knowledge about the peculiarities of the psychological support of the innovative process were carried out. In addition, the dynamics of the formation of an innovative position of students - future pedagogical psychologists are highlighted.

Key words: innovation, integration, development, socialization, pedagogical skill, individuality, spiritual education, creative qualities, skills, competence.

Kirish. Innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirish uchun nafaqat yuqori texnologiyali va bilim talab qiladigan sohalar uchun malakali professional kadrlar, balki faollik, mustaqillik, tashabbuskorlik, ijtimoiylashuvga qodir, yuksak ma'naviyatli, ma'naviy madaniyatga ega mas'uliyatli mutaxassislarni ham tayyorlash zarur. , bag'rikenglik, turli masalalarni ijodiy hal qila oladigan va tez o'zgaruvchan ishlab chiqarish sharoitlariga moslasha oladigan boshqa xalqlarning tillari, an'analari va madaniyatini hurmat qilish.

Innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirish uchun nafaqat yuqori texnologiyali va bilim talab qiladigan sohalar uchun malakali professional kadrlar, balki faollik, mustaqillik, tashabbuskorlik, ijtimoiylashuvga qodir, yuksak ma'naviyatli, ma'naviy madaniyatga ega mas'uliyatli mutaxassislarni ham tayyorlash zarur. , bag'rikenglik, turli masalalarni ijodiy hal qila oladigan va tez o'zgaruvchan ishlab chiqarish sharoitlariga moslasha oladigan boshqa xalqlarning tillari, an'analari va madaniyatini hurmat qilish.

Jahon hamjamiyatining rivojlanishi inson shaxsiyatining ustuvorligini, uning individual o'ziga xos salohiyati va ijodiy fazilatlarini ochib berishni ta'kidlaydi. Jamiyatni dinamik ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va axborotlashtirish natijasida yuzaga kelgan qarama-qarshiliklarni hal qilish vositasi sifatida madaniyat odamini tarbiyalash g'oyasi pedagogika fani uchun an'anaviy bo'lgan ko'plab muammolarni

dolzarblashtirdi. Umumiy va kasbiy madaniyati yuqori bo'lgan oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining yangi avlodini shakllantirish oliy ta'limni modernizatsiya qilishning strategik yo'nalishlaridan biridir.

Talabalarining kasbiy tayyorgarligida ustun bo'lgan ta'limning axborot modeli ularning ongida g'oyalarning parchalanishiga olib keladi: kasbiy ta'lim muassasasida ma'lum bilim va ko'nikmalar tizimini olish orqali talabalar ularni o'zlarining individual xususiyatlari bilan mustaqil ravishda bog'lay olmaydilar, ijodiy salohiyatni o'z-o'zini rivojlantirish usullarini tanlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'z qobiliyatlari, bilimlari, ko'nikmalari, faoliyati, uning natijalarini tanqidiy aks ettirish sharoitida amalga oshiriladigan talaba shaxsini o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirish zamonaviy oliy ta'limning eng muhim vazifasidir. Ushbu jarayonda yetakchi rol talabaning kasbiy tarbiyasiga tegishli.

Ta'lim psixologining innovatsion pozitsiyasini shakllantirish muammosi kasbiy ta'limning psixologik-pedagogik nazariyasi va amaliyoti uchun muhimdir. Ta'lim psixologining innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashga tayyorligi muammolariga murojaat qilish va ularni zamonaviy ilmiy fikrning eng muhim yo'nalishlari qatoriga kiritish jamiyatda va ta'lim sohasida innovatsion jarayonlarning tobora o'sib borayotgan dinamikasini anglash natijasi bo'ldi.

Ushbu yo'nalishdagi ilmiy qiziqishlarning rivojlanishi ushbu hodisaning murakkabligi va ko'p qirrali ekanligini aniqladi, bu esa uni tahlil qilishda turli xil yondashuvlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bu innovatsion pedagogik faoliyatni qo'llab-quvvatlash innovatsiyalarning o'zi, innovatsiyalar sub'ektlari va ularning ijtimoiy-madaniy muhitiga tegishli omillarni hisobga olgan holda tizimli, yaxlit o'rganishni talab qilishini anglash zarurligini aniqladi.

Bugungi kunda psixologiya fanida nazariy va amaliy shartlar mavjud bo'lib, ularni hisobga olish innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashga qodir bo'lgan ta'lim psixologlarini tayyorlashni amalga oshirishda zarur.

Ta'lim psixologining innovatsion pozitsiyasini shakllantirish ta'lim amaliyotining innovatsion ta'lim tarkibiy qismlarining rivojlanish darajasini (atrof-muhit, o'qitish, talabalar) ekspertizadan o'tkazish, tuzatish va rivojlanayotgan ta'lim dasturlarini baholash, ularni ishlab chiqish va samaradorligini aniqlash zarurati bilan bog'liq.

Ta'lim psixologining kasbiy faoliyatida olingan bilimlarni psixologik va pedagogik innovatikaning turli sohalariga qo'llash zarurati paydo bo'ldi: kadrlar va ijtimoiy-innovatsion ta'lim muhitida pedagogik jarayonlar, innovatsion xatti-harakatlar, aloqa, shaxslararo va guruhlararo munosabatlar; innovatsion ta'lim tizimiga kiritilgan maktabgacha, o'rta va oliy o'quv yurtlari o'quvchilarining shaxsiy va kognitiv rivojlanish darajasini tashxislashning etarli usullarini tanlashda. Ta'lim psixologining ishidagi hal qilinmagan muammolardan biri bu innovatsion o'qituvchining kasbiy muhim fazilatlarini, uning ijtimoiy etukligini, ijtimoiy guruhni innovatsion jarayonning sub'ekti sifatida diagnostika qilish usullarini o'zlashtirishdir.

Ushbu ishimizning ilmiy yangiligi shundan iboratki, atrof-muhit, aloqa va faoliyatni birlashtirish tamoyillari asosida amalga oshiriladigan maqsadlar, tamoyillar, mazmun, pedagogik sharoitlarga mos ravishda nazariya, metodologiya va amaliyotning o'zaro bog'liqligini tizimli ravishda aks ettiruvchi o'quv va darsdan tashqari faoliyatni birlashtirish sharoitida talabalarni kasbiy tarbiyalash modeli ishlab chiqilgan; pedagogik qo'llab-quvvatlash; talaba shaxsini o'z-o'zini anglash;

Kasbiy ta'lim samaradorligini oshirish uchun pedagogik sharoitlar asoslanadi:

a) tashabbus asosida talabaning subyektiv pozitsiyasini aktallashtirish aks ettirish, qiymatga asoslangan faoliyatga qo'shilish;

b) ta'lim va ta'limning o'zaro ta'sirida ta'lim muhitini shakllantirish darsdan tashqari faoliyat;

v) talabaning ijtimoiy-kasbiy munosabatlar tajribasini kengaytiradigan kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish;

3. Talabaning kasbiy tarbiyasi mezonlari va ko'rsatkichlari aniqlandi: motivatsion-qiymat (kasbiy faoliyatga qiymat munosabatini tavsiflaydi); intellektual (bilim mavjudligini, qaror qabul qilish qobiliyatini va nostandart muammolar va vaziyatlarni hal qilish usullarini topish qobiliyatini tavsiflaydi); kasbiy va kommunikativ (talabaning kommunikativ madaniyati darajasini, jamoaviy va guruhviy vaziyatlarda professional o'zaro munosabatlarga tayyorligini tavsiflaydi faoliyati).

Xulosa

Ma'naviyat – insonning muhim tarkibiy qismi bo'lib, xalqning o'zgaruvchan jamiyatga ijobiy integratsiyalashuvini belgilab beradi, u butun ijtimoiy hayotning ma'naviy-axloqiy tarkibiy qismi bo'lmasa, davlat barbod bo'lishi, iqtisod to'xtashi, madaniyat yo'q bo'lib ketishiga tajribadan amin bo'ladi. , eng chuqur ilmiy bilimlar va eng yangi texnologiyalar foydasiz bo'lib qoladi. Ma'naviy qadriyatlar - bu «yaxshilik va yomonlik», «haqiqat yoki yolg'on», «chiroyli yoki xunuk» kontekstida ko'rib chiqiladigan turli xil ma'naviy shakllanishlarning (g'oyalar, nazariyalar, tasvirlar) insoniy, ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ko'rsatadigan kategoriya. «adolatli yoki adolatsiz» «Ma'naviy qadriyatlar insonning ijtimoiy tabiatini va uning yashash sharoitlarini ifodalaydi.

Talabalarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi va kasbiy tayyorgarligi birligini shakllantirish kognitiv, aksiologik va faoliyat komponentlariga kompleks ta'sir ko'rsatish bilan yanada samarali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, ma'naviyat shaxsning hayotga, odamlarga, o'ziga bo'lgan qadriyat-ma'naviy munosabati bilan ajralib turadigan va ijodkorlik va o'z-o'zini takomillashtirishga faol intilishda namoyon bo'ladigan yaxlit, tizimli shakllanish sifatida ishlaydi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonining sub'ektlari o'qituvchilar va talabalardir. Yuqoridagi barcha komponentlar ta'lim muassasasi uchun innovatsion muhit yaratadi, tashqi ta'lim ta'sirini qimmatli tushunishni rag'batlantiradi.

O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning o'ziga xosligi pedagogik ta'sirlarni farqlash, individuallashtirish, sinfdan tashqari ishlarni o'rta kasb-hunar ta'limi muassasasida kasbiy ijodiy faoliyatdagi mustaqillikka va faollikka yo'naltirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Бурнард Ф. Тренинг навыков консультирования. - СПб.: Питер, 2002. -256 с.

Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Кн.3 Акмеологические резервы развития творческого потенциала личности. - М.: РАГС, 2001 - 538 с.

Дьяченко М.И., Кандыбович Л. А. Психологический словарь-справочник. - Мн. Харвест, М.: АСТ, 2001.-414 с.

Зыкина Е.Б. Основы культурологи: Учебное пособие для студентов мед. университетов - Курск: КГМУ, 2003. -156с.

Исаев В.В. «Круглый стол» в Институте Стратегических инноваций// Инновации, 2001, №8.

Клюева Н.В. Технология работы психолога с учителем. - М.: ТЦ «Сфера», 2000.- 192 с.

TALABALARDA MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH*Xalilov Sarvar Samadovich**fizika kafedrası assistenti, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti*<https://orcid.org/0000-0002-4725-2251>

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'lim sharoitida talabaning mustaqil fikrlay olish qobiliyatlarini rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar samaradorligini haqida mulohaza qilish borasida fikr yuritgan. Bugungi kunda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar negizida masofaviy ta'lim shakli talabalarining ongliligi va faolligini oshirishda talaba ilmiy bilimlarni hamda ularni amalda qo'llash metodlarini o'quv faoliyatida mustaqil fikr, tafakkur, nutq texnikasini rivojlantirishga xizmat qilishini ta'minlashga e'tibor qaratish lozim. Masofaviy ta'lim shaklida tahsil olayotgan talabalarining mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish borasidagi muammolarni hal etish doimiy dolzarb masala hisoblanadi.

Mazkur ishda oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'lim shakli talabalarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish omillaridan foydalanishning mazmuni maqsadi, vazifalari va tamoyillari o'rganildi. Masofaviy ta'lim shakli talabalarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv va tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, mustaqil fikrlash, qobiliyat, kompetensiya, zamonaviy yondoshuvlar.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ*Халилов Сарвар Самадович**ассистент кафедры физики, Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада аль-Хоразми*

Абстрактный: В статье приведена эффективность проводимой работы по развитию способности студента самостоятельно мыслить в условиях дистанционного обучения в высших учебных заведениях. На основе реализуемых сегодня реформ в системе образования в повышении информированности и активности студентов дистанционного обучения уделяется внимание тому, чтобы научные знания и методы их практического применения служили развитию самостоятельного мышления, техники речи. В образовательной деятельности следует быть целенаправленным. Решение проблем совершенствования механизмов развития навыков самостоятельного мышления студентов, обучающихся в форме дистанционного обучения, является постоянной проблемой.

В данной работе изучены цель, задачи и принципы использования факторов развития самостоятельного мышления студентов в форме дистанционного обучения в высших учебных заведениях. Направляя форму дистанционного образования на формирование практических навыков у студентов, в связи с этим главной целью сегодняшнего дня является широкое внедрение в учебный процесс передовых педагогических технологий, учебных программ и учебно-методических материалов, основанных на международных образовательных стандартах. В ходе исследования использовались системный подход и аналитические методы.

Ключевые слова: дистанционное образование, самостоятельное мышление, способности, компетентность, современные подходы.

DEVELOPMENT OF INDEPENDENT THINKING SKILLS IN STUDENTS*Xalilov Sarvar Samadovich**assistent of the Department of Physics, Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khorazmiy*

Abstract: The article presents the effectiveness of the work being carried out to develop the student's ability to think independently in the conditions of distance learning in higher educational institutions. Based on the reforms being implemented today in the education system in increasing the awareness and activity of distance learning students, attention is paid to ensuring that scientific knowledge and methods of its practical application serve the development of independent thinking and speech techniques. Educational activities should be purposeful. Solving the problems of improving the mechanisms for developing independent thinking skills of students studying in the form of distance learning is a constant problem.

This work examines the purpose, objectives and principles of using factors for the development of independent thinking of students in the form of distance learning in higher educational institutions. Directing the form of distance education towards the formation of practical skills in students, in this regard, the main goal of today is the widespread introduction into the educational process of advanced pedagogical technologies, curricula and teaching materials based on international educational standards. The study used a systematic approach and analytical methods.

Keywords: distance education, independent thinking, abilities, competence, modern approaches.

KIRISH. Bugungi kunda O'zbekistonda ta'lim sohasi jadal rivojlanib bormoqda. Hududlarda yangi oliy o'quv yurtlarini yaratish, kadrlar tayyorlash bo'yicha zamonaviy ta'lim va ixtisoslashtirish sohalarini, shuningdek, sirtqi, kechki va masofaviy ta'lim shakllarini ochish, qabul kvotalarini ko'paytirish muhim islohotlardan biri bo'lib qoldi. Endi ta'lim sohasida zamonaviy aralash shakllarni o'z ichiga olgan, o'qitishning zamonaviy shakllarini joriy etish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda [1].

Masofaviy ta'lim bu professor-o'qituvchi va talaba o'zaro fikr va mulohaza yuritishda masofa yoki vaqt orqali ajratilgan sababli, virtual muhitda mustaqil o'qish imkoniyatidir. Masofaviy ta'limda sharoitida talabalarning mustaqil o'qishini tashkillashtirish onlayn platforma orqali o'qitishning virtual muhitida savol-javob orqali emas, o'qitishning zamonaviy didaktik usullari (video ma'ruza, ko'rgazmali amaliy mashg'ulot, virtual laboratoriya) orqali yetkazish ijobiy natijalarga sabab bo'la oladi [7].

Talabalarga masofaviy ta'lim shaklida tahsil berishda, ularning o'zlashtirish darajasini oshirishda, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda professor o'qituvchi oldida bir qancha muammolar paydo bo'lmoqda. Bu muammolarning yechimi sifatida O'zbekiston Respublikasining qator qonun xujjatlari qabul qilingan. Bulardan O'zbekiston Respublikasida Oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida [8] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli Farmoni asosida "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" qabul qilinganligi ayni mazkur muammolarni bartaraf etishga qaratilganligini e'tirof etish mumkin [1].

Masofaviy ta'lim shaklida tahsil olayotgan talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish borasidagi muammolarni hal etish doimiy dolzarb masala hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 3 oktyabridagi «Oliy ta'lim tashkilotlarida masofaviy ta'lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 559-son Qarori [2], 2018 yil 19 fevraldagi «Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5349-sonli farmonlari [3], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni [5], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2909-sonli qarori [3], shuningdek, mustaqil fikrlay olishga bo'lgan yondashuvlarni tahlil qila turib, shuni aytish mumkinki, o'quv jarayonida uning ahamiyatini avvaldan anglab yetganlarini ko'rish mumkin.

METODLAR. Mazkur ishda oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'lim shakli talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish omillaridan foydalanishning mazmuni maqsadi, vazifalari va tamoyillari o'rganildi. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv va tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limda masofaviy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish borasida katta ishlar olib borilmoqda [11-13]. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining "Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari" deb nomlangan 3-bobining 1-§ da "Mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish" [9] masalalarida ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim olishlari, mustaqil ishlash malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarning zaruriy kompetensiyalarini, ijodiy yaratuvchanlik, mustaqil fikrlash, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Bugungi kundagi ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar talabalarni mustaqil fikrlashini rivojlantirish, individual ta'lim trayektoriyalariga asoslangan, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga oid muammolarni

bartaraf etishga qaratilgandir. Oliy ta'lim muassasalarida bu vazifalarni amalga oshirishga bosqichma-bosqich o'tish rejalashtirilgan.

NATIJALAR. Masofaviy ta'lim shakli talabalarning mustaqil ta'lim olish jarayonidagi tanqidiy va ijodiy fikrlay olmasligi asosiy muammolarga quyidagilar kiradi:

- muammoni tizimli tahlil qila olmasligi,
- ko'nikmalarining shakllanmaganligi,
- mustaqil fikrlash qobiliyatining kamligi,
- kasbiy kompetentlikni shakllantirishga qaratilgan texnologiyadan foydalana olmasligi.

Bilamizki bugungi kungacha barcha bilim yurtlarida darslar ananaviy tarzda olib borilib talaba bilan professor-o'qituvchi to'g'ridan – to'g'ri savol – javob orqali muammoli vaziyatlar tahlil qilib yechimlarini topgan. Masofaviy ta'limga qabul qilingan talabalar o'qish jarayonida darslar onlayn yani virtual muhitda o'qitiladi shu bois talabada mavjud bo'lgan muammoli holatlarni tahlil qilishda mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanmaganligi bois qiyinchilik to'g'iladi. Undan tashqari ananaviy ta'limda talabalar ko'p holatlarda dars jarayonida kursdosh o'rtog'lari bilan muammoli vaziyatlarni tahlili bo'yicha fikr almashib hal qilishgan. Masofaviy ta'limda talabada shaxsan o'zi mustaqil fikr yuritishi va yakuniy xulosa chiqarishi kerak. Shu bois virtual muhitda talabalarda mustaqil fikrlab muammoli vaziyatlarni tahlilida mustaqil qaror qabul qilish jarayoni qiyinroq kechadi.

Muhandislik kasbiy yunalishlari bo'yicha virtual muhitda tahsil olayotgan talabalarda internetdan saytlaridan o'zi uchun kerakli bo'lgan ma'lumotlarni topa olmasligi va foydalana olmasli sabab bo'ladi.

Masofaviy ta'lim shakli talabalarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Talabaning tahliliy fikrlash qobiliyatlarini sakllantirishi natijasida mustaqil tafakkurning rivojlanishi kuzatiladi. Shu sababli mustaqil bilim olishni tashkil qilishda talabalarning ijodkorligini rivojlantirishda tafakkur sifatlaridan keng foydalanish mumkin.

Talabada mustaqil fikr yuritish muammoli vaziyat vujudga kelishidan boshlanadi. Talabada bilishga nisbatan moyillik, ixtiyorsiz xatti-harakat muammoli vaziyatgacha yorqin bo'lmaydi, u noaniq holda yuzaga keladi, so'ngra bu ma'noda yechimga muhtoj muammoli vaziyat yaraladi va nihoyat uning yechimi topiladi, lekin bilishning muammodan keyingi bosqichida fikr o'z yo'nalishida ixtiyorsiz davom etadi.

Talabaning mustaqil fikr yuritishi quyidagi bosqichlardan tashkil topgan:

1. Muammoning talaba idrok maydonida paydo bo'lishi;
 2. Talaba tomonidan masala, muammo, topshiriq mohiyatini to'g'ri anglash;
 3. Talaba tafakkurida avval hal etilgan shunga o'xshash muammoning ma'lumotlari yoki obrazlarining vujudga kelishi;
 4. Tasavvur va xotira materiallarining kamayishi, taxminlar (farazlar)ning uzluksiz tug'ilishi;
 5. Taxminlarni bosqichma-bosqich tekshirish yoki ularning haqqoniyligini tasdiqlash;
 6. Yangi taxminning yuzaga kelishi va takomillashuvi;
 7. Farazlarni ikkilamchi tekshirish (ikkinchi marta tasdiqlash);
 8. Masala, topshiriq, muammo yechimini topish (hal qilish);
 9. Ixtiyorsiz aqliy xatti-harakatlarning davom etishi (fikrlarning nisbiy davomiyligi) va hokazo;
- Mustaqil fikr yuritish o'zining samaradorligi, dolzarbligi, universalligi bilan kasbiy tayyorgarlik mahorat sari talabalarni yetaklaydi [10] va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati shakllanadi.

Masofaviy ta'lim shakli talabalariga berilgan vazifalarni o'zlashtira olish jarayonida barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. Yuksak malakali mutaxassislarni iste'molchilar talablariga qarab tayyorlanishi, talabalarni tanlagan ixtisosliklari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishi mustaqil ravishda bilim olishga va amaliy faoliyatga o'rgatilishi ta'minlanishi kerak.

Masofaviy ta'lim shakli talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga muammo sifatida talqin etilganligi bois, 2020-yil 23-sentyabrda tasdiqlangan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ham "Mustaqil ta'lim olish yakka tartibda amalga oshiriladi hamda ta'lim oluvchilarni kasbiy, intellektual, ma'naviy va madaniy rivojlantirishga xizmat qiladi" [4] deb belgilab qo'yilganligini keltirib o'tish mumkin.

Hozirgi kunda masofaviy ta'limning o'quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o'qitish usullarini keng joriy etish, bakalavriyatura ilmiy-ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy tashkiliy shakllarni joriy etish asosida yanada takomillashtirish bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida masofaviy ta'limda ilg'or pedagogik texnologiyalar va faol usullardan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tatbiq qilish, ko'proq talabalarni mustaqil

fikrlashga undash, ilg'or tajribalardan saboq berishning turli yo'llaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yana bir muhim jihat oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'lim shakli talabalarning tanlagan kasbiga moyilligi, layoqatlari, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning tanlagan yo'nalishlari bo'yicha mutaxassis sifatida shakllanishlari uchun aniq va tabiiy fanlarni o'qitishni samarali tashkil qilishni ta'minlash lozim [11].

Har qanday jamiyatda bo'lganidek, respublikamizning bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatbardosh malakali mutaxassislarni tayyorlash asosiy muammo hisoblanadi. Mutaxassis kadrlar tayyorlash, uning sifat va samaradorligini oshirish borasida ham so'nggi yillarda keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Jumladan, tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning ijodkorligi, tadbirkorligi, faolligi kabi xislatlarni tarkib toptirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Masofaviy ta'limda berilgan vazifalarni qanday bajarishni har bir talabaning o'zi ixtiyoriy va albatta talab qilingan qoidalarga binoan amalga oshiradi. Muvafaqqiyatga erishish uchun talabaning o'zi sabr-toqat bilan, mashaqqatlardan qo'rqmay o'z ustida ishlashi kerak. Buni esa talabaning shaxsan o'zi rejalashtiradi va amalga oshiradi [12-13].

Jamiyatning barcha jabhalaridagi muammolar, o'zgarishlar oliy ta'lim muassalarida masofaviy talim shakli talabalarini tayyorlash jarayoniga ham ta'sir qilib va yangidan yangi talablarni qo'yadi. Hozirgi paytda nazariy bilim bilan birga amaliy ko'nikmaga ega, o'zgarishlarga moslanuvchan, erkin fikrlaydigan, kasbiy hamda hayotiy muammolarini mustaqil hal qila oladigan mutaxassis kadrlarga ehtiyoj katta [13].

Masofaviy ta'lim shakli talabalarining o'zlashtirilgan bilimlarini, egallangan ko'nikmalarini va malakalarini mazmunan tizimli va mantiqan tugallangan tarzda shakllantirilib, ishlab chiqarishdagi turli vaziyatlarda qo'llay olishlari kerak. Shu bilan birga ta'lim oluvchilarni faollashtirish ularning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Professor-o'qituvchilar va talabalar o'rtasida onlayn muhit, ya'ni aloqa paydo bo'ladi. Mazmunli va qiziqarli dars so'ngida talabalarimiz o'zlari uchun qiziq va o'zlashtira olmagan mavzulari bo'yicha savollarini berish imkoniyati mavjud bo'ladi. Talabalar tomonidan har bir fanini o'zlashtirish ko'rsatkichi yuqori bo'lsa, bu professor-o'qituvchi tomonidan darslar sifatli o'tilganligi, o'quv ma'lumotlar tushunarli va oson qilib tuzulganligini bildiradi [6]. Bunday vaziyatda talaba berilgan vazifalarni mustaqil fikrlab ijobiy bajarishga harakat qiladi. Eng katta urg'u ham talabalarining mustaqil ta'lim olishiga qaratiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Talabalarining mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish asosiy masalardan hisoblanadi. Bugungi kunda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar negizida masofaviy ta'lim shakli talabalarining ongliligi va faolligini oshirishda talaba ilmiy bilimlarni hamda ularni amalda qo'llash metodlarini o'quv faoliyatida mustaqil fikr, tafakkur, nutq texnikasini rivojlantirishga xizmat qilishini ta'minlashga e'tibor qaratish lozim. Masofaviy ta'lim shakli talabalarining mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda xorij tajribasidan foydalanish imkoniyatlarini yo'lga qo'yish kerak. Yuqorida aytib o'tilgan fikrlarga asoslangan holda aytish mumkinki, oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'lim jarayonini amalga oshirishda tizimli ishlarni yo'lga qo'yish, talabalarni mustaqil ishlashga o'rgatish ijodiy va ijtimoiy faol, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda o'z o'rnini topa olish malakasiga ega bo'lgan, istiqbolli vazifalarni qo'yish va hal qilish qobiliyatiga ega bo'lgan kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Shavkat Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni. <https://lex.uz/>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 3 oktyabridagi «Oliy ta'lim tashkilotlarida masofaviy ta'lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 559-son Qarori. <https://lex.uz/>
3. 2018 yil 19 fevraldagi «Axborot texnologiyalari va kommunikasiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5349-sonli farmonlari. <https://lex.uz/>
4. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun. O'RQ-637-son. 2020-yil 23-sentyabr. <https://lex.uz/>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni. <https://lex.uz/>
6. Xalilov S.S. Suyarov K.T. Masofaviy ta'lim sharoitida fizika fanidan talabalar bilimlarini Freym modelini orqali mustahkamlash. Science and innovation international scientific journal volume 1 issue 7 uif-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337. Toshkent -2022. №7. –B. 1570-1573
7. Xalilov S.S. Organization of virtual laboratory learning with using the frame model. Science and innovation international scientific journal volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 toshkent -2023. №2. –b. 567-573
8. Xalilov S.S. Evaluation of students using frame model in teaching physics in distance education. Galaxy international interdisciplinary research journal (giirj)issn (e): 2347-6915vol. 11, issue 04, april(2023)
9. Musaxanova G.M. «Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarining tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish

pedagogik muammo sifatida” “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2020 yil <http://iqtisodiyot.tsue.uz6/2020> (№ 00050)

10. Э.З.Имамов Х.Н.Каримов, С.С.Халилов, А.Э.Имамов. // Будущее за обучением с активным процессом самообразования студентов. // “Science and innovation” international scientific journal. (ISSN: 2181-3337) 2022. № 5. -С. 479-482. (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=i5SoNTcAAAAJ&citation_for_view=i5SoNTcAAAAJ:YOWf2qJgpHMC)

12. Kh.N.Karimov. // Methods of self-education in teaching students physics using ict-information and computer technologies. // “Galaxy international Interdisciplinary Research Journal”, 11(2), -С. 471–475. (<https://giirj.com/index.php/giirj/article/view/4889>).

13. X.N.Karimov, M.M.Asfandiyorov, M.A.Axmadov. // Zamonaviy yondashuvlar asosida fizika o‘qitishni rivojlantirish.// “Yosh olimlar, doktorantlar va tadqiqotchilarning onlayn ilmiy-forumi” materiallar to‘plami. 2023. –P. 113-115.

BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING KASBIY-METODIK TAYYORGARLIGIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Xayrov Rasim Zolimxon o'g'li

Pedagogika fanlari falsafa doktori, dotsent Guliston davlat pedagogika instituti

Anotatsiya: maqolada bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini axborot kommunikatsion texnologiyalari vositasida rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari mazmun mohiyati ochib berilgan. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining o'z kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirishda kompyuter texnologiyalari dastur va ilovalari yoritilgan. Shuningdek, talabalarning kasbiy-metodik tayyorgarligi jarayonida pedagogik amaliyot davrida umumiy o'rta ta'lim maktablari tasviriy san'at darslarini axborot kommunikativ texnologiyalardan foydalanib kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy-metodik tayyorgarlik, axborot kommunikativ texnologiyalar, dasturlar, grafik redaktorlar, learning management system, ijtimoiy tarmoqlar, bulutli texnologiyalar, masofaviy ta'lim, ommaviy ochiq onlayn kurslar, videodars lavhalar, multimediali prezentatsiyalar, pedagogik amaliyot davri, bilish, ko'nikmalar va malakalar.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Хайров Расим Золимхон угли

Доктор философии педагогических наук, доцент Гулистанский государственный педагогический институт

Аннотация: в статье раскрывается сущность содержания педагогических условий развития профессионально-методической подготовки будущих учителей изобразительного искусства с использованием информационно-коммуникационных технологий. Рассматриваются компьютерные технологические программы и приложения будущего учителя изобразительного искусства в эффективном осуществлении своей профессиональной деятельности. Также в процессе профессионально-методической подготовки студентов, в период педагогической практики, освещаются вопросы формирования профессиональных навыков на уроках изобразительного искусства общеобразовательных средних школ с использованием информационно-коммуникативных технологий.

Ключевые слова: профессионально-методическая подготовка, информационно-коммуникационные технологии, программы, графические редакторы, система управления обучением, социальные сети, облачные технологии, дистанционное образование, публичные открытые онлайн-курсы, видеоматериалы, мультимедийные презентации, период педагогической практики, знания, умения и квалификация.

THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL AND METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS

Khayrov Rasim Zalimkhan ugli

Doctor of Philosophy of Pedagogical Sciences, Associate Professor Gulistan State Pedagogical Institute

Abstract: the article reveals the essence of the content of pedagogical conditions for the development of professional and methodological training of future teachers of fine arts using information and communication technologies. Computer technological programs and applications of the future teacher of fine arts in the effective implementation of their professional activities are considered. Also, in the process of professional and methodological training of students, during the period of pedagogical practice, the issues of the formation of professional skills in the lessons of fine arts of secondary schools with the use of information and communication technologies are highlighted.

Keywords: professional and methodological training, information and communication technologies, programs, graphic editors, learning management system, social networks, cloud technologies, distance education, public open online courses, video materials, multimedia presentations, period of pedagogical practice, knowledge, skills and qualifications.

Zamonaviy jamiyatni axborotlashtirish, unga axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish

asosida kasbiy-metodik tayyorgarlik tabiatini o'zgarishiga olib keldi. Shu munosabat bilan kasbiy-metodik tayyorgarlikning turli yo'nalishlari bo'yicha mutaxassis tayyorlashga yondashuv o'zgardi.

O'quv jarayonida axborot kommunikativ texnologiyalaridan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash zarurati va muammolari V. P. Bepalko, S.I. Makrousov, D.Yu. Altimentova, K.A. Rojko, R.X. Alimov, O.X. Azamatov va boshqalar asarlarida o'z ifodasini topgan.

Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi ta'lim yo'nalishi "Majburiy fanlar" blokida majburiy minimal ta'lim mazmuni axborot bilan ishlash, to'plash, yig'ish va to'plash jarayonlarining umumiy xususiyatlari, dasturiy ta'minot va dasturlash texnologiyalari haqidagi bilimlarni shakllantirishga qaratilgan "Mediasavodxonlik va axborot madaniyati" va tanlov fanlar blokida "Avtomatlashtirilgan grafik dasturlarda loyihalash", "Matematika" kursini o'rganishni nazarda tutadi. Bu va boshqa mutaxassislik kurslari bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy-metodik tayyorlashda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlash bo'yicha barcha keyingi ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlaydigan asosiy mezon hisoblanadi. Ushbu kursning asosiy maqsadi talabalarning maktabda olgan axborot texnologiyalari bo'yicha bilimlarini mustahkamlash, chuqurlashtirish hamda shu asosda kasbiy-metodik tayyorgarlikda informatikaning metod va vositalaridan amaliy foydalanish ko'nikmalarini propedevtik jihatdan takomillashtirishdan iborat.

R.X. Alimov, O.X. Azamatov, U.T. Xayitmatovlar [2] o'zlarining "Ta'limda axborot texnologiyalari" o'quv qo'llanmasida tasviriy san'atni kompyuter orqali o'rganish jarayonida talabalar ham rassom, ham tomoshabin sifatida ishtirok etishadilar, deb ta'kidlagan.

Ma'lumki, o'qitishning eng samarali usuli bu materialni ko'rgazmali qurollar orqali ko'rsatish va bir vaqtning o'zida tushuntirishdir [13]. Minnesota shtat universiteti Uorton maktabi (Wharton School) amaliy tadqiqotlar markaziga fiziolog olimlarning fikriga ko'ra [9; 20-b.] odam bir vaqtning o'zida eshitgan narsasining 20 foizini, ko'rgan narsasining 30 foizini va ko'rgan va eshitgan narsasining 50 foizdan ortig'ini eslab qoladi. Axborot kommunikatsion texnologiyalari va multimedia dasturlari orqali katta hajmdagi illyustrativ va didaktik materiallarni jalb qilish imkonini beradi va o'quv jarayonini samaraliroq qiladi. Muayyan materialni o'rganish uchun zarur bo'lgan vaqtni tejash o'rtacha 30% ni tashkil qiladi va olingan bilimlar xotirada ancha uzoqroq saqlanadi. [6; 35-b.].

Axborot kommunikativ texnologiyalari kasbiy-metodik tayyorgarlik jarayonida tadbiq etish, talabalarda tasviriy san'at fanlaridan badiiy - estetik didni o'stirish, ko'nikma va malakalarini, badiiy bilimlarini shakllantiradi. (1-jadval)

1-jadval

№	Axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositalari:
1.	Kompyuter - universal axborotni qayta ishlash qurilmasi.
2.	Printer - bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi tomonidan yaratilgan ma'lumotlarni qog'ozga yozib olish imkonini beruvchi qurilma. Tasviriy san'at darslari uchun rangli printer zarur va maqbuldir.
3.	Proektor - mashg'ulot jarayonida bo'lajak o'qituvchining ko'rgazmali tasvirlarini auditoriyaga taqdim etish moslamasi.
4.	Interfaol doska - kompyuterga ulangan sensorli ekran, undan tasvirlar proektor yordamida oq doskaga uzatiladi. Interfaol doskalar uchun maxsus dasturiy ta'minot matnlar va ob'ektlar, audio va video materiallar, Internet resurslari bilan ishlash, ochiq hujjatlarning tepasida to'g'ridan-to'g'ri qo'lda yozilgan yozuvlar qilish va ma'lumotlarni saqlash imkonini beradi.
5.	Vizual va ovoqli ma'lumotlarni yozib olish (kiritish) qurilmalari (skaner, kamera, videokamera) - o'quv jarayoniga atrofdagi axborot tasvirlarini bevosita kiritish imkonini beradi.
6.	Oliy ta'lim muassasi va auditoriya ichidagi tarmoqlar - mavjud ma'lumotlardan, texnik va vaqtinchalik resurslardan samaraliroq foydalanish imkonini beradi, global axborot tarmog'iga umumiy kirishni ta'minlaydi.

N.A. Borodina, S.V. Podgorskaya, O.S. Anisimovlar [52] o'zlarining tadqiqot ishlarida axborot kommunikativ texnologiyalari orqali ta'lim jarayonini to'liq nazorat qilish, undagi ma'lumotlarni yangilab borish imkoniyati tug'iladi. Axborot kommunikativ texnologiyalarining darslarda qo'llanilishi pedagogik texnologiyalar, tahliliy materiallar kabi ma'lumotlar to'planadi. Shuning bilan bir katorada, videokonferentsiya o'tkazish, har xil ko'rinishdagi taqdimotlarni namoyish etish, ilmiy tadqiqot ishlari xaqida ma'lumot berish, seminarlar va turli mashg'ulotlarning o'tkazishda uning ahamiyati kattadir.

Kompyuterdan foydalanish bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorgarligi hozirgi rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'lgan zarurat bo'lib, ularda bilish faoliyati faollashadi. Bunda bizga Windows dasturiy ta'minotida Paint, Adobe Photoshop, 3D max, Power Poit, Movie Maker, Photo Story grafik dasturlari qo'l keladi. Umumiy va o'quv maqsadlaridagi Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint, Microsoft Publisher, MyTest, TestEdu, CorelDRAW, Windows Live kinostudiyasi kabi dasturlar pedagogik faoliyatda muvaffaqiyatli foydalanilishi mumkin [4; 14-16-b.]

Kasbiy-metodik tayyorlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ko'plab didaktik imkoniyatlari mavjud [5; 37-40-b.].

ta'lim oluvchilarning monitorlari va multimediya proektorlari ekranlariga me'yorida matnli yoki grafik axborotlarni etkaza olishi;

grafik redaktorlari yordamida tasvirlar yaratishi;

ta'lim oluvchilar bilan individual va differentsial ishlash imkonini beradi;

jahon rangtasvir durdonalarini raqamli to'plamlarini yaratishi;

bilimlarni nazorat qiladi (testlash);

multimediali namoyishlar (prezentatsiyalar) yaratadi.

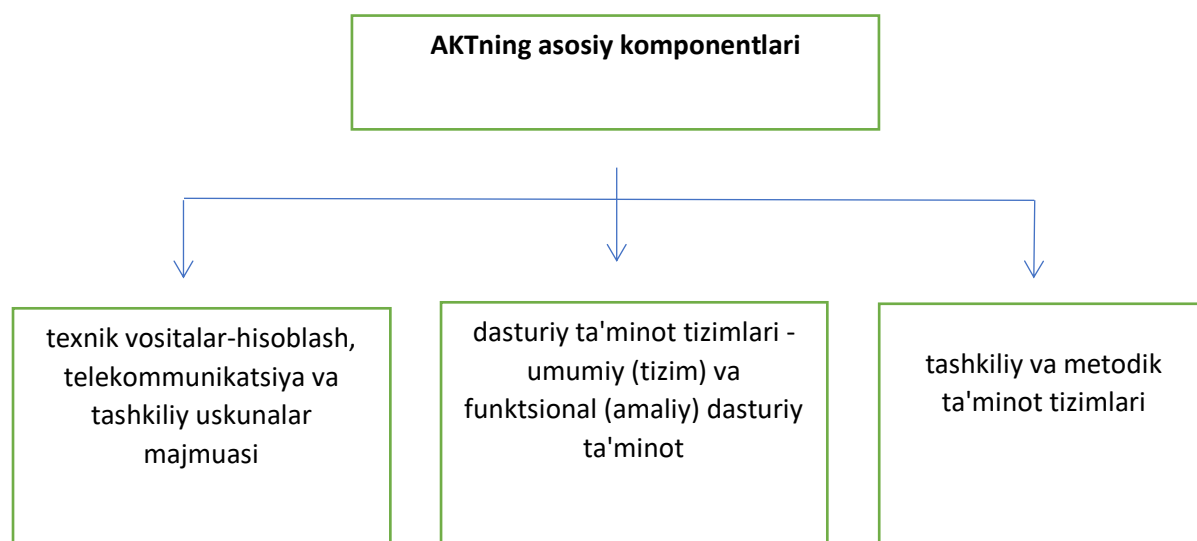
o'quv jarayonini yanada zamonaviy va jozibadorligini oshiradi;

yirik jahon va vatanimizning virtual muzeylariga tashrif buyurishi;

tasvirlarni namoyish qilish orqali o'quv ma'lumotlarni idrokini oshirish;

darsni ko'rgazmalilik va dinamikasini oshiradi.

A.A.Abduqodirov [23] ning "SMART texnologiyasi va undan ta'limda foydalanish imkoniyatlari" nomli ilmiy tadqiqot ishida axborot texnologiyalarining uchta asosiy komponentlarini ko'rsatib bera olgan:

2-rasm. AKTning komponentlari.

Shu bilan birga, axborot texnologiyalari ikki turga bo'linadi:

- analog, ular ma'lumotni uzluksiz jismoniy miqdor shaklida aks ettirishga asoslangan, masalan, kuchlanish yoki elektr tokining kuchi;

- raqamli, ular ma'lumotni raqamlar shaklida (odatda ikkilik yozuvda) ifodalashning diskret usuliga asoslangan bo'lib, ularning qiymatlari ma'lumot mazmunini aks ettiradi.

Analog bilan taqqoslaganda, ma'lumotlarning raqamli namoyishi shovqinlardan, shu jumladan aloqa kanallari orqali uzatishda sezilarli darajada ko'proq himoya qiladi.

Ta'lim tizimidagi axborot texnologiyalarining pedagogik maqsadlari quyidagilardan iborat: bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-metodik tayyorlash, shu jumladan: ijodiy, konstruktiv va izlanuvchan fikrlashni rivojlantirish, muammoli vaziyatlarda favqulodda qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish;

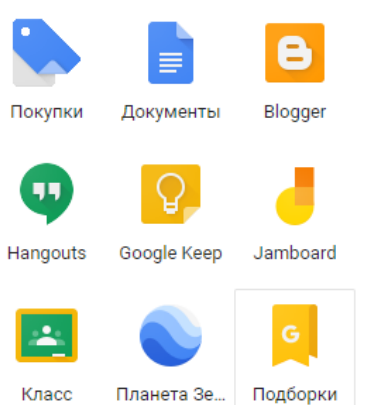
kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish; tadqiqot ko'nikmalarini takomillashtirish [10; 67-69-b.]

Natijalar: tadqiqotlar natijasida biz AKTni kasbiy-metodik tayyorgarlik jarayoniga joriy etish maqsadlarini o'rgandik va aniqladik, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy metodik tayyorgarligida tegishli vositalardan foydalanish bo'yicha guruhlar ishlab chiqildi:

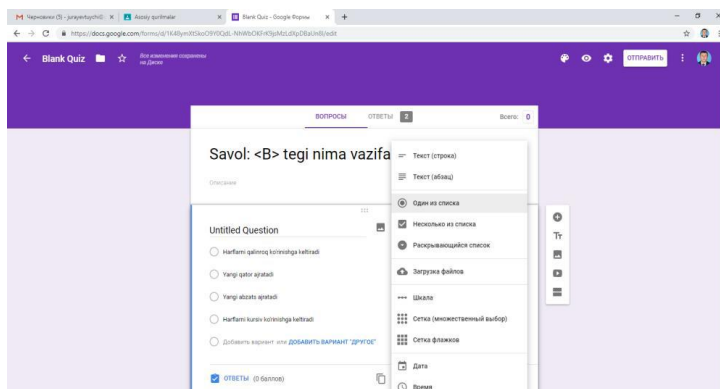
Learning management system - uchta eng mashhur LMS tizimlari (Blackboard, Moodle va Sakai) o'quv materiallari va kurslarning kontsentratsiyasini ta'minlaydi, shuningdek kurslarni boshqarish, ro'yxatdan o'tish, kurslarni rejalashtirish, munozarali forumlar, blog saytlari, baholashlarni qamrab oladi. LMS ning asosiy funktsiyalariga tanlangan kurslarni o'z ichiga oladi. Kursni ishlab chiquvchi materiallar yoki aksincha, erkin mavjud bo'lgan ochiq ta'lim resurslarini taqdim etishi mumkin. Materiallar turli formatlarda taqdim etiladi - oddiy matndan interaktiv multimediyagacha [11; 152-156-b.].

Ijtimoiy tarmoqlar – bo'lajak o'qituvchilarga AKT yordamida muloqot qilish imkoniyatini beradi. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar ijtimoiy o'zaro ta'sir vositasidir. Mamlakatimizda ta'lim sohasida ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati ortib bormoqda [10].

Bulutli texnologiyalar – bugungi kunga keliba ta'lim muassasalari AKTsiz samarali ishlay olmaydi. Internet orqali talabalar va o'qituvchilarga tobora ko'proq ta'lim xizmatlari ko'rsatilmoqda. Bulut texnologiyasi-bu foydalanuvchilarning internet serverlarida saqlanadigan axborotlaridan iborat virtual xotira bo'lib, jahonda yirik axborot texnologiyalari sohasida faoliyat yuritayotgan kompaniyalar tomonidan taklif etilayotgan xizmat turlaridan biri hisoblanadi.

3-rasm. Google xizmatlari

4-rasm. Nazorat turlari

Bulut texnologiyasini birinchilardan bo'lib tatbiq etgan Google ning classroom xizmati (<http://G'G'classroom.google.com>) foydalanuvchiga darslarni tashkil etish uchun elektron kundalik, jurnal, bilimni baholash kabi xizmatlarni taklif etadi [7; 162-169-b.]. Google foydalanuvchisiga shaxsiy kabinetida hujjatlar, rasmlar, bloggerlik, xarita, pochta, tarjima va ta'lim tizimi uchun sinfxona (classroom) kabi xizmatlarni taklif etadi (3-rasm).

Mustaqil ta'lim. Internet tizimidagi katta miqdordagi ochiq ma'lumotlar tufayli bhlajak tasviriy san'at ho'ituvchilarini kasbiy-metodik tayyorgarligidagi nazariy bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish mumkin. Bundan tashqari, buning uchun kutubxonalarga borish shart emas, faqat Internetga ulangan shaxsiy kompyuteringiz bo'lishi darkor [11; 152-156-b.].

Masofaviy ta'lim. Kasbiy-metodik tayyorgarlikda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar. Internet texnologiyasini qo'llashga asoslangan masofaviy o'qitish jahon axborot ta'lim tarmog'iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o'zaro aloqa tamoyiliga ega bo'lgan muhim bir turkum yangi funktsiyalarni bajaradi.

Mobil ta'lim - mobil telefonlar, smartfonlar, planshetlar yordamida ta'lim olish. Ta'limning o'ziga xos xususiyati shundaki, ish va o'qishni birlashtira olish, bir vaqtning o'zida bir nechta kurslarda va hatto bir nechta maktab yoki universitetlarda ta'lim jarayoni olib borilishi mumkin. Shu bilan birga, portativ qurilmalar – ular to'liq o'quv vositalaridir, chunki m-learning o'quv jarayonining moslashuvchanligiga asoslanadi. Ta'limga zamonaviy yondashuvlar telefonning moslashuvchan va uzluksiz ta'limda yordamchiga aylanishiga olib keldi [8].

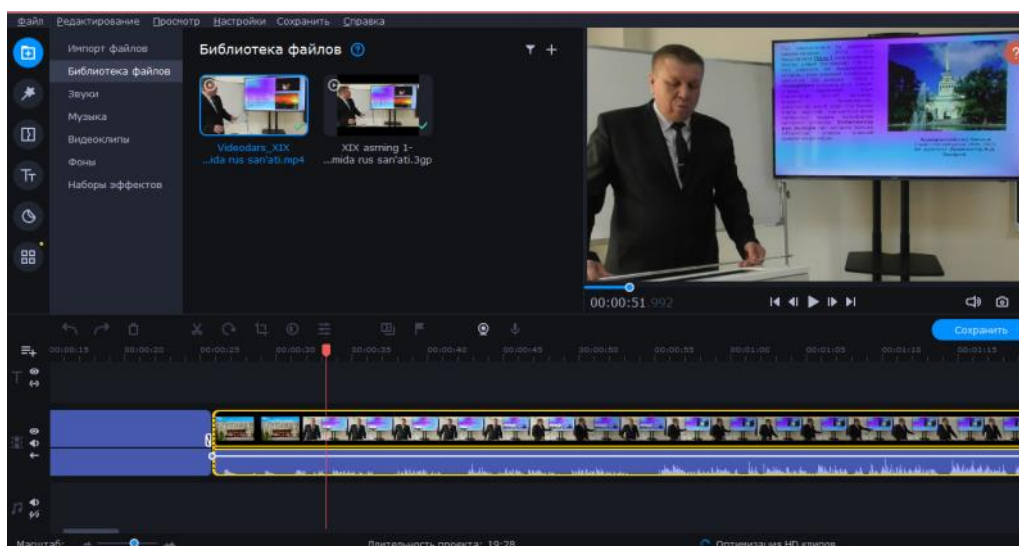
Ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOC - massive open Online course) – doim ochiq va ommaviy xarakter xususiyatiga ega bo'lgan Internetda bepul o'quv kurslari. Ochiq kirish shuni anglatadiki, kurs bepul, ommaviy dunyodan ko'plab ishtirokchilar ommaviy ishtirok etadilar. MOOC internetda mahalliyashtirilgan

masofaviy ta'lim shaklidir. Bu kurslarga cheklanmagan miqdorda bo'lajak mutahassislar ro'yxatdan o'tishi mumkin. Tashkil etilgan kurslarda puxta o'ylangan dastur, oraliq vazifalar, testlar va yakuniy attestatsiya (sertifikatlash) xarakteriga ega. Kurslar odatda vaqt bilan cheklangan, ya'ni ular dedlainlar tizimidan foydalanadilar [106].

Yu. V. Maslova, A.P. Koxanenkolar [6] tadqiqot ishlarida bugungi kundagi ta'lim tizimida elektron shaklda tashkil etiladigan ta'lim jarayonining nazariy mashg'ulotlari odatda elektoron ta'limga tayanishini ko'rsatib berishgan. Elektoron ma'ruzalar matnli ma'ruza matnlarining salmoqli qismini egallab, o'quv dasturiga kiruvchi barcha materiallar PDF matnli shaklda yaratilgan, keyin esa qo'shimcha ravishda audio hamda video materiallar ishlab chiqilmoqda. O'quv materialining bu taxlitda taqdim etilishi an'anaviy ma'ruzalar ega bo'lgan kamchiliklar, xususan, zarur o'rinlarni ko'chirib olish, qayd qilish, ma'ruzachi tomonidan uni qayta-qayta takrorlashga ortiqcha vaqt sarflanishi kabilarning bartaraf etilishini ta'minlaydi.

Videodars lavhalar - darslik yoki o'quv dastur asosida talabalarga berilishi zarur bo'lgan ma'lumotlarini va amaliy topshiriqlarni bajarib ko'rsatuvchi video lavhalar ketma-ketligi. Ba'zi video dars lavhalar o'rgatuvchi tomonidan tildan amaliy darslarni video tasvirga olish orqali ham ishlab chiqiladi.

Video darslarni yaratuvchi va eng ko'p qo'llaniluvchi dasturiy ta'minot Camtasia studio dasturi. Bu dasturning qulayligi shundaki tasvirni kichik hajmda va yuqori tiniqlik darajasida saqlay oladi, olingan tasvirlarni o'quvchi e'tibor qara'tishi zarur bo'lgan qismlarini belgilab olish, qo'shimcha izohlar kiritish kabi imkoniyatlari mavjud (5-rasm).

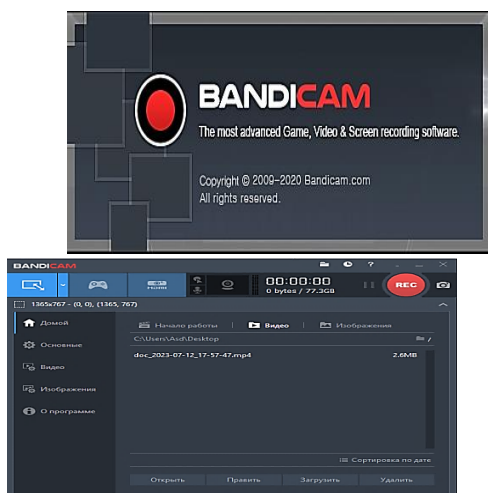
5-рasm. Camtasia studio dasturida elektron ma'ruzalar tayyorlash.

Ma'ruza matnlari sirasiga kiradigan audio materiallar odatda ikki:

On-line rejimida (AKTdan foydalangan holda); Off-line rejimida (audiokassetalar, audiodisklar, fayllarga yozilga holda tarmoq texnologiyalari orqali) tarqatiladi. Video materiallar ham On-line va Off-line rejimlari orqali tarqatilishi mumkin. Bu turdagi materiallarning On-line rejimida to'g'ridan-to'g'ri uzatilishi uning an'anaviy ma'ruzadan deyarli farq qilmasligini ifodalaydi.

Off-line rejimida video materiallar tarkibiga ma'ruza, mavzuga taalluqli ilmiy-ommabop videomateriallar, sohaning etakchi mutaxassislari bilan uchrashuvni yoritadigan videolavhalar kiritiladi. Bunday video materiallardan ixtiyoriy ravishda, istalgan joyda, vaqtda hamda takroran foydalanish imkoniyati mavjud.

Animatsion ma'ruzalar talabalarga interfaol xarakterga ega o'rgatuvchi kompyuter dasturlari orqali etkaziladi. Animatsion ma'ruzalar multimedia texnologiyasidan foydalangan holda shakllantiriladi. Unda har bir ta'lim oluvchi o'zining psixologik-fiziologik xususiyatidan kelib chiqqan holda mazkur turdagi ma'ruzada o'z traektoriyasi, o'zlashtirish sur'ati, o'rganish usulini tanlaydi.

6-rasm. BANDICAM dasturining interfeysi.

BANDICAM- dasturi o'zining interfeysi, ko'plab formatlari, video fayllarga turli xil belgilar va izohlar qo'yilishi, darslarga menyular hosil qilinishi bilan ajralib turadi, shuningdek, bu dastur yordamida audio fayllarni ham yaratish mumkin. Dars yozish davomida ekranning kerakli joyini alohida ajratib ko'rsatish imkoni ham mavjud.

BANDICAM dasturi - kompyuter monitori ekranidagi tasvirlarni yozib olish imkonini beruvchi juda ham qulay kuchli dastur hisoblanadi. Ushbu dastur yordamida ekrandagi jarayonlarni tasvirga olish, veb-kameralar orqali videoga olish, Power Point taqdimotlarini, hamda audioni yozib olish mumkin (6-rasm).

Dasturning asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

1. Monitor ekranidagi va web kameralar orqali video tasvirlarni, mikrofondagi ovozni sifatli yozib olish.
2. Video lavhalarga turli xil vizual effektlar berish.
3. Video yo'laklarni kesib olish, birlashtirish, o'chirish va qo'shish.
4. Audio yozuvlar qo'yish va tahrirlash .
5. Videoni quyidagi formatlarda saqlash: SWF, FLV, AVI, MOV, WMV, PPT, GIF, RM, CAMV.

Umuman, BandiKam dasturi boshqa dasturlardan video tasvirni sifatli ushlab olish imkoniyatiga ega.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining kasbiy-metodik tayyorgarligini kompyuter grafikasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Uning o'rganish predmeti sifatida kompyuterga grafik ob'ektlarni kiritish, taqdim etish, qayta ishlash va olingan grafik ma'lumotlarni kompyuterdan displey qurilmalariga chiqarishni avtomatlashtirish vosita va metodlarini e'tirof etish joiz [3; 22-27-b.].

Bo'lajak o'qituvchini kasbiy-metodik tayyorgarligida Microsoft Power Point elektron taqdimotlari katta yordam beradi [23]. Taqdimot bir vaqtning o'zida bir nechta xotira turlariga ta'sir qilish imkonini beradi: ko'rish, emotsional. Estetik jihatdan yaratilgan turli xil tasviriy materiallar, chizmalar, kompozitsiyalar, topshiriqlar, testlar, krossvordlar - darsga bo'lgan qiziqishni oshiradi (7-rasm). [8; 20-21-b.].

Multimediali prezentatsiyalarni yangi mavzularni o'rganishning turli xil bosqichlarida, kompyuter yoki proektsion ekran yordamida yangi materialni tushuntirishda, mustahkamlashda, umumlashtirishda, nazorat o'tkazishda, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda, to'garak ishlarida foydalaniladi. Shu bilan birga, tasviriy san'atdan lektsiya, viktorinalar, bellashuvlar, kechalar, mustaqil ishlar, testlash, so'rovnomalar, rassomlarning hayoti va ijodi bilan tanishtirish, yoki san'atshunoslik asoslari mashg'ulotlarida foydalanish uchun imkoniyatlari keng [23].

7-rasm. Tasviriy san'atdan krossvord.

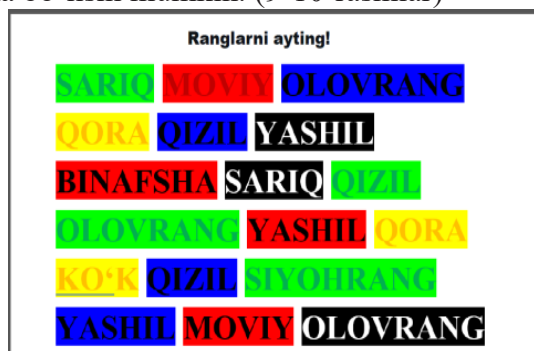
8-rasm. Darslarda prezentatsiyadan foydalanish.

Tasviriy san'at fanini o'qitish metodikasi fanidan bo'lajak o'qituvchilar amaliy mashg'ulotlarda Microsoft Power Point dasturidan turli xil mavzularni, masalan; 2-sinflar uchun "Rang va tuslar", "Oltin kuz", "Kish ziyati", "O'zbekiston xalk amaliy bezak san'ati", 5-sinflar uchun "Tasviriy san'at ifoda vositalari xakida" (Reproduktsiyalarni tahlil etish asosida), "Tasviriy san'atda animalistik janr", Tasviriy portret", 7-sinflar uchun "O'zbekiston amaliy bezak san'ati", "O'zbekiston me'moriy yodgorliklari" mavzulariga prezentatsiyalarni yaratish mumkin (8-rasm).

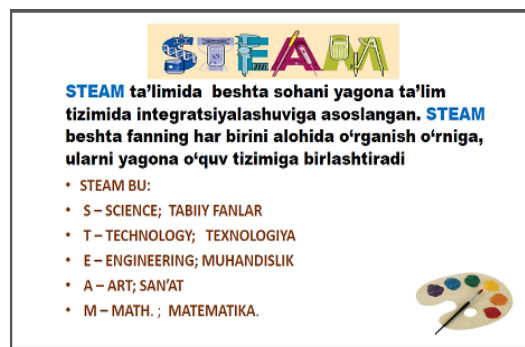
Shu bilan birga bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisini kasbiy-metodik tayyorgarligida, ayniqsa axborot kommunikativ texnologiyalarni o'rganishda pedagogik amaliyot alohida o'rin tutadi. Pedagogik amaliyot - bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarni tayyorlashda o'quv-pedagogik jarayonining asosiy qismi hisoblanadi. Pedagogik amaliyot - bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-metodik tayyorlash, olgan bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish, pedagogik faoliyat mas'uliyatini his etish va o'z ustida ishlash ko'nikmasini shakllantiradi, shuningdek, tajribali o'qituvchilarning ish faoliyatini o'rganishdan iboratdir.

Bo'lajak o'qituvchilar pedagogik amaliyot davrida yuqorida keltirilgan dars mavzulari bo'yicha prezentatsiyalarni murakabligini o'quvchilarning qobiliyat va layoqatlariga qarab, har bir sinfga moslab ham yaratish mumkin.

Masalan, 6-sinfda "Tasviriy san'atda janrlar" mavzusini o'rganishda yangi materialni tushuntirishda ekranda ta'rif va tasnifni ko'rsatish hamda tushuntirishni illyustrativ material bilan birga olib borish maqsadga muvofiqdir. Ushbu formatda nazariy materialning asosiy konspekti bo'lgan bunday taqdimotni ko'rsatish avtomatik dasturlashtirilgan rejimda emas, balki sichqonchani bosish orqali bir slayddan, ikkinchisiga o'tish orqali amalga oshiriladi. O'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qarab, ma'lum bir slaydani namoyish etish vaqti turlicha bo'lishi mumkin. (9-10-rasmlar)

9-rasm. Ranglarni aniqlash (Microsoft Power Point dasturida)

10-rasm. Bo'lajak o'qituvchi uchun metodik qo'llanma.

7-sinfda "Kitob grafikasi" mavzusini o'rganayotganda nazariy va illyustrativ materialni to'liq idrok etish uchun darsda turli ish shakllaridan foydalanishni kompyuter taqdimoti amalga oshirishga yordam berishi maqsadga muvofiq. O'quvchilarning bilim olishida kognitivlikni oshiruvchi motivatsiya bosqichini mashg'ulot muvaffaqiyatining zaruriy shartidir.

Bundan tashqari maktab tasviriy san'at darslarda mavzu yuzasidan o'rganilayotgan materiallardan masallar, rivoyatlar, maqollar, topishmoqlarni ham taqdimot formatida tayyorlash mumkin. Taqdimotlarni tayyorlashda ko'p vaqt talab qilmaydi, balki ular ma'lum mavzuni o'rganish mazmunini tushunishga yordam beradi. (103-104-rasm)

Yangi materialni tushuntirish bosqichida yangi so'z, lug'at, atamalar va ta'riflar bilan ishlashda

taqdimotlarning ahamiyati katta. Dars davomida o'rta o'zlashtiruvchi o'quvchilar har doim ham murakkab, tasviriy san'atga oid atamalarni bir martada idrok etishga qiyinaladi. Ekranida ta'riflar, tushunchalar, chizmalar, fotosuratlar namoyish etilishi, bu muammoni hal qila oladi. Bu metod "Eshitdim Q o'qidim Q ko'rdim q eslab qoldim" formulasi bo'yicha qurilgan [23]. Bunda o'quvchining eshitish va vizual analizatorlari ham ishtirok etadi.

Tasviriy san'at fanini o'qitish metodikasi kursining amaliy mashg'ulotdan na'munaviy darslarni tashkil etishda axborot kommunikativ texnologiyasidan unumli foydalaniladi [181]. Masalan, 5 - 6 - sinf tasviriy san'at darslarining mustahkamlash qismida - sinf o'quvchilariga to'g'ri javoblar qabul qilinganda to'ldiriladigan krossvordni echishni taklif qilish mumkin.

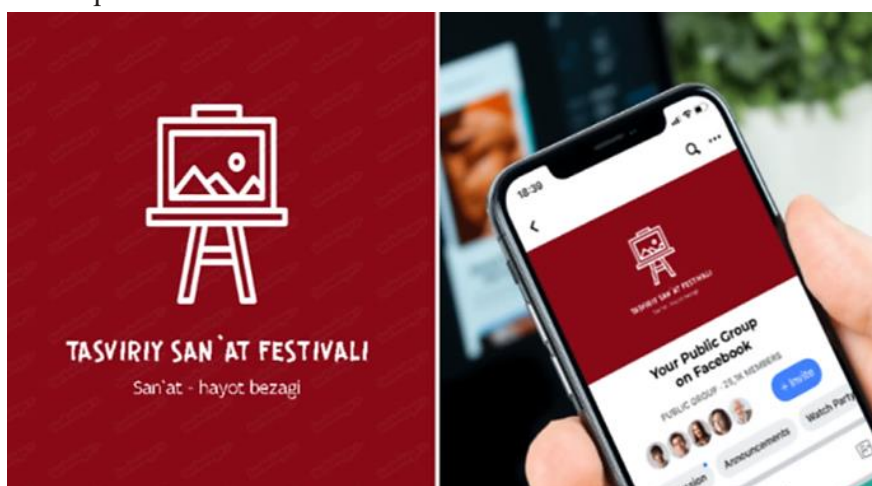

11-rasm. Veb-saytda logotip yaratish musobaqasi.

12-rasm. Ranglarning inson hayotidagi o'rni.

7-sinfda "Tasvirning tarixiy janri" mavzusini o'rganayotganda o'quvchilarni Kamoliddin Behzod "Masjidning qurilishi", "Impressionizm uslubida manzara ishlash", "Kubizm uslubida natyurmort ishlash" mavzularning mazmunini ochishga kompyuter taqdimoti va katta ekrandagi slayd-shou namoyish etiladi. O'quvchilar kartinaning tasvirini katta formatda ko'rishadi, ishning barcha tafsilotlari bilan tanishib chiqishlari mumkin. Taqdimotda har bir parcha batafsil tushuntirish bilan birga keladi. O.Renuarning "J.Samari portreti" kartinasi bilan tanishib, ettinchi sinf o'quvchilari o'sha davrining insonlari tasvirini tushunadilar, buyuk ustaning ijodi va iste'dodini qadrlashadi.

13-rasm. Tasviriy san'at festivali sayti.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari AKT yordamida bugungi kunda bilimlarni nazorat qilishning nostandart shakllaridan foydalanish mumkin bo'ladi. Kompyuterdan foydalanib iSpring Suite dasturi orqali sinov testlarini yaratish mumkin [10]. Bo'lajak o'qituvchining o'zi yaratishi mumkin bo'lgan test yordamida

bilimlarni nazorat qilish imkonini beradi. Nazorat shakli sifatida testdan foydalanish bo'lajak o'qituvchining vaqtini tejaydi va o'quvchilarga o'z bilimi va imkoniyatlarini mustaqil baholash imkonini beradi. Yuqori sinf o'quvchilarning katta guruhini bir vaqtning o'zida qamrab olish uchun test sinovlarini kompyuter sinfida o'tkazish afzaldir. Istisno sifatida tasviriy san'at xonasida bitta kompyuterda o'quvchilarni birma - bir sinovdan o'tkazish mumkin. Test-sinov chorak oxirida, ko'p miqdordagi o'rganilgan materiallar asosida tayyorlanadi. Shu bilan birga test o'quvchilarning bilimini nazorat qilish, tekshirish va ularni bilim darajasini tezda tashxislash imkonini beradi. Testlar matnli yoki tasvirli shaklda bo'lib, berilgan savoldagi bir necha javoblardan bitta to'g'risini tanlab olinadi.

Integratsiyalashgan darslarni o'tkazishda "Tasviriy san'at - axborot texnologiyalari" kompyuter ko'nikmalarini egallash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarni "Grafik muharriri" (Paint) maxsus dasturi tomonidan taqdim etiladi [11]. Ushbu dasturning interfeysi barcha o'quvchilar

14-rasm. 7-sinfda "Kitobat san'ati" mazusiga interaktiv doskadan foydalanish.

U chizmalarni chizish va loyihalash, olingan tasvirlarni diskda saqlash imkonini beradi. Masalan, "Shakl tushunchasi. Atrofdagi dunyo shakllarining xilma-xilligi" oltinchi sinf o'quvchilariga kompyuter ekranida geometrik jismlar tasvirini bajarish, geometrik shakllar nisbati sifatida ikki yoki uchta ko'za tasvirini yaratish taklif etiladi.

Grafik muharriri qalam, mo'yqalam, marker tanlash, ularning qalingligi, rangini o'zgartirishi hamda palitra tanlash, fon rangini o'zgartirish va boshqa funktsiyalarni o'z ichiga oladi. Xuddi shunday, bolalar darsda chiziq va rang bilan "Natyurmort", "Akvarium", "Shahar ko'chasi", "Tog' manzarasi" mavzulari bo'yicha topshiriqlarni bajarishi mumkin. Dastur ettinchi sinf o'quvchilariga kompyuter grafikasidan foydalangan holda 1991 yil "Mustaqillik kuni" mavzusida plakat yoki otkritka yaratishni taklif qilish mumkin [12].

15-rasm. Colorfy ilovasi yordamida yaratilgan tasvirlarga misollar

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari AKTlari darsni ertak yoki qiziqarli sayohatga aylantirish, muzey va ko'rgazmalarga virtual tashrif buyurish, ekskursiya o'tkazish imkonini beradi, masalan Google Arts&Culture saitida buni ko'rishimiz mumkin. [9]. Platformada yuqori aniqlikdagi san'at asarlarining 200 000 dan ortiq raqamli nusxalari, muzey kolleksiyalaridan 7 000 000 dan oshiq artefakt, ko'rgazma zallarining 1800 dan

ortiq panoramali tasvirlari va mutaxassislar tomonidan boshqariladigan kamida 3000 ta onlayn ko'rgazmalar mavjud. Bularning barchasi rasmiy veb-sayt: artsandculture.google.com. da joylashtirilgan. O'quv filmlari sizga rassomning studiyasini ko'rish, Tretyakov galereyasi, Ermitaj, Luvr, O'zbekiston tasviriy san'at muzeyi, Temuriylar muzeyiga tashrif buyurish va san'at sohasida yangi bilimlarga ega bo'lish, umumiy dunyoqarashingizni kengaytirish imkonini beradi.

Torrent treklari bo'lajak o'qituvchilar rassomlar haqidagi filmlarni topishi va darslarda foydalanishlari mumkin, masalan, "O'zbek rassomlari", "Malik Nabiev", "Samarqand", "Impressionist rassomlar", "Van Gog" va boshqa filmlarni Internetga ulangan holda katta ekranda butun sinf jamoasi bilan ko'rish mumkin. Bunda albatta bo'lajak o'qituvchi tomonidan har bir film izohlanib tushuntirilib boriladi.

AKTdan foydalanish bilan birga tasviriy san'at dars va darsdan tashqari vaqtlarida o'quvchilarning turli xil gadjetlarga qiziqishiga ham alohida e'tibor berish kerak. Hech kimga sir emaski, o'quvchilarimizning deyarli barchasida smartfon, planshetlar bor, o'quvchilar ulardan deyarli bo'sh vaqtlarida unumli foydalanishadi. O'quvchilarni bo'sh vaqtlarida android platformasi uchun tasviriy san'at bilan bevosita bog'liq bo'lgan qiziqarli ilovalarni yuklab olish mumkin. Shunday ilovalardan biri - Colorfy ilovasi. Ilovan Pley Marketdan to'g'ridan to'g'ri yuklanadi [12; 246-b.].

Shunday qilib, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy-metodik tayyorlashda mutaxassislik fanlarni o'qitish doirasida axbarot kommunikativ texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha kengaytirilgan imkoniyatlarni taqdim etadi va umuman o'quv jarayoni sifatiga, talabalar tomonidan olingan bilim, ko'nikma va malakalarning sifatiga, mehnat bozorida bo'lajak mutaxassislarning raqobatbardoshligi va talabiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini. Lex.uz. 2020.

Alimov R.X., Azamatov O.X., Xayitmatov U.T. "Informatsionno'e texnologii v obrazovanii" - Ministerstvo vo'sshego i srednego spetsialnogo obrazovaniya respubliki Uzbekistan. - T.: Iqtisodiyot, 2019. - 158 str.

Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish, boshqarish nazariyasi va amaliyoti: Dis. ... ped. fan. dok. - T., 2007. - 198 b.

Грицай А. А. Роль информационных технологий в современном образовании // Материалы 5-й международной научной конференции «PROBLEMS OF MODERN EDUCATION», Прага, 2014. - С. 14-16.

Герасимова А.Г. Основные направления подготовки будущих учителей изобразительного искусства в области информационных и коммуникационных технологий // Ж. Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева. 2012. № 3 (75) -37-40 с.

Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.А.Климов. -4-е изд., стер. -М.: Академия. 2010.- 304 с.

Жабборова Д.Ф. Бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёрлашда "касбий фаолият портфолиоси" технологиясидан фойдаланиш // Education and innovative research. №6.2. 2022. -Б. -162-169.

Хайров Р.З. Совершенствование подготовки будущих педагогов изобразительного искусства к обучению живописи на основе индивидуального подхода // Вестник ГулГУ ОАК. -Гулистан. -№3 (95) -2022. -С. 20-24.

Хайров Р.З. Педагогические условия информационно-коммуникационных технологий в совершенствовании профессионально-методической подготовки будущих учителей. International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers. Vol. 11 No. 4 (2023): p. 870-879.

Khayrov R.Z., Tojiboyeva D.B. Pedagogical conditions of information and communication technologies in improving professional and methodological training of future teachers. GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 11, Issue 05, May (2023)

Хайров Р.З., Азамкулов Г.О., Умиров Б.Т. Мультимедийное обучение в совершенствовании профессионально-методической подготовки будущих учителей. Символ науки. Международный научный журнал. Российская федерация. г.Уфа. №5-1/2023. - 152-156 с.

Xayrov R.Z. Tasviriy san'at fanini o'qitish metodikasi. Darslik. -T.: Ilm Ziyov Zakovat. 2023. -283 bet.

BOSHQARISH ILMINING EVOLUTSIYASINI O'RGANISH BO'YICHA AYRIM METODIK TAVSIYALAR*Xodjiev Azamat Bahodirovich**Buxoro davlat tibbiyot instituti akademik litsey o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari***НЕКОТОРЫЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ИЗУЧЕНИЮ ЭВОЛЮЦИИ НАУКИ УПРАВЛЕНИЯ***Ходжиев Азамат Бахадирович**академический лицей Бухарского государственного медицинского института заместитель директора по учебной части***SOME METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR STUDYING THE EVOLUTION OF MANAGEMENT SCIENCE***Khodzhiev Azamat Bakhadirovich**academic Lyceum of Bukhara state medical institute deputy director for academic affairs*

Annotatsiya: Maqolada “Xodimlarni boshqarish” va “Inson resurslarini boshqarish” tushunchalarining kelib chiqish tarixi, evolyutsiyasi, mohiyati va o'zaro bog'liqligi muhokama qilinadi. “Xodimlar va inson resurslarini boshqarish” bir paradigma nazariyasiga asoslangan yagona, ajralmas jarayon ekanligi, inson resurslarini boshqarish esa xodimlarni boshqarish fanining yangi bosqichi ekanligi isbotlangan. Ikkita mutlaqo uzoq «yondashuvlar» ni farqlash uslubiy jihatdan noto'g'ri: an'anaviy (xodimlarni boshqarish) va yangi (inson resurslarini boshqarish). Ikkinchi “yondashuv” birinchisidan kelib chiqdi, uning natijalariga asoslanadi, uni davom ettiradi, birinchisini takomillashtiradi va to'ldiradi, uning bir qismidir, asoslarini inkor etmasdan, bitta paradigmaga asoslanadi. Bu sodir bo'layotgan narsa inqilob emas, balki xodimlarni boshqarishning rivojlanish bosqichlarida muqarrar evolyutsion o'zgarishlar - mehnatkash shaxs fanidir.

Kalit so'zlar: xodimlarni boshqarish, inson resurslarini boshqarish, xodimlar va inson resurslarini boshqarish, yagona jarayon, evolyutsiya, paradigma.

Аннотация: В статье рассматривается история, эволюция, сущность и взаимосвязь понятий «Управление персоналом» и «Управление человеческими ресурсами». Доказано, что «Управление персоналом и человеческими ресурсами» представляет собой единый, неразрывный процесс, основанный на теории одной парадигмы, а управление человеческими ресурсами является новым этапом в науке управления персоналом. Методологически неверно различать два совершенно далеких «подхода»: традиционный (управление персоналом) и новый (управление человеческими ресурсами). Второй «подход» возник из первого, базируется на его результатах, продолжает его, совершенствует и дополняет первый, является его частью, не отрицая при этом его основ, базируется на одной парадигме. Происходящее – это не революция, а неизбежное эволюционное изменение этапов развития управления персоналом – науки о трудовом человеке.

Abstract: The article discusses the history, evolution, essence and relationship of the concepts of “Personnel Management” and “Human Resource Management”. It has been proven that “Personnel and Human Resources Management” is a single, inextricable process based on the theory of one paradigm, and human resource management is a new stage in the science of personnel management. It is methodologically incorrect to distinguish between two completely distant “approaches”: traditional (personnel management) and new (human resource management). The second “approach” arose from the first, is based on its results, continues it, improves and complements the first, is part of it, without denying its foundations, and is based on the same paradigm. What is happening is not a revolution, but an inevitable evolutionary change in the stages of development of personnel management - the science of the working person.

«Xodimlarni boshqarish» va «inson resurslarini boshqarish» atamallari ko'pincha bir-birining o'rnida ishlatiladi. Biroq, ushbu bayonot tarafdorlari, turli kontekstlarda ular nozikliklarda farq qilishi mumkin, deb hisoblashadi yoki bu atamalar tashkilotda insonni boshqarishga yondashuvni rivojlantirishning turli bosqichlarini ko'rib chiqadi.

Xodimlarni boshqarish va inson resurslarini boshqarish xodimlarni boshqarishning turli modellari ekanligi haqida fikrlar mavjud.

Yuqorida tilga olingan “Inson resurslarini boshqarish” ensiklopediyasining ilmiy muharriri V.A. Spivak

shunday deb yozadi: «Ushbu fanlar o'rtasida darajaga qarab «suv havzasini» chizish ko'proq mos keladi: kompaniya ichidagi xodimlarni boshqarish, «kompaniyadan yuqori» (mahalliy, mintaqaviy, milliy, xalqaro) darajadagi inson resurslarini boshqarish. Aytgancha, «resurslar» tushunchasi ma'lum bir shaxs nazarda tutilmagan holatlarga ko'proq mos keladi.»

Boshqa mualliflarning ta'kidlashicha, biz xodimlarni boshqarishning ikkita tushunchasi haqida gapiramiz: xodimlarni boshqarish tushunchasi va inson resurslarini boshqarish kontseptsiyasi. Birinchi kontseptsiyaga ko'ra, xodimlarni boshqarish ommaviy ishlab chiqarish sharoitida va tovarlarni ommaviy bozorda sotish strategiyasining bir qismi sifatida rivojlanib, kadrlar siyosati strategiyasini belgilab berdi. Ikkinchi kontseptsiya (keyinroq paydo bo'lgan) mijozlarga yo'naltirilgan bozor uchun moslashuvchan ishlab chiqarish kontekstida shakllangan. Bu xodimlarni boshqarishda e'tiborni o'zgartirishni va xodimlarning resurs tomoniga e'tibor berishni talab qildi. Tashkilotlarning ishlab chiqarish strategiyalaridagi o'zgarishlari, o'z navbatida, ularning HR strategiyalarini qayta ko'rib chiqishga olib keldi.

Amaliyotda ham, ilmiy hamjamiyatda ikkala atama ham mavjud, ammo bu atama xodimlarni boshqarishdir. Ushbu atamalar ishlatilganda, ular ko'pincha bir-birini almashtiruvchi hisoblanadi va bu tasodifiy emas. Xodimlarni boshqarish menejment fanining bir tarmog'i sifatida va korxonalar xodimlari bilan ishlash funktsiyasining nomi sifatida, shuningdek, ta'lim sohasidagi intizom sifatida 1980-yillarning oxiri - 1990-yillarning boshlarida paydo bo'lgan.

O'sha paytda dunyoning ba'zi rivojlangan mamlakatlaridagi etakchi tashkilotlarda hozirda «Inson resurslarini boshqarish» deb nomlanadigan yondashuv qisman joriy qilingan edi. 1970-yillarning oxiri - 1980-yillarning boshlarigacha. Faqat «xodimlarni boshqarish» tushunchasi mavjud edi, keyin global raqobat va global ishchi kuchi paydo bo'lishi bilan xorijiy jurnallarda chop etilgan ilmiy maqolalar va kitoblar ta'siri ostida xodimlarni boshqarish «xodimlar va inson resurslarini boshqarish» deb nomlandi. Ushbu sarlavha xodimlarni boshqarish jarayonlarining resurs tomonini ta'kidladi. Bizning fikrimizcha, ushbu ibora xodimlarni boshqarish jarayonlari va uning resurslarini eng aniq belgilab berdi va tashkilotlarning kadrlar boshqaruvidagi haqiqiy o'zgarishlarga mos keldi. Shu nuqtai nazardan, «inson resurslari» iborasi resursga tenglashtirilgan shaxsni boshqarish sifatida emas, balki u tashuvchisi va egasi bo'lgan resurslarni boshqarish sifatida qabul qilinadi (masalan, intellektual kapital. xodimlar). Axir, odam resurs emas, chunki resurs vosita, odam esa vosita emas. U vositalarni o'zi yaratadi yoki tovarlar yaratish uchun tayyor vositalardan foydalanadi.

Biroq, biroz vaqt o'tgach, «kadrlar va» so'zlari bu nomdan chiqarib tashlandi va ular butunlay «inson resurslarini boshqarish» nomiga o'tdilar, bu bizning fikrimizcha, nafaqat noaniq, balki juda bir tomonlama ko'rinadi, bu yagona jarayonning faqat ikkinchi qismining mazmuni. Nom bu jarayonning asosiy asosini - xodimlarni boshqarishni yo'qotdi. Tushunchalarda o'zgarishlar yuz berdi. Inson resurslarini boshqarishga qiziqish sohasi tobora milliy muammolardan ko'p millatli va globalroq muammolarga o'tayotganiga qaramay, milliy tashkilotlarda an'anaviy xodimlarni boshqarish kengroq tushuncha, shu jumladan inson resurslarini boshqarish jarayonlari odamlar bilan ishlashda asosiy bo'lib qolmoqda. , va aytib o'tilgan jarayonlarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, ularsiz global muammolarni hal qilish mumkin emas. O'z navbatida, dunyo iqtisodiyotining globallasuvi an'anaviy xodimlarni boshqarish jarayonlarining rivojlanishiga yordam beradi va tashkilotlarning xodimlarni boshqarish funktsiyalari tizimi ushbu jarayonlarni hisobga olgan holda shakllantiriladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, xodimlarni boshqarish muammolari keyinchalik G'arb mamlakatlarida hal etila boshlandi - bu mamlakatlarda xodimlarni boshqarish jarayonlarining mazmuni allaqachon inson resurslarini boshqarish jarayonlarini o'z ichiga olgan bo'lsa, keyin xodimlarni boshqarish sohasida tadqiqotlar olib borildi va tashkilotlarda kadrlar xizmatlarini shakllantirdi. , chet el tajribasidan foydalangan holda, olimlar, Ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari va iqtisodiyotning real sektori tashkilotlari amaliyoti «xodimlarni boshqarish» atamasi mazmuniga barcha jihatlarni, masalan, Stori, taniqli inson resurslarini boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari sifatida ko'rib chiqilgan o'sha davrning inson resurslarini boshqarish sohasidagi mutaxassisi.

Storey xodimlarni boshqarish va inson resurslarini boshqarish o'rtasidagi 27 ta farqni sanab o'tadi. Hikoya global tashqi va strategik muammolarni hal qilishda ishtirok etganda HR mutaxassislarining funktsiyalari qanday o'zgarishini ko'rsatadi. Storining fikricha, umuman olganda, inson resurslarini boshqarishga qiziqish sohasi milliy muammolardan ko'p millatli va globalroq masalalarga o'tdi. Masalan: ekologik muammolar, aholi salomatligi; tashkilotning o'z biznes manfaatlari bilan bog'liq strategik masalalar, kadrlar muammolarini hal qilish nuqtai nazaridan asosiy etkazib beruvchilar va iste'molchilar faoliyatining muammolari. HR xizmatlari global tashqi (jumladan, xalqaro) va strategik masalalarni hal qilishda ishtirok etishi bilan ularning maqsadlari va funktsiyalari o'zgaradi. Agar xodimlarni boshqarish xodimlarni jalb qilish, ushlab turish va rag'batlantirish masalalarini hal qilsa, unda inson resurslarini boshqarishning vazifalari yakuniy ko'rsatkichlarga erishishga qaratilgan: raqobatbardoshlik, rentabellik, omon qolish, ishchi kuchining moslashuvchanligi. Xodimlarni

jalb qilish, ushlab turish va rag'batlantirish vazifalari muhimligicha qolsa-da, ular yakuniy ko'rsatkichlarga erishish va takomillashtirish vositasi sifatida ishlaydi. Inson resurslarini boshqarish bo'yicha mutaxassislar mutaxassis mutaxassislardan inson resurslarini boshqarish bo'yicha umumiy mutaxassisga aylandi.

Bo'limlar va mutaxassislar konfliktga e'tibor qaratishdan inson resurslarini boshqarishda uyg'unlik va tenglikka e'tibor qaratishga o'tdi. Xodimlarni boshqarish qobiliyatlarni, qobiliyatlarni, xarakter xususiyatlarini hisobga oladi va shaxsga e'tibor beradi, inson resurslarini boshqarish esa jamoalarga e'tibor beradi.

Mahalliy maxsus adabiyotlarni ko'rib chiqish shuni ko'rsatdiki, xodimlarni boshqarish va inson resurslarini boshqarish o'rtasidagi farqni tavsiflovchi ko'plab talqinlar mavjud. Ulardan eng keng tarqalganini quyidagicha shakllantirish mumkin: inson resurslarini boshqarish tashkilotni boshqarishga strategik yondashuvni shakllantirish bilan birga paydo bo'lgan va shuning uchun strategik yondashuvga ega va passiv an'anaviydan farqli o'laroq faolroq kadrlar siyosatini o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv tarafdorlarining fikricha, xodimlarni boshqarish va inson resurslarini boshqarish o'rtasidagi farq quyidagicha:

1. Inson resurslarini boshqarish xodimlarga tashkilotning muhim resursi sifatida qaraydi.
2. Inson resurslarini boshqarish strategik yondashuvni, xodimlarni boshqarish taktikani nazarda tutadi.
3. Inson resurslarini boshqarishda, xodimlarni boshqarishdan farqli o'laroq, kadrlar bo'limi funktsiyalarining muhim qismi chiziqli menejerlarga o'tkaziladi.
4. Xodimlarni boshqarish - kollektivistik yondashuv, inson resurslarini boshqarish - individual yondashuv.
5. Xodimlarni boshqarish oddiy xodimlarga, inson resurslarini boshqarish - menejerlarga qaratilgan.
6. Xodimlarni boshqarishning vazifasi xodimlarni tejashdir. Inson resurslarini boshqarishning maqsadi xodimlarning rivojlanishiga sarmoya kiritishdir.
7. Xodimlarni boshqarish kadrlar bo'limida jamlangan bo'lib, uni chiziqli menejer boshqaradi. Inson resurslarini boshqarish kompaniya boshqaruvida o'tirgan va katta ta'sirga ega va strategik istiqbollarni aniqlash qobiliyatiga ega bo'lgan yuqori lavozimli rahbar tomonidan nazorat qilinadi.

8. Inson resurslarini boshqarish xodimlarning bir-biriga va kompaniya oldidagi o'zaro javobgarligini, muammolarni ochiq muhokama qilishni va barcha tashkiliy darajalarda tashabbuskorlikni nazarda tutadi.

9. Inson resurslarini boshqarish ko'pincha haddan tashqari idealistik deb tanqid qilinadi.

Ushbu tafovutlar qatorini tahlil qilar ekansiz, ularning bir qismi qarama-qarshi va uzoqqa cho'zilganiga amin bo'lasiz.

Maqolada muallif ushbu farqlarning har birini batafsil tavsiflab berdi va o'quvchini boshqa farqlarni sanab o'tish mumkin degan xulosaga keldi, ammo buning biron bir ma'nosi bormi: axir, biz bir xil ajralmas jarayon «kadrlar» haqida gapiramiz. va inson resurslarini boshqarish», bu formulani soddalashtirish uchun biz yuqorida ta'kidlaganimizdek, ushbu resurslarning tashuvchisi - xodimlarni unutib, «inson resurslarini boshqarish» deb nomlana boshladi. Juda g'alati metodologiya: bitta butunni ikki qismga bo'lish va ularni bir-biriga solishtirish - endi samarasiz mashq yo'q.

Hozirgi bosqichda xodimlarni boshqarish nazariyasi, metodologiyasi va amaliyotini rivojlantirishda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning mohiyatini tushunish uchun «paradigma» tushunchasining xususiyatlariga to'xtalib o'tamiz.

Paradigma - (yunoncha paradeigma - misol, namuna) fan taraqqiyotining ma'lum bir bosqichida ilmiy hamjamiyat tomonidan qabul qilingan va ilmiy tadqiqot, sharhlash, baholash va baholash uchun namuna, namuna, standart sifatida foydalaniladigan nazariy va uslubiy qoidalar majmui. ilmiy ma'lumotlarni tizimlashtirish, gipotezalarini tushunish va ilmiy bilish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun. U yoki bu olimlar jamoasi ilmiy bilish jarayonida muqarrar bo'lgan qiyinchiliklarni o'zi qabul qilgan paradigma doirasida hal qilishga intiladi. Shunday qilib, bir vaqtning o'zida olimlar fanning yangi empirik ma'lumotlarini ma'lum bir paradigmani ifodalovchi klassik mexanika g'oyalarini mutlaqlashtirgan mexanik dunyoqarash doirasida izohlashga harakat qilishdi. Fanning rivojlanishidagi inqilobiy o'zgarishlar paradigmaning o'zgarishi bilan bog'liq.

“Paradigma” atamasini T.Kun kiritgan. Tomas Kun fanni ijtimoiy guruhlar va tashkilotlar faoliyat yuritadigan ijtimoiy institut deb hisoblagan. Olimlar jamiyatini birlashtiruvchi asosiy tamoyil - yagona fikrlash uslubi, bu jamiyat tomonidan ma'lum fundamental nazariyalar va usullarni tan olishdir. Kun olimlar jamoasini birlashtiruvchi bu qoidalarni paradigma deb atadi.

Ilmiy inqilob bir guruh olimlarning eski paradigmadan voz kechib, bir qator boshqa nazariyalar, farazlar va standartlarni asos qilib olishi bilan boshlanadi. Ilmiy hamjamiyat bir nechta guruhlariga bo'linmoqda, ularning ba'zilar paradigмага ishonishda davom etmoqda, boshqalari yangi paradigma deb da'vo qiladigan farazni ilgari surmoqda. Ma'lum bir fanning boshqa barcha vakillari oxirgi guruhga qo'shilganda, ilmiy inqilob sodir bo'ldi, ilmiy jamoatchilik ongida inqilob sodir bo'ldi va shu paytdan boshlab yangi ilmiy an'anani hisoblash boshlanadi, bu ko'pincha bir-biriga mos kelmaydi. oldingi an'ana bilan. Yangi paradigma paydo bo'ladi va ilmiy hamjamiyat birdamlikni tiklaydi.

Inqiroz davrida olimlar yangi paradigmaga mos keladiganlardan tashqari barcha qoidalarini bekor qiladilar. Ushbu jarayonni tavsiflash uchun Kuhn «retseptlarni qayta qurish» atamasidan foydalanadi - bu nafaqat qoidalarini inkor etish, balki yangi paradigmaga mos keladigan ijobiy tajribani saqlashni anglatadi.

Yangi paradigmaga o'tish faqat mantiqiy dalillarga asoslanishi mumkin emas, garchi bu element muhim bo'lsa. Bu erda ixtiyoriy omillar kerak - ishonch va ishonch. Fundamental nazariyalarning o'zgarishi olim uchun butunlay boshqa ob'yektlar, kontseptual tizimlar mavjud bo'lgan, yangi muammolar va vazifalar ochiladigan yangi dunyoga kirishga o'xshaydi.

Ilmiy paradigmalarning o'zgarishiga misol: birinchi ilmiy inqilob Ptolemeyning geosentrik tizimini yo'q qildi va Kopernik g'oyalarini tasdiqladi; ikkinchi ilmiy inqilob - Darvin nazariyasi, molekulalarni o'rganish bilan bog'liq; uchinchi inqilob nisbiylik nazariyasi kashfiyotining natijasi edi.

Bizning tadqiqot mavzuumizga o'tadigan bo'lsak, shuni aytish kerakki, sanoat inqilobi davrida (bir asrdan ortiq) tashkilotdagi shaxsning roli sezilarli darajada o'zgardi, shuning uchun xodimlarni boshqarish nazariyalari ham rivojlandi va takomillashtirildi. Hozirgi vaqtda nazariyalarning uchta guruhi mavjud: klassik nazariyalar, inson munosabatlari nazariyalari va inson resurslari nazariyalari (bizning fikrimizcha, ikkinchisini aniqroq inson resurslari nazariyalari deb atash kerak).

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda quyidagi xulosaga kelishimiz mumkin: inson resurslarini boshqarish - bu xodimlarni boshqarish evolyutsiyasining yangi bosqichi bo'lib, uning mohiyati kadrlar xizmatlari faoliyatiga e'tiborning o'zgarishi, yangi va o'zgarishlarning paydo bo'lishidir. eski funksiyalarning mazmuni, tashkilotni boshqarish darajalari o'rtasida funktsiyalarni qayta taqsimlash va xizmatning o'zi maqomini oshirish. Buning sababi shundaki, bilimlar davrida inson resurslari, xodimlarning intellektual kapitali va tashkilot birinchi o'rinda turadi. Xodimlar, intellektual resurslarni tashuvchisi sifatida, 8/14 tashkilotning strategik maqsadlariga erishish uchun motivatsiya va rag'batlantirish orqali rivojlanishi kerak bo'lgan raqobatbardosh aktiv sifatida ko'rib chiqilmoqda. Bu to'g'ri, lekin xodimni resurs deb hisoblash to'g'ri emas, resurs uning ega bo'lgan narsasi - intellektual kapital.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ivin A.A., Nikiforov A.L. Mantiq lug'ati. - M.: Tumanit, tahrir. VLADOS markazi. 1997 yil.
2. 2 jildan iborat yirik ensiklopedik lug'at. Ch. muharriri A.M. Proxorov. M.: Sovet Entsiklopediyasi, 1991. 970-bet.
3. Juravlev P.V., Kulapov M.N., Suxarev S.A. Xodimlarni boshqarish bo'yicha jahon tajribasi. Xorijiy manbalarni ko'rib chiqish. - M.: REA nashriyoti; Ekaterinburg: Biznes kitobi, 1998 yil.
4. Kibanov A.Ya. Tashkilotda xodimlarni boshqarish nazariyasi va amaliyotini rivojlantirish (tarixiy ko'rinish) // Rossiyada kadrlar va intellektual resurslarni boshqarish, M., 2013 yil, № 3(6).
5. Kibanov A.Ya. «Xodimlarni boshqarish» va «Inson resurslarini boshqarish»: tushunchalarning mohiyati, o'xshashligi va farqlari // Kadrovik, M., 2013 yil, № 8.
6. Odegov Yu.G., Rudenko G.G. Xodimlar iqtisodiyoti. I qism. Nazariy: Darslik. - M.: Alfa-Press nashriyoti, 2009. - 1056 p.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING HAYOTINI MUHOFAZA QILISH VA SOG'LIGINI MUSTAHKAMLASH OMILLARI

Xolmirzayev Sh.

University of Business and Science NOTM Pedagogika va psixologiya kafedrasi erkin tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada hamkorlik pedagogikasi asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, tarbiyalanuvchilarni hayotini muhofaza qilish, sog'lugini mustahkamlash, sog'lom ovqatlanishini ta'minlash.

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishi va tarbiyasi – bir butun va uzluksiz jarayon bo'lib, u doimo pedagog va ota-onalarning diqqat-e'tiborida bo'lishi zarurli. Bola qanchalik muvaffaqiyatli rivojlanayotganligi, ijtimoiy taraqqiyot yo'lini egallash jarayonida qanday to'siqlar uchrashi mumkinligini oldindan tushunish malakaviy yondashuvlari talab etilgan, bolalar xavfsizligini ta'minlash omillari xususida so'z yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: Maktabgacha ta'lim tashkiloti, xavfsizlik, salomatlik, ta'lim-tarbiya, maktabgacha yosh.

ФАКТОРЫ ОХРАНЫ ЖИЗНИ ДЕТЕЙ И УКРЕПЛЕНИЕ ЗДОРОВЬЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Исследователь Ш. Холмирзаев

Университет бизнеса и науки НОТМ Кафедра педагогики и психологии

Аннотация: В данной статье рассматривается организация воспитательного процесса в дошкольных образовательных организациях на основе сотрудничества педагогики, охрана жизни воспитанников, укрепление здоровья, обеспечение здорового питания. Речь идет о развитии и воспитании детей дошкольного возраста – как целостный и непрерывный процесс, который всегда должен находиться во внимании педагогов и родителей, необходимые квалифицированные подходы, чтобы заранее понять возможность, обсудить факторы обеспечения безопасности детей.

Ключевые слова: Организация дошкольного образования, безопасность, здоровье, образование, дошкольный возраст, охрана жизни.

PROTECTING CHILDREN'S LIFE AND STRENGTHENING HEALTH IN PRE-SCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS FACTORS

Sh. Kholmirzayev

University of Business and Science NOTM Department of pedagogy and psychology is free researcher

Abstract. In this article, on the basis of cooperative pedagogy, organization of educational processes in preschool educational organizations, protection of the life of children, strengthening of their health, ensuring healthy nutrition.

The development and upbringing of children of preschool age is a whole and continuous process, which should always be in the attention of pedagogues and parents. Qualified approaches are required to understand the possibility in advance, the factors of ensuring children's safety are discussed.

Basic concepts. Organization of preschool education, safety, health, education, preschool age.

Kirish. Inson sog'lugini muhofaza qilish va mehnat qobiliyatini ko'tarish haqida g'amxo'rlik qilish muhim davlat vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu vazifalarni hal etishda, jumladan kasalliklarning oldini olish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda tibbiyot xodimlari bilan bir qatorda pedagoglar ham katta kuch bo'lib xizmat qiladilar.

Zamonaviy bilim berish uchun avvalo murabbiy o'sib, rivojlanib kelayotgan avlodning turli davrlardagi o'zgarishlarini, tashqi muhit sharoitining bola organizmiga ta'sirining gigiyenik ahamiyatini bilib olgandagina o'quv tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil eta oladi.

Hozirgi kunda ta'lim-tarbiya borasida olib borilayotgan islohotlardan ko'zlangan asosiy maqsad ham har tomonlama sog'lom va barkamol shaxsni tarbiyalashga qaratilgandir. Ayniqsa, davlatimiz va hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan muhim islohotlarning ijrosini ta'minlash maktabgacha yosh davri uchun ahamiyatlidir. Chunki maktabgacha davr – bolaning o'sish, rivojlanish, o'zini namoyon etishga intilish, o'rganish, bilishga ishtiyoqi kuchli bo'lgan davrdir. Aynan shu davrda bola barkamol shaxs sifatida rivojlanishi uchun poydevor qo'yiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishi va tarbiyasi – bir butun va uzluksiz jarayon bo'lib, u doimo pedagog va ota-onalarning diqqat-e'tiborida bo'lishi zarur. Bola qanchalik muvaffaqiyatli rivojlanayotganligi, ijtimoiy taraqqiyot yo'lini egallash jarayonida qanday to'siqlar uchrashi mumkinligini oldindan tushunish

malakaviy yondashishni talab etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida kamol topishida maktabgacha ta'lim tashkilotida yaratilgan havfsiz muhitning ahamiyati kattadir.

Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartida ham bu masalaga alohida yondashilgan bo'lib, maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta'lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etish maqsadi sifatida quyidagi;

maktabgacha ta'limning mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

maktabgacha ta'lim tashkilotlarida to'laqonli va xavfsiz ovqatlanirishni tashkil etishga bo'lgan sanitariya-gigiyenik talablarni belgilash.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini o'yinlar, o'yinchoqlar, mebel, jihozlar va boshqa texnik, reabilitatsion vositalar bilan jihozlash masalalari davlat standartining vazifalari sifatida ko'rsatilgan.

O'zbekiston respublikasi Adliya vazirligi tomonidan nashr etilgan "Bolalar uchun xavfsizlik qoidalari" nomli amaliy qo'llanmada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar hayotini muhofaza qilish, xavfsiz muhitni yaratish, salomatligini mustahkamlash yuzasidan pedagog va ota-onalar uchun bir qator tavsiyalar berib o'tilgan. Qo'llanmadan ko'chada, yo'lda va jamoatchilik transportida, metroda, ta'lim tashkilotlarida bolalar havfsizligini ta'minlash, atrofdagilar bilan munosabatga kirishish, yong'in xavfsizligi, internet xavfsizligi kabi muhim masalalar o'rin olgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilishni tashkil etish tartibi va qoidalari quyidagilardan iborat:

- barcha telefon apparatlari oldida hamda maktabgacha ta'lim muassasasining markazida yong'in xavfsizligi, favqulodda vaziyatlar, tez yordam xizmatlari, ichki ishlar idoralarining telefon raqamlari va ularga bog'lanish tartibi ko'rsatilgan peshlavhalar mavjud bo'lishi;

- maktabgacha ta'lim tashkilotining barcha xodimlarida tashkilot direktori hamda o'z guruhidagi tarbiyalanuvchilarning yashash manzili, ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning telefon raqamlari mavjud bo'lishi shart.

- maktabgacha ta'lim tashkiloti xodimlari bola to'satdan kasal bo'lib qolsa yoki noxush holat yuzaga kelgan taqdirda, birinchi tibbiy yordam ko'rsatishga tayyor turishi lozim. Har bir guruhda bolalar tomonidan olishning imkoniyati bo'lmagan joyda kerakli dori-darmonlari bo'lgan aptechka bo'lishi shart.

- maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagogik kengashlar, kasaba uyushmasi yig'ilishlari va boshqa tadbirlarni bolalarning uyqu soatlarida tashkil etish lozim. Bunda albatta guruhda tarbiyachi yordamchisi qolishi shart.

- maktabgacha ta'lim tashkilotida to'g'ri ovqatlanishni tashkil etish, oziq-ovqat mahsulotlarining saqlanishi va taomlarni tayyorlanishi O'zbekiston Respublikasida tasdiqlangan sanitariya qoidalari va normalariga muvofiq amalga oshirilishi lozim.

- bolalar sayr va ekskursiyaga olib chiqilganda, tarbiyachi tomonidan ularning hech qanday meva va o'simliklarni iste'mol qilmasliklari nazorat qilinishi lozim.

- maktabgacha ta'lim tashkiloti hududidan uzoqroqqa sayr yoki ekskursiyaga chiqayotgan guruh kamida ikki nafar xodim bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. Bunda xodimlarning biri safning oldida, ikkinchisi safning orqasida harakatlanib borishi lozim.

- bolalarni tartibli ravishda sayr yoki ekskursiyaga olib chiqilishi ichki ishlar idoralari bilan kelishilgan holda o'rnatilgan tartibda yo'l-patrul xizmati xodimlari kuzatuvida amalga oshirilishi kerak.

- yayov holda sayr yoki ekskursiyaga chiqishdan oldin tarbiyachi:

o'tkaziladigan tadbir haqida maktabgacha ta'lim tashkiloti ma'muriyatini oldindan ogohlantirishi;

o'zi bilan olib ketadigan bolalarning sonini bilishi;

bolalar olib boriladigan joyni avvaldan rejalashtirib olishi va harakatlanish yo'nalishiga aniqlik kiritishi lozim.

- kunning issiq paytlarida bolalarga issiq lab ketmasligi uchun yengil bosh kiyimlari kiydirilishi lozim. Bolalarning quyosh vannalarini qabul qilishi hamda maktabgacha ta'lim tashkiloti hududidagi suv havzalarida cho'milishlari tibbiyot xodimlari va tarbiyachining nazorati ostida olib borilishi zarur.

- maktabgacha ta'lim tashkilotining tarbiyachilari va boshqa mutaxassisleri tomonidan ish vaqti davomida bolalarni qarovsiz qoldirish taqiqlanadi. Tarbiyachi yoki boshqa mutaxassislar bo'lmaganda tegishli guruhga direktor tomonidan boshqa javobgar shaxs tayinlanishi lozim.

- maktabgacha ta'lim tashkiloti hududiga shaxsini tasdiqlovchi hujjati bo'lmagan kishilarning kiritilishi taqiqlanadi.

Ma'lumki maktabgacha yoshdagi bolalar xavfsizligi va salomatligini saqlashda ularning ovqatlanish

jarayonlari ham gigiyenik talablarga javob berishi lozim. Bu borada O'zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.06.2021 yildagi 407-son "Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sog'lom ovqatlantirish tizimini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori qabul qilinib, mazkur Qarorga muvofiq maktabgacha ta'lim tashkilotlarida outsorsing usulida sog'lom ovqatlantirishni tashkil etish bo'yicha tajriba-sinov ishlari olib borilmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkilotda outsorsing usulida sog'lom ovqatlantirishning maqsadlari quyidagilardan iborat:

- tarbiyalanuvchilarni to'laqonli sog'lom ovqatlantirish, sog'lig'ini mustahkamlash va ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishni ta'minlash;
 - sifatli taomlar tayyorlash orqali tarbiyalanuvchilarning sog'lom va barkamol o'sishini ta'minlash;
 - taomlarni iste'mol qilish uchun gigiyenik talablarga muvofiq sharoitlar yaratish;
 - tarbiyalanuvchilarni sanitariya qoidalari, normalari va gigiyena normativlari talablariga muvofiq sog'lom ovqatlantirish;
 - tashkilotlar direktorlarini ta'limga oid bo'lmagan vazifalardan ozod qilish va ta'lim samaradorligini oshirish.
- Autsorsing usulida sog'lom ovqatlantirishni tashkil etishning vazifalari quyidagilardan iborat:
- tarbiyalanuvchilarning fiziologik yoshiga muvofiq oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talablarini inobatga olgan holda, ularning rasional ovqatlanishini ta'minlash;
 - oziq-ovqat mahsulotlari va taomlarni tarbiyalanuvchilarning sog'lom o'sishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan zarur moddalar bilan ta'minlash;
 - oziq-ovqat mahsulotlari va taomlarning xavfsizligi hamda sifatini kafolatlash;
 - tarbiyalanuvchilarda ovqatlanish bilan bog'liq yuqumli kasalliklarning tarqalishiga yo'l qo'ymaslik;
 - tarbiyalanuvchilar o'rtasida to'g'ri ovqatlanish ko'nikmalarini shakllantirish;
 - oziq-ovqat mahsulotlari va taomlarni tayyorlashda hamda oziq-ovqat xom ashyosini saqlashda, tashishda sanitariya normalari va qoidalarga qat'i rioya qilish.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagog-tarbiyachilari bolalarning xavfsizligi va salomatligini mustahkamlash yuzasidan ota-onalar va ota-onalar o'rnini bosuvchi shaxslar bilan muntazam tushuntirish ishlari olib boradilar. Jumladan, ta'lim tashkilotiga bolalarni olib kelish va olib ketish borasida quyidagi qoidalarga amal qilishlarini ota-onalarga tushuntirib boradilar.

-ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar o'z bolalarini maktabgacha ta'lim muassasasiga olib kelganda tarbiyachining shaxsan o'ziga topshirishi, shuningdek bolani maktabgacha ta'lim tashkilotidan olib ketish vaqtida tarbiyachilar bolani shaxsan ota-onalarga yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga topshirishi shart.

-bolalarning maktabgacha ta'lim tashkilotidan yaqin qarindoshlari tomonidan olib ketilishga yo'l qo'yiladi. Bunda bolalarni olib ketuvchi shaxsning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari ko'rsatilishi lozim.

- maktabgacha ta'lim tashkilotidan bolalarni boshlang'ich maktab yoshidagi (1-4-sinflar) hamda mast holatdagi shaxslar tomonidan olib ketilishi man etiladi.

-ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar o'z bolasini maktabgacha ta'lim tashkilotidan olib ketishga kelmay qolganda, tarbiyachi ish vaqtidan so'ng bolani uyiga kuzatib qo'yishi lozim. Bunday vaqtda tarbiyachi tomonidan bolani bir o'zini guruhda yolg'iz qoldirish yoki boshqa xodimlarga tashlab ketishi qat'iyan taqiqlanadi.

-tarbiyachi tomonidan bolani uyiga kuzatib borish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar bolaning ota-onasi yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan qoplanadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, mahalliy va milliy darajadagi siyosatni ishlab chiqishda bolalarni va yoshlarni o'z manfaatlariga ta'sir qiladigan qarorlarni qabul qilishda ularning fikrini inobatga olgan holda jalb qilish amaliyoti va mexanizmlarini kuchaytirish zarur, bu bolalar va yoshlarning jamiyatdagi ishtiroki uchun huquqiy bazani kengaytiradi. Bu, o'z navbatida, tinglanish va jamoatchilik fikrini shakllantirishda ishtirok etish imkoniyatini beradi.

Ona va bolaning sifatli sog'lig'i hamda tug'ilganidan keyin sifatli ovqatlanishi, sifatli maktabgacha ta'lim olish uchun imkoniyatlarning kengayishi, umumiy o'rta ta'lim sifatining yaxshilanishi, kelgusida hayotlariga ta'sir qiluvchi qarorlar qabul qilinishida bolalar ishtiroki uchun imkoniyatlarning ko'payishi, bolalarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurashish O'zbekistonning yosh avlodi gullab-yashnashiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi VMQ 802-sonli qarori. 2020 yil 22 dekabr.

2.O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. "Bolalar uchun xavfsizlik qoidalari". Amaliy qo'llanma. T.: 2020 y. 44- b.

3.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.06.2021 yildagi 407-son "Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sog'lom ovqatlantirish tizimini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori

4. Ortiqov A.X. Yosh fiziologiyasi va gigiyena. O'quv qo'llanma. Samaraqand. 2010 yil. 228 b.

TALABA YOSHLARNI JISMONIY TAYYORGARLIGINI SHAKLLANGANLIK DARAJASI*Xudaykulov Zafar Beknazarovich**Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Jismoniy tarbiya kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy o'quv yurti talaba yoshlari – tajriba va nazorat guruhi sinaluvchilari bilan o'tkazilgan pedagogik tajriba boshida qayd etilgan jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari, ularning statistik xarakteristikalarini hamda guruhlarda olingan natijalarini o'rtacha arifmetik qiymatlarining absolyut farqlarini statistik ishonchliligi ko'rsatkichlari tahlili va muhokamasi bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: talaba-yoshlar, jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari, statistik xarakteristikalar, absolyut farq, statistik ishonchlilik.

УРОВЕНЬ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ*Худайкулов Зафар Бекназарович**преподаватель Тошкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова, Узбекистан, г.Ташкент*

Аннотация: В статье представлены данные анализа и обсуждения показателей физической подготовленности, зафиксированных в начале педагогического эксперимента, проведенного с молодыми студентами вуза - испытуемыми экспериментальной и контрольной групп, их статистические характеристики, а также показатели статистической достоверности. абсолютные различия средних арифметических значений результатов, полученных в группах.

Ключевые слова: студенческая молодежь, показатели физической подготовленности, статистические характеристики, абсолютная разница, статистическая достоверность.

LEVEL OF PHYSICAL FITNESS OF STUDENTS*Khudaykulov Zafar Beknazarovich**is a teacher at Toshkent State Technical University named after Islam Karimov, Tashkent., Uzbekistan*

Abstract: The article presents data from the analysis and discussion of physical fitness indicators recorded at the beginning of a pedagogical experiment conducted with young university students - testers of the experimental and control groups, their statistical characteristics, as well as indicators of statistical reliability. absolute differences in the arithmetic mean values of the results obtained in the groups.

Key words: student youth, indicators of physical fitness, statistical characteristics, absolute difference, statistical reliability.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyingi yillarda Prezidentimiz sportni rivojlantirish va uni ommaviyligini oshirish tug'risida katta g'amxurlik qilib kelmokda. Bu borada sport taraqqiyotining bugungi bosqichida biz shunday xususiyatlarni ko'ramizki, ular sportchini tayyorlash jarayoniga jiddiy ta'sir ko'rsatadilar va trener bilan sportchi oldiga yangidan-yangi murakkab vazifalarni qo'yimoqda. Bu vazifalar esa, o'z navbatida, mashg'ulotlar jarayonini tashkil qilishning eng munosib shakl va usullarini izlab topish zaruratini yuzaga chiqarmasdi. Biz bilamizki, sportning porloq kelajagi sport zahiralari doirasining kengligi va sifatiga bevosita bog'liqdir. Binobarin, yurtimiz sportini jahon maydoniga olib chiqish, talaba yoshlar sportini ilmiy asosda tashkil qilish va bu borada samarali vosita va usullarni ishlab chiqib, mashg'ulot jarayoniga joriy etish muhim vazifalardan hisoblanadi. Sport turlarida ham barcha sport turlari kabi umumiy jismoniy tayyorgarlik shug'ullanuvchilarning bazaviy tayyorgarligi negizi hisoblanadi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik zamirida texnik, taktik, funksional va psixologik, intellektual va boshqa tayyorgarlikning puxta egallanganligi bilan muhim ahamiyatga ega. Jismoniy tayyorgarlik umumiy va maxsus tayyorgarlikni o'z ichiga oladi ular sportchilarni ham xar tomonlama rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ixtisoslashtirilgan sifatlarining namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Sportchi shakllanishining ilk bosqichidagi umumiy jismoniy tayyorgarlik shunday poydevor hisoblanadi. Bu sportchiga o'z maxoratini takomillashtirishda zarur bo'lgan xarakteristikalar va jismoniy sifatlarining har xil turlarini hosil qilishga imkon yaratadi. Ammo, shunday bo'lsada bugungi talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarlik darajasi ularning kunlik turmush tarzi o'rganilganda bandlik darajasi ko'prok kompyuter o'yinlari bilan mashg'ul bo'lib harakatlarni bajarishga kam vaqt sarflashlari kuzatilmoqda. Bu esa ularni salomatlik darajasini pasayishiga olib kelish ehtimolini ko'payishiga sabab bo'ladi. Natijada ularda turli kasalliklar kelib chiqish ehtimoli ko'payib bormoqda. Albatta bunday holatni oldini olishda jismoniy tarbiya va sportni o'rni beqiyos bo'lib ular bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarni ilmiy asosda tahlil etish sohada dolzarb vazifalardan sanaladi.

Tadqiqodning maqsadi: Oliy o'quv yurtlari talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarligini aniqlash. Tadqiqod vazifalari: Oliy o'quv yurtlari talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishga oid ilmiy uslubiy adabiyotlarni o'rganish. - Oliy o'quv yurtlari talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarligini aniqlashdan iborat. Yuqori natijalarga erishish uchun jismoniy

tarbiya va sportdagi barcha vositalar, jismoniy mashqlar shuningdek mashg'ulotlar davomida vositalarning keng ishlab chiqilgan arsenalalaridan foydalanib kelinayotganligi yuqori malakali sportchilarni tayyorlash tizimini samaradorligini oshirishga imkon berishi taqsimga sazavor ammo, bugungi kunda kompyutor texnologiyalarini har bir soxaga kirib kelishi malakali sportchilarni tayyorlash tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi. Biz yuqoridagilarni inobatga olib oliy o'quv yurti talabalarini jismoniy tayyorgarligini aniqlash va uni takomillashtirish bo'yicha metodikani ishlab chiqish yuzasidan pedagogik tajriba o'tkazishga e'tibor qaratdik. Pedagogik tajribaga tajriba va nazorat guruhi sinaluvchilaridan 50 nafarini jalb etdik. Unga ko'ra, talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarligini aniqlashda maxsus testlar arsenalidan 7 tasidan foydalanildi. Yani tezkor kuchini 100m masofaga yugurish, joydan turib uzunlikka sakrash, 4x10 masofaga mokisimon yugurish, maxsus chidamlilik darajasini 3000m yugurish, qo'l kuchini aniqlashda qo'llarni bukib yozish hamda arqonda sakrash va kuch tayyorgarligini turnikda tortilish test sinovlari talaba-yoshlardan olindi. Olingan natijalar 1-2 jadvallarda

1-jadval

Tajriba boshida tajriba guruhi sinaluvchilarining jismoniy tayyorgarlik darajasi
(n=25)

№	Ф.И.И	100m Yugurish(soniya)	4x10m (mokisimon yugurish)	3000m (daqiqqa soniya)	T,J,U,S (sm.ga)	Qo'llarni bukib yozishlar (marta)	Arqonda sakrash (1 daqiqqa)	Turnikda tortinish (marta)
1	Abdurasulov Islombek	13,8	10,2	828	245	60	145	12
2	Abdurashidov Elyor	14,7	10,7	840	230	45	85	7
3	Abdullayev Javlonbek	14,3	9,8	858	230	42	108	10
4	Axmedov Ma'ruf	13,9	10,4	774	240	50	128	13
5	Bozorov Sherzod	13,3	10,2	810	200	35	116	10
6	Gadoyev Azizjon	13,1	9,8	738	250	55	142	15
7	Jumayev Doniyor	12,9	9,7	750	230	56	145	14
8	Malikov Jaxongir	12,8	10,3	816	240	54	136	13
9	Mardonov Laziz	14,1	10,9	888	210	32	108	8
10	Nazarov Shoxruxjon	14,6	11,3	942	200	52	112	6
11	Nosirov Axrorbek	13,1	9,6	750	230	44	120	7
12	Panjiyev Doston	13,4	10,2	744	230	48	134	9
13	Qo'ldoshev Abrorxon	15,1	11,4	780	215	36	123	6
14	Rahmatov Abdulaziz	13,6	9,7	792	230	50	130	10
15	Rixsixo'jayev Ismoilxo'ja	12,9	9,6	876	255	45	123	11
16	Ravshanov Davron	13,8	10,2	810	225	25	110	8
17	Soliyev Sardor	13,1	9,8	786	240	51	150	12
18	Tillaboyev Abdulaziz	14,5	11,2	978	215	26	96	7
19	Toshpo'latov Muhammadqodir	12,8	9,7	852	235	65	146	12
20	Toshmamatov Sayfiddin	14,2	10,3	912	230	48	124	12
21	Valiyev Amrullo	12,9	10,1	828	215	52	118	10
22	Yavkashev Shahzod	14,8	10,7	894	200	34	103	7
23	O'roqov Elnur	14,1	11,1	930	220	46	126	11
24	Abdumanapov Boxodir	13,4	9,6	888	230	45	114	8
25	Yuldashev Muslim	14,8	10,7	876	210	33	90	6
	$\bar{X}$	13,76	10,2 ₉	837,6 ₀	226,20	45,16	121,2 ₈	9,76
	σ	1,51	1,03	100,4 ₃	29,35	6,31	15,74	1,17
	V, %	10,97	9,98	11,99	12,98	13,97	12,98	11,99

Tajriba boshida nazorat guruhi sinaluvchilarini jismoniy tayyorgarlik darajasi
(n=25)

№	F,I,SH	100m Yugurish(soniya)	4x10m (mokisimon yugurish)	3000m (daqiqqa soniya)	T,J,U,S (sm.ga)	Qo' llarni bukib yozishlar (marta)	Arqonda sakrash (1 daqiqa) (marta)	Turnikda tortinish (marta)
1	Abduvoxidov Behzod	12,7	9,5	750	240	53	132	8
2	Asatullayev Aziz	13,5	10,3	762	245	63	146	16
3	Eliboyev Elbek	15,4	10,9	912	230	57	96	10
4	Eshmatov Maxmud	13,8	10,6	888	230	49	123	9
5	Eshmanov Samandar	14,7	11,2	870	240	59	135	12
6	Fayziyev Sherbek	13,8	10,1	876	235	43	125	11
7	Ibroximov Akbarshox	13,7	10,4	816	220	47	143	9
8	Ismoilov Mirzabotir	14,6	10,1	942	215	46	124	10
9	Juraqulov Azamat	15,2	11,1	894	235	39	87	7
10	Kenjayev Allayor	13,1	9,5	816	250	36	152	10
11	Komiljonov Ollayor	14,5	10,1	792	225	32	74	7
12	Mamadiyorov Asqar	13,5	9,8	858	245	36	143	11
13	Mamayusupov Xumoyun	13,8	10	810	215	45	134	8
14	Mamidov Farrux	14,4	10,7	888	230	31	86	7
15	Narzullayev Nazarbek	13,9	9,8	828	250	48	138	14
16	Nuraliyev Behruz	13,8	11,2	810	215	34	119	7
17	Obidov Ravshan	14,8	11,3	930	210	44	108	8
18	Otamurodov Samandar	13,3	10,3	876	235	49	129	12
19	Rahmatov Komiljon	13,8	10,8	918	230	33	87	6
20	Temirov Elbek	14,2	9,9	756	245	42	84	9
21	Tulayev Safarbek	14,7	11,2	924	210	37	107	14
22	Halilov Jumabek	13,8	10,9	852	215	46	130	9
23	Xolbuyayev Farxod	13,9	10,3	750	230	39	133	10
24	Zokirov Qamariddin	14,4	10,4	870	245	35	94	7
25	Abduhakimov Salohiddin	13,3	9,8	786	250	56	138	7
	$\bar{X}$	14,02	10,41	846,96	231,60	43,96	118,68	9,52
	σ	1,48	1,00	98,07	29,15	5,97	14,94	1,10
	V, %	10,55	9,57	11,58	12,59	13,58	12,59	11,59

Olingan natijalar har ikkala guruhdagi talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarlik darajasini bir xilda shakllanganligidan darak beradi. Bu esa tajribaga jalb etilgan talaba yoshlar barcha ko'rsatkichlar bo'yicha jismoniy tayyorgarligini bir xilda shakllanganligini ko'rsatadi.

3-jadval

Pedagogik tajriba boshida Tajriba va nazorat guruhlarini sinalluvchilarini jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari statistik qiymatlarini solishtirish.

	Tajriba guruhi			Nazorat guruh						
	$\bar{X}$	σ	V, %	$\bar{X}$	σ	V, %	Абс	нис, %	T	P
1	13,76	1,51	10,97	14,02	1,48	10,55	0,26	1,92	0,62	>0,5
2	10,29	1,03	9,98	10,41	1,00	9,57	0,12	1,17	0,42	>0,6
3	837,60	100,43	11,99	846,96	98,07	11,58	9,36	1,12	0,33	>0,7
4	226,20	29,35	12,98	231,60	29,15	12,59	5,40	2,39	0,65	>0,5
5	45,16	6,31	13,97	43,96	5,97	13,58	1,20	2,66	0,69	>0,4
6	121,28	15,74	12,98	118,68	14,94	12,59	2,60	2,14	0,60	>0,5
7	9,76	1,17	11,99	9,52	1,10	11,59	0,24	2,46	0,75	>0,4
								1,98	%	

Olingan natijalarni yetakchi olimlar tomonidan berilgan ma'lumotlar bilan qiyosiy tahlil etilganda ular o'rtasida sezilarli farqlar 100m masofaga yugurish, joydan turib uzunlikka sakrash, 3000m masofaga yugurish sinovlarida farq borligi kuzatildi. Demak bu shundan dalolat beradiki talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarligini shakllanishida yetarlicha xato va kamchiliklar borligi aniqlandi.

Xulosalar

Olib borilgan pedagogik tajriba natijalari oliy o'quv yurtlari talaba-yoshlarini jismoniy tarbiya darslari va mashg'ulotlarini tashkil etishda ilmiy yondoshilmaganligini ko'rsatadi. Ikkinchidan talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan pedagogik tajriba yuzasidan ilmiy uslubiy adabiyotlar respublikamizda yetishmasligi va olib borilgan tadqiqodlar etarlicha o'rganilmaganligi tajriba davomida aniqlandi. Oliy ta'lim talaba-yoshlarini jismoniy tayyorgarligi darajasi 1990-2010 yillardagi talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarligi darajasi nisbatan bugungi kunda past darajada shakllanganligini ko'rsatmoqda. Shu bois talaba-yoshlarni jismoniy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan tayyorgarlik dasturini izlab topish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa soxadagi dolzarb muammolardan biri bo'lib uni bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Olimov, M.S. "Yugurish turlarida yengil atletikachi talabalarni tayyorlashning ilmiy pedagogik asoslari" mavzusidagi pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi 2023 yil 2. Soliyev, I. R. Qisqa masofaga yuguruvchilarning yillik tayyorgarlik mashg'ulotlarini rejalashtirish. (2020). 3. M.S. Olimov. O'rta masofaga yuguruvchilarning musobaqa oldi tayyorgarlik mashg'ulotlarini rejalashtirish. Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 1-son (2021-yil, fevral). Issn 2181-6883. Buxoro – 2021. 4. M.S. Olimov. Yengil atletikachilarning ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida mashg'ulot yuklamalarini taqsimlanishi va boshqarish texnologiyasi Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 3-son (2021-yil, iyun). Issn 2181-6883.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARNI MANTIQUIY FIKRLASHLARINI RIVOJLANTIRISHNING BA'ZI PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Xudonazarov Egambergan Madraximovich

Ma'mun universiteti "Psixologiya va ijtimoiy fanlar" fakulteti dekan o'rinbosari, (PhD), dots. v.b.

НЕКОТОРЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Худойназаров Эгамберган Мадрахимович

Заместитель декана факультета «Психология и социальные науки» Университета Мамуна, (PhD), доц.

SOME PEDAGOGICAL PROBLEMS OF DEVELOPING LOGICAL THINKING OF FUTURE PRIMARY EDUCATION TEACHERS

Khudoinazarov Egambergan Madrakhimovich

Deputy Dean of the Faculty of «Psychology and Social Sciences» of Mamun University, (PhD),

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirishningba'zipedagogikmuammolari bayonqilingan. Kelajakdaboshlang'ichta'limo'quvchilarning mantiqiy tafakkurini oshirish uchun amalga oshirilishi zarur zanzirli bog'lanish taklif qilingan. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishlarida samarali bo'lishi mumkin bo'lgan talablar ishlab chilgan va bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarni mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirish uchun bir nechta yechimini topish zarur bo'lgan pedagogik muammolar tizimi keltirilgan.

Аннотация: В данной статье описаны некоторые педагогические проблемы развития логического мышления будущих учителей начальных классов. В дальнейшем предлагается внедрить начальное образование с целью повышения логического мышления учащихся. Разработаны требования к будущим учителям начальных классов, способным эффективно развивать логическое мышление своих учеников, а также найти ряд решений для развития логического мышления будущих учителей начальных классов, представлена система необходимых педагогических задач.

Annotation: This article describes some pedagogical problems of developing the logical thinking of future teachers of primary education. In the future, elementary education is proposed to be implemented in order to increase the logical thinking of students. The requirements for future elementary education teachers that can be effective in developing the logical thinking of their students are developed and to find several solutions for the development of logical thinking of future elementary education teachers. a system of necessary pedagogical problems is presented.

Kalit so'zlar: fikrlash, mantiqiy fikrlash, qobiliyatlar, ichki motivatsiya, qadriyatlar.

Ключевые слова: мышление, логическое мышление, способности, внутренняя мотивация, ценности.

Key words: thinking, logical thinking, abilities, internal motivation, values.

Respublikamizda bajarilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlap, pivojlangan davlat bappo etish maqsadlapiga mos ravishda o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasi sifatini oshirish, hamda ta'limning zamonaviy shakllari va usullarini joriy etish vazifasini qo'yadi. Ushbu vazifani amalga oshirish shaxsga yo'naltirilgan ta'lim strategiyasi talablari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilari mantiqiy fikrlashi barvaqt rivojlantirish zaruratini keltirib chiqarmoqda. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da "Umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, chet tillar, informatika hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori bo'lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish"[O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. /Rasmiy nashr/ O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – Toshkent: Adolat, 2017. – B.22.] vazifasi belgilandi. Demak boshlang'ich sinf o'quvchilari mantiqiy fikrlashini tarkib toptirish va rivojlantirishning metodik tizimini ishlab chiqish alohida zarurat kasb etdi.

Fikrlash – muayyan voqea-hodisa haqida ma'lum bir xulosaga kelish uchun mulohaza yuritish, o'ylashni ifodalovchi tushuncha [1].

Fikrlash ham faoliyatga mos bo'lgan harakatga ega bo'lishni talab qiladi. Boshlang'ich ta'limda

o'rganiladigan ta'lim elementlarini o'zlashtirishga, ular ustida amallar bajarishga qaratilgan faoliyatdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda o'qitiladigan darslar, tashkil qilinadigan sinfdan tashqari ishlar, ayniqsa bu jarayonda taqdim etiladigan maqsadga yo'naltirilgan savol va og'zaki mashqlar ham muhim o'rin egallaydi.

Endi o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish ustida ishlagan ko'plab olimlar va izlanuvchilar g'oyalariga to'xtalamiz:

Jan Piaget shveytsariyalik psixolog bo'lib, u o'quv jarayonida mantiqiy fikrlashning rolini ta'kidlaydigan kognitiv rivojlanish nazariyasini ishlab chiqdi. Uning fikricha, bolalar kognitiv rivojlanish bosqichlarida rivojlanadi va mantiqiy fikrlash bolalar atrof-muhit bilan o'zaro aloqada bo'lib, muammolarni hal qilishni metodlarini o'rganganda rivojlanadi [2].

Lev Vigotskiy rus psixologi bo'lib, u «proksimal rivojlanish zonasi» kontseptsiyasini ishlab chiqdi, bu bolaning kattalar yoki tajribali tengdoshi yordamida rivojlanishi mumkin bo'lgan ko'nikmalar doirasini anglatadi. Vigotskiy o'quv jarayonida ijtimoiy o'zaro ta'sirning muhimligini ta'kidladi va mantiqiy fikrlash o'zaro suxbatlar va hamkorlik orqali rivojlanadi, deb hisobladi [3].

Mariya Montessori italiyalik o'qituvchi bo'lib, u o'z-o'zini boshqarish va amaliy tajribalarning muhimligini ta'kidlaydigan ta'limga bolalarga yo'naltirilgan yondashuvni ishlab chiqdi. Montessori bolalar izlanish va kashfiyot orqali eng yaxshi o'rganishlarini isbotladi, mantiqiy fikrlash amaliy muammolarni hal qilish va ko'plab tajribalar orqali rivojlanadi degan fikrga keladi [4].

Seymur Papert Janubiy afrikalik matematik va kompyuter olimi bo'lib, o'quv jarayonida qurilish va ijodning rolini ta'kidlaydigan «konstruktivizm» tushunchasini ishlab chiqqan. Papert, bolalar yaratish va qurish bilan faol shug'ullanganda eng yaxshi o'rganishadi va mantiqiy fikrlash muammolarni hal qilish va amalga oshirish jarayonida rivojlanadi degan fikrga keladi [5].

Xovard Gardner ko'plab intellekt nazariyasini ishlab chiqqan amerikalik psixolog, bu aqlning bir necha xil turlari, shu jumladan mantiqiy-matematik intellekt mavjudligini ko'rsatadi. Gardner mantiqiy fikrlashni mantiqiy qiziqarli jumboqlar, o'yinlar, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlashni targ'ib qiluvchi boshqa mashg'ulotlar yordamida rivojlantirish mumkin degan fikrga keladi [6].

Umuman olganda, yuqoridagi va boshqa olimlar o'quvchilarda mantiqiy fikrlash qanday rivojlanib borishi va uni samarali o'qitish strategiyalari orqali qanday rivojlantirish mumkinligi haqidagi tushunchamizga hissa qo'shdilar. Mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, ayniqsa, yosh o'quvchilar uchun o'quv jarayonining muhim qismidir. Biroq, o'quvchilarda mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida bir nechta muammolar paydo bo'lishi mumkin:

Boshlang'ich sinf o'quvchilari mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qiziqmasligi mumkin. Bu o'qituvchilarga o'quvchilarni mantiqiy fikrlashini talab qiladigan mashg'ulotlar va mashqlar tizimi bilan shug'ullanishni qiyinlashtirishi mumkin.

yosh o'quvchilarning diqqat doirasi qisqaroq bo'lib, bu ularga uzoq vaqt davomida murakkab mantiqiy fikrlash vazifalariga e'tibor berishni qiyinlashtirishi mumkin.

boshqa tilda gaplashadigan yoki boshqa madaniy kelib chiqishi bo'lgan o'quvchilar boshqa tilda yoki madaniy sharoitda taqdim etilgan murakkab mantiqiy tushunchalarni tushunishda qiynalishi mumkin.

o'qituvchilar o'z o'quvchilariga mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini samarali o'rgatish uchun zarur bo'lgan resurslar yoki vositalardan foydalana olmasligi mumkin.

o'qituvchilar mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini o'rgatish bo'yicha zarur tayyorgarlik yoki tajribaga ega bo'lmasligi mumkin, bu esa ushbu ko'nikmalarni o'quv dasturiga samarali kiritishni qiyinlashtirishi mumkin.

ta'lim tizimi mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishdan ko'ra ko'proq yodlash va o'rganishga e'tibor qaratishi mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun o'qituvchilar turli xil strategiyalardan foydalanishlari mumkin, masalan, ko'proq interaktiv va qiziqarli tadbirlarni o'z ichiga olish, texnologiya va resurslardan foydalanishni ta'minlash, o'qituvchilarni o'qitish va malakasini oshirish imkoniyatlarini ta'minlash, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishga urg'u beradigan o'quv dasturini yaratish.. Bundan tashqari, bu jarayonga o'ta-onalar va tarbiyachilarni jalb qilish ham sinfdan tashqarida mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Kelajakda boshlang'ich ta'lim o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini oshirish uchun quyidagilarni amalga oshirish zarur.

O'quv dasturiga mantiqqa asoslangan tadbirlarni kiritish zarur: o'qituvchilar o'z darslariga jumboqlar, o'yinlar va shu kabi mantiqiy fikrlashni rag'batlantiradigan tadbirlarni kiritishlari zarur. Ushbu tadbirlar talabalarga muammolarni hal qilish va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

texnologiya o'quvchilarda mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun foydali vosita bo'lishi mumkin. Mantiqiy fikrlashni talab qiladigan o'quv dasturlari va ilovalari sinf mashg'ulotlarini to'ldirish uchun ishlatilishi kerak.

o'qituvchilar talabalarni «to'g'ri» javobni topishga emas, balki muammolarning turli xil yechimlari bilan tajriba o'tkazishga undashlari zarur. Bu talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni zaruriy talabdan tashqarida fikrlashga undaydi.

o'qituvchilar talabalarga fikrlash jarayonlari haqida fikr yuritishga undash orqali metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Bu talabalarga o'z fikrlash tarzidan xabardor bo'lishga va fikrlashdagi xatolarni yaxshiroq aniqlashga va tuzatishga yordam beradi.

guruhlarda ishlash mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning ajoyib usuli bo'lishi mumkin. Talabalarni muammolarni hal qilishda birgalikda ishlashga undash ularning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga undaydi.

Umuman olganda, kelajakdagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshirish o'qituvchilar va talabalarni qamrab oladigan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Mantiqqa asoslangan faoliyatni o'quv dasturiga kiritish, texnologiyadan foydalanish, metakognitsiyani ta'kidlash, mantiqiy xatolarni o'rgatish va hamkorlikni rag'batlantirish orqali o'qituvchilar o'z o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Bizningcha boshlang'ich maktab o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini qanday oshirish mumkin:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini oshirish tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishga yordam beradigan o'qitish usullari va faoliyatining kombinatsiyasini talab qiladi. Boshlang'ich maktab o'qituvchilariga o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirishlarida samarali bo'lishi mumkin bo'lgan ba'zi talablar:

talabalarni savollar berishga va taxminlarni rad etishga undash. Bu ularning muammolarni tahlil qilish va turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

o'quvchilarga kundalik vaziyatlarda mantiqiy fikrlashni qanday qo'llash mumkinligini tushunishga yordam berish uchun hayotiy vaziyatlardan foydalaning.

mantiqiy o'yinlar va jumboqlar talabalarga fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini ishonchli va qiziqarli tarzda rivojlantirishga yordam beradi.

deduktiv fikrlash xulosa chiqarish uchun aniq ma'lumotlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. O'quvchilarga maslahatlar berish va shu ma'lumotlar asosida mantiqiy xulosalar chiqarishni so'rash orqali deduktiv fikrlashni mashq qildirish zarur [7].

Talabalarga umumiy mantiqiy xatolar va ulardan qanday qochish kerakligini o'rgatish kerak. Bu talabalarga dalillarni yaxshiroq baholashga va tanqidiy fikrlashga yordam beradi [8].

Talabalarni guruhlarda ishlashga va loyihalarda hamkorlik qilishga undash. Bu ularning g'oyalarini etkazish va turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi [9].

mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun texnologiyadan foydalanish zarur, masalan, muammolarni hal qilish va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini talab qiladigan o'quv dasturlari va ilovalaridan foydalanish.

Talabalarni o'z fikrlash yoki metakognitsiya haqida o'ylashga o'rgatish juda dolzarbdir. Bu talabalarga o'zlarining fikrlash jarayonlaridan xabardor bo'lishga va fikrlashdagi xatolarni yaxshiroq aniqlashga va tuzatishga yordam beradi [10].

Bizningcha bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarni mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirish uchun quyidagi muammolarni pedagogik yechimini topish zarur:

bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari mantiqiy fikrlashini rivojlantirish tizimining pedagogik jarayonga aloqador kategorial apparatini takomillashtirish hamda nazariy-metodologik jihatlarini o'rganish;

bo'lg'usi boshlang'ich sinf o'qituvchilari mantiqiy fikrlashini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari hamda didaktik, metodik omillarini aniqlash;

bo'lg'usi boshlang'ich sinf o'qituvchilari mantiqiy fikrlashini rivojlantirish maqsadida O'zbekistonda boshlang'ich ta'lim elektron platformasini yaratish va amaliyotga qo'llashning pedagogik xususiyatlari hamda didaktik, metodik omillarini aniqlash;

sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish orqali bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish qonuniyatlari asosida o'qitish metodikasini mazmunan takomillashtirish;

maqsadga yo'naltirilgan savollar va mashqlardan foydalanish orqali bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari mantiqiy fikrlashini rivojlantirishning tizimli modelini takomillashtirish;

o'qituvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodikaning samaradorlik darajasini aniqlash va amaliyotga tatbiq etishga oid tavsiyalar ishlab chiqish.

60110500-"Boshlang'ich ta'lim" ta'lim yonalishi o'quv rejasidagi tanlov fanlarni tarkibiga mental arifmetikasi, kreativ pedagogika, qiziqarli matematika, sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish metodikasi, mantiqiy masalalarni yechishga o'rgatish metodikasi, boshlang'ich sinf matematika darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va tanqidiy fikrlashga o'rgatish, boshlang'ich ta'limda mediasavodxonlik kabi fanlarni kiritib, o'qitish metodikasini takomillashtirish lozim.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini oshirish, ularga

fikrlash, muammolarni hal qilish va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini mashq qilish uchun bir qator tadbirlar va imkoniyatlarni taqdim etishni o'z ichiga oladi. Ushbu strategiyalarni sinfga kiritish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga maktabda va hayotda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

Педагогика. Энциклопедия. III жилд. жамоа // Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2017. – 400 б.

Piaget, J. (1982). Reflections on Baldwin [interview with J. J. Vonèche]. In J. M. Broughton & D. J. Freeman-Moir (Eds.), *The cognitive developmental psychology of James Mark Baldwin* (pp. 80-86). Norwood, NJ: Ablex.

Выготский Л.С. Проблема культурного развития ребенка // Вестник Московского мактаба. Серия 14: Психология. – 1991. – № 4. – С.5–19.

Montessori 2013 — Montessori M. A New World and Education (1946/1947) // AMI Journal. 2013. № 1-2. P. 69-76.

Пейперт С. Переворот в сознании: Дети, компьютеры и плодотворные идеи. Москва, Педагогика, 1989.

Gardner H. «A Blessing of Influences» in Howard Gardner Under Fire (англ.) / Schaler, Jeffrey A.. — Illinois: Open Court, 2006. — ISBN 978-0-8126-9604-2.

Xudoynazarov E.M., Xudayberganov G'.Q. Boshlang'ich sinf matematika darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. Darslik. // – T: «Bookmany print» nashryoti, 2023. 215 b.

Xudoynazarov E.M. Theoretical foundations of growing logical thinking of elementary school students.// International bulletin of enjeenieng and technology. An american internashional jurnal. 2023. ISSN:2770-9124. UIF = 8.1 | SJIF = 5.71. -P. 33-37

Xudoynazarov E.M., Avezova D.G. Didactic Principles of Developing Logical Thinking in Students // International Scientific Conference on «New Scientific Trends and Challenges» 20th February 2023, Rome, Italy. P. 97-100.

Xudoynazarov E.M., Saparboeva S.O. //Didactic Foundations of the Development of Human Thinking. International Scientific Conference on «New Scientific Trends and Challenges» 20th February 2023, Rome, Italy. P. 94-96.

O'ZBEKISTONDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT MENEJMENTI ASOSIY YO'NALISHLARI VA RIVOJLANISH STRATEGIYALARI

Xidoyatov Shuxrat Sharipovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Jismoniy tarbiya va sport kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Maqolada jismoniy tarbiya va sport menejmenti fanining maqsadi va vazifalari, boshqa fanlar bilan aloqadorligi aytib o'tilgan. Bundan tashqari jismoniy tarbiya va sport sohasidagi qonun hamda qarorlar - boshqarishning asosiy manbalari to'g'risida so'z yuritilgan. Maqolada O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport taraqqiyoti va Davlatni idora qilishda Prezidentlik instituti, Oliy Majlis, Vazirlar Mahkamasi hamda vazirliklar va jamoat tashkilotlarining o'rni haqida so'z yuritilgan. Boshqarish tamoyillari. "Jismoniy tarbiya harakati", "Boshqarish", "Boshqarish tizimlari", "Ilmiy boshqarish", "Boshqarish usullari" "Aqlli boshqarish" tushunchalarining umumiy ta'rifi haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Qonun, qonuniyat, qarorlar, jismoniy tarbiya va sport, boshqarish, boshqarish tamoyillari, boshqarish usullari, boshqarish funksiyasi, tizim, boshqarish tizimi, tashkilot, jamoat tashkilotlari.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И СПОРТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТА В УЗБЕКИСТАНЕ СТРАТЕГИИ

Аннотация: В статье обозначены цель и задачи науки о физическом воспитании и спортивном менеджменте, а также ее взаимосвязь с другими дисциплинами. Кроме того, обсуждаются законы и решения в области физического воспитания и спорта – основных источников управления. В статье говорится о развитии физического воспитания и спорта в Узбекистане и роли Института Президента, Олий Мажлиса, Кабинета Министров, министерств и общественных организаций в управлении государством. Принципы управления. Было упомянуто общее определение понятий «Физкультурное движение», «Менеджмент», «Системы управления», «Научный менеджмент», «Методы управления» и «Умное управление».

Ключевые слова: Право, законность, решения, физическое воспитание и спорт, менеджмент, принципы управления, методы управления, функция управления, система, система управления, организация, общественные организации.

MAIN DIRECTIONS AND DEVELOPMENT OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS MANAGEMENT IN UZBEKISTAN STRATEGIES

Abstract: The purpose and tasks of the science of physical education and sports management, as well as its relationship with other disciplines, are mentioned in the article. In addition, the law and decisions in the field of physical education and sports are discussed - the main sources of management. The article talks about the development of physical education and sports in Uzbekistan and the role of the Presidential Institute, the Oliy Majlis, the Cabinet of Ministers, ministries and public organizations in the administration of the State. Management principles. The general definition of the concepts of «Physical training movement», «Management», «Management systems», «Scientific management», «Management methods» and «Smart management» were mentioned.

Key words: Law, legality, decisions, physical education and sports, management, management principles, management methods, management function, system, management system, organization, public organizations.

KIRISH. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida belgilab berilgan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining "Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari"da bevosita "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" masalalari belgilab berilgan. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar qatoriga faqatgina iqtisodiy omillarning o'zi bilan qo'shib bo'lmasligi barchaga ayon. Bu borada boshqa jihatlarning ahamiyati ham behad

kattadir. Jamiyatda yangi qadriyatlar tizimini shakllantirishda kishilarning ruhiyatini o'zgartirish, ularda islohotlarning talabiga mos keladigan tafakkur tarzini shakllantirish nihoyatda muhim. Agar odamlarning ongida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatiga ishonch ruhi paydo bo'lmasa yangicha tafakkurni shakllantirishning iloji yo'q. Zotan Vataniga sodiq, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan, axborot-innovatsion texnologiyalardan boxabar bo'lgan ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash hamma davrlarda ham davlat va jamiyat taraqqiyotini belgilovchi dolzarb omillardan biri bo'lib kelgan. Insonning shaxs sifatida shakllanib borishida ta'lim-tarbiya hamda innovatsion ilmiy-tadqiqotlar negizida vujudga keladigan ko'nikmalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. O'zbekistonda ushbu tizim doirasida bugungi kunga qadar bir qancha islohotlar amalga oshirildi.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, kadrlarda ilmiy layoqat yo'qligining boisi, zarur malakaning talab doirasida shakllanmayotganligidir. Bu borada yoshlardagi intilish va qiziqish layoqatlarini inobatga olish bilan birga, ilmiy-tadqiqot ishlarida ishtirok etishlarini ta'minlash, loyihalarni to'g'ri rasmiylashtirishni o'rganish, ma'lumotlarni elektron tarmoqlarda to'g'ri joylashtirish ko'nikmalarini shakllantirib borish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jismoniy tarbiya va sport sohasini kuchaytirishga ehtiyojni tizimda vujudga kelayotgan innovatsion ilmiy tadqiqotlarga bo'layotgan talablar doirasidagi tendensiyalar bilan izohlash mumkin. Bugungi taraqqiyotning sur'atlari tobora tezlashmoqda, bu esa jismoniy tarbiya va sport tizimining turli sohalar bilan hamkorlikda rivojlanishini belgilab bermoqda. Xususan, jismoniy tarbiya va sportdagi ijtimoiy-madaniy muammolar ahamiyatining ortib borishi hamda kirib kelayotgan texnika va texnologiyalarning turli darajadagi ta'sirlari sportchilarning ijtimoiy (sotsial) qiyofasini o'rganish, ma'naviy qadriyatlar, din, madaniyat prizmasi ostida olib qarash orqali muammolarning xususiyatlarini tasniflash asosida tadqiq etish zaruriyatini vujudga keltirmoqda. O'zbekiston ilm-fani bugun bozorning o'zgarib borayotgan ehtiyojlariga tez moslasha oladigan, mamlakatimiz va butun dunyoda xaridorgir bo'lgan ilmtalab, yuqori texnologik mahsulot (xizmat) lar ko'rsatishga yo'naltirilgan tom ma'nodagi innovatsion iqtisodiyotning texnologik bazasini yaratishga qaratilgan. Ilm-fan va zamonaviy texnologiyalarni modernizatsiyalash, O'zbekiston Respublikasining jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirish borasida hal etilishi lozim bo'lgan ustuvor vazifalardan biri sanaladi. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirish, aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish uchun zarur shart-sharoitlar va infratuzilmani yaratish, mamlakat vakillarining xalqaro sport maydonlarida munosib ishtirok etishini ta'minlash va o'ziga mos o'rinni egallashi uchun ilm-fanning innovatsion yutuqlaridan keng ko'lamda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday mas'uliyatli vazifani mukammal darajada bajarish uchun esa, milliy ilm-fanni hamda kadrlar tayyorlash tizimini jadal tarzda rivojlantirishga katta ahamiyat berib kelinmoqda. Eng ilg'or axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, jismoniy tarbiya va sport sohasini modernizatsiya qilish va buning uchun ilm-fan hamda ishlab chiqarish o'rtasidagi xalqaro integratsiya aloqalarini kengaytirish, belgilangan vazifalarga erishishning eng yaqin va qulay yo'li hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida jismoniy tarbiya va sportni tashkil etishda qator tizimli muammolar va kamchiliklarning mavjudligi, ya'ni birinchidan, ushbu sohada davlat siyosatini samarali olib borish va mamlakatning mavjud sport salohiyatidan to'liq foydalanishda to'sqinliklar borligi, ikkinchidan, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqilmaganligi, uchinchidan, sportchilarni tayyorlash va ular tibbiy ta'minotining innovatsion tadqiqotlari va uslubiy ishlanmalari, zamonaviy talablarga javob beradigan standartlarining mavjud emasligi, sifatli o'quv-mashq jarayonining yo'lga qo'yilishini ta'minlamayotganligi ta'kidlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

"Jismoniy tarbiya va sport menejmenti" fani o'zining tarixiga ega. Bu haqda quyidagi ma'lumotlarni keltirish mumkin. Bu fan ilgari jismoniy tarbiya va sport tarixi fanining tarkibida bo'lib, 1948-yildan boshlab mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi va taraqqiy qila boshladi. 1954-1958-yillarda "Organizatsiya fizicheskoy kulturi" degan nom bilan birinchi o'quv qo'llanma nashr etilgan. 1961-yilda professorlar I.M.Nikiforov va V.S.Polishanskiy tahririda "Organizatsiya fizicheskoy kulturi" nomli rus tilidagi qo'llanma jismoniy tarbiya o'quv yurtlari talabalari uchun nashr qilindi. 1965-yilda yana shu olimlar tahririda "Organizatsiya fizicheskoy kulturi" o'quv qo'llanmasi to'ldirilgan holda qayta nashr etildi. 1977-yilda "Upravlenie fizkulturnim dvijeniem" nomi bilan birinchi marotaba darslik tayyorlandi. Darslikni tayyorlashda pedagogika fanlari doktori, professor Kulunkovich K.A. (Belorussiya davlat

jismoniy tarbiya instituti) rahbarligidagi Belorussiya, Moskva, Kiyev va boshqa bir qator institutlarning olimlari hamda mutaxassislari ishtirok etdi. Keyingi yillardagi ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar, davlatni idora qilish, sport va jamoat tashkilotlarining tashkiliy tuzilishi hamda taraqqiyot jarayonlari bu darslikning yangilanishi va takomillashishini taqozo qildi. 1987-yilda professor Pereverzin I.I. (Moskva jismoniy tarbiya instituti) boshchiligidagi "Upravlenie fizicheskoy kulturoy i sportom" degan yangi darslik nashr etildi. Bu darslik o'zining mazmuni, tuzilishi jihatidan avvalgi darslik va o'quv qo'llanmalardan tubdan farq qilgan, jismoniy tarbiya harakatining barcha sohalarida erishilgan ilmiy-uslubiy xulosalarga tayangan bo'lsa-da, sobiq Ittifoq miqyosidagi ko'pgina jismoniy tarbiya va sport sohasi olimlari, professor-o'qituvchilari tomonidan yaxshi baholanmadi. Buning sababi shundaki, darslikda boshqarish tizimlari, vazifalari (funktsiyalar) va turli tarmoqlardagi jismoniy tarbiya va sport ishlarini rejalashtirish, ish yuritish, musobaqalar o'tkazish kabi muhim faoliyatlarga e'tibor berilmagan yoki alohida hududlarga nazarda tutilgan edi. Jismoniy tarbiya institutlari hamda oliy o'quv yurtlaridagi jismoniy tarbiya fakultetlarining talabalari uchun eng qulay, tushunish oson bo'lgan o'quv qo'llanmalari 1965-yilda nashrdan chiqqan "Организация физической культуры" va 1972-yilda Bunchuk M.B. (Ukraina) tomonidan tayyorlangan "Организация физической культуры" o'quv qo'llanmasi hisoblanadi. Keyingi yillarda jismoniy tarbiya texnikumlari, pedagogika bilim yurtlari talabalari uchun "История и организация физической культуры и спорта" (V.V.Stolbov, Moskva, 1984) darsligi, ommabop xususiyatga ega bo'lgan "Fizkultura harakatini kengaytirish yo'llari" (R.Abdumalikov, T.T. Yunusov, A.K. Akramov, Toshkent, 1988) o'quv qo'llanmasi tayyorlandi. O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti tomonidan "O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni boshqarishni tashkil etish yo'llari" (T.T.Yunusov, R.Abdumalikov) o'quv qo'llanmasi nashr etildi. Bular orasida R.Abdumalikovning "Jismoniy madaniyat va sport ixtisosligidagi talabalarni boshqaruvchilik faoliyatlariga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari" monografiyasi (1994), "Jismoniy tarbiya va sportni boshqarishning nazariy asoslari" o'quv qo'llanmasi (1995) muhim ahamiyat kasb etdi. Bular talabalarning boshqaruvchilikdagi nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. E'tirof etish kerakki, boshqarish jarayonlarida avvalgi ish tajribalari, erishilgan yutuqlar hamda ilmiy-nazariy tadqiqot natijalari fanning asosiy omili sifatida xizmat qiladi. Bularni o'rganish va tanqidiy yondoshish zarur hisoblanadi.

MUHOKAMA

Menejment – bu inglizcha so'z bo'lib, u insonlarning har qanday faoliyatidagi, shu jumladan, jismoniy tarbiya va sport faoliyatidagi boshqaruv hokimiyati va san'ati va har qanday korxona, tashkilotlarda, shu jumladan, jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarida resurslarni boshqarish bo'yicha alohida mohirlik va ma'muriy ko'nikmalar tushuniladi. Boshqaruv tushunchasi turli manbalarda turlicha talqin etiladi, lekin ularning umumiy ma'nosi tabiatda, jamiyatda, xalq xo'jaligida, korxonalarda, tashkilotlarda, iqtisodiy-texnikaviy sistemalarda, qo'yingki hayotimizda uchraydigan barcha taraddudlarni amalga oshirishda "tashkilot faoliyatida, shu jumladan, jismoniy tarbiya va sport faoliyatida natijaga samarali erishish uchun undagi barcha jarayonlarga maqsadli ta'sir ko'rsatib borishni bildiradi". Boshqacha so'z bilan aytganda, menejment - bu boshqaruv, ya'ni resurslarni, personal (odam)larni boshqarish, samarali faoliyat olib borish va foyda olishni bilish, uni ko'paytirish jarayonidir, shu nuqtai nazardan boshqaruv bu o'ziga xos yuksak san'at va mahoratni talab qiluvchi tanlov, shu tanlov asosida qaror qabul qilish va uning bajarilishini nazorat qilishdir. Menejment ham yuqorida keltirilgan jarayonlarni amalga oshirishda maqsadli ta'sir ko'rsatib boradi, lekin uning boshqaruvdan tubdan farqi shundaki: "Menejment jamoadagi har bir personal (shaxs)ning jismonan va aqlan sog'lomligi, bilim, madaniyat, tajriba darajalarini, tashkiliy xulqining qay darajada rivojlanganini, qaysi shijoat (temperament)ga mansub ekanligini, insonga taalluqli barcha individual, psixologik, tashkilotchilik, jamoada o'zini tuta olish, o'z-o'zini topa olish va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan holda, unga nisbatan faoliyat turlarini belgilaydi, rasmiy va norasmiy ishchi guruhlarini shakllantirishda uning bo'lajak a'zolarining barcha yutuq va kamchiliklaridan samarali foydalanish masalalarini hal etadi. Jismoniy tarbiya va sport menejmentini jamiyatning iqtisodiy negizi bilan bog'lab, shu bilan birga boshqaruvning ikki: tashkiliy-texnikaviy va ijtimoiy-iqtisodiy tomonlarini hisobga olgan holda o'rganish lozim. Tashkiliy-texnikaviy boshqaruv aniq iste'mol qiymatini olish uchun mahsulot (sport tovarlari yoki xizmati) tayyorlashda mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi bilan ajralib turadi. Ijtimoiy-iqtisodiy boshqaruv mavjud jismoniy tarbiya va sportda ishlab chiqarish munosabatlari bilan bog'liq bo'lib, menejment maqsadlarini belgilaydi. Jismoniy tarbiya va sportda ijtimoiy-iqtisodiy boshqaruvning maqsadi personal samarali mehnat qilishi uchun sharoit

yaratish, ularni ijtimoiy himoya qilishning ishonchli umumdavlat tizimini shakllantirish uchun, bandlikni ta'minlash va aholini kam ta'minlangan qatlamlarini qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

NATIJALAR

Bugungi kunda menejment va boshqaruv masalalarida asrlar davomida shakllanib va rivojlanib kelgan, ilmiy tomondan sinov va tajribalardan o'tgan, mutaxassislar tomonidan qabul qilingan va hozirgi kunda ikki fan, ya'ni menejment va boshqaruv fanlari orasidagi umumiylikni ifodalaydigan hamda jismoniy tarbiya va sport sohasiga bevosita aloqador hisoblangan quyidagi fikrlarni uchratish mumkin:

Jismoniy tarbiya va sport menejmenti tahlil usullari

T/r	Tahlil usullari	Mazmuni
1	Jismoniy tarbiya va sportga sistemali yondashuv	Jismoniy tarbiya va sportda boshqariluvchi obyekt yaxlit tizim olib qaraladi. Bu yondashuv turlicha bo'lishi mumkin: Jismoniy tarbiya va sportga sistemali-kompleks yondashuv. Jismoniy tarbiya va sportga sistemali-funksional yondashuv. Jismoniy tarbiya va sportga sistemali-tarkibiy yondashuv. Jismoniy tarbiya va sportga sistemali-kommunikatsion yondashuv.
2	Jismoniy tarbiya va sportga kompleks yondashuv	Jismoniy tarbiya va sportga boshqariluvchi obyekt boshqa obyektlar bilan o'zaro bog'lanishda va aloqadorlikda qaraladi.
3	Jismoniy tarbiya va sportga tarkibiy yondashuv	Jismoniy tarbiya va sportga boshqariluvchi obyekt tarkibiy qismlarga bo'lib o'rganiladi.
4	Jismoniy tarbiya va sportga vaziyat (situatsiya)li yondashuv	Jismoniy tarbiya va sportga boshqariluvchi obyektning konkret sharoitdagi ichki va tashqi vaziyatiga qarab boshqarishning ma'qul uslubi qo'llaniladi.
5	Jismoniy tarbiya va sportda integratsion yondashuv	Jismoniy tarbiya va sportga boshqariluvchi obyekt yuqoridagi uslublar (vaziyatli, kompleks, tarkibiy yondashuvlar)ni birgalikda qo'llash yordamida boshqariladi
6	Jismoniy tarbiya va sportda modellashtirish usuli	Jismoniy tarbiya va sportda boshqariluvchi obyektning boshqarish bo'yicha turli sxema, grafik va chizmalar, iqtisodiy-matematik modellar, eskizlar (xomaki materiallar) tayyorlanadi.
7	Jismoniy tarbiya va sportda kuzatish usuli	Jismoniy tarbiya va sportda boshqariluvchi obyekt to'g'risidagi ma'lumotlarni rejali, ilmiy, uyush-tirilgan asosda to'plash va nazorat qilish usuli
8	Jismoniy tarbiya va sportda eksperiment (tajriba) usul	Jismoniy tarbiya va sportga boshqarish jarayonida boshqariluvchi obyektga nisbatan namunaviy tajribadan o'tgan usullarni qo'llash.
9	Jismoniy tarbiya va sportda ijtimoiy-kuzatuv usuli	Jismoniy tarbiya va sportda boshqarish maqsadida turli anketali so'rovlar, suhbatlar, testlar, infratuzilmaviy tahlillarni o'tkazish.

Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini foydali mehnat asosida tashkil etishda menejment juda katta imkoniyatlarga egadir. Insonlarni moddiy rag'batlantirish orqali muvaffaqiyatlarga erishtirish mumkin degan an'anaviy to'g'ri tushunchalarni tan olgan holda, menejment xarajat talab qilmaydigan, quyida batafsil o'rganiladigan ijtimoiy-psixologik, vakolat va mas'uliyatni uzatish, huquqiy usullar va ko'pgina motivatsion modellarni tavsiya eta oladi. Jismoniy tarbiya va sport sohalarida katta yutuqlarga faqatgina

moddiy rag'batlantirish orqali erishish mumkin bo'ladi degan tushunchalami inkor etmagan holda, menejmentning yangi, zamonaviy usullaridan foydalanish dolzarb masala hisoblanadi. Haqiqatdan ham, insonlarni, shu jumladan, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilarni intensiv harakatga, foydali mehnatga jalb etishda, yuksak natijalarga undashda faqatgina moddiy rag'batlantirish asosiy omil bo'la oladi degan tushunchaning to'g'ri bo'lishiga qaramay, undan boshqa nomoddiy-ma'naviy omillar juda ko'pligini allaqachon mutaxassis va olimlar tomonidan tan olingan. Biron-bir faoliyatni boshlashda inson ongida zamonaviy dunyoqarash asoslari shakllangan bo'lishi, ya'ni uni intensiv mehnatga jalb etishda motivatsiya asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, insonning o'z ichidan intilishga uyg'otish, unda kelajakka umid tuyg'ularini shakllantirish va ishonch hosil qildirish kabi omillardan keng foydalanish asosiy yo'nalishlardan ekanligini inobatga olgan holda, menejmentning jismoniy tarbiya va sport rivojiga katta hissa qo'sha olishi hech kimda shubha tug'dirmasa kerak. Fanni o'qitishdan maqsad talabalarda jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarida uchraydigan boshqarish muammolariga nisbatan qiziqish, amaliy tashkilotchilik faoliyatiga ishtiyoq uyg'otishdan iborat. Chunki hozir boshqarish asoslarini o'rganayotgan talabalar kelgusida jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarida boshqarish tizimining xodimlari, kichik, o'rta va katta jamoalarning rahbarlari, korxona va firmalar iqtisodiy, sotsial, tashkiliy-texnik faoliyatining turli tomonlarini boshqarish bo'yicha loyihalar, tadbirlar ishlab chiqarishga jalb etilgan mutaxassislar bo'lib yetishadilar.

XULOSA

Mamlakatimizda chuqur o'zgarishlar, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha tomonlarini izchil isloh etish va liberallashtirish, jamiyatimizni demokratik yangilash va modernizatsiya qilish jarayonlari jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. Bunda kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lida belgilab olingan va izchil ravishda amalga oshirilayotgan ulkan vazifalar mustahkam zamin yaratmoqda. Iqtisodiyotning izchil va barqaror rivojlanishini ta'minlashda keigusi davr uchun puxta va har tomonlama asoslangan chora-tadbirlar, muhim vazifa va yo'nalishlar, turli darajalardagi iqtisodiy taraqqiyot dasturlarining ishlab chiqilishi va aniq belgilab olinishi muvaffaqiyat garovi hisoblanadi. Ayni paytda, bosib o'tilgan yo'l - oldingi davrdagi erishilgan yutuq va natijalarni tanqidiy baholash orqali tegishli xulosalar chiqarish, ular asosida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini yanada takomillashtirib borish ham muhim prinsipial ahamiyat kasb etadi. "Jismoniy tarbiya va sport menejmenti" fani o'zining rivojida falsafa, boshqaruv nazariyasi va amaliyoti, kibernetika, psixologiya, shifokorlik, politologiya, marketing, iqtisodiyot, iqtisodiyot nazariyasi, iqtisodiyot ta'limi tarixi, ekonometriya, iqtisodiy-matematik modellar va usullar, matematika, operatsiyalar tahlili va boshqa fanlarga asoslanadi. Jismoniy tarbiya va sport sohasiga menejerlar tayyorlashda eng avval bitiruvchilar qanday sifat belgilarini o'zlarida mujassamlashtirgan bo'lishlari lozim degan savolni hal etishga to'g'ri keladi. Shundan kelib chiqqan holda menejment mutaxassisligini bitiruvchilar birinchi navbatda jismonan va aqlan sog'lom bo'lishlari, menejment va uning yaqinidagi boshqa fanlarni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishlari hamda mustaqil fikrlay oladigan va o'z fikrlarini erkin holda, har xil ko'rinish (yozma, og'zaki va boshqa)larda ifodalay oladigan bo'lishlari shart. Ayniqsa, mustaqillik, ijodiy va mantiqiy fikrlash, oqillik, sezgirlikni rivojlangan bo'lishi kabi sifatlar menejer xususiyatlarining ajralmas qismi bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Salomov R.S, Kerimov F.A. Jismoniy tarbiyada pedagogik texnologiyalar. 2002 y. Toshkent.
2. Achilov A.M. Akramov J.A. Goncharova O.V. Bolalarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash. 2004 y. Toshkent.
3. Sharipov T.Yu., Usmonxodjaev T.S. Jismoniy tarbiya. Dars ishlanmalari va xarakatli o'yinlar. 2005 y.
4. Internet materiallari (Rambler: ru., <http://www.mail.ru>, Google.)
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, vazirlar mahkamasi hamda jismoniy tarbiya va sport ishlari boshqarmalari tomonidan chiqarilgan qaror, qonun, farmonlar. Toshkent 1991-2008. 68
6. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. O.V.Goncharova. Toshkent. 2005.
7. Sport mashg'ulot nazariy asoslari R.S.Salomov. Toshkent. 2005.
8. Усмонходжаев Т. С. ва бошқа. Болалар ва ўсмирлар спорти машғулотлари назарияси ва услуби-ятлари. 2005 й. Тошкент.
9. Ю.М.Юнусова. Спорт фаолиятнинг назарий асослари. Тошкент. 1994.
10. Вишняков Т. А. Массовая физическая культура в ВУЗе Қўлланма. Москва. 1991
11. А.Н.Нормуродов, Т.С, Усмонхужаев «210 та харакатли ўйинлар» Тошкент 2001 йил. ТошДПИ.
12. Саломов Р.С. Спорт машғулотларини назарий асослари. дарслик. 2000 йил. Тошкент.
13. Гончарова О.В. Ёш спортчиларнинг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш. 2004. Тош-кент.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ СКОРОСТНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ПРЫГУНОВ УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНОЙ ГРУППЫ

Хайдаров Улугбек Рустамович

Преподаватель Бухарского государственного педагогического института кафедры «Физической культуры и спорта»

Аннотация: Данная работа затрагивает вопросы спортивной тренировки прыгунов на этапе подготовительной специализации, в основе которой должно внимание уделяется развитию скоростных способностей. В статье проанализирован уровень физической подготовленности у легкоатлетов студентов Бухарского государственного педагогического института (кружок легкой атлетики группа начального этапа подготовки), в рамках общих положений, характер изучающих рациональные формы построения тренировочного процесса, может быть отражена индивидуальность спортсмена. Актуальной является выработка основных методических правил, показывающих сущность и оправданные рамки индивидуализации тренировок юных спортсменов. Рассматривается применения специальных упражнений в тренировочном процессе, улучшающие техническую подготовленность, влияющую на скоростные качества. Отражены результаты исследования и изучена динамика изменений результатов по основным показателям.

Ключевые слова: Физическая подготовленность, специальная физическая подготовленность, техническая подготовленность, скоростные качества, скип, A-skip, B-skip, достоверность различия.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING SPEED ABILITIES IN JUMPERS OF THE EDUCATIONAL AND TRAINING GROUP

Khaidarov Ulugbek Rustamovich

Lecturer at the Bukhara State Pedagogical Institute, Department of Physical Culture and Sports

Annotation: This work addresses the issues of sports training of jumpers at the stage of preparatory specialization, which is based on the development of speed abilities. The article analyzes the level of physical fitness among student athletes at the Bukhara State Pedagogical Institute (athletics club, group of the initial stage of training), within the framework of general provisions, the nature of those studying rational forms of constructing the training process, the individuality of the athlete can be reflected. It is relevant to develop basic methodological rules that show the essence and justified framework for individualizing training for young athletes. The use of special exercises in the training process that improve technical readiness, affecting speed qualities, is considered. The results of the study are reflected and the dynamics of changes in the results for the main indicators are studied.

Key words: Physical fitness, special physical fitness, technical preparedness, speed qualities, skip, A-skip, B-skip, reliability of the difference.

O'QUV-MASHG'ULOT GURUXIDA SAKROVCHILARNING TEZLIK SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI

Haydarov Ulugbek Rustamovich

Buxoro davlat pedagogika instituti "Jismoniy tarbiya va sport" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Bu ish tezlik qobiliyatini rivojlantirishga asoslangan tayyorgarlik ixtisosligi bosqichida sakrashchilarni sportga tayyorlash masalalarini ko'rib chiqadi. Maqolada Buxoro davlat pedagogika institutida (yengil atletika to'garagi, mashg'ulotning boshlang'ich bosqichi guruhi) talaba sportchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasi umumiy qoidalar doirasida, mashg'ulot jarayonini tashkil etishning oqilona shakllarini o'rganayotganlarning tabiati tahlil qilinadi. sportchining individualligi aks ettirilishi mumkin. Yosh sportchilar uchun mashg'ulotlarni individuallashtirishning mohiyati va asosli asoslarini ko'rsatadigan asosiy uslubiy qoidalarni ishlab chiqish dolzarbdir. O'quv jarayonida texnik tayyorgarlikni yaxshilaydigan, tezlik sifatiga ta'sir qiluvchi maxsus mashqlardan foydalanish ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari aks ettiriladi va asosiy ko'rsatkichlar bo'yicha natijalarning o'zgarish dinamikasi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Jismoniy tayyorgarlik, maxsus jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik, tezlik sifatlari, skip, A-skip, B-skip, farqning ishonchliligi.

Актуальность. В республике в последние годы осуществляются последовательные меры по популяризации физической культуры и спорта, пропаганде здорового образа жизни среди населения, созданию необходимых условий для физической реабилитации лиц с ограниченными физическими

возможностями и обеспечению достойного выступления страны на международной спортивной арене. Вместе с тем существует необходимость внедрения в практику конкретных программ, научно обоснованных методик и технологий в сфере спортивной подготовки молодёжи, а также внедрения инновационных форм и методов в процесс отбора (селекции) талантливых спортсменов.

Для дальнейшего развития лёгкой атлетики все большее значение придаётся поиску новых, более эффективных, средств и методов подготовки спортивного резерва, обосновывается необходимость широкого использования на различных этапах становления спортивного мастерства теоретико-методических положений, индивидуализация тренировочного процесса. Особое внимание надо уделять специальной физической подготовки легкоатлетов в спринтерском беге, с учётом их технических особенностей. Поэтому проблема легкоатлетов, специализирующихся в прыгунов является актуальной.

Изученность проблемы. В научной статье Е. Л. Григорьевой (2020) рассматривается оптимизация специальной физической подготовленности. В настоящее время на смену индивидуального подхода, который полностью оправдал себя при работе со спортсменами высокого уровня, формируется типовой конституционный подход для работы с детскими командами. Вырисовывается новая концепция однотипности ответных реакций на физические нагрузки у детей, объединённые габариты и компонентным варьированием их соматических показателей.

Эффективность передачи силы действия на опору по замкнутой кинематической цепи в статическом режиме определяется максимальными силовыми возможностями «слабого» звена в последовательной замкнутой кинематической цепи. Лимитирующими факторами передачи силы действия являются мышцы, обслуживающие голеностопный сустав и угол в коленном суставе.

Анализ и обобщение современной спортивно-педагогической литературы показывает, что увеличение или уменьшение скорости бега на короткой дистанции в большей степени касается периода переноса маховой ноги в фазе полёта и в меньшей периода опоры (Т.П. Юшкевич 1998, А.С. Сидоренко, 2004 и др.) Наибольшее положительное тренирующее влияние на организацию переноса маховой ноги в прыгунов оказывают специальные упражнения с установкой на быстрое сведение-разведение бёдер, направленные на увеличение интенсивности работы мышц антагонистов. Таким образом, в беге на короткую дистанцию главная двигательная задача – бежать быстро, но не скованно, испытывая ощущения тяги, как в беге под уклон-это центральная «опорная» точка контроля самоощущений в спринтерском беге.

Проанализированные литературные данные по вопросам биомеханической вертикальной составляющей опорных реакций беговых шагов спринтеров разной квалификации отличаются по характеру переднего фронта кривой. Нарушение ритма связано с растягиванием времени амортизационной фазы и неравномерностью нарастания усилий при опорных реакциях до максимума.

Эти динамические процессы, в свою очередь, детерминируются факторами кинематического порядка. К их числу относятся: выбор оптимальной стартовой позы, низкая траектория движения стопы маховой ноги в первом шаге, оптимизация углов в тазобедренном, коленном и голеностопном суставах в каждом из последовательных шагов в стартовом разгоне, при согласованности с уровнем скоростно-силовой подготовленности спринтера.

Целью исследования явились, изучение эффективности упражнений улучшающие технику бега влияющих на результативность скоростных качеств спринтеров, в соревновательных дисциплинах.

Методы исследования:

- анализировались и обобщались данные научно-методической литературы ряда учёных и специалистов многие годы занимающихся научной деятельностью;
- методы тестирования;
- метод математическо - статистического вычисления.

Для решения задач исследования нами был организован и проведён педагогический эксперимент в течении сентябрь 2022 г.- февраль 2023 года на базе Бухарского государственного педагогического института г. Бухара. В исследовании приняли участие 30 спортсменов (юноши) учебно-тренировочной группы третьего года обучения 18-20 лет. Проводилась оценка физического развития юношей 18-20 лет. В ходе эксперимента были получены данные по следующим показателям: бег на 60, 100 метров, прыжки в длину с места, тройной прыжок с места, прыжки вверх.

В начале эксперимента основные средства были направлены на развитие специальной физической подготовленности. Объём и содержание учебно-тренировочных занятий определялись типовой программой КОР в соответствии с этапом подготовки. Для третьего года обучения объём учебно-тренировочных занятий составил 10 учебно-тренировочных занятий с общей нагрузкой 20 часов в неделю [12,13] (см. таблица 1).

Таблица 1

**Комплекс упражнений скоростного характера для спринтеров на этапе
подготовительной специализации**

№	Упражнение	Дозировка	Ден недели
1	«А- skip»	3 × 50 м	Понедельник, Среда, Пятница
2	«Б- skip»	3 × 50 м	Понедельник, Среда, Пятница
3	Бег 30 м с низкого старта	7 раз	Среда
4	Раскатка 20,30,40,60,100 м и обратно	1 серия	Вторник
5	Рывок штанги на груд	5×7 раз	Пятница

В основу тренировочного процесса включены инновационные беговые упражнения такие как: «А- skip», «Б- skip», «С- skip», «Д- skip» и «Е- skip». Которые направлены на развитие и совершенствование техники бега, а именно спринтерского. Стоит заметить, что по сравнению с ранней техникой и поздней техникой есть некоторые различия. В поздней технике постановка стопы является ключевым элементом в работе ног.

Скип (Скип) – подскок. Основное движение выполняется в ритме «и-раз», или «раз-два».

1. Методика упражнения «А- skip». Первое движение выполняется небольшим шагом (прыжком), при этом тяжесть тела передается на одну ногу, затем следует опуститься на всю стопу и слегка согнуть колено, а другую ногу согнуть назад (колено вперед, пятка под себя):

1. Встать, расставив ноги на расстоянии бедер, смотреть прямо перед собой и держать верхнюю часть тела прямо.

2. Поднять левую ногу на высоту бедра, пропуская подушечку правой стопы.

3. Ударить подушечкой левой ноги о землю ниже центра массы тела и встать на обе ноги.

4. Продолжит чередовать стороны и двигаться вперед.

5. Руки следуют за движениями ног, как при беге и во время выполнения А-скипа ступня должна быть согнута к голени (тыльное сгибание).

2. Методика выполнения упражнения «В-skip». Второе движение включает следующие действия: выполнить подскок на опорной ноге и, разгибая колено, сделать небольшой мах другой ногой вперед-вниз (носок приподнять над полом). При приземлении обязательно ногу ставит под себя:

1. Встать, расставив ноги на расстоянии бедер, смотреть прямо перед собой и держать верхнюю часть тела прямо.

2. Поднять левую ногу на высоту бедра, пропуская подушечку правой стопы.

3. Взрывным движением взяться левой ногой за землю так, чтобы подушечка стопы упала на землю ниже центра массы тела, стоя на обеих ногах.

4. Продолжит чередовать стороны и двигаться вперед.

5. Руки должны следовать за движениями ног, как при беге. Во время выполнения Б-скипа ступня должна быть согнута к голени (тыльное сгибание).

Тренировочный процесс проведен согласно составленного плана тренировки, в котором включены инновационные беговые упражнения, направленные на развитие и совершенствование техники бега, а именно спринтерского (смотрите таблицу 2).

Результаты исследования. Содержание тренировочного процесса легкоатлетов в спринтерском беге способствовала существенному развитию таких показателей как в скорости, так и в силе; оказала повышение на физическую подготовленность: бег на 60, 100, метров, прыжки в длину с места, прыжки тройным с места, прыжки вверх (см., таблица 2).

Таблица 2

**Сравнительная таблица показателей физической подготовленности
легкоатлетов**

№	Принятые контрольные тесты	В начале эксперимента n=11		В конце эксперимента n=11		Разн ица	%	Достоверность различия
		$\bar{X} \pm \Omega$	В%	$\bar{X} \pm \Omega$	В%			
1	Бег на 60 метров	8,218±0,715	8,7	7,836±0,727	9,3	0,1	1,2	t=2,2 p< 0.05
2	Бег на 100 м	14,0 ±1,28	9,1	13,1±0,9	6,9	0,9	6,9	t=3,7 p< 0.01
3	Прыжки в длину с места	207,5±19,96	9,6	218,7±19,56	8,9	11,2	-5	t=2,4 p< 0.05
4	Тройной прыжок с места	613,8±63,69	10,3	636±65,33	10,3	17,8	-3,5	t=1,4 p> 0.05
5	Прыжок вверх	47,5±5,84	12,2	52,5±6,07	11,6	5	-9	t=3,5 p< 0.01

Сравнивая, показатели группы, до и после эксперимента, тренирующихся по общей методике, по окончании эксперимента, можно заметить значительное улучшение нижеследующих результатов, как эффект учебно-тренировочный процесса в которой был включён комплекс упражнений скоростного характера.

К выводу можно отнести то что, для совершенствования скоростных способностей спринтеров на этапе подготовительной специализации следует использовать в учебно-тренировочном процессе следующие средства: «А-скип», «Б-скип», Бег 30 м с низкого старта, бег с максимальной скоростью, бег с минимальным напряжением мышц, (бег с расслаблением плечевым поясом, бег с закрытыми глазами и т.д.). Прыжки в длину, в высоту с максимально быстрым отталкиванием, силовые упражнения с весом 30-40 % от веса спортсмена. Исходя из проведённых исследований можно констатировать тот факт, что хороший спринтерский бег в целом характеризуется свободной, кажущейся лёгкостью движений по причине отсутствия излишнего мышечного напряжения. Хорошим считается бег того спортсмена, который, достигнув максимальной скорости в стартовом разбеге, в меньшей теряет её в беге по дистанции. Борясь с прогрессирующим утомлением. В ходе эксперимента нам удалось экспериментально обосновать комплекс упражнений скоростного характера. Сравнительный анализ изменения технической подготовленности в эксперименте позволил установить, что в течении всего времени наблюдался достоверный прирост на уровне значимости 0,05 силовых и скоростных показателей у испытуемых. В связи с этим можно сделать заключение что предложенный набор упражнений подобран верно, и действительно правильная постановка стопы благоприятно влияет на увеличение скорости спринтера.

Список использованной литературы

1. Khaydarov U. R. Features of the Training Process Aimed to Perfection Speed Qualities //Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 207-211.
2. Хайдаров У. Р. 7. УР Хайдаров Обоснование влияния правильной постановки стопы на увеличение скорости бега: УР Хайдаров, АУ Эргашев, РХ Кадилов //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 1. – С. 65-74. (Дата обращения

21.10.2023)

3. Кадиров Р. Х., Хайдаров У. Р. ОСОБЕННОСТИ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА НАПРАВЛЕННАЯ НА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СКОРОСТНЫХ КАЧЕСТВ СПРИНТЕРОВ: 10.53885/edinres. 2022.43. 80.022 РХ Кадиров Доцент кафедры Теории и методики физической культуры, к. п. н. УР Хайдаров Магистрант БГУ //Научно-практическая конференция. – 2022. – С. 493-496.

4. Мещеряков А.В Педагогическая интерпритация информации о биомеханических характеристиках спринтерского бега спортсменов. (Ульяновский государственный педагогический университет имени И.Н.Ульянова г. Ульяновск, Россия ОРСИД: 0000-0003-4371-8920, aleksey236632@yandex.ru)

5. Реутова О.В. Григорева Е.Л. Оптимизация специальной физической подготовки легкоатлетов в учреждении дополнительного образования / Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2018 г. стр. 199-201 Т. 7. № 1(22). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/optimizatsiya-spetsialnoy-fizicheskoy-podgotovki-legkoatletov-v-uchrezhdenii-dopolnitelnogo-obrazovaniya>

(Дата обращения 18.10.2023)

6. Khaidarov U. R. Technique of Movement of Sprinters' Legs Affecting the Increase in Sprint Speed // Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 49-54.

7. Семенова О.Ю., Попов А.П. Совершенствование системы спортивной подготовки легкоатлетов высших учебных заведений, Наука-2020, № 1 (37) 2020 г стр.100/184-104/184 URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-sistemy-sportivnoy-podgotovki-legkoatletov-v-vysshih-uchebnyh-zavedeniyah/veawer>.

8. Шикарова Л.И., Алексюн А.А., Анципович В.И. Формирование техники бега на спринтерской дистанции. УДК 796.012 2016 г. стр. 249-253

URL: <http://elib.institutemvd.by>.

<https://www.suunto.com/sports/News-Articles-container-page/8-essential-running-form-drills/>.

KIMYOVIY TEXNOLOGIYA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTERFAOL VA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARNING AXAMIYATI

Yunusov Mirzoxid Mirzakarimovich

Farg'ona davlat universiteti kimyo kafedrası o'qituvchisi

<https://orcid.org/0000-0002-7802-3777>

Annotatsiya: Kimyoviy texnologiya fanini o'qitishda interfaol pedagogik metodlar va innovatsion ta'lim texnologiyalardan foydalanib o'qitishning bir necha turlari berilgan. Ta'lim samaradorligini oshirish uchun elektron ta'lim platformalari, virtual simulyatsiyalar, animatsiyalar va interaktiv multimedia, muammoli vaziyat, klaster, case-study, o'yinli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning o'qitish tajribasi, ularning afzalliklari va ta'lim texnologiyalarning samaradorligini o'rganish, taxlillar va natijalar muhokama qilindi.

Kalit so'zlar: Ta'lim-texnologiyalar, virtual-simulyatsiya, 3D-model, multimedialar, klaster, case-study, rolli-o'yin

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ И ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Юнусов Мирзохид Мирзакаримович

преподаватель кафедры химии, Ферганский государственный университет

Аннотация: В преподавании химической технологии существует несколько типов обучения с использованием интерактивных педагогических методов и инновационных образовательных технологий. Обсуждается педагогический опыт использования электронных образовательных платформ, виртуальных симуляций, анимации и интерактивных мультимедиа, проблемных ситуаций, кластеров, кейсов, игровых образовательных технологий для повышения эффективности обучения, их преимуществ и эффективности изучения образовательных технологий, анализа и результатов.

Ключевые слова: Образовательные технологии, виртуальное моделирование, 3D-модель, мультимедиа, кластер, кейс-стади, ролевая игра

IMPORTANCE OF INTERACTIVE AND INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF CHEMICAL TECHNOLOGY TEACHING

Yunusov Mirzoxid Mirzakarimovich

Lecturer, Department of Chemistry, Fergana State University.

Abstract: There are several types of teaching using interactive pedagogical methods and innovative educational technologies in the teaching of chemical technology. Teaching experience of using electronic educational platforms, virtual simulations, animations and interactive multimedia, problem situation, cluster, case-study, gaming educational technologies to improve educational efficiency, their advantages and effectiveness of educational technologies study, analyzes and results are discussed.

Key words: Educational technologies, virtual simulation, 3D model, multimedia, cluster, case study, role-playing game

Kirish. Kimyoviy texnologiya fani bilan bog'liq murakkab jarayonlarni har tomonlama tushunish uchun ma'ruzalar va darsliklar kabi an'anaviy o'qitish usullari etarli bo'lmazligi mumkin. Ushbu maqola kimyoviy texnologiya fanini o'qitishga pedagogik texnologiyani qo'llash mumkin bo'lgan afzalliklarini o'rganishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili

Respublikamizvaxorijydavlatlarningolimlari tomonidan bo'lajak kimyo mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash sohasida bir qator tadqiqot ishlari amalga oshirilgan bo'lib, kimyogarlarni tayyorlashning o'ziga xos jihatlari: A.A.Abduqodirov, U.Sh.Begimqulov, B.Z.To'raev; kasbiy-metodik tayyorgarlikni o'ttirish: R.X.Djuraev, U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov, O'.Q.Tolipov, J.O.Tolipova, O.Qo'ysinov, M.Usmonova; xususiy-metodik darajada kimyo o'qitish metodikasini takomillashtirish, kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish: Sh.Mirkomilov, H.Omonov, S.Nizomova, M.Nishonov, M.Umarov, A.Mamajonov, J.Fayozov, T.Gulboev, A.Azimov, Sh.Begmatov, E.Eshchanov, F. Alimova, L. Zaylobov, O.Steshina, M.Ajjeva, N.I.Kamolova, S.Nizomova, X.Rajabov, I.Shernazarov va Sh. Shomurotova, Sh.Mamajonov, A.Jumanov, O.O'rinovalarning ilmiy izlanishlarida tadqiq etilgan.

MDH mamlakatlarida bo'lajak kimyo mutaxassislarni tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlariga oid izlanishlar: O.A.Abdullina, V.L.Blinova, L.F.Blinov, N.L.Buylova O.S.Zaysev, M.I.Dyachenko,

L.A.Kandibovich, V.I.Levashov, N.Ye. Kuznesova, G.V.Lisichkina, L.P.Ochirova, V.A.Slastenin, D.N.Uznadze, N.S.Leytes, A.I.Savenkov, A.B.Xutorskiy, A.M. Matyushkina, V.I. Panov, V.P. Lebedeva, A.I. Dorovskiylar tomonidan olib borilgan;

Xorijda bo'ljak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalari tarkibiy tuzilishi, mazmuni, shakllanganlik darajasini baholash masalalari M. Van Boekel va boshqalarning ishlarida o'z aksini topgan.[5]

Biroq ushbu olimlarning tadqiqot ishlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida kimyoviy texnologiya fanini o'qitish metodikasi maxsus o'rganilmaganligi, fanning mavzularini mazmun va moxiyatiga qarab, pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish mazkur maqolaning ahamiyatini oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Pedagogik texnologiyalar talabalarining kimyo faniga qiziqishini, tajribasini, amaliy ko'nikmalarini, analitik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishda qo'llaniladi. Kimyoviy texnologiya fani mashg'ulotini o'qitishda bir nechta pedagogik texnologiyalar foydalaniladi. Amaliy mashg'ulotlar laboratoriyada talabalarga kimyoviy ishlab chiqarishning amaliyot qismiga yo'naltirishni o'rganishga yordam beradi. Texnik tasavvurlash usuli 3D model, multimedialar, animatsiyalar va boshqa vizual vositalardan foydalaniladi. Guruh ish birliklari talabalarining hamkorlik, kommunikatsiya va jismoniy ish bilan bog'liq ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Muammolar va savollar talabalarining kimyo bilimlarini rivojlantirishga yordam beradi. Pedagogik texnologiyalar talabalarining ilmiy-tajribaviy faoliyatini rivojlantirish va kimyoviy texnologiya fanini nazariy va amaliy o'rganishda yordam beradi.

Kimyoviy texnologiya fanini o'qitishni samaradorligini oshirish uchun pedagogik texnologiyalarning qo'llaniladi. Bu texnologiyalar elektron o'quv platformalari, virtual reallik simulyatsiyalari, interaktiv multimedia kontenti va boshqalarni o'z ichiga oladi. Ushbu texnologiyalarning ta'limga integratsiyalashuvi ta'lim natijalarini yaxshilash, talabalar faolligini oshirish va murakkab tushunchalarni chuqurroq tushunishga yordam berishini ko'rsatdi.

Kimyoviy texnologiya fani mavzularini o'zlashtirishda pedagogik texnologiyadan foydalanishning bir qancha afzalliklari bor. Asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u talabalarga tezlik bilan o'rganish imkonini beradi. Pedagogik texnologiyaning yana bir afzalligi shundaki, u talabalarga yanada qiziqarli va interaktiv mashg'ulotni taqdim etadi. Bu motivatsiyani oshirish va ma'lumotlarni eslab qolishga yordam beradi. Interaktiv simulyatsiyalar, masalan, talabalarga ishlab chiqarish jarayonini xavfsiz va boshqariladigan muhitda mashq qilish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar

Kimyoviy texnologiya fanini o'rgatish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan bir nechta ta'lim texnologiyarni ko'rib chiqamiz.

Virtual simulyatsiya texnologiyasidan foydalanish: Talabalar 3D model, multimedialar, animatsiyalar va boshqa vizual vositalar foydalaniladi. Bunda talabalar kimyoviy ishlab chiqarish jarayonlarida xom ashyoni qanday tayyorlash, materiallarni yig'ish, reaksiyalarni bajarish va natijalarni baholash kabilarni ko'rib chiqish va tasavvurlash orqali tushuntiriladi. Virtual simulyatsiyalari kimyoviy texnologiya fanini o'rganayotgan talabalar uchun haqiqiy ishlab chiqarish muhitini xis qilish orqali virtual simulyatsiya talabalarga tegishli jarayonlarni chuqurroq tushunishga va xavfsiz va boshqariladigan muhitda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu amaliy yondashuv bilimlarni saqlashni yaxshilashga va real hayotdagi ilovalarga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rishga olib keladi. Meneral o'gitlar, sulfat, nitrat va xlorid kislotalar ishlab chiqarish va boshqa murakkab tuzilishishga ega bo'lgan texnologik jarayonlarni virtual simulyatsiya orqali talabalarga namoyish qilish o'qitish samadorligini oshishiga xizmat qiladi.

Interaktiv multimedialardan foydalanish: Animatsiyalar va simulyatsiyalar kabi interaktiv multimedia kontenti talabalarga kimyoviy texnologiya fani bilan bog'liq murakkab jarayonlar va tushunchalarni tasavvur qilishda yordam beradi. Ushbu turdagi kontent, ayniqsa, an'anaviy o'qitish usullarida ta'lim olayotgan talabalar uchun foydali bo'ladi, chunki bu ularga material bilan yanada dinamik va interaktiv tarzda shug'ullanish imkonini beradi.

Elektron ta'lim platformalar: Elektron ta'lim platformalari talabalar va mutaxassislar uchun kimyoviy texnologiya fanini o'rganishning moslashuvchan va qulay usuli xisoblanadi. Ushbu platforma orqali talabalar nazariy bilimlarni o'zlashtiradi, mashg'ulotlar yanada samaraliroq tushunishlariga yordam berish uchun, ishlab chiqarish jarayonlari xaqida tasavvurga ega bo'lishlari uchun videolar, animatsiyalar va interaktiv viktorinalar kabi bir qator multimedia kontentida taqdim etishi mumkin va xar bir bo'limda olgan bilimlarini turli topshiriqlar bilan mustaxkamlaydi, bilimlarni baxolash real baxolash uchun imkoniyat yaratiladi. Bundan tashqari, elektron ta'lim platformalari talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik va muloqotni osonlashtirishi mumkin bo'ladi.

Guruxlarga bo'lib o'qitish: Kimyoviy texnologiya fani jarayoni bilan bog'liq vazifalarni bajarish uchun talabalar bir-biri bilan hamkorlik qilishlari mumkin bo'lgan guruh ishlaridir. Talabalarni guruhlar va jamoalar ko'rinishida ishlash o'qitish samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Talabalar guruhdagi boshqa

a'zolar bilan hamkorlik qilib, ma'lumot almashish va natijalarni taqdim etishga imkon beradi. Ayniqsa silikat materiallar, bog'lovchi materiallar, shisha ishlab chiqarish, sement ishlab chiqarish texnologiyalari, kimyo sanoatida elektrokimyoviy jarayonlar, qora va rangli metallurgiya mavzularida guruxlarga bo'lib o'qitishning imkoniyatlari talabalarning hamkorlik, kommunikatsiya va ishlab chiqarish amaliyotiga tadbqiq etish ko'nikmalarni rivojlantirishiga xissa qo'shadi.

Muammoli vaziyat metodi va savollar asosida o'qitish: Talabalarga kimyoviy texnologiya fani jarayoni bilan bog'liq muammolar va savol va masalalardan foydalanish mumkin. Bu, talabalar muammoning sabab, oqibat va yechimlarini topishni o'rganadi, talabalarning bilim va qobiliyatlarini baholash uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi; talabalar fikr va natijalarni tahlil qilishni o'rganadi.[5] Muammolar va savollar talabalarning kritik fikrlash, yechish usullarini qo'llash va kimyo bilimlarini rivojlantirishga olib keladi. Kimyo texnologiyada suvni tayyorlash va energiya manba'lari, ammiak ishlab chiqarish texnologiyasi, ma'danli o'g'itlar va tuzlar mavzularini o'qitishda muammoli texnologiyadan foydalanib vaziyat yaratish o'qitish talim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Masalan, Suvni tayyorlash mavzusida Nima uchun dunyoda chuchuk suv yetishmovchiligi kuzatilmoqda?, Sanoatda suvni tayyorlash uchun qanday maqbul usullardan foydalanish mumkin?, Suvni tejash uchun qanday usullarni tavsiya eta olasiz?, kabi muammoli savollarni o'rta tashlash orqali ularda aniqlik va tezkorlik kabi ijobiy sifatlar shakllanadi.

Pedagogik texnologiyalar kimyoviy texnologiya fani mashg'ulotlariga qiziqishni oshirish, tajriba olish, kompetenlik ko'nikmalarini rivojlantirish, tahlil qilish va tasavvur qilish qobiliyatlarini oshirish uchun muhim vositalar sifatida ishlatiladi. Bu texnologiyalar talabalarning ilmiy-tajribaviy faoliyatini rivojlantirish va olingan bilim, ko'nikmalarini amaliyotga tadbqiq qilishga yordam beradi.[6]

Bundan tashqari kimyoviy texnologiya fanini o'rgatish uchun bir nechta bosqichlarga ega «Klaster» o'qitish metodidan xam foydalanish mumkin. Klaster usuli talabalarning tushunchalarini yaxshilashga, o'quv materialini tahlil qilishga va amaliy mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Kimyoviy texnologiya fani mavzusini klaster metodi yordamida o'qitishning bir nechta yo'llari mavjud. Klaster metodi, talabalarning tushunishlarini kuchaytirish, ta'lim materialini tahlil qilish va ta'limning amaliyotga o'tkazilishini oshirishda samarador bo'ladi. Klaster tuzilmasi yaratish, klasterlarni belgilash, klasterlarni yozish va klasterlarni baholash - Kimyoviy texnologiya fani jarayonini tahlil qilish uchun klaster metodi yordamida talabalarning bilim ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Bu metod talabalarni o'z fikrlarini ifodalash, muhokama qilish va amaliyotga tadbqiq qilishga yordam beradi.

Birinchi bosqich klaster tuzilmasini yaratishdir: bu talabalarni hamkorlik, muloqot va jismoniy mehnat qilish uchun guruhlarga bo'lish imkonini beradi.

Ikkinchi bosqich - klasterlarning ta'rifi: har bir klasterda talabalar guruhi uchun ma'lum mavzu, vazifa yoki muammo mavjud. Bu ularning fikrlash, muhokama qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Uchinchi bosqich - klasterlarni yozib olish: talabalar o'z fikrlarini yozadilar, ma'lumotlarni tahlil qiladilar, savollarga javob beradilar va natijalarni qayd etadilar. Bu ularning tushunish va yozish qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

To'rtinchi bosqich - klaster baholash: talabalar o'zlarining ishlarini va guruhdoshlarining ishini baholaydilar. Bu ularning kuchli va zaif tomonlarini tushunishga va ish faoliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Kimyoviy texnologiya fanini o'qitishda xorijiy davlatlar va respublika ta'limida qo'llanib, ommalashib borayotgan "Case-study" texnologiyasi xam bilim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu metod talabalarda aniq, real muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya bo'lib, real vaziyatlarni bayon etishda qo'llaniladigan o'qitish texnikasi sifatida qaraladi.[1,123]

Kimyoviy texnologiya fanida xam ushbu keyslardan samarali foydalanish mumkin. Shu bilan birga o'rganilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida kichik hajmli, oddiy keyslardan ham foydalanish foydadan holi emas. Murakkab va oddiy keyslar o'rtasidagi eng muhim farqlar - ularning hajmi, murakkablik darajasi va tarkibiy tuzilmasida aks etadi. [1,124]

Mazkur metod muammoli ta'lim metodidan farqli ravishda real vaziyatlarni o'rganish asosida aniq qarorlar qabul qilishga asoslanadi. Agar u o'quv jarayonida ma'lum bir maqsadga erishish yo'li sifatida qo'llanilsa, metod xarakteriga ega bo'ladi, biror bir jarayonni tadqiq etishda bosqichma-bosqich, ma'lum bir algoritim asosida amalga oshirilsa, texnologik jihatni o'zida aks ettiradi. [1,125]

"Case-study" metodini amalga oshirish, kimyoviy texnologiya fanida qo'llash, sermahsul natija berish uchun unda har bir o'qituvchi jiddiy tayyorgarlik ko'rishi lozim. Keys metodini qo'llashda eng avvalo o'qituvchi bu metod talablari darajasida tayyor bo'lishi lozim. O'qituvchi bu metodga asoslangan o'quv topshiriqlarining puxta asoslanishiga erishishi kerak. O'qituvchi beriladigan keys mazmuni sodda va ravon tuzilishi, muammoni yechish uchun beriladigan topshiriqlar aniq bo'lishi, keys yechimini tahlil qila olishi,

muammoni yechimi bo'yicha o'z variantini taqdim etishi kerak. [1,128].

Kimyoviy texnologiya fanidan amaliy, o'rgatuvchi, tadqiqot kabi keys turlari foydalanish mumkin:

Amaliy keys topshirig'i: Ishlab chiqarish sanoatida qo'llash mumkin bo'lgan hayotiy vaziyatlar. Keys topshirig'i matn ko'rinishida beriladi, unda ma'lumotlar keragidan ko'p yoki yetishmasligi ham mumkin. Muammoning muqobil yechimlari bir nechta bo'lishi mumkin. Ularning orasidan eng maqbulini tanlash talab qilinadi.

O'rgatuvchi keys topshirig'i: Ishlab chiqarish texnologiyasiga doir o'quv vaziyatlari va masalalari. Kimyoviy texnologiya fanining biror bo'limi yoki mavzusi doirasida matn ko'rinishida beriladi, bir-biri bilan bog'liq va qo'yilgan masala yechimiga olib keluvchi bir necha kichik masalalar ro'yxati keltiriladi.

Tadqiqot keys topshirig'i: Vaziyatning kimyoviy texnologik modelini ishlab chiqish va tadqiq etish. Unda ma'lumotlar matn ko'rinishida berilib, keragidan ko'p yoki yetishmasligi ham mumkin. Muammoning bir nechta muqobil kimyoviy texnologik modellari va ularga mos yechimlari bo'lishi mumkin.

Kimyoviy texnologiya faniga talabalarni qiziqitirish usullaridan yana biri bu darslarda o'yinli texnologiyalardan foydalanishdir. O'yinli texnologiyalar ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlash, talabalarda muayyan faollikni yuzaga keltirish, shuningdek, bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilishga xizmat qiluvchi vaqt oralig'ini qisqartirish, ta'limni jadallashtirishga yordam beradi.

Kimyoviy texnologiya dars mashg'ulotlarida didaktik o'yin texnologiyasidan foydalanish muhim o'rin tutadi. Fanni o'qitishda boshqa pedagogik texnologiyalar kabi didaktik o'yin texnologiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq. Mazkur texnologiyaning rolli o'yinlar, ishbop o'yinlardan foydalanish yuqori samara beradi. Ushbu mashg'ulotlarda talabalarning bilim olish faoliyati o'yin faoliyati bilan uyg'unlashtiriladi, shu sababli talabalarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Kimyo darslarida foydalaniladigan o'yinlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

Kimyoviy texnologiya fanidan darslarda qo'llaniladigan rolli o'yinlar: Rolli o'yinlarning eng ahamiyatli jihati shundaki, bunda har bir talaba o'z strategiyasiga ega bo'ladi va faol faoliyatni amalga oshiradi. Rolli o'yinlar jamoaviy ijodkorlik va individuallikni o'zida mujassamlashtirgan, aniq stsenariyda belgilangan faol faoliyatni amalga oshiradi. O'yin davomida turli kasb egalari namoyon bo'lishi mumkin: iqtisodchi, texnolog, fermer, shifokor, laborant, xullas kimyo fanini o'rganib, kelajakda unga bog'liq bo'lgan sohalarida faoliyat yuritadigan barcha kasb egalari bo'lishi mumkin. Bunday didaktik o'yinlarni bajarish jarayonida talabalarda boshqalarni tinglash, o'z dunyoqarashini himoya qilish, boshqalarning fikriga munosabat bildirish kabi jihatlarining rivojlanayotganligini kuzatish mumkin. [7;78-79 b.]. Rolli o'yinlarning quyidagi ahamiyatli jihatlar mavjud:

- 1.O'yindan aniq maqsadni qo'yish.
- 2.O'yin ishtirokchilari o'z strategiyalarini tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi.
- 3.Faoliyatning amalda bajarilishi.
- 4.Kutilgan natijaning olinishi.

Kimyoviy texnologiya fanidan darslarda qo'llaniladigan ishbop o'yinlar: Qo'llanilish sohasiga ko'ra ishbop o'yinlarni: a) o'quv; b) tadqiqotchilik turlariga bo'lish mumkin. Ishbop o'yinda guruh a'zolarining biror muammoni keng qamrovli muhokama qilishlari, muayyan xulosaga kelishlari kerak bo'ladi. (Masalan, bizning hududda Kimyoviy texnologiya sanoati mahsulotlari bo'lmish sun'iy va sintetik tolalar ishlab chiqaradigan kimyo zavodini qurish mumkinmi?).

Ishbop o'yin davomida o'qituvchi yoki jarayondagi oldindan tayyorlangan boshlovchi talaba jarayon davomida yuzaga kelayotgan muammoli savollarga javob topishni talab qiladi. Bunda muayyan kimyoviy topshiriqni talabalar fanlararo va soha yuzasidan integrativ bilimlarini qo'llaganholda yechimni aniqlashlari talab etiladi. Didaktik o'yinlar an'anaviy darsning to'la o'rnini bosolmaydi, biroq o'yin jarayonini butun sinf jamoasi kuchli qiziqish bilan kuzatib boradi. Ishbop o'yin metodini amalga oshirish jarayonida talaba quyidagilarni bajarishi lozim:

- Jarayon analizini amalga oshirish;
- Muammoni aniqlash;
- Muammoni bosqichlarga ajratish;
- muammoni yechishning usul va vositalarini yaratish;
- mustaqil qaror qabul qilish va qarorning to'g'riligiga boshqalarni ishontirish;
- zaruriy amaliy xatti-harakatlarni amalga oshirish.

Kimyoviy texnologiya darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish talabalarning barchasi o'zaro faol hamkorlikda bo'lishiga yordam beradigan qulay muhit yaratish, ishlab chiqarish jarayonlarni talabalar tomonidan darslarda modellashtiradigan, jarayonlar va vaziyatlarni tahlil qilib muammo yechimini aniqlashga imkon beradigan metoddir. Didaktik o'yinlarni darslarda qo'llash Kimyo sanoat korxonalarida ishlab chiqarish texnologiyalarida uchraydigan hayotiy jarayonlarga asoslangan muammoli vaziyatlarni yuzaga keltiradi va ularning yechimini topishni o'rgatadi. Talabalar guruhlarida birgalikda faoliyat yuritir

ekan o'zaro bir-birini tushunadilar, himoya qiladilar va yagona maqsad sari birlashadilar [8;212-214 b.].

Darslarda didaktik o'yinlardan foydalangan vaqtda talabalar bilim olish bilan bir qatorda bu jarayondan zavq oladilar [9;597-601 b.]. Ta'limiy didaktik o'yinlar o'qituvchining dars vaqtidagi va darsdan tashqaridagi o'rnini mustahkamlashda nihoyatda muhim sanaladi. Ta'limiy didaktik o'yinlarni yaratar ekanmiz, unda nafaqat nazariy tushunchalar bo'lishi, balki unda ko'rgazmalilik va ilhomlantirish xususiyati bo'lishi kerak. Didaktik o'yin tartibli tuzilgan bo'lib, foydalanuvchi uchun qiziqarli va uni kayfiyatini ko'taradigan darajada bo'lishi lozim [9;1165-1170b.]. Ta'limiy didaktik o'yinlarni yaratishda eng muhimi talabalarning ehtiyojlarini inobatga olish va foydalanuvchilarni o'qitish va kayfiyatini ko'tarish orasidagi masofani saqlab turishdir. Ta'limiy didaktik o'yinlardan foydalanish jarayonida talabalarning fe'l –atvorini nazorat qilish nihoyatda muhimdir, ularning o'yin jarayoniga berilib ketishi oqibatida yuzaga kelgan tartibsizligi ta'lim jarayoniga halal bermasligi lozim. Didaktik o'yin shu darajada qiziqarli ko'rinishda tashkil etilishi kerakki, natijada butun sinf jarayonga jalb qilinishi lozim. Bu faoliyatni amalga oshirish uchun topshiriqlar tezkorlik bilan ketma-ket berilishi kerak. Kimyoviy texnologiya fanini o'qitishni takomillashtirishda didaktik o'yinlar bilan bir qatorda ko'rgazmalardan foydalanish ham yaxshi samara beradi [1;51-52 b.].

Shu sababli kimyoviy texnologiya fanidan "Sulfat kislota ishlab chiqarish" va Sanoatda cho'yan va po'lat ishlab chiqarish ishlab chiqarish mavzulari bo'yicha o'yinli texnologiyalar bilan o'qitish metodikasi ishlab chiqildi va uning samaradorligi o'rganildi, taxlil qilindi.

Sulfat kislota ishlab chiqarish mavzusini o'qitishda darsda sulfat kislota zavodiga tashrif buyuriladi, Talabalarni to'rt guruhga bo'linishimiz kerak. Birinchi guruh bugungi kunda bosh texnolog bo'limida ishlaydi; ikkinchi guruh ekologik nazorat bilan ishlaydi, uchinchi guruh markaziy zavod laboratoriyasida ishlaydi, to'rtinchi guruh tayyor mahsulotlarni sotish va marketing bo'limining ishi bilan tanishadi.

Rollarni taqsimlash: Talabalar 4 ta ishchi guruhga bo'lingan:

1. Bosh texnolog bo'limi; 2. Atrof-muhit nazorati; 3. Markaziy zavod laboratoriyasi; 4. Tayyor mahsulotlarni sotish va marketing bo'limi;

Guruxlar bir biriga savollar beriladi, munozaralar va muhokamalar qilinadi.

Sanoatda cho'yan va po'lat ishlab chiqarish ishlab chiqarish mavzusi o'yinli texnologiyalar bilan o'qitishda har bir talaba o'ziga xos rolga tayyorlanadi. Mashg'ulotda birgalikda va uyg'un ishlaydilar, bu xamma uchun juda qiziqarli va samarali bo'ladi. Talabalar o'z vazifasi bo'yicha taqdimotlar tayyorlaydi, va barcha taqdimotlarni bitta katta taqdimotga birlashtiriladi.

Tadbir sahnasi - metallurgiya zavodi kengaytirilgan ishlab chiqarish yig'ilishida talabalar ishtirok etmoqda.

Professor-o'qituvchining ikkita vazifasi bor - talabalarning ishlab chiqarish amaliyoti rahbari va metallurgiya zavodi direktori. Talabalar, talabalar va shu bilan birga metallurgiya zavodining turli xizmatlari xodimlari rolini o'ynaydi. Talabalar ishlab chiqarish amaliyoti kundaliklarini yuritadilar (mashg'ulotning qisqacha mazmuni), oxirida amaliyot rahbariga test topshiradilar (pedagogik sinov ishi).

Umumiy taqdimot slaydlaridan foydalangan xolda xar bir mutaxassis o'ziga tegishli ma'lumotlar bilan tanishtirib, bu bo'yicha savollarga javob beradilar.

Kimyoviy texnologiya fanini o'qitishda interfaol pedagogik metodlar va innovatsion ta'lim texnologiyalardan foydalanib o'qitishdan olingan talabalarning bilim samaradorligini aniqlash uchun nazorat va tajriba guruxlari tashkil qilindi, nazorat guruxida o'qituvchi an'anaviy usulda slaydlardan foydalangan xolda ma'ruza shaklida, tajriba guruxida esa interfaol pedagogik metodlar va innovatsion ta'lim texnologiyalar asosida mashg'ulot olib bordik. So'ng o'quv mashg'uloti oxirida o'tilgan mavzular bo'yicha 10 tadan nazorat test topshiriqlari orqali talabalarning egallagan bilimlari sinovdan o'tkazildi. Nazorat test topshiriqlari kimyoviy texnologiya fanidagi mavzulari mazmunini qamrab olgan, talabalar bilimi ko'nikmasi va malakalariga qo'yiladigan talablarga mos ravishda tuzildi. Nazorat test sinovda xar bir mavzu o'tilganda nazorat va tajriba guruxlaridan o'rtacha 52 nafardan talabalar qatnashdi. Olingan test sinovi natijalaridan ko'rish mumkinki, interfaol pedagogik metodlar va innovatsion ta'lim texnologiyalar asosida tashkil etilgan dars mashg'ulotlarni olib borish, talabalarni mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini va munosabatini oshirishga xizmat qildi. Test sinovi natijalarning umumiy o'rtacha ko'rsatgichi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Nazorat va tajriba guruxlaring test sinovi natijalari

Baxo	Nazorat guruxi	Tajriba guruxi
A'lo	2 (3,9 %)	12 (23 %)
Yaxshi	9 (17,3 %)	34 (65,4 %)
Qoniqarli	37 (71,1 %)	6 (11,5 %)
Qoniqarsiz	4 (7,7 %)	-
Sifat ko'rsatkichi	21 %	88,5 %
O'zlashtirish	92 %	100 %

Natijalar shuni ko'rsatdiki mavzuni o'zlashtirishning sifat va umumiy ko'rsatkichlari tajriba guruxida nazorat guruxiga nisbatan ancha yuqoridir. Nazorat test sinovlarining natijalariga ko'ra tajriba guruxlarida ta'lim texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan metodika asosida olib borilgan dars mashg'ulotlarning samaradorligi, talabalarga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganligi aniqlandi. Bu esa, tadqiqot ishida ilgari surilgan ilmiy farazning samarali ekanligini isbotlaydi.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa qilib, aytadigan bo'lsak, kimyoviy texnologiya fanini o'qitishda interfaol pedagogik metodlar va innovatsion ta'lim texnologiyalarning integratsiyasi o'quv natijalarini sezilarli darajada yaxshilash va talabalar egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni ishlab chiqarish sanoat korxonalarida amaliy qo'llay olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Elektron ta'lim platformalari, virtual haqiqat simulyatsiyalari va interaktiv multimedia, muammoli vaziyat, klaster, case-study kabi interfaol pedagogik metodlar va innovatsion ta'lim texnologiyalardan foydalanish orqali professor-o'qituvchi quyidagi ijobiy yutuqlarga erishishi mumkin:

1. Talabaning dars mashg'ulotiga bo'lgan qiziqishi ortadi, o'yin faoliyati talabalarni kasbga va fanga qiziqitirishni ta'minlovchi motivatsiya bo'lib xizmat qiladi.
2. Talabalarning darsda faol bo'lishlari ta'minlanadi mavjud muammolarni yechimini topish uchun ularda aniqlik va tezkorlik kabi ijobiy sifatlar shakllanadi.
3. Didaktik o'yin faoliyatida yuzaga keladigan raqobat, ularda shijoat va ishbilarmonlikni rivojlantiradi, talabada shakllangan ijobiy sifatlar ularga kasbiy faoliyatda o'z o'rnini topishlariga yordam beradi.
4. Interfaol pedagogik metodlar va innovatsion ta'lim texnologiyalardan foydalanish talabalarda birgalikda o'zaro do'stlik bilan faoliyat yuritishga, dasturda berilgan ma'lumotlarni to'liq va mustaqil o'rganishga, kimyo sanoati va ishlab chiqarish jarayonlariga qiziqishlarini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. Meliboyeva, G.S. "Kimyoni o'qitishda zamonaviy texnologiyalar". Toshkent. 2020 y. 200 b.
2. Mirkomilov Sh.M., Omonov X.T., Raxmatullayev N.G. "Kimyo o'qitish metodikasi" Toshkent: "Moliya-iqtisod". 2013 y.-235 b.
3. Mirzakarimovich, Y. M. Universitetlarda kimyoviy texnologiya kursini oqitishda multimediya vositalaridan foydalanish. Pedagog's jurnali, 20(1), 2022 y 140-144.
4. Yunusov, M. M. Increasing the efficiency of teaching the science of chemical technology on the base of pedagogical technologies. Zeta Repository, 4(6), 2023 y. 465-468.
5. Jumanov A. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda kimyoni integrativ o'qitishning o'ziga xos jihatlari. "Oliy ta'limda innovatsion texnologiyalar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari.
6. M. Yunusov. Kimyo texnologiya fanidan "sanoatda suvni tayyorlash" mavzusini noan'aviy usulda o'qitish. Ta'lim, fan va innovatsiya" jurnali 5, 2023. 208-211.
7. Зайцев В.С. Современные педагогические технологии: учебное пособие. – В 2-х книгах. – Книга 1. – Челябинск, ЧГПУ, 2012, – 411 с.
8. Pedagogy and practice: Teaching and learning in Secondary schools. Crown copyright – 2004, - 579 p.
9. Zumdahl S.S., Zumdahl S.A. Chemistry. (Houghton Mifflin Company), Boston, New York.2018,- 1172 p.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DIQQATNING RIVOJLANISHI

Zaynidinova Zulxumor Isomiddinovna

O'zbekiston -Finlandiya pedagogika instituti Maktabgacha talim kafedrası o'qituvchisi

Islomova Gulzamon Madievna

O'zbekiston -Finlandiya pedagogika instituti Maktabgacha talim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatni rivojlantirishning har tomonlama ko'rib chiqilishi keltirilgan. Diqqat - bu bolaning umumiy rivojlanishi va akademik muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o'ynaydigan asosiy kognitiv qobiliyatdir. Ushbu maqola diqqatning turli jihatlarini, jumladan, uning ta'rifi, asabiy asoslari, rivojlanish bosqichlari va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganadi. Bundan tashqari, u maktabgacha ta'lim uchun diqqatni rivojlantirish oqibatlarini muhokama qiladi va ota-onalar va o'qituvchilarga yosh bolalarda diqqat ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berish uchun tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar; Diqqatni rivojlantirish, maktabgacha yoshdagi bolalar, kognitiv rivojlanish, erta bolalik ta'limi, asabiy asoslar, tanlab diqqat, barqaror diqqat, ijro etuvchi diqqat, rivojlanish bosqichlari, diqqatga ta'sir qiluvchi omillar

DEVELOPMENT OF ATTENTION IN PRESCHOOL CHILDREN

Zaynidinova Zulxumor Isomiddinovna,

teacher of the Department of Preschool Education of the Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

Islamova Gulzamon Madievna

Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, teacher of the Preschool Education Department

Abstract: This scientific article presents a comprehensive review of the development of attention in preschool children. Attention is a fundamental cognitive skill that plays a crucial role in a child's overall development and academic success. This article explores the various aspects of attention, including its definition, neural underpinnings, developmental milestones, and factors influencing its development. Additionally, it discusses the implications of attention development for preschool education and provides recommendations for parents and educators to support the growth of attentional skills in young children.

Key words; Attention Development, Preschool Children, Cognitive Development, Early Childhood Education, Neural Underpinnings, Selective Attention, Sustained Attention, Executive Attention, Developmental Milestones, Factors Influencing Attention

РАЗВИТИЕ ВНИМАНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Зайнидинова Зулхумор Исомиддиновна,

преподаватель кафедры дошкольного образования Узбекско-Финляндского педагогического института

Исламова Гульзамон Мадиевна

Узбекско-Финляндский педагогический институт, преподаватель кафедры дошкольного образования.

Аннотация: В данной научной статье представлен комплексный обзор развития внимания у детей дошкольного возраста. Внимание – это ключевая когнитивная способность, которая играет решающую роль в общем развитии ребенка и его успеваемости. В этой статье исследуются различные аспекты внимания, включая его определение, нейронную основу, стадии развития и факторы, влияющие на его развитие. Кроме того, в нем обсуждаются последствия развития внимания для дошкольного образования и приводятся рекомендации для родителей и учителей,

которые помогут развить навыки внимания у маленьких детей.

Ключевые слова: Развитие внимания, дети дошкольного возраста, когнитивное развитие, дошкольное образование, нейронные основы, избирательное внимание, устойчивое внимание, исполнительное внимание, этапы развития, факторы, влияющие на внимание.

Kirish. Maktabgacha yosh bolaning kognitiv va xulq-atvori rivojlanishining muhim davri bo'lib, bu davrda sezilarli darajada rivojlanadigan eng asosiy kognitiv qobiliyatlardan biri bu diqqatdir. Diqqat bolaning butun hayoti davomida yanada murakkab ko'nikma va bilimlarni o'zlashtirish uchun zamin yaratadigan asosiy bilish jarayoni bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqat qanday rivojlanishini tushunish nafaqat ilmiy qiziqish uyg'otadi, balki ota-onalar, tarbiyachilar va o'qituvchilar uchun amaliy ahamiyatga ega. Diqqat - bu odamlarga o'zlarining aqliy resurslarini ma'lum stimullarga, vazifalarga yoki fikrlarga qaratishga imkon beradigan kognitiv mexanizmdir. Bu ko'p qirrali tuzilma bo'lib, turli jihatlarni, jumladan, tanlangan diqqat, doimiy diqqat va ijro etuvchi diqqatni o'z ichiga oladi. Bu komponentlarning har biri bolaning o'z atrofida bilan munosabatda bo'lishi va yoshiga mos faoliyat bilan shug'ullanishida alohida, ammo o'zaro bog'liq rol o'ynaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatni rivojlantirish bir xil jarayon emas; aksincha, irsiy moyillik, atrof-muhit omillari va dastlabki tajribalar ta'sirida individual o'zgaruvchanlikni namoyish etadi. Kichkina bolalar go'daklikdan maktabgacha yoshga o'tayotganda, ularning diqqat qobiliyatlari diqqatni jamlash, o'z-o'zini tartibga solish va kognitiv resurslarni samarali boshqarish qobiliyati bilan ajralib turadigan aniq bosqichlardan o'tadi.

Diqqatni rivojlantirishning neyron asoslarini tushunish maktabgacha yoshdagi miyaning qanday yetukligi haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Ijroiya funktsiyalari uchun mas'ul bo'lgan prefrontal korteks va vosita va kognitiv nazorat bilan bog'liq bo'lgan bazal gangliya kabi miya hududlari erta bolalik davrida sezilarli o'zgarishlarga duchor bo'lib, bolaning diqqat qobiliyatini shakllantiradi.

Ushbu keng qamrovli sharh maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatning rivojlanishini o'rganadi, bu muhim kognitiv qobiliyatning asosi bo'lgan murakkab jarayonlarni yoritishga qaratilgan. Biz rivojlanish bosqichlarini, irsiy va atrof-muhit omillarining ta'sirini va diqqatni rivojlantirishning erta bolalik ta'limiga ta'sirini ko'rib chiqamiz. Bundan tashqari, ota-onalar va o'qituvchilar uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatni jamlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan amaliy tavsiyalar muhokama qilinadi, natijada ularning umumiy kognitiv va akademik muvaffaqiyatlariga hissa qo'shadi.

Erta bolalik davrida bolalar nisbatan cheklangan va kamdan-kam diqqat holatidan diqqat qobiliyatini nazorat qilish, davomiylik va moslashuvchanlikni oshirish bilan ajralib turadigan holatga o'tishadi. Bu ishlanmalar bolaning ta'lim faoliyati bilan shug'ullanishi, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatda bo'lishi, muhim kognitiv va akademik ko'nikmalarga ega bo'lishi uchun muhim ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatning turli qirralarini va ularning qanday rivojlanishini tushunish o'qituvchilar, ota-onalar va yosh bolalarning o'qishi va rivojlanishini optimallashtirishga qiziqqan tadqiqotchilar uchun juda muhimdir. Keyingi bo'limlarda biz diqqat rivojlanishining nerv asoslari, maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqat bilan bog'liq rivojlanish bosqichlari va uning o'sishiga ta'sir qiluvchi omillarni ko'rib chiqamiz.

Diqqat rivojlanishining biologik asoslari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatning rivojlanishi miya ichidagi neyron davrlarining kamolotga etishi va tashkil etilishi bilan chambarchas bog'liq. Ushbu asabiy o'zgarishlar erta bolalik davrida diqqat jarayonlarini bosqichma-bosqich takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Diqqatni rivojlantirishning neyron asoslarini tushunish bu jarayonlarning qanday rivojlanishi va bolalar o'sishi bilan yanada murakkablashishiga oydinlik kiritadi.

Prefrontal korteks: Diqqatni rivojlantirishda ishtirok etadigan asosiy miya mintaqalaridan biri bu prefrontal korteks (PFC). PFC maktabgacha yoshdagi davrda sezilarli o'zgarishlarga uchraydi. Bu hudud kognitiv nazorat, ish xotirasi va maqsadga qaratilgan harakatlarni rejalashtirish va amalga oshirish qobiliyatini o'z ichiga olgan ijro etuvchi funktsiyalar uchun javobgardir. PFC kamolotga etganda, u diqqat jarayonlarini tartibga solish va muvofiqlashtirishda markaziy rol o'ynaydi. Maktabgacha yoshdagi

bolalar yaxshilangan inhibitiv nazoratni namoyish qila boshlaydilar, bu ularga diqqatni chalg'itadigan narsalarni diqqatsiz qoldirib, muayyan vazifalarga qaratishga imkon beradi.

Parietal korteks: Parietal korteks diqqatni jalb qiladigan yana bir muhim mintaqadir. U fazoviy ishlov berish uchun mas'uldir va fazoviy diqqatni yo'naltirishda rol o'ynaydi. Ushbu hududning rivojlanishi bilan maktabgacha yoshdagi bolalar o'z diqqatini atrofdagi muayyan joylarga yo'naltirishni yaxshilaydi. Bu ko'nikma vizual qidiruv va ob'ektni boshqarish kabi vazifalar uchun zarurdir.

Bazal gangliya: Bazal gangliya - bu vosita nazorati va kognitiv funktsiyalarda ishtirok etadigan subkortikal tuzilmalar to'plami. U diqqatni tartibga solishda rol o'ynaydi va atrof-muhit belgilariga asoslangan tegishli harakatlarni tanlash bilan bog'liq. Bazal gangliyalarning rivojlanishi maktabgacha yoshdagi bolalarning diqqatini turli vazifalar va stimullar o'rtasida o'tkazish qobiliyatiga yordam beradi.

Frontoparietal tarmoq: Ko'pincha frontoparietal tarmoq deb ataladigan prefrontal korteks va parietal korteks o'rtasidagi o'zaro ta'sir diqqatni jalb qilish uchun juda muhimdir. Maktabgacha yoshdagi davrda ushbu tarmoq ko'proq funktsional bog'liq bo'lib, diqqat resurslarini yanada samarali muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Neyrotransmitter tizimlari: Dopamin va norepinefrin kabi neyrotransmitterlar diqqatni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu neyrotransmitter tizimlarining erta bolalik davrida rivojlanishi bolaning diqqatini jamlash va muhim ogohlantirishlarga javob berish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Neyroplastiklik: Maktabgacha yoshdagi yillar yuqori neyroplastiklik bilan tavsiflanadi, bu miyaning tajriba va atrof-muhit ta'siriga javoban moslashish va qayta tashkil etish qobiliyatini anglatadi. Ushbu plastisiya miyaga o'rganish va amaliyotga javoban diqqat jarayonlarini yaxshilashga imkon beradi.

Oq moddaning rivojlanishi: Miyaning turli hududlari o'rtasidagi aloqani osonlashtiradigan oq materiya yo'llari maktabgacha yoshdagi davrda etuklikni davom ettiradi. Miya hududlari o'rtasidagi yaxshilangan aloqa diqqat tarmoqlarining samaradorligini oshiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar asta-sekin diqqatni yanada samaraliroq tartibga solish qobiliyatiga ega bo'lishadi. Ular chalg'itadigan narsalarni filtrlashda, diqqatni uzoq vaqt davomida ushlab turishda va kerak bo'lganda diqqatni o'zgartirishda yaxshiroq bo'ladi. Ushbu biologik o'zgarishlar ularning turli xil tadbirlarda, jumladan, erta savodxonlik, hisoblash va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarda ishtirok etishini qo'llab-quvvatlaydi.

Diqqatni rivojlantirishning neyron asoslarini tushunish nafaqat kognitiv rivojlanish haqidagi bilimimizga ma'lumot beradi, balki amaliy ahamiyatga ham ega. O'qituvchilar va tarbiyachilar maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanayotgan neyron qobiliyatiga mos keladigan, optimal diqqat o'sishini rag'batlantiradigan va ularning umumiy kognitiv rivojlanishiga yordam beradigan o'quv muhiti va faoliyatini loyihalashi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatni rivojlantirishning rivojlanish bosqichlari. Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatni rivojlantirish dinamik jarayon bo'lib, alohida bosqichlar bilan belgilanadi. Ushbu bosqichlar diqqatni rivojlantirishdagi asosiy yutuqlarni ifodalaydi va ushbu shakllanish davrida bolalarning diqqat qobiliyatlari qanday rivojlanishi haqida tushuncha beradi. Rivojlanishning ushbu bosqichlarini tushunish ota-onalar, o'qituvchilar va tadqiqotchilar uchun bolaning diqqatini rivojlantirishdagi muvaffaqiyatini qo'llab-quvvatlash va baholash uchun juda muhimdir. Quyida maktabgacha yoshdagi bolalarning diqqatini rivojlantirishning muhim bosqichlari keltirilgan:

Go'daklar va yosh bolalar (0-2 yosh):

Doimiy diqqat: Hayotning dastlabki oylarida chaqaloqlar qisqa vaqt ichida diqqatini muayyan narsalarga yoki yuzlarga qaratishi mumkin, vaqt o'tishi bilan diqqatni asta-sekin oshiradi.

Yangiliklarni afzal ko'rish: chaqaloqlar tabiiy ravishda yangi va sezilarli ogohlantirishlarga jalb qilinadi, bu esa tanlangan diqqatning dastlabki belgilarini namoyish etadi.

Chalg'itish: bu bosqichda diqqat atrof-muhitdagi o'zgarishlar tufayli osongina buziladi, bu esa chaqaloqlarni chalg'itadigan narsalarga juda sezgir qiladi.

Maktabgacha yoshdagi (3-5 yosh):

Diqqatning ortishi: maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatni ushlab turish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ular uzoq vaqt davomida hikoya tinglash, o'yin o'ynash yoki jumboqni yakunlash

kabi mashg'ulotlar bilan shug'ullanishlari mumkin.

Tanlangan diqqat: muayyan vazifalar yoki ogohlantirishlarga tanlab qatnashish qobiliyati yanada aniqroq bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatni ma'lum bir faoliyatga qaratishlari mumkin, shu bilan birga ahamiyatsiz chalg'ituvchi narsalarga diqqat bermasliklari mumkin.

Ijro etuvchi diqqatning paydo bo'lishi: Kognitiv nazorat va vazifalarni almashtirish qobiliyatlarini o'z ichiga olgan ijro etuvchi diqqat rivojlana boshlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'z diqqatini turli vazifalarga samaraliroq o'tkazishlari mumkin.

Kooperativ o'yinda ishtirok etish: Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatni jamlash va ijtimoiy shovqinni talab qiladigan guruh o'yinlari va hamkorlikdagi loyihalar kabi hamkorlikdagi o'yin faoliyati bilan shug'ullanishadi.

Rivojlanayotgan fazoviy va vaqtinchalik diqqat: fazoviy diqqat, ma'lum joylar yoki hududlarga diqqat qaratish qobiliyati va vaqtinchalik diqqat, vaqt o'tishi bilan diqqatni taqsimlash yanada uyg'un rivojlana boshlaydi.

Tafsilotlarga diqqat: maktabgacha yoshdagi bolalar o'z muhitidagi nozik tafsilotlarga ko'proq diqqat berishadi, bu erta savodxonlik va hisoblashni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Egosentrizmning pasayishi: maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining diqqatlarida kamroq egosentrik bo'lib qoladilar, ya'ni ular guruh faoliyati davomida boshqalarning nuqtai nazarini hisobga olishlari va tengdoshlari bilan diqqatni baham ko'rishlari mumkin[1].

Bolalar bog'chasiga o'tish (5-6 yosh):

Ijroiya funktsiyalari yaxshilandi: Ijroiya funktsiyalari, jumladan, ishlaydigan xotira va kognitiv moslashuvchanlik, bolalar bog'cha yoshiga yaqinlashganda rivojlanishda davom etadilar. Ushbu ko'nikmalar diqqatni yanada samarali boshqarish qobiliyatini oshiradi.

Kengaytirilgan o'z-o'zini tartibga solish: bolalar tuzilgan o'quv faoliyati davomida o'z impulslarini tartibga solish va diqqatni barqarorlashtirishda yaxshilanadi.

Ta'limga faollikni oshirish: Diqqat ko'nikmalari yanada aniqlangani sayin, bolalar ta'lim vazifalarini bajarishda faolroq ishtirok etadilar va murakkabroq o'quv faoliyatida ishtirok etishlari mumkin.

Rasmiy ta'limga o'tish: Bolalarning rasmiy maktabga o'tishi bilan o'qituvchi rahbarligidagi ta'limga diqqat qaratish, sinf tartiblariga rioya qilish va o'quv topshiriqlarini bajarish qobiliyati yanada mustahkamlanadi.

Diqqatdagi rivojlanish bosqichlari taxminiy ekanligini va sezilarli individual o'zgaruvchanlik bo'lishi mumkinligini tan olish kerak. Ba'zi bolalar bu bosqichlarga boshqalarga qaraganda erta yoki kechroq erishishlari mumkin. Bundan tashqari, irsiy moyillik va atrof-muhit ta'siri o'rtasidagi o'zaro ta'sir bolaning diqqatini rivojlantirishi mumkin. Ota-onalar, o'qituvchilar va tarbiyachilar bolalarning ushbu bosqichlarni bosib o'tishlari va diqqat qobiliyatlari nuqtai nazaridan to'liq potentsiallarini ro'yobga chiqarishlariga yordam berish uchun qo'llab-quvvatlovchi muhit va amaliyot uchun imkoniyatlar yaratishlari kerak.

Maktabgacha ta'limga ta'siri

Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqatni rivojlantirish erta bolalik ta'limiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar va tarbiyachilar diqqatning o'sishini tushunishdan samaraliroq ta'lim muhitini yaratish va bolalarning kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun o'qitish strategiyalarini moslashtirish uchun foydalanishlari mumkin[2]. Maktabgacha ta'lim uchun ba'zi asosiy ta'sirlar:

Strukturaviy ta'lim muhiti: maktabgacha ta'lim sinflari chalg'itadigan narsalarni minimallashtiradigan tuzilgan va tashkillashtirilgan muhitni ta'minlashi kerak. Aniq belgilangan tartiblar va vizual belgilar bolalarga nima kutilayotganini tushunishga yordam beradi va turli mashg'ulotlar davomida doimiy diqqatni osonlashtiradi.

Amaliy o'rganish: Amaliy, interfaol o'rganish tajribasini o'z ichiga olish maktabgacha yoshdagi bolalarning diqqatini jalb qilish va saqlash uchun juda muhimdir. Sensorli izlanishlar, materiallarni manipulyatsiya qilish va ijodiy o'yinlarni o'z ichiga olgan tadbirlar ishtirok etish va o'rganishga yordam beradi.

Individual diqqat: Bolalar turli xil diqqat qobiliyatlari va imtiyozlariga ega bo'lishi mumkinligini

tan olgan holda, o'qituvchilar kerak bo'lganda individual diqqat berishga harakat qilishlari kerak. Har bir bolaning ehtiyojlari va qiziqishlarini qondirish uchun moslashtirilgan o'qitish ularning o'rganish tajribasini oshirishi mumkin[3].

Vizual va eshitish vositalari: diagrammalar va vizual jadvallar kabi ko'rgazmali qo'llanmalar bolalarga diqqatlarini jamlashda va ko'rsatmalarni tushunishda yordam beradi. Xuddi shunday, eshitish signallari va aniq og'zaki muloqot bolalarga mashg'ul bo'lishga va ko'rsatmalarga amal qilishga yordam beradi.

Asta-sekin o'tish: maktabgacha yoshdagi bolalar mashg'ulotlar o'rtasida to'satdan o'tish bilan kurashishlari mumkin. Ijro etuvchining diqqatini va o'zini o'zi boshqarishni qo'llab-quvvatlash uchun o'qituvchilar bolalarga o'tish davriga aqliy tayyorgarlik ko'rish imkonini beradigan bo'lajak o'zgarishlar haqida signal berish uchun o'tish belgilari, ortga hisoblash yoki qo'shiqlardan foydalanishlari mumkin.

Guruh faoliyati: Guruh faoliyati va hamkorlikdagi o'yin tanlangan diqqat va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar tengdoshlari bilan diqqatni baham ko'rishni, guruh ko'rsatmalariga rioya qilishni va loyihalarda birgalikda ishlashni o'rganadilar.

Savodxonlik va hisobni rivojlantirish: Diqqat ko'nikmalari, masalan, tafsilotlarga diqqat qaratish va o'qish yoki matematika mashg'ulotlari davomida diqqatni jamlash qobiliyati, erta savodxonlik va hisoblashni rivojlantirish uchun zarurdir. Pedagoglar o'quv dasturiga yoshga mos o'qish, hikoya qilish va hisoblash mashg'ulotlarini kiritishlari kerak[4].

Jismoniy faollik: Muntazam jismoniy faollik va harakat tanaffuslari bolalarning kuchini qayta tiklashga va diqqatini qayta tiklashga yordam beradi. Jismoniy o'yin va mashqlarni kundalik jadvalga kiritish umumiy diqqatni rivojlantirishga yordam beradi.

Ekran vaqtini cheklash: Haddan tashqari ekran vaqti, ayniqsa televizor tomosha qilish yoki video o'yin o'ynash kabi passiv harakatlar uchun, diqqatni rivojlantirishga xalaqit berishi mumkin. Maktabgacha tarbiyachilar va ota-onalar ekranda ishlash bo'yicha ko'rsatmalarni ishlab chiqishlari va interaktiv, ta'lim mazmunini targ'ib qilishlari kerak.

O'z-o'zini tartibga solishni targ'ib qilish: maktabgacha yoshdagi bolalarga chuqur nafas olish va ongini rivojlantirish mashqlari kabi o'z-o'zini tartibga solish strategiyalarini o'rgatish ularga o'z diqqatini va his-tuyg'ularini samarali boshqarish imkonini beradi. Ushbu ko'nikmalar diqqatni nazorat qilishni yaxshilashga yordam beradi.

Ota-onalar va o'qituvchilarning hamkorligi: ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi samarali muloqot diqqatni rivojlantirish uchun zarurdir. Bolaning diqqat-diqqatining kuchli tomonlari va qiyinchiliklari haqida tushunchalar almashish uyda ham, sinfda ham ko'proq maqsadli aralashuv va strategiyalarga olib kelishi mumkin.

Kasbiy rivojlanish: Maktabgacha tarbiyachilar diqqatni rivojlantirish bo'yicha so'nggi tadqiqotlar va samarali o'qitish strategiyalari haqida xabardor bo'lish uchun doimiy kasbiy rivojlanishdan foydalanadilar. Bu bilim ularni yosh bolalar uchun eng yaxshi ta'lim tajribasini taqdim etish uchun jihozlaydi.

Xulosa qilib aytganda, diqqatni rivojlantirish maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishining muhim jihati hisoblanadi. O'qitish amaliyoti va sinf muhitini maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatining muhim bosqichlari va ehtiyojlariga moslashtirish orqali o'qituvchilar yanada qiziqarli va samarali o'rganish tajribasini yaratishlari mumkin. Oxir oqibat, bu harakatlar bolalarning rasmiy ta'limga tayyor bo'lishiga va ularning umumiy kognitiv rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Siegel, D. J. (2012). The developing mind: How relationships and the brain interact to shape who we are (2nd ed.). The Guilford Press.

Dawson, P., & Guare, R. (2018). Executive skills in children and adolescents : a practical guide to assessment and intervention (Third edition.). Guilford Press.

Siegel, D. J., & Bryson, T. P. (2013). The Whole-Brain Child: 12 Revolutionary Strategies to Nurture Your Child's Developing Mind.

Schlegel, Sarah. «Mind in the making: the seven essential life skills every child needs.» (2011): 401.

НЕЙРОПЕДАГОГИКА ТИЗИМИНИНГ ПРИНЦИПЛАРИ

Юсупов Давронбек Фирнафасович,

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Урганч давлат педагогика институти,
биринчи проректори

Annotatsiya: Maqolada pedagogika va differensial psixologiyaning bilashmasida vujudga kelgan fanning yangi yo'nalishi - neyropedagogikaning fundamental tamoyillari tahlil qilinadi, ta'lim jarayonida yangi yo'nalishning strukturasini shakllantirish va ularni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bir qator pedagogik vazifalar tadqiq qilindi. Ta'lim muammosini hal qilishning iloji bo'lmagan vaziyatlarda odamlarning neyropedagogik muloqoti natijasida paydo bo'ladigan jarayonlar o'rganildi.

Kalit so'zlar: neyropedagogika, miya, psixologiya, potentsial, intellekt.

СИСТЕМА ПРИНЦИПОВ НЕЙРОПЕДАГОГИКИ

Юсупов Давронбек Фирнафасович,

Доктор философских наук по педагогическим наукам (PhD), Ургенчский государственный
педагогический институт, первый проректор

Аннотация: в статье анализируются основополагающие принципы нового направления в науке - нейропедагогике, которая возникла на стыке педагогики и дифференциальной психологии, образующие структуру нового направления в образовательном процессе, и определяющие ряд педагогических задач, необходимых для их исследования. Изучены процессы, появляющиеся в результате нейропедагогической коммуникации людей в ситуациях когда нет решения поставленной образовательной задачи.

Ключевые слова: нейропедагогика, мозг, психология, потенциал, интеллект.

SYSTEM OF PRINCIPLES OF NEUROPEDAGOGY

Yusupov Davronbek Firnafasovich,

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Urgench State Pedagogical Institute, the first
Vice-Rector

Abstract: the article analyzes the fundamental principles of a new direction in science - neuropedagogy, which arose at the intersection of pedagogy and differential psychology, forming the structure of a new direction in the educational process, and defining a number of pedagogical tasks necessary for their research. The processes that appear as a result of neuropedagogical communication of people in situations where there is no solution to the educational problem have been studied.

Key words: neuropedagogy, brain, psychology, potential, intelligence.

Развитие цифровой информационно-коммуникационной и педагогической технологии ставит вопрос как о разработке новых педагогических технологий, так и о привлечении новейших данных, полученных в смежных отраслях знаний таких как искусственный интеллект, нейротехнологии, нейропсихологии.

В условиях информатизации, цифровизации учебного процесса не только психологии, но и сами педагоги уже обращают внимание на необходимость учета функциональных асимметрий учащихся в образовательном процессе [1], [2], говорится о том, что новые образовательные технологии третьего тысячелетия должна строиться только с учетом функциональных асимметрий человека [3].

В настоящее время нейронаука добилась значительных успехов в многих областях научной деятельности, включающих как естественные, так и гуманитарные науки. Как следствие этого положительные результаты наблюдаются во всех сферах исследования центральной нервной системы как человека так и, в целом, живых существ.

Странным на этом фоне выглядит отсутствие в области нейронного изучения мира такой отрасли, как нейропедагогика, призванной задействовать достижения нейронных наук в такой важной отрасли, как обучение человека использующей данные в области деятельности нейронных функций для создания педагогических методик воспитания и развития молодежи и взрослых. Вопрос о такой науке и ее назначении является предметом спора в различных странах и часто сводятся к тому, что вместо нейропедагогики предлагается рассматривать данную науку с точки зрения нейропсихологии ограничивающую вопросы педагогики психологической коррекцией и педагогического обучения пациентов с отклонениями в области психической системы.

Таким образом, название данной науки может звучать как нейропсихопедагогика, однако принимая во внимание, то, что это слишком громоздко для повседневного его употребления, хотя и может иметь место в научной терминологии, ограничиться названием «нейропедагогика».

Таким образом, суть определения предлагаемой новой области знаний в научной его интерпретации тесно связана с психологией становясь наукой о теориях и методиках воспитания, опирающуюся на базовые основы современной нейронауки. Нейропедагогика происходит от слов «нейрон» (нервная клетка), «педагогика» (педагогика) и греческого слова «psyche» (душа).

Дистанцируясь в определенных рамках от общего понятия педагогики, нейропедагогика не стремится заменить собой всю эту гуманитарную науку. Вместо этого она предполагает взаимодействие с различными специалистами в области нейронауки и строить свою деятельность на фундаменте совокупности ее данных.

Если говорить в целом о принципиальной системе нейропедагогики, то ее можно охарактеризовать как структуру, построенную на основе нейронных процессов, протекающих в головном мозге.

Являясь своего рода процессором, если использовать компьютерную лексику, мозг человека имеет возможность выполнять несколько различных действий одновременно., преподавателю необходимо держать в центре внимания такую способность при действиях по вовлечению учащихся различные учебные вопросы и расширять поле возможностей использования различных методик и способов при выстраивании образовательного процесса. Не следует забывать, что недогрузка мозга, как и его перегрузка, может негативно сказаться на его развитии.

Стремление к постоянному развитию своего сознания путем обучения, всегда было прерогативой функциональности мозга в его естественном развитии. Подобное стремление, получающее свое выражение в любознательности и познании, определяет обуславливает необходимость решения проблем воплощения этих потребностей в нейропедагогике как задачу образовательного процесса. Также, нейропедагогика исследует образование и познание с позиции физиологических и психологических процессов, что, в свою очередь, требует создания необходимых санитарных и комфортных условий для образовательного процесса.

Генетически обусловленные свойства мозга, с точки зрения их зависимости от опыта предыдущих поколений в поисках смысла тех или иных моментов социального бытия, играют достаточно значимую роль в исследовательской системе нейропедагогики. Значимость этой роли дает основание ученым рассуждать на тему постоянности режима деятельности мозга в рамках соединения прежнего опыта с вновь возникающими обстоятельствами. Последнее понимание или убеждение появляется в момент, когда мозг выстраивает фундамент для имеющихся знаний и представлений. (Концепция Л.С. Выготского о практической и непосредственной сферах развития) [4].

Опора мозга на опыт прошлых лет проявляется в его поисках смысла, способного установить закономерности в различных происходящих ситуаций реальности. При безуспешности определения подобных закономерностей появляется беспорядок и хаос, не способствующие продуктивной деятельности мозга. Обучение может получить новый импульс повышения эффективности в момент преодоления интеллектуальных трудностей в проекции подобного поиска смысла закономерностей.

Нейропедагогика исследует коннотативную сторону социальной сферы человека как особую, значимую часть образовательного процесса, жизненно важную составляющую полезной деятель-

ности мозга. Исследования в области нейропедагогики дают основания прийти к выводу о том, что учебный материал, полученный в комфортной для учащегося среде, лучше запоминается и получает устойчивую ассоциацию с соответствующей ему ситуацией. Психологические наблюдения доказывают, что эмоциональные факторы способствуют развитию мышления и творческих возможностей обучающихся, а эмоциональный интеллект (EQ) важен в такой же степени, как и IQ. При этом показано, что подобное психологически комфортное эмоциональное обучение необходимо как детям, так и взрослым.

Отличительным свойством мозга выступает его способность в одно и то же время анализировать и синтезировать поступающую информацию, работая с целым и частями этого целого. Исследования в области неропсихологии доказали подобную способность мозга. Нейропсихологические исследования показывают, что мозг единомоментно может «видеть» объекты как целое и часть, разбирать и собирать их одновременно. Анализ и синтез – это основные составляющие обучения мыслительного процесса, взаимодействие которых определяет его развитие и поэтому их совместное применение требует соответствующего усовершенствования с помощью необходимых приемов и методов обучения. Учебный материал необходимо излагать в стиле взаимодействующих между собой целого и частного, в таких его проявлениях как анализ и синтез, прямой и обратный методы решения задач, конкретизация и обобщение и т.д.

Подобные особенности устройства мозга дают человеку возможность единовременного осваивания информации в ситуациях, требующих сосредоточенного внимания и периферийного восприятия. Структурно правильно выстраиваемое образовательного процесса на основе особенностей периферического восприятия дает возможность использования его как конструктивный элемент обучения. В качестве примера можно привести ситуации, когда, используя фоновую музыку, режиссеры подчеркивают фон фильма. Не следует забывать, что периферийные механизмы восприятия способны выступать и в качестве деструктивного элемента.

Процесс обучения предполагает получение человеком значительно большего объема информации, чем ему это представляется в реальности, что становится возможным благодаря одновременной сознательной и подсознательной деятельности мозга. В результате такой одновременной деятельности в факторы, влияющие на учащихся, входит не только информация, преподносимая преподавателем, но и весь комплекс внутренних и внешних ощущений, включающий как конкретную ситуацию обучения, так и весь предыдущий жизненный опыт в его различных проявлениях.

Еще одним значимым фактором, влияющим на ход исследований в нейропедагогике, является наличия в мозгу двух систем памяти: визуально-пространственной и системы «заучивания». Значимость этого фактора заключается в том, что эти системы по-разному усваивают полученные знания, причем визуально-пространственная является более естественной для функционирования мозга обучаемого. По сравнению с первой, вторая система более искусственная и трудоемкая. Знания, поступающие в «хранилище» памяти через систему «заучивания», нестабильны и непродуктивны, что приводит обычно к их бессистемному и неорганизованному размещению в ячейках памяти. Соответственно, чем больше такой информации «хранится» в памяти, тем сложнее мозгу ее найти. В противоположность системе заучивания, системы визуально-пространственного хранения организованы по принципу «описи и контекста», как в библиотеке. Данный принцип приводит к тому, что информацию можно не только «хранить», но и быстро находить и воспроизводить.

Люди лучше понимают и запоминают, когда знания и навыки «отпечатываются» в их зрительно-пространственной памяти. Такое развитие мозга стимулируется в условиях творческой свободы и тормозится в условиях давления, принуждения или угроз. Творческие люди не терпят насилия ни над собой, ни над другими. Именно поэтому нейропедагогика не приемлет того, как некоторые преподаватели разрушают атмосферу творчества, пытаясь поддерживать строгую учебную дисциплину в классе.

Еще одним значимым аспектом в исследовательской системе нейропедагогики становится то, что мозг каждого человека неповторим в рамках теории принципа уникальности. Каждый мозг

имеет свои, только ему присущие уникальные характеристики, таких общих понятий как объем и скорость обработки информации, преобладание систем памяти и гибкость мыслительных процессов. Уникальность каждого человека создает вектор движения педагогической мысли в сторону необходимости максимально индивидуального подхода к обучению.

Основываясь на вышеупомянутых принципах нейропедагогики, эта наука об обучении определила ряд педагогических проблем для исследования. Основой таких исследований является изучение нейропедагогических механизмов осознания и поведения учебных групп, их личностных, субъектных и индивидуальных взаимоотношений, а также принципов, формирующих единое нейропедагогическое пространство.

Основной задачей данного исследования является выявление потенциала нейропедагогики для разработки и внедрения в образовательную практику психодиагностических и психокоррекционных технологий, автоматизирующих профессиональную деятельность педагогов и психологов в современной ситуации ИКТ. Для повышения эффективности нейросетевых обучающих систем необходимо определить организационно-педагогические условия, включая задание и настройку основных характеристик модели обучаемого, а также четкую формализацию и построение онтологии целевой области.

Исходя из важнейших положений нейропедагогики, для повышения эффективности обучения можно выделить следующие моменты: 1) внимание, 2) активное взаимодействие, 3) возврат ошибок, 4) консолидация (от медленных, сознательных, требующих усилий мыслительных процессов к быстрым, бессознательным, автоматическим). работе) [5].

Опираясь на этот вектор дальнейшего развития, можно изучать объективные психологические явления и закономерности, возникающие в результате нейропедагогического общения людей в контексте решения одной образовательной задачи.

Герхард Рот, директор Института мозга Бременского университета, изучающий, как знания об окружающем мире поступают в мозг человека и хранятся в нем, отмечает, что мозг «настроен» на обучение и «не может и не будет делать лучше», чем непрерывное обучение. Необходимо «правильно» обращаться с мозгом и давать ему «правильную» информацию» [6].

В нейрообразовании важным фактором, обуславливающим эффективность процесса обучения, является определение уровня его стартовой позиции. Основой для формирования процесса обучения является наличие хорошо подготовленных структур мозга. Уровень потенциала обучаемого определяется формированием и образованием синапсов. Для того чтобы таких синапсов образовалось как можно больше, человеку необходимо иметь как можно больше и желательно как можно более разнообразный собственный опыт. Кроме того, исследователи мозга выделяют сильные эмоциональные связи между соединениями как важнейшее условие оптимального развития мозга [7].

Согласно исследованиям пластичности мозга, главным условием успешного обучения является поведение обучаемого, т.е. его мотивация и желание учиться.

Таким образом, можно прийти к выводу о том, что организационно-педагогическими условиями эффективности обучающих систем в методологической базе нейропедагогики могут стать следующие из них [8,9,10]:

Предназначение и создание базовых свойств модели обучаемого;

Конкретизация формулировок и построение онтологии предметной сферы.

Системность факторов, способствующих повышению эффективности образовательного процесса, можно представить как:

Мотивация к процессу обучения, на основе предполагаемого дальнейшего использования их в профессиональной карьере [11];

Интеллектуальные способности (уровень IQ, специальные навыки, социальный интеллект); психологические характеристики (тип личности, уровень креативности, умение работать в коллективе);

жизненные факторы (социальная среда, условия проживания и т.д..) [12].

Результаты этих исследований дают возможность определить закономерности нейропедагогического процесса, структуру нейропедагогического пространства, образуемого в результате совместной образовательной деятельности.

Основные правила нейропедагогики основаны на использовании индивидуальных возможностей человеческого мозга. На их основе можно дать определенные рекомендации по использованию возможностей каждого человека.

Соотнесение мозга с технической точки зрения как эквивалент процессора электронного устройства.

Понятие образования и познания с позиции восприятия их как естественных механизмов развития мозга.

Учет эмоций как значимой составляющей эффективного функционирования мозга.

Принятие во внимание, что развитие мозга совершенствуется в условиях творческой свободы и испытывает негативное влияние в условиях давления, принуждения или угрозы.

Нужно отметить, что проведенный анализ закономерностей может поспособствовать разработке и внедрению в образовательную практику психодиагностических и психокоррекционных методик, значительно повышающих эффективность профессиональной деятельности педагогов и психологов.

В настоящее время нейропедагогику необходимо отнести к специальным направлениям педагогики, которая охватывает не только пограничную патологию, но и норму с учетом функциональных асимметрий мозга. Поэтому перед высшей школой нужно поставить вопрос о необходимости разработки и внедрения спецкурсов по нейропедагогике для преподавателей и будущих педагогов.

Литературы:

Москвин В.В., Москвин В.А. Нейропсихология и нейропедагогика//Тезисы докладов 1 Международной конференции памяти А.Р.Лурия. М.: Изд-во МГУ, 1997. – 67 с.

Терегулов Ф.Ш., Штейнберг В.Э. Образование третьего тысячелетия от мифологии – через кризис педагогики – к технологии//Школьные технологии. 1998, №3. - с.3-48

Хомская Е.Д., Ефимова И.В., Будыка Е.В. Нейропсихология индивидуальных различий. М.: Рос.пед.агентство, 1997. – 282 с.

Выготский Л. С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте// Теории учения. Хрестоматия. Часть 1. Отечественные теории учения. / Под ред. Н. Ф. Талызиной, И. А. Володарской. — М.: Редакционно-издательский центр «Помощь», 1996.

Казаченок В. В. Применение нейронных сетей в обучении // Информатика и образование. 2020. № 2. С. 41–47.

Roth, G, (2004). Warum sind Lehren und Lernen so schwierig? In: Zeitschrift für Pädagogik, 2004, Jahrgang 50, Heft 4 (S. 496–506). Weinheim, Basel: Beltz Verlag.

Arnold, R. (2006). Die Unzeitgemäßheit der eLearning- Didaktik, In: Arnold, R., Lermen, M. (Hrsg), Learning-Didaktik Grundlagen der Berufs und Erwachsenen didaktik, (S. 11–29), Baltmannsweiler Schneider Verlag Hohengehren.

Казаченок В. В. Применение нейронных сетей для автоматизации индивидуализированного обучения // Информатизация образования и методика электронного обучения. Материалы III Международной научной конференции. Красноярск: СФУ, 2019. С. 244-250.

Абылова Г.Ж., Особенности специализированной подготовки студентов на основе дидактической модели в проекции цифрового образования / Илим хам жамийет №3 2023, с. 5-7.

Абылова Г.Ж., Цифровое образование как условие теоретической и практической подготовки студентов педагогических вузов / Халк таълими №5 2023, с. 132-135.

Yusupov F., Yusupov D.F., Ashirova A.I., Bekchanov B. Improving The Effectiveness Of Lecturesby Using The Methods Structuring The Composition Of The Programming Discipline// European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 2020, Volume 07, Issue 07, Pages 1093-1108.

Митина Л. М. Психология личностно-профессионального развития субъектов образования. М, СПб: Нестор. История, 2014. 376 с.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Якубжанова Мухайё Кадыржановна

Преподаватель Самаркандского областного национального центра подготовки педагогов новыми методами

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме развития коммуникативных навыков и социализации детей с ограниченными возможностями здоровья, содержит информацию о социальной адаптивности ребенка, личностных качествах и отношении к обществу, изменениях в развитии и оценке со стороны общества.

Ключевые слова: образование, коммуникативная компетенция, формирование коммуникативной компетенции, социализация.

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN CHILDREN WITH SPECIAL HEALTH CAPABILITIES

Yakubzhanova Mukhayo Kadyrzhanovna

Teacher of the Samarkand Region National Center for Training Pedagogues in New Methods

Annotation. This article is devoted to the problem of developing communication skills and socialization of children with disabilities, contains information about the child's social adaptability, personal qualities and attitude towards society, changes in development and assessment by society.

Key words: education, communicative competence, formation of communicative competence, socialization.

MAXSUS SALOMATLIK QUVVATLI BOLALARDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYATNI SHAKLLANTIRISH

Yakubjanova Muxayo Qodirjanovna

Samarqand viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola imkoniyati cheklangan bolalarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish va ijtimoilashtirish muammosiga bag'ishlib, unda,

bolaning ijtimoiy moslashuvchanligi, shaxsiy fazilatlar va jamiyatga munosabati, rivojlanishdagi o'zgarishlar, jamiyat tomonidan baholashiga doir ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, kommunikativ kompetentsiya, kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish, ijtimoilashtirish.

Ребенок с ограниченными возможностями здоровья - особенный ученик. И не сам дефект определяет личностное развитие, а его социальные последствия, комплекс изменений его личностных качеств и отношения к обществу. Ограничение определяется не самой болезнью, а окружающей социальной средой ребенка с ОВЗ. Очень важны оказание помощи ребенку в выборе профессии, признание прав таких детей, их интересов, их потребностей в процессе их личностного развития.

С раннего детства и на протяжении всей жизни «особые» дети сталкиваются с оценкой их внешности, умственных и интеллектуальных способностей окружающей средой, социумом. Это может приводить к формированию у них «комплекса неполноценности» и выражаться в замкнутости и даже приводить к скрытой депрессии. В результате наблюдаются сжатие активного жизненного пространства, социальная пассивность и чрезмерно низкая самооценка.

«Идея инклюзии не делит детей на группы, она дает право разным детям быть в одном классе» (здесь и далее, если не оговорено отдельно[1], Алёхина С.В)

Главная проблема детей с ограниченными возможностями здоровья заключается в нарушении их связи с миром, в ограниченной мобильности, бедности контактов со сверстниками и взрослыми, в ограниченности общения с природой, доступа к культурным ценностям, а иногда к элементарному образованию.

«Инклюзивного обучения – педагогическая система, органично соединяющей специальное и общее образование с целью создания условий для преодоления у детей социальных последствий генетических, биологических дефектов развития и обосновал необходимость такого подхода для успешной практики социальной компенсации имеющегося у ребенка физического дефекта». Л.С. Выготский [2], Инклюзивные классы способствуют разнообразию и пониманию того, что у каждого есть свои сильные и слабые стороны. Дети с инвалидностью, как и любой другой ребёнок, могут внести боль-

шой вклад в развитие общества, если будет оказана поддержка для полного раскрытия их потенциала. Дети узнают, что быть другим — это нормально, и чувствуют себя более комфортно и в безопасности. Они также развивают способность жить в разнообразном мире, и это позволяет им быть более активными гражданами с более высоким уровнем социальной ответственности и готовностью улучшать свой сообщество.

Для облегчения процесса адаптации в наш подчас сложный даже для здорового человека мир необходимо прививать навыки коммуникативной культуры.

«Самая большая роскошь - это роскошь человеческого общения». Под этими словами Антуана де Сент-Экзюпери готов подписаться каждый из нас.

Хочется отметить, что в наше время часто не хватает душевных разговоров, добрых слов, умения слушать и слышать, взаимоуважения. Мы лишаем себя нежных прикосновений, сопричастности к внутреннему миру другого человека. Встречаются люди, у которых просто нет таких черт характера, как такт и деликатность. В жизни, контактируя с человеком, мы зачастую не знаем о нем почти ничего: его возраст, социальный статус, национальность, финансовое положение, но уже после нескольких минут общения одно мы можем сказать с уверенностью: приятен нам собеседник или нет, будет ли необходим повторный контакт, независимо оттого деловое это общение или просто знакомство.

Поэтому мы в своей работе с детьми с особыми возможностями здоровья поставили во главу угла развитие коммуникативной компетентности.

Коммуникативная компетентность — это владение невербальными и вербальными способами общения, навыками социальной перцепции межличностного взаимодействия, соблюдение норм речевой коммуникации, овладение правилами коммуникативного поведения.

К составляющим компонентам коммуникативной культуры относят:

- творческое мышление;
- культуру речевого действия;
- культуру самонастройки на общение;
- психоэмоциональную регуляцию своего состояния;
- культуру жестов и пластики движений;
- культуру эмоций.

Критериями культуры общения являются: формирование важных коммуникативных качеств личности, ценностное отношение к общению, готовность к сотрудничеству, оценка себя как субъекта взаимодействия. Коммуникативная компетентность является ключом к успешной деятельности и ресурсом эффективности и благополучия будущей жизни обучающегося. Одной из задач образовательной деятельности является не только развитие потенциала ребенка, но и сохранение и укрепление его психологического здоровья.

Для этого необходимы факторы:

- создание ситуации успеха;
- обеспечение атмосферы комфорта;
- формирование адекватной гибкой самооценки;
- развитие рефлексии;
- повышение стрессоустойчивости при взаимодействии с социумом.

Взаимодействуя с человеком на равных, принимая его взгляды, его жизненные устои, трудности и неудачи, гораздо легче понять человека и попытаться оказать помощь. Добиться такого уровня общения можно с помощью развития навыков коммуникативного взаимодействия.

Изоляция от всего мира и состояние отчаяния, потеря чего-то важного в жизни могут вызвать внутриличностные нарушения и частичную потерю коммуникативных навыков у детей с ОВЗ. По их мнению, их никто не понимает, поэтому они никому не доверяют, скрывая свои проблемы; «особые» дети не учатся общаться, а, напротив, замыкаются.

Задача учителей, психологов и родителей - объединить в группу и поговорить с этими детьми, помочь им раскрыться, научить их быть полноправными членами общества, не чувствовать неполноценности.

Решению этих задач могут способствовать:

- знакомство детей друг с другом;
- создание условий для раскрепощения;
- их сближение и объединение;
- осознание собственной индивидуальности, повышение самооценки;
- развитие коммуникативных навыков и умений;
- снижение эмоционального напряжения, оптимизация функционального состояния.

Работая над развитием коммуникативной функции речи учащихся, следует особое внимание уде-

лять обучению школьников умению самостоятельно составлять и задавать вопросы к тексту. Например: Игра «Почемучка».

Задай вопрос, который бы начинался со слова «почему». Задай как можно больше вопросов к предложению (абзацу).

Работа с подстановочными таблицами. Взаимодействие учителя и учащихся по типу «ученик-ученик» может проходить и в виде игр «Шапка вопросов» или «Ящик вопросов». Учащиеся заранее пишут на листочках вопросы к изучаемому произведению, кладут их в шапку или опускают в специальный ящик. На уроке каждый ученик вытягивает вопрос и задает его классу, вопросы и ответы коллективно анализируются, обсуждаются и оцениваются.

Для развития у школьников умения задавать вопросы к тексту можно провести работу с подстановочными таблицами. В первой части таблицы записываются начальные слова вопроса, а во второй ее части формулируются отдельные элементы ситуаций или дается иллюстрация. Учащиеся формулируют вопросы, используя начальное слово вопроса или иллюстрацию. Таким образом, на уроке создается учебный диалог по типу «ученик-ученик». Задаваемые к тексту вопросы с опорой на иллюстрацию могут носить как информационный, так и смысловой характер. На уроках письма можно использовать опорные таблицы и схемы, используя которые дети конструируют свой ответ более уверенно и грамотно. [3].

Чтобы научить школьников доказывать свою точку зрения, спорить и дискутировать по заданной теме, учителю необходимо начать с обучения составлять рассуждение, опираясь на иллюстрации и схему рассуждения. Учащиеся объясняют, почему произошли те или иные события с героями, изображенными на иллюстрациях. Рассуждение составляется к произведению или к определенному отрывку из произведения. Использование алгоритма рассуждения оказывается очень важным при ответах слабоуспевающих учащихся, это помогает им правильно начать фразу и построить ее грамматически верно. Такие задания применяются после неоднократного прочтения текста, подробного разбора его содержания, т.е. при закреплении пройденного материала.

Для развития коммуникативных качеств речи используются скороговорки, чистоговорки для развития силы и высоты голоса, темпа речи (упражнение «Радио»), правильности звукопроизношения, интонационной окрашенности голоса (упражнение «Лесенка» - выделение интонацией голоса слов скороговорки по порядку). Для овладения умелой, искусной речевой деятельностью практикуются разные формы устной речи:

- ответы на вопросы к рассказу,
- подробный или выборочный пересказ,
- подробный и сжатый пересказ содержания прочитанного по плану,
- составление творческих рассказов с изменением лица рассказчика от имени одного из героев произведения,
- построение простейших предложений по схемам,
- устное рисование картинок к тексту,
- составление характеристик персонажей произведения.

Эффективность работы по развитию данных форм устной речи зависит от плавного, выразительного способа чтения.

Система приемов по развитию плавного, выразительного способа чтения

Развитие умения держаться во время чтения (т.е. стоять или сидеть прямо, свободно, непринужденно, грудь слегка вперед, голова приподнята, чтобы не зажимать горло).

Развитие умения правильно дышать во время чтения (ровно, спокойно, свободно, брать дыхание на паузах, составление партитуры текста с выделением пауз, коротких и длинных).

Развитие умения управлять напряжением голоса (тихо, громко, шепотом, высоко, низко, быстро, медленно на скороговорках).

Развитие ставить логическое ударение при чтении (какое слово главное, как его нужно произносить – усиленно, громко. Составление партитуры – главные опорные слова брать в овал или подчеркивать)

Развитие умения преодолевать однозвучность, монотонность чтения – управление тоном голоса. Работа над интонированным чтением (повышение, понижение интонации внутри фразы).

Развитие умения четко, внятно произносить слова (дикция и орфоэпические нормы).

Развитие умений управлять темпом и ритмом чтения (ритм чтения учителя должен соответствовать ритму естественной речи ребенка).

Нужно отметить, что такая система приемов используется учащимися при презентации своей образовательной продукции (сочинении, реферата и др.). Выступления готовятся тщательно, подготовка ведется с использованием нескольких приемов.

Первый прием.

Подумай: с какой целью? о чем, что ты будешь говорить? что главное ты хочешь сказать?

Второй прием: запиши ключевые слова.

Третий прием: составь план своего выступления.

Многократно повышает эффективность процесса обучения использование информационных технологий. Для детей, у которых очень плохо развито абстрактное и логическое мышление, компьютер выполняет различные функции: учителя, рабочего инструмента, наглядности, игровой среды. Использование на уроках развития речи компьютерных презентаций помогает обучающимся увидеть ситуацию, о которой они будут говорить или писать, расширяет и углубляет их представления об окружающем мире, об изучаемом объекте. Занятия становятся более интересными, эффективными. Учитель может наглядно представить то, что трудно и скучно объяснить словами. Работа с интерактивной доской позволяет вывести изображения героев произведений, пейзажи, видеофайлы, звуковые файлы. Это помогает легко объяснить, а учащимся усвоить и воспроизвести материал. Применение компьютерных технологий расширяет адаптивные возможности обучающихся, повышает возможности успешной социализации в обществе.

Обязательным является применение дифференцированного и индивидуального подхода, который обусловлен различным уровнем речевого и психофизического развития учащихся, и в первую очередь, степенью сформированности коммуникативных умений. Это осуществляется путем подбора индивидуальных заданий, что дает возможность варьировать их содержание, выбирать адекватные приемы работы с каждым школьником.

Работа над формированием коммуникативной компетенции должна осуществляться в комплексе, в системе уроков. Успешность этой работы зависит от общей организации урока, от правильного применения методов и приемов, стимулирующих общение учащихся в процессе работы. Использование различных приемов коррекционного воздействия позволяет обогатить детей знаниями и развить умения, необходимые для успешной речевой и социальной адаптации в современном мире. Это умение реально оценивать свои речевые навыки, проявлять инициативу при ведении диалога, активно и эмоционально участвовать в диалоге, внимательно слушать собеседника, уместно и последовательно задавать вопросы и отвечать на заданные вопросы, грамматически правильно оформлять свои высказывания.

На занятиях по развитию коммуникабельности и навыков общения в стандартных ситуациях мы используем: игровые программы и массовые игры: игры знакомства, игры по этикету; ролевые игры-шутки; упражнения на вербальную и невербальную коммуникацию;

игры на развитие эмоциональных реакций и различных видов поведения в разных ситуациях. Огромное значение в развитии коммуникативной компетентности учащихся имеет игра «Дебаты». Она полезна тем, что даёт возможность не оставаться равнодушным к тем явлениям, которые происходят в обществе, но и помогает стать активными, иметь собственное мнение и научиться его отстаивать, побуждает стремиться к само-выражению и на словах, и на деле.

Игра учит:

- прислушиваться к мнению другого человека и отстаивать свое;
- слышать другого человека и правильно понимать и принимать его доводы, соглашаться или не соглашаться с ними;
- возражать по существу, а не только потому, чтобы возразить.

Игра «Дебаты» развивает:

1. Интерес к чтению. Необходимость нахождения нужной информации побуждает к прочтению газетных, журнальных статей, книг.
2. Учащиеся учатся говорить в монологической и диалогической форме, при этом внимательно слушая собеседника и одновременно анализируя его высказывания.
3. Игра формирует ответственность учащихся за культуру своего речевого высказывания, так как работает команда, где каждый отвечает за участие другого.
4. Помогает преодолеть боязнь говорения, неумение общаться.
5. Развивает исследовательские умения и нестандартность мышления.
6. Игра «Дебаты» можно применять в 8-9-х классах. Ребята взрослеют на глазах.

Они осваивают много умений и навыков, становятся более раскованными, высказывают и отстаивают свои точки зрения. Проводя опросы учащихся после их участия в игре, мы получили следующие данные:

- 20% учащихся понравилось высказывать собственные идеи;
- 40% отметили свою принадлежность к команде;
- 30% отметили повышение интереса к познанию чего-то нового;

- 45% дополнили свой словарный запас, преодолели неуверенность выступления в обществе.

Структура проведения дебатов:

Игра длится не более 35 минут: обсуждение темы с аудиторией - 7 минут, собственно дебаты - 20-25 минут, рефлексия - 3 минуты. Каждая команда из 3-4-х человек получает свое задание за 7-10 дней. Игроки вырабатывают стратегию защиты своей точки зрения по проблеме, ищут материал и фактическую информацию. У каждого игрока своя роль: первый - излагает точку зрения команды; второй - иллюстрирует стратегию команды примерами; третий - выступает с заключительной речью. Все члены команды комментируют тезисы «зрителей», отвечают на вопросы. Особая ответственность возлагается на третьего игрока: он должен быть самым общительным, мобильным, уметь высказаться и сделать вывод по ходу игры. Роль педагогов важна на протяжении всей игры и при подготовке к ней, важно и активное участие родителей.

Мы также применяем использование деловых игр в образовательных и внеклассных мероприятиях. Сюжетные и деловые игры носят социальный характер. Их суть заключается в искусственном погружении детей в жизненные ситуации. При организации таких игр главное - дать детям возможность проявить инициативу, представить модели социальных отношений, выразить свои взгляды и доказать их.

Деловая игра - это изучение общих действий и навыков сотрудничества. Это очень трудоемкая форма обучения, поэтому ее следует использовать там, где другие формы обучения и методы не соответствуют указанным образовательным целям.

В деловой игре нельзя играть в то, о чем учащиеся не имеют представления, в чем они не компетентны в силу возрастного развития. Полноценное участие обучающихся в игре требует заблаговременной их подготовки (например, следует предварительно учить правилам проведения дискуссии, методам анализа ситуации, способам разыгрывания ролей и т.д.). Тематика проведенных деловых игр в нашем заведении: «Путешествие в мир профессий», «Кадровый вопрос», «Я - не один», «Пообщаемся».

В деловой игре для школьников с особыми возможностями здоровья есть сюжет и система правил. Каждый участник получает роль, действует, исходя из нее достигая определенных результатов. Игра имитирует, помогает проиграть тот или иной аспект деятельности людей разных профессий, погрузиться в особенности различных профессиональных сфер. В конце игры подводятся итоги, оцениваются результаты и обязательно делаются выводы о том, какие были приобретены новые знания и навыки, как они пригодятся в дальнейшем профессиональном становлении.

Чему можно научиться в деловой игре:

- эффективной конкуренции и сотрудничеству;
- эффективному взаимодействию в команде;
- успешному ведению и завершению сделок;
- управлению конфликтными ситуациями;
- навыкам ведения переговоров;
- навыкам управления эмоциями в стрессовых ситуациях.

Включаясь в такую деятельность, школьникам приходится:

- решать возникшие по ходу игры конфликтные ситуации;
- выполнять различные социальные роли;
- выражать разные гражданские позиции;
- решать возникшие по ходу игры конфликтные ситуации;
- организовывать или влиять на поступки других участников;
- устанавливать коммуникативные связи, налаживать контакты.

Включение детей в активные формы личностно-ориентированной деятельности оказывает на них социализирующее влияние, расширяет коммуникативные связи, предоставляет возможности их интеллектуального и физического развития, формирует умения и навыки для самоутверждения и самореализации, социальной адаптации.

В заключении хочется отметить, что учителю для развития коммуникативных умений следует давать обучающимся как можно большую самостоятельность. С этой целью необходимо создавать такие ситуации, которые вызвали бы интерес подростков к обозначенной теме, задействовали их жизненный опыт, по поводу которых возможно формирование собственного мнения, желания высказаться, проявить определенную настойчивость в отстаивании своего мнения. Содержание учебного материала должно быть максимально приближено к процессу естественного общения.

Каждый человек уникален и вследствие своей уникальности – неидеален. Кто-то умный, но страшный зануда, кто-то весельчак, кто-то молчун, а у кого-то сегодня просто плохое настроение, и поэтому он сердится на весь мир, кто-то рад новому дню и делится эмоциями с окружающими. Все

мы разные...

Тем не менее, некоторые характеристики присутствуют в человеке из-за определенных обстоятельств, болезни, травмы. Мы должны понимать эти характеристики, чтобы помочь человеку преодолеть их. Часто случается, что глобальные изменения в окружающем нас мире могут начаться с небольшого акта: с посаженного дерева, очищенного ручья, помощи соседу. Действие подразумевает не только конкретные действия, но и также положительный пример. Таким образом, для развития коммуникативных навыков взрослые и дети должны всегда помнить, что человек «состоит» из души, тела и работы, которая его кормит, одежды, которая согревает. Он выбирает не работу в чистом виде, а нечто большее: приемлемые условия и безопасность труда, его доход, его окружение и «климат» общения, то есть его уровень и его образ жизни.

Литература

Алифанова Е.М. Формирование коммуникативной компетенции детей дошкольного и младшего школьного возраста средствами театрализованных игр. - Волгоград, 2001.

Алехина С.В. Инклюзивное образование для детей с ограниченными возможностями здоровья // Современные образовательные технологии в работе с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья: монография / Н.В. Новикова, Л.А. Казакова, С.В. Алехина; под общ. ред Н.В. Лалетина; Сиб. Федер. ун-т, Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева [и др.]. Красноярск, 2013. С. 71 - 95.

Алехина С.В., Зарецкий В.К. Инклюзивный подход в образовании в контексте проективной инициативы «Наша новая школа» // Психолого-педагогическое обеспечение национальной образовательной инициативы «Наша новая школа». М., 2010.

Алехина С.В. Инклюзивное образование: от политики к практике // Психологическая наука и образование. 2016. Том 21. № 1. С. 136–145. doi:10.17759/pse.2016210112

Выготский, Л. С. Проблемы дефектологии [Текст] / Л. С. Выготский. - М. : Просвещение, 1995. -527 с.

Галиакбирова Р.Р. Формирование коммуникативной компетенции младших школьников. - URL: <http://nsportal.ru>

Шаркаева И.М. Приемы формирования коммуникативной компетенции школьников. - URL: <http://www.rae.ru/forum>

UMUMIY O'RTA TA'LIMDA JISMONIY TARBIYA DARSLARI NI O'QITISH SIFATINI OSHIRISH MUAMMOLARI

Yakubov Arslon Maxmudovich

Urganch Davlat pedagogika instituti, Anik va amaliy fanlar fakulteti, jismoniy madaniyat kafedrası ukituvchisi

Annotatsiya. So'nggi yillarda an'anaviy mazmundagi jismoniy tarbiya darslari sharoitida o'quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish va o'rganishga pedagogik ta'sir ko'rsatishning samaradorligi xususida muammolarga yechim izlash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Kalit so'zlar: rejalashtirish texnologiyalari, gipokineziya, funktsionallik, jismoniy tarbiya darslari.

Insoniyatning uchinchi ming yillikka kirib kelishi o'z oldiga ta'lim tizimini takomil-lashtirish, odamlar o'rtasidagi tez o'zgarib borayotgan munosabatlar va tabiatdagi o'zgarishlar sharoitida tezkor qarorlar qabul qilish uchun integral bilimga ega yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan yangi ko'rsatmalarni qo'yimoqda. Bu dolzarblik, birinchi navbatda, bir qator salbiy omillar bilan bog'liq: Yerdagi ekologik vaziyatning o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, jamiyat va davlatlar o'rtasidagi munosabatlarning keskinlashishi. Bularning barchasi o'qish jarayonida yoshlardan yuqori valeologik bilimlarni talab qiladi.

Bunday noqulay sharoitda o'quvchilar salomatligini mustahkamlash va saqlash, yoshlarni jismoniy tarbiyalashning yangi shakl va texnologiyalarini izlash muhim vazifa hisoblanadi. O'quvchilar salomatligini asrash va shaxsni har tomonlama kamol toptirish, malakali mutaxassislar tayyorlash ta'limdagi zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismidir.

Shu bilan birga, zamonaviy o'quvchilar sog'lig'ida salbiy tendentsiyalarni ko'rsa-tadilar, yoshlarning atigi 2-3 foizi umumiy somatik salomatlik darajasi yuqori, aksariyat o'quvchilar psixo-emotsional stressni boshdan kechiradilar.

O'quvchi yoshlarning o'ziga xos xususiyatlari o'z sog'lig'i uchun mas'uliyatning pastligi, sog'liq uchun xavf omillarining tarqalishidir. Zamonaviy yoshlar salomatligini saqlash va mustahkamlash uchun shoshilinch ijtimoiy-pedagogik va davolash-profilaktika choralarini ko'rish zarur. Shu munosabat bilan universitetda jismoniy tarbiya jarayoni, birinchi navbatda, o'quvchilarda sog'lom turmush tarzini, yoshlarda jismoniy faollikni faollashtirishga qaratilgan faol xatti-harakatlar uslubini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Harkatchanlik faoliyati inson tanasining uyg'un rivojlanishi uchun tabiiy ehtiyojdir. Agar bolalik davridagi odam harakatga bo'lgan tabiiy ehtiyoj bilan cheklangan bo'lsa, uning tabiiy aqliy va jismoniy moyilliklari to'g'ri progressiv rivojlanishga erisha olmaydi. Jismoniy faollikni cheklash organizmdagi funktsional va morfologik o'zgarish-larga, insonning aqliy va jismoniy faoliyatining pasayishiga olib keladi. Yosh shaxsning oliy ma'lumot olish davrida vosita faoliyati va kasbiy rivojlanishini uyg'unlashtirish alohida ahamiyatga ega. Shunday qilib, zamonaviy ta'lim sharoitida o'quvchilarning aqliy mehnatini faollashtirishga bo'lgan ehtiyojning ortishi va yoshlarning universitetda o'qish paytida jismoniy faolliigi etarli emasligi o'rtasida qarama-qarshiliklar paydo bo'ladi.

Ushbu qarama-qarshiliklar fonida o'quvchilarning universitetda o'qish paytida va kundalik hayotda jismoniy faolligini rag'batlantirishning zamonaviy shakllari va texnologiyalarini izlash muammosi paydo bo'ldi.

Tadqiqotimizning gipotezasi, agar biz o'quv jarayoniga quyidagi tashkiliy-pedagogik bloklardan iborat integral texnologiyani kiritsak, universitetda jismoniy tarbiya o'quvchilarning jismoniy faolligini oshirishga yordam beradi degan taxmin edi:

- o'quv va amaliy: keng qamrovli o'quv va amaliy mashg'ulotlar, shu jumladan o'yin va raqobatbardosh xarakterdagi jismoniy mashqlarning har xil turlari;

- jismoniy tarbiya va dam olish: darsdan tashqari soatlarda turli sport musobaqala-ri, mavzuli musobaqalar, sport kechalarini tashkil etish va o'tkazish; sog'lom yugurish, chang'i sporti va dam olish kunlari klublari ishi; KVN va boshqalar;

- individual mustaqil blok o'quvchilarga individual yondashish imkonini beradi.

Maktabda jismoniy tarbiya jarayonida o'quvchilarning jismoniy harakatchanligini oshirishga qaratilgan integratsiyalashgan texnologiyani joriy etish salomatlikni mustahkamlash va saqlashga yordam beradi, aqliy qobiliyat va akademik harakatchanlikni rag'batlantiradi, bu oxir-oqibatda zamonaviy bilimlar uchun malakali va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga imkon beradi. mehnat bozori.

Muammolarni hal qilish uchun quyidagi tadqiqot usullari qo'llanildi: tadqiqot muammosi bo'yicha ilmiy va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va sintez qilish, o'quvchilarning tibbiy hujjatlarini tahlil qilish, pedagogik kuzatishlar, pedagogik eksperiment, antropometrik va funktsional o'lchash usullari, o'quvchilarni baholash va monitoring qilish usullari. ' motor qobiliyatlari, bilimlarni nazariy nazorat qilish, immun tizimini

nazorat qilishning bilvosita usullari, eksperimental ish natijalarini matematik va statistik tahlil qilish.

Maktabda jismoniy tarbiya jarayonini modulyatsiya qilish yo'nalishlaridan biri bu quyidagilarga amal qilish asosida bo'ladi: «Rivojlanish imkoniyatlar yaratadi - mashg'ulot ularni amalga oshiradi». Shu munosabat bilan rivojlanish jarayoni o'quv jarayonidan oldinga o'tadi va uning mazmunini belgilaydi. Jismoniy tarbiya samaradorligi jismoniy mashqlar va bolalar tanasining ularga bo'lgan munosabati o'rtasidagi bog'liqlik bilan belgilanadi.

Boshlang'ich maktabda jismoniy tarbiya darslari uch turga bo'linadi:

ta'lim va shakllantirish yo'nalishi bilan;

ta'lim va tarbiya yo'nalishi bilan;

ta'lim va tarbiya yo'nalishi bilan.

Shu bilan birga, ularning maqsadlari va o'quv materialining yo'nalishiga ko'ra, ular murakkab darslar (ya'ni, bir nechta pedagogik muammolarni hal qilish bilan) va maqsadli darslar (ya'ni, bittasini birlamchi hal qilish bilan) sifatida rejalashtirish mumkin. pedagogik muammo).

O'quv va shakllantiruvchi yo'nalishdagi darslarda bolalar o'quv bilimlari, darslarning mustaqil shakllarini tashkil etish usullari va qoidalari bilan tanishadilar, ularni rejalashtirish, o'tkazish va nazorat qilish ko'nikma va ko'nikmalariga o'rgatiladi.

Ushbu darslarning muhim xususiyati bolalar tomonidan jismoniy tarbiya darsliklari, turli kartalar va o'qituvchining uslubiy ishlanmalaridan faol foydalanishdir. Ta'lim va shakllantiruvchi yo'nalishdagi darslar boshqa xususiyatlarga ega.

Birinchidan, darslarning tayyorgarlik qismining davomiyligi qisqa (5-6 daqiqaga-cha); ilgari o'rganilgan tematik mashqlar to'plamini (masalan, moslashuvchanlikni rivojlantirish, harakatlarni muvofiqlashtirish, to'g'ri holatni shakllantirish), shuningdek ishlashni, diqqat, xotira jarayonlarini yaxshilashga yordam beradigan umumiy rivojlanish xarakteridagi mashqlarni o'z ichiga oladi. va fikrlash. Darsning ushbu qismidagi o'quv faoliyati frontal ravishda tashkil etilgan.

Ikkinchidan, darsning asosiy qismida o'quv va vosita komponentlari mavjud. Ta'lim komponenti o'quvchilarga ta'lim bilimlarini berish va o'quvchilarni jismoniy tarbiya mashg'ulotlari usullari, ertalabki mashqlarning o'quv majmualari, asosiy jismoniy sifatlar bo'yicha uy vazifalari va ularni sinab ko'rishni o'z ichiga oladi. O'quv materialining hajmiga qarab, darsning asosiy qismining boshida ajratilgan vaqtning davomiyligi 15-20 daqiqagacha bo'lishi mumkin.

Dvigatel komponenti ochiq o'yinlar va sportga tayyorgarlik o'yinlari asosida vosita ko'nikmalarini takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Buning uchun ajratilgan vaqtning davomiyligi shakllantiruvchi vazifani hal qilish uchun zarur bo'lgan vaqtga bog'liq va 10 daqiqagacha.

Uchinchidan, darsning yakuniy qismining davomiyligi asosiy qismning davomiyli-giga bog'liq bo'ladi, lekin 5-7 daqiqadan oshmasligi kerak.

O'quv modullarida «Umumiy rivojlanishga yo'naltirilgan jismoniy tarbiya» kichik satrida o'quv va tarbiyaviy yo'nalishdagi darslar rejalashtirilgan.

Boshlang'ich maktabda darslar kompleks yoki bir nechta pedagogik muammolarni hal qilish bilan birgalikda olib boriladi.

Ushbu darslarni rejalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- o'quv topshiriqlarini rejalashtirish harakat ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish mantig'ida amalga oshiriladi; dastlabki tayyorgarlik; chuqur o'rganish; takomillashtirish; bir qator darslar asosida nazorat qilish. Shu bilan birga, asosiy ta'lim vazifasini tayyorlash rejalashtirilgan

yangi vosita mahoratini o'rganish (dastlabki va chuqur o'rganish) va qo'shimcha - ilgari o'rganilgan ko'nikmalarni yaxshilash yoki nazorat qilish;

- jismoniy mashqlarni o'zlashtirishni rejalashtirish jismoniy sifatlarni rivojlantirish maqsadlariga mos keladi va yukning dinamikasi ularni bajarish jarayonida yuzaga keladigan charchoqning asta-sekin o'sishi qonuniyatlariga mos keladi.

Ta'lim va tarbiya yo'nalishidagi darslar jismoniy fazilatlarini birlamchi rivojlantirish uchun ishlatiladi va maqsadli jismoniy tayyorgarlikning bir qismi sifatida o'tkaziladi. Boshlang'ich maktabda bunday darslar maqsadli darslar sifatida olib boriladi va sport mashg'ulotlari tamoyillari asosida rejalashtirilgan:

- birinchidan, umumiy va jismoniy tayyorgarlik bo'yicha o'quv yuklamalari hajmlarining nisbatiga rioya qilgan holda;

- ikkinchidan, yukning hajmi va intensivligini oshirishning tizimli tsiklik dinamikasi bilan;

- uchinchidan, o'quv darslarining tegishli modulida aniq natijaga erishishga e'tibor qaratish.

Bu darslarda jismoniy sifatlarni maqsadli rivojlantirish bilan bir qatorda, bolalarga tegishli bilimlarni berish, ularda jismoniy tayyorgarlik va jismoniy sifatlar, jismoniy faollik va uning tana tizimlarining rivojlanishiga ta'siri haqida tushunchalarini shakllantirish kerak. ularning tanasining funktsional imkoniyatlari va xususiyatlari.

Bundan tashqari, tarbiyaviy va tarbiyaviy yo'naltirilgan darslarda bolalarga jismoniy faoliyatning miqdori va funktsional yo'nalishini nazorat qilish usullari, shuningdek, ta'lim vazifalarini bajarish jarayonida uni tartibga solish usullari o'rgatiladi.

Maqsadli darslarning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- darsning asosiy qismi davomida jismoniy faollik miqdorini bosqichma-bosqich oshirishni ta'minlash;
- darsning nisbatan uzoq yakuniy qismini rejalashtirish (7-9 daqiqagacha);
- asosiy yuklash rejimlari sifatida rivojlanuvchi (puls 160 zarba/daq gacha) va trening (puls 160 zarba/min dan ortiq) rejimlaridan foydalanish;
- o'quvchilar tomonidan bajariladigan o'quv vazifalarini individual tanlashni ta'minlash;

O'quvchilarning sog'lig'ini saqlash ta'limning muhim vazifasidir. Talabalarning jismoniy sa-lomatligini saqlash va mustahkamlash jismoniy faollik bilan bevosita bog'liq.

Dvigatel faoliyati bola tanasining o'sishi va rivojlanishiga, uning moslashish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biridir. Hozirgi vaqtda o'quvchilarning jismoniy faolligi pasaygan (jis-moniy harakatsizlik). Sog'liqni saqlash gigienasi tadqiqotiga ko'ra, «kunning 82-85% gacha, ko'p-chilik o'quvchilar statik holatda (o'tirish)».

Jismoniy harakatsizlikning salbiy ko'rinishlari orasida bolaning tanasining funktsional rivojlanishining kechikishi va o'quvchilarda kasalliklarning chastotasi va davomiyligining oshishi kiradi. Jismoniy sog'lig'i yomon bo'lgan bolalar ulushi har yili ortib bormoqda. Jismoniy tarbiya darslari-da amaliy mashg'ulotlardan ozod etilgan talabalar soni ortib bormoqda.

Maktab davrida jismoniy harakatsizlik muammosi ham dolzarbdir, chunki jismoniy faollikning pastligi o'quvchilarning aqliy va jismoniy faoliyatining pasayishiga olib keladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi faoliyatining asosiy maqsadini har bir bolaning harakat faolligini oshiruvchi o'quv sharoitlarini maqsadli yaratish, ularning harakat faoliyatini tashkil etish qobiliyatini shakllantirishda ko'raman. Buning uchun talabalarni jismoniy tarbiya jarayonida jismoniy faollikni oshirish uchun quyidagi tashkiliy-pedagogik bloklardan iborat sog'liqni saqlash tejaydigan texnologiyadan foydalanaman:

- o'quv-amaliy blok – jismoniy tarbiya darslari;
- individual mustaqil blok – tashkili mustaqili jismoni tarbiyai faoliyati dar dar dar xon-adon;
- ommaviy sport bloki – darsdan tashqari sport tadbirlarini tashkil etish va o'tkazish.

O'quv-amaliy blok jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv dasturini amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Men jismoniy tarbiya darslarining harakat zichligini oshirish, turli xil o'qitish usullari, darsda o'quvchilarni tashkil etish shakllari (frontal, guruh, individual) orqali darslarda yuqori harakat faol-ligini ta'minlayman. Menimcha, eng samarali ishning guruh shakllari bo'lib, ular imkon qadar ko'proq o'quvchilarni jalb qilish imkonini beradi: juftlikdagi to'plar bilan bir vaqtda ishlash; qo'llanmani va kichik guruhlarining joylashishini o'zgartirgan holda kichik guruhlarda individual topshiriqni ishlab chiqish; umumiy rivojlanish mashqlarini frontal bajarish; gimnastika mashqlarini sinxron bajarish va boshqalar.

Darsda vosita faolligini oshirish muammosini hal qiladigan o'qitish usullaridan men stansiya-larda aylanma mashq qilish usuli, kichik guruhlardagi oqim usuli va boshqalardan foydalanaman.

O'quvchilarning jismoniy faolligini oshiradigan va shu bilan birga shamollashning oldini olish va tananing qattiqlashishi muammosini hal qiladigan tabiiy rag'bat toza havoda mashg'ulotlar o'tkazishdir: kuzda - engil atletika, qishda - chang'i mashg'ulotlari. Yaxshi ob-havo sharoitida men darslarimning 70 foizini tashqarida o'tkazaman.

Individual mustaqil blokni amalga oshirish talabalarga o'z sog'lig'iga individual yondashish, ularning farovonligiga qarab mashg'ulotlarda jismoniy faollikni tartibga solish va uy vazifasini ba-jarishda mustaqil jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etish imkonini beradi.

O'z sog'lig'iga individual yondashish o'quvchilarning jismoniy imkoniyatlari haqida g'oyalarga ega bo'lishini nazarda tutadi: vosita tayyorgarligi darajasi, jismoniy faoliyatga tananing reaksiya-si. Shuning uchun, nazorat testlarini o'tkazishda men nafaqat o'quvchilarni standart ko'rsatkichlar bilan tanishtiraman, balki barchaga o'z natijalarini oldingisi bilan solishtirish imkoniyatini yarata-man. Nazorat me'yorlariga rioya qilish natijalarini baholash va jismoniy sifatlarning rivojlanish dinamikasini aniqlashda men o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olaman.

Mashg'ulotlar davomida o'quvchilar mashg'ulot boshida, jismoniy mashqlar bajarayotganda va jismoniy faollikdan so'ng tiklanish vaqtida puls, nafas olish tezligini aniqlash orqali tana ho-latini kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Tibbiy kontrendikatsiyaga ega bo'lgan talabalar asosiy guruhdan alohida (ichki doirada yoki sinf harakatining yo'nalishiga qarab to'g'ri chiziqli), o'z yuklarini mustaqil ravishda sozlashadi, xuddi shu vazifalarni sekin sur'atda, kichikroq dozada bajaradilar. va harakatning amplitudasi, ularning farovonligini kuzatish.

Amaliy jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridan sog'lig'i sababli ozod qilingan bolalar sport va ochiq o'yinlarni tashkil etishda hakamlar roliga ishtirok etadilar, sport anjomlarini tartibga solish va tozalashda, nazorat standartlarini qabul qilishda kotib roliga qatnashadilar.

Mustaqil harakat faoliyatini tashkil etishning tarkibiy qismlaridan biri jismoniy mashqlar, sport va ochiq o'yinlarni xavfsiz bajarish qoidalarini bilish va ularga rioya qilishdir. Turli top-shiriqlarni bajarishdan oldin talabalarga qoidalarini aytib berish orqali xavfsizlik choralari haqidagi bilimlarni mustahkamlayman.

O'quv jarayonining uzviy qismi - bu harakat va harakat madaniyatini oshirishga qaratilgan uy vazifalarini bajarish, shuningdek, o'quvchilarda muntazam jismoniy mashqlar qilish, muayyan gi-giena qoidalarini va ko'nikmalariga rioya qilish zarurligini singdirish.

Uy vazifasiga men durush bo'yicha mashqlarni, vosita ko'nikmalarini rivojlantirish uchun mashqlarni va keyinchalik darsning tayyorgarlik qismida bajariladigan umumiy rivojlantiruvchi mashqlar to'plamini kiritaman.

Dars davomida o'quvchilarning harakat faoliyatini tashkil etish qobiliyatini rivojlantirish uchun men ularga darsning tayyorgarlik qismini mustaqil ravishda bajarish imkoniyatini beraman: yugurish, yugurish va umumiy rivojlanish mashqlari. O'yinlarni tashkil qilishda: o'yinni tanlang, teng kuchga ega bo'lgan jamoalarga bo'ling, hakamlarni tayinlang.

Ommaviy sport bloki darsdan tashqari soatlarda amalga oshiriladi va sport tadbirlarini tashkil etish va o'tkazishni o'z ichiga oladi. Ushbu blokning maqsadlaridan biri talabalarni raqobat ja-rayoniga jalb qilishdir. 2017-yil sentabr oyidan 2018-yil fevraligacha MAOU 213-sonli "Otkritie" umumta'lim maktabi darajasida 6 ta ommaviy sport tadbirlari o'tkazildi. Eng keng tarqalgan tad-bir - «Qiziqarli startlar» - «Salomatlik kuni» doirasida bo'lib o'tdi. Tadbir shunday yaratilganki, nafaqat jamoa a'zolari (216 kishi), balki ritmik Flash-mob tashkil etilgan tomoshabinlar ham jis-moniy faollikka jalb qilinadi. Onalar kuni munosabati bilan 2-4-sinf o'quvchilari uchun "Onam bilan qiziqroq" oilaviy sport festivali o'tkazildi. Bayramda 40 nafar bola va 40 nafar ota-ona ishtirok etdi. Birinchi sinf o'quvchilari uchun «Mening quvnoq tiniq to'pi» tanlovi o'tkazildi. Ularda 72 nafar birinchi sinf o'quvchilari ishtirok etdi. Sport tadbirlari qiziqish bilan o'tkazildi: 5-8-sinflar o'rtasida 105 nafar o'quvchini qamrab olgan "Maktab pionerbol chempionati" hamda 35 nafar ishtirok etgan "Basketbol bo'yicha maktab chempionati". Bayram munosabati bilan 23-fevral kuni 5-9-sinflar o'rtasida "Rossiya qahramonlari" turniri bo'lib o'tdi, unda 50 kishi ishtirok etdi.

Jismoniy faollikni tashkil etishning innovatsion shakllaridan biri klassik aerobika va badiiy gimnastika elementlaridan foydalangan holda flesh-mobdir. Fleshmob Salomatlik kunida, Onalar kuniga bag'ishlangan bayram kontsertida bo'lib o'tdi. Sport musobaqalari boshlanishidan oldin flesh-moblardan ham foydalanamiz.

Jismoniy tarbiya jarayonida o'quvchilarning jismoniy faolligini oshirish uchun salomatlikni tejaydigan texnologiyani joriy etish «Jismoniy tarbiya» fanidan o'quv samaradorligini, talabalarni-ing jismoniy tayyorgarligining o'sish dinamikasini va jismoniy faolligini oshirishga imkon beradi. o'quvchilarning sinfda va darsdan tashqari vaqtida.

Shunday qilib, bilimlarni etkazish, uy vazifalarini bajarish va shunga mos ravishda jismoniy faollikni oshirish orqali sog'liqni saqlash madaniyatini shakllantirish bilan bir qatorda, rivojlanish o'quv va o'quv modullarida bolalar tanasining moslashuvchan qobiliyatlari ta'sir qiladi jismoniy yuklarga uzoq muddatli moslashishni shakllantirishga olib keladi.

Adabiyot

1. Kozlov D.V., Ponomarev V.V., Bliznevskiy L.G., Struchkov V.I. Universitetda jismoniy tarbiya jarayonida talabalarning jismoniy faolligini oshirishning integral texnologiyasi. TDPU Axborotnomasi, 2008 yil. 3-son (77). – 79-82 b.
2. Seluyanov V.N. Sog'lomlashtiruvchi jismoniy madaniyat texnologiyasi - 2-nashr. – M.: TVT bo'limi, 2009. – 192 b.
3. Jismoniy tarbiya va sog'liqni saqlash texnologiyalari: ma'ruzalar kursi / komp. Ivko I. A. - Omsk: SibGUFK nashriyoti, 2009. - 152 p.

PEDAGOGNI KREATIV IJODIY FAOLIYATGA YUNALTIRISH

Zaynitdinova Masuda Abdukadirovna,

Toshkent viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga urgatish milliy markazi «Pedagogika, psixologiya va talim texnologiyalari» kafedrasi mudiri, dotsent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijodiy faoliyatning fan ta'limiga integratsiyalashuvi pedagogik amaliyotni takomillashtirish va o'quvchilarda ilmiy tushunchalarni chuqurroq anglash vositasi sifatida o'rganiladi. Ilmiy bilimlar bilan bir qatorda ijodkorlikni rivojlantirish muhimligini tan olgan holda, ushbu maqolada o'qituvchilarning o'qitish metodologiyasiga ijodiy elementlarni kiritish bo'yicha amaliy strategiyalar bayon etilgan. Innovatsion yondashuvlardan foydalangan holda, o'qituvchilar tanqidiy fikrlashni, muammolarni hal qilishni va ilmiy izlanishlarga ishtiyoqni rag'batlantiradigan dinamik ta'lim muhitini yaratishi mumkin. Kalit so'zlar: ijodiy faoliyat, fan ta'limi, integratsiya, o'quv tajribasi, pedagog.

Kirish. O'qituvchilik kasbi o'zining keng tarqalgan tabiatiga qaramay, haqli ravishda ijodiy kasb sifatida tasniflanadi. O'tmishda ham, hozirgi zamonda ham ko'plab o'qituvchilar o'qituvchilik ishining ijodiy xususiyatiga e'tibor berishgan.

A. Disterveg, masalan, ilmiy ish uchun ishtiyocsiz, o'qituvchi uchta iblisning kuchiga tushib qoladi, deb yozgan: mexaniklik, muntazamlilik, banallik. U qotib qoladi, toshga aylanadi va cho'kib ketadi. Ushinskiy ta'kidlaganidek, o'qituvchining ishi boshqalardan ko'ra ko'proq doimiy ilhomga muhtoj. A. S. Makarenko, V. A. Suxomlinskiy, S. T. Shatskiy, V. N. Soroka-Rosinskiy, V. A. Karakovskiy, S. N. Lisenkovaning nazariy va amaliy faoliyati chinakam ijodkorlik bilan sug'orilgan.

Ijodkorlik nima? U o'zini qanday namoyon qiladi? Ijodiy jarayon inson hayoti va faoliyatida qanday rol o'ynaydi? Ijodkorlikni o'rgatish va o'rganish mumkinmi? Pedagogika, psixologiya va falsafa ijodiy jarayonning mohiyatini o'rganishda sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, u bilan bog'liq savollar bizning davrimizda ham dolzarbligicha qolmoqda.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ijodkorlik va ijodiy faoliyatning mohiyati haqidagi masala turli tarixiy davrlarda turlicha hal etilgan. Ijodkorlikning ta'riflari ushbu eng muhim pedagogik hodisa haqidagi o'zgaruvchan g'oyalarni aks ettirdi.

Ijodkorlikning har xil turlarini ilmiy o'rganish bilan masalaga munosabat ham, unga berilgan ta'riflar ham o'zgardi. Ijodiy jarayonni alohida tarkibiy qismlarga bo'lib, so'ngra tadqiqotga bo'ysundirishga urinishlar bo'lgan.

Zamonaviy tadqiqotchilar, shuningdek, ijodiy fikrlashning mantiqiy isbotga tushirib bo'lmaydigan va uning muhim bo'g'ini (tasavvur, sezgi, idrok va boshqa ongsiz holatlar) tarkibiy qismlarini ko'rib chiqish va o'rganish zarurligini ta'kidlaydilar.

A. Eynshteyn ilmiy ijodda sezgiga katta ahamiyat bergan. Uning fikricha, intuitiv jarayonlar tadqiqot faoliyatining haqiqiy ijodiy tarkibiy qismidir. Mantiqiy apparat, mantiqiy fikrlashning o'zi hali yangi narsalarni yaratishga imkon bermaydi.

Ijodkorlik - bu sifat jihatidan yangi narsalarni yaratadigan va o'ziga xosligi, o'ziga xosligi va ijtimoiy yonishi bilan ajralib turadigan faoliyat.

Ijod - bu ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yaratadigan inson faoliyati. Ijod shaxsning mehnati va sa'y-harakatlari natijasi bo'lib, ayni paytda doimo ijtimoiy xususiyatga ega.

Ijodiy faoliyat yangilik, noan'anaviylik, barqarorlik va muammoni shakllantirishda qiyinchilik bilan ajralib turadigan maxsus muammolarni hal qilish bo'yicha faoliyat turi sifatida tavsiflanishi mumkin.

Inson ko'pincha biron bir faoliyatning shartlari va talablari o'rtasida ziddiyat aniqlangan vaziyatlarga duch keladi. Biror kishi ma'lum bir harakatlar to'plamini bajarishi, u yoki bu muammoni hal qilishi kerak, ammo haqiqiy sharoitlar unga bu muammoni qanday hal qilishni ko'rsatmaydi va o'tmish tajribasining butun arsenalida unga mos keladigan tayyor sxema mavjud emas. bu shartlar. Bunday vaziyatdan chiqish yo'lini topish uchun inson yangi faoliyat strategiyasini yaratishi, ya'ni ijodkorlik harakatini amalga oshirishi kerak. Bunday vaziyat odatda muammo yoki muammoli vaziyat deb ataladi va muammoni hal qilishning aqliy jarayoni yangi strategiya sifatida belgilanadi, bu esa samarali fikrlash yoki evristik faoliyat deb ataladi.

Ijodkorlik har doim ma'lum narsani o'zgartirishga asoslangan yangi narsani yaratishdir: yangi natija yoki uni olishning o'ziga xos usullari va usullari. Yangilik va o'zgarish ijodkorlikning eng muhim ikkita xususiyatidir.

Fan ta'limiga an'anaviy yondashuv ko'pincha eslab qolish va standartlashtirilgan testlarga urg'u beradi, ijodiy ifoda va tanqidiy fikrlash uchun cheklangan joy qoldiradi. Ushbu maqola o'quv tajribasini boyitish va ilmiy tamoyillarni yaxlit tushunishni rag'batlantirish uchun ijodiy faoliyatni o'z ichiga olgan paradigmani

o'zgartirish haqida bahs yuritadi.

Fan ta'limida ijodkorlikning ahamiyati. Ijodkorlik ilmiy izlanishni to'ldiradigan muhim mahoratdir. Ijodiy faoliyatni fan kabinetlariga integratsiyalash o'quvchilarning malakasini oshirishi mumkin, jalb qilish, qiziqishni rag'batlantirish va an'anaviy chegaralardan tashqarida fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. Bundan tashqari, fan ta'limida ijodkorlikni rivojlantirish XXI asrda murakkab muammolarni hal qilishga qodir bo'lgan har tomonlama barkamol shaxslarni tarbiyalashning kengroq maqsadlariga mos keladi.

Kundalik pedagogik amaliyotda biz ko'pincha ijodkorlik bilan shug'ullanamiz, bu ma'lum bir mavzu uchun yangi qadriyatlarni yaratish jarayonini aks ettiradi: tushunchalar, bilimlar, ko'nikmalar, muammolarni hal qilish va boshqalar. Shu ma'noda biz inson ijodi haqida gapirishimiz mumkin, bu uning o'yin, o'quv va mehnat faoliyatida namoyon bo'ladi. Agar falsafiy nuqtai nazardan, ijodkorlikni faqat ilgari ma'lum bo'lmagan yangi mahsulotni yaratish bilan bog'liq bo'lgan narsani ko'rib chiqish mantiqiy bo'lsa, psixologik tomondan biz ma'lum bir narsa uchun yangi narsani shakllantirish haqida gapirishimiz mumkin. Mavzu.

Ijodiy dasturni quyidagi bosqichlarga qisqartirish mumkin:

1) vazifani aniqlashtirish;
2) modellarni qanoatlantiradigan zarur elementlar va ularning kombinatsiyalarini izlash va xotirada modellarning variantlarini yaratish;

3) model variantlarini real ob'ektlar ko'rinishida ifodalash;

4) kutilmagan sifatlarni aniqlagan holda jismoniy modelni takroran idrok etish va o'rganish;

5) modelga tuzatishlar kiritish yoki undan voz kechish va yangi model ustida ishlashni boshlash.

Demak, ijodkorlik – ilgari mavjud bo'lmagan yangi modellar (dasturlar) yaratishdir.

Pedagogik faoliyat ijodiy jarayon sifatida psixologlar tomonidan o'rganilgan.

I.P.Rachenko ta'rifiga ko'ra, pedagogik ijod, eng avvalo, o'qituvchining ko'r-ko'rona emas, balki o'qitish va tarbiyaviy ishning yanada oqilona usullarini topishga, pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirishga qaratilgan faol ish jarayonidir. Oladi, lekin tekshiradi, o'rganadi, izlaydi va fan va amaliyot tomonidan erishilgan narsalarga asoslanib, u o'z tajribasini loyihalashtiradi va yaratadi.

N.V.Kuzmina pedagogik ijodning mohiyatini o'quvchilarga ta'sir qilishning yangi usullarini yaratishda ko'radi. Uning fikricha, pedagogik ixtirolar o'quv faoliyati ma'lumotlarining mazmunini tanlash va tuzish sohasida ham, o'qitish va tarbiyalashning yangi shakllari va usullarini yaratishda, pedagogik muammolarni hal qilishda turli xil faoliyat turlarini tashkil etish sohasida ham bo'lishi mumkin. , va o'qitishning texnik vositalarini ixtiro qilish.

V. A. Kan-Kalik va N. D. Nikandrovlar pedagogik jarayonda ijodkorlikning hal qiluvchi rolini qayd etadilar. Ular o'qituvchi ishining o'ziga xosligini o'qituvchining bolalar bilan ijodiy munosabatda bo'lish va ularni ijodiy o'zgartirish zarurati bilan duch kelishida ko'radilar. Ushbu o'zaro ta'sir va o'zgarish darajalari har xil bo'lishi mumkin, ammo ular albatta amalga oshirilishi kerak. Har qanday pedagogik o'zgarish, albatta, ijodiy boshlanishni o'z ichiga oladi, chunki o'zgartirilgan shaxsning o'zi hamisha noyob va takrorlanmasdir. O'qituvchi o'zgartirish vazifalaridan uzoqlashib, masalaning axborot va «hodisa» tomoni bilan cheklanishi bilanoq, u ijodkorlikdan chetlashtiriladi va ijodiy pedagogik jarayon muqarrar ravishda yo'q qilinadi. Shunday qilib, ijodkorlik pedagogik jarayonning ajralmas sharti, o'qituvchi faoliyatidagi ob'ektiv kasbiy zaruratdir.

Haqiqiy ta'lim va tarbiya, V.I.Zagvyazinskiyning fikricha, har doim yangi narsa yaratish, shaxsni uning ichki muhim kuchlarini uyg'otish orqali yaratishdir, chunki ijodkorlik shaxsni samarali o'zgartirish mexanizmiga aylanadi. M. M. Potashnikning fikricha, pedagogik ijod uning mazmuni har doim noyob shaxsni yaratish (shakllantirish, tarbiyalash) qobiliyatiga ega.

O'qituvchining kasbiy faoliyati tarkibida ijodkorlik bir qator xususiyatlarga ega. Shunday qilib, V. A. Kan-Kalik va N. D. Nikandrovlar uning bir qancha darajalarini aniqlaydilar. O'qituvchi o'quvchilarga faqat ba'zi ma'lumotlarni yetkazsa, lekin ularning o'zlashtirilishiga rahbarlik qilmasa, ijodkorlik bo'lmaydi. Ijodkorlikning birinchi darajasi - sinf bilan elementar o'zaro munosabatlar darajasi. O'qituvchi fikr-mulohazalardan foydalanadi va uning natijalari asosida ta'sirlarni moslashtiradi. Ikkinchi daraja - uni rejalashtirishdan boshlab dars faoliyatini optimallashtirish darajasi. Bu erda ijodkorlik o'qituvchiga allaqachon ma'lum bo'lgan o'qitishning mazmuni, usullari va shakllarini mohirona tanlash va mos kombinatsiyadan iborat. Uchinchi daraja evristik. O'qituvchi talabalar bilan jonli muloqot qilish uchun ijodiy imkoniyatlardan foydalanadi. O'qituvchi ijodiyotining eng yuqori darajasi uning to'liq mustaqilligi bilan tavsiflanadi.

V.I.Zagvyazinskiy har bir o'qituvchi o'zlashtirishga intilishi kerak bo'lgan pedagogik mahorat kabi ijod darajasini belgilaydi. Pedagogik vaziyatlarni baholashda, paydo bo'lgan muammolarni hal qilish g'oyasini asoslashda, fan va amaliyotga ma'lum bo'lgan o'qitish shakllari, vositalari va usullarini tanlash, birlashtirish, ko'rsatishda mustaqillik, voqealar rivojini oldindan ko'rish va boshqarish qobiliyati - bularning barchasi. Ijodiy xarakterga ega bo'lgan pedagogik mahoratning eng muhim tarkibiy qismlari. Ijodsiz ustoz ustoz bo'lmaydi. O'qituvchining mahorati ijodiy bilim va yuqori darajada rivojlangan amaliy ko'nikmalarning sintezi bo'lib, ijodkorlik orqali tasdiqlanadi va namoyon bo'ladi va o'z navbatida ijodiy g'oyalar va topilmalarni samarali

amalgam oshirishga yordam beradi.

Ijodkorlikning eng yuqori darajasi tadqiqot natijalari asosida printsiplial jihatdan yangi, yuqori samarali pedagogik texnologiyalarni yaratishdir.

O'qituvchining ijodiy shaxsi moslashuvchan fikrlash, kombinatsiyalarga boy, o'ziga bo'ysunadigan xususiyatlar majmuasidan muhim xususiyatlarni ajratib olish qobiliyati, tezda qayta tartibga solish, kombinatsiya, variatsiya, transpozitsiya kabi operatsiyalarni o'zlashtirish qobiliyati bilan ajralib turadi, odatda birlashtirilgan. «fantaziya» tushunchasi. Ma'lum bo'lgan tarkibni butunlay yangi munosabatlarga qo'shish qobiliyati katta ahamiyatga ega. Bu nafaqat moslashuvchan aqlni, balki tizimli fikrlashni ham talab qiladi. Qat'iylik va izchillik talab etiladi. Har qanday ijodiy yechim qarama-qarshiliklarni bartaraf etishni ham anglatishi muhim. Bundan tashqari, biz nafaqat umumiy qarama-qarshiliklar haqida gapiramiz, ya'ni hal qilish uchun odam hali ega bo'lmagan bilimlarni talab qiladi, balki dastlab mutlaqo mos kelmaydigan qarama-qarshiliklar haqida. Fikrlashning moslashuvchanligi va uyg'unlash qobiliyati faqat keng va batafsil bilimga ega bo'lganlarda shakllanadi.

Shu bilan birga, bir narsa to'g'ri: muammoni tushunish va strategiyani bir sohadan ikkinchisiga o'tkazish orqali uni hal qilish tamoyillarini topish uchun umumiy qonuniyatlar va faktlar va aniq tajribaga ega bo'lish kerak. Bular ijodiy ish uchun zarur bo'lgan psixologik shartlardir.

Ba'zi olimlar pedagogik ijodni shaxsning idrok etish fazilatlarini - diqqat, sezgirlik, ta'sirchanlik va boshqalarga asoslaydilar, boshqalari intellektual fazilatlarini - bilimning mavjudligi, bilish qobiliyatini, tasavvurini rivojlantirish, umumlashtirish, asosiy va muhim narsalarni ajratib ko'rsatish qobiliyatini ta'kidlaydilar. , boshqalar birinchi ikkita yondashuvni umumlashtiradi va ularni tashkiliy va boshqa shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish orqali kengaytiradi - o'z-o'zini tashkil etish, mustaqillik, samaradorlik va boshqalar.

Pedagogik ijod, shu bilan birga, pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish, shuningdek, bolalarni ijodiy faoliyatga jalb qilish uchun maxsus bilim va amaliy ko'nikmalarni talab qiladi. Bu erda asosiy rolni o'qituvchining pedagogik ijodkorlikdagi o'z mahorati egallaydi.

O'qituvchi madaniyatining umumiy darajasi ham, bilimdonligi ham, bolalarga bo'lgan muhabbati ham uni ijodiy xodim sifatida tasniflash mumkin bo'lgan ko'rsatkichlar emas, garchi bu fazilatlar uning ijodiy va bo'lmagan xususiyatlarida ma'lum o'rin egallaydi. - ijodkor o'qituvchi.

Ijodiy yondashuvning shartsiz ko'rsatkichi o'qituvchining o'z faoliyatini nostandart tarzda o'zgartirish, birlashtirish va tartibga solish qobiliyatidir. Faoliyatning turli mazmuni va tarkibiy qismlarining uyg'unligining jonli, ijodiy dialektikasi alohida darsni, hodisani va butun pedagogik jarayonni tavsiflashi mumkin.

Muammoni anglash muammoli vaziyatdan boshlanadi va hissiy reaksiya orqali rivojlanadi, bu muammoni tushunish va tushunishga, so'ngra uni shakllantirishga (formulaga) olib keladi.

Muammoni hal qilish ilmiy asoslangan faraz - gipotezani ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Uni sinab ko'rish ko'pincha oraliq taxminlar yoki taxminlarni keltirib chiqaradi, ularning hal qilinishi asosiy taxminlarni tasdiqlaydi yoki rad etadi, buning natijasida gipoteza qabul qilinadi yoki boshqasi bilan almashtiriladi. Bu erda muhim narsa gipotezani va uning oraliq taxminlari va taxminlarini sinab ko'rish jarayonidir. Natijada yashirin bog'lanishlar ishlab chiqiladi, ko'plab dastlabki ma'lumotlarning tahlili va sintezi topiladi va tajriba o'tkaziladi.

Muammoning yechimini tekshirish nazariy ishlanmalar, qarashlar va tushunchalarni shakllantirishda xulosalarning xolisligini amaliyotga joriy etish zarurligini isbotlashni o'z ichiga oladi.

Pedagogik faoliyat bilan bog'liq holda ijodiy jarayonning umumiy tuzilishini aniqlab, biz uning bosqichlarini quyidagi ketma-ketligini qurishimiz mumkin:

- 1) pedagogik vazifaning paydo bo'lishi;
- 2) dastlabki ma'lumotlarni tahlil qilish;
- 3) gipotezani ilgari surish, pedagogik rejani haqiqatga aylantirish chora-tadbirlari tizimini belgilash;
- 4) ijodiy natijalarni tahlil qilish va baholash.

Ijodkorlikning boshqa turlari bilan ko'p umumiyliklarga ega bo'lgan pedagogik ijod jarayon va uning natijalari bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos xususiyatga ega - o'sib borayotgan, shaxsga aylanadi. Pedagogik ijodkorlik qat'iy cheklangan va vaqt bo'yicha siqilgan. O'qituvchi bugungi kunda eng maqbul echimni topishi va ko'pincha dars davomida, agar kutilmagan yoki rejalashtirilmagan vaziyat yuzaga kelsa, bir necha soniya ichida yangi qaror qabul qilishi kerak.

Pedagogik ijodning o'ziga xos xususiyati ham uning salmoqli qismi omma oldida, ommaviy sharoitda amalgam oshirilishidir. Bu esa o'qituvchidan o'zining ruhiy holatini boshqara olishini talab qiladi.

Pedagogik ijodning predmeti nafaqat o'ziga xosdir, balki rivojlanayotgan shaxs, o'qituvchi-ijodkorning shaxsiyati, shuningdek, sheriklarning o'zaro ijodini ifodalovchi jarayonning o'zi, va nihoyat, O'z-o'zini, ko'nikma, qobiliyat, tuyg'ular, ideallar o'quvchining mulkiga aylanadi va uni shaxs sifatida rivojlanishning yangi bosqichiga ko'taradi.

O'qituvchi faoliyatidagi ijodkorlik turli yo'llar bilan namoyon bo'ladi:

- muammolarni hal qilishda nostandart yondashuvlarda;
- yangi usullar, shakllar, texnikalar, vositalar va ularning original kombinatsiyalarini ishlab chiqishda;
- yangi vazifalarga muvofiq ma'lumni takomillashtirish, ratsionalizatsiya qilish, modernizatsiya qilishda;
- aniq bilimga, malakali hisob-kitobga va yuqori darajada rivojlangan sezgiga asoslangan muvaffaqiyatli improvizatsiyada;

- xuddi shu muammoni hal qilishda «variantlar muxlisi» ni ko'rish qobiliyati;
- uslubiy va nazariy tavsiyalarni aniq pedagogik harakatlarga aylantirish qobiliyati.

O'qituvchining ijodkorligi ham ifodalanishi mumkin: .

- o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi pedagogik o'zaro munosabatlarning nostandart tajribalarini yaratishda yoki allaqachon ma'lum bo'lgan usullarning yangi va istiqbolli pedagogik imkoniyatlarini ochishda. Bunday kashfiyot o'zini oldindan mavjud bo'lgan shakllar va usullarning original talqinida, ularni qayta ko'rib chiqishda namoyon bo'lishi mumkin;

- muayyan pedagogik muammolarni hal qilishning noan'anaviy usullarini qo'llash va original qo'llashda.

Ijodiy faoliyat ma'lum diapazondagi muammolarni hal qilish qobiliyati bilan bog'liq bo'lib, nafaqat bunga motivatsion tayyorlik mavjudligi, balki har qanday tashqi nazoratni ham hisobga oladi. Busiz, ma'lum «usullar» yordamida pedagogik vazifalarni bajarishga harakat qilayotgan o'qituvchi ularni mustaqil ravishda ko'rish va hal qilish imkoniyatiga ega bo'lishiga kafolat yo'q.

Pedagogik ijodga motivatsion tayyorgarlik muammosi o'qituvchining tayyorgarligi va faoliyatidagi markaziy muammolardan biridir, chunki faqat ijodiy faoliyat maqsadlariga mos keladigan motivatsiya ushbu faoliyatning uyg'un amalga oshirilishini va o'qituvchi shaxsining o'zini ochib berishini ta'minlaydi. Ushbu muammoni o'qituvchining kasbiy faoliyatning adekvat shaxsiy ma'nosiga ega bo'lishi muammosi sifatida ko'rib chiqish mumkin va kerak. Motivlarning nomuvofiqligi natijasida yuzaga keladigan o'qituvchining noqulaylik holati uning kasbiy va shaxsiy rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish vositalaridan mahrum bo'lishiga olib keladi. Insonning atrof-muhit bilan xilma-xil munosabatlari shaxsning nisbatan barqaror motivatsion sohasida namoyon bo'lganligi sababli, har qanday pedagogik faoliyat, shu jumladan ijodiy faoliyat odatda motivlardan biri bilan bog'liq va shuning uchun ko'p motivli bo'ladi.

Ijodiy faoliyatning motivatsion komponentini ikki yo'nalishda ko'rib chiqish zarur ko'rinadi: birinchidan, motivlarning umumiy tarkibidagi kasbiy motivatsiyaning o'rni nuqtai nazaridan va ikkinchidan, o'qituvchining o'zgarishlarga munosabatini baholash nuqtai nazaridan. pedagogik innovatsiyalarda, ularni qabul qilish qobiliyati, bu o'qituvchining kasbiy faoliyatining mazmunan ijodiy yo'nalishini belgilaydi. An'anaga ko'ra, motivatsiya manbasiga ishora qilib, tashqi va ichki (V. G. Aseev, L. I. Bojovich, A. K. Markova, J. Allport va boshqalar) bo'linadi. L.N.Zaxarova o'qituvchining kasbiy motivlarining turlarini ko'rsatib, keng ko'lamli omillardan quyidagilarni ajratib ko'rsatadi: moddiy rag'batlantirish, o'zini o'zi qadrlash bilan bog'liq motivlar, kasbiy motivlar va shaxsiy o'zini o'zi anglash motivlari.

Agar sanab o'tilgan motivlardan biri aniq ustun bo'lsa, o'qituvchining ijodiy faoliyati qanday tuzilgan?

1. Moddiy rag'batlantirish o'qituvchining rasmiy nuqtai nazardan zarur va yetarli hajmdagi ishni bajarishi, lekin u o'z ishining tashqi ko'rsatkichlariga boshqalarga qaraganda ko'proq e'tibor qaratishi, uning o'zgarishiga befarq munosabatda bo'lishi bilan tavsiflanadi. Agar u o'z ishiga biron bir yangilik kiritisa, bu ko'pincha «modadan xabardor bo'lish», «rasmiy zarurat» tufayli bo'ladi. Turli hududlardagi o'qituvchilar orasida o'tkazgan so'rovimizga ko'ra, bunday o'qituvchilar 22 foizni tashkil qiladi.

2. O'qituvchining tashqi o'zini o'zi tasdiqlash motivlari. Ushbu turdagi motivlar ustunlik qiladigan pedagogik faoliyat jozibali, chunki u o'qituvchining ijodiy ehtiyojlarini qisman qondirishi mumkin. Bu motivlar ongli yoki ongsiz bo'lishi mumkin. Ikkala holatda ham ular yuqori motivatsion kuchga ega. Ularning faoliyati sezilarli darajada o'qituvchining o'zini o'zi qadrlash xususiyatlariga bog'liq. Bu erda turli xil variantlar bo'lishi mumkin: birinchisi, inson o'z faoliyatining muvaffaqiyatiga qo'shgan hissasi va ushbu hissani tashqi baholash o'rtasidagi bog'liqlikni anglaganida sodir bo'ladi. Bunday holda, faoliyat uning samaradorligini qanday oshirishni tashqi baholash usullarini izlash bilan bog'liq bo'ladi.

3. Professional motiv. O'zining eng umumiy ko'rinishida u o'qitish va tarbiyalash uchun doimiy istak sifatida ishlaydi. Professional motivlar yuqori ijodkorlik bilan uyg'unlashgan holda o'qituvchilik faoliyatida optimal natijalarni beradi. Bunday o'qituvchilar ishning ijodiy shakllari va usullarini izlash, o'z faoliyatini tushunish, bolalarni tarbiyalash bo'yicha o'zlarining kontseptsiyalarini yaratish bilan ajralib turadi.

4. O'qituvchining ijodiy faoliyati motivatsiyasida shaxsiy o'zini o'zi anglash motivlari ancha yuqori o'rinni egallaydi (ularni 27% o'qituvchilar qayd etgan). Ushbu yo'ldan borayotgan o'qituvchi - bu shaxsiy pragmatik motivatsiyasiz o'z faoliyatida natijalarga erishish istagida namoyon bo'ladigan, ijodiy faoliyatning o'zidan qoniqish oladigan, ijodiy salohiyati yuqori bo'lgan shaxs.

Ijodiy faoliyatning motivatsion sohasining xususiyatlarini ko'rib chiqish boshqa tarkibiy qismlarni, xususan, «motiv-maqсад» vektorining har qanday faoliyatining etakchi regul'yatorlaridan birini yaxlit ko'rib

chiqmasdan mumkin emas. Faoliyatning shakllanishi sub'ektning maqsadni (odatda oraliq) qabul qilishi bilan boshlanadi. Maqsad ijodiy faoliyatga tashqaridan kiritilmaydi, balki shaxs tomonidan shakllantiriladi. Tashqi tomondan, mavzuga talab qo'yilishi mumkin, ammo maqsad emas. Maqsadni belgilash jarayoni chuqur shaxsiydir. Biroq, maqsadni shakllantirishning o'zi shaxsning o'z-o'zidan rivojlanishining natijasi emas. Maqsad ijtimoiy talablar, me'yorlar, qonunlar va sub'ektning o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning ob'ektiv shartlarini aks ettirish ta'siri ostida shakllanadi.

O'qituvchi shaxsining shakllanishini ko'p jihatdan ijtimoiy muhit – o'qituvchilar jamoasi belgilaydi. Har bir o'qituvchining shaxsiyati o'ziga xos bo'lib, u pedagogik yangiliklarni qabul qilish darajasini, muallif kontseptsiyasining tabiati va xususiyatlarini, uni amalga oshirish darajasini va boshqalarni belgilaydi.

Rus psixologiyasida ijodkorlik insonning ijodiy qobiliyatlari, ijtimoiy ahamiyatga ega ijodiy faoliyatni namoyish etish qobiliyatini belgilaydigan insonning alohida barqaror mulki sifatida qaraladi.

Ijodkorlikning motivatsion xususiyatlari bo'yicha yagona nuqtai nazar yo'q. Ulardan biriga ko'ra, ijodkor shaxs yangi faoliyat usullaridan foydalangan holda o'zining maksimal salohiyatini ro'yobga chiqarishga harakat qiladi. Boshqa bir nuqtai nazarga ko'ra, motivatsiya imkoniyatlar chegarasigacha tavakkal qilish istagiga asoslanadi. Bizning fikrimizcha, ikkala nuqtai nazar ham ijodiy o'qituvchining motivatsion sohasini rivojlantirishning individual variantlarini aks ettiradi.

Adabiyotda shaxsning qaysi xususiyatlarini ijodiy deb hisoblash mumkinligi masalasi keng muhokama qilinadi. Ulardan ba'zilari: muqobil variantlarni payqash va shakllantirish, bir qarashda ko'rinadigan narsalarni tanqid qilish, yuzaki formulalardan qochish qobiliyati; muammoni o'rganish va ayni paytda haqiqatdan chalg'itish, kelajakni ko'rish va hokimiyatga e'tibor berishdan bosh tortish qobiliyati; ramziy ob'ektni butunlay yangi tomondan, yangi kontekstda ko'rish qobiliyati; kategorik hukmlarni rad etish, «oq» va «qora» ga bo'linish; noaniqlik va qidiruv uchun odatiy hayot muvozanati va barqarorligidan uzoqlashishga tayyorlik.

Boshqa mualliflar assotsiatsiyaning qulayligini ijodiy shaxsning belgisi deb bilishadi (fikrlarni bir yo'nalishda harakat qilishdan teskari yo'nalishga tez va erkin o'tkazish qobiliyati; ongda tasvirlarni uyg'otish va ulardan yangi kombinatsiyalar yaratish qobiliyati). ; qadriyatni baholash va tanqidiy fikrlash qobiliyati (uni tekshirishdan oldin ko'plab muqobil variantlardan birini tanlash qobiliyati, qarorlarni o'tkazish qobiliyati); xotiraning tayyorligi (yetarli darajada katta hajmdagi tizimlashtirilgan bilimlarni o'zlashtirish, bilimlarning tartibiligi va dinamizmi), shuningdek, operatsiyalarni qisqartirish, ahamiyatsizlarni umumlashtirish va yo'q qilish qobiliyati. Ayrim olimlar (V. V. Davydov) detallardan oldin butunni ko'rish qobiliyatini, bir ob'ektning funktsiyalarini boshqasiga o'tkazish qobiliyatini ijodkorlik belgilariga kiritadilar.

Ijodkorlikni o'rganishning eng istiqbolli yo'nalishlari orasida o'zining eksperimental ishlarida ijodkorlikni tahlil qilish birligini aniqlagan D. B. Bogoyavlenskayaning tadqiqotlari ajralib turadi. Bunday birlik ijodiy shaxsning kognitiv va motivatsion xususiyatlarini ularning birligida aks ettiruvchi intellektual faoliyatdir.

U intellektual faoliyatning eng o'ziga xos ko'rinishini amaliy ehtiyojlar yoki ishni tashqi yoki sub'ektiv salbiy baholash bilan bog'liq bo'lmagan vaziyatdan tashqarida aqliy faoliyatning intellektual tashabbusi deb ataydi. D. B. Bogoyavlenskaya intellektual faoliyatning uch darajasini belgilaydi.

1. Rag'batlantiruvchi-ishlab chiqaruvchi yoki passiv daraja. Bunday intellektual faollik darajasiga ega bo'lgan odamlar, hatto eng vijdonli va g'ayratli ish bilan ham, dastlab topilgan harakat usuli doirasida qoladilar. Ularning faoliyati har safar qandaydir tashqi stimul bilan belgilanadi, ular tashqaridan berilgan narsalarni qabul qilishda tashabbusning etishmasligi bilan tavsiflanadi.

2. Intellektual faoliyatning evristik darajasi. Ushbu darajadagi sinovdan o'tganlar, tashqi omillar yoki ish natijalarini qoniqarsiz deb sub'ektiv baholash bilan rag'batlantirilmagan u yoki bu darajadagi intellektual tashabbusning namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi. Ishlashning etarlicha ishonchli usuliga ega bo'lgan odam o'z faoliyatining tarkibi va tuzilishini tahlil qilishni davom ettiradi, individual vazifalarni bir-biri bilan taqqoslaydi, bu esa hal qilishning yangi, yanada aqli usullarini kashf etishga olib keladi. Har bir yangi naqsh "evrist" tomonidan kashfiyot, ijodiy topilma sifatida baholanadi va boshdan kechiriladi. Bunday holda, biz g'oyalarning xaotik kombinatsiyasining tasodifiy mahsuloti haqida gapirmayapmiz. Bu ob'ektni chuqurroq o'rganish va undan yangi narsalarni o'rganish imkonini beruvchi mantiqiy tahlil mahsulidir. Intellektual tashabbusning evristik darajasiga ega bo'lgan shaxsning o'ziga xos xususiyati topilgan naqshning to'g'riligiga ishonch, tobora ko'proq yangi tajribalar bilan qo'llab-quvvatlanadigan ishonch, takrorlanuvchanlik, fakt, hodisa, naqshning takrorlanishi. Bunday kishilar uchun bilishning asosiy quroli qiyosiy tahlildir.

3. Intellektual faoliyatning ijodiy darajasi. Ijodiy darajadagi odamlar uchun empirik tarzda kashf etilgan naqsh fikrlash jarayonining yakuniy nuqtasi emas, balki mustaqil maqsadga aylanadi.

qo'shimcha tadqiqotlar. Bu ijodkorlikning eng muhim omili sifatida e'tirof etilgan va muammolarga sezgirlikning ko'plab sinovlarida tasdiqlangan. Ijodiy intellektual faollik darajasiga ega bo'lgan shaxs naqshni kashf etgandan so'ng, o'ziga «Buning orqasida nima bor?» kabi amaliy bo'lmagan savollarni beradi. va bilim ob'ektini «tashqariga chiqarish» ni, faktlar mohiyatini tushuntiruvchi nazariya ongini keltirib, yanada

oldinga siljiydi. Eksperimental materialning chuqurligiga o'tish, bunday mavzu hodisalarning sabablarini tushunishga harakat qiladi. Bu uning faoliyatining yangi maqsadi. Shunday qilib, u inson fikrining ma'lum bir vaziyat chegarasidan tashqariga chiqishiga to'sqinlik qiladigan psixologik to'siqni buzadi. Mavzu faqat bitta dachani hal qilish bilan cheklanishi mumkin. Hodisani isbotini topib, u hatto bitta ob'ektni tahlil qilish orqali asosiy narsani ochish qobiliyatiga ega.

Evrist va rag'batlantiruvchi-ishlab chiqarish darajasiga ega bo'lgan shaxs keng va ijodiy sub'ekt, intensiv aqliy faoliyat bilan ajralib turadi. Agar rag'batlantiruvchi-ishlab chiqarish darajasiga ega bo'lgan shaxs berilgan algoritm doirasida ish sur'atini oshirib, faoliyatni kengaytirilgan miqyosda mexanik ravishda takrorlasa, evrist faoliyatni tobora ko'proq yangi usullar bilan amalga oshiradi va ijodiy sub'ekt chuqurlashadi. hodisani nazariy tushuntirish uchun mavzuga. Ushbu yondashuv amalda kuzatilgan innovatsion faoliyatni sharhlashda, xususan, yangilik darajasi va kiritilgan innovatsiyalar darajasini tahlil qilishda samarali bo'ladi.

L. S. Podimova, V. A. Slastenin ijodkorlik va innovatsiya tushunchalarini bir-biriga bog'lab, ularni o'zgartirish zarurati va innovatsiyani idrok etish amalga oshirilganda yangilikka ochiqlik sifatida tushunadi. Insonda o'zgarish jarayonini amalga oshiradigan ma'lum psixologik mexanizmlar mavjud. O'qituvchi yoki boshqa kasb egasi yangi narsaga bo'lgan ehtiyojini boshdan kechirishi va azoblanishi kerak, shundan keyingina uning hayoti va kasbiga yangi baholar, qarashlar tug'ilishi mumkin. Inson o'zining individualligida o'zgarish davrini boshdan kechirayotganga o'xshaydi. O'tgan vaziyat yoki qo'shimchalar bilan bog'liq bo'lgan bu individuallikning bir qismi ahamiyatsiz bo'lib qoladi, odam o'zini yangi voqelikda tanishtirishga majbur bo'ladi.

Muayyan bosqichda odamlar «chiziq» ga erishganliklarini tushuna boshlaganlarida, yo'nalish o'zgaradi; keyin ular o'z faoliyatini yaxshilashga, unga boshqacha narsalarni kiritishga harakat qilishadi. Bu vaqtda, eski tark etiladi, lekin ayni paytda o'tgan tajriba paydo bo'lishi mumkin. Bu davrda nomuvofiq xatti-harakatlar paydo bo'lishi mumkin. Va faqat oxirgi bosqichda o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish sodir bo'ladi va odam yangi xulq-atvorni shakllantira boshlaydi. Demak, bir xil tashqi sharoitda bo'lgan turli o'qituvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirish turlicha amalga oshiriladi. Demak, o'qituvchilar ijodiy faoliyatga turli yo'llar bilan «kirishadi», ular bu faoliyatni turli yo'llar bilan o'zlashtiradilar va natijada turlicha ishlab chiqaradilar. mahsulotlar. Bu «farq» ijodkorlik fenomeniga ham tegishli.

Ijodkorlikni ikki turga bo'lish taklif etiladi: potentsial va dolzarb, bu quyidagi qoidalarga muvofiq o'zini oqlaydi. Potensial ijodkorlik - bu shaxsni uning potentsial moyilligi nuqtai nazaridan tavsiflovchi faoliyat ijodkorligi.

muayyan tashqi sharoitlarda haqiqiy ijodkorlikni egallashga, ijodiy faollikni namoyon etishga asosiy tayyorlik shaklida ifodalangan ayollik; potentsial ijodkorlik ijodkorlikning zaruriy subyektiv shartidir.

Shunday qilib, potentsial ijodkorlik - bu mumkin bo'lgan ijodkorlik. Imkoniyatdagi ijodkorlik dolzarb bo'lib qolishi uchun birinchisi ma'lum bir faoliyat turini tashuvchilarni o'zlashtirish orqali tubdan o'zgarishi kerak.

Yuqorida ta'kidlanganidek, o'qituvchilarning ijodkorlikni o'zlashtirish jarayoni turli yo'llar bilan sodir bo'ladi. Faoliyatning muvaffaqiyat darajasi, sifati va natijalari, ushbu faoliyatning muntazam yoki ijodiy tabiati - bular pirovard natijada faoliyatni o'zlashtirishning turli darajalariga xosdir.

Psixologiya va pedagogikada faoliyatning ijodiy va ijodiy bo'lmagan turlarini ajratish odatiy holdir. Shu bilan birga, odatiy, reproduktiv, algoritmik va boshqalar sifatida tavsiflangan ijodiy bo'lmagan faoliyatlar asosan taqlid qilishdan farqli o'laroq, past darajadagi ijodkorlikdan tobora rivojlangan ijodkorlikka o'tadi.

Darhaqiqat, har qanday faoliyatga taqlid qilish elementlari kiradi (N. M. Gnatko, A. G. Kovalev, B. D. Parygin, V. A. Prosetskiy, P. A. Rudik va boshqalar). Ularning mohiyatida, deb yozgan V. A. Prosetskiy, taqlid va ijod bir-biriga qarama-qarshidir: taqlid - asl ijtimoiy ahamiyatga ega modellarni takrorlash (aks ettirish).

O'qituvchining ijodiy faoliyatiga to'sqinlik qiladigan psixologik to'siqlarni sarhisob qilar ekanmiz, ko'pincha o'qituvchilarning innovatsiyalarga qarshiligini keltirib chiqaradigan sabablarni ham ta'kidlash kerak:

1. O'zgartirishlarning maqsadlari o'qituvchilarga tushuntirilmaydi. Sir va noaniqlik noaniqlik va xavotirni keltirib chiqaradi. Noma'lumlik qo'rquvi o'qituvchilarni har qanday yangilikka dushman qilishi mumkin.
 2. O'qituvchilar innovatsiyalarni joriy etishni ishlab chiqish va rejalashtirishda ishtirok etmaydi. iSizga kerakli narsani topa olmayapsizmi? Adabiyot tanlash xizmati.dan foydalaning
 3. Jamoa an'analari va uning odatiy uslubiga e'tibor bermaslik ish. .
 4. Innovatsiyalarga sub'ektiv qaramlik, maqomni yo'qotish hissi.
 5. Ish hajmining ortishi. Tajriba rahbari o'qituvchilar faoliyatidagi o'zgarishlarni oldindan rejalashtirmaganda ham xuddi shunday tahdid paydo bo'ladi.
 6. Yangilik tashabbuskori hurmat va ishonchdan bahramand bo'lmaydi.
- O'qituvchi ijodi muammolarini shaxsning axloqiy mezonlari bilan bog'lamasdan muhokama

qilish mumkin emas. Inson qanchalik samarali bo'lsa, uning sa'y-harakatlari yuqori, olijanob narsaga bag'ishlanganmi yoki xudbin niyatlar bilan boshqariladimi, uning mas'uliyati shunchalik katta bo'ladi. Ijodiy faoliyat prinsipsiz va mutlaq qadriyatlarini kar bo'lsa, o'ta xavfli va ma'naviy zararga aylanadi.

Fanni o'qitishda ijodkorlikni integratsiyalash strategiyalari

a. Loyihaga asoslangan ta'lim: Loyihaga asoslangan o'quv faoliyatini amalga oshirish o'quvchilarga amaliy loyihalar orqali ilmiy tushunchalarni o'rganish imkonini beradi. Ushbu yondashuv hamkorlik, muammolarni hal qilish va ijodkorlikni rivojlantiradi.

b. So'rovga asoslangan laboratoriyalar: an'anaviy laboratoriya mashg'ulotlarini so'rovga asoslangan laboratoriyalarga aylantirish o'quvchilarni savollar berishga, tajribalar tuzishga va natijalarni ijodiy tahlil qilishga undaydi. Ushbu yondashuv ilmiy uslubni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

c. Interfaol texnologiya: Simulyatsiyalar va virtual tajribalar kabi interfaol texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarga ilmiy tushunchalarni o'rganish va tajriba qilish uchun dinamik platformani taqdim etish orqali o'rganish tajribasini oshiradi.

d. Ijodiy yozish topshiriqlari: Ijodiy yozish topshiriqlarini o'z ichiga olish o'quvchilarni ilmiy tamoyillarni hikoya shaklida ifodalashga undaydi. Bunday yondashuv nafaqat muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki ilmiy tushunchalar haqida chuqurroq fikr yuritishga undaydi.

e. Fan va san'at integratsiyasi: fan va san'atning kesishishini o'rganish o'quvchilarga ilmiy g'oyalarni badiiy vositalar orqali ifodalash imkonini beradi. Ushbu fanlararo yondashuv ijodkorlikni va ilmiy tushunchalarni yaxlit tushunishni rivojlantiradi.

O'qituvchilar uchun kasbiy rivojlanish

Ijodiy faoliyatni fan ta'limiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun o'qituvchilar malaka oshirish dasturlarini o'tashlari kerak. Seminarlar, seminarlar va hamkorlikda o'rganish tajribalari o'qituvchilarni o'z sinflarida ijodkorlikni samarali qo'shish uchun zarur vositalar va strategiyalar bilan jihozlashi mumkin.

Baholash usullari

Ijodiy faoliyatga mos keladigan baholash usullarini ishlab chiqish juda muhimdir. An'anaviy baholash vositalari o'quvchilarni to'liq qamrab ololmasligi mumkin' ijodkorlik qachon ishtirok etayotganini tushunish. Ushbu maqola o'quvchilarni yaxshiroq baholash uchun portfoliolar, taqdimotlar va tengdoshlarni baholash kabi muqobil baholash usullarini taklif qiladi' ijodiy hissalar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ijodiy faoliyatni fan ta'limiga integratsiyalash o'quv tajribasini o'zgartirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega. Pedagoglarga amaliy strategiyalarni taqdim etish va ijodkorlikning muhimligini ta'kidlab, ushbu maqola fanni o'qitishga yanada dinamik va jozibador yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi. Pirovardida, ijodkorlikning fan ta'limiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi kelajakdagi muammolarni hal qilishga tayyor, ilmiy savodxon va ijodiy qobiliyatli yangi avlodni tarbiyalash imkoniyatiga ega.

MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA YANGI AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH USULLARI

Shamsiyev Sherzod Istamovich

Buxoro davlat pedagogika instituti "Musika va tasviriy san'at" kafedrasi o'qituvchisi

Ahrorov Asrorbek Aminjon o'g'li

Ustoz shogird ishlari asosida, Iqtidorli talaba 2-MUZ 22

ANNOTATSIYA. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari – bu axboriy ma'lumotni bir ko'rinishdan ikkinchi, sifat jihatidan yangi ko'rinishga keltirish, axborotni yig'ish, qayta ishlash va uzatishning usul va vositalari majmuasidan foydalanish jarayonidir. Maqolada musiqa darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning samarasi, o'ziga xosligi va bugungi kundagi ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, musiqa ta'limi, kompyuter, musiqiy dasturlar, pedagogik dasturlar.

ANNOTATION. Information and communication technologies are the process of converting information from one form to another; qualitatively new, using a set of methods and tools for collecting, processing and transmitting information. The article discusses the effectiveness, uniqueness and relevance of the use of information and communication technologies in music lessons.

Keywords: information and communication technologies, music education, computer, music programs, pedagogical programs.

АННОТАЦИЯ. Информационные и коммуникационные технологии – это процесс изменения информации из одной формы в другую, качественно новую форму с использованием совокупности методов и средств сбора, обработки и передачи информации. В статье говорится об эффективности, уникальности и важности использования информационно-коммуникационных технологий на уроках музыки сегодня.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, музыкальное образование, компьютер, музыкальные программы, педагогические программы.

KIRISH. Ta'lim sohasida kompyuterlashtirish, internetlashtirish, shuningdek, axborotlashtirish jarayonlari mavjud. Ushbu o'zgarish natijasida ta'lim sifati, samaradorligi va mavjudligi yaxshilanmoqda. O'quvchilarga yo'naltirilgan ta'lim va o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilganligi bilan bir qatorda ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, yagona interaktiv axborot makonini yaratish dolzarb masala bo'lib qoldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini takomillashtirish (mahalliy va global tarmoqlarni, ma'lumotlar bazalarini va bilimlarni, shuningdek, ekspert tizimlarini yaratish) ta'limning an'anaviy shakllarini boyitadigan o'ziga xos ta'lim, axborot, kompyuter maydonini tashkil etadi.

Axborot – kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi kelajakdagi ta'lim tizimining ikkita asosiy tamoyilini amalga oshirishga imkon beradi: mavjudlik printsipli va uzluksizlik printsipli. Aynan axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'limni yanada qulaylashtirdi. So'nggi yillarda umumiy ta'lim maktablari, kollejlari va universitetlar tobora ko'proq o'quv fanlarini o'rganishda axborot texnologiyalaridan foydalanishga murojaat qilmoqdalar, ta'lim sohasini axborotlashtirish amalga oshirilmoqda.

Axborotlashtirish deganda kompyuter texnologiyalari va yangi axborot texnologiyalarini ishlab chiqarish, ta'lim, odamlarning ijtimoiy va shaxsiy hayotining turli sohalariga joriy etishning faol jarayoni tushuniladi. Axborotlashtirish bilim olish jarayonini sezilarli darajada o'zgartirdi. Axborotkommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan yangi o'quv texnologiyalari o'quv jarayonini yanada intensiv qiladi, idrok, tushunish tezligini va muhim bo'lgan narsani katta hajmdagi bilimlarni o'zlashtirish chuqurligini oshiradi.

Pedagogikada ta'limning axborot texnologiyalari tushunchasi mavjud. Ushbu tushuncha ma'lumotni tayyorlash va talabaga etkazish jarayonini tavsiflaydi. Ushbu jarayonni amalga oshirish vositalari kompyuter texnikasi va dasturiy ta'minotidir. Ta'limning axborot texnologiyalarida o'quv ma'lumotlarini uzatishga xizmat qiluvchi ikkita component mavjud: texnik vositalar: kompyuter texnologiyalari va aloqa vositalari; turli maqsadlarda bo'lishi mumkin bo'lgan dasturiy ta'minot.

Axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik maqsadlari quyidagilardir:
shaxsni rivojlantirishda, ya'ni tafakkurni rivojlantirishda,

estetik tarbiyada,
eksperimental tadqiqot faoliyatida ko'nikmalarni rivojlantirishda,
axborot madaniyatini shakllantirishda,
ijtimoiy buyurtmani amalga oshirishda: foydalanuvchini («kompyuter savodxonligi») deb ataladigan umumiy ma'lumot tayyorlashni amalga oshirish,
har qanday yo'nalish bo'yicha mutaxassisni tayyorlash;
ta'lim samaradorligini va sifatini oshirishni,
bilim faoliyati motivlarini ta'minlashni,
axborot va predmetli o'qitishning integratsiyasi orqali fanlararo aloqalarni chuqurlashtirishni nazarda tutadigan ta'lim jarayonini intensivlashtirishda.

Hozirgi vaqtda pedagogik dasturiy ta'minotning turli xil klassifikatsiyalari va tipologiyalari juda ko'p. Ushbu uslubiy maqsadga muvofiq pedagogik dasturiy vositalar quyidagilar bo'lishi mumkin:

kompyuter darsliklari (darslari);
o'quv dasturlari (repetitorlar);
nazorat qilish (sinov chig'anoqlari);
ma'lumot va ma'lumotnoma (entsiklopediyalar);

taqlid;

modellash;

namoyish (slayd yoki videofilmlar);

o'quv o'yinlari;

bo'sh vaqt (kompyuter o'yinlari: rol o'ynash, mantiqiy, sport va boshqa turlari).

Musiqiy ta'limda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish o'qitish vositalari, shakllari va usullarini optimallashtirishga, muayyan ta'lim muammolarining oqilona echimlarini topishga, o'quv jarayonini takomillashtirishning tegishli usullarini tanlashga imkon beradi, an'anaviy muammolardan kelib chiqadigan bir qator qiyinchiliklarni engishga yordam beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kompyuter ta'lim dasturlarining quyidagi turlari mavjud:

elektron darslik;

elektron musiqiy ensiklopediya;

kutubxona ma'lumotlarini qidirish tizimlari;

bilimlarni boshqarish kompyuter dasturlari.

Bugungi kunda musiqiy kompyuter dasturlari musiqiy ta'limning quyidagi asosiy yo'nalishlari bo'yicha ishlab chiqilmoqda. Musiqachining badiiy tafakkurini tarbiyalash; amaliy ko'nikmalarni shakllantirish; musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish; ijodiy faoliyat; atamalarning asosiy tushunchalarini o'rganish; nazariy bilimlarni ta'minlovchi dasturlar – ular talabalar tomonidan musiqiy asarlar tuzish qonunlari va qoidalarini, asosiy nazariy tushunchalarni o'zlashtirishga qaratilgan.

Dasturlar, qoida tariqasida, ko'plab musiqiy atamalarni, musiqiy savodxonlik va musiqa nazariyasining elementlarini, notalarni, akkordlarni va boshqalarni aniqlash uchun test topshiriqlarini tushuntirib beradigan o'yin va ta'lim bo'limlarini o'z ichiga oladi. Solfedjio, garmoniya, polifoniya an'anaviy mashg'ulot shakliga muvofiq nazariy fanlardan biridagi darsga taqlidni ifodalaydi yoki uzoq muddatli mashqlarni talab qiladigan individual qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Shu bilan birga, dastur talaba bilan pedagogik muloqotni olib borishi, fikr-mulohazalari bo'lishi va baho berishi kerak. Eshitish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar - intonatsiya, garmonik, ohangdor eshitish va hokazolarning sofligini rivojlantirish bo'yicha turli treninglarni o'z ichiga oladi. Ular tarkibida notalar, intervallarni, tarozilarni va boshqalarni aniqlashda mashq qilishga imkon beradigan turli xil eshitish diktantlari mavjud.

Musiqiy adabiyot dasturlari - bular kitoblar, ensiklopediyalar, MIDI fayllari ko'rinishidagi musiqiy asarlar to'plamini, tegishli bastakorlar va musiqachilarning qisqa tarjimai hollarini o'z ichiga olgan turli xil musiqiy asarlar to'g'risidagi kichik rasmlar ma'lumotnomalar va ushbu material bo'yicha kichik viktorina bo'lishi mumkin.

Musiqa va musiqiy adabiyotlar tarixi bo'yicha dasturlarning matnlari slaydlar va reproduksiya, musiqiy asarlardan parchalar, videofilmlar bilan tasvirlangan, tanlangan musiqiy va badiiy asarlar va maqolalar slayd-shousi bilan birga rivoyatlarni o'z ichiga olishi mumkin. Bunday dasturlar yordamida siz turli mamlakatlar va davrlarning bastakorlari ijodi bilan tanishishingiz, ularning tarjimai hollarini bilishingiz, u yaratgan musiqa haqida ma'lumot olishingiz, lavhalar bo'yicha ba'zi qismlarini saralashingiz, musiqiy san'atning turli janrlari, musiqachilar va musiqa asboblari haqida bilib olishingiz mumkin.

Gipermurojaatlar dasturning bir qismidan ikkinchisiga tezda o'tish imkonini beradi. Dasturlar keng ko'lamli qidirish imkoniyatiga ega. Bastakor, ijrochi nomi, yorlig'i, musiqa turi va vaqt davri yoki ma'lum

bir mavzu bo'yicha ma'lumotlarni olishingiz mumkin.

Mutaxassislik bo'yicha bilim va ko'nikmalarni ta'minlaydigan dasturlar - ular, albatta, har qanday musiqa asbobini (piano yoki sintezator, gitara) o'zlashtirishni ma'lum darajada ta'minlaydi. Ijodiy dasturlar odatda, bu umumiy rivojlanish yo'nalishidagi o'yinlarni o'qitish dasturlari.

Ularning yordami bilan bolalar kublar singari oddiy kuylar yozishni yoki masalan: oddiy kuylar tayyorlashni, ritm, cholg'u asboblarning turli versiyalari bilan o'ynashni va o'zlarining kompozitsiyalarini yaratishni o'rganadilar.

Kombinatsiyalangan dasturlar - tarix, musiqa nazariyasi, kompozitsiya asoslari to'g'risidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. Ma'ruzalar, mashqlar, o'yinlarni o'z ichiga oladi va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Zamonaviy musiqa amaliyotida yangi axborot texnologiyalaridan tobora ko'proq foydalanilmoqda, bu zamonaviy madaniyatning bir qismiga aylandi.

Elektron musiqa asboblarning (sintezatorlar, namuna oluvchilar, musiqa kompyuterlari) tobora ko'payib borayotgan turlari mavjud. Musiqiy ta'limda multimedia tizimlaridan foydalanish musiqiy entsiklopediyalar, kitoblar, ma'lumotnomalar va lazer kompakt-disklariga yozilgan turli xil antologiyalardan ta'lim maqsadida foydalanish imkoniyatini beradi.

Zamonaviy musiqa darsi - bu darsda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kompyuter texnologiyalari va elektron musiqa asboblardan foydalaniladi. Musiqqa darsi ijodiy muhitni yaratishi bilan ajralib turadi, chunki musiqa darslarining mazmuni hissiyotlar va ularning sub'ektiv tajribalaridan iborat. Ushbu o'ziga xos tarkib turli xil texnikalarni, ish turlarini va yangi multimedia vositalarini tanlashni belgilaydi.

Musiqiy kompyuter texnologiyalari musiqiy mahsulotlarning texnik reproduksiyasida printsiplal jihatdan yangi bosqichni ochdi. Musiqiy notadan, amaliy musiqa janrlarida, ovoz yozish vositalarida, ovozni qayta tiklash uskunalarning sifatli imkoniyatlari, teatr va konsert tadbirlarida, ovoz dizayni va musiqiy eshittirishlarda foydalanib kelinmoqda.

XXI asr musiqiy pedagogikasi sohasidagi yetakchi yo'nalishlardan biri bu talabalarni axborot va kompyuter texnologiyalari bilan tanishtirishdir. Axborot va kompyuter texnologiyalarini rivojlantirish ob'ektiv ravishda zarur. Birinchidan, bastakorlar va ijrochilarning kasbiy tayyorgarligi uchun, ikkinchidan, yordamchi o'quv materialining manbasi sifatida foydalanish (ma'lumotnoma, o'qitish, tahrirlash, ovoz yozish, ovozni ko'paytirish va hk.).).

Kompyuter dasturlari, shuningdek, cholg'u asboblarni chalishni o'rgatishda, musiqiy quloqni rivojlantirishda, musiqiy asarlarni tinglashda, kuylarni tanlashda, musiqiy matnni tartibga solish, improvizatsiya qilish, matn terish va tahrirlashda ham qo'llaniladi.

Kompyuter dasturlari sizga asbobning diapazonini, ijrochining parchalarni ravonligini, zarbalar va dinamik soylarni bajarilishini, artikulyatsiyani va boshqalarni aniqlashga imkon beradi. Bundan tashqari, kompyuter sizga «orkestr» bilan qismlarni o'rganishga imkon beradi. Shuningdek, u dirijyor «simulyator» vazifasini bajarishi mumkin (televizion uskunalar yordamida).

Kompyuter dasturlarimusiqa tarixi davomida asarlarning ohanglarini (mavzularini) musiqiy va auditoriya tahlilini o'tkazishga imkon beradi. Ko'pgina musiqiy fanlar uchun kompyuter bibliografik va entsiklopedik ma'lumotlarning qimmatli manbasidir.

Vizual taqdimot yoki illyustratsion materialga imkon beradigan kompyuter taqdimotlari bilan keng tarqalgan loyiha topshiriqlari, o'qitishga yangi axborot texnologiyalarini joriy etish belgilangan tashkiliy shakllar va o'qitish usullarining modifikatsiyasini belgilaydi.

O'qitishning yangi zamonaviy usullari shaxsga yo'naltirilgan va rivojlantiruvchi ta'lim g'oyalarini amalga oshirish, o'quv jarayonining barcha bosqichlarini mustahkamlash, uning samaradorligi va sifatini oshirish uchun mo'ljallangan.

Ta'lim jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish tafakkurning vizual-majoziy va nazariy turlarini rivojlantirishni boshlaydi shuningdek talabalarning ijodiy, intellektual salohiyatini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Axborot texnologiyalari musiqa va unga aloqador mavzular uchun o'quv jarayonining ajralmas qismidir.

Axborot texnologiyalari imkoniyatlari boshqa va boshqa musiqa fanlarini o'qitishda ham o'qitish samaradorligini oshirishga imkon beradi. Musiqada kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi istiqbolli, dolzarb va ob'ektiv zarurdir. Axborot kompyuter texnologiyalaridan malakali va tizimli foydalanish talabalar, o'qituvchilar, tadqiqotchilarga vaqtini yanada samarali taqsimlash, ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish imkoniyatini beradi.

XULOSA

Shunday qilib, ta'limni, mehnatni va umuman zamonaviy hayotni axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bugungi kunda institutlar, universitetlar, gimnaziyalar, maktablar, kollejlari, texnik maktablar va hattoki bolalar bog'chalari eng so'nggi kompyuter texnologiyalari bilan jihozlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Шамсиев Ш. И., Солиев А. А. Основы хорового пения на уроках музыки //Проблемы науки. – 2021. – №. 1 (60). – С. 55-57.

Шамсиев Ш. И. Молодой специалист учитель музыки, как руководитель хорового коллектива в общеобразовательной школе //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 540-545.

Шамсиев Ш. И. Новые подходы к подготовке молодых специалистов учителей музыки, разработка уроков музыки //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 528-533.

Shamsiev S. I. The role of folk songs in educating student's role of folk songs in student education // International Journal on Integrated Education. – 2021. – Т. 4. – №. 2. – С. 76-78.

Shamsiyev S. I., Ramazonov S. R. O. G. L. Boshlang'ich sinflarda vokal-xor malakalarini shakllantirish va rivojlantirish uslublari //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 377-381.

Шамсиев Ш. И., Солиев А. А. Развивайте навыки чтения музыки во время пения //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-1 (77). – С. 92-95.

Шамсиев Ш. И. Формы организации музыкального общения //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99). – С. 71-74.

Istamovich S. S. et al. Development, Appearances and Types of Choral Art in Central Asian Countries // Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 73-75.

BO'LAJAK PEDAGOGIKA FANI O'QITUVCHILARIDA SUGGESTIV QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK ZARURATI

Shermatova Manzura Ikromjonovna

"University of Business and Science" NOTM Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Bugungi kunda pedagogik ta'lim kontsepsiyasi avvalo o'qituvchi ijodiy qobiliyatini rivojlantirishni, ularni yuksak kasbiy – pedagogik mahorat cho'qqisiga ko'tarishni talab etmoqda. Bugun pedagogning pedagogik qobiliyati, e'tiqodi va o'quv jarayonini yaxshi bilishi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va ijtimoiy hayot uchun katta ahamiyatga ega. Pedagog jamiyatning a'zosi sifatida o'z mavqeyi va faol o'rnini o'quvchilarga namoyish eta olishi, uning jamiyat va o'z jamoasidagi o'rnini, tanlagan kasbi, o'qitayotgan predmeti bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi, talab va qoidalarga amal qilishi, me'yori va qonunlarni xurmat qilishi lozim. shuningdek, pedagogning bilimdonligi uning yangi bilimlar, o'zi tanlagan sohasidagi yangiliklarga nisbatan qiziqishida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: bo'lajak pedagogika fani o'qituvchilari, ta'lim jarayoni, suggestiv qobiliyat, ijtimoiy zarurat.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ В РАЗВИТИИ СУГГЕСТИВНОЙ СПОСОБНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК

Шерматова Манзура Икромжоновна

НОУ «Университет бизнеса и науки» Преподаватель кафедры педагогики и психологии

Аннотация. Сегодня концепция педагогического образования требует, прежде всего, развивать творческие способности учителя, поднимать его на вершину профессионально-педагогического мастерства. Сегодня педагогические навыки, убеждения и хорошее знание образовательного процесса педагога имеют большое значение для социально-экономического развития и общественной жизни. Учитель должен уметь продемонстрировать учащимся свою позицию и активную роль члена общества, свое место в обществе и своем коллективе, выбранную профессию, глубокие знания предмета, который он преподаёт, должен соблюдать требования и правила, уважать нормы и законы. Также знания педагога отражаются в его интересе к новым знаниям и новостям в выбранной им области.

Ключевые слова: будущие учителя педагогики, образовательный процесс, suggestивность, социальная потребность.

SOCIAL-PEDAGOGICAL NEED FOR DEVELOPMENT OF SUGGESTIVE ABILITY IN FUTURE TEACHERS OF PEDAGOGICAL SCIENCES

Shermatova Manzura Ikromjonovna

"University of Business and Science" NSHEI Teacher of the Department of Pedagogy and Psychology

Abstract. Today, the concept of pedagogical education requires, first of all, to develop the teacher's creative abilities, to raise them to the peak of professional and pedagogical skills. Today, the pedagogue's pedagogical skills, beliefs and good knowledge of the educational process are of great importance for socio-economic development and social life. A teacher should be able to demonstrate his position and active role as a member of society to students, his place in society and his team, his chosen profession, and deep knowledge of the subject he is teaching. must follow the requirements and rules, respect norms and laws. Also, the pedagogue's knowledge is reflected in his interest in new knowledge and news in his chosen field.

Key words: future teachers of pedagogy, educational process, suggestive ability, social need.

Kirish. Bo'lajak pedagogika fani o'qituvchilari suggestiv qobiliyati, e'tiqodi va kasbiy ko'nikmalari orqali o'ziga xos fikrlash tarzi bilan ajralib tura olishi shart. Chunki, pedagogika fani o'qituvchisi shunday noyob, qaytarilmas, andozasiz fikrlash sharoitidagina mustaqil fikrlashga o'rganadilar va fanni boshqa fanlardan ajrata oladilar.

Asosiy qism. Suggestivlik, bo'lajak o'qituvchi shaxsining rivojlanishida uning faolligi, mustaqil fikrlashi, mustaqil faoliyati, ya'ni mustaqil ta'lim va mustaqil ma'lumotlar olishi hamda o'zini o'zi tarbiyalashga xizmat qiluvchi jarayonlar muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Demak, bo'lajak o'qituvchi shaxsining rivojlanishida muhim hisoblangan suggestivlik jarayonlari:

1. Gipnoz: chuqur yengillik yaratish va o'quvchining ongini o'zgartirish uchun gipnoz usullaridan foydalanish. Bu o'qituvchiga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi va o'quvchini maqsadlarga erishishga undaydi.

2. Ijobiy dasturlash: talabaning ijobiy fikrlari va e'tiqodlarini mustahkamlash uchun ijobiy bayonotlar

va tasdiqlardan foydalanish. Bu o'qituvchiga ijobiy muhit yaratishga va o'quvchining o'zini o'zi qadrlashini oshirishga yordam beradi.

3. Metaforalar: ma'lum saboq yoki ma'nolarni etkazish uchun majoziy iboralar va hikoyalardan foydalanish. Metaforalar o'quvchining ong ostiga ta'sir qilishning samarali usuli bo'lib, ularga materialni yaxshiroq tushunish va eslab qolishga yordam beradi.

4. Ijobiy modellashtirish: o'quvchilarni taqlid qilishga ilhomlantirish uchun o'qituvchi tomonidan kerakli xatti-harakatlar va munosabatlarni ko'rsatish. O'qituvchilar o'z o'quvchilari uchun namuna bo'lishlari va ijobiy ko'nikmalar va qadriyatlarni rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

5. Namoyish qilish: o'quvchilarning o'z maqsadlariga erishish va motivatsiyasini oshirish uchun aqliy tasvirlar va vizual tasvirlardan foydalanish. O'qituvchilar o'quvchilarga o'zlarini muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatga erishishda tasavvur qilishlariga yordam berish uchun vizual mashqlar o'tkazishlari mumkin.

Bo'lajak pedagogika fani o'qituvchisi kasbiy faoliyatidagi munosabatlar bilan bir qatorda, oilada, mahallada, ta'lim muassasasida va hamkasblar o'rtasida vujudga keluvchi o'zaro ta'sir jarayonini ham ta'lim va tarbiya jarayonlari komponenti sifatida inobatga olish zarur.

Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir inson psixologiyasi va shaxsiy xususiyatlarini rivojlanishining eng asosiy omili bo'lib, mazkur jarayon ishtirokchilarining o'zaro teng harakatlari shaxslararo aloqalarning vujudga kelish sharti hisoblanadi.

O'zaro ta'sir jarayonida ishtirokchilar barcha yo'nalishlar bo'yicha teng darajada axborotlar bilan taminlanadi va ularda tushunchalar, shaxsiy fikrlar tug'iladi. Bunday o'zgarishlarning xususiyati – bu axborotlar almashinish yo'li bilan o'zaro ta'sir ko'rsatish natijasida qo'lga kiritilgan integrativ natijadir.

Tarbiyaviy munosabatlar bo'lajak o'qituvchi shaxsini rivojlantirishga, ya'ni ko'pgina holatlarda mustaqil ma'lumot, mustaqil ta'lim olish va o'zini o'zi tarbiyalashga xizmat qiladi. Tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarida o'qituvchining bilimi, muomala va muloqot madaniyati, kiyinishi, gavda harakatlari, qobiliyati, fan-texnika, san'at, tabiatga bo'lgan munosabati hamda qiziqishi o'quvchilarga va o'qituvchilarning faoliyatiga, ya'ni fikrlashi, tasavvuri, dunyoqarashining o'zgarishiga hamda tafakkurining rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Demak, tarbiyaviy munosabatlar jarayonlari bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim olishga bo'lgan ehtiyoji va o'zi haqidagi ob'ektiv fikrlarining shakllanishi hamda rivojlanishiga, xatti-harakati va dunyoqarashining o'zgarishiga, qiziqishining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi ta'limiy muhit sifatida xizmat qiladi.

Jamiyatning yangi taraqqiyot bosqichida pedagogika fani o'qituvchisidan suggestiv qobiliyatlar va yangicha munosabatlar talab etilar ekan. Uning bilimdonligi darajasi masalasi xam o'ta muxim hisoblanadi.

Bular quyidagilar:

- ijtimoiy bilimdonlik - dars mobaynida sinf bilan samarali o'zaro muomala shaklini tashkil eta olish, o'quvchilar bilan til topish va sog'lom ma'naviy muxitni xosil qila olish qobiliyati;

- uslubiy bilimdonlik - barcha bilimlarini, talaba o'quvchilarga tushunarli, ravon tilda yetkaza olishi, ta'lim texnologiyasi va metodlaridan boxabarlik qobiliyati;

- kasbiy-siyosiy bilimdonlik - o'z fani va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bo'yicha chuqur va har tomonlama mukammal bilimlariga ega bo'la olishi, o'z ustida ishlash qobiliyatini o'zida shakllantirgan bo'lishi kerak.

Amaliyotda eng obro'li, bilimdon pedagoglar birinchi navbatda insoniy bilimdonlik soxiblari bo'lishadi va shundaylarni o'quvchilar yaxshi qabul qilishadi. Chunki zamonaviy o'qituvchi ko'plab ma'lumotlarga ega, o'quvchining psixologiyasi, talab-takliflarini aniq bilib til topisha olsagina pedagogik jarayonda katta yutuqlarga erishadi. Mana shu jarayonda bo'lajak pedagogika fani o'qituvchisidan suggestiv qobiliyatlar talab etiladi.

Ta'lim va tarbiya, o'qitishda yuqori darajaga erishish va uni doimo takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi san'at bo'lib, o'quvchilarga mehr qo'ygan va o'z kasbini sevgan har bir o'qituvchining bajaradigan ishidir. O'z ishining mohir ustasi bo'lgan bo'lajak pedagogika fani o'qituvchisi - bu yuksak darajada madaniyatli, o'z fanini chuqur biladigan, fanning yoki pedagogikaning tegishli sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan pedagogik qobiliyat egasi, tarbiyalash va o'qitish metodikasi hamda pedagogik texnikani mukammal egallagan mutaxassisdir. O'qituvchilik dunyodagi eng qadimgi kasblardan biri bo'lib, u bir qator muhim talablarga javob berishi kerak. Jumladan, pedagogik mahorat egasi bo'lishi uchun qator sifatlarga ega bo'lishi lozim.

O'tgan asrning 70-80 yillarida o'qituvchining xarakter xislatlari, pedagogik qobiliyatlari, unda tarbiyachilik mahoratini tarkib toptirish shartlari chuqur o'rganilgan. Jumladan, rus olimasi N.V.Kuzmina o'qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning o'rni va ularni tarkib toptirishga oid qator ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. U o'z tadqiqotlarida pedagogik qobiliyatlarni: gnostik (bilishga oid), proektiv (oldindan rejalashtirishga qaratilgan), konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ turlarga ajratib, ularning har biriga chuqur psixologik

tasnif bergan. N.V.Kuzmina pedagogik qobiliyatning muhim alomatlari qatorida kuzatuvchanlikni ham

kiritadi, o'qituvchining bu hislati o'quvchining ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari kabi omillarni aniqlashga katta xizmat qiladi.

Psixolog olim F.N.Gonobolin pedagogik qobiliyatlarni tarkib toptirish bosqichlari, xususiyatlari va xossalari to'g'risida mukammal ma'lumotlar bergan. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga asoslanib, bo'lajak pedagogika fani o'qituvchisining suggestiv qobiliyatlarini quyidagicha klassifikatsiya qilish mumkin. Suggestiv qobiliyat – ta'lim oluvchilarga ruhiy va emotsional-irodaviy ta'sir ko'rsatish, ularni o'z imkoniyatlariga ishonтира olish mahoratida ko'rinadi.

Pedagogik faoliyat aniq ko'rinishda bo'lsa, unda o'qituvchi o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish vazifalarini aniq ko'ra oladi va ularni hal qilishga harakat qiladi. Bu jarayonda faoliyat aqlni ruhiy jihatdan tayyorlaydi, ta'sir ko'rsatish vositalarini belgilaydi, natijalarni nazorat qiladi, tahlil qiladi, baholaydi va yangi vazifalarni belgilaydi. Bilimlarni o'zlashtirish vositasida shaxsning o'sishi ta'minlanadi, natijada jamiyat talabi va vazifalari bajariladi. Buning uchun o'qituvchi, avvalo, vaziyatni tushunishi, har bir talabaning o'zlashtirish jarayonini, rivojlanib shaxs sifatida shakllanish darajalarining mezonini aniq ko'ra bilish imkoniyatiga ega bo'lmog'i darkor. Bu o'z navbatida o'qituvchidan katta bilim, tajribalarni talab etadi. Bu faqat kasbiy faoliyatni to'g'ri belgilash orqali amalga oshadi. Shunga ko'ra ta'lim muassasasi oldidagi muhim vazifalarni amalga oshirish uchun o'qituvchiga pedagogik faoliyatni loyihalash zarurdir.

Yuqorida qayd etilgan fikrlarga asoslanib, pedagogik faoliyat o'quv-tarbiya jarayonida shakllanadi va takomillashib boradi deb aytish mumkin. U ishbilarmonlik, zukkolik, layoqat va zehn vositasida taraqqiy etadi. Shunga asoslanib, «faoliyat dunyoni o'zlashtirishning birinchi shartidir», deb aytish mumkin. Ko'rib o'tganimizdek pedagogik mahoratning asosiy ob'ekti – inson, uning aql – idroki, irodasi, ishonchi, tafakkuri, shuuridir. Bular yuksak darajada bo'lishi, ilmga, uni egallaganlik darajasiga bog'liq. Ilm esa tinimsiz mehnat, mashaqqat va azob – uqubatlar orqali qo'lga kiritiladi.

Buning uchun o'quvchilar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan kishi, avvalo, o'qituvchilik pozitsiyasiga ega bo'lishi kerak, mazkur pozitsiya ijtimoiy jihatdan progressiv, shaxsiy jihatdan optimistik, zamonaviy pedagogika, psixologiya, metodikaning ilg'or g'oyalarini o'zida aks ettirishi lozim. Bu o'z navbatida pedagogik jarayonga demokratik va insonparvarlik nuqtai navzardan yondashishni taqozo qiladi. Bunday yondashish faoliyat asosida amalga oshiriladi, faoliyat mahoratga yetkazuvchi bosh mezon bo'lib hisoblanadi. Chunki o'qituvchi mehnati uning pedagogik faoliyati, pedagogik mahorat, muloqoti va shaxsning birligidir.

Pedagogik faoliyat – o'qituvchi mehnatining istiqbolini, texnologiyasini, vazifalarini, ta'sir ko'rsatish yo'llarining majmuidir. Pedagogik muloqot bo'lsa – axloqiy-psixologik muhit, munosabatlar yig'indisi bo'lsa, pedagogning shaxsi – qiziqishlar, layoqatlar, ehtiyojlar, u yoki bu mehnat turiga yo'nalganligi, uning idealini belgilovchi bir belgi bo'lib hisoblanadi. Bu uchala tushuncha birgalikda pedagogik mahoratni tashkil etadi.

Pedagog bir paytning o'zida ham shaxsning shakllanishi va qayta o'zgarishiga ko'maklashishi, ham uning aqliy, hissiy va jismoniy rivojlanish jarayonini boshqarishi kerak.

Suggestiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- bilimlarni yaratish, ishlab chiqarish, ya'ni tadqiqotlar olib borish, ishlanmalar tayyorlash, ekspertizalar o'tkazish, yangilikni izlash va h.k.;
- ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida bilimlarni nazorat qilish;
- dasrlik, o'quv qo'llanma va boshqa o'quv-metodik materiallar, ilmiy maqolalar tayyorlash orqali bilimlarni tarqatish;
- o'quvchilarni tarbiyalash, ularning shaxsini shakllantirish va rivojlantirish.

Suggestiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayon tarixan ikki ijtimoiy vazifa yuklatilgan - moslashtiruvchi (adaptatsiya)lik va rivojlantiruvchilik.

Tahlillar. Moslashtiruvchilik vazifasi o'quvchi, tarbiyalanuvchilarni bo'lajak ijtimoiy-madaniy vaziyatlarga, hayotga, faoliyatga moslashtirishni nazarda tutsa, rivojlantiruvchilik vazifasi - insonning shaxsini, individualligini va mahoratini rivojlantirishni ko'zlaydi. Mazkur faoliyatning mazmun, mohiyatini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilar ekanmiz, uni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Bunday faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, u o'z mohiyatiga ko'ra insonparvarlik, jamoaviylik va ijodkorlik xususiyatlarga yega.

Suggestiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayonning insonparvarlik xususiyati uning inson tarbiyasiga, shaxsni shakllantirish va uni rivojlantirish funksiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq holda bola tomonidan insoniyat yutuqlarini o'zlashtirilishiga qaratilgan bo'lib, shu orqali inson naslining davomiyligi, avlodlar vorisiyligi ta'minlanadi.

Suggestiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayonning jamoaviylik xususiyati deganda shuni tushunish lozimki, ta'lim oluvchiga faqat bir o'qituvchi yemas, balki o'qituvchilar jamoasi,

shuningdek, ona-onalar va boshqa guruhli va jamoaviy ta'sir manbalari o'z ahamiyatini ko'rsatadi.

Suggestiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayonning ijodiylik xususiyati uning belgilangan maqsadga yerishish yo'lida o'z imkoniyatlarini qay darajada ishga moslanganligi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham pedagogik jarayonning ijodkorlik xususiyati muhim ahamiyatga egadir.

Xulosa. Xulosa qilganda, suggestivlik bo'lajak pedagogika fani o'qituvchisi uchun muhim qobiliyat sanalib uning ish faoliyatida juda zarur va ahamiyatlidir. Suggestiv qobiliyatning o'ziga xosligi mavjud va uni bo'lajak pedagog o'zida shakllangan Ushbu qobiliyatni rivojlantira olishi zarur. Nafaqat ish faoliyatidagi bo'lajak pedagogika fani o'qituvchisi balki kelajakda pedagog bo'lishni oldiga maqsad qilib qo'ygan har bir talaba buni bilishi kerak. Pedagogik qobiliyatlar qatorida suggestive qobiliyatni o'zida rivojlantirish va uni ish faoliyatida qo'llash tufayli o'qituvchilarga ta'lim berishda yuksak natijalarni qo'lga kiritish mumkin.

Faydalanilgan adabiyotlar

1. Березуцкая Ю.П. Подготовка организаторов образования к анализу управленческой деятельности на основе системы мотивационного программно-целевого управления: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Барнаул, 1999. – 17 с.
2. Майоров А.Н., Сахарчук Л.Б., Сотов А.В. Элементы педагогического мониторинга и региональных стандартов в управлении. – СПб., 1992. – 35 с.
3. Тургунов С.Т. Таълим муассасаси раҳбарлари бошқарув фаолияти самарадорлигининг назарий асослари // Касб-ҳунар таълими. – 2006. – № 1. – 55-222-б.

GENDER IJTIMOIYLASHUVI- TALABA SHAXSINI TARBIYALASHNING OMILI SIFATIDA

Sharifzoda Sardorbek O'razboy tabib o'g'li
Ma'mun universiteti nodavlat ta'lim muassasasi Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar
bo'yicha prorektori, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim talabasining shaxsini tarbiyalashda gender ijtimoiylashuvining o'rni aniqlanib, gender ijtimoiylashuvi, shaxsning umumiy ijtimoiylashuvining jihatlaridan biri (siyosiy, kasbiy, oilaviy bilan bir qatorda) ta'lim omili degan xulosaga kelingan, oliy ta'limning gender, psixologik nazariyalari va tushunchalarini nazariy tahlil qilish asosida oliy ta'lim talabasi shaxsining submultural gender «namunasi» aniqlangan, gnostik va proeksion ko'nikmalar, genderli xatti-harakatlar tizimini ishlab chiqish orqali fuqarolik, oilaviy va kasbiy rollarni bajarishda o'z gender salohiyatini ro'yobga chiqarish zarurligini tarbiyalashga yordam berishi asoslangan.

Kalit so'zlar: gender, gender ta'lim, gender yondashuv, gender ijtimoiylashuv, gender tarbiyasi, jinsiy-rol tarbiyasi, ijtimoiy maqom

ГЕНДЕРНАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

Шарифзода Сардорбек Уразбой табиб угли
проректор по делам молодежи и духовно-просветительской работе НОУ «Университет Ма-
мун», доктор философии педагогических наук (PhD)

Аннотация: В данной статье определяется роль гендерной социализации в воспитании личности студента вуза и делается вывод о том, что гендерная социализация является одним из аспектов общей социализации личности (наряду с политической, профессиональной и семья) как воспитательный фактор, пол высшего образования. На основе теоретического анализа психологических теорий и концепций определена субкультурная гендерная «модель» студента высшей школы, развивающего его гендерный потенциал в выполнении гражданских, семейные и профессиональные роли путем развития гностических и проективных навыков, системы гендерного поведения, основанной на том, что способствует воспитанию потребности производить.

Ключевые слова: гендер, гендерное образование, гендерный подход, гендерная социализация, гендерное воспитание, полоролевое воспитание, социальный статус.

GENDER SOCIALIZATION AS A FACTOR IN DEVELOPING A STUDENT'S PERSONALITY

Sharifzoda Sardorbek Urazboy tabib ugli
Vice-rector for youth affairs and spiritual-educational affairs of Mamun University non-state
educational institution, Doctor of Philosophy in Educational Sciences (PhD)

Abstract: This article defines the role of gender socialization in the education of the personality of a university student and concludes that gender socialization is one of the aspects of the general socialization of the individual (along with political, professional and family) as an educational factor; gender of higher education. Based on a theoretical analysis of psychological theories and concepts, a subcultural gender "model" of a higher school student is defined, developing his gender potential in fulfilling civil, family and professional roles through the development of gnostic and projective skills, a system of gender behavior based on what contributes to the cultivation of the need to produce.

Key words: gender, gender education, gender approach, gender socialization, gender role education, social status.

1. KIRISH VA DOLZARBLIGI. Gender ijtimoiylashuvi-bu shaxsning ijtimoiy madaniyat, qadriyatlar va ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini gender bilimlari tizimini shakllantirish, gender munosabatlari va xulq-atvor uslubini rivojlantirish orqali o'zlashtirish jarayoni. Bundan kelib chiqadiki, shaxsning umumiy ijtimoiylashuv jarayoni uning turli uslublaridan (madaniy, axloqiy, huquqiy, mehnat, psixologik, jinsiy rol, shuningdek, gender va boshqalar) iborat. Ushbu turlarning barchasi o'zaro bog'liqdir.

Tarbiyada gender ijtimoiylashuvining ijobiy va salbiy ta'siri hisobga olinadi. Sotsiologlar ijtimoiylashuvning ikki xil ko'rinishi - «passiv ijtimoiylashuv» va «faol ijtimoiylashuv», ya'ni o'zini o'zi anglash g'oyasini kiritdilar. Obektiv sharoitlar mavjud bo'lib, ular faol ijtimoiylashuvga hissa qo'shadi, neytral va atrof-muhitni o'zgartirishga urinishda hayotiy faoliyat sub'ekti sifatida harakat qilishga urinishda

shaxsning faoliyatiga qarshi turadi. Ijtimoiylashuv mavzusi sifatida yigitlar va qizlar oliy ta'limda mavjud bo'lgan ijtimoiy me'yorlar va madaniy qadriyatlarni o'rganadilar. Ushbu assimilyatsiya oliy ta'limning o'quv jarayonida o'z faoliyatini amalga oshirish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini o'zi anglash bilan birlikda amalga oshiriladi. Ushbu yosh bosqichida muayyan vazifalarni hal qilishda talaba subektivlikni namoyon etadi.

2. **METODLAR VA O'RGANILISH DARAJASI.** Ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarni tarbiyalash, rivojlantirish va shakllantirish tizimi bo'yicha shaxsning harakati bilan belgilanadi: o'z-o'zidan paydo bo'ladigan ijtimoiylashuv, nisbatan yo'naltirilgan ijtimoiylashuv, nisbatan ijtimoiy boshqariladigan ijtimoiylashuv, o'z-o'zini o'zgartirishning ijtimoiylashuvi. Ta'lim inson faoliyatining mustaqil turi bo'lib xizmat qiladi va diskretlik (uzilish) bilan tavsiflanadi. Bunday holda, «tabiiy» odamni «madaniy» odamga aylantirish, insonning maqsadli va tizimli rivojlanishi uchun sharoit yaratishda gender ijtimoiylashuvining xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsning shaxsga ko'tarilishi, ta'lim mexanizmi shaxsning o'z-o'zidan paydo bo'ladigan ijtimoiylashuvdan o'z-o'zini o'zgartirish va o'zini namoyon qilishning ijtimoiylashuvigacha bo'lgan harakati tufayli amalga oshiriladi. Ushbu hodisa shaxsning qiymat yo'nalishlarini o'zgartirish qobiliyati, o'z qadriyatlari va gender roli talablari o'rtasida muvozanatni topish qobiliyati, «ikkinchi» jinsga muvofiq subektivlikning namoyon bo'lishi bilan bog'liq.

Nihoyat, jarayon sifatida gender ijtimoiylashuvi bir-birini almashtiradigan bir qator shartlar bilan ta'minlanadi. Shartlarning yetishmasligi ijtimoiylashuv jarayonida rivojlanishning sekinlashishiga olib keladi. Vaziyat - bu holat, bu vaqtincha harakat qiladigan narsa, har qanday jarayonning ajralmas qismi. P.I.Pidkasistning fikricha, shart-bu shaxsning rivojlanishiga bog'liq bo'lgan holat[3] Bizning fikrimizcha, jarayon-bu shartlar yordamida amalga oshiriladigan harakatlar ketma-ketligi. Shart shart bo'lishi mumkin emas. Biz ilgari surgan tadqiqot gipotezasining ta'lim shartlarining ketma-ketligi gender ijtimoiylashuvining taxminiy natijasi bilan belgilanadi. Shuning uchun gender ijtimoiylashuvi shaxsning gender xulq-atvori uslubini tarbiyalashda omil (harakatlantiruvchi kuch) hisoblanadi.

Ko'p darajali ta'lim tizimi nafaqat ta'lim, kasbiy, balki oilaviy muammolarni hal qilishda ijodiy yondoshishda ma'lum individual xususiyatlarga, gender xususiyatlariga va sifat farqlariga ega bo'lgan oliy ta'lim talabasining (o'g'il va qiz) shaxsini ijtimoiylashtirish uchun kengroq asoslarni yaratadi. Muammo shundaki, oliy ta'lim tizimi talabani kelajakda fuqarolik va kasbiy rollarni bajarishga tayyorlashni o'z ichiga oladi. Talabani «turmush o'rtog'i» va «ota-ona» kabi ijtimoiy rollarni ijro etish ijtimoiy maqomlarga tayyorlash, oliy ta'lim tizimi buni amalga oshirish uchun barcha imkoniyatlarga ega bo'lsa-da, nazarda tutmaydi.

Hozirgi vaqtda erkaklar va ayollarning jinsi bo'yicha qat'iy tabaqalashtirilgan ijtimoiy rollarni bajarishdan ajralishi kuzatilmoqda. An'anaga ko'ra, ayolning roli «ona», «xotin», «uy bekasi», «o'choq qo'riqchisi», «ishchi» rollarini o'z ichiga oladi. Erkakning roli an'anaviy ravishda «boquvchi», «himoyachi», «professional shaxs», «oila boshlig'i», «er», «ota» rollarini o'z ichiga oladi. Madaniyat - erkak va ayol shaxsining yangi me'yoriy namunalarini shakllantirishga qaratilganligi sababli, yigit-qizlarni kelajakdagi ijtimoiy (va ularning tarkibida gender) rollarini bajarishga tayyorlashda tarbiyalash muammosini qayta ko'rib chiqish kerak. Biz «fuqaro», «professional», «turmush o'rtog'i», «ota-ona» ijtimoiy rollarini individual xususiyatlar, gender farqlari va zamonaviy pedagogik yondashuvlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqamiz.

Zamonaviy jamiyat tanlangan vaziyatda mustaqil ravishda mas'uliyatli qarorlar qabul qila oladigan, harakatchanlik, dinamizm, konstruktivlik bilan ajralib turadigan, mamlakat taqdiri uchun rivojlangan mas'uliyat tuyg'usiga ega, hamkorlikka qodir bo'lgan, mumkin bo'lgan oqibatlarni bashorat qila oladigan ma'lumotli, axloqiy, tashabbuskor odamlarga muhtoj. Zamonaviy ongli fuqaro (erkak va ayol) ma'lum xususiyatlarning mavjudligi bilan ajralib turadi. Bunday xususiyatlar fuqarolik burchi, fuqarolik sharafiga va vijdoni, fuqarolik g'ururidir. Bu fuqarolik jasorati, vatanga muhabbat, vatanga xizmat qilish, vatanni himoya qilish kabi tuyg'ularga ega. Fuqaroning ushbu shaxsiy fazilatlari, bizning fikrimizcha, erkaklar/ayollar uchun farq qilmaydi va erkaklik/feminizm nuqtai nazaridan baholanmaydi. Ammo vatanga xizmat qilish uchun fuqarolik burchini ongli ravishda bajarish uchun oliy ta'lim talabasidan - kelajakdagi ziyoli, ma'lum bir ish faoliyatida yuqori malakali mutaxassis (professional), shuningdek kelajakdagi oilaviy odamdan zarur shaxsiy fazilatlar to'plami talab qilinadi.

Jamiyatni ijtimoiy tashkil etish-bu funktsional jihatdan bir-biri bilan bog'liq bo'lgan maqom va rollar tizimi. Hozirgi vaqtda jamiyat shaxs madaniyatiga, shu jumladan oliy ma'lumotli mutaxassisning shaxsiga talab qo'yadi. N. B. Krilovning so'zlariga ko'ra, ta'lim jarayonida madaniyat me'yorlarini o'zlashtirish haqiqiy ziyolilarning shakllanishiga hissa qo'shadigan axloqiy muhitni yaratadi. Inson madaniyatini shakllantirish (erkaklar va ayollar) individuallikni boyitishning murakkab jarayoni bo'lib, unda shaxsiy madaniyatni shakllantirish va intellektual fazilatlarni shakllantirish o'zaro bog'liqdir. Aql-idrok ayol va erkakning ijtimoiy xulq-atvorini tavsiflaydi, ularning aql-zakovati, axloqiy va estetik yetukligi darajasini ko'rsatadi[1]. Aql-idrok inson ta'limining turli tomonlarini, dunyoqarashni, odamlarning o'zaro munosabati

va o'zaro tushunishni ta'minlaydigan ma'lum g'oyalar, qadriyatlarga rioya qilishni birlashtiradi. Shu munosabat bilan oliy ta'limning vazifasi ishdagi professionallikni yuqori umumiy madaniyat, aloqa va xulq - atvor madaniyati, ilmiy mehnat madaniyati, dunyoqarash, siyosiy, axloqiy va boshqalar bilan birlashtira oladigan mutaxassisni tayyorlashdir.

A. V. Petrovskiyning so'zlariga ko'ra, chinakam professional shaxsni shakllantirish faqat inson o'zining asosiy ehtiyojlaridan birini - shaxsiylashtirish (personifikatsiya) ehtiyojlarini qondirgan taqdirdagina mumkin[5]. Insonning tabiati uning individual xususiyatlari tufayli shaxsning turiga (erkak, ayol, androgin) qarab «professional» ning ijtimoiy roli turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Guruhdagi qo'shma faoliyatni tashkil etish va munosabatlarni tartibga solishda markaziy rol o'ynaydigan eng obro'li shaxs yetakchi deb ataladi. Psixologiyada yetakchilikning turli tasniflari qabul qilingan. Oliy ma'lumotli ayollarni yetakchilik faoliyatining turli sohalariga jalb qilish jarayonining dolzarbligi munosabati bilan olimlar ayol rahbar obrazini taklif qilishdi. Yetakchilik rollari nazariyasi «professional» - «ijtimoiy-emotsional mutaxassis» rahbarining rollarini ko'rib chiqadi. Birinchisi biznes muammolarini hal qilishga, ikkinchisi esa insoniy munosabatlarni muammosini hal qilishga qaratilgan. Shu munosabat bilan bizning tasnifimiz professional (erkak va ayol) tomonidan bajariladigan funktsiyalarga asoslanadi.

Psixologiya sohasidagi gender tadqiqotlariga murojaat qilib, biz «professional» shaxsning uch turini ajratamiz. Bu vazifaga yo'naltirilgan shaxs. Bu o'zaro munosabatlarga qaratilgan shaxs. Bu vazifaga ham, o'zaro ta'sirga ham qaratilgan shaxs. Vazifaga yo'naltirilgan shaxs (birinchi tur) erkakdir. U boshqaruv funktsiyasini bajaradi. Intellektual faollik, tashabbuskorlik, voqelikka konstruktiv-tanqidiy munosabat, ishbilarmonlik, jiddiylik ko'nikmalariga ega. Vazifaga yo'naltirilgan shaxs muammoga qaratilgan. O'zaro ta'sirga yo'naltirilgan shaxs (ikkinchi tur) feminindir. U xushmuomalalik, ochiqlik, diplomatiya kabi fazilatlar bilan ajralib turadi. U ta'lim funktsiyasini bajaradi. Ushbu shaxs odamlar bilan barqaror munosabatlarga, mazmunli muloqotga qaratilgan. Biz androgin shaxsni uchinchi turdagi «professional» deb tasniflaymiz. Bunday shaxs tashkiliy funktsiyani bajarishga chaqiriladi. Ushbu shaxs turi ijodiy fikrlash qobiliyatiga ega (stereotiplardan uzoqlashish, yangi harakat usulini ishlab chiqish yoki eski harakat usulini o'zgartirish) va birinchi ikki turning fazilatlarini teng ravishda birlashtiradi. «Professional» shaxsining barcha nomlangan turlari burch va mas'uliyat, individuallik tuyg'usiga ega, kompetentsiya, muvaffaqiyat va o'zini takomillashtirishga qaratilgan.

Sotsiologlarning fikriga ko'ra, zamonaviy jamiyatlarda an'anaviy oilaning eng muhim funktsiyalarini bajarish - yosh avlodni tug'ish va tarbiyalash - boshqa shakllarga o'tishi mumkin. Erkaklar va ayollarning gender salohiyatini rivojlantirishni qayta ko'rib chiqishga yangicha yondashuvlar munosabati bilan ularning oila va jamiyatdagi maqsadlari to'g'risida yangi tushuncha yangilandi.

Yuqorida aytib o'tilgan erkak va ayol rollarining taklif qilingan qatorlarida an'anaviy ravishda o'z farzandlarining «tarbiyachisi» rollari mavjud emas. I. P. Podlasogining so'zlariga ko'ra, zamonaviy jamiyatda oila inqirozidan chiqish yo'llari hali aniq emas, bu oila o'zining asosiy vazifasini - bolalarni tarbiyalashni yo'qotishida namoyon bo'ladi[4]. N. Chodorou ta'kidlashicha, ota-onalik, hokimiyat va pulni taqsimlash doirasidan tashqarida to'lanmagan kasb sifatida, pullik ish bilan taqqoslaganda, past maqom, kam quvvat va resurslarni nazorat qilmaslik demakdir[6]. Jamiyatning har qanday qayta qurilishi, J.Kelli, oilani, har qanday turdagi oilani mulkchilik munosabatlari sifatida emas, balki erkin birlashgan shaxslarning shaxsiy munosabatlari sifatida qayta qurishni o'z ichiga oladi[5]. Dastlab, xalq madaniyatida mamlakat ona qiyofasida harakat qiladi. Bizning fikrimizcha, stereotiplarni yengib o'tish va xalq madaniyati an'analarni saqlab qolish uchun erkaklar va ayollarning gender ijtimoiylashuvi jarayonida mavjud muammolarni hisobga olgan holda, «onalik» va «otalik» tushunchalariga erkak va ayolning tarbiyaviy funktsiyasini kiritish kerak. Oilada tarbiya faqat bolalarning farovonligi va jismoniy salomatligi bilan cheklanib qolmasligi kerak, u ota-onalarning bolaning (o'g'il yoki qiz) shaxsini ma'naviy, estetik va intellektual-axloqiy shakllantirishga bo'lgan qiziqishi va maqsadli faoliyatini o'z ichiga olishi kerak, bunga oliy ta'lim talabalari e'tibor qaratishlari kerak.

3. TADQIQOT NATIJALARI. Xalqimizning asosiy qadriyatlarini o'rganish natijalariga ko'ra, er va xotinning an'anaviy majburiyatlariga qarash, bolalarga nisbatan qat'iylik to'g'ridan - to'g'ri ta'lim darajasiga bog'liq. Muvaffaqiyat qiymatiga yo'naltirilgan yosh o'qimishli odamlarda, kam ma'lumotli odamlardan farqli o'laroq, «erkak» qadriyatlar ustunlik qiladi. Shu munosabat bilan, ota-ona roli doirasida biz bir nechta ayol (erkak) turlarini ajratamiz: «shaxsiy misol», «yordamchi» va «tashkilotchi». «Shaxsiy misol» turi kuchli xarakterga ega, o'zini o'zi ta'minlaydigan, jiddiy, maqsadga muvofiq, hayotiy qarorlarni mustaqil ravishda qabul qila oladigan erkak ayol yoki erkakning shaxsiyati sifatida belgilanadi. Bunday shaxsning ajralmas xususiyatlari suhbatdoshni tushunish, har qanday vaziyatda xushmuomalalik, chuqur tahlil va introspeksiya qobiliyati, bag'rikenglikdir. «Yordamchi» turi ozmi-ko'pmi barqaror qarashlar tizimiga ega, juda keng dunyoqarashga ega, xayrixoh, yumshoq xarakterga ega, sabrli, fidoyi, o'z fikrini himoya qila oladigan shaxs sifatida tavsiflanadi. Bunday fazilatlar ayol shaxsini tavsiflaydi.

Shunday qilib, oliy ta'limning o'quv jarayonida talaba shaxsini tarbiyalash o'g'il-qizlarni turli xil ijtimoiy

(va ularning tarkibida gender) rollarni bajarishda ularni boshqarish va o'zini o'zi boshqarish, tashkil etish va o'zini o'zi tashkil etish, tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash funktsiyalarini bajarishga tayyorlash yo'nalishi bo'yicha amalga oshirilishi mumkin.

Yigit-qizlarni kelajakdagi ijtimoiy va ularning tarkibida gender rollarini bajarishga tayyorlashda ularni tarbiyalash muammosini qayta ko'rib chiqish zarurati bilan bog'liq holda, gender nazariyalarining nazariy tahlili asosida, psixologik nazariyalar va oliy ta'lim tushunchalari, biz oliy ta'lim talabasi shaxsining submadaniy gender «namunasi» ni aniqladik. Ushbu gender namunasi oliy ta'lim talabasini oddiy talabadan farq qiladigan mamlakatning intellektual salohiyati maqom guruhining vakili sifatida tavsiflaydi.

Oliy ta'lim talabasi nafaqat eng yuqori ta'lim darajasiga ega. U samarali fikrlash qobiliyatlari va ko'nikmalariga, intellektual shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlariga, shaxsiy xususiyatlarni gnostik va proektsion ko'nikma va malakalarni to'liq aniqlash va rivojlantirishga intiladi, gender xatti-harakatlarining oqilona tizimini ishlab chiqish orqali fuqarolik, oilaviy va kasbiy rollarni bajarishda o'zining gender salohiyatini ro'yobga chiqarish zarurligiga ega.

Gender «namunasini» aniqlash zarurati submadaniyat chegaralarini belgilaydigan va shu bilan oliy ta'lim tizimining hayotiylikini ta'minlashni o'z ichiga olgan ijtimoiy tabaqalanish jarayonlari bilan bog'liq. Shu bilan birga, ijtimoiy harakatchanlik oliy ta'lim talabasining shaxsiy xususiyatlariga muvofiq gender «namunasini» o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Oliy ta'lim talabasi shaxsining gender «namunasi» xulq-atvor nuqtai nazarini belgilamaydi, balki talabani hayot, ijodkorlik, hamkorlik, oila, o'zaro hurmat, professionallik ma'nolarining qadriyatlariga yo'naltiradi.

4. XULOSALAR. Shunday qilib, o'zaro munosabatlarda erkak va ayolning namoyon bo'lishining xilma-xilligi, maqom, stereotip va me'yorlar, gender rollari va qadriyatlari haqidagi bilimlar bilan belgilanadigan jarayon sifatida belgilanadigan gender ijtimoiylashuvi; insonning «ikkinchi» jinsiga munosabati; gender uslubining shaxs maqomiga muvofiq qadriyatlar va faoliyat tajribasi asosida rivojlanish fuqarolik, oilaviy va kasbiy rollarni bajarishda rolli xatti-harakatlar, talabani shaxsini tarbiyalashda omil bo'lib, oliy ta'limning o'quv jarayoniga ta'sir qiladi. Oliy ta'limning o'quv jarayonida talaba shaxsini tarbiyalashning omili sifatida gender ijtimoiylashuvining rolini ochib, quyidagi xulosalarga keldik:

1. Pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, oliy ta'limning o'quv jarayoni talaba shaxsini gender ijtimoiylashuvining ajralmas qismi va ayni paytda mahsuli degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Oliy ta'limning o'quv jarayoni-bu ta'lim mazmunini amalga oshirish jarayonida kasbiy mahoratni yuqori umumiy madaniyat, muloqot madaniyati va gender rollarini bajarishda o'zini tutish madaniyati bilan birlashtira oladigan mutaxassisni tayyorlashni ta'minlaydigan o'quv va o'z-o'zini tarbiyalash jarayonlari majmui.

2. Oliy ta'lim talabasi shaxsining gender bilimlari, gender munosabati va gender xatti-harakatlari tarbiyaning qadriyatlari sifatida qaraladi. Oliy ta'lim talabasi shaxsining gender xatti-harakati uning maqsadli harakatlari tizimi sifatida belgilanadi, uning ichki regulyatorlari gender bilimlari va gender munosabatlaridir.

3. «Ijtimoiylashuv» va «ta'lim» tushunchalarini o'zaro bog'lashga, shuningdek, oliy ta'lim talabasining shaxsini tarbiyalashda gender ijtimoiylashuvining o'rnini aniqlashga harakat qilib, gender ijtimoiylashuvi, shaxsning umumiy ijtimoiylashuvining jihatlaridan biri (siyosiy, kasbiy, oilaviy bilan bir qatorda) ta'lim omili degan xulosaga keldik. Bu shaxsning o'z qadriyat yo'nalishlarini o'zgartirish qobiliyati, o'z qadriyatlari va gender roli talablari o'rtasida muvozanatni topish qobiliyati, shaxsning ijtimoiy-madaniy sharoitga bog'liq bo'lgan shakllanishdan ongli ravishda o'z-o'zini o'zgartirish va o'zini takomillashtirishga o'tishda «ikkinchi» jinsga muvofiq subektivlikning namoyon bo'lishi bilan bog'liq.

4. O'g'il-qizlarni kelajakdagi ijtimoiy (va ularning tarkibida gender) rollarini bajarishga tayyorlashda tarbiyalash muammosini qayta ko'rib chiqish zarurati munosabati bilan oliy ta'limning gender, psixologik nazariyalari va tushunchalarini nazariy tahlil qilish asosida oliy ta'lim talabasi shaxsining submultural gender «namunasi» aniqlandi. Ushbu namuna oliy ta'lim talabasini mamlakatning intellektual salohiyatli vakili sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, talabani ta'lim, rivojlanish, ijodkorlik, e'tiqod, hamkorlik, professionallik, oila, o'zaro hurmat va boshqalarning hayotiy qadriyatlariga yo'naltiradi.

5. Gender ijtimoiylashuvi oliy ta'lim talabasining shaxsini tarbiyalash omili sifatida quyidagi fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi: samarali fikrlash, intellektual shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlari, shaxsiy qobiliyatlarni to'liq aniqlash va rivojlantirish istagi. Bu gnostik va proektsion ko'nikmalar, genderli xatti-harakatlar tizimini ishlab chiqish orqali fuqarolik, oilaviy va kasbiy rollarni bajarishda o'z gender salohiyatini ro'yobga chiqarish zarurligini tarbiyalashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Крылова, Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста [Текст]: метод, пособие / Н.Б. Крылова. - М.: Высш. шк., 2010. - 142 с.

2. Келли, Дж. Социальные отношения полов и методологическое значение истории женщины

[Текст] / Дж. Келли // Женщины. История.

3. Педагогика [Текст]: учеб. пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / под ред. П.И. Пидкасистого. - М.: Педагогическое общество России, 2010. - 640 с.

4. Подласый, И.П. Педагогика: Новый курс [Текст]: учеб. для студ. высш. учеб. заведений: в 2 кн. / И.П. Подласый. - М.: ВЛАДОС, 2001. - Кн. 2. - 256 с.

5. Психология развивающейся личности [Текст]: / А.В. Петровский [и др.]. - М.: Педагогика, 1987. - 238 с.

6. Чодороу, Н. Воспроизводство материнства. Психоанализ и социология тендера [Текст] / Н. Чодороу; пер. с англ. - М.: Российская политическая энциклопедия, 2006. - 496 с.

7. Sharifzoda S. Problems of gender pedagogy and social society development/International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences | e-ISSN: 2792-3983 | www.openaccessjournals.eu | Volume: 3 Issue: 9

8. Sharifzoda S. Ta'limda gender yondashuvning nazariy asoslari va zamonaviy jamiyat taraqqiyoti muammolari/“Pedagogik akmeologiya” xalqaro ilmiy-metodik jurnal/ISSN 2181-3787 E-ISSN 2181-3795/№3(5) 2023

9. Sharifzoda S. Pedagogik faoliyatda gender yondashuvini amalga oshirishning dolzarb muammolari/“Ilm sarchashmalari” ilmiy-nazariy, metodik jurnal. 10.2023

10. Sharifzoda S. Gender pedagogikasining dolzarb muammolari/ “Mamun science” ilmiy-metodik jurnal 1-jild, 1-son, 2023. ISSN 2181-9696. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10028826>

11. Sharifzoda S. Oliy pedagogik ta'limda gender yondashuvini amalga oshirishning ijtimoiy zarurati/ “Madaniyatshunoslik yondashuvi asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish strategiyalari: muammolar va yechimlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2023-yil 19-20-oktabr

12. Sharifzoda S. Pedagogical and psychological directions of preparing professional activities for the socialization of future teachers on the basis of a gender approach. / (2023). Development and innovations in science. International scientific-online conference (T. 2, Выпуск 11, сс. 22–28). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10129806>

13. Sharifzoda S. Bo'lajak o'qituvchilarni gender yondashuv asosida ijtimoiylashtirishga yo'naltirilgan kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashga oid nazariy yondashuvlar./ (2023). Молодые ученые, 1(18), 10–15. Извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/yo/article/view/23051>

14. Sharifzoda S. Bo'lajak o'qituvchilarni gender yondashuv asosida ijtimoiylashtirishga yo'naltirilgan kasbiy faoliyatga tayyorlash ijtimoiy pedagogik zaruriyat./ (2023). Наука и инновация, 1(29), 114–119. Извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/si/article/view/23053>

Jurnal Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan 2020 yil 6 oktyabrda o'tgan.
Jurnal har oyda bir marta o'zbek, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.
Jurnalning hajmi 60x84, 1/8, A-4;

«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnali 2020 yil oktyabrdan nashr etilmoqda.

Pedagogika, psixologiya, filologiya va tilshunoslik, matematika, fizika va mexanika, texnika fanlari, tabiatshunoslik, tarix va falsafa, turizm va iqtisodiyot, axborot kommunikatsion texnologiyalari, geografiya sohalardagi ilmiy va ilmiy-uslubiy materi-allarni o'z ichiga oladi. Nashr qilingan materiallar mualliflari O'zbekiston Respublikasi hamda yaqin va uzoq xorijning yetakchi olimlari, tadqiqotchi-izlanuvchilari.

Jurnalning kalit so'zlari:

Oliy pedagogik ta'lim nazariyasi va amaliyoti; umumiy va maxsus pedagogika va psixologiya, pedagogika va innovatsiya, integratsiya, O'zbekiston, Rossiya va xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimi; ta'lim jarayoni; ko'p madaniyatli va mintaqaviy ta'lim; III Renessans, XXI asrdagi ta'lim; ta'lim va tarbiya sohasidagi milliy va qadriyat ustuvorliklari; ta'lim sifatini monitoring qilish; uzluksiz pedagogik ta'lim tizimi; ta'lim dasturlari; umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlari; o'qituvchilarni tayyorlash tizimidagi ta'lim texnologiyalari.

Guvohnoma raqami № 8882
Bosh muharrir: B.B.MA'MUROV

Bosishga ruxsat etildi 15.12.2023. Buyurtma №2447.
«Buxoro viloyat bosmaxonasi» MCHJda chop etildi.

